PROF. DR. OSMAN TURAN

SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRKİYE

TURAN NEŞRİYAT YURDU

TURAN NEŞRİYAT YURDU

Prof. Dr. OSMAN TURAN

SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRKİYE

Siyâsi Tarih
Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye
(1071 - 1318)

İSTANBUL
1971

Dizgi, Baskı : İSTANBUL MATBAASI
Kapak Kompozisyon : GÜRBÜZ AZAK
Cilt : KAHRAMANLAR MÜCELLİTHANESİ

ANADOLU'DA

TÜRK VATANI. (1071, MALAZGİRT)

VE

TÜRK DEVLETİ (1075, İZNİK) nin Kuruluşu

900. YIL DÖNÜMÜ

HATIRASINA ARMAĞAN No: 5

İÇİNDEKİLER

Başlarken ..... XIII — XXXII

I. BÜYÜK TÜRK MUHACERETİ VE ANADOLUNUN TÜRKLEŞMESİ

Büyük Türk Muhaceretinin Başlangıcı 1
Büyük Muhaceret ve Oğuzlar 7
Selçuklu Sultanları ve Muhaceret 13
Alp Arslan ve Bizans Mukabelesi 21
Malazgirt Meydan Muharebesi 27
Alp Arslan ve Büyük Zaferi 32
Anadolu'nun Türkleşmesi 37

II. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU

Süleyman-şâh'ın Tarih Sahnesine Çıkışı 45
Süleyman'ın Gelişinde Anadolu 50
Süleyman-şâh'ın Anadolu Fetihleri 53
Süleyman-şâh ve Melikşâh 56
Süleyman ve Bizans 60
Süleyman-şâh'ın Sultan Olması 62
Süleyman-şâh'ın Şark Komşuları 66
Süleyman-şâh'ın Kilikya ve Antakya Fetihleri 69
Süleyman-şâh'ın Büyük Selçuklularla Çatışması 73
Süleyman-şâh'ın eseri 76

III. I. KILIÇ ARSLAN VE SİYASÎ SARSINTI

Ebû'l-Kasım ve İznik Devleti 83
Çaka ve Tanrı-Bermiş 87
Çaka ve Peçenek Taarruzu 92
Kılıç Arslan'ın Saltanatı 95
Kılıç Arslan ve Haçlılar 98
Haçlıları İmha ve Şark Fetihleri 104

IV. DÂNİŞMENDLİ DEVLETİNİN KURULUŞU

Dânişmend'in Zuhûru ve Nesebi 112
Dânişmendlilerin Menşei Meselesi 118
Dânişmend-nâmeye Göre Anadolu Fetihelri 123
Dânişmend-nâme ve Tarih 128
Gümüş-tekin Dânişmend'in Fetihleri 132
Haçlılara Karşı Zaferler ve Malatya Fethi 138
Kılıç Arslan ile Gümüş-tekin Arasında İhtilâf 142

V. SELÇUKLU-DÂNİŞMENDLİ REKABETİ
I. MES'UD'UN DEVLETİ İHYASI

Türklerin Orta Anadoluya Çekilmesi 148
Şahinşâh'ın Saltanatı 153
I. İzzeddin Mes'ûd'un Sultanlığı 158
Şarkî Anadolu Ahvâli 161
Siyasî Kudretin Dânişmendlilere İntikali 167
Türklerin Bizanslılara Karşı Zaferleri 173
Siyasî Kudretin Selçuklulara Geçişi 177
Sultan Mes'ud'un Konya ve Eskişehir Zaferleri 180
Sultan Mes'ud'un Haçlılara ve Dânişmendlilere Zaferleri 186
Sultan Mes'ud'un Kilikya Seferi ve Son Günleri 190

VI. II. KILIÇ ARSLAN, SİYASÎ BİRLİK VE BİZANSLILARA KARŞI ÜSTÜNLÜK

Kılıç Arslan'ın İlk Saltanat Yılları 197
Kılıç Arslan'a Karşı İttifaklar ve Dânişmendlilerin İnkirazı 200
Kılıç Arslan'ın Bizans'a Karşı Büyük Zaferi 205
İzzeddin Kılıç Arslan ve Selâhuddin Eyyûbi 211
Bizans'a Karşı Yeni Fetihler ve Türkmen Göçleri 213
Selçuklu Devletinin Feodal Taksimi 216
Selçuklular ve Üçüncü Haçlı Seferi 220
Kardeşler Arası Saltanat Kavgaları 225
Kılıç Arslan'ın Şahsiyeti ve Eseri 229

VII. SÜLEYMAN-ŞÂH VE MERKEZİYETÇİ DEVLET

Keyhüsrev'in Melikliği ve Saltanatı 237
II. Süleyman-şâh 241
Süleyman-şâh'ın Saltanat Mücadelesi 244
Süleyman-şâh'ın Saltanatı 247
Saltuk-İli'nin İlhakı 251

Gürcistan Seferi 254
Selçuklu Kudretinin Yayılması 260
III. Kılıç Arslan'ın Saltanatı 265

VIII. SİYASÎ İSTİKRAR VE İKTİSADÎ İNKİŞAF DEVRİ

Gîyâseddin Keyhüsrev'in Gurbet Hayatı 268
Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı 274
Selçuklu Fetihleri ve Bizanslılar 278
Antalya Fethi ve Ermenilerin Tâbiiyeti 283
Keyhüsrev'in Alâşehir Seferi ve Şehâdeti 287
Izzeddin Keykâvüs ve Taht Mücadelesi 293
İzzeddin'in Saltanatı 296
Ticarî Siyaset ve Sinop'un Fethi 302
Karaman, Ereğli ve Antalya Fetihleri 307
Ermenilere Karşı Zaferler 312
Haleb Seferi 316
Izzeddin Keykâvus Devri 319

IX. TÜRKİYE SELÇUKLULARININ İKBAL DEVRİ

Alâeddin Keykubâd'ın Saltanatı 325
Alâiye'nin Fethi 331
Sultan ve Beğler Arası Mücâdele 339
Ermenilere ve Haçlılara Karşı Cihâd 342
Fırat Boylarında Fetihler 347
Şark Siyâseti ve Erzincan'ın İlhakı 351
Kırım ve Trabzon Seferleri 357
Alâeddin Keykubâd ve Celâleddin Mengübirti 363
Yassı-Çimen Meydan Muharebesi 369
Gürcistan Seferi ve Ahlat Fethi 374
Eyyûbîlere Karşı Zaferler ve Fetihler 379
Alâeddin Keykubâd'ın Son Zamanları 383
«Uluğ» Keykubâd'ın Kültür Siyaseti 389
Büyük Keykubâd'ın İktisadî Siyaseti 395

X. MERKEZÎ İDARENİN SARSILMASI VE MOGOL İSTİLÂSI

II. Keyhüsrev'in Saltanatı 403
Sa'adeddin Köpek ve Siyasî Fesâd 407
Keyhüsrev'in İktidarı Kurtarması 411
Diyârbekir Fethi 416
Baba İshak'ın Peygamberlik İddiası 420

Mogol İstilâsı ve Erzurum'un Sukûtu 427
Köse-dağ Bozgunu 431
Sıvas'ın Teslimi, Kayseri'nin Tahribi 438
Mogollar ile Sulh 443
Batu Han ile Anlaşma ve Ermenilerin Tenkili 450

XI. SALTANAT MÜCÂDELELERİ VE MOGOLLARLA SAVAŞLAR

Devlet Adamları Arasında Rekabetler 458
Şemseddin'in Zaferi ve İstibdâdı 462
Karatay ve Üç Kardeş Saltanatı 466
Keykâvus ve Kılıç Arslan mücâdelesi 473
Baycu'nun İkinci İstilâsı ve Konya'nın Kurtuluşu 478
Mogollara Karşı Cihâd ve Saltanat Mücâdeleleri 485
Izzeddin Keykâvüs'ün Sukûtu 493
Baybars-Bereke İttifakı ve Selçuklular 497

XII. MUÎNEDDİN PERVÂNE DEVRİ

Mogol İstilâsı ve Türkmen Muhâcereti 505
Türkmenlerin Mücâdeleleri ve Beyliklerin Teşekkülü 513
Karamanlı Beğliğinin Zuhûru 518
Mu'îneddin Pervâne 522
Kılıç Arslan ve Pervâne Arasında Gerginlik 526
Sâhib Ata ve Mu'îneddin Pervâne 532
Memlûk-İlhanlı Rekabeti ve Hatîr Oğlu Hareketi 537
Baybars'ın Kayseri Seferi 543
Abaga'nın İntikamı ve Selçuklu Devletine El-koyması 549

XIII. MOGOL TAHAKKÜMÜ VE TÜRKİYE'NİN IZTIRABI

Karamanlı İstilâsı ve Siyâvuş'un Saltanatı 558
Selçuklular ve Karamanlılar Arasında Savaşlar 564
İlhanlı-Memlûk Münasebetleri ve Selçuklular 573
Selçuklular Arasında Taht Kavgaları 579
Mes'ûd'un Saltanatı ve Geyhatu'nun Umumî Vâliliği 585
Sâhib Ata'nın Ölümü ve Mogol Zulmü 591
Sa'duddevle ve İslâm Aleyhtarı Siyaset 596
Türkmen ve Mogol Mücâdeleleri 602

XIV. SELÇUKLU DEVLETİ VE HÂNEDÂNININ İNKIRAZI

Çoban Oğlu Beyliği ve Şehzâde İsyanları 608
Mogol İsyanları ve Sultan Mes'ûd'un Sukûtu 614
III. Keykubâd'ın Saltanatı ve Sülemiş'in İsyanı 620
Mâliyecilerin Soygunu, Emîr-şâh ve Sinop Beyleri 626

Vezîr Nizâmeddin'in Zûlmü ve Sultan'ın Sukûtu 631
Irencin ve Bulargu 635
Karamanlılar Konya'da, Çoban Bey'in Anadolu Seferi 638
Selçuklu Hanedânının Sonu 642
Timür-taş'ın İstiklâl Hareketi ve İlhanlılar'ın İnkırazı 645
Selçukluların Mîrası ve Osmanlılar 650

. . . . . .

Türkiye Selçukluları Tarihi Kronoloji Cedveli 658
Selçuklu Türkiyesi Şehirlerinin Ünvânları 687
Türkiye Selçuklu Sultanlarının Mezarları 688
Türkiye Selçuklu Sultanları 690
Türkiye Selçukluları Şeceresi 691
Bibliyografya 691
İndeksler 702
Kitap Adları 750

TÜRKİYE SELÇUKLULARI TARİHİNE BAŞLARKEN

Selçukluların zuhûru, İslâm dünyasına ve Anadolu'ya hâkim olmaları, Akdeniz sahillerine çıkmaları Türk, İslâm ve Cihân tarihinin en büyük dönüm noktalarından birini ve Malazgird zaferi de bu inkılâbın başlıca bir merhalesini teşkil eder. Zîra bu inkılâp ile bir yandan İslâm dünyası iç buhranlardan ve Bizans'ın istilâ tehdidlerinden kurtuluyor; öte yandan İslâm kavimleri ve medeniyeti de, Türklerin tâze kanı, kudreti ve kahramanlığı, ahlâk, fazilet ve idealleri sâyesinde hayatiyete kavuşuyor; Türk-İslâm tarihi yeni bir yükseliş çağına erişiyordu. İslâm dünyasının en buhranlı ve ümidsiz bir zamanında onun tarihinde ânî bir dönüşün başlaması ve yeni bir devrin açılması, maddî - manevî, iki büyük hâdisenin aynı zamanda ve birbirini tamamlayıcı mahiyette vukubulması ile mümkün olmuş; Türkler ile birlikte İslâmın da tâlii dönmüştür. Bunlardan biri Mâverâünnehrin dışındaki büyük Türk kitlelerinin X. asırda İslâmiyeti sür'atle kabûl etmesi, diğeri de bu ihtidâlar gelişirken Büyük Türk muhâceretinin başlamasıdır. Böylece İslâm dünyası iç buhranlara uğraması ve Garp cephesinde Bizans istilâlarına mâruz kalması ile Şarkta, Türkler arasında cereyan eden iki büyük hâdise birleşmiş; büyük muhaceretin getirdiği insan gücü ile İslâm dünyası ve medeniyeti Türk rengini almıştır.

Filhakîka Arapların ve daha önce İranlıların imân ve hayatiyetlerinin zayıflaması, materyalist yaşayışın gelişmesi X. asırda fazlasiyle meydana çıkmış ve çöküntü hâli kendini göstermiştir Zengin - fakır zümreler arasında beliren uçurum derinleşmiş; sosyal tezad ve mücâdeleler dinî kalıplara girmiş; felsefî ve ideolojik cereyanlar bir nifak hâlini almıştır. Nitekim Sâsâni İran'da sınıf mücadelelerinin meydana çıkardığı Mazdak ve onun komünizmi Bâtini mezheplerin malı olarak İslâm dini, medeniyetini ve nizâmını tahrip yoluna girmiştir. Böylece çeşitli mezhep, fikir ve ideoloji cereyanları birbirine düşman cephelerde İslâmiyeti içten kemiriyor ve parçalıyordu. İslâmiyete ve Abbâsi hilâfetine düşman bütün mezhep ve fikirler aşırı Şîî *(Gulat-i şîa)* adı altında toplanıyor; Mısır'da yerleşen Fâtimî halifeliği siyasî ve dinî bakımdan bunları temsil ediyor

ve teşkilâtlandırıyordu. Bir kısmı Kahire'de yetiştirilen Dâiler (propagandacılar) Bâtınîlerin gizli metodlarına ve derecelerine göre teşkilâtlanıyor ve Sünnî hilâfet ülkelerine gönderilip esrarlı fikir ve telkinleri ile müsaid kimseleri dâvâlarına kazanıyor ve bunlara kabiliyetlerine göre mevkı ve derece veriyorlardı Bunlar İslâm dini ve nizâmını gizli faaliyetleri ile içten çökertmeğe çalışıyor; fakir ve muztarip kitleler arasında daha fazla muvaffakiyet kazanıyorlardı. Nitekim Mazdak ve Bâbek'in fikirlerine dayanan Karmatiler Hilâfet merkezine yakın bir bölgede köle, işçi ve köylülerin iştiraâki ile, daha IX. asırda, komünist bir idare kurmuşlardı. Bâtıniler bugün dünya nizâmını yıkan gizli teşkilât ve komünist metodların ilk temsilcileri idi. Fâtımilerin siyasî rehberliğini yaptığı bu Bâtınî ve İsmâili hareketler, kendileri dışında bulunan din, mezhep ve fikir hürriyetlerine ve bunlara hak tanıyan İslâm nizâmına karşı çok şiddetli bir taassup havasını da yaratıyorlardı.

Gerçekten Sünnîlere düşman olan Fâtımîler bazan Hıristiyan ve Yahudileri en yüksek makamlara çıkarıyor; fakat bazan bunlara karşı da zulûm ve imhaya kadar gidiyorlardı. Halîfe Hâkim bi-Emrillah (989—1021) istibdâd ve taassubu son haddine çıkardıktan sonra İsmâili mezhebinin gizli akîdelerine göre *uluhiyeti*ni bile ilân edebildi. Fâtımîlerin bu gizli teşkilâtı, Selçuklular zamanında, Hasan Sabbâh fedâîleri vasıtası ile büyük devlet, ilim ve din adamlarına karşı suikasdlar tertip ederek İslâm dünyasını dehşete düşürdüler. Tuğrul Bey ve Alp Arslan gibi ilk büyük Selçuklu sultanları Bizanslılardan önce «*Mısır ve Suriye şaşkınlarına karşı*» seferlere girişmeğe mecbûr kalıyor; bu suretle İslâm nizâm ve birliğini kurmayı ve korumayı birinci vazîfe sayıyorlardı. Bâtınîlerin giriştiği bu tedhiş hareketleri Haçlı savaşlarının en şiddetli zamanında cereyan ederken İslâm dünyası da en buhranlı günlerini yaşıyordu. Bu tedhişçilerin suikasd ve katilleri bizzat Haçlılar üzerinde bile öyle bir tesir bıraktı, ki onların *Haşışiyyûn* veya *Haşşâşîn* adı Avrupa dillerinde kanlı ve katıl mânâsını alan *assassin* kelimesi ile bugüne kadar yaşamıştır. İslâm dünyasının bu âkıbeti yalnız Sünnîleri değil, mutedil Şîîleri de muztarip kılıyordu.

Aşırı Şîîlik ve yıkıcı cereyanlar üzerinde kurulan Fâtımî hilâfeti ile İslâm dünyası yalnız dinî ve siyasî olarak ikiye parçalanmadı; bizzat Abbâsi halîfeliği de otoritesini çoktan kaybetti ve hattâ Irak ve Bağdad bile Şîî Buveyhlilerin hâkimiyeti altında kaldı. İslâm dünyasının merkez ülkeleri böyle bir manzara arzederken şarkta iki Sünnî Türk devleti İslâmiyet uğrunda cihâd bayrağını yükseltiyordu. Bunlardan biri İran'ın şarkında, Horasan ve Efganistan'da kurulan Gaznevi devleti olup, Sultan Mahmud zamanında Hindistan'da fetihlere girişmiş ve İslâmiyeti bu ül-

kede yaymağa başlamıştı. Daha şarkta İslâmiyeti yeni kabûl eden Karahanlılar devleti de X. asrın yarılarında İslâmiyeti yalnız şarktan gelen istilâlara karşı korumuyor; bizzat Şamani ırkdaşlarına ve bilhassa put-perest Uygurlara karşı da cihâd bayrağını açmış bulunuyordu. Bu iki devletin sultan ve hanları ile halkları da çok dindar olmakla beraber, bütün İslâm dünyasının kaderi üzerinde rol oynayacak bir kudrete sâhip değillerdi. Karahanlılar garbe de dönerek 999 yılında Buhara'yı alıp Sâmâni devletine nihâyet verdiler. Lâkin bir yandan bu bölgede Gazneliler ile rekabete düşdükleri, öte yandan da Büyük Türk muhacereti gittikçe geliştiği için bu taraflarda daha fazla rol oynayamayarak şark istilâlarına karşı müdâfaaya giriştiler. Hattâ muhâceretin büyük bir kolunu vucûda getiren müslüman Oğuzlar (Türkmenler) da Karahanlılar idâresine geçmiş bulunan garp vilâyetlerini (Mâverâunnehri) akın hâlinde istilâ ediyor ve nihâyet Selçuklu imparatorluğunun kuruluşuna imkân veriyorlardı.

İslâm dünyası, böylece, şarkta Türkler ile meskûn ülkeler dışında, tam bir nifak içine düşmüş ve ağır buhranlara mârûz kalmıştı. Bu durum dıştan taarruz ve istilâları da tahrik etmişti. Hazreti Ömer zamanında müslümanlar, mucizevî bir kudretle, İran'ı fethetmiş; Bizans'ın da kol ve kanatlarını kırmıştı. Mısır ve Suriye'den başka ona aid şimalî Afrika'yı, Torosların şarkındaki Anadolu vilâyetlerini ve Hazarlardan Kafkasların cenubunu koparmakla beraber, Şarkî Roma yine de İslâm hilâfetinin başlıca rakîbi olarak kalmıştı. Müslüman Araplar İstanbul'u karadan ve denizden bir kaç defa kuşatırken, Endülüs'ü (İspanya'yı) fethettikten sonra Pirene'leri de aşmış ve Fransa (Galya) ya girmişlerdi. Avrupa'yı ve Bizans'ı şarktan ve garptan düşürmek suretiyle Kur'an'ın feshettiği Hıristiyanlık yerine hak dini ve onun dünya nizâmını yerleştirmek istiyorlardı. Hazreti Muhammed'in İstanbul'u medhine ve fethini müjdelemesine dair hadîsler de cihâda şevk ve kudret veriyordu. Sahâbeden Ebâ Eyyûb el-Ensari da bu imanla sefere katılmış ve surlar önünde şehîd olarak defnedilmiştir. İstanbul, böylece, Hazreti Peygamber'in hadîsleri ve sahâbesi ile İslâmın takdis olunmuş bir beldesi idi. Hattâ büyük Türk velisi Akşemseddin'in keşfine göre, Kur'an da «*Beldetün Tayyibetün*» âyeti ile İstanbul'u ve fethini tebcil eder. Zîra Akşemseddin muhasara esnasında da Fâtihi bununla müjdelerken bu kelimenin *Ebced* hesabi ile fetih tarihi olan 857 (1453) yılına tekabül ettiğini söylemiştir. Muahhar bir hadîse göre de Ayasofya'da namaz kılan müslümanlara cennet vaad edilmiştir. Bu suretle İslâmın kudsî şehirleri arasında yer alan İstanbul, Hıristiyanlık nazarında böyle bir mevkie sâhip değildir. Çünkü Hazreti İsa'nın havvârileri tarafından Kudüs, Roma, İskenderiye ve Antakya'da kilise

kurulduğu halde, hiç bir havvâri İstanbul'a gelmemiş ve şehir kudsîleşmemiştir.

Müslümanlar Şarkî-Roma imparatorluğunun paytahtı olduğu gibi, İslâm için mukaddes sayılan İstanbul'a sâhip bulunmanın şevkı ile onu fethetmek istiyor, denizden ve karadan büyük askerî seferlere girişiyorlardı. Bu seferler nihâyet muvaffakiyetsizliğe uğramakla beraber, Bizans'ın gövdesi olan Anadolu'ya istilâ ve gazâlar devam etti. Emevilerin Arap, Abbâsilerin Türk orduları Anadolu'da bir kaç defa şarktan garbe kadar ilerlediler ve bir çok mühim şehir ve kaleleri de aldılar. Fakat Bizanslıların mukavemeti, memleketin tabiî ârızaları, müstahkem mevkıleri ve kaleleri Anadolu'nun fethine imkân vermedi. Nihâyet iki taraf arasında savaşlar hudûd bölgelerine inhisar etti. Müslümanlar her yıl *Sayfiye* (yazlık ve *Şitâiye* (kışlık) adını alan gazâları ile Hıristiyan Bizanslılara karşı müdafaa ve taarruz hareketlerine devam ettiler. İslâm ve Hıristiyan dünyaları arasında Toros dağları Erzurum'a kadar hudûd teşkil ediyordu. Bu hudûdun arkasında Tarsus, Malatya ve Kalîkala (Erzurum) şehirleri en mühim gazâ üsleri idi. Bu merkezler askerlerden başka İslâm dünyasının bir çok memleketlerinden gelen gönüllüler, ilim ve din adamları ile dolu idi. Bu üsler cihâd ihtiyaçlarına göre teşkilâtlandırılmıştı. Hukümdarlar ve müslüman zenginler buralarda askerî, dinî ve hayrî vakıflar tesis ediyor; gaziler, gönüllüler ve din adamları için kışlalar, ribâtlar (kervansaray ve imâret), medreseler ve sâir müesseseler kurup yaşatıyorlar ve böylece İslâmın müdâfaasına hizmet ediyorlardı. Arapların *Sugûr* veya *'Avârsım* (Uc) adını verdikleri bu hudûd şehir ve bölgelerine gelen ve yerleşen ilim ve din adamları bu merkezlerde cihâd rûhunu ve İslâm kültürünü yükseltiyorlardı. İslâmiyet Türkler arasında yayılıp şarkta tehlike azalınca ve Bizans karşısında artınca Türkistan'dan gelen gazilerin ve diğer gönüllülerin de sayıları çoğalıyor; bunların bir kısmı memleketlerine dönerken, diğerleri de bu uc bölgelerinde yerleşiyordu. Bu sebeple uclarda yetişmiş mühim Türk âlimleri de vardı. Meselâ Ebû Bekir Şâşi, 1037 yılında, Meyâfârkîn (Silvan) de yerleşmiş Taşkentli bir aileye mensup bir âlim idi ve Bağdad'da kurulan Nizâmiye'ye müderris tâyin edilmişti.

Abbâsi halîfeliği siyasî parçalanmaya ve İslâm dünyası da mezhep ve ideolojik buhranlara uğrayınca müslümanlar eski hayatiyetlerini kaybettiler; Bizanslılar müdâfaadan taarruza geçtiler. Filhakîka, X. asırda, Makedonya sülâlesi idaresinde bulunan Bizanslılar istilâya girişerek İslâm'ın bu uc bölgelerini işgâl edip müslümanları kılıçtan geçirdiler ve Sugûr teşkilâtını da yıktılar. Bizans orduları cenupta Halep ve Elcezîre vilâyetlerine kadar girdiler. Şimalde de Kafkasya ve Azerbaycan hudûd-

larına dayandılar. İslâm medeniyetinin büyük merkezleri ve hattâ Bağdad bile istilâ tehdidini hissediyordu.

İslâm dünyası dahilî buhranların arkasından hâricî tehlikelere de marûz bulunurken, denizlerde de sarsıntı başlıyordu. Hazreti Ömer zamanında denizden korkan Araplar Muâviye'nin kudreti ve cesâreti ile sür'atle denizci oldular ve Akdenizde, onun adalarında hâkimiyetlerini mutlak surette kurdular. Hattâ bu denizin şimal sâhillerine sâhip Bizanslılar ve Avrupalılar bu kıyılarda zorlukla sefer yapıyor; müslümanlar sâhilleri daimî tehdid altında tutuyor ve bazen de işgâl ediyorlardı. Bu durum dolayısiyle büyük mütefekkir İbn Haldûn Hıristiyanların Akdeniz, de, birkaç asır bir tahta parçası dahı yüzdüremedi klerini zarifâne nüktesi ile ifâde etmiştir. Fakat X. asrın yarısından sonra Bizanslılar Kıbrıs ve Girit adasını, XI. asırda da Normanlar Sicilya'yı işgâl ettiler. Bizanslılar, Şarkî Anadolu ve Kilikya'da olduğu gibi, Girit adasında da bütün müslüman halkı imhâ ettiler. Halbuki daha sonra, iptidaî bir kavim olan, Normanlar Sicilya'yı işgâl edince İslâm medeniyetinden ve âlimlerinden faydalanmayı bildiler; adadaki müslümanları, bilhassa âlim ve san'atkârları muhafaza etmekle kendilerinin ve Avrupalıların medenileşmesine vasıta oldular.

Karalarda gerileyen müslümanlar, böylece, Akdenizde de siyasî ve ticarî hâkimiyetlerini gittikçe kaybediyor ve Avrupalılara kaptırıyorlardı. Nitekim Selçuklular karalarda hâkimiyeti elde ettikleri zaman Akdeniz'de siyasî ve ticarî üstünlük tedricen Avrupalılara intikal etti. Haçlı ordularının Suriye'ye gemiler ile kuvvet sevkı gittikçe artıyordu. Bir Orta Asya kavmi olan Türkler Anadolu'ya gelince askerî zaruretler onları erken denizciliğe alıştırmağa zorladı. Gerçekten İzmir beyi Çaka, XI. asrın sonlarına doğru, orada inşa ettirdiği bir donanma ile adaları işgal ve Bizans'ı tehdid edebilmişti. Süleyman-şâh'ın ölümünden (1086) sonra, onun İznik nâibi olan Ebû'l-kasım'ın, Bizans ile devam eden mücâdeleleri için, Marmara sâhilinde inşâsına giriştiği donanması, daha bitirilmeden, düşman gemileri tarafından, tersânede tahrip edildikten sonra hâdiseler bir daha böyle bir teşebbüse imkân vermedi. İlk Haçlı seferini müteakip Türkler zaten sâhillerden uzaklaştığı için, bir Selçuklu denizciliği bahis mevzuu değildi. Fakat Selçuklular Antalya, Sinop ve Alaiye şehirlerini fethedince buralarda tersaneler ve deniz üsleri kurup donanmalar vücuda getirdiler. Gittikçe kuvvetlenen bu donanmanın ehemmiyeti deniz-aşırı Suğdak (Kırım) seferini başarması ile kendini gösterir. Selçuklu devri denizciliği Moğol istilâsı altında sukut ederken, sâhillerin Türkmen beyleri Akdeniz'de, Adalar denizinde ve Karadenizde kuvvetli donanmalar ve kahraman denizciler ye-

tiştirdiler; hattâ Akdeniz hâkimiyetini ellerinde tutan Haçlılara karşı bazan muvaffakiyetli muharebeler de yaptılar. Bu ilerileyiş, sâyesinde Adalar denizi sâhilleri Akdeniz'de mâhir korsanlar yetiştirmiş ve Osmanlılar onları hizmetlerine alarak, karalarda olduğu gibi, Akdeniz'de de hâkimiyeti ele geçirmiş ve Hind Okyanusuna açılabilmişlerdi. Fakat Avrupalılar yeni bir medeniyet hamlesi ile kuvvetlendikleri, okyanuslara hâkim oldukları ve Türkler Akdeniz'de sâdece askerî üstünlüğe sâhip bulunup ticarî gemicilik garplıların elinde kaldığı için, Osmanlılar bilâhara karalarda olduğu gibi, denizlerde de geriliyorlardı.

İslâm dünyası, böylece, karalardan sonra denizlerde de inhitata düşüyordu. Müslümanlar en şiddetli savaşlara Türkistan hudûdlarında Türkler karşısında tutuşmuş iken, X. asırda zuhur eden buhranlar zamanında, şarkta emniyete sâhip olmuşlardı. Zîra İslâmiyet, bu asrın ortalarında, kendi câzibesi ve sulh yolu ile Türkler arasında hayli ilerilemiş ve müslüman Karahanlı devleti de cihâd aşkı ile şark istilâlarına karşı sağlam bir sed olmuştu. Halbuki IX. asırda Türkistan'da Sâmâniler sayıları çok azalan Manihaistleri takibe girişince, Mani dininin yegâne hâmisi olan Uygurlar, kendi ülkelerinde yaşayan müslümanları öldürmek ve câmilerini yıkmak tehdidi ile dindaşlarını takipten koruyabilmişlerdi. Bunun gibi şimalde, halkı İslâm; Hıristiyan ve Şamani dinlerinde, yüksek idâreci sınıfı da Musevi olan Hazarlar, bir Yahudi havrasının yıktırılması üzerine, bu devletin hanı da paytahtları İtil (nehri ağzında) şehrinde bulunan müslümanlara ve câmilerine karşı aynı tehdidi yapıp dindaşlarını himâye edebilmişlerdi.

İslâm dünyası, böylece, X. asırda iç ve dış buhranlar ile bir çöküntü manzarası arzeder ve düşman ordularının tehdidi artarken Türkistan'da ilim, din, iktisadî ve medenî hayat ilerilemesine devam ediyor; hudûdlar da, diğer taraflardan farklı olarak, gelişen islâmlaşma hareketleri ile gittikçe emniyet kazanıyordu. Abbâsi hilâfetinin kuruluşu sıralarında, VIII. asır ortasında, Türkler (Karluklar) kadîm düşmanlık ve nefretleri dolayısı ile, Çinlilere karşı Arapları tutarak Talas suyu zaferini kazanmakla kaderleri de artık İslâm dünyasına doğru dönmüştü. Nitekim İslâm dini ve medeniyeti Türkistan'da Buda, Mani ve Hıristiyan dinlerini sür'atle ve kolaylıkla yenerek, bu ülkede yerleşti. O şekilde ki İslâm medeniyetinin kuruluşunda ve yükselişinde bu memleket diğer ileri müslüman ülkeleri yanında aynı derecede bir rol oynar. Mâverâünnehir Türkleri Sâmâniler zamanında şarkta gayrı müslim ırkdaşlarına karşı muntazam olarak cihâda devam ettiler. X. asır müslüman coğrafyacıları bu devirde Türkistan'ın yüksek medeniyeti, sanayii, zenginliği ve ileri hayatı hakkında geniş bilgiler ve-

rirken bu ülke halkının çok dindar olduğunu, başka memleketlerde zenginler paralarını kendi zevkleri için harcarken, Mâverâünnehir zenginlerinin mallarını ilim, din ve cihâd yolunda sarfettiklerini, onlar kadar hiç bir memleket halkının hayır ve cihâda düşkün olmadığını, vakıf yapmadığını söyler ve hayranlıklarını belirtirler.

Bununla beraber, Maverâünnehir'in İslâmiyeti şarkta ve bozkırlarda yaşayan Türkler arasında neşri tarihî neticeleri itibarı ile daha büyük bir ehemmiyet arzeder. Filhakîka Türklere ve husûsiyle göçebelere karşı iki asır süren cihâd ile İslâmiyet, Çin'e ve Uzak-şark'a giden büyük kervan yolu üzerinde bulunan ticâret şehirlerinde bir derece yayılmış ve buralarda müslüman kolonileri vucûda gelmiş ise de büyük göçebe kitleleri henüz Şâmâni dinine bağlı kalmıştı. Bu sebeple müslümanlar en şiddetli savaşları bu tarafta yapmışlardı. Sır-deryâ ve Isrık göl ülkelerinde yaşayan Oğuzlar ve Karluklar, hanlık derecesinde büyük bir devlet olmamakla beraber, Yabguların idaresinde çetin mücâdeleler yapıp müslüman ordularını muvaffakiyetsizliğe uğratmış ve istiklâllerini koruyabilmişlerdi. Fakat X. asırda İslâmiyet Türkistan'da yüksek medeniyeti, maddî-manevî üstünlüğü ile Türkler arasında câzibesini gösteriyor; savaşların yapamadığı ihtidâlar din ve barış yolu ile gelişiyordu. Filhakîka Türkistan'dan kalkan büyük ticâret kervanları buradan müslüman sınaî mamûlâtı ile birlikte şarka ve şimâle İslâm medeniyetini ve dinini de götürüyor; tâcirler göçebelerin yurtlarına ve obalarına giderek ticarî mübâdele ile birlikte manevî tesirlerini de gösteriyor ve İslâmın câzibesi gittikçe kuvvetleniyordu. Müslüman tâcirleri Türklerin ihtidâsında tesir icra etmekle beraber, başlıca rolü, şüphesiz, bu kervanlara katılan din adamları, şeyhler ve mutasavvıfler oynuyordu. Onlar göçebe obalarına girip İslâmiyetin yüksekliğini, dünya ve âhiretin onun sâyesinde kazanılacağını anlatıyorlardı. Bu insanların hâtıraları ve mezarları Türkler arasında asırlarca kûdsiyet hâlesi içinde muhafaza edilmiş; hepsi veli hüviyetini almıştır. Eski Türkler Şâmâni dinlerinde tek Tanrı inancı seviyesinde bir akîdeye yükselmiş; bu Tanrı'nın kâinatın hâlıkı ve kaadir-i mutlak olduğuna, Âhirete ve rûhun ebediliğine, öteki dünyada insanların Cennet (*Uçmak*) ve Cehennem (*Tamu*) e gideceklerine inanıyorlardı. Bu inançları ve cihâd mefkûresini en yüksek şekilde İslâmiyette bulunan Türkler bu dine ve onun câzibesine daha kolay kapılıyorlardı. Türkistan medreseleri ve zâviyeleri bu İslâmlaşmada büyük bir rol oynuyordu. Hazreti Muhammed'in ve müslüman büyüklerinin Türkler lehinde buyurduğu hadîsler ve yaptıkları tebşîrler de ihtidâları kuvvetlendiriyordu. Peygamberin «T ü r k l e r s i z e d o k u n m a d ı k ç a s i z d e o n l a r a d o k u n m a y ı n ı z» (*ütrük üt-Türke mâ terekûküm*) hadîsi, çok yaygın idi. İslâmiyetin Türkler

arasında çok ilerilediği zamanlarda da bu milleti «*Tanrı'nın ordusu*» *(Cund Allah)* sayan bir hadîs de, Orhun kitâbelerine ve diğer kaynaklara uygun bir millî inanış da İslâm ile teyid ediliyordu. İslâm büyüğü ve Hanefi mezhebinin kurucusu İmâm-i A'zam Ebû Hanîfe'ye hâtiften geldiği kaydedilen bir ses: «Kılıç Türklerin elinde bulundukça senin mezhebine zevâl yoktur» sözü gibi birçok takdir, tazîz ve tebşîr ifâdeleri de Türklerin sür'atle müslüman olmasında büyük bir rol oynamıştır. Dikkate şâyândır, ki Orta çağlarda Türkleri Tanrının ordusu sayan bu eski millî inanca müslümanlarda olduğu gibi, Asya ve Avrupa Hıristiyan ve diğer kavimlerinde de rastlanmış ve tarihçileri bunu kaydetmiştir. Eski Türk ve Mogol hanları, son olarak, Osmanlı sultanları komşu hükümdarlara gönderdikleri mektup ve fetih-nâmelerde ordularının *Cund Allah* olduğunu iftihar ile yazıyorlardı.

İslâm dünyası materyalist bir hayata düştüğü, büyük iç ve dış buhranlarla bir inkıraz tehlikesi geçirdiği X. asırda Türkistan'ın şimalinde İdil Bulgarları (Kazan Türkleri), şarkta Karahanlılar, hükümdarları ile birlikte, İslâmiyeti kabûl ediyorlardı. Samîmî müslümanların kendi din ve nizâmlarının âkıbeti karşısında endişeleri artarken şarkta cereyan eden ihtidâ haberleri onları ümidlendiriyordu. Satuk Buğra ile, Karahanlılar'ı müteakip, X. asrın yarısından ve Karluklardan sonra Oğuzların da sür'atle müslüman olmaları İslâm âleminde büyük bir sevinç yaratmış; şarktan gelecek fâtih Türklerin İslâmiyeti kurtaracağı kanaatı yayılmıştı. Nitekim 960 yılında 200,000 çadır halkı toptan müslüman olmuştu. Göçebelerin bu ihtidâsı Türk, İslâm ve dünya tarihinde çok büyük bir hâdisedir. Zirâ Türkistan'ın İslâm dini ve medeniyetini kabûlü ve bu uğurda rolü çok mühim olmakla beraber, yerleşik ve şehirli halklara nazaran Türk tarihinde büyük hâdiseler teşkilâtçı, kudretli, savaşçı ve devlet kurucu vasıflara sâhip göçebelerin eseridir. Nitekim Hunlar'dan Osmanlılara kadar hemen bütün Türk devlet ve beyliklerini göçebeler kurmuştur. Bununla beraber Satuk Buğra han Karluklar ile birlikte müslüman olur ve Karahanlı devleti hâlini alırken, Oğuzlar parça-parça ihtidâ etmiş ve onların *yabgu*ları çok sonra bu harekete katılmıştır. Bu sebeple de Selçukluların atası Selçuk Sü-başı takriben 960 da Cend'de kendi kabîlesi ile müslüman olunca Yengi-kent yabgusuna karşı gâzâya başlamıştır. Bununla beraber, Selçuk gâzi ünvânını kazandığı halde, Sır-derya Oğuzları hem bu islâmlaşma şekli, hem de büyük muhaceretin başlaması ile o tarafta, Karahanlılar gibi, bir gazâ kuvveti gösterememiştir. Karahanlılar toptan ihtidâ etmekle yalnız şarktan gelen istilâları durdurmamışlar; aynı zamanda şâmâni Türklere ve put-perest Uygurlara karşı da cihâd yolunda ilerilemişlerdir. Maamafih Karahanlılar bu istilâları durduramamış; ancak memleketlerini ve dev-

letlerini kısmen bu insan akınlarından korumuşlardır. Nitekim Kıpçak ve diğer Türk kavimlerinin sıkıştırmaları ve nüfûs kesâfeti, Oğuzların Türkistan ve Hârizm yolu ile sel hâlinde İslâm ülkelerine, Türkistan'dan ve Hârizm'den sonra Horasan, Efganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve şarkî Anadolu'ya göçmelerine sebep oldu. Bu akınlar İslâm ülkeleri ve halkları için bir huzursuzluk âmili olmakla beraber, Selçuklu imparatorluğunun kuruluşu ve sultanların tedbirleri sâyesinde göçebe kitleleri muntazam olarak Bizanslılara karşı Anadolu'da cihâda sevkedildi.

Türkler, böylece, sür'atle İslâmiyeti kabûl edip kendilerine umûmî ve millî din yaparak bu din ve medeniyeti taze bir rûh ve kan ile inkırazdan kurtarıyor; İslâmiyette kendi rûh ve ideallerini buluyorlardı. Türk milleti de tarihinin en yüksek ve şerefli devirlerini açıyordu. İslâm dünyası ve medeniyeti de canlanıyor ve ileri bir safhaya giriyordu. Türkler artık İslâm âlemini bin yıl hâkimiyetleri, himâyeleri altına almış ve onun uğrunda canlarını fedâ etmişlerdir. Türkler İslâmiyetle o derece kaynaşmıştır, ki Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde artık Türk ve müslüman adı dünyada aynı mânâya gelmiştir. Selçuklulardan önce, X. asırda gelen Mukaddes bir hadîs nakleder, ki sahîh olmasa da İslâm dünyasında mevcûd rûhî durumu belirtmek bakımından tarihî bir vesîka olarak kayda şâyândır. Buna göre Hazreti Muhammed: «Horasan'da Arap olmayan hakîm ve güzel yüzlü bir insan zuhûr edecek; onun da adı benim gibi Muhammed olacak; Buveyhîlerin tahakkümüne nihâyet verecek; tek silâhlı kalıncaya kadar kılıcı elden bırakmayacak; İran, Irak ve Mekke'de hutbe onun adına okunacaktır» buyurmuştur. Bu rivâyet, hemen-hemen, Sultan Tuğrul-beg Muhammed'in icraatına uygun gelmiş ve bu hadîs ile onun kasdolunduğu kabûl edilmiştir. Abbâsi halîfesi Me'mûn'un müneccîminin, Hilâfet imparatorluğunun en kudretli zamanında, Şimal-şark tarafından zuhûr edecek Türklerin Deylemlilerin (Buveyhlilerin) zulûmlerine nihâyet vereceği ve İran, Irak, Suriye ve Rûm'a (Anadolu'ya) sâhip olacakları kehâneti de bu hadîse uygundur. Dikkate şâyândır, ki İstanbul'a dair hadîslerden biri de fâtihinin Muhammed adını taşıyacağını kaydeder ve Hazreti Peygamberin iki büyük Türk hükümdarını tebcil ettiği kanaatı meydana çıkar.

Türklerin, Arapların ve İranlıların hayatiyetlerini kaybetmelerinden sonra İslâm olmaları ile başlayan yeni tarihin büyük hâdiselerinden biri de, şüphesiz, Yakın-şark'ın ve bilhassa Anadolu'nun Türkleşmesidir. Aynı âmiller ile ve aynı zamanda cereyan eden bu büyük hâdiselerde Türklerin

İslâmiyeti kabûlleri, askerî ve siyâsî kabiliyetleri, ahlâk, adâlet ve mefkûre hasletleri gibi maddî-manevî bütün unsurlar ne derece yüksek ve hep bir arada olursa olsun, Büyük Türk muhacereti olmasa veya manevî âmiller ile maddîleri ahenkli bir şekilde rol oynamasa idi Türk, İslâm ve hattâ dünya tarihinde dönüm noktası teşkil eden büyük hâdiseler vukubulamaz ve Büyük Selçuklu imparatorluğu bile kurulamazdı. Nitekim Selçukluların tarihî rolleri gibi Anadolu'nun Türkleşmesi de bu nüfûs hareketine bağlı bulunduğu halde Büyük Türk muhâceretinin bu ehemmiyeti kavranmadığı, üzerinde ciddî bir araştırma yapılmadığı, hattâ mevcûdiyeti dahı açıkça ortaya konmadığı için, bugüne kadar Türk, İslâm, Türkiye ve dünya tarihinin birçok mühim meseleleri ya karanlıkta kalmış veya tarihe aykırı bir mânâda anlaşılmıştır. Meselâ Anadolu'ya vukubulan nüfûs akınının âzâmetini bilmeyen birtakım âlimler bu memleketin Türkleşmesini ya yerli halkların imhâsı veya toptan din değiştirmeleri neticesi sanarak bu sakat görüş üzerinde fikirler bina etmişlerdir, ki bu hatâlar bizim araştırmalarımıza kadar süre gelmiştir.

Filhakîka X. asırda başlayan Büyük Türk göçleri nüfûs kesâfeti, coğrafî genişliği ve tarihî neticeleri itibarı ile Avrupa'da Hunların IV. asırda Hazar sâhillerini geçip şarkî ve orta Avrupa'yı istilâları ve onların baskıları ile vukubulan meşhûr Cermen istilâsı veya Kavimler muhacereti nden çok daha mühimdir. Avrupa'da Eski çağın sonu sayılan Cermen istilâsına mukabil, Şark kavimleri için Çağ başlangıcı, şüphesiz, önce İslâmiyetin zuhûru, sonra da Büyük Türk muhacereti olmak ve Avrupa için karanlık bulunan Ortaçağın Şark için tamamiyle aksini kabûl etmek gerekir. Türk muhaceretinin İslâm dünyası ve Yakın şark'tan başka Orta-Avrupa'ya kadar uzadığı düşünülürse onun şumûlü daha iyi anlaşılır. Filhakika müslüman Oğuzlar (Türkmenler) İslâm ülkelerine göçerken şâmâni Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçaklar da hemen aynı kesâfetle Hazar şimalinden Orta Avrupa'ya ve Balkanlara doğru ilerliyorlardı. XIII. asırda Tuna boylarından Orta Asya bozkırlarına kadar uzayan sonsuz sahalar Hıristiyan kaynakların Kuman adını verdiği Kıpçakların yurdu idi. Bu sebeple bugün Rusya'nın cenubunu içine alan bu ülke Kumania (Kuman-ili) adı ile tanınıyordu. Şarkî ve Orta Avrupa'ya ve Balkanlara vukubulan Türk muhacereti bin yılı aştığı halde bu kavimler zamanla hıristiyanlaşarak Slav ve diğer milletlere karışıp erirlerken, Kıpçakların şark taraflarında kalanları İslâmlaşıyor ve bu sâyede Altun-Ordu'nun, Kırım, Kazan ve Astrahan hanlıklarının temelini teşkil ediyorlardı.

Selçuklular Anadolu'yu açmakla göçebelerin birbirlerini püskürtmeleri ve nüfûs baskısı ile yersiz ve muztar kalan Oğuz kavminin en büyük kıs-

mına yurt buluyor veya devlet ile Türkmenler bu muazzam işi birlikte başarıyorlardı. Bu Türkleşme Bizans'a karşı İslâmiyeti emniyete almakla kalmamış; onun müstakbel kuvveti burada doğmuş ve yeni ufuklar da bu ülkede açılmıştır. Zira Selçuklu devrinde Türkiye'de yüksek bir Türk - İslâm medeniyeti ve mes'ûd bir hayat meydana gelmiştir. Gerçekten tarihi boyunca birçok kavim, din ve kültürlere sahne veya bunların ülkeler arası mübâdelelerine vasıta olan Anadolu, Selçuklu fethi ile, ilk defa olarak, ânî ve büyük bir inkılâba uğramış; bu memleketin etnik, dinî, içtimâî, iktisadî ve medenî sîmâsı külliyen değişmiş; dokuz asır süren millî ve manevî bir birlik kurulmuştur. Anadolu'da uzun süren Roma hâkimiyeti ve asırlarca Arap gazâ ve istilâlarının bu ülkede böyle bir değişiklik yapmaması Türk fetih ve göçlerinin azâmetli ve sür'atli neticelerini ve ehemmiyetini gösterir.

Bununla beraber, Selçuklu ve Türkmen mücâdeleleri çok çetin olmuş ve büyük göçler ile birlikte yarım asır sürmüştür. Türklerin Anadolu'yu fethi ve muhaceretleri Büyük Selçuklu imparatorluğunun Tuğrul-beg'in idâresinde 1040 yılında Horasan'da kuruluşuna, bu tarihten Malazgird zaferine, 1071 senesine, kadar ve bundan sonra olmak üzere üç safhada vukubulmuştur. Buhara civarında, Karahanlılar ve Gazneliler tarafından sıkıştırılan Selçuk oğulları muztar durumda kalınca Çağrı Bey'in yurt bulmak üzere 3000 süvari ile 1018 yılında Van gölü bölgesine bir akın yapması ile ilk Selçuklu hareketi başlar. Bundan sonra Arslan Yabgu Türkmenleri (*Yabgulular*) Gaznelilerin ve mahallî hükûmdarların sıkı takiplerine mâruz kalarak pek çok defa Bizans hudûtlarını aşmışlar; onları Büyük muhaceretin ilk dalgaları takip etmiştir. Selçuklu devletinin kuruluşu hem göçlerin sel hâlini alması ile mümkün olmuş; hem de muhaceret selinin daha fazla Anadolu'ya akmasına sebep olmuştur. Bu devrede sık-sık Selçuklu orduları ile desteklenen Türkmen göç ve gazâları şarkî ve orta Anadolu'ya kadar ilerilemiş; hattâ Malazgirt'ten önce birçok şehirler işgâl edilmiş; garp bölgelerine dahı akın yapılmıştır. Bununla beraber, Türkler bu devrede Anadolu'da henüz emîn bir yurt kuramamış; tabiî ârızalar, müstahkem yerler ve kaleler ile dolu olan memleketin fethi ve iskânı mümkün olamamıştır. Bizans orduları ve garnizonlarının takiplerine uğrayan Türkmenler, sıkıştıkça yer değiştirmiş ve nihâyet Azerbaycan ve Kafkasya taraflarına çekilmişlerdir. Fakat Malazgirt zaferi bütün engelleri yıkınca hudûd bölgelerinde yığılan Türkmenler dalgalar hâlinde Anadolu'nun her tarafını doldurmuş; Süleyman-şâh'ın, 1075 yılında, İznik'te Türkiye Selçukluları devletini kurması, arkadan gelen Türkmenlerin daha emin ve ümidli göçlerine imkân vermiştir.

Büyük muhaceret hareketi ile ana yurtlarından kopan bu Oğuzlar,

yabguları idâresindeki devletleri yıkılmış olduğundan, kabîleler topluluğu hâlinde göçüyor; fakat beylerinin emrine bağlı olup, beyler de feodal birliklerini muhafaza ediyordu. Böylece de muhaceret tam bir nizâm içinde oluyordu.

Bu suretle Sır nehri, Aral ve Hazar denizleri arası ülkeden Anadolu'ya kadar binlerce kilometrelik mesafeleri aşmak ve birçok tehlikeleri karşılamak mümkün oluyor ve bir millet seyyâr bir devlet manzarası arzediyordu. Anadolu'ya gelince Selçuk'un torunu Süleyman'ın idâresine giriyor; memleketin şartlarına göre, burada dağılıyor; fakat daha uzun müddet boy beylerinin emirlerine bağlı kalıyorlardı. Bu fetih ve türkleşme devrinde Anadolu vatan hâline gelirken Türklere karşı bütün Avrupa harekete geçti. Bu kıtada hüküm süren Hıristiyan taassubu, derin bir cehâlet ve sefâletin vucûda getirdiği büyük Haçlı seferleri ile yüz binlerce insan Türklere saldırıyor; Süleyman'ın ve ona tâbi Dânişmend gâzi ve başka hükûmdarların tamamlamak üzere giriştikleri fetihleri ve yeni vatanı tehlikeye düşürüyordu. Bundan faydalanan ve kudretli Komnenoslar hânedâna mensup bulunan Bizans imparatorları da artık müdafaadan taarruza geçiyorlardı. Haçlı ve Bizans taarruzları, bir asra yakın bir zaman (1097—1176) zarfında, fetih devrine nisbetle daha çetin bir cıdâle sebep oldu. Türkler tam bir varlık mücâdelesine tutuştular ve bir destân hayatı yaşadılar. Gerçekten sâhil bölgeleri artık terkedilip orta Anadolu'ya göç başladı. Burada da Kastamoni, Bayburt ve Maraş bile düşmüş; Konya, Niksar ve Erzurum da muhasara edilmişti. Türkler için ya Anadolu'da yaşamak veya ölmekten başka bir çare kalmamıştı. Zîra dönecek bir yerleri yoktu. Bu sebeple Türkler vatanlarını ve İslâmiyeti kurtarmak için hem öldüler ve hem de bu sâyede yaşamak hakkını kazandılar. Türkler bu taarruzlar karşısında milyonlarca şehîd verdiler; her karış toprağı kanları ile suladılar; memleketin her köşesi fâtihlerin, kahramanların ve şehîdlerin mezarları ile doldu. Bu cidâl devrine aid kahraman, şehîd ve evliyâ mezar ve türbeleri etrafında millî, dinî destanlar, menkıbeler ve efsâneler teşekkül ederek onlar kudsîyet hâlesi içinde nesilden nesle asırlarca milletin kalbinde yaşadı. Böylece Türkler bu topraklar için kan verdiler; ama ona rûh kazandırdılar. Toprakla insan kaynaşarak, tarihî hâtıralar ile halkın şûurunda canlandı ve bu vatan bu suretle meydana geldi. Bu türbeler, bu âbideler ve bu hâtıralar yaşadıkça bu vatanın tapu senetleri Türklerin elinde kaldı.

Bu türkleşme ve islâmlaşma o derece kuvvetli gelişmiştir, ki Avrupalılar Anadolu'ya *Romania* derlerken Sultan Mes'ûd zamanında (1116—1155) Alman imparatoru ve Fransız kıralı kumandasında Haçlılar imhâ edildikten ve Anadolu kendilerine mezar olduktan, Bizanslılara karşı zaferler

kazanıldıktan sonra, artık bu memleketi *Turkia* adı ile göstermişlerdi. XIII. asırda onlar, Türkistan dahil, Tuna boylarından Altaylara kadar uzayan bütün memleketleri *Magna Turkia* (Büyük Türkiye) olarak isimlendirirken, Selçuklu Anadolusuna sâdece *Turkia* diyorlardı. Zîra Karadenizin şimâlinde oturan Kıpçaklara şarklı ve garplı Hıristiyan müellifler Kuman dedikleri ve bunların da Türk olduğunu bildikleri için bu ülkeyi *Kumania* adı ile anarken onu da Büyük Türkiye içinde mutalea etmeyi tabiî sayıyorlardı. Nitekim aynı asrın bazı müslüman âlimleri de Çin'den Akdeniz sâhillerine, Hindistan'dan şimâlin buzlu bozkırlarına kadar uzayan geniş ülkeleri *Türkistan* veya *Arz üt-Türk* (Türk-ili) adı ile zikrederken buraların Türklere aid bulunduğunu düşünüyor ve dünyanın dörtte biri kadar olan Türkistan büyüklüğünde bir ülkenin bulunmadığını da ilâve ediyorlardı. Arap kaynakları da *Bilâd ur-Rûm*, *Diyâr ur-Rûm* veya sâdece *Rûm* adı ile Anadolu'yu Roma ülkesi olarak tanıyor ve bu sebeple Selçuklu devrinde de bu ismi kullanıyorlardı. Türk müellifleri ve pâdişahları eski Roma'dan gelen bu an'aneye bağlı kalmış ve Roma imparatorluğu yerinde oturan Osmanlı hükümdarları, Cihân hâkimiyeti ideallerine uygun ünvanlar arasında, bazan da *Sultan ur-Rûm*'u kullanmışlardır. Osmanlı Türkleri Balkanlara geçince bu ülkeye *Rûm-ili* derken bu eski anlayışa devrine uygun yeni bir isim yaratmışlardı. Zîra Rûm adı artık Romalıları değil, Bizanslıları ifâde ediyordu. Araplar Anadolu'yu Beylikler devrinde *Rûm* yanında, bazan da Turkiye (Bilâd üd-Türk) ismi ile göstermişlerdi.

Selçukluların çok çetin mücâdelesi ile bir asır süren büyük buhranlar yatıştırıldıktan ve Anadolu Türk-ili (Türkiye) veya Türk vatanı olduktan sonra, Bizans devrinde tam bir maddî-manevî sukut içinde bulunan, Haçlılar ve Bizanslılar ile yapılmış savaşlar neticesinde daha da harap olan bu memleket sür'atle inşâ ve imâr edildi; pek çok yeni şehir ve köy kuruldu; mevcûdları gelişti ve büyüdü. Türkiye'de bir asır zarfında öyle bir iktisâdî ve kültürel yükseliş oldu, ki zamanın ve insanların bütün tahrip ve ihmâllerine rağmen bugün ayakta kalan câmi, medrese, hastahane, kervansaray ve imâretler hâlâ ziyâretçilerini hayran bırakmaktadır. Kahir ekseriyeti göçebe olan ve dehşetli mesâfeleri aşıp Anadolu'da yerleşen bir kavmin, burada bu kadar büyük mücâdeleler yaptıktan sonra, bir asır zarfında (1176—1277) bu derece ileri bir medeniyet vucûda getirmesi cidden düşündürücü bir mesele teşkil eder. Bu durum bize Arapların Yakın-şarkı fetihten sonra yine bir asır zarfında İslâm medeniyetini kurmaları hâdisesini hatırlatır. Fakat Araplar bu memleketlerde çok ileri kültürler ve fikir hayatı bulmuş ve bu medeniyeti birlikte vucûda getirmiş olduğu halde Türkler, medenî sukut içinde bulunan Anadolu'da, böyle bir imkâna sâ-

hip değillerdi. Bu sebeple Anadolu'da yükselen medeniyet Yakın-şark'ta olduğu gibi yeni bir sentez hâlinde olmamış; bazı mahdut tesirlere rağmen Türk-İslâm medeniyetinin bir devamı ve intikali şeklini almıştır. Bizans devrinde gözüken medenî sukutun başlıca iki âmili vardır. Bunlardan biri bu devirde Anadolu'nun dünya ticâret yolları dışında kalması, diğeri de İslâm - Bizans mücâdelesinin bu ülke üzerinde asırlarca devam etmesidir. Bunlara Bizans idaresinin malî, dinî ve Rûmlaştırma bakımlarından ezici hüviyetini eklemek lâzımdır. İslâm medeniyeti hudûdlarına dâhil veya ona yakın olan Şarkî Anadolu'nun XIII. asır başlarına kadar orta Anadolu'dan daha ileri seviyede bulunması da bu sebeple ilgilidir. Nitekim Anadolu Rûmları şarkta oturan Ermenilere ve bilhassa Suryanilere nazaran kültür ve hayat seviyeleri bakımından çok geri bulunuyordu. Başta Ahlat olmak üzere Şarkî Anadolu şehirlerinden Selçuklu ülkesine birçok ilim ve san'at adamlarının gelip hizmet etmeleri sebebi de budur.

Selçuklu Türkiyesinde yüksek bir medeniyetin sür'atle doğması da başlıca iki âmile bağlıdır. Gerçekten Anadolu, bu devirde, Şark-Garp ve Şimal-Cenup ülkeleri arasında milletler-arası büyük ticaret yollarına bir köprü durumuna gelmiş; memleketin iktisadî ve medenî yükselişi kolaylaşmıştı. Bu yollar üzerinde inşâ olunmuş muhteşem kervansaraylar, bu ticaretin ehemmiyetini meydana koyduğu gibi, Türkiye'nin iktisadî ve medenî seviyesi, dinî ve insanî duyguların yüceliği bakımından da hayranlık vericidir. Bu ticarî ve iktisadî yükselişte Selçuklu devleti ve sultanlarının takip ettikleri siyâset ve aldıkları tedbirler de cidden çok ileri bir görüşün ifâdesi idi. Fakat burada izahat ve misal vermek mümkün değildir. Selçuklu Türkiyesi İslâm dünyasından daima ilim, din, edebiyat ve san'at adamları getirtmiş veya bizzat kendileri gelip bu yeni ülkenin ihtiyaç ve imkânlarına göre Türk - İslâm medeniyetinin filizlenmesine ve, iktisadî yükseliş ile müvâzi olarak, onun da yükselmesine hizmet etmişlerdir. Anadolu'ya gelen ilim ve kültür adamları, Arap ülkelerinden ziyâde, nüfûsu gibi daha fazla şark memleketlerinden, Türkistan, Hârizm, Horasan, İran ve Azerbaycan'dan idi.

Anadolu'ya en çok ilim ve kültür adamı Sultan Alâeddin Keykubâd zamanında gelmiştir. Bu da memleketin geniş imkânları ve onun himâyesi ile alâkalı ise de Mogol istilâsının bahis mevzuu ülkeleri tahrip ve kitleler hâlinde kılıçtan geçirmesi başlıca âmildir. Fiilhakîka Mogol kıtalinden kaçan göçebeler gibi her sınıftan halk ile birlikte ilim, din ve san'at erbâbı da, tabiî olarak, Alâeddin Keykubâd'ın Türkiyesine sığınıyor; o da bunlara kucağını açıyordu. İktisadî imkânların müsaadesi ile müvazi olarak yeni gelen bu seçkinler kültürün sür'atle yükselmesine hizmet ediyorlardı.

Mogollar Sultan Alâeddin'e ve kudretli devletine saygı gösterdikleri ve istilâyı da göze alamadıkları için Türkiye'nin medenî yükselişi çok sür'at kazandı ve bu sebeple de Anadolu, tarihinin en mes'ûd devrini yaşadı.

Fakat Uluğ Keykubâd'ın ölümünden sonra oğlu Gıyâseddin Keyhusrev zamanında Mogollar bir müddet beklediler. Nihâyet yeni sultanın liyâkatsızlığı sebebi ile Selçuklu devletinin zaafa uğradığı anlaşılınca Mogollar Türkiye'yi de istilâya giriştiler. Şarkî Anadolu'dan başka Erzurum, Erzincan ve Kayseri'yi yıkıp ahâlisini kılıçtan geçirdiler. Selçuklu devleti Mogollar ile derhal sulh yapıp memleketi kurtardı. Lâkin bundan sonra Mogollar saltanat mücâdelelerini dâhilî savaş hâline getirdi; Türkmenler de daima onların karşılarında bulunarak bu muharebelere katıldılar. Bu hâdiseler hayli sarsıntılar doğurdu ise de, bir yandan Mu'îneddin Pervâne'nin mahareti ile 1262 den başlayan nisbî bir nizâm ve sükûn devri, öte yandan memleketin kazanmış olduğu iktisadî ve medenî hızın varlığı, milletler-arası ticaret kervanlarının eskisi gibi işlemesi umumî gelişmelerde ciddî bir duraklama baş göstermedi. Fakat Mu'inedḍin Pervâne'nin 1277 de idâmına sebep olan ve onu takip eden büyük hâdiseler, İlhanların Selçuklu devletine el-koyarak giriştikleri malî zulûmler, Selçuklu ve Mogol şehzâdelerinin isyanları, Türkmen beylerinin her fırsatta Tatarlara ve onların desteklediği veya öne çıkardığı Selçuk devletine karşı mücâdeleleri ve nihâyet Mogol ordularının bu hâdiseler üzerine yaptıkları tenkil hareketleri Anadolu'da bilhassa Türkmenler arasında büyük insan kayıplarına ve harâbiye sebep oldu. Nizâm ve âsâyişin kalkması mahallî eşkıyâ hareketlerini de arttırdı ve hattâ bunların bazan soygunculukta Mogol kumandanları ile işbirliği yapması, İlhanlı memurlarının ve türeyen eşkıyânın halkı yurtlarını terke mecbur etmesi memleketi kökünden sarstı. Gerçekten bu buhranların artması ile iktisadî, sosyal ve medenî inkışâf değil, bunların devamı da imkânsızdı. Nitekim İlhanlı devletinin yıkılışına kadar Anadolu'da artık nizâm ve huzur kalmamış; refahlı ve mes'ûd bir ülke ıztıraplar diyarı olmuştur.

Anadolu'nun fethi ve türkleşmesi kesîf Türk muhacereti ile mümkün olmuş; fakat Haçlı seferlerinin başlaması ve bundan faydalanan Bizans'ın taarruza geçmesi, Türklerin bir asır zarfında büyük insan kayıplarına sebep olmuştu. Karahıtayların Türkistan'ı istilâsı ve Sultan Sancar'ın ölümü ile Horasan Selçukluları devletinin yıkılması XII. asırda şarktan garba doğru yeni bir göç hareketi doğurdu; Oğuz, Karluk ve Kıpçak bakıyelerinin bir kısmı, bir mikdar yerleşik ve şehirli halk ile birlikte, Anadolu'ya göçtü. Fakat Haçlı seferleri ve Bizans taarruzlarının XII. asırda sebep olduğu yer ve nufûs kayıpları telâfi edilemedi. Nitekim, kudretli sultanların mev-

cûdiyetine rağmen, kaybedilen yerlerin fethi de adım-adım mümkün olmuş; bunda, diğer sebepler arasında, nufûs azalmasının büyük tesiri olmuş; ilk fetihte bütün Anadolu'yu Türklerin eline geçiren sür'atli istilâ bir daha olamamıştır. Lâkin Mogol istilâsı Anadolu'ya bir kere daha büyük bir insan selini akıtmıştır. Bu sâyede hem hıristiyanların ve hem de Mogolların Anadolu'da sebep olduğu kayıplar telâfi edilmekle kalmamış; Türkmen nufûsun çokluğu bütün sâhil bölgelerinin sür'atle fethi ve türkleşmesini başarmıştır. Nitekim bu nufûs kalabalığı ve artışı sâyesindedir, ki bilâhare Osmanlı fetihleri Balkanlara kitleler hâlinde halk götürdü ve Rûm - ili'yi de türkleştirdi.

Beylikler devrinde onların merkezleri birtakım güzel âbideler ile süslendi. İmâr ile birlikte Türk kültür faaliyetleri de ileriledi. Bununla beraber, mezkûr buhranlarla sukuta uğrayan Anadolu'da siyasî hâkimiyetin Beylikler arasında taksimi ve onlar arasında cereyan eden mücâdeleler de memleketin bir daha eski iktisadî ve medenî seviyeyi bulmasına imkân vermedi. Türkiye'nin bu siyasî parçalanmasını gören bazı Avrupalı seyyâh ve elçiler, yeni bir Haçlı seferi ile bu memleketin, eskisinden farklı olarak, artık kolaylıkla istilâ ve zabtolunabileceğini söylemişler ise de Avrupa'nın siyasî durumu böyle bir harekete müsaid değildi. Haçlı seferleri, canlandırıldığı daha sonraki zamanlarda da, karşılarında Osmanlıları buldular ve daima mağlûbiyetlere uğradılar; Türklerin Viyana önlerine kadar ilerilemelerine sebep oldular. Mogol istilâsı, böylece, İslâm dünyasının en geniş ve ileri ülkelerini yıktıktan ve medeniyeti çökerttikten yarım asır sonra Türkiye'de çiçek açan Türk - İslâm medeniyetine de büyük darbeler vurdu. Türk - İslâm dünyasının ve komşu ülkelerin inhitatı da Anadolu'da gelişen yeni medeniyetin kaynaklarını kuruttu. Bu durum milletler-arası ticaretin de sukutuna ve Türkiye üzerinden uzaklaşmasına sebep oldu. Esasen İslâm medeniyeti aşısı ile ilerleyen Avrupalılar, büyük deniz keşifleri yapmakla da Akdeniz ticareti Okyanuslara kaydı; iktisadî ve medenî sukut da devam etti. Osmanlıların giriştiği medeniyet hamleleri de hem bu umûmî inkişafların tesirinde kaldı ve hem de imparatorluk devrinin şartlarına göre iktisadî ve kültürel merkezlerin değişmesi Anadolu'nun bir daha eski inkişafa kavuşmasına imkân vermedi.

Selçuklu ve Türkmen fetihleri ile Anadolu'nun türkleşmesi ve bir Türk vatanı hâline gelmesi ne kadar tabiî gözükmüş ise, onun bu derece sür'atle ileri bir ülke olması ve Türkler için istikbâlde büyük bir kudrete kaynak ve ihtişamlı bir tarihe başlangıç teşkil etmesi de zamanında hiç akla gelmiş değildi. Nitekim medeniyetçe ileri ve mamûr ülkeleri benimseyen Büyük Selçuklu sultanları için Anadolu bir uc bölgesi, göçebelere yurt ve

âsı şehzâde, bey ve boylara sığınak olmaktan ibâret idi. Fakat istikbâlin büyük tarihi de bu uc diyârından doğdu.

Burada temas ettiğimiz meseleler ile sâdece bu neşriyatın türlü cildlerinde ele alınacak bazı mevzulara bir işârette bulunuyoruz. Büyük Selçuklular gibi Türkiye Selçukluları da, bilhassa istikbalde Türk, İslâm ve dünya tarihleri bakımından ne kadar büyük bir ehemmiyet arzederse bu devrin tedkîki de bugüne değin o derece ihmale uğramış ve karanlıklar içinde kalmıştır. Gerçi Selçuklu Türkiyesi tarihine aid kaynaklar çeşitli dillerde mevcûddur. Fakat buna rağmen, bunlar çok kifayetsiz, bazan bir kaç satırdan, hattâ bir iki kayıddan ibarettir. Kaynakların mühim bir kısmı da henüz yazma hâlindedir. Yapılmış eski kaynak ve tedkîk neşriyatın tedâriki de bazan çok zordur. Lâkin medeniyet dâvâsında bulunan, Anadolu'da vatan ve devlet kuruluşunun 1000. yılına ayak basan bir millet, hiç olmazsa Malazgird zaferi ile başlayan bu müstesna yıldönümüne, 20 - 30 sene önce, devleti, üniversiteleri ve ilim müesseseleri ile hazırlanmalı ve ciddî bir programa göre oturduğumuz toprakların tarihi siyasî, iktisadî, kültürel, dinî ve san'at cepheleri ile yazılmalı; millî tarih edebiyatçı ve san'atkârlarımızın eserleri ile millete mal edilmeli idi. Bu, millet olmanın ve medeniyet yolunda bulunmanın da şartı idi. Dünyada, ileri veya geri, hiç bir millet devleti ve vatanının tarihine karşı bu kadar yabancı veya kayıdsız kalmamıştır. Başka memleketler böyle mühim tarihî günlerini ve devirlerini ciddî ilmî neşriyat ve san'at eserleri ile karşılar ve milletler-arası bir merâsim ile kutlarken, Türkiye Anadolu'da vatan ve devletinin 900. kuruluş yıl dönümünü Malazgird'de küçük bir toplantı ile gömmüş; yapılan neşriyat da turist rehberleri mahiyetinde kalmış veya bir kaç meslekdaşın şumûlü mahdud bir-iki araştırmasına inhisar etmiş; garip düşünceler ile engellenen İstanbul fethinin âkıbeti, bu sefer daha fazla tekrarlanmıştır. Halbuki bu iki büyük fetih, yalnız Türkler için değil, medeniyet ve insanlık tarihleri bakımından da müstesna devirlerin birer başlangıcı mahiyetinde ve iftihar edilecek hâdiseler idi.

Bu hazîn durum Türkiye'de millî tarih ve vatan şuûrunun geçirdiği sarsıntı ve münevverlerin düştüğü manevî sukutun sebeplerini gösterir. Nitekim millî tarih, edebiyat, san'at, kültür ve mukaddesatımız bir fanteziye kurban edilerek memleket medeniyet zannı veya iddiası ile tersine zorlanmış; mâzi ile istikbal arasındaki köprüler yıkılmış; tarih, edebiyat, san'at ve mefkûre kaynaklarımız Türkiye ve ecnebi kütüphanelerinde nisyana veya çürümeğe terk olunmuştur. Bu elîm duruma düşen bir memlekette yeni nesillerin ruhî gıdalarını almasını millî ve beynelmilel değerde eserler vucûda getirmesini beklemek ve modern bir kültürün yaratılacağını

ummak beyhûdedir. Milletlerin tekâmülleri maddî manevî hamleler ile birlikte ve müvâzene hâlinde olmazsa sukut mukadderdir. Türkiye'de millî mefkûre ve birliğe karşı başgösteren son tahripçi ve düşmanca teşebbüsler bu hastalıkların menşeini meydana koyduğu halde, hâlâ tersine zorlamalar ısrarla devam etmekte ve bir aydınlar intiharı veya bozgunculuğu ile karşılaşmayı mukadder kılmaktadır.

Türkiye'de vaktiyle sahhafların veya gazetelerin tarih, edebiyat, san'at ve dil sahalarında çıkardıkları millî kültür eserleri bugün milyonlarca para harcayan üniversitelerimiz ve ilim müesseselerimiz tarafından yapılamaz bir durum hasıl olmuştur. Bu münasebetle Türk milletinin eski devirlerde çok daha kuvvetli bir millî kültüre, tarih ve vatan şuûruna sâhip bulunduğunu söylemeyi de lüzûmlu görürüz. Gerçekten Anadolu'nun fâtihleri, kahramanları, büyük din ve tarikat adamları mezar, türbe ve âbideleri ile bir kudsiyet hâlesi içinde milletin hâfızasında yaşıyor; bunlar etrafında teşekkül eden tarihî hikâyeler, destanlar, menkıbeler, efsâneler ve edebî eserler, yazılı ve sözlü olarak, nesilden nesle intikal ediyor; millî ve dinî bu hâtıralar vatan ve tarih şuûrunu besliyerek milletin kudretini ve birliğini yaşatıyor ve millî kültür de temellerini buluyordu. Bugün modern ilim, edebiyat, san'at ve kültürümüz bu kaynaklardan mahrum kaldığı için tarih ve vatan şuûru, ahlâk ve mefkûremiz de sarsılmış; hattâ yeni nesiller yalnız tarihî değerlerinden koparılmamış; bazan onlara düşman marazî duyguların bile kurbanı olmuştur. Daha garibi millî-islâmî mukaddesat gittikçe kaybolur, ecdâd türbeleri ziyârete kapanır ve âbideler toprağa gömülürken Anadolu'da Bizans ve Hıristiyanlık devrine aid harâbeler kudsiyet kazanıyor; uydurma ziyâretgâhlar ihdâs ediliyor; Türkiye'nin tapu senedleri tedrîcen elden çıkıyor veya vatan manevî bir eroziyona uğrayarak her gün biraz daha âdetâ ayaklarımızın altından kayıyor. Buna rağmen, millet hâlâ ilericilik ve turizm zannı veya safsataları ile tersine zorlanmaktadır. Halbuki millî mîras hazînelerimizi yeni nesillere açmadıkça ve geçmiş ile gelecek arasında yıkılan köprüleri kurmadıkça Türkiye yalnız medeniyetten uzaklaşmakla kalmaz; millî birlik ve bekasını da tehlikeye sokar. Nitekim dünyada mazi ile ilgisini kesen bir millet yoktur.

Tarih araştırmaları ve kültürü millî şuûr ve mefkûrenin kuvvetlenmesi ve ileri bir millet olmanın başlıca âmillerindendir. Esasen vatanının tarihine karşı bağlılık tabiî ve insanî vasıfların da icâbıdır. Bugün «*Selçuklular Zamanında Türkiye*» adlı bu eseri hazırlarken, çetin bir işe girişmiş ve çok uzun yılların çalışma mahsûllerini neşre başlamış; ilim âleminde ve memlekette duyulan bir ihtiyacı karşılamağa girişmiş bulunuyoruz. Selçuklu Türkiyesi tarihine siyasî kısım ile başlıyoruz. Bunu takiben de iktisadî, içtimai, etnik, kültürel ve san'at bölümlerine ayırdığımız

daha câzip cildler neşredilecektir. Bu eser Türkiye'nin vilâyetleri, şehirleri, kasabaları ve hattâ bazan köyleri ile birlikte, hemen kül hâlinde bir tarihi vatan kuruluşunun hikâyesidir. Buralarda siyasî tarihe aid bu hacımlı cildin tamamlanmadığını da belirtmeliyiz. Zira Türkiye Selçukluları tarihini neşrederken Anadolu'nun Türklerden önceki tarihi, etnik ve dinî durumu, İslâm - Bizans mücâdeleleri, bu memlekete göçen Oğuzların siyasî, içtimaî teşkilâtları ve dinleri hakkında toplu malûmat vermek, kaynak ve araştırmaların umûmî bir tedkîk ve tenkîdini yapmak ve bu bahisleri bir cildlik giriş kısmında yazmak gereklidir. Lâkin 900. yıl dönümüne yetiştirmek maksadiyle ilkönce siyasî tarihin meydana çıkarılması lüzûmu bizi plânda bu değişikliği yapmağa zorlamış; Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye kadar uzayan bu mühim ve karanlık devrin siyasî ve askerî hâdiseleri bu cildde toplanmıştır. Ortaçağ Türkiye tarihini tamamlamak için Mengücikler, Saltuklular, Sökmenliler veya Ahlat şahları ve Artuklular tarihini de ayrı bir cild olarak hazırladık. Selçuklu tarihi ile çok kaynaştığı için Dânişmendlileri ayrı yazmağa lüzûm kalmamıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi çok mühim bir mevzu ve mesele teşkil ettiğinden, bu eserde zarurî temaslar dışında, tafsilâta girmeyip buna da müstakil bir cild tahsis etmiş bulunuyoruz. Biz 900. yıldönümünü Malazgird zaferi ile Süleyman-şâh'ın Türkiye devletini 1075 de İznik'te kuruşunu birlikte mutalea ediyor ve bu zamana kadar bahis mevzuu eserleri çıkarmayı umuyoruz. Bu eserlerin neşrinden sonradır, ki Selçuklu Türkiyesi hakkında siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel cepheleri ile bir cildlik terkip yapılacak; ilim adamları gibi her derece aydınların ihtiyaçları da bu suretle karşılanacaktır. Turan Neşriyat Yurdu vatan ve devletimizin kuruluşuna armağan olarak bu eserle birlikte beş cild kitap çıkarmakla ciddî bir vazîfe yaptığına inanmakta ve nitekim sürüm durumu da ilmî ve millî bir ihtiyacı karşıladığını göstererek manevî mükâfatını kazanmış bulunmaktadır.

Türkiye Selçukluları tarihine dair kaynak ve araştırmaların çok kifâyetsiz olduğu, hattâ sultanların listesi bile tamam olarak meydana konmadığı, saltanat yılları ve en mühim vak'aların tarihleri de çok defa doğru da gösterilmediği göz önüne getirilirse mevcûd bilgisizlik ve hataların ne dereceyi bulacağı daha kolay tahmin edilebilir. Bu durum birçok mevzu ve meselelerin bizzat bu kitapta ele alınmasını zarurî kılmış; bu da eserin yazılışında bazan nisbetlerin değişmesine sebep olmuştur. Bu husus kaynak malzemesinin azalması ve çoğalması hâlinde de varid-dir. Basit bir misâl olarak İbn Bîbî tarafından nakledilen vak'aların bugüne kadar hep kronolojik sıraya göre yazıldığı sanılmış ve bu da bir çok hatalara sebebiyet vermiştir. Hattâ Antalya'nın ikinci fethi Sultan

İzzeddin Keykâvüs'e aid uzun bir kitâbede tafsilâtıyle anlatıldığı ve tarihi de günü ile verildiği halde bizzat kitâbenin nâşiri ve ondan sonrakiler yine de İbn Bîbî'nin sırasını takip ederek kronolojik hatadan kurtulamamışlardır. Bununla beraber, siyasî tarihin hudûdlarını aşmamak için bu türlü tedkîk ve tenkîdlerimiz imkân nisbetinde kısa ve teksif edilmiş bir şekilde yazılmış ve umumî âhengin muhafazasına çalışılmıştır. Bu gibi hataların bazılarına yeri geldikçe işaret etmek zarûreti hasıl olmuş; fakat çok defa ehemmiyeti olmayan araştırmaları belirtmeden meseleler kaynaklara göre hal ve telif edilmiştir. Matbaada eski harfler ve transkripsiyon işaretleri bulunmadığı için, tarihî istilâh ve tâbirler bugünkü yazının imkânlarına göre nakledilmiş; Arapça, Farsça ve Türkçe teyid edici vesîkalar *(pièces de justification)* için de aynı şey yapılmıştır. Mutahassıs bir yardımcı veya musahhihin bulunmaması birtakım baskı hatalarına sebep olmuş; bütün gayretlerimize rağmen eser 26 Ağustos'ta da yetişememiştir. Halbuki bu büyük yıldönümü için hazır bulunan Şarkî Anadolu Türk devletleri tarihini de yetiştirebileceğimizi ve bu mübârek günü altıncı cild ile karşılayacağımızı umuyorduk.

Bu eseri Malazgird zaferi ile başlayan yeni Türk vatanı ve devletinin kuruluşu serisinin beşinci cildi olarak neşrederken, başta Alp Arslan Gazi, Süleyman-şahlar, Kılıç Arslanlar, Alâeddin Keykubâdlar olmak üzere, bize bu vatanı kazandıran sayısız millî kahramanların, büyük devlet ve din adamlarının ve bu uğurda gazâ eden ve şehîd olan atalarımızın kudsî hâtıralarına armağan eder; şehîd babamın yokluğunu duyurmadan bizi yetiştirmek için sonsuz fedakârlıklara katlanıp 1968 yılında Hakkın rahmetine kavuşan sevgili anneciğimin mübârek rûhuna ithaf eylemeyi de bir fırsat bilirim. Çalışmalarımda daima bana yardımcı olan azîz refîkam Sâtıa Turan'a, kapak resmini hazırlatmak sûretiyle nâzikâne alâkasını gösteren eski büyük elçi muhterem Seyfullah Esin Beyef. ye teşekkürlerimi bildirmek bir vazîfedir. Bu münasebetle Turan Neşriyat Yurdu'nu kurarak hazırladığım eserleri basan Hasan Turan ve Hamdi Çiğdem beylerin hizmetlerini de takdirle karşılarım. Zîra meslekleri dışında olduğu halde, Hamdi ve Hasan beylerin, sermâye ve emek harcamak sûretiyle, memleketin ilmine ve kültürüne hizmete girişmeleri, herhalde, çok hayırlı bir himmettir. Kitabın indekslerini hazırlayan değerli tarih asistanları İsmail Aka, Kâzım ve Reşad beylerin bu hizmetlerini de memnûniyetle belirtmek isterim. Hazırlamakta bulunduğum diğer cildlerin de neşredilmesini ve milletimize hayırlı olmasını Cenab-i Hak'tan niyâz eder ve yardımlarını dilerim.

Osman Turan

Abdulezel Paşa, 6
Şenevler - Bostancı
İstanbul 12.X.1971

I

BÜYÜK TÜRK MUHACERETİ ve ANADOLUNUN TÜRKLEŞMESİ

(1018 — 1075)

1. Büyük Türk Muhaceretinin Başlangıcı

Türklerin İslâm dünyası ve medeniyeti üzerindeki büyük rolleri iki devirde vukubulmuştur. İlk devri teşkil eden VIII-X. asırlarda Türkistan, geniş hudutları ile, İslâm medeniyetinin kuruluşunda, yetiştirdiği büyük âlimleri ile, Irak, İran, Mısır ve Endülüs (İspanya) ülkeleri ile boy ölçüşecek bir kudret göstermiş; Türkler, Arap ve Acemler kadar bu medeniyete hizmet etmişlerdir. Hattâ Türkistan dinî ilimlerde, hukuk, riyâziye, fizik, heyet (astronomi), coğrafya ve felsefede, telif ve keşifleri ile, bazen diğer ülkelere üstün âlimler ve temsilciler çıkarmıştır[1]. Türkistan'ın, tarihî ve coğrafî şartları icabı, İslâm medeniyetine yaratıcı bir rûh ve hamle ile yaptığı büyük hizmetler bugün artık ilim dünyasının da malûmu ve malı olmuştur. Bu ilim ve medeniyet hamleleri cereyan ederken Türkler, Abbasîler zamanında, Hilâfet ordusunu vücûde getirmekle de tedricen askerî ve siyasî hâkimiyetin de sâhibi olmuş ve İslâm dünyasının kaderi kendilerine intikal etmiştir. Hattâ Hilâfet imparatorluğunun parçalanması ve yeni devletlerin teşekkülü ile bu askerî ve siyasî rol daha da artar. Bu münasebetle Şâmânî, Gazneli, Buveyhi, Mısır-Suriye devletlerini hatırlamak, hattâ şiî Fâtimî hilâfetinde de Türkler'in askerî mevkilerini düşünmek kâfidir. Dikkate şâyândır, ki Bizans imparatorluğu da bu taze Türk kuvvetinden mustağni kalamamış; Balkanlar'da, Şarkî ve Orta-Avrupa'da bulunan Şamanî Türkleri, asırlar boyunca, yıkılışına kadar, ordularına almak çarelerini bulmuştur.

Bununla beraber Türkler'in İslâm dünyası ve medeniyeti üzerindeki hayatî rolleri Selçukluların İslâm âlemine hâkim olmaları ile başlar ve

---

[1] Bu hususta bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 383-391 (2. baskı).

devrimize kadar takriben 1000 yıl sürer; bu rol, birinci devre nisbetle, şüphesiz, çok daha geniş, büyük ve kader tayin edici bir mahiyet alır. Bu da iki büyük hâdise ile mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi Mâverâünnehr (dar mânasiyle Türkistan) dışında büyük göçebe kitleleri, hususiyle Kun ve Gök-Türkler gibi garp Türklerinin de esasını teşkil eden Oğuz (Türkmen)ların İslâmiyeti toptan kabûl etmeleri ve kendi ruhlarına uygun bularak onu millî bir din yapmalarıdır. İkincisi de, bu İslâmlaşma hâdisesi ile muvazi olarak, Büyük Türk muhaceretinin başlaması, Yakın-Şark'ın ve hususiyle Anadolu'nun Türkleşmesidir. Bu suretle Selçukluların İslâm dünyası hâkimiyetini ele almaları ve Türklerin getirdiği tâze kudret ve hayatiyet sâyesinde İslâm medeniyeti ve kavimleri yalnız çok ağır dahilî ve haricî buhranlardan ve inkirazdan kurtulmamış; aynı zamanda bu âlem yeni ve ileri bir tarih devrini de idrâk etmiştir. Türkiye Selçukluları tarihini yazar ve Anadolu'nun Türkleşmesi gibi büyük bir hâdisenin zarûrî bir izahını yaparken burada, sâdece, büyük Türk muhacereti üzerinde durmak gerekmektedir. Üç kıta üzerinde ve Akdeniz havzasında hüküm süren Osmanlı imparatorluğunun kudret kaynaklarından biri de bu muhacerete bağlı kalmakta, Türk cihân hâkimiyeti ve dünya nizâmının temelleri de bununla alâkalı bulunmaktadır. Halbuki bu büyük muhaceret, şumûl ve neticeleri ile, aydınlanmadıkça, Türk, İslâm ve dünya tarihleri de bir çok bakımlardan karanlıkta kalmağa mahkûmdur.

Türkler, anavatanları olan Orta-Asya kıtasında[2], tarihî devirlerde, hususiyle Milâttan Önce III. asırdan Milâdî VIII. asıra kadar hüküm süren Kun (Hun)lar ve Gök-Türkler zamanında Çin hudutlarından Şarkî ve Orta Avrupa'ya, Balkanlar'a doğru 1400 yıl zarfında, devamlı ve sayısız göçler yapmışlardır. Bu devirlerde Orta-Asya nüfûs baskısının bilinen en mühim neticesi şüphesiz Hunlar önünde yerlerinden oynayan Avrupa'da meşhûr Cermen kavimleri istilâsı veya muhaceretidir. Bununla beraber, Avrupa kıtasına inhisar eden ve tedkiklerde Türk akınlarını ikinci plâna atan Cermen istilâsı dahı, Büyük Türk muhaceretinin coğrafî genişliğine, nüfûs hareketlerinin azametine ve doğurduğu büyük netice-

---

[2] Türkistan ülkesi devirlere göre hududu değişmekle, XIII. asırda Uzak-şark'tan Orta-Avrupa'ya, cenuptan Anadolu'ya ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanmakla ve zamanla bu kadar geniş ülkeler Türkistan veya «*Büyük Turkia*» adını almakla beraber Türkistan istilâhı çok defa Amu (Ceyhûn) ve Sır (Seyhûn) nehirleri arası ülkeye âlem olmuş; fakat XI. asra kadar burası Mâverâünnehr ismi ile tanınıp Türkistan adı daha ziyâde onun şarkında Şâmânî Türklerin memleketlerine verilmiştir. Bu sebepledir, ki biz burada, bütün Türkleri ve memleketlerini şumûlüne almayan Türkistan adını her zaman ve geniş mânâsı dışında kullanamıyoruz.

lere nazaran, çok daha dar ve mahdut bir mahiyet arzeder. Zira X. ve XI. asırda vukubulan Büyük Türk muhacereti bir yandan Hazar denizinin şimalinden başlayarak Avrupa'nın şarkını, ortasını ve Balkanları içine almış; öte yandan da Müslüman Türkler, Hârizm, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve husûsiyle Anadolu'yu Türk göçleri ile doldurmuştur. Halbuki tarihin seyrini değiştiren bu muhaceret ve onun neticeleri yalnız Avrupa'nın değil şark milletlerinin tarihi ile uğraşan âlimlerin bile meçhûlü kalmış ve bu büyük meselenin mevcudiyeti dahı düşünülmemiştir.

Filhakika Orta-Asya tarihi üzerinde hâlâ otoritesini muhafaza eden meşhûr Rus tarihçisi W. Barthold dahı *Turkestan* adlı mühim kitabında: «Selçukluların Mâverâünnehre göçleri sebebinin meçhul» bulunduğunu söylemiştir[3]. O, bundan çeyrek asır sonra, neşrettiği başka bir eserinde ise: «XI. asırda Oğuzların garbe doğru hareketlerinin şimalden Kıpçaklar'ın sıkıştırmasından ileri gelmiş olması mümkündür» ifâdesi ile böyle bir meselenin mevcudiyeti hakkında müphem ve tereddütlü bir görüşü çekingen bir şekilde kaydetmekten başka bir şey yapmamıştır[4]. Bu büyük âlimden sonra da meselenin mevcudiyeti hâlâ farkedilememiş ve yeni ilim adamları da meçhuller içinde kalmış ve tabiatıyla tarihin seyri de bir türlü anlaşılamamıştır. Bu münasebetle muahhar araştırmaların mahiyetini zikre bile lüzûm görmüyoruz. Hattâ mesele bununla da kalmaz; bazı Avrupalı ve Türk ilim adamları Anadolu'nun Türkleşmesi gibi büyük bir tarihî hâdiseyi aslâ anlayamamışlar ve bunu sade askerî ve siyasî bir hâdise sanmışlardı. Nitekim Anadolu, tarihinde, ilk defa etnik; dinî ve kültürel sîmâsını, az bir zaman içinde ve külliyen değiştirdiği halde, bu büyük inkilâp ya bu ülkede yaşayan Hıristiyan halkların toptan din değiştirmesi ve İslâmlaştırılması veyahut da yerli kavimlerin kitleler halinde imhâ edilmesi şeklinde, tedkiksiz ve tahminî görüşlere ve yakıştırmalara göre izah edilmek istenmiştir[5]. Biz son eserlerimizde bu mesele üzerinde haylı durmuş; bu büyük hâdisenin mevcudiyetini ve mahiyetini, anahatları ile, meydana koymuştuk[6].

---

[3] *Turkestan down to the Mongol invasion*, London 1928, s. 256. Eserin Rusça aslı 1900'de neşredilmiştir.

[4] *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927, s. 102.

[5] Bu hususta bizim *L'Islamisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia Islamica, X (1959), s. 137-152.

[6] *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (1. baskı) s. 71-73; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, I, s. 163-169.

Oğuz veya Türkmen muhaceretinin başlangıcı Gök-Türk imparatorluğunun, 744 yılında, yıkılışına kadar çıkar. Gerçekten Çin kaynağı *Tang-şu*'ya göre Uygurlar ile üç Karluk kabilesi, Gök-Türk devletini yıkan mücadelelere karıştıktan sonra, 776-779 yılları arasında, garbe doğru ilerleyip Tokmak ve Talas (Taraz) şehirleri ve bölgesine sâhip oldular; garbî Gök-Türkleri teşkil eden On-ok uluslarına ait bir kısım beldeleri işgal ettiler[7]. Çin kaynağına ait bu haberler eski Türkistan tarihlerinde de kayıd ve teyid edilmiş olup Arap kaynakları vasıtasıyla bize kadar gelmiştir. Gerçekten İbn ül-Esîr'e göre Abbasî halifesi Mehdi zamanında (775-785) bir kısım Oğuzlar ve Karluk'lar uzak Türk (şark) diyârından Mâverâünnehre (Türkistana) ve Toharistan topraklarına gelip Müslüman olmuş ve İbn Mukannâ' isyanına da karışmışlardı. Karluklar, bilâhere, bu Oğuzları yurtlarından atınca onlar da Belh ve Herat bölgelerine göçmüşlerdir[8]. Bu kayıtlar Oğuzlardan küçük bir kolun ilk muhaceretini ve Mâverâünnehr halkı ile birlikte İslâmiyeti, daha bu zamanda, kabûllerini tesbit bakımından mühim bir hâdisedir.

Filhakika Gök-Türk hânedânı ve devletinin esasını teşkil eden büyük Oğuz kavmi Sır nehri havzasında ve Aral gölü havalisinde, kadîm yurtlarında, göçebe ve yerleşik olarak eski hayatlarına ve Şamanî dinine bağlı bulunuyordu. Gök-Türklerin yıkılışından sonra bunlar artık kağanlığı (imparatorluğu) kaybederek, Karluklar gibi, ikinci derecede hükümdar olan Yabguları ile idare olunmuş; kağanlık makamı ve ünvanı da, bu imparatorluğun çöküşünden sonra, onların tâbileri bulunan şarkta Uygurlara ve garpta da Hazarlara intikal etmişti. Oğuzlar komşuları Hazar kağanlığını, bazen zayıf feodal bir bağ ile, kendi metbû *(suzerain)*ları tanıyorlardı. Gök-Türklerin yerine geçen Uygurların Yüksek-Asya (Orhun)da hâkimiyetlerini Kırgızlara kaptırmaları üzerine de onların şarkî Türkistan'a göçmeleri ve yeni bir Uygur devleti kurmaları ile de bir muhaceret vukubulmuş; Mogolistan'da Türk kesafeti azalmıştır. Lâkin asıl büyük muhaceret Kıtay'ların eseri olarak başlamıştır.

Filhakika şimalî Çin'de hüküm süren ve Proto-Mogol bir kavim olan Kıtaylar Uygurlar yerine Mogolistan'da yerleşmiş bulunan Kırgızları buradan püskürtüp eski vatanları yukarı Yenisey bölgesine atınca, 924 yılında, Orhun havâlisine hâkim olmuşlardı. Çinliler'in *Ki-tan* adını verdiği bu kavmin hâkimiyeti dolayısıyla Türkler Çin'e Kıtay adını vermişler;

---

[7] E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, Paris 1900, s. 85-86.

[8] İbn ul-Esîr, XI, s. 67.

sonra İranlılar *(Hıtay)*, Avrupalılar *(Catay)* ve Ruslar da bu adı bu vasıta ile alıp bugüne kadar yaşatmışlardır. Türkler Kıtaylar'dan önce Çin'e hâkim Türk aslından Tabgaçlar'a nisbetle bu ülkeye *Tabgaç-il* adını veriyorlardı, ki bu isme Gök-Türk kitâbelerinde rastlıyoruz. Bu münasebetle müslüman Karahanlı hükümdarları *Tabgaç (Tamgaç* veya *Tavgaç)* han ünvanını almış; bununla da Çin ve cihân hâkimiyeti dâvâlarını güttüklerini ifâde etmişlerdi. Bu Kıtaylar muahhar Çingiz Han Mogolları gibi Uygur kültür ve yazılarını iktibas etmişlerdi.

Kıtaylar 924'de Mogolistan'a saldırınca Orta-Asya'da zaten çok artmış bulunan nüfûs kesafetini taşırmış; bütün Orta-Asya Türk kavimleri birbirlerini sıkıştırarak kaynaşmaya başlamışlar ve ilk muhaceret de bu baskı ile vukubulmuştur. Zira Türk halkları bu zamana kadar, ciddî bir yer değişikliğine uğramadan, eski vatanlarında oturuyor ve bir muhaceret de bahis mevzuu bulunmayordu. Nitekim İtil (Volga) Bulgarlarının İslâmiyeti kabûlleri üzerine onlara giden halifenin elçisi İbn Fadlân, 922 senesinde, bu ülkeleri geçerken Oğuz ve Peçenekler'in eski yurtlarında yaşadıklarını görmüş; onlar ve diğerleri hakkında mühim bilgiler vermiş; fakat bunların göç ve yer değiştirmelerine dair hiçbir işarette bulunmamıştır. Gerçekten Kıtayların Kırgızlar'a saldırıp Mogolistan'a gelmeleriyle nüfûs baskısı ve hareketleri kendini göstermiştir[9].

Filhakika bu baskı neticesinde Oğuz, Karluk ve Gimek (Kıpçak)ler arasında, Curcan (Aral) sahillerinde birtakım hareketler ve savaşlar olmuş; Peçenek, Başgırt *(Bacgırd)*, Bulgar ve Macar kavimleri birbirlerini iterek Tuna boylarına ve Balkanlara yayılmış ve ilerlemişlerdir. Hattâ bu muhaceret Selânik'e kadar genişlemiş ve bu sebeple de İstanbul-Roma yolu karadan kesilmiştir. Bu devirde Akdeniz tamamiyle Müslümanlar'ın (Arapların) hâkimiyetinde bulunduğu ve İbn Haldûn'un zarifâne istihzasına göre «Hıristiyanlar Akdeniz'de artık bir tahta parçasını bile yüzdüremedikleri» için, bu hâdise ile, karayolunun kapanması şark-garp Hıristiyanları arasında, bir müddet, münasebetlerin kesilmesine ve endişelerin doğmasına âmil olmuştur.

Oğuzlar, bu ilk baskı sonunda, Hazar sahillerine ve Yayık nehri kıyılarına kadar uzanmışlardı. Hazar sahillerinde bulunan diğer Türk ka-

---

[9] E. Bretschneider, *Medieval Researches*, I, s. 208-211; Chavannes et Pelliot, *Un Traité Manichéén Retrouvé en Chine*, J A (1913), I, s. 377; Pelliot, *A Propos des Comans*, J A (1920), I, s. 146; D'Ohsson, *Histoire des Mongols*. I, s. 113, Grousset, *Empire des Steppes*, s. 180-188.

vimlerini yerlerinden püskürten Oğuzlar bu münasebetle işgal ettikleri Siyâh-kûh yarımadasına da Mankışlag *(Min* (bin)*-kışlag)* adını vermişlerdir, ki Hazar sahilinde bulunan bu yarımada bugüne kadar bu adını ve eski Oğuz (Türkmen) halkını muhafaza etmiştir[10]. Oğuzlar Hazar ve Yayık (Ural) nehrinin şarkındaki bütün bozkırlara hâkim olunca buraları İslâm kaynaklarında artık «O ğ u z ç ö l l e r i» *(Mefâzât ul-guziyye)* adını almış; daha sonra Kıpçakların baskısı ile Oğuzların yerini onlar işgal edince bu bozkırlar Farsça kaynaklara göre «*Deşt-i Kıpçak*» (Kıpçak Çölü) ve Avrupa müelliflerine göre *Kumania* (Kuman-ili) adını almıştır. Kıpçak veya Kumanların yayılışı ile bu isim cenubî Rusya'dan Tuna havzasına kadar yayılmıştır. Şimalin Türk kavimleri hakkında mühim bilgiler veren Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenete Oğuz ve Hazarların hücumları ile Peçeneklerin garbe doğru püskürtüldüklerini, Yayık ve İtil nehirleri arasında bulunan Macarlar'ın Azak denizi yakınlarında *Lebedia* denilen bölgeyi işgal ettiklerini söylemekle ilk Peçenek muhaceretini kasteder[11]. Bu devirde Bizans kaynakları gibi İslâm müellifleri de Macarlar'ı Türk kavmi olarak göstermişlerdir. Peçenekler Yayık ve İtil nehirleri arasına gelmiş iken Oğuz ve Hazarların baskısı ile, 934 senesinde, yurtlarından atılıp Balkanlar'a göçünce onlara karşı mevcut bulunan Oğuz-Hazar ittifakı da artık sona ermiş ve birinciler tamamiyle müstakil bir duruma gelmiş; onlara ve Hârizm ülkesine karşı da akınlara girişmişlerdir. Hârizm hududunda inşa olunan *Kara-tekin* müstahkem mevkii de Oğuz akınlarını durdurmak maksadıyla yapılmıştır[12].

Türkistan ve Horasan'da hüküm süren, hattâ Talas nehri ve şehrine kadar uzayan Sâmânî devleti, İslâm ülkelerini Şamanî Türklere karşı müdafaa eden bir seddi teşkil ettiğinden, göçebe kavimleri, bu devirde yine eskisi gibi, Hazar denizinin şimalinden göçüyor ve kadîm muhaceret yolunu takip ediyorlardı. Fakat X. asrın ikinci yarısından sonra Türkler arasında İslâmlaşma faaliyetleri çok genişlemeğe başlamış; Müslüman olan Karahanlı devleti, Kâşgarlı Mahmud'un ifâdesi ile, eski Türk memleketlerini kurtarıp garbe doğru ilerlerken 999 ıylında Sâmânî devletine

---

10 Mes'ûdî, *Murûc uz-zeheb*, II, s. 64; aynı müellif, *Kitâb üt-tenbîh*, s. 181; İbn Havkal, s. 389; İstahri, s. 9-10, 21-219; Bîrûnî, *Kanun el-Mes'ûdî*, II, s. 575; Curcânî, Brit. Mus. Add. 7705, s. 36b. Birinci müellif Curcan gölünün Ceyhun ve Şaş (Seyhun) nehirlerini aldığını, Harizm ile Şaş (Taşkent) arasında gemiler işlediğini belirtmek sureti ile Aral gölünün kasdedildiği anlaşılıyor.

11 Bak. Minorsky, *Hudûd ul-'Âlem*, s. 313-314; *Mervezî on China, the Turks and İndia*, London 1942, s. 102.

12 Bîrûnî, *Âsâr ul-bakiyye*, s. 236; ay. müel., *Kanun el-Mes'ûdî*, II, s. 539.

nihâyet vermiş; XI. asrın başlarından sonra çok genişleyen İslâmlaşma ve muhaceret Müslüman Oğuzların artık cenuba ve İslâm ülkelerine doğru göçmelerine imkân vermiştir. Gerçekten Türk halklarının birbirlerini sıkıştırmaları o derece şiddetlenmiştir, ki Müslüman Oğuzlar artık Sırderya boylarından akın halinde Mâverâünnehre doğru göçüyor; 934 senesinde başlayan nüfûs hareketi XI. asrın ilk yarılarında sel halini almış bulunuyor; bununla beraber bu sıralarda Kıtay'ların yeni bir baskısı da bunda müessir oluyordu.

2. Büyük Muhaceret ve Oğuzlar

Kıtay'ların ilk baskısı ile şark Türklerinin başlayan ilk hareketinden yarım asırdan sonradır, ki Büyük Türk muhacereti vukubulmuştur. Bu da yine Kıtay'ların Moğolistan'dan Orta-Asya'ya doğru istilâları ile alâkalıdır. Filhakika diğer Türklerle birlikte bu kavim, 1017 (408) yılında, 300000 çadır halkı halinde Balasagun şehrine kadar ilerledi. Türk halkları yerlerinden oynadığı ve kaynaştığı bir zamanda vukubulan bu istilâ da muhaceretin şiddetlenmesine sebep oldu. Karahanlılar ülkesine gelen Kıtay'lara karşı Togan Han 120000 kişilik büyük bir ordu ile cihad yaptı ve onları biraz püskürttü ise de umumî sarsıntı ve nüfûs kesafeti büyük muhaceretin gelişmesine kâfi geldi. Bu hâdiseden sonra dindar Karahanlı hükümdarları soydaşları put-perest Uygurlara karşı cihadlarında müttefik bulundukları Kıtay'lardan artık ayrılmış ve düşman olmuşlardı. Bu siyasî değişiklikte Uygurlar ile Kıtaylar da ittifak halinde bulunuyorlardı. Nitekim Uygur ve Kıtay hanları, Türkistan hâkimiyeti üzerinde, Karahanlılar'ın rakîbi bulunan Gazneli Sultan Mahmud'a 1017 (veya 1027) senesinde bir mektupla bir elçi heyeti göndermiş ve ittifak teklif etmişlerdi. Bununla beraber böyle bir anlaşmanın yapıldığına dair elimizde hiç bir delil yoktur ve elçilerin eli boş döndüğü muhakkaktır[13].

Büyük Türk ve Oğuz muhaceretinden bir asır sonra da şarktan gelen yeni bir baskı ve onunla ilgili yeni bir göç hâdisesini de bu vesile ile araya sıkıştırmak gerekmektedir. Gerçekten Kıtay'ların bir kolu olan Kara-hıtay'lar, 1137 senesinde, Karluk, Kanglı ve Yağma'lar, Oğuz bakiyeleri ile birlikte, Türkistan'ı, yâni Karahanlılar ülkesini istilâ ettiler. Son büyük Selçuklu hükümları Sultan Sancar «İslâmın Sultanı ve Cihân Pa-

---

[13] Mervezî, *Tabâyi'ul hayvân*, nşr. V. Minorsky, s. 7-9; *Tarih Yemînî*, II, s. 220; İbn ül-Esîr, IX, s. 102; *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965, s. 72.

dişahı» olarak, hem kendi tâbiiyetinde bulunan, Karahanlıları himâye etmek ve hem de Türk-İslâm dünyasını bu yeni istilâdan kurtarmak maksadı ile, 1141 yılında 300000 kişilik büyük bir ordu ile Semerkand seferine çıktı. Yarım asırdan fazla saltanat sürüp daima muzaffer bulunan Sultan Sancar Kara-hıtaylarla birlikte şarktan gelen Türklere karşı Katvan'da giriştiği bir meydan muharebesinde, ilk defa olarak, mağlûbiyete uğradı; çok insan, birtakım mühim devlet ve ilim adamlarını da kaybetti. İslâm dünyasının yüksek bir medeniyet diyârı bulunan Türkistan put-perest ve iptidaî bir kavmin idaresine düştü ve geriledi. Büyük Oğuz muhaceretinden sonra Oğuz bakiyeleri de yeni bir istilâya girişerek Horasan, Afganistan, İran, Irak ve Azerbaycan taraflarına ve nihâyet Anadolu'ya doğru ilerlediler[14]. Bu istilâ ve sarsıntılar dolayısıyla göçebelerden başka Türkistan'ın yerleşik ve şehirli halklarından ve hususiyle Fergana ahâlisinden pek çoğu, put-perest Kara-hıtay'lardan kaçarak, İslâm dünyasına dağıldılar[15]. Bununla beraber tarih boyunca dünyaya göçler gönderen Orta-Asya son sözünü Moğol istilâsı ile söylüyordu. Filhakika XIII. asrın birinci yarılarına doğru tarihin en şiddetli ve dehşetli istilâlarından birini ve belki de birincisini yapan Çingiz Moğolları, Selçuklulardan farklı olarak, mühim bir nüfûs hareketi ile birlikte vukubulmamakla ve askerî mahiyette kalmakla beraber, istilâları ile Asya'yı altüst ederlerken Orta-Asya halkları ve husûsiyle göçebeler de onların önünden kaçıyor; başta Anadolu olmak üzere birçok İslâm ülkelerine sığınıyor; nihayet onlar da yine Türkiye'ye geliyorlardı. Bu müdhiş istilâ Türkistan'ı ve medeniyetini yerle bir ediyor; milyonluk şehirleri tahrip ve insanları yüzbinlerce kitleler halinde katlediyorlardı[16]. Bu münasebetle Anadolu'ya vukubulan büyük göçebe akınları aşağıda görülecektir.

Büyük Türk muhaceretinden önce ve sonraki nüfûs hareketlerini, böylece, çizdikten sonra asıl büyük muhacerete gelmiş bulunuyoruz. Selçukluları takiple, süratle, İslâmiyeti kubûl eden Oğuz kavmi artık sel halinde Türkistan, Hârizm ve Horasan istikametinde göçüyorlardı. Mervezî bu büyük nüfûs hareketini çok güzel tasvir eder. Yeni keşfedilen bu eser sâyesinde büyük Türk muhacereti ve onun âmilleri hakkında daha sağlam

---

[14] Bak. *Selçukklular tarihi*, s. 176-182.

[15] Zekeriya Kazvînî, *Âsâr ul-bilâd*, Beyrut 1960, s. 236.

[16] Anadolu, ilk fethi ve Türkleşmesinden sonra da, Türkistan'dan göçlerle beslenerek Bizans ve Haçlılar ile yapılan savaşlar neticesinde vukubulmuş nüfûs kayıpları da bu sâyede telâfi ediliyordu. Mogol istilâsı Türkiye'ye büyük bir nüfûs yığmakla husûle gelen kesâfet Osmanlı fetihleri ile Balkanlara, Orta-Avrupa'ya, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmış ve İmparatorluğun kuvvetlenmesine hizmet etmiştir.

bilgi sâhibi olmuş bulunuyoruz. Filhakika bu çağdaş müellifin aydınlatıcı ifâdesine göre: «Oğuzların bir kısmı Bozkırlarda, bir kısmı da şehirlerde (Sır nehri havzasında) otururlar. Bozkırlarda yaşayanlar Mâverâünnehr ve Hârizm ülkelerine komşudurlar. İslâm memleketlerine yakın bulunanlar Müslüman olduktan ve *Türkmen* adını aldıktan sonra kâfir kalanlara karşı cihâda giriştiler. Bunlar arasında İslâmiyet kuvvetlendikçe kâfirleri (yâni Şâmânî Oğuzları) yerlerinden attılar. Bu oğuzlar Kardeniz sahiline yakın bulunan Peçeneklerin yurtlarına yerleştiler». Bu ifadelerden sonra Selçukluların ve Türkmenlerin göçlerini kasteden Mervezî şöyle devam eder: «Türkmenler bu suretle İslâm ülkelerine yayıldılar ve memleketlerin çoğunu idareleri altına alıp devletler ve saltanatlar kurdular» der. Bu izahları yaparken de büyük muhaceretin dış âmilleri ve başlangıcı üzerinde de durarak diğer kaynakları tamamlar ve hâdiseyi daha geniş bir şekilde aydınlatır: «Türklerden *Kun* denilen bir kavim Kıtay hanından korkarak o taraftan (şarktan) göç etti. Bunlar Hıristiyan (Nastûrî) dininde olup yurt ve otlak darlığı yüzünden yerlerini terkettiler[17]. Kunları takip eden *Kaylar* daha kalabalık ve kuvvetli olduğundan onları bu yeni yurtlarından uzaklaştırıp *Sarı* (Kuman-Kıpçak) ülkesine çekildiler[18]. Bunlar Türkmenlerin vatanını, Türkmenler de (Müslüman Oğuzlar) Oğuzları (yâni Bizans kaynaklarında *Uz* adını alan Şâmânî Oğuzları), bu sonuncular da Karadeniz sahilinde Peçenekleri püskürtüp yerlerini işgal ettiler. Peçenekler'in şarkında Oğuzlar, onların şimalî şarkisinde de Kıpçaklar ve cenubunda da Hazarlar bulunuyorlar. Bu Türk kavimleri daima birbirleri ile savaş halindedir». Büyük Türk muhaceretini, âmillerini, şimal ve cenup

---

[17] Tarihî Büyük Kun (Hun)ların küçük bir kavim olarak isim ve mevcudiyetlerini uzun asırlar boyunca bu zamana kadar muhafaza ettiklerine dair Mervezî'nin bu kaydı çok mühim bir hâdisedir.

[18] Türklerce Kıpçak veya Kumanlar'a aynı zamanda *Sarı* adı verilmesi de kayde şayandır. Zira bu kavmin adı Rus ve Alman kaynaklarında da sarı renk manasına gelen sıfatlarla ve isim olarak ifâde edilmiştir.

yollarından göçenleri en güzel bir şekilde tesbit ve izah eden, şüphesiz, Mervezî olmuş ve bu hâdisenin tarihi sağlam olarak aydınlanmıştır[19]. Bu malûmat ile ilgili birçok meseleler bizim mevzuumuz dışında kaldığı için burada diğerleri üzerinde duracak değiliz.

X. asrın ortalarından XI. asrın ortalarına kadar Selçukluları takiple Müslüman Oğuzların veya Türkmenlerin İslâm ülkelerine muhaceretleri gittikçe bir sel halini almıştır. *Selçuk-nâme*ler Oğuz kavminin bu göçlerini hep «*nüfûs kesafeti, otlak darlığı ve hayvan çokluğu*» sebepleri ile izah etmekle esas âmili meydana koymuş ve modern tarihçilere nazaran realiteyi daha iyi belirtmişlerdir[20]. Müslüman Türkmenler bu akınlar ile Anadolu hudutlarına dayanırken Peçenekler, Uz'lar *(Uzoi)* ve Kuman (Kıpçak)lar da Balkanlara iniyor ve Bizans imparatorluğu iki taraftan bir Türk kıskacına alınıyordu. Büyük Türk muhaceretinin şimal kolu bile o derece bir ehemmiyet kazanmıştı, ki Hıristiyan kaynakları «b ü t ü n A v r u p a l ı l a r ' ı n g ö z l e r i b u g ö ç l e r m e s e l e s i ü z e r i n e ç e v r i l m i ş t i» ifâdesi Avrupa'da uyanan endişeyi göstermiştir. Nitekim Şâmânî-Peçenekler ve Oğuzlar 1065 ve 1080 yıllarında 600000 ve 800000 kişilik kitleler halinde Tuna nehrini geçmişlerdi. Bunlardan sonra Kıpçak kavminin bir kolu da Kuman adı ile Tuna boylarına ve Balkanlar'a doğru yayılmıştı. Hıristiyan müellifleri XIII. asırda Tuna havzasından Sır derya boylarına kadar sonsuz Bozkırlara *Kumania* (Kuman-ili) adını veriyor; geniş hudutları ile Türkistan'a da «Büyük T u r k i a», Anadolu'ya ise sadece *Turkia* diyorlardı[21]. Son Hazar bakiye-

---

19 Mervezî, s. 18-20; Minorksy, İzahlar, s. 102-103. Bu eserin keşfinden önce bu malûmat, eksik ve dağınık olarak, şu kaynaklarda vardır. 'Avfî, *Cevâmi'ul-hikâyât*, (M. Nâzim, *İntroduction to the Jawami'al-hikâyât*, indeks); Şebânkârei, *Mecma'ul-Ensâb* (Brit. Mus. 16696, s. 33a-34b); Şükrüllah, *Behcet üt-tevarih*. Fakat bunların kifâyetsizliği ve isimleri bozuk vermeleri yüzünden Manquart ve Barthold gibi âlimleri yanlış istidlâllere düşürmüş ve sağlam hükümler vermelerine engel olmuştur. Eski Kun (Hun)ların adı bu eserde doğru olarak muhafaza edildiği halde bozuk istinsahlar dolayısı ile onun *Kurı* veya *Furi* şeklinde okunması bir misâl olarak gösterilebilir. Kuman adının Kun'dan türemiş gösteren araştırmalar isabet etmiş ise Kun kavmi bu devirde de büyük olup Aral gölünden Tuna nehrine kadar uzayan bozkırların sâhibi olarak Kıpçak veya Kumanları eski Hunların bir devamı saymak mümkün olacaktır.

20 Râvendî, *Râhat us-Sudûr*, nşr. M. Iqbal, Lahore 1921, s. 86; Zahîrüddin Nîşâpûrî, *Selçuk-nâme*, nşr. I. Afşar, Tahran 1332, s. 13; Reşîdüddin, *Câmi'üt-tevârih*, nşr. A. Ateş, Ankara 1960, s. 11 (bu müellifler Z. Nîşâpûrîyi hemen aynen iktibas etmişlerdir); Cemal Karşı, *Mulhakat us-Surâh*, nşr. Barthold, *Turkestan*, I, s. 135; Cuzcânî, *Tabakat-i Nâsiri*, nşr. A. Habîbî, Kâbil 1325, s. 292.

21 *The Journey of Rubruck*, trc. Rockhill, London 1900, s. 36, 37, 42, 44, 92-93,

lerinin sığındığı Kırım Yarımadası da *Gazaria* (Hazar-ili) ismi ile tanınıyordu. Hattâ onlara nisbetle Hazar denizinden başka Karadeniz de «*Hazar Denizi*» adını almış bulunuyordu.

Balkanlar'da Peçenekler Bizanslıları perişan ediyor; İstanbul kapılarına kadar istilâlarını uzatıyorlardı. XI. asrın sonlarında İzmir beği Çaka'nın Balkanlar'da Peçenekler ve Anadolu (İznik) da Selçuklular ile ittifak edip Bizans'ın yerine bir Türk imparatorluğu kurmaya çalışması dikkate şayan bir teşebbüs idi. Peçeneklerin tehdidi İstanbul'da öyle bir korku yaratmıştı, ki İmparator Yuannis Komnenos onlara karşı 1123'de kazandığı zaferi «*Peçenek bayramı*» ilân etmiş ve bu bayram İstanbul'da uzun müddet yaşamıştır. Gerçekten Bizanslılar, tarihî hiyle diplomasilerine göre, Balkan Türklerini birbirlerine düşürmüş ve bu sâyede zaferin semerelerini toplamış; Peçenekleri zalimâne bir şekilde doğramışlardı. İmparator sağ kalanlardan bir kısmını orduya almış; diğerlerini de Balkanlarda ve Anadolu'da iskân etmiştir[22]. Oğuzların arkasında onların muhaceretine sebebolan büyük Kıpçak (Avrupa'da Kuman) kavmi Balkanlardan olduğu gibi Kafkaslardan da aşağı iniyor; Gürcülerle birleşerek Müslüman ırkdaşları Selçuklulara ve Türkmenlere karşı Kafkasya'da, Azerbaycan'da ve Anadolu'da savaşıyor ve mühim siyasî roller oynuyorlardı. Moğolların önünde katliâmlara uğrayan ve kaçan Kumanlar Balkanlarda büyük bir kesafet teşkil etmiş; *Vlah* (Ulah) ve Bulgarlar'la birleşerek Bizans'a hücumlarda bulunmuşlardı. III. Haçlı seferi esnasında bir Ulah prensi Balkanlar'da Fr. Barberos'a 40000 Kuman askeri ile yardıma hazır olduğunu bildiriyordu.

Hunlar'dan beri Karadeniz'in şimalinden 1000 yıl kadar süren göçlerin Selçuklu ve Türkmen muhacereti ile birlikte vukubulan son safhası hakkında bu tablo bize umumî bir fikir vermeğe kâfidir. Uzun asırların bu nüfûs hareketlerine rağmen şimal Türklüğü, büyük muhaceretin bir defa ceryan eden cenup kolu kadar şanslı olamamış; cenubî Rusya'ya, Balkanlara ve Orta-Avrupa'ya asırlarca göç eden Türk kavimleri temsile uğramıştır. Zira şimal yolunu takibeden Şâmânî Türkler siyasî birlikten ve teşkilâttan, jeopolitik hudutlardan mahrûm kalmış; Anadolu Türklüğü gibi İslâm birliği şuûruna, coğrafî imkânlara sâhip olamamışlar; birbirleri ile veya komşu kavimlerle daimî savaşarak erimişler veya

---

272. Balkan dağları ve memleketlerinin adı da bu devir Tüklerinin eseridir. Türkler Hazar cenubundaki dağlara da Balkan adını veriyorlardı.

22 Urfalı Mathieu, *Chronique*, trc. E. Dulaurier, Paris 1858, s. 199; Suryani Mihael, *Chroniques*, trc. Chabot, Paris 1905, III, s. 135; Niketas Khoniates, trc. Cousin *Histoire de Constantinople*, Paris 1673, V, s. 14-18; Attaliates, s. 83-84; A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I, s. 431-437.

hıristiyanlaşarak tarihe karışmışlardır. Bu Türklerin kabîle teşkilâtı üstünde bir devletleri ve bu sebeple de hanları bulunmaması kayda şayandır ve tarihten silinmelerinde bu hususlar da dikkati çeker.

Selçuklu Hanedanı X. asrın ortasından XI. asrın birinci yarısına kadar çok ıztıraplı ve mâceralı göçlerle, son olarak, Horasan'a gelirken Büyük muhaceret sel halini almış; Oğuzların bir kısmı da kendileri etrafında toplanarak siyasî birlik başlamıştı. Selçuklular ve onları takibeden Türkmenler Karahanlılar ve Gazneliler karşısında ne kadar zayıf ve perişan bir halde idiyse Büyük muhaceretin gelişmesi sâyesinde de o derece kuvvetlenmiş ve imparatorluklarını kurmuşlardı. Gerçekten Oğuzlar artık bir millet olarak ve dalgalar halinde, Horasan istikametinde, İslâm ülkelerine akarken onları hiç bir devlet veya ordu durduramıyordu. Hattâ çağdaş kaynakların rivâyetine göre Selçuklular henüz Horasan'a gelmeden ve devletlerini kurmadan önce Oğuz kitleleri Ceyhun nehrini aşmış; Horasan, Afganistan, İran, Irak ve Azerbaycan Türkmenlerle dolmuştu. Bu sebeple de «Hilâfet merkezi Bağdad'ın bile elden çıkacağı korkusu» yayılmıştı. Bu nüfûs akışı ve kesafeti sâyesindedir, ki Hârizm'de perişan bir duruma düşürülmüş olan Selçuklular Gazneliler imparatorluğunu ve ordularını birkaç muharebede mağlûp edecek bir kuvvete sâhip olarak 1040 yılında devletlerini kurabilmişlerdi. Büyük muhaceret şarktan gelen yeni istilâ ve baskılarla da şiddetleniyordu. Nitekim 1048 senesinde «sayısız bir Türk halkı Tibet tarafından gelip Karahanlılar ülkesini istilâ» etti; Türkmen dalgaları İslâm memleketlerine döküldü. Çağdaş tarihçi Bayhakî bu Türk muhaceretini çok canlı bir şekilde tasvir ve tafsil eder[23]. Bu tafsilâtı burada bir yana bırakarak biri hıristiyan Süryanî Mihael, diğeri de müslüman 'İmâdeddin İsfahânî olmak üzere iki çağdaş müellifin kısa tasvirlerini nakletmek kâfidir.

Filhakika çok eski kaynaklara ve kendi müşahedelerine dayanan Süryanî Mihael Milâttan Önce İran'da Ahamenid devrinde başlayan ilk Türk istilâ ve göçlerini anlattıktan sonra Türklerin İslâmiyetin kabûlünü ve sebeplerini, nihayet Selçuklu muhaceretini izah eder: «biz bunları işittik; babalarımız ve bizler gördük» dedikten sonra meseleye Hızıkıyal Peygambere isnad olunan bir rivayet ile girişir: «*Allah Rûmların fenalıklarına gazeplendiği için Türkleri bu istilâya memur etti*» der, ki Türklerin «Tanrının Ordusu» (*Cund*

[23] Bayhaki, *Tarih-i Mes'ûdî*, nşr. S. Nefîsi, s. 524, 526, 527-538, 565, 571; İbn ül Esîr, IX, s. 164; Cuzcânî, s. 292. Bu nüfûs hareketleri Selçuklular tarihinde yeri geldikçe kayid ve izah edilmiştir.

Allah) olup böyle bir vazife ile vazifeli bulundukları inancı Türk, İslâm, Hıristiyan ve Yahûdi müellifleri tarafından da belirtilmiştir. Mihael'e göre Türk milleti istilâya ve göçmeğe başlayınca yeryüzünü doldurdu. Gerçekten «dünya Türkleri taşımaya kâfi gelmiyordu. Onlar birbirlerini garbe doğru püskürttüler. Önlerinde köpek gibi (yâni Oğuz destanındaki Boz-kurt) bir hayvan yürüyor; fakat ona yetişemiyorlardı. O hareket edince «*göç*» diye bağırıyor; Türkler onu takibederek durduğu yerde çadırlarını kuruyorlardı. Bu hayvan uzun müddet onlara rehberlik ettikten sonra bir daha görünmedi. Ülkelerin ortasına geldikleri vakit kendilerine yetecek yerler bulunmadığından üç kısma ayrıldılar. Bir kısmı Hindistan'a gitti». Bir kısmı şimale doğru ilerliyerek Rumlar'a komşu (Balkanlar'da) oldular. Bunlar Kumanlar (Kıpçaklar) olup Hazar sâhillerinden Tuna boylarına kadar uzayan memleketlerine *Kumania* adı verildi. Onlar bu ülkede Hıristiyanlarla birleştiler. Meskûn dünyanın ortasından garbe doğru gidenler (yâni Selçuklular ve Türkmenler) *Araplar'ın dinini kabûl ettiler. Onlar, halife Araplar'dan olmak üzere; Müslümanların hükümdarı oldular*» cümleleri ile Selçuklu ve Oğuz muhaceretini tarihe ve biraz da dinlediği Oğuz destânına göre nakleder[24]. *Selçuknâme* müellifi de «Türkler her ülkeye girdiler; her beldeyi aldılar ve hiç bir engel ile karşılaşmadan her bölgeye yayıldılar. Öyle ki, işgal etmedikleri memleket, içmedikleri su ve ateşlemedikleri ocak kalmadı. Hükümdarlar onların gelişinden ürküp kaçtılar. Türkler vardıkları bütün ülkeleri ve şehirleri doldurdular. Hâkimlerini atıp kendi vâlilerini tayin ettiler» ifâdeleriyle yarım asırlık bir insan akışının kısa ve güzel bir tasvirini yapar[25].

3. Selçuklu Sultanları ve Muhaceret

Türkler, Müslüman ve Şâmânî, şimal ve cenup, iki büyük kol halinde garbe doğru göçüyordu. Bir millet kitleler ve dalgalar halinde İslâm

---

[24] Michel le Syrien, *Chronique*, III, s. 149-158.

[25] 'İmâdeddin İsfahânî, *Zubdet un-Nusre*, nşr. Th. Houtsma, s. 9.

ülkelerine doluyor ve Bizans idaresinde bulunan Anadolu hudutlarına yığılıyordu. Selçuklu devleti daha kuruluşunda bu büyük muhaceret meselesi ile meşgul bulunmuş; hem istilâ altında kalan toprakları ve halkları korumak, hem de kendi ırkdaşlarına yurt ve geçim sağlamak gibi birbirine bağlı başlıca iki ağır vazife ile karşılaşmıştı. Büyük devlet kurucuları arasında müstesna bir tarihî mevkie sâhip bulunan Sultan Tuğrul Bey, beşer takatı üstünde bir gayretle, meseleleri halletmek mecbûriyetinde kalmış idi. Türkler Abbasîler devrinde birkaç asır kadar Hilâfet ordularını teşkil ederek, sık-sık, Anadolu sefer ve fetihlerine girişmişlerdi. Fakat bu devrin seferleri yalnız askerî istilâdan ibâret olup Müslümanlar bu ülkeyi fethedemediler. Abbasî Halifeliği X. asırda zayıflayınca yazlık *(sayfiye)* ve kışlık *(şitâiye)* asırlarca devam eden gazaları duraklamış ve nihâyet Bizanslılar mukabil Haçlı taarruzlarına başlamış ve Müslüman dünyası müdafaaya geçmiş idi. İslâm dünyası, içte ve dışta, büyük buhranlara marûz kaldığı için Bizans orduları şimalden Azerbaycan'a, cenuptan da Suriye ve Irak'a doğru ilerliyor; Hilâfet merkezi Bağdad bile istilâ tehdidi ile karşılaşıyordu. Bu müdafaa devrinde İslâmiyet uğrunda ve Allah yolunda cihâd yapan Horasan ve Mâverâünnehr gönüllüleri Anadolu'ya geliyor; bu gâziler arasında Müslüman Türkler gittikçe kabarık bir yekûn tutuyordu.

Selçuklular Buhara civarında, Karahanlılar ve Gazneliler karşısında, perişan bir duruma düşünce, Tuğrul-Beğin müsaadesiyle, kardeşi Çağrı Beğ 3000 süvari ile, 1018 yılında, büyük mesafeleri ve türlü tehlikeleri aşarak şarkî Anadolu'ya bir sefer yaparken Türkistan gâzilerinin ananelerine göre yola çıkmış ve yeni bir yurt bulmak çarelerini aramıştı. Çağrı Beğ Azerbaycan'a gelince orada kendisinden evvel gelmiş bazı Türkmen guruplarına rastlamış; onlarla birlikte Anadolu hudutlarını geçmiş ve küçük bir Ermeni kırallığı olan Vaspuragan'a (İslâm kaynaklarında *Başburkan*) yâni Van gölü havzasına girip istilâ etmiştir. Çağdaş Ermeni müellifi Urfalı Mathieu: «Bugüne kadar aslâ bir Türk süvarisi görmeyen Ermeniler şaşırmışlar. Uzun *saç örgüleri,* ok ve yaydan ibaret silâhları olan bu Türk süvarilerini hayretle seyretmişlerdi» ifâdesi ile ilk Selçuklu akınını tasvir eder. Çağrı Beğ bu muvaffakiyetli akını başardıktan ve Azerbaycan'da rastladığı Türkmenleri orada bıraktıktan sonra nihayetsiz bozkırları ve mesafeleri geçerek ve Gaznelilerin takibinden kurtularak Buhara civarına döndü. Burada Tuğrul Bey ve diğer Selçuklu beylerine kavuşan Çağrı Bey onlar ile sarılıp sevindiler ve bayram yaptılar. Çağrı Bey bu seferin hikâyesini anlatırken ailesi mensuplarına iyi haberler veriyor; Bizanslıları kastederek: «*Bu ülkede bize*

karşı koyacak bir kimseye rastlamadım» derken de her taraftan sıkıştırılan ve yurtsuz kalan Selçuklu beylerine müstakil Türk vatanının keşfedildiğini bildiriyor ve hepsini ümitlendiriyordu[26]. Büyük Selçuklu kumandanı Çağrı Beyin Rumlara karşı bu kanaati daha sonraları Kutalmış'ın (ilk Türkiye sultanı Süleyman'ın babası) Aras vadilerinde gazâ ettikten sonra Tuğrul Beğe ve Malazgird meydan muharebesi arifesinde kahraman Afşin Bey'in Alp Arslan'a bildirdikleri hüküm ile tekrarlanmış ve «Bizanslılar'ın savaş kabiliyetinden mahrûm ve kadınlaşmış insanlar» olduğuna dair sözlerine uygun olarak Türklerin üstünlüklerini ve Anadolu'nun fethedilebileceğini müjdelemişlerdi.

Karahanlı ve Gazneli devletlerinin daimî takipleri ile sıkışan, yersiz ve yurtsuz kalan Selçuklu Türkmenleri, zorlandıkça, Anadolu hudutlarını aşıyor; Bizans ordularının mukabelelerine uğrayınca da tekrar Azerbaycan'a ve İran'a dönüyor; fakat oralarda da barınamıyor; daimî bir hayat mücadelesi ve savaş hayatı geçiriyorlardı. Tuğrul Beğin istiklâl kazanmasına kadar devam eden bu akınlar tarihî büyük bir ehemmiyet arzetmez. Fakat Selçuklu devletinin kuruluşundan Malazgird zaferine kadar, otuz yıl, süren gazâlar bir yandan büyük Türkmen muhacereti, diğer yandan da Selçuklu ordularının himâyesi dolayısıyla, gittikçe Anadolu'da yayılıyordu; Bizans imparatorluğunun mukavemeti kırılarak Türklere yeni bir vatan hazırlanıyordu. Tuğrul Beğ başta olmak üzere büyük Selçuklu beğleri, Türkmen boylarını korumak ve Bizans taarruzlarını kırmak maksadıyla, Anadolu'ya birçok seferler yapmışlardı. Tuğrul Beğ Selçuklu devletini kurunca Türkistan'dan sel halini alan Türkmen göçleri için artık Gazneli ve Karahanlı devletlerinin teşkil ettiği setler yıkılmış; İslâm ülkeleri göçebelere açılmış ve her taraf Türklerle dolmuştu. Tuğrul Beğ, Alp-Arslan ve Melik-şâh gibi ilk büyük Selçuklu sultanlarını uğraştıran başlıca meselelerden en mühimmini Türkmen muhacereti teşkil ediyordu. Filhakika bu büyük insanlar İslâmın sultanı ve hâmisi sıfatıyla bir yandan İslâm ülkelerini ve halklarını göçebe Türkmen akınlarından korumak vazifesiyle karşılaşıyor; öte yandan devletlerinin kuruluşunda büyük ıztıraplar çeken ırkdaşları Türkmenlere yer ve yurt bulmak mecburiyetinde olduklarını da müdrik bulunuyorlardı. Kaynakların da ifâdelerine göre Büyük Oğuz kavmi mütemadiyen göçmekte ve İslâm ülkeleri onların yerleşmesine kâfi gelmemekte idi. Bu sebeble Türkmenleri Anadolu'ya sevketmek ve bir milletin büyük bir kısmını orada vatan sâhibi

---

[26] *Selçuklular tarihi*, s. 48 (1. baskı).

yapmak zarurî idi. Esasen İslâm ve Hristiyan iki dünya kendi cihân-şumûl nizâm ve ideallerini hâkim kılmak mücadelesine devam ediyor; İslâmın sultanı ve hâmisi olan Selçuklular Bizans imparatorluğuna karşı cihâd mefkûresine tevarüs ediyor; Türkmen kitlelerin Anadolu'ya göçmeleri de bu cihâd için en müessir bir kuvveti teşkil ediyordu. X. asırda müdafaaya geçmiş ve sarsılmış bulunan İslâm dünyası Selçuklular sâyesinde yeni bir kudret kazanarak artık taze bir iman ve kan ile cihâda başlamış ve taarruza geçmiş; Bizanslılar'la bir hesaplaşma devri gelmişti. İşte Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi bu zaruretler ile ve ilk büyük sultanların bir siyâseti olarak tecelli etmiştir. Böylece Selçuklular devrinde Türk cihân hâkimiyeti dâvası canlanmış ve İslâm dünya nizâmı ve mefkûresi ile kaynaşmıştı.

Selçuklu devletinin kuruluşu sıralarında Oğuz kabîleleri, feodal Türk siyâsî anlayışına (türeye) göre, kendi beyleri idâresinde müstakil hareket ediyor; kendi geçimlerini sağlamak ve oturacak bir yurt bulmak ihtiyacı ile Müslüman beldelerini istilâ ve yağma ediyorlardı. Sultan Tuğrul Bey hem âsâyişi, Müslüman ülkeleri ve ahalisini korumak, hem de eski Türk kağanları gibi ırkdaşlarını yurt sâhibi kılmak için zorluklarla karşılaşıyor ve Türkmenleri Anadolu'ya sevke uğraşıyordu. Türkmenlerin İslâm memleketlerinde çıkardıkları huzursuzlukların sebebini ve Türk feodalizmini, başlangıçta, iyi anlayamıyan İslâm müellifleri ve başta halife bütün mesûliyetin Tuğrul-beğe ait ve bütün Türkmenlerin onun emrinde bulunduğunu sanıyorlardı. Nitekim göçebelerin her tarafta yaptıkları istilâ ve akınlar dolayısıyla yükselen feryatlar üzerine Abbasî Halifesi Kaim bi-Emrillah meşhûr âlim Mâverdî'yi elçi olarak, 1044 senesinde, Tuğrul-Beğe gönderdi. Halife mektubunda: «Ey Tuğrul-beğ Muhammed! aldığın memleketler sana kâfidir; diğer İslâm ülkelerine ve hükümdarlarına dokunma!» demek suretiyle Türkmen istilâlarını sultanın emri sanıyor ve nufûs hareketlerini de kavrayamıyordu. Tuğrul-beğ: «Benim askerlerim (milletim) çok kalabalıktır ve memleketler onlara kâfi gelmiyor» fikrini elçiye bildiriyordu. Elçi de: «Bütün dünyayı alsanız yine size ve askerlerinize kâfi gelmiyecektir» diyerek sultanı doğru harekete dâvet eder. Sultan da: «Doğru hareket etmek için elimden gelen herşeyi yapıyorum. Eğer milletimden (Türkmenler'den) aç kalanlar kötülük yapıyorsa, buna karşı ben ne yapabilirim» cevabı ile hem Türkmen muhacırlarının çokluğunu ve zarurî ih-

tiyaçlarını gösteriyor; hem de bu feodal göçebe boyları üzerinde kontrolunun çok zayıf olduğunu belirtiyordu[27].

Tuğrul Beğin Oğuz akınları karşısında Diyârbekir Mervânî Emîr'i Nasruddevle'nin bir şikâyeti üzerine verdiği cevap da kayda şâyandır. Filhakika Bizanslılar'a tâbi ve haraç veren bir duruma düşmüş Mervânî Emîri'ne «Kullarımın senin memleketine geldiğini haber aldım. Sen bir *Sugûr* (uc, hudut) emîrisin. Onlara mal verip kâfirlere (Bizanslılar) karşı kendilerinden faydalanmalısın. Zira onların maksatları Ermeni beldeleridir» cevabı ile hem kendisine zayıf bir feodal bağla tâbi bulunan ırkdaşlarını, hem Mervânî ülkesini himâye etmekte ve hem de Anadolu'nun fethi lüzûmunu belirtmektedir[28] Tuğrul Beğ'in dindarlığı, adâleti ve dehâsı karşısında şikâyetlerin ona karşı yapılması ne kadar tabii idiyse, muhaceretin âzâmeti, şartların ağırlığı ve nihayet Türk boylarının beyleri idaresinde feodal husûsiyetleri ve istiklâlleri bilinmeden bütün mesûliyetlerin kendisine yüklenmesi de o derece yersiz idi. Selçuklu devletinin Anadolu'nun fethi ve Türkmen muhacirlerinin bu memlekete sevki bakımından mevcut misallerden biri de, mühim olarak, kayda şâyandır. Filhakika çok kalabalık bir Oğuz halkı 1047 senesinde Türkistan'dan Nişapur'a geldi. Onlar orada büyük Selçuklu beylerinden İbrahim Yınal'a yersizlik ve yurtsuzluktan şikâyet ediyorlardı. İbrahim Yınal bu Türkmenlere: «Memleketim sizin oturmanıza imkân verecek kadar geniş değildir. Bu sebeble doğrusu şudur, ki Rûm (Anadolu) gâzâsına gidiniz; Allah yolunda cihâd yapınız ve ganimet alınız. Ben de arkanızdan gelip size yardım edeceğim» di-

---

[27] Ebû'l-Ferec, *Chronography*, trc. W. Budge, London 1932, s. 203-204; İbn ül-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarâbâd 1358, VIII, s. 113, 116, 233; İbn ül-Esîr, IX, s. 180; Sibt ibn ül-Cevzî, s. 1020; *Selçuklular tarihi*, s. 69-70. İlk büyük Selçuklu sultanları, Tuğrul Bey'den itibaren, göçebe bey ve boyları itaata almak, göçebe feodalizmi yerine merkeziyetçi bir devlet kurmak maksadı ile Türkmenlerin nüfûzunu kırmışlardı. Nizâm ül-Mülk *Siyâset-nâme*sinde Melik-şâh'a «Türkmenlerden çok zahmet çekilmiş ise de bu devletin kuruluşunda büyük hizmetleri olduğunu ve hânedânın akrabası bulunduklarını» ileri sürerek yine de kendilerini memnun etmenin lüzûmu üzerinde durur.

[28] Baybars Mansûrî, *Zubdet ül-Fikre*, Feyzullah Ef. (Millet) kütüphanesi 1453, s. 59b; İbn ül-Esîr, IX, s. 136.

yordu. Nitekim bu suretle şarkî Anadolu vilâyetleri Türkmenlerle doldu. İbrahim Yınal da Türkmenleri takibederek, büyük bir ordu ile, Anadolu'ya girdi ve Bizans'ın taarruzuna karşı 1048 senesinde, Hasan Kale zaferini kazanarak Rumları müdhiş bir mağlûbiyete uğrattı. O zaferden sonra 100,000 esir ve 10,000 araba yüklü ganimetlerle birlikte payitaht Rey'e dönüp Tuğrul Beğ'i müjdelemiştir. Selçuklu ordusunun bu himâyesi sâyesinde Türkmenler Anadolu'da çok ilerlemişler; Trabzon'a, hattâ bir rivâyete göre İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmed Bey kumandasında İstanbul Boğazı'na kadar varmışlardır[29].

Bu devirde şarkî Anadolu'nun Ermenileri ve Suryanileri ile Orta-Anadolu'nun râfizi *(hérètique)* halkları Bizanslılar'a düşman olduğundan Türklere karşı Bizans imparatorluğunu müdafaa etmiyorlardı. Bizans imparatorları XI. asır başlarında şarkî Anadolu'da bulunan Ermeni prensliklerini yıkıp onları, büyük bir nufûs ile, Orta-Anadolu'ya sürdüğü ve Ortodoksluğu kendilerine ve diğer Hıristiyanlara zorladıkları için bu kavimlerin Rum düşmanlığı çok derin idi. Nitekim Ermeni vekayi-nâmecisi Urfalı Mathieu: «İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rûm milleti Ermenistan'ın en cesur evlâtlarını yurtlarından koparıp dağıttılar; milletimizi tahrip edip Türklerin istilâsını kolaylaştırdılar» ifâdeleri ile Ermeni kavminin düşüncelerini ve Anadolu'nun fethini hazırlayan dahilî sebebleri meydana kor[30]. Suryanî âlimi tarihçi Mihael de: «Bu devirde Rumlar bizim milletimize ve Ermenilere zulûm yapıyorlardı. Çıkarılan bir emir-nâme ile bâtıl mezheplerini bizi kabûl etmeğe zorluyor; bizi ezmeğe uğraşıyorlardı. İstanbul patriği kiliselerde bulunan mukaddes kitapları (yâni Ortodoks olmayan Süryanîlere ait eserleri) yaktırdı» beyanı ile Bizanslıların cebrî Rumlaştırma siyâset ve hareketlerini meydana kor[31]. Türkmenler Anadolu'ya göçerek her yı biraz daha ileri gidiyor; şarktan orta ve garbî Anadolu'ya doğru yalıyorlardı. Büyük bir Türkmen halkı 1059 yılında ilk defa Sıvas'a varıp surları bulunmıyan şehri işgal etmiş; bu kitlenin bir kısmı Malatya bölge-

---

[29] İbn ül-Esîr, IX, s. 188; İbn ul-Cevzî, VIII, s. 137; Sibt (Köprülü), s. 555; İbn Şeddâd, *A'lâk ul-Hatîra*, Brit. Mus. Add. 2334, s. 81b, 106a.

[30] *Chronique*, s. 113; Keşiş Grégoire s. 356 (Mathieu'nun zeyli).

[31] *Chroniques*, trc. Chabot, III, s. 166. Bizanslılar ile diğer Anadolu hıristiyanları arasında mevcud nefret ve işlenen zulumlar münasebeti ile bak. J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, Nancy 1913, s. 71-75.

sine girmiş ve karşılarına hiç bir kuvvet çıkamamıştı. Emir *Samuk* (Saltuk olacak) kumandasında «bütün Türk (İran) milleti denizdeki kumlar gibi Hıristiyan memleketlerine atıldılar; birçok vilâyetleri işgal ettiler. Bunlar gök gürültüsü gibi haykırarak ilerliyorlardı»[32].

Alp Arslan 1064 senesinde Kafkasya ve şarkî Anadolu havalisine bir sefer yaparak ordusunun başında Rey'den Azerbaycan'a hareket etti. Merend şehrine gelince orada «kalabalık âşireti ile sıksık Rûm gâzâsına giden ve alışan Türkmen Beği Tuğ-tekin burada sultanın huzuruna çıktı. Anadolu yolları hakkında ona şevklendirici bilgiler verdi ve Alp-Arslan ile birlikte bu sefere katıldı»[33]. Anadolu'ya akan Türkmen kitleleri ve nufûs hareketi hakkında burada fazla tafsilâta girişmeksizin bu misâller umumî bir fikir vermeğe kâfidir. Türkmenlerin aileleri ve sürüleri ile kesifleşen bu göçleri her yıl biraz daha artıyor; fetih sahaları gittikçe genişliyordu. Antakya havalisini 1064 senesinde istilâ eden Türkmenler oradan şimale kıvrılarak Dânişmendliler tarihinde meşhûr olan Komana'ya kadar çıktılar ise de orada mağlûp olarak döndüler. Türk beyleri arasında Anadolu fetihleri ile meşhûr olan Afşın burada Bizans taarruzunu durdurdu. Orta Anadolu'ya yayılan Türkler 1067'de Kızıl Irmak *(Halys)* vâdisini takiple Kayseri'yi fethettiler[34]. Güzel bir tesadüftür ki, Abbasî Halifesi Mu'-tasım'ın kurduğu Türk ordusunun kumandanı meşhûr Afşın, 838 yılında, Amûriyye *(Amorion)* seferini yapmış idi. Şimdi Alp Arslan'ın meşhûr kumandanlarından ikinci bir Afşın da bü-

---

[32] Mathieu, s. 111-114; Suryani Mihael, III, s. 165; Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1824, XIV, s. 436-444. M. H. Yınanc, *Anadolu'nun Fethi*, s. 33-54. Ermeni kaynaklarının *Samuk* ve Arap kaynaklarının da *Sanduk* kaydettiği bu isim Erzurum'da beylik kuran Saltuk olduğu kanaatindeyiz. Bizans kaynakları Sâsâni devri alışkanlığı ile şarktaki Türkleri bazan Pers (İranlı) ve Şimal Türklerini de Skit adı ile anar; hattâ bu son tabiri Anadolu Türkleri için de kullandıkları görülür.

[33] İbn ul-Esîr, X, s. 15; El-Huseynî, *Ahbâr ud-devlet is-Selçukiyye*, nşr. M. Iqbal, Lahore 1933, s. 35-36; Baybars Mansûrî, s. 169b.

[34] İbn ul-'Adîm, *Bugya*, s. 63b-64a, 81b-82a; aynı müellif, *Tarih Haleb*, I, s. 294-297; II, s. 9-12; İbn ül-Esîr, s. 144, 217; İbn Şeddâd, *A'lâk*, s. 95a-95b. İbn Kalanisî, s. 92; 'Azimî, s. 180a; Mathieu, s. 156; Mihael, III, s. 162-165; Ebû'l-Ferec, s. 217.

tün Anadolu'yu baştan başa istilâ ederek aynı Amûriyye'yi 1068 senesinde, takriben iki buçuk asır sonra, tekrar fethedip Türk vatanı yapmıştır. Afşın'ın bu seferi aslında Alp Arslan'a karşı isyan eden Selçuklu şehzadesi El-basan (veya Er-basgan)ı ve onunla birlikte Anadolu'ya çekilen *Yabgulu* Türkmenlerini tenkil etmek maksadıyla vukubulmuştu. Filhakika El-basan takip edildiğini öğrenince Sıvas'a doğru ilerledi[35]. Burada Bizans ordusunu mağlûp eden Selçuklu şehzadesi derhal böyle bir savaşa girişmek niyetinde bulunmadığını ve imparatora iltica maksadı ile geldiğini esirine anlatmış ve bu görülmemiş hakikat meydana çıkınca, galip ve mağlûp, birlikte İstanbul'a varmışlardır. Rivâyete göre Afşın El-basan'ı takip ederek Boğazlara kadar ilerlemiş; imparatora sultanın dostluğunu ve onun nâmına El-basan'ın teslimini istemiş; fakat red cevabı alınca dönüp Anadolu istilâ ve fetihlerini genişletmiştir. Malazgird zaferine kadar Anadolu fetihlerini kısaca tesbit edersek şu netice ile karşılaşırız: 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sıvas, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Amûriyye, 1069'da Honas başlıca fethedilen şehirleri teşkil eder. Bu tablo Malazgird zaferine kadar Anadolu'da büyük ölçüde fetihler ve Türkmen yayılışı olduğunu gösterir. Bununla beraber Anadolu henüz Türkler için emniyetle oturacak bir ülke değildi. Zira Bizans orduları harekete geçince Türkmenlerin onlara ve silâhlarına karşı mücadele edecek güçleri yoktu. Anadolu'nun henüz aşılmamış ve alınamamış pek çok müstahkem mevkii ve kalelerini Türkmenlerin düşürmesi de kolay değildi; muhasara silâhları yoktu. Selçuklu devletinin orduları da her zaman göçebeleri himâye maksadıyla Anadolu seferine gelemiyorlardı. Bu sebepledir, ki Malazgird zaferi ile Bizans ordusu ve mukavemeti tamamiyle çökünceye kadar bu Türkmen istilâ ve fetihleri muvakkat idi.

Oğuz Türklerinin, bir millet olarak, Sır-derya boylarından İslâm ülkelerine ve Anadolu'ya doğru göçerken yurt ve geçim ihtiyacı ile yerli halklara zarar vermeleri ve onların yükselen şikâyetleri tabiî idi. Bununla beraber boy beyleri idaresinde vukubulan büyük göçler sağlam bir nizâm dahilinde ceryan ediyordu. Feodal bağlarla bağlı bulunan büyük Türkmen kitleleri Oğuz Han'ın neslinden akraba olarak birbirlerine bu şuûrla bağlı bulunuyor; kendi aralarında savaşmıyor; boyların şarktan garba doğru ilerleyişi öyle bir disiplin içinde oluyordu, ki yurtları değişen, fakat milleti sâbit kalan seyyâr bir devletin mevcûdiyeti göze çarpı-

---

[35] El-basan ve Yabgulular meselesi tarafımızdan ortaya atılmış ve hallolunmuştur (*Selçuklular tarihi*, s. 120-123).

yordu. Nitekim bu durumu müşahede eden devrin müellifleri de, boy beylerinin tecrübesi ve teşkilâtçılığı sâyesinde «Türkler kargaşalığa ve gürültüye meydan vermeden ilerliyor ve durakl ıyorlardı. Zira onlar daima sükût ve nizâmı muhafaza eder; uzun nutuklardan hoşlanmazlar» ifâdeleri ile bu muhaceretin nasıl bir nizâm içinde cereyan ettiğini hayranlıkla belirtirler[36]. Gerçekten Kanunî Sultan Süleyman devrinde Türkiye'ye gelen Alman imparatorunun elçisi Busbecq'in müşahedeleri de Türk milletinin değişmeyen bu karakterini beş asır sonra da aynen meydana koymuştur: «Bu muazzam kalabalık içinde imrenilecek diğer bir husûs da nizâm ve sessizlik idi. Hiçbir bağrışma, gürültü ve uğultu yok. Halbuki bizde birkaç kişi bir araya geldi mi gürültüden durulmaz. Burada herkes kendisine ait yerde bir heykel gibi sessiz ve sâkin idi». Nitekim Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa da Fransız, Lehistan, Macar ve Venedik elçilerine: «Türkler az konuşur; fakat çok iş yapar» derken yabancı kaynaklarına uygun olarak Türk karakterini çok güzel belirtmiştir[37].

4. Alp Arslan ve Bizans Mukabelesi

Türkler Malazgird meydan muharebesine kadar Anadolu'da birçok fetihler yapmışlar ve bölgelere yayılmışlar; ancak muntazam ordular ve muhasara makineleri ile zaptı mümkün şehir ve kaleler bile bazan Türkmenler tarafından düşürülmüştür. Lâkin Araplar'ın asırlarca uğraştıkları halde bir türlü fethedemedikleri Anadolu'nun göçebe akınları ile alınması yine de zor idi. Her türlü silâhlarla cihazlanmış Bizans orduları karşısında göçebeler saf harbine girişemiyor; sıkıştıkça çekiliyorlardı. Bu sebeple Selçuklu ordularının seferlerine ve Türkmen yayılışlarını himâyelerine ihtiyaç vardı. Aksi takdirde Türkmenlerin Anadolu'da devamlı ve emniyetli bir yurt sâhibi olmaları mümkün değildi. Bununla beraber Alp Arslan henüz bizzat Anadolu'nun fethi ile meşgul olamıyor; Selçuklu beyleri ve Türkmen boylarının fetih ve yayılışlarını kâfi görüyordu. Zira İslâm dünyası aşırı Şiîler ve onların başı Mısır Fatimîleri karşısında idi ve

---

[36] Suryani Mihael, III, s. 153.

[37] *Türk mektupları*, Ankara 1953, s. 42; *Türk Cihân hâkimiyeti*, II, s. 94.

Alp Arslan bu meseleyi ilk plâna almış bulunuyordu. Filhakika Alp Arslan 1070 Temmuz'unda ordusu ile Fâtimîler üzerine gitmek üzere hareket etti. Müslümanlar elinde ve Selçuklular tâbiiyetinde bulunan Ahlat'a gelince amcası Tuğrul Beğ'in kuşatıp da alamadığı ve ertesi yıla bıraktığı Malazgird'i, onun vasiyeti üzerine, muhasara edip süratle fethetti. Ahlat Türklerin Anadolu seferlerinde bir üs vazifesi görüyor; İslâm hüviyetini muhafaza ediyordu. Alp Arslan Ahlat'tan Diyârbekir'e vardı; şehrin kapısında, Dicle nehri üzerinde, ordugâhını kurdu. Diyârbekir sûrlarını hayranlıkla temaşâ eyledi ve düşman karşısında bu sûrların ehemmiyetini düşünerek ellerini tebrrüken hisarın taşlarına ve göğsüne sürdü. Diyârbekir'de Mervânî Emîri Nizâmeddin'in Türkmen beylerine karşı yaptığı hiyâneti düşünen sultan onu cezalandırmak ve Emîrliği ona karşı ve Selçuklulara sâdık bulunan Emîr Sa'îd'e vermek istiyordu. Bununla beraber hâdiseler sultanı onları barıştırmağa zorladı. Alp Arslan Diyârbekir'de gereken işleri yaptıktan ve halka ihsanlarda bulunduktan sonra Bizanslılar'a ait Telhum ve Siverek kalelerini süratle düşürüp Urfa'yı muhasara etti. Sultan kendisini dâvet eden Halep emîri Mahmud'a Urfa'ya gelmesini emretti ise de o sadâkatsizlik gösterdi. Selçuklu sultanı bu durumda muhasarayı; 50,000 dinar karşılığında, terkederek süratle Halep üzerine yürüdü.

Alp Arslan, 20 İkinci Kânun 1071'de, Fırat nehrini geçti. Onun âlim imamı Buharalı Kadı Ebû Ca'fer bu esnada sultana: «Efendimiz! Nimetlerinden dolayı Allaha şükrederim. Zira bu nehri ne eski zamanlarda ve ne de İslâm devrinde, köleler müstesnâ, Türk hükümdarı olarak, ilk defa siz geçiyorsunuz» dedi. Bu ifâdeden hoşlanan sultan bütün beyleri çağırarak imamının sözlerini tekrarlatıp onlara da dinletti ve Allaha şükretti. Halep emîri huzura gelmemekte inat eylediği için Alp Arslan kendi ismini alan *Tell-sultan* (Sultan-tepe) üzerinde ordugâhını kurarak şehri muhasara etti. Nisan'ın ilk günlerinde başlayan ve uzun süren muhasara esnasında Emîr Mahmûd'un ve şehrin teslimini bekliyor; fakat hücûm etmekten çekinerek «Rumlar karşısında bulunan bu İslâm hudût şehrini kılıç ile almaktan korkarım» diyor ve Diyârbekir sûrları önünde olduğu gibi burada da İslâm mefkûresine bağlılığını gösteriyordu. Emîr Mahmûd nihâyet Mayıs ortalarında «*Oğuz kıyafetinde*» anası ile birlikte şehirden çıkıp Alp Arslan'ın huzûruna geldi ve anasının şefaati sâyesinde affa nâil oldu. Sultan Haleb'i teslim alıp eski emîrine bıraktıktan sonra Mısır Fâtimîleri üzerine yürürken Bizans'dan bir elçinin geldiğini öğrendi. Filhakika Bizans imparatoru elçisiyle Sultan'a bir

ültimatom göndermiş; Ahlat, Ercis ve Menbic şehirlerinin derhal Bizans'a teslimini istemiş; teklifleri kabûl edilmediği takdirde büyük bir ordu ile hareket edeceğini bildirmiştir. Alp Arslan bu cüretli teklifler karşısında elçiyi hiddetle azarladı ve geri çevirdi. Bununla beraber Alp Arslan elçinin gelmesini Bizanslıların taarruz edemeyeceklerine bir delil olarak anlıyordu; fakat bu kanaat yerinde değildi. Zira biraz sonra Bizans İmparatoru Romanos Diogenis'in büyük bir ordu ile Erzurum'a *(Kalîkalâ)* doğru ilerlemekte olduğu haberi gelince Sultan çok telâşlandı. Ordusunun bir kısmı Suriye'de Şiî Fâtimîler karşısında kaldı. Sultan hassa askerleri ile çok süratle ve endişeli bir şekilde döndü. Alp Arslan'ın bu telâşını gören elçi bu hâli imparatora bir müjde haberi olarak ulaştırdı. Sultan Anadolu seferine ve El-basan'ın tâkibine memur ettiği Afşın'dan da çok merakla beklediği haberi de bu esnada almıştı. Filhakika Ahlat'a dönen Afşın Alp Arslan'a gönderdiği mektubunda: «İ ş t e R û m ü l k e l e r i n i i s t i l â e d i p b ü y ü k g a n i m e t l e r l e g e l d i m. R û m l a r b i z i m i l e s a v a ş a c a k b i r k u d r e t t e d e ğ i l d i r» ifâdesi ile zaferlerinin gurûrunu belirtiyor ve sultanı da ümitlendiriyordu.

Anadolu'nun Türklerle dolduğu ve Afşın'ın bu memleketi baştan başa istilâ ettiği bir zamanda meşhûr kumandan R. Diogenis Bizans tahtına çıkarak Türkleri Anadolu'dan tamamiyle atmak üzere büyük bir ordu hazırlamıştı. O, Bizans tarihinde, en büyük ordularından birini ve belki de birincisini vücûda getirdi. Bu ordu içinde Balkan ve Anadolu halklarından ve Ermenilerden başka Slav (Rus), Bulgar, Alman (Got), Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek, Uz (Oğuz), Kıpçak (Kuman) gibi Şâmânî Türk ücretli askerlerinden terekküp ediyordu. İmparatorun seferber ettiği bu ordunun miktarı İslâm ve Hıristiyan kaynaklarına göre 200,000 kişi ile 600,000 kişi arasında bir yekûna baliğ oluyordu. Bu ordunun mançınıkçı, çarkçı, lâğımcı, kazmacı, arabacı ve başka teknik mürettebatının da 100,000 kişi tuttuğu, kumandan *(batrik)* ve subay sayısının 30,000'e çıktığı, silâh ve malzeme taşıyan arabaların 4000 olduğu ve altun, gümüş ve mücevheratın da sayısız bir dereceye vardığı rivâyet edilmiştir. Hafif süvari kuvvetlerinden bir kısmını teşkil eden Uz (Şâmânî Oğuz)ların miktarı 15000 idi. Ordusunun kudret ve azametinden mağrûr olan imparator, zaferden emîn bulunarak, yalnız Anadolu'yu Türklerden kurtarmayı düşünmüyor; Selçuklu imparatorluğunu yıkacağını, İran, Horasan, Irak ve Suriye ülkelerini de alacağını, bizzat Bağdad ve Rey payitahtlarını işgâl edeceğini bile hesap ediyor; hattâ bu eyâletlerin vâliliklerini de kendi kumandanlarına vâdediyor; bütün câmileri kilise hâline getireceğini dahı söylüyordu.

İmparator R. Diogenis, bu muazzam ordu ile, 13 Mart 1071 tarihinde İstanbul'dan hareket etti; Eskişehir'i geçip Kızılırmak (Halys) vâdisini tâkiple Sıvas'a vardı. Bizanslılar daha önce Ermenileri yurtlarından koparıp Sıvas'a yerleştirmişlerdi. Selçuklu şehzâdesi El-basan Sıvas'da kendi *Yabguluları* ile birlikte Bizanslılar'ı mağlûp etmiş; sonra onlarla anlaşarak imparatora sığınmıştı. R. Diogenis bu şehre varınca Rumların «Ermeniler bize Türklerden daha fazla taşkınlık ve merhametsizlik gösterdiler» diye şikâyetlerini dinledi ve bu sebeple Ermeni prenslerini bu şehirden sürüp çıkarttı. R. Diogenis'in yanında bulunan Bryennios ile aslen Türk olan *Tarkhaniotes* (Tarhan) gibi mühim kumandanlar imparatora Sıvas'ta veya Erzurum'da kalıp köyleri tahrip ve Türkleri açlığa mahkûm etmek tavsiyelerini yapıyorlardı. Nitekim, başka bir vesile ile de, Bizanslılar'ın kendi memleketlerini yağma ve tahripten çekinmediklerini bizzat Rûm tarihçileri de kaydetmiştir. Fakat imparator bizzat İran'a gitmek ve sultanı ezmek kararında olduğundan bu teklifi kabûl etmiyerek Erzurum'a vardı. Orada şark kuvvetleri kumandanı Ermeni Basil, Alp Arslan'ın korkusundan Irak'a çekildiği haberini verdi. İmparator kuvvetlerinden 20,000 zırhlı askerini Gürcistan'a göndererek arkasını emniyete aldı. Sicilya'da Araplara karşı savaşlarda şöhret kazanan Ursel ile Tarkhaniotes'i 30,000 kişi ile birlikte Erzurum'dan Malazgird ve Ahlat üzerine çıkarıp yolları açmaya, Alp Arslan'ın dönüşünü önlemeye, bu maksatla da tahribat yapmaya memur etti; kendisi de büyük ordusu ile arkadan Malazgir'de doğru harekete geçti.

Sultan Alp Arslan İmparator R. Diogenis'in büyük bir ordu ile Erzurum'a doğru ilerlediği haberini Halep'te iken almış; bozguna uğramış gibi süratle şarka dönüp Fırat nehrini geçerken hayvanlarının çoğunu kaybettiği rivâyet edilmiştir. Bununla beraber Sultan İmparatorun hareketini Mayıs ortasında öğrendiğine ve İbn ul-Azrak'a göre Meyyâfârkın'a ve hattâ Musul'a kadar gittiğine dair kayıtları Sultanın süratli ve telâşlı dönüşü ile telifi zorluk çıkarmakta ve ordusunu neden hazırlayamadığı sualini cevapsız bırakmaktadır. Bu durumda Alp Arslan'ın Bizans ordusunun hareketinden geç haber aldığı ve ancak Erzurum'a yaklaştığı zaman vaziyeti öğrenip hassa askerleri ile süratle o tarafa döndüğünü kabûl etmek zarureti vardır. Nitekim bir rivâyete göre Alp Arslan Halep'ten Meyyâfârkîn (Silvan)a vardığı zaman imparatorun Erzurum'a geldiğini ve oradan ilerlemekte olduğunu öğrenmiş; başta Malazgird kadısı olmak üzere kalabalık bir halkın Sultan'a gelip tehlikeyi ve himâye edilmelerini arzetmişler. Bu haber ve talepler karşısında Alp Arslan Erzen ve Bitlis yolu ile Ahlat'a çıktı. Kaynaklar Sultanın az bir kuvvetle muha-

rebeyi kabûle mecbûr olduğunu, karısını ve ağırlıklarını vezir Nizâmülmülk ile Tebriz'e veya Hemedan'a gönderdiğini, şehit olursa yerine oğlu Melikşâh'ı tahtına çıkarmalarını vasiyet ettiğini ifâdede müttefiktirler. Bununla beraber Alp Arslan'ın, Halep'ten dönüşünde yanında bulunan, 15000 hassa askerleri ile savaşa girdiğine dair kayıtlar eksiktir. Filhakika Alp Arslan'ın hassa askerlerinden başka Bizans topraklarını istilâ edip Ahlat'a dönen Afşın, kuvveti ile, Sultanı beklemekte idi. Bundan başka Mervânî emîri Nizâmeddin'e mensup askerler ile mahallî gönüllülerden mürekkep 10000 kişilik bir Müslüman ve Kürt askeri de Sultana iltihâk etmişti. Bunlar yanında Anadolu'da gazâ yapan bir kısım Türkmenlerin de savaşa katıldığını tahmin etmek mümkündür. Hattâ Halep'te Fâtimîlere karşı bırakılan Ay-tekin'in de Malazgird savaşında bulunduğuna dair bir kayıt onun da bir miktar askerle oradan Sultan'a yetiştiğini gösterir. Alp Arslan'ın, ordusunu toplamak imkânını bulamadan, Bizanslılar'a karşı az bir kuvvetle muharebeyi kabûle mecbûr kaldığı muhakkaktır ve kaynaklar bunda ittifak etmektedir. Nitekim savaş sahasına yakın bulunan ve şâhit olan Ermeni Aristakes'in «*Sultan'a ait diğer kuvvetlerin birleşmesi mümkün olamamıştır*» ifâdesi bütün tereddütleri giderecek mâhiyettedir. Bu kayıt ve hesaplara göre Alp Arslan'ın yanında 50,000 kişiden fazla bir asker bulunmadığına ve Bizanslıların da 200,000 kişiden eksik olmadığına hükmetmek mümkündür. Alp Arslan Türk üssü Ahlat'a vardığı zaman Tarkhaniotes ve Ursel kumandasında bulunan Bizans öncü kuvvetleri de Anadolu gazâlarında büyük bir şöhreti olan bu şehri almak ve buradaki Türk askerlerini imha etmek üzere ilerlemişti. Anadolu akınlarında zaferleri ile tanınmış bulunan *Sanduk* (veya, doğrusu Saltuk) Bizans öncülerini baskına uğrattı ve perişan etti. Bizanslılar Malatya istikametinde kaçarken ellerinde taşıdıkları büyük haç ele geçirildi; Nizâmülmülk'e ve onun vasıtasıyla Halife'ye gönderildi. Sultanın henüz gelmemiş olduğunu sanan İmparator durumu öğrenmek için Ermeni kumandanı Basil (Basilakis)i gönderdi. Fakat Ahlat garnizonu bu kıtayı da esir ve katletmek suretiyle öyle bir yok eyledi, ki imparatora haber verecek bir kimse kalmamıştı. Romanos Diogenis Malazgird'i zapt ve halkını katlederken Alp Arslan da Ahlat'tan şimale doğru ilerleyip Sübhan dağının eteklerini takiple şarka yöneliyor; Malazgird karşısında, kaynakların *Rahva* ovası adını verdikleri bir düzlüğün cenubunda, ordusunu dağın eteklerine yaslayarak tâbiye ediyordu. Her iki tarafın askerleri uzaktan birbirlerini görüyor ve Murad suyunun kolu iki orduyu ayırıyordu.

Alp Arslan'ın yanında Sav-tekin, Gevher-âyîn, Afşın, Saltuk (Arap kaynaklarında Sanduk), Tarang oğlu, Ahmed-şâh, Dilmaç oğlu, Artuk ve

Tuti gibi çok mühim kumandanlar veya Anadolu gazâlarında tecrübe görmüş ve zafer kazanmış Türkmen beyleri bulunuyordu. Anadolu fetihlerinde tanınmış ve birtakım devletler kurmuş Kutalmış oğlu Süleyman ve kardeşleri, Dânişmend oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gâzi, Mengücik Gâzi, Çavlı ve Porsuk Beylerin de Malazgird muharebesinde bulunduğunu muahhar müellifler yazarsa da bu husus çağdaş kaynaklarca teyit edilememiştir. Bu münasebetle, aşağıda üzerinde duracağımız gibi, Türkiye Selçukluları devletinin kurucusu Süleyman ve kardeşlerinin bu tarihî meydan muharebesinde bulunmadığını burada derhal belirtmeliyiz. İki ordu arasında, Selçuklular aleyhinde azîm bir kuvvet farkının mevcûdiyeti mutlak ve bütün kaynakların şahâdeti ile sâbit bulunuyordu. Lâkin Bizans ordusu milliyet, din ve mefkûre bakımlarından çok ahenksiz, mânen zayıf ve hattâ birbirine rakîp ve düşman unsurlardan terekküp ediyordu. Nitekim ilk çarpışmada Tarkhaniotes kaçmış; bu sebeple de imparator şüpheye düşerek kumandanlardan sadâkat yemini almış ve onlara İslâm ülkelerinde vâlilik vaadlarını tekrarlamıştı. Böylece Bizans'ın tarihinde nâdir bir kudreti temsil eden bu ordu mânen de o derece zaaflar içinde bulunuyor ve bu husus her hali ile beliriyordu. Buna mukabil Selçuklu ordusu çok küçük, fakat mânen çok yüksek bir seviyede idi. Alp Arslan başta olmak üzere Selçuklu beyleri ve askerleri Türk-İslâm ideallerine bağlı; birçok zaferler ve tecrübeler kazanmış olarak bu meydan muharebesine giderken mefkûreleri için seve-seve gâzi veya şehîd olmak gibi çok kudsî bir vazife karşısında bulunduklarını müdrik idiler. Bununla beraber müdhiş sayı ve teknik üstünlüğüne sâhip Bizanslılar'a karşı, başda Alp Arslan olmak üzere, herkes bir endişe içinde bu kader gününe hazırlanıyordu. Büyük Selçuklu sultanı daima mağlûbiyet ihtimalini düşünerek oğlu Melikşâh'ı kendisinden sonra tahta çıkarmaları için Nizâmülmülk'ü gönderip gerekli tedbirleri almayı ve askerlerinin ona sadâkatlarını sağlamayı ihmal etmemişti. Bu endişe dolayısıyledir, ki Alp Arslan halifenin elçisi İbn Muhallebân ile Sav-tekin'i imparatora gönderip sulh teklifinde bulunmuştur. Bu münasebetle Sultanın elçileri ile imparator arasında cereyan eden konuşmalar çok dikkate şayan olup burada nakilleri gerekir.

Filhakika, ordusunda bazı sadâkatsizlik alâmetlerinin belirmesine rağmen, Romanos Diogenis kuvvetine o kadar mağrûr bulunuyor ve Alp Arslan'ı da öyle zayıf bir zamanda yakaladığını düşünüyordu, ki Sultanın elçilerine kaba muamele yaparak onun sulh tekliflerini rahatça reddediyordu. Halbuki sultan imparatora iki devlet arasında sağlam bir dostluk ve daimî bir barış kurulmasını ileri sürüyordu. Selçuklu sultanı'nın bu barış teşebbüsü ile düşmanın kuvveti hakkında malûmat sâhibi

olmak istediğini ve elçileri bu maksatla gönderdiğini yazan İmâdeddin İsfahanî ve İbn ul-'Adîm gibi müellifler varsa da ve bu gaye de mevcût ise de durumun Türkler aleyhinde gözükmesi dolayısıyla Alp Arslan'ın samimiyetle bir anlaşma istediği muhakkaktır. İmparator Sultan'ın tekliflerini reddederken elçilere kabaca Alp Arslan'ın nerede teslim olacağını soruyor; derhal çadırlarını söküp uzaklaşmasını tavsiye ediyordu. Daha fazla tafsilât veren İslâm kaynaklarına göre imparator kışlayacağı yer olarak «İsfahan'ın mı, yoksa Hemedanî'nin mi daha güzel» olduğunu sorar ve elçilere «Bana sadece bundan haber verin» dedikten sonra buna: «Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfahan'da ve hayvanlarımız da Hemedan'da kışlarız» diye ilâve etti. Fakat bu gurûr karşısında artık dayanamıyan Türk elçisi: «Hayvanlarınız orada kışlar, ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem» tarzında çok mânalı ve ciddî bir cevap vermekten kendisini alamaz. Görüşmelerin bu mahiyeti hakkında Müslüman ve Hıristiyan müellifleri tam bir mutabakat halindedir.

Çağdaş Ermeni vekayi-nâmecisi Urfalı Mathieu'ya göre Bizans ordusundan Alp Arslan'a mektuplar yazılmış; kendisine «*korkma ordunun büyük bir kısmı seninle beraberdir*» haberleri bildirmiştir. Bir Bizans kaynağı da, elçilerin gelişinden önce, İmparatorun ordusunda bulunan «*Uz* (Şâmânî Oğuz)ların Türklere bir işaret» yaptıklarını ve bu hâdisenin de Diogenis'e bildirildiğini yazar ve Ermeni kaynağını teyit eder. Bu türlü hâdise ve şüpheler üzerinedir, ki imparator yanında bulunan Selçuklu şehzâdesi El-basan'ı İstanbul'a göndermeği ihtiyata uygun bulmuştur. Biz onu ileride Süleyman-şâh ile bir temas münasebeti ile bir defa daha göreceğiz. İmparatorun bu ordusunda bulunan Ermeniler Rumlar'a düşman oldukları gibi kumandanlar arasında mevcût rekabet ve nefret hisleri de onun başlıca zaafları arasında idi. Bizans vekayi-nâmecileri Romenos Diogenis'in yüksek bir zekâya ve enerjiye sâhip olduğunu, fakat yanında bulunan dalkavuk ve hâinlerin tesiri ile çok hatâlar işlediğini belirtirler. Bu sebeple de zaferinden emin olan imparator, Alp Arslan'ın tekliflerini çok kaba bir şekilde reddediyor ve elçileri geri çeviriyordu.

5. Malazgird Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071 Cuma)

Alp Arslan 24 Ağustos 1071 Çarşamba günü red cevabını alınca mukadder bir çarpışma için hazırlıklarını bitirmeğe çalıştı. Onu çok endişeli gören Buharalı imamı Muhammed bin Abdülmelik kendisine: «E y

Sultan! Sen Allah'ın başka dinlere zafer vâdeylediği İslâmiyet uğrunda cihâd yapıyorsun. Bütün müslümanlar câmilerde sana dua ettiği Cuma günü savaşa giriş; ben Allah'ın fetih ve zaferi senin adına yazdığını umuyorum» diye bir kerâmet müjdesi ile İslâm sultanı'nın mâneviyatını yükseltti. Filhakika Halife de İslâm dünyasının bu kader günü için bütün Müslüman ülkeleri câmilerinde okunmak üzere şu hususî hutbe ve duayı her tarafa gönderdi: «Allahım! İslâmın sancaklarını yükselt ve hayatlarını sana kulluk için esirgemiyen mücâhidlerini yalnız bırakma! Yarabbi, Alp Arslan'ı düşmanlarına muzaffer kıl ve onun askerlerini meleklerin ile kuvvetlendir! Zira o senin rızanı kazanmak için varlığını, canını ve her şeyini fedâdan sakınmıyor. O senin yolunda ve dininin üstünlüğü için nasıl cihâd yapıyorsa sen de onu öylece koru ve düşmanlarını kahret» diyordu. Müslümanların yapacağı bu güzel duadan sonra câmilerde toplanan halka hitabında da: «Ey Müslümanlar! temiz bir kalp ile Sultan'a dua ediniz; küfrün kökünü kazımak ve İslâmın bayraklarını yüceltmek için Allah'a yalvarınız» cümlelerini ilâve ediyordu. Bütün İslâm ülkelerinde yükselen bu duanın Selçuklu ordusunu şevklendirdiği muhakkaktır.

Alp Arslan'ın yaptıkları da bu mânevî havayı kuvvetlendirmekte ve gazilerin zafer veya şehitlik uğrunda iman ve şevklerini son haddine kadar artırmakta idi. İslâmın ve Türkün büyük gâzisi Çarşamba günü red cevabını öğrenince ordusunu siper veya pusu *(kemîn)* lara yerleştirdi; bütün tâbiye tedbirlerini alıp düşmanı tarassuda başladı. Sultan ve ordusu Perşembe gününden Cuma sabahına kadar tekbir sesleri, davul ve boru gürültüleri, askerlerin haykırışları ve ok yağmurları ile Bizanslıları uykusuzluk ve şaşkınlık içinde bıraktılar. Alp Arslan henüz bir çarpışma başlamadan, Cuma günü, askerlerini toplayarak atından indi ve secdeye kapanarak Allah'a niyâzda bulundu: «Yarabi! Senin azametin karşısında yüzümü yere sürüyor; Seni kendime vekil yaparak senin uğrunda cihâd ediyorum. Ey Tanrım! Niyetim hâlistir; bana yardım et; sözlerimde hilâf varsa beni kahret!» sözleri ile derin imanının icabını yaptı ve başını secdeden kaldırdı. Bunu müteakip de beylerine ve askerlerine bu inanç ve kahramanlığının yüceliğini gösteren şu hitâbede bulundu: «Burada Allah'tan başka bir Sultan yoktur; her

emir ve kader tamamiyle onun elindedir. Bu sebeple benimle birlikte savaşmakta veya savaşmamak için uzaklaşmakta serbestsiniz» dedi. Bu imanlı ve heyecanlı sözlerden sonra bütün askerler hep bir ağızdan «aslâ emrinden ayrılmayacağız» cevabını verdiler. Muharebenin âkibetinden endişeli oldukları ve son ayrılış ihtimali karşısında bulundukları için vedâlaştılar ve ağlaştılar. Sultan beyaz elbiselerini giydi; atının kolanlarını sıktı; bir eski Türk âdetine göre de atının kuyruğunu bağladı; elindeki ok ve yayını bırakıp kılıç ve topuzunu *(debbûs)* alıp atına bindi. Bütün askerler de aynı şeyi yaparak kader gününe hazırlandılar. Alp Arslan bu esnada son vâsiyetini bildiren şu hitâbede bulundu: «Ey askerlerim! eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Bu takdirde Melikşâh'ı benim yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır» dedi.

Alp Arslan ve Selçuklu ordusu artık savaşa hazır bir vaziyette Allah, tekbîr sesleri, kös ve boru gürültüleri ve haykırmalar ile düşmanı hücûma kışkırtıyordu. Zira Selçuklu muharebe taktiğine göre, kuvvet azlığı dolayısıyla, hücûmun düşman tarafından yapılması tahrik edilecek ve ilerleyen Bizanslılar'a karşı Tarank'ın kumandasında pusulara yerleştirilmiş olan öncü kuvvetleri arkadan saldırarak Rumları şaşkın ve perişan bir duruma düşürecekti. Gerçekten bu taktik muvaffakiyetle tatbik edildi; iki gün pusularda sessiz kalan Türk ordusunun bu kışkırtma faaliyetleri Bizans imparatorunu ve ordusunu harekete geçirdi.

Bizans imparatoru Romanos Diogenis de çadır-kilisede papazların idaresinde dinî bir âyinde dua ettikten sonra çan sesleri ile savaşa geçiyordu. Böylece iki ordu hesaplaşma anına gelmiş; iki tarafın gürültüleri ve tozları birbirine karışarak tarihin bir dönüm noktası savaşı başlamıştı. Türkler bu ilk çarpışmada da kadîm askerî taktiklerini tatbik ediyor; sahte bir ricat hareketi ile düşmanı içeri doğru çekiyor; kuvvet azlığı dolayısiyle saf halinde muharebeye yanaşmıyordu. Filhakika Bizanslılar ilerleyince pusuda bulunan Türk kıtaları arkadan âni bir taarruza geçerek düşmanı şaşkınlığa uğratmış ve bu taktikte muvaffak olmuşlardı. Tam bu sırada kanatların ucunda bulunan Şâmânî Peçenek ve Uz (Oğuz) süvarileri, evvelce kararlaştırdıkları ve ırkdaşlarına bildirdikleri üzere, derhal Selçuklular tarafına geçtiler. Başlarında Tamış adlı bir bey bulunan Uz'ların bu hareketi düşmanın şaşkınlığını büsbütün artırıp cesaretini kırdı. Ermeni Mathieu, açıkça itiraftan sakınmakla beraber, bu esnada İmparatorun «Ermeni askerlerine ve milletine sebepsiz yere öfkelen-

di» kaydı ile onların savaşmadıklarını itiraf ediyordu. Nitekim Süryanî Mihael, daha açık olarak, Bizanslıların «bozuk mezheplerini kabûle zorladıkları Ermeniler savaştan sırtlarını çevirip kaçtılar» ifâdesi ile bu durumu teyid eder. R. Diogenis, böylece ordusunun dağılmakta ve Türkler'in şevkle saldırmakta olduklarını görüyordu. O ilk bozguna uğrayan sağ kanada sol kanattan yardım göndermeğe çalışıyordu. Yedek kuvvetlerin kumandanı Prens Andronikos Dukas da İmparatorun öldüğünü ilân edip muharebe sahasından uzaklaştı.

Alp Arslan bizzat muharebeyi idare ve birlikleri teftiş ediyor; hattâ bazen çarpışmalara dahı katılıyordu. Sultanın bu atılganlığından endişe eden Ay-tekin önünde yer öperek kendisinden «Müslümanlara acımasını ve hayatını korumasını» niyaz ediyordu. Askerlerinin bu perişanlığını gören Bizans imparatoru karargâhına ve hazinelerine doğru çekilmeğe başlayınca ordusunda dağılma kendini gösterdi. Bununla beraber R. Diogenis bizzat kahramanca döğüşmekten sakınmıyor ve bizzat kılıcını kullanıyordu. Fakat öğle üzeri başlayan muharebenin âkibeti akşamleyin belli olmuştu. Gerçekten, savaşın geceleyin devam etmesine rağmen, imparator ve kumandanları esir edilmiş; bu muazzam Bizans ordusu esir, firar ve ölüleri ile sabahleyin tamamiyle yok olmuştu. Alp Arslan, Cumartesi günü, İmparatorun da esir edildiği haberini alınca buna inanamıyor; ona sulh teşebbüsü için gönderilen elçilik heyeti mensuplarının tanımalarına rağmen hâlâ tereddüt içinde bulunuyordu. Fakat esir Rum kumandanları ve husûsiyle önce esir edilen Basil'in gösterdiği tâzim de müşahede edilince artık bunda bir şüphe kalmamıştı. Hakkında birçok hikâyeler nakledilen Sa'deddin Gevher-âyîn'in kölelerinden Şâdi imparatoru yakalamıştı.

Alp Arslan'ın esir imparatora çok âlicenap bir muamele yaptığına dair şark-garp, Müslüman ve Hıristiyan, kaynaklar tam bir ittifak hâlindedir. Filhakika R. Diogenis Alp Arslan'ın huzuruna getirilince Sultan düşmanını kucaklamış ve kendisine: «İmparator, müteessir olmayınız! Zira insanların mâceraları böyledir. Korkmayınız size esir gibi değil bir hükümdar muamelesi yapacağım» sözleri ile onu teselli ediyor; bu suretle ırkına, Türk-İslâm mefkûresine göre destanî kahramanlığını ve yüce insanî hasletlerini gösteriyordu. Gerçekten Sultan derhal esir misafirine bir çadır kurdurdu; yanına hizmetçiler koydu ve onu şerefli bir misafir gibi ağırladı. Alp Arslan imparatora amcazadesi El-basan'ı teslim etmemesi ve barış tekliflerini red eylemesi sebeplerini sordu. O da: «Ey Sultan! senin ülkelerini almak için

türlü ırklardan çok insan topladım ve çok para harcadım. Zafer mümkün olmadı; kendim ve memleketim esarete düştü; kader böyle imiş. Şimdi isnadları bırak ve istediğini yap» diye çok vakur bir cevap verdi. Buna mukabil Sultan ona «ben bu duruma düşşe idim sen ne yapardın» sualini sorar; o da «düşmana yapılması gerekeni yapardım.» der. Selçuklu Sultanı bu samimî ve vakarlı davranışından dolayı İmparatoru takdir eder. Bunun üzerine ona «şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun» sualini irad eder. R. Diogenis üç ihtimal ileri sürer: 1) Beni öldürebilirsin; fakat bu kasap işidir. 2) Zaferini göstermek için beni şehirlerinde dolaştırır ve satarsın; bu da sarraf işidir. 3) Üçüncü ihtimali söylemek ise bir hayal veya delilik olur, der. Alp Arslan bununla neyi kastettiğini ısrarla sorar: «Beni tahtıma iade edersin, bu takdirde sana dost kalır; yıllık haraç öder ve senin nâib *(patrician)*ın olurum. Çağırdığın zaman askerlerim ile gelir; hizmet ederim. Beni öldürmekten sana bir fayda yoktur. Aksine yerime başka birisini imparator makamına çıkarırlar; o da sana düşman olur» mütalâasını beyan eder ve hâlâ muharebe ile değil kumandanlarının hiyâneti ile bu duruma düştüğünü tekrar eder.

Alp Arslan bu konuşmalar üzerine «Ben Allah'a, muzaffer olursam sana iyi muamele yapacağıma ahd eylemiştim. Allah iyilik düşünenlerin arzularını yapar. Bu sebeple benden göreceğiniz muamele üçüncü ihtimalden başkası olmayacaktır» diyerek kararını bildirir; bu suretle kendi büyüklüğünü ve ırkının asâletini gösterir. Gerçekten Sultan bu esir misafirini günlerce ağırlayıp teselli etti. Bazı muahhar kaynaklar Buharalı İmam'ın «küfrü tezlil için bir sille vurulmasını» istediğini rivâyet ederler, Fakat Alp Arslan'ın «Bir kavmin büyüğü zelil olduğu zaman ona merhamet ediniz» atasözü ile bu teklife cevap verdiği de yazılmıştır. Alp Arslan nihâyet eski Türk âdetine göre «kanları ile kardeş» olduklarına delâlet eden bir andiçme ile bir muahede-nâme imza ettiler. Muahede-nâme'nin mahiyeti ve maddeleri kaynaklarda çok dağınık ve kifâyetsiz bir şekilde verilmiştir. Kayıtlı maddelere göre İmparator tahtına iade olunuyor ve kendi fidyesi için 100,000 dinar altun, Bizans imparatorluğu da yıllık 360,000 dinar ödemeyi taahhüt ediyor; bir asır önce Müslümanlara ait bulunan şarkî Anadolu'yu, Antakya, Urfa, Membic, Ahlat ve Malazgird beldelerini Selçuklulara bırakıyor; esirleri geri veriyor; ihtiyaç halinde Sultan'a askerî kuvvet göndermeyi ve kızını da Sultan'ın oğluna vermeyi kabûl ediyordu. Hâdiseye en yakın yazar olarak Ermeni Aristakes fethedilen beldelerin Türklerde kalacağına dair ifâdesi bütün şarkî Anadolu'nun Selçuklulara bırakıldığına

dair kayıtları teyit eder. Eski İslâm hudûdu dâvası da Abbasîler zamanında Torosları takip ile Tarsus, Maraş, Malatya ve Erzurum üslerinin iadesi üzerinde karar verildiğini ve muahede-nâme'de bu esas maddenin mevcûdiyetini gösterir. Bu zafer ve anlaşma ile artık koca Bizans imparatorluğu Selçuklu imparatorluğunun tabiiyetine girmiş; yıllık vergi ve askerî hizmet bunu ifâde etmiştir. Nitekim tâbi bir hükümdar olarak İmparatora *kabâ* (elbise) ve başına bir *Kalansûve* giydirilmesi, üzerine *Kelime-i Şahâdet* yazılı bir sancağın eline verilmesi orta çağda tâbiiyet alâmetleri arasında bulunuyordu. İslâm müelliflerinin bu malûmatını Bizans vakayi-nâmecisi Zonaras da İmparatora «B a r b a r l a r a m a h s u s b i r e l b i s e *(hil'at)* g i y d i r i l d i» kaydı ile teyid eder. Bununla beraber Bizans kaynakları, kendilerine mahsus bir gurûr ve tefsir ile, bu muahedenin yine de haysiyet kırıcı olmadığını ve sultanın imparatoru şerefi ile mütenasip bir şekilde yolcu ettiğini yazarlar. Gerçekten Alp Arslan R. Diogenis ile anlaşma yaptıktan sonra onu bir kıta Türk askeri ile Erzurum'a ve Tokat'a kadar gönderdi. Kendisine 10000 dinar harçlık verdi ve bir fersah mesafeye kadar bizzat onun yolcu olmasında bulundu. Muahede-nâmeye ait maddelerin eksikliğine dair en mühim delil şüphesiz El-basan'ın iadesi hususunda mutlaka bir hükmün mevcût olması tabiî iken bu hususta hiç bir kayda rastlanmamasıdır.

6. Alp Arslan ve Büyük Zaferi

Malazgırd meydan muharebesi ve zaferi mânevî kuvvetlerin maddeye üstünlüğüne en güzel bir örnek olarak tarihe intikal etmiştir. Bu meydan muharebesi yalnız Türk, İslâm ve Bizans âlemleri için değil dünya tarihinin de dönüm noktalarından birini teşkil eder. Bu zaferin İslâm ve Hıristiyan kavimlerin kaderleri, üç kıtada ve Akdeniz havzasında asırlarca süren büyük neticeleri gözönüne getirilirse bu büyük zaferin nasıl hacihânşümûl bir dönüm noktası teşkil ettiği daha kolay anlaşılır. Arap hilafelerinin en kudretli zamanlarında Müslümanlar asırlarca hıristiyan Bizans imparatorluğu ile savaşmışlar; ilk hamlede onun kol ve kanatlarını kırmışlardı; fakat yaz-kış daimî cihâda ve sonsuz mücadelelere rağmen bu imparatorluğun başlıca dayanağı olan Anadolu bir türlü açılamamış; Abbasî hilâfeti, Türk orduları ile, bütün Anadolu'yu istilâlarıyla dahı köklü bir netice elde edememişti. Nihâyet X. asırda bir yandan Abbasî imparatorluğunun parçalanması, İslâm dünyasında siyasî, fikrî ve dinî mücadelelerle tam bir buhranın hüküm sürmesi, öte yandan da Makedonya imparatorları devrinde Bizanslıların mukabil bir Haçlı taarru-

zuna girişmeleri İslâm dünyasını bir çökme tehlikesi ile karşılaştırmış; Selçuklu Türkleri sâyesinde tarihin nasıl seyrini değiştirdiğini, fâtih Türklerin hâkimiyetinde bulunan Müslümanların artık kaderlerinin yeni bir istikamet aldığını da göstermiştir.

Malazgird zaferi Bizans ordusu ve mukavemetinin tamamiyle kırılması ve ilk defa bir Bizans imparatorunun esir edilmesi suretiyle de Türk, Bizans ve İslâm tarihinde hususî bir ehemmiyet daha kazanmıştır. Malazgird zaferinin asırlarca devam eden büyük neticeleri, istikbale ait olsa bile, onun zamanında dahı ehemmiyeti ve bir dönüm noktası teşkil ettiği iyi anlaşılmıştı. Bu sebepledir, ki bu zafer İslâm dünyasında büyük bir bayram sevinci ile karşılanmış; her tarafta resmî ve hususî şenlikler ile bu mukaddes zafer kutlanmıştır. Filhakika büyük Türk-İslâm Gâzisi Alp Arslan'ın her tarafa ve bizzat halifeye gönderdiği *fetih-nâme*ler bayram şenliklerinin yapılmasına sebep olmuştur. Sultanın fetih-nâmesini alan Halife Kaim bi-Emrillah sarayına topladığı devlet erkânı ve devrin büyükleri önünde onu merâsimle okutarak tebrikler yapıldı. Bağdad görülmemiş bir şekilde süslendi; zafer takları kuruldu. Halk çalgılarla sokaklara dökülerek şenlikler yaptı. Sultan Alp Arslan, zaferi müteakip, Hemedan'a dönünce, başda Halife olmak üzere, her taraftan gelen hükümdarları ve gönderdikleri elçi ve tebrik mektuplarını kabûl etti. Çağdaş müellifler İslâmın zuhûrundan sonra böyle büyük bir zaferin kazanılmadığı kanaatini belirtmişler; bu sebeple de Hazret-i Ömer zamanında Bizanslılara ve Sâsânîlere karşı elde edilen Yermûk ve Kadisiye zaferleri ile mukayese edilmiş ve bir tutulmuştur. Bu ehemmiyeti dolayısıyla da devrin şâirleri Sultanı tâzim ve zaferini takdis eden şiirler ve kasideler yazmıştır. Malazgird'de ve bizzat imparatorun ordugâhında elde edilen ganimatler ve hazineler sonsuzdu. Altun ve mücevherat dışında alınan kıymetli eşya ve gümüş gâzilere *ritl* ölçüsü ile dağıtıldı. Malazgird ve Ahlat bölgesi halkı da servetlere boğuldu ve zengin oldu. Romanos Diogenis'e ait atın koşum takımları da altun idi. Bizans ordusuna ait sayısız silâh, malzeme ve çeşitli eşyanın bolluğu dolayısiyle üç zırh bir dinara, on iki miğfer (tulga) iki dirheme düştü. Malazgird zaferi yersiz ve yurtsuz kalan Türk muhacirlerine Anadolu'da ebedî bir vatan hazırladı. Selçuklular bu kahir zaferleri ile ve bir millet hâlinde bu ülkede yerleştikleri halde Bizanslılar Haçlı seferlerinin Türklere verdiği sarsıntı dolayısıyle uzun bir devir Anadolu'yu kurtaracaklarını umuyorlardı. Bu ümit ve inanç, aşağıda görüleceği üzere, II. Kılıç Arslan'ın, 1176 yılında, Kumdanlı *(Myriokephalon)* da imparator Manuel Komnenos'a karşı kazandığı, hemen aynı derecede büyük zaferine kadar devam etmiş; Bizanslıların bu ikinci bozgundan sonra artık bu hayalleri tamamiyle yıkıl-

mış ve Anadolu'ya ebediyen vedâ etmişlerdi. Zira Bizans imparatorluğu tam bir maddî-mânevî çöküntüye düşmüş; diğer milletler gibi onlar da daha fazla Türklerin üstünlüklerine inançlarını tekrarlamışlar; İstanbul'un fethine kadar Selçuklu ve Osmanlılar karşısında kendi mânevî sukutları ile kendilerini mahkûm etmişlerdi.

Alp Arslan Malazgird zaferinden sonra Türkistan seferine hazırlanırken bir Türk kıtası himayesinde Tokat'a varan imparator Romanos Diogenis'in tahttan indirildiğini, yerine Mihael Dukas tahta çıkarak eski hükümdarı önce bu kalede hapsettiğini, daha sonra da 3000 kişilik bir taraftarı ile Kilikya'ya çekilince imparatorun emriyle Ermeni prensi Senaherib tarafından gözlerine mil çekildiğini öğrenmiştir. Diogenis bu feci durumunu bir mektupla Sultana bildirdi. O da eski dostuna gönderdiği mektupta bizzat gelip kendisine yardım edeceğini ve Rumlar'dan intikam alacağını söylüyordu. Türkistan seferi çok âcil ve zarurî bir mahiyet aldığı için Alp Arslan buradan döndükten sonra Anadolu seferine çıkmak kararında idi. Fakat Sultan bu hâdiseden çok hiddetlendiği için, kendi seferine rağmen, Anadolu'yu boş bırakmak istememiş; dönünceye kadar Türkleri Anadolu'nun fethine memur etmiştir. Filhakika Alp Arslan Anadolu gâzilerine: «Rumlar ile aramızda yapılmış sulh anlaşması bugünden sonra nihâyete ermiştir. Artık haça tapanların memleketleri istilâ edilecektir» emrini verdi; beylere ve askerlere şu hitapta bulundu: «Bundan böyle arslan yavruları olunuz; yeryüzünde gece-gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara artık merhamet göstermeyiniz» ifâdesi ile hem fecî bir âkibete uğratılan eski imparatora karşı teessürlerini belirtiyor; hem de Anadolu'nun fethini ilân ediyordu. Selçukluların çok meşhur ve mağlûbiyet tanımayan kumandanlarından Eksük Oğlu Artuk Bey büyük Türkmen kitleleri başında Anadolu fetihlerine girişirken Sultan Alp Arslan da, 1072 Eylülünde, 200,000 kişilik büyük ordusu ile, Ceyhun (Amu) nehrini geçip Türkistan'a varıyordu. Fakat Türk mefkûresi ve dünya nizâmı dâvasının büyük temsilcilerinden biri olan Sultan Alp Arslan bir Bâtınî'nin suikastine uğrayarak, 25 Birinci Teşrin 1072 yılında, ve genç yaşında, hayata gözlerini kapadı ve Anadolu fetih yollarını açan bu büyük Türk pâdişâhı bizzat bu ülkeye gelme hasretini de birlikte götürdü.

Sultan Alp Arslan dokuz yıl süren saltanatı esnasında çok büyük işler başarmış; amcası Tuğrul Bey'den teslim aldığı Selçuklu imparatorluğunun kudret ve genişliğini çok fazla artırmıştı. O Türk-İslâm cihangir-

lik dâvasına bağlı kalarak kendisini «Dünya Sultanı» hissediyor; devrin müellifleri de ona «Cihân Sultanı» ünvanını veriyorlardı. Kaynakların «hükümdarlar arasında onun kadar İslâmiyete ve cihâda bağlı bir kimse yoktu» hükmü kayda şayandır. Müslüman ve Hıristiyan kaynaklar Alp Arslan'ın «âdil sultan» olduğunda müttefiktirler. Ona aynı zamanda «Fetihler babası» *(Ebû'l-feth)* ünvanı verilmişti. İyiliği, merhameti ve düşkünlere yardımı ile meşhûr idi. Türk hakanlarının milletin babası olduğuna dair *(velâyeti pederâne)* millî ananeye ve İslâm idealine son derecede bağlı bulunuyordu. Sultan'ın İran'da ve başka ülkelerde mevcût Bâtinî ve râfizîlere karşı çok hassas davranması da samimî Sünnî ve Müslümanlığı icabı idi. Onun şu sözleri temiz imanını gösterir: «Biz bu ülkeleri silâh kuvveti ile almış temiz müslümanlarız ve bid'at bilmeyiz. Bu sebeple Allah hâlis Türkleri azîz kıldı». O İslâm ve Türk hâkimiyeti aleyhinde gizli maksat taşıyan müfrit Şiîlere karşı Selçuklu beylerini daima uyarıyor; Erdem Beğ'in farkına varmadan kullandığı gizli bir Bâtinî dolayısiyle onu azarlıyordu. Bu dindarlığı Sultanın başka dinlere saygı ve mensuplarına adâlet göstermesine aslâ manî olmazdı. Hıristiyanlar en büyük mağlûbiyeti Alp Arslan'dan gördükleri halde devrin Bizans, Ermeni ve Süryanî kaynakları Alp Arslan'ın adâletini, yüksek insanlık vasıflarını öğmekte müttefiktirler. Alp Arslan'ın ölüm haberi bütün İslâm dünyasını yasa boğmuştur. Halife çıkardığı bir emir-nâme ile halkı mateme dâvet ederken İslâmiyet için yaptığı hizmetleri ve Rumlar'a karşı kazandığı zaferleri sayıyor; sarayda merâsimle taziyeleri kabûl ediyordu. Kaynaklar Alp Arslan'ın büyüklüğü, imanı ve dindarlığını belirtirken onun kerâmetlerine dair birtakım fıkralar da nakletmişlerdir. Bağdad'da ilk Nizâmiye medresesini kurmakla, Selçuklu devrinin ilim ve kültür hamlesine başlamakla da mühim bir mevki kazanır. Hakîm Senaî yazdığı bir mersiyesinde «Alp Arslan'ın göklere yükselen başı ve Merv'de toprak olan vücûdunu» hasretle anar ve bu büyük insanın kaybına karşı çok veciz şiirler söyler. Alp Arslan Türk-İslâm ahlâk, iman, mefkûre ve kudretinin en mümtaz şahsiyetlerinden biri olarak tarihe intikal etti. Fakat onun büyük zaferine dayanan ve onun emri ile başlayan Anadolu'nun fethi başarıldı. Bu büyük eseri ile Alp Arslan Anadolu'da Türk vatanının kurucusu ve garp Türklüğünün de atasıdır[39].

---

[39] Alp Arslan ve Malazgird zaferi bahisleri ile bunlara ait kaynaklar *Selçuklular tarih*'inde mevcud olup bu kısım mezkûr eserimizden (s. 115-140) kısaltılmıştır.

Sultan Alp Arslan'ın Malazgird zaferine ve Anadolu'yu açışına kadar yarım asır zarfında Anadolu'ya sayısız akınlar yapılmış; Selçuklu imparatorluğunun kuruluşundan sonra bu akınlar çok kesifleşmiş; göçebe kitleler otuz yıl (1040-1071) zarfında devamlı olarak Azerbaycan'dan şarkî, orta ve garbî Anadolu'ya; şimalî Suriye ve Irak taraflarına doğru yayılmışlardı. Aile ve hayvanları ile ilerleyen ve bazen de Selçuklu ordularının himayelerinde bulunan bu Türkmenler Malazgird zaferine kadar yine de Anadolu'yu kendileri için emniyetle oturacak bir memleket hâlinde hissetmiyorlardı. Zira yapılan savaşlara ve fethedilen birçok beldelere rağmen arkada kalan Bizans müstahkem şehirleri, kaleleri ve garnizonları tehlike teşkil ediyor; Rum ordularının, sık-sık, giriştikleri seferlerde Türkmenlerin takibe uğramaları onların yer değiştirmelerine ve fazla tazyik karşısında da tekrar Azerbaycan'a ve Gürcü illerine dönmelerine sebep oluyordu. Fakat Malazgird zaferi ile Bizans'ın artık bir ordusu ve ciddî bir müdafaası kalmayınca Türkmenler sel halinde Anadolu'ya dolmağa başladı. Öyle ki, tarihinde birçok kavim, din ve kültürlere sahne olan Anadolu ilk defa 1071'den sonra etnik simasını süratle ve küllî olarak değiştiriyordu. Alp Arslan Türk beylerine ve boylarına Anadolu'yu istilâ emrini verince Artuk, merkezi kuvvetlerin başında, fetihlere girişmiş; büyük bir ordu ile Anadolu'ya giren bu mühim kumandan Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarını süratle açmıştır. 1072 yılında İsak Komnenos kumandasında bulunan bir Bizans ordusunu mağlûp ve kumandanını esir eden Artuk Bey süratle Sakarya *(Sangaria)* vâdilerine doğru ilerledi. Artuk Bey buradan Firikya'ya döndü ve Ursel'i büyük bir meblâğ mukabilinde Franklar'a teslim etti. Türkler artık Sıvas, Kayseri, Ankara ve Sakarya boylarına kadar her tarafa hâkim olmuşlardı[40]. Alp Arslan'ın ölümü üzerine oğlu Melikşâh ile kardeşi Kavurd arasında vukubulan taht mücadelesi ehemmiyet kazandığından büyük vezir Nizâmülmülk Artuk Beyi de Anadolu'dan çekti ve 1073 Nisanında Melikşâh'ın zafer kazanmasında mühim bir hizmet gördü[41].

Artuk'dan sonra Anadolu'da başlıca kumandanın Tutak olduğunu

---

[40] N. Bryonnios, trc. Cousin, *Histoire de Constantinople*, III, s. 709-713, 724-726; trc. H. Geégoire, *Byzantion*, XXIII (1953), s. 503, 507-509, 519-521. Zonaras, trc. St. Amour, Paris 1560, s. 108b; Attaliates, s. 189, 199; Chalandon, *Alexis I Comnène*, I, s. 29-31.

[41] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 15. M. H. Yınanc Artuk Bey'i Anadolu'da 1076 yılına kadar fetihler ile meşgul gösterirken *(Anadolu'nun Fethi*, s. 89) onun Melikşâh'ın saltanat mücadelesinde ve daha sonra da başka seferlerde olduğunu araştırmamış ve bir tahmine göre bu hükmü vermişti.

Bizans kaynakları kaydeder. Filhakika Tutak 100,000 kişilik bir ordu ile Orta Anadolu'ya girince mücadele halinde bulunan Ursel ve müstakbel Bizans imparatoru Alexis onunla ittifak yapmak lüzumunu duydular. Tutak Bey kendisi ile anlaşmak isteyen bu iki düşmandan Alexis'i tercih etti. Ursel, Artuk tarafından serbest bırakılınca, Amasya'ya varmış; yerli halk onu Bizanslılar'a tercih etmiş idi. Şimdi Tutak Norman reisini yakalayarak onu Bizans kumandanına teslim için ödenecek parayı bekliyordu. Ursel'in Tutak'ın eline geçmesinden faydalanan Alexis Amasya'ya vardı ve para tedârikine girişti. Onun yaptığı fenalıklar üzerinde durdu ise de halk Ursel lehinde ayaklandı ve onun kendilerine iyilik yaptığını beyan ettiler. Alexis imparator hesabına ve fâizli para talebine menfî cevap ve şiddetli bir muhalefetle karşılaşınca Kastamoni yolu ile Ereğli'ye ve oradan gemi ile İstanbul'a gitti. Buralardan geçerken her tarafın Türkler elinde bulunduğunu gördü; hattâ Türkler'in pususuna düşmekten zorlukla kurtuldu. Bu sırada idi, ki Kutalmış oğlu Süleyman Anadolu'ya gelmiş ve aşağıda görüleceği üzere bütün Türkler onun etrafında toplanmıştır. Bu hâdiseden sonra bir daha Tutak'dan bahsedilmemiştir[42].

7. Anadolu'nun Türkleşmesi

Selçuklu devletinin kurulması ile Malazgird zaferi arasında geçen otuz yıllık bir devir esnasında Türkmenler daimî bir akış hâlinde Anadolu hudutlarına girmiş; bu ülkenin şark ve orta kısımlarına yayılmışlar ise de bu memleketi henüz kendileri için emin bir yurt saymıyorlardı. Fakat Malazgird zaferinden sonra Bizans'ın artık ordusu ve mukavemeti kalmadığı için Türkmenler'in Anadolu'ya muhacereti artık sel hâlini almıştı. İslâm ülkelerinde yurt bulamıyan Türkler artık bu yeni vatanlarına koşuyor; saltanat dâvası güden Kutalmış, oğulları feodal siyasî hâkimiyete göre, kendilerine vilâyetler verilmediği için, isyân eden şehzâdeler ve başka beyler de kendi boyları ile göçüp kendileri için Anadolu'yu bir sığınak yapıyorlardı. Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ın 1075 senesinde İznik'i fethedip Türkiye Selçukluları devletini kurması da bu Büyük muhacerete daha geniş bir mahiyet verdi. Büyük Türk muhaceretinin son durağı halini alan Anadolu'ya vâkî nüfûs hareketleri için Azerbaycan uzun

---

[42] Bryennios, trc. Cousin, s. 729-760; Anna Komnena, *Alexiade*, trc. B. Leib, Paris 1937, I, s. 11-15.

bir devir bir oluk gibi insan dalgalarını bu memlekete sevkediyordu. Devrin şâiri Katran, Tuğrul Beğ zamanında, Urmiye Emîrini medheden bir kasîdesinde «Türklerin akınları çıkmasa idi sen eski Husrev'ler gibi dünyayı alırdın. Gerçi bugün Türklere haraç veriyorsun. Ama yarın onların nimetine nail olursun. Her taraf karınca yuvaları gibi Türkler ile dolu» olduğunu söylerken bir vesile ile bu Büyük muhacereti de güzel tasvir eder[43]. Şeddâdîler tarihi Sav-tekin'in umumî vâliliği zamanında (1075): «Türkler Erran (Karabağ) beldelerinin ovalarını, dağlarını, tepelerini ve kalelerini doldurdular» ifâdesi ile Azerbaycan'ın dolup boşalmasına dâir birçok hâdiselerden birini tesbit eder[44].

Hıristiyan kaynakları daha canlı tablo çizer. Bir Gürcü kaynağı: «Türkler Tiflis'ten Berdea'ya kadar bu güzel yerlerde çadırlarını kurmuşlardı. At, deve ve koyunları sayısızdı. Onlar buralarda çok güzel bir hayat sürüyor; avlanıyor, eğleniyor, dinleniyor ve hiç bir mahrumiyet görmeden yaşıyorlardı. Şehirlerle ticâret yapıyor; bu esnada da memleketimize giriyor; birçok esir ve ganimet elde ederek dönüyorlardı. Bahar mevsiminde Ararat (Ağrı) ve Somhet dağlarına çıkıyorlardı. Türkler dünyanın her tarafından sanki bu memlekette randevu verip buralara geliyorlardı. Sultan da dahil kimse onları buralardan çıkaramaz ve kendilerine zarar veremezdi» ifâdeleri ile Türkmenlerin Azerbaycan ve Kafkasya'da nasıl yığıldıklarını ve yaşadıklarını, Türklerin her taraftan (şarktan) ne şekilde buralara göçüp geldiklerini güzel tasvir eder[45]. Aynı müellif bu havâliden Anadolu'ya cereyan eden göçleri de müşahede eder: «Türklerin kudreti dolayısıyle Rûmlar şarktaki bütün şehir ve kalelerini bırakıp gidiyor; bu bölgeleri onlara terkediyor ve onların yerleşmelerine imkân veriyorlar. Büyük Emîr Ahmed kumandasında bulunan Türkler Kars'ı aldıktan sonra ânî bir saldırış ile Kıral Giorgi'yi kaçmağa mecbûr ettiler; çok esir ve ganimet alarak döndüler. Dönüşte Rum memleketlerine Türk kitleleri gö-

---

[43] *Dîvân-i Katran*, Tebriz 1333, s. 230, 235; Kisrevî Tebrîzi, *Şehriyârân-i Gümnâme*, Tahran 1308, II, s. 111.

[44] Minorsky, *Studies in Caucasian history* (Müneccim-başı'nın Şeddâdîler kısmı) London 1953, s. 18.

[45] Brosset, *Histoire de la Géorge*, I, St. Petersburg 1849, I, s. 359.

türen *İasi* (Ayaz?) ve *Bujgob* (Mengücik?) adlı iki büyük Emîr'e rastladılar. Ellerindeki ganimetleri göstererek: «Neden Rûm beldelerine gidiyorsunuz. İşte Gürcistan, insandan hâlî ve servetle dolu» dediler. Bunun üzerine onlar da bu sebeple yollarını değiştirip çekirgeler gibi bu memlekete yayıldılar. Böylece 1080 yılı Haziran'ında Acara, Şavşat, Karthli ve denize kadar bütün ülkeler Türkler ile doldu. Rûmların devleti çöküntü halinde idi. Zira Türkler denizin berisinde kalan bütün memleketleri (Marmara ve Adalardenizi sâhillerinin şarkında Anadolu'yu) işgâl etmişlerdi»[46]. Bu metinler Türk göçlerinin Gürcistan'da nasıl müşahede edildiğini ve nüfûs akışının ne derecede olduğunu gösteren çok mühim vesikalardır.

Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında Bizans ve Ermeni vak'a yazarlarının görüş ve müşahedeleri de aynı mahiyettedir. Anonim bir Rûm kroniği: «Karalar ve denizler, sanki bütün dünya kâfir *Barbarlar* (Türkler) tarafından işgâl edildi ve ıssızlaştırıldı. Onlar şarkın (Anadolu'nun) bütün köylerini, evlerini, kiliseleri ile birlikte, istilâ ve yağma ettiler»[47]. Malazgird zaferini müteakip istilâyı belirten başka bir Rûm vakayi-nâmesi Türklerin Anadolu'ya, eskisinden farklı olarak, bir yağmacı değil artık işgâl ettikleri bölgelerin hakikî sahibi sıfatıyla girdiklerini beyan ederken durumu daha isabetli bir görüş ile tayin eder[48]. Yine çağdaş bir Rûm yazarı: «Türkler Karadeniz, Marmara, Adalar (Ege) ve Akdeniz (Suriye denizi) arasındaki bütün memleketlere hâkim oldular» derken diğer kaynakları teyid eder[49]. Türk istilâsı önünden kaçan veya Bizans imparatorları tarafından Balkanlar'a nakledilen Rûmlar'a veya Rûmlaşmış halklara dair haberler de çok dikkate şayandır. Filhakika Suryanî tarihçisine göre: «Türklere yenilen Rûmlar bir daha onlara karşı duramadılar. İmparator Mihael korkuya düştü. Korkak ve kadınlaşmış müşavirlerinin sözlerine bakarak bir daha saraydan dışarı çıkmadı. Hıristiyanlara acıyarak adamlar gönderip *Pont* (Dânişmendili)da kalmış halkın bakiyelerini, eşyaları ile birlikte, atlara ve arabalara yükletti; denizin

---

[46] *Brosset*, I, s. 346-349.

[47] Sathas, *Bibliotheca Graeca*, VII (1894), s. 169; A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I, s. 468.

[48] Skylitzer, *Historia* (Bonn), s. 708.

[49] Anna Komnena, *Alexiade*, tr. B. Leib, I, s. 18.

ötesine (yâni Anadolu'dan Balkanlara) nakletti. Böylece nüfûsu kalmayan bu bölgede Türklerin yerleşmesine yardım etti. Bu sebeble de İmparator herkesin tenkidine uğradı»[50]. Bu hâdise ve kayıt Anadolu'nun Türkleşmesi tarihinde hususî bir ehemmiyet arzeder.

Bizanslılar şark ve orta Anadolu'dan garba ve Balkanlara doğru çekilirken Ermeniler de Türkmen kitleleri önünde Fırat boylarına, Karşı-Toros dağlarına, orta ve cenubî Anadolu'ya, Kilikya ve Suriye taraflarına sığınıyorlardı. Çağdaş Ermeni müellifi Mathieu: «1080 yılı Mart'ına doğru Okyanus denizi berisinde (Anadolu'da) bulunan bütün Hıristiyan beldeleri Türklerin istilâsına uğradı; hiç bir vilâyet onların işgâlinden kurtulamadı... Birçok bölgeler boşaldı. Artık şark milleti mevcût değildi» diye Rûmlar hakkında müşahedesini yazdıktan sonra bizzat Ermeni muhaceretini de şöyle tasvir eder: «Maraş, Tarsus ve Delük'e kadar uzayan bölgeler kargaşalık içinde idi. Zira buralarda halk kitleler hâlinde birbirleri üzerine yığılıyor; binlerce insan birbirinin yolunu tıkıyor; çekirgeler gibi yeryüzünü kaplıyor ve her taraf insan dalgaları ile doluyordu» ifâdeleri ile Ermeni nüfûsun, ilk defa, bundan yarım asır önce Bizans imparatorlarının cebrî techirleri ile, şimdi de Türkmen boylarının kesif akınları sebebi ile nasıl orta ve cenubî Anadolu'ya doğru kaydığını ve yayıldığını meydana kor[51]. Birinci Haçlı seferinden sonra Türkler sâhillerden İç Anadolu'ya çekilince Kilikya (Çukur-ova)'da Ermeni prensliğinin kurulması bu nüfûs kayışı ile mümkün olmuştur. Bu sebeple Türkler daima Kilikya'nın onlara değil İslâmlara ve kendilerine ait bulunduğunu ileri sürüyorlardı.

Büyük Türk muhacereti ve Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında mevcût sayısız kayıtlar yanında yukarıda verdiğimiz vesikalar tarihin bu mühim meselesini, anahatları ile, aydınlatacak bir kıymet taşır ve bizi burada daha fazla tafsilâttan müstağnî kılar[52]. Bu ana vesikalar Malazgird'i müteakip Anadolu'nun nasıl süratle Türkleştiğini göstermeğe kâfidir. Böylece Türk tarihinde Kun, Gök-Türk, Selçuklu ve Osmanlı gibi tarihin azametli imparatorluklarını kuran kudretli ve büyük Oğuz kavmi Sır-

---

[50] Suryani Mihael, *Chroniques*, III, s. 160, 172.

[51] Mathieu, *Chronique*, s. 181-182.

[52] Biz «*Anadolu'nun Türkleşmesi*» adı ile neşredeceğimiz eserimizde tafsilâtı ile bütün meseleleri vaz ve halletmeğe çalışacağız.

derya havzasından, Aral ve Hazar denizi sâhillerinden garba doğru göçerek binlerce kilometre uzakta bulunan Anadolu'ya gelmiş ve burasını takriben elli yıllık bir mücadele sonunda kendisine vatan yapmıştır. Anadolu, tarihinde, birçok kavim, din ve kültürlere sahne olduğu veya bunların kıtalar arası intikalinde köprü vazifesi gördüğü halde hiç bir zaman, Türk istilâsı devrinde olduğu gibi, etnik, dinî ve kültürel bakımlardan bu derece küllî ve süratli bir inkilâba uğramamıştı. Araplar, Emevîler ve Türk ordusu ile birlikte Abbasîler zamanında, iki asır kadar Anadolu'yu fethetmek ve İslâmın rakîbi olan Bizans imparatorluğunu çökertmek için giriştikleri fasılasız cihâd ve gâzalara rağmen bu büyük vazifeyi başaramamışlardı. Selçukluların az zamanda bu ülkeyi fetih ve kendilerine vatan yapmalarında Türk orduları yanında bir milletin toptan muhâcereti birinci derecede rol oynar. Gerçekten Anadolu ordulardan ziyâde bir milletin muhâcereti ve iskânı sâyesinde etnik simâsını tamamiyle ve ânî olarak değiştirmiştir. Anadolu bu ilk Türkleşme devrinden sonra da Türkistan'dan, göçebe ve yerleşik olarak, devamlı Türk muhâcirlerine sığınak olmuş ise de bu muahhar göçlerin en mühimmini, şüphesiz, Moğol istilâsı önünde kaçan göçebe ve yerleşik halklar teşkil eder ve âdetâ ilk muhâcereti andıran sel gibi bir akın hâlini alır. Büyük bir hayatiyeti temsil eden bu yeni Türkmen göçleri Anadolu'nun bilhassa uçlarını fetheder ve Türkleştirir. Bu devrin nüfûs hareketi sâyesinde önce Anadolu ucları tedricen ve muntazaman fethedilir ve Türkleşir; daha sonra da bu nüfûs kesafeti Osmanlı fetihleri ile Balkanlar'a, Orta-Avrupa'ya, Asya ve Afrika eyâletlerine yayılarak Türk hâkimiyetinin genişlemesine yardım eder.

Selçuklu istilâsı ve Türkmen muhâceretinin azametini kavramamış ve Malazgird zaferinden dört yıl sonra, hem de İznik gibi Bizans'ın burnu ucunda, 1075 senesinde, Selçuk'un torunu Kutalmış oğlu Süleymanşâh'ın Türkiye Selçuklu devletini kurması ve hemen bütün Anadolu Türklerini siyâsî bir teşkilât ile birleştirmesi de anlaşılamamış olduğundan bazı Avrupalı âlimler Bizanslılar'ın, 1080 yılında, Anadolu'yu Türklerden kurtarabileceğine dair, gerçeğe aykırı bir tahmin veya kehânette bulunmuşlar; tabiatıyle, tarihî akış ve realiteyi kavrayamamaktan ileri gelen, bir hatâya kurban gitmişlerdir. Anadolu'nun Selçuklu ordularından ziyâde bir millet tarafından fetih ve iskân edilmiş bulunduğundan bu büyük nüfûs kesâfeti ve diğer Türk kavimlerinin baskısı ile vukubulan Büyük muhâceretin istikametini tersine çevirmek, Anadolu'ya elli yıllık mücâdeleler sonunda ıztırarî olarak gelen yurtsuz Türkmenler için arkada bir daha yer ve yurt bulmak da imkânsız idi. Bu sebeple Türkler ya bu ülkede vatan kurup yaşayacak veya burada bu yeni vatanları için

öleceklerdi. Nitekim Orta-Asya İslâm dünyasına, cenubî, Orta-Avrupa'ya ve Balkanlara' büyük insan kitleleri sevketmiş; fakat Orta-Asya'da yine de nüfûs kesafeti azalmamış; Oğuzlar'ın terkettiği yurtları ve Türkistan büyük Kıpçak ve Kanglı kavimleri tarafından doldurulmuştu. Ancak Moğol istilâsının dehşetinden ve katliâmlarından sonradır, ki mezkûr kavimler de kısmen garba doğru çekilmişlerdir. Böylece Türk milleti Akdeniz sâhillerine kadar yayılmakla ve coğrafî genişlemekle beraber yer değiştirme de olmuştur. Nitekim Yüksek Asya (Moğolistan) da artık Türkler kalmamıştır. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın Fâtimîlere karşı Suriye seferine girişmesi ve Malazgird muharebesine ancak Bizans'ın mukabil taarruzu ile mecbûr kalması da Selçuklular'ın Anadolu'yu fethetmek niyetinde bulunmadıkları zannını doğurmuştur. Bu da yine Büyük muhâceretin meydana getirdiği zarûretleri, elli yıl süren Anadolu seferlerini ve Selçuklu sultanlarının Türkmen göçlerine ve Bizans imparatorluğuna karşı siyâsetinin iyi tedkik edilememesi ve bu siyâsete aid hâdiselerin dikkati çekmemiş bulunması yüzünden ileri sürülmüş yanlış fikirler idi[53].

Bizans imparatoru Mihael, devletinin başlıca kuvvet kaynağını teşkil eden Anadolu'yu Türklerin iskân ve hâkimiyeti altında görünce çaresiz, Papa VII. Grégoire'a başvurmak mecbûriyetinde kalmış; buna mukabil kendi Ortodoks mezhebini fedâ ederek Katolik kilisesine iltihaka karar verdiğini bildirmiştir. Bu müracaat üzerine Papa Avrupa kırallarına ve Hıristiyan dünyasına hitabeden dâvet-nâmesinde İstanbul sûrlarına kadar bütün Şark imparatorluğu ülkelerinin Türkler tarafından istilâ edildiğini beyan ediyor ve Hıristiyan âlemini Türklere karşı bir Haçlı seferine çağırıyordu. Fakat bu zamanda Papalık ve İmparatorluk arasında mücadele olduğu için Bizans imparatorunun, 1074 Şubat'ında, yaptığı bu müracaat fiilî bir netice vermemiş; bununla beraber, yirmi iki yıl sonra, Papa ilk Haçlı seferini Türkler üzerine sevkedebilmiştir. İmparator Mihael garbın yardımından ümidi kesince, birkaç ay sonra, 1074 Haziran'ında, Sultan Melikşâh'a başvurmak zaruretini duymuştur. Selçuklu sultanı Halifenin tavassutu ile yapılmış bu müracaatı müsbet karşılayınca Bizans imparatorunun «h a z i n e l e r d e ğ e r i n d e h e d i y e l e r l e» gönderdiği elçisi, 1075 senesinde, Melikşâh'a, Erran (Karabağ) da bulunduğu bir sırada, varmış ise de bu görüşmede müsbet bir netice elde edildiğine dair bir işaret yoktur. Esasen Anadolu'nun değişen kaderi üzerinde ne bir şey yapmak mümkün idi ve ne de Melikşâh

---

[53] J. Laurent, *Sultanat de Roum*, s. 74, 181; Cl. Cahen, *La Campagne de Mantzikert*, Byzantion, IX 2 (193 h), s. 621-622; P. Wittek, *Byzantion* XI, s. 292.

bu memleketi işgâl eden Türkmenler için başka bir siyâset ve düşünceye de yer verebilirdi[54].

Bizanslılar bu çaresiz duruma, Anadolu'da artık başka bir milletin vatanı ve yeni bir devletin sahası olmasına rağmen, kendilerine mahsus garip bir zihniyete ve gurûra göre, hâlâ bu memleketi kendi ülkeleri ve burada hüküm süren Selçuklu sultanlığını kendi tâbileri sayıyorlardı. Bu zihniyete ve kelime oyunlarına saplanırken de Selçuklulara verdikleri haracı hediye gösteriyor; Boğazlar ve Marmara sâhillerine kadar ilerleyen Selçukluların kendi taç kavgalarını idare ve içişlerine müdahale etmelerini de hiçe saymak gibi safsatalara bağlanıyorlardı. Bazı modern âlimlerin bu sakat zihniyeti benimsemeleri ve bunu bir hakikat gibi tekrar etmeleri hem Selçuklu tarihini anlayamamaktan ve hem de Bizans müelliflerinin tesirine kapılmaktan ileri gelen daha garip bir hâdisedir. Bununla beraber Birinci Haçlı seferi'nden sonra Türkiye Selçuklularının ağır sarsıntılara ve kayıplara uğrayarak Orta-Anadolu'ya çekilmeleri ve bütün sâhil bölgelerinin tekrar Bizanslılar eline geçmesi Rûmlarda Anadolu'yu istirdad ümit ve hayallerini çok kuvvetlendirmiştir. II. Kılıç Arslan zamanında, 1176 yılında, Malazgird'e benzer bir zaferin Bizanslılar'a karşı kazanılması ile bu ümit ve hayaller de artık tarihe karışmış; bundan sonra daimî bir çöküntüye düşen Rûmlar, artık eski zihniyet ve gurûrlarını bırakarak Türklerin üstünlüklerine ve kendi sukutlarına inanmış ve İstanbul'un fethine kadar onların aşağılık duyguları âdeta kendilerini inkiraza mahkûm etmiştir. Buna mukabil Avrupa'nın 1096'da başlayan Haçlı taarruzları bir türlü nihayetlenmemiş; Selçuklular zamanında Anadolu ve Osmanlılar zamanında da Balkanlar kendilerine mezar olduğu halde Türkler, Anadolu'ya gelişlerinden itibaren, asırlar boyunca, Haçlı seferlerine karşı vatanlarını kahramanca müdafaa etmişlerdir. O şekilde ki, Türk milleti Bizanslılar'a, Haçlılara ve Moğollara karşı bu vatanı çok pahalıya mal etmiş; Türkiye'nin her köşesi ve her karış toprağı sayısız ecdâd kanı ile sulanmış; her bölge fâtihlerin, gâzilerin ve evliyânın mezar, ziyaretgâh ve türbeleri ile dolmuş; bunlara aid tarihî hâtıralar, destânlar, menkıbeler ve hikâyeler bu topraklara, milletin şuûrunda asırlar boyunca yaşayan, bir rûh ve kutsiyet kazandırmış; böylece Anadolu'da millî ve İslâmî unsurlarla kaynaşarak vatan olmanın bütün mânevî unsurları teşekkül ve terekküp etmiştir. Nitekim düne kadar bütün tarihî hâtıralar, millî destân ve menkıbeler yaşamış; Avrupalı seyyah ve arkeologlar da bunları halk arasında canlı olarak tesbit ve nakletmişlerdir.

---

[54] Migne, *Patrologie Latine*, CXLVIII ,s. 329; Runciman, *History of Crusades*, I, s. 98; Sıbt. XII, s. 17a; S. el-Hüseynî, s. 63-64, Anonim *Selçuk-nâme*. s. 16.

Bugün tersine bir medeniyet anlayışına kapılan zayıf münevverler bu hâtıraları yokettiği gibi ilmî kifayetsizlik dolayısiyle de bu zengin tarih aydınların da meçhûlü olmuştur. Halkın bu zengin tarih kültüründen kendilerini ve milleti mahrûm bırakarak vatan şuûrunu da sarsan bu tersine anlayış ve zorlamalar şüphesiz başka bir eserin mevzuudur. Selçuklu devrinde başlayan ve Osmanlı devrinde de devam eden Haçlı seferleri hakkında Kanunî Sultan Süleyman'ın bir mütalâası bu vesile ile çok mühim olarak burada tekrara lâyıktır. Filhakika «Muhteşem Süleyman» 26 Ağustos 1526'da Mohaç zaferini kazanıp bütün Macaristan'ı fethettikten sonra İstanbul'a gelen bir Avrupalı elçiye: «Hıristiyan devletleri ecdâdımın üzerine tehditli bulutlar yığıyor; fakat bu bulutlardan yağmur yağmıyordu. Onlar sebep olmasalardı bu kadar insan kanı dökülmeyecekti» derken asırlarca süren Haçlı sefer ve taarruzları karşısında Türklerin nasıl bir zarûretle savaştıklarını ve geniş fetihlerin de sebeplerinden birini çok veciz bir şekilde tarihe mal etmiştir. Nitekim Türk şâir ve mütefekkirleri de sonu gelmez bu Haçlı seferleri karşısında aynı millî endişe ve şuûru taşıdıklarını, Türklerin hangi ağır şartlar karşısında asırlarca millî varlıklarını müdafaaya mecbûr bulunduklarını ifâde ediyordu[55]. Böylece garp Türkleri yalnız Anadolu'yu değil Balkanları, Orta-Avrupa'yı ve Akdeniz ülkelerini de kanları ile sulamağa zorlanmışlardı.

---

[55] Ordugâhını Tuna nehri yakınında kuran ve bu nehri 330 defa geçen Mihal oğlu Ali Bey (XV. asır sonları) bu endişeyi şöyle belirtir:

Eğer def'olmazsa bu beliyye
Ne İznik kala, ne Konstantiniyye

Türk Cihân hâkimiyeti, II, s. 92.

II

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU

(1075 — 1086)

1. Süleyman-şâh'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

I. Rukneddin Süleyman-şâh (1075—1086) Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'un oğlu olup Türkiye Selçukluları devletinin kurucusu ve ilk sultanıdır. Tuğrul Bey'e karşı taht kavgası yapan Kutalmış, bu sultanın ölümü üzerine, payitaht Rey üzerine yürüyerek hükümdarlığını ilân etmiş; fakat aynı maksadla hareket eden Alp Arslan'a karşı vukubulan savaşda ölmüş; bu sebeple Kutalmış'ın kardeşi Resûl-tekin ile oğulları Süleyman, Mansûr ve diğerleri de Alp Arslan tarafından esir tutulmuştur[1]. Kaynaklarda Süleyman-şâh hakkında verilen bilgiler çok az, müphem, hatâlı ve tenakuzlu olduğundan onun hayatı, siyâsî şahsiyeti, faaliyetleri ve Türkiye Selçukluları devletinin kuruluşu bugüne kadar anlaşılamamış ve çok karışık bir mahiyet almıştır. Selçuk'un ölümünden sonra Arslan Yabgu ailenin en büyük ve reisi (yabgu'su) olduğu için kendi oğulları Kutalmış ve Resûl-tekin de saltanat dâvasında bulunmuşlar ve bu makamın kendilerine âid olduğunu iddia etmişlerdi. Bu sebeple Mikâil oğulları elinde bulunan Selçuklu devletine karşı istiklâl veya ona hâkimiyet teşebbüslerine girişmişlerdi. Muahhar kaynaklar Kutalmış'ın 1064'de Alp Arslan'a karşı mücadelede ölümünden sonra sultanın esir aldığı evlâdlarının hayatına da son vermek istediğini, fakat Nizam ül-mülk ile istişare edince hânedan âzasını idamın uğursuzluk getireceği ve devletin bekasına tesir edeceği düşüncesile bundan vazgeçildiğini yazarlar. Bununla beraber aynı kaynaklar onların bir hâdise çıkarmalarını önlemek maksadile ya gâza yaparak hizmette bulunmaları veya

[1] Bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965, s. 97-99.

bu suretle şehid olarak bertaraf edilmeleri için Bizans hududlarına sürülmelerine karar verildiğini de rivâyet ederler. Böylece Kutalmış oğulları Diyârbekir-Urfa havâlisine ve Bire(cik) yakınlarına gelip bu bölgede çok sönük ve sıkıntılı bir hayat sürmüşlerdir[2]. Bazı müslüman ve hıristiyan kaynaklarda, bunun aksine olarak, Süleyman'ın Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edildiğini ve hattâ ona iktâ olarak ayrılan bu ülkede hükümdarlık hakkının da bahşolunduğunu yazarlarsa da bunun tarihî gerçek ile hiç bir münasebeti yoktur. Bu müellifler arasında Süryanî Mihael daha ileri giderek Süleyman'ın, oğulları ile birlikte, Malazgird meydan muharebesinde büyük hizmet yaptığını ve zaferden sonra Alp Arslan'ın, Kapadokya ve *Pont* ülkelerini fetheden Süleyman'a Anadolu'da saltanat sürmek salâhiyetini tanıdığını söyler[3].

Süleyman ve kardeşlerinin Malazgird savaşında veya zaferi müteakip Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğuna dair hiç bir mevsuk işaret mevcûd olmadığı gibi diğer âsi Selçuk şehzâdesi Er-basgan (El-basan)ı sıkı bir takiple onun Bizans'a kaçmasına sebep olan Alp Arslan'ın karşısına daha iddialı ve kuvvetli bir şekilde ortaya atılan Kutalmış oğullarını Anadolu'nun fethine ve hükümdarlığına tâyin etmesi de imkânsız idi. Nitekim Alp Arslan zamanında Anadolu'da gazâ yapan birçok Türk beyi ve kumandanı hakkında çağdaş kaynaklar bilgi verdikleri halde, daha mühim şahsiyet olan, Selçuk'un bu torunlarına dair hiç bir kayda rastlanmaması sebebi de budur. Süleyman ve kardeşlerinin Alp Arslan zamanında Anadolu'da ve Suriye'de bulunmadıkları hususunda en sağlam delil de, Kutalmış, Kavurt ve El-basan'ın isyânlarından sonra, onlara mensup bulunan Yabgulu *(Yâvgıyye)* adlı Türkmen kitlelerinin Anadolu ve Suriye'ye kaçtıkları ve bunlardan bir kısmının, 1070 (462)'de Atsız ve diğer Oğuz beyleri idaresinde fetihlere girişip Filistin'de bir Türkmen beyliği kurarken başlarına geçecek bir Selçuk şehzâdesi bulunmamış olmasıdır[4]. Filhakika bu Türkmen beylerinden biri olan Şökli, ancak 1074 (467)'de, Sultan Melikşâh'a itaatini bildi-

---

[2] Zahîr ud-dîn Nîşâpûrî, *Selçuk-nâme*, Tahran 1332, s. 21-22; Reşîdüd-din, *Târih-i Âl-i Selçuk* (Câmi'ut-tevârih, Z. Nîşâpûrî'nin bir nüshası), nşr. A. Ateş, Ankara 1960, s. 28; Kerîm ud-din Aksarayî, *Musâmeret ül-ahbâr*, Ankara 1944, s. 16, 19; Türkçe anonim *Selçuk-nâme*, Edirne Bâdî Ef. Kütüphanesi No. 559 (yeni 2314), s. 69 a.

[3] Michel le Syrien (Suryani Mihael), *Chronique*, Fr. trc. Chabot, III. s. 169, 172; Ermeni Hayton, *(R. H. Croisades)*, *Documents armeniens*, II. s. 143; Anonim *Selçuk-nâme*, Ankara 1953, s. 35; Mîrhwând, *Ravzat us-safâ*, Bombay 1266, IV. s. 105.

[4] Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 117-118, 120-123.

ren Atsız'a karşı harekete geçerken Kutalmış oğullarından birini dâvet edebilmiş ve kendisine, Selçuk hânedanına mensûbiyeti dolayısile, itaatte bulunacağını bildirmişti. Bu durum Kutalmış oğullarının Alp Arslan zamanında Anadolu'ya gönderilmediklerini ve hattâ serbest bulunmadıklarını gösterir. Esasen onlar bu ülkeye sürgün olarak gönderilseler dahı bu havaliye göçen ve kendileri gibi bir kısmı da isyanlara karışan Türkmenlerin derhal etraflarında toplanması ve bu Selçuk şehzâdelerini başlarına geçirmeleri icab ederdi.

Gerçekten Süleyman ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelerek tarih sahnesine çıkmaları Alp Arslan'ın ölümü ve Melikşâh'ın cûlûsu üzerine çıkan hâdiseler ile yakından ilgilidir ve Anadolu fetihlerine memur edilen Artuk beyin, başgösteren saltanat mücadeleleri dolayısile, Melikşâh tarafından merkeze çağırılması arasında sıkı bir münasebet vardır. Zaten mühim kaynakların Kutalmış oğullarının Melikşâh zamanında Anadolu'ya geldiklerine dair ifâdeleri de bunu teyid eder. Bununla beraber Melikşâh'ın Süleyman ve kardeşlerini Anadolu'yu idâreye ve bu ülkede başsız kalan Türkmenleri disipline almaya memur ettiğine dair ifâdeleri de hakikata aykırıdır ve bir yakıştırmadan ibarettir[5]. Alp Arslan'ın ölümü üzerine çıkan saltanat mücadelesinde Süleyman ve kardeşlerinin fırsat bulup Anadolu'ya geldikleri veya Melikşâh'ın onları serbest bıraktığı anlaşılıyor. İbn ül-Azrak «Melik Süleyman Melikşâh nezdinden gelip Malatya, Kayseri, Aksaray (beyz şehir), Konya, Sıvas ve bütün Rûm'u fethedip oralara hâkim oldu» ifâdesini kullanırken bu gelişin bir tayin şeklinde olduğuna dair bir işarette bulunmaz[6]. Bununla beraber bir asır sonraya âid bu müellifin bu ifâdesi de bu bakımdan fazla bir ehemmiyet kazanmaz. Buna mukabil çağdaş Bizans tarihçileri ve Ebû'l-Farac Bar Hebraeus Süleyman ve kardeşlerinin isyân hâlinde kaçarak Anadolu'ya sığındıklarına dair kayıd vermekle durumu daha sarih bir şekilde aksettirmişlerdir[7].

Bu umumî ifâdelerden sonra Kutalmış oğullarının tarih sahnesine çıkışları hakkında en mevsuk malûmatın Sıbt ul-Cavzi tarafından verildiği şüphesizdir. Filhakika bu devir için kaynağı meşhûr tarihçi Hilâl us-Sâbî'nin oğlu çağdaş müellif Gars un-Ni'me Muhammed'den alan

---

[5] Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbâr ud-devlet is-Selcukiyye*, nşr. M. Iqbal, Lahor 1933, s. 72; Reşîd ud-dîn, nşr. A. Ateş, s. 39; İbn Bîbî, *el-Evâmir ul-'Alâiyye*, Faksimile, Ankara 1956, s. 18.

[6] *Târih Meyyâfârkîn*, Britsh Museum, Or. 5803, s. 166a.

[7] M. Attaliates, *Historia*, Bonn 1853, s. 226; J. Skylitzes, *Chronique*, s. 732; Bar Hebraeus, *Chronography*, İngl. trc. W. Budge, London 1932, s. 226.

Sibt'e göre Suriye'ye kaçan Yabgulular *(Yâvgıyye)* Filistin'de Atsız idâresinde bir Türkmen beyliği kurduktan sonra 1073 Haziranında hutbeyi Melikşâh ve Abbasîler nâmına okutup bu havâliyi şiî Fâtimî'lerden kurtarmışlar ve Selçuklu sultanına bağlanmışlar idi. Fakat aynı Yabgulu-ların diğer bir beyi olan Şökli, 1074 sonlarında (Rebiülevvel 467); Akkâ'yı Mısırlılardan alınca Atsız ile bozuşmuş ve ona mağlûp olmuştur. Bunun üzerinedir, ki Şökli «babasının ölümünden sonra Rûm'da Yabgulular ile birlikte gazâ yapan Kutalmış oğluna» mektup yazmış ve onu Suriye'ye dâvet edip kendisine iltihak edeceğini bildirmiştir: «Sen Selçuklular'dan ve hükümdar hânedanındansın. Sana itaat edip hizmetinde bulunursak bundan iftihar eder ve şeref duyarız. Atsız hükmdar soyundan olmadığı için ona tâbi olmağa râzı değiliz» sözlerini söylemekte; Mısır'dan da mal ve yardım vâdini aldığını anlatmaktadır. Bu dâvet dolayısiyle Suriye'ye inen Kutalmış oğlu ile Şökli birleşerek Taberiye'ye gittiler ve orada «Mısır halifesine itaatlerini ilân ettiler». Fakat Kudüs'den hareket eden ve Melikşâh'dan da 3000 kişilik bir yardım kuvveti alan Atsız onları mağlûp etti; Şökli ve oğlunu öldürdü; Kutalmış oğlunu, küçük kardeşini ve amcası (Resûl-tekin)in oğlunu esir aldı[8].

Kutalmış oğullarından biri Atsız'a ve dolayısiyle Melikşâh'a karşı Filistin'de Mısır şiîleriyle anlaşarak bu teşebbüse girişirken diğer kardeş (Süleyman) de, aynı zamanda, II. Teşrin 1074 (467 Rebiülevvel)de, Mirdâsî emîri Mahmud'un ölümü üzerine Haleb'i muhasara ediyordu. Gerçekten Mahmud'un yerine geçen oğlu Nasr bu şehri müdafaa ederken Kutalmış oğluna «ben sultanın nâibiyim; sen de ona itaat ediyorsan buradan uzaklaş» dedi ve kendisini mal vererek muhasaradan vazgeçirdi. Bu suretle Haleb'den Selemiyye'ye çekilen Kutalmış oğlu oradan Atsız'a mektup yazarak kardeşinin serbest bırakılmasını istedi. Fakat Atsız bu hususu sultana yazdığını, gelecek cevaba göre hareket edeceğini bildirdi ve biraz sonra da Süleyman'ın kardeşlerini Melikşâh'a gönderdi. Alp Arslan'ın ölümü dolayısiyle meydana çıkmak fırsatını bulan ve az zamanda bir kısım Türkmenleri etrafında toplayan Kutalmış oğlu Haleb'den sonra Antakya'yı kuşattı. Bu esnada şehrin Bizans vâlisi ile bir anlaşma yaparak bu havâliyi akınlardan korumak mukabilinde yıllık 20000 dinâr haraca bağladı[9]. Kutalmış oğullarının zuhûru hakkında bu mühim malûmatın tek kaynağı olan Sibt (Gars un-Ni'me'den) onların ve

---

[8] Sıbt ibn ul-Cavzî, *Mir'at uz-zamân*, Topkapı, III. Ahmed, No: 2907 (XIII), s. 15b, 23a, 25b-26b.

[9] Sıbt, s. 26b, 32a.

bu arada Haleb ile Antakya'yı kuşatanın adını vermemekte ve yalnız başka bir yerde «Sultan'ın amcazadesi olan Kutalmış oğlu Süleyman Şam'a (Suriye'ye) inen Yabgulu Türkmenlerinden olup Anadolu hükümdarlarının ceddidir. Bir kısım Rûm beldelerini ve son olarak da Antakya'yı fethetti» ifâdesiyle bu faaliyetlerin de ona âid bulunduğunu telkin eder[10]. Bu devir şimalî Suriye hâdiseleri hakkında bol malûmat veren İbn ul-'Adîm ve diğer Arab müelliflerinin Kutalmış oğullarından hiç bahsetmemeleri dikkate şâyândır. Bununla beraber muahhar bir kaynak olmasına rağmen çok defa sağlam bilgiler veren Anonim *Selçuk-nâme* Süleyman-şâh'ın kendisine katılan Türkmenler ile Antakya'yı kuşattığını, lâkin fethedemeden Anadolu'ya geçtiğini belirtmek suretiyle hâdiseleri aydınlatmakta, Sıbt'ı tamamlamakta ve Süleyman'ın zuhûrunu sarahatle meydana koymaktadır, ki zaten hâdiselerin mantıkî seyri ve izahı da budur[11].

Kutalmış oğullarının Fırat boylarında ve Urfa havâlisinde faaliyete başladıklarına dair muahhar kaynaklara inîkâs eden rivâyetlerin tarihî esasları da meydana çıkmaktadır. Nitekim çağdaş kaynaklar da bu hususu teyid etmektedir. Melikşâh'tan Malatya'nın hâkimiyetini elde eden ortodoks Ermeni Gabriel ile damadı Urfa sâhibi Thoros, 1095 yılında, Malatya'ya gitmiş ve «Kutalmış oğlu sultan Alp-İlig *(Alph'ileg)*i Urfa'ya dâvet ederek, düşmanlarından intikam almak maksadıyle, şehri kendisine teslim edeceğini bildirmiş ve onu oraya götürmüştür. Fakat onu bir ay sonra zehirliyerek takrar şehre sâhip oldu. Gabriel de Malatya'yı teslim vâdi île onun Türk askerlerini oraya götürüp aldattı; şehre varınca kapılarını kapatarak onları dışarıda bıraktı». Bu Türkler şimdi Davud adlı reisleri idâresinde Malatya'yı kuşattılar ise de bu sırada şehre göz dikmiş bulunan Gümüş-tekin Ahmed Dânişmend gâzi aralarında sulh yaptı[12]. Bir müddet sonra, 1122 (516) de, de Kutalmış oğlu Dolât (Devlet) Artuklu İlgazî'nin emîrleri arasında meydana çıkarak Haçlılara karşı Haleb'den 'Azâz üzerine bir akın yapmış ve dönüşte Guillaume'ın taarruzuna uğrayıp kayıplar vermiştir[13]. Bu kayıtlar Kutalmış'ın Süleyman ve Mansûr'dan başka, bu havâlide kalıp kendilerine hâkimiyet sahaları te-

---

[10] Sıbt, s. 83b.

[11] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 36.

[12] Urfalı Mathieu, Fr. trc. E. Dulaurier, Paris 1858, s. 210; Süryani Mihael (Michel le Syrien), III, s. 179; Vardan, Trk. trc. H. Andreasyan, *Tarih semineri dergisi*, İstanbul 1937, s. 185.

[13] 'Azîmî, *Tarih*, nşr. Cl. Cahen, JA (1938), s. 390; İbn ul-'Adîm, *Tarih Haleb*, nşr. Sâmi Dahan, Şam 1954, II, s. 205.

mine çalışan ve hattâ sultan ünvanını alan iki oğlunun daha mevcûd olduğunu ve Urfa ile alâkalı rivâyetlerin tarihî bir esasa dayandığını meydana koyar. Çağdaş bir Bizans müellifinin Kutalmış'ın beş oğlu olduğuna dair rivâyeti de kayda şâyândır[14], ki Suriye'de esir edilip Melikşâh'a gönderilen Süleyman'ın diğer kardeşi ile amcazadesinin isimleri bize kadar gelmiş değildir.

Kaynakların bu rivâyetlerini, böylece, kıymetlendirdikten sonra Kutalmış oğullarının önce Fırat boylarına ve Urfa havâlisine gelip faaliyete giriştiklerini ve bu ilk devrede Melikşâh'a (veya ona tâbî Atsız'a) karşı mücadeleye başladıklarını ve bu maksatla da şiî Mısır halifesi ile münasebet kurduklarını, fakat bu teşebbüslerde muvaffak olamıyarak kardeşlerini esir verdiklerini tesbit etmiş oluyoruz. Bu durum Süleyman ve kardeşlerinin Alp Arslan veya Melikşâh tarafından Anadolu'nun fethi ve idâresine gönderildiğine ve kendilerine iktâ edilen bu ülkede hüküm sürme hakkı bahşolunduğuna dair muahhar kaynakların yanıldığını, ifâdelerinin müphem ve mütenakız bulunduğunu göstermektedir. Bu sebeple bu rivâyetleri tenkidsiz bir şekilde kabûl eden ve zoraki olarak telife çalışan modern araştırıcıların da tarihî bir esasa dayanmadıklarını meydana koyuyor; bugüne kadar bu rivâyetlerin bir efsâneden ibaret olduğunu belirtiyor ve herhalde bu karanlık meseleyi aydınlatmış bulunuyoruz[15].

2. Süleyman'ın Gelişinde Anadolu

Malazgird zaferini müteakip Bizanslılar ile yapılan sulh bozulunca Alp Arslan birtakım Türk beylerini Anadolu'nun fethine memur etmiş idi. Artık Bizans ordusu ve mukavemeti kalmadığı için Türkmenler her tarafı süratle işgâl ve iskâna başlamışlardı. Muahhar İslâm kaynakları Anadolu'da birer beylik kuran Saltuk (Erzurum), Gümüş-tekin Ahmed (Dânişmend) gâzi (Sıvas-Amasya), Mengücik gâzi (Erzincan-Divriği) ve Artuk (Şarkî Anadolu) beyleri bu ilk fâtihler arasında sayarsa da bunlar

---

[14] Skylitzes, s. 732.

[15] Bu hususta başlıca araştırmalar ve bahis mevzuu yanlış görüşler için bak.: J. Laurent, *Byzance et les Origines du Sultanat de Roum* (Mélanges Ch. Diehl), Paris, 1930, I, s. 179; S. Runciman, *History of the Crusades,* Cambridge 1951, s. 64. Mükrimin Halil Yınanç, *Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1944, s. 57, 85, 87; ondan naklen İ. Kafesoğlu, *Melikşâh zamanında Büyük Selçuklu imparatorluğu,* İstanbul 1953, s. 66; aynı müel. *Melikşâh* (İslâm Ansiklopedisi), s. 667; M. Köymen, *Selçuklular devri Türk tarihi,* Ankara 1963, s. 102-103.

arasında kat'iyetle yalnız bu sonuncusunun mevcûd bulunduğu sâbittir. İmparator Ramonos Diogenes'in yerine Bizans tahtına çıkan Mihael Dukas, 1072 yılında, İsak Komnenos'u kardeşi Alexis ve Norman reisi Russel ile birlikte bir ordunun başında Anadolu'nun müdafaasına gönderdi. Kayseri'ye varan Bizans ordusu şehri zelzeleden yıkılmış ve burclardan başka bir şey kalmamış bir halde bulmuş idi. Malazgird'de R. Diogenes'e hiyanet eden Russel Bizans'ın perişanlığından faydalanarak Anadolu'da bir devlet kurmak teşebbüsüne girişti ve kuvvetlerini alıp Kayseri'den Sıvas istikametinde uzaklaştı. İşte bu sırada idi, ki Türkler de Kayseri'ye doğru ilerliyordu. Bu vaziyette Türkler ile Bizanslılar arasında vukubulan karşılaşmada Bizanslılar mağlûp ve İsak da esir edildi. Ordunun dağılması üzerine Ankara'ya kaçan Alexis kardeşinin fidyesini tedarik maksadıyle İstanbul'a varıp döndü. Bu esnada İsak da yakın şehirlerin zenginlerinden, vergi olarak, topladığı parayı vererek hürriyetini satın aldı. İki kardeş Ankara'da buluştukları zaman Türkler de şehrin kapılarına yaklaşmış ve onları takip ederek Sakarya'yı geçmişlerdi[16].

Sıvas tarafına gitmiş bulunan Russel'in birdenbire buradan dönüp Sakarya ve İzmit havâlisine varması ve bu bölgede hâkimiyetini kurmağa çalışması Artuk'un baskısı ve Orta Anadolu'da fetihlere girişmesiyle alâkalıdır. Filhakika Bizans kaynaklarının ancak Orta Anadolu'dan geçişinden sonra bahsettikleri Artuk beyin daha önce Sıvas ve Amasya taraflarında fetihlerde bulunduğu muhakkaktır. Zira *Dânişmend-nâme*'deki kahramanlar arasında *Artûhî* adile yer alan bu Türk beyinin tarihî faaliyetlerine âid hatıra da Amasya-Tokat havâlisinde A r t u k - o v a veya *Artuk-âbâd* ismidir, ki ortaçağ Türkiye kaynaklarında da mevcûdiyeti onun fetihlerile ilgilidir[17]. Artuk bey Dânişmend-ili'nden Orta Anadolu'ya geçerken Norman reisi Ursel de imparator Mihael'in, amcası Yuannis'in kumandasında, gönderdiği Bizans ordusunu bozmuş; kumandanını esir almış ve bu esiri imparator ilân eylemişti. Bu suretle müşkül bir durumda kalan imparator Mihael bu sırada «müdhiş bir ordunun başında ilerleyen» Artuk *(Artukh)* ile bir anlaşma yapmağa mecbûr oldu. Böylece Sakarya nehrini geçen Artuk Ursel (Russel) ile birlikte Yuannis'i mağlûp etti ve Sapanca *(Sophon)* dağına kaçarken kendilerini yakaladı[18]. Ar-

---

[16] N. Bryennios, Fr. trc. H. Grégoire, *Byzantion*, XXIII (1953), s. 503-509; Zonaras, *Chronique*, Fr. trc. M. de St. Amour, Paris 1560, s. 108a; Anne Comnène, *Alexiade*, Fr. trc. B. Leib, Paris 1937, I, s. 10.

[17] Bak. İ. Melikoff, *La Geste de Melik Dânişmend*, Paris 1940, I, s. 125. Aşağıda Dânişmendli bahsine bakınız.

[18] Bu dağ için bak. W. Ramsay, *Anadolu'nun tarihî Coğrafyası*, Trk. trc. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 205, 235.

tuk bey Russel'i fidye mukabilinde Franklara ve Yuannis'i de imparatora teslim etti; bu sâyede Türkler hiç bir engel ile karşılaşmadan İzmit'e ve Marmara sâhillerine kadar ilerlediler[19].

Zahîrüddevle Artuk Malazgird zaferini müteakip Anadolu'da bu süratli fetihlerini yaparken Kavurt da, saltanatı elde etmek maksadiyle, Rey üzerine yürüyordu. Bu nâzik durum dolayısiyle Melikşâh Artuk'u, 1073'de, merkeze çağırmak zorunda kalmış ve o da iki saltanat nâmzedinin karşılaşmasında sultan tarafında hizmet etmişti[20]. Artuk'un ayrılışından sonra Norman reisi Russel tekrar fırsat bularak Amasya ve Niksar *(Neokaisarea)* taraflarına hâkim oldu. Ona karşı İmparator, Alexis'i gönderdi ise de yerli halk Bizans kumandanını değil Russel'i tercih ettiğinden birşey elde edemedi. Bu sırada idi, ki İslâm kaynaklarında adı geçmeyen Tutak büyük bir ordu ile Orta Anadolu'ya giriyordu. Russel derhal bu Türk beyi ile dostluk kurdu. Lâkin tehlikeyi gören Alexis Türk kumandanını kazanmak için daha câzip tekliflerde bulundu. Sultan ile İmparator'un dost olduğunu, Russel'in büyük kuvveti dolayısıyle kendisine yaklaştığını ve onu teslim ettiği takdirde büyük bir meblâğ ödeyeceğini bildiriyordu. Bunun üzerine Tutak rehineler alarak Norman reisini Bizans kumandanına teslim etti. Gerçi Amasya halkı ağır vergi isteyen Alexis'e karşı ayaklandı ve memnun bulundukları Norman reisini kurtarmağa girişti. Fakat nihâyet Alexis ayaklanmayı bastırdı; parayı tahsil edip Tutak'a gönderdi ve kendisi de Russel'i yanına alarak İstanbul'a hareket etti. Yolda ecdâdının memleketi olan Kastamoni'yi ziyâret ederken Türklerin görünmesiyle yolunu değiştirerek Ereğli'ye vardı ve orada da Bizanslıları takip etmekte olan Türklerle çarpışarak denizden İstanbul'a gitti[21].

İmparator Mihael bu buhranlı devrede meydana çıkan âsileri tenkil ederken bütün Anadolu'nun elden çıktığını görüyordu. 1074 Şubatında Papa Georgoire'a başvurarak Türklere karşı yardım istedi ve buna karşılık da Ortodoks kilisesini Katolik kiliseleriyle birleştireceğini vâdetti. Bu müracaatını memnunlukla kabûl eden papa bazı Avrupa kırallarına

---

19 Bryennios, s. 519-520; Zonaras, s. 108a; Attaliates, s. 198, 199.

20 Anonim *Selçuk-nâme*, s. 15.

21 Bryennios, s. 521-527; Zonaras, s. 108b; Anne Comnène, I, s. 12-15; Chalandon, *Alexis I. Comnène*, Paris 1900, s. 29-31; G. Schlumberger, *Epopée Byzantine*, II, s. 85-87; Lebeau, *Histoire de Bas-Empire*, XV, s. 19-26; G. Finlay, *History of Greece*, London 1851, s. 54; M. H. Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 87; Cl. Cahen, *La Première penetration turque en Asie-mineur*, Byzantion XVIII, s. 33.

ve Hıristiyan âlemine hitab ederek Türklerin İstanbul sûrlarına kadar bütün şark imparatorluğu beldelerini istilâ eylediklerini beyanla onları bir Haçlı seferine dâvet etti[22]. Fakat bu zamanda Papalık ve Cermen imparatorluğu arasında bir mücadele mevcût bulunduğundan bu müracaat bir netice vermedi ve Haçlı seferleri de ancak bundan yirmi üç yıl sonra harekete başladı. Kaynakların, Artuk'tan sonra, büyük bir kuvvetle Anadolu'da harekette bulunan Tutak'tan bir daha bahsetmemeleri artık Kutalmış oğullarının bu memlekete gelişi ve Türkmenlerin onların etrafında toplanmaları ile ilgili olmak icabeder. Artuk'un 1076 yılına kadar Anadolu'da fetihlerle meşgûl bulunduğuna ve Süleyman'ın şikâyeti üzerine Melikşâh tarafından buradan atıldığına dair fikirler tamamiyle yanlış tahminlere dayanmakta ve bu tarihte Bahreyn ve Ahsâ'da yaşayan Karmati'lere karşı gönderilmiş olmasından gaflet edilmektedir, ki onun Kavurt isyânını bastırmakta ve daha sonra da kendisine âid Hulvân ıktâında bulunmakta olduğu da dikkati çekmemiş; bu sebeple Anadolu hâdiseleri de karıştırılmıştı[23].

3. Süleyman-şâh'ın Anadolu Fetihleri ve Hükümdarlığı

Alp Arslan zamanında Suriye'ye kaçmış bulunan Yabgulu Oğuzlarının Atsız idâresine ve Melikşâh'a itaat etmeleri ve onlara karşı Şökli'nin Kutalmış oğullarını dâveti üzerine girişilen mücadelede sonuncuların mağlûp olması Süleyman ile kardeşi Mansûr'un, kendileri için daha müsaid bir hâle gelen, Anadolu'ya geçmelerine sebeboldu. Gerçekten Artuk beyin İran'a dönmesi ve bu ülkede bir Selçuklu şehzâdesi veya büyük bir Türkmen beyinin bulunmaması onların bu taraflarda şansını artırıyordu. Bundan başka Anadolu'ya gelen bu Türkmenlerin mühim bir kısmı da Alp Arslan'a ve Melikşâh'a karşı isyân eden Kutalmış, El-basan ve Kavurt'a mensup «Yabgulular olup bunlar devamlı bir şekilde Rûm'a (Anadolu'ya) göçüyorlardı. Melikşâh'ın halası ve El-basan'ın zevcesi Gevher hatun da 1074'de kocasının intikamını almak için «Rûm'a gitmekte bulunan Yabgulularа yetişmek üzere Azerbaycana» hareket etmişti. Daha önce de Alp Arslan tarafından El-basan'ı takibe gönderilen ve onu sığındığı Bizans imparatorundan teslim almak isteyen Afşın da imparatora: «aramızda dostluk olduğundan memleketlerinize do-

[22] Migne, *Patrologie Latine*, CXLVIII, s. 329.
[23] M. H. Yınanç, s. 89, 109.

kunmam. Halbuki bu Yabgulular *(Yavgıyye)* sultanın düşmanıdır; sizin ülkelerinizi de yağma ve tahrip ettiler. Bu sebeple El-basan'ı teslim etmeniz gerektir» diye ihtarda bulunmuştur, ki bu durum Anadolu'ya göçen Türkmenlerin Kutalmış oğullarını nasıl beklediklerini göstermektedir[24]. İşte Süleyman ve Mansûr'u Anadolu'ya çeken sebepler bunlar idi.

Filhakika bir kaynağa göre: «Süleyman-şâh kendisine karşı ittifak eden Şam emîrlerinin askerlerinin çokluğu dolayısiyle orada kalamıyarak Rûm gazâsına girişti; talih yardım etti; devlet yüz gösterdi ve kendisine koşan Horasan Türkmenleri ile önce Antakya üzerine yürüdü, fakat fethedemedi. Oradan Rûm'a geçti; evvelâ Konya'yı *Mârtâvkustâ*'dan ve Gâvele (Gevâle) kalesini de *Rûmânûs Mâkrî*'den aldı; birçok müstahkem kaleleri ve hükümdarların hazinelerini ele geçirdi. Heybeti kâfirlerin kalbinde yerleşti ve kahramanlığı sâyesinde Konya *(Kûnyâ)*dan İznik kapısına kadar her tarafı aldı; hiç bir ordu karşısına çıkamadı[25]. Bizans imparatorluğu bu yıllarda o kadar perişan ve Anadolu ile münasebetlerini o derece kesmiş bir durumda idi, ki Süleyman'ın bu fetihleri ve hususiyle Hıristiyanlık tarihinde mühim bir mevkii olan ve İstanbul'un yanıbaşında bulunan İznik şehrinin fethi bile Rûm kaynaklarında bir akis bırakmamıştır. Bu devir İslâm kaynakları çok zayıf olduğu ve bu bölge İslâm dünyasından çok uzakta bulunduğu halde yine de Suriye müellifleri «Kutalmış oğlu Süleyman 467 (1075) senesinde İznik *(Nikiyye)* ve havâlisini fethetti» ifâdesiyle bu fetih ve tarihini tesbit edip Anonim *Selçuk-nâme*'yi teyid eylemişlerdir[26]. Nitekim Bizans müellifleri de 1078'de Süleyman'ın İznik'te oturmakta olduğunu belirtmekle İznik'in bu tarihten önce onun elinde bulunduğunu meydana koymakta ve dolayısiyle İslâm kaynaklarını da teyid etmektedirler. Durumun bu sarahatine rağmen Bizantistlerin yanlış izahı ve İslâm Kaynaklarına dikkat edilmemesi yüzünden İznik'in fethi ve Süleyman'ın payitahtı oluşu tarihi 1077—1081 yılları arasına alınmış ve bir vuzuha varılamamıştır[27]. Konya şehri, ilk defa,

---

[24] Sıbt. XII, s. 254a. XIII (no: 2931), 467 yılı.

[25] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 36.

[26] 'Azîmî, s. 361; İbn Şeddâd, *A'lâk ul-hatîra*, British Museum, Add. 23334, s. 34b.

[27] Bugüne kadar bu hatâ bütün ilim adamları tarafından tekrarlanmıştır. Bak. J. Laurent, *Sultanat*, s. 179-181; aynı müel. *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, Nancy 1913, s. 12; M. H. Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 107-109; Ondan naklen İ. Kafesoğlu, *Melikşâh*, İA, s. 668; M. Köymen, *Selçuklular devri Türk tarihi*, s. 106.

1068 yılında Türklerin eline geçmiş idiyse de Bizanslılar, diğer şehirler gibi, Konya'yı da istirdad etmişlerdi. Bu suretle Arap kaynağının açık ifâdesine göre İznik'in fethi ve Türkiye Selçukluları devletinin kuruluşu 1075 yılında vukubulmuştur. Süleyman'ın İznik'ten önce Konya'yı payitaht yaptığına dair görüşler de tamamiyle yanlış tahminlere dayanıyordu[28].

Süleyman 1075'de İznik'te yerleştikten sonra Bizans'ın uğradığı buhrandan ve zayıf imparator Mihael'e karşı çıkan isyânlardan faydalanarak süratle devletini genişletmek ve kuvvetlendirmek imkânlarını buldu. Gerçekten Bizans'ın Rumeli ordusu 1075'de toptan ayaklandı ve bu ordunun kumandanı N. Bryennios Edirne'de, 1077'de, kendi imparatorluğunu ilân ederek İstanbul üzerine yürüdü. İmparator bu tehlikeli durumda hapisten çıkardığı Russel'i Alexis ile birlikte ona karşı gönderdi. Tam bu sırada idi, ki Anadolu'da bulunan askerlerin kumandanı N. Botaniates de harekete geçti ve Alp Arslan'dan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuk'un torunu El-basan *(Khrysoskül)* ile birleşerek Kütahya'dan İzmit'e doğru ilerledi. Fakat Türklerden korktuğundan ancak geceleri sapa yollardan hareket ediyordu. İznik hizasında, Sakarya yakınında (*Atzula* mevkiinde) Selçuk kuvvetleri tarafından sarılmak tehlikesine maruz kalan N. Botaniates müttefiki bulunan El-basan'ı amcazâdesi Süleyman'a gönderdi. Birtakım menfaatler karşılığında ve herhalde maksadını da anlattıktan sonra onu iknâ etti. Böylece Süleyman daha müsaid şartlar dolayısiyle müttefiki bulunan imparator yerine Botaniates ile anlaşmayı tercih etti. Bu sâyede imparatorluğunu ilân eden N. Botaniates «Mansûr *(Masur)* dan ve Bitinia'da İznik hükümdarı olan Kutalmış oğlu Süleyman'dan» iki bin kişilik kuvvetten başka asker yardımı vâdini alarak İstanbul'a doğru harekete geçti; oradaki taraftarlarının da müzahereti ile, 1078'de, Bizans tahtını elde etti. Yeni imparator ile birlikte giden Türk askerleri Üsküdar *(Ckrysopolis)*da çadırlarını kurarak bir bayram şenliği içinde eğleniyor; şarkı söylüyor ve İstanbul'da itibar görüyorlardı. Yeni imparator buraya gelmiş bu Türkleri Rumeli'de Peçenek ve Bulgarlara dayanan N. Bryennis'e karşı gönderdi[29].

Türkler Bizans'ın iç mücadelelerine karışarak bu sâyede «hâki-

---

[28] A. Vasilief, *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1932, I, s. 471; M. H. Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, s. 107.

[29] N. Bryennios, Fr. trc. Cousin (*Histoire de Constantinople*'de), Paris 1672, III, s. 760-761; Zonaras, s. 109a; Attaliates, s. 266, 276; G. Finlay, s. 56; J. Laurent, *Sultanat*, s. 180-181.

miyetlerini Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sâhillerine kadar her tarafta genişlettiler... her yer Türklerle doldu». Süleyman, Malazgird zaferinden birkaç yıl sonra, Anadolu'da yeni bir devlet kurarken bu eski ve yeni Türkmenlere dayanıyor ve onları yanında topluyordu. Onun bu muvaffakiyetleri arttıkça Türkistan ve İran'dan ilerleyen Türkmen akınları süratlendi ve büyüdü. Nitekim, 1080 yılında, Azerbaycan'dan Anadolu'ya çok büyük bir Türk nüfûs akını vukubunldu[30]. Süleyman'ın kurduğu devlet ve kazandığı muvaffakiyetler, Anadolu'da Türk kesâfetini artırarak, kuvvetlenmesine âmil olduğu gibi Bizans'ın kötü idâresi, savaşlar ve isyanlar dolayısiyle perişan olan yerli halklar da Süleyman'ın idâresinde huzûra ve sükûna kavuşuyor ve bu sâyede Türkiye Selçuklu devleti sağlam bir temele kavuşmuş bulunuyordu. Bizans'ın takibettiği ortodokslaştırma ve Rûmlaştırma siyâseti de Ermenileri, Süryanileri, râfizî mezheplerinde bulunan yerli halkları ve Pavlakîleri *(Pauliciens,* Arapça *Bayâlika)* da bu devlete düşman etmiş ve Selçuklulara yaklaştırmıştı. Bizans devleti Ermenileri şarktan Orta Anadolu'ya sürerken Balkanlar'dan naklettiği Slav, Ulah ve Türkler de gayrimemnun olarak yeni idâreyi tercih ediyorlardı. Bunlar yanında Anadolu'da büyük toprak aristokrasisi elinde esir veya topraksız bulunan köylüler de Selçuklular sâyesinde toprağa ve hürriyete kavuşuyordu. Zirâ Süleyman ve halefleri, eski Türk göçebe hukukuna göre, toprakları köylülere dağıtıyor ve devlet mülkiyeti altında herkesin tasarrufuna imkân veren bir *Mîrî* toprak rejimi kuruyorlardı[31].

4. Süleyman-şâh ve Melikşâh

Sultanlık dâvasiyle ortaya atılan Kutalmış oğullarının, büyük Türkmen kitlelerine dayanarak, Anadolu'da bir devlet kurmaya girişmeleri ile Suriye'ye kaçan Yabguluların Atsız ve diğer beylerin idâresinde bir beylik kurmaları Melikşâh'ı endişelendiriyor ve saltanat mücadelesini kazandıktan sonra, merkeziyetçi bir devlet kurmak maksadiyle, bu yeni siyâsî teşekkülleri itaate almağa veya ortadan kaldırmağa zorluyordu. Anadolu'nun Türklerle dolarak tamamiyle elden gittiğini gören ve Papa VII. Grégoire'a müracaat edip bir yardım alamayan Bizans imparatoru

---

[30] Bak. *Selçuklular tarihi,* s. 195-200; yukarıda, s. 38-40.

[31] Anne Comnène, I, s. 18, 69, 71; Attaliates, s. 306-307; Süryani Mihael, III, s. 172; G. Finlay, s. 51; J. Laurent, *Sultanat,* s. 180 .

Mihael, artık tek çare olarak, Melikşâh'la anlaşma teşebbüsüne girdi. Filhakika İmparator 1074 Haziran tarihli Halifeye Süryanice ve, satırlar altında, Arapça tercümesi yazılı iki mektubundan birinde ondan Melikşâh nezdinde sülh teşebbüsüne tavassutta bulunmasını rica ediyordu. Melikşâh, Anadolu'ya ve Suriye'ye ordular göndermeden önce, 1076 (468) yılında, Kafkasya'ya hareket edince orada hazineler değerinde hediyelerle gelen Bizans elçisini kabûl etmişti[32]. Bu mektup ve elçilerin neler elde ettikleri hakkında kaynaklarda kayıd olmadığı gibi o ülkede fetihlerle uğraşan Melikşâh'ın imparatora ne cevap verdiği de meçhûldür. Bununla beraber Melikşâh 1078 de kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderir ve Atsız idâresinde teşkilâtlanan Yabguluları itaata alırken büyük kumandanlardan Emîr Porsuk'u da Anadolu'ya memur ederek Süleyman ve diğer Kutalmış oğullarını da bertaraf eylemek istiyordu. Anadolu'da gazâ yapmakta olan Afşın, Saltuk[33], Dilmaç oğlu Mehmed, Tarank oğlu ve Tutı oğlu[34] gibi Oğuz beyleri 1075 Temmuzunda (468 Zilkaade) askerleri ile birlikte Rûm'dan Haleb'e dönüyorlardı, ki bu dönüş onların Süleyman'a karşı bulunmaları, ondan kaçmaları ve Melikşâh'a sadakatları ile ilgili idi. Nitekim Melikşâh bunlara, Suriye'ye giden, Tutuş'a iltihak etmelerini emretmişti[35].

Melikşâh'ın Anadolu'yu ve Kutalmış oğullarını itaata almak maksadıyle gönderdiği Emîr Porsuk'un hareketleri hakkında kaynakların ifâdeleri çok kifâyetsiz ve karışıktır. Bu rivâyetlerden birine göre Melikşâh, c i h â n h â k i m i y e t i dâvasiyle[36], Porsuk'u Anadolu'ya göndermiş; o da Rûmları sıkıştırarak Bizans *(Kostantiniyye)* hükümdarını yıllık 300000 altun (dinâr) haraca bağlamış; hattâ gûya bizzat sultan da İstanbul'u kuşatmış ve Bizans'ın haracını 1,000,000 kızıl altuna çıkarmış; Konya, Aksaray, Kayseri ve bütün Rûm beldelerini alarak Kutalmış oğlu Süleyman'ı Rûm'da *melik* yapmış ve Antakya'yı da alıp kendisine teslim etmiş; Tutuş'u da Şam'a göndererek Mısır ve Magrip'in de fethini em-

---

[32] Sıbt, s. 17a; Sadreddin el-Hüseynî, s. 63-64; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 16.

[33] Bizans ve Ermeni kaynaklarında Samuk ve Arap kaynaklarında Sanduk adının aslı Saltuk olmalıdır. Hem türkçe bakımından ve hem de tarihî bir şahsiyet olması dolayısı ile bu düzeltme doğru olsa gerektir. Bu husus Saltuklular bahsinde tedkîk edilmiştir.

[34] M. H. Yınanç ve ondan nakil yapanlar yanlış olarak *Davdav* şeklinde okumuşlardır. Halbuki Tûtî beg malûm bir Türkmen adıdır.

[35] İbn ul-'Adîm, *Buğyat ut-taleb fî Târih Haleb*, Bible. Nationale, Ar. 2138, s. 96b; aynı müel. *Târih Haleb*, II, s. 56.

[36] Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 154-156.

retmiştir[37]. Emîr Porsuk'un seferine aid bu müphem bilgi muahhar bir müellife göre «Kutalmış ölünce oğlu Mansûr Rûm'a gitti ve çok yerler fetfetti. Melikşâh tahta çıkınca Emîr Porsuk'u Rûm'a gönderdi. O Emîr Mansûr'u öldürdüğü zaman kardeşi Süleyman küçük idi. O da Türkmenlerin iltihakiyle çok yerler aldı»[38]. Eksikliğine ve hatâlarına rağmen bu ifâde ile hâdise biraz vuzûh kazanmakta ve savaşın da Kutalmış oğullarına karşı olduğu ve Mansûr'un ölümü ile nihâyete erdiği meydana çıkmaktadır.

Kaynağı kaybolan bu malûmat Ebû'l-Farac tarafından da karışık bir şekilde nakledilmiş; fakat yeni ilâveler ve tarih kaydiyle hâdise biraz daha aydınlatılmıştır. Bu müellife göre Melikşâh Kutalmış'ı (tabiî oğlunu) yakalamak maksadiyle 1078'de Emîr Porsuk'u Anadolu'ya gönderdi. Porsuk İstanbul'a sığınmış bulunan Mansûr'u N. Botaniates'ten istedi ise de imparator teslim etmedi. Nihâyet Porsuk ile Kutalmış (oğlu) arasında savaş başladı ve iki taraftan da çok insan öldü. Fakat neticede Porsuk bir hiyle ile hasmını öldürüp keyfiyeti sultana bildirdi; Türkmenler de Kutalmış'ın diğer oğlu Süleyman'a iltihak etti[39]. Kaynaklardaki vuzûhsuzluklara rağmen Porsuk'un Kutalmış oğullarına karşı gönderildiği, bu esnada, onlar Bizans imparatoru ile müttefik bulunduğu cihetle, seferin Rûmlar'a karşı olan akisleri de yerinde olduğu şüphesizdir. Kutalmış oğullarının büyük Selçuklularla ve husûsiyle Süleyman'ın Melikşâh ile münasebetlerini muahhar kaynakların yakıştırmalarına göre ve ters mânâda anlayan modern tarihçiler, hâtâ üzerine kurulan bir görüş icabı, Süleyman ile kardeşi Mansûr arasında bir savaş olduğunu, Süleyman'ın yardım istemesi üzerine Melikşâh'ın Porsuk'u Anadolu'ya gönderdiğini ve Mansûr'un öldürülmesinden sonra Anadolu hâkimiyetinin Süleyman'a verildiğini sanıyorlardı[40]. Aşağıda görüleceği üzere Melikşâh'ın Süleyman'dan sonra oğullarını İran'a götürerek İznik tahtını boş bırakması da ailevî husumetin devamını gösterir.

Süleyman ile kardeşi Mansûr arasında bir mücadele olduğuna dair kaynaklarda bir işaret mevcût olmadığı gibi Bizans müelliflerinden yalnız Bryennios'un bir defa bahsettiği Mansûr'un Süleyman ile birlik bulunduğu ve Botaniates'in tahta çıkarılmasında müşterek yardım yaptık-

---

37 'İmâd ud-din İsfahânî (Bundarî), *Zubdat un-Nusra*, nşr. Th. Houtsma, s. 55, 70; Sadr ud-dîn el-Hüseynî, s. 71-72.

38 Cenâbî, *al-'Aylam uz-zâhir*, Ayasofya No: 3033, s. 470a.

39 Ebu'l-Farac, s. 227.

40 J. Laurent, *Sultanat*, s. 179; M. H. Yınanç, *A. Fethi*, s. 105; Kafesoğlu, *Melikşâh*, İA, s. 668.

ları da belirtilmiştir. Bundan başka Kutalmış oğullarına karşı sefere çıkan Porsuk'un İznik'te devlet kuran Süleyman'ı istisna edip ve hattâ ona yardım yapıp Mansûr'u bertaraf etmeğe çalışması da bu ifâde ve seferin mânâsızlığını gösterir. Seferin Mansûr'a ve Bizans'a karşı 1078'de vukubulduğuna dair kayıt Kutalmış oğullarının aynı yılda Botaniates ile müttefik olarak onu tahta çıkarmaları hâdisesiyle ilgili olarak bir hakikatı belirtmekte; Porsuk'a karşı yeni imparator ile onlar arasındaki ittifakı teyid etmekte ve Mansûr'un da bu esnada öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Mansûr'un öldürülmesine rağmen Süleyman'ın bu tarihten sonra daha fazla kuvvetlenmesi Porsuk'un bu tenkil işinde fazla birşey elde edemediğini ifâde eder. Porsuk çayı adının da onun bu havâlideki faaliyetlerinin bir hâtırası olarak kaldığı muhakkaktır. Bir Bizans müellifi de Botaniates'in Türkleri kazanmak suretiyle imparator olduğunu ve dahilî muharebeyi önlemek maksadiyle araya giren Halifenin Rûm eyâletlerini Kutalmış oğluna verdiğini söylerken seferin hedefini ve Melikşâh'ın muvaffakiyetsizliğe uğrayarak Anadolu'dan el çektiğini belirtir[41]. Yukarıda görüldüğü üzere Sadruddin el-Hüseynî'nin Porsuk'un Rûmlar'ı mağlûp etmesinden sonra Melikşâh'ın «Konya, Aksaray, Kayseri ve bütün Rûm beldelerini Kutalmış oğlu Melik Rukneddin Süleyman'a bıraktı» ifâdesini de açıklamakta ve sultanın Anadolu'daki bu fiilî durumu bir müddet için kabûl ettiği mânâsına gelmektedir. Süleyman ile Mansûr'un, hiç olmazsa bu sırada, yeni Bizans imparatoru ile müttefik bulunduklarında aslâ bir şüpheye yer bırakmaz. Bu durum Melikşâh ile eski imparator Mihael arasındaki görüşmelerin bir anlaşma ile neticelenmiş olduğunu ve Kutalmış oğullarının da bu sebeple Botaniates tarafını tuttuklarını izah eder.

Porsuk'un Anadolu seferinden bahseden Anna Komnena, mûtâd üzere, tarih vermediği gibi şahısları ve hâdiseleri de karıştırmış ve yalnız Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra vukubulan seferden bahsetmiştir. Gerçekten ona göre *Bergiarukh* (Melikşâh olacak) Emîr Porsuk *(Prosukh)*u 50000 kişilik büyük bir ordu ile İznik üzerine sevketmiştir. Anadolu beylerini itaata aldıktan sonra Porsuk İznik'e doğru ilerlerken oraya gelmekte bulunan bir Bizans ordusu ondan korkarak İstanbul'a döndü. Bu yeni durumda imparator ile İznik hükümdarı Ebû'l-kasım ittifak yaptı ve İznik'i üç ay muhasara eden Porsuk, Bizans yardımı dolayısiyle, bir gece muhasarayı bırakarak çekildi[42]. Bu bilgiyi veren Bizans müellifi Porsuk'un gelişinden önce Ebû'l-kasım'ın Marmara sâhillerinde bir donan-

[41] Zonaras, s. 109a.
[42] *Alexiade*, II, s. 68-74.

ma inşasına başlayarak İstanbul'u almak istediğini, Bizanslıların inşa hâlindeki gemilerini yaktıklarını, Porsuk'un gelmesiyle Ebû'l-Kasım'ın yardım almak için İstanbul'a gittiğini anlatarak birtakım kronolojik karışıklıklara meydan verir. Chalandon bu hâdiseleri 1086 yılı ortalarında göstermekle hatâ eder[43]. Filhakika Süleyman bu tarihte Suriye'de Tutuş ile karşılaşırken Melikşâh da 1086 Eylülünde Porsuk, Bozan ve Ayaz ile birlikte İsfahân'dan Haleb'e doğru seferde bulunmaktadır. Porsuk 1087 Nisanında da Melikşâh'ın kızı Mehmelek hatunun düğün alayı başında Bağdad'a gelmektedir. Bu sebeple onun ikinci seferi bu zamanda bahis mevzuu olamaz[44]. Süleyman'ın ölümünden sonra Melikşâh'ın Ebû'l-Kasım üzerine, İznik'e karşı Porsuk'u göndermekle bir ikinci seferin vukubulduğu, bunun bu tarihlerden sonra olduğu ve burada birinci seferin bahis mevzuu edilmediği görülüyor. Melikşâh'ın Porsuk'tan sonra da Anadolu'ya Bozan'ı yollamakla üçüncü bir sefer vukubulmuş; bu seferlerden sonra Melikşâh'ın Rûm'lardan fethedilen Anadolu beldelerine 50 kadar Minber koyduğuna dair kayıtlar da bu devirde Porsuk ve Bozan kumandasında sevkedilen orduların Anadolu'nun büyük bir kısmını itaat altına aldığına ve 50 şehirde hutbenin Melikşâh adına okunduğuna delâlet eder. Bununla beraber bu durum çok kısa sürmüştür[45].

5. Süleyman ve Bizans

Süleyman Porsuk'a (Melikşâh'a) karşı Bizanslılarla ittifak hâlinde bulunarak onu muvaffakiyetsizliğe uğratıp çekilmeğe mecbûr etti ve bu sâyede Melikşâh'a karşı istiklâlini korudu ve artık Türkiye Selçukluları devletine emniyet ve kuvvet geldi. Bu durumu kazandıktan sonra da Bizans'da eksik olmayan taht kavgaları Süleyman'a yeni fırsat ve imkânlar hazırladı. Nitekim İstanköy'deki mâlikânesinde oturan N. Melissenos da yeni imparator Botaniates'i tanımıyor; Adalar (Ege) denizi sâhillerine kadar yayılan Türklerin başbuğları ile temas ederek tahtı ele geçirmeğe çalışıyordu. Bu teşebbüsünde muvaffak olabilmek için Süleyman ile ittifak yaparak Frikya'da ve Galatya'da henüz Bizanslılar'ın elinde kalan

---

[43] *Alexis I. Comnène*, Paris 1910, s. 101.

[44] İbn ül-Esîr, Mısır 1303, X, s. 51, 55; İbn ül-'Adîm, *Târih Haleb*, II, s. 100; *Selçuklular tarihi*, s. 149-151. Süeeyman'ın Antakya seferinden önce veya o esnalarda Porsuk'un bir seferi de bahis mevzuu olamaz. Zirâ böyle bir durumda Süleyman'ın payitahtını bırakıp Suriye fetihleriyle uğraşması mânâsız olur. Bu sebeple Porsuk'un bu ikinci seferi daha sonraya aiddir.

[45] 'İmâd ud-dîn, s. 55; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 17.

şehirleri de Selçuklulara teslim ediyordu. Bu siyâset değişikliği Süleyman ile Botaniates'in arasını açtı ve imparator, 1080 senesinde, Anadolu'ya bir ordu sevketti. Bu ordu «Sultan ile savaşmak maksadiyle İznik'i kuşatmak» veya bu esnada Eskişehir *(Dorylaion)* havâlisinde bulunan Süleyman ve Melissenos üzerine yürümek şıkları üzerinde durdu ve nihâyet İznik muhasarasına karar verildi. Şehirdeki Türk garnizonu Bizanslıları oyalarken Süleyman ve Melissenos da ilerliyorlardı. Bizanslılar muhasarayı bırakarak kaçınca Türk ordusu Melissenos ile birlikte Kadıköy'e (o zaman *Damalis*) gelip yerleşti. Fakat ondan daha mâhir ve erken davranan Alexis (Alexios Komnenos) 1081'de imparatorluğunu ilân etti[46].

Bu durum Türklerin her tarafta yayılmalarına ve henüz ele geçmemiş yerleri almalarına yardım etti. Filhakika Süleyman «Süvari ve piyâde askerlerini Marmara ve Karadeniz sâhillerine, Boğazlara kadar gönderiyor; her tarafı işgâl ediyorlardı. Az bir gayretle denizi (boğazı) da geçebilirlerdi; onları kimse bu yerlerden atamazdı. Sâhillerde (boğazda) ki kasabalarda korkusuzca yaşadıklarını gören Bizanslılar ne yapacaklarını şaşırmışlardı». Türkler Boğaz'ı, gümrük daireleri ve geçiş resimleri ile de, kontrolleri altına almışlardı. Artık İstanbul Boğazı Selçuklular ile Bizanslılar arasında hudud olmuştu. Yeni imparator Alexis birkaç gece baskını ile Türkleri boğazdan uzaklaştırmağa girişti ise de bunu başaramadı. Fakat Bizans'ın Balkanlar'daki vaziyeti daha iyi değildi ve o tarafta İstanbul'u koruyan bir deniz müdafaası da yoktu. Böylece Anadolu'da ciddî bir iş yapamayan A. Komnenos Balkanlardaki âcil tehlikeyi bertaraf etmek maksadiyle Süleyman-şâh ile anlaşmaya mecbûr oldu. Bu sebeple o Selçuk sultanına mühim bir miktarda para veya vergi (kaynakta hediye) vererek Türkleri Boğazlardan, hudut olarak çizilen, Drakon suyuna kadar çekilmek şartiyle, 1081 yılında, bir anlaşma imzalamağa muvaffak oldu[47].

Balkanlarda Normand istilâsına karşı Süleyman-şâh ile anlaşan ve muahedenin imzasından sonra da «şarktan Türk askeri getirmek zorunda kalıp bu arzusunu sultana bildiren»[48] imparatorun Selçuklulara büyük menfaatler tanıdığı muhakkaktır. Fakat Bizans vak'a-yazarlarının,

---

[46] Bryennios, s. 794-796; Anne Comnène, I, s. 95; Attaliates, s. 307; G. Finlay, s. 87-88.

[47] Anne Comnène, I, s. 136-138; J. Laurent, *Sultanat*, s. 181-182; aynı müel., *Seldjoucides*, s. 8, 11, 94; L. Brehier, *La Vie et la mort de Byzance*, Paris 1948, s. 287-290.

[48] *Alexiade*, I, s. 146.

kendilerine mahsus boş bir gurûrla, verilen haracı hediye, imparatorları tahta çıkartmakta oyuncak gibi kullanan Süleyman'ı hâlâ bir tâbi (vastal) saymaları ve anlaşma maddelerini belirtmemeleri durumun aydınlanmasını zorlaştırmaktadır. Lâkin Suleyman'ın ölümüne kadar devam eden bu muahede-nâme hükümlerine göre artık Selçuklular Boğazlardan Drakon çayına çekilmekle beraber Marmara sâhillerine kadar bütün Anadolu'ya sâhip bulunduklarını tasdik ettirmekle büyük bir siyâsî ve hukukî netice elde ediyorlardı. Hattâ hukukan Bizanslılar'a aid Antakya ve Sinop şehirleri mahallî hâkimlerden fethedilirken imparatorun itirazda bulunduğuna dair bir kaydın mevcût olmaması da Alexis'in bu 1081 muahedesiyle artık bütün Anadolu'yu Süleyman'a terkettiğine delâlet ediyordu. 1081 tarihli muahede-nâmede Selçuk-Bizans hududu gösterilen Drakon suyunu W. Ramsay İzmit körfezine dökülen Kırk-geçit deresi sandığı halde Chalandon Bozburun yarımadasını ayıran çay olduğunu ileri sürmektedir[50]. Süleyman'ın askerî yardım vâdinin gerçekleştiğine dair başka bir kayda rastlanmamış; buna mukabil Makedonya'da «Ohri bölgesinde oturan ve Tadik(ios) kumandasında bulunan Türkler»den bahsedilmiştir, ki bunların Balkanlar'daki Şâmânî Türkler olduğu muhakkaktır[51].

6. Süleyman-şâh'ın Sultan Olması

Süleyman 1075'de kurduğu devleti, 1078'de Porsuk'un, muvaffakiyetsizliğe uğrayarak, çekilmesiyle kurtarmış; Melikşâh'a karşı istiklâlini korumuş idi. O 1081 muahede-nâmesile, İstanbul hududlarını boşaltmakla beraber, daha büyük bir zafer kazanıyor; başlangıçta istikrarı ve istikbâli belirsiz devleti fiilen olduğu gibi hukukan da Anadolu'ya hâkim bir duruma getiriyordu. Filhakika Bizans vak'a yazarı Anna Komnena'ya göre: «İznik'i payitaht ypan ve bizim imparatorluk sarayı dediğimiz sultanlığını orada kurup bütün şarka hükmeden Süleyman»[52] bu muahede-

---

[49] *Alexiade*, II, s. 63, 75.

[50] W. Ramsay, s. 205; Chalandon, *Alexis Comnène*, s. 72, 75. Biz bu isimle bugünkü Drakos (Orhan) tepe ve onun yanındaki bir derenin bahis mevzuu olduğunu sanıyoruz. İzmit'in de Selçuklular elinde bulunduğuna dair bâzı kayıdlar bulunması dikkati çeker (Süryanî Mihael, III, s. 172).

[51] Anne Comnène, I, s. 151, 162; J. Laurent, *Sultanat*, s. 182; G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Emp. Byzantin*, Paris 1884, s. 569.

[52] Anne Comnène, I, s. 136.

nin akdi sırasında bizzat *Sultan* ünvanını da taşıyordu. Bununla beraber İslâm kaynaklarında «*melik*» ve bizzat bu Bizans müellifine göre de «*emîr*» ünvanı ile anılan[53] Süleyman'ın kendisini sultan ilân ettikten sonra bu hâkimiyetinin tasdiki gerekiyordu. Nitekim Süryani Mihael: «Süleyman İznik ve İzmit şehirlerini alarak oralarda hüküm sürdü. Bütün memleket Türklerle doldu. Bunu öğrenen Bağdad halifesi ona sancak ve diğer şeyler (yâni hâkimiyet alâmetleri) gönderip onu taçlandırdı ve s u l t a n ilân etti. Böylece Türkler'in, Türkistan *(Margiana)* dışında, biri Horasan'da ve öteki de Roma (Anadolu) ülkesinde olmak üzere, iki hükümdarı oldu» demek suretiyle Süleyman'a sultanlık ünvanının halife tarafından tevcih edildiğini veya zaten ilân edilen sultanlığın onun tarafından zarurî olarak tasdik olunduğunu belirtir[54]. Anna Komnena başka bir yerde de, Antakya seferine çıkmadan önce «E m î r S ü l e y m a n b u s ı r a d a s u l t a n r ü t b e s i n i a l m ı ş b u l u n u y o d u» kaydını vermekle de onu teyid eder[55].

Fakat hâkimiyet ünvan ve alâmetlerinin tevcihinde mânevî otorite olan halife yanında siyâsî iktidarın mümessili bulunan büyük Selçuklu sultanı (Melikşâh)ın iştirâki de gerekirdi. Nitekim daha sonra Anadolu'da Rûmlara karşı zafer kazanan her emîr Bağdad halifesinden ve Horasan sultanı Sancar'dan emîrlik veya meliklik ünvanını veya tasdiklerini elde ediyorlardı[56]. Halifelik şiî Fâtımîlerin mânevî otoritelerini tanımasına fırsat vermemek ve hattâ iki rakip sultan çıkararak kendi kudretini artırmak maksadiyle Süleyman'a böyle bir tevcihde bulunmak istemesi tabiî idi ve Porsuk'un çekilişinden sonra Melikşâh'ın da Süleyman'a «*melik*» ünvanını göndermiş olması vârid idi. Lâkin İslâm dünyasının tek sultanı ve hattâ c i h â n h â k i m i y e t i dâvacısı Melikşâh'ın Süleyman'a bizzat bu ünvanı tevcih ederek onu kendisine şerik kılan bir rütbeye eriştirmesi müşkül idi[57]. Bu ancak sultan Sancar devrinde, sultanların sayısı birden fazla olduğu ve dereceleri tayin edildiği zaman gerçekleşmiş ve sultan Sancar Irak, Anadolu, Gazne sultanları ve Türkistan hakanları karşısında kendisine «E n b ü y ü k s u l t a n» *(Sultan ul-a'zam)* ünvanını tahsis eylediği zaman diğer sultanlar mevcûd olmuştur[58]. Bir başka Bizans müellifi de Kutalmış (oğlu Süleyman) tahta çıkmak için

---

[53] Anne Comnène, II, s. 63, 65, 67.
[54] *Chronique*, III, s. 172.
[55] *Alexiade*, II, s. 64.
[56] Süryani Mihael, III, s. 175; Ebu'l-Farac, s. 258.
[57] Melikşâh'ın cihân hâkimiyeti mefkûresi için bak. *elçuklular tarihi*, s. 154-156.
[58] Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 171-173.

sultana karşı geldiğinden halife dahilî bir muharebeyi önlemek maksadiyle sultanın bütün memleketlere hâkim olması ve Rûm eyâletlerini itaata alması için amcası oğluna yardım etmesi şartiyle bir anlaşma sağladığını belirtir[59]. Bu, halifenin Porsuk'un seferi münasebetiyle giriştiği tavassutla ilgili gözükmekte ve Melikşâh'ın fiilî durumu kabûl ederek Süleyman'a karşı ikinci bir seferden vazgeçtiğini telkin etmektedir. Melikşâh'ın Konya, Aksaray, Kayseri ve bütün Anadolu beldelerini Melik Süleyman'a bırakdığına dair yukarıda verilen kaydı da teyid eder[60]. Bu duruma rağmen Halife Süleyman'a melik değil de bizzat s u l t a n ünvanını tevcih etmekle Melikşâh ile bir gerginliğe de sebep olmalı idi. İki baş arasında son zamanlarda husûle gelen ihtilâflarda bu tesiri de düşünmek mümkündür[61].

Bu tevcihin Süleyman'ın şiî Fâtımîleri tanıma teşebbüsiyle bir zarûret haline gelmesi tabiî olduğu gibi Süleyman-şâh ile Melikşâh arasındaki ailevî rekabet ve saltanat mücadelesinin devam ettiğini de açıkça meydana koyar. Gerçekten Süleyman'ın Sünnî komşu ülkeler dururken, Tarsus'u fethi münasebetiyle, bu havâli için kendisine kadı ve hatip bulmak maksadiyle Trablus Şam'ın şiî hâkimi kadı İbn 'Ammâr'a elçi göndermesi bu hususta en sağlam bir delildir[62]. Uc gâzisi Süleyman'ı şiî halifesine bağlanmaktan vazgeçirmek maksadiyle bu esnada ona sultanlık tevcih edildiğini kabûl etmek yerinde olur. Nitekim Anna Komnena Süleyman'ın Antakya seferine çıkmadan önce s u l t a n l ı k rütbesini aldığına dair kaydı da zaman ve şartlara uymaktadır. Süleyman'ın kazandığı kudret ve Selçuk soyundan gelmesi, tasdik veya tevcih edilsin veya edilmesin, kendisini sultan ilân etmesi için kâfi idi ve Türkistan'da başlayan saltanat mücadelesinin Anadolu'da gerçekleşmesi tabiî idi. Nitekim Süleyman'ın kudret ve hâkimiyetine erişemeyen kardeşi Alp-İlig'in sultan ünvaniyle kaydedilmesi de onun da serbest hareketi ile ve Selçuk soyuna mensup bulunmasiyle alâkalı idi. Böylece Süleyman «b ü t ü n T ü r k i y e *(Turqia)* ş e h i r v e k a l e l e r i n i f e t h e d i p h â k i m i y e t i n i k u r d u k t a n s o n r a S ü l e y m a n - ş â h *(Solimanssa)* a d ı n ı a l d ı»[63]. Onun idâresinde «Türkler Karadeniz, Marmara, Adalardenizi ve Akdeniz arasında bütün beldelere girmiş ve hâkim olmuşlardı»[64]. Bir başka müellife göre de Süleyman «B o ğ a z-

---

59 Zonaras, s. 109a.
60 Sadruddin el-Hüseynî, s. 72.
61 *Selçuklular tarihi*, s. 159.
62 Bak. Aşağıda 8. bahis.
63 Ermeni Hayton, R. H. Cr., *Documents armeniens* ,II, s. 148.
64 *Alexiade*, I, s. 18.

lardan Suriye'ye kadar uzunluğu otuz, genişliği on veya on beş gün süren bu memlekete ve bütün şehirlerine sâhip oldu. Gemileri olsa idi Türkler İstanbul'u da alabileceklerdi»[65]. Bununla beraber Anadolu'da bazı şehirler ve kaleler henüz Bizanslılar'ın elinde kalmıştı. Nitekim Alexis, 1081'de tahta çıktığı zaman, Karadeniz Ereğli'sinde, Kapadokya'da ve Menderes *(Khoma)*de bulunan vâlilere imparator olduğunu bildirirken askerleri ile birlikte derhal İstanbul'a gelmelerini emretmişti, ki bu suretle Bizanslıların elinde kalan son beldeler de bu münasebetle Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu[66].

Süleyman-şâh gâh imparatorları, gâh taht dâvacılarını desteklemek suretiyle Bizans'ın içişlerine karışmış ve bu sâyede de kudretini artırmış; hâkimiyet sahasını genişletmiş ve imparatorları oyuncak hâline getirmiştir. Bu duruma rağmen Bizans yazarları ona verilen haracı hediye saymışlar ve Anadolu'yu terk ettikleri halde yine de Süleyman'ı imparatorluk içinde vassal bir hükümdar göstermişlerdir, ki bu Bizanslıların eskiden beri malûm olan tipik bir zihniyetidir ve sadece inad ve gurûrlarını ifâde eder. Nitekim Türkler bir asırdan beri Anadolu'da yerleştiği ve hâkimiyetlerini kurduğu halde II. Kılıç Arslan tarafından Manuel'e karşı 1176'da *Myriokephalon* (Kumdanlı)da kazanılan büyük zafere kadar Bizanslılar hâlâ Anadolu'yu imparatorluğun bir ülkesi sayıyor ve istirdadı ümit ve hayallerini besliyorlardı[67]. Bizanslılara mahsus bu hatâ ve tarihî realite belli olduğu halde bazı ciddî bizantinistlerin hâlâ ortaçağ vak'a yazarlarının tesirinden kurtulamamış bulunmaları cidden şaşılacak bir hâdisedir. Gerçekten bu âlimlere göre Alexis Süleyman'a işgâl ettiği yerleri terketmiş; İstanbul-İzmit arasında Drakon çayını hudud kabûl etmiş; Selçuk hükümdarını imparatorluk topraklarında yerleştirmiş ve buna rağmen o yine de imparatora tâbî sayılmıştır. Bu garip anlayışa rağmen yine de Süleyman'ın Anadolu'da müstakil bir hükümdar olarak hareket edip işgâlinde bulundurduğu ülkenin mutlak hâkimi olduğuna dair aynı kroniklerin kayıtlarını naklederken de düştükleri tenakuza dikkat etmemişler veya hissî bir sebeple onların tesirine tâbî kaldıklarını meydana koy-

---

[65] Guillaume de Tyr, nşr. M. Paulin, Paris 1879, I, s. 19; Ardzrunili Thomas'ın zeyli de aynı tasviri yapar (Fr. trc. Brosset, *Collection des Historiens armeniens*, St. Petersbourg 1874, I, s. 246.

[66] *Alexiade*, I, s. 131.

[67] Bak. *II. Kılıç Arslan*, İA. VIII, s. 681-688.

muşlardır[68]. Hattâ Süleyman-şâh, İznik'te 1078'de, Botaniates'in elçilerini kabûl etmiş; daha sonra da aynı maksatla İznik'e gelen ve yardım alan Melissenos'u desteklemiş; fakat Bryennios'un, aynı zihniyetle, bu gelişi «*Bitinya'daki İznik'i itaata aldı*» (hakikatta Sultanın yardımını elde etti) şeklinde gösteren ifâdesi de bu ilim adamlarını yine şaşırtmış; yanlış hükümlere sevketmiş ve nitekim bu sebeple de İznik'in fethi ve payitaht yapılması da sonraki yıllara atılmıştır. Bizans kaynakları tesiriyle Süleyman nasıl Bizans'ın garip bir vassalı sayılmış ise, Selçuk devletinin bünyesi kavranılamadığı için de, muahhar İslâm kaynaklarının müphem ve yakıştırma ifâdeleri dolayısiyle de o aynı zamanda Melikşâh'ın da bir tâbiî sayılmıştır. Bu tenkîd ve tetkiklerden sonra artık Süleyman-şâh'ın, 1075'de, İznik'i fetih ve payitaht yapıp Türkiye Selçukluları devletini kurduğu, 1078'de Porsuk'un çekilmesiyle de Melikşâh'ı muvaffakiyetsizliğe uğrattığı, 1081 muahede-nâmesiyle de Anadolu hâkimiyetini fiilen olduğu gibi hukukan da Bizans'a tasdik ettirdiği ve bu suretle de sultanlığını ilân ederek kudretli bir devlete sâhip bulunduğu hakikatı meydana çıkar.

7. Süleyman-şâh'ın Şarkta Hudud ve Komşuları

Sultan Süleyman'ın bütün Anadolu'ya hâkim olduğunu söyleyen kaynaklar devletinin şarktaki hududlarını ve nerelere kadar uzadığını belirtmezler. Bununla beraber, Süleyman-şâh'ın Antakya seferinden önce, Orta Anadolu (Kapadokya)ya, sâhil bölgelerine ve bütün Asya (Anadolu) vilâyetlerine de hâkimiyeti yaydığı ve bu bölgelere vâli *(satrap)*lar tâyin ettiğine dair bir ifâde bu hususta bize umumî bir fikir vermektedir[69]. Nitekim Süleyman'ın, bu sefere çıkarken, İznik'de yerine nâib olarak, bıraktığı Ebû'l-Kasım kardeşi Ebû'l-gâzi *(Pulkhasi)*yi Kapadokya'ya vâli tâyin etmiştir, ki bu, bu bölgenin Süleyman'a aid olduğunu gösterir[70]. Haçlı muharebeleri esnasında I. Kılıç Arslan'ın yanında kahramanlıklar gösteren Kapadokya Emîri Hasan beyin bu Ebû'l-gâzi olduğu ve Haçlılarla savaşları dolayısiyle bu ünvanı kazandığı gözüküyor. Ereğli muharebesine çekildiği dağda çok şehid verdiği, bundan ötürü dağın da ona nisbetle *Hasan-dağı* adını aldığı, onun nâmına burada türbe ve ziyâret-

---

68 J. Laurent, *Sultanat*, s. 181-182; aynı müel. Seldjoucides, s. 11, 96-98; L. Brehier, *La Vie et la mort de Byzance*, s. 289-290; P. Wittek de bu görüşe katılmıştır. (*Selçuklular tarihi*, s. 21).

69 *Alexiade*, II, s. 67.

70 *Alexiade*, II, s. 67.

gâhlar teşekkül ederek Selçuk devrinde çok ziyâret edildiği de anlaşılmaktadır. *Dânişmend-nâmenin* kahramanları arasında *Turasan* (Tur-Hasan) adıyle tanılan şahsiyet de o olmalıdır[71].

Kaynaklarda ve tedkiklerde adı, şahsiyeti ve siyâsî faaliyetleri bir türlü anlaşılmamış bulunan Taylu Dânişmend'in oğlu Gümüş-tekin Ahmed gâzi de, Süleyman'ın dayısı ve tabiî olarak, bu zamanda Sıvas, Amasya ve Tokat bölgesinde Dânişmendli beyliğini kuruyordu[72]. Bu durum Süleyman'ın nüfûz ve hâkimiyetinin şarka doğru ne kadar uzadığını ve şark tarafları müstesna bütün Anadolu'nun ona aid bulunduğu kaydını teyid eder. *Dânişmend-nâme*'de ve Anna Komnena'da Çankırı, Kastamoni ve Sinop fâtihi olarak meydana çıkan ve Çankırı'da kendi adını taşıyan türbede medfûn bulunan Kara-tekin de Süleyman-şâh'ın bir vâlisi veya tâbii gözükmekte ve bu sebeple o da Melikşâh'ın tedibine uğramış bulunmaktadır[73].

Selçuklular Bizanslılar'ı takip ettiği ve Selçuk devletinin ağırlık merkezi Marmara sâhillerine intikal ettiği için Türk nüfûsunun kesafeti de garba doğru artmış ve bu sebeple de şarkî Karadeniz sâhilleri, zayıf ve kısa bir işgalden sonra, tekrar Rûmlar'ın eline geçmiştir. Bizans kaynaklarının müphem kayıtlarına rağmen Trabzon, 1075 yılında, Theodore Gabras tarafından istirdad edilmiştir. Bir İslâm kaynağı «472 (1079)'de Rûm'da gazâ yapan Türklerden bir fırka tamamiyle helâk oldu ve hiçbir kimse kurtulamadı» kaydı da bu havâlide cereyan eden hâdiselerle ilgili olmalıdır[74]. O, Trabzon'da müstakil bir idâre kurmuş ve 1091 yılında imparator Alexis tarafından oradan atılmış; yerine Gregoire Taronites tâyin edilmiş; daha sonra da Konstantin Gabras Trabzon'a hâkim olarak orada müstakil bir Rûm dukalığı vücûda getirmişti. O, şarktaki Türk beylikleri ile yaptığı ittifaklar sâyesinde Bizans'a karşı istiklâlini korumuştu[75]

Ermenilerin Fırat boylarında birtakım prenslikler kurmaları Türkiye

---

[71] Bak. Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak*, Köprülü armağanı, İstanbul 1953, s. 546-547, Hasan dağı *Bezm u Rezm*'de (s. 466) de geçer.

[72] İbn Hamdûn, *Tevârih us-sinîn*, Topkapı (III. Ahmed), no: 2981, s. 156a; İbn Şeddâd, *A'lâk*, 65b; Ebu'l-Ferec, s. 229; *Dânişmend-nâme*, Bibl. Nationale, Manuscrits Turc. 317, 177b; aşağıda Dânişmendliler bahsine de bakınız.

[73] *Alexiade*, II, s. 64-66, 74. *Dânişmend-nâme*'nin türlü yerlerinde kendisinden bahsedilir.

[74] İbn Kalânîsî, *Zeyl Târih Dımaşk*, Beyrut 1908, s. 113.

[75] *Alexiade*, II, s. 151; G. Finlay, *Empire of Trebizond*, London 1854, s. 362-363; Chalandon, *Alexis Comnène*, s. 12; J. Laurent, *Seldjoucides*, s. 67.

Selçukluları için mühim bir mesele teşkil ediyordu. Gerçekten Bizanslılar, XI. asrın başlarından beri şarkî Anadolu'yu istilâ ederek oradaki küçük Ermeni kırallıklarını kaldırıp mühim bir Ermeni nüfûsunu Sıvas, Kayseri ve Fırat bölgelerine nakletmişler; Selçuklular muhacereti ve fütûhatı da Ermeni halkının daha fazla cenup-garba doğru kaymasına, Fırat kıyılarında, Toroslarda, Kilikya'da, Malatya, Maraş ve Urfa bölgelerinde kesâfet peyda etmesine sebep olmuştur. Bizans'ın bu tehciri ve ortodoksluğu Ermenilere zorlamak siyâseti onları Rumlar'a karşı çok düşman bir duruma getirmiştir. Anadolu'nun müdafaasına karışmayan Ermeniler bazen Türkleri bir kurtarıcı olarak karşılayarak Bizanslılar aleyhindeki millî ve dinî nefretlerini devam ettirmişler; Malazgird muharebesinde olduğu gibi toptan savaş meydanından uzaklaşmışlar; fırsat buldukça Rûmlara tecavüze geçmişlerdi. Böylece Ermeniler ilk Arap fetihlerinde Müslümanlara olduğu gibi şimdi de Bizanslılara karşı Türklere yakın olmuşlardı. Bu sebepledir, ki çağdaş Ermeni ve Süryanî müellifleri Rûmları «menfur ve kadınlaşmış» sıfatlarıyle dinlerine ve millî varlıklarına düşman «zâlim Râfiziler» olarak gösteriyor; Bizanslılar da onları hiyânetle itham ediyorlardı.

İşte Bizans'ın çöküşünden ve Türklerin onlara karşı takip ve seferlerinden faydalanan Ermeniler Fırat bölgesinde kesâfet kazanarak birtakım prenslikler kurmuşlar ve bu suretle Türkiye Selçuklularının şark ve cenupta Türk-İslâm ülkeleriyle münasebetlerini kesecek bir durum yaratmışlardı. Türklere karşı Bizanslılar tarafından Malatya-Antakya hattının müdafaasına memur edilen Ermeni sergerdesi Filaret (Philaretos), Malazgird savaşında, ciddî bir muharebe yapmadığı halde, bu zaferden sonra imparator Mihael'e karşı Romanos Diogenis'i, bu eski imparatordan aldığı kumandanlık sâyesinde, müdafaa ediyordu. Fakat hakikatta, fırsattan faydalanarak, kendi hesabına çalışıyordu. Malazgird zaferinden sonra ne yapacağını şaşıran Frank askerleri, kumandanları Raimbaud ile birlikte, ona katıldılar; dağlık Toros bölgelerine sığınan Ermeniler de onun idâresine girdiler. Böylece Filaret, 1074'de, hâkimiyetini kurmağa ve imparatorun Antakya vâliliğine tâyin ettiği İzak'ı bozguna uğratmağa muvaffak oldu. O, Siirt, Muş, ve Harput dağlık bölgesinde, Bizans'a sâdık kalarak, hâkim olan Sasunlu Ermeni prensi Thornig ile de mücadeleye girişti. Filaret onunla savaşta Frank reisini kaybetti ise de Türklerle ve

---

[76] Urfalı Mathieu, s. 113, 152, 166; Süryani Mihael, III, s. 162, 166, 169; Kedrenos, s. 571; Attabiates, s. 147, 161; St. Martin, *Memoires sur l'Armenie*, Paris 1819, II, s. 230; Lebeau, XIV, s. 437; G. Finlay, II, s. 18-20; J. Laurent, *Seldjoucides*, s. 51, 74, 76, 80-81.

Türk emîri Kapar ile ittifak sâyesinde Thornig'den de kurtuldu. Urfa'yı da 1077'de Bizans vâlisi Leon'un elinden aldığı gibi Malatya'da yerleşen ortodoks Ermeni Gabriel'i de kendisine tâbî kıldı, ki bu Malatya hâkimi daha sonra karısını Bağdad'a göndererek Melikşâh'dan sağladığı bir fermanla bu şehirde hâkimiyetini teyid eyledi. Filaretos Fırat boylarında meydana çıkan Ermeni Vasag'ı da 1079'da öldürdükten sonra Antakya'ya girdi ve orada bulunan Rûmları katletti. Bu suretle gittikçe kuvvetlenen ve hâkimiyet sahasını genişleten Filaret Harput'tan Kilikya'ya kadar uzayan Malatya, Maraş, Göksun, Tarsus, Anazarba, Masisa, Ra'ban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan oldukça büyük bir beylik (prenslik) kurdu. Fakat bu hâkimiyetini kurarken iki yüzlü bir siyâset güttüğü ve karşısına çıkan hıristiyanları kıtalden esirgemediği için Rûmlar ve Süryanîlerden başka Ermenilerin de nefretini kazanmıştı. Mevkiini Türklerle dostluk kurarak kurtarmağa çalışan Filaret, Süleyman-şâh'ın hâkimiyetini bu taraflara yaymasından endişelenerek, Melikşâh'a yaklaşıyor ve bizzat ona giderek hâkimiyetini tasdik ettirmek gayesiyle de İslâmiyeti kabûl ediyordu. Bu durum hıristiyanlara karşı zulmunu artırıyor ve onların nefreti de şiddetleniyordu[77].

8. Süleyman-şâh'ın Kilikya ve Antakya Fetihleri

Türkiye Selçuklularının şarkında bu Ermeni prensliğinin kurulması ve Melikşâh'ın desteğini kazanması endişeli bir durum yaratıyor ve Süleyman-şâh'ı şark seferine mecbûr ediyordu .Bizanslılar ile aktedilen anlaşma sâyesinde Alexis nasıl Balkanlar'da Peçenek, Uz (Oğuz) Kuman ve Narmand'lara karşı serbest kaldı ise Süleyman da bu muahede sâyesinde aynı emniyetle şarka dönüyordu. Filhakika Türkiye sultanı 1082 (475) yılında Çukurova (Kilikya)ya girerek Tarsus'u fethetti. Bir yıl zarfında ve 1083 (476)da Adana, Masisa, Anazarba ve bütün Kilikya beldelerini hâkimiyeti altına aldı. Süleyman-şâh'ın Tarsus'u fethedince derhal kadı İbn'Ammâr'a elçi gönderip kendisinden bu yeni fethedilen şehirler için kadı ve hatip talep etmesi onun Melikşâh ile münasebetlerini meydana koymak ve büyük Selçuklularla, bu ailevî ve siyasî rekabet dolayısıyle, Abbasîler yerine Şiî Fâtimîleri tanıdığını belirtmek bakımından

---

[77] Mathieu, s. 173-181; Süryani Mihael, s. 173, 179; Ebu'l-Ferec, s. 227; J. Laurent, *Seldjoucides*, s. 25, 82-90; aynı müel., *Des Grecs aux Croisés*, Byzantion I (1924), s. 385-395; aynı müel., *Byzance et Antioche*, Revue des Etudes armeniennes, IX (1929). s. 61-70.

çok mühim bir hâdisedir. Kutalmış oğulları Anadolu'ya gelmeden önce şimalî Suriye'de iken böyle bir teşebbüse giriştikleri gibi İbrahim Yınal ve diğer âsi Selçuklu beyleri de Mısır Fâtimîleri ile münasebete geçerek, siyasî muvaffakiyetleri için aynı yolu tutmuşlardır[78].

Abbasîler, Tarsus merkez olmak üzere, İslâmların Bizanslılara karşı *Sugûr* veya *Avâsim,* (Uc) adıle en kuvvetli bir hudûd teşkilâtına sâhip idi. Kilikya şehirleri Müslüman gönüllü ve gâzilerinin birer üssü olup bunlar arasında pek çok da Türk askeri vardı. İslâm kültür ve medeniyetinin kuvvetle yerleştiği ve ilim adamları da yetiştirdiği bu bölge X. asırda Bizans'ın taarruza geçmesi üzerine işgâl olunmuş ve bütün Müslüman halk da öldürülmüştü. İşte Süleyman-şâh bu bölgeyi bir buçuk asırlık bir Bizans işgâlinden sonra tekrar İslâm diyârı hâline getiriyor ve buradan daha da ileri giderek Filaret aleyhinde fetihlerini genişletmeğe karar veriyordu. Süleyman-şâh, bu ileri hamle ile, Büyük Selçuklularla da karşılaşma ihtimal ve tehlikelerini hesaba katıyor; bu sebeple de İznik'e dönerek gereken hazırlıkları yapıyor ve tedbirleri alıyordu. Gerçekten Ebû'l-Kasım'ı İznik'te yerine baş kumandan bırakırken Kapadokya'ya, sâhil bölgelerine ve bütün Anadolu'ya vâliler tayin ederek dönünceye kadar, her birini kendi bölgesini korumakla vazifelendiriyordu[79]. Süleyman Antakya üzerine hareket ederken dayısı Gümüş-tekin Ahmed gâzi de Filaret'in tâbii Gabriel'e karşı Malatya'yı muhasaraya gidiyordu. Bu müşterek taarruz yanında, aynı 1085 yılında, Kara-tekin de Sinop'u fethe girişiyordu[80].

Süleyman'ın hareketiyle muvazi olarak Emîr Buldacı da, 1085'de, yukarı Ceyhan bölgesini, Elbistan, Göksun ve Ra'bân şehirlerini fethedince bu havalide yalnız Maraş Filaretos elinde kaldı. Ermeni patriği (Katoligos) bu Türk beyini tercih ettiğinden Filaret Maraş'da yeni bir Katoligosluk kurdu ve Bogos adlı bir papazı bu mevkie tayin etti. Fakat Ermeni mezhebinden ayrıldığı için ona karşı umumî nefret dolayısıyle bu papaz da birkaç gün sonra bu mevkiden uzaklaştı[81]. Alp Arslan ile Kutalmış arasındaki savaşta sultanın tarafında bulunan ve daha sonra Fars eyaletinde vâliliği ve imar faaliyetleri ile tanınan Emîr Buldacı ile

---

79 *Alexiade,* II, s. 63, 67.

78 'Azîmî, s. 364; Sıbt, XIII, s. 62b; 70b; Suryani Mihael, s. 179; Ebu'l-Ferec, s. 229.

80 *Alexiade,* II, 64; S. Mihael, s. 173; Ebu'l-Ferec, s. 229; İbn Hamdûn, s. 156a; Sıbt, 73b; İbn Şeddâd, s. 66a; İbn Şihna, *Tarih Haleb,* nşr. Serkis, Beyrut 1909, s. 197; *Dânişmend-nâme,* s. 115a.

81 Mathieu, s. 191; Mihael, s. 173, 174.

bu emîrin aynı olduğu gözüküyorsa da onun nasıl ve ne sebeple bu tarafa geldiği ve Süleyman-şâh ile ne gibi münasebetleri olduğu belirli değildir[82]. Bundan başka ilk Haçlı savaşları esnasında Sumaysat sâhibi olarak meydana çıkan ve Artuk oğlu Sökmen ile birlikte Haçlılarla mücadele ederek Urfa'yı kuşatan emîr Balduk ile de bir münasebeti belli değildir. Emîr Gâzi'nin oğlu Balduk veya Balduklu *(Baldukkiyye)* Türklerinden Gâzi adlarıyle de gösterilmesi onun hüviyetini tayinde zorluk çıkarmakta idi. Fakat onun Artuklu meşhûr İl-gâzi'nin oğlu Süleyman olduğu ve Balduk'un Türkçe adını teşkil ettiği anlaşılıyor[83]. Bu bölgede başka birtakım Türkmen beyleri de Süleyman-şâh'a katılıyordu. Bunlardan Mengücik *(İbn Mincâk)* oğlu 300 süvari ile geldiği gibi Tutuş'tan kaçan Arslan-taş da daha önce, 1079 (472)'da Rûm'a yâni Süleyman-şâh'a gitmişti[84]. Böylece Süleyman-şâh bütün kuvvetlerini seferber etmişti. Türkiye sultanı bu Türk beylerini Filaretos'un elinde bulunan memleketlerin fethine memur ederken kendisi de bizzat Antakya üzerine yürüdü. Memleketlerinin süratle elden çıktığını ve hıristiyanların da hiyânetini gören Filarettos bizzat Melikşâh'a giderek mümkün olanı kurtarmağa çalıştı. Fakat Urfa'ya döndüğü zaman idi, ki Süleyman'ın Antakya'yı aldığını öğrendi ve bir müddet sonra da Maraş'da ölüp sahneden çekildi[85]. Filaretos'un Melikşâh'a gidip ayrılmasından fırsat bulan Antakya halkı ve başda şehrin vâlisi gizlice ve süratle Süleyman'a adam göndererek onu oraya dâvet edip şehri kendisine teslim etmeyi teklif ettiler, ki bâzı rivâyetlere göre bizzat Filaretos'un oğlu Barsam da bu gidenler arasında bulunuyordu.

Süleymanşâh ordusuyla birlikte İznik'ten cebrî bir yürüyüşle Antakya'ya doğru hareket etti. Hareketini duyurmamak maksadıyle de geceleyin sefer yapıyor; gündüzleri dinleniyor veya sapa yolları tâkibediyordu. Böylece çok az bir zamanda, Bizans müellifi Anne Komnena'ya göre 12 günde, Antakya'ya vardı. Emniyet ve gizlilik sebebiyle de Kilikya sâhilinde askerlerini, süvari ve piyâde, gemilere bindirerek Âsi nehri man-

---

[82] Sadruddin el-Hüseynî, s. 31; İbn ul-Balhî, *Fars-nâme*, GM. s. 154.

[83] Mathieu, s. 219; Vardan, s. 186; Guillaume de Tyr, I, s. 127-128; Suryani anonimi, İngl. trc. Tritton, JRAF (1933), s. 72; İbn ül-Esîr, X, s. 197. İbn al-'Adîm Sumeysat'ın İl-gazi'nin oğlu Süleyman'ın elinde olduğunu söylemekle (*Tarih Haleb*, II, s. 126) Balduk'un hüviyeti ve İslâmî adı meydana çıkmaktadır.

[84] İbn ul-'Adîm, *Buğya*, 101a; *Tarih Haleb*, II, s. 67. Filaretos daha önce de Ortodoksluğu aynı siyasî tesirlerle ve Bizanslılar nezdinde muvaffak olmak için kabûl etmiş; bu da Rûmlara düşman olan Şark hıristiyanlarının nefretine bir sebep olmuştu.

[85] Mathieu, s. 195; Mihael, s. 173.

sabından, ânî olarak, Antakya surları önüne çıktı[86]. Bazı muahhar kaynak ve tedkikler bu gemilerle geçiş hâdisesini kavrayamamışlar; siyâsî ve coğrafî durumu da hesap edemiyerek bunu Fırat'tan geçiş şeklinde ifâde eylemişlerdir. Süleyman geceleyin sûrlar önüne geldi ve 300 kişi ile Fâris kapısından şehre girdi. Sabahleyin Türk askerlerinin haykırışıyle uyanan halk birden şaşırdı. Süleyman'ın askerleri fasılasız ve, «*dalgalar halinde*» şehre girmeğe devam ediyordu. Türkiye sultanının geldiğini ve askerlerin kimseye dokunmadığını anlayan halk sâkin olarak evlerine döndü. Fakat ilk defa savaşa başlayan muhafızlar Antakya kal'asına sığındılar. Böylece Antakya 13 Birinci kânun 1084 (11 Şaban 477) de fethedildi ve kale de bir müddet kuşatıldı. Filaretos'un adamları su ve erzakın kesildiğini, kendilerine de aman verildiğini görünce 12 İkinci kânun 1085'de kaleyi teslim ettiler. Böylece Süleyman ortaçağda ve hıristiyanlık tarihinde çok meşhûr olan bu tarihî şehri 969 (h. 358) yılından beri işgâl eden Rûmlardan ve şimdi de Filaretos'un elinde bulunan Ermenilerden kurtardı. Antakya, önce Anadolu'ya geçerken kendisi ve birkaç defa da Afşın tarafından da kuşatılmış; fakat o zamanlar Bizans'ın kuvvetli müdafaası şehrin fethine imkân vermemişti[87].

Antakya'nın Türkler ve daha sonra da Haçlılar tarafından alınması ve istikbali hakkında birtakım kehânet ve rivâyetler teşekkül etmişti. Bir zelzele neticesinde topraktan ellerinde mızrak ve kılıçlarıyle tunçtan süvari heykelleri çıkmış; bunların Türkleri veya Haçlıları temsil ettiği tefsiri yapılmış ve Süleyman'ın şehrin fethine dâir müneccimin kehâneti de isâbet etmişti[88]. Süleyman-şâh'ın Antakya'ya girince halka iyi muamelesi ve adâleti hakkında da kaynaklar müttefiktirler. Nitekim o askerlerin evlere girmesini ve halka karışmasını yasak etti. Derhal şehrin imarına teşebbüs etti. Şehrin büyük Kasiyan *(Cassinus)* kilisesini câmie tahvil edince ilk cuma namazı büyük bir âyin icra edildi. Bu ehemmiyeti dolayısıyle Suriye'den çok insan bu cuma namazında bulundu. 110 müezzin ezan ve tekbir sesleri ile bu fethi tebcil etti. Şâir Âbîverdî de bu büyük fetih münasebetiyle sultana bir kasîde yazdı[89]. Önce Bizanslıların, sonra da Filaret'in zulumlarından şikâyetçi olan şehrin bilhassa Ermeni ve Sürya-

---

[86] İbn ül-Esîr, X, s. 47; Baybars Mansûrî, *Zubdat ul-fikre*, Feyzullah Ef. no. 1459, s. 211a; Ebu'l-Ferec, s. 229.

[87] İbn ul-'Adîm, *Buğya*, 106b; *Tarih Haleb*, II, s. 87; İbn ül-Esîr, X, s. 47; İbn Şihna, s. 211-213; Mathieu, s. 187-188.

[88] Süryanî Mihael, s. 183; İbn ul-'Adîm, *Buğya*, 107a; İbn Şeddâd, 34b.

[89] İbn ül-Esîr, X, s. 47; Yâkut, *Mu'cem ul-buldân*, Beyrut 1955, I, s. 269.

nî halkı çok memnun oldu. Uzun müddet istilâ ve huzursuzluklar içinde bulunan Haleb'in Hârim ve Dulûk kazaları da kendiliğinden Süleyman-şâh'ın idâresine geçti[90].

9. Süleyman-şâh'ın Büyük Selçuklularla Çatışması ve Sonu

Süleyman-şâh'ın Marmara sâhillerinden Antakya'ya kadar uzayan ve Suriye'de genişlemeğe başlayan hâkimiyeti onun Büyük Selçuklular veya tâbileri ile bir rekabet ve çatışmasını mukadder kılıyordu. Süleyman'ın Antakya fethini müteakip Melikşâh'a elçi gönderdiğine ve onun da bundan memnun olduğuna, Arap Şerefüddevle Müslim'in bundan endişelendiğine dâir rivâyetler doğru olsa bile iki amcazâde arasındaki münasebetlerin düzeldiğine hükmetmek kolay değildir. Esasen böyle bir teşebbüs vârid ise bu dinî duyguların ve siyâsî şartların bir icabı idi. Gerçekten Süleyman Antakya'nın fethi ile uğraşırken Melikşâh da şarkî Anadolu ve Suriye meselelerinin halli için harekete geçmişti. Melikşâh'a sadâkatsizliği ve hıristiyanları iş başına getirerek İslâm aleyhdarı bir siyâset takibi dolayısıyle Diyarbekir Mervanî emîri Bizansın da eski vassalı idi. Son olarak Mısır Fâtımîleriyle münasebete geçen Şerefüddevle Müslim de Mervenîlerle anlaşmış ve lütuflarına nâil olduğu Melikşâh'a karşı nankörlük etmişti[91]. Bu sebeple Melikşâh bir yandan Diyarbekir üzerine bir ordu sevkediyor; öte yandan kendisi de bizzat Şerefüddevle'ye karşı Musul seferine çıkıyordu. Tam Antakya fethi sırasında, 1085 İkinci kânun başlarında, Horasan'da kardeşi Tekiş'in isyânı üzerine o tarafa dönerken Müslim'in itaat teklifini kabûlden başka Musul ile birlikte Haleb eyaletlerini de tekrar kendisine bıraktı. Bu nâzik durumda Melikşâh'ın Süleyman'a karşı da ihtiyatlı ve yumuşak davranması tabiî idi.

Bu durumda ilk çatışma Süleyman ile Müslim arasında başladı. Müslim Filaretos ile dostâne münasebetlerde bulunuyor ve ondan Antakya için yıllık bir cizye alıyordu. Müslim, bu fetih üzerine, şimdi bu meblâğı Süleyman'dan istedi; onu Melikşâh'a itaatsizlikle itham ve tehdide girişti. Teyid edilemiyen bir rivâyete göre Süleyman Melikşâh'a itaat eylediği, burada hutbe ve sikkenin onun nâmına olduğunu bildirdi. Bundan başka Antakya'yı kendi cihâdı sâyesinde beldenin kâfirlerinden

---

[90] 'Azîmî, s. 365; İbn Kalânisî, s. 117; İbn Hamdûn, 156a; Sıbt, 75a; İbn Şeddâd, 52a; 95b; İbn ül-Esîr, *Atabekler tarihi*, R. H. Cr. s. 14; Mathieu, s. 188-189; Mihael, s. 173; Ebu'l-Ferec, s. 229; Hayton, *Doc. armeniens*, s. 148.

[91] Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 145-147.

alıp bir İslâm beldesi hâline getirdiğini ve kendisinden cizye istenemiyeceğini bu cevabında söylüyordu[92]. Haleb'e bağlı bazı kasabaların Süleyman'ın idâresine geçmeleri ve Haleb'li bazı ileri gelenlerin Antakya'ya gelip onu Haleb'e dâvet etmeleri Müslim ile gerginliği artırıyordu. Böylece muharebe sakınılmaz bir hâle gelmişti. Filhakika Şerefüddevle Müslim'in askerleri Antakya bölgesine akın yapmağa başladı ve Süleyman-şâh da Haleb civarına kadar bir kıt'a asker gönderdi. Böylece muharebe için iki taraf hazırlanmağa başladı. Bununla beraber Anadolu hükümdarı muharebeye tutuşmaktan sakındı ve bir sulh teşebbüsüne girişti. Lâkin red cevabı alınca 23 Haziran 1085 (24 Sefer 478)de iki ordu Haleb ile Antakya arasında, Amik ovasına akan Afrîn, çayı üzerinde, Kurzahil mevkiinde[93] karşılaştı. İlk harekette Çubuk, Türkmenleri ile birlikte, Müslim'in ordusunu terkederek Süleyman'ın tarafına geçince[94] Arap askerleri bozguna uğradı ve Türklerin tâkibi sırasında Müslim de bir mızrak darbesiyle öldürüldü. Bu netice üzerine artık ilerleyen Süleyman-şâh da 1085 Temmuzunda Haleb'i kuşattı ve Müslüm'in cesedini de Haleb kapısında defnetti[95].

Bu zaferlerden sonra Haleb'in de muhasarası Süleyman-şâh ile Büyük Selçukluları daha yakın bir mücadeleye sürüklüyordu. Bu sırada Haleb'e hâkim bulunan Şerif Ebû Hasan, Süleyman'ı oyalarken öte yandan da hem Melikşâh'a ve hem de Şam meliki olan kardeşi Tutuş'a mektup yazarak şehri kendilerine teslim etmek için ya bizzat gelmelerini veya Süleyman'ı uzaklaştıracak bir ordu göndermelerini bildiriyordu. Bu durumda Süleyman-şâh Haleb'deki taraftarları ile aleyhdarlarını baş başa bırakarak Müslim'in askerlerini tâkibe girişti; onları çöle kaçırdı ve harekete devamla Ma'arra, Kefertâb ve Şayzar şehirlerini teslim aldı; buralara vâliler tâyin etti; halka âdalet gösterdi. Kınnisrin'i kuşatıp aldıktan sonra imâr eyledi ve burada Müslim'in dul kalan zevcesi Menî'a hatun ile evlendi. Oradan tekrar Haleb üzerine hareket ederken Tutuş da Şam'dan bu tarafa doğru yola çıktı. Süleyman Haleb'i ikinci defa muhasaraya başlayınca şehir halkı: «Tutuş ile muharebeniz neticelendikten sonra şehri size teslim edeceğiz» cevabını verdi[96]. Büyük bir Türkmen

---

92 İbn ül-Esîr, *Atabekler tarihi*, s. 14; İbn ul-'Adîm, *Buğya*, 108a.

93 Bu mevki için bak. Yâkut, IV, s. 322.

94 İbn ül-Esîr, X, s. 47; Sıbt, 75a.

95 İbn ul-'Adîm, *Buğya*, 108a - 109b; *Tarih Haleb*, II, s. 89-92; 'Azîmî, s. 365; İbn ul-Kalânisî, s. 118; Baybars Mansûrî, 212b; Sıbt, 71a - 72, 75b; Mathieu, s. 190; Ebu'l-Ferec, s. 230.

96 İbn ül-Esîr, *Atabekler tarihi*, s. 16.

kuvvetine sâhip olan ve Anadolu'da ilk fetihleriyle meşhûr bulunan Eksük oğlu Artuk da Tutuş ile birlikte bulunuyordu. Diyarbekir muhasarasında Fahr ud-devle Cehîr ile birlikte bulunan ve onunla bozuştuktan ve Melikşâh'a da gücendikten sonra Suriye'ye giden Zahîr ud-devle Artuk bey orada sultanın ağır hediyeler ve hâkimiyet alâmetleri getiren ve kendisine dönmesini bildiren elçisi ile karşılaştı. Bununla beraber o: «Kutalmış oğlu Süleyman'a saldırmak ve onun sultanın memleketlerini tahribine müsaade etmemek maksadıyle Haleb'e gidiyorum» cevabını vermekle Melikşâh'ın elçilerini memnun etti; Şam'a gidip Tutuş ile anlaştı[97]. Tutuş Kudüs'ü Artuk beye ıkta etti. Rivâyete göre «her savaşda muzaffer olmuş bulunan ve Haçlılar nezdinde de yüksek bir şöhret ve itibara sahip olan» Artuk bey Tutuş ile birlikte Süleyman'a karşı Haleb üzerine yürüdü ve onun bu savaşında büyük bir rol oynadı.

Süleyman-şâh bu hareket haberini alınca Tutuş'a doğru ilerledi. İki ordu Haleb'in üç mil yakınında, 'Ayn Saylam, mevkiinde[99], 5 Haziran 1086 (18 Sefer 479) günü karşılaştı. Amcazâde iki Selçuklu sultan ve meliki arasında çok şiddetli bir savaş oldu. Suriye seferinde Süleyman-şâh'a katılan Çubuk ve sair Türkmenler, şimdi safları değiştirerek, Tutuş tarafına geçmekle ve Büyük Selçukluları tercih etmekle Süleyman-şâh'ın bozulmasına sebep oldular. Bu suretle yaratılan sarsıntıyı düzeltme gayretlerine rağmen Süleyman hezimeti önleyemedi. Esir olmak tehlikesiyle karşılaşan Anadolu sultanı savaş meydanından uzaklaştıktan sonra atından indi; kalkanını yere koyup oturdu. Yetişen Tutuş'un askerleri kendisini götürmek istedikleri zaman da kılıcını çekerek intihar etti veya diğer bir rivâyete göre muharebe meydanında şehid edildi. Başda onun veziri Hasan bin Tahir olmak üzere askerlerinin mühim bir kısmı esir oldu[100].

Süleyman-şâh'ın, savaş sahnesinden uzaklaştıktan sonra, intiharına

---

[97] Sıbt, 76a; Ebu'l-Ferec, s. 230.

[98] İbn Müyesser, *Ahbâr Mısr*, nşr. H. Massé Kahire 1919, s. 38; İbn ul-Azrak, 182: «Artuk Oğullarının Adı büyüktü. Rum ve Frenk ülkelerinde Artuk'un Kudüs'ten ve Gazi zamanından beri eski şöhret ve itibarları vardı.»

[99] Bak. Yâkut, IV, s. 178.

[100] *Alexiade*, II, s. 65; İbn ul-'Adîm, *Tarih*, II, s. 95-97; *Buğya*, 109a - 110a; İbn ül-Esîr, X, s. 50; 'Azîmî, s. 366; İbn ul-Kalânisî, s. 119; İbn Hamdûn, 156b; Baybars Mansûrî, 213a - 214b; İbn Vâsıl, *Muferric ul-kurûb*, Kahire 1953, I, s. 14-16; Zehebî, *Târîl ul İslâm*, Haydarâbâd, s. 6; Ebi'l-Fidâ, *Târih*, İstanbul 1280, II, s. 205; İbn Kesîr, XII, s. 130; Aksarayî, s. 20-21.

dair A. Komnena'nın rivâyetine mukabil Haleb tarihçisi cesedinin ölüler arasında bulunduğunu ve ancak Tutuş'un: «Selçuk oğullarının ayakları birbirine benzer»[101] diyerek ölüsünün tanındığı gözönüne getirilirse onun muharebe meydanında hayatını kaybettiğine hükmedilebilir. Süleyman'ın cesedi karşısında Tutuş'un şu sözleri iki Selçuklu ailesi, Arslan Yabgu ve Mikâil oğulları, arasındaki münasebetleri göstermek bakımından kayda şâyândır. Gerçekten o: «sizlere zulmettik; sizleri uzaklaştırdık ve öldürdük» sözlerini söyledikten sonra çok üzüldü ve gözyaşlarını sildi. Nâşını nefis bir kefene sararak cenazesini kaldırdı ve onu bir yıl önce Müslim'i gömdüğü Haleb kapısında defnetti. Süleyman'ın mağlûbiyetinde devlet merkezinden çok uzak bulunması, kendisine iltihak etmiş bulunan Suriye Türkmenlerinin karşı tarafa geçmeleri ve bilhassa Artuk bey başlıca âmillerdir. Süleyman'ın yüksek vasıflarına, askerleri ve tebeası tarafından çok sevilmesine mukabil Tutuş'un kendi maiyetine sert muamelesi dolayısıyle Türkmenlerin karşı tarafa geçmesi ancak Melikşâh'ı hesaba katmaları ile izah edilebilir[102]. Esasen bu muharebe başladığı zaman Melikşâh da Urfa'ya varmış bulunuyordu[103]. Diyarbekir fethinde Harput'u ıktâ olarak alan Çubuk'un bu tarihten sonra orada bulunması onun Süleyman'ı terk ve Büyük Selçuklular tarafına iltihak etmesinde hiçbir tereddüde mahal bırakmaz. Süleyman'ın ölümünden sonra Tutuş, onun veziri Hasan bin Tahir'i, oğulları ve karısı ile birlikte, Antakya'ya, yâni Türkiye sultanına aid bir memlekete getirdiği halde Melikşâh gelince onları İsfâhan'a götürdü ve ölünceye kadar serbest bırakmayarak Anadolu'da Kutalmış oğulları hâkimiyetine fırsat vermedi. Melikşâh'ın Süleyman'ın ölümüne üzülmesi rivâyeti doğru olmakla beraber bunun siyâsî davranış ve mücadeleler üzerinde bir tesiri olmamıştır. Melikşâh Süleyman-şâh'ın vezirini Antakya'nın malî işlerine ve Yağı-sıyan bin Alp'i de, bir miktar asker ile vâliliğe tâyin etti[104].

10. Süleyman-şâh'ın Eseri

I. Rükneddin Süleyman-şâh Anadolu'da dokuz asrı bulan bir Türk devletini sağlam temellere kurmakla bu ülkenin tarihinde çok mümtaz

---

101 İbn ul-'Adîm, *Târih, II, s.* 97.

102 Tutuş hakkında bak. *Selçuklular tarihi,* s. 163-164.

103 Bak. *Selçuklular tarihi,* s. 148.

104 Sıbt, s. 82a; İbn ul-'Adîm, *Buğya,* Feyzullah Ef .No: 1404, s. 244a.

bir mevkie sâhiptir. 1071 Malazgird zaferinden sonra Anadolu'nun her bölgesi Türkmenlerle dolmuş birçok Türk beyleri fetihlere girişmiş idise de bunlar henüz dağınık bir vaziyette olup bir Türk hâkimiyeti ve devleti bahis mevzuu değildi. Esasen Selçuk hânedanına mensup bulunmadıkça da bütün Türkmenlere şâmil müstakil bir devlet de kolay kurulamazdı. İşte Süleyman-şâh'ın 1075'de kurduğu Anadolu Selçukluları devleti bütün Türkmenleri birleştirmekle bu memleketin tarihinde yeni bir devir başladı. Süleyman-şâh Bizanslılar aleyhinde devletini kurar; hudûdlarını genişletir ve onlar karşısında Anadolu'ya mutlak hâkimiyetini kabûl ettirirken Sultan Melikşâh'a karşı da bu devletin istiklâlini korudu. Büyük Selçuklularla rekabet mücadeleleri sonraları da devam ederken bu durumda bir değişiklik olmadı. Hattâ Melikşâh Süleyman'ın oğulları I. Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud)ı İran'a götürdükten ve Anadolu'yu hükümdarsız bıraktıktan sonra da onun Anadolu'da bıraktığı Türk beylerine ve devletine karşı da tenkil siyâseti devam etti. Türk devlet telâkkisini ve bünyesini anlamıyan ilim adamları, bazı muahhar vekayi-nâmelerin müphem ve karışık ifâdelerine dayanarak, nasıl yanlış bir hükümle, durumu tersine izah ettikleri artık açıkça meydana çıkmıştır. Sultan Süleyman'ın Antakya seferi esnasında Melikşâh'ın Bizans imparatoruna Siyâvuş adlı bir elçi göndererek onunla bir muahede akti teşebbüsüne girişmesi ve bu münasebetle de Sinop ve havâlisini fetheden Karatekin'in sâhillerden çekilmeğe mecbûr kalması bu münasebetlerin mahiyetini ve Anadolu'nun itaatını sağlamak maksadıyle gösterilen gayretleri meydana koymak bakımından kayda şâyândır[105]. Fiilen elden çıksa da henüz hukukan Bizans'a aid olan Antakya, Kilikya ve Karadeniz sâhillerinin fethi karşısında Alexis'ın hiçbir ses çıkarmaması hem 1081 muahedesiyle bütün Anadolu'nun terk edildiğini hem de Süleyman'ın kudretini ve nihâyet Balkanlardaki istilâ ve gailelerin tesirini göstermiştir.

Süleyman'ın ölümünden sonra Melikşâh'ın Anadolu'da kendisine itaatı ve hâkimiyetini tesis gayretlerine rağmen bu Büyük Selçuklu sultanının ölümüne ve I. Kılıç Arslan'ın İznik tahtını elde etmesine (1092 yılına) kadar sultansız kalan Türkiye devleti yine de kendi istiklâl ve mevcûdiyetini muhafaza etti; Melikşâh'ın, öte yandan Bizans'ın tazyiklerine dayanabildi, ki bu keyfiyet Türkiye Selçuklu devletinin ne kadar sağlam esaslar üzerine kurulmuş olduğunu ve hayatiyetini meydana koyar. Sır-derya kıyılarından Marmara ve Akdeniz sâhillerine kadar müdhiş mesafeleri aştıktan sonra Anadolu'da vatan kuran Türkmenler Süleyman-şâh'ın idâresinde yeni bir millî birlik vücude getiriyorlardı. Bu-

---

[105] *Alexiade*, II, s. 64-66.

nunla beraber Türkiye Selçuklu devleti Büyük Selçuklulara nazaran mütevazi bir uc beyliğinden ibaretti. Filhakika bu Uc Gâzileri devleti Büyük Selçuklular gibi geniş ülkelerde ve İslâm medeniyetinin çok parladığı beldelerde değil iktisadî ve medenî bakımdan tam bir sukut içine girmiş bir ülkeye ve takriben bir asır süren savaşlarla da harabolmuş bir memlekette kurulmuştu. Bununla beraber çok mücadeleli ve ıztıraplı bir hayat geçiren Kutalmış oğulları amcazâdelerinkinden daha uzun ömürlü bir devlet kurmuşlar; bu mütevazi Uc beyliğini Türk vatanı haline getirmişler ve bu ülkede yeni bir hayatiyet ve medeniyet yaratmakla da dünya tarihi ve siyâsetinde daha büyük tesirlere sâhip olmuşlardır, ki Osmanlı imparatorluğunun menşei ve cihânşumûl mâhiyeti bu Uc devletinin hâiz olduğu kudreti ve tekâmülü göstermeğe kâfidir.

Süleyman-şâh böylece Marmara sâhillerinden Suriye'ye kadar uzayan bu yeni açılmış ülkede göçebe Oğuzlar ile hıristiyan yerliler üzerinde bir hâkimiyet kurmuştu. Sarayını yaptığı İznik'te ve diğer şehirlerde devlet adamlarını ve ailelerini yerleştirdi ise de devletin kuvvet kaynağını teşkil eden Türkmenler henüz toprağa ve çiftçiliğe bağlanmamış göçebeler idi. XII. asıra aid bir Haçlı müellifi onların hayatlarını ve idârelerini güzelce tasvir eder: «Türkler ve Türkmenler aynı soydandır. Hayvanlarını otlatmadıkları hiçbir memleket kalmamıştır. Bir yerden başka bir yere göçmek istedikleri zaman bir aile *(boy)* birlikte hareket ediyorlar; akrabaları olan bir reis (bey)in idâresinde bulunuyor ve onun emirlerine itaat ediyorlardı. Göçleri at, koyun, sığır, servet ve hizmetçileriyle birlikte vukubuluyordu. Çiftçilik yapmıyorlar; bütün ihtiyaçlarını hayvanları ve mahsullerinin mübadelesiyle temin ediyorlardı. Bir yerde bulundukları ve otlaklara ihtiyaç duydukları zaman en akıllılarını (beylerini) hükümdarlara gönderip bir otlak veya bölge alıyor ve bu anlaşmadan sonra oraya göçüyorlardı[106].» Türklerin Anadolu'da henüz çadır altında yaşadığını 1081'de hâlâ bir devlet kurmadıklarını ve memlekete hâkim olmadıklarını, aralarında da kuvvetli bir bağ bulunmadığını söyleyen bir Bizantist kuvvetli bir Bizans ordusu çıksa idi, vaktiyle olduğu gibi, şimdi onların da Fırat ötesine atılabileceğini iddia eder[107]. Bu kanaat şüphesiz Türk tarihini kavrayamamaktan ve şark kaynaklarına nüfûz edememekten ileri geliyordu. Zira Türkler Anadolu'da 1075'de Selçuk devletini kurmuş; Bizans ordusunu çökertmiş idi. Halbuki bu yeni devlet olmasa bile Anadolu 1040'da kurulan Büyük Selçuklu devletinin

---

106 Guillaume de Tyr, I, s. 13.

107 J. Laurentğ *Seldjoucides*, s. 94, 110-111. Bu yanlış görüşe başka Garplı âlimler de iştirâk etmiştir.

bir parçası idi. Türklerin Anadolu'da henüz göçebe hayatı sürmeleri onların bu yeni yurtlarından çekilecekleri veya atılabilecekleri bir mâna taşıyamaz. Bu hatâ Türk muhaceretinin azametini ve Arap istilâsından tamamiyle farklı bulunduğunu anlayamamaktan ileri gelmiştir. Filhakika Arap istilâsı umumiyetle askerî bir mahiyette olduğu halde Türk istilâsı devlet ordularından çok fazla Türkmenlerin bir millet olarak toptan ve devamlı göçleri ile birlikte cereyan etmişti. Anadolu'yu kendisine yurt yapan büyük Türkmen kavmini buradan atmak mümkün olmadığı gibi onların geri dönmeleri için de başka bir ülke de mevcûd değildi. Orta Asya'dan devamlı nüfûs baskısı ve göçler bir kısım kitleleri de Balkanlara püskürtmüştü, ki bu insan akınını tersine çevirmek aslâ düşünülemez. Bu sebeple Türkler için Anadolu'da yaşamak, vatan kurmak veya bu ülkede ölmekten başka bir çare kalmamıştı. Nitekim Süleyman'dan yirmi yıl sonra Haçlı taarruzları Anadolu Türklüğünü buhrana uğratmış ve Türkler Orta Anadolu'ya çekilmiş olduğu, Bizanslılar da Komnenos imparatorları idâresinde çok kuvvetlenerek bu durumdan faydalandıkları ve sâhil bölgelerini istirdad eyledikleri halde bir asırlık mücadelelere rağmen Türkleri Anadolu'dan atmak teşebbüsleri tamamiyle iflâs etmiştir. Bundan başka Türklere karşı Bizans'ı müdafaa etmeyen Anadolu'nun yerli halkları da zamanla Türk idâresini daha fazla benimsemişler ve Selçuk idâresini daima tercih ederek Bizans'ın sukutuna kadar bu davranışlarını değiştirmemişlerdir.

Süleyman-şâh «askerlerine ve tebaasına çok iyi muamele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağlardı» [108]. Antakya hıristiyanlarının komşu hükümdarları değil onu dâvet etmeleri kendi âdaletinin çok yaygın bulunması neticesi idi. Nitekim Süleyman-şâh Antakya'da bu âdaletini gösterdi ve şehri imâr etti. Süryanî tarihçisine göre: «Halkımız Süleyman'dan bir ferman alarak Antakya'da Meryem ve St. George kiliselerini inşa etti. Bu sırada Türkler Maraş müstesna, Göksûn (Keysûn), Ra'bân ve diğer Ceyhan şehirlerini de Filaretos'dan aldılar»[110]. Bizanslılar zamanında Anadolu'da büyük toprak aristokrasisi elinde esir veya topraksız duruma düşen köylüler de hürriyete ve toprağa kavuşmakla, göçebe Oğuzlar gibi, Süleyman'a bağlı olup onun hâkimiyetini kuvvetlendiriyorlardı[111]. Süleyman-şâh toprakları bu köylülere dağıtmak suretiyle hem

---

[108] İbn ul-'Adîm, *Tarih Haleb*, II, s. 88.

[109] İbn ül-Esîr, X, s. 47.

[110] Süryani Mihael, III, s. 174.

[111] Byzans'da büyük toprak sâhipleri ile esir köylüler arasındaki içtimaî uçurum için bak. Ch. Diehl, *Les Grands problèmes de l'histoire Byzantine*, Paris 1947,

onları kendisine bağlıyor, kazanıyor ve hem de bu suretle istihsali artırıyordu, ki onun halefleri zamanında hıristiyan halklar, bu maksatla, kitleler hâlinde nakil ve iskân edilmiş; boş kalan arazi bu sâyede imâr edilmiş ve gelir sağlanmıştır. Göçebe Oğuzlar da tedricen boş kalan ve devlete intikal eden topraklara yerleştirilmiştir. Bu, eski Türk göçebe hukuk ve ananelerine göre Anadolu'da kurulan ve Osmanlılar devrine intikal eden Mirî toprak rejimi, yâni mülkiyeti devlete ve tasarrufu köylülere aid sistemi, meydana getiriyordu, ki Selçuk Türkiyesindeki şartlar ve tatbikat bu sistemin Süleyman zamanında kurulduğunu göstermektedir[112].

Süleyman, devrine ve Anadolu ahvâline dair kaynakların kifâyetsizliğine ve muahharlarının yanlış veya ters anlamalarına rağmen, Anadolu'da tamamiyle müstakil bir devlet kurmuş ve Büyük Selçuklulara karşı da bu istiklâli için savaşlara girişmiştir, ki haleflerinin onlarla rekabet ve üstünlük mücadeleleri de aynı maksatla devam etmiştir. Bu sebeple Süleyman'ın Melikşâh'a bağlı bulunduğuna ve onun tarafından Anadolu'nun idâresine memur edildiğine dair görüşlerin artık hiçbir esasa dayanmadığına, modern tarihçilerin muahhar kaynakların yakıştırma ifâdeleri tesirinde kaldıklarına ve feodal Türk devlet telâkkisi ve bünyesinin anlaşılamamasından ileri gelen bir hatâya düştüklerine hükmetmekte artık hiçbir tereddüt kalmamıştır. Nitekim bu husus yukarıda verilen bütün delil ve izahlarla meydana çıkmış ve Türkiye Selçuklu devletinin kuruluşu hakkındaki karışıklık ve karanlıklar aydınlanmıştır[113].

Türkiye Selçuklu devletinin kurucusu ve ilk sultanı sıfatiyle Süley-

---

s. 103-107; G. Rouillard, *La Vie rural dans l'Empire Byzantin*, Paris 1953, s. 96-104; yine G. Ostrogorskij, *Féodalité Byzantine*, Paris 1954 .

112 Attabiates, s. 306; G. Finlay, s. 51; Osman Turan, *Droit terrien sous les Seldjoukides de Turque*, R. E. İsl. (1948), s. 25-49. J. Laurent «Süleyman büyük mülkiyet sâhiplerinin arazisini köylüler arasında taksim etti ve hıristiyanları huzûra kavuşturdu; bu, fütühatının sür'atini izah eder» düşüncesini fir faraziye olarak kabûl eder (Bak. *Seldjoucides*, s. 97).

113 M. H. Yınanç, s. 117; Cl. Cahen, *La pénètration turquie en Asie-mineur*, s. 44. Kafesoğlu (*Melikşâh devrinde Selçuklu imparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 86) ve M. Köymen (*Selçuklu devri Türk tarihi*, s. 106) de bu yanlış görüşte aynen M. H. Yınanç'ı takip etmişlerdir. Melikşâh'ın Anadolu'ya «Selçuk sancakları» göndermiş olduğuna (Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veled uş-şefîk*, Fâtih, no: 4519, s. 485) ve İbn Bîbî,'nin onun tarafından Anadolu fethine memur edildiğine (s. 18) dair ifâdeleri misâl olarak kaydedilebilir, ki bu hatâları çoğaltmak kabildir. Bununla beraber Mısır'da Şiî Halifeliğini tanıma endişesi karşısında Halife ve Melikşâh'ın Süleyman-şâh'a birtakım hâkimiyet alâmetleri vermiş olması da aksi bir hüküm çıkarmağa sebep teşkil etmez.

man-şâh Anadolu Türkleri arasında «*Gâzi*» *lik* pâyesini kazanmış ve efsânevî bir hüviyet almıştır[114]. Filhakika, ilk Osmanlı tarih yazarlarına göre, Selçuklular'ın ceddi olarak gösterilen Süleymanşâh Osmanlıların da ceddi sayılmış; rivâyetlere göre Urfa taraflarında bulunduktan sonra Fırat nehrini geçerken boğulmuştur. Enverî de Süleyman'ı Kutalmış oğlu saymakla Selçuklu sultanının nasıl Osmanlı seceresine intikal ettiğini gösterir[115]. Tarih, Selçuklu Süleyman-şâh'ın Tutuş ile muharebede şehid olup Haleb kapısında defnedildiğini bildirdiği halde efsâne Osmanlı Süleyman-şâh'ın Fırat'ta boğulup Ca'ber kal'asına gömüldüğünü söyler. İhtimal ki efsânenin bu şekli alması I. Kılıç Arslan'ın Fırat'ın kolu Hapur nehrinde boğulmasiyle de karıştırılmıştır. Kılıç Arslan'ın bu ölümünün Türkler arasında meşhûr olduğuna dair İbn ül-Esîr'in rivâyeti burada çok mânâlı bir hâdise olarak kayda şâyândır, ki Süleyman-şâh ve Kılıç Arslan'a aid hikâyelerin Türkler arasında nasıl acı bir hâtıra ve akisler bıraktığını ve ne şekilde birbirine karışarak Osmanlılara intikal ettiğini ifâde eder[116]. Lâkin Osmanlı veya Selçuklu Süleyman-şâh'a Ca'ber kalesinde isnad olunan ve asırlar boyunca sürüp ilk Osmanlı tarihlerine kadar çıkan «*Mezâr-ı Türk*» hakkında elimizde mevsuk bir kayıd mevcût değildir. Bu münasebetle Ca'ber'de sâdece İmâdüddin Zengi'nin öldürüldüğünü, bununla beraber yine de cesedinin orada değil Rakka'da defnolunduğunu kaydedelim[117]. Bundan başka Ca'ber kalesi Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra Melikşâh tarafından alınmış olup Haleb kapısında yatan Süleyman-şâh'ın oraya nakledilmesi için de ne bir delil ve ne de bir sebep vardır[118]. Böylece Süleyman-şâh medfeninin ve «*Türk mezarı*» nın Ca'ber'de bulunduğuna dair eski rivâyetleri teyid etmek mümkün olamamıştır. Osman ve Ertuğrul Gâzi'nin ceddi Süleyman-şâh'ın Selçuklu Süleyman-şâh ile karıştığı veya birleştiği meydana çıkarken Osmanlı ananesi Osman Gâzi'nin Selçuk sultanı için: «Eğer eydürse, kim ben âl-i Selçukum dirse ben hod Gökalp nesliyüm. Eğer bu vilâyete (Anadolu'ya) ben anlardan öndin (önce) geldim dirse Süleymanşâh anlardan hod öndin geldi...» ifâdesini kullanarak Süleyman-şâhı benimser ve Selçuklulara vermez. Öte yandan tarihî bazı rivâyetlere uygun olarak da Anadolu'ya ilk gelenin o olduğunu ve

---

[114] İbn Bîbî, s. 18.

[115] *Düstûr-nâme*, nşr. M. Halil, s. 78.

[116] Bak. Osman Turan, *I. Kılıç Arslan*, İA, VIII, s. 687.

[117] 'İmâduddin-Bundarî, s. 204; Abu Şâme, *Kitâb ur-ravzatayn*, I, s. 42.

[118] İbn ul-'Adîm, *Târih*, II, s. 100; *Yâkut*, II, s. 142.

50000 çadır halkı ile göçtüğünü Reşid üd-din de söyler. Bununla beraber bu rivâyetler tamamiyle Selçuklu Süleyman-şâh'ı gösterir[119].

Gerçekten Osmanlıların Selçuklu Süleyman-şâh'ı kendi cedleri arasında göstermelerine, Anadolu Türkleri ve bu arada Osmanlıların mensup olduğu Kayı Han kabilesi arasında asırlarca yaşayan şifahî rivâyetlerin bu şekilde intikali nazariyle bakmak mümkündür. Lâkin aynı şekilde Ca'ber kalesinde asırlarca takdis edilen bir «*Türk Mezârı*»nın bulunmasını da reddetmek kolay değildir. Bu rivâyetlerin Kutalmış oğullarının bu havâlide geçirdikleri mücadeleli hayatları ile, onlardan veya onlar ile birlikte Kayı han boyundan bir başka şahsın burada medfun bulunması ile alâkalı olması ihtimali de vardır. Zira eski Osmanlı tarihçilerinden itibaren asırlar boyunca hânedanın ceddi Süleyman-şâh'ın kudsî bir hâtırası ve «*Türk Mezârı*» olarak yaşayan rivâyetleri tamamiyle bertaraf etmek de kabil olamamakta; Osmanıların da Süleyman-şâh adlı bir atalarının Selçuklu Süleyman-şâh ile karışmış olacağı ihtimalini düşündürmektedir. Böylece Süleyman-şâh ve Türkiye devletinin kuruluşu hakkında kaynakların verdiği çok karışık, kifâyetsiz ve hatâlarla dolu rivâyetlerinin tarihî îzahı ve mânâsı bugün bundan ibârettir[120].

---

119 Âşık Paşa-zâde,*Târih*, İstanbul 1332, s. 3, 18; Neşri, *Cihân-numâ*, Ankara 1949, I, s. 60. *Câmi'ut-tevârih* (*Oğuz-nâme* sonunda) Almanca tercümesi ve neşri için bak. K. Jahn, *Die Geschite der Oguzen des Raşîd ad-din*, Wien 1969, s. 68. Osmanlıların muhacereti ve menşeine dair bu rivâyetlerin umumî bir icmali M. H. Yınanç tarafından yapılmıştır (bak. *Er-tuğrul Gazi*, İA, IV, s. 328-337.

120 Süleyman-şâh ve Türkiye devletinin kuruluşundan önce Anadolu'nun fethi sebepleri ve Türkleşmesi hakkında bak. *Selçuklular tarihi*, s. 67-76, 195-202.

III

I. KILIÇ ARSLAN ve SİYASÎ SARSINTISI (1086 — 1107)

1. Ebû'l-Kasım ve İznik Devleti

Melikşâh, Süleyman-şâh'ın ölümünden takriben altı ay sonra, Birinci kânun 1086'da Haleb'e geldi. Melikşâh bu sırada Haleb'i alan kardeşi Tutuş'u sâdece Şam meliki olarak bırakıp burasını Kasım ud-devle Aksungur'a, Antakya'ya varınca orasını da Süleyman'ın vezirinden alıp Yağı-sıyan'a[1], Urfa'yı Bozan'a ve Musul'u da Çökermiş'e ıktâ etmişti[2]. Eksük oğlu Artuk da kendisine ıktâ edilen Kudüs'de yerleşti. Urfalı Mathieu «dünyanın sultanı, hıristiyanların hâmisi ve babası» Melikşâh'ın sayısız bir ordu ile Rûmların ülkesine gittiğini yazarken bununla bütün Anadolu'yu değil Bizans'a aid sayılan Antakya ve Urfa havâlisini kasteylediği, bu türlü müphem ifâdelere İslâm kaynaklarında da rastlandığı halde şarkî ve cenubî Anadolu'dan ileri gitmediği ve bu rivâ-

---

[1] Bu devirde Türkçe ism-i fâil *(paraticipe present)* ekleri henüz *g, k* harflerini muhafaza ettiği için emsâli gibi bu isim de kaynaklarda bazan Yağı-sıgan şeklinde yazılmıştır.

[2] Urfa Filaretos'un yerine Barsuma idâresinde bulunurken Bozan tarafından kuşatıldı ve şehir halkının ona karşı isyânıyle burası teslim alındı. İbn ül-îAdîm (*Târih*, II, s. 100) Melikşâh'ın, Urfa'ya varınca, orasını müslüman olan Filaretos'a verdiğini yazarken daha evvel vukubulan bir hâdiseyi yanlışlıkla bu zamana alır. Mathieu böyle bir şeyden bahsetmediği gibi (s. 196) şehirin sultanın bu seferi esnasında fethine memur edilen Bozan tarafından alınması da bunu gösterir. Nitekim Filaretos'a halkın nefreti dolayısı ile Urfa değil Maraş verilmiş ve bir müddet yaşadıktan sonra orada ölmüştür (Süryanî Mihael, s. 173; Ebû'l-Ferec, s. 231; J. Laurent, *Des Grecs aux Croisés*, Byzantion I (1924), s. 402. Osman Turan, *Selçuklular tarihi*, s. 148-149.

yetlerin de İznik'e karşı Porsuk veya Bozan kumandasında yapılan seferlerle karıştırıldığı muhakkaktır[3].

Süleyman-şâh Antakya seferine çıkarken yerine baş kumandan olarak İznik'te bıraktığı Ebû'l-Kasım *(Apelkasem)*[4] kendisinden sonra artık bu devlete sâhip çıkmış; hattâ rivâyete göre İznik tahtına çıkarak sultan ünvanını da almış ve kardeşi Ebû'l-gâzi *(Pulhasi)*yi Kapadokya (Kayseri) vâliliğine tâyin etmişti[5]. Çok akıllı ve cesûr bir insan olan Ebû'l-Kasım bununla da kalmayarak Süleyman-şâh ile imparator arasında 1081 yılında yapılan muahede-nâmeyi de bozarak İstanbul Boğazına ve Marmara sâhillerine doğru akıncılarını sevketmiştir. Bu sebepledir, ki Anna Komnena imparatorluğun üç kıt'aya hâkim eski durumiyle bu günü mukayese ederek «şimdi şark'da İstanbul Boğazı ve garb'de de Edirne'nin hudûd» teşkil ettiğini belirtir. İmparator mukabil kuvvetler gönderip Ebû'l-Kasım'ı sulha zorlamak istiyordu ise de buna muvaffak olamadı. Hattâ Selçuklular, daha mühim bir teşebbüse girişerek, Marmara sâhilinde fethettikleri *Kios* limanında g e m i i n ş a s ı n a başlayarak Bizans ile donanma sâayesinde daha iyi mücadele edeceklerini, bizzat İstanbul'a sâhip olacaklarını düşünüyor ve galiba İzmir beyi Çaka ve Balkanlar'da Peçeneklerle de münasebette bulunarak bu gayeyi temine çalışıyorlardı[6]. İmparator bu durumda Bizans'ın Makedonya'da yerleştirdiği «*Vardar Türkler*»ine mensup Tadik (Tadikios) kumandasında bir orduyu İznik üzerine gönderirken donanmayı da Butumites idâresinde harekete geçirdi. Bizans ordusu İznik önünde karargâh kurup kuşatma hazırlıklarına girişti. Türkler küçük bir baskın yapıp hemen sûrlar içine kapandılar. Bizans donanması da inşa hâlindeki S e l ç u k g e m i l e r i n i yangına verdi. Bu sırada Melikşâh'ın Anadolu'yu itaata almak maksadıyle Porsuk kumandasında 50000 kişilik bir ordu gönderdiği haberi gelince Bizans ordusu çekildi[7].

Bu çekilişi hisarlardan gören Ebû'l-Kasım tâkibe koyulmuş ve İzmit körfezi yakınında bir çarpışmada bazı muvaffakiyetler elde etmiş; İzmid'i almış; Bizans ordusu da İstanbul'a varmıştı. Fakat Anadolu bey-

---

[3] Mathieu, s. 196, 'İmâdeddin-Bundarî, s. 55; *Ahbâr ud-devle*, s. 72.

[4] Ebû'l-Kasım bir künye olup onun adı bize kadar gelmiş değildir.

[5] Anne Comnène, *Alexiade*, II, 63, 67. Ebû'l-Kasım'ın sultan ünvanını alabilmesi için Selçuk'un soyundan gelmesi gerekirdi. Halbuki bu hususta elimizde hiç bir işaret yoktur. Ebû'l-Gâzi'nin Haçlı seferlerinde Kılıç Arslan ile birlikte Ereğli savaşını yapan Hasan beg olduğuna aşağıda temas edilecektir.

[6] Nitekim A. Komnena Çaka'nın Bizans'a karşı harekete geçtiği sıra Ebû'l-Kasım'ın da İzmit'e karşı bir taarruza hazırlandığını söyler (II, s. 110).

[7] *Alexiade*, II, s. 68-70.

lerini itaata aldıktan sonra ilerleyen Porsuk'un büyük ordusuyla İznik'e yaklaştığı anlaşıldı. Bu sebeple Ebû'l-Kasım'ın sulhu kabûl talebi üzerine imparator onu İstanbul'a dâvet etti. İstanbul'da kaldığı müddetçe de eğlencelere, at yarışlarına, banyolara ve tiyatrolara götürüldü; şehrin âbideleri gösterildi; muahede teyid edilip hediyelerle ve askerî yardım vâdiyle gönderildi. Porsuk da ordusuyla gelip İznik'i muhasara etti. Muhasara esnasında Alexis yardım kuvveti gönderirken eski siyasî ananesine uygun olarak «Roma imparatorluğunun iki düşmanından en zayıfını tutarak birbirine vurdurma» istediğini bizzat imparatorun kızı da itiraf eder. Bizans ordusu gelince bizzat imparatorun da mevcûdiyetini sanan kuşatıcılar muhasarayı kaldırdılar[8]. Porsuk'un bu seferi müphem kalmakta ve burada bitmiş gözükmektedir. Yukarıda temas ettiğimiz üzere Süleyman'ın memleketine ve bizzat payitahtına karşı bir ordunun gönderildiği bir sırada Suriye taraflarında fetihlerle uğraşamıyacağı düşünülürse seferin onun ölümünden sonra olduğu bir tereddüdü gerektirmez. İslâm kaynakları Melikşâh'ın Haleb seferinden önce, 1086 Birinci teşrininde (Receb 479) «ordusunun Porsuk, Bozan ve Ayaz ile birlikte gelip bir kısmının Rum (Anadolu) ve Antakya arasında uzandıkları» haberini verirler. Porsuk'un 1087 Nisanında Melikşâh'ın kızının düğününde Bağdad'da bulunduğu da gözönüne getirilirse savaşın iki tarih arasında, yâni aradaki altı ay zarfında, vukubulması mümkündür[9]. Lâkin onun Anadolu'dan neden döndüğü belli olmadığı gibi Melikşâh'ın onun yerine gönderdiği Bozan'ın ne zaman geldiği de belli değildir.

Filhakika Porsuk'un dönüşünden sonra Melikşâh tarafından Anadolu'yu itaata memur edilen Bozan'ın Urfa'yı fethi 28 Şubat 1087'de ve onu müteakip Gence seferi de bu yılda olduğu için bu seferin daha sonra vukubulması gerekir[10]. Bozan'ın Melikşâh'ın ölümünde, 1092 İkinci teşrininde, Anadolu'da bulunması da bu seferin bundan daha sonra olduğunu gösterir. Bu takdirde Melikşâh'ın Porsuk'un dönüşünde Anadolu'yu bıraktığı veya Porsuk'un da Bağdad da bulunduğu ve 1087 den daha sonra Anadolu'ya hareket ettiği neticesi çıkar. A. Komnena, Melikşâh'ın Bozan'ı Ebû'l-Kasım'a karşı gönderirken ona imparatora sunulmak üzere bir mektup da verdiğini yazar. Gerçekten aynı müellife göre Süleyman-şâh'ın Antakya seferi esnasında Melikşâh imparator Alexis'e Siyavuş adlı bir elçi göndermiş ve kızını oğluna almak ve bazı sâhil şehirlerini impara-

---

[8] *Alexiade*, II, s. 70-74. Bu müellif bermutad tarih vermemektedir.

[9] İbn ül-Esîr, X, s. 51, 55; İbn ül-'Adîm, *Târih*, II, 100 *(ve vasalat 'asâkir Melikşâh ma'a Porsuk ve Ayaz ve Bozan ve gayrihim ve nezele ba'zuhum ilâ beled el-Rûm ve'mteddu fimâ beynehumâ ve beyn Antakya)*.

[10] Mathieu, s. 198, 199.

tora bırakmak şartıyle bir muahede teklifi yapmıştır. Anası Gürcü olan Siyâvuş'u, büyük mevki vermek suretiyle, yanında alakoyan imparator onu bu mektup ile Sinop'a göndermiş ve bu durumda Süleyman-şâh'ın Antakya seferi esnasında bu şehri ve diğer sâhilleri fetheden Kara-tekin buraları terke mecbûr kalmıştı[11]. Melikşâh, Siyâvuş *(Siaus)* un gecikmesi sebebini ve âkıbetini öğrenince Bozan ile gönderdiği mektubunda, aynı teklifleri yaptıktan sonra, ona «İmparator, senin durumunu biliyorum. Tahta çıkar çıkmaz birçok tehlikelere marûz kaldınız. Lâtinlerle işi bitirdikten sonra size karşı İskit (Peçenek)lerin nasıl hazırlandıklarını, Ebû'l-Kasım'ın da Süleyman ile aranızda mevcûd muahedeyi bozarak nasıl Kadıköy *(Damalis)*e kadar yağma ettiğini öğrendim. Eğer Ebû'l-Kasım'ın o bölgelerden atılmasını istiyorsan kızını oğluma gönder. Böylece benimle müttefik olacak, hiçbir engel ile karşılaşmayacak ve yalnız Anadolu'da değil İllirya'ya kadar Avrupa'da da muvaffakiyete ulaşacaksın. Bundan böyle göndereceğimiz kuvvetler sâyesinde kimse sana karşı koyamıyacaktır»[12] diyordu. İmparatorun Melikşâh'ın mektubuna dört kişilik bir elçi heyeti ile cevap verdiği, sulh tekliflerini kabûl ettiği, fakat kız verme talebini askıda bıraktığı da rivâyet ediliyor[13]. Bizans'ın bu çok zayıf durumunda Melikşâh için bir fedakârlık bahis mevzuu olamıyacağı, Bizans müelliflerinin zihniyetine göre müzakerelerin değişik bir mânada nakledildiği şüphesiz olmakla beraber sultanın Anadolu işlerini düzeltmek için imparatoru Ebû'l-Kasım ile müşterek bulunmaktan vazgeçirmek istediği muhakkaktır. Bununla beraber bu sırada Sinop'un Bizanslılar eline geçmesi Melikşâh tarafından terkini değil Kara-tekin'in Bozan'ın seferi dolayısıyle müşkül bir durumda kaldığını gösterir.

---

[11] *Alexiade*, II, s. 64, 66. *Dânişmend-nâme*'de Dânişmend Gâzi ve Artuk'un arkadaşları arasında gösterilen Kara-tekin Çankırı ve Kastamoni taraflarının fâtihi olup birinci şehirde kendisine atfolunan bir türbe vardır. Destâna aid kahramanlar arasında Osman, Eflânus'u almış ve Osmancık adı ondan gelmiş; Süleyman da Samsun (Sâmiye) ve sâhillerin fethine gitmişti (Paris nüshası, s. 114b, 115b). Er-basgan ile birlikte asîler arasında bulunan ve Şirvan'a kaçan bir Kara-tekin ile Melikşâh'ın karşısında Dânişmendliler ve Anadolu Selçukluları ile birlik olan Sinop fâtihi bu Kara-tekin'in aynı şahsiyet olması düşünülürse de birincisinin Maskat'da öldüğü söyleniyor (*History of Darband and Sharvan*, nşr. V. Minorsky, Cambridge 1958, Arapça metin s. 12-14).

[12] *Alexiade*, II, s. 74-75. Melikşâh'ın Anadolu'yu itaata almak için Alexis ile giriştiği bu temasların mahiyeti anlaşılmakla beraber Antakya veya Anadolu'nun terkine dair kaydın esası olamayacağı âşikârdır. Bizans'ın Büyük Selçuklulara haraç ödediğine dair haberler de bunu tekzip eder. Bak. İbn ül-Esîr, X, s. 58, 73; *Ahbâr ud-devle*, s. 63, 65; İmâd ud-din, s. 55. Osman Turan, *Selçuklular tarihi*, s. 152.

[13] *Alexiade*, II, s. 76.

Bozan İznik'i muhasara etti. Fakat Ebû'l-Kasım bütün şiddeti ile mukavemet gösteriyor ve Bizans'dan da yardım alıyordu. Birkaç hücum teşebbüsü muvaffak olamayınca Bozan ordusunu alarak başka şehir ve kaleleri almak maksadıyle Ulubat *(Lopadion)* gölü tarafına çekildi. Bununla beraber vaziyetin nezaketi dolayısıyle Ebû'l-Kasım kardeşi Ebû'l-Gâzi'yi İznik'te bırakarak Melikşâh'a gitti. On beş katır yükü altunla sultanı bulmak, Emîr Bozan'ı geri çektirmek ve kendisini İznik'te bırakmak maksadıyle huzûra çıkmak istedi. Melikşâh «Emîr Bozan'ı oraya tâyin ettikten sonra bir daha geri çekemem. Ona git, bu parayı kendisine ver ve talebini ona bildir; onun rızası benim irâdem olacaktır» cevabiyle Ebû'l-Kasım'ı kabûl etmeden gönderdi. Böylece Ebû'l-Kasım bir müddet İsfahan'da ikametinden sonra bir şey elde edemeden döndü ve Bozan ile anlaşmağa karar verdi. Fakat Ebû'l-Kasım'ı tâkibeden Bozan, gönderdiği adamlarla, onu yolda yakalatıp getirtti ve yayın kirişiyle boğdurdu[14].

Urfalı Mathieu Emîr Bozan'ın Antakya beyi Yağı-sıyan'ı, Haleb beyi Ak-sungur'u da kuvvetleriyle birlikte yanına alarak büyük bir ordu ile Rumlar üzerine yürüdüğünü, İznik şehri önünde durarak İstanbul'u fethetmek istediklerini, fakat imkânsızlığını anladıktan sonra tekrar İznik önüne döndüklerini ve nihayet Melikşâh'ın ölümü (1092 İkinci teşrin) sebebiyle her biri kendi memleketine döndüğünü belirtir[15]. Böylece Bozan Ebû'l-Kasım'ın öldürülmesinden sonra kardeşi Ebû'l-Gâzi'nin elinde bulunan İznik'i alamadan dönmüştür. Onun bu seferinin başlangıç tarihi ve Anadolu'daki hareketleri hakkında tafsilât yoktur.

2. Çaka ve Tanrı-bermiş

Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra Anadolu'da meydana çıkan müstakil beyliklerden biri de Çaka tarafından İzmir bölgesinde kurulmuştu. Cesareti ve zekâsı sâyesinde büyük teşebbüslere girişen Çaka Türk akınları esnasında çok genç yaşda iken Bizanslılar tarafından esir edilmiş ve

---

[14] *Alexiade*, II, s. 74-76, 78. Müellif Ebû'l-Kasım'ın Melikşâh'ın emrile boğdurulduğunu da ilâve eder. Onun yayın kirişi ile boğdurulması Sel;uklu hânedanına mensubiyetini ifâde eder ve Sultan ünvanını aldığına dair kayıd doğru ise bu husus daha sağlam bir delil olur.

[15] *Chronique*, s. 203-204; Vardan, s. 184. Melikşâh'ın 16 Şevval 485 (21 İkinci teşrin 1092) Cuma günü ölümü hakkında bak. İbn ül-'Adîm, II, s. 106; İbn ül-Esîr, X, s. 73; *Ahbâr ud-devle*, s. 71. İmad ud-din (Bundarî) nin 6 Şevvâl kaydı şüphesiz bir rakam düştüğünü gösterir.

sarayda yetiştirilmiştir. Kendi hayatına aid bir safhayı bizzat anlatırken «Ben vaktiyle Asya (Anadolu)da akınlar yapan ve kahramanca savaş eden bir genç idim. Fakat tecrübesizliğin kurbanı olarak Aleksandros Kabalika tarafından esir edildim; sonra da N. Botaniates'e sunuldum. Ben derhal âsalet *(protonobilissimos)* rütbesine ve zengin hediyelere nâil oldum. Fakat Alexis Komnenos imparator olduktan sonra herşey koptu...» demekte ve böylece Rumeli değil Anadolu Türklerinden ve Müslüman olduğu anlaşılıyor[16]. Onun Bizans'da derhal bir âsalet rütbesi kazanması da menşei ile ilgili gözüküyor. Nitekim başka bir Bizans vak'a yazarı ondan «küçük asılzade sınıfından, kahraman ve büyük Türk Çaka» sıfatlariyle bahsetmesi de bu sebepledir[17]. Çaka'nın ilk Anadolu Türkleri tarafından bilinmesi ve takibedilmesi de onun bu menşei ve hüviyetiyle ilgili bulunmaktadır. Filhakika tarihî hâdiseleri destanî bir şekilde aksettiren *Dânişmend-nâme* onu Sıvas ve Kayseri'den İstanbul hududlarına kadar gaza yapıp Turasan'ın arkadaşları arasında saydığı Çavuldur Çaka'nın bu şahsiyet olduğu ve onun Oğuzlardan Çavuldur boyuna mensup bulunduğu beliriyor[18]. Bir *Selçuk-nâme* de Malazgird zaferinden sonra ilk feodal Anadolu beyliklerinin kurucuları olarak Artuk, Dânişmend, Mengücik ve Saltuk beyleri zikrederken Maraş ve Sarûs (Sariz) bölgesinin fâtihi bir Çavuldur beyden bahseder[19]. Bu deliller Çaka'nın Çavuldur boy veya beyi ile ilgisini göstermektedir. Çaka'nın Midilli adasına Galabaç (Yalvaç) adında bir kardeşini tâyin etmesi onun İzmir'e geldiği zaman akrabaları ile münasebete giriştiğine ve diğer Türkler gibi onların da kendisi ile birleşdiğine delâlet eder[20]. Çaka'nın Homiros'dan parçalar

---

16 *Alexiade*, II, s. 114; A. N. Kurat, *Çaka Bey*, İzmir 1946, s. 26.

17 Zonaras, s. 111b.

18 «*İslâm çerisi atlandı; çeri mukaddemi Çavuldur Çaka idi; beşyüz erle revâne oldı... Kayseriyye'den tâ İstanbul sınûrına dek her ne kadar şehir varsa harap kıldı... .... İstanbul'a varup Kayser'in çerisin sıydılar; İstanbul'u aldılar... ol aradan geçüp Rûm-ili vilâyetine düşdiler*» (*Dânişmend-nâme*, Bibl. Nat. Turc, 317, s. 143a). Bu iki şahsiyetin aynı kişiler olduğunu M. H. Yınanç (*Anadolu'nun Fethi*, s. 127) ve A. N. Kurat tarafından (*Peçenek tarihi*, İstanbul 1937, s. 164) ileri sürülmüştür. Maamafih son müellif onu daha ziyâde Rumeli Türklerine mensup sanır (s. 198), ki kendi hayatına dair bizzat rivâyeti de Anadolu'dan gittiğini teyid eder. Esasen Çaka asîl bir Türk boyundan ve müslüman olmasa idi İzmir bölgesi Türkleri arasında devlet kuracak bir itibara da sâhip olamazdı.

19 Zahîr ud-dîn Nîşapûrî, *Selçuk-nâme*, (Câmi ut-tevârih'de), nşr. A. Ateş, Ankara 1960, s. 30. İslâm müellifleri arasında Çaka'dan *Zakas* şeklinde yalnız Müneccim-başı bahseder, ki bunun Bizans kaynaklarından geldiği anlaşılıyor.

20 *Alexiade*, II, s. 158. A. N. Kurat *Galabaç* adının Yalvaç olması gerektiğini kabûl eder.

okuduğunu gösteren kayıdlar da onun imparator Botaniates'e takdim edildiği 1078 yılına kadar Bizans sarayında uzun müddet kaldığını ve Yunan kültürünü de bu sâyede aldığını meydana koyar[21].

Süleyman-şâh ve Mansûr'un 1078'de Botaniates'i tahta çıkardıkları ve askerlerinin Üsküdar'a vardıkları zaman Çaka asâlet rütbesi almış; bu imparatorun sukut edip 1081 yılında yerine Alexis tahta çıkınca o da İstanbul'da mevkiini kaybetmiş; İzmir taraflarına kaçıp siyasî faaliyetlere girişmesi de bu zamanda olmuştur. Bu sırada İzmir havâlisi artık Türklerin eline geçmiş ve bu tarihde Süleyman-şâh ve imparatorun yaptıkları muahede ile Bizanslılar artık Anadolu'dan uzaklaşmıştı. Çaka'nın faaliyetleri denizlerde görülmekle beraber kuvvetinin esasını orada bulduğu Türkler teşkil ediyordu. Çaka, Bizans kaynaklarında Peçeneklerin imparatorluğa saldırdıkları 1088—1089'da meydana çıkmaktadır[22]. Bununla beraber Porsuk'un Iznik muhasarasından önce ve Ebû'l-Kasım'ın İzmit'e hücûm ettiği zaman Çaka'nın ilk hareketi vukubulmuş; bu suretle Bizantinistlere aykırı olarak 1086 yılına kadar çıkmanın lüzûmu belirmiştir[23]. Nitekim Zonaras da Çaka'nın isyanını Peçenek seferinden önce ve Norman Robert Guiscard'a karşı imparatorun 1083'de giriştiği hareketten sonra göstermek suretiyle bu hususu teyid etmektedir[24].

Böylece İstanbul'dan İzmir'e kaçan Çaka bu bölgeye yeni gelmiş bulunan Türkleri etrafında toplayarak süratle bir sâhil beyliği kurmağa başladı. Bizans'daki tecrübesinden ve Rûmlarla münasebetlerinden faydalanarak tedarik ettiği ustalarla bir donanma hazırladı. Birçok gemiler ve bu arada kırk avcı gemisi yaptırdı; içlerine savaşçılar yerleştirdi. İlk defa İzmir körfezinde ve şimalinde Urla *(Klazomenai)* ve Foça şehirlerini Bizanslılar elinden aldı. Midilli vâlisine adam göndererek derhal adayı boşaltmasını, aksi takdirde âkıbetinin tehlikeli olacağını bildirdi.

---

[21] *Alexiade*, II, s. 116. Maamafih eserin nâşiri B. Leib, Çaka'nın Homiros'u bildiğine dair bu kaydı biraz müphem bulur (s. CXXVIII). Bizans Saray ve ordularında daha Gök-türkler zamanından beri Türkler bulunmuştur. Alexis'in en mühim kumandanlarından Vardar Türklerine mensup *Tadık* da Çaka'nın sarayda bulunduğu zaman orada idi.

[22] Chalandon, *Alexis I. Comnène*, s. 126; Lebeau, XV, s. 226-227.

[23] «İznik vâlisi ve Türklerin emîri Ebû'l-Kasım İzmit'e hücûma hazırlandığı ve Peçeneklerin Garpte birçok güçlükler çıkardığı bir zamanda Çaka da bu durumdan haberdar olarak, İzmir'den bir donanma vücûda getirmeğe karar verdi» (*Alexiade*, II, s. 110) kaydı onun daha önce zuhûr ettiğini gösterir.

[24] Chalandon, I, s. 126 (Zonaras, XVIII, 25, s. 376).

Vâli korkusundan bir gece İstanbul'a kaçınca adayı işgâl etti. Fakat ada merkezinde mukavemet olduğu ve imparator gemiler göndererek müdafaaya giriştiği için Çaka vakıt kaybetmeksizin hemen Sakız adasını hücum ile fethetti[25]. Hattâ bir rivâyete göre İstanköy, Rodos ve diğer adaları da sür'atle ele geçirdi[26]. İmparator Çaka'ya karşı Kasatmonili Nikephoros kumandasında kuvvetli bir donanma gönderdi ise de Çaka ilk çarpışmada düşmanını mağlûp ve gemilerin mühim bir kısmını zaptetti[27].

Çaka böylece Bizans'ın yalnız karadan yıkmanın imkânsızlığını düşünerek, Türk tarihinde ilk defa, çok mâhir ve atılgan bir denizcilik hareketine girişti. Muvaffak olabilmek ve bizzat Bizans imparatorluğunu ele geçirmek maksadıyle Anadolu'da Müslüman ırkdaşlarının başı Ebû'l-Kasım ile ve Balkanlarda da Peçeneklerle münasebetlere girişerek müşterek bir taarruz cephesi kurmağa çalıştı. Fakat Melikşâh, 1086'da, Porsuk'u İznik muhasarasına gönderdiği ve Ebû'l-Kasım Bizanslılarla anlaşmak zorunda kaldığı için Çaka sâdece Peçeneklerle birlikte hareketine devam etti. İmparator Alexis Kastamonili Nikephoros'un mağlûbiyeti üzerine Sinop ve diğer Karadeniz sâhillerini kurtamağa çalışan donanma kumandanı Konstantin Dalassenos'u gemileriyle birlikte Çaka üzerine gönderdi. İzmir'de bulunan Çaka'nın yetişmesinden önce Sakız adasına bir çıkarma yaptı ve şehri düşürmeğe çalıştı. Surlarda yıkılma gözüktüğü zaman dayanamıyacaklarını anlayan Türkler «*Rûm dilinde*» yalvarmağa başladılar. Bununla beraber Türkler hisarı tamir edip teslim olmadılar. Durumu öğrenen Çaka, donanmasını hazırladı ve 8000 Türk askeri ile İzmir'den Sakız'a hareket etti. Karşı çıkmaya cesâret edemiyen amiral Dalassenos çekilince Çaka hisara yanaştı; askerlerini çıkarıp saydı; listelerini yaptı. İki taraf siperde mevzi almıştı. Nihâyet Türkler taarruza geçince düşman gemilerine kaçtı. Dalassenos geminlerini adanın garbına çekerek İstanbul'dan yardım bekledi. Bizans kuvvetleri arasında bulunan Türkler gelip vaziyeti Çaka'ya bildirdiler. Çaka bu durumda bazı ağır şartları kabûl ederek imparatorla anlaşabileceğini bildiriyordu, ki hakikatta bu bir oyalama teşebbüsü idi ve Peçeneklerin taarruzunu beklemek ve vakit kazanmak istiyordu[28]. Gerçekten Dalassenos da bu teklife inanmıyor; o da Dalmaçya sâhillerinde Yuannis Dukas emrinde, Normanlara karşı bulunan donanmayı bekliyordu.

İmparatorun böylece Çaka'ya karşı büyük bir taarruz seferberliğine

---

[25] *Alexiade*, II, s. 110.
[26] Zonaras, s. 111b.
[27] *Alexiade*, II, s. 111.
[28] *Alexiade*, II, s. 111-115.

girişmesi üzerine Çaka gizlice Sakız'dan İzmir'e geçerek hazırlığa başladı. Bundan faydalanan Dalassenos şiddetli bir muhasara ve savaşla 1090 yılında Sakız şehrini ele geçirdi. Çaka Anadolu sâhillerinde daha büyük bir donanma hazırlığına girişirken Peçeneklere elçi göndererek onları da karadan harekete geçirmeğe teşebbüs etti. Öte yandan da «imparator ile yaptıkları muahedeye sadık kalıp Bizans'ın yardımına koşan Şark Türklerini (yâni İznik Selçuklularını) birçok vaadlarla» tarafına çekmeğe çalıştı[29]. Ebû'l-Kasım'ın 1087'den beri önce Porsuk'a, sonra da Bozan'a karşı Bizanslılarla ittifak, bu yıldan ve bunların gelişinden önce de savaş hâlinde bulunması Çaka'ya aid bu teşebbüsün bu tarihten sonra vukubulduğunu gösterir[30]. Bozan'ın, İznik seferinde, İstanbul'u almak hayâlinde bulunduğuna dair Mathieu'nun kaydı Çaka'nın onunla anlaşma teşebbüsüne giriştiğini telkin ederse de kronoloji ve deliller buna aykırıdır[31]. İmparator Alexis bütün deniz ve kara kuvvetlerini Çaka'ya karşı harekete geçirmek üzere iken Peçeneklerin de yeni bir hücûmu ve Keşan'a doğru ilerlemeleri haberi geldi.

Oğuzların tazyikıyle bir asırdan beri Kıpçak ülkelerine (Cenubî Rusya) ve Balkanlara göçen Peçenekler Ruslar, Bizanslılar, Oğuz ve Kıpçaklarla pek çok savaşlar yapmışlardı. Peçenekler Tuna'yı, 1065 yılında, 600000 kişi halinde geçen Oğuzları (Şâmânî *Uz*lar) bertaraf edip Tuna boylarına hâkim olmuşlar ve Bizanslılara karşı ilerlemeğe başlamışlardı. Çelgü *(Tzelgu)* kumandasında 80000 kişilik bir kuvvetle Lüleburgaz'a kadar ilerleyen Peçenekler, 1086'da, imparator A. Komnenos ile giriştikleri savaşta yenilmişler ve Tuna havâlisine çekilmişlerdir. Bu çarpışmada Çelgü ölmüş olacaktır, ki bir daha kendisinden bahsedilmez. İmparator 1087'de Peçenekleri imha maksadıyle harekete geçti ve onların barış teklifini reddetti. Bunun üzerine Peçenekler toparlanmağa başlayarak Kumanlar'dan yardım istediler. Bu yardım henüz yetişmeden Silistre'de vukubulan muharebede (1087—1089) Bizanslılar müdhiş bir mağlûbiyete uğradı. İmparator pek çok esir, ölü ve ganimet bırakarak İstanbul'a kaçtı. Kuman (Kıpçak)lar Peçeneklere yardıma geldikleri sırada zafer kazanılmıştı. Bu sırada Peçeneklerin arabaları, hayvanları ve

---

[29] *Alexiade*, II, s. 115-116, 134.

[30] Bu hususa dikkat edince, kaynak olarak, Anna Komnena'nın tarih vermemesi yüzünden, Bizantinistlerin güçlük çektikleri kronolojik vuzûhsuzluklar biraz aydınlanma imkânını bulur (bak. Chanlandon, I, s. 127, 132, 134; Brehier, *La Vie et la mort de Byzance*, Paris 1946, s. 302-304; A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 197, 206: *Çaka Bey*, s. 30). A. Komnena'nın ittifak kaydı burada ücretli askerler değil Anadolu Selçuklularının bahis mevzuu olduğunu gösterir.

[31] Mathieu, s. 203.

aileleriyle birlikte 600000 kişiye baliğ oldukları rivâyet ediliyor[32]. Kumanlar zaferin ganimetlerinden hisse istedikleri zaman Peçeneklerle araları açıldı. Bizanslılar, eski siyâset ananelerine uygun olarak, bu durumu maharetle işlediler. Bizans ordusunda bulunan Karaca ve Uzan adlı Kumanbeylerinin de bu faaliyette rol oynadığı tahmin edilebilir. Bu sırada Kumanlar Manyak ve Togurdak[33] adlı beylerin idâresinde bulunuyor; Oğuzların tazyikiyle Hwârızm'den Balkanlara kadar yayılıyor; Uz ve Peçenekler gibi kabile federasyonu hâlinde kalıp bir siyasî birlik vücûda getiremiyorlardı. Bu kabile hayatının şimal Türklüğünün tarihinde çok kötü tesirleri olmuştur.

3. Çaka ve Peçenek Taarruzu

Bizanslılar Kumanları Peçeneklere karşı harekete hazırlarken imparator da Çaka'ya karşı kuvvetlerini topluyordu. Bu sırada idi, ki Çaka da Peçeneklere elçi göndererek ittifak yapmış; onlar Keşan'a doğru ilerlerken kendisi de evvelce işgâl etmiş olduğu adaları ele geçirmeğe başlamış; donanmasiyle Gelibolu'ya ilerlerken o tarafa çekmek istediği Peçeneklerle birleşmek teşebbüsüne girişmiştir. İmparator da bir yandan bu birleşmeyi önlemek için ilerlemeğe; öte yandan da Kumanları onlara saldırtmağa çalışmıştır. Bizans son günlerini andıran bir tehlike karşısında Papanın yardımına da başvurmuştur. Peçenekler İstanbul yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Fakat onlar Çaka'nın gelmesini bekledikleri ve bu sebeple de 40.000 kişilik Kumanların hücûmuna fırsat verdikleri için kışlık karargâhları olan Meriç üzerinde Bizanslılar ile Kumanların müşterek saldırışına uğradılar. 29 Nisan 1091'de vukubulan bu şiddetli savaşta Peçenekler müdhiş bir bozguna uğradılar. Rûmlar ve Kumanlar, kadın ve çocuk ayırmaksızın, Peçenekleri boğazladılar. Öyle ki bu muharebede Peçenek kavmi yokedildi; esirleri kılıçtan geçirildi. Feryadlar o derece yükseldi, ki Kumanlar dehşete düşerek ganimetlere dokunmadan şimale çekildiler. Peçeneklerin bir kısmı da Vardar nehrinin garbinde yerleştirildi[34]. Böylece bu muharebe Çaka ile birleşememekten ve Ku-

---

[32] Mathieu, s. 199-200; *Alexiade*, II, s. 135-136.

[33] Rus kaynaklarında *Bonyak* ve *Tugarhan* şeklinde geçer.

[34] *Alexiade*, II, s. 136-146; Chalandon, I, s. 132-135; A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 195-227. Lebeau, XV, s. 199-250. Bizanslılar Peçeneklerden önce de Makedonya havalisine Türkleri yerleştirmişti. «Ohri'de oturan Türklerin reisi Tadık, hür bir menşeden gelmiyordu ise de, savaşta çok cesûr idi. Babası bir akın esnasında dedem Yuannis Komnenos'un eline düşmüş bir müslüman *(sarakinos)*

manlarla da savaştan dolayı Bizans yerine Peçeneklerin perişan olmasına sebeboldu.

Çaka müttefiki Peçeneklerin bu âkıbetine rağmen cesâretini kırmadı. Bilâkis İzmir'de sarayında otururak donanmasını kuvvetlendiriyor; yeniden adaları ve İstanbul'u istilâ ederek Bizans imparatorluğuna sâhip olmak istiyordu. Bu plânından o derece emin idi, ki imparatorluk unvan ve alâmetlerini de taşımağa başlamıştı[35]. Adaları işgâl etmiş; Bizans donanmalarını yenmiş ve gemilerini batırmış olan Çaka'nın bu yeni hamleleri karşısında imparator karada ve denizde ona darbeler vurmak ve hattâ bizzat İzmir'i almak kararında idi. Bu sebeple Yuannis Dukas'ı karadan ve Dalassenos'u da denizden harekete geçirdi. Dalassenos 1092 yılında Midilli adasına bir çıkarma yapınca Çaka kardeşi *Galabaç*'ın onunla boy ölçüşemiyeceğini düşünerek bizzat savaşa girdi ve şiddetli savaşlar oldu. Bu uzun mücâdele esnasında çıkan bir fırtına Çaka'nın bir mütareke yaparak İzmir'e çekilmesine sebeboldu. Fakat sonraları Girit ve Kıbrıs adalarında baş gösteren isyanlar Çaka'ya yeni bir fırsat verdi.

Filhakika İstanbul'u almaktan bir türlü vazgeçmeyen kahraman Çaka ordusuyla karadan ilerleyerek Çanakkale boğazında gümrük merkezi olan Abydos'u muhasara kuleleriyle kuşattı. İznik tahtını ele geçirmiş ve babasının mirasına sâhip olmuş bulunan Kılıç Arslan Çanakkale havâlisini kendisine aid sayıyor ve geçen sene de İlhan *(İlhanes)* unvan veya ismini taşıyan bir kumandan idâresinde bu tarafa bir ordu göndermiş bulunuyordu. Şimdi Çaka'nın bu cüretli istilâsı Selçuk sultanını da düşündürüyordu. Aynı zamanda Sultan'ın kayınpederi olan Çaka'nın bu yayılışı ile imparator iki rakîp hükümdarın çatışmasına ümid bağlıyor ve

---

idi» (*Alexiade*, I, s. 151). Babasının müslüman olması ve Vardar Türklerinin başına geçirilmesi onun Selçuklu fetihlerinde esir edildiği ve herhalde dininden çıkarıldığı anlaşılıyor. (Ohri veya Vardar Türkleri hakkında bak. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris 1884, s. 569). Peçeneklerin imha edilmesine rağmen 1122'de Tuna'yı geçen son bakiyeleri Trakya'yı istilâ etmiş ve yine Bizanslılar tarafından hîle ile ezilmişlerdi. Bunların da bir kısmı askerî hizmete alındı; bir kısmı da nüfûsu boşalan İzmit taraflarına yerleştirildi (Niketas, s. 14-17). Süryanî Mihael bunları Kuman sanır ve Türklerin bir kolu olduklarını ve Türkçe konuştuklarını Musa, İsa ve Muhammed dinlerinden hiç birine mensup bulunmadıklarını, ahşap arabalarla hareket edip kadın, çocuk ve mallarını bunlar içinde muhafaza ettiklerini ve arabaları ordugâhlarının etrafını sur gibi çevirdiklerini yazar (*Chronique*, s. 205).

[35] *Alexiade* ,II, s. 158. Chalandon (ve ona dayanan tarihçiler) Türk olması dolayısıyle, Çaka'nın kullandığı kaydedilen « *Basileus* » unvanını *Sultan* mânâsında anlamakta ise de (*Alexis Comnène*, s. 147) Bizans'da aldığı terbiye ve oraya sâhip olma kararı böyle bir tefsirin şüpheli olduğunu gösterir.

bunu teşvik için gayret gösteriyordu. Gerçekten Alexis, Çaka'ya karşı denizden yine Dalassenos'u donanma ile sevkederken Kılıç Arslan'a da bir elçi ve mektup gönderdi. Bunda : «Şanlı Sultan Kılıç Arslan bilirler, ki sultanlık makamı ve unvanı sana babadan mîras kalmıştır. Senin kayınbaban Çaka her ne kadar Bizans'a karşı hazırlanıyor ve imparator *(Basileus)* unvanını alıyorsa da bu bir bahâneden ibarettir. O bu kadar büyük bir imparatorluğu alamıyacağını bilir. Bu sebeple bütün bu entrikalar sana karşı yönelmiştir. Onu serbest bırakmamalı ve cesâreti kırılmalıdır. İkidarı elde tutmak için uyanık bulunmalısın. Bana gelince, Allah'ın yardımıyle, ben onu imparatorluk hududlarından kovacağım» diyordu. Selçuk sultanı ile Bizans imparatoru yalnız Çaka'ya karşı birleşmiyor; aynı zamanda birincisi şarkta devletini genişletmek, ikincisi de Balkanlarda serbest kalmak maksadıyle de anlaşmaya mecbûr kalıyorlardı.

Bu durumda Selçuk sultanı hududları üzerinde ilerleyen ve genişleyen Çaka'ya karşı ordusiyle harekete geçmiş ve Bizans donanması da denizden sevkedlimişti. Çaka'nın gemileri tezgâhlarda inşa ve tamir hâlinde olduğu için donanması yanında değildi. İki ateş arasında kalmamak ve damadının maksadını öğrenmek düşüncesiyle Çaka Sultan'a gitmeğe karar verdi. Kılıç Arslan ile Çaka'nın baştan beri dost oldukları ve sıhriyetin de bu münnasebetle vukubulduğu muhakkaktır. Nitekim Melikşâh'ın ölümü dolayısıyle Bozan Anadolu'dan ayrılıp Kılıç Arslan İznik'e gelmiş ve 1092'de sultan olmuştu. Bizanslılar Melikşâh'ın kuvvetlerine karşı İznik Selçukluları ile mevcûd ittifakı bu değişen durum karşısında bozmuşlar ve İznik'e karşı bir ordu göndermişlerdi. Kılıç Arslan da tahta çıktıktan sonra derhal Bizanslılarla mücâdeleye başlamıştı. İşte bu münasebetle Sultan ile Çaka arasında dostluk ve sıhriyet kurulmuştu. Bu değişiklikten habersiz gözüken ve bu münasebetle sultana gelen Çaka'nın iyi kabûl edildiği, bir ziyafet esnasında öldürüldüğü veya hayatını kaybettiği rivâyet edilmiş; fakat aynı ve tek kaynak bundan sonraki hâdiselerde de onun hayatta olduğuna dair kayıtlar vermiştir[36]. Gerçekten Bizanslılar, Haçlılarla birlikte, 26 Haziran 1097'de, İznik'i aldıktan

[36] *Alexiade*, II, s. 157-162, Vak'anın tek kaynağı olan bu eser mutad üzere tarih vermez. Hâdisenin sâdace 1093'de vukubulduğu tahmin ediliyor (Chalandon, *Alexis Comnène*, s. 147, 149; Brehier, *Vie et mort de Byzance*, s. 305). Kılıç Arslan Melikşâh'ın 21 İkinci teşrin 1092'de ölümü üzerine gelip sultan olduğu, Bizanslılara karşı sefere çıktığı ve Çaka'nın kızı ile evlendiği düşünülür ve bütün bu hâdiselerin bir yıla sığması güçlüğü gözönüne getirilirse hâdiseyi 1093'den sonraya ve Kılıç Arslan 1096'da Malatya seferinde olduğuna göre de bundan önceye almak doğru olur.

sonra Adalar denizi sâhillerini de kurtarmağa başlamışlardı. Bu sırada «Çaka kendi memleketi İzmir'de bulunuyor» idi[37]. Efes'de Tanrıbermiş, Edremit ve öteki sâhil şehir ve bölgeleri de başka Türk beylerinin idâresinde idi. Büyük Haçlı seferinden faydalanan Alexis Komnenos, İznik'ten sonra ilk önce Dukas idâresinde kuvvetli bir donanma göndererek sâhil şehirlerini kuşatmağa başladı. İznik'in zaptını ilân edip Türklerin cesâretini kırmak için Sultan'ın esir edilen zevcesi ve Çaka'nın kızı da beraber götürülmüştü. İznik'in sukutunu ve sultanın karısının esir edildiğini öğrenen Türklerin cesâreti kırıldı ve şehirleri terketmeğe başladılar. Bizans'ın kara ve deniz kuvvetleri İzmir'e yaklaşınca Çaka (veya oğlu) Dukas'a çekilmelerine yeminle taahhüd ettikleri takdirde şehri terkedeceklerini bildirdi ve öylece İzmir Bizanslıların eline geçti. Donanmayı İzmir'de bırakan Dukas kara kuvvetleri ile Efes'e Tanrı-bermiş ve Marak (Barak) üzerine yürüdü. Şehir önünde müdafaada bulunan Türkler, maneviyatları bozuk olduğu için, geceleyin oradan da çekildiler. Bizanslılar burada çok insan öldürdü; 2000 kişi de esir aldılar ve adalara sevkettiler. Türkler bu bölgelerden Menderes nehrini geçerek Bolvadin *(Polybotos)* ve Ulubad bölgelerinde toplanıyorlardı. Bizanslılar Türkleri takip ederek, Sart, Alaşehir*(Philadelfia)*, Denizli *(Laodikaea)* ve Honas *(Khonae)* şehirlerini aldılar. Bolvadin'de toplanan Türkler Bizanslıların taarruzuna uğrayarak çok zayiata uğradılar. 1098'de Türkler Anadolu'nun garp, cenup ve şimal sâhillerini terkederek İç Anadolu'ya çekiliyor ve Bizanslılar da Akşehir'e doğru ilerliyorlardı[38].

4. Kılıç Arslan'ın Saltanatı (1092—1107)

Süleyman-şâh Suriye seferinde ölünce oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan[39] yanında bulunuyordu. Bu sırada Antakya'ya gelen Melikşâh

---

[37] Bazı âlimler Çaka'nın öldüğünü ve bu hâdiseden sonra bahsedilen Çaka'nın aslında onun oğlu olduğunu söylerken (Lebeau, XV, s. 264-265; A. N. Kurat, *Çaka Bey*, s. 39-41) Chalandon bu hâdise ve kayıdlarla Çaka'nın ölmeyip sâdece bir sui kasdla karşılaştığına kanidir (s. 147, 196).

[38] *Alexiade*, III s. 13, 23-25, 143; Chalandon, 196-198. Bu çekiliş ve mücadeleler aşağıda izâh edilecek, bununla beraber yine Türklerin bir kısım bölgelerde bulundukları görülecektir.

[39] Kılıç Arslan'ın kardeşinin adı bazı kaynaklarda Davud olarak kaydedilmiştir (İbn ül-Kalânisî, s. 134; Hamdullah Kazvînî, *Târih-i Güzide*, GM. s. 481; Cenabî, *'Aylam ül-Zâhir*, Ayasofya, No: 3033, s. 471a; Türkçe Anonim *Selçuk-nâme*, Edirne Bâdi Ef. ktp., No: 559, 69b). Aksarayî onun ismini *Kulan Arslan* şeklinde verir, ki bu Türkçe adı olmak gerekir (*Musâmeret ül-Ahbâr*, s. 21).

Süleyman-şâh'ın oğullarını alıp birlikte İsfahan'a götürdü[40]. Gerçekten Büyük Selçuklu sultanı Kutalmış oğullarının baş kaldırmalarına ve istiklâllerine fırsat vermemek maksadıyle ölümüne kadar onları yanından ayırmadı ve Türkiye tahtı altı yıl (1086—1092) sultansız kaldı. Melikşâh'ın Kılıç Arslan'ı Anadolu'ya gönderdiğine dair ifâdeler eskileri gibi hakikate aykırı olup çağdaş Bizans tarihçisi Anna Komnena Süleyman'ın iki oğlunun İran'dan kaçarak geldiklerini söylemekle hâdiseyi aydınlatır[41]. Sıbt'a göre Kılıç Arslan Anadolu'ya gelirken yanında Y a b g u l u *(Yavgıyye)* Türkmenlerinden bir ordu vardı[42]. Melikşâh'ın ölümünü müteakip başlayan sultanlık mücâdeleleri Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelmesine fırsat verdi. Sultan Berkyaruk'un bu buhranlı durumda onu İznik'e gönderdiği kayıtları doğru olabileceği gibi hâdiselerin karışmasından faydalanarak kaçtığına dair işaretler de Berkyaruk'un müsaadesiyle tenakuz teşkil etmez.

I. Kılıç Arslan ve Dâvûd, 1092'de, İznik'e gelince Bizanslılar şehri muhasara ile uğraşıyorlardı. Bu, Bozan'ın dönüşü üzerine Bizanslıların fırsat bulduğunu ve İznik Türkleri ile mevcûd muahedeyi feshettiklerini gösterir. Süleyman'ın oğulları İznik'e varınca Türkler «onları heyecanla kabûl ettiler. Ebû'l-Gâzi derhal ailenin mirâsı olan İznik'i kendilerine teslim etti. Büyük kardeş Kılıç Arslan *sultan* unvanını aldı. İznik'de bulunan muhariblerin kadın ve çocuklarını getirerek şehirde yerleştirdi ve şehri kendisine payitaht yaptı. Bu tedbirleri aldıktan sonra Ebû'l-Gâzi'yi payitahtın kumandanlığından çekti ve yerine Muhammed'i beylerbeyi

---

kulan Türkçe yaban atı veya eşeği mânâsına gelir (Kaşgârlı Mahmud, *Divân*, I, s. 184; W. Rubruck, *Journey*, İngl. trc. s. 134). Mogollar bu hayvanı avlıyorlardı (D'Ohsson, *Histoire des Mongol*, I, s. 322).

[40] Sıbt, Topkapu (III Ahmed), no: 2907, Ebu'l-Ferec'in Süleyman'ın Antakya seferinde oğlu Kılıç Arslan'ı İznik'te bıraktığı kaydı (*Chronography*, s. 229) yanlış olup Anna Komnena onun İran'dan dönüşünü açıkça yazar ve İznik'te Ebû'l-Kasım'ın bulunduğunu tafsilâtıyle îzah eder (*Alexiade*, II. s. 63). Mathieu Süleyman'ın Antakya fethinde (1085) bir oğlu doğup adını Kılıç Arslan koyduğunu söyler (s. 191), ki bunun yanlışlığı, 7 yıl sonra İran'dan gelip İznik tahtına çıkmasıyle, âşikârdır. Bunda başka kaynaklar Davud'un da kendisinden küçük olduğunu belirtirler. Kılıç Arslan'dan önce Davud'un tahta çıktığına ve yirmi yıl kaldığına dair bâzı müphem kayıtların ise hiç bir esası yoktur (*Târih-i Güzîde*, s. 481; Türkçe anonim, 69b).

[41] Sıbt, 144a; *Alexiade*, II, s. 78.

[42] Sıbt, 144a. İbn ül-Azrâk da Kılıç Arslan'ın Melikşâh tarafından İznik'e gönderildiğini söylemekle aynı hatayı yapar (*Tarih Meyyâfârkîn*, 166a). Müslüman ve hıristiyan kaynakları onu bazen babasının adı ile veya İbn Süleyman olarak gösterir.

(archisatrape) makamına çıkararak diğer beyleri (vâlileri) onun idâresine verdi»[43]. Kılıç Arslan, sultan sıfatıyle, Süleyman'a tâbi bulunan diğer feodal Anadolu beylerinin de hükümdarı oldu ise de fiiliyatta bunlar babasının ölümünden sonra müstakil bir durum kazanmışlar idi. Bu sebeple Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti ilk günlerde Süleyman'ın yerine bıraktığı Ebû'l-Kasım'ın ve onun öldürülmesinden sonra kardeşi Ebû'l-Gâzi'nin muhafaza ettiği yerlere inhisar ediyordu. Kılıç Arslan İznik tahtına çıktıktan sonra İzmir beyi Çaka ile dostâne münasebetlere giriştiği ve bu suretle de onun kızı ile evlendiği anlaşılıyor.

Kılıç Arslan Bizanslıların taarruza geçerek Marmara sâhillerini işgâle başlamaları karşısında Çaka ile müttefik olarak onlara karşı savaşa girişti. Beylerbeyi *(archisatrape)* mevkiinde bulunan ve İ l h a n *(İlkhanès)* unvanını taşıyan bir kumandan idâresinde Bizanslılara karşı bir ordu gönderdi. Yukarıda İznik beylerbeyliğine tâyin edildiği kaydedilen Muhammed'in bu kumandan olduğu gözüküyor[44]. İlhan Muhammed Ulubat gölü ve Kapudağ havâlisini istilâ etti. İmparator Alexis ona karşı denizden bir kuvvet gönderdi. Fakat İlhan gölün girişinde Bizanslılara şiddetle hücûm etti. Çok kimse öldürdü ve tutsak yaptı. Fakat imparatorun karadan gönderdiği ordu İlhan'ı mağlûp ve esir etti[45].

Kılıç Arslan ile imparator arasında devam eden mücadelelerin bundan sonraki seyri hakkında kaynaklar susmakta ve ancak Çaka'nın yeni bir istilâsı münasebetiyle haberler bize intikal etmektedir. Filhakika Bizans'ın Balkanlarda ve başka yerlerde meşguliyetinden faydalanan bu kudretli Türk beyi İzmir'den Çanakkale istikametinde ilerledi. Boğazda gümrük daireleri bulunan ve İstanbul'un emniyetini sağlayan Abydos'u muhasara etti. Adaları alıp İstanbul yolunu tehlikeye sokan Çaka'nın bu hareketi imparatoru telâşlandırdı. Marmara sâhillerini hâkimiyeti altında tutan Kılıç Arslan da bu genişlemeyi kendi emniyeti için tehlikeli buluyordu. İmparator Alexis Çaka'ya karşı amiral Dalassenos kumandasında bir donanma sevkederken sultana da bir mektup göndererek onunla anlaşmayı zarûrî buluyordu: «H a ş m e t l ü S u l t a n K ı l ı ç A r s l a n b i l i r l e r, k i s u l t a n l ı k m a k a m ı s a n a b a b a d a n i n t i k a l e d i y o r. A k r a b a n Ç a k a i m p a r a t o r u n v a n ı n ı a l a r a k g ö r ü n ü ş t e R o m a İ m p a r a t o r-

[43] *Alexiade*, II, s. 78-79.

[44] Anadolu'da İlhan unvânının kullanıldığını gösteren başka bir kayıd mevcûd değildir.

[45] *Alexiade*, II, s. 80-81. İlhan'ın Kılıç Arslan tarafından Haçlılara karşı gönderilmesi esirlikten döndüğünü gösterir.

luğuna karşı silâhlanıyor. Fakat bu bir bahâneden ibarettir. Gerçekten o tecrübe ve malûmatı ile Romalıları idâre edemiyeceğini ve bu kadar büyük bir imparatorluğa hâkim olamıyacağını bilir. Bu sebeple onun bütün hazırlıkları sana yönelmiştir» ifâdesiyle sultanı kendi memleketlerini korumaya ve Çaka'ya karşı birleşmeğe dâvet ediyordu. Kılıç Arslan da bu fırsatı kaçırmayarak ordusuyla harekete geçti. Denizde ve karada iki ordu arasında sıkışan Çaka, sultana gitmeğe karar verdi. Sultan onunla buluşduğu zaman içki ziyâfetinde kayınpederini bertaraf etmiştir[46].

Kılıç Arslan, Bizans ile sulh yaparak böylece garbda emniyeti sağladıktan ve İlhan'ı İznik'te bıraktıktan sonra, ordusuyla 1095'de Malatya üzerine yürüdü. Şehir Rum ortodoks dinine girmiş bulunan Ermeni Gabriel'in elinde idi ve burada hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Sultan Melik-şâh'dan da bir tefviz fermânı almıştı. Dânişmend Gümüş-tekin'in daha önce davranmasını önlemek için Kılıç Arslan şehri kuşatarak şiddetli hücumlara geçti; sûrları mancınıklarla döğmeğe başladı. Eski sûr ve burclardan başka Gabriel (*Khuril*) de Malatya'yı çok iyi tahkim etmişti. Bu sebeple muhasara uzun sürdü. Şehrin Suryanî ve Ermeni halkı sultana teslim olmak istiyordu. Kılıç Arslan veziri vasıtasiyle Suryanî patrikiyle temasa geçti; Gabriel'e bir takım vaadlerde bulunarak teslim olmayı teklif etti. Gabriel bu teklifi reddettiği gibi sultanla anlaşmaya tarafdar bulunan Suryanî patrikini de öldürttü. Artık muhasarayı uzatıp şehri düşürmek gerekiyordu. Fakat Haçlıların İznik'e geldiklerini öğrenen Kılıç Arslan dönmek zorunda kaldı[47].

5. Kılıç Arslan ve Haçlılar

Türklerin Anadolu'da yerleşme ve vatan kurma devresinde başlayan Haçlı seferleri bu kuruluş faaliyetlerini tehlikeye sokacak bir ehemmiyet taşır. Filhakika Türkler Marmara sahillerine kadar geldikleri ve Bizans-

---

[46] *Alexiade*, II, s. 164-166. Kılıç Arslan, 1096'da, Malatya muhasarasıyle uğraştığı ve Bizans ile sulh yapmadan Şark seferine çıkması imkânsız olduğu için bu vak'anın 1095'de olması îcap eder. Bu hâdiselerin tek kaynağı olan *Alexiade* birçok yerlerde olduğu gibi Malatya seferini de hemen İznik'e yerleşmesini müteakıp kaydederken araya sıkıştırdığı bu vak'aların sırasını unutur.

[47] Mathieu, s. 211; Süryanî Mihael, s. 185, 186, 187; Ebu'l-Ferec, s. 233; *Alexiade*, II, s. 79.

lılar Anadolu'yu tamamiyle kaybetitkleri bir zamanda, 1074'de, imparator Mihael'in Papaya bir Haçlı seferi için yaptığı müracaat o sırada netice vermemişti. Lâkin Papa VII. Grégoire'ın giriştiği tahrikler Avrupa'da bir Haçlı havası yaratmış; cehâlet ve dinî taassup içinde bulunan o devir Avrupalıları Türklere karşı hazırlamıştı. İmparator Alexis de Selçuklular, Peçenekler ve Çaka karşısında çok müşkül bir durumda kalınca 1091 yılında Papa Urbain'e müracaat ederek Haçlı yardımı istemişti[48]. Fakat Bizans imparatorunun istediği bir askerî yardım yerine bütün Avrupa'yı harekete getiren, Müslüman şark ve Hıristiyan garb tarihlerinde çok mühim neticeleri olan Büyük Haçlı hareketini hazırlamağa başladı. Haçlı Seferlerinin başlangıcını teşkil eden ilk kitleler Keşiş Pierre'in beraberinde olup başı bozuk ve disiplinsiz insan yığınından başka bir şey değildi. Gerçekten biraz haklı bir ifade ile «Keşiş Pierre'i takibeden haydudlar akıl ve insanlıktan mahrûm vahşi hayvanlar idi» hükmünü veren bir Avrupalı âlim yanında, bir diğeri, bu sert hükmün kısmen öteki Haçlı sürülerine de tatbik edileceğini söyler[49]. İmparator Alexis bu yağmacı barbarları, 1096 Eylülünde, Anadolu yakasına geçirdi. İzmit istikametinde ilerleyen bu Haçlılar yollarında rastladıkları her şeyi yağma ediyor; her türlü zulmü yapıyordu. Fakat Anna Komnena'ya göre İlhan ve İbn ul-Kalânisî'ye göre ise sultanın kardeşi Dâvûd kuvvetlerini ve Türkmenleri toplayarak bu intizamsız kalabalığı İzmit'e varmadan tamamiyle kılıçtan geçirdiler ve 60.000 kişi öldürdüler. Bu ilk muvaffakiyet «Türklerin gurûr ve cesaretlerini yükseltti. Esirleri ve silâhlarını ırkdaşlarına gönderip Frankların savaş kabiliyeti olmadığını bildiriyor» ve gelecek Haçlı ordularını da aynı âkibete uğratacaklarını sanıyorlardı[50].

Türkler bu düşüncelerinde yanılıyorlardı. Filhakika asıl büyük ve muntazam Haçlı ordusu, kontların ve düklerin kumandasında, şövalyelerden mürekkep olarak arkadan geliyordu. Bir Haçlı kroniğin ifâdesiyle «bütün denizlerin adaları, bütün yeryüzü krallıkları Allah'ın emriyle harekete geçti»

---

[48] Bu hususta araştırma ve fikirler için bak. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris 1932, II, s. 19-43. İbn ül-Esîr Selçukluların kudretine ve Sünniliğin kazandığı zaferlere karşı Mısır Şiî Fâtımî halifelerinin de Frankları Suriye'ye dâvet edip rakîplerini zayıflatmak istediklerini rivâyet eder (X, s. 94).

[49] Chalandon, *Alexis Comnène*, s. 159 ; Vasiliev, I, s. 43.

[50] *Alexiade*, II, s. 210-211; Albert d' Aix, *Histoire des faits et des Gestes dans les regions d'Outremer*, Fr. trc. M. Guizot, Paris 1824, I, s. 23-33; Raymond d'Agiles, (M. Guizot), II, s. 237-238; İbn ül-Kalânisî, s. 134.

miğferli ve zırhlı 100000 kişiden başka diğer asker, kadın ve çocukların mikdarı 600000 kişi olarak gösterilmiştir[51]. Haçlılar İstanbul'da imparatorla bir anlaşma yaparak onun yardımından faydalanacak, buna mukabil, Anadolu'da zapt edecekleri yerleri Bizans idâresine bıracaklardı[52] Haçlı ordusu Bizans ordusu ile İznik'e varmak üzere İstanbul'dan hareket etti ve İznik'i kuşattı. Yirmi iki yıldan beri Anadolu Selçuklularının paytahtı olan şehir müstahkem sûrlar ve gölün suları ile çevrili idi. Haçlı ve Bizans orduları muhasara makineleri ile kaleyi dövüyor; Türkler müdâfaa ediyordu. Haçlılar zırh ve miğferleri ile Türklerin ok yağmurunu tesirsiz bir hale getiriyordu. Türkler göldeki gemileri sâyesinde dışarı ile irtibatı muhafaza ediyor; ihtiyaç maddelerini getiriyorlardı. Böylece muhasara devam ediyor; sûrların dibinde düşman hayli kayıplara uğruyordu. Türkler sultanı süratle yardıma çağırıyor; ona kuşatılmamış olan cenup kapısından içeri girmelerini bildiriyorlardı. Malatya muhasarasıyle meşgûl bulunan Kılıç Arslan geldiği zaman ise şehir tamamiyle sarılmış idi. Zira Bizanslılar Kios'da inşa ettikleri gemileri arabalarla getirip göle attılar[53]. Türkler bu gemileri ve gölden de sarıldıklarını görünce şaşırdılar. Kılıç Arslan şehrin altındaki ovada ordugâh kurdu[54]. Burada sabahtan akşama kadar giriştiği müdhiş bir savaşla muhasarayı yarmak ve şehre girmek mümkün olamadı. Sultan hayli kayıplar verdikten sonra çekilmek zorunda kaldı. Halbuki Kılıç Arslan mahsûrların imdada yetişmesi için ısrarları karşısında, Malatya'dan dönerken, Haçlılara ehemmiyet vermiyor; onların da Keşiş Pierre'in âkıbetine uğrayacaklarını düşünüyor ve daha yolda iken gönderdiği bir mektupla müdâfileri cesaretlendiriyordu.

Kılıç Arslan kuvvetlerini yıpratmadan düşmanı Anadolu'da karşılamayı hesabederek çekildikten sonra İznik müdafileri de yardım ümitlerini kesmiş ve muhasaradan kurtulmanın imkânsızlığını anlamışlardı. Kılıç Arslan da onlara «Bundan böyle istediğinizi tercih ediniz» tarzında mektup yazarak kendilerini serbest bırakıyordu. Teslime mecbûr kalan Türkler Bizanslıları tercih ediyorlardı. Hayatlarını ve ailelerini kurtarmak şartıyle paytahtı imparatora teslim edecekle-

---

51 Foucher de Chartres, M. Guizot, s. 25-26; Mathieu 500000 (s. 216), 'Azîmî 300000 (s. 371) sayısını verir, ki Antakya'ya varış rakamını gösterir.

52 Mathieu, s. 214; Foucher de Chartres, s. 24; 'Azîmî, s. 371-372.

53 Foucher de Chartres Kılıç Arslan'ın imdadına, İznik savaşına 30 günlük yürüyüşten sonra gelen Türk begleri arasında Boldaci, Karaca, Laçin, Ömer, Murad gibi beylerin adlarını, tanınacak bir şekilde, yazar, (s. 28).

54 *Alexiade*, III, s. 11; *Histoire anonyme de la Première Croisade*, Trc. L. Brehier, Paris 1924, s. 41; Orderic de Vilal, M. Guizot, t. III, s. 441.

rini bildirdiler. İmparator başlıca askerleri Peçeneklerden teşekkül eden 40000 kişilik bir ordunun kumandanı olan Tadık'ı şehri ve Türkleri teslim almağa memur etti. Böylece altı hafta süren bir muhasara ve şiddetli savaşlardan sonra İznik 26 Haziran 1097'de Bizanslıların eline geçti. Türkler ve Haçlılar çok ölü vermiş; her taraf cesedlerle dolmuştu. İmparator Alexis teslim olan Türklere çok iyi muamele etti ve fidye ile kurtulmalarına müsaade etti. Kılıç Arslan'ın karısı olan Çaka'nın kızı da bu esirler arasında bulunuyordu. O, İstanbul'dan sultana haber gönderiyor ve nerede buluşacaklarını soruyordu. Böylece Hıristiyanlık tarihinde; 325'de, toplanan ilk Konsil ile meşhûr olan ve yirmi iki yıl kadar da Selçukluların paytahtı olan İznik tekrar Bizanslılar'ın eline geçti ve Orhan Gazi'nin fethine kadar da onlarda kaldı. Sultanın hazînelerini de bizzat imparator aldı. Haçlılar bu zaferi mektupları ile Avrupa'ya bildirince bu hâdise Hıristiyan dünyasında çok büyük bir sevinç yarattı. İznik'i imparatora teslim ettikten sonra nefsine itimad eden Haçlı ordusu Anadolu içlerine doğru yola girdi[55].

Kılıç Arslan kahir Haçlı ordusu karşısında çekilirken Anadolu'daki Türk kuvvetlerini toplamağa ve Frankları durdurmağa çalışıyordu. Sultan, Dânişmend Gümüş-tekin'i ve Kayseri Emîr'i Hasan beyi süratle yardıma çağırdı. Franklar da derhal İznik'ten ilerleyip Türkleri takibediyorlardı. Kılıç Arslan kuvvetlerini Eskişehir (*Dorylaion*) önlerinde toplayarak Haçlılara bir meydan muharebesi vermek üzere hazırlandı. Haçlılar burada dağ, tepe, vâdi ve ovaların Türklerle dolu olduğunu gördüler. Bir daha böyle bir ordu ile karşılaşacaklarını düşünmemişlerdi. Selçuk askerleri Haçlı öncülerine süratli atlarıyle saldırıyor; ok ve mızrakla düşmana kayıplar verdiriyor ve eski taktiklerine göre derhal ricat ediyorlardı. Haçlılar ilk defa karşılaştıkları bu muharebe taktiği ile şaşırıyor; Türklerin haykırmaları ve Allahu Ekber sesleri ile titriyor ve çok ölü veriyorlardı. Nihayet Bohemond'dan sonra Godefroi, Hugue, Saint-Gilles, Robert, Tancrede ve Etienne de Blois kumandasındaki bütün Haçlı kuvvetleri yetişerek hücûma geçtiler. Temmuz sıcağında cereyan eden Eskişehir meydan muharebesinde iki taraf da kahramanca savaşıyor; iki yandan da çok kan

---

[55] *Histoire anonyme*, s. 34-43; Keşiş Robert, *Histoire de la Première* Croisade, Fr. trc., M. Guizot, s. 329-334; Foucher de Chartres ,s. 24-27; Albert d'Alix, I, s. 74-75; Guillaume de Tyr, I, s. 89-97; *Alexiades*, III, s. 7-23; Mathieu, s. 214-216; Süryani Mihael, s. 187: Süryani anonimi, s. 70; 'Azîmî, s. 372; İbn ul-Kalânisî, s. 134; İbn ül-Esîr, X, s. 95; Sıbt, XIII, 121 b; C. Riant, *Inventaire critique des lettres historiques des Croisades* (Archives de l'Orient Latin), Paris 1881, I, s. 148. İslâm kaynakları da İznik'in düşmesi tarihinde (490 Recep ortaları) Hıristiyan kaynaklarını teyid ederler.

akıyordu. Oklar havayı bulut gibi kapatıyor; dağlar, tepeler ve vâdiler seslerden çınlıyordu; yaralıların feryadı göklere yükseliyor; yeryüzü kanla boyanıyor; her taraf kızarıyor; atlar cesedlerden basacak yer bulamıyordu. Bu müdhiş muharebeye şahid bir Haçlı yazarı «Türklerin metânet, kahramanlık ve savaş kabiliyetlerini kim tasvir edebilir» der; sonra onların Arapları, Ermenileri, Suryanileri ve Rumları korkuttukları gibi Frankları da tehdid edeceklerini sandıklarını kaydeder. Nihâyet «Onlar Franklarla aynı menşeden geldiklerini ileri sürüyor; Franklar ile kendileri müstesna, kimsenin şövalye olamıyacağını iddia ediyorlardı. Buna kimsenin itiraz edemiyeceği hakikatını söyleyeceğim. Eğer onlar Hıristiyan olsalardı şüphesiz kudret, cesâret ve muharebe ilminde kimse onlara müsavi olamazdı» diyerek hayranlığını ilâve eder[56].

Kılıç Arslan ve Türklerin bu destanî kahramanlıklarına ve savaş kudretlerine rağmen kahir Haçlı ve Bizans orduları karşısında zafer kazanmak, ağır zırhlı silâhlarla mücehhez düşman kuvvetlerini yenmek mümkün değildi. Aksine sarılmak veya kuvvetlerini eritmek tehlikesi vardı. Bu sebeple Kılıç Arslan ordusunu muhafaza etmek, düşmanı çete muharebesi ile yıpratmak maksadıyle ricat kararını verdi. Muharebe meydanında bıraktığı altun, gümüş, çok miktarda at, deve, öküz, katır, koyun ve türlü eşya Haçlıların eline geçti. Bununla beraber hemen hiç esir verilmedi. Eskişehir meydan muharebesi 4 Temmuz 1097'de nihâyete ermişti. Kılıç Arslan çekilince yardıma gelen 10.000 kişiye söylediği sözler onun ve Haçlı kuvvetlerinin durumunu tesbit etmek bakımından çok dikkate şâyândır. Filhakika sultan uğradığı felâket ve kırılan gurûru dolayısıyle hiddetini yenemiyor ve inliyordu. Ona «Ey talihsiz! Neden korkuyorsun. Senin baban hiçbir savaştan kaçmamış idi; cesûr ol, senin yardımına geldik» diyorlardı. Kılıç Arslan, içini çekerek, durumun farkında bulunmayan bu askerlere: «Siz deli misiniz, siz henüz Frankların kuvvet ve cesâretlerini görmediniz. Biz onları mağlûp ve birbirlerine bağ-

---

56 *Histoire anonyme*, s. 52-53; Orderic Vital, III, s. 446 Tudebode, Fr. trc. Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, Paris 1829, I, s. 254-255; Türkler ile Frankların Truvalılar'dan indiklerine dair bir efsâne Ortaçağ Avrupa'sında mevcûd idi ve burada ona işaret edilmiştir.

lamayı düşünüyorduk. Fakat bu kadar sayısız, müdhiş silâhlara, parıldayan mızraklara, miğfer ve zırhlara sâhip ve ölümden korkmadan ilerleyen insanları gördükten, kana susamış hayvanlar gibi saldırışlarını, esir almadan herkesi öldürdüklerini, dağ, tepe ve ovaları doldurduklarını müşahede ettikten sonra ne yapılabilirdi. Bütün milletler bizim oklarımızdan titrer; fakat onlar zırhları içinde oklarımıza aldırış etmeden saflarımıza sokuluyor; oklarımız onlara tesir etmiyordu. İşte pek çok ölü verdikten sonra bu kadar kaldık. Kimse onlara mukavemet edemez ve zulûmlarına dayanamaz» diyerek vaziyeti ve çekiliş sebeplerini çok güzel izah ediyordu. Bununla beraber, Haçlı müelliflerine göre, Türkler gittikleri Hıristiyan şehirlerinde neşeli görünüyor ve onlara zafer kazanmış gibi bir davranışta bulunuyorlardı: «Kapıları açınız! Zira sizi ve topraklarınızı mahvetmek için gelen bütün Haçlıları öldürdük; tek insan kalmadı ve çoğu esir oldu» diyor ve Kılıç Arslan'ın esirleri başka yoldan götürdüğünü ilâve ediyorlardı. Türkler yol boyunca su ve gıda maddelerini de yağma veya yokederek düşmanı açlığa mahkûm ediyorlardı[57].

Eskişehir meydan muharebesi ile birlikte Türkler artık Marmara ve diğer sâhil bölgelerini kaybediyor ve Orta Anadoluda toplanmağa başlıyorlardı. Haçlılar Eskişehir'de bir iki gün kaldıktan sonra Bizans kıtalarıyle Konya istikametinde yola çıktılar. Bizanslılar onlarla bozkır kenarından, Emîr ve Sultan dağlarından Akşehir'e ve Konya'ya vardılar. Türkler bütün yol boyunu ve Konya'yı tahliye edip Haçlıları yiyecek maddelerinden mahrum bırakıyor; sıcak, yorgunluk ve arasıra baskınlarla kendilerine kayıplar verdiriyorlardı. Kılıç Arslan, Konya'dan ilerleyen Frank ordusuna, son bir darbe vurmak maksadıyle, Dânişmend Gazi, Hasan Beg ve diğer beyleriyle birlikte kuvvetlerini Ereğli'de topluyordu. Fakat Haçlıların henüz muhafaza ettikleri kuvvetleri karşısında mukavemet edemiyerek çekildi. Haçlı ordusu Ereğli'de ikiye ayrılarak bir kısmı Gülek geçidini geçerek Kilikya'ya indi; büyük kısmı şimale kıvrılarak Kayseri istikametinde ilerledi. Hasan Bey bunlarla çetin bir savaş daha verdi; çe-

[57] *H. anonyme*, s. 53-54; Keşiş Robert, s. 337-339; *Alexiade*, III, s. 18-19; Foucher de Chartres, s. 0-32; Guillaume de Tyr, I, s. 104-106; 'Azîmî, s. 372.

kildiği dağ yamaçlarında çok zayiata uğradı; şehidler verdi, ki kendi ismiyle Hasan-dağ adını alan bu dağda onun nâmına yapılan birtakım türbeler ve ziyâretgâhlarla asırlarca Türklerin hâtıralarında yaşadı. Franklar Türklerin tahliye ettikleri Kayseri, Komana, Göksun, Maraş yoliyle cenuba doğru ilerlerken Kilikya'ya girenler de Tarsus, Adana, Mamistra şehirlerini hücûmla Türklerin elinden aldılar. Tarsus'ta zayıata uğrayan Türkler diğer şehirleri mukavemet etmeden bırakıp çekildiler. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu sultanı Berkyaruk'a, Buladcı'nın idâresinde, bir elçi heyeti gönderip yardım istediğine dair bir rivâyetin teyidi mümkün değilse de kayda şâyândır. Bu münasebetle Kılıç Arslan ona: «İ z n i k'i, k a r ı m ı v e i k i o ğ l u m u e s i r v e b i r ç o k m e m l e k e t l e r i m i t e r k e d e r e k A n t a k y a'y a k a d a r t a k i b e u ğ r a d ı m» diyerek durumu bildiriyor ve kuvvet istiyordu. Bu sözlere gülen Büyük Selçuklu sultanı «d ü n y a n ı n h i ç b i r m i l l e t i n i n T ü r k l e r e b u k a d a r f e n a l ı k l a r y a p a m ı y a c a ğ ı n ı» bildirdi. Bu arada meşhur Gür-buğa da mağrûrâne bir ifâde ile bu sözlerden hayret ettiğini, Keşiş Piere'in İznik önlerinde imha edilen kuvvetlerini ve hâlâ her tarafın Hıristiyan cesedleriyle dolu olduğunu söylüyordu. Kılıç Arslan'a atfolunan cevapta da Bizans İmparatorunu ve Pierre'e mensup kuvvetleri nasıl yokettiğini belirttikten sonra bu yeni gelen kuvvetlerin hep zırhlı süvari ve cesur oduklarını, Frankları az bir zamanda imha edip İznik'i ve karısını kolaylıkla kurtaracağını düşündüğünü, fakat kuvvetlerini kaybettiğini, İznik'in imparatora verildiğini belirtiyordu.

Büyük Haçlı taarruzu Selçukluları büyük bir sarsıntıya ve za'fa uğrattı. Bizanslılar derhal Anadolu'nun sâhil bölgelerini işgâl ettiler. İzmir'de Çaka'nın devletini ortadan kaldırdı; garbî Anadolu ve Karadeniz sâhilleri Rumların eline geçti. Kilikya'nın şehirlerinde ve ovalarında yerleşen Türkler çekildikten sonra Toroslara sığınan Ermeniler yavaş-yavaş düzlüğe inmeğe başladılar[59].

6. Haçlıları İmha ve Kılıç Arslan'ın Şark Fetihleri

İznik'in kaybından ve Birinci Haçlı seferi fırtınasından sonra Kılıç

---

[58] Albert d'Aix, Guizot, I, s. 193-199; *Histoire anonyme*, s. 57-65; Guillaume de Tyr, I, s. 110-120; Foucher de Chartres, s. 34-35; Raoul de Caen, *Fatts st gestes du prince Tancrède*, s. 72-86.

[59] Yukarıda Çaka (3) ve aşağıda Türklerin Orta Anadoluya çekilişi bahislerine (1) bak.

Arslan ve Anadolu Türkleri kendilerini toplamağa başladı. Sultan artık Konya'da yerleşerek orasını kendisine paytaht yaptı. Daha 495 (1102) yılında Konyalı Abdullah (el-Konevî) isminde bir âliminin oradan Şam'a gidip vaızlarda bulunduğuna dair bir kayıt bu şehrin az bir müddet zarfında nasıl bir Türk-İslâm şehri haline gelmiş olduğunu göstermektedir[60]. Kılıç Arslan'ın, Bizans'ın taarruzlarını ve sâhil bölgelerini istirdadına karşı, garb cephesinde müdafaada bulunduğu ve meşgul olduğu muhakkak ise de bir müddet onun faaliyetleri hakkında bir bilgiye sâhip değiliz. Suriye'de yerleşen Haçlıların Malatya civarında 1100 yılında mağlûp ve esir edilişlerinde Dânişmend Gazi ile beraber Kılıç Arslan'ın da bulunduğuna veya ona yardım kuvveti gönderdiğine dair kaynaklarda bazı rivâyetler mevcûd ise de bunlar pek müphemdir[61]. Dânişmend'in Haçlılara kazandığı bu zafer, yeni büyük Haçlı ordularının harekete geçmesine ve Niksar'da bulunan prensleri kurtarmaya girişmelerine sebeb oldu. Kılıç Arslan İznik-Eskişehir yolunda ilerleyen bu Haçlı ordusunu hırpaladıktan sonra, Ankara, Çankırı yoliyle Niksar'a doğru yoluna devam ederken onu Amasya cıvarında Dânişmend Ahmed Gazi ile birlikte 1101 yılında tamamiyle imha ettiler[62]. Bunun arkasından gelen Nevers, Poitier kontları ve Saint Gilles kumandasındaki diğer bir ordu Niksar yolunun tehlikelerini görerek, birinci Haçlı seferi gibi, Akşehir, Konya ve Ereğli yolunu takibetti. Sultan bu orduyu Eskişehir, Akşehir, Konya bölgelerinde çok kayıplara uğratmış ve kalanları nihayet Ereğli'de tamamıyle kılıçtan geçirmiştir. 300.000 kişiden birkaç bin kişinin kurtulup Antakya'ya varabildiğini kaynaklar belirtir[63].

Bu zaferlerle birinci Haçlı seferinin intikamı alındı; Anadolu Türkleri sarsılan nefse itimadı artık kazandılar. Böylece Anadolu'yu Haçlılara mezar yaptıktan sonra onların bu ülkeden geçme ümid ve cesâretleri de kırıldı. Haçlı seferlerinin artık tehlikeli olmağa başladığını gören imparator Alexis de bu durumda Kılıç Arslan ile bir anlaşma yapmak lüzûmunu duydu. Amasya zaferinden sonra Dânişmend Gümüş-tekin'in Malatya'yı fethetmesi ve diğer meseleler Selçuk sultanını şarka doğru çekiyor ve Bizans ile bir muahedenin faydaları kendini gösteriyordu. Haçlılara karşı olduğu kaydedilen bu anlaşma ile Bizans'ın fiilî işgalinde bulunan Marmara sâhilleri, İzmir bölgesi ve Antalya havâlisini sultanın terkettiği, bu-

---

[60] İbn Kesîr, XII, s. 162.

[61] 'Azîmî, s. 375; İbn ül-Kalânisî, s. 138.

[62] Aşağıda bahis 6'da tafsilâta bak.

[63] Mathieu, s. 241-244; Albert d'Aix, s. 32-35; Foucher de Chartres, s. 132-134; Guillaume de Tyr, I, s. 327-328; Süryani anonimi, s. 74; İbn ul-Esîr, X, s. 120; 'Azîmî, s. 375.

na mukabil imparatorun da diğer bölgeleri Türklere bırakmış bulunduğu anlaşılıyor. Suriye'ye inen ilk Haçlı ordusu Anadolu'da hayli eridikten sonra 300.000 kişiye düşmüştü, ki denizden gelenler buna dahil değildi. Büyük Selçuklu ve tâbilerinin kuvvetleri karşısında Haçlılar müşkül durumda kalınca Gür-buğa'ya elçi gönderip Hıristiyanlığı kabûl veya Hıristiyan ülkelerini terke dâvet ettiklerine dair bir rivâyet de vardır. Buna karşı Türk beyi Gür-buğa: «Tanrınız ve Hıristiyanlığınız bizi ilgilendirmez; kadınlaşmış kavimlerden aldığımız bu ülkeleri istemeniz hayret edilecek bir şeydir. Efendilerinize söyleyiniz: Türk olmak ve dinlerini değiştirmek niyetinde iseler size şehirler verir; dost oluruz. Aksi takdirde hepinizi zincire vurur; Horasan'a sürer veya öldürürüz» tarzında gurûrlu bir cevap veriyordu[64]. İlk Haçlı ordusu Antakya'da imha edilecek bir durumda idi ve Gür-buğa da kayıtsız şartsız teslim olmalarını ileri sürüyordu. Melik-şâh'ın ölümünden sonra devlet otoritesi ve imparatorluk birliğinin bozulması üzerine Suriye beyleri arasındaki rekabetler, emniyetsizlik, Türklerle Araplar arasındaki geçimsizlik ve nihayet Mısır Fâtımîlerinin menfî faaliyetleri ânî bir muvaffakiyetsizliğe sebeboldu. Haçlılar Antakya ve Urfa kontluklarını kurduktan, Suriye ve Filistin sâhillerinde yerleştikten sonra da Kudüs'ü işgal edip 70.000 Müslüman kanı ile suladılar. Böylece birinci Haçlı seferinden sonra gelen Haçlı orduları Anadolu'da nasıl imha edildi ise Suriye'de de daha ilk istilâda aynı âkıbete uğrayacaklardı. Fakat Selçuk birliğinin mevcûd olmaması buna mani oluyordu[65]. Melik-şâh'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu imparatorluğu geçirdiği dahilî muharebeler ve parçalanmalar dolayısıyle Haçlılar denize dökülemedi; Suriye - Filistin havâlisinde Kudüs kırallığı ve birtakım kontluklar kurdular.

Kılıç Arslan Bizans imparatoru ile anlaşıp garbde emniyet ve istikrarı kurduktan sonra şarkî Anadolu işleriyle uğraşmaya ve oradaki emellerini takibe fırsat buluyordu. Kılıç Arslan'ın henüz Haçlılarla ve daha sonra Bizanslılarla meşguliyetinden faydalanan Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı fethetmesi; Niksar'da esir tuttuğu Haçlıların fidyesinden sultana hisse vermemesi onu şarkta ilgilendiren ilk meseleler idi. Filhakika Kılıç Arslan Haçlılardan zulûm gören Elbistan Ermenilerinin dâveti üzerine '1103'de' sefere çıkıp orasını ve Maraş'ı kurtardı. Oradan Haçlı-

---

64 *Histoire anonyme*, s. 50.

65 Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 165-166.

lara karşı Antakya'ya sefer yapmak üzere idi. Haleb'e elçi göndererek askerlerinin beslenmesi için taleblerde bulundu. Haçlı tehlikesi karşısında Halebliler sultanın gelişinden çok memnun oldular[66]. Fakat Sultan, Dânişmend Gümüş-tekin'in esir aldığı Bohemond'u 100.000 dinar fidye mukabilinde serbest bıraktığını, diğer Haçlı prensi Richard'ın fidyesi için de Bizans imparatoru ile müzakereye giriştiğini öğrenince Antakya seferinden vazgeçti. Gerçekten o hem Türkiye sultanı ve hem müttefik sıfatıyle bu meblâğların yarısını istedi ve red cevabı aldı. Böylece hem Malatya fethi ve hem de bu hâdise Kılıç Arslan ile Dânişmend Gazi'nin arasını açmış ve aynı 1103 (496) senesinde Dânişmend üzerine yürüyerek onu bozguna uğratmıştı[67]. Kılıç Arslan Dânişmend Gazi'nin ölümünden (1105) sonra da Malatya'yı muhasara etti. 28 Haziran'dan 2 Eylül'e kadar (1105) sûrları mancınaklarla döğdü. Mukavemet edemiyeceğini anlayan Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin oğlu Yağı-sıyan hayatına dair teminat alarak şehri sultana teslim etti. Kılıç Arslan dokuz yıl önce Malatya'yı fethetmek üzere iken Haçlıların İznik'i muhasarası buna imkân vermemiş; bu müdhiş savaşlar kendisini fazla sarsmış ve ancak şimdi Dânişmendlilerin artan nüfûzunu kırarak şarkta genişleme siyâsetine girişmiştir[68]. Malatya bu ilk defasında Dânişmendliler elinde üç yıl kalabilmişti.

Malatya fethinden sonra Kılıç Arslan'ın şarkta yayılma siyâseti Selçuk'un torunları Arslan Yabgu ve Mikâil oğulları arasındaki ailevî rekabet ve mücadelenin yeni bir safhaya girmesine sebep oluyordu. Babası Süleyman-şâh gibi Kılıç Arslan ve haleflerini şarka doğru genişlemeğe sevkeden ailevî rekabet ve üstünlük dâvası yanında başka bir âmil de İslâm medeniyeti hududları içerisinde gelişen şarkın, bu devirde, henüz Orta Anadoluya nazaran çok ileri bir medeniyete sahip olması idi. Bu zamanda şarkî Anadolu'da büyük Selçuklulara tâbî birtakım feodal beyler hâkim idi. Amid (Diyarbekir) de Yınal oğlu İbrahim, Siirt'te Kızıl Arslan, Erzen'de Alp-tekin, Hani'de Şahruh, Ahlat'ta Sökmen (Kutbî), Harput'ta Çubuk oğlu Mehmed ve Ziyaeddin Mehmed de Mayyâfârkîn'de bulunuyordu. Kılıç Arslan bu ülkeleri almak kararında idi ve Berkyaruk ile

---

[66] Sıbt, 150a ve R.H. Cr. *Historiens Orientaux*, III, s. 532; İbn ul-Kalânisî, s. 158; İbn ul-Esîr, X, s. 149. İslâm ve Hıristiyan kaynakları Alexis ile Kılıç Arslan arasında Haçlılara karşı bir ittifak yapıldığını kaydederler. Nitekim Bizanslılar Kılıç Arslan'dan aldıkları yardım ile Bohemond idaresindeki Haçlıları mağlûp etmişlerdi.

[67] Sıbt, s. 139a; İbn ul-Kalâsinî, s. 143; Mathieu, s. 261.

[68] Süryani Mihael, s. 192; Ebu'l-Ferec, s. 239. Aşağıda Dânişmend'in fethinden ve esirlerin fidyesi dolayısı ile çıkan ihtilâftan bahsedilecektir.

Mehammed Tapar arasındaki saltanat mücadeleleri de ona imkânlar veriyordu.

Ziyaeddin Muhammed Sultan'ı Meyyâfârkîn'a dâvet etti. Kılıç Arslan onu kendisine vezir yaptı; Elbistan'ı da ona ıktâ eyledi ve diğer bütün şarkî Anadolu beyleri de aynı yılda, 1105 (498) de, sultana tâbiiyeti kabûl ettiler. Babasının kölesi ve kendi atabegi Humar-taş'ı Meyyâfârkîn'a vâli tâyin etti[69]. Bütün şarkî Anadolu halkı Haçlılara karşı sultanın idâresine girmekle memnun oldu. Yalnız Erzurum ve Ahlat hükümdarı, Saltuklu ve Sökmenli beylerin, Büyük Selçuklulara tâbiiyeti devam ediyodu. Sultan topladığı bu emîrler ile birlikte Urfa kontu Baudouin'e karşı harekete geçti. Baudouin civar bölgelere ve bu arada Mardin begi Uluğsâlâr'ın memleketine de akın yapmış; birçok ganimetler almıştı. Kılıç Arslan Urfa'yı 1106 (499) da kuşattı. Fakat zaptı daima güç olan Urfa mukavemet ettiğinden ve Çökermiş'in adamları sultana Harran'ı kendisine teslim edeceğini bildirdiğinden oraya gitti. Haçlılar karşısında halka emniyet geldi. Fakat hastalanan sultan, Malatya'ya dönünce Urfa muhasarası da kaldı ve şarkta genişleme hareketi de bir müddet daha ileri gidemedi[70].

Kılıç Arslan'ın şarkî Anadolu beylerini idâresine alması ve genişlemesi Türkiye Selçukluları ile Büyük Selçukluları komşu yapmış ve an'anevî rekabet ve hâkimiyet mücadeleleri tekrar canlanmıştı. Nitekim Sultan Muhammed Tapar Musul eyâletini Çökermiş'in elinden alıp Çavlı'yı oraya tâyin etti[71]. Çavlı Çökermiş'i öldürünce Musul ileri gelenleri küçük yaşındaki oğlu Zengi'ye itaat ettiler. Çavlı Musul'u muhasara edince şehrin muhafızı Çökermiş'in kölesi Oğuzoğlu (*Guzoğlu*) Musul'u müdafaa ediyordu. Zengi'nin adamları Malatya'ya Kılıç Arslan'a haber göndererek Musul'u kendisine teslim edeceklerini bildiriyorlardı. Sultan, Musul üzerine hareket etti; Nusaybin'de Çavlı mağlûp oldu ve kaçtı. Kılıç Arslan 22 Mart 1107 (25 Receb 500) günü Musul'a girdi. Çökermiş'in oğluna ve adamlarına hilâtler verdi; tahta çıkıp Sultan Muhammed Tapar nâmına okunan hutbeyi kendi adına çevirdi. Askerlere ihsanlarda bulundu; kaleyi Oğuzoğlu'ndan alıp onu oraya Dizdâr (kale muhafızı) tâyin etti. Halka adâlet dağıtıp gönüllerini aldı; ihdas edilen vergileri kaldırdı; Şehrizûr'lu Ebû Muhammed Abdullah bin Kasım'ı Musul kadılığına ve Ebu'l-

---

[69] İbn ul-Azrak, 166a; Sıbt, 144a; Süryani Mihael, s. 193; İbn ül-Esîr, X, s. 135. Sıbt, Humar-taş (el-Süleymanî) ın Kılıç Arslan'ın atabegi olduğunu belirtir (144a).

[70] Mathieu, s. 253, 263; İbn ul-Kalânisî, s. 150; İbn ul-Esîr, X, s. 145; 'Azîmî yanlışlıkla 496 yılını verir (s. 376).

[71] *Selçuklular tarihi*, s. 168.

Berekât Muhammed bin Muhammed'i şehir reisliğine getirdi. Amid beyi Yınal oğlu İbrahim, Harput beyi Çubuk oğlu Muhammed de yanında idi. Kılıç Arslan 11 yaşındaki oğlu Mesûd'u (veya Şahinşâh) melik ve Bozmış'ı kumandan tâyin etti; yanlarında 6000 süvari bıraktı. Zevcesi de oğlu ile orada kaldı.

Çavlı'nın büyük bir ordu ile ilerlemekte olduğunu öğrenen Kılıç Arslan, Musul'dan ayrılarak kuvvetlerini toplamağa başladı. Anlaşma gereğince Bizanslılarla birlikte Haçlılara ve Bohemond'a karşı, göndermiş olduğu, askerlerini de kendisine iltihaka çağırdı. Haleb'den Melik Rıdvân ve Artuklu Il-Gazi'nin kuvvetlerini yanına alarak ilerleyen Çavlı'ya karşı sultan da harekete geçip Hapur nehri üzerinde karşılaştılar. Kılıç Arslan rakîbine nazaran daha az bir kuvvete sahip idi, ve Bizanslılarla birlikte bulunan askerleri de henüz gelmiş değildi. Bununla beraber burada yaz mevsiminin sıcağında başlayan çarpışmada Kılıç Arslan üstünlüğü elde tutuyordu. Fakat Kılıç Arslan'ın tâbiiyetine giren Şarkî Anadolu beyleri, şimdi eski metbû'ları Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın kumandanı Çavlı tarafına geçmekle Anadolu sultanının bozguna uğramasına sebep oldular. Bu tehlikeli vaziyete rağmen Kılıç Arslan savaşta harikalar gösterdi; bizzat Çavlı üzerine atılarak onun muharebe gömleğini *(kezâgand)* kesti. Temmuz sıcağında muharebe çok şiddetlendi; hararetten iki tarafın atları helâk oldu. Lâkin Kılıç Arslan'ın ordusu artık bozguna uğradı ve şiddetli bir ok yağmuru altında atını Hapur suyuna salıp karşıya geçmek istedi. Fakat kendisine ve atına aid zırhların ağırlığı 14 Haziran 1107 (19 Şevvâl 500) Perşembe günü nehirde boğulmasına sebep oldu[72]. Birkaç gün sonra kıyıya vuran cesedi civardaki Şemsâniyye köyüne ve oradan tabuta konarak Meyyâfârkîn (Silvan) a götürüldü ve defnolundu. Meyyâfârkîn vâlisi bulunan atabegi ona orada bir türbe yaptırdı ve bu türbe «*Kubbet us-Sultan*» adını aldı. Bu türbeye bilâhere birçok Türk büyükleri ve bizzat Kılıç Arslan'ın kızı Sa'îde Hatûn da 1130 (524) yılında defnedildi; bir zâviye yapıldı. Daha sonra da burası büyüyerek Sultan mahallesi adını aldı. Oğlu Sultan Mesud 538 (1143/4) de cesedini Konya'ya nakletmek maksadiyle Emîr Bahaeddin'i Meyyâfârkîn'a gönderdi. Fakat tâbût Amid'e vardığı zaman Bizans istilâ tehlikesi dolayısiyle geri götürülüp tekrar türbesine konuldu[73]. Kılıç Arslan'ın boğulmasıyle ordu-

---

[72] İbn ul-Kalânisî'nin verdiği tarih 9 Şevval Perşembe günüdür. Fakat Perşembe günü bu ayın 19'una rastladığından yazı ile tesbit edilen onlar hânesini düşmüş sayıyoruz.

[73] Kılıç Arslan'ın defni, türbesi ve tabûtunun nakli İbn ul-Azrak tarafından kaydedilmiştir. Fakat Aksarayî, Niğdeli Kadı Ahmed ve Hamdullah Kazvînî gibi XIV. asır müellifleri de türbenin orada olduğunu söylerler.

su da dağıldı. Çavlı bu zaferden sonra Musul üzerine yürüdü. Bozmış mukavemet edemiyeceğini anlayarak sultanın karısını ve küçük oğlu Tuğrul-Arslan'ı yanına alıp Malatya'ya götürdü. Çavlı Kılıç Arslan'ın oğlu Mesûd (Şahin-şah)ı yakalayıp Sultan Muhammed'e gönderdi[74].

Süleyman-şâh, Melik-şâh'a karşı hâkimiyet ve rekabet mücadelesinde ölmüştü. Onun oğlu Kılıç Arslan da Melik-şâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a karşı daha büyük bir iddia ile ilerledi ve Musul'u almakla da Selçuklu imparatorluğuna namzed bir kudrete sâhip oldu. Nitekim Sultan Tapar Batınîlere karşı cihâda giriştiği bir sırada Kılıç Arslan'ın Bağdad'ı istilâ ettiği haberleri yayılmış ve Tapar bundan endişelenerek hareketi durdurmuş; haberin asılsız ve Kılıç Arslan'ın şehîd olduğunu öğrenince savaşa devam etmiştir[75]. Kılıç Arslan'ın bu kahramanca, fakat feci ölümü Türkler arasında unutulmaz acı bir hâtıra olarak yaşadı. Nitekim İbn ul-Esîr Araplar arasında mevcûd tarihî ölümler gibi Kılıç Arslan'ın Hapur nehrinde boğulmasını da Türkler için meşhûr bir ölüm olarak kaydeder[76]. Bundan başka Osmanlıların mensup olduğu Kayı boyunun göçü esnasında Süleyman-şâhın Fırat'ta boğulmasına dair hikâye de bazı unsurlarını bu hâdiseden almıştır[77]. Onun Musul'a girince adâlet icrasında çok sert davrandığı, zûlmu kaldırdığı ifâde olunurken «Kim birisi aleyhinde bana iftirada bulunursa öldürülecektir» dediği rivâyet edilir. Anadolu'da Bizans ve Haçlılara karşı uzun bir cihâd devresi yaşadığı, bir İslâm ve Hıristiyanlık mücâdelesi içinde bulunduğu halde, onun başka din ve örflere mensup tebaası kendisine bağlı idi. Bu sebeple çağdaş Ermeni tarihçisi Mathieu Kılıç Arslan'ın «ölümü Hıristiyanlar için bir yas oldu. Zira bu hükümdar çok âlicenap ve hayır sever» olduğunu söyler[78]. Nitekim Elbistan Ermenileri Haçlıları değil, bu sultanı tercih etmişler ve idâresine geçmişlerdi. Malatya'yı ilk muhasarada şehrin Suryanileri Gabriel'i atıp onun hâkimi-

---

[74] İbn ul-Azrak, 166a-167, İbn ul-Kalânisî. s, 156-158; İbn ul-Esîr, X, s. 148-151; Sıbt, 144a, 150a-151a; Mathieu, s. 263-264; Süryani Mihael, s. 192-193; Ebu'l-Ferec, s. 240-241. Ahlat-şahi Sökmen 1109 mayısında (502 şevvâl) şiddetli bir kış esnasında yedi ay muhasaradan sonra Meyyâfârkîn (Silvan)ı alıp Humartaş'ın hâkimiyetine son verdi ve onun *me'ûn*, *a'şâr*, *kıst*, darbhane, ihtisâb ve emlâk vergilerini kaldırdı (İbn ul-Azrak, 166b). Diğer müelliflere aykırı olarak İbn ul-Azrak 499 yılını verir. Kılıç Arslan ile Alexis arasında Haçlılara karşı ittifak Osmanlı vak'a yazarlarına da intikal etmiştir (Cenâbî 471a).

[75] İbn ul-Esîr, X, s. 151. Bu Bâtinî seferi münasebetiyle bak. *Selçuklular tarihi*, s. 228.

[76] *Tarih Atabekiyye*, R. H. Cr. s. 18.

[77] Yukarıda Süleyman-şâh (bahis 10) kısmına bakınız.

[78] Mathieu, s. 264.

yetinde yaşamayı istiyorlardı[79]. Anadolu'ya gelip İznik tahtına çıktığı zaman memleket birtakım feodal Türk beyleri elinde bulunuyordu. O, Anadolu birliğini kurarken Büyük Haçlı taarruzları memleketi çok sarstı. Fakat az zamanda kendisini ve milletini toplayan sultan, sâhilleri Bizans'a bırakmak zorunda kaldı ise de Haçlılara karşı imparator ile yaptığı muahededen sonra devletin hududlarını Musul'a kadar genişletti. Anadolu'ya gelişi nasıl Türkler arasında bir bayram olmuş ise, destân olan cihâdından ve savaşlarından sonra genç yaşta ölümü de o derece mâtem yaratmış ve gerçekten memleketi, babasından teslim aldığından da, çok daha ağır bir buhrana uğramıştır. Şahin-şâh, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adlı dört oğlu kalmıştı[80]. Mâamâfîh aşağıda görüleceği üzere onun II. Kılıç Arslan zamanında Sultana karşı Atabeg Nureddin Mahmud'a dayanan Gök-Arslan adlı Göksun (Keysûn) meliki olan bir oğlundan da bahsedilmektedir[81]. Kılıç Arslan on beş yıllık saltanat devresinde çok büyük hâdiselerle karşılaşmış; Haçlı seferleri ve Bizans karşısında varlığı tehlike geçiren Anadolu Türklüğünü bu yeni vatanında yaşatmak kudretini göstermiştir. O, Haçlı seferleri karşısında oğlu Sultan Mesud, II. Kılıç Arslan, Atabeg Nureddin Mahmud, Salâhaddin Eyyubî ve Baybars gibi İslâmın mücâhidi ve gâzisi olarak Türk-İslâm tarihinde mümtaz bir mevkie sâhip bir kahramandır.

---

[79] Mathieu, s. 263.
[80] Kılıç Arslan için IA de yazdığımız maddede toplu malûmatı vardır.
[81] Süryani Mihael, s. 350.

IV

DÂNİŞMENDLİ DEVLETİNİN KURULUŞU

(1086 — 1104)

1. Dânişmend'in Zuhûru ve Nesbi

Süleyman-şâh Marmara sâhillerinde Selçuklu devletini kurduğu ve şarkta nüfûz ve hâkimiyetini genişleterek Kilikya bölgesini fethettiği sıralarda onunla siyâsî münasebetleri müphem kalan Dânişmend Gâzi de Kızıl-ırmak ve Yeşil-ırmak bölgelerini Türklere açıyor; Sıvas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Çorum şehir ve vilâyetlerinde hâkimiyetini kuruyordu. Kaynakların kifayetsizliği ve Anadolu'nun ortasında cereyan eden vak'aların uzak yerlerde yazılmaları dolayısıyle bu devletin kuruluşu ve kurucusunun şahsiyeti karanlıklar içinde kalmış; ancak birinci Haçlı seferindeki rolü münasebetiyle Dânişmend bahis mevzuu olmuş; bu yüzden de siyâsî faaliyetlerinin başlangıcı muahhar zamanlara alınmıştır. Eski bir Selçuk-nâme Malazgirt zaferini müteakip Alp Arslan'ın Erzurum bölgesini Saltuk bege, Mardin ve Harput taraflarını Artuk bege, Sıvas, Tokat, Amasya, Kayseri havâlisini Dânişmend Gazi'ye, Erzincan, Kemah ve Kögonya (Şebin-karahisar) vilâyetlerini Mengücik Gazi'ye, Maraş ve Sarûs (Sariz) mıntakasını da Emîr Çavuldur bege verdiğini (ıktâ ettiğini) söylerken, şüphesiz devrinden intikal eden bir vesikaya değil, şifâhî rivâyetlere dayanır[1]. Daha sağlam bir müellif olan İbn Bîbî Emîr Artuk ve Emîr Dânişmend gibi büyük beglerin ahvâlini tahkîk edemediğini, bu ülkelerin tarihçileri arasında, uzun zaman geçtiği için ihtilâflı rivâyetler mevcûd bulunduğunu ve bu sebeple eski devri eserine almadığını beyan etmekle karanlık durumu güzelce aksettirir[2].

---

[1] Zahîr ud-din Nîşâpûrî, *Selçuk-nâme*, Tahran 1332, s. 25, 25, *Câmi'ut-tevarih*, Ankara 196, II 5, s. 33, 38 (1186 yılında yâni takriben bir asır sonra yazılmıştır. Bu rivâyet diğer muahhar kaynaklarda da mevcûddur; bak. Aksarâyî, s. 17).

[2] *El-Evâmir ul-'Alâiyye*, s. 11.

Kutalmış oğulları gibi, Dânişmend Gazi'nin de Anadolu'ya sürgün edildiğini belirten bir rivâyet dikkate şâyândır. Filhakika bu rivâyete göre, Melik-şâh'ın hemşire-zâdesi olan Dânişmendli Melik Ahmed (metinde Muhammed) Gazi, çok yüksek vasıflara ve şöhrete sahip olduğundan, Sultan onun durumundan şüphe ederek, Kavurt'un isyanını bastırdıktan sonra, 1072 (466) yılında, öldürülmesini düşünmüş; fakat Nizâm ül-Mülk, Kutalmış oğulları gibi, onun da *Dâr ul-cihâd* olan Rûm (Anadolu)a, Selçuk sancak ve bayraklarıyle, gönderilmesini tavsiye etmiş; orada yapacağı fetihlerin Melik-şâh'ın şânını yücelteceğini, şehîd olursa kendisinden kurtulacağını söylemiş ve Melik-şâh da onu bu ülkeye göndermiştir. Bu sebeple Anadolu'ya gelip Kayseri havalisini fethetmiş; Kılıç Arslan'dan sonra da onun ülkesini tedricen ele geçirmiştir[3].

Dânişmend-ili hududları içinde yaşayan Süryani Mihael «1085 yılında *Tanuşman* adlı bir emîr Kapadokya'yı istilâ etti; Sıvas, Kayseri ve şimâl beldeleri üzerinde hüküm sürdü ve böylece Dânişmend hanedanı devleti başladı»[4] derken onun Anadolu'ya geliş yılını değil, artık buraları idâresine geçirip devlet kurduğunu ifâde eder. Nitekim o bu haberi Süleyman-şâh'ın Antakya fethi esnasında nakleder. Aynı asra mensup Arap müellifi İbn Hamdûn da Süleyman-şâh 477 (1085) yılında Antakya'yı fethederken, dayısının da Malatya'yı aldığını bildirir, ki bununla da hem Dânişmendli devletinin kuruluşu ve hem de kurucusunun Selçuklularla sihriyeti hakkında mühim bir kayıt verir[5]. Başka İslâm kaynakları «Süleyman bin Kutalmış'ın dayısı Dânişmend Gümüş-tekin» kaydiyle bu dayının hüviyetini belirtirler[6]. Dânişmend Gazi'nin şahsiyeti hakkında verilen bu

---

[3] Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veled uş-Şefik*, s. 285-286. Müellif Niksar'da medfûn olan Melik Dânişmend'in Tokat, Sivas ve Elbistan (Âblıstân) havalisine hâkim olduğunu, Selçuklular'dan önce ve Malazgirt zaferinden sonra geldiğini de söyler (s. 291). O aynı zamanda Kayseri Ulu Câmii hatîbine, Melik Muhammed Gâzi tarafından verilen hatîplik menşûrûnu gördüğünü de yazar. Melik Muhammed Kayseri'yi inşâ ve imâr ederken eski yıkık binaların taşlarını da kullanmıştır (Süryani Mihael, s. 275) ki bu husus bilinmediği için bugüne değin câmiin kiliseden çevirme olduğu sanılmıştı. Yağı-basan'ın oğlu Muzaffer ud-din'e âid 602 (1205) tarihli kitâbe, şüphesiz bir tamire delâlet eder (Halil Edhem, *Kayseriyye şehri*, s. 18). Melik Muhammed'in türbesinin câmiin kıblesindeki medresede bulunması da eserin ona aid olduğunu gösterir.

[4] *Chronique*, III, s. 173.

[5] *Ve fihâ fetehe Suleyman bin Kutalmış Antakiyye ve kânet fî yed ir-Rûm, münz sene semân ve hamsîn ve fetehe khâlehu Malatıyya* (*Tavârih üs-Sinîn*, Topkapu, III. Ahmed 2981, 156a). Ebu'l-Ferec aynı kaydı verir (*Chronography*, s. 229).

[6] İbn Şeddâd, *A'lâk ul-hatîra*, 66a; İbn Şihna, *Tarih Haleb*, nşr. E. Serkis, Beyrut 1909, s. 197.

mühim kayıtlar yanında Malatya'nın fethi haberi ise onun buraya bir seferi ile ilgili olmaktan ibârettir. Zirâ bu zamanda Malatya Filaretos'a tâbi ve onun gibi rumlaşmış bir Ermeni olan Gabriel'in elinde bulunuyordu. Süleyman Antakya seferine gider ve Filaretos'a karşı taarruza geçerken Gümüş-tekin de, onunla muvazi olarak, Malatya'ya karşı harekete geçiyordu. Destânî eser ve rivâyetler de Selçuklular ile Dânişmendliler arasındaki sihriyeti aksettirirler[7].

Dânişmend Gazi'nin tarih sahnesine çıkışına ve Selçuklularla sihrî münâsebetlerine dair bu kayıtları meydana koyduktan sonra onun hüviyetini ve menşeini aydınlatmağa ihtiyaç vardır. Süleyman-şâh'ın dayısı veya bir rivâyete göre Melik-şâh'ın yeğeni (hemşire-zâdesi) Dânişmend'in Selçuk şehzadeleriyle birlikte bir devlet kurması onun Selçuklularla sihriyeti veya mühim bir şahsiyet bulunması sâyesinde mümkün olmuştu. Nitekim İbn ul-Esîr Gümüş-tekin'in Dânişmend oğlu adı ile tanındığını, çünkü babası Taylu'nun Türkmenlerin muallimi bulunduğu ve hâdiselerin cereyanı ile yükselerek Sıvas, Malatya ve sair beldeleri fethedip hükümdarlığa çıktığını söyler[8]. Bütün kaynaklarda ismin nâdiren kullanılması ve kendisinden hemen daimâ «*Dânişmend*» adıyle bahsedilmesi bu muallimin meslek ve kültür durumuyle ilgili olup Selçuklular arasında mühim bir mevkie sâhip bulunması sebebini gösterir. Nitekim Niğdeli Kadı Ahmed'in kendisinden endişe duyulan bir insan olduğuna dâir rivâyeti de dikkati çekmektedir. Selçukluların istiklâl kazanmasından önce 1036 (423 Muharrem) ve 1038 (426 Şevvâl) yıllarında Selçuk beyleri tarafından Gazneli Sultan Mesud'a gönderilen elçilik heyeti başında «güzel sözlü» bir Türkmen Dânişmend *(Dânişmend-i Buharî)* mevcûd olup, Selçuklu devletinin kuruluşunda mühim hizmetler ifâ etmişti[9].

---

[7] *Dânişmend-nâme,* Dânişmend Gazi'nin ölümünden sonra Halîfenin Horasan Selçuklu sultanına Rûm'un fethine dair bir mektup yazdığını ve bunun üzerine sultanın emriyle «*Süleyman-şâh çerisi ile, evi ile, barkı ile, göç edip Bağdad'a geldiler. Halîfe Melik Gâzi'yi Süleyman-şâh'a terbiyet eyledi. Süleyman-şâh'ın bir kız kardeşi vardı; Halîfe anı Melik Gâzi'ye istedi; Süleyman-şâh râzı oldı. Dahı düğün idüp Gâzi bege verdiler*» (Paris nüshası, 177a-178) ifâdesiyle bu sihriyeti, değişik bir şekilde, belirtir. Aksarâyî da Dânişmend Gazi'nin kızını Kılıç Arslan'a verip bu hısımlığın tazelendiğini ifâde eder (*Müsâmeret ul-ahbâr*, s. 27). Aşağıda Sultan Mes'ud'un Emîr Gâzi'nin kızı ile evlenmesi hakkında tarihî bir sihriyet de bahis mevzuu edilecektir.

[8] İbn ul-Esîr, X, s. 104. Ebi'l-Fidâ esasını ondan almakla beraber, metne biraz daha sarahat verir (*Tarih*, II, s. 222-223).

[9] Bayhakî, *Tarih-i Mes'udî*, nşr. S. Nefîsî, s. 598: *Resûl-i Selçukıyân-râ be-leşker-*

Bu Buharalı Dânişmend'in adını bilmediğimiz gibi sonraları hayatına dair de bir bilgi mevcûd değildir. *Dânişmend-nâme* onun «Hârizmli bir Türkmen» olduğunu da kaydeder[10]. Bu Buharalı Dânişmend'in Süleyman'ın dayısı (Kutalmış'ın kayınbiraderi) oğlu olduğu ve Dânişmend oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gazi de bu muallimin oğlu bulunduğu gözüküyor. Kutalmış veya Kavurt isyanlarına katılmakla itibarını kaybettiğini sanıyoruz. Melik-şâh'ın kendisini de, teyze-zâdesi Süleyman-şâh ve kardeşleri gibi, Anadolu'ya sürgün ettiğine dair rivâyetler bu münâsebetle ehemmiyet kazanmaktadır. Bu yakınlık ve kader birliği Süleyman-şâh'ın Orta Anadolu'da devlet kuran ve kendisine tâbi görünen Dânişmend oğlu ile işbirliği yapmış olması onun Orta Anadolu'yu bırakıp Kilikya ve Antakya seferlerine ve Büyük Selçuklularla rekabete girişmesi sebebini de meydana kor. Süleyman bu seferlere girişirken, Dânişmend oğlu Malatya'ya ve onun gâzâ arkadaşı Kara-tekin de Sinop'a sefer eder; böylece müşterek bir siyâset ve cephe kurarlar. Dânişmend oğlunun Kutalmış oğullarıyle akrabalığı ve bu münasebetle isyanlara katılması onun Anadolu'ya sürülmesi ve Melikşâh'ın takibine uğraması da bundan idi. Nitekim kendisi gibi gâzâ arkadaşı ve Sinop fâtihi Kara-tekin de sultan tarafından, Süleyman-şâh gibi, âsi sayılıyordu[11]. Bu sebeple merkezden kaçan, Azerbaycan'a, Anadolu'ya ve Suriye'ye göçen emîrler gibi o da bir müddet Azerbaycan'da kalmış ve oradan Anadolu'ya gelmiştir. Zengin kaynakları bulunan meşhur Türk tarihçisi Müneccim-başı da, nereden aldığı belli olmamakla beraber, Dânişmend oğlunun Azerbaycan'da sâkin olduğunu, Alp Arslan'ın 1063'de Kafkasya seferine katıldığını söyler[12].

Dânişmend oğlunun Anadolu'ya gelişi 1080 yılında vukubulmuş büyük muhaceret ile alâkalı görünüyor. Filhakika Gürcü kaynağına göre «Kars'ı alan Ahmed isminde kudretli ve müdhiş savaşçı bir emîr kıral Giorgi'ye ânî bir hücûm yapmış; Hıristiyanların hiyânetine uğrayan kıral dağlara kaçmış ve bu emîr de ona âid altun, gümüş, silâh ve çadır gibi pek çok ganimetle dönmüştür. Yolda Anadolu'ya (Rum'a) insan kitleleri götüren Ayaz (İasi) ve Bujgob adlı büyük emîrlere rastlamış ve onlara

---

gâh âvurdend, nüzl-i nikû dâdend. Dânişmendî bûd, merdî sühan-gü ve Türkmanî, (s. 612-614).

[10] Buharalı birtakım Türkmen emîrleri arasında Ak-sungur Buharî (İbn ul-Esîr, X, s. 198), Muhammed Tapar'ın askerleri arasında «Hârizm'de doğan Türklerden bir bölük askeri vardı» *(El-Etrâk el-muvellidîn bi Hwârizm)* kayıtlarını da hatırlatalım (X, s. 97). Dânişmend-oğlunu «Hârizmli bir Türkmen» gösteren kayıtlar da dikkati çeker.

[11] Bu husus Haçlı kaynaklara da akis etmiştir.

[12] *Câmi'ud-duvel*, Trk. trc. II, s. 575.

aldığı ganimetleri göstererek: «neden Rûm'a gidiyorsunuz? İşte Gürcistan, ıssız ve servetle dolu» demiştir. Bunun üzerine bu emîrler, yol değiştirerek, çekirgeler gibi memleketi istilâ ettiler. Arsiani[13], Şavşat, Acara, Kartlı ve Kutayis bölgeleri Türklerle doldu. Her tarafta yağma ve esir yaptılar; kar yağıncaya kadar buralarda kaldılar. Bu ilk ve büyük Türk istilâsı 1080 Haziranında vukubuldu[14]». *Târih ul-Bâb,* Ahmed bin Ali'nin 1075 başlarında (468 Cemaziyel evvel) bizzat sultan tarafından Derbend'e (Demir-kapu) gönderildiğini ve bu uc (*sugûr)* un Sav-tekin'e verildiğini söyler[15]. Onun Azerbaycan'da bulunduğuna dair çeşitli rivâyetler ve isimler ile bu tarihî kayıtlar birbirini tutmakta ve Dânişmendli devletinin kurucusunun bu büyük Emîr olduğunu göstermektedir. Bunun yanında meşhur «*Buharalı Dânişmend*» de onun babası gözükmektedir.

Bu devletin kurucusu kaynaklarda umumiyetle «Dânişmend oğlu *(İbn ul-Dânişmend)* adı ile geçer. Bunun «*al-*» harf-i târifi ile yazılması bir isim değil, bir unvan veya sıfat olduğunu gösterir[16]. Ermeni, Süryani, Bizans ve Lâtin kaynakları, başka bir isim vermeden veya oğlu olduğunu göstermeden, onu sıra ile *Tanışman, Tanuşman, Tanisman, Danisman* ve *Donisman* şekillerinde yazmışlardır[17]. İsim yerine kâim olan Dânişmend veya Danişmend oğlunun asıl adı bugüne kadar tesbit edilememiştir. Fakat bazı İslâm kaynakları, vak'alar münasebetiyle, onu Gümüş-tekin el-Dânişmend şeklinde göstermekle Dânişmend oğlunun Gümüş-tekin adını taşıdığını belirtirler[18]. Dânişmend burada da harf-i târif ile yazılmakla aslında bir isim değil, bir sıfat olduğuna delâlet eder. Bu sıfat o kadar yayılmıştır, ki kendisinin ve babasının adını da unutturmuş gibidir. O şekilde, ki kitâbe ve sikkelerde bile çok defa Gümüş-tekin yerine sadece

---

[13] Burası dağlar ile Kara-deniz arası bir bölgenin adı idi (St. Martin, *Memoire sur l'Armenie,* Paris 1819, II, s. 199).

[14] Brosset, I, s. 346-348; Mathieu bu büyük nüfûs hareketini tasvir eder; fakat bu Türk beylerinden bahsetmez.

[15] *History of Darband and Sharvân* (Tarih al-Bâb), nşr. V. Minorsky, London 1958, s. 27. Burada onun Emîr ul-Irakayn (Sav-tekin) ın kölesi olduğu da kayıtlıdır.

[16] İbn ul-Esîr, X, s. 104; İbn ul-'Adîm, *Bugye,* 124b; İbn Şeddâd ve İbn Şıhna'da da böyledir. 'Azîmî sâdece *al-Dânişmend* adı ile yazar ve *İbn al-Dânişmend* şeklinde de onun oğlu Melik Gâzi'yi kasdeder veya açıkça bunu belli eder (s. 397, 407, 409). Bununla beraber torunu, yâni Melik Muhammed ve hattâ Yağı-basan'ın oğlu da *İbn-al-Dânişmend* adıyle gösterilir (İbn ul-Kalânisî, s. 138, 143, 236, 275, 333; İbn ul-Azrak, s. 196a).

[17] Ebu'l-Ferec, *Bar Tanuşman* (Dânişmend oğlu) adı ile yazar.

[18] İbn ül-Esîr, İbn Şeddâd, Ebî'l-Fidâ, İbn Şıhna, Bazen bozularak Nûştekin şekline de rastlanır.

Dânişmend adı konulmuştur[19]. Fakat bazı müellifler ve meselâ İbn ül-Esîr kendisi ve babasının «*Gümüş-tekin bin el-Dânişmend Taylu*» şeklinde yazmakla asıl Türk adlarını belirtir. Gümüş-tekin hakkında teşekkül eden ve dinî ideal ile dolu olan destânî *Dânişmend-nâme* yalnız İslâmî adını vererek «Melik Ahmed» ve babasının da «Ali» olduğunu kaydeder ve bu hususa kitâbelerde de rastlanmıştır[20]. Dânişmendlilerin bastırdığı Yunanca yazılı paralar üzerinde «*Megaly Melyki Ahmed Gazy*» ibâresi Dânişmend'in adının Ahmed olduğunu tereddütsüz teyideder, ki bu İslâmî «*Melik Mu'azzam Ahmed Gazi*» dir[21]. Dânişmend Gazi adına yapılan 560 (1165) tarihli Niksar zâviyesi vakfiyesi de Melik Ahmed Gazi ve Melik Dânişmend Gazi isimlerini kaydeder[22]. Selçuklular devrinde bütün Türk beylerinin Türk ve İslâmî iki isim taşıdıkları göz önüne getirilirse onun Türkçe Gümüş-tekin, İslâmî Ahmed, babasının Taylu ve İslâmî Ali adlarını taşıdığı ve Ali'nin de bir «*Dânişmend*» (muallim) olduğu anlaşılır[23]. Burada Dânişmend sıfatının babası gibi kendisinin de adına hâkim bulunduğu gözüküyor. Böylece isim «Dânişmend Taylu Ali'nin oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gazi» şeklinde meydana çıkmış; Dânişmend lâkabı babası gibi kendisine de âlem olmuş ve Gümüş-tekin Ahmed aynı şahsa âid bulunup şimdiye kadar sanıldığı gibi Gümüş-tekin'in Ahmed Gazi'nin oğlu olmadığı sâbit olmuş ve bu suretle de tarihî birçok hatalar düzelmiş ve hâdiseler de vuzuha kavuşmuştur[24]. Gümüş-tekin Ahmed

---

19 Van Berchem, *Epigraphie des Danischmendides*, Z. Assyriologie, XXVII, s. 87; Ismail Hakkı, *Kitâbeler*, I, s. 59 (552 tarihli Niksâr kitâbesi Yağı-basan bin Melik Gâzi bin Melik Dânişmend).

20 *Dânişmend-nâme*, 2b. Bir türbe kitâbesinde «*Şems ud-din Ebi'l-Gâzi Ahmed bin 'Ali*» (H. Hüsameddin, *Amasya tarihi*, II, s. 280) kaydı dikkatı çekmektedir.

21 Ahmed Tevhid, *Meskûkat-i İslâmiyye*, İstanbul 1321, s. 84.

22 Vakıflar Umum Md. arşivi, Defter 581, s. 349. Vakfiyenin aslı elde olmayıp h. 1264 tarihli ve bozuk bir kopyadır.

23 Halbuki Gümüş-tekin, Dânişmend'ın kendisi değil oğlu sanılmış ve bu oğluna hiç hüküm sürme müddeti göstermeden Melik Gâzi'ye geçilmiş veya faaliyetleri ona atfedilmiştir (Meselâ bak. M. H. Yınanç, *Dânişmendliler*, İA, III, 475; *Anadolu'nun Fethi*, s. 94-95). Buna karşılık G. Schlumberger, ilk hükümdarı Taylu Dânişmend (hükümdar değil) ve hakîkî kurucuyu Melik Gâzi Gümüş-tekin olarak göstermekle daha isabetli davranmıştır (*Revue Archéologique*, XXXIX (1880), s. 274). Müneccim-başı ismi Dânişmend Taylu Türkmen'in oğlu Gümüş-tekin biçiminde doğru olarak vermiştir (II, s. 575).

24 M. H. Yınanç ve onu takiple İ. Melikoff Dânişmendlik ile savaşçılık vasıflarının aynı adamda birleşemeyeceğini düşünerek İbn ul-Esîr'ın doğru kaydını red ederlerken devlet kurucusunun Taylu Ali Dânişmend değil, Gümüş-tekin Ahmed Gâzi olduğuna dikkat edememişlerdi (*Anadolu'nun Fethi*, s. 74). *Taylu* adının

Gazi bir hânedan ve bir devlet kurucusu olmuş; gâzâları ve İslâmiyete hizmetleri dolayısıyle de Anadolu Türkleri arasında bir velî hüviyeti kazanmış ve türbesi asırlarca ziyâret-gâh hâline gelmiştir[25].

2. Dânişmendlilerin Menşei Meselesi

Dânişmendlilere, zaman ve mekân itibarıyle, yakın Müslüman ve hattâ Hıristiyan kaynaklar onların ırkî menşeleri hakkında umumiyetle bir tereddüt göstermemiş; bazan Türkmen olduğu kaydedilmiştir. Bu sarahate lüzûm bulunmadığı halde Urfalı Mathieu ancak Haçlı seferlerinden bahsederken «Sıvas ve bütün Rum ülkeleri hâkimi bulunan İranlı[26] (Türk) *Emîr Tanisman*» kaydiyle onun Türk olduğunu ifâde ederken başka bir yerde «*menşei Ermeni* olan Rûm ülkeleri büyük Emîr'i Dânişmend» tâbirini kullanır[27]. Süryani Mihael eserinin aslı Süryanicesinde Dânişmend'in ırkî ve menşei hakkında bir şey söylemediği halde onun muhtasar ermenicesinde, birtakım yanlış bilgiler verilirken «bu zamanda kalbi Hıristiyanlara şefkatle dolu ve onların dostu olan mutevazı bir emîr de yine Alp Arslan'ın buyruğıyle ve mühim bir kuvvetle Kapadokya'ya geldi. Sıvas ve Kayseri'yi fethederek mühim bir beylik kurdu ve *Dânişmend* devletine ismini verdi. Türkler onu evvelce *Thedalie*'de yaptıkları esirler ara-

---

doğru ve Türkçe olduğu (*Kara-tay, Ak-tay, Torum-tay,...* adlarının teşkilinde de kullanıldığı) hiç bir tereddüde yer vermez.

[25] Dânişmendin asırlarca veli hüviyeti ile ve kudsiyet hâlesi içinde ziyaret-gâh olan türbesi Kadı Burhaneddin tarafından zîyâret edilmişti. Filhakîka o Niksar'ı alınca abdest alarak «Melik Gâzi Dânişmend» in türbesini ziyârete hazırlandı. Bu esnada parmağına diken takılıp kan akınca, bunu Melik Gâzi'nin «Bu memleket için benim kanım akdı; sen de benim gibi hareket ediyorsun» diye söylediği mânâsında anladığı rivâyet ediliyor (Aziz b. Esterâbâdî, *Bezm ve Rezm*, s. 336). Müneccim-başı da Gümüş-tekin Dânişmend Ahmed Gazi'nin Niksar'da büyük bir türbesi *(meşhedi)* olduğunu, bölge halkının onun hakkında derin inanışları bulunduğunu ve teberrüken ziyâret edildiğini söyler (*Câmi ud-duvel*, Bayezid no: 5019, s. 1198). Dânişmend Ahmed Gazi'nin Niksar'da bulunan türbesi, Türbelerin kapatılmasına kadar, Anadolu halkı tarafından kudsiyet duyguları ile ziyâret ediliyor; bu vatan kurucusu bir millî kahraman ve evliyadan olarak Türklerin vicdanında yaşıyordu. Burasını ziyâret eden bir Avrupalı arkeolog türbede Ahmed Gazinin gâzâları ve kahramanlıklarını anlatan Türkçe bir eser (*Dânişmend-nâme)* bulunduğunu, türbedârın bunu tazîmle okuyarak kendisine bilgi verdiğini yazar (Cumont, *Studia Pontica*, I, s. 261).

[26] Bu devir Bizans ve Ermeni müellifleri, bazan Selçukluları Pers (İranlı) gösterirler.

[27] Mathieu, s. 230, 256. Vardan da buradan alarak bu kaydı tekrarlar (s. 188).

sında götürmüşler ve Müslüman yapmışlardı» beyaniyle Ermeni Mathieu'dan daha müphem bir ifâde kullanmıştır[28]. Çağdaş Bizans kaynakları menşe hakkında birşey söylemez. Buna mukabil XII. asır müellifi Niketas Ahmed Gazi'nin torunu Muhammed'i *Tanisman* adıyle kaydederken bir yerde de «*Ermenistan Türkü Dânişmend*» tâbirini kullanır ve onun Eskiçağ «*Arsaklılar* soyundan ve zamanımızda şarkta en müdhiş ve mağrur düşmanımız olan Dânişmendliler ailesinden gelmekle iftihar» ettiğini de ilâve eder[29]. Aynı asra mensup Kinnamos da onu İran Ermenistan'ına mensup (*Pers armenien*) göstermekle yetinir[30]. Vaktıyle Ermeni tarihçisi Çamçiyan bu müphem rivâyetlere dayanarak Dânişmend'in Rûmların tazyikıyle İran'a gidip ihtidâ eylediği ve Selçuk sultanı tarafından Sıvas'a gönderildiği tarzında bir tefsir ve telife çalışırken, hiçbir tarihî delil vermez. Mükrimin Halil Yınanç da daha ziyâde Çamçiyan'ın tesiri ile bu müphem kayıtları yanlış bir istikamette mânâlandırmış; bununla beraber yine de bir aydınlık bulamamış; hatâ veya karışıklık bugüne kadar gelmiş bulunmaktadır[31].

Dânişmend'in menşeine dair Bizans kaynaklarının «*Perse armenien*» (İran Ermenistanı) tâbiri coğrafî bir mânâya geldiğinden ve kadîm Arsaklı hânedanına mensubiyet efsanevî bir mahiyet aldığından ırkî bir alâ-

---

[28] Haçlı külliyatı (R. H. Cr.), *Documents armeniens*, I, 324. Thedalie'nin neresi olduğu belli değildir.

[29] Niketas, s. 20, 34.

[30] Kinnamos'un *Perse armenien* ifâdesi İran Ermenistanı mânâsındadır.

[31] *Anadolu'nun Fethi*, s. 96-101; *Dânişmendliler*, İA, III, s. 486. Mordtman da bu hususa temas etmiş idi (EI, I, s. 937). Çamçıyan ve M. H. Yınanç'ın bu anlayışları ilim âleminde bir tesir yapmamış; hattâ bir hata olarak karşılanmıştır. (I. Melikoff, *La Geste de Melik Dânişmend*, Paris 1960, s. 73, 78). Cl. Cahen bu meseleye girişmeksizin bazı tereddütler gösterir (*Première penetration Turque*, s. 59). İsmail Hâmi Dânişmend *Tarih Kurumuna açık Mektup* (İstanbul 1945) adlı bir risâlesinde Ermenilik isnadından dolayı M. H. Yınanç'ı şiddetle tenkid ederken, sikkelere dayanmak sûretile, Dânişmend'in hakîkî adının Melik Ahmed Gâzi olduğunu belirtir (s. 10); bu sikkeler üzerinde Oğuz boylarına âid bir damganın bulunmamasından dolayı bir hüküm çıkaran M. H. Yınanç'ı haklı olarak hatalı bulur (s. 11-14). Bununla beraber o da Ahmed Gazi'yi Dânişmend ve Gümüş-tekin'i oğlu Melik Gâzi sanmakla aynı yanlışı tekrarlar (s. 17, 33). O, Dânişmend'in Melik-şâh'ın yeğeni (Niğdeli K. Ahmed) ve Hârizmli Türkmen (Cenâbi) olduğuna dair kayıdlarını, bazı Haçlı kaynakların zayıf delillerini de naklettikten sonra (s. 22, 28-34) ırkî menşee geçer. Mathieu'nun Dânişmend'in memleketi hakkındaki kayıdlarını onun mütercimi gibi Ermenistanlı Türk olarak izâh etmekte güçlük yoksa ve coğrafî medlûlü meydanda ise de «*menşei Ermeni*» ibâresini red ve tefsîrde I. H. Dânişmend sağlam bir delil getirmiş değildir.

ka ifade etmez[32]. Yukarıda gösterdiğimiz üzere Dânişmend'in bir müddet Azerbaycan'da oturması ve oradan gelmesi de bu rivâyetlere sebebiyet vermiş olmalıdır. Bu kaynaklar arasında Mathieu bir yerde onun «Ermenistan Türkü Dânişmend» ifâdesiyle coğrafî menşeine temas ederken, bir yerde bu menşei müphem olarak ırk ile karıştırır ve bu iki ifâde arasında bir tenakuz meydana çıkar. Müellifin Dânişmend'in ölümü münasebetiyle «iyi, insanlara hayır düşünür, mü'minlere (Hıristiyanlara) karşı çok merhametli idi. Ölümü Hıristiyanlar arasında çok hüzün yarattı» ifâdesi de kayda şâyândır. Zira, bu müellif, devrinde ortodoks veya müslüman olan ırkdaşlarına karşı çok ağır ve kindar bir dil kullanmıştır[33]. Bununla beraber, Mathieu'nun Dânişmend Gâzi'nin hem Türklüğüne ve hem de müphem olarak Ermeni veya coğrafî olarak Ermenistan menşeine dair ifâdenin meydana çıkmasında bir mânâ vardır.

Filhakika Mathieu kendi zamanında vukubulmadığı anlaşılan bir ihtidâ rivâyeti duymuş; fakat bu rivâyeti tahkik edemediği veya buna inanmadığı için Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin hem Türklüğü ve hem de Ermenilikle alâkalı menşei üzerinde kararsız kalmıştır. Biz Mathieu'ya âid bu vuzuhsuz ifâdenin *Dânişmend-nâme* ile izah edilebileceğine kanî bulunuyoruz. Bu münasebetle *Dânişmend-nâme*'nin Ahmed Gazi ve arkadaşlarına âid menkıbeleri Battal Gâzi'ye ve eski Malatya gâzilerine bağladığını derhal hatırlamak icabeder. Destâne göre Ahmed Gâzi, Battal Gâzi'nin torunu ve Ali'nin oğlu Turasan'ın kızı ile kendi babadan dedesi ve Emîr Ömer'in oğlu Mızrâb'ın evlenmesinden dünyaya gelmiştir. *Dânişmend-nâme* burada tarihî bir rivâyeti destânın bünyesine mal eder. Nitekim 863 (249) yılında Ömer bin Ubeydullah gâzilerden mürekkep mühim bir kuvvetle çıktığı gâzâda, arkadaşları ile birlikte şehîd düşer; Rûmlar Elcezire'ye doğru ilerler. Bu sırada Meyyâfârkîn'a doğru hareket eden Ali bin Yahya el-Ermeni adlı bir mühtedî de Rumlara karşı cihâd yaparken şehîd olur[34]. Anadolu'da cihâd yapan eski İslâm gâzilerine aid rivâyetler fâtih Türkler üzerinde çok derin bir dinî vecd âmili olmuş; bu hikâyeler canlandırılmış ve birer destân hâline getirilmiştir. İşte bu bölgeye gelen ve İslâmiyet uğrunda gâzâ yapan Dânişmendlilerin tarih

---

[32] İran Ermenistanı Van gölü - Urmiye gölü arası ve Azerbaycan'ın bir kısmına verilen coğrafî bir mefhum idi (St. Martin, *Memoire sur l'Armenie*, I, s. 178-179).

[33] Mathieu, s. 256. Meselâ zamanında İslâmiyeti kabûl eden Filaretos aleyhinde nefretini belirtir.

[34] Taberi, *Tarih*, Leiden 1876-1901, s. 1059; İbn ul-Esîr, VII, s. 38; Mes'udî, *Murûc uz-zeheb*, nşr. B. Meynard, VIII, s. 73. Bu hususa dair yine bak. A Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, Bruxelles 1935, s. 256, 325.

ve menşelerini bu eski Müslüman şehidlerine bağlaması tabiî idi. Ahmed Gâzi'nin babası Dânişmend Ali ile aslen Ermeni mühtedisi olan Ali bin Yahya halk muhayyilesinde ve *Dânişmend-nâme*'de bu sûretle birbirine karışmış veya bağlanmıştır. Öyle anlaşılıyor, ki daha Mathieu zamanında Ahmed Gâzi'nin babası Ali, mühtedi Ali bin Yahya ve Emîr Ömer ile Battal Gâzi'ye dayandırılmıştır. Bir gâzâ üssü olan Malatya hudut (*sugûr*) teşkilâtına aid gâzâ rivâyetleri Türk fâtihlerine intikal ederken Dânişmendlilerin şeceresine bir Ermeni gâzi ve şehîdi de böylece girmiştir. *Dânişmend-nâme*'de sâdece ana tarafından bahis mevzuu olan bu nesebin, müphem de olsa, Mathieu tarafından ihmal edilmemesi artık tabiîdir. Fakat Ahmed Gâzi ve babası ihtidâ etmiş olsa idi, müellifin bunu açıkça kaydetmesi ve hiç bir tereddüt göstermemesi tabiî olduğu halde, o müphemiyete, karışıklığa ve tenakuzlara düşmüştür.

XVI ve XVII. asır Osmanlı müelliflerinden Âli, Cenâbi ve başkaları, Dânişmendli tarihini eserlerinde bir bahis halinde yazarken, kaynak ve tenkid kifayetsizliği dolayısiyle, *Dânişmend-nâme*'yi tarihî bir eser olarak kullanmış ve modern araştırıcıları da hayli şaşırtmışlardır. Bununla beraber onlar Ahmed Gâzi'nin menşeini bu destân gibi Battal Gâzi'ye bağlamıyarak tarihî realiteye ve eski kaynaklara göre, Türkmen göstermişlerdir[35]. Esasen destânda da onun ve arkadaşlarının Hârizmli Türkmen olduğuna dâir rivâyetler vardır. *Dânişmend-nâme*'nin Malatya hâdisesine koyduğu 360 yılını Osmanlı müellifleri 460'a çıkarmakla da Ahmed Gâzi'nin Battal Gâzi ile bu tarihte Türklerin fethi ile alâkası olmadığını düşünerek bu seneyi 460'a nakletmişlerdir. Muahhar *Selçuk-nâme*lerde Ahmed Gâzi'nin Anadolu'ya Kutalmış oğullarından önce geldiğine dair rivâyetler de bir esasa dayanmaz ve destânın tesirini gösterir. Dânişmendli devrinin karanlıklar içinde bulunması ve kaynak kifayetsizliği modern tarihçileri de, eskileri gibi, aynı zarûretlerle *Dânişmend-nâme*yi bir tarihî kaynak olarak kullanma hatasına sevketmiştir[36]. Anadolu'nun fâtih-

---

[35] 'Ali, *Mırkad ul-Cihâd*'ını hemen *Dânişmend-nâme*'ye göre yazmış ve *Fusûl-i hall u 'akd* adlı muhtasar tarihinde de bunun bir hülâsasını vermiştir. Cenâbî, *el-'Aylem uz-zâhir* ve Hezârfen de *Tenkih ut-tevarih*'te Dânişmend-nâmeyi bir tarihî kaynak gibi kullanmışlardır.

[36] P. Casanova, *Numismatique des Danichmendites* (Paris 1896, s. 90) de devrin kaynaklarına da başvurmakla beraber bir tenkîde tâbi tutmadan *Dânişmend-nâme*'ye dayanan Hezârfen'in eserinden aynen iktibaslarda bulunmuştur. Necip Âsım de Türk tarihi (İstanbul 1316, s. 398) adlı eserinde aynen Casanova'yı nakleder. Halil Edhem *Melik Gazi* makalesinde (T O E M, 1331, s. 449), Uzunçarşılı, *Sivas şehri* (s. 16-32), Mordtman, *Dânişmendliler* (E İ) ve J. Laurent,

lerinden Dânişmend Ali Taylu'nun oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gâzi'nin faaliyetlerini destânî bir şekilde aksettiren *Dânişmend-nâme*'yi eski ve yeni ilim adamlarının bir tarihî kaynak sanarak kullanmaları ne kadar hatalı ise bu eseri sadece bir hurâfe ve masal kabûl edip tamamiyle bir yana atan Mükrimin Halil Yınanç da başka bir ifratı temsil etmiştir. Hattâ o, Anadolu'da süratli bir istilâ ile şarktan garba giden ve kısa bir zamanda İran'a dönen Artuk beyi bütün Dânişmend-ili'nin de fâtihi göstererek Gümüş-tekin Ahmed Gâzi'nin fetihlerini inkâr etmiş ve buna atfolunan tarihî faaliyetleri *Dânişmend-nâme*'nin mahsûlü saymıştır[37]. Halbuki *Dânişmend-nâme* bir tarih olmadığı gibi, uydurma bir masal ve hurâfe de değil, bir tarihî menkıbe veya destândır. Öyle ki sıkı bir ilmî tenkide tâbî tutmak şartıyle bu destânî eserde birçok tarihî hâdiselerin akislerini bulmak mümkündür. Nitekim son bir araştırma *Dânişmend-nâme*nin tarihî esaslarını meydana koymakta bir merhale ilerlemiş; tarih ve menkıbe hudutlarına ilişilmiştir[38]. Devrin kaynak kifâyetsizliği dolayısiyle bu eserden mustağni kalınamıyacağını da belirtmeğe ve ne nisbette bir tarihî kaynak olarak kullanılabileceğini göstermeğe lüzûm vardır. Osmanlı müellifleri muahhar bazı tarihî ve menkıbevî rivâyetleri de bu destâna eklemişlerdir[39].

Sur les Emirs Danichmendites (Mélanges İorga, Paris 1933) adlı araştırmalarında *Dânişmend-nâme*'yi diğer kaynaklar arasında kullanmışlardır. H. Hüsameddin ise Amasya tarihinde kendine göre değiştirmelerle destândan bile uzaklaşmıştır.

37 M. H. Yınanç bu hükmü verirken «*bu destânı uyduran masalcı*», «*bu masalın tarihî hakikatle hiç bir alâkası yoktur*» ve mezkûr Osmanlı müelliflerini sıraladıktan sonra onları «*bu uydurma hikâyeyi doğru zannederek bütün nesilleri iğfal etmişlerdir*» (*Anadolu'nun Fethi*, s. 89-92; *Dânişmendliler*, I A, III, s. 468) ifâdeleri ile hem çok ifrata varmış ve hem de bu gibi eserlerin mahiyeti ve tarihî bir kaynak olarak nasıl ve nerelerde kullanılabileceklerini düşünememiştir.

38 Fuad Köprülü *Dânişmend-nâme*'den tarihî bir kaynak olarak nasıl faydalanılacağına dair bir iki misâl vermişti. Fakat F. Köprülü Dânişmend-nâme'nin dinî ve içtimaî hayat bakımından kullanılması lüzûmunu ve Dânişmendli ordusunun önünde seyyid ve şeyhlerin, yalın ayak dervişlerin yürüdüğüne dâir kayıdları belirtmekten ileri bir şey söylememiştir. (*Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten sayı XXVI, s. 428-429). *Dânişmend-nâme*'nin Fransızca tercümesi başında destânın tarihî unsurlarını göstermeğe çalışan İ. Melikoff bu hususta ileri bir adım atmıştır (*La Geste de Melik Dânişmend*, Paris 1960, I. c.).

39 Cenâbî'nin şu kayıdlarını buraya nakledelim: «Melik Dânişmend Ahmed Gâzi Battal Gâzi neslindendir. Seyyid Battâl Gâzi'nin türbesi Seyyid Gâzi'de olup, halk onun meşhedini ziyâret eder ve teberrükte bulunurlar. Şemseddin Ahmed Dânişmend Gâzi, Ali bin Mızrâb el-Türkmanî ana tarafından Battal Gâzi'ye mensuptur. O zamanda Malatya emîri Ömer bin Nu'man bin Ziyâd, Seyyid Battal'ın kızıyle evlendi ve o da Ahmed'i doğurdu. Emîr Ömer'in kızı Dânişmend

3. Dânişmend-nâmeye Göre Anadolu Fetihleri

Dânişmend-nâme Selçuklu devrinde Anadolu'da cereyan eden İslâm - Hıristiyan veya Türk - Bizans mücâdelesinin bir safhası ve Dânişmend Taylu'nun oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gâzi'nin, biraz da evlâd ve arkadaşlarının, faaliyetlerini aksettiren destânî ve menkıbevî bir eser olup, gâzilerin ve halkın vicdan ve hafızasında yaşayan rivâyetlerin toplanmasından meydana gelmiştir. Destân Arap kahramanı Battal Gâzi etrafında yine Türklerin yarattığı Battal Gâzi destânının bir devamıdır. Gerçekten Dânişmend Ahmed Gâzi de Battal Gâzi gibi merkezi Malatya'da bulunan İslâm gâzilerinin ve Ahmed Gâzi de, Battal Gâzi vasıtasıyle, Hazret-i Peygamber soyundandır[40]. Bununla beraber o aynı zamanda Türk kahramanları gibi Hârizmlilerin yadigârıdır. Dânişmend Gâzi Hazret-i Peygamber'in bir işareti ile Rûm gâzâsına memur olur. Fakat cihâda başlamak için Halifeye adam gönderip izin ister. Halife Dânişmend Gâziye ve gâzâ arkadaşlarına önce Antakya, Akkâ, Trablus ve Kudüs şehirlerinin bulunduğu Suriye ve Filistin ülkelerini Frenklerden kurtarmayı tavsiye eder; fakat nihâyet Anadolu'nun fethi lüzûmunu anlar. Bu sebeple Melik Dânişmend Gâzi'ye ve Turasan'a ferman yazar; onları hil'at ve sancak ile, Battal Gâzi ve Ebû Muslim bayrakları ile gönderir. Onlar da gâzâ arkadaşları Çavuldur Çaka, Kara-Tonga, Kara-tekin, Hasan, Süleyman, Eyyûp ve Abdurrahman ile birlikte Malatya'dan Sivas'a doğru hareket ederler. *Alîs* (Kızıl ırmak) suyunu geçerek Sivas'a gelirler[41]. Şehir ve kaleyi

---

Gâzi bin 'Ali bin Mizrâb el-Türkmânî el-Hârizmî'nin anası idi. O okuyarak ilim sâhibi oldu ve Türkçe Dânişmend lâkabını aldı. Sonra silâh kullanmasını öğrendi. Bu Ahmed, Sultan Turasan'ın yakını idi... Malatya'dan gazâya çıktı. Sultan Turasan da İstanbul tarafına gâza edip çok yerler fethetti. Orada *Bahr-i Pontos* üzerinde 'Alem dağı üstünde bir kale bina etti; Küffârla pek çok gazâlar yaptı. Bugün bu dağa ziyârete giderler; dilekleri kabûl olunur. Burası mübârek bir yerdir. Melik Dânişmend Sivas'ı feth ve imâr etti. Oradan gidip Tokat'ı aldı. Alp-tekin Dânişmend Gâzinin veziri idi ve hükümdar oğlu idi. Melik Mehmed de onun oğlu olup Halifet (Gâzi)i vezîr edindi. Amasya'da Halifet medresesi ona âiddir (bak. *el-'Aylem uz-zâhir;* Ayasofya 3033, s. 467b-469a; Râgıp Paşa 983, s. 445a; Osman Turan, *F. Köprülü Armağanı,* s. 547).

[40] İslâmların Bizanslılara karşı Tarsus, Erzurum hattı üzerinde vücûda getirdikleri eski hudûd teşkilâtı (*Sugûr,* Uc) nda Malatya'nın ehemmiyeti çok büyük idi.

[41] Türkler uzun müddet Kızıl-ırmak adını koymadan önce bu nehri eski *Alîs* adı ile anıyorlardı. I. Keykâvus'un bir Hıristiyan emîrine âid olup, Kayseri mahkemesinde tanzim edilen bir vakfiyede (hususî kütüphanemizde) ve Vezîr Fahreddin 'Ali'nin Sıvas vakfiyesinde de bu nehir kadîm *Alis* adile geçer. XIII ve XIV. asır vakayı-nâmeleri ve vesîkalarında buna Sıvas suyu (*Âb-ı Sıvas*) denilir. Göçebe Türkmenlerin verdiği anlaşılan Kızıl-ırmak adı Dulkadir oğullarına âid vakfiyeerde geçer (Sivas Evkaf idâresi, Defter III, s. 115).

harap bulur ve orada şehîdlerin kemikleri ile karşılaşırlar. Bunlar Abdulvehhâb Gâzi[42] ve arkadaşları olup Mihael (veya Manuel) in kardeşi ve Tokat begi bulunan Sivastos'un bir hiylesiyle şehre girmişlerdir. Zira, onlar kendilerini Kıpçak ilinden gelen Halifenin askeri göstermişler ve arkalarından da *Rûm çerisi* gelmiş. Gâzilerin mukavemeti ile karşılaşınca da Cânik hükümdarı *Matrîd* (Taronite) in gönderdiği 40.000 kişilik bir yardımcı kuvvetle kaleyi zaptedip orada müdafaada bulunan gâzileri şehîd etmişler; Battal Gâzi mescidini yıkmışlardı[43]. İşte Dânişmend Gâzi hiç bir düşmanla karşılaşmadan Sivas'ı gelir ve alır; şehri ve kaleyi imâr eder; mescidleri yapar ve bu beldeyi gâzilerin üssü haline getirir. Gâziler buradan iki istikamette fetihlere girişirler. Turasan, Çavuldur Çaka ve Kara-Tonga Kayseri ve İstanbul istikametinde fetihlere başlarken, henüz sefere çıkmayan Dânişmend Gâzi, Artuk *(Artûhî)* ile karşılaşır. O Göçkünci dağında 12.000 eve sâhip bulunan bir kimse ile Malatya'da esir edilen Abdurrahman Hârizmî'nin kızından doğmuştur ve *Harşana* (yâni Amasya) begi Şattât'ın kızına âşıktır. Fakat babası kızı vermez. Dânişmend Gâzi bu begi müslüman ederek gâzâ arkadaşı yapar. Önce düğü-

---

[42] Abdulvehhâb Gâzi bugün Sivas'ta türbesi bulunan ve Anadolu'nun büyük velilerinden sayılan şahsiyettir. 721 tarihli Kemaleddin İbn Râhat'ın vakfiyesi daha o zaman türbesinin civarında mezarlık teşekkül ettiğini yazar (hususî kütüphanemizdeki vakfiyesi). Sivas evkafında bu türbeye 726'da yapılmış zengin vakıflarını gösteren bir vakfiyye mevcûddur (No: 42). Evliya Çelebi ona dair birtakım menkıbeler anlatır (*Seyâhat-nâme*, III, s. 205).

[43] Battâl Gâzi menkıbeleri futûhat devri Türkleri arasında o kadar yaygın idi, ki ona âid bir Câmi daha XII. asırda Kayseri'de mevcûd idi (Herevî, *Kitâb uz-ziyârât*, nşr. J. Sourdel-Thomine, Şam 1953, s. 59; Z. Kazvînî, *Asâr ul-bilâd*, nşr. Wustenfenld, Göttinger 1848, s. 371). II. Kılıç Arslan zamanında Türk-Bizans hududunu tarif eden Herevi (s. 58) Battal Gâzi türbesinin Seydi Gâzi'de bulunduğunu söylemekle, sanıldığı gibi bu menkıbenin Dânişmendlilere mahsus olmadığını gösterir. Bu kayıt türbenin Dânişmendlilerin bakiyeleri için I. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında yapıldığına dair P. Wittek'in görüşünü teyid etmez (bak. *Byzantion* XXXII, s. 298; *Menteşe Beyliği*, Ankara 1944, s. 8) ve hiç olmazsa XII. asırdan beri Türklerce ziyâret edildiğini meydana koyar. XIII. asırda Fethiye körfezine dökülen Dalaman Çayı'na da *Nehr ul-Battâl* adı verildiğine dair kayıtlar da (İbn Sa'îd al-Magrîbî, *Coğrafya*, Bibl. Nat. Ar. 2234, s. 97b-98a) gâzi Türkmenlerin fetihleri ile ona âid hikâyelerin ne derece yayıldığını ifâde eder. İbn Sa'îd al-Magrîbî Komana (*Kömene*) ile Niksar arasında 8, Tokat arasında 5 fersah olduğunu söyler (106b). Şehir XIV. asırda mevcûd olup Tokat yakınında gösterilmiştir (*Bezm u Remz*, s. 198, 279, 296). Harsanûs da Kayseri civarındadır (aynı eser, s. 189, 199, 200).

I. İzzeddin Keykâvûs'e âid Sivas Dâr uş-şifâ vakfiyesinde (615 yılı) Sivastos bağçesi adını taşıyan bir yer vardır.

nü yapılmakta olan A f r û m i y e *(Morphia)* yı Rûmlardan alır; onları mağlûp eder; sonra da Süleyman, Nu'man, Eyyûp ve Kara Hasan ile birleşerek Yeşil ırmak havzasını fethe başlarlar. Sinop'dan gelen 60.000 kişilik Frenk ve Rus askeri karşılarına çıkarsa da gâziler Tokat'ı fethederler. Bu zafer üzerine Halife fermân, sancak, at ve deve yükleriyle hazineler gönderir. Daha sonra da Amasya, Sunisa, Turhal alınır; Gömenek (Komana)[44], Çorum, kılıç korkusıyle, İslâmiyeti kabûl eder. Kara-tekin, Osman ve Süleyman Çankırı, Kastamoni ve Sinop'u fethederler. Alınan beldelerden Eflanûs adı da bu fâtihine nisbetle Osmancuk olur. Dânişmend Gâzi de irtidâd eden bazı şehirleri itaata aldıktan sonra, Niksar üzerine yürür; Gavras kaçar. Cânik begi Matrobid (*Taronite*) Trabzon çerisini ve Ermeni sipâhisini toplayarak 80.000 kişi ile Niksar önüne gelir. Burada Taronite'in başı kesilir; oğlu Gavras mektuplar yazarak her yandan yardım alır ve şehrin muhasarası uzar. Fakat bu uzamanın asıl sebebi, Ayasofya kadar meşhûr, kilisesinde bulunan tılısımın eseridir. Çok gâzi şehid olur; lâkin Afrûmiye bir hünerle tılısımı elde eder; çok düşman öldürülür ve nihayet Niksar fethedilir. Bundan sonra Melik Ahmed Gâzi Cânik üzerine sefere çıkıp Harkümbed[45] kalesini kuşatır. Bulgar *(Parhar dağı)*[46] hududuna kadar ülkelerin fethi için *Artûhî*, Süleyman ve Abdurrahman memur edilir[47]. Fakat Trabzon, Gürcü ve Ermeni beyleri büyük bir ordu ile onları çekilmeğe zorlayarak Niksar'a kadar takibeder. Dânişmend vukubulan savaşlarda birçok gâzâ arkadaşını kaybeder; askeri azalır; lâkin yine de Niksar'ı kurtarır ve Cânik seferine girişir. Bu-

---

[44] Mezkûr vakfiyye'de Tokat'ta *Nehr Komanât* (Yeşil-ırmak) adı geçer.

[45] Bugün Niksar'a bağlı bir Harkümbed köyü vardır.

[46] *Dânişmend-nâme*'de olduğu gibi ilk Osmanlı eserlerinde de Trabzon cenubundaki dağlara *Bulgar* veya *Burgar* dağı denilirdi. Selçuk kaynaklarında Toroslarda bugünkü adıyle bir Bulgar dağı vardı ve herhalde Türk veya Slav Bulgarlar ile ilgili idi. Fakat Trabzon cenubundaki Bulgar dağı Bulgar adından ziyâde bu dağlara âid kadîm *Parhar* ismi ile münasebetli gözüküyor. Parhar adından önce bu dağlara Parydres adı veriliyordu (St. Martin, *Memoires sur l'Armenie*, II, s. 208). Gürcü kaynakları da bu dağlara *Parkhal* ve Avrupa seyyahları da *Barcar* adını veriyorlardı (Brosset, *H. Géorgie* I. s. 628; Jordanus,*Les Merveilles de l'Asie*, nşr. Henri Cordier, Paris 1925, s. 53).

[47] Bu, adına türbe ve zâviyeler yapılan ve evliyadan sayılan Abdurrahman Gâzi olmak gerekir. Erzurum'da Sahâbeden gösterilen Abdurrahman Gâzi'nin 643'de şehid olduğunu İbn Hacer *İnbâ ul-Gumr*'da yazar. Türbesi ve zâviyesine âid vakıfları tahrir defterlerinde kayıtlıdır (Evliya Çelebi, I, s. 213-218; Abdurrahim Şerif, *Erzurum tarihi*, s. 109-111; I. H. Konyalı, *Erzurum tarihi*, s. 366-373). Başka yerlerde ve bu arada Akşehir'de de ona âid bir türbe ve Su-şehri'nde Abdurrahman köyü vardır (I. H. Konyalı, *Akşehir*, İstanbul 946, s. 583).

nunla beraber Gürcü çerisinin oklarından yaralanarak Niksar'a döner ve şehîd olarak orada defnedilir. Dânişmend Gâzinin yası tutulur; dua ve hâtim okunur; yemek pişirilip dağıtılır. Bundan faydalanan Kir Aleksi *(Kirâleksi)* hücûma geçerek Dânişmend'in fethetmiş olduğu beldeleri, Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerini işgâl eder. Artûhî, Afrûmiye ve Dânişmend'in oğlu Gâzi Tokat'tan Sivas'a kaçarlar ve oradan da Malatya'ya sığınırlar. Malatya halkı üçünü de Bağdad'a Halifeye gönderir; Halife Horasan Sultanından yardım ister. O da Süleyman-şâh'ı, Türk çerisiyle, evi ve barkı ile, Anadolu'nun fethine memur eder; Süleyman-şâh'ın kızkardeşini de Gâzi beye verir ve birlikte Rûm gâzâsına çıkarlar. Rûm serverleri Kir Aleksi ve Kaloyan müslümanlar elindeki bütün memleketleri ve hattâ Malatya'yı harap eder; Artûhî de bu esnada hastalanır ve ölür. Süleyman-şâh Anadolu'ya gelince Melik Gâzi beyi ve Artûhî'nin Afrûmiye'den doğan oğlu Halîfet Gâzi'yi ordusuna kumandan tâyin eder. Bunlar Kiraleksi (*Kyr Alexis*) ve Kaloyan'ı tepelerler ve Dânişmend Gâzi'nin fethetmiş olduğu bütün ülkeleri kurtarırlar. Süleyman-şâh ölünce yerine sıra ile Kılıç Arslan ve Melik Gâzi beglik eder. Melik Gâzi Rûmları mağlûp ettiği gün, doğan oğluna Yağı-basan adını koyar. Melik Gâzi ve oğlu Niksar'ı imâr ederler. Dânişmend Gâzi'nin mezarı üzerine türbe *(gûr-hâne)*, tekke ve imâret inşa ve tesis ederler. Yağı-basan babasının ölümünden sonra Halifet Gâzi ile birlikte Rûm'da çok gâzâ yaparlar. Halifet Gâzi Amasya'da dedesinin kilisesini yıkıp medrese inşâ eder, ki şimdi de orada Halîfet Gâzi medresesi adıyle meşhûrdur. Yağı-basan Sivas şehrinde de birçok imâretler vücûda getirir; dedesi Melik Dânişmend Gâzi zamanından kalma bütün harap olmuş câmi ve medreseleri imâr eder. Ondan sonra da Kılıç Arslan, Mesûd, Aalâeddin, Giyâseddin, İzzeddin ve Rükneddin hükümdar olurlar.

İşte *Dânişmend-nâme*'ye göre, Dânişmend Gâzi'nin faaliyetlerinin hülâsası budur. Destânın hemen Dânişmend Gâzi etrafında teşekkül etmesi onun eskiliği ile ilgilidir. Nitekim Kızıl-ırmak için *Alîs* adı *Harşana*, *Harsanusiye* (Harsiana) *Sanûsiye* (Sunisa), Muşalim gibi nehir, şehir ve bölge adları Türklerin Anadolu'nun fethinde karşılaştıkları isimler olup, bu bakımdan dikkati çeker. Bizans'ın Komnenos imparatorları Alexis ve Yuannis (Kaloyan) ın Selçuklulara ve Dânişmendlilere karşı büyük mücâdeleleri de destânda bu ehemmiyetleriyle akis bulmuştur. Bu devir Trabzon Rûm dükaları bulunan Gavras ve Taranite'nin, bozuk imlâlarla da yazılsa, destânda mühim bir mevki almaları dikkate şâyân olup, tarihî mücâdelelere uygundur ve eserin eskiliğini de gösterir. Afrûmiye de aşağıda görüleceği üzere Malatya hâkimi Gabriel'in kızı *Morphia*'dır. Artuk, Kara-tekin, Hasan bey (Turasan), Çaka da bu fetihler devrinin tarihî

Türk kahramanlarıdır. *Dânişmend-nâme*'nin Yağı-basan (1142-1164) ile nihayete ermesi de onun teşekkül devri hakkında bir fikir verir[48]. Bununla beraber, bu destânın yazıya intikali daha sonraları olmuştur. Mevcûd nüshalara göre *Dânişmend-nâme*, İzzeddin Keykâvüs zamanında, Mevlânâ İbn 'Alâ tarafından onun nâmına yazılmıştır. Bunun ikinci değil, birinci Keykâvüs (1211-1220) olduğu, herhalde onun Sinop'u fethi (1214) münâsebetiyle Sivas'tan hareket etmesi ve Sivas ve Sinop'ta giriştiği birtakım medenî faaliyetlerle ilgili bulunduğu anlaşılıyor. Keykâvus'un Sivas'ta uzun müddet oturması yaşamakta bulunan bu destânın toplanmasında rol oynamıştır. Eldeki Dânişmend-nâmeler destânın İbn 'Alâ tarafından kaleme alındığını, fakat mevcûd nüshaların bunun tâdilinden meydana geldiğini belirtiyor[49]. Rivâyete göre 762'de Tokat kalesi dizdarı olan 'Ârif Ali, *Dânişmend-nâme*'nin İbn 'Alâ tarafından yazılmış bir nüshasını Çorum ovasında ele geçirdiğini, bunun çok eski, karışık ve Türkçesinin zor anlaşılır olduğunu, onu nesir ve nazım hâlinde yeniden tertip eylediğini yazar[50]. Dil ve tarih bakımından büyük ehemmiyeti bulunduğu ve Anadolu Türkçesini en eski metinlerinden birini teşkil ettiği anlaşılan bu ilk nüsha bize kadar ulaşamamıştır. *Dânişmend-nâme*'nin H. 985 tarihli en eski Paris yazması 'Âli'nin *Mirkad ül-Cihâd*'ının esası olmuştur. Bununla beraber 'Âli'nin faydalandığı nüshada bazı farklı ve faydalı kısımlar var-

---

[48] Bu isimler hakkında aşağıda da izahlar yapılacaktır.

[49] *Dânişmend-nâme* nüshaları için bak. İbn ül-Emin, *Menâkıb Hünerverân*, İstanbul, s. 60; F. Köprülü, *Yerli kaynaklar*, Belleten XXVII, s. 427-430; İ. Melikoff, *La Gest de Melik Dânişmend*, s. 53-70. Dânişmend-nâmenin Tokat tarihi adı ile yeni bir nüshası daha bulunmuş olup, bazı farkları vardır. Bunun hakkında bir araştırma neşredeceğiz.

[50] *Ali miskin bendene eyle nazar*
Ta ki ermeye ana hergiz zarar
(Paris nüshası, 180a)

Eski nüsha hakkında da :

Bir müşevveş yazuda buldum anı
Eskimiş evrakı ey canım canı
Şöyle kim okunmağa kabil değil
Gören anı der ki bu Türkî değil
Şöyle icmâlince yazmışlar anı
Nazmı yok içinde şöyle bil anı
Öyle yazmışlar anı bir sözi çok
Evvel âhır duracak bir yeri yok
Yazdım anı on yedi fasl eyledim
Anı okuyana âsân eyledim
(180b-181a).

dı. Zira 'Âli'nin Ârif ile ona atfen 762 yılına âid malûmatın kaynağı bu nüsha olmak icabeder ve mevcûd diğer nüshalarda bu malûmat yoktur. Bu sebeple *Mikad ul-cihâd*'ı da Dânişmend-nâme'nin nüshalarından biri saymak doğru olur[51].

4. Dânişmend-nâme ve Tarih

Dânişmend-nâme Melik Ahmed Gâzi, arkadaşları ve biraz da Melik Gâzi etrafında teşekkül ederek onların tarihî faaliyetlerini böylece destânî şekilde aksettirmiş; Kızıl-ırmak ve Yeşil-ırmak havzalarının nasıl fethedildiğini anlatmıştır. Destâna göre Dânişmend Gâzi bir kahraman olduğu kadar bir gâzi ve bir velî'dir; Peygamber neslinden sayılması da bu sebepledir. Onun velîlik hüviyeti asırlarca devam eder ve türbesi Anadolu Türklerinin en kudsî ziyâret-gâhlarından birini teşkil eder. Ahmed Gâzi'nin Hazret-i Peygamber'in işaretiyle Anadolu gâzâsına memur edilmesi de kudsiyet unsurları arasındadır[52]. Onun arkadaşları gâziler de aynı mefkûreye bağlı, çok dindar insanlardır. Bu sebeple İslâmiyet uğrunda cihâd yapmaktan başka gayeleri yoktur; dinî yasaklara bağlıdırlar ve içki içmezler. Bu husûsiyeti ile *Dânişmend-nâme*'nin g â z i l e r i ile göçebeler arasında yaşayan *Dede Korkut destânı*'nın A l p 'leri farklı kahramanlardır. Zirâ, Oğuz kahramanları da İslâmiyete ve «*adı körklü* (güzel) *Muhammed*» sevgisine bağlı bulunmakla beraber onlar, gâzilerden farklı olarak, *kımız* ve şarap meclisleri kurarlar; savaşlarda din kadar kahramanlık ideali hâkimdir. Kadın-erkek birarada yaşarlar. Bununla beraber, *Dânişmend-nâme*'de de İslâmî zihniyet ve hayat tarzı yanında göçebe Türk düşünce ve an'aneleri eksik değildir. Nitekim kahramanlarının çoğu da Kara-tekin, Kara-tonga, Il-tekin, Çaka, Yağı-sıyan, Yağan, Sungur gibi Türkmen isimlerini taşır. Dânişmend Gâzi de eski Türk şâmânları gibi başını açar; yüzünü göğe doğru tutar ve böylece dua eder; cenâzeye de baş açık gider; ölü aşı verirler. Dânişmend Gâzi'nin düğünü de Oğuzların toy ve şölenlerine benzer. 500 koyun, 300 sığır, 200 deve ve hattâ 150 at kesilerek 35000 askere ziyâfet verilir. Oğuz destânından veya Dede Korkut'dan farklı olarak sâdece bu ziyâfetlerde kımız ve şarap bulundurulmaz. Allah adı da bazen *Çalap*'dır ve ona karşı iki kat eğilirler (*tapu*

---

[51] *Mirkad ul-Cihâd*, Millet ktp. No: 5282, 6b-7a. Kâtib Çelebi Dânişmendlilere dair malûmatı bu eserden aldığı gibi, eserin ele geçişine dair hikâyeyi de oradan alır (*Keşf uz-zunûn*, II, s. 1656). Esasen İbn 'Alâ kaydı nüshalarda bazen pek müphemdir.

[52] Yukarıda 25 sayılı nota bak.

kılarlar). Şarabın adı da eski Türkçe *Süci*'dir. İslâmî an'aneye uygun olarak kadının içtimaî hayatı Oğuzlardan farklıdır. Bununla beraber yine de *Afrûmiye* Dede Korkut'taki kadın kahramanlara benzer. Hattâ, aşağıda görüleceği üzere, Dânişmendlilerin üçüncü hükümdarı olan Melik Muhammed'in hatûnu siyâsî mücadele ve savaşlarda, eski Türk kadınları gibi, bizzat harekete geçerek rol oynuyordu. Sultan Mesûd'un kızı ve Malatya Emîri Dânişmendli 'Aynüd-devle'nin zevcesi de kocasının ölümünden sonra bir müddet hükümeti idâre etti. Dânişmend Gâzi «e k m e k v e s u h a k k» için de savaşacağı kimsenin ekmeğini yemez; yediği takdirde mücadeleye son verilir. Bu hususîyetleriyle de *Dânişmend-nâme*, Battal Gâzi ve Dede Korkut destânı arasında bir mevki alır ve destânın kahramanları İslâm gâzileri ile Oğuz alp'lerinin müşterek vasıflarını hâizdirler. Böylece Dede Korkut kitabı nasıl Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmenlerin düşünce ve hayatlarını aksettirirse Dânişmend-nâme de öylece bir destân devri geçiren Selçuk Türkiyesinde gâzilerin ideallerini, içtimaî ve kültürel durumlarını meydana koyar. Dânişmend-nâme cidden yüksek bir İslâm mefkûre ve imanına bağlı, ahlâkı üstün bir cemiyetin düşünüş ve yaşayışını belirten bir kaynaktır. Halbuki savaştıkları Bizanslılar'ın mukabil destânı olan *Digenis Akritas* ise bu yüksek vasıflardan mahrum olup, kahramanları menfaat ve kadın için savaşan kimselerdir[53].

Dânişmend-nâme tarihî hâdiseleri oldukça realiteye yakın bir şekilde nakletmekle diğer destânlardan çok farklıdır. Esasen buna destândan ziyâde bir menkıbe gözüyle bakmak daha doğrudur. Öyle ki bu bölgeye ve devre âid kaynaklar kifayet etse idi hafifçe bir kazıma ile destânî cilâ altında yatan tarihi bulmanın kolay olacağı kanaatı hasıl olmaktadır. Bununla beraber aşağıda yapılan izahla destânda tarih kendini gösterir ve bu sebeple burada bir kaynak mahiyeti alır. Destân Dânişmend Gâzi'yi Battal Gâzi'ye bağlamak için onun gâzâlarını bir asır önce başlatmakla beraber asıl vak'aları da Anadolu'nun fethi, Bizanslılar ve Haçlılarla yapılan mücâdelelere âid olarak nakledilmiştir. Bir yandan Battal Gâziye bağlanan bir şecere araya girmekle beraber o ve arkadaşları yine de Harizmî'lerin yadigârı ve Abdurrahman Harizmî kayıdlariyle Türkistan'a mensupturlar. Dânişmend Gâzi'nin Sivas'a geldiği zaman şehrin harap bulunduğuna ve hiç bir mukavemetle karşılaşmadığına dair rivâyet de tarihe uygun düşmektedir. Gerçekten Selçuklu istilâları, Er-basgan'ın mücadeleleri şehre zarar verdiği gibi, İmparator R. Diogenis Malazgirt seferine giderken de Ermenileri tenkil ve Sivas'ı tahrip etmiştir. Malazgirt

[53] Bu destân hakkında Bizantinistler çok geniş tedkikler yapmışlardır. İki destânın bâzı hususiyetleri için F. Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926, s. 304.

zaferini müteakip Orta Anadolu'da fetihlerde bulunarak Marmara sahillerine kadar ilerileyen Artuk bey de destânda *Artûhî* olmuştur. Onun Norman reisi Russel'i Amasya'da esir alması ve bu bölgede fetihlerde bulunmasının bir hatırası da burada Artuk-ova (*Artuk-âbad*) adıyle meydana çıkar. Turasan ve Hasan beye âid rivâyetler ve Kayseri'den İstanbul istikametinde fetihlerde bulunması Birinci Haçlı seferindeki tarihî şahsiyete uygundur ve Kayseri'den İstanbul'a kadar nâmına mevcûd türbeler de destânı teyid eder.

Gerçekten Anadolu'da mevcûd evliya ziyaret-gâhları arasında Turasan ve Hasan bege âid bulunanlar da çok eski ve mühimdir. Nitekim Selçuklular devrinde Kayserlilerin Turasan ve Niğdelilerin Hasan bey türbesini ziyaret edip hacet dilediklerini Niğdeli Kadı Ahmed söyler[54]. Birinci Haçlı seferinde bütün Kapadokya'ya hâkim bulunan Hasan bey Ereğli'de Kılıç Arslan ile birlikte Haçlılara karşı savaşmış ve askerinden çok şehid vererek çekildiği dağ, ona nisbetle Hasan dağı adını almıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu, Süleyman-şâh'ın yerinde İznik'i idâre eden Ebu'l-kasım'ın kardeşi Ebu'l-gazi olmak icabeder[55]. Bu sebeple Bizans ve Haçlı kaynakları da Hasan (Assan) dan bahsederler[56]. Hasan bey adı ve türbesi Niğde'de aynen muhafaza edildiği halde, başka yerlerde o şeyh ve velî sıfatlarıyle Turasan olmuştur. Niğde'de Alâeddin Keykûbad'ın kızı Hwând (*Hundi*) hatûn ve Karaman oğlu İbrahim bey onun türbe ve zâviyesine vakıflar kurmuştur, ki bir kayıt ilk tesisin 598'de olduğunu ifâde eder[57]. Turasan'a âid bir menkıbe de cihâd arkadaşlarıyle İstanbul'a karşı gâzâ ederken 'Alem dağında yaptığı kalede şehid olması ve orada kendisine âid bir türbenin bulunmasıdır, ki burası da bir ziyaret-gâh oldu[58]. Orta ve garbî Anadolu'da onun ismini taşıyan pek çok köy mevcûddur, ki bu da ne derece yaygın bir dinî ve millî şöhrete ve

---

[54] H. Hüsameddin *Amasya tarihi*'nde (II, s. 294), ondan naklen de Halil Edhem (*Kayseriyye Şehri*, mukaddime, not 4) ve Gabriel Turasan begi Kayseri fâtihi gösterirken Dânişmend-nâme'den başka bir kaynağı olamaz.

[55] Osman Turan, *Köprülü armağanı*, s. 546-547.

[56] *Alexiade* II, 63, 67; G. Riant, *Archives de l'Orient Latin*, I (1881), s. 168; R. H. Cr. *Historiens Oxcidentaux*, III, s. 445.

[57] Niğde Çam-ardı, Kara-pınar ve Yalnuz-dam köyleri, Ürgüp'te Sultan köyü bu türbe ve zâviyeye vakfedilmişti (Vakıflar U. Müdürlüğü, defter 582, s. 139; Haremeyn, 4, s. 168).

[58] Cenâbî, Râğıp Paşa ktp. 988, s. 445a; Karamanî, *Ahbar ud-duvel*, Bağdad 1282, s. 292. Müneccim-başı, Bayezid ktp. 5019, s. 1197 (asırlarca 'Âlem dağa gidilip, ziyaret ve dua yapılıyordu).

kendisine mensup boylara sahip olduğunu gösterir[59]. Yukarıda Anadolu'nun ilk fatihleri arasında siyâsî faaliyetlerinden bahsettiğimiz Çaka, Çankırı, Kastamoni ve Sinop vilâyetlerini fetheden Kara-tekin de destâna girmiş mühim tarihî şahsiyetlerdir.

Dânişmend Ahmed Gâzi'nin Trabzon rûmlarına karşı yaptığı gâzâlar da destânda büyük bir yer alır. Kaynakların nâdir bulunmasına rağmen Cânik rûmlarıyle cereyan etmiş mücâdeleler destâna olduğu gibi, tarihe de intikal etmiştir. Bizans'a karşı Trabzon'da müstakil bir dukalık kuran Theodore Gabras da Gavras adıyle destanda mühim bir yer işgâl eder. Bizans kaynaklarına göre, Türklerle savaşırken ölmüş ve Hıristiyan azizleri arasına girmiştir. Destan ise Dânişmend Gâzi'nin Taronite'i öldürdüğünü söyler, ki bir rivâyete göre Gavras onun oğludur[60]. Destanda Bizans imparatoru Alexis ve Kaloyan'ın Dânişmend ülkelerini istilâ ve tahriplerine dair hikâyeler de tarihî olup, biraz mübalâğalıdır. Zira Dânişmendliler, Melik Ahmed Gâzi'nin ölümünden sonra da, mücadelelerine muvaffakiyetle devam etmişlerdir. Burada Kaloyan'ın meşhur Niksar seferi ve muhasarası bahis mevzuudur[61]. Abdül-vahab Gâzi ve Abdürrahman Gâzi, Battâl Gâzi destânında mevcûddur ve mezarları Sivas ve Erzurum'da Selçuklu devrinden beri ziyâret-gâh olmuştur. Destanda geçen Halîfet Gâzi'ye aid medrese ve türbe tarihîdir. Onun Artuk'un oğlu olduğuna dair destanî rivâyet sâbit değilse de vakfiyesi babasını Süli, dedesinin Türkân-şâh olduğunu, 722'de Şucâeddin Tekür-sıyan'ın oğlu Celâleddin Muhammed'in onun torunu bulunduğunu kaydeder[62]. Bununla beraber, Halîfet Gazi değil onun dedesi Türkân-şâh bile Dânişmend Gâzi devrine yetişememektedir. Destânda Eflânûs fâtihi Osman'ın adı da bu kasabaya verilmiş ve Osmancuk olmuştur, ki muahhar bazı kaynaklar onu Osmanlıların ceddi yapar[63]. Selçuklular ile Dânişmendliler arasındaki sihriyet de destânda değişik bir şekilde yer almıştır. Melik Gâzi zamanında Dânişmendlilerin Anadolu'da siyâsî üstünlüğü de destânda pek akis bı-

---

[59] Bu köyler Niğde, Kır-şehir, Ankara, Koca-eli, Bursa, Balıkesir, Manisa ve Antalya vilâyetlerinde bulunuyor (bak. Hasluck, *Christianity and Islam* indeks.

[60] İ. Melikoff destânî şahsiyetlerden Artuk, Çaka, Kara-tekin ve Afrumiye gibilerinin tarihî hüviyetlerini isabetli bir şekilde tâyin etmiştir (*La Geste*, s. 107-142). Destân imparatorların, Gavras'ın adlarını doğru yazar, yalnız Taronite'i Matrîd ve Matronid şekillerinde bozar.

[61] Bu seferden aşağıda bahsedilmiştir.

[62] Mübârezuddin Halîfet Alp bin Süli bin Türkân-şâh'ın medrese ve hânekâhına âid ilk vakfiye 602 tarihli olup 722'de yeni vakıflar yapılmıştır.

[63] Karamanî, *Ahbâr*, s. 292. İbn Batuta Osman Gazi'yi Osmancuk adiyle zikreder (I, s. 340).

rakmış değildir. Bununla beraber destân Anadolu'nun ilk fethini Ahmed Gâzi'ye isnad eder.

Frenklerle ve Gürcülerle muharebeler ve birinci Haçlı seferi de destanda akisler bulmuştur[64]. Yağı-basan'ın Niksar ve Sıvas'da giriştiği imâr faaliyetleri de burada tarihe uygun olarak geçmiştir. Destanda Amasya hükümdarının kızı Afrûmiye adıyle nakledilir. Aslında o Malatya Ermeni - ortodoks hâkimi Gabriel'in kızı *Morphia* olup aşağıda tarihî hüviyeti meydana konacaktır. Destanda *Nestûr* (Tekfur) un amcası oğlu olarak adı geçen Haçatur[65] da Malazgirt zaferinden sonra Romanos Diogenis'e karşı harekette bulunan Ermeni reisi Haçatur'dur. Alp Arslan düşürülen bu imparatorun intikamını almak üzere Türkleri Anadolu'nun fethine memur eder ve yeni imparator yanında eskisine hiyanet ettiği içindir, ki Haçatur destanda düşman olarak yer alır. Dânişmend-nâme'de, sık-sık, bahsedilen ihtidâ ve irtidad vak'aları da dikkati çeker. Bununla beraber kitle hâlinde ihtidâ ve irtidadlar vukubulmamıştır[66]. Hele Dânişmend Gazi ve diğer Türk hükümdarlarının Hıristiyanlara karşı âlicenâblığına dair kaynakların ittifakı bu irtidad kayıtlarını izah edemez. Bununla beraber bir rivâyete göre Haçlı reis Tancred 1108 (502) de Göksun ve Ra'bân sâhibi Ermeni Kogh-Vasıl'dan yardım istemiş ve o da yanında bulunan mürtedlerden 1000 süvari göndermiştir, ki bu münasebetle kayda şâyândır[67]. Bu kısa izahlar Dânişmend-nâme'nin hakikate ne kadar yakın olarak tarihi aksettirdiğini ve bu eserin ihtiyatlı ve tenkidli bir ölçüde tarihî bir kaynak olarak nasıl kullanılabileceğini meydana koymaktadır.

5. Gümüş-tekin Dânişmend'in Fetihleri

Dânişmend lâkabiyle şöhret kazanan Gümüş-tekin Ahmed Gazi Sivas'a geldiği zaman şehir harap bir halde idi. İmparator R. Diogenis Malazgirt seferine giderken şehri yıkmış ve Ermeni halkını reisleri Adon ve Abusahl ile birlikte oradan çıkarmış ve bir kısmını öldürmüştü. Bizanslılar XI. asır başlarında Şarkî Anadolu'da küçük Ermeni kırallıklarına nihayet vermiş ve kıralları halklarıyle birlikte Sivas'a ve Orta Anadolu'ya sürmüşlerdi. 1080 senesinde Filaretos'un kuvvetlenmesiyle de Bizanslılar Orta

---

[64] Keykâvüs'un Sıvas *Dâr uş-şifâ* vakfiyesi bir Frenk köyünden bahseder, ki Amasya'da imha edilen Haçlıların bir bakiyesi olarak dikkati çeker.

[65] *Dânişmend-nâme*, s. 71a.

[66] Osman Turan, *İslâmisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia Islamica, X.

[67] İbn ül-Esîr, X, s. 162.

Anadolu'dan uzaklaşmış bulunduğu gibi Ermeni prensleri de sukut etmiş idi[68]. Rûm ve Ermeni düşmanlığı Türk fetihlerini kolaylaştırmış ve destanın da belirttiği üzere, Gümüş-tekin Ahmed Gâzi bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'ta yerleşmişti. Esasen Bizans'ın mukavemeti 1071-1080 arası tamamiyle kırılmış ve Orta Anadolu'da hiç bir tesiri kalmamıştı. Destana göre Gümüş-tekin Ahmed Gazi Sivas'tan sonra ilk fetihlerini Yeşil-ırmak havzasında yaparak Selçuk kaynaklarının Dânişmend-ili adıyle belirttiği bölgelerde devletini kurmuştur. Süryani Mihael'in onun artık 1085 yılında Kapadokya'ya hâkim olduğuna dair ifâdesi durumu meydana koyar[69]. Süleyman-şâh Filaretos'a karşı Kilikya ve daha sonra Antakya seferini yaparken Gümüş-tekin Ahmed Gazi herhalde sultanın tâbii olarak aynı 1085 (477) yılında Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı fethe girişiyordu[70]. Filaretos'un tâbii ve onun gibi ortodoksluğu kabûl eden Gabriel de Ermeni ve Suryani halkın nefretini kazanmıştı. Dânişmend'in muvaffakiyetsizliğe uğramasında Melik-şâh'ın Anadolu'yu itaata almak teşebbüslerinin bir tesiri de vardır. Onun Malatya seferi esnasında gâzâ arkadaşlarından Kara-tekin de Sinop'u fethetmiş; fakat Melik-şâh'ın Porsuk ve Bozan kumandasında gönderdiği ordular ve müdahaleler dolayısıyle o da Sinop'tan çekilmiş ve fethettiği Çankırı'da ölüp oradaki türbesine defnolunmuştur[71]. Bu müsaid durumda Gabriel (*Khuril*) de 1090 yılında Bağdad'a giderek Melik-şâh'ın himâyesini kazanmış ve Malatya havâlisinin hâkimiyetini kendisine veren bir menşûr elde etmiştir[72].

Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra Melik-şâh'ın Anadolu beylerini itaata alma teşebbüsleri esnasında Ahmed Gazi'nin bir müddet durakladığı anlaşılıyor. Malazgirt zaferinden sonra Trabzon'da bir müddet Türklerin eline geçmiş iken Theodore Gabras bu sahilleri 1075'de kurtarmıştı[73]. 1080 yılında vukubulan büyük göçler ve Anadolu fetihleri sırasında

---

[68] Mathieu, s. 166-167, 183-184; Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, s. 76, 81; *Des Grecs aux Croisés*, s. 391.

[69] *Chronique*, s. 173.

[70] İbn Hamdûn, 156a; İbn Şeddâd, *A'lak*, 66a; İbn Şıhna, s. 197.

[71] *Alexiade*, II, s. 64, 66, 74. Müellif Kara-tekin'in ölümünü kiliselere tecâvüzü dolayısı ile ilâhî bir ceza olarak gösterir ve oradan çekilince vukubulduğunu söyler. Çankırı'da bulunan türbesi kitâbesizdir. Bütün Anadolu fâtihleri gibi, Kara-tekin hakkında da birtakım mahallî menkıbe ve rivâyetler hâlâ yaşamaktadır.

[72] Süryani Mihael, s. 179.

[73] *Alexiade*, II, s. 151; Zonaras, XVIII, 22; G. Finlay, 362; Chalandon I, s. 12, 146, II, s. 37; J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, s. 67; W. Miller,

Rûm'da gâzâ yapan bir fırkanın 472 (1080) tamamiyle imha edildiğine ve bu Türklerden hiç kimsenin kurtulmadığına dair kısa bir kayıt da Trabzon'da Rûmların giriştiği bu taarruzla ilgili gözükmektedir[74]. Dânişmendnâme Ahmed Gazi'nin Sivas'a gelişinden önce Gabras'ın Türkleri mağlûp, gâzileri ve bu arada Abdülvehab Gâzi'yi şehid ettiğine dair bir hikâye anlatırken bu tarihî hâdiseyi hem teyid ve hem de tafsil eder. İmparator Alexis Komnenos, 1081'de cülûsundan sonra, rekabetinden sakındığı bu Th. Garbas'ı Trabzon dükalığına tâyin etmişti. Haldialı asîl bir aileden çok zekî ve cesûr bir kimse olan Gabras Trabzon'da yarı müstakil bir beylik kurunca Türklere karşı daimî bir mücadeleye girişmiş ve «daima muzaffer ve yenilmez» olmuş; Dânişmendlilerle de çetin savaşlar yapmış ve Şebin-karahisar'ı da Dânişmendlilerden almıştır[75]. Destân Artuhî, Süleyman ve Abdurrahman kumandasında Bulgar (*Parhar*) dağı hududuna kadar fethe gönderilen bir ordunun Trabzon, Gürcü ve Ermeni askerleri tarafından bozguna uğratıldığını nakletmekle bu mağlûbiyetin akislerini, tarihe yakın olarak, verir. Dânişmend-nâme'de Cânik Rûmlarıyle yapılan mücâdelelere çok yer verilmesi de tarihî realiteye uygundur; fakat coğrafî uzaklık ve daha mühim hâdiselerin başka taraflarda ve müelliflerden uzak yerlerde vukubulması Dânişmendli-Bizans mücâdelelerinin tarihe çok az intikal etmiş ve bu münâsebetle de destan ehemmiyet kazanmıştır.

Niksar muhasarası ve fethi Dânimşendliler tarihinde ve destanda çok büyük bir ehemmiyet arzettiği halde bu hususta kroniklerde hiç bir kayıt yoktur. Dânişmend-nâme'ye göre Niksar (*Neokaisaraea*) muhasara ve fethi çok çetin ve uzun sürmüştür. Bir defasında mağlûp olup Trabzon'a kaçan Gabras'dan sonra Taronite (destanda *Matronid*) 80000 kişilik Rûm ve Ermeni askeri ile Niksar'a kadar gelmiş; çok kan dökülmüş; fakat nihâyet Gümüş-tekin Ahmed Gazi zafer kazanmış ve Niksar'ı fethetmiştir. Burasının Melik-şâh'ın ölümünden sonra ve birinci Haçlı seferinden (1097) önce fethedilmiş olduğu muhakkaktır. Zirâ Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı mücadeleye katılırken Niksar'da bulunan Gümüş-tekin'e mektup yazması 1001'de alınan Haçlı esirlerinin de oraya sevki bunu meydana koymaktadır. Böylece Niksar fetholununca Dânişmend Gazi orasını, sâhil Rûmla-

---

Trebizond the last Greek empire, London 1926, s. 12; Fischer, *Mitt. Ost. Gesch.* X, (1889), s. 182. Kaynaklar çok kifayetsiz olduğu için bu tedkîklerde karışık ve isâbetsiz neticelere varılmıştır.

74 İbn ul-Kalânisî, s. 113.

75 *Alexiade*, II, s. 151; III, s. 30. Müellif kronolojik sıraya bakmadan Bayburd'un da zabtını kaydederken, bunu daha sonra Dânişmendliler ile vukubulan bir muharebe vesilesi ile belirtir.

rına karşı mücadelede, kendisine hem bir üs ve hem de bu devletin paytahtı yapmıştır. Nitekim Süleyman-şâh İznik'i ve Osmanlılar da Bursa ve Edirne'yi paytaht yaparken, aynı stratejik sebeplerle hududlara yakın olmayı tercih etmişlerdi[76]. Niksar'ın Dânişmend-nâme'de büyük bir ehemmiyet kazanması ve Melik Dânişmend'in türbesinin burada bulunması sebebi de budur.

Gümüş-tekin Ahmed Gazi Malatya ile yakından alâkalanıyor ve Gabriel'in elinde bulunan bu güzel beldeyi bir an önce elde etmeği düşünüyordu. Fırat boylarında türeyen Rupen oğlu Konstantin, Kogh-Vasil (Hırsız Vasil) ve Hetum oğlu Oşın gibi Ermeni prenslerine karşı Süleyman-şâh'ın kardeşi Alp-ilig ve Sumaysat Emîri Balduk ve başka Türk beyleri mücadele ediyordu. Gabriel, kızı Morfia'yı Urfa sâhibi Ermeni Thoros'a vâdedip onun yardımını sağlamış; Alp-ilig Urfa'da bir suikasta kurban gidince Davud'un reisliğinde kalan askerleri gelip Malatya'yı muhasara etmişlerdi. Bu hâdise Dânişmend Gazi'yi kışkırtmış ve göz koyduğu Malatya'yı kurtarmak için bu Türklerle Gabriel arasına girmiş ve onunla sulh yaparak münasip bir fırsatı beklemiştir[77]. Lâkin Kılıç Arslan Bizans imparatoriyle anlaştıktan sonra şarka dönmüş ve 1095'de Malatya'yı kuşatmıştı. Birinci Haçlı ordusu Eskişehir'den geçtikten sonra Kılıç Arslan Dânişmend Ahmed Gazi (*Sultan Tanisman*) ile kumandasında ağır silâhlarla mücehhez 80000 piyâde bulunarak ve Kapadokya Emîri Hasan (Asan) ın kuvvetlerini de yanına alarak Ereğli'de Haçlılar karşısına çıktılar müdhiş bir muharebe yaptılar[78]. Dânişmendliler bu savaştan önce Komana'nın muhasarasıyle meşgul oluyorlardı[79]. Buralarda Ermeni prenslerinin de iltihakıyle daha da kuvvetlenen «Haçlılar Türkler'in kanlarına susamış ve kandan doymuşlardı».

---

[76] Dânişmend Gazi'nin Sivas'tan Niksar'a çekilmesinde Melik-şâh'ın gönderdiği orduların tesiri de vâridir ve Anadolu'nun kapısı olan Sivas'a mukabil Niksâr istilâden masûn bir sığınak idi.

[77] Mathieu, s. 210-211; Süryani Mihael, s. 179; Süryani Anonimi, s. 73; Vardan, s. 186. Balduk Balduklu Türklerine mensup veya Gazi'nin oğlu olarak gösterilir. Onun Gazi adı dolayısı ile Dânişmendlilere bağlanması imkânsızdır. Zîra Emîr Gazi'nin oğlu ve Dânişmend'in torunu sanılan Balduk'un bu zamanda bir emîr olacak yaşta bulunamıyacağı tabiîdir. Esasen onun Artuklular'dan olduğunu İbn ul-Azrak kaydeder, ki bunu Artuklu tarihinde belirtmiş bulunuyoruz.

[78] Alexiade, III, s. 18.

[79] *Histoire anonyme de la Première Croisade*, nşr. trc. L. Brehier, Paris 1926, s. 61. Dânişmend Gazi'nin Eskişehir muharebesine katıldığına dair 'Azîmî (s. 872) bir kayıt verirse de bu hususu teyid etmek mümkün değildir. İki Komana olup biri Amasya-Tokat civarında, diğeri Kapadokya'dadır (Honigmann, s. 55, 74).

Hasan bey çok büyük kahramanlıklar göstermiş; çok şehid vermiş; kadın ve çocukları götüremiyerek kendi adını alan Hasan dağına çekilmişti[80]. Dânişmend-nâme *Gömenek* (Komana) halkının mürted olduğunu söyler; yapılan savaşlarda çok insanın ve bu arada Emîr Hasan'ın kardeşi Halil'in de şehid edildiğini yazarken, bu hâdiseleri güzel aksettirir[81].

Birinci Haçlı seferinin Anadolu'da yarattığı sarsıntıdan faydalanan Bizans imparatoru Alexis, Kılıç Arslan'a aid İznik'i ve Marmara sâhillerini istirdad ederken Trabzon dükası Th. Gabras da Dânişmendlilere karşı taarruza geçmiş bulunuyordu. Kılıç Arslan Haçlı seli geçtikten sonra Bizanslılara karşı müdafaa ve taarruza başlarken Gümüş-tekin Ahmed Gazi de Rûmlara karşı harekete girişti. İsmail kumandasında gönderdiği bir ordu Bayburt (*Paipert*) i işgal eden Trabzon Rûmlarıyle savaşa girişti. İsmail 1098 Haziranında nehir (Çoruh) kıyısında ordugâh kurdu. İsmail'e karşı yürüyen Th. Gabras orada bozguna uğratıldı ve öldürüldü[82]. Gümüş-tekin sâhil Rûmlarını atıp Bayburd'u tekrar aldıktan sonra Malatya'ya karşı emellerini gerçekleştirmeğe fırsat buluyordu.

Filhakika Kılıç Arslan Bizanslılar ile diğer Selçuklular da Haçlılarla uğraştığından şimdi durum müsâid görünüyordu. Suriye'de yerleşen Haçlıların Fırat boyunca ilerlemeleri ise hareketi çabuklaştırmaya sebep idi. Nitekim Franklar 1099'da mühim bir kuvvetle Sumaysat üzerine yürüyerek orada kendileri için Urfa, Antakya ve Malatya arasında tehlike teşkil eden Balduk'u kuşattılar. Fakat Balduk'un şiddetli bir çıkış hareketi ile Haçlılar kayıplara uğrayıp çekildiler. İkinci ve daha kuvvetli bir muhasaraya dayanamıyacağını anlayan Balduk şehri 10000 dinar karşılığında Franklara satmağa mecbur oldu[83]. İşte Haçlıların bu ilerlemeleri ve Gabriel ile münâsebete girişmeleri dolayısıyledir, ki Dânişmend Gazi, 1098 (493) yılında, büyük bir ordu ile Sivas'tan Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Malatya ilk Türk istilâsında Bizanslılar tarafından sûr-

---

80 Chalandon, II, s. 105, 220; R. Grousset, *Histoire des Croisades*, I, s. 37-40; S. Runciman, *History of Crusades*, I, s. 190-194.

81 *Dânişmend-nâme*, s. 126a-127b.

82 *Alexiade*, III, s. 29-30; Zonaras, XVIII, 22. A. Komnena sâdece *Archisatrape* İsmail derse de Gümüş-tekin Dânişmend Gazi'nin oğlu olduğu, Berkyaruk'un Azerbaycan ve Şarkî Anadolu meliki tâyin ettiği Yâkuti'nin oğlu İsmail olmadığı muhakkaktır. Zirâ bu İsmail 1094'de ölmüştü (Mathieu, s. 207; *Alexiade*, s. 28). Bu ölümünden sonra Th. Gabras kilise azizleri arasına alınmıştır. *Dânişmend-nâme* Gabras'ı Taronite'in oğlu gösterir ve babasının da Niksâr fethinde öldürüldüğünü yazar.

83 Mathieu, 219-221, Süryani anonimi, s. 78; Guillaume de Tyr, I, s. 125, 127; Laurent, *Des Grecs aux Croisés*, s. 426-443.

lar ve burclar ile tahkim edilmiş olduğundan fethi kolay değildi. Bu sebeple Gümüş-tekin şehrin yollarını ve civarı ile bağlarını keserek teslim olmağa zorladı. Böylece o üç yıl yazları gelip muhasara ediyor ve kışları Sivas'a dönüyordu. Uzun müddet dayanamıyacağını anlayan Gabriel, Antakya prensi Bohemod'a elçiler göndererek bir anlaşma mukabilinde şehri ve güzelliği ile meşhur olan kızı Morfia'yı kendisine vereceğini teklif ediyordu.

Bu fırsatı kaçırmak istemiyen Bohemond birçok Haçlı reislerini ve bir kısım Ermeni prenslerini toplayarak Malatya'ya doğru hareket etti. Haçlıları sevinç ve alkışla karşılayan; fakat geldikten sonra zulümlarını gören Ermeniler şimdi onların bu ilerlemesini kendileri için tehlikeli sayarak Gümüş-tekin Dânişmend'i bu hareketten haberdar ettiler. Bunun üzerine Dânişmend Gâzi ordusunu Malatya yakınlarında pusulara yerleştirdi. Durumun farkında olmayan ve emniyetle ilerleyen Haçlı kuvvetleri Malatya bölgesine gedikleri zaman Gafina *(Gapna)* mevkiinde istirahata çekildiler. Biraz önce Gabriel de pişman olmuş ve Gümüş-tekin'den bâzı vaidler de almış bulunduğundan Haçlıları oyalayarak derhal şehre sokmadı[84]. Dânişmendli ordusu Haçlıları anî bir baskına uğratıp ok yağmuruna tuttu ve kılıçtan geçirdi; pek az Haçlı kurtulup Urfa'ya kaçabildi. Pek çok esir alındı, ki bunlar arasında meşhûr Bohemond ve Richard gibi Frank reisleri vardı. Esirler Sıvas'a ve oradan da Niksar'a sevkedilerek hapse atıldı. Bu zafer ve hususiyle Müslümadlar arasında kıral olarak tanınan ve dehşet saçan Bohemond gibi bir kontun tutsak edilmesi İslâm-Türk dünyasında ne kadar sevinç yarattı ise Haçlılar arasında da o derece keder ve fütura sebep olmuştur. Bu zafer Dânişmend Gâzi ve Dânişmendlilerin şöhret ve gururunu yükseltti. 1100 yılında kazanılan bu zafer üzerine Gümüş-tekin Dânişmend Sıvas'a döndü[85]. Kaynaklar çok defa bu zafer ile Malatya'nın fethini aynı zamanda

---

[84] Bazı Avrupalı âlimler Ermenilerin hiyanetine dair Mihael ve Ebu'l-Ferec'in ifâdelerini bunların Rûm ve Ermenilere düşman, Türklere dost olmaları ile ilgili görmüşlerdir. Bu hüküm doğru olmakla beraber, Türk sultan ve emîrlerini medihde Ermeni tarihçileri de Mihael ile birleşmektedir. Ermeni müelliflerin Dânişmend Gazi'ye bağlı ve idâresinden hoşnud bulunmaları ve Haçlıların Ermenilere tahakküm etmeleri Süryani tarihçisinin müşahede ve beyanlarını teyid eder. Nitekim bir Haçlı müellif de «bu Antakya Ermenileri Hıristiyan ise de Türklere haber götürüyor ve bize hiyânet ediyorlardı» der (Keşiş Robert, trc. M. Guizot, s. 452).

[85] 'Azîmî, 374; İbn ul-Kalânisî, s. 138; İbn ul-Esîr, XI, s. 104; Mathieu, s. 230-231; Mihael, s. 187-188; Süryani anonimi, s. 74; Guillaume de Tyr, I, s. 327-328,

gösterdikleri için tarihçileri yanıltmıştır[86]. Haçlıların felâketinden ve Dânişmend oğlunun Sıvas'a dönüşünden sonra Urfa kontu, Gabriel'in dâveti üzerine Malatya'ya gelir. Gabriel onun hâkimiyetini kabûl eder ve kızı Morfia'yı da ona verir[87]. Gümüş-tekin bir yandan yeni Haçlı ordularının Niksar'a doğru hareket ettikleri haberi, öte yandan Gabriel'in Baudouin'in himayesine girmesi dolayısıyle artık bir müddet Malatya fethinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

6. Haçlılara Karşı Zaferler ve Malatya Fethi

Frankların Malatya cıvarında mağlûbiyetleri ve meşhûr Haçlı reislerinin Niksar'da esir bulunmaları ve buna mukabil Kudüs'ün zaptı Avrupa'da heyecanlara ve yeni seferlerin hazırlanmasına sebeboldu. Hare-

---

Albert d'Aix, M. Guizot, I, s. 414-416; Raoul de Caen M. Guizot, s. 262-263; Ebu'l-Ferec, s. 236-237; Vardan, s. 188; İbn ul-'Adîm, *Bugya*, 124b; *Tarih*, II, s. 145; Sıbt ibn ul-Cavzî (Topkapu), 129a; Ibn Şeddâd, *A'lak*, 65b; İbn Kesîr, XII, s. 158; İbn Şıhna, s. 197; Ebi'l-Fidâ, II, s. 222. İbn ul-'Adîm savaşın Maraş vilâyeti dahilinde olduğunu söylemekle diğer kaynaklardan ayrılır. İbn ul-Kalânisî ve Sıbt bu muharebede Kılıç Arslan'ı da gösterir. ki bu husus Honigmann'ı şaşırtmış (*Malatya*, İA) ve başkalarını da mahal göstermekten alakoymuştur (Runciman, I, s. 321). Bu zafer ve daha sonra Malatya'nın fethi tarihi de kaynak ve tedkiklerde karıştırılmıştır. İbn ul-Kalânisî, 'Azîmî, İbn ul-Esîr ve İbn Kesîr 493 (1100) üzerinde birleşirler. Birincisi Safer ayı ortası (II. Kânun başı) nı verir, ki Dânişmend Gazi'nin kışın Sivas'a çekildiği kaydine de uygundur. İbn ül-Esîr ve İbn Kesîr burada Dânişmend Gazi'yi «Gümüş-tekin İbn al-Dânişmend Taylu» olarak asıl ismi ile yazar. Bazıları bir istinsah hatasile onu Nuştekin yaparlar. Ebu'l-Ferec Gümüş-tekin adını bilmekle beraber, burada onu Dânişmend oğlu adiyle gösterir ve oğlu İsmail'in de savaşta bulunduğunu kaydeder.

86 Honigman (*Malatya*, İA) ve M. H. Yınanç (*Dânişmendliler*, İA) Haçlıların bu mağlûbiyeti ve Malatya'nın fethi hâdiselerini aynı tarihte sanarak telife çalışmakla mes'eleyi büsbütün karıştırmışlardır. Chalandon da Hezârfen'e dayanan Casanova'nın hatalarına kapılarak bu vak'aları Melik Gazi'ye atfeder (*Jean Comnène* II, s. 39-41). Bazıları da ihtilâfları halle girişmeden kaynaklara sadakat göstererek daha makûl hareket ederler (R. Grousset, I, s. 378-381; S. Runciman, I, s. 321-322). Bazı Haçlı müellifleri Baudouin'in Urfa'dan Malatya'ya gelişini onun Dânişmend Gazi'yi takibi şeklinde tefsir ederler ve bu hata tedkiklere de geçer.

87 Gabriel'in kızı Morfia (*Kira Morphia* veya *Morfi*) *Dânişmend-nâme*'deki *Afrumiye* (*Eumorfia*) dan başkası olamaz. Bu hususa ilk defa I. Melikoff dikkat etmiştir (*La Geste*, s. 130).

ket Saint Gilles'in Avrupa'ya dönüşü ile kuvvetlendi. Gerçekten onun kumandasında bulunan 100,000 kişilik bir ordu 1101 baharında İstanbul'dan Anadolu'ya geçti. Bu ordunun hareketini öğrenen Kılıç Arslan, yanında az bir kuvvete sâhip olmakla beraber, çok daha tecrübeli ve hazırlıklı olarak Haçlıları İznik yakınlarından ilerlerken tamamiyle imha eyledi; kılıçtan kurtulan ve esir düşmeyen pek az insan (rivâyete göre 300 kişi) Suriye'ye varabildi[88]. Normand ve Lombardlardan müteşekkil daha büyük bir ordu arkadan geliyordu ve bu ordunun mıkdarı, Bizanslılar müstesna, 300,000 kişiye bâliğ oluyordu. Kılıç Arslan Niksar'da bulunan Dânişmend'e ve diğer Türk beylerine mektuplar yazarak onları imdada çağırdı. Dânişmend Gâzi de aynı şekilde şarktaki Türk hükümdarlarının yardımına başvurdu[89]. Haçlı ordusu yaz başlarında İzmit'e geldi; oradan Eskişehir'e varınca Konya yolundan ayrılarak Haçlı esirlerinin mahpus bulunduğu Niksar'a ulaşmak maksadıyle Ankara istikametinde hareketine devam etti. İstilâcılar yalnız Niksar'ı alıp esirleri kurtarmayı değil Bağdad'ı da nasıl yıkacaklarını münakaşa ediyorlardı[90]. Haçlıların önlerinde, incil ve haçları tutan, papazlar bulunuyordu. Ankara istihkâmlarını yıkarak şehirde oturan Türkleri öldürdüler ve yapılan anlaşma gereğince 23 Haziranda burasını Bizanslılara teslim ettiler. Oradan Kızıl-ırmak'ı geçerek Çankırı *(Gangara)*ya vardılar. Fakat şehirde bulunan kuvvetli Türk garnizonu müdafaa ettiği için etrafını yakıp yıkarak Kastamoni'ye doğru çekildiler. Haçlıların bu muvaffakiyetsizliği Türkleri sevindirdi. Türkler bundan sonra takibe koyularak su ve yiyecek maddelerini yok ediyor; pusu kuruyor; perakende kuvvetlere saldırıyor ve böylece düşman ordusunu perişan ediyordu[91]. Issız yerlerden geçen ve kıtlığa uğrayan Haçlılar guruplara ayrılarak gıda aramağa gidiyor; tâze arpa ekinlerini ateşte kurutup yiyorlar ve Türkler tarafından

---

[88] Bu Haçlıların 100000 miktarında olduğunda kaynaklar müttefiktirler (Mathieu, s. 241; Zehebî, *Tarih ul-İslâm,* II, s. 19.

[89] Mathieu, s. 243; Aksarayî Melik Dânişmend'in Mardin, Meyyâfârkîn, Amid, Harput, Erzincan, Divriği melîklerine ve Kılıç Arslan'a adam gönderip ittifak teklif ettiğini, Kılıç Arslan'ın diğer hükümdarlara yazarak 40000 kişi topladığını kaydeder (*Musâmeret ul-ahbâr,* s. 27). İbn ul-Azrak bu zamanda Meyyâfârkîn'de Tutuş'un oğlu Dukak, Amid'de Emîr Yınal, Erzen ve Bitlis'de Husâm ud-devle (Dilmaç oğlu Toğan Arslan), Hani'de Şahruh, Siird'de Kızıl Arslan ve 495'de de Hısn Keyfâ'da Artuk oğlu Sökmen'in bulunduğunu söyler (*Tarih Meyyâfârkîn,* s. 165b). Albert d'Aix de Belek'in bu Haçlılara karşı Kılıç Arslan ve Dânişmend'in yanında bulunduğunu söyler (s. 24).

[90] Albert d'Aix, II, s. 7.

[91] *Alexiade,* III, s. 37; Albert d'Aix, II, 8-10; İbn ul-Esîr, X, s. 104.

sarılıp imhâ ediliyorlardı. Haçlılar yollarda kendilerini karşılayan hıristiyanları bile öldürüyorlardı[92].

Haçlı ordusu Temmuz başlarında Kastamoni'den Amasya istikametinde çok büyük müşküllerle ilerliyor ve yollarda kayıplar veriyordu. Türkler kadın, çocuk, sürü, araba ve çadırları ile birlikte bulunuyor; Haçlıları görünce davullarını çalıyor; süratli koşan atlarına binerek düşmanı takibediyor; ânî saldırışlara geçiyorlardı. Gök-Türk'lerde olduğu gibi bu zamanda Selçuklular'ın da örgülü saçları vardı[93]. Türkler eski taktikleri icabı süratle atlarıyle düşmana saldırıyor; derhal kaçıyor; pusu kurup ânî baskınlar yapıyorlardı. Merzifon *(Marsivan)*a varan Haçlı öncüleri burada Türklerin pususuna düşerek imha edildi. Fakat Kızıl-ırmak'ı geçip Amasya'ya doğru ilerlediler. Amasya Dânişmend Gâzi'nin oğlu İsmail idâresinde bulunuyordu[94]. Amasya'nın muhasarası sırasında Kılıç Arslan ve Dânişmend Gümüş-tekin, orduları ile Haçlıların karşısına çıkarak çok yorgun, aç ve disiplinsiz bulunan bu orduyu ânî bir baskınla şaşkına çevirdiler; müdhiş bir bozguna uğrattılar ve tamamiyle kılıçtan geçirdiler. Pek çok esir alındı. Etienne de Blois, Toulouse kontu ve pek az insan Sinop'a kaçarak İstanbul'a vardı. Sinop'a doğru kaçarken Bafra *(Paurae)* cıvarında yakalanan bir kısım kuvvetler orada tamamiyle yok edildi, ki bu tâkibin emîr Belek tarafından yapıldığını Albert d'Aix kaydeder. Bu, Haçlılara karşı kahramanlığı destan olan Artuk oğlu meşhûr Belek olup Şarkî Anadolu'dan yardıma geldiği rivâyet edilen Türk beylerinden biri idi. Bu kayıd bu bakımdan da mühimdir. Türkler Haçlılara aid bütün servetleri aralarında taksim ettiler[95]. Meydan muharebesi Merzifon-Amasya arasında Kızıl-ırmak yakınında, ovada, 5 Ağustos 1101'de, vukubuldu[96]. Bu imhâ hareketi yalnız Niksar'da bulunan Frank esirlerini kurtarma ümitlerini kırmadı; Haçlı ordularının bir daha bu yolu deneme-

---

92 *Alexiade*, III, s. 37; Albert d'Aix, s. 11-12.

93 Albert d'Aix, II, s. 21. Eski Türklerin saçları ve örgüleri hakkında bak. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 48.

94 İbn ul-Esîr İsmail'in idâresinde bulunan kalenin adını vermezse de savaşın orada olduğunu söyler.

95 Mathieu, s. 243-244; *Alexiade*, III, s. 38; Guillaume de Tyr, I, s. 348; Albert d'Aix, II, s. 15-25; Oderic Vital, Guizot, IV, s. 103-107; İbn ül-Esîr, X, s. 104; İbn ul-Cevzî, IX, s. 114; İbn Kesîr XII, s. 153; 'Azîmî, Bohemond'u bu muharebede esir yapar (s. 375). F. Chalandon I, s. 227-229; R. Grousset, I, s. 322-331; S. Runciman, I, s. 18-28.

96 Bu mevkii Mathieu *Aulos* adiyle yazar. Bu isim tarihçileri şaşırtmış ve başka bölgelerde aranmıştır. Bu isim Kızıl-ırmak'ın eski adı *Alis*'dan başka bir şey olmasa gerektir.

lerine de imkân vermedi. Haçlılar bu bozgunda Bizanslıların hiyanetlerini sebep gösterirler; fakat Avrupalı âlimler bu hususu daha ziyâde Lombard'ların cehâletine atfederler. Bununla beraber tehlikeli yollara sapmakta Haçlıların rehberliğini yapan Bizans Türk kıtası (*Turkopol*)nın rolünü de belirtirler. Malatya zaferinden sonra bu büyük Haçlı ordusunun yokedilmesi artık Anadolu Türklerine bir kudret ve cesâret verir; ilk Haçlı seferinin verdiği kırgınlık ve intikam alınır. Bu ordunun arkasından gelen diğer yüzbinleri aşan Haçlı sürüleri de aynı âkıbete uğrar ve Anadolu artık Haçlılara mezar olur[97].

Gümüş-tekin Ahmed Gâzi bu zaferlerden sonra hasretini çektiği Malatya'yı almak fırsatını bulmuştu. Dânişmend Malatya civarında Haçlı prenslerini esir aldıktan sonra Gabriel'e şehri kendisine teslim etmesini bildiriyor; fakat o Urfa kontu Baudouin'e güvenerek reddediyor. Bunun üzerine «Türklerin muhteşem hükümdarı Dânişmend kendisine: dikkat et, ona fazla güvenme! zira o da Bohemond gibi elimde olacaktır» diyordu. Malatya İslâmların elinden çıktıktan sonra müslüman nüfûsu imha edilmiş; Bizanslılar şehire Ermeni ve Süryanileri nakil ve iskân etmişti (943 yılı). Türkler ilk fetihler sırasında 1058, 1064 ve 1066 yıllarında birkaç defa şehri işgâl etmişlerdi. Bu akınlara ve Ermeni çetelerine karşı Bizans imparatorları Barsuma manastırı râhipleri ve şehir asılzâdelerini de iştirak ettirmek ve Antakya'dan mimarlar getirtmek suretiyle Malatya surları ve burçları inşa edilmişti. Şehrin Süryani ve Ermeni halkı Bizanslılara düşman idi. Ermeni Gabriel buraya yerleştikten sonra onun zulmü dolayısıyle halk daha fazla şikâyetçi idi. Hattâ Türklerin âdaleti dolayısıyle bilhassa Süryaniler onları Franklar'a da tercih ediyordu. Gabriel'in Rûm ortodoksluğunu kabûl etmesi de kendisine karşı nefreti artırmıştı. Süryani ve Ermenilerin Türk taraftarı olmaları sebebiyle de imparator Alexis İstanbul'da bunların kiliselerini yıkmış ve papazlarını kovmuştu. Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattığı sırada Gabriel ve Rûmlar, şehri Türklere teslim niyetinde oldukları için, oradaki Süryani papazlarının bir kısmını 4 Temmuz 1095 tarihinde öldürdüler. Bu hâdise de şehirde büyük bir kaynaşma yarattı. Gümüş-tekin Dânişmend Gâzi ordusıyle Sıvas'tan Malatya'ya yürüdüğü zaman şehrin durumu böyle idi. Şehir muhasara edilince büyük bir kıtlık başladı; buğdayın *mudd*u bir dinara çıktı. Gabriel ve Rûmlar Suryani ve Ermenilerden şüphelendikleri için onlara zulme, mallarını müsadereye ve bir kısmını da öldürmeğe giriştiler.

Filhakika muhasarada sıkışan Süryani halk Malatya metropoliti bu-

[97] Bunu takibeden seferler Kılıç Arslan bahsindedir.

lunan Bar Sabuni'yi Gabriel'e gönderip onu barışa yaklaştırmak istedi. Bunu kendi aleyhinde bir tertip sanan Malatya hâkimi onu ve birçok ileri gelenleri öldürünce nihayet askerler de gazebe geldi ve hiyânete mecbûr kaldılar. Böylece şehrin kapuları açıldı ve Gümüş-tekin Dânişmend askerleriyle şehre girdi. Askerlerin şevkini artırmak maksadıyle Malatya'nın servetini onlara vaad ettiği için herkese ganimet dağıtıldı. Bununla beraber kimseye dokunmadı ve halkın emniyetle evlerine ve işlerine dönmelerini emretti. Bundan başka ülkesinden buğday, öküz ve sâir zirâî ihtiyaç maddeleri getirterek halka tevzi etti. Zindanları dolduran insanları hürriyete kavuşturdu. Gabriel ve ailesi, onun zulmuna uğrayan yerli hıristiyanlar tarafından işkence ile öldürüldü. Bu suretle, kaynakların ifâdesiyle, Malatya Dânişmend Ahmed Gâzi zamanında bir saadet ve refaha kavuştu.

Malatya'nın fethi tarihi kaynaklarda, çok kere, Haçlıların Malatya civarında mağlûbiyeti ile karıştırılmakta, İslâm kaynakları 493 (1100) ve 495 (1101/2) üzerinde durmaktadırlar. Süryani Mihael 18 Eylül çarşamba 1102 tarihini verir. Halbuki 18 Eylül çarşamba günü 1101 yılına uyar. Nitekim Ebu'l-Ferec bu hâdiseyi Süryani Mihael'den nakletmekle beraber, bazı Arapça yazmalarda fethin 18 Eylül 1101 (İskender takvimiyle 1412)de vukubulduğunu söyleyerek haikikî tarihi gösterir[98]. Fetih tarihi, bu suretle, sabit olmakla Dânişmend'in Amasya'da Haçlılara kazanılan zaferi müteakip derhal Malatya üzerine sefer yaptığı anlaşılır. Malatya fethi ile Haçlıların Fırat boylarında yayılma emellerine de set çekildi. Böylece Kılıç Arslan tarafından kuşatılan, fakat Haçlıların İznik muhasarasını yapması haberi üzerine bırakılan Malatya artık bu fetih ile Türk beldesi olmuş; daha sonra da Selçuklular ve Dânişmendliler idâresinde kalmıştır.

7. Kılıç Arslan İle Gümüş-tekin Arasında İhtilâf

Gümüş-tekin Dânişmend'in bir fırsat bularak Malatya'yı alması Anadolu sultanı sıfatıyle ve bu şehre karşı teşebbüsleri ve emelleri dolayısıy-

---

[98] Süryani Mihael, s. 185-192; Süryani anonimi, s. 75; Mathieu, s. 230; 'Ebû'l-Ferec, s. 237; İbn Şaddâd, 65b; İbn Şıhna, s. 197. 'Azîmî (s. 375) ve İbn ül-'Adîm (*Buğya*, 1240; *Tarih*, II, s. 145) 495 (1101/2) yılını hem Haçlıların Malatya civarında mağlûp ve esir edilmeleri ve hem de Amasya yakınında vukubulan zaferin tarihi olarak gösterir.

le Kılıç Arslan'ı müteessir etmiş ve iki hükümdar arasındaki münasebetleri bozmuştur. Bunun yanında Niksar'da esir bulunan Haçlıların fidyesi de ihtilâfı gerginleştirdi. Filhakika imparator Alexis esir Bohemond'u kendisine aid saydığı memleketler için tehlikeli buluyor; bu sebeple Dânişmend Gâzi'ye mektuplar göndererek bu müdhiş Haçlı reisini 260,000 altun *(besant)* fidye ile alıp elinde tutmak ve bu suretle kendisine karşı bir tehlikeyi kaldırmak istiyordu. Kılıç Arslan hem Anadolu sultanı olmak ve hem de Haçlı seferlerinde müttefik bulunmak dolayısıyle bu fidyenin yarısının kendisine verilmesini ileri sürüyordu. Rivâyete göre Niksar *(Niksandria)* hapishanesinde bulunan Bohemond, Alexis'in kendisi aleyhindeki emellerini düşünerek, Gümüş-tekin Dânişmend'e: «Eğer imparatorun teklif ettiği büyük fidyeyi red eder ve benden yarısını alarak hürriyetimi verirsen Allah'a yemin ile senin sâdık bir müttefikin olurum. Antakya'daki dost ve akrabalarım, Urfa ve Kudüs hükümdarları ve bütün hıristiyanlar da aynı taahhüde girer; herkesin samimî sadâkat ve dostluğunu kazanırsın» mütalâasını beyan ediyordu. Kılıç Arslan Haçlılara karşı imparator ile ittifak yapınca bu fidye işinde de Dânişmend'e karşı aynı cephede birleşiyordu. İmparator talepleri için Trabzon dukası Taronite'i Dânişmend ile müzakereye memur ederken ona 260,000 dinar vereceğini de ileri sürüyordu. Haçlı reisi Bohemond imparator ve sultanın anlaşmalarına karşı maharetini kullanıyor ve Dânişmend'e Haçlıların kendisiyle ittifakını ve sadece kendi fidyesi için de bu meblâğın yarısını teklif ediyordu. Dânişmend Gâzi bu yeni ittifak ve menfaatler karşısında esirinin teklifini kabûlü doğru buldu. Bu tarihî hâdiseye bir de roman unsuru karışmıştır. Filhaika Malatya hâkimi Gabriel'in kızı *Morfia* (Afrûmiye) *Dânişmend-nâme*'ye göre nasıl Artuk ile evlenir ve Müslüman olarak ve hâdiselerde rol oynayarak müslümanlar arasında bir hikâyeye vücûd verirse romana göre Dânişmend Gâzi'nin güzel ve akıllı kızı da bu anlaşmada tesir icra eder ve Antakya'ya giderek Frank prensi Roger ile evlenir[99].

---

[99] Bu hâdiselere bir de Roman mahiyetinde bir hikâye de karışmıştır. Filhakika *Dânişmend-nâme*'de nasıl Gabriel'in kızı Morfia *(Afrûmiye)* müslüman olarak Türkler tarafından destâni bir kahraman olursa Haçlı kaynaklarına göre Dânişmend'in kızı *(Melaz)* da Franklar arasında teşekkül eden bir romanın mevzuu olur. Bu Romana göre Dânişmend'in kızı mahpus Haçlı reislerinin kahramanlığını takdir eder; onları sever, hapishaneye inerek kendilerini ziyâret eder; onlara yardım eder; yemek ve elbise verir; babası savaşlarla çok uğraştığı için bundan habersizdir. Fakat kızına da çok itimadı vardır. Bunu duyan Dânişmend kızına çok hiddetlenir. Bununla beraber Dânişmend'in Kılıç Arslan ile yaptığı savaşta Haçlı esirleri gizlice Melaz tarafından serbest bırakılarak bu

Kılıç Arslan ile birlikte Gümüş-tekin arasındaki birlik bu surtele bozulunca bir yanda birincisi Bizanslılarla, ikincisi de Haçlılarla anlaşarak yeni cepheler kuruldu. Bu durumda Dânişmend Ahmed Gâzi Kılıç Arslan'ın ve imparatorun tekliflerini red ederek Bohemond ile anlaşmayı doğru buluyordu. İki yıllık esâretten sonra kurtuluş teminatını alan prens Antakya, Urfa ve Sicilya'daki akraba ve dostlarına mektuplar yazarak fidyenin toplanmasını, serbest bırakılacağı ve Dânişmend ile son anlaşmayı imzalayacağı Malatya'ya gönderilmesini bildiriyordu. Böylece Dânişmend Gâzi Bohemond'u Malatya'ya gönderdi ve 1103 Mayısında Haçlılara teslim etti. Aynı zamanda eski Antakya beyi Yağı-sıyan'ın esir bulunan kızının da serbest bırakılmasını sağladı. Göksun ve Ra'bân Ermeni prensi Kogh-Vasil kont Bohemond'un tahliyesinde tavassut rolünü yaptı. Dânişmend Bohemond'un yeğeni Richard'ı büyük bir meblâğ ile Bizans imparatoruna gönderdiği rivâyeti de vardır[100].

Kılıç Arslan ile Gümüş-tekin Haçlılara karşı destânî kahramanlıkları gösterdikten sonra böylece araları açıldı ve birincisi Bizanslılar ikincisi de Haçlılarla anlaşmalar yaptılar. Rivâyete göre Bohemond'un fidyesi ve tahliyesinde kendisine bir hisse ayrılmadığı için Kılıç Arslan Dânişmend'e yazdığı mektupta: «Türk ırkının evlâdı, biraderim Dânişmend! bugüne kadar Türklerin zaferlerine yardım ettin. Fakat şimdi ismin ve şöhretin düştü. Zirâ hıristiyanların en tehlikelisi olan Bohemond'u az para ile ve bana danışmadan salıverdin» diyordu. Türklerin Bohemond'a «Hıristiyanların küçük Tanrısı» adını verdiklerini de bir Haçlı kroniki ilâve eder[101]. Bohemond zincirden kurtulup Antakya'ya vardıktan sonra Antakya ve Urfa

---

muharebede Dânişmend'e çok yararlık gösterdikleri ve bu husus babasına anlatıldığı için Dânişmend'in hiddeti geçer. Kızı aynı zamanda babasına hıristiyanlar ile barış ve dostluk kurmasını, onları serbest bırakıp kendisine tebea yapmasını tavsiye eder. Bu şekilde müzakerelere ve esirlerin kurtuluşuna tesir ettikten sonra Dânişmend'in sarayını, köleleri ve hizmetçileri ile, terk eden güzel, akıllı ve nüfûzlu Melaz esirler ile birlikte Antakya'ya gider, büyük bir düğün yapılarak Roger ile evlenir.

100 Albert d'Aix, II, s. 72-77; Orderic Vital, M. Guizot, IV, s. 123-139. Guillaume de Tyr, I, s. 367; Mathieu, s. 252; İbn ül-Esîr, X, 120; 'Azîmî, s. 378. Bu son müellif Bohemond'un birkaç defa esâretini ve 500 yılında kurtuluşunu söylerken hâta eder. Bulgaristan baş papazı Théophylacte'ın Trabzon dukası Grégoire Taronite'e yazdığı mektubu dolayısı ile Taronite'in, imparator nâmına tavassutu yerine, Bohemond'i hapisten kurtardığına dair yanlış bir tefsir de yapılmıştır (bak. N. Adonts, *L'Archevêque Theophylacte et Le Taronite*, Byzantion, XI (1936), s. 581).

101 Albert d'Aix, II, s. 77-78; Orderic Vital, s .119.

kontlukları Mardin ve Haleb taraflarına hücûma geçtiler; pek çok ganimetle birlikte Mardin bölgesinde Emîr Uluğ-sâlaî'i esir aldılar. Bu suretle de Bohemond Dânişmend'e verilen fidyeyi müslümanlardan çıkarmak istiyordu. Bu münasebetle de İbn ül-Esîr, Dânişmend Gâzi'nin Bohemond'u serbest bırakmakla İslâmiyete yaptığı hizmetleri sildiğini kaydeder[102].

Bu siyâsî değişiklik üzerine imparator Alexis Antalya sâhillerinden Kilikya'ya, Haçlılara karşı, bir ordu gönderip Tarsus, Adana ve Mamistra şehirlerini işgâl etti. Kılıç Arslan da Bizanslılarla müttefik ve muvazi olarak 1103 Ağustos'unda (496 Zilkade) Dânişmendlilere karşı harekete geçip Dânişmend Gâzi'yi Maraş civarında müdhiş bir mağlûbiyete uğrattı ve Maraş'ı aldı. Oradan Antakya'ya sefer yapmak kararıyle askerlerinin erzakını temin için Haleblilere elçi gönderdi; onlar da Haçlı taarruzları karşısında bundan çok memnun oldular[103]. Kılıç Arslan Elbistan'ı da, Ermenilerin dâveti üzerine, Haçlılardan fethetti[104]. Fakat kendisi Antakya seferine değil, bu tarafta Haçlılara karşı Bizanslılara bir kuvvet bırakarak, şark seferine gitti.

Kılıç Arslan'a karşı bu bozguna uğradıktan sonra Dânişmend Gâzi'nin nüfûz ve kudreti sarsılmıştır. Bu durum onun daimî mücadele hâlinde bulunduğu Trabzon dukalığına ve sâhil Rûmlarına karşı da zaafını meydana koydu. Filhakika Haçlılara karşı zaferler kazandığı cihetle esirlerin kurtuluşunda imparator nâmına müzakerelerde bulunan Grégoire Taronite bu mağlûbiyet üzerine Dânişmend Gâzi'ye karşı harekete geçmiştir. Bu hususta tek kaynağımız bulunan Bulgaristan baş papazı Théophylacte'ın Taronite'e mektubunda Dânişmend Gâzi'ye *(Tanisman)* karşı kazandığı zaferlerden bahsederken: «Kolhid ve Ermenistan'a karşı zulüm etmeği âdet edinmişti. Fakat şimdi dizginlendi ve Grégoir'ın kılıcıyle ellerinin kesildiğini gördü. Dün kara ve denizi yok etmek hayâlinde bulunan dinsiz ve mağlûp Türk şimdi sulhtan başka çare aramıyor...» ifâdesiyle Dânişmend'in mağlûbiyetini belirtir. Mektupta «İran (Türk) deliliğinin kalesini yıktığına ve Frank deliliğinin zirvesini devirdiğine» dair ibâre ise Kılıç Arslan ile imparator Alexis arasındaki ittifa-

---

[102] İbn ül-Esîr, X, 120; Mathieu, s. 253; Vardan, s. 189.

[103] İbn ül-Kalânisî, s. 143; Sıbt, 139a; Aksarayî, s.28; Kadı Ahmed, 291. Bu son yazarlara göre Kılıç Arslan Dânişmend'in hastalığından faydalanarak buraları almış ve iyileşince sultan savaştan çekinmiştir. Müneccim-başı, Bayezid 5019, s. 1198.

[104] Mathieu, s. 261. Franklar Ermenileri kitle hâlinde öldürüyor; kiliselerini yıkıyor ve memleketlerini harap ediyorlardı.

kın, yukarıda belirtildiği üzere, hem Haçlılara ve hem de Dânişmendlilere karşı kazanılan muvaffakiyetlerin akisleridir[105]. Başka bir yerde mevcûd olmayan bu hâdisenin de *Dânişmend-nâme*'de akis bulması dikkate şâyândır. Filhakika destânda Dânişmend'in son mücadelesi de Rûmlara karşıdır; bunlardan birini kaybeder ve sonuncusunu kazanır; ama kendisi de aldığı ok yarasından şehid olur. Nitekim tarihe göre az sonra Taronite da imparator ile savaşa tutuşur; mağlûp olunca da Dânişmend *(Tanisman)*in yardımını almak için Şebin-karahisar *(Kolonea)*a doğru hareket eder. 1105 yılında imparatorun gönderdiği ordu ile şiddetli bir savaşa girişir ve Dânişmend'in yardımını alamadan esir olur[106]. Gümüş-tekin Ahmed Gâzi de aynı yıl içinde, 1105'de, öldü. Çağdaş Ermeni yazarı bu münasebetle Dânişmend «iyi bir insan idi; Hıristiyanlara karşı lütuf ve merhamet sahibi idi. Ölümü ona tâbi hıristiyanlar arasında teessür uyandırdı» der[107]. Bu, bütün Selçuk ve umumiyetle Türk hükümdarlarına aid vasıflara onun da sâhip olduğunu gösterir. Yine diğer Selçuk hükümdarları gibi o da, Malatya fethinde halka gıda ve ihtiyaç maddeleri, ziraat vasıtaları tevzi misâlinde görüldüğü üzere, geniş görüşlü bir devlet adamı olduğunu, devletinin iktisadî ve içtimaî menfaatlerine göre bir siyaset takibettiğini gösterir. Malatyalı Süryani Mihael de Dânişmend zamanında bu şehrin çok iyilikler, bolluk ve refah gördüğünü ifâde eder. İdâresinde bulunan memleketlerin alışık bulunduğu para sistemini değiştirmeden kendi adına Rumca paralar bastırması da dikkati çekmektedir. Ölüm tarihi Mathieu'da doğru olarak 1105 yılı verildiği halde, Ermeni takviminin yanlış anlaşılması ve diğer hâdiselerle münasebetin tetkik edilmemesi dolayısıyle, 1104 senesi gösterilmiştir[108]. Mayhieu on iki oğlu olduğunu ve Emîr Gâzi'nin yerine geçtiğini söyler. Fakat biz yalnız Emîr Gâzi, Karahisar'da İsmail, Malatya'da oturan Yağı-sıyan hakkında sağlam bilgilere sâhibiz. Ölümünü müteakip Kılıç Arslan derhal Malatya'yı almıştır[109]. Dânişmendli devletinin kuruluşuna ve ilk devresine aid

---

105 N. Adontz, yukarıda gösterilen yerde, s. 577-579.

106 *Alexiade*, III, s. 76.

107 Mathieu, s. 256.

108 M. H. Yınanç, *Dânişmendliler*, I A, III, s. 469. Bu âlim Dânişmendlilere aid bu araştırması ile *Anadolu'nun Fethi* adlı eserinde bu devletin kuruluşu, seceresi ve tarihi asla anlaşılamamış; kaynakların kifâyetsizliği ve müphemiyeti eski araştırıcılar gibi onu da şaşırtmış ve bu tedkîklerin pek karışık bir hüviyet almasına sebep olmuş ve bugüne değin karanlık kalmıştır.

109 Mihael, Kılıç Arslan'ın Malatya'yı Dânişmend'in ölümünden sonra aldığını, 28 Haziranda kuşatıp 2 Eylûl 1105'de şehre girdiğini söylemekle duruma sarahat

bu bahsi yazdıktan sonra Gümüş-tekin Ahmed Dânişmend Gâzi'nin halefleri Selçuklu tarihi içerisinde mütalâa edilecektir.

---

verir (s. 192). Bu devirde kurulan Mengücikli, Saltuklu, Sökmenli ve Artuklu devletleri tarihî ve coğrafî münasebetler dolayısı ile bu kısım dışında bırakılmış ve «Ortaçağda Şarkî Anadolu tarihi» adı ile hemen neşredeceğimiz eserde ele alınmıştır.

V

SELÇUKLU - DÂNİŞMENDLİ REKABETİ

I. MES'ÛD'UN DEVLETİ İHYASI

(1107 — 1155)

1. Türklerin Orta Anadolu'ya Çekilmesi

Kılıç Arslan'ın ölümünü müteakip kudretli Bizans imparatoru Alexis Komnenos Haçlılardan sonra daha da kuvvetlenerek Adalar-denizi, Karadeniz ve Akdeniz sâhillerini Türklerden kurtarmak fırsatını bulur. İzmir taraflarında Çaka oğulları, Sinop ve Karadeniz sâhillerinde Karatekin ve Ceyhan bölgesinde Buldacı sukut eder. Kilikya (Çukur-ova)'nın dağlık bölgelerinde, Toroslarda Ermeni muhacirleri prenslik kurar; Filaretos'un yerini alır ve Kilikya Ermeni krallığının temelini atmağa çalışırlar. Bilâhere Maraş, Ceyhan bölgeleri Antakya ve Urfa ile birlikte Haçlıların eline geçer.

Dânişmendliler beyliği kuvvetlenerek Selçuk Sultanlığını gölgeye düşürür. Şarkta Artuklular feodal bünyeye sâhip olmakla beraber yine de kudretlerini artırmağa muvaffak olurlar. Erzurum'da Saltuk oğulları ve Ahlat'ta Sökmen oğulları beylikleri teşekkül eder. Harput ve Palu taraflarında mevcûd bulunan Çubuk oğulları beyliği nihâyete erer. Malatya'da Kılıç Arslan'ın hatunu küçük oğlu Tuğrul Arslan idâresinde ve Konya'dan ayrı küçük bir Selçuklu sultanlığı kurar ve bir müddet orada hüküm sürer. Böylece Süleyman-şâh'ın ölümünden sonra husûle gelen buhran bu sefer daha şiddetle baş gösterir. Anadolu'da Bizanslılar, Haçlılar ve Ermenilerle vukubulan uzun bir savaş devri pek çok tahribata, insan kayıplarına ve memleketin iktisadî sukutuna sebep olur. Anadolu Türkleri cidden ya bu yeni vatanlarında yaşayacak veya öleceklerdi.

Filhakika Musul'u hâkimiyeti altına alan I. Kılıç Arslan 1107 (500) yılında ölünce, onun Haçlı taarruzlarını kırdıktan sonra, kurduğu siyasî birlik de süratle bozuldu ve Selçuk devleti sarsıldı; parçalandı ve küçül-

dü. Bu durumdan faydalanan Bizans imparatorluğu da derhal Türklere karşı taarruza geçti ve Selçukluların fethetmiş olduğu birçok beldeleri işgâle başladı. Kılıç Arslan Musul'u alınca on bir yaşındaki oğlu Şâhinşâh'ı oraya melik ve Bozmış beyi de yanında üçbin asker ile idâreci *(atabeg)* tâyin etti[1]. Kılıç Arslan'ın ölümünü fırsat bilen Çavlı Musul üzerine yürüdü. Bozmış şehrin müdafaa edilemiyeceğini anlayınca amân almak suretiyle teslime mecbûr kaldı. Çavlı Kılıç Arslan'ın oğlu Şâhinşâh (Milikşâh)ı Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a (1105—1117) gönderdi[2]. İran'da esir bulunan Kılıç Arslan'ın oğlu bir kaynağa göre 503 başlarında (Temmuz 1109)da ordugâhtan kaçarak babasının memleketine vardı ve amcazâdesini öldürerek idâreyi ele aldı[3]. Halbuki Süryani kaynakları Şâhinşâh'ın bizzat Tapar tarafından gönderildiğini ve onun da Malatya'da sultanlığını ilân ettiğini yazarlar[4]. Bununla beraber, kaynakların bize verdikleri tafsilâta göre, Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Bozmış sultanın karısını yanına alarak Malatya'ya gelmiş ve sultanın en küçük oğlu olan Tuğrul Arslan'ı sultan ilân etmiştir. Fakat bu küçük sultanın anası İl-Arslan isminde bir emîr ile evlenerek Bozmış'ı öldürdü. Bununla beraber İl-Arslan Malatya halkını tazyik edip çok miktarda altun topladı; Konya'ya gitmek üzere iken sultanın anası ve oğlu anlaşarak

---

[1] Arap kaynaklarında Bezmiş şeklinde yazılan bu ismi Süryani Mihael (*Chronique*, Tr. trc. Chabot, III, s. 194) ve Ebû'l-Ferec (*Chronographie*, İngl. trc. W. Budge, s. 240-243) *Bazmış* ve *Pızmış* olarak verirler. Süryani harfleri de Arap harfleri gibi fonetik olmamakla beraber adın Çökermiş, İl-almış, Yağı-basan gibi (düşmanı) bozmuş olduğu âşikârdır.

[2] İbn ül-Esîr, Kahire 1303, X, s. 151. İbn ül-Esîr Kılıç Arslan'ın oğlunu Melikşâh adile yazar ve Ebû'l-Ferec ile birleşir. Süryani Mihael ise Kılıç Arslan'ın oğullarını Şahinşâh, Mes'ûd, Tuğril-Arslan ve Arab adlarile kaydetmekle (III, s. 194-195) Melikşâh isminde bir kimsenin bulunmadığını ifâde eder. Nitekim Çağdaş Bizans müellifi Anna Komnena (*Alexiade*, Fr. trc. B. Leib, Paris 1945, III, s. 154) onu Şahinşâh *(Saisan)* adı ile tanıtmakla her türlü tereddüdü giderir. Sıbt ibn ül-Cevzî (*Mir'at uz-zaman*, Topkapu III. Ahmed, no: 2907 (XIII), 150a) Çavlı tarafından yakalanıp Sultan Muhammed Tapar'a gönderilen ve 1110 (503)a kadar üç yıl mahpûs kalıp Malatya'ya giden Kılıç Arslan oğlunun Mes'ûd olduğunu, orada babasının bir kölesinin kendisine itaat ettiğini ve Andolu'nun onun idaresine geçtiğini yazar, ki bu kayıt Şâhinşâh'dan başka Mes'ûd'un da esir edildiğini gösterir. Nitekim Mes'ûd'un da diğer kardeşler gibi şark seferinde Kılıç Arslan ile olup Konya'da bulunmadığına delâlet eder, ki bu husus aşağıda görülecektir.

[3] İbn ül-Kalânisî, *Zeyl Târih Dımaşk*, Beyrut 1908, s. 158.

[4] Süryani Mihael, III, s. 194; Ebû'l-Ferec, s. 243.

onu hapsetti ve bir sene sonra da Sultan Muhammed'e gönderdiler. Anadolu'nun başsız kaldığını gören Sultan Muhammed Tapar Şâhinşâh'ı Malatya'ya gönderip sultan ilân ettirirken Tuğrul-Arslan'ı tahttan indirtti. Bu arada Şâhinşâh kardeşi Mes'ûd'u hapsedip Konya tahtını elde etti[5].

Kılıç Arslan'ın ölümü ile Anadolu Türkleri parçalanıp çok zayıflayınca, aynı zamanda, kuvvetli bir kumandan olan imparator Alexis Komnenos (1081—1118) idâresinde Bizanslılar Anadolu'yu istirdada başladılar. Haçlı ve Bizans taarruzlarına rağmen Türkler henüz işgâl ettikleri yerlerde yaşayorlardı. İmparator bu fırsatta, ilk hareket olarak, henüz Türklerin elinde bulunan Garbî Anadolu'yu, Edremit'ten İzmir'e ve Antalya'ya kadar, istirdada girişti. Harap yerleri imâr ve dağılan halklarını toplayarak iskân etmek gayesiyle bir ordu gönderdi ve vaktiyle Çaka begin idâresinde bulunan Edremit'e sevk etti. Artık devletin içinde bulunduğu buhran dolayısıyle müdâfaa edecek durumda olmayan Türkler Ulubat gölü istikametinde çekilmeğe başladılar. Bizanslılar takiple, kadın ve çocukları ile birlikte hareket eden, Türklere şiddetle saldırdılar ve misli görülmemiş bir vahşet gösterdiler. Çağdaş Bizans müellifine göre Bizanslılar «Türklere karşı o kadar zâlim davrandılar, ki beşikteki çocukları kaynar kazanlara attılar», kadınları boğazladılar ve vahşetin tadını tattılar. Türkler, ölü ve esir, müdhiş kayıplara uğradıktan sonra kurtulan kimseler siyahlar giyerek soydaşlarının oturdukları beldelere gittiler; feryadlarla felâketi ve zulümleri anlattılar ve ırkdaşlarını intikam almağa dâvet ettiler. Bu güne kadar daima muzaffer olan Türkler hiçbir zaman Rûmlara revâ görmedikleri bu vahşet karşısında gayrete geldiler. Kılıç Arslan'ın beylerinden olup Haçlılara karşı gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyle hâtırası Türkler arasında bir velî mertebesine yükselen Hasan *(Asan)* bey Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra müstakil olmuş idi. Kapadokya emîri *(archisatrape)* Hasan bey 24000 kişilik bir ordu hazırladı. Bu vahşeti yapan Philokales adlı Bizans kumandanı Alaşehir'e *(Philadelphia)* gitti ve emniyet tertibatı alarak zaferinin zevkini çıkardı. Hasan bey bu Bizans kumandanından intikam almak maksadıyle Alaşehir üzerine yürüdü. Bizans kumandanı surlarla çevrili şehrin kapılarını

---

[5] Mihael, s. 194; Ebû'l-Ferec, s. 243. Kardeşler arasındaki mücadele uzun sürdüğü halde bu kaynaklar Şâhinşâh'ın daha sonra İstanbul'a gidişini ve Mes'ûd'un tahta çıkışını 1108—1110 yılları arasında naklederler.

[6] Hasan bey ve menkıbeleri dolayısı ile bak. Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak*, Köprülü armağanı İstanbul 1953, s. 546.

kapayarak orada bir kuvvet bulunmadığı intibaını verdi. Bir yandan muhasara makinelerine sâhip olmayan, öte yandan düşmanına ehemmiyet vermeyen mağrur Hasan bey ordusunu üçe bölerek 10000 kişilik bir kısmını Küçük Menderes nehri üzerinde bulunan Kelbianos, bir kısmını İzmir ve üçüncü kısmını da Kırkağaç *(Chliara)* ve Bergama istikametinde sevketti; kendisi de bizzat İzmir üzerine yürüdü. Fakat Bizans kumandanı Hasan beyin taarruzunu öğrenerek harekete geçti ve Kelbianos istikametinde endişesizce ilerleyen Türk askerlerini bozguna uğrattı. Ricate mecbûr kalan Türkler Menderes nehrini geçerken de boğulmak ve tutsak olmak suretiyle de zayiata uğradılar. Bu muvaffakıyetten cesâret alan Bizanslılar üçüncü gurup Türk kuvvetlerini de takibe koyuldular ise de onlar süratli bir dönüşle Alaşehir'e vardılar. Fakat 1109—1110'da cereyan eden bu hâdiselerden sonra artık Emîr Hasan'dan ve onun Rûmlara karşı bir seferinden bahsedilmez. Bilâhere onun Şâhinşâh tarafından öldürüldüğü meydana çıkar[7].

Türklerin başsız kalmasından veya parçalanmasından faydalanan Bizanslılar nasıl müdafaadan taarruza geçmişler ise cenupta Haçlılar ile kendilerini toparlamağa başlayan Ermeniler de aynı şekilde Türklere saldırıyorlardı. Bununla beraber bu cephede Türkler henüz taarruz halinde bulunuyorlardı. Gerçekten 12000 kişilik bir Türk kuvveti Torosları aşarak Rupen'in torunu Thoros'un memleketine girdi; Anazarba ('Aynzarba) hududuna vardı. Birçok esirler alıp Maraş ovasını geçtiler; Ermeni Kog Vasil'in elinde bulunan Keban yakınında Pertus mevkiine kadar ilerlediler. Vasil Türklere karşı bir püskürtme hareketi yaptı; fakat 1108 senesinde Türk beyleri onu Keysun (Göksun) deki merkezine çekilmeğe mecbûr ettiler; Hısn Mansûr havâlisinde pek çok esir aldılar[8].

Türklerin parçalanmasından faydalanan Haçlılar da Bohemond idâresinde gelip Elbistan *(Ablastayn)* ve Ceyhan bölgesini işgâl etti. Lâkin onlar zapt edilen memleketlerin taksimi için Urfa'da ihtilâfa düştüler ve Türkler birlik sâyesinde Frank kontlarından Baudoin ve Jocelin'i esir aldılar. Bunlar serbest bırakılınca Antakya prensi Tancrède'e karşı

---

[7] *Alexiade*, III, s. 142-145; Chalandon, *Alexis Comnène*, Paris 1900, s. 254-255; Lebeau, XV, s. 424-427; Finlay, s. 151. Bu coğrafî mevkiler için bak. W. Ramsay, *Anadolu'nun tarihî coğrafyası*, Trk. trc. M. Pektaş, İstanbul 1961, s. 122, 140. Bu vahşet hâdisesinin bizzat İmparator Alexis Komnenos'un kızı Anna Komnena tarafından yazılması bu hususta hiç bir mübalâğa bulunamıyacağını hatırlatmak yerinde olur.

[8] Urfalı Mathieu, *Chronique*, Fr. trc. Dulaurier, Paris 1858, s. 264-265; Alishan, *Léon le Magnifique*, Venise 1888, s. 25.

Türklerle ittifak yaptılar. Ermeni reisi Vasil da Bizanslıların Masisa'da bıraktığı Peçeneklerle birlikte bu ittifaka girdi[9]. Böylece Türkler garbda Bizanslıların toplu taarruzlarına uğradıkları halde şarkta ve cenupta hıristiyanları da kendileri gibi parçalanmış bulmuşlardı. Hattâ Ermeniler çok defa zulüm gördükleri Haçlıları bırakarak Türkleri tercih ediyorlardı. Nitekim Ermenilerin 1105'de Elbistan, 1113'de de Urfa'da Türkleri dâveti onların büyük zulumlara ve sürülmelerine sebep oldu[10]. Franklar arasındaki mücadelelerden faydalanan Malatya sultanı (Tuğrul Arslan)nın atabegi 1117'de Ceyhan bölgesini Franklardan kurtardı. Türkler Anazarba havâlisini istilâ edip esir ve ganimetlerle döndüler. Ermeni reisi Thoros Türklere karşı duracak bir kuvvete sâhip bulunmuyordu[11].

Artuk'un torunu ve Behram'ın oğlu Emîr Belek, amcası Mardin hükümdarı İl-gâzi (1108—1122) ve diğer amcası Hısn Keyfa hükümdarı Sokman (1101—1104)ın maiyetinde Haçlılara karşı kahramanlıkları dolayısıyle Surûc emîr'i olmuştu. Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, 1110 senesinde, bütün Türk emîrlerini Mevdûd'un kumandasında Haçlılara karşı sefere memur etti. Mevdûd Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı. Ahlat'ta, Van ve Muş taraflarında, Ahlat-şahlar devletini kuran Sökmen el-Kutbî (1100—1112) ile İl-gâzi arasında ihtilâf baş gösterince birincisi Belek'i zincire vurarak Daron (Muş) havâlisinde bir kalede hapsetti. Ertesi yıl Sökmen'in ölümü üzerine hapisten kurtulan Belek amcası İlgâzi'nin yardımı ile Harput, Palu ve Dersim havâlisine hâkim oldu. Buraları Türkmen beyi Çubuk'un oğlu Muhammed'in hâkimiyetinde idi. Kılıç Arslan'ın maiyetinde Musul seferine katılmış bulunan Muhammed'in ölümü ona bu imkânı verdi[12].

Kılıç Arslan'ın dul karısı, Belek'in mevkii ve şöhreti dolayısıyle, oğlu

---

9 Mathieu, s. 264-267, 270; Süryani Mihael, III, s. 195-196; Ebû'l-Ferec, s. 274.

10 Mathieu, s. 261, 283.

11 Süryani Mihael, III, s. 200; Ebû'l-Ferec, s. 244; Mathieu, s. 274.

12 Süryani Mihael'in *Şafek* veya *Taşfek* oğlu (s. 193, 199) şeklinde yazdığı bu ismin Çubuk olduğu (İbn ül-Esîr, X, s. 149) âşikârdır ve bu yazılış Süryani harflerinin fonetik kifâyetsizliği neticesidir (yine bak. İbn ül-Kalânisî, s. 116; Sıbt ibn ül-Cevzî, 764 yılı). Kılıç Arslan Şark seferinde babasının kölesi olan Humar-taş es-Süleymanî'yi Meyyâfârkın'de bırakmıştı. Kılıç Arslan'ın atabegi olan (bak. I. Kıçıl Arslan I A) Humar-taş şehid sultan'a orada bir türbe *(Kubbet us-Sultan)* yapmıştı. Rivâyete göre Humar-taş Meyyâfârkîn'de hüküm sürerken Sökmen el-Kutbî 1109 Mayıs (502 Şevval) ayında gelip yedi ay muhasaradan sonra şehri teslim aldı; *Me'un, a'şâr, aksat* ve *dâr ud-darb* vergilerini kaldırıp Oğuz oğlu (Guzoğlu)yu şehre vâli tayin etti (İbn ül-Azrak, *Trahi Meyyâfârkîn*, Kahire baskısı, I, s. 273-275.

Tuğrul-Arslan'ı atabegine bırakıp onun yardım ve himayesini kazanmak için, 1113 yılında, Malatya'dan Palu *(Bula)*ya gitti ve Belek'e: «Sultan Kılıç Arslan bu ülkelerde Türk beyleri arasında Belek bey ile mukayese edilecek akıllı ve kudretli bir kimse» bulunmadığını söylüyor ve bu sebeple kendisinin ve oğullarının himâyesini istiyordu. Hatunun bu talebi üzerine Belek onunla evlendi ve Malatya'ya geldi. Orada atabegi kovarak Malatya Selçuk sultanlığı ile birlikte kudret ve şöhreti arttı. Bu hâdisede hatunun, kendi siyasî mevkiini yükseltmek kadar onun Belek ile izdivaç arzusu da rol oynar[13].

Çubuk oğlu Muhammed'in adamlarından olduğu anlaşılan Harput Emîri bu kaleyi 1114 yılında Malatya sultanı Tuğrul Arslan'a sattı. Fakat adamları burayı teslim almağa giderken, Haçlılara karşı Ak-Sungur Porsukî kumandasında Büyük Selçuklu ordusunun yaklaşması Malatya'ya dönmelerine sebep oldu[14].

2. Şahinşâh'ın Saltanatı (1110—1116)

Kılıç Arslan'dan sonra şarkta oğlu Tuğrul-Arslan'ın saltanatı kurulur ve diğer Türk beyleri bu havâlide Haçlılara karşı mücadele ederken garpta da Şâhinşâh'ın Konya tahtına çıkmasına değin Hasan bey idâresinde, müdafaadan taarruza geçen, Bizanslılara karşı Selçukluların müdafaa savaşları devam ediyordu. Şâhinşâh Sultan Muhammed Tapar'ın emri ile veya diğer bir rivâyete göre kaçarak gelip 1110 yılında Konya sultanı oldu. Bu *Uc* ülkesinde boş kalan Selçuklu tahtını alınca orada Kılıç Arslan'dan sonra hüküm süren Hasan beyi bertaraf ettiğini sanıyoruz. Zira Şâhinşâh'ın Mes'ûd ile mücadelesinde Hasan *(Asan Katukh)*ın oğlu Gâzi yeni sultana bir intikamla saldırıyordu[15]. İbn ül-Kalânisî'nin Şâhinşâh'ın memleketine varınca amcazâdesini öldürdüğüne dair rivâyeti Kılıç Arslan'ın yanında Haçlılara karşı kahramanlıklarıyle meşhûr bulunan ve onun ölümünden sonra Konya Selçuklularını idâre eden Ha-

---

[13] Mathieu, s. 274; Mihael, III, s. 199, 200, 204; Ebû'l-Ferec, s. 245; M. H. Yınanç, *Belek*, İA. 11.

[14] Mihael, s. 203-204; Ebû'l-Ferec, s. 245.

[15] *Alexiade*, III, s. 211.

san beyin, Sultanın yeğeni, Kulan Arslan'ın oğlu ve böylece Selçuk soyundan olduğu kanaatını vermektedir[16].

Şahin-şâh böylece, 1110 yılında, Türkiye Selçuklularının üçüncü sultanı oldu. Anna Komnena'nın bazen emîr ve bazen sultan unvaniyle bahsettiği Şahin-şâh'ın sultanlığı, şahsiyeti ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda pek az kayıd mevcûd olduğu gibi, nâmına bir kitâbe veya sikke de basılmamış ve yazılmamıştır[17]. Şahinşâh, taarruz hâlinde bulunan Bizanslılara karşı Alaşehir (*Philadelphia*) müstahkem mevkiine bir ordu gönderdi. Fakat şehrin vâlisi Konstantin Gabras Türklere Ephesus civarında; Kelbianos'da, karşı çıkarak onları mağlûp etti. Bu durumda Şahin-şâh imparatora elçi göndererek sulh muahedesi teklifinde bulundu. İmparator, elçileri büyük bir merasimle kabûl etti ve uzun müzakerelerden sonra, maddeleri ve şartları bize nakledilmeyen, bir muahede-nâme imzaladı[18]. Bununla beraber, bu muahedenin bir işe yaramadığı, imparatorun ayaklarından rahatsız olmasından faydalanarak toparlanan Türklerin 50000 kişilik bir ordu ile taarruza geçtikleri görülüyor.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklular bu ilk ciddî taarruzla Rûmlardan intikam almağa ve kayıplarını kurtarmağa kararlı idiler. Filhakika 1113 yılında ilerleyen Türkler, Haçlı seferi ile kaybettikleri İznik ve havâlisine kadar istilâde bulundular. Emîr *Monoluğ* ve Emîr Muhammed kumandasında bulunan Türkler Bursa (*Prusa*), Ulubat bölge ve sâhillerinde Bizans'ın mukavemetini kırarak Çanakkale boğazına doğru yürüdüler. Yerli halkın bir kısmı ya dağlık bölgelere sığındı veya Balkanlara geçti. Emîr Monoluğ Edremit ve Karaağaç (*Chliara*) ı da aştı. Bu durumda imparator Alexis, seferberlik emrini verdi. İmparator bizzat İstanbul'dan hareket ile boğazın karşısında, *Damalis* (Kadıköy) de, bütün kuvvetlerini toplayarak ordugâhını kurdu. Fakat kendisi ayaklarından rahatsız

---

16 İbn ül1Kalânisî, s. 158. Şâhinşâh'ın Konya tahtına çıkış yılı verilmemiştir. Anna Komnena onun Bizanslılara karşı bir savaşından bahsederken hâdiseyi 1108—1115 yılları arasında anlatır. Lebeau bir taarruzu 1112, Chalandon ise 1110 yılında gösterir. Bu tarih İslâm kaynaklarının Şâhinşâh'ın Kılıç Arslan'ın ölümünden (500) üç yıl sonra 503'de tahtı elde ettiği rivâyetine uygundur.

17 Bu müphemiyet ve tedkiklerin yapılmamış olması dolayısı ile jenealojik eserlerde onun Melikşâh adı ile 1107—1116 arasında hüküm sürdüğü kaydedilir (Halil Edhem, *Düvel-İslâmiyye*, s. 216).

18 *Alexiade*, III, s. 154, 157, 158; Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, XV, s. 443; G. Finlay, s. 152; Chalandon, *Alexis Comnène*, s. 264-265. Bu hâdiseler hakkında tek kaynak Anna Komnena olup sultanın elçilerini kabûlü ve bu münasebetle yapılan merâsim hakkında tafsilât verir.

olduğundan orada kalarak İznik vâlisi Kamitzes'i Türklere karşı gönderdi. Onun askerleri arasında Balkanlardan gelmiş gayri müslim (Oğuz veya Peçenek) Türklerinden bir Türkü (*Skyte*) esir alan Türkler, ondan durumu öğrenince dağınık kuvvetlerini toplayarak Bizanslıları perişan ettiler; askerleri dağılınca *Kamitzés* dağlara kaçtı ve çok kahramanlık gösterdi. Evvelce kendisini tanıyan ve buna hayran olan Mehmed bey ona karşı hücumları durdurdu ve kendisine : «Ölümü hayata tercih etme; elini bana uzat ve hayatını kurtar» diye hitapta bulundu. Çaresiz kalan Bizans kumandanı, âlicenap Türk beyine teslim oldu. Mehmed bey esirini bir ata bindirdi; fakat kaçmasını önlemek için ayaklarını bağlattı. Bu bozgunu haber alan imparator, Türkleri arkadan çevirmek maksadıyle, İznik ve Malagina yolu ile Eskişehir garbinde dağlık bölgeden Kütahya istikâmetinde ilerledi ve Akrokos mevkiinde Türklere baskın yaptı. Sazlıklarda saklanan Türkleri, bütün nebatları yangına vererek, esir ve katletti. Alexis'in hareketini öğrenen Mehmed bey, varmış olduğu Edremit ve Kırkağaç bölgesinden ayrılarak Germe (*Karme*) ve Simav (*Synao*) yolundan dönerek bu baskın haberini aldı. Eskişehir bölgesinde yurt kuran göçebe Türkmenlerle birleşerek imparatoru takibe koyuldu ve ordusuna devamlı hücumlarda bulundu. İki taraf da zaman zaman zayiata uğruyordu. İmparatorun Alaşehir'e doğru ilerlemekte olduğunu öğrenen ve hâlâ Türklerin elinde esir bulunan Kamitzes de kaçma fırsatını buldu ve «Türk kıyafetinde» imparatora kavuştu. Bu sefer de ciddî bir netice elde edemiyen Alexis, nihayet İstanbul'a döndü[19].

İmparator İstanbul'da bir yıl kaldıktan ve Balkanlarda Bogmiller'e ve Kumanlar'a karşı bir sefer yaptıktan sonra tekrar Selçuklular üzerine yeni bir ordu ile çıktı. Bu devirde yaşayan ve hâdiselerin yegâne kaynağı olan Anna Komnena, bu seferin Sultan Şahin-şâh'ın mühim bir istilâya hazırlanmasıyle ilgili bulunduğunu, zira sultanın Horasan'dan ve Haleb'den büyük kuvvetler getirttiğini söyler, ki aslında bu şarktan vukubulan bir Türkmen muhaceretinden başka bir şey değildi[20]. Son yıllarını Türk-

---

[19] *Alexiade*, III, s. 159, 164-171; Lebeau, XV, s. 444-447; W. Ramsay, s. 228-229. Anna Türklere dair kendisinden pek çok bilgiler alındığını belirtir. Türkçe *Bunsuz* (kedersiz) şahıs adı (Karaman oğlu) gibi Monolug da kederli veya keder verici mânâsında *Munluğ* olmasını düşünüyoruz (bu kelime için bak. Hüseyin N. Orhun, *Eski Türk yazıtları*, İstanbul 1936, II, s. 79).

[20] Sultanın getirttiği kuvvetlere dair bu kayıt hakikatte resmî bir yardım olmayıp Gürcü ve Kıpçaklar'ın tazyıkı ile Kafkasya ve Azarbaycan'da oturan Oğuzların 1110 yılında Anadolu'ya göçmüş Türkler idi. Gürcülerin bu taarruzu Sultan M. Tapar'ın Gürcüleri tenkiline sebep olmuştu (bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 169-170).

lere karşı seferlere ayıran imparator, bu sefer, İznik'in sukutundan sonra da, Konya'yı hedef alarak, Bizans hâkimiyetini Anadolu'da tesis kararında idi. Türlü ırklara mensup kuvvetleri ayrı-ayrı harekete geçirdi. Bununla beraber ayaklarındaki hastalığı arttığından kendisi bizzat sefere çıkamadı. Bizans'ın hareketinden haberdar olan Şahin-şâh[21], 1116 yılında ordusunu toplayarak harekete geçti. İmparatorun hastalık dolayısıyle seferden geri kalması Türk ordusunda onun korkusuna bir bahâne sayılıyor ve ordu-gâhda istihzalara ve askerlerin bunu bir komedi mevzuu yapmalarına sebep oluyordu. Gerçekten bu münasebetle Selçuk ordu-gâhında askerler «ortada yatağında yatan imparator; baş ucunda doktor ve etrafında acele hizmet eden hastabakıcıları birer kişi ile temsil ediliyor; onu gülünç bir duruma sokuyor; irticalî sözler söylüyor; imparatoru alay mevzuu yaparak kahkaha ile gülüyor ve böylece eğleniyorlardı», ki bu Türklerin, Türkistan'dan yakın şarka getirdikleri Karagöz, ortaoyunu gibi temsilî san'atlara dair bir malûmattır[22]. Aynı zamanda bu, buhran devrinde bile, Türklerin mânen ne kadar üstün bulunduklarını da güzelce ifâde eden bir hâdisedir.

Alexis, Türkler arasında yayılan bu dedi-kodulara, istihzalara karşı çok sinirlendi ve nihâyet kızının rivâyetine göre, hastalığının hafiflemesi üzerine, İznik yolundan Ulubâd'a doğru hareket etti. Manyas gölü civârında, dağların eteğinde, ovada bulunan Türkler, düşmanın yaklaştığını anlayınca geceleyin her tarafta ateşler yakarak çok kalabalık oldukları intibaını uyandırdılar ve aldıkları ganimetlerle döndüler. Manyas civarında karargâh kuran imparator, Türkleri tâkibe bir kuvvet gönderdi ve kendisi de yola çıkıp İznik civârına geldi. Oradan da daha o zaman Türkler tarafından kurulduğu anlaşılan Söğüd (*Sagudai*) köyüne vardığı zaman burasını Türklerden boşalmış buldu[23]. Böylece boşuna yola devam etmeyen imparator tekrar döndü; Selçuk kuvvetlerinin başında bulunan

---

[21] Anna Komnena Şâhinşâh yerine bâzan babası Kılıç Arslan *(Klitzastlan)*, bâzan da dedesi Süleyman-şâh'ın adını verir, ki evvelce de Kılıç Arslan yerine Süleyman'ı zikreder. Bu hususa Haçlı kaynaklarında da rastlanır.

[22] *Alexiade*, III, s. 188; Selçuklular tarihinde bu san'atın Ortaasya'dan geldiği gösterilmiştir (s. 301), Sultan Veled *Dîvânı*nda bir kıt'a yerle gökü çadıra ve insanları huklalara benzetmekle gölge oyununa yâni Karagöz *(hayâl-ı zill)* veya ortaoyununun Selçuklu devrinde mevcûdiyetine dair başka bir kayıt verir (F. Köprülü, Belleten XXVII, s. 456; aşağıda bu şiire temas edilecektir).

[23] Bu isim Anadolu'da ilk Türk köyü olduğunu göstermektedir (bak. W. Ramsay, s. 229), ki Osmanlıların menşei olan bu bölgenin Türkleşmesi bakımından ehemmiyetlidir.

Emîr Monolug'un İznik bölgesinde olduğunu, bir kısım askerlerin de tekrar Ulubâd yakınlarına vardığını öğrendi. Fakat sultan ile karşılaşmaktan ve Türklerin yeni bir hücumundan korkan imparator, İzmit'e çekilerek ordusunu İstanbul'dan besledi. Bununla beraber, imparatorun ihtiyarlığı ve korkaklığı, Türklerin bütün Hıristiyan köy ve kasabaları yağma, halklarını katlettikleri söylentileri çoğalınca Alexis artık daha fazla bekleyemiyerek Eskişehir'e doğru harekete mecbûr oldu.

Türklerin muharebe usûlleri ve taktikleri dolayısıyle çok kayıplar verdiğini gören imparator, bu tecrübelerden faydalanarak tedbirler aldı. Zira Türkler saf hâlinde savaşmıyor; zırh ve kalkanlı Bizans askerlerine karşı uzaktan saldırıyor; sağ-sol kanatlarını vuruyor ve yekpâre Bizans kuvvetleri saldırıp uzaklaşan Türk süvarilerine karşı bir şey yapamıyordu. İmparator, Eskişehir'den Kütahya istikametinde ilerlerken Kamitzes kumandasında Bolvadin (*Polyboton*)'e bir hücûm yaptırdı. Diğer bir fırkayı da *Amûriyye* (Seydi-gazi, Hisar-kale) üzerine gönderdi. Bu sırada Bolvadin, Buğa (*Pucheas*) adlı bir vâlinin idâresinde idi. Orada Türkler üzerine anî bir baskın yaptıktan sonra imparator da buraya geldi. Alexis Konya'ya kadar yürümek kararında idi. Fakat Selçuk sultanı ve Türkler eski taktiklerine başvurarak Bizans ordusunun beslenme imkânlarını kaldırmak maksadıyle her tarafı yangına ve tahribe giriştiklerini ve şimâl bölgelerindeki Türkmenlerin (yâni Dânişmendlilerin) akınlarını öğrenen imparatoru korku aldı. Konya yolunda Akşehir (*Philomelion*) bölgesi de Türkmenlerle dolu idi. Nihâyet bir papazın duasına ve tefeülüne göre Akşehir yoluna devam edildi.

İmparatorun bu ilerlemesi karşısında Emîr Monoluğ kumandasındaki kuvvetler İznik havâlisinden ayrılarak Amuriyye cenubundan (Zompi köprüsünü) geçtiler. Burada Bizans kumandanı Bardas ile şiddetli bir savaş oldu. Şarktan gelen bir Türk kuvveti de Monoluğ'a katıldı. Mukavemet edemiyen Rûmlar süratle imparatora yetişmeğe çalıştılar ve Türklerin sıkı bir takibine uğradılar. Bütün geçitler Türkler tarafından tutulduğu için Alexis, tekrar toplu ve saf halinde yürüyüşe geçti; Akşehir'e geldi ve şehri hücûmla zapt eyledi. Oradan Konya'ya doğru çıkarılan müfrezeler civar köyleri yağma ettiler. Bu bölgede oturan Rûmlar da imparatora sığınıyor; o da onları kendi topraklarında iskân ediyordu. Akşehir muharebesinden sonra ihtiyar ve tecrübeli Selçuk emîri Monoluğ kuvvetli bir ordu ile düşman ordusu kanadlarına pusular kuruyor ve çok zayiat verdiriyordu. Bununla beraber «genç sultan Şahin-şâh, ihtiyar kumandanın imparatorla bizzat savaşmaktan çekinmesini tenkid ve hattâ alay mevzuu yapıyordu. Kahraman Monoluğ ise rivâyete göre: «İhtiyar ve

ihtiyatlı olduğumdan şimdiye kadar onunla saf hâlinde çarpışmaktan sakındım. Eğer cesaretin varsa bizzat tecrübe et de neticeyi görelim» mukabelesinde bulunuyordu. Nitekim sultan bütün kumandanlarına saldırma emrini verdi. Saf hâlinde başlayan şiddetli bir savaşta Selçuklu ordusu ve bizzat sultan bozularak dağlara çekildi; hattâ sultanın şarâbdarı ve bir çok esir verildi. Bu esnada Bizans ordusundan kaçan bir Türk askeri (*Skyte*, Balkanlardan gelen Oğuz veya Kuman) sultana gelerek gündüz muharebeyi kabûl etmemesini tavsiye etti. Böylece başlayan gece baskınları ve kuşatma hareketleri ile Rûmlara çok zayiat verdirildi.

Akşehir'den sonra imparatorun Konya üzerine yürümeğe cesâret edemediği ve hattâ mağlûp olarak çekildiği Bizans kaynaklarınca itiraf edilmiyor ve hâdise kapalı geçiyorsa da imparatorun *Ampus* (Afyon-karahisar yakınında *Anbanaz*) köyüne vardığı zaman sultanın şiddetli bir hücûmuna uğradığına dâir kayıd, durumu meydana koyuyor. Bununla beraber bu çekiliş saf halinde ve intizamlı vukubulduğundan Monoluğ ve diğer beylerin tavsiyelerine göre bir mütareke teklifi yapıldı. Türklerin çokluğunu ve kendi nâzik durumunu gören imparator, bu teklifi memnuniyetle karşıladı. Sultan yaşı, tecrübesi ve kahramanlığı ile bütün Türk beylerine üstün olan Monoluğ ve başka emîrlerle birlikte gidip imparator ile Karahisar ile *Augostopolis* arasındaki ovada buluştu. İmparator, Şahin-şâh'a ve emîrlerine çok hediyeler verdi ve muahede-nâme aktedildi[24].

3. II. İzzeddin Mes'ûd'un Sultanlığı

Bizanslıların Akşehir'e kadar uzanıp bir şey elde edemeden dönmeleri ve hattâ, imparatorun kızının ifâdesiyle de, Afyonkarahisar civarında müşkül bir durumda iken Şahin-şâh'ın ona sulh teklifinde bulunması garip gibi gözükmekte ve böyle bir takip yaparken sultanın neden böyle bir anlaşmaya birden koştuğu sebebi kavranılamamaktadır. Halbuki Sultan Mes'ud'un Konya tahtını elde etmek için harekete geçtiği gözönüne getirilirse, bu teşebbüsün sebebi kendiliğinden anlaşılır. Süryani Mihael, kronolojik bakımdan biraz karışık bilgi vermekle beraber, Şahin-şâh'ın İran'dan döndüğü zaman kardeşi Mes'ud'u zincire vurup hapse attıktan sonra sultanlığını ilân ettiğini, kendisine karşı bir emîrinin Mes'ud'u kur-

---

[24] *Alexiade*, III, s. 187-190, 193, 198-210; Zonaras, 114a; Lebeau, XV, s. 452-465; Finlay, s. 154-155; Chalandon, *A. Comnène*, s. 271 ve *Jean Comnène et Manuel Comnène*, Paris 1912, s. 17, 38-39, 43.

tarıp Dânişmend oğlu Emîr Gâzi'ye giderek onun saltanatı için hareket ettiklerini, İstanbul'dan (hakikatte Karahisar buluşmasından) altun yüklü dönen Şahin-şâh'a pusu kurup gözlerini kör ettiklerini söyler[25]. Malûmatının esasını bu kaynaktan almakla beraber, Ebû'l-Ferec aynı hâdiseleri belirterek müteakiben Şahin-şâh'ın, Mes'ûd ile birlikte diğer kardeşi Arab'ı da hapse attıktan sonra Dânişmend oğlu Emîr Gâzi tarafından tazyike uğradığını, yardım maksadıyle Alexis'e gittiğini ve yardım aldığını, fakat dönerken Dânişmend oğlunun kurduğu pusuya düşürülüp esir ve gözlerinin kör edildiğini, bunun üzerine Malatya beylerinin Mes'ûd'u hapisten çıkarıp sultan ilân ettiklerini, Mes'ûd da kardeşleri Arab ile Tuğrul-Arslan'ı orada bırakıp Konya'ya gittiğini ve tahtı ele geçirdiğini yazar[26].

Vak'aların kronolojik karışıklığını bir yana bırakırsak, Şahin-şâh'a karşı kardeşi Mesûd'un kayınpederi Dânişmendli Emîr Gâzi ile birlikte harekete geçtiği açıktır[27]. Bu iki Süryani müellifi altı yıl süren Şahin-şâh'ın sultanlığını hesap etmediği gibi, onun Afyon civarındaki imparatorun ordugâhına gidip muahede akdini de İstanbul'a varmış gibi göstermiştir. Bizans hududları ötesinde Orta ve Şarkî Anadolu hâdiselerine yabancı kalan imparatorun kızı Anne Komnene: «Şimal bölgelerinde bulunan barbarların bir akını»ndan bahsederken, Emîr Gâzi'ye âid bu hareketin gayesinden habersiz gözükür[28]. Bununla beraber o Şahin-şâh ile Mes'ûd arasındaki bu saltanat mücâdelesi ve değişmesinden daha tafsilâtlı ve vâzîh olarak bahseder. Filhakika o Mes'ûd'un bâzı emîrlerin yardımı ile Şahin-şâh'a karşı harekete geçtiğini, bu durumda imparatorun misafirine, vaziyetin belirmesine kadar, dönmemesini tavsiye ettiğini, fakat genç sultanın kendisine güvenle bu tavsiyeye aldırmadığını ve hattâ askerî yardım kuvvetini de kabûl etmediğini söyler. Bu durum imparatorun, Şahin-şâh'ın mütareke ve muahede teklifinin Mes'ûd ve Emîr Gâzi'nin tazyiki karşısında yapıldığından haberdar olmadığını, bununla beraber sebebi anlaşıldıktan sonra da Selçukluları birbirine düşürmek maksadıyle Şahin-şâh ile anlaşmayı menfaatine uygun bulduğunu gösterir. Rivâyete göre Şahin-şâh bu sırada alâka çekici bir rüya görür: «kendisi bir sürü fâre tarafından kuşatılmış olarak elindeki ekmeği kemiriyorlar. Sultan onları kovarken, birdenbire fâreler arslan şekline girip kendisini yere seriyorlar.» Sultana bu rüyanın açık mânâsı ve düşmanlarının kendisine neler yapacakları anlatıldığı halde o yo-

---

[25] *Chronique*, III, s. 195, Süryani anonimi, İngl. trc. Tritton. J R A S (1933), s. 89

[26] *Chronography*, s. 243.

[27] Mihael, s. 219.

[28] *Alexiade*, III, s. 200.

luna devamdan vazgeçmedi. Bununla berâber, vaziyeti öğrenmek maksadıyle önden adamlar gönderdi. Fakat onlar kuvvetli bir ordu ile gelmekte bulunan Mes'ûd'a rastlayıp görüştükten sonra onun taraftarı oldular. Geri döndükleri zaman emniyet olduğunu bildirdiler. Böylece hiyânete uğrayan Şahin-şâh, ihtiyatsız yürüyüşe devam ederken Mes'ûd'un ordusıyle karşılaştı. Babasının intikamını almak isteyen Emîr Hasan'ın oğlu Gâzi, derhal saftan sıçrayarak mızrağıyle Şahin-şâh'a saldırdı. Sultan hemen Gâzi'nin ellerini yakalayarak silâhını aldı ve kendisine: «Kadınların da bize karşı silâh kullanacağını sanmıyordum» hitabıyle hakarette bulundu. Şahin-şâh, nihâyet ondan ayrılarak imparatora dönmek için firar eyledi. Akşehir yakınında bir müstahkem mevkie (*Tyragion*) vardığı zaman Mesûd'un askerleri de yetişti. Buga Rûmlarla meskûn bulunan kalenin kapularını açınca Şahin-şâh içeri girenler tarafından yakalandı ve kör edildi; Konya'ya götürülüp karısına teslim edildi. Böylece Şahin-şâh'ın altı yıllık (1110-1116) saltanatı sona erdi. Şahin-şâh'ın tamamiyle kör olmadığı ve saltanatı için yine de tehlike teşkil edeceği düşüncesiyle Sultan Mes'ûd 1117'de *Erikmez* (metinde *Eligmos*) adlı mühim bir vâlisine, eski Şâmânî usûlüne ve Selçuk âdetine göre, kanı akıtılmaksızın boğdurulmasını emretti. Şahin-şâh babasının ölümünde 11 yaşında bulunduğu rivâyetine göre, 21 yaşında hayatını kaybetmiş demektir[30].

Sultan Mes'ûd'un (1116-1155) tahta çıkışından bir müddet sonra, İmparator Alexis'in ölümü ve yerine oğlu Yuannis (1118-1143) in geçmesi üzerine iki taraf arasında tekrar savaşlar başladı. Türkler Bizanslılar tarafından işgal edilen yerleri istirdada başlayarak Denizli (*Laodikaia*) yı aldılar. Fakat yeni imparator, İstanbul'da işleri yoluna koyduktan sonra, babasının Türklere karşı giriştiği seferleri tekrarlayarak, 1119'da, bu havâliye hareket etti. Akkuş kumandasında bulunan öncü kuvvetler ile birlikte Alâşehir'den Denizli'ye geçti[31]. Bu bölgenin Selçuklu vâlisi olan Emîr Başara (*Picharas*) yı mağlûp ve şehri zaptettikten sonra İstanbul'a

---

29 *Alexiade*, III, s. 210-212; Lebeau XV, s. 466-467; Chalandon, *Jean Comnènes*, s. 43-44.

30 İbn ül-Esîr, X, s. 150. Sultan ile ihtiyar emîr Monolug arasındaki bir muhavere de onun çok genç bir yaşta olduğunu gösterir. *Erinmek* veya *erikmek* eski Türkçede üşenmek ve tembellik etmek demek olduğundan (Kâşgarlı Mahmud, I, s. 175) bu ismin üşenmez, çalışkan mânâsına geldiğini sanıyoruz.

31 İznik muhasarasında Türk emîrlerinden birinin oğlu olan Akkuş *(Axuch)* asâleti ve birçok meziyetleri dolayısı ile Alexis'in dikkatini çekmiş ve sarayda mühim bir mevkie yükseltilmiş, Anna Komnena'nın kocası lehinde ve Yuannis aleyhinde hazırlanan bir sui kasdı önlemekte büyük bir rol oynayarak **B ü y ü k D o m e s t i k pâyesini kazanmıştır** (Lebeau, XVI, s. 2-6, Niketas'dan).

dönmeğe mecbûr kaldı. Süryani Mihael imparatorun 1119 senesinde Türklerden üç kale aldığını belirtmek suretiyle Bizans kaynaklarını teyid eder[32].

Türkmenlerin Garbî Anadolu'da ve Antakya taraflarında akınları devam ettiğinden imparator ertesi yıl 1120 veya 1121'de tekrar sefere çıktı. Ulu-borlu (*Sozopolis*) kalesini almanın zorluğunu düşünen imparatorun kaleye karşı gönderdiği küçük bir kuvvet sahte bir ricatle geri çekilmekle şehirde bulunan Türk garnizonu, durumu kavramadan, düşmanı takip hatasına düştü ve büyük Bizans ordusıyle karşılaşarak zayiata uğradı ve bu suretle Ulu-borlu Bizanslıların eline geçti. Bizans ordusu Ulu-borlu'dan Begşehir gölü civarına ve oradan da Antalya havâline giderek Türklerden birçok yerleri aldı[33].

Peçeneklerin Balkanlar'da, Makedonya ve Trakya'da, yaptıkları akınlar, imparator Yuannis'i Anadolu'dan dönmeğe mecbûr etti. İmparator şiddetli çarpışmalardan sonra Peçenekleri anî bir baskınla perişân etti. Bir kısmını öldürdü; bir kısmını esir ve Hıristiyan yaparak ordusuna aldı. Bir kısmını da Türk istilâları ile boşalan İzmit taraflarına iskân etti. Bizanslıların 1122'de Peçeneklere karşı kazandıkları zafer, kendileri için o derece ehemmiyet kazanmıştır, ki bu gün Bizans'ın bayramlarına girmiş; P e ç e n e k b a y r a m ı olmuş ve Peçenek tehlikesinin ehemmiyetini meydana koymuştur. Nitekim Süryani Mihael de, 1122'de, vukubulduğunu belirttiği bu hâdiseyi o zaman İstanbul'da bulunan Urfa Metropolit'i Basil'in şahâdetine göre anlatır ve bu münâsebetle de onların paytaht üzerine yürüdüklerini ve ancak bir hiyle ile bozularak esirlerin İstanbul'a sevkedildiğini yazar; Peçenek yerine de Kuman'lar olduğunu söyleyerek onlar hakkında tafsilât verir[34].

4. Şarkî Anadolu Ahvâli

Bizanslıların Balkanlar'da önce Peçenekler'le, sonra da Macarlar'la savaşları Mes'ûd ile kayınpederi Dânişmendli Emîr Gâzi'nin şark işleriyle uğraşmalarına fırsat verdi. Şarkta müslümanlar ve hıristiyanlar karşılıklı iki cephe hâlinde bulunur iken, Türk ve Frank hükümdarları kendi menfaatlerine göre ittifaklara giriştiler; din farklarının tesiri azaldı. Fil-

---

[32] *Chronique*, s. 205; Ebû'l-Ferec, s. 249.

[33] Niketas, Fr. trc. Cousin *(Histoire de Constantinople)*, Paris 1673, V, s. 12-13; Kinnamos 1, 2, s. 6-7; Migne, *Patrologie Greque*, CXXX III, s. 1382; Chalandon, s. 47-48; Lebeau, XVI, s. 7-13.

[34] *Chronique*, s. 207; Niketas, s. 14-17.

hakika Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, 1115 yılında, Porsuk kumandasında bir orduyu Urfa üzerine gönderdi. Bu ordu bu şehri otuz günlük bir muhasaradan sonra Fırat boylarını istilâ etti. Bu bölgenin Türk hükümdarları, başta Artuklu İl-gâzi ve Malatya sultanı Tuğrul-Arslan nâmına hareket eden Artuklu Belek, Porsuk'a karşı birleşerek onu mağlûp ve yanında bulunan sultanın küçük oğlunu esir ettiler; bir müddet sonra serbest bıraktılar. Porsuk 1116'da Haçlılara karşı tekrar Urfa'yı muhasara ettiği zaman İl-gâzi, Şam emîri Tug-tekin ile birlikte Urfa kontu Roger yanında yer alarak Kudüs kıralı ve Antakya kontu ile birleştiler. Bu durumda iki taraf savaşa cesâret edemiyerek ayrıldılar[35]. Fakat Selçuk sultanı Muhammed Tapar, 1118'de, ölünce artık kendisini Haçlılara karşı serbest sayan İl-gâzi, 1119'da, 80000 kişilik (mübalâğalı) bir ordunun başında birçok Haçlı şehir ve kasabalarını alıp Urfa önüne geldi. Başda Urfa kontu Roger olmak üzere birçok Frank'ı kılıçtan geçirdi; Antakya bölgesini işgâl etti[36]. İl-gâzi ertesi yıl, 1120'de, Franklara karşı daha büyük bir kuvvetle taarruza geçerek Urfa'dan Tel-bâşer'e ve Keysûn'a kadar bütün beldeleri istilâ etti. Ra'bân müstahkem mevkiinde mukavemet eden kont Jocelin Kudüs kıralının yardımını alınca İl-gâzi Malatya'nın Germiyan bölgesine çekilmeğe mecbûr kaldı[37].

Türkler ile Franklar arasında birbirleri aleyhinde vukubulan bu ittifak ve muharebeler cereyan ederken Erzincan, Kemah ve Divriği taraflarında hüküm süren Mengücik *(Mangug)* oğlu (İshak), Malatya sultanına (Tuğrul-Arslan)'a aid Harput ve Dersim havâlisine 1118'de bir akın yaptı. Bu bölgeyi Tuğrul-Arslan'ın atabegi olarak idare eden Belek amcası İl-gâzi yanında Büyük Selçuklu emîri Porsuk'a karşı mücadele ediyordu. Artuklular bu sırada Haçlılarla müttefik olduğundan Kılıç Arslan'ın hatunu ve Tuğrul-Arslan'ın anası kont Jocelin'e adam göndererek ondan yardım aldı[38]. Fakat ertesi yıl Artuklular Haçlılara karşı taarruza geçti. Bu münasebetle Belek de Malatya sultanı nâmına Ceyhan ve Elbistan bölgelerini itaate aldı. Bununla beraber Franklar, aynı 1119 Şubatında, İl-gâzi'ye karşı harekete geçip Malatya topraklarına kadar ilerlediler. Malatya sultanı atabegi Belek ile birlikte şimdi de Mengücik'in oğlu üzerine yürüyerek Kemah bölgesini istilâ etti. Trabzon'a kaçan Mengücik

---

35 Urfalı Mathieu, s. 285, 289-292.

36 Mathieu, s. 299; Mihael, s. 204; Ebû'l-Ferec, s. 249. Mihael Antakya bölgesinin işgâlini Dânişmendli Emîr Gâzi'ye atfeder, ki onun bu sefere iştiraki değil Artuklu İl-gâzi ile isim yakınlığı bahis mevzuudur.

37 Mathieu, s. 299-302; Ebû'l-Ferec, s. 150.

38 Mihael, s. 204.

oğlu Rûm dukası Konstantin Gabras'ın yardımını temin edip birlikte döndüler. Bunun üzerine Tuğrul-Arslan ve atabegi Belek Dânişmendli Emîr Gâzi ile onlara karşı bir ittifak yaptılar. İki taraf arasında Gümüşhane'ye bağlı Şiran havâlisinde, 1120 (514) de, vukubulan muharebede Gabras ve Mengücik oğlu mağlûp ve esir oldular. Emîr Gâzi Gabras'ı 30000 dinâr fidye ile ve Mengücik oğlunu da, damadı olduğu için, parasız olarak serbest bıraktı. Rûmlar muharebede 5000 ölü verdiler. Süryanî Mihael aynı yerde bu esnada Rûmların sâhil Türklerine karşı sefere çıkıp iki ay zarfında muharebe yapmadan geri döndüklerini de ilâve eder. Bu seferin Karadeniz sâhillerine sâhip bulunan Dânişmendlilere karşı olduğu ve Emîr Gâzi'nin K. Gabras ile uğraştığı bir zamana rastladığı ve belki de onu esâretten kurtarmak maksadıyle yapılmış olduğu gözüküyor. Emîr Gâzi'nin bu seferinde damadı Sultan Mes'ûd da kendisiyle beraberdi. Muharebeden sonra Emîr Gâzi'nin esirleri kendi başına serbest bırakması onunla Malatya sultanının ve Belek'in arasını açtı. Halbuki bu zaferde kahraman Belek'in rolü büyüktü[39].

Bu zafer Belek'in kudret ve şöhretini çok artırdı. Bütün emîrler onu sayıyor ve ondan korkuyordu. Belek, fırsat buldukça eşkiyalık ve yağmacılık yapan Gerger Ermenilerine karşı sefer yapmak mecbûriyetinde kaldı. Zirâ onlar Belek'e aid Harput, Palu ve Malatya vilâyetlerini gizlice yağmalamışlardı. Belek Ermeni reisi Mihael'e adam göndererek «bunları yakalarsa kendisine her yıl 1000 yük buğday ve üç köy» vereceğini bildirmişti. Mihael yeminle söz verdiği ve kendisine buğday yollandığı hâlde ona mensup eşkiya ve hırsızlar Hanzit köylerini yaktılar ve kendilerini emniyet içinde bilen Türk ordugâhına da baskın yaparak birçok kimse öldürdüler. Bu sebeple Belek 1121 yılı başında Fırat nehrini buz üstünde geçerek Gerger Ermenilerini malları, sürüleri ile toptan tehcir ederek kendi memleketi Hanzit'e götürdü; orada kendilerine köyler, yerler verip iskân etti; hürriyetlerine dokunmadı. Bir daha Gerger'e dönmemelerine dair kendilerine yemin yaptırdı. Bununla beraber bir yıl sonra oraya dönenleri, yaptığı yemine göre, köle hâline getirdi. Köylerini ve bağlarını yıktırdı. Fakat bu sırada Jocelin kumandasında Frankların taarruzuna uğradı ise de bir şey yapamadılar[40].

---

[39] Mihael, s. 205; Ebû'l-Ferec, s. 249; 'Azîmî, 198b (Cahen neşrinde Şîran adı yok); İbn ül-Kalânisî, s. 202; İbn ül-Esîr, X, s. 208. İslâm kaynaklarında Şiran adı *Srman* ve *Sryan* şeklinde yazılmış; M. H. Yınanç bu adı okuyamadığı için muharebe mevkiini yanlış olarak Sadak sanmıştır (*Belek*, İA, II, s. 470). İslâm kaynakları Gabras adını da Kafras *(Kfrâs)* ve Gafras *('Afrâs)* şeklinde verirler.

[40] Mihael, s. 205-206; Ebû'l-Farac, s. 250.

Artuklu hükümdarı İl-gâzi'nin 1121'de giriştiği Gürcistan seferi mühim bir hâdisedir. Gürcistan Alp Arslan ve Melikşâh zamanlarında itaate alındıktan sonra Tiflis câmileri, medreseleri ve mühim bir müslüman nüfûsu ile bir İslâm şehri hâline gelmişti. Melikşâh'ın ölümünden ve hususiyle Haçlıların Suriye'de yerleşmesinden sonra başlayan siyasî buhran ve parçalanmalar dolayısıyle kıral David (1089—1125) idâresinde Gürcülerin İslâm ülkelerini istilâ yapmalarına ve şarkta bir Haçlı taarruzuna girişmelerine fırsat verdi. Selçukluların geçirdiği siyasî buhrana rağmen Kafkas eteklerine sığınan küçük Gürcü kavminin böyle bir kudret ve cesâret göstermesi ilk bakışta garip gözükür. Fakat cenuptan gelen Oğuzlar'a mukabil büyük Kıpçak kavmi de şimalde yayılarak Kafkaslarda Gürcülere komşu olmuş ve onlarla ittifak yapan Gürcüler kuvvetlenerek istilâlara girişmişlerdir. Gerçekten kıral David Kıpçak (Kuman)ların hanı Karahan *(Kharaghan)*ın oğlu Etrek *(Atrak)*[41] ın kızı *(Kuman-duht)* ile evlenmiş; kendi milletinin küçüklüğünü ve Müslüman dünyası karşısında zayıflığını görerek Kıpçaklarla bir ittifak yapmıştır. O bu münasebetle Kıpçakları aileleri ile birlikte Kafkasların cenubuna indirip yerleştirdi. Gürcü kaynağının ifâdesiyle «Daryal kalesini alan kıral Kafkas kapularını elde edip Kıpçaklara emin bir yol hazırladı. Kayınpederi ve biraderi ile mühim bir kuvvet getirtti. Onların yardımı ile bütün Müslüman memleketlerine korku ve dehşet saldı; Kıpçaklarla birlikte inanılmaz teşebbüslerini gerçekleştirdi.» Filhakika David Kıpçaklardan 40000 kişilik seçkin bir ordu teşkil ettiği gibi onlardan 5000 güzide köleyi de hıristiyan dininde yetiştirdi. Hıristiyanlık diğer Kıpçaklar arasında da yayılıyordu. Böylece kıral David «bu kuvvetlerin başında Şirvan'a, Azerbaycan'a ve Şarkî Anadolu'ya (Büyük Ermenistan'a) akınlar yapmağa başladı». Azerbaycan ile Gürcistan'ın bir kısmı Orta-Asya'dan gelen göçebe Türkmenlerin bir uğrağı idi. Bu devirde büyük Türkmen kitleleri buralardaki ovalarda ve yaylalarda hayvanlarıyle birlikte yaşıyor ve her hudud bölgesinde olduğu gibi bu havâlide de fırsat buldukça Gürcü ülkesine yağma ve akınlar yapıyorlardı[42]. Nitekim Türkmenler, 1110 yılında, Gürcü-Kıpçak tazyikıyle Anadolu'ya göçtükten sonra da yine bu bölgelerde yaşıyorlardı. Türkmenler 1120 senesinde, kışlamak maksadıyle, Gürcistan *(Botora)* topraklarına girince kıral onlar üzerine atıldı; bir kısmı kaçtı ise de çok

---

[41] İbn Fadlân'ın ziyâret ettiği Oğuzların kumandanı (Sü-başı) da bu ismi taşıyordu (*Selçuklular tarihi*, s. 36-37).

[42] Bu Türkmen göçleri ve akınları hakkında bak. *Selçuklular tarihi*, s. 73-76, 83-84, 112-114, 195-198.

miktarda ölü, tutsak ve ganimet bıraktılar[43]. Gürcü-Kıpçak kuvvetleri Gür nehri boylarındaki Türkmenleri anî bir baskına uğrattılar. Kıral Berdea kapılarına ve Şirvan'a kadar istilâ ve tahribe devam etti (Mart 1121). Bu felâket üzerine kılıçtan kurtulan Türkmenler ile Gence ve Tiflis tüccarları Türk hükümdarlarına giderek göz yaşları akıttılar.

Bu durumda Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mahmud Haçlılar karşısında büyük muvaffakiyetler kazanan İl-gâzi ve diğer Türk beylerini harekete geçirdi ve kardeşi Gence meliki Tuğrul ile birlikte Gence'de toplanıp 30000 kişi hâlinde Gürcistan'a girerken kıral David de 40000 Gürcü, 15000 Kıpçak ve bir miktar da Alan ve Frank'dan mürekkep ordusuyle Türklere karşı çıktı[44]. Gürcüleri dağ geçitlerine kadar hezimete uğratan Türkler nihâyet, 1121 Ağustosunda, şiddetli bir savaşta pek çok ölü, tutsak bırakarak yenildiler. Ebû'l-Ferec'e göre bu bozgun karşı taraftaki Kıpçaklardan beklenen ilticalar ve bu sebeple Selçukluların aldanması yüzünden meydana gelmiştir[45]. Gürcüler bu zaferi müteakıp 400 yıl Müslümanlar'ın elinde kalan Tiflis'i de aldı ve Müslümanları öldürdüler; Ani şehrine kadar da Türkleri takip ettiler. Hayatı zaferlerle dolu olan İl-gâzi ve diğer melik ve beyler utanç içinde memleketlerine döndüler. Bu ağır bozgun üzerine Sultan Mahmud Gürcistan'a *(İberia)* bizzat sefer yaptı. 1122'de Şirvan'ı itaate aldıktan sonra kıral David'e: «sen ormanlar kıralısın, sakın ovaya inme! ya bizzat gelerek itaat et veya süratle hediyeler gönder» ihtarında bulundu. Kıral buna ordusunu hazırlamakla mukabele etti, ki rivâyete göre geçit resmi yapan askerleri arasında yalnız Kıpçakların sayısı 50000 kişi idi. Sultan Mahmud Gürcüler ile Kıpçaklar arasındaki bir ihtilâfdan faydalanacağı bir sırada iç meseleler yüzünden dönmek zorunda kaldı. Bu fırsatı kaçırmayan Gürcüler geçitleri kapatıp Türkleri çekilmeğe mecbûr ettiler. Erran atabegi Ak-sungur *(Agsuntul)* da 4000 kayıp verdi. Kıral Şirvan'ı zaptetti; 1124'de Dağıstan'da Şaburan şehrine hücumda bulundu. Derbend'de Kıpçak begini mağlûp etti. Haziran'da İspir ve Pasinler'e kadar Erzurum bölgesini istilâ etti; Oltu *(Glthis)*yu yaktıktan sonra memleketine döndü. Ağustos'ta, vaktiyle Alp Arslan'ın Şeddâdî emîri Ebû'l-Asvâr'a verdiği, Ani şehrini işgâl edip emîri ve adamlarını esir aldı. Kıral

---

[43] Mathieu ölü sayısını 30000 gösterir.

[44] Bu devir kaynaklarında eski devirdeki hâkimiyetleri dolayısı ile Gürcüler bazan Hazar adı ile anılır.

[45] *Muhtasar ud-düvel*, Beyrut 1890, s. 351. Bu kayıt ve tafsilât onun süryanice eserinde yoktur.

bu zaferlerde hizmetleri dolayısıyle Kıpçaklara Karthli'de yeniden kışlak yerler verdi[46].

İl-gâzi Haçlılarla uğraşdığından ve az sonra da öldüğünden Gürcistan'a karşı tekrar sefere çıkamadı. Bu sırada Bizans imparatoru İl-gâzi'ye yazdığı mektupta: «Suriye sâhillerine büyük bir Haçlı kuvveti gelmektedir. Onlarla savaşa hazırlan! Eğer ihtiyacın olursa sana 30000 kişilik bir ordu ile yardım edeceğim» diyordu[47]. İlgâzi yeğeni Belek ile birlikte, 1122'de, Franklara karşı harekete geçti. Kudüs kıralı Baudoin, Urfa kontu Jocelin de bütün kuvvetleriyle onun karşısına çıktı. Bununla beraber yaz esnasında çarpışma olmadı ve iki taraf da eylûlde çekildi. İlgazi Haleb'e giderken Belek de Malatya'ya (Hanzit) dönüyordu. Onu Jocelin ile Galeran takibettiği için Urfa bölgesinde vukubulan savaşta Belek Haçlıları kılıçtan geçirdi; iki kontu da tutsak yaparak zincire vurdu ve Harput'ta zindana attı; bunların yirmi beş arkadaşını da Palu'ya sevketti. Bu ağır mağlûbiyet ve esâret hıristiyanlar arasında büyük bir matem yarattı. Bu esnada İlgâzi'nin ölümü ile zaten büyük bir şöhrete ve kahramanlıklara sâhip bulunan Belek birinci mevkie geçti. İlgâzi, oğulları Süleyman ve Timür-taş'ı ona vasiyet etti. Onun cesedi de Kılıç Arslan'ın Meyyâfârkîn'deki türbesinde defnolundu.

İlgâzi'nin ölümünden sonra Belek birçok ülkelerin sâhibi ve bütün Artuk oğullarının başı oldu; bu şöhreti dolayısıyle de bütün Şarkî Anadolu ve Suriye Türkmenleri onun idâresine girdi. Kudüs kıralı Baudouin 1123'de Belek'ten intikam almak ve esir bulunan Frank kontlarını kurtarmak maksadıyle harekete geçti. Gâzi Belek de süratli davranarak Haçlıları Ra'bân'da pusuya düşürerek kılıçtan geçirdi. Kıral ile birlikte yeğenini esir ederek Harput'a sevketti (18 Nisan 1123) ve daha önce Jocelin ve Galeran'ın yatmakta olduğu zindana attı. Sultan Mahmud bu zaferleri dolayısıyle Belek'i Haçlılara karşı bütün kuvvetlere baş kumandan tâyin etti. Bu sebeple Harran ve Tel-bâşer şehirlerini alarak Haleb'e

---

[46] Brosset, *Histoire de la Géorgie*, St. Petersbourg 1849, I, s. 360-370; Mathieu, s. 303-305, 310-313; Anili Samuel, *Tables Chronologique*, Fr. trc. Brosset, St. Petersbourg 1876, s. 459, 461-463; 'Azîmî, s. 388, 402; İbn ül-Kalânisî, nşr. Amedroz, s. 204, 205; İbn ül-Azrak, 169b-170a; İbn ül-Esîr, X, 219; Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 351; aynı müel. *Chronography*, s. 250; İbn ül-'Adîm, *Tarih Haleb*, nşr. S. Dahan, Şam 1954, II, s. 199; 'İmâm üd-dîn (Bundarî), *Nusret ul-fitre*, nşr. Th. Houtsma, s. 140; Süryanî Mihael, III, s. 206; *Selçuklular tarihi*, s. 169-170, 182-183.

[47] Ebû'l-Ferec, s. 249-250.

gitti. Belek Haleb'de iken Haçlılar Behisni ermenilerinden 15 kişiyi tebdili-kıyafet ve gizli olarak Harput'a gönderip Frank kıral ve kontlarını kurtarma teşebbüsüne giriştiler. Kalenin muhafazasına memur çok az kimse bulunduğu ve kalede çalışan ermeni ustalarını harekete geçirdikleri için bunlar esirlerden bazılarını kaçırmağa muvaffak oldular. Durumdan haberdar olan Belek süratle harekete geçerek 15 günde Haleb'den Harput'a yetişip hâin ve âsileri öldürdü; Galeran'ı tekrar zincire vurdu. Kaçan Haçlılar yeni kuvvetlerle hücuma geçtikleri zaman Belek'in geldiğini görerek çekildiler. Belek tekrar Haleb'e döndü; Menbic'e vararak Frankları mağlûp etti. Fakat kaleyi mancınıklarla muhasaraya girişirken bir ok yarası aldı. Oku bizzat çıkaran kahraman Belek bu esnada: «*Bu ok bütün müslümanlara vurulmuş bir darbedir*» demekle hakîkî duruma ve müslümanların duygularına da tercüman oldu. Öleceğini hissederek amcası oğlu Timür-taş'a vasiyetlerde bulundu ve 6 Mayıs 1124'de hayatı sona erdi. Ölümü Türkler arasında ne kadar hüzün yarattıysa Haçlılar arasında da o derece bir sevince sebep oldu. Fakat Ermeniler'e âlicenaplığı dolayısıyle onlar da Türklerin yasına katıldılar. Evlâdı olmadığı için memleketi Artuk oğulları arasında taksim edildi. Malatya sultanı Tuğrul Arslan babalığı Belek'e aid Gerger ve Masara'yı aldı ve bu sebeple onunla Harput begi olan Artuklu Süleyman arasında mücadele başladı. Timür-taş kıral Baudouin'i 100000 dinâr fidye ile serbest bıraktı[48].

5. Siyasî Kudretin Selçuklulardan Dânişmendlilere İntikali

Kılıç Arslan Malatya'yı aldıktan sonra Dânişmendlileri çok zayıf bir duruma getirmişti. Onun ölümünden sonra husule gelen siyasî buhran, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki mücadele ve Emîr Gâzi'nin (1105—1134) müdahalesi Dânişmendlilerin gittikçe kuvvetlenmesine sebep oldu. Dânişmendli begliğinin kurucusu olan Gümüş-tekin Ahmed Gâzi'den sonra yerine geçen oğlu Emîr Gâzi damadı Sultan Mes'ûd'u tahta çıkardıktan sonra Selçukluları da kendi nüfûzu altına almış ve müşterek bir

---

[48] Mathieu, s. 306-309, 212; Mihael, s. 210-212, 219; Ebû'l-Ferec, s. 250-251; Süryanî anonimi, İngl. trc. Tritton, J R A S (1933), s. 91-92, 94; 'Azîmî, s. 391-392, 394; İbn ül-Kalânisî, s. 209-210; İbn ül-Esîr, X, s. 217, 218, 220; İbn ül-Azrak, 164b, 171b. Nûr ud-devle Belek'in mezartaşı kitâbesi bugün Halep'ten Şam müzesine götürülmüştür (J. Sauvaget, *Ars Islamica*, V, (1938), s. 207-208; M. Halil Yınanç, *Belek*, IA. İlgâzi ve Belek hakkında tafsilât Artuklulara aid eserimizde neşredilecektir.

siyâset gütmüşlerdi[49]. Belek'in ölümü Emîr Gâzi'nin Malatya'ya taarruzuna fırsat verdi. Belek'in kudretine rağmen Malatya onun üvey oğlu Tuğrul-Arslan'a aid bulunuyordu. Hattâ Tuğrul-Arslan onun ölümünden sonra da Haçlılara karşı yapılan bir cihâda da iştirak etmişti[50]. Gerçekten Belek'in ölümü üzerine onun Artuklu vârisi ve Harput Emîri Süleyman ile Malatya Selçuklu sultanı Tuğrul arasında Malatya bir mücadele mevzuu olmuştur. Sıvas hükümdarı Dânişmendli Emîr Gâzi damadı Sultan Mes'ûd ile, bu durumdan faydalanarak, 13 Haziran 1124'de, Malatya'ya hücum etti. Bölgenin işgâline ve şehrin bir ay muhasarasına rağmen Malatya düşürülemedi. Emîr Gâzi oğlu Muhammed'i muhasaranın devamına memur ederek döndü. Muhammed büyük bir kuvvetle şehre yakın Saman köyünde karargâh kurarak muhasaraya altı ay daha devam etti. Malatya'da müdhiş bir kıtlık baş gösterdi; halk kedi, eşek ve ağaç yaprakları yemeğe başladı. Şehirde zengin ve fakirler birbirine girdi; insan telefatı arttı. Şehrin hâkimi (sultanı) Haçlılardan yardım istedi ise de Haleb muhasarasıyle uğraşan Haçlılar bu fırsattan faydalanamadılar. Çaresizlik içinde kalan hatûn ve sultan Tuğrul-Arslan Minşar kalesine *(Maşara)* çekilerek Malatya'yı 10 Birinci Kânun 1124'de Emîr Gâzi'ye teslim etti. Emîr Gâzi halkı yerlerine dâvet etti. Civâr köylerdeki çiftçilere de tohumluk, çift hayvanı ve koyun dağıtarak şehir ve bölgeyi imâr eyledi. Böylece Kılıç Arslan'ın Dânişmendli Gümüş-tekin'in elinden aldığı Malatya tekrar Dânişmendliler eline geçti. Bundan sonra Artuklu Süleyman Meyyâfârkîn'de öldüğünden Emîr Gâzi ona aid Harput *(Hısn Ziyâd)* üzerine yürüdü. Fakat Artuklu Sokman oğlu Dâvûd daha önce davrandığından Emîr Gâzi bütün Hanzit bölgesini yağma ve esirleri Malatya'ya sevk etti; Minşar *(Maşara)* kalesini alınca Artuklu Dâvûd'a karşı çıktı. Fakat Emîr Gâzi ile savaşacak bir durumda bulunmayan Dâvûd bölgenin köylerini tahrip ederek kaçtı[51].

Sultan Mes'ûd Emîr Gâzi ile birlikte şark seferine katılmıştı. Mes'ûd kardeşi Tuğrul-Arslan'a aid Malatya'yı Emîr Gâzi'ye terk etti. Fakat Ankara ve Kastamoni taraflarına hâkim bulunan kardeşi Melik Arap baba-

---

[49] Bugüne kadar kuruluşu ve hattâ şeceresi bir türlü anlaşılmamış ve bu sebeple de kurucu olan Gümüş-tekin Ahmed Gâzi iki şahsiyet sanılarak birinci ad ikincisinin oğlu gösterilmiştir, ki bu hususlar yukarıda kısaca gösterilmiş ve tafsilât da Dânişmendlilere dair tedkikimize bırakılmıştır.

[50] Mathieu, s. 314.

[51] Mathieu, s. 315; Mihael, s. 210-220; Süryanî anonimi, s. 89-90; Ebû'l-Ferec, s. 251-252; 'Azîmî, s. 394; İbn ül-Azrak, 170b, 171b; İbn ül-'Adîm, *Tarih*, II, s. 225.

sına aid bu beldenin terkine kızdı veya bunu bahâne ederek topladığı 30000 kişilik bir ordu ile 1126 yılında kardeşi Mes'ûd üzerine yürüdü ve Emîr Gâzi'nin Artuklular ile meşgûl bulunması ona bu fırsatı verdi. Mes'ûd kardeşine yenildi ve yardım almak maksadı ile Bizans imparatoru Yuannis Komnenos'a gitti. Selçukluların iç mücâdelelerini kışkırtma siyâsetini güden Yuannis sultana yardım edip gönderdi. Bunun bir sebebi de kendisinin Balkanlar'da meşgûl bulunması ve Türklerin (galiba Melik Arab'ın) Kastamoni taraflarında Ereğli'ye ve denize kadar ilerilemiş olmaları idi. İmparator bu sûretle Selçukluların birbiri ile çarpışmalarından faydalanarak Kastamoni'yi kuşattı; şehrin Türk vâlisi kaçtı. İmparator müslüman esirlerini alarak İstanbul'a döndü. Sultan Mes'ûd Bizans'tan gelince kayınpederi Melik Gâzi ile birleşerek Melik Arap üzerine yürüdüler. Arap mukavemet edemeyerek Kilikya'ya gidip Ermeni prensi Thoros'a sığındı[52].

Melik Arap, Türk ve Ermenilerden topladığı bir ordu ile, 1127'de, Emîr Gâzi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek esir etti. Masara (Malatya bölgesinde) emîri bulunan Muhammed'in oğlu Yunus'u *(Yaunas)* da esir aldıktan sonra süratle Emîr Gâzi ve Sultan Mes'ûd üzerine yürüdü. Emîr Gâzi önce mağlûp oldu ise de bir tepe üzerine çıkarak kendisini muzaffer göstermek maksadıyle davul ve boru çaldırdı. Kendi askerleri orada toplanırken sis içinde durumdan habersiz bulunan Arab'ın askerleri galip ve emin olarak dağıldılar. Bundan faydalanan Emîr Gâzi düşmanını kaçırmağa ve ordugâhındaki çadır, at ve malları almağa muvaffak oldu. Komana ve Ankara'ya kadar ilerleyip orada mahpus bulunan oğlu Muhammed'i kurtardı. Melik Arap tekrar asker toplayarak kaybedilen yerleri kurtarmağa başladı. Emîr Gâzi'nin oğlu Yağan idâresinde bulunan bir kaleyi aldı. Melik Arap'ın bu hareketlerinden gazaba gelen Emîr Gâzi, üzerine yürüyüp tekrar onu mağlûp ve firara mecbûr etti. Arap bir daha asker toplayıp mücâdeleye girişti ise de yine bozguna uğradı; Bizansa kaçtıktan sonra bir daha meydana çıkmadı. Fakat Anonim *Selçuk-nâme*'de, Kılıç Arslan'ın şark seferinde Arabı yanında bulundurup Mes'ûd'u Konya'da bıraktığını üç defa saltanat dâvasına girişen birincisinin üç kaleye sâhip olduğunu ve bir müddet sonra kendisine karşı harekete geçtikleri için asker yardımı almak üzere Rûm hükümdarına gidip orada öldüğünü yazar. 'Azîmî de Konya sultanı Mes'ûd ile kardeşleri arasında, 1131 (526) da, bir vak'adan bahsetmekle Emîr Arap'ın imparatorun Kastamoni-Çankırı seferi esnasında son bir muvaffakiyetsiz

[52] Mihael, s. 223; Ebû'l-Ferec, s. 252; Niketas, s. 18; Süryanî anonimi, s. 90; Chalandon, *Jean Comnène*, s. 77-79.

teşebbüse girişdiğini telkin eder. Malatya sultanı Tuğrul-Arslan'ın Dânişmendli Emîr Gâzi ve kardeşi Mes'ûd'a karşı diğer kardeşi Arap ile birlikte hareket ettiği görülüyor. Sultan Tuğrul'un siyaset sahnesinden çekildikten sonra 1130 (524) yılında Meyyâfârkîn'de ölen kızkardeşi Seyyide Hatûn'un cenazesinde bulunmak üzere Hısn Keyfâ'dan geldiğine ve Artuklu hükümdarı Dâvûd'un damadı olduğuna dair İbn ül-Azrak'ın ifâdesi kayınpederiyle birlikte kaldığını ve İstanbul'dan buraya geldiğini gösterir[53].

Sultan Mes'ûd kayınpederi Emîr Gâzi ile birlikte kardeşleri Şahinşâh, Arap ve Malatya Sultanı Tuğrul-Arslan'a karşı böylece tahtını kazanıp onlardan kurtulurken Dânişmendli hükümdarı da bu sâyede, Süryanî Mihael'in ifâdesiyle «Emîr Gâzi Kapadokya Türklerini mağlûp ettikten sonra hüküm sürdü ve sâhilleri istilâ etti»; damadı Sultan Mes'ûd'a bıraktığı Konya havâlisi müstesna Malatya'dan Sakarya boylarına kadar bütün Selçuklu beldelerini Dânişmendli devletine bağladı ve Anadolu'da birinci derecede bir kudrete sâhip oldu. Bu durumu sağlayan Emîr Gâzi fetihlerini Karadeniz sâhillerine götürdü. Bu bölgelerde sıkışan Kasianus adlı bir hâkim 1129 yılında Emîr Gâzi'ye gelip bütün sâhil kalelerini kendisine teslim etti. O da Rûm hâkimini, kendisine memleketinde bir yer vererek hizmetine aldı. Bu yıl Ermeni prensi Thoros'un ölümünden faydalanan Haçlılar Bohemond kumandasında Kilikya'ya girerken Dânişmendli hükümdarı da harekete geçti. Anazarba'da vukubulan şiddetli bir muharebede Haçlılar mağlûbiyete ve büyük kayıplara uğradılar. Bohemond tanınmadığı için öldürülenler arasında idi. Thoros'un yerine geçen oğlu Leon da geçitleri tutarak Haçlılara zayiat verdiriyordu. Emîr Gâzi Bohemond'un kafasını birçok hediyelerle 1130'da Bağdad Halifesine veya rivâyete göre Selçuk sultanına gönderip zaferini bildirdi. Süryanî anonimin ifâdesiyle Bohemond'un babası Gümüş-tekin tarafından perişan ve esir edilmiş ve oğlu Emîr Gâzi de, garip bir tesadüf olarak, onun oğlunu aynı âkibete uğratmış ve öldürmüştü. Aynı 1129 yılında Jocelin de Diyarbekir havâlisine kadar bir akın yapmış Aşoma dağında bulunan Türkmenlere ve Kürtlere saldırmış ve köyleri de yağma etmişti[54]. Emîr Gâzi, 1131'de, Leon'un, hemşiresine aid Zamantı *(Symna-*

---

[53] Süryanî Mihael, s. 223, 224, 225; Ebû'l-Ferec, s. 253; 'Azîmî, s. 404; İbn ül-Azrak, 164a; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 37-38; Chalandon, *Jean Comnène*, s. 80. Süryanî tarihçisi Arab'ın Yağan'ı öldürdüğünü yazarsa da bir az aşağıda onun taht kavgası ile kardeşi Melik Muhammed tarafından katledildiğini belirtir.

[54] Süryanî Mihael, s. 227; Süryanî anonimi, s. 99; Ebû'l-Ferec, s. 254-255; Guillaume de Tyr, nşr. Paulin, Paris 1879, I, s. 515; Chalandon, s. 81.

da) ya tecavüzünü bertaraf ettikten sonra Kilikya'ya girdi; birçok kaleleri fethedince Leon tezellül gösterip bir daha Türk topraklarını yağma yapmıyacağına, yıllık vergi vereceğine yemin etti. Urfa kontu II. Jocelin Türklere sefer yaparken yolda öldü. Bundan haberdar olan Emîr Gâzi muharebeyi nihayetlendirmek maksadıyle gönderdiği bir taziye-nâmede: «Kıralınızın ölümü sâyesinde zafer kazandım denilmemesi için sizinle savaş durumuna son veriyorum. İşinizi rahatça yapınız; âdetinize göre reisinizi seçiniz ve memleketinizi sulh içinde idâre ediniz; benden ve kuvvetlerimden korkmayınız!» ifâdesiyle Ortaçağ kahramanlık (şövalyelik) ruhuna dair güzel bir örnek verdi[55].

Türkler, Bizanslıların Balkanlarda meşgûl bulunmasından faydalanarak, bir yandan Haçlılara ve Ermenilere karşı muvaffakiyetler elde ederken öte yandan da şimalde Karadeniz sâhillerine kadar fetihlerini genişletmişlerdi. Emîr Gâzi'nin şarkta meşgûliyetinden istifade eden imparator sefere çıkarak Kastamoni'yi muhasara makineleri ile kuşatmış; Türk vâlisini (Pers-*satrapı*) kaçmağa mecbûr etmiş ve aldığı esirlerle İstanbul'a dönerek zafer şenlikleri yapmıştır. Fakat bu sevinç uzun sürmedi. Zirâ Emîr Gâzi (*Tanisman*, yâni Dânişmend oğlu) Kastamoni'yi tekrar kurtararak Bizans garnizonunu kılıçtan geçirdi[56]. İmparator Yuannis Türklere karşı tekrar sefere çıktığı ve sâhilde bir kaleyi aldığı zaman kardeşi İsak'ın tahtı ele geçirme teşebbüsü meydana çıktı. İmparator İstanbul'a dönerken İsak da önce Sultan Mes'ûd'a, sonra da Emîr Gâzi'ye gitti. Emîr Gâzi misafirine çok itibar etti; onu Trabzon Rûm dukası Konstantin Gabras'ın yanına gönderdi. Emîr Gâzi Malatya'ya gidince damadı Sultan Mes'ûd ve Trabzon'dan İsak da oraya gelip kışı beraber geçirdiler. İsak oradan Ermeni prensi Leon'un yanına gitti; onun kızıyle evlendi ve imparatora karşı onunla anlaştı. Leon Bizanslılara aid birtakım beldeleri işgâl etti; fakat İsak ile de bozuştu. İsak tekrar Sultan Mes'ûd'a iltica etti. İmparator Yuannis kuvvetlerini toplayarak 1132'de Ermenilere karşı Kilikya seferine girişti; Türklere ve Ermenilere karşı muvaffakiyetler kazandı.

Sultan Mes'ûd bu durumda Garbî Anadolu'da fetihlere başladı. Ulu-borlu (*Sozopolis*) kalesini kuşattı ise de alamadı. Mes'ûd kayınpederi ile birlikte şarkta Trabzon dukası ile meşgul iken imparator 1119 se-

---

[55] Süryanî Mihael, s. 222; Süryani anonimi, s. 100.

[56] Niketas, s. 18, 20; Kinnamos, I, s. 13-14; İmparatorun Kastamoni'ye üç seferinden bahsedilirse de bu hususta kaynaklar açık bilgi vermezler (Chalandon, *Jean Comnène*, s. 82).

nesinde Denizli ve Ulu-borlu kalelerini zaptetmişti. Emîr Gâzi ile birlikte sâhillerde ilerlediler; muhasara ettikleri Zinin adlı bir kaleyi 4000 dinâr mukabilinde Rûmlara bıraktılar. İmparator da tekrar Türklere karşı büyük ordu ile harekete geçti; Kastamoni'yi aldıktan sonra Kızıl-ırmak'a kadar ilerledi. Rivâyete göre Çankırı beyi Alp Arslan, Amasya begi Tuğrul, İbrahim *(Prachimos)*, İnal *(Inales)*, Aydoğdı *(Aytugdes)* gibi birtakım emîrler de kendisine itaat etmiştir. 1333 yılının başlarına kadar süren bu sefer sonunda Emîr Gâzi de taarruza girişti. Rûmlardan Albara kalesini aldı; Kastamoni'yi kurtararak Rûmları öldürdü ve bütün işgâl ettikleri yerlerden attı; imparator tekrar harekete geçti ise de geri dönmek zorunda kaldı[57].

Emîr Gâzi'nin Bizanslılara, Haçlılara ve Ermenilere karşı kazandığı zaferlerden sonra Anadolu hükümdarları arasında en yüksek mevkii aldı. Bu sebeple Bağdad Halifesi ve Sultan Sancar kendisine bir elçi, dört siyah bayrak, kapısında çalınmak üzere davul, altun gerdanlık ve elçiler tarafından arkasına vurmak için bir altun âsa ve bir ferman göndererek onu Melik ilân edip hâkimiyet alâmetleri tefvîz ediyorlardı. Fakat elçilerin gelişinde Melik Gâzı hasta idi ve bu tevcih merâsimi yapılamadı. Bir müddet bekleyen elçiler onun ölümü üzerine bu tevcihi oğlu Muhammed'e yapıp onu Melik ilân ettiler. Melik Gâzi çok kudretli, zekî ve cesûr bir hükümdardı. Çok karısı vardı; ölümünden önce bir kadın daha alıp düğününde Malatya halkına sokakları süslemelerini emretti. Malatya'da bir İranlı, hıristiyanlara hakaret maksadıyle haç üzerine oturunca şehrin vâlisi onu cezalandırdığı gibi Melik Gâzi de İranlıyı hudud dışına sürdürdü, ki bu, bütün Selçuklu hükümdarları gibi onun da hıristiyanlara karşı adâletine ve himâyesine güzel bir misal teşkil eder. Memleketinde sağlam bir âsâyiş kurmuş idi. Askerlerine çok düşkün olması zaferlerine başlıca âmil idi. 1134 (528) de ölümüne kadar uzun süren bir mücadele devresinde (takriben 30 sene) Selçuklulara aid birçok ülkeleri idâresine aldı ve Anadolu'da üstünlük Dânişmendlilere geçti. Ölümünden önce de Haçlılara karşı Ma'arra ve Kefertâb beldelerini istilâ ve Frankları bozguna uğratmıştır[58].

---

[57] Mihael, s. 205, 230, 232-234; Ebû'l-Ferec, s. 255; Niketas, s. 25, 30-32; Kinnamos, I, s. 13; Chalandon, s. 83-88; İbn ül-Kalânisî, s. 336; 'Azîmî, s. 407. Bu İslâm müellifleri Dânişmend-oğlunun bu zaferlerine isâret ederken İstanbul'dan gelen 400 kişilik bir müslüman ticâret kervanının yolda kardan öldüğüne dair Süryanî Mihael'in zikrettiği vak'ayı da yanlış aksettirir ve onu bu zaferler arasında sayar (Mihael, s. 236).

[58] Süryanî Mihael, s. 235-237; Süryanî anonimi, s. 99; Ebû'l-Ferec, s. 258; 'Azîmî, s. 409; İbn ül-Kalânisî, s. 336; İbn ül-Esîr, XI, s. 6; Ebi'l-Fidâ, III, s. 8-9.

6. Türklerin Bizanslılara Karşı Zaferleri

Melik Gâzi'nin dört oğlu vardı. Bunlar Melik Muhammed, Yagı-basan, Yağan, Ayn ud-devle olup Dânişmendli tahtını birincisine bıraktı. Muhammed çok dindar olduğundan idâreyi İslâm esaslarına göre kuruyor; adâlete dikkat ediyor ve şarabı yasaklıyordu. Uzun zamandan beri harap kalan Kayseri şehrini yeniden inşa edip burasını kendisine payitaht yapmıştı. Yıkılmış kilise ve mabedlerden çıkarttığı taşlarla yeni binalar, saraylar ve câmiler yaptırdı, ki Kayseri Ulu Camii de bu esnâda onun tarafından inşa edilmiştir[59]. Babasının ölümü üzerine 1134'de tahta çıkınca kardeşinin halk tarafından hükümdar ilân edilmesi endişesiyle bizzat Malatya'ya gitti ve dönüşünde buna mâni olmak için de şehir eşrafının çocuklarını rehin olarak yanına aldı. Bununla beraber kardeşleri 'Ayn ud devle ve Yağan kendisine karşı harekete geçtiler. Yağan'ı 1135'de öldürdü ise de 'Ayn ud-devle Malatya'ya kaçtı[60]. Aynı yıl Malatya Türklerinin Frank beldelerini istilâlarına dair haberler de ona aid olmalıdır[61].

Bizans imparatoru Yuannis Kastamoni'de imha edilen Rûm garnizonunun intikamını almak maksadıyle harekete geçtiği zaman Melik Gâzi ölmüş; oğulları ve Sultan Mes'ûd arasında miras alma dâvası başlamıştı. Bu durumda Mes'ûd ile anlaşma sâyesinde Bizanslılar Çankırı *(Gangares)* üzerine yürüdü. Çankırı vâlisi öldüğünden karısı şehri müdafaa ediyordu. İmparator Kastamoni'yi muhasara ettiği zaman Melik Muhammed eniştesi Sultan Mes'ûd *(Masut)* ile anlaşarak bu müşkül durumda yeniden Selçuklu-Dânişmendli ittifakı başladı. Bu vaziyette imparator Marmara sâhillerine çekilerek kışı orada geçirdikten sonra Kastamoni ve Çankırı şehirlerini kuşattı. Çankırı teslim ve Türkler esir olup İstanbul'a gönderildi. Lâkin imparator çekildikten sonra üstün Türk kuvvetleri az zamanda buralara tekrar hâkim oldular. 'Azîmî'nin 1135 (529)'de Türkmenlerin Rûm beldelerine yağma ve akınlara devam ettiğine dair haberleri de bu yayılma ile ilgilidir[62].

---

[59] Kayseri Ulu-Câmiinde eski binalardan gelen bâzı kilise başlıkları dolayısı ile Halil Edhem, Gabriel ve başkaları tarafından yanlış olarak kilise'den çevrilmiş sayılıyordu (bak. *Selçuklular tarihi*, s. 25), ki bu hatâ ve sebepleri tarihin yardımı ile düzeltilmiştir.

[60] 'Ayn ud-devle'nin Türkçe adı kaydedilmiş değildir.

[61] Süryanî Mihael, s. 238; Süryanî anonimi, s. 275; Ebû'l-Ferec, s. 258.

[62] Niketas, s. 20, 21; Kinnamos, s. 21; 23. Eylül 1135'de Zamantı (Pınarbaşı) bölgesinde yıldırım bir Türk'ü yakmıştı; Türkler: «*Allah'ın yaktığına mezar lâyık mıdır*» (Mihael, s. 242) diyordu, ki bu kayıd şamanî tesirleri gösterir, 'Azîmî, s. 409; Chalandon, s. 89-90.

Melik Muhammed Bizansa karşı durumunu düzelttikten sonra Haçlılar ile Ermeniler arasında başlayan savaştan faydalanarak mühim bir ordu ile, 1136 yazında, Maraş bölgesine girdi; düşmanın köy ve manastırlarını yaktı; Göksun *(Keysûn)* şehrini teslim aldı. Afşın kumandasında bulunan bir kısım Türkler de Lazkiye'ye kadar ilerleyip döndüler. Kont Baudouin bu sıkışık durumda Yuannis'i yardıma çağırdı. Melik Muhammed imparatorun büyük bir ordu ile hareketini öğrenince Göksun'u bırakarak çekildi. İmparator 1137 (531) de Kilikya'ya hareket edip ağırlıklarını deniz yolu ile gönderdi. Yol üzerinde Sultan Mes'ûd'a aid yerleri yakarak Toroslara vardı; Haçlı reislerini huzuruna dâvet edip Tarsus yakınında, Antakya ve Urfa kontlariyle buluştu ve itaatlerini kabûl etti. Tarsus, Adana, Masisa'yı aldıktan sonra Anazarba'yı kuşatıp zaptetti. Bu şehirleri 1132'de ele geçiren Ermeni prensi Leon'u ailesiyle birlikte yakalayıp İstanbul'a gönderdi. Kilikya'yı itaate aldıktan ve birçok hıristiyan köylerini yıktıktan sonra Antakya ovasına vardı. Hukukan Bizansa aid bu toprakları ele geçirdikten sonra Haçlı kontları tekrar tazime geldiler. İmparator Yuannis Türklere karşı büyük bir zafer kazanmadan ve Haleb'i işgâl etmeden dönmek niyetinde değildi. Çağdaş Suriye tarihçilerinin rivâyetine göre «Rumlardan korunmak maksadıyle bir miktar kâfir Türk kaçıp Haleb'e geldi ve Rûmların Haleb'e yaklaştıklarını bildirdi». Bu ifâde bunların Malazgirt savaşında olduğu gibi Bizans ordusunda bulunan gayri müslim Türkler olduğu anlaşılıyor[63]. Nitekim Niketas da bu seferde imparatorun ordusunda Makedonyalıların, İskitlerin ve Şâmânî Türklerin (Peçenek, Uz ve Kuman'ların) bulunduğunu bildirir[64].

Musul atabegi 'İmâdeddin Zengi de (1127—1146) Artuklu Kara Arslan'a ve diğer Türk hükümdarlarına elçiler göndererek onları savaşa çağırdı ve imparatora karşı hazırlandı. Öte yandan Haçlıları da imparatorun niyetleri hakkında telkin ve propagandalarla şüphe ve endişeye düşürdü. Nitekim Haçlılar da zaten imparatorun Suriye'de yerleşeceğinden korkuyorlardı. Atabeg Sultan Mes'ûd'a da Şehrizûr kadısı Kemaleddin Muhammed'i gönderip yardımını istedi. Esasen Sultan Mes'ûd da Bizans ordusunu takible Çukurova'ya inmişti. İmparator Yuannis şimalî Suri-

---

[63] 'Azîmî, s. 414; İbn ül-Kalânisî, s. 265 *(İste'mene minhum ilâ Haleb cema'atun min kâfir Türk ve'nzerû men bi-Haleb)*.

[64] Niketas Çankırı'da esir edilen Türklerin (Perslerin) bu sefere götürüldüğünü Kaydetmekle Bizans ordusunda Müslüman Türk askerlerinin bulunduğunu da belirtir (s. 29, 30). Bizanslılar Şamanî Türklere çok defa İskit adını verdikleri gibi Selçuklulara da bazan İranlı (Pers - Acem) derler, ki eski asırlardan kalma bir itiyâd idi. İskit adını bazan Selçuklulara da veriyorlardı.

ye'de birçok şehir ve kasabaları işgâl ve Müslüman halkı katlettikten sonra Şeyzer'i kuşatırken Sultan Mes'ûd da bu fırsatta Adana havâlisini istilâ ve halkını esir edip memleketine götürdü, ki bu esirlerden bir kısmı da Malatya'da satılmıştı. Şeyzer muhasarasında arkasının kesilmekte olduğunu öğrenen imparator derhal Adana'ya döndü, ki Sultan Mes'ûd oradan bir hafta önce çekilmişti. Bizans hükümdarı kışı orada geçirdikten ve Sultan Mes'ûd ile bir muahede yaptıktan sonra, 1138 (532)de İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Böylece büyük bir emel ile başlayan bu seferde Ermenileri ezdiği, Haçlıları endişelendirdiği ve Anadolu-Suriye Türk orduları arasında kaldığı için tehlikeli bir duruma düşen Bizans ordusu hiç bir netice alamadı[65].

Sultan Mes'ûd Bizanslılarla meşgul iken Melik Muhammed Malatya'da yerleşmiş olan kardeşi 'Ayn ud-devle ile mücadele hâlinde idi ve onu mağlûp ettikten sonra elinden Elbistan'ı aldı ve Ceyhan bölgesini zaptetti. Ayn ul-devle önce Hanzit'e (Malatya yakınında) çekildi; oradan Amid (Diyarbekir)e ve böylece memleket memleket dolaşarak nihâyet Jocelin'e iltica etmek mecbûriyetinde kaldı. Melik Muhammed'in bu seferi Türklerin Haçlılara aid Göksun'a kadar akınlarına imkân verdi. Sultan Mes'ûd imparatorun dönüşünü müteakip, 1138'de, Haçlılara aid Maraş bölgesine girerek düşman köylerini yaktı ve halkını esir aldı. Melik Muhammed de Rûmların Ermenilerden aldıkları Keban, *Vaga* (Feke), Kızıl dağ'ı fetih ve *Zublas* (Subleon) kalesini muhasara etti. Bu sırada Siverek *(Sibarek)*'de Bogusag ailesinden Emîr İsa da Frankların zayıfladığını görerek Fırat boyunda 'Ayn ud-devle'ye aid bulunan Şabaktan bölgesinde Türkmen ve Kürtlerden asker toplayarak Gerger havâlisini istilâ edip kilise ve manastırları yağmaladı. Bu Bogusag ailesi Ermeni Bogos neslinden gelip Anadolu'nun ilk istilâsı zamanında Büyük Selçuklu Sultanına giderek İslâmiyeti kabûl etmiş ve elde ettiği bir fermanla Siverek'in mülkiyetini ailesine sağlamıştı. Dânişmendli meliki 1139'da tekrar Kilikya'ya girip Feke *(Bahgai)* ve Keban *(Gabnipert)* kalelerini aldı[67].

Melik Muhammed ve Sultan Mes'ûd, imparatorun Kilikya seferi münasebetiyle Bizanslılar aleyhinde genişleme hareketlerine devam et-

---

[65] Mathieu, s. 320-321; Keşiş Grégoire, s. 323-324; Süryanî Mihael, s. 245; Süryanî anonimi, s. 275-277; Niketas, s. 25-30; 'Azîmî, s. 411, 412-415; İbn ül-Kalânisî, s. 258, 262-265; İbn ül-Esîr, XI, s. 20, 21-23; *Tarih Atabekiyye*, s. 98-100; Chalandon, s. 151.

[66] Süryanî Mihael, s. 246; Keşiş Grégoire, s. 324; Ebû'l-Ferec, s. 265.

[67] Süryanî Mihael, s. 246-248; Süryanî anonimi, s. 282; Ebû'l-Ferec, s. 265-266; Sempad, R. H. Cd. I, s. 617; Keşiş Grégoire, s. 324; Chalandon, s. 175.

tiler. Dânişmendli hükümdarı Bizanslıların istirdat ettikleri Karadeniz sâhillerini ve Kasianus bölgesini 1140 yılında tekrar fetih ve Rûmları esir ve mallarını da iğtinam eyledi. Dânişmend oğlu bu fetihleri yaptıktan sonra süratle cenuba dönerek Zibatra ve Elbistan bölgelerinde taarruza geçen Haçlıları püskürtmüştür[68]. Fakat imparator Yuannis'in büyük bir ordu ile ilerlediğini öğrenince garbe döndü. Gerçekten Kilikya seferi münasebetiyle Dânişmendli Melik Muhammed ve Selçuklu Sultan Mes'ûd Bizans tarafında istilâ ve fetihlerini genişletmişler; Karadeniz sâhillerine ve Sakarya boylarına kadar ilerlemişlerdi. Trabzon dukası Konstantin Gabras da kendi kudretini artırıyor ve imparatorluk aleyhinde Türklerle de ittifak yaparak müstakil bir devlet kurmuş bulunuyordu.

Bizans İmparatoru Melik Muhammed ile Sultan Mes'ûd'un istilâlarına son yermek ve Trabzon'a kadar ilerleyip Gabras'ı tenkil etmek maksadıyle, 1139 baharında, büyük bir ordu ile harekete geçti. Paflaganya'da ilerlerken kış mevsimi ordusunun beslenmesini zorlaştırıyor; at ve sair kayıplara uğrayor ve bundan faydalanan Türkler de askerlerini öldürüyorlardı. Seferin ilk hedefi Dânişmendlilerin eski payitahtı Niksar şehri idi. Nihâyet zorlukla Niksar önüne gelen imparator Yuannis şehri uzun bir müddet kuşattı. Hıristiyanların hiyânetinden endişe eden Türkler bu nâzik zamanda onlara karşı şiddetli tedbirler alıyor ve Süryanî Mihael'e göre «imparatorun adını yanlışlıkla ananları bile öldürüyorlardı». Taht kavgaları neticesinde Sultan Mes'ûd'a sığınmış olan İsak imparatorla anlaşmış bulunduğundan oğlu Yuannis de bu sefere katılmıştı. Şimdi bu genç Yuannis de babası gibi Niksar muhasarasında imparatoru terk ederek Türklere sığınmış; Konya'ya giderek Müslüman olmuş ve Sultan Mes'ûd'un kızı ile evlenerek Konya'da yerleşmiş; sultandan birçok mülkler almış ve çelebi unvanını da kazanmıştı. Fakat Bizanslı Niketas'a mukabil Süryanî Mihael'e göre sultan ona nişanlı olan kızını bilâhere atabeg Nureddin Mahmud'a vermiştir, ki bu hususa aşağıda (not 94) temas edilecektir. Uzun muhasarada ordusu yıpranan ve bu iltica ile de tehlikeli bir duruma düşmekten endişelenen imparator Türklerin şiddetli hücuma geçmelerinden önce muhasaradan vezgeçerek, 1141 yılı başlarında, İstanbul'a döndü[69]. Böylece Bizanslıların Anadolu'yu Türklerden

---

[68] Süryanî Mihael, s. 248; Ebû'l-Ferec, s. 266; İbn ül-Esîr, XI, s. 30. Bu son yazar bu fetihlerin 1141 Şubat (535 Receb) ta olduğunu söyler. 'Azîmî 534 yılında Yabgulu (*Yavgıyye*) Türkmenlerinin Rûmlarla çarpıştığını ve müslümanların zafer kazandığını (s. 418-419) söylemek suretiyle Türkmenlerin bu isimle Anadolu'da mevcudiyetini gösterir (bak. *Selçuklular tarihi*, s. 120-123).

[69] Süryanî Mihael, s. 249; Ebû'l-Ferec, s. 266; Niketas, s. 33-36, 54; Sempad, s.

kurtarmak veya hiç olmazsa onları bir daha saldıramıyacak bir hale düşürmek gayesiyle giriştiği bu mühim sefer de iflâsla bitti. Bu muharebede Sultan Mes'ûd'un da kayınbiraderi Melik Muhammed'in yanında bulunduğu muhakkaktır. Nitekim Bizans şehzâdesinin kendisine sığınması da bu münasebetle mümkün olmuştur.

Sultan Mes'ûd, Bizanslıların bu muvaffakiyetsiz seferle çekilişinden faydalanarak, Pamfilya havâlisini istilâya girişti; Ulu-borlu'yu *(Sozopolis)* kuşattı; Türk akıncıları Antalya civarına kadar ilerledi. Bu durum imparatoru 1142 baharında tekrar sefere çıkmaya mecbûr etti. Bizans ordusu Beyşehir civarına kadar ilerleyip İstanbul-Antalya yolunu emniyete almak istiyordu. Fakat bu havâlinin hıristiyan halkı Türklerle dostluk ve ticaret yapmakta, onların âdetlerine uymuş bulunmakta idi. Bu sebeple Yuannis'e itaatı red ve kendisine hakaret ettiler. İmparator Beyşehir *(Karalis)* adalarına sığınan ve Sultan Mes'ûd'a bağlı kalan halkı tenkile karar verdi; gemiler inşa ederek adalara asker sevketti. Gemilerin bir kısmı fırtınada battı ise de adalar da işgâl edildi. Sultanı tercih eden halkı Konya'ya tard eyledi. Bundan sonra yoluna devamla Antalya'dan Kilikya'ya varan imparator orada 1143'de öldü. Sultan Mes'ûd'un buraları istilâ ettiğine dair kayıdlar bu seferin bazı akisleridir[70].

7. Siyasî Kudretin Tekrar Selçuklulara Geçişi

Dânişmendli Melik Muhammed'in 6 Birinci Kânun 1143'de Kayseri'de ölümü Dânişmendli devletinin taht kavgalarıyle sarsılmasına ve Sultan Mes'ûd idâresinde bulunan Selçuklular karşısında ehemmiyetini

---

617. Nûri osmaniye takvimi «*Hurûc-i Kaloyan be-Nikisâr ve bâz geşten-i O nikûsâr*» (*İstanbul'un Fethinden önce yazılmış Tarihî takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1954, s. 64); Lebeau, XVI, s. 47-50; G. Finlay, s. 160-161; Chalandon, s. 177-180. P. Wittek Konya'da Komnenos hânedanından gelen Yuannis adlı bir emîre aid Rûmca kitâbenin müslüman olması dolayısı ile bahis mevzuu Yuannis olamayacağını, haklı olarak, ileri sürer (*Byzantion*, X, 1935, s. 505-515). Phrantzes Fâtih Sultan Mehmed'i Sultan Mes'ûd'un kızı ve bu Yuanis'in torunlarından gösterir (Bonn tabi, I, s. 20, 68-71), ki Osmanlılara isnad olunan sahte şecerelerden birini de bu Komenenos'lar şeceresi teşkil eder (bak. I. H. Dânişmend, *Osman oğullarına isnad edilen sahte milliyetler*, Türklük, XII, (1939), s. 10-18).

[70] Niketas, s. 37-38; Kinnamos I, s. 22 (Chalandon, s. 181-182); Sibt İbn ül-Cevzî, Topkapu (III. Ahmed), no: 2907, 265b; İbn ül-Kalânisî, s. 276-277. Lebeau, XVI, 51-52; Finlay, s. 175; Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, Studia Islamica, I, s. 76.

kaybetmesine âmil oldu. Filhakika Melik Muhammed Zunnûn, Yunus ve İbrahim adlı üç oğlundan birincisini kendi yerine bıraktığı halde karısı Sıvas'da hüküm süren Melik Muhammed'in kardeşi Nizâmeddin Yağı-basan'ı (bazen yanlışlıkla Yakub Arslan) dâvet ederek onunla evlendi. Zunnûn bu durumda Zamantı'ya kaçtı; fakat yine fırsat bularak Kayseri'ye gelip hükümdar oldu. Öte yandan vaktiyle Haçlılara kaçan Ayn ud-devle'nin oğlu ve Minşar *(Masara)* begi Yunus ile birleşip Malatya üzerine yürüdüler. Bununla beraber şehir dayandığı ve bunların kuvvetleri kâfi gelmediği için Arqa'ya çekilmeğe mecbûr kaldılar. Melik Muhammed'in ve şimdi de Yağı-basan'ın hatûnu Malatya müdafaasına iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi ise de şehir halkı gelenlerin kendilerini aileleriyle birlikte süreceklerini sanarak silâhlandılar; sokaklara koştular. Malatya hıristiyanlarını büyük bir korku alıp yeraltı sığınaklarda ve kuyularda gizlendiler. Şehrin Türk halkı ise kalenin önünde toplanarak gelenlerle savaşmak maksadıyle vâliden şehir kapularının anahtarlarını istediler. Vâli vermeyince Malatya kapılarından birini kırdılar, ki bu kapıyı kıranın Böri adı dolayısıyle bu kapı bilâhere Böridiye adıyle şöhret kazanmıştır. Bu kapıdan çıkanlar Ayn ul-devle'yi getirttikten sonra Sıvaslılar yâni Yağı-basan'ın kuvvetleri kaçtı. Vâli bizzat istikbâle çıkarak Ayn ul-devle'yi selâmladı. Böylece onun hâkimiyeti ile Malatya'da, Yağı-basan ile Sıvas'da ve nihâyet yeğenleri Zunnûn ile de Kayseri'de olmak üzere Dânişmendli devleti üçe parçalandı[71].

Bu durum Sultan Mes'ûd'un devletini genişletmesine ve Anadolu'da üstünlüğü kazanmasına yaradı. Kayınpederi Melik Gâzi sâyesinde kardeşlerini ortadan kaldırarak Konya tahtını elde eden Mes'ûd onun ölümünden sonra kayınbiraderi Melik Muhammed ile sadece bir müttefik idi ve onunla müsavi bir kudreti temsil ediyordu. Sultan Mes'ûd şimdi Dânişmendliler arasındaki kavgaya, Melik Muhammed'in meşrû vârisi Zunnûn'u himâye ve müdafaa maksadıyle ortaya çıkıyor ve üstünlüğünü sağlıyordu. Melik Muhammed'in kardeşleri Mes'ûd'a ve yeğenleri Zunnûn'a karşı bir anlaşma yaptılar. Gerçekten Malatya meliki Ayn ud-devle Sıvas'a gidip Yağı-basan ile bir ittifak yaptıktan sonra Elbistan ve yukarı Ceyhan bölgesini hâkimiyetine aldı. Sultan Mes'ûd şiddetle Yağı-basan üzerine yürüyerek onu dağlara kaçırdı. Sultan Sıvas'ı işgâl edip döndü. Ayn ud-devle'yi, ıktâını artıracağı vâdiyle, itaate dâvet etti. Ayn ud-devle Mes'ûd'un yeğeni olan karısını göndererek niyâzda bulundu ise de sul-

---

71 Süryanî Mihael, s. 253; Ebû'l-Ferec, s. 267; Keşiş Grégoire, s. 362; 'Azîmî, s. 421; İbn ül-Kalânisî, s. 275; Sibt, 265b; Zehebî, *Kitâb ül-'İber*, Brit. Mus. Or. 6428, s. 107b; Ebi'l-Fidâ, III, s. 17.

tan kabûl etmedi ve muhasara makineleri kurarak 17 Haziran 1143'de Malatya'yı kuşattı. Fakat üç ay süren muhasara esnasında ciddî bir hücum yapmadı. Şehirliler bu bekleyişi sihire yordu. Onun askerlerini beslemek için zenginleri ağır vergilerle ezdi. Bununla beraber Sultan Mes'ûd muhasara makinelerini yakarak, 14 Eylül 1143'de, Malatya'dan uzaklaştı ve şehirliler rahat bir nefes aldılar[72].

Sultan Mes'ûd'un Malatya muhasarasını terki Bizans ordusunun Kilikya dönüşünde kendi hududlarını aşmasıyle ilgili idi. Filhakika Yuannis'in 1143 Nisanında Kilikya'da ölümü üzerine yerine geçen Manuel Komnenos (1143—1180) tahtı korumak endişesiyle sür'atle İstanbul'a dönerken babasından daha cesûr davranmış ve sultandan izin almadan topraklarından geçmiştir. Mes'ûd Malatya muhasarasıyle meşgûl olduğu zamanda geçen Bizans ordusu ciddî bir engel ile karşılaşmadı ise de yolda Türkmenlerin hücumları ile yine de bir miktar hırpalandı. Hattâ yolda Komnenoslar ailesinden iki prensin esir olmasına rağmen taht endişesi onun sür'atli hareketini duraklatmadı[73].

Bu durumu müsaid bulan Sultan Mes'ûd yine şarka dönerek Dânişmendli mirâsından faydalanmayı daha doğru buldu. Nitekim 1144 yılında Ayn ud-devle'ye aid Ceyhan ve Elbistan bölgesini ilhak edip oğlu Kılıç Arslan'ı bu havâliye melik yaptı; geçen sene kuşattığı Malatya üzerine yürüdü. Harput *(Hısn Ziyâd)* emîri Artuklu Rüknüd-devle Dâvûd ölüp yerine küçük oğlu Kara Arslan geçmiş, büyük oğlu Arslan-doğmuş da atabeg Zengî'nin yardımıyle babasının tahtını elde etmek istemiştir. Bu durumda Kara Arslan Sultan Mes'ûd'a baş vurarak ondan 20000 kişilik bir askerî yardım almıştır. Bu vaziyette İmadeddin Zengî çekilmiş ve Kara Arslan memlekete sâhip olmuştur[74]. Uzun süren hükümdarlığı zamanında Fahreddin Kara Arslan birçok imâr hareketlerine girişmiş ve 561 (1166) tarihli kitâbesinin de gösterdiği üzere Harput Ulu Camii de onun tarafından inşâ olunmuştur. Bu sırada Sultan Mes'ûd da ikinci defa Malatya'yı kuşattı; fakat imparator Manuel'in büyük bir ordu ile Selçuklu ülkesine doğru hareketi onu 1144 Ağustos ortasında yine çekil-

---

[72] Mihael, s. 254; Ebû'l-Ferec, s. 267; 'Azîmî, s. 422; İbn ül-Esîr, XI, s. 35. Kaynaklarda Melik Muhammed'in ölümü ve Mes'ûd'un Malatya seferi hakkında verilen farklı tarihlerin doğrusu 1143 yılıdır.

[73] Niketas, s. 50; Lebeau, XVI, s. 66.

[74] Arslan-doğmuş, 1144'de Urfa'nın fethinden sonra Atabeg Zengî'den ayrıldı; Murad-suyu *(Arsanius)* üzerinde bir kaleyi *(Tell-Arsanius)* kuşattı. Onu teslim etmek istedilerse de çocukları Harput'da rehin bulunduğundan buna râzı olmadılar (Mihael, s. 265; Süryanî anonimi, s. 300; Ebû'l-Ferec, s. 270).

meğe mecbûr etti. Dönerken bölge halkını sürgün götürdü, ki bu sırada Malatya civarında Süryanilere aid meşhûr Barsuma manastırını ziyârete gelen Haçlı Jocelin sultana aid askerlerin çokluğunu ve bölge halkının önünden nasıl kaçtığını görmüştür[75].

Sultan Mes'ûd'un Fırat boylarına kadar Dânişmendli ülkelerini ilhak etmesi Ayn ud-devle ve Yağı-basan kardeşlerin müşterek bir müdafaa kurmalarına ve Bizanslılar ile de ittifaklarına sebep oldu. Sultan Mes'ûd şarkta uğraşırken de Türkmenler fetihlerini Denizli ve Menderes vâdilerine ve öte yandan şimalde Eskişehir-İznik arası bölgeye *(Malagina)* kadar götürdüler. İmparator Manuel Türkleri atmak ve Sultan Mes'ûd'u durdurmak üzere büyük bir ordu ile harekete geçti. Kilikya'nın bir kısmını işgâl eden Haçlılara karşı da İstanbul'da esir olarak ölen Leon'un oğlu II. Thoros'u da, 1145'de, Ermeni prensi yaparak ittifakına aldı. Fakat hastalanarak bu sefere devam edemiyen Manuel'in İstanbul'a dönmesi üzerine Sultan Mes'ûd derhal cenuba dönerek Bizansın Kilikya ve Suriye ile münasebetlerini kesmek maksadıyle 1146'da Brakena (İçil-*İsauria*) kalesini fethetti[76].

8. Sultan Mes'ûd'un Konya (1146) ve Eskişehir (1147) Zaferleri

Selçukluların Bizans'a karşı gittikçe artan baskı ve fetihleri ilerliyor; Türk akıncıları yeni bir cihâd aşkı ile durmadan Bizans aleyhinde yayılıyordu. Böylece cenubdaki fetihlerden başka Türkler Ephesus (Selçuk) yakınında Kelbianon kasabasına, Sakarya vâdilerine ve İznik yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. İmparator bu istilâlar karşısında Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için büyük bir ordu ile harekete geçti. Frikya şehirlerini ve Menderes bölgesini de Türklerden kurtardı. Türklerin Karahisar ve Akşehir geçitlerinde kurdukları pusuları aşan imparator Konya hedefine doğru ilerliyordu. İmparatorun meydan okuyan bir mektubuna Sultan da kendisini Akşehir *(Philomelion)* de karşılayacağını bildiriyordu. Akşe-

---

[75] Süryanî Mihael, s. 258-259; Ebû'l-Ferec, s. 268; İbn ül-Azrak, 170b. Bu halkın tehciri ile bir zulüm bahis mevzuu olmayıp istihsali artırmak maksadiyle kendi topraklarına götürüp iskân etmek gayesini gödüyordu, ki bu hususa dair Selçuk Türkiyesinde birçok başka misaller de vardır (bak. *Les Souverains Seldjoukides*, s. 88-90). Sultan Mes'ûd'un Yuannis'in istilâsı sebebi ile sür'atli dönüşü de yanlış olarak kaçış sanılmıştır.

[76] Niketas ve Kinnamos (bak. Chalandon, s. 248). İbn Bîbî de (s. 547) I. 'A. Keykubâd zamanında Brakena kalesinin Ermeniler'den alındığını söyler.

hir'de bir Selçuk ordusu ile ilk ciddî bir savaşa tutuşan Manuel ökçesinden bir yara aldı ise de Selçuk kuvvetleri büyük düşman ordusu karşısında çekilmek zorunda kaldı. Akşehir'e giren Bizans ordusu şehri yaktı ve orada bulunan Rûm esirlerini kurtardı. Oradan Türk ordusunu takiple 1146 yılında Konya'ya doğru harekete devam etti. Sultan bu sırada şarkta meşgul bulunuyordu.

Bu haber üzerine dönen Mes'ûd kuvvetlerini Aksaray'da toplayarak Konya civarında bir meydan muharebesine hazırlandı[77]. Payitaht önlerinde iki ordu karşılaştı. Bizanslılar üstün bir kuvvete sâhip bulunuyordu. Sultan Mes'ûd ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını şehrin arkasında, bir kısmını da sağında dağın yamacında tâbiye etti; şehir içinde de bir müdafaa kuvveti bıraktı. İmparator da ordusunu Selçuk tâbiyesine göre kısımlara ayırdı. Bizanslılar birkaç ay Konya önünde kaldı. Selçuk ordusu pusular kurup baskınlar yaparak düşmanı taciz ediyor; Bizanslılar da Konya havâlisinde devamlı tahribat yapıyorlardı. Hattâ Bizans kaynaklarına göre Rûmlar mezarları açacak kadar vahşet gösteriyorlardı. Anonim *Selçuk-nâme*de: «Kyr Manuel Konya vilâyetini harap etti. Cuma günü Konya'da 7000 müslüman şehid etti» der. Bizans ordusu şehrin arkasında bulunan Selçuklu kıtaları üzerine giderken pusuya düşürüldü. Giden yardım kuvvetine rağmen kaçanları toplamak isteyen imparator askerlere: «Cesaret! Sultan esir olmuştur, işte miğferi!» diye bağırarak Rûmların maneviyatını yükseltti ve Türk askerlerini şaşırttı. Fakat Sultanın hatûnu kocasının hayatta olduğunu temin ve zafere yardım etti[78].

Bizans ordusu Selçukluların baskın ve pusuları ile hayli hırpalanıyordu. Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre nihayet saldırışa geçen Sultan Mes'ûd Rûmlardan 20,000 kişi öldürmüştü. İmparator Konya'yı alamıyacağını anlamış ve arkadan yetişecek Selçuk askerleri ile iki kuvvet arasında ka-

---

[77] Eskiden Kolonea adını alan bu şehir Kılıç Arslan tarafından yeniden inşâ edildikten sonra kendi sarayına nisbetle Aksaray adını almış ve Bizans kaynaklarına da bu şekilde geçmiştir. Metinde *To Axsara* şeklinde yazılması ismin aslında Rumca *Taxara* olduğu zannını uyandırmıştı. Nitekim Kinnamos'da da Aksaray *Axsiri*, Begşehir *Pegsiari* ve Khalkokondylas'da Konya, *Toxaneion* şekillerinde geçer (bak. W. Ramsay, *Anadolu'nun tarihî coğrafyası*, İstanbul 1961, s. 314 not).

[78] Gariptir, ki esir olup Bizans sarayında yetişen Akkuş, yüksek mevkilere çıkmış; Yuannis ve oğlu Manuel'in tahta çıkmalarında rol oynamıştır. Bu meydan muharebesinde Bizans ordusunda ne derece hizmet etmiş ise Sultan Mes'ûd'a sığınıp müslüman ve onun damadı olan Yuannis (Çelebi) de Selçuklu müdâfaasında aynı derecede hizmet görmüştür.

lacağından endişeye düşmüştü. Nitekim Süryanî Mihael'e göre Türk emîrleri, Horasan, Bağdad ve diğer ülkelerin askerleri Mes'ûd'a yardıma geliyordu. Nihayet Avrupa'da bizzat kırallar ve imparatorlar idâresinde ikinci büyük Haçlı seferinin başladığına dair haberler imparatoru bir an önce İstanbul'a dönmeğe mecbûr etti. Bizans ordusu çekilirken Türklerin tâkibi ile hırpalanıyor; iki taraf da kayıplara uğrayordu. Nitekim Konya ilerisinde Bizans ordusuna öyle bir darbe vuruldu, ki Rûmların birçok piyâde kıtaları imhâ edildi. Bu sebeple Bizans ordusunda bir panik başladı; askerler kaçmağa ve bir yere sığınmağa çalıştılar. İmparator zorlukla nizâmı koruyor ve çadır kurmak bile mümkün olmayordu. Bizans ordusu Beyşehir gölünü (*Karalis*) geçince Sultan Mes'ûd'a saf hâline giremediğini ve gelecek yıl tekrar sefere çıkacağını bildirirken Türk muharebe taktiğinin bermutad bu muharebede de nasıl müessir olduğunu gösterir. Böylece Manuel'in büyük bir iddia ile giriştiği bu sefer babasının seferlerinden de daha uğursuz bir netice vermiştir. Öyle ki imparator Mes'ûd'un ölümüne kadar bir daha Selçuklularla muharebeye çıkmadı[79]. Haçlıların büyük ordular hâlinde gelişleri haberi Bizans ve Selçuklu hükümdarlarını anlaşmaya ve bir muahede yapmağa zorladı. Kinnamos'a göre Sultan Mes'ûd Bizanslılara Antalya ve İç-il bölgelerinde aldığı bazı yerleri ve Brakena kalesini terketmiştir. Haçlı ordularının gelişi ve onlara karşı Bizansla anlaşmanın faydaları böyle bir fedakârlığı mümkün gösterir[80].

'İmâdeddin Zengî'nin, Haleb ve Musul olmak üzere, devletini ikiye ayırmakta bulunan Urfa kontluğunu 1144'de ortadan kaldırması ve Antakya dukalığı, Trablus kontluğu ve Kudüs kırallığını da tehlikeye düşürmesi, nihayet Haçlı zayiatı Avrupa'da büyük bir heyecan yarattı ve büyük bir Haçlı seferinin teşekkülüne sebep oldu. Alman İmparatoru III. Konrad ve Fransız Kıralı VII. St. Louis'nin başında bulunduğu Haçlı ordularının miktarı hakkında kaynakların verdiği rakamlar 140,000 süvari olmak üzere 1,400,000 yekûnuna çıkar[81]. Birinci Haçlı seferinin ne-

---

[79] Süryanî Mihael, s. 275; Niketas, s. 53-54; Kinnamos, II, s. 40-46 (Chalandon, s. 248-258 de); Anonim *Selçuk-nâme*, s. 38; Lebeau, XVI, s. 85-93; Finlay s. 233.

[80] Chalandon, s. 257.

[81] Mihael Almanları 900,000, Fransızları 500,000 ve Ebû'l-Ferec bu rakamları onda bir süvari olarak gösterirken piyâdelerin sayısız bulunduğunu söyler. İbn ül-Kalânisî bu Haçlıları 1,000,000 olarak belirtir. St. Louis'nin anonim tarihçisi ağır zırhlı süvari miktarını 70,000, hafif süvari ve piyâdenin sayısız ve Almanları da bu kadar gösterir. Ona göre iki hükümdarın orduları hakkında «Türkler, atların nehirlerin suyunu kuruttuklarını» söylüyorlardı (Michaud, *Bibl. Croisades*, I, s. 213).

ticelerinden memnun olmayan birçok kontlar sefere karşı gelmek istedilerse de Papanın ve St. Louis'nin gayretleri ile bu büyük ordular teşekkül ettiler. İlk önce Alman imparatoru İstanbul'a vardı. Manuel Fransız ordusu yetişmeden bu kuvveti bir an önce Anadolu'ya geçirmek, tehlikelerden korunmak istiyor ve ilerisini düşünerek de muvaffakiyetsizliğe uğramasını arzu ediyordu. Bu sebeple şark ve garp hıristiyan kaynakları ve hattâ bizzat Bizans müellifleri, başda imparator Manuel olmak üzere, Rûmlar'ın bu Haçlı ordularına hiyânet ettikleri, onları aldatan rehberler idâresinde sarp yollardan sevkederek Türklerin kılıcına yem yaptıklarını ve hususiyle imparator ile Sultan Mes'ûd arasındaki ittifaka göre gizlice Sultana haberler ulaştırdığını söyliyorlar[82].

Gerçekten İstanbul'dan ayrılarak Birinci Haçlı seferi yolunu takibeden Almanlar İznik-Eskişehir istikametinde ilerliyordu. İki hükümdarın emrinde büyük Haçlı ordularının gelmekte olduğunu öğrenen Sultan Mes'ûd bütün kuvvetlerini topladı. Şehir ve kalelerini tahkim ve bizzat tedkik etti. Hisar ve burcları tamir eyledi; hendekler kazdırdı. Elçiler göndererek komşu Türk hükümdarlarından yardım istedi. Zira anonim bir Haçlı kronikine ve Guillaume de Tyr'e göre bütün İslâm ülkelerinin istilâsı, Müslümanların imhâsı ve İslâmiyet yerine Hıristiyanlığın yerleştirilmesi rivâyetleri ve korkusu her tarafa yayılmıştı. Nitekim ilk defa olarak imparator ve kıralların sefere çıkması da bu kanaatı veriyordu[83]. Sultan Mes'ûd Haçlı-

---

[82] Süryanî Mihael (s. 276): «Rûmların alçaklıklarına ve hiyânetlerine kurban giden Almanlar aldatıcı rehberler idâresinde sarp yollardan sevk edilip kaçtılar; açlık, susuzluk ve Türklerin hücumları ile helâk oldular» der. Süryanî anonimi aynı şeyleri ve Türklere haber götürüp imha edildiklerini ilâve eder (s. 274). Bu seferin biri anonim, öteki Odon de Deuil gibi kaynakları ve nihâyet G. de Tyr bu hiyâneti daha açık ve tafsilâtlı olarak anlatırlarken Anadolu'da Bizanslı vâlilerin Haçlıları imhada Türkler ile ittifak ettiklerini misalleri ile belirtirler (G. de Tyr, II, s. 121; Ebû'l-Ferec, s. 298. Hattâ Bizans vak'a yazarı Niketas (s. 66-67) bile «Bunların hep Manuel'in emri ile yapıldığına kani değilim» ifâdesiyle hâdiseyi itiraf eder. Burada Birinci Haçlı seferinin hâtıraları dolayısı ile Haçlılar da Bizanslılara asla itimad etmiyorlardı (bak. Osman Turan, *The Ideal of World domination among the Medieval Turks*. Studia İslamica, IV, s. 87-88).

[83] Haçlıların niyetleri ile «*Turquia*»nın en kudretli adamı olan Sultan Mes'ûd'un hazırlıkları ve endişeleri hakkında aynı şeyleri söyleyen Guillaume de Tyr (II, s. 119, 123) ve diğer müelliflerin ifâdeleri Sultan'ın Birinci Haçlı seferini düşünerek büyük bir tehlike hissettiğini ve bir millî ölüm-kalım mücâdelesiyle

ları nerede ve nasıl imhâ edeceği plânlarını hazırladı. Almanlar çok sıkıntılı ve kayıplara uğrayarak Eskişehir *(Dorylaion)* civarına geldikleri zaman, Sultan Mes'ûd babasının birinci Haçlı ordusıyle meydan muharebesi verdiği bölgede, onları gaflet içinde bir baskına uğrattı. 25 Birinci Teşrin 1147'de vukubulan bu meydan muharebesi hakikatte bir doğrama, bir katliam mahiyetini aldı. Anonim Haçlı kronikine göre atlariyle birlikte açlık, susuzluk ve yorgunluktan bitkin olan Haçlı ordusu ağır silâhlarla cihazlanmıştı. Onların atları zayıf ve ağır hareket ederken Türkler hafif silâhlar ve çevik atlarla saldırıyor; haykırmalarla ortalığı dehşete düşürüyor; düşmanı şaşkına çeviriyor ve kayıplara uğramadan sür'atle çekiliyorlardı. Böylece perişan halde bulunan Haçlılar Türk kılıçlarına yem oluyor veya esir ediliyordu. Öyle, ki bu muazzam ordunun ancak onda biri kalmış; İznik'e dönenlerden bir kısmı da yolda Rûmların tecavüzüne uğrayarak ezilmiştir. Türkler büyük korku salan bu orduyu kolaylıkla imhâ ettikten sonra aldıkları altun, gümüş ve silâh gibi sayısız ganimetlerle kalelerine döndüler. Süryanî Mihael'e göre Türklerin memleketi o derece ganimetle doldu, ki Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düştü[84].

Saint Louis kumandasındaki Fransız ordusu İstanbul'a gelince kendisine İmparator Konrad'ın Türk ordularını imhâ edip Konya'da bulunduğu haberi verilmiş ve bu da Manuel'in bir an önce Haçlı ordusunu İstanbul'dan uzaklaştırmak arzusuna uygun gelmiştir. Kıral Louis Alman imparatoru ile İznik'de, 1147 yılı sonlarında, karşılaşınca felâketi ve Konrad'ın dağlardan ve ormanlardan nasıl kaçtığını öğrendi[85]. Artık Sultan'ın ülkesinden geçmenin imkânsızlığı anlaşılınca Fransız Kıralı İznik'ten Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes yolu ile Türk toprakları dışında

---

karşılaştığını gösterir. İbn ül-Kalânisî (s. 297) Mes'ûd'un adını zikretmezse de dağların ve geçitlerin tahkimi ile komşu İslâm hükümdarlarının onları durdurmak için Cihâd'a hazırlandıklarını söyler. İbn Cubayr Sultan Mes'ûd'un 100,000 süvariye sâhip olduğunu bildirir (*Travels*, GM., s. 183).

84 Süryanî Mihael, s. 276; Süryanî anonimi, s. 298; Ebû'l-Ferec, s. 274; Niketas, s. 66-68; Kinnamos, s. 80-82; Haçlı anonimi, *Geste de Louis VII*, Fr. trc. Michaud. Bibliothèque des Croisades, Paris 1829, I, s. ???-218; Guillaume de Tyr, II, s. 125-126. Sultan Mes'ûd'un bizzat muharebede bulunduğunu söyleyen Süryanî anonime karşı Guillaume de Tyr ve Haçlı anonimi *Paramund* adlı kudretli bir emîrden bahseder, ki Niketas'ın *Pamlan* (Balaban?) adına uyar. Kaynaklar Rûmların hiyâneti ve bu büyük ordunun onların hileleri ile imhâ edildiğini, iş işten geçtikten sonra Almanların Bizanslılara saldırdıklarını belirtmekte müttefiktirler.

85 Guillaume de Tyr, II, s. 126; Haçlı anonimi, s. 219.

sefere devam etti. Fakat bu yol bile Türklerden emin değildi. Filhakika Haçlı yazar: «Bu meşhûr şehrin (Efes) harâbeleri arasında St. Jean'ın mezarını gördük. Çevrili olduğu duvarları bu mezarı Müslümanların kirletmesinden koruyor» ifâdesi Türklerin buralara kadar yayıldığını gösterir[86]. Nitekim Fransız kıralının orada iken Manuel'den aldığı bir mektupta Türklerin kalabalık hâlinde yakın bulundukları, hücuma hazırlandıkları ve Rûmlara aid müstahkem şehirlere sığınmaları tavsiye edildiğini aynı müellif kaydetmiştir. Kıral artık inanmadığı imparatorun bu ihtarına kulak asmadan Denizli *(Laodikea)* istikametinde ilerliyerek Menderes üzerinde Türklerle karşılaşmış; bir köprü olmadığı için nehir kenarında karşılıklı ok atmağa başlamışlardı. Sefere katılan vak'a yazarı Odon de Deuil kıralın iki gün yürüdükten sonra bir geçit bulduğunu, Türklerin ok yağmuru altında büyük bir kayıpla nehri geçtiğini yazar. Türkler buradan çekilmiş ve kıral üç gün sonra Denizli'ye varabilmiştir. Müellife göre şehrin Rûm vâlisi Türklerle anlaşmış ve Fransızlara hiyânet eylemiştir[87].

Haçlılar Denizli'den Antalya'ya doğru ilerlerken Türklerin hücumları ile çok zayiata uğrayor; Rûmlar da fırsattan faydalanarak Haçlılara darbe vuruyorlardı. Türkmenler sürülerini alarak çekiliyor; Rûmlar Haçlılara erzak vermekte güçlük çıkarıyor; çarpışmalardan başka açlık, hastalık Haçlıları bitiriyordu. Nihayet perişan bir vaziyette Antalya'ya varan Haçlıların kont ve baronları gemilere binip Suriye sâhillerine gittiler. Fakırleri Antalya'da kalınca Rûmlar Türkleri çağırdılar. Haçlılar «Türklerin kılıcından daha ziyâde Rûmların hiyânetinden» kayıplara uğradılar. Nitekim Türklerin gelmesi üzerine «iki düşman arasında kalan Haçlılar kaçıyor; esir veya ölüler çoğalıyordu. Rûmların hiyleleri tecâvüze inkilâb etti. Fakat Türkler artık acınacak durumda bulunan bu aç, hasta, fakir insanlara karşı savaştan vazgeçip merhamete geldiler. Aç ve fakırlere yemek verdiler; hastalarını tedavi ettiler ve kendilerine para dağıttılar. Böylece dindaşları Rûmların zulmünden kaçıp Müslümanlar nezdinde himâye ve merhamet arayanlardan 3000 den fazla gencin Türklere iltihak eylediği söyleniyor». Kıralın seferde papazı olarak bulunan Odon de Deuil Haçlıların Müslüman olmasından müteessir olarak: «Ey hiyânetten de daha zalim olan merhamet! Müslümanlar hıristiyan-

---

[86] Odon de Deuil, Fr. trc. Michaud, *Bibl. Croisades*, I, s. 238.

[87] Haçlı anonimi, s. 223; Odon de Deuil, s. 239; Guillaume de Tyr, II, s. 129-132; Wibald'ın mektubu *(Bibl. Croisades)*, I, s. 396-397; Niketas, s. 67-71; Kinnamos, s. 83-86. Niketas nehrin ilk defa Almanlar tarafından geçildiğini söyler.

lara ekmek vererek dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler onları İslâm yapmak için bir zorlamada bulunmadılar» ifâdesiyle dikkate şâyân bir müşahedeyi de belirtmekten edemez[88].

Sultan Mes'ûd ancak kayınpederi Melik Gâzi'nin yardımıyle tahtını elde edebilmiş; pek çetin mücadelelerle devletini koruyabilmiş; siyâsî durumunu geliştirirken büyük Bizans ve Haçlı taarruzlarına uğramış ve nihayet bütün bu fırtınaları atlatarak Türkiye'ye emniyet ve kudret getirmiştir. Bu son zafer onun nüfûz ve şöhretini büsbütün artırmış ve bu sebeple de rivâyete göre Bağdad Hâlifesinden kendisine üç defa hil'at, sancak ve sair saltanat alâmetleri gönderilmiştir[89].

9. Sultan Mes'ûd'un Haçlılara ve Dânişmendlilere Zaferleri

Sultan Bizans taarruzlarını Konya önünde kırdıktan ve Anadolu'yu muazzam Haçlı ordularına mezar yaptıktan sonra artık kendisini serbest hissediyor ve yeni fetihlerle memleketini genişletmek imkânını buluyordu. Kendisine tâbi göçebe Türkmenler de türlü istikametlerde Bizans topraklarına akın yapıyor; savaşıyor ve o taraflarda yurt kuruyorlardı. Büyük ölçüde olmayan bu hareketler sultan ile imparator arasındaki sulh muahedesini ihlâl etmiyordu. Esasen bu muhade Manuel'in Balkanlar'da Peçenekler ve Macarlarla uğraşması ve Mes'ûd'un da şarkta fetihlere girişmesi için iki tarafın da menfaatlerine uygun geliyordu. Nitekim Selçuk sultanı zayıf bir durumda bulunan Haçlıları işgâl ettikleri babasının beldelerinden çıkartmak için müsaid bir zamanı bulmuştu. Suriye Atabegi Nureddin Mahmud'un (1146—1174) Haçlılara karşı giriştiği mücadele onu da o tarafa çekiyordu.

Filhakika Atabeg Nureddin, kayınpederi Sultan Mes'ûd ve Artuklularla birlikte Haçlılara karşı umumî bir taarruz hâline geçtiler. Nureddin

---

[88] *Geste de Louis VII*, (Bibl. Croisades), I, s. 221-224; Odon de Deuil, s. 242-244; Osman Turan, *İslamisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia İslamica, X, s. 140; R. Grousset, *Histoire des Croicades* ve S. Runciman *A History of Crusades* adlı eserlere de bakınız.

[89] Aksarayî, *Müsâmeret ül-ahbâr*, Ankara 1944, s. 29; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 38; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veled uş-Şefik*, Fâtih 4519, s. 292 *(Mu'zam-i feth-i bilâd ir-Rûm ve şikesten-i Frengân-i melâ'în ez dest-i mübârekeş sene selâse ve erbâ'în ve hamse mie)*.

önce babası 'İmâdeddin'in şehadeti ve Ermenilerin isyanı üzerine Jocelin tarafından işgâl edilen Urfa'yı 1146'da ikinci defa fethetti. Jocelin 1148'de Dânişmendli 'Ayn ud-devle'nin idâresinde bulunan Malatya ve Hısn Mansûr (Adıyaman) bölgesine akınlar yaparak Manastırlar'dan 20000 dinâr (altun) aldı. Ayn ud-devle, Barsuma manastırı râhiplerinin, babası Melik Gâzi'nin bu müesseseye koyduğu ağır vergilerden şikâyetleri dolayısıyle, bu akında onların rolü olduğunu sanmış; fakat Süryanilerin sadâkatini öğrenince vergilerini affetmiştir[90]. Ermeni prensi Leon'un İstanbul'da ölümünden sonra oğlu Thoros kaçıp Kilikya'ya geldi ve Haçlılarla birlikte harekete geçti. Önce Manuel'in Balkanlarda meşgûliyetinden faydalanarak Rûmlardan Anazarba ve başka bazı kaleleri aldı; sonra da Türklere karşı baskınlara girişti; fakat muharebeye cesâret edemedi[91]. Nureddin Mahmud Haçlılara karşı sefer yaparak Jocelin'in elinde bulunan Ayıntâb, Tel-bâşer ve 'Azâz bölgelerini 1149 (544) de istilâ etti. Fakat Nureddin'in gönderdiği kuvvetler mağlûp ve hattâ silâhdarı esir edildi. Haçlı reisi onun silâhlarını Nureddin'in kayınpederi Sultan Mes'ûd'a gönderip mektubunda: «İşte sana damadının silâhlarını gönderiyorum» ifâdesiyle hem sultana ve hem de Nureddin'e karşı ağır bir istihzada bulunuyor ve bununla Atabeg'in erkekliğini kaybettiğini belirtiyordu[92].

Sultan Mes'ûd oğlu Kılıç Arslan ile birlikte şarka, Franklara karşı harekete geçerek, 1149 (544) de, Maraş'ı kuşatarak aldı. Anlaşmaya göre şehirdeki Haçlılar Antakya'ya göçmek müsaadesini elde ettiler. Fakat çoğu yolda Türkmenler tarafından öldürüldü. Oradan Tel-bâşer önüne gelen sultan, Jocelin ile karşılaştı ise de Frank reisi savaşa cesâret edemiyerek geri döndü[93]. Sultan Mes'ûd oğlu Kılıç Arslan ile birlikte 1150 (545) de Haçlıların işgâlinde bulunan Göksün (Keysûn), Behisni, Göynük, Ayıntâb, Dulûk ve Ra'bân şehirlerini sür'atle ele geçirdi. Bu büyük ordusu ile bizzat Antakya üzerine yürümekte iken Tel-bâşer'e varıp burasını muhasara etti. Fakat bir yandan muhasara uzadığı ve bu esnada

---

[90] Süryanî Mihael, s. 286.

[91] Ebû'l-Ferec, s. 275. Rûmlar Süryanilere düşmanlık sebebiyle Barsuma'ya hakaret ediyor ve «eğer onda kerâmet olsa idi neden Jocelin'i defetmedi» sualini soruyorlardı (Ebû'l-Ferec, s. 278).

[92] İbn ül-'Adîm, *Târih*, II, s. 301-302; İbn ül-Esîr, *Târih Atabekiyye*, s. 182; Sibt, s. 280a.

[93] Keşiş Grégoire, s. 330; Mihael, s. 290; Ebû'l-Ferec, s. 275; İbn Şeddâd, *A'lâk ul Hatîra*, Brit. Mus. Add. 23334, s. 64a, *Bostân ul-Câmi'*, nşr. Cl. Cahen, Etudes Orientales Cilt, VII-VIII, s. 129.

Jocelin tâbiiyet arzeylediği, öte yandan bu fetihler dolayısıyle yorgun düştüğü için geri döndü ve bütün bu beldeleri Elbistan'ı merkez yapan oğlu Kılıç Arslan'ın idâresine verdi. Anonime göre Sultan Mes'ûd bu fetih edilen yerlerde câmilere 77 minber koymuş; halifeden gelen hatibler tâyin etmiş ve kendisine de hil'atler gönderilmiştir[94].

Sultan Mes'ûd'un bu geniş ve sür'atli fetihleri Artuklu, Dânişmendli emîrleri ile Atabeg Nureddin'in de Haçlı cihâdında muvaffakiyetlerine âmil oldu. Nureddin Haçlılara karşı şiddetli bir harekete geçti. Silâhdarını esir eden Haçlılara karşı Türkmenleri memur ederken alacakları yerleri kendilerine temlik edeceğini vaadetmişti. Türkmenler de Ayntâb'a doğru yağmaya giden Jocelin'i pusuya düşürdüler ve kendisini esir alıp Atabeg Nureddin'e götürdüler. Bundan çok memnun olan Nureddin aldıkları yerleri Türkmenlere verdi, ki 600 (1203) yılına kadar buraları onların mülkiyetinde kaldı. Jocelin Haleb'de zindana atıldı[95]. Onun esâreti üzerine Malatya emîri Dânişmendli 'Ayn ud-devle ve Harput Artuklu emîri Kara Arslan, 1151'de, Haçlıların ve Ermenilerin aldığı Gerger, Kâhta *(Gakhti)*, Adıyaman *(Hısn Mansûr)* ve Palu bölgelerini istilâ, Babula, Tel-Adana kalelerini fethettiler; 7400 Hıristiyanı esir aldılar. Kara Arslan eşkiyalık ve Haçlılarla işbirliği yapan Ermeni Gerger halkını başka yerlere sürüp iskân etti. Babası Dâvûd da Murad suyu üzerindeki Tel-Arsanius kalesini kurtarmış ve 5000 Hıristiyanı esir etmişti[96]. Hısn Keyfâ Ar-

---

[94] Keşiş Grégoire, s. 332; S. Mihael, s. 293, 296; Ebû'l-Ferec, s. 277; İbn ül-Kalânisî, s. 310; *A'lâk ul-Hatîra*, 59a, 59a; İbn ül-Verdi, *Ravz ül-Manâzır*, Ayasofya 3232, 291b; *Bostân ül-Câmi*, s. 129; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 38; Bu vesile ile Süryanî Mihael Tel-bâşer muhasarasında Nureddin gelip Sultanı bulduğu ve o da, Bizans imparatorunun yeğenine yâni Sultana sığınıp müslüman olan ve Konya'da yerleşen Bizans prensine nişanlı olan kızını Nureddin'e verdiğini söyler, ki burada evlenme münasebesiyle bir kronolojik hatâ vardır. İbn Havkal hâşiyesinde (nşr. Kramers, s. 182) Hades (Göynük)in Maraş ile birlikte 545'de fethedildiği kayıtlıdır. 'İmâdeddin (Bundari) Mes'ûd'un Tel-bâşer'i de aldığını yazarsa da (nşr. Th. Houtsma, s. 225) burası 1152'de on sekiz aylık bir muhasaradan sonra Nureddin tarafından kurtarılmıştı.

[95] İbn ül-Esîr, XI, s. 58; *Tarih Atabekiyye*, s. 182-183; İbn ül-Azrak, 175a; İbn ül-Kalânisî, s. 310; İbn ül-'Adîm, *Tarih*, II, 302; Sibt, 280a. Atabeg Nûreddin'in silâhdarını esir alıp istihzâ eden Jocelin'in şimdi onun zindanına düşmesi kaderin bir cilvesidir.

[96] Süryanî Anonimi s. 299-300; Ebû'l-Ferec, s. 276-277; İbn ül-Azrak, 175a. Kara-Arslan bir gezinti esnasında Hanzıt bölgesinde Bargaluş köyünde Osep adlı bir papazın bir kilise yaptığını görmüş; düşmanları «Yeni kilise yapılan yerin hükümdarı ölür» söyleyince Kara Arslan bunun yıkılmasını ve mevcûdların tamir edilmemesini emretmiş; ölümünden sonra oğlu bu yasakları kaldırmıştır

tuklu emîri Rüknüd-devle Dâvûd'un Türkmenler arasında öyle bir nüfûz ve şöhreti vardı, ki onun bir o k u onların obalarına gittiği zaman kadın-erkek herkes bu işaretin gelişini İlâhî bir takdis sayar; bütün Oğuz boyları yardımına koşar ve derhal birden 20000 savaşçı toplanırdı. Mardin emîri Artuklu Timür-taş da onunla birleşerek Bîre(cik), Sumaysat ve Kefersûd'u aldı. Nureddin'in kardeşi Seyfeddin Gâzi bu esnada Timürtaş'a hücum edip Dârâ şehrini aldı ve Mardin'i de kuşattı ise de o kızını verip barış yapmak suretiyle payitahtını kurtardı[97].

Sıvas'da hüküm süren Dânişmendli Yağı-basan Bizanslıların Balkanlarda ve Mes'ûd'un şarkta meşguliyetlerinden faydalanarak babası Melik Gâzi ve kardeşi Melik Muahmmed'in siyâsetine devamla, 1151'de, Karadeniz sâhillerinde fetihlerini ilerletti. Bafra *(Pabra)*yı istilâ ve halkını sürgün eyledi[98]. Malatya Dânişmendli begi 'Ayn ud-devle 1152 yılında ölünce yerine oğlu Zulkarneyn geçti. Yağı-basan kardeşinin matemini tuttuktan sonra yeğenine ve anasına tâziye ve asker gönderip Sultan Mes'ûd'a karşı bir anlaşma yaptı. Bu davranış üzerine Sultan Mes'ûd Yağı-basan'a karşı harekete geçti. Mukavemet edemiyeceğini anlayan Dânişmendli hükümdarı sultana itaat gösterdi ve yeğenini desteklemeyeceğine de ahidde bulundu. Bu durumu elde eden Selçuk sultanı üçün-

---

(Mihael, s. 307). Aslında bu Hazreti Ömer'e çıkan islâmî bir kaide olup ölüme dair tefsir hikâyesi bir masaldır. Haçlı savaşlarının kızıştığı ve Ermenilerin onlar yanında bulunduğu bu zamanlar Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timür-taş da (1152—1176) hıristiyan aleyhtarı bir siyâset takip etmiş; fakat ölürken oğlu Necmeddin Alpı'ya (1152—1176) onlara iyi muamele yapmasını da vâsiyet eylemiştir (Mihael, s. 311). Buna mukabil Türkiye Selçuk sultanları daima hıristiyan tebealarına müsamaha ve adâlet gösteriyorlardı (bak. Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulman*, Studia Islamica, I). Fakat Artuklulara aid bu hâdiseler istisna olup Hıristiyanların onlar zamanında çok müreffeh ve hür olduklarını bizzat kendi müellifleri daima şükranla belirtirler.

97 İbn ül-Esîr, *Tarih Atabekiyye*, s. 70-71, 145; İbn ül-Azrak, 175a; Ebû'l-Ferec, s. 277.

98 Süryanî Mihael, s. 297. Bu yıl Erzincan beyi Mengücik oğlu, karısı tarafından yayın kirişi ile boğdurulup Divriği *(Dibarge)* de hüküm süren kardeşi ile evlendi; memleketi ona teslim etti (Mihael, s. 297; Ebû'l-Ferec, s. 278). Kemah begi 1142'de ölünce yerine Melik Mahmud geçmişti (Mihael, s. 253). Rûmların *Serika* (Serik, Kayseri) manastırında altın bir haçı vardı. Vâli, 1151'de, bunu alıp râhipleri kovdu ve yerine Türkleri yerleştirdi. Fakat ona atalarının bu manastıra hürmet ettiklerini söylediler ve yalvardılar. Bunun üzerine vâli yıllık vergi ile manastırı ve haçı kendilerine teslim etti (Mihael, s. 298). Bu yıl kırmızı renkte kar yağmış ve tabiiyatçılar buhar ve rüzgârların kırmızı tozları bulutlara karıştırmaları ile bu hâdisenin vukuunu îzah etmişlerdi (Mihael, s. 299).

cü defa Malatya üzerine yürüdü. Büyük bir ordu ile şehri muhasara ve sûrlarını tahrib etti. Zulkarneyn'in anası olan sultanın yeğeni dayanamıyacaklarını düşünerek Mes'ûd'un huzuruna çıktı ve oğlu adına ayaklarına kapandı. Fakat Mes'ûd bizzat Zulkarneyn'in gelip itaat arzetmesini istedi. Gerçekten Dânişmendli begi huzura gelince sultan, kendisine tâbi olmak şartıyle, Malatya beyliğini kendisinde bıraktı. Bununla beraber Dânişmendli begi çocuk yaşda olduğu için hükümeti anası idâre ediyor; hatûn şehrin yalnız oğluna değil kendisine de aid bulunduğunu iddia ediyor ve buna delil olarak da Sultan nezdindeki teşebbüsle memleketi kendisinin kurtardığını ileri sürüyordu. O, şehrin müslüman ve hıristiyan halkını ağır vergilerle sıkıştırıyordu. Nihayet bu tazyik karşısında oğlu bizzat idâreyi ele alarak hatûnu ve adamlarını kovdu. Malatya muhasarasında bazı Türklerin Klaudia bölgesini yağma, Beyt Hamiş papaz ve «*serflerini*» esir ettiklerinden onları yerlerine iade eyledi. Böylece Sultan Mes'ûd Kayseri'de hüküm süren müttefiki Zunnûn zaten damadı olduğu ve itaatında bulunduğu ve şimdi de Sıvas va Malatya kollarını da tâbi bir duruma getirdiği cihetle bütün Dânişmendlileri hâkimiyeti altına aldı[99]. Sultan Mes'ûd'un Malatya muhasarasında hıristiyan halkın sadakat ve bağlılığı dolayısıyle onlara ve evlâdlarına vergi muafiyeti tanıyan birtakım ferman *(tevkî)*lar verdiği anlaşılıyor[100].

10. Sultan Mes'ûd'un Kilikya Seferi ve Son Günleri

Ermeni prensi Thoros dağlık karargâhından Çukurova'ya inerek Tarsus, Adana, Masisa ve Anazarba şehirlerini aldıktan ve imparator Manuel'in Andronikos kumandasında, 1152'de, gönderdiği orduyu yendikten sonra bütün bölgeye hâkim oldu ve Bizans hâkimiyetine nihayet verdi[101]. Er-

---

[99] Mihael, s. 304-306; Ebû'l-Ferec, s. 279.

[100] Filhakîka İlhanlı hükümdarı Olcaytu Malatya'yı Emîr Çoban'a vermiş; o da oraya bir Kürd vâli tâyin etmiş. Vâli halka ağır vergiler koyunca onlar «Selçuk oğulları mülklerinden» 170 yıl önce almış oldukları vergi muafiyeti ve temlik tevkîlerini ibraz ettiler (Mufazzal bin Ebi'l-Fazâil, *Nehc ül-Sedîd*, nşr. E. Blochet, Patrologie Orientale'da, s. 753-754), ki bu, Sultan Mes'ûd'a aid olmak icabeder. Aşağıda yeri gelince buna temas edilecektir.

[101] Thoros, Antakya prensi Renaud de Chatillon ile birlikte 1157 yılında Kıbrıs'a sefer yaparak ileri gelenleri ve papazları Antakya'ya sürgün ettiler (Osman Turan, *Ortaçağlarda Türkiye Kıbrıs münasebetleri*, Belleten, sayı, CX, s. 212-213 ve *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 132-133).

meni prensi fırsat buldukça da Türk topraklarına akın yapıyordu[102]. Ermenilerin Bizanslılar aleyhinde genişlemeleri imparator Manuel'i de Sultan Mes'ûd ile anlaşmaya ve kendisine para ve hediyeler göndermeğe mecbûr etti. Ermenilerin Türk hududlarında kuvvetlenmesi dolayısıyle Sultan Mes'ûd onları tenkile, ilk fetihler devrinde Selçuklu idâresine geçmiş bulunan Çukurova bölgesini ilhaka lüzûm gördü ve imparatorun teklifi de bir sefer için daha müsaid bir fırsat verdi. Sultan Mes'ûd bu âmiller ile, 1153'de, damadı Dânişmendli hükümdarı Yağı-basan'ı da yanına alarak ordusuyle hareket etti. Fakat Ermeniler bütün Toros dağları geçitlerini kestikleri için ilerlemek mümkün olmadı ve Selçuklu ordusu dağların berisinde karargâh kurdu. Türkler burada büyük bir şevk içinde bulunuyor; Ermenilerle istihza ediyor; Ermeniler de büyük bir korku geçiriyorlardı. Çağdaş Ermeni müellifi Keşiş Grégoire bu esnada Sultan Mes'ûd'un Thoros'a bir elçi gönderdiğini ve bunu Allahın bir lütfu saydıklarını belirtir. Sultan bu elçi ile Ermeni prensine: «Biz senin memleketini yıkmağa gelmedik. Bize itaat edersen dostumuz ve oğlumuz olacaksın. Aldığın memleketleri de imparatora geri ver» diyordu. Bundan çok sevinen Ermeniler gönderdikleri elçi ile sultana: «Bu şartları memnunlukla karşılar; kıral gibi sana itaat ederiz... Fakat memleketimizi imparatora veremeyiz» cevabını veriyordu. Bu durumda imparator ve Rûmlarla istihza eden Sultan Mes'ûd geri döndü[103].

Thoros Haçlılarla birleşik olarak Bizanslıları Tarsus kapılarında mağlûp etmiş; 30000 kişiyi öldürmüş ve diğerleri de deniz yolu ile kaçmıştır. Fakat 1154 yılında Sultan Mes'ûd da daha büyük bir ordunun başında Torosları geçmeğe ve bütün Çukurova'yı istilâya başladı. Masisa ve Anararba üzerine, daha şarkta, Tel-Hamdûn önüne kadar ilerledi. Burada günlerce kaldı. Oradan Kılıç Arslan'ın emîrlerinden Yakûb begi 3000 kişilik bir müfrezenin başında Antakya bölgesine gönderdi. Fakat Emîr Yakûb Amanos dağları ile deniz arasındaki bir geçitten geçtiği zaman T e m p l i e r ler ile Thoros'un kardeşi Stepan kumandasındaki kuvvetlerin baskınına uğrayarak müfrezesiyle birlikte şehid oldu[104]. Bu sırada

---

[102] Bu sebeple Kayseri Dânişmendli hükümdarı (Zunnûn) bir emir-nâme çıkararak papazları tazyika, kiliseleri tahribe başlamıştı (Mihael, s. 310), ki bu hareket onların, Ermeni Thoros'un akınları esnasında, hiyânetleri ile ilgili idi.

[103] Keşiş Grégoire, s. 336-337; Mihael, s. 310; Ebû'l-Ferec, s. 280; Sempad, s. 620 (R. H. Cr. *Doc. armeniéns*, I, s. 620. Grégoire Mes'ûd'un Thoros ile bir anlaşma yaparak döndüğünü söylerse de Mihael ve Ebû'l-Ferec haklı olarak Toros geçitlerini aşamaması sebebiyle geri geldiğini belirtirler. Nitekim Mes'ûd ertesi yıl seferini yapmıştır.

[104] Avrupa Ortaçağ yazarları bu geçidi *Portella* adile gösterirler.

Kilikya'da ve Konya'da çıkan bir vebâ hastalığı Selçuk ordusunu perişan ediyordu[105]. Atların büyük bir kısmı telef olmuş; kalanlarının da dizkapakları sökülmüştü. Bu sebeple askerlerin büyük bir kısmı yaya kaldı. Hattâ Sultanın hâcibi de bu yayalar arasında idi. Bu sırada başlayan şiddetli fırtınalar, seller de orduyu sarsıyor; askerler de hastalıktan kırılıyordu. Bu durumda Türkler ordunun malzemesini bırakarak çekiliyorlardı. Bu durumu gören Thoros, askerleriyle dağlardan inerek tâkibe koyuldular. Hattâ bir rivâyete göre Ermeni ileri kolları Develü (*Gabdanya*) ya kadar sokulup yağma yaptılar ve Toroslara döndüler[106].

Sultan Mes'ûd'un bu büyük ordu ile bütün Kilikya'ya sâhip olacağı bir sırada çıkan tabiî bir âfetle geri dönmesini Ermeni müellifleri Allahın bir inayeti sayar ve Türkler için de utanç verici olduğunu belirtirler. Sultan İzzeddin Mes'ûd, bu uğursuz seferden dönüşünden on ay sonra, 1155 (550) yılında ölmüştür[107]. Kilikya seferinden gelince hastalanmış; ölümünün yaklaştığını hissederek devletini, Türk feodal an'anesine göre, üç oğlu arasında taksim etmiştir. Bununla beraber, yine bu feodal hiyerarşi icabı, savaşlarında yanında bulunarak zaferlerine yardım eden Elbistan melîki kahraman Kılıç Arslan'ı sultan ilân edip, diğerlerini ona tâbi kılıyordu. Kendisi inip onu tahta çıkarırken önünde eğiliyor ve bu culûs merasiminde ilk biati bizzat yapıyordu. Mes'ûd'un Kılıç Arslan'dan başka iki oğlu daha vardı, ki bunlardan en küçüğü Şahin-şâh (*Sanisan*)ın Ankara, Çankırı ve Kastamoni bölgeleri meliki olduğu Bizans ve İslâm kaynaklarında belirtilmiştir. Üçüncü oğlunun Dolât adını taşıdığı rivâyeti de vardır[108]. Mes'ûd'un ölümünde Kayseri'yi damadı Dânişmendli Zun-

---

[105] Keşiş Grégoire Türklerin, hayvanlarını yakalayan bu hastalığa, *Dabakh* dediklerini belirtir (s. 338), ki bu hayvan hastalığı Şarkî Anadolu'da meselâ Bayburt'ta bugün de bu isimle anılır (*Söz derleme dergisi*, İstanbul 1939, I, s. 389, T. D. K.).

[106] Grégoire, s. 338-340; Mihael, s. 310-311; Ebû'l-Ferec, s. 280-281; Sempad, s. 621; Vartan, s. 203. Bu âfet İbn ül-Kalânisî tarafından da bildirilmiştir (s. 318).

[107] Çağdaş yazar İbn ül-Azrak (189b) ile İbn ül-Esîr (X, s. 79) Mes'ûd'un ölümünü 551 (1156) yılında vermişlerdir. Konya'da kalede yaptırdığı Câmi' ('Alâeddin Câmii) mihrabı üzerindeki kitâbe de 550 yılını ve Ahlatlı Hacı Mengü-birti'nin mimarı olduğunu kaydeder.

[108] Keşiş Grégoire Kılıç Arslan'ın küçük kardeşinin Çankırı *(Gangra)* taraflarına kaçarak kayıp olduğunu, üçüncü kardeşin de adını vermeden vücudca sağlam ve yakışıklı olup tehlike çıkarması endişesiyle boğdurulduğunu yazar (s. 342-343). Kinnamos'un Ankara, Çankırı ve Kastamoni meliki olarak zikrettiği Şahinşâh *(Sanisan)* (s. 291, 295), Dânişmendli Zunnûn ile birlikte, Kılıç Arslan'a karşı mücadeleye girişmiş; fakat ona mağlûp olarak 1174'de sıra ile Meyyâfârkîn'e, Ahlat'a, Azerbaycan'da atabeg İl-deniz'e ve nihâyet Gürcü kıralına ve

nûn'a, Sivas ve Amasya taraflarını da diğer damadı Yağı-basan *(Yagupasan)*a verdiğine dair bir haber onları kendi memleketlerinde tâbî olarak bıraktığını ifâde eder[109].

Sultan Mes'ûd babasının tahtını elde ettiği zaman Selçuk devleti çok küçülmüş ve Konya havâlisine sıkışmıştı. Önce kayınpederi Dânişmendli Melik Gâzi'nin yardımıyle kardeşlerini bertaraf etmiş; uzun müddet Melik Gâzi'nin nüfûzunda ve onun müttefiki olarak tedricen mevcûdiyetini korumuş; Melik Gâzi'nin ölümünde kayınbiraderi Melik Muhammed ile de birlikte hareket ederek kudretini artırmış; nihayet o da ölünce Dânişmendlilerin parçalanması üzerine Anadolu'da hâkimiyeti Dânişmendlilerden tekrar Selçuklulara intikal ettirmiş; Bizansın ve Haçlıların büyük ordularını yere sererek devrin en büyük hükümdarı olmuştu. Nitekim İbn Cubeyr İzzeddin Mes'ûd'un 100,000 süvarilik bir orduya sâhip olduğunu, Artuklu damadı Nureddin'in de 12,000 süvari ile kendisine iltihak ettiğini söyler. Dânişmendli hükümdarları da onun tâbii ve damadı olarak seferlerine katılıyorlardı. Aynı müellif Mes'ûd'un Bizans ile sulh hâlinde bulunduğunu ve imparatorun kendisine her yıl cizye (harâc) ödediğini, daima cihâdla uğraştığını ve memleketinin dört aylık bir mesafeye uzandığını, tebeasına karşı çok âdil muamele ettiğini söyler[110]. Nitekim sultanın bu hüviyeti Hıristiyan kaynaklarında da inikâs eder. Filhakika İskenderiye patrikleri tarihi Sultan Mes'ûd'a aid «memleketlerin ve raiyyetin pek çoğu Rûm olup iyiliği ve adâleti dolayısıyle Hıristiyanlar onun

---

Sokum'da gemiye binerek İstanbul'a varmış; İmparatorla tekrar Anadolu'ya gelip tekrar yenilince Meyyâfârkîn'de dedesi Kılıç Arslan'ın *Kubbe* (türbe)sinde kalmış (İbn ül-Azrak, 196a, 200a-201), ki bu kayıt türbenin, âdet olduğu üzere, bir zâviyesi bulunduğunu göstermektedir. Mes'ûd'un Dolât adlı oğlu olduğunu İbn ül-Kalânisî, (s. 332) ve Sibt (Topkapu, 2907 XIII, 73a) yazar. Anonim *Selçuk-nâme*'de üç oğlundan bahsederse de ikisinin adını vermez (s. 38). Mes'ûd'un Atabeg Nureddin, Artuklu Nureddin, Zunnûn, Yağı-basan ve müslüman olan Komnenos prensi ile evli beş de kızı vardı. İbn Cubeyr Artuklu hükümdarı ile evli olan Selçuk Hatun, Hâc emîri Taş-tekin'in idâresinde, Anadolu, Musul ve Şam hacıları, Nureddin Zengî'nin üvey anası, Irak Selçuklu sultanının hatûnu, bu hatûnların ve emîrlerin bayrak, davul ve boruları gibi hâkimiyet alâmetleri ve askerî maiyetile haca gitmiş; babasının mevkii dolayısı ile en yüksek derecede bulunarak yolda yüz deve yükü ile çok hayır yapmıştır, ki bu hatûn hakikatte Mes'ûd'un değil II. Kılıç Arslan'ın (İbn Mes'ûd'un) kızı idi. (İbn Cubayr, s. 230-231, 337).

[109] Niketas, s. 112-113.

[110] İbn Cubayr, s. 182-183, 230-231, 237-238. Bu seyyahın 1184 (579) yılı hac esnasında Mes'ûd'un kızından aldığı bu bilgilerin II. Kılıç Arsan'a aid olması gerekir.

idâresine rağbet» ettiklerini kaydeder[111]. Bizans kaynakları da Hıristiyan ve Bizansın tebeası olduğu halde Beyşehir civarındaki halkın 1142 seferinde imparator Yuannis'e karşı gelip Sultan Mes'ûd'u tercih ettiklerini belirtmişlerdir[112]. Böylece Sultan Mes'ûd uzun bir mücadele devresinde ihtiyatlı, sabırlı ve plânlı hareketleri ve adâleti sâyesinde Türkiye Selçukluları devletini yokolmaktan kurtarmış ve onu kudretli bir dereceye yükseltmiştir.

Kılıç Arslan Birinci Haçlı seferi ile İznik'in sukûtundan sonra Konya'yı payitaht yapmış; fakat daimî seferde bulunduğu için orada pek fazla oturmaya fırsat bulamamıştı. Bu sebeple şehir ancak Sultan Mes'ûd tarafından imâra kavuşmuştur. Alâeddin Keykübâd'a nisbet edilen câmi, saray ve kalenin inşası da Mes'ûd'un eseri olup ondan sonra yapılan ilâvelerle bu eserler gelişmiştir, ki kitâbeleri de bunu göstermektedir. İlk kısmı Mes'ûd'a aid bulunan Alâeddin câmii Dânişmendlilerin Kayseri ve Sıvas'da inşa ettikleri kitâbesiz Ulu Camiler üslûbunda olup kubbesiz, düz tavan ve pek çok sütunlar üzerinde kurulmuştur. Zaten bu devrin Selçuk câmileri de hep bu üslûbdadır[113]. Türkiye Selçuk sultanları arasında ilk para basılması da Sultan İzzeddin Mes'ûd namına olup bakır sikkelerdir. Sultan Sancar «En Büyük Sultan» *(Sultan ul-A'zam)* sıfatıyle bütün Selçuklu ve diğer İslâm sultanları, Türkistan hakanları, atabeg, melik ve emîrlerin metbûu bulunduğu zaman Mes'ûd'un da «*Sultan ul-Mu'azzam*» unvaniyle nazarî olarak ona tâbi sayıldığına dair bazı işaretler mevcuttur. Gerçekten İbn ül-Esîr Sultan Sancar'ın imparatorluğun garp ülkelerini yeğeni Sultan Mahmud'a tevfiz eden bir menşûrunda hukukan ona tâbi memleket ve devletler arasında Anadolu'yu da saymakta ve tarihçi bunu gördüğünü söylemektedir[114]. Bununla beraber Büyük Selçuklulara karşı başlangıçtan beri rakîb bulunan Türkiye sultanlarının onlara tabiiyetlerine dair bu nazarî ifâdeleri teyid etmek mümkün değildir. Nitekim Halifeden Türkiye sultanlarına hâkimiyet alâmetleri geldiğine dair kayıdlar varsa da Büyük Selçukluların ve

---

[111] *Siyeru âbâ al-batârika,* Bibl. Nationale, Ar. 302-305, s. 274.

[112] *Les Souverains Seldjoukides,* s. 76.

[113] Löytved, *Konia,* Berlin 1907, s. 23-27; İ. H. Konyalı, *Konya tarihi,* Konya 1964, s. 309-311.

[114] Sultan Sancar bir fermanında da hâkimiyetinin Talas'tan Yemen'e ve Rûm ülkelerine kadar uzadığını, Hamdullah Kazvînî de *Zafer-nâmesinde,* bir kıta ile, «Mes'ûd'un her yıl Sultan Sancar'a bâc ve harâc gönderdiğini, Sancar Oğuzlara esir düştükten sonra İran'a haracın gelmediğini» söyler (bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti,* Ankara 1965, s. 173).

Sultan Sancar'ın böyle bir tevcihlerine rastlanmamıştır. Esasen sultanlık Selçuk hânedanına aid olduğu için meselâ Sultan Mes'ûd'un en zayıf zamanında bile daha kudretli hükümdarlar yine bu unvanı alamıyor; Melik unvanını taşıyabilmek için de Halifenin ve Sultan Sancar'ın tefvizlerini bekliyorlardı. Sultan Mes'ûd uzun bir mücadele hayatında (39 yıl) Türkiyenin kuruluşunda ve Anadolu'nun vatan oluşunda büyük bir vazifeyi başarıp tarihe mümtaz bir şahsiyet olarak geçer. Ölümünden sonra kardeşler arası taht kavgalarına, Dânişmendlilerin, Suriye Atabeglerinin, Bizanslıların ve nihayet Haçlıların müdahalelerine rağmen onun mirası oğlu Kılıç Arslan tarafından korunmuş; yükseltilmiş ve halefleri de aynı esere devam etmişlerdir. Komnenoslar hânedanına mensup Alexis, Yuannis ve Manuel gibi enerjik Bizans imparatorlarının Anadolu'yu istirdad emelleri de karşılarında I. Kılıç Arslan, Mes'ûd ve II. Kılıç Arslan'ın kudretli şahsiyetleri ile kırılmış; Büyük Haçlı taarruzlariyle baş gösteren buhranlar da onların sonsuz emekleri ve bükülmez irâdeleri sâyesinde yatıştırılmış ve Anadolu'da yeni bir devir ve medeniyet başlamıştır.

Sultan Mes'ûd'un Amasya civarında Simre gibi güzel bir şehir inşa ettiği, içinde câmiler, fukara ve yolcular için meskenler (zâviyeler) ve su tesisleri yaptırdığı; kendisi için de burada inşa eylediği türbesinde defnolunduğu, türbesinin vakıfları, Kur'an okuyucuları ve sair maaşlı vazifelileri bulunduğu, nihayet bu kasabanın harap olduğu rivâyet ediliyor[115]. Selçuk devrinde askerî bir merkez, *sü-başılık*, olan bu şehrin Sultan Mes'ûd tarafından inşa edildiğini kaydeden Osmanlı tarihçilerine aid bu kaydın teyidi mümkün olamamıştır. Sultan Mes'ûd, Dânişmendlileri tâbiiyetine almış olmasına rağmen, bu havâliyi eski sâhibi Yağı-basan'ın idâresine bırakmıştı. Onun bu kasabayı inşası vârid olsa bile Konya'da hastalanmış; Selçuklu sultanlarının türbesini *(Künbed-hâne)* o inşa etmiş ve babası I. Kılıç Arslan'ın tabutunu da buraya getirmek istemişti. Bu durumda nâşının Sîmre'ye nakli pek vârid değildir. II. Sultan Mes'ûd'un Kayseri'de ölmesi ve burada hemşiresinin yanında defnolunması galiba bu yanlışlığa sebep olmuştur. Bu münasebetle Mogolların tahakkümü altında gölge bir hükümdar olan II. Mes'ûd'un böyle bir inşaata girişmesinin kabil olamıyacağını da belirtmeliyiz. Sultan Mes'ûd zamanına kadar Anadolu'ya *Romania* (Romalılar ülkesi) denilirken onun sal-

---

[115] Cenâbî, s. 472a. Müneccim-başı ve diğer muahhar kaynaklar da Simre ve Gedagre'den bahsederler, ki burasının bugünkü Vezîr-Köprü olduğu anlaşılıyor (tafsilât için bak. P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 33; bu hususa aşağıda da temas edilecektir).

tanatı esnasında Haçlı kaynakları artık bu memleketi *Turkia* adıyle anıyorlardı[116]. Bununla beraber Müslüman kavimler an'aneye devam ederek Anadolu'ya *Diyâr-i Rûm* veya sadece *Rûm* diyorlardı. Bu da yine bu ülkenin Roma imparatorluğuna aid bulunması ile alâkalıdır. Bu tâbiri Türkler de benimsemişlerdir.

[116] Avrupalılar Sultan Mes'ûd zamanında, ilk defa olarak, *Turkia* adını kullanmışlar ve Romania ismini artık terk etmişlerdi (Selçuklular tarihi, s. 259).

VI

II. KILIÇ ARSLAN, SİYASÎ BİRLİK VE BİZANSLILARA KARŞI ÜSTÜNLÜK

(1155 — 1192)

1. Kılıç Arslan'ın İlk Saltanat Yılları

Sultan Mes'ûd'un ölümü üzerine yerine geçen büyük oğlu Kılıç Arslan (1155—1192) Elbistan meliki ve babasının veliahdı idi. Elbistan'ın 1144'de alınması ile oraya *melik* tâyin edilen Kılıç Arslan babasının seferlerine ve zaferlerine de iştirâk ederek, 1144'de, Haçlılar elinde kalan Maraş ve Göksun bölgelerine akınlara başladı. 1149'da da babasıyle birlikte Maraş'ı Haçlı kontu Jocelin'den alıp Frank şövalyeleri ve papazlarının Antakya'ya gitmelerine müsaade etti. Ertesi yıl da Göksun, Behisni, Ra'bân şehirlerini Haçlılardan kurtardı[1]. Sultan Mes'ûd Kilikya seferinden dönüp hastalanarak 1155 yılı güz mevsiminde ölünce Kılıç Arslan tahta çıktı. Sultan Mes'ûd, bu hastalığında, ölümünü hissedince devletini, eski Türk faodal ananesine ve memleketin hânedan âzasının müşterek malı olduğu örfine uygun olarak, evlâdları arasında taksim ederken Kılıç Arslan'ı Konya tahtında Sultan ilân ediyor ve diğer oğullarını da ona tâbi melik olarak başka vilâyetlere tâyin eyliyordu. Sultan Mes'ûd bütün devlet erkânı ve beylerin katıldığı bir merâsimde kendisi bizzat tahttan inerek oğlunu oraya çıkarıyor; başına tac koyuyor ve herkes onun önünde eğilerek sultanlık merâsimi yapılıyordu. Sultan Mes'ûd, bizzat icra eylediği, bu merâsimle devletini kudretli oğluna teslim etti. Ankara ve Çankırı bölgeleri de küçük oğlu Şahinşâh'a düştü. Mes'ûd'un oğulları arasında ortancası olan Dolat (Devlet)a nerelerin verildiği malûm olmadığı gibi hakkında da bilgi yoktur. Sultan Mes'ûd'un damadları olan iki

---

[1] Grégoire, s. 330-333; Süryanî Mihael, s. 258, 275, 290, 293; Ebû'l-Ferec, s. 275, 277; İbn ül-Azrak, 181b; İbn Şeddâd, *A'lâk*, 59a-60, 64a, 95a-96; Chalandon, *Jean Comnène et Manuel Comnène*, s. 423-424.

Dânişmendli melikinden biri Zunnûn yine Kayseri'de, diğeri Yağı-basan da Sıvas'ta melik olarak kendi ülkelerinde kalıyorlardı[2].

Kılıç Arslan Selçuk sultanı olarak tahta çıkınca, bu sûretle, kardeşleri ile enişteleri Dânişmendli hükümdarları, melik olarak, kendi tâbîleri idi. Lâkin eski Türklerde saltanat hukuku istikrar bulmadığı ve devlet hânedan mensuplarının müşterek malı sayıldığı için kardeşler arasında erkenden taht kavgaları baş gösterdi. İlk önce liyakatlı ve yakışıklı olarak tanıtılan ortanca kardeş bertaraf edildi. Şahinşâh kendisine aid Ankara ve Çankırı taraflarında harekete geçti. Sıvas hükümdarı Dânişmendli Yağı-basan, bu fırsattan faydalanarak, büyük bir ordu ile Kayseri *(Lykandon)* bölgesine girdi. Hıristiyanları memleketine nakletti; fakat hürriyetlerine dokunmadı ve bunları emniyetle kendi memleketinde yerleştirdi. Bu haberi alan Kılıç Arslan Yağı-basan üzerine yürüdü. İki ordu karşılaşınca iki tarafa mensup din adamları araya girip müslüman kanının dökülmesine sebep olmamaları için iki hükümdar arasında mütareke yapılmasını sağladılar. Böylece silâhlar boşalmadan, fakat barış da yapılmadan iki taraf orduları ile memleketlerine döndüler. Lâkin Yağı-basan az sonra gizlice Ceyhan bölgesi merkezi Elbistan'a *(Ablasta)* girdi. Bu anî hareketi öğrenen Sultan Kılıç Arslan hiddetli ve sür'atli bir yürüyüş ile hareket etti. Onun gelişi üzerine Dânişmendli hükümdarı 70,000 kişilik bir halkı derhal sürüp kendi ülkesine çekildikten sonra dönüp sultanın karşısına çıktı[3]. İki ordu karşı karşıya karargâh kurdu. Yine din adamları iki Türk hükümdarının arasını bulmağa çalıştı. Birçok gün bir netice alınamayınca Kılıç Arslan şiddetli bir şekilde hücuma başladı. Fakat din adamları sultanın ayaklarına kapanarak, kan dökülmemesi için, niyâzda bulundular. Nihâyet sultan bu barış teşebbüsüne uyarak her maddesi münakaşa edilen bir sulh muahedesi imzaladı. Anlaşmanın sultanın lehinde olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber tehcir edilen halkın yerlerine iadesi bu muahedede şart koşulmadı[4]. İslâm kaynakları Kılıç Arslan ile Dânişmend oğlu arasında vukubulan bu savaşın Aksaray'da, 1155 Birinci Teşrin (Şaban 550)de, cereyan ettiğini ve sultanın muzaffer

---

[2] Niketas, s. 112; Keşiş Grégoire, s. 342; Mihael, s. 312; İbn ül-Kalânisî, s. 333.

[3] Bu kitle hâlinde nüfûsun nakli ve iskânı bir fenalık için değil iktisadî bir maksatla yapılıyor, müstahsil çiftçiyi kazanmak ve düşmana da iktisadî zarar vermek gayesini güdüyordu(bak. Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulman*, Studia Islamica, I (1953), s. 88-91).

[4] Keşiş Grégoire, s. 343-345.

olduğunu, fakat bu esnâda atabeg Nureddin Mahmud'un onun memleketine tecâvüz eylediğini belirtir ve bu hâdiseyi anlatırlar[5].

Kılıç Arslan'ın, tam bir hesaplaşmaya girişmeden, Yağı-basan ile barışmaya yanaşması devletinin diğer düşmanları tarafından tecâvüze uğramasıyle alâkalı idi. Filhakika Seçukluların dâhilî mücâdelelerinden faydalanan Ermeni prensi II. Thoros'un kardeşi Stefan, Maraş beyinin bir Ermeni köyüne girmesini sebep sayarak 1156'da bizzat hıristiyanları katl ve memleketlerini yağma edip Maraş'a girdi ve şehri yangına verdi. Kılıç Arslan süratle harekete geçince Ermeni prensi halkı ve bu arada Bar Dionysius adlı papazı esir ederek kaçtı. Türkler gelince «şehirdeki hıristiyanlara merhametli davrandılar; kaçan ve dönen ermenilerin evlerine, çiftliklerine ve meyveliklerine dokunmadılar». Yalnız Ermenilerle birlikte hareket eden bir papazı idam ettiler[6]. Kılıç Arslan Göksun (Keysûn) bölgesine girdi. Yerlerinden kaçan ahâliyi yurtlarında yerleştirdi. Behisni beyi «zâlim bir insan idi; sultanın hıristiyanları esirgemek» hususunda verdiği emirlere tecavüz ederek papazlara ve hıristiyanlara fena muamelelerde bulunuyor ve onları ağır vergilerle eziyordu. Bu sebeple halk bir anlaşma yaparak gizlice Stefan'ı çağırmağa karar verdi. Fakat teşebbüse yeminle katılan bir ermeninin ihbarı üzerine halk yurtlarını terke mecbûr kaldı. Bunu duyan «âlicenab Sultan» onları tekrar getirtip memleketlerinde yerleştirdi. Stefan Kılıç Arslan'ın dostluğunu kazanmak maksadıyle ve kardeşi Thoros'un rızasıyle Pertus kalesini sultana teslim etti. Böylece Selçuklu Sultanı meliklik ettiği bu bölgeyi huzûra kavuşturduktan sonra 1157 Ağustosunda döndü[7].

Kılıç Arslan bu sırada Musul atabegi Nureddin Mahmud'un da tecâvüzlerini gördü. Bu sebeple Konya'ya dönünce saray erkânını toplayarak Franklarla ve Ermenilerle sulh teşebbüslerine girişti. Kudüs'e, Antakya Haçlılarına ve Thoros'a elçiler gönderip eniştesi Nureddin'e karşı destek bulmak gayesini güdüyordu. Filhakika Atabeg Selçuklulara karşı Dânişmendlileri tuttuğu gibi Sultan Mes'ûd'un ölümü üzerine hudut bölgelerini, Ayntâb ve Ra'bân şehirlerini de istilâ etti. Kaympederi Sultan

---

[5] İbn ül-Kalânisî, s. 333; Sibt, XIII, s. 73a. Kılıç Arslan'ın yanında kardeşi Dolat ve eniştesi Zumnûn'un da bulunduğunu kaydediyorlar.

[6] Bar Dionysius'un, Stefan'ın Maraş'ı tahribine dair üç makale yazdığı rivâyet ediliyor (Süryanî Mihael, s. 283). Bu ifâde ve Ermenilerin hıristiyanlara zulmü bu halkın Ermeni değil ve herhalde Süryanî olduğunu gösterir.

[7] Keşiş Grégoire, s. 345-348; Süryanî Mihael, s. 314; Ebû'l-Ferec, s. 283; Ebû Şâme, *Kitab ur-Ravzateyn*, I, s. 100.

Mes'ûd ile Franklara karşı yapmış olduğu ittifakı bozdu. Kılıç Arslan atabege «memleketlerimi iade et; babam seninle benim aramızdaki hudutları çizdi» diye mektuplar yazıyor ve onu bu tecâvüzlerden vazgeçmeğe dâvet ediyordu. İşte Sultanın Haçlılarla ve Ermenilerle anlaşması sebebi bu idi. Bu suretle durumunu kuvvetlendiren Kılıç Arslan büyük bir ordu ile hareket edip Ayntâb'ı muhasara ve sûrlarını tahrip etti ve ele geçirdi; Ra'bân üzerine yürüdüğü zaman Kudüs Kıralı ile Antakya prensini de, mütarekeyi bozarak, Nureddin'e hücûm etti. Bu durumun nezaketi karşısında Nureddin özür dileyerek aldığı memleketleri 1157 (552)de sultana iade etti ve Haleb'e çekildi[8].

2. Kılıç Arslan'a Karşı İttifaklar ve Dânişmendliler'in İnkırazı

Kılıç Arslan'ın artan kudreti rakîp ve düşmanlarını aleyhinde daha sıkı bir işbirliğine zorladı; şarkta ve garpta bir düşman müttefikler cephesi teşekkül etti. Filhakika Kılıç Arslan Ermeni Thoros'un akınlarına karşı Kilikya'ya giderek Anazarba önlerine kadar ilerlemiş ve Türkmenler de garpta Bizans topraklarını istilâ etmişti[9]. Bu yayılma karşısında Atabeg Nureddin Mahmud ile imparator Manuel, Sultana karşı 1159'da bir ittifak yaptılar[10]. İmparator çok kuvvetlenen Ermeni prensine karşı Kilikya'ya girdi. Fakat İstanbul'da kendisine karşı bir darbe hazırlandığını öğrenerek geri döndü[11]. Dönüşünde Selçuklu topraklarına girince evvelâ Lârende'de, sonra da Kütahya civarında Türkmenlerin baskınlarıyle Bizans ordusu mühim kayıplara uğradı. Manuel bu sebeple ertesi yıl bizzat harekete geçti. Eskişehir yakınlarında Türkmenler, göçebe taktiklerine göre, geceleyin düşmana baskınlar yapıyor; gündüzleri çekiliyorlardı. Göçebe Türkmenler bu sâyede büyük ve muntazam Bizans ordusuna karşı muvaffakiyetler kazandılar. Hıristiyan kaynaklarına göre 20,000, İslâm kaynaklarına göre de on binlerce Rûm öldürdüler .İmparator kış bastığı için İstanbul'a döndü. Türkmenler bu durumdan faydala-

---

[8] Keşiş Grégoire, s. 352; Mihael, s. 314; Ebû'l-Ferec, s. 281, 283; İbn ül-Kalânisî, s. 333; Sıbt, s. 73a; İbn Şeddâd, s. 95a; Ebû Şâme, I, s. 109.

[9] Urfalı Vahram, R. H. Cr. *Documents armeniens*, I, s. 507; Sempad, I, s. 621.

[10] İbn ül-Kalânisî, s. 355; Ebû Şâme, I, s. 123; İbn ül-Azrak, s. 190b.

[11] Bütün Süryanî ve Ermeni müellifleri gibi çağdaş Keşiş Grégoire da, bu sefer münasebetile, Bizanslıları Hıristiyanlığa ihânetle itham etmekte «kadınlaşmış ve alçak Rûmlar»ın «tilki gibi kaçtıklarını» belirtmektedir (s. 357-359).

narak Isparta ve Denizli bölgelerine kadar akınlarda bulundular. Dânişmendli Yağı-basan da Karadeniz sâhillerine çıkarak Bafra ve Ünye kasabalarını fethetti. Bu durumda Manuel, Kılıç Arslan'a karşı kat'î bir darbe vurmak maksadıyle onu çenberleyen bir ittifak sistemi de kurdu. Suriye'deki Franklar'dan yardım istediği gibi Dânişmendli hükümdarı Yağı-basan ile de bir ittifak yaptı. Ankara ve Çankırı meliki bulunan kardeşi Şahinşâh'ı da Kılıç Arslan'ın yerine Selçuk sultanı yapmak için bu ittifaka aldı. O zamana kadar sultanın tarafında bulunan Kayseri meliki Dânişmendli Zunnûn'u ve diğer Dânişmendli Malatya emîri Zulkarneyn'i de Selçuk mirasına iştirak ettirmek maksadıyle aynı cepheye kazandılar.

Kılıç Arslan her taraftan sarılan düşmanlar karşısında imparatora tâvizlerde bulunmak sûretiyle *Bitinia* emîri Süleyman'ı imparatora göndererek bir anlaşma teklifinde bulundu; fakat red cevabı aldı. 1160'da Elbistan ve havâlisini de Yağı-basan'a terkedip onunla barışmak maksadıyle de başka bir fedakârlığı yaptı. Fakat bütün bu gayret ve fedakârlıklara rağmen Kılıç Arslan, aleyhindeki ittifakları bozamadı. Gerçekten Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızını nikâhlayan Kılıç Arslan karısını getirmek için bir gelin alayı gönderdi. Lâkin Yağı-basan Konya'ya gelmekte olan gelin alayına hücûm edip Saltuk'un kızını aldı ve nikâhlı olduğu ve ikinci bir nikâhın şer'an câiz olabilmesi için onu cebren İslâmiyetten irtidâd ettirdikten sonra yeğeni Zunnûn *(Zû'n-nûn)* ile evlendirdi. Birçok düşmanlar arasında kalan Kılıç Arslan bu ağır tecâvüz karşısında gazaba gelerek ordusu ile Yağı-basan üzerine yürüdü. Fakat Bizans yardımcı ve diğer kuvvetlerin başında bulunan Yağı-basan galip geldi. İttifak cephesini bozmak maksadıyle yanına Atabeg Nureddin Mahmud'un kardeşi Emîr Mîrân'ı alan Kılıç Arslan, 1162 yılında, bütün siyasî faaliyet ve entrikaların merkezi olan İstanbul'a gitmeğe karar verdi[12].

Türkler-arası mücadeleyi kışkırtmayı siyâsetine esas yapan diğer Bizans imparatorları gibi Manuel de şimdi zayıf duruma düşen Kılıç Arslan'ı desteklemeyi hesabına uygun buldu. İmparator Sultan'ı büyük bir merâsimle ve tâzimle karşıladı. 80 gün kaldığı İstanbul'da ona muh-

---

[12] Keşiş Grégoire, s. 361, 364; Süryani Mihael, s. 319; Niketas, 114, 115; Kinnomos, *Historia,* Bonn, s. 204; Ebû'l-Ferec, s. 287; İbn ül-Esîr, XI, s. 118-119; Baybars Mansûrî, Bodleian, 4a; Zehebî, *Tarih ul-İslâm*, Topkapu, XIII, 263b; aynı müell. *Kitâb ul-'İber*, Brit. Mus. Or. 6428, 116a; Lebeau, XVI, s. 181-182; Chalandon, II, s. 456. İslâm kaynakları Kılıç Arslan'ın İstanbul'a gidişini 560 (1164/5) de gösterirlerse de çağdaş ve yakın olan Grégoire ve Mihael'in verdikleri 1162 tarihi daha doğru olmak gerekir.

teşem ziyâfetler, merâsimler yaptı. At yarışları ve eğlenceler tertip ederek misâfirini hayran bırakmak için hiç bir şeyi esirgemedi. Sultan fener alayları içinde ihtişamlı günler geçirdi; şehrin cenubundaki sarayda *(Bukaleon)* kalabalık maiyetine verilen ziyâfetlerde Sultanın yanında oturan İmparator yemeklerden sonra altın ve gümüş kapları misâfirlere hediye ediyordu. Böylece Sultan Kılıç Arslan imparatorun göz kamaştırıcı debdebesi içerisinde misâfirlik müddetini doldurduktan sonra büyük bir para yardımı aldı ve Manuel ile bir muahede-nâme imzaladı. Bunda imparatorun dostları ve düşmanlarına karşı dost ve düşman olacak; Bizans'dan aldığı bazı şehir ve kasabaları iade edecek ve Türkmenlerin akınlarına mâni olacaktı. Bu şekilde görünüşte aleyhte olmakla beraber önce imparatoru müttefiklerden ayırmak ve sonra da ondan büyük bir maddî yardım almak suretiyle imzalanan bu muahede Kılıç Arslan'a büyük imkânlar sağladı. Ve bu mühim neticeyi elde ettikten sonra İstanbul'dan döndü[13].

Kılıç Arslan mağlûp olup İstanbul'a gidince Yağı-basan damadı Harput meliki Artuklu Kara Arslan'ın Amid (Diyarbekir)i muhasarası sırasında Harput ve Çemişkezek bölgelerini istilâ, Kızan (Hızan), Karsan veya başka yerleri yağma ederek 1163 Eylülünde (558 Şevval) halkını esir edip sürüleriyle birlikte Kemah'a doğru sevketti; köyleri ıssızlaştırdı. Kılıç Arslan İstanbul'dan dönünce başlıca gayesi Yağı-basan'dan intikam almak ve saltanatı ele geçirmek isteyen Şahinşâh'ı bertaraf etmek idi. Şarkta Artuk oğulları onun müttefiki durumunda idi. Filhakika Kılıç Arslan 1163'de Yağı-basan'a karşı harekete geçince Artuklu Kara Arslan, Necmeddin Alpı (Mardin emîri), Erzen ve Bitlis emîri Fahreddin Devlet-şâh da Fırat'ı geçip Yağı-basan'a karşı yürüdüler; Malatya vilâyetine girdiler ve Sıvas hududuna kadar ilerlediler[14]. Yağı-basan'ın bu çekilişi garpte Kılıç Arslan'ın taarruzu ile ilgili idi. Filhakika Kılıç Arslan Dânişmendli ülkesine yürüyüp Sıvas'ı işgâl etti. Yağı-basan, damadı olan sultanın kardeşi Şahinşâh ile buluşmak ve birlikte mukavemet etmek üzere Çankırı'ya gitti ve orada iken, 4 Ağustos 1164 (12 Ramazan 559)de, öldü ve Sıvas'da defnedildi. Dânişmendli hükümdarları arasında mühim bir simâ olan Nizâmeddin Yağı-basan Sıvas ve Niksar'da birtakım imâr faaliyetleri de göstermiş; câmi, türbe (Dânişmend Ahmet Gâzi'nin), hânekâh ve hanlar inşa etmiştir. Yerine yeğeni İbrahim'in oğlu İsmail geçti[15].

---

13 Kinnamos, s. 205-208; Niketas, s. 117-118; Süryanî Mihael, s. 319; Ebû'l-Ferec, s. 287; Chalandon, II, s. 463-466.

14 İbn ül-Azrak, 194a, 195b; Süryanî Mihael, s. 320; Ebû'l-Ferec, s. 287.

15 İbn ül-Azrak, 196a; Niketas, s. 118; Süryanî Mihael, s. 324; İbn ül-Esîr, XI, s.

Yağı-basan'ın ölümü Kılıç Arslan'ın işlerini kolaylaştırdı ve fetihlerini genişletti. Ankara ve Çankırı havâlisine giderek kardeşi Şahinşâh (*Sanisan*)ı mağlûp ve kaçmağa mecbûr ederek bu vilâyetleri de kurtardı. Dânişmend oğullarını takip ederek Elbistan havâlisini, Tohma çayı vâdilerini, Dârende (*Toronda*) ve Gedük (*Gaduk*) bölgelerini 1165'de hâkimiyetine aldı. Dânişmendlileri bırakmayarak Kayseri ve Zamantı'da Zunnûn (*Dadun*)un idâresine 1169'da son verdi. Zunnûn ve Şahinşâh Atabeg Nureddin'e sığındı[16].

Kılıç Arslan Dânişmendliler aleyhinde genişleme siyâsetinde devam ederek Anadolu'da millî birlik yolunu açmağa girişti. Malatya'da hüküm süren karışıklıklar dolayısıyle, 1171'de, orasını ilhak için bir sefer yaptı. Dânişmendli Ferîdûn (*Afrîdûn*) kardeşi Muhammed'i Malatya hâkimliğinden düşürünce o da türlü macerâlardan sonra Sultan Kılıç Arslan'a sığınarak onu Malatya seferine teşvik ediyordu. Kılıç Arslan'a mukavemet edemiyeceğini gören Ferîdûn da onun rakîbi Atabeg Nureddin Mahmud'a ilticaya mecbûr kaldı. Kılıç Arslan da kendisine sığınan Muhammed'e Ereğli'yi verdi. Nureddin, Malatya Kılıç Arslan'ın eline geçtiği takdirde ana yolların ve Fırat boylarının tehlikeye düşeceğini düşünerek müdâhaleye karar verdi. Bu durumda Malatya'yı kuşatan Kılıç Arslan muhasarayı terkederek o bölgeden 12,000 kişiyi sürgün ederek Kayseri'ye döndü[17].

Nureddin Mahmud bir hayli zamandan beri Haçlılarla cihâd yapıldığı bir devirde müslümanlar arası savaşların durdurulması için teşebbüslere geçmiş; fakat daha ziyâde Kılıç Arslan'ın kudret kazanmasını önlemek maksadıyle Dânişmendlileri müdafaaya girişmişti. O şimdi kendisine sığınan Dânişmendli emîrlerini, Mardin ve Harput Artuklularını, Sıvas Dânişmendli hükümdarını ve Şahinşâh'ı da ittifaka alarak Selçuk sultanına karşı bir cephe kurdu. Böylece Nureddin müttefiklerini bir ordusiyle birlikte Sıvas'da Melik İsmail'e gönderdi ve Kılıç Arslan'a da ülkesinden atılan Dânişmendli Zunnûn'u ve sürgün ettiği halkın memleketlerine iade etmesini ve Şahinşâh'ın hapiste bulunan çocuklarını serbest bırakmasını istediğini bildiriyordu. Kılıç Arslan esirleri yurtlarına

---

119; 'Aynî, *İkd ul-Cumân*, Veliyeddin Ef. XII (no: 2389), 560 yılı. Yağı-basan'ı Sıvas'ta ziyâret eden ve onun yanında kalması teklifini kabûl etmeyen İbn ül-Azrak ölüm tarihini günü ile vermekle kaynaklar arasındaki ihtilâfları bertaraf eder.

[16] Niketas, s. 118; Kinnamos, s. 291; S. Mihael, s. 326, 332; Ebû'l-Ferec, s. 289, 293; İbn ül-Esîr, XI, s. 119; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 293.

[17] Süryanî Mihael, s. 345; Ebû'l-Ferec, s. 296; Sıbt, XIII (2907), 163b.

gönderdi ve kardeşine 10,000 dinâr yıllık tahsisat ayırdı ise de eline geçirdiği memleketlerden hiç bir mevkii terk etmek istemedi. Nitekim Kılıç Arslan Kayseri'de kalarak yaz boyunca Nureddin'in elçilerini oyaladı ve nihâyet red cevabı verdi. Müttefikler 1172 (568)de Sıvas'dan Kayseri kapılarına doğru ilerlediği zaman Atabeg Nureddin de harekete geçerek Merziban, Maraş, Göksun ve Behisni şehirlerini işgâl etti. Kılıç Arslan'ın amcası olan, Göksun emîri, Gök-Arslan da sultanın kızdığını görerek Nureddin'e sığınmış ve onunla birlikte bu seferde bulunmuştu. Nureddin, Sultanının Sıvas'a yürüdüğü 1173'de bu istilâ hareketine başlamıştı.

Filhakika bu sırada Sıvas'da şiddetli bir kıtlık olmuş; Dânişmendli hükümdarı İsmail erzak dolu depolarına rağmen halka yardım etmemişti. Bunun üzerine ayaklanan halk onu ve karısını (Sultanın hemşiresi ve Yağı-basan'ın zevcesi idi) öldürüp gıda maddesi elde etmek istediler. Şiddetli kış esnâsında pek çok insan açlıktan öldü. İsmail'in ölümü haberi yayılınca yağma hareketi başladı. Bunun üzerine Sıvaslılar Şam'a gitmiş olan ve Kayseri'den atılmış bulunan Zunnûn'u Dânişmendli tahtına dâvet ettiler. O da Nureddin'in yardımıyle ve işçilerin karlı yolları açmasıyle gelip tahtı elde etti. Bu esnâda Sıvas'a hareket eden Kılıç Arslan Nureddin'in istilâsını öğrenince süratle Nureddin'e karşı yürüdü. Şiddetli kış ve açlık iki tarafı bunalttığı ve Haçlılar da taarruzda bulunduğu için araya giren mutavassıtlar sulh yapmağa muvaffak oldular. Varılan anlaşmaya göre Nureddin Sultan'a aid bütün memleketleri ona iade ediyor; buna karşı Sultan, Zunnûn'un Sıvas'da ve Dânişmend ilinde hüküm sürmesini kabûl ediyor; onun yanında da Abd ul-Mesih, bir kısım kuvvetle, Nureddin nâmına kalıyordu. İbn ül-Esîr'in Atabegler tarihinde bildirildiğine göre Atabeg Nureddin sulh müzakerelerinde serbest ve felsefî düşüncelerinden, hıristiyanlarla dostluk kurarak cihâd yapmadığından dolayı Kılıç Arslan'ı, elçisinin huzurunda, Müslüman memleketi sultanı olabilmek için, tecdid-i imana dâvet ediyor; müslümanlara değil hıristiyanlara karşı savaş yapmasını teklif ediyordu. Halbuki Nureddin de gerekince müslümanlara karşı hıristiyanlarla ittifak yapıyordu. Bir rivâyete göre bizzat Selçuk sultanının tahriki ile Haçlılar harekete geçince Nureddin işgâl ettiği yerleri bırakmak suretiyle sulha mecbûr kalmıştı[18].

---

[18] Mihael, s. 346, 349-350; Ebû'l-Ferec, s. 296; İbn ül-Esîr, XI, s. 146; aynı müel. *Tarih Atabekiyye*, s. 290-292; İbn ül-Adîm, *Tarih*, II, s. 537-538; aynı müel., *Buğya*, Merzuban maddesi, Sıbt, 163b; Ebû Şâme, I, s. 213, 215; İbn Vâsıl,

Kılıç Arslan'ın fetihlerine ve Anadolu'yu birleştirme emellerine engel olan Atabeg Nureddin Mahmud, 1174 yılında, ölünce artık bu hususta bir engel kalmamıştı. Sultan derhal harekete başlayarak Sıvas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Dânişmend illerini, 1175 yazında, fethetti. Dânişmendli emîri Zunnûn ve onunla birlikte hâlâ mücâdeleye devam eden Şahinşâh Bizans imparatoruna kaçtı. Selçukluların hizmetine giren Yağıbasan oğulları Kılıç Arslan ve halefleri zamanında Uc Beyleri oldular. Bu Dânişmendli beylerine aşağıda yeri gelince temas edilecektir. Kılıç Arslan'ın himâyesine giren ve ondan Ereğli'yi alan Melik Muhammed birçok mâceralar geçirdikten, bir müddet Nureddin tarafından Bîre'de hapiste yaşadıktan sonra onun ölümü üzerine gizlice ve kıyafet tebdili ile Malatya'ya girdi. Barsuma manastırı papazları ve şehirdeki dostları kendisine yardım etti ve geceleyin kalede bulunan saraya girerek kardeşi Ferîdûn'u yatağında öldürüp 15 Şubat 1175'de Malatya beyliğini elde etti. O, hizmetleri dolayısıyle, manastırın vergilerini ilga etti ise de papazlar gönüllü olarak yıllık 300 dinâr ödemeğe devam ettiler. Sultanın kardeşi Şahinşâh da önce Meyyâfârkîn'a vardı. Dedesi Kılıç Arslan'ın türbe *(Kubbe)*sini ziyâret etti. Oradan sıra ile Ahlat'a, Azerbaycan Atabeyi İldeniz'e gitti. Nihâyet Gürcü kıralının da misâfiri olduktan sonra Sohum'da gemiye binerek İstanbul'a vardı. Böylece Kılıç Arslan uzun müddet Selçuklularla rekabet eden Dânişmendli hânedanını ortadan kaldırarak Anadolu'da millî birliği kurdu[19].

3. Kılıç Arslan'ın Bizans'a Karşı Büyük Zaferi

Kılıç Arslan şarkta Dânişmendliler ve onların hâmisi Nureddin ile uğraşır; nihâyet hepsini bertaraf edip kudretini artırır ve devletinin hudutlarını genişletirken Bizans imparatoru Manuel de Balkanlar'da meşgul bulunuyor; aradaki muahedeye göre de Selçuk-Bizans münasebetleri dostâne mahiyette kalıyordu. Bununla beraber Bizans hudutlarında ve hususiyle Eskişehir bölgesinde gittikçe yığılan ve mıktarı bu zamanda 100,000'i aşan göçebe Türkmenler, feodal durumları icabı, devleti dü-

---

Müferric ül-Kürûb, Kahire 1953, I, s. 233; Zehebî, *Tarih ül-İslâm*, 186a (Topkapu 2917); Baybars Mansûrî, Bodleian, 16a; İbn Şeddâd, *A'lâk*, 59b; Aksarayî, s. 30; İbn Şıhna, *Ravz ül-Menâzır*, Ayasofya 3232, 291b. Nureddin'in Kılıç Arslan'ı tecdid-i îmana dâvetini İbn ül-Esîr (Atabekler tarihi) ile Zehebî söyler.

[19] Mihael, s. 357, 362-364; İbn ül-Azrak, 204a, 205a, 208a; Ebû'l-Ferec, s. 303.

şünmeden akınlarına devam ediyor; yurt ve otlak bulmak maksadıyle Rûm şehir ve köylerini işgâl ediyorlardı. Türkmenler akınlarını bir yandan Denizli'ye, öte yandan da Kırkağaç *(Khliara)*, Bergama ve Edremit'e kadar genişletmişlerdi. Devletin resmen emrinde bulunmadan müstakil hareket eden Türkmenlerin bu yayılması Sultanı da memnun ediyordu. Türkmenler şimal bölgelerini de istilâ ederek takriben 100,000 kişi esir alıp İslâm ülkelerine sevkettiler ve onları sattılar[20]. Balkanlarda meşguliyetini bitiren Manuel bir yandan bu istilâları durdurmak, öte yandan çok kudret kazanan Kılıç Arslan'ı sarsmak maksadıyle Anadolu'ya kuvvetler gönderiyor; Türkmenlerin yıktığı Eskişehir tahkimatını yaptırıyordu.

Kılıç Arslan imparatorun hazırlanmasına karşı ihtiyatı elden bırakmıyor; Süleyman adlı mâhir bir elçiyi hediyelerle imparatora göndererek 12 yıldan beri mevcûd bulunan sulh muahedesine sadâkatini belirtiyor ve yenilenmesini teklif ediyordu. Fakat imparator sultana Türkmenlerin işgâl ettikleri yerleri geri vermelerini ileri sürüyor; buna zâhiren muvafakat eden Kılıç Arslan Türkmenleri Bizanslılara karşı mukavemete teşvik ediyordu. Fakat imparatorun en ağır teklifi, kendisine sığınan, Dânişmendli Zunnûn ile kardeşi Şahinşâh'a aid ülkelerin kendilerine iade edilmesi idi. İmparator 1175'de hudutlara kuvvetler gönderdi ve tahkimata başladı[21]. Bu sırada İstanbul'dan Konya'ya gelen müslüman seyyahı Herevî Türk-Bizans hudutlarını bildirmektedir. O «Sultan Öyüğü kâfir hududu olup *Av-germ* (Ilıca) adını aldığını, buraya aynı zamanda Rûmca *al-Thirma* (hamam) denildiğini, sıcak sularının başka yerde misli bulunmadığını ve hastaların tedavi için oraya geldiklerini» belirtmekle hem hududu ve hem de yer adlarının nasıl Türkleşmekte olduğunu gösterir. Bundan başka Selçuk-Bizans hududunda, bir tepe üzerinde, Battal Gâzi mezarının bulunduğunu, Amûriyye'de Mu'tasım ile gelip şehid olanların kabirlerini gördüğünü de yazar[22]. Bi-

---

20 Mihael, s. 369.

21 Niketas, s. 120, 144; Kinnamos, s. 292. İbn ül-Azrak elçilerin İstanbul'a giden Zunnûn ve Şahinşâh ile Kılıç Arslan arasında teati edilmiş olduğunu yazar s. 208a).

22 Ali bin el-Herevî, *Kitâb us-ziyârât*, Şam 1953, s. 58. Bu kayıt aynı zamanda Seydi Gâzi'nin daha bu zamanda Türkler tarafından ziyâret edildiğini ve muahhar devirde keşfine dair fikirlerin doğru olmadığını gösterir (bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi*, s. 22). XII. asırda mevcûd olan *Sultan öyüğü* adı I. Kılıç Arslan'ın Haçlılar ile savaşı sırasında otağını kurduğu tepe (öyük) olmalıdır. Osmanlı kaynaklarında aynı isim devam etmiş; fakat bilâhara yanlış olarak *Sultan-önü* şeklinde okunmuştur.

zans kuvvetlerinin hücumla aldıkları *Pentapolis* şehrinin de Sandıklı ovasında bulunması hududun tesbiti bakımından kayda şâyândır[23].

Sultan Eskişehir istihkâmlarının inşasına mâni olmak için akınlar yaptırıyordu; Denizli'ye kadar istilâya girişerek esir ve ganimetler getirtiyordu. İmparator bizzat harekete geçmeden önce Şahinşâh *(Sanisan)*ı gönderdi. Fakat Şahinşâh Eskişehir *(Doryleon)*de pusuya düşerek güçlükle ve dehşet içinde kaçıp imparatora vardı[24]. İmparator Zunnûn'u M. Gabras ile ve 30,000 kişilik bir ordunun başında bizzat Dânişmendli ülkesine göndererek halkın eski efendilerine bağlılığından faydalanmayı düşündü. Amasya'ya giden, fakat sultanın oradaki kuvvetlerinden korkan Dânişmendli ve Bizans ordusu Niksar üzerine yürüdü[25]. Şehre yapılan hücûmlar sırasında hıristiyanlar ağzından yazılan bir mektubu Rûm kumandanına gönderdiler. Onun mâneviyatını kırmayı hedef tutan bu mektupta: «beraberinizde getirdiğiniz bu Zunnûn size hiyânet ediyor ve kendi ırkdaşları Türklerle münasebete girişerek sizin aleyhinizde çalışıyor» deniliyordu. Bu tertip muvaffak oldu ve Rûmlar kaçmağa başladı. Şehirde bulunan Türkler tâkibe koyularak Rûmlardan çok kimse öldürdüler, ki imparatorun yeğeni de bunlar arasında idi. Zunnûn da şimal taraflarına kaçarak tekrar Manuel ile buluştu[26]. Kılıç Arslan Dânişmendlilerle kendi kardeşi Şahinşâh'ın bu teşebbüsünü de bertaraf ederek devletini ve siyasî birliği korudu. Fakat onun artan kudreti ve muvaffakıyeti kendisini Bizanslılarla hesaplaşmaya da yaklaştırıyordu.

Filhakika bu hesaplaşma Selçuklularla Bizanslılar arasındaa vukubulan bütün savaşlar arasında Malazgirt'ten sonra ikincisini teşkil edecek bir ehemmiyette idi. Birincisinde Alp Arslan ve Diogenis gibi şimdi de iki devletin başında aynı derecede kudretli Kılıç Arslan ve Manuel bulunuyordu. İmparator Selçuk sultanının kazandığı muvaffakiyetleri ve kuvvetini endişe ile karşılıyor; bütün imkânlarını toplayarak sefere çıkarken Kılıç Arslan'ı ezmek ve bu suretle bütün Anadolu'yu Türklerden kurtarmak kararıyle hareket ediyordu. Bu maksatla imparator 1176 baharında büyük ordusiyle İstanbul'dan yola çıktı. 5000 araba ve pek çok hayvan da ordunun ağırlıklarını taşıyordu[27]. İbn ül-Azrak bu ordu-

---

[23] W. Ramsay, *Phrygia*, s. 16, 354.

[24] Kinnamos, s. 296.

[25] Kinnamos Zunnûn'un ve Niksar'ın adı geçmeden M. Gabras'ın Amasya'ya kadar gidip bozguna uğradığından, dönünce imparator tarafından zincire vurulduğundan bahseder; Süryanî Mihael'den farklı bilgi verir. Bununla beraber aynı hâdise bahis mevzuudur.

[26] Süryanî Mihael, s. 369; Kinnamos, s. 295-296. Aksarayî ve Niğdeli Kadı Ahmed Zunnûn'un Niksar'da hastalanarak öldüğünü yazarlar.

[27] Kinnamos Trakya'dan sayısız yük hayvanı ve 3000 araba, Süryanî Mihael 5000

nun 700,000 süvari olduğunu söylerken mübalâğa etmekle beraber onun büyüklüğü hakkında bir kanaati belirtir[28]. Bu büyük orduda Bizansın kendi kuvvetleri yanında Frank, Macar, Sırp ve Peçenek askerleri de bükendi kuvvetleri yanında Frank, Macar, Sırp ve Peçenek askerleri de büyük bir yekûna bâliğ oluyordu. Daima ihtiyat ve basireti elden bırakmayan Kılıç Arslan imparatora nüfûzlu bir elçi göndererek sulh muahedelerinin yenilenmesini tekrar etti. Manuel bu elçiyi ve teklifi reddederken sultanı nankörlüğünden, kendisine yaptığı yardımları unuttuğundan dolayı suçlandırıyor; Sultan da onu Eskişehir ve *Sublaion*[29] istihkâmlarını inşa eylediğinden ve anlaşmaya sadâkatsizliğinden şikâyette bulunuyordu. Bizans kumandanları imparatora Türk süvarisinin kudretinden, Türkmenlerin çete muharebelerinde mehâretinden ve ordularının yorgunluğundan bahsederek sulha yanaşmayı ileri sürüyorlardı.

Bizans kaynakları sultanın şarktaki Türk hükümdarlarından yardım aldığını söylerse de bu hususu teyid etmek imkânsızdır ve onun kuvvetlerini kendi ordusiyle Türkmenlerin teşkil ettiği muhakkaktır. İmparator Manuel Eskişehir yolunu bırakarak Denizli istikametinde ilerlemekle Selçukluları gafil avlamak ve bizzat peyitaht Konya üzerine yürümek gayesini güdüyordu. Kılıç Arslan meydan muharebesine girişmeden askerlerin bir kısmını çete haline getirerek düşmanın sağ ve solundan çapul yaptırıp yıpratmağa, köyleri ve iaşe imkânlarını tahribe çalıştı; suları içilmez bir duruma getirdi. Ucları «çekirgeler gibi dolduran s a y ı s ı z T ü r k m e n l e r» de beş-onbin kişilik birlikler hâlinde düşmanı yürüyüşde veya ordugâhlarda hırpalıyor ve böylece yıpranmış bir düşman kuvvetiyle karşılaşmaya çalışılıyordu[30]. Bu esnada Bizans ordusunda dizanteri baş gösterdi.

Bizans ordusu Denizli'den çıkarak Menderes yukarılarında Homa ve oradan da *Myriokephalon* denilen dar ve sarp bir vâdiye girdi ve *Sybrize* denilen çıkış yerinde sultanın kurduğu pusuya düştü[31]. Böylece

---

araba, İbn ül-Azrak ise 70,000 araba olduğunu söyler. Mihael, Bizans ordugâh'ına saldırıp yağmalayan Türkmenlerin 50,000 kişi olduğunu yazar (s. 371).

28 *Tarih Meyyâfârkîn*, s. 208a.

29 Menderes nehri menbâlarında bir yerdir.

30 İbn ül-Azrak, s. 208a.

31 W. Ramsay *(Myriokephalon* mevkiini Homa *(Siblia)*nın şarkında, bugünkü Düzbel civarında sanmış iken Tomasehek'i haklı bularak burasını daha şarkta, Hoyran gölü ile Kumdanlı *(Gandani)* arasındaki dar geçit olarak göstermektedir, ki III. Haçlı seferinde Alman imparatoru F. Barbaros bu geçite girmekten kaçınarak gölün daha şimalinden geçmişti (W. Ramsay, *Phrygia*, s. 224, 347). Binaenaleyh muharebe yeri sanıldığının aksine Düzbel'den daha ileride ve o zaman Türklere aid topraklar içinde ve Kumdanlı da idi.

Kılıç Arslan plânında muvaffak olarak büyük Bizans ordusunu 1176 Eylülünde (572) dar bir geçitte pusuya düşürerek yakaladı. Bizans ordusu uçurumlarla çevrili bu dar vâdide şiddetli bir hücûma uğradı; Türkler Rûmları imhaya başladı. Her taraf ölülerle doluyordu. Bir yandan geçit kapatıldı; öte yandan da arkada bulunan imparatorun ağırlıkları 50,000 Türkmen tarafından basılarak yağma edildi. Silâh, makine ve mücevherat, sayısız ganimet ele geçirildi. İmparator geçidi açmak için bizzat hücûma geçti ise de muvaffakiyetsizliğe uğradı; kalkanı ve miğferi parçalandı. Gece karanlığı basınca Türkler, şaşırmış düşmanı doğramağa başladı; vâdi cesedlerle doldu. Kaçmağa uğraşan imparator bizzat kendi askerlerinin hakaretine uğradı. Artık kurtuluş çaresi bulamayan Manuel Kılıç Arslan'a sulh teklifinde bulundu. Sultan gece karanlığında girişti̇ği müzakerelerde Eskişehir ve Sublaion istihkâmlarının yıktırılmasını kabûl ettirdi. İmparatorun İstanbul'a döndükten sonra Sultana altun, gümüş, at ve sair eşya ve bir rivâyete göre de 100,000 altın gönderdiğine dair kayıtlar muahedenin bir tazminat maddesi de ihtiva ettiğini gösterir.

Kılıç Arslan, böylece, Türklere Malazgirt'ten sonra ikinci büyük zaferi kazandırmış; Haçlı istilâları sebebi ile 1097'den 1176'ya kadar Bizanslılarda bulunan üstünlük tekrar Selçuklulara geçmiştir. Muahedede bir hudut genişlemesi mevcud olmadığı gibi esir edilmesi mümkün olan imparatorun serbest bırakılması sebebi de malûm değildir. Bu kahir imhâ muharebesine rağmen elde edilen neticelerin ehemmiyetsizliği Süryanî Mihael'e göre memnuniyetsizliği mucip olmuş; Sultan'a kızan Türkmenler Bizans ordusunu bırakmamışlardır. Bu, Kılıç Arslan'ın geceleyin kazanılan zaferin şumûl ve derecesini kavrayamamış olması ve henüz pusuya düşmemiş büyük bir Bizans ordusunun mevcûdiyetini sanması ile ilgili gözüküyor. Nitekim Bizans kaynakları da Kılıç Arslan'ın bu büyük zafere rağmen muahede ile kazandıkları arasında bir nisbet olmadığını kaydetmişlerdir. Çağdaş tarihçi İbn ül-Azrak'a göre bu zafer üzerine ve onu takibeden günlerde Selçuklular 100,000 esir almış ve bunlar satılmak üzere Suriye, Musul ve Bağdad'a kadar sevkedilmiştir. İmparator sulhu imzaladıktan sonra, ordusunun bakiyesiyle, Honas ve Alaşehir *(Philadelphia)* yolu ile İstanbul'a dönmüştür. Fakat dönüşte Türkmenlerin saldırışları ile de zayiatı devam etti. Sultan, Türkmenlerin taarruzundan korumak için Manuel'in refakatına üç Selçuk beyi vermişti. Buna rağmen Türkmenlerin devamlı hücûmları, Niketas'a göre, sulh anlaşmasının tatminkâr olmaması sebebiyle Sultanın emriyle olmuştur, ki bu, Türkmenlerin devlet ile münasebetlerinin feodal bir bağdan ibaret bulunduğunu kavrayamamaktan ileri gelen bir anlayış idi. Nitekim Süryanî Mihael'in ifâdesine göre imparator bu hususu yanındaki Selçuk emîrle-

rine sorunca onlar da, bir derece haklı olarak, bu «Türkmenler bize tâbî değildir» cevabını verdi[32].

Kumdanlı *(Myriokephalon)* zaferi Malazgirt'ten sonra Selçuk ve Bizans tarihlerinde ikinci bir dönüm noktası teşkil eder. Bizanslılar Malazgirt meydan muharebesinin kendileri için nasıl bir darbe olduğunu iyi kavrayamamış ve bu sebeple daima Anadolu'yu istirdad ümid ve gayretlerini göstermişlerdir. Bu sebeple takriben Malazgirt'ten bir asır sonra, 1176 tarihinde, kazanılan bu büyük zaferden itibaren artık Bizansın bu ümid ve mücadeleleri tamamiyle kırılmış; Bizanslılar bundan böyle daimî müdafaa ve çöküntüde, Türkler de ilerleme ve taarruzda bulunmuş; fetihler birbirini takibetmiş ve birinci Haçlı seferinden sonra başlayan buhran devri sona ermiştir. Kılıç Arslan zaferden sonra Hâlifeye, komşu hükümdarlarına fetih-nâmeler ve hediyeler göndererek zaferi müjdeliyor; Rûmlardan artık endişe kalmadığını ve sulh yaptığını bildiriyordu[33]. Bu zafer İslâm dünyasında ve hususiyle Bağdad'da bir bayram sevinci yarattı. Şâir İbn Ta'âvîzî Halife Musta'ziye takdim ettiği dîvânında zaferi tebcil etmiştir: «İslâm ülkelerinde beklediğimiz uğurlu zafer haberleri geldi; şimdi müslümanlar mes'ûd ve hıristiyanlar müteessirdir. *Uc (Sugûr)* da vukubulan bu haberi müslümanlar müzik sesi gibi dinlemektedir. Mes'ûd'un oğlu bizim için zafer, Rûm hükümdarı için felâket getirdi. Câmilerde hâtipler Hâlifenin bu müjdesini bildiriyor. Hâlifenin ve hâtiplerin duası da müslümanlar için başka bir askerdir»[34]. İmparator Manuel Avrupa hükümdarlarına, Alman imparatoru F. Barbaros'a İngiliz Kıralı II. Henri'ye gönderdiği mektuplarda bu fecî âkıbetini gizlemiş; halbuki Kılıç Arslan Alman imparatoruna elçi göndererek zaferi anlatmış; ona ittifak teklifi yapmış ve kızını da istemiş; Alman imparatoru da hakikati öğrenince Manuel'i Garp imparatorluğu tâbiiyetine dâvet etmiştir[35]. Bu ağır mağlûbiyet Bizans tarihinde bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi biz-

---

32 Niketas, s. 171-176, 180-186; Kinnamos, s. 299-300; Süryanî Mihael, s. 370-372; Ebû'l-Ferec, s. 308; İbn ül-Azrak, s. 208a-209; 'Aynî, *'İkd ul-Cumân*, Veliyeddin Ef. 2389 (XII), 572 yılı; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 39; Guillaume de Tyr, II, s. 379; Ermeni Hetum, *Doc. armeniens*, I, s. 477; Sempad, s. 626; Chalandon, II, s. 500-504; A. A. Vasiliev, II, s. 70-72; Lebeau, XVI, s. 274-282.

33 Süryanî Mihael, s. 372; 'İmâd ud-din İsfahânî, *el-Bark uş-Şâmî*, Bodleian, Marsh, 425, 574 yılı; 'Aynî, 572 yılı.

34 *Dîvân*, nşr. Margoliouth, Kahire 1903, s. 4.

35 Arnoldi, *Chronica Slavorum*, G. H. Pertz, 1868, s. 23-25.

zat Manuel üzerinde de acısı unutulmaz bir tesir bırakmıştır. Filhakika muharebeden az sonra, 1179'da İstanbul'u ziyâret eden Haçlı müellifi Guillaume de Tyr bu bozgunluktan sonra imparatorun bir daha neşe duymadığını, ölümüne kadar huzûr ve sükûna ermediğini kaydetmek suretiyle ruhî durumunu meydana kor. Burada, imparatorun yeğeninin sarayı duvarlarında Konya sultanının kahramanlıklarını gösteren resimlerin süs olarak bulunduğuna dair Kinnamos'un rivâyeti de kayda şâyândır[36].

4. İzzeddin Kılıç Arslan ve Salâhuddin Eyyûbî

Bizans imparatorluğunu büyük bir meydan muharebesinde ezen Kılıç Arslan artık şarktaki emellerini gerçekleştirmek için serbest kalıyordu. İlk hedefi Selçukluların ötedenberi Dânişmendlilerden kendi hâkimiyetlerine almak istedikleri Malatya şehri idi. Selçukluların geçirdiği buhranlardan sonra iki hânedan arasında ihtilâf mevzuu olan bu mühim şehir son olarak 1175'de Ferîdûn'un öldürülmesiyle kardeşi Dânişmendli Muhammed'in idâresine geçmişti. Sultan Bizanslılarla sulh yapınca Malatya'ya gidip şehri kuşattı. Bu esnada Atabeg Nureddin Mahmud'un yerine geçen Salâhuddin Eyyûbî'ye elçi gönderip zaferini ve Rûmlarla sulh yaptığını bildirmesi de bu sefer münasebetiyle mânâlıdır. Sultan muhasaranın uzaması düşüncesiyle de orada kendisine taştan köşk ve askerlerine de tuğladan barakalar yaptırdı ve şehre hücûma geçti. Malatya'da hüküm süren kıtlık dolayısıyle halk tarafından şehrin teslim edileceğinden korkan Dânişmend emîri Muhammed sultan'dan hayatını teminat altına alan bir ahd-nâme elde ettikten sonra Malatya'yı terk edip Harput'a gitti; Sultan da dört aylık bir muhasaradan sonra 25 Birinci Teşrin 1178 Çarşamba günü Malatya'ya girdi. Halk çok memnun oldu. Böylece Dânişmendli hânedanının Malatya kolu da nihâyete erdi. Sultanın bu seferinden endişelenen Artuklu beyleri de Salâhuddin Eyyûbî'ye elçi gönderip himâye edilmelerini istediler[37].

Kılıç Arslan ile Atabeg Nureddin Mahmud arasında mevcûd olan rekabet şimdi onun yerine geçen Salâhuddin Eyyûbî ile başladı. Gerçekten Selçuklu sultanı 1179 (575) da Salâhuddin'e bir elçi gönderip Ata-

---

[36] Guillaume de Tyr, II, s. 379; Ch. Diehl, *Manuel d'art Byzantine*, I, s. 405.

[37] Süryanî Mihael, s. 373; Ebû'l-Ferec, s. 308; 'İmâd ud-dîn İsfahânî, *el-Bark uş-Şâmî*, 574 yılı; İbn Şihna, *Durar ül-Muntahab*, s. 197. Sultan Malatya sûrlarını tamir etti.

beg Nureddin tarafından işgâl edilen Ra'bân kalesinin kendisine iadesini ve Nureddin'in oğlu Melik Salih'in de buna muvafakat eylediğini bildirdi. Fakat Salâhuddin bu talebi gâzabla reddetti. Bunun üzerine Suldan kalenin istirdadı için 20,000 kişilik bir ordu gönderdi. Bununla beraber, Süryanî Mihael'in ifâdesi ile, «her iki taraf Türk ise de» Selçuklu kuvveti Salâhuddin'e mağlûp oldu[38]. Fakat Kılıç Arslan ile Salâhuddin Eyyûbî arasındaki gerginlik ve çatışma Selçukluların şarkta genişleme teşebbüsleriyle had safhaya girdi. Filhakika Kılıç Arslan ertesi yıl, 1180 (576) de Hısn Keyfâ ve Diyarbekir Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed üzerine yürüdü. Türkiye Selçukluları daha başlangıçtan beri ileri şark ülkelerine yayılma siyâseti güdüyorlardı. Kılıç Arslan'ın bu seferine bir ailevî hâdise de sebep oluyordu. Filhakika Sultan, damadı Nureddin'in kızına kötü muamele yapması bu seferin bir sebebi oldu. Selçuk ordusu Artuklu ülkesini istilâya başlayınca damadı Nureddin, Salâhuddin Eyyûbî'ye sığındı. Eyyûbî hükümdarı sultana damadını affederek geri dönmesini istedi. Kılıç Arslan kızını nikâh ederken verdiği birkaç hudud kalesini de geri almak kararında olduğunu bildirdi. Fakat arada elçilerin gidip gelmesi ve müzakerelerin müsbet bir netice vermemesi iki hükümdar arasındaki münasebetleri daha da gerginleştiriyordu.

Gerçekten Salâhuddin Eyyûbî Haçlılarla hemen sulh yaparak ordusiyle Selçuklu ülkesine tecâvüze başladı. Durumun ciddîliğini gören Kılıç Arslan derhal veziri İhtiyâruddin Hasan'ı Salâhuddin'e gönderdi. Salâhuddin'in kararı kat'î, davranışı şiddetli olmakla beraber akıllı Selçuklu veziri muvaffak olabilmek ve savaşı önlemek maksadıyle bütün kabiliyetlerini kullandı. İhtiyâruddin Hasan Salâhuddin'e büyük bir sultan olduğunu, Haçlılarla barış yaparak gâzayı bırakmakla ve bunu Kılıç Arslan'ın kızını bir muganniye için fedâ edip İslâm sultanına karşı harekete geçmekle kendisine yakışmayan bir davranışta bulunmamasını ricâ etmekte, sultanın kızını himâyenin ona aid bir vazife olduğunu belirtmekte idi. Salâhuddin Eyyûbî bu ricâ ve izahları tasvip etmiş; böylece iki müslüman hükümdar arasında çarpışma önlenmiş ve bir anlaşma yapılmış; nitekim iki rakîp Ermenilere karşı birleşmişti[39].

---

[38] Süryanî Mihael, s. 382; Ebû'l-Ferec, s. 309; İbn ül-Esîr, XI, s. 173; Ebû Şâme, *Ravzeteyn*, II, s. 9; 'İmâd ud-dîn İsfahânî, *el-Bark uş-Şâmî*, 575 yılı; Zehebî, *Tarîh ul-İslâm*, 575 yılı; *Kitâb ul-'İber*, Brit. Mus. 123a; Baybars Mansûrî, Oxford, 24a; İbn Vâsıl, *Müferric ul-kurûb*, Cambridge, s. 210.

[39] Mihael, s. 388; Ebû'l-Ferec, s. 310; İbn ül-Esîr, XI, s. 175; 'İmâd ud-dîn İsfahânî, *el-Feth ul-Kusî*, Mısır 1322, s. 98; Baybars Mansûrî, s. 24a; Sıbt, 576 yılı;

İslâm hükümdarları arasında onlara uygun bir siyâset takibeden Ermeni prensi Mleh'in katlinden sonra tahta çıkan III. Rupen (1178—1187) Franklarla ittifak edip Bizans'ın Kılıç Arslan'a mağlûp olmasından faydalanarak imparatora aid Adana ve Misis şehirlerini zapttettiği gibi Türklere karşı da tecavüzî hareketlere girişti. Kilikya'ya giren göçebe Türkmenler bu havâlide oturmak ve sürülerini otlatmak maksadıyle Ermeni prensi ile anlaşmış bulunuyordu. Fakat o bilâhare Türkmenlere saldırarak bir kısmını esir aldı ve öldürdü; hayvanlarını da sürdü. Bu durum karşısında Kılıç Arslan Ermenilere karşı harekete geçmek üzere Salâhuddin'e yardım talebinde bulundu. Böylece iki müslüman hükümdarı Ermenilere karşı sefere çıktı. Salâhuddin Karahisar ve Gök-su *(Nahr ul-Azrak)*dan geçerek ermeni arazisine girdi. Mukavemet edemiyeceğini anlayan Rupen esirleri iade etti ve çok para gönderdi. Onun sulh talebi üzerine de, 1180 (576) de, Salâhuddin Mısır'a, Kılıç Arslan da Malatya'ya döndü. Daha sonra Kılıç Arslan Bizanslılarla meşgul olurken Salâhuddin 1182 Mayısında (578 Muharrem) Artuklu Nureddin ile birlikte Amid (Diyarbekir) ve Meyyâfârkîn (Silvan) şehirlerini aldı ve Şarkî Anadolu'da yayılmaya girişti[40]. Fakat Kılıç Arslan ile Salâhuddin arasında da tekrar rekabet baş gösterdi.

5. Bizans'a Karşı Yeni Fetihler ve Türkmen Göçleri

İmparator 1176 bozgunundan sonra İstanbul'a dönünce muahede

İbn Vâsil, Cambridge, nüshası s. 221-223. Kılıç Arslan'ın bu kızı Selçuk hatûn Artuklu kocasından sonra hacca giderken Bağdad'a uğrayınca Hâlife güzelliğini duyarak çok ısrarlar neticesinde onunla evlendi. Nâsir ona hususî bir saray ve bağçe inşa etti. Selçuk hatûn uzun sürmeden ölünce çok muztarip olan Hâlife kendisine türbe, hânekâh ve imâret yapıp buna büyük emlâk vakfetti. Selçuk hatûn'un şöhreti Ahlatiye olduğundan Bağdad'ın garbinde olan bu tesis *Ribât ul-Hılâtiyye* adile meşhûr idi. Hâlife bu mamûrenin açılışında büyük bir merâsim ve ziyâfet yaptı, ki yalnız kesilen koyun 15,000, kuş 30,000 olup diğer maddeler de ona göre idi. Bu ribât tarihte mühim bir mevki almıştır. Selçuk hatûn'un ölümünde Hâlife çok feryadda bulundu; cesedi tahnit edilerek muhafaza edildi. Devrin şâirleri ve bu arada meşhûr şâir İbn Ta'âvîzi onun hakkında mersiyeler yazdı (Ebû'l-Ferec, s. 388; Hinduşâh Sancar, *Tecârib üs-selef*, s. 320-323; İbn ül-Esîr, XII, s. 10). İbn Cubeyr, hac esnasında hatûn'un haşmetinden ve Türkiye hakkında ondan aldığı mühim bilgilerden bahseder (s. 182, 183, 231, 237).

[40] Bahâ ud-dîn Şeddâd, *Sîretu Salah ud-dîn*, Mısır 1317, s. 43; İbn ül-Esîr, XI, s. 176; Ebû Şâme, *Ravzeteyn*, II, s. 17; İbn Vâsil, Cambridge, s. 223-224; Ebû'l-Ferec, s. Ebi'l-Fidâ, III, s. 66; *Siyer Âbâ ul-Batârika* (Bibl. Nat. s. 260)da Meyyâfârkîn'i «Kılıç Arslan'ın oğlundan» aldığını yazar.

hükümlerini tatbik hususunda sözünü tutmadı; Eskişehir istihkâmlarını yıkmadı. Sultanın talebi karşısında da cebren kabûl ettiği bir muahedeye itibar edemiyeceğini bildirdi; sadece Ulu-borlu'nun şarkında bulunan Sublaion tahkimatını yıkmakla iktifa etti. Bu sebeple Sultan, Atabeg *(Atapakis)* adı ile zikredilen bir kumandanı idâresinde, 1177'de, 24,000 kişilik bir ordu gönderip Menderes vâdisini istilâ ile Aydın'a kadar ilerledi. Rivâyete göre Atabeg sultana deniz suyu ve kumu getirmek için akınlarını deniz kenarına kadar götürmüştür. Bununla beraber dönüşte, Menderes geçidinde, Bizanslıların hücûmuna uğrayan Atabeg şehid düştü. Öte yandan Türklerin Bitinia'da muhasara ettikleri *Klaudiopolis* (Eskihisar)ı kurtarmak için Manuel son bir seferiyle bu muhasarayı dağıttı. Bizanslılar, böylece, ağır kayıpları telâfiye çalışıyor ve her fırsatta tecâvüzde bulunuyorlardı.

Bununla beraber 1176 zaferinden sonra Türk ilerleyişini ve hudutlarda yığılan göçebe Türkmen baskısını durdurmak mümkün değildi. Filhakika Manuel'in ölümünden (1180) sonra Kılıç Arslan yeni bir istilâya girişerek 1182'de Ulu-borlu *(Sozopolis)* ve civarındaki kaleler fethedildi; Kütahya da tahrip ve fethedildi. Niketas'a göre artık Kütahya ve Eskişehir Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve hudut Denizli'ye yaklaşmıştır. Kılıç Arslan Antalya'yı da uzun müddet kuşattı ise de alamadı. Fakat birçok beldeler kendi arzuları ile Türk idâresine geçti. 1183'de imparator III. Alexis'in ölümü ile başlayan iç mücadeleler de Türklerin Bizans aleyhinde genişlemelerine yardım etti. Filhakika Alaşehir *(Philadelphia)* de bulunan Yuannis Komnenos'un oğulları sultanın yardımına baş vurunca gönderilen 40,000 kişilik bir Selçuklu ordusu denize kadar ilerliyerek birçok yerleri fethetti. Sultan daha önce Malatya.da 1181'de dost edip birçok ihsanlarda bulunduğu bu şehrin patriği meşhûr tarihçi Süryanî Mihael'e yazdığı bir mektupta bu zaferlerini anlatırken Rûmlardan 72 kalenin fethedildiğini bildirir, ki Zehebî de bu zaferlerin fetihnâmelerle Müslüman hükümdarlarına ilân edildiğini yazar. Andronikos'un ölümü ve İsak'ın cülûsu(1185) sırasında Kılıç Arslan Emîr Sami *(Sames)* kumandasında gönderdiği bir ordu ile de Alaşehir ötelerine kadar istilâ edip imparatoru on yıllık bir vergiye bağladı[41]. Sultanın Malatya patriğine gönderdiği mektup (fetih-nâme) çok mühim olup bize kadar gelmiştir.

«Kapadokya, Suriye ve Ermenistan'ın büyük sultanı Kılıç Arslan'dan

---

41 Niketas, s. 259-261, 359-360; Süryanî Mihael, s. 394-395; Zehebî, *Tarih ul-İslâm*, XV, 201b; Lebeau, XVI, s. 391.

Barsuma manastırında oturan, saltanatımızın dostu, bize dua eden ve devletimizin zaferlerinden memnun olan patriğe. Allahın bu devirde devletimizi kendi duaları ile tebcil ettiğini biliyoruz. Filhakika imparatorun kardeşi oğlu meşhûr *Philadelphia*'dan çıkıp çocukları ile bize geldi ve bizim tahtımızın önünde itaatını arzetti. Onunla birlikte 40,000 kişi gönderdik. Bunu öğrenen düşmanlar on binlerce gelip savaşa giriştiler. Allah zeferi bize verdi; bizimkiler onları takiple öldürdüler. O şekilde ki bir daha baş kaldıramazlar. Bu münasebetle ordumuz hücûmla *Diadion* denilen büyük kaleyi de fethetti; buradan ötelere deniz kenarına kadar yerleri devletimizin idâresine koydu. Biz oraları saltanatımız kanunlarına göre idâre ediyoruz. Buraları hiç bir zaman Türklere aid olmamıştı. Biz bütün bunları Allahın sizin dualarımızla bize verdiğini biliyoruz. Bu sebeple devletimiz için dualarını kesmemeyi istiyoruz. İyi ol!»[42]. Büyük sultana aid bulunan bu mektubun elde bulunması ve muhtevası birçok bakımlardan kıymetli olup son hâdiseleri de, Bizans kaynaklarına uygun olarak, nakletmiştir.

Bu sıralarda Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru büyük bir Türkmen hareketi vukubuldu. Bu hareket Türkistan'da cereyan eden hâdise ve göçlerin bir devamı olarak Türkiye hudutlarına ve Suriye'ye intikal ediyordu. Filhakika Sultan Sancar'ın Karahitay ve Oğuzlara mağlûbiyetinden sonra Türkistan'dan garbe doğru tedrici bir göçebe muhacereti devam ediyordu[43]. Anadolu'nun şimal, garp ve cenup uclarında yaşayan göçebelerin Selçuk sultanına bağlılıkları nasıl müphem ve feodal mahiyette olarak Bizans topraklarını istilâda ve kendilerini idârede yarı müstakil idiseler şarkta yaşayan ve şimdi Anadolu hudutlarına girenler de bu durumda ve daha serbest bir halde idiler. Nitekim «çadır altında yaşayan büyük Türkmen kavmi kışın Suriye'ye, kar düşmeyen yerlere iner; ilkbaharda da şimal bölgelerinde bulunan otlaklara çıkarlardı». Bu yıllık yurt değiştirme ve göçler esnasında yollar insanlar ve hayvan sürüleri ile dolardı. Dağlarda yaşayan, yağma ve eşkiyalıkla geçinen Kürtler de fırsat buldukça onların hayvanlarını çalarlardı. Bizanslılara ve Haçlılara karşı birlikte savaşan bu iki unsur arasında iktisadî sebeplerden çıkan mücadelelerden en mühimmi 1185 yılında vukubuldu. Bir Türkmen göçü sırasında Kürtler baskın yapmak için Mardin bölgesinde pusuya yattılar. Türkmenlerin bunları yakalayıp öldürmesiyle büyük bir

---

[42] Mihael, 394-395. Patrik Sultan'dan daha birçok mektuplar aldığını da kaydeder.
[43] Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 188.

çarpışma oldu. Her iki taraftan da 10,000 kişi öldürüldü. Kürtler Nuseybin, Türkmenler de Hapur bölgesinde 30,000 kadar toplandılar. Burada ve Musul havâlisinde vukubulan savaşlarda yine Türkmenler galip geldi; çok insan öldü. Bu mücadele dolayısıyle yollar kapandı; köyler harap oldu. Kürtler mağlûp olunca aileleri ve sürüleri ile Orta Anadolu'ya kaçtılar. Hıristiyanlara fena muamele yapmayan Türkmenler onların Kürtlere yataklık ettiklerini görünce Ermenilere hücûm ederek 26,000 kişi esir edip sattılar. Türkmenler Malatya havâlisini *(Klaudia)* istilâ ederek mahallî hükümetlerle muharebelere tutuştular. Böylece birkaç yıl Şarkî Anadolu kargaşalık içinde kaldı. Nihâyet Türk hükümdarları memleketlerin harabolduğunu ve köylerin ıssızlaştığını görerek Türkmenlere karşı mücadeleye giriştiler. Malatya ve Kapadokya taraflarında takibe uğrayan Türkmenler Kilikya'ya, Ermeni topraklarına girdiler. Bu Türkmen hareketini Kılıç Arslan'ın yaptırdığını sanan Ermeniler de Selçuklu topraklarına akın ettiler. Bu Türkmenlerin başında Rüstem adlı bir bey bulunuyordu. Gürcü kaynaklarına göre Kıraliçe Thamara (1184—1211) nın ilk yıllarında Azerbaycan ve Errân (Karabağ) ovalarında «*denizdeki kumlar gibi kalabalık*» olan Türkmenlerin başında Rüstem bulunuyor ve Gürcistan'a akınlar yapıyordu. Nihâyet nüfûs kesafeti ve göçlerin baskısı ile göçebeler Kilikya'ya girdiler; 1187'de Sis (Kozan)a kadar ilerlediler. Bazı tarihî takvimlerde Kılıç Arslan'ın Silifke'yi fethettiğine dair kayıtları da bu Türkmen istilâsının bir inikâsı gözüküyor[44]. Orta Asya'dan devam eden bu göçler Anadolu hudutlarında kesafeti artırıyor ve Bizans aleyhinde genişleme ve fetihleri kolaylaştırıyordu.

6. Selçuklu Devletinin Feodal Taksimi

Kılıç Arslan uzun ve şerefli bir mücadele hayatından sonra artık ihtiyarlamış ve sefere çıkamaz olmuştu. Onun bu durumunu gören oğulları arasında veliahdlık ve saltanat ihtirasları baş gösterdi. Gök-Türkler'de, Karahanlılar'da ve Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da devlet hânedan âzası ve hususiyle hükümdar oğullarının müşterek malı sayılıyordu. İşte Kılıç Arslan da bu eski Türk feodal devlet

---

[44] Süryanî Mihael, s. 400-402; Ebû'l-Ferec, s. 321; İbn ül-Esîr, XI, s. 165; Bahâ ud-dîn Şeddâd, *Sîretu Salâhuddîn*, s. 57; Ebû Şâme, *Ravzeteyn*, II, s. 74; Zehebî, *Kitâb ül-'İber*, 125b; Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 416; Urfalı Vahram, R. H. Cr., *Documents armeniens* I, s. 510; Sempad, s. 628; Vartan, s. 438. Yalnız Dunaysar (Koç-hisar, Kızıl-tepe)de satılan kız ve erkek kölelerin defterlere göre sayısı 22,000 idi (Mihael, s. 412).

ananesine göre memleketi on bir oğlu arasında taksim etti. Kaynakların birbirini tamamlayan rivâyetlerine göre 1) Kutbeddin Melikşâh, Sıvas ve Aksaray'a; 2) Rükneddin Süleyman-şâh, Tokat ve havâlisine; 3) Nureddin Sultanşâh, Kayseri bölgesine; 4) Mugîseddin Tuğrulşâh Elbistan'a; 5) Mu'izeddin Kayserşâh, Malatya'ya; 6) Muhiddin Mes'ûd, Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'e; 7) Giyâseddin Keyhusrev Ulu-borlu (Borgulu) ve Kütahya havâlisine; 8) Nasreddin Berkyarukşâh, Niksar ve Koyluhisar'a; 9) Nizâmeddin Argunşâh, Amasya'ya; 10) Arslanşâh, Niğde'ye; 11) Sancarşâh da Ereğli ve cenup uclarına *(Ucât)* melik olarak tâyin edildi.

Kaynaklar bu meliklerden siyasî ehemmiyetleri ve hâdiselere iştirakleri nisbetinde bahsederler. Meselâ çağdaş Bizans tarihçisi Niketas Khoniates komşu oldukları ve Rûmlarla münasebette bulundukları için Mes'ûd *(Masut)*, Kutbeddin *(Kopadinos)*, Rükneddin *(Ruknodinos)* ve Keyhusrev *(Kaykasroes)*den bahsettiği halde Kılıç Arslan'ın dostu Malatya patriği Süryanî Mihael bu taksimi anlatırken aynı sebeplerle Kutbeddin ve Mu'izeddin'den ismen, Mugîseddin ve Nureddin'den de memleketleri dolayısıyle bilgi verir; böylece yerli ve İslâm kaynaklarını tamamlar. Vakayinâmeler Ulu-borlu meliki Gıyâseddin Keyhüsrev'in en küçük evlât olduğunda ittifak ederler. En büyük evlâdın Melikşâh veya Süleymanşâh olduğu hakkında değişik rivâyetlerin tenkîdi birincisinin büyüklüğünü meydana koyar. Vak'a yazarlar Kılıç Arslan'ın bu taksimi hangi tarihte yaptığını kaydetmemişlerdir. Lâkin Gıyâseddin Keyhüsrev'in Uluborlu'da hüküm sürmesi ve burasının 1182'de fethedilmiş bulunması taksimin bu yıldan sonra yapıldığını, sultanın oğlu Kutbeddin ile 1188'de muharebe hâlinde olması da bu yıldan önce yâni 1182—1188 arasında ve galiba 1186'da vukubulduğunu gösterir[45].

Kılıç Arslan bu taksimi yaptıktan sonra kendisi ve veziri İhtiyareddin Hasan ve diğer devlet erkâniyle birlikte Konya'da, sultan olarak, hüküm sürmekte ve oğulları da tâbî birer hükümdar *(melik)* sıfatıyle kendilerine ayrılan ülkeleri idâre etmekte idiler. Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî'nin güzelce belirttiği üzere on bir kardeş, Sultan olan babaları Kılıç Arslan'ın tâbii bulunmakla beraber, her melik kendi eyâletinde yarı müstakil bir hükümdar mevkiinde idi. Gerçekten bu ülkelerin idarî, malî

[45] Niketas, s. 530; Suryanî Mihael, s. 410, 411; İbn ül-Esîr, XII, s. 35; Baybars Mansûrî ('Aynî'de), 588 yılı; 'İmâd ud-dîn İsfahânî, *el-Feth ul-Kusî*, s. 353; İbn Bîbî, s. 22-30; Aksarayî, s. 30; Nuvayrî, *Nihâyet ul-Ereb*, IV, s. 16b, 17a. Mihael ile İbn ül-Esîr Kutbeddin Melikşâh'ın en büyük evlâd olduğunu kaydederler.

ve askerî bütün işleri kendi merkezlerinde kurulan hükümet (*dîvân*)lerine aid bulunuyor; kendi adlarına para bastırıyor, hutbe okutuyor, inşa ettikleri binalarda isimlerini yazdırıyor ve hattâ komşu devletlerle müstakil olarak savaş veya barış münasebetlerine girişiyor; fakat tâbi bir tevlet durumu dolayısıyle de aslâ *sultan* unvanını alamıyorlardı. Nitekim Kutbeddin Melikşâh, Rukneddin Süleyman-şâh, Mu'izeddin Kayserşâh, Mugîseddin Tuğrulşâh ve Muhiddin Mes'ûd nâmına, *melik* unvaniyle, basılmış para ve yazılmış kitâbeler bize kadar gelmiştir. Hattâ Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, saltanat mücadelleri cereyan ederken bile Konya'da sultan olarak oturan Melikşâh, Keyhusrev ve Süleyman-şâh'a karşı melik unvanını bırakıp sultan unvanını almamışlar ve meşrûiyet hukukuna bağlı kalmışlardır. Gerçekten Konya tahtında önce Keyhusrev, sonra da Süleyman-şâh oturduğu zamanlarda Kayseri'de, 589 (1193) tarihinde, Sultanşâh, Ankara'da 594 (1197) tarihinde Mes'ûd adına basılmış paralar ve hâkkolunmuş kitâbeler bu hususta kayda şâyândır. Bununla beraber bu meliklerin her yıl Konya'ya babalarının huzûruna giderek tâbiiyet ve hizmet vazifelerini ifa ettikleri rivâyet ediliyor. Lâkin ilk yıllara mahsus olan bu münasebetlerin sonraları bozulduğu anlaşılmaktadır[46].

Selçuklu Türkiyesi, böylece, Kılıç Arslan'a ve Konya merkezine tâbi on bir devlete ayrılmış bulunuyordu. Yüksek tahsil ile yetiştirilmiş bulunan bu şehzâdelerin payitahtları da birer kültür merkezi hâline gelmiş idi. Nitekim Niksar ve Koylu-hisar meliki Nasreddin Berkyarukşâh eski İran efsânelerinden «*Hûr-zâd u Pîr-zâd*» kıssasını nazme almış olup bunun bir parçası bize kadar gelmiştir. Şehâbeddin Suhreverdî de *Pertevnâme*sini onun nâmına yazmıştı. Rukneddin Süleyman-şâh'ın kardeşi Milikşâh ve Keyhüsrev'in de şeyh Mecdeddin İshak'a yazdıkları Farsça şiirler de kısmen bize intikal etmiş olup kültür ve sanatta ne derece ileri bir seviyede bulunduklarını gösterir. Süleyman-şâh Malatyalı Muhammed bin Gâzi'yi himâye etmiş ve o da *Ravzat ül-ukûl* adlı terbiyevî eserini ona ithaf eylemiştir. Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd da bir yandan Bizanslılara karşı gâza ve fetihlerle uğraşırken öte yandan payitahtını da edebiyat ve sanat adamları ile doldurmağa çalışmıştır. Onun etrafında yaşayan şâirler ya kendisine veya bu şehre nisbetle şöhret kazanmışlar ve şiirlerini bize kadar ulaştırmışlardır, ki bunlar Bedî'-i Engûriyeî, Muhyevî-i Engûriyeî ve Mahmud-i Engûriyeî adlı şâirlerdir[47].

---

[46] Bahis mevzuu para ve kitâbeler için bak. Halil Edhem, *Kayseriye şehri*, İstanbul 1334, s. 1-15; İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, I, s. 64; Ahmed Tevhid, *Konya müzesinde iki kitâbe*, T O E M, sayı LXXXVII, s. 225; aynı müellif, *Meskûkât-ı İslâmiyye kataloğu*, s. 119-128, 523; İsmail Galip, *Meskûkât Selçukiyye*, s. 9-18.

[47] İbn Bîbî, s. 25, 59, 91; *Ravzat ül-'ukûl*, nşr. H. Massé, s. 5; Ahmed Ateş,

Selçuklu devleti bu siyasî bölünmeye ve hattâ kardeşler arası saltanat mücadelelerine marûz kaldığı hâlde uclarda bulunan Rükneddin Süleyman-şâh, Muhiddin Mes'ûd ve Gıyâseddin Keyhüsrev yine de fetihlerde bulunmuşlar ve Bizansın 1176'da uğradığı sukuttan faydalanarak hudutları genişletmişlerdir. Filhakika Tokat meliki Rükneddin Süleyman-şâh Karadeniz sâhillerine kadar fetihler yaparak Samsun'u ve diğer deniz kenarı bölgeleri idâresine aldı. Çağdaş Bizans tarihçisi Niketas'ın buraları Süleyman'a aid gösterdiği ve Kılıç Arslan'ın bu sâhillerde bir fetihde bulunduğuna dair bir kaydın mevcûd olmadığı gözönüne getirilirse bu hususta bir tereddüt kalmaz. Rükneddin Süleyman-şâh'ın Konya tahtına çıktığı, 1196'da, Bizans imparatorunun Samsun limanına baskın yaptırması da bu bölgelerin Süleyman-şâh'ın Tokat meliki iken alındığını açıkça meydana koyar[48]. Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd da Kastamoni taraflarında Bizanslılara karşı bir buçuk yıl gâza yaptı; pek çok esir aldı. *Dadybra* (Zalîfra, Safranbolu) dört ay mancınıklarla kuşatıldı. Nihâyet Mes'ûd, hıristiyan halkın şehri terketmesi şartıyle, hayatlarına dokunmadı ve yerlerine Türkleri iskân etti. İmparator da utanç verici bir sulh anlaşmasını kabûle mecbûr kaldı. Hattâ Muhiddin Mes'ûd daha sonra imparatora Rûm-ili mücadelelerinde bir yardımcı kuvvet de gönderdi[49]. Süleyman-şâh ve Mes'ûd Karadeniz sâhillerinde ve Kastamoni bölgesinde fetihlerde bulunurken Türkmenler de Garbî Anadolu'da yayılıyorlardı. İmparator İsak'a karşı Alaşehir *(Philadelphia)*de istiklâlini ilân eden Mankaphas mağlûp olunca Ulu-borlu meliki Gıyâseddin Keyhüsrev'e sığındı ve ondan yardım istedi. Keyhüsrev, doğrudan doğruya imparatorla muhasemata geçmemek maksadıyle, ona 1189'da yarı müstakil harekette bulunan Türkmenler arasında asker toplamak müsaadesi verdi. Bizans vâlisi Türkmenlerle birlikte Denizli ve Honas havâlisinde yaptığı istilâdan sonra aldığı ganimetlerle Keyhüsrev'e döndüğü zaman imparatorun hediyelerle gelen elçisi de âsî kumandanın teslimini istiyordu. Keyhüsrev barışın korunması endişesiyle onu teslim ederken hayatına dokunulmaması hakkında da impratordan bir teminat alıyordu. Bu-

---

XII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Farsça eserler, T M, VII-VIII, s. 103-104, 106-109.

[48] Niketas, s. 540; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar,* s. 122. *Amisos* yerli kaynaklarda mutad kaideye göre *Samisûn* (Samsun) olmuştur.

[49] Niketas, s. 477-478, 514. P. Wittek, *Dadybra* ile Devrek arasında bir yaklaştırma düşünüyordu (*Byzantion* 1935, s. 40-44). Fakat bu isim Selçuk kaynaklarında *Zâlîfre* şeklini alan kasaba olup Zâlîfre-boli ve bugünkü Safranbolu'ya daha uygun düşer (*Resmî vesikalar,* s. 157).

nunla beraber bu teslim hâdisesi kardeşlerini kızdırmış ve aleyhinde birtakım dedi-dokulara sebebiyet vermişti[50]. Böylece Kılıç Arslan sâyesinde kudret kazanan ve Anadolu'da siyasî birliğe kavuşan Selçuklu devleti, sultanın son zamanlarında, taksim edildiği halde 1176'da Bizansın sukuta uğratılması sâyesinde uclarda hüküm süren kudretli melikler yalnız hudutları muhafaza etmemişler; bilâkis giriştikleri yeni fetihlerle de memleketi genişletebilmişlerdi. Nitekim İbn Bînî de bu şehzâdelerin hudutlarda daima gâza yapıp her yıl yüz bin esir getirdiklerini ve onları islâmiyetle müşerref kıldıklarını söylerken, mübalâğalı da olsa, bu durumu güzelce ifâde eder[51]. Lâkin kardeşler arasında ve hattâ babalarına karşı başlayan mücâdele bu kudretli devleti sarsmış ve Üçüncü Haçlı ordusu bu parçalanmış Türkiye'den Suriye'ye geçebilmiştir.

7. Selçuklular ve Üçüncü Haçlı Seferi

Alman imparatoru Fredrick Barberos, Üçüncü Haçlı ordusu başında, 1190 yılında hudutlara geldiği zaman Selçuklu Türkiyesi siyasî birliğini kaybetmiş; şehzâdeler saltanat mücadelelerine girişmiş ve bizzat Sultan Kılıç Arslan da Konya'da oğlu Kutbeddin Melikşâh elinde, saltanatı kendisine sağlamak maksadıyle, bir esir veya âlet vaziyetine düşürülmüş bir halde idi. Üçüncü Haçlı seferi Salâhuddin Eyyûbî'nin Suriye'de Haçlılara karşı kazandığı büyük zaferler ve Kudüs'ün fethi (1189) üzerine harekete geçmişti. Bu durum dolayısıyle Bizans imparatoru ile Salâhuddin Eyyûbî arasında elçiler ve hediyeler teâti olunmuş; 1189 Haziranında yapılan muahedeye göre İstanbul'da, câmide, hutbenin Salâhuddin Eyyûbî adına okunması, şehirdeki müslümanların onun himâyesinde bulunması, buna mukabil de yeni fethedilen Kudüs'deki kiliseler de Bizans imparatorluğuna ve Ortodoks mezhebine mensup din adamlarına verilmesi kararlaştırılmış; müşterek düşmanlara yâni Haçlılara ve Selçuklulara karşı ittifak yapılmış ve İstanbul câmiinde kesilmiş olan hutbe Müslüman tüccarların iştiraki ve büyük bir merâsimle okunmuştur[52].

---

50 Niketas, s. 392-394. Niketas Keyhusrev'in hıristiyan bir anadan doğduğunu söyler (s. 530). Anonim *Selçuk-nâme* ise anasının tekfur Kaloyan'ın baldızı olduğunu kayıtla bu hususu teyid ve tavzih eder (s. 41). Lebeau, XVI, s. 413; G. Finlay, *Medieval Greece and Trebizond*, s. 295.

51 İbn Bîbî, s. 26-27.

52 Bahaeddin Şeddâd, *Sîretu Salâhuddîn*, s. 116, 203; İbn ül-Esîr, XII, s. 19; Ebû Şâme, II, s. 160.

Buna mukabil Kılıç Arslan ile F. Barberos arasındaki eski bir dostluk mevcûd idi. Türkler ile Almanlar arasında ilk dostluk münasebeti Alman imparatorunun akrabasından olan Saksonya dukası Henri'nin 1171'de Anadolu yolu ile Filistin'den Almanya'ya dönüşü münasebetiyle başlar. Filhakika çağdaş bir Alman kaynağına göre Tarsus'dan Ereğli'ye gelen Alman dukası sultanın gönderdiği 400 kişilik bir süvari alayı ile hudutta istikbal edildi. Oradan merasimle Aksaray *(Axarat)*a gelen Henri Kılıç Arslan tarafından yüksek bir kabûle mazhar oldu; aralarında çeşitli mevzular ve dinler üzerinde sohbetler . cereyan etti ve sultan onu yolcu yaparken de kendisine hil'atler, ipekli kumaşlar, at ve parslar hediye eyledi[53]. Alman ve Bizans imparatorları arasında İtalya'da çıkan ihtilâf dolayısıyle de Kılıç Arslan ile Barberos arasında elçi ve hediyeler teâti olunarak bir dostluk kurulmuştur. Hattâ sultanın imparatorun kızı ile evlenmesi kararlaştırıldığı; lâkin kızın ölümü izdivaca imkân vermediği de rivâyet olunmuştur. Nitekim Manuel, 1176'da, sultana mağlûp olduktan sonra, Alman imparatoruna yazdığı bir mektupta onu bu anlaşma dolayısıyle takbih etmişti. Alman imparatoru Edirne'ye varınca Bizanslılar zayıf bir durumda bulundukları için mukavemet edemedi; bir anlaşma ile Haçlıların Anadolu'ya geçmesine râzı oldu; Salâhuddin Eyyûbî'ye de bu orduyu durduramıyacağını bildirdi[54]. Daha önce Ulah *(Vlaques)*ların hükümdarı da Alman imparatoruna 40,000 kişilik bir Kuman ordusuyle Bizans'a karşı kendisine yardım edebileceğini teklif ediyor ve bazı taleplerde bulunuyordu. Bu sırada Kılıç Arslan ve oğlu Kutbeddin Melikşâh'ın elçileri de Edirne'ye varmış: Fr. Barberos'a eski dostluktan ve Rûmların hiyânetlerinden bahsetmişler; Kılıç Arslan'ın «Türk, Ermeni ve Süryanilerin büyük sultanı» başlığını taşıyan mektubunu sunduktan sonra Alman ordusunun Türkiye'den serbestçe geçmesi ve kendi paraları ile erzak ve sair ihtiyaç maddelerini satın alması üzerinde bir anlaşma yapılmıştır[55]. Selçukluların Almanlarla gerek Edirne'de ve gerekse Konya muhasarası sı-

---

[53] Arnoldi, *Chronica Slavorum*, nşr. G. H. Pertz 1868, s. 23-25.

[54] İbn ül-Esîr, XII, s. 19; Ebû Şâme, *Ravzeteyn*, II, s. 151.

[55] Tagenon, Fr. trc. Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, Paris 1829 (IV. Kısım, Alman tarihçileri külliyatı), s. 28 (Bu metnin lâtincesi *Monumanta Germania Historia*, XVII, s. 512-514); *Recueil de Canisius* (ayni yerde) s. 171-172. İslâm kaynakları Alman imparatorunun sultan'a elçi gönderip «Bizim maksadımız sizin memleketiniz değil, Kudüs'tür» diyerek kendilerine yolların ve çarşıların açılmasını istediğini, birbirlerine hediyeler gönderdiklerini yazarlar (Zehebî, *Tarih*, Topkapı 2917 XV, 220a; Ebû Şâme, II, s. 156).

rasında yaptıkları anlaşmalar bazı Arap kaynaklarında Kılıç Arslan'ın Alman imparatoru ile gizli bir ittifak yaptıkları tarzında mânâlandırılmıştır[56]. Bununla beraber Sultan ile İmparator arasında mevcûd dostluğa ve Almanların serbest geçişten başka Türkiye'den bir talepleri olmamasına rağmen yine de Sel;uklular, Bizanslılardan farklı olarak, mücâdelelerini yapmışlar ve imkân kalmayınca da bir anlaşma imzaladıktan sonra Kılıç Arslan bundan dolayı Salâhuddin Eyyûbî'ye mektup göndererek özürler beyan etmiştir[57]. Nitekim büyük Alman ordusuna karşı İslâm dünyasının ümitleri de Uc Türkmenlerine ve Sultan Kılıç Arslan'a bağlanmış ve bu husus kaynaklarca da belirtilmiştir.

Salâhuddin Eyyûbî'nin Haçlılara karşı büyük zaferler kazanması ve Kudüs'ü fethetmesi üzerine harekete geçen Üçüncü Haçlı ordusu 200,000 - 600,000 arasında gösterilmektedir. Alman ordusu Türk elçilerini de beraberinde tutarak Birinci Haçlı seferini değil ikinci seferin yolunu takiple Alaşehir ve Denizli'ye geçerek Selçuklu topraklarına girdi. Haçlılar sultanın ülkesinde rahatlıkla yollarına devam edeceklerini sanıyorlardı. Nitekim başlangıçta Türkmenler bu ordunun yolundan uzaklaşarak dağlara çekildi ve kendilerine hayvan ve erzak satarak ticârete giriştiler. Çağdaş bir Haçlı kaynağı «yol boyunca Türk çadırları ve sürüleri» ile karşılaştıklarını, «sâbit bir ikametgâhı bulunmayan Türkler hayatlarını çadır altında geçiriyor; hayvanları ile otlakları dolaşıyor ve daima silâhlı ve muharebeye hazır bulunduklarını» söyler. Haçlı ordusu Bizans hudutlarını aşan bu Türkmenlerle karşılaştıktan sonra Ulu-borlu *(Sozopolis)* bölgesine girdi. Nihâyet Haçlıların yorgunluk, soğuk ve açlıktan sıkışmalarından faydalanan Türkmenler davul ve boru sesleri ile saldırmağa başladılar. Almanlar beklemedikleri böyle bir durumla karşılaşınca Selçuk elçileri Türkmenlerin «hiç bir kanûna (devlete) itaat etmeyen, komşu beldeleri yağmaya alışık bulunan bir kavim olup sultan ile de savaşmaktan çekinmediklerini» beyan ettiler. Bazı İslâm müellifleri ise Türkmenlerin Haçlı ordusuna karşı mücadelelerini sultanın emri olarak gösterirler. Alman ordusu Ulu-borlu tarafında dağ ve geçitleri geçerken Türkler tarafından hayli kayıplara uğradı. Bu ordu imparator Manuel'in 1176'da bozguna uğradığı Kumdanlı *(Myriokephalon)* geçidi-

---

[56] İmâdeddin İsfahânî, *el-Feth ül-Kusî*, s. 208; Bahâeddin Şeddâd, s. 106; Ebû Şâme, II, s. 154.

[57] Ebû Şâme, II, s. 156; Sıbt, XIV, 586 yılı; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, trc. E. Blochet, s. 107. Bir Haçlı kaynağı Konya'da Melik (Melikşâh)ın sarayında Salâhuddin tarafından asker toplamak üzere gönderilen bir hazineden bahsetmekle dikkate şâyân olarak meseleye yeni bir ışık verir (*Recueil de Canisius*, Michaud, I, s. 182).

ni, bir tuzağa düşmemek gayesiyle, sağda bırakarak Akşehir *(Philomelion)* ovasına indi. Bu ilerleyişte Türkmenlerin baskınları da devam etmiş ve düşman hayli kayıplara uğramıştır. Akşehir'e yaklaşırken Türkmenlerin akınlarını durdurmak maksadıyle şehrin emîrine gitmeyi teklif eden Selçuk elçileri beraberlerinde bulunan imparatorun adamını salıverip orada kaldılar.

Haçlılar Akşehir'de, ilk defa, Selçuklu ordusu ile karşılaşıyorlardı. Bu ordunun başında İslâm kaynakları Melikşâh'ın bulunduğunu söyler. Nitekim Haçlı müelliflerinin *Melich* (Melik) adı ile bahsettikleri de odur. Diğer bir Haçlı yazar Tagenon burada *Galatya* kıralı Melik'in 10000 kişi başında savaşa gelip katıldığını belirtir, ki bunun Ankara melik'i Muhiddin Mes'ûd olduğu meydandadır[58]. Ulu-borlu melik'i Gıyâseddin Keyhüsrev'in kendi ülkesinden geçen Alman ordusuna karşı durumu hakkında hiç bir işaret mevcûd değilse de onun da Akşehir muharebelerinde bulunduğu tahmin edilebilir. Türkler Akşehir ovasında ordugâh kuran Haçlı ordusuna saldırıyor; kıtlık ve yorgunluktan dolayı onu hırpalıyordu; bazı hıristiyanlar bitkin durumda Türklere sığınarak dinlerini bile terk ediyorlardı. Almanların bir kısmı da açlıktan geberen atların eti ile ölümden kurtuluyordu. Şiddetli savaşlar esnâsında iki taraftan da çok kayıplar oldu; Suab dukası da bu muharebelerde yaralandı. Selçuklular, 1190 Mayıs ayında, yorgun olmasına rağmen, kahir Haçlı ordusu karşısında Ilgın'dan Konya'ya doğru çekilmeğe ve son müdafaayı Konya önünde yapmağa karar verdiler. Almanlar da Melikşâh'ın kuvvetlerini takiple ilerliyor ve sultanın oğulları ile savaşarak Konya'ya yaklaşıyorlardı. Alman ordusunun Konya yakınında, sultana aid sûrla çevrili iki sarayını tahrip ettiği veya ırmaklarla sulanmış bir sahaya geldiği rivâyet ediliyor, ki bu tarife göre Almanların Meram bağları'nda karargâh kurdukları anlaşılıyor.

Konya Muharebesi nihâyet başlıyordu. Haçlı kronikleri Konya'yı büyük Alman şehri *Kolonia* (Köln) kadar genişlikte tarif ederler. Türkler Konya önünde mânialar ve hendekler vücûda getirip ok yağmuru ile

---

[58] Bu kaynağın rivâyetine göre Haçlıların kahir kuvvetini ve savaş gücünü gören Galatya meliki (yâni M. Mes'ûd) Sultan'ın oğluna (yâni K. Melikşâh'a): «elinde olduğunu iddia ettiğin ve büyük bir kısmını bana vaad eylediğin yağma, silâhlar ve hazîneler nerede? Size göre açlıktan perişan, yorgun ve ölmekte olan muharipler 30,000 kişiyi ric'ate zorladılar; ölüm karşısında bu kadar cesûr ve atılgan askerlere rastlanmamıştır» derken durumu ve kardeşler arası münasebeti güzel aksettirir. Kaynak bu bilginin sultanın rehinelerinden alındığını da ilâve eder (Fr. trc. Michaud, *Bibl. des Croisades*, I, s. 182).

zırhlı Alman ordusunu durdurmağa çalıştılar. Haçlılar Konya gibi büyük bir şehrin içerden ve dışardan askerlerle dolu olduğunu düşünerek ya şehre hücûm etmeden yollarına devam etmek veya Konya'yı zaptetmek üzere müzakere ettiler. Nihâyet erzak sıkıntısı, Türklerin kendilerini serbest bırakmaması mülâhazaları ile savaşa karar verdiler. Bu karara göre oğlu Suab dukası şehre saldırırken İmparator Frederick de dışardaki Türk kuvvetleri ile savaş yapacaktı. Hendekleri ve sûrları aşmak isteyen düşman ordusunun birkaç defa giriştiği hücûmlar Selçukluların şiddetli müdafaaları ve verdirdikleri kayıplar ile püskürtüldü. Fakat imparator ovada savaşırken dukanın kumandasındaki kuvvetler artık sûrları aşmağa muvaffak oldu. Müslüman ve hıristiyan kaynaklarının müttefik olarak ifâdelerine göre şehre giren Haçlı ordusu çarşıları yağma yaparak aldıkları erzak ve ganimetlerle ihtiyaçlarını giderdi; birçok tahribatta bulundu ve çok insan öldürüldüler[59].

İmparator şehir dışında ve diğer kuvvetler şehir içinde savaşırken Kılıç Arslan ile Melikşâh, oturdukları kaleden (Alâeddin tepesi) Frederick'e elçi göndererek sulh teklifinde bulundular. Bazı kaynaklar Sultanın İmparatora, iktidar kendisinde değil oğlu elinde olduğu için mağdur durumda bulunduğunu, imparatorun da sultana dostluğa riâyet etmediğini, halbuki kendisinin memleketini işgâl maksadını değil Kudüs'ü kurtarmak istediğini ve sebepsiz yere iki taraftan da çok kan aktığını bildirdi. Türkiye'de mücâdele ve işgâlin tehlikelerini gören imparator Konya önlerinde ve oğlu da şehir içinde savaşırken teklifi kabûl etti. Selçuk topraklarından emniyetle geçişi temin maksadıyle imparatora Selçuklu beylerinden yirmi beş kişiyi rehîne olarak yanında bulundurması da anlaşma icabı idi. Bu suretle Haçlı ordusu Konya ordugâhında beş gün kaldıktan, elde ettiği ganimetlerle birlikte Haziran ayı ortalarında Lârende (Karaman) istikametinde hareket etti. Arap kaynaklarının rivâyetine göre Melikşâh nefret ettiği emîrleri Almanlara rehîne olarak vermiş ve Kilikya Ermeni topraklarına girdikleri zaman Türkmenlerin çapullarına engel olmadıkları bahanesiyle öldürülmüşlerdir. Böylece Kılıç Arslan oğlunun tahakkümünde ve memleket kardeş mücadeleleri içinde bulunduğu bir zamanda gelen büyük Haçlı ordusu mühim kayıplara uğrayarak ve Türklere de aynı derecede kayıplar verdirerek Selçuk topraklarından ayrıldı; fakat Alman imparatoru da Silifke çayında boğuldu[60].

---

59 Bu hâdiseden 10 yıl sonra yapılan Altun-aba vakfiyesi Eski çarşı yanında Yeni çarşı'nın mevcûdiyetini kaydeder, ki bunun bu tahribat neticesi olduğu anlaşılıyor.

60 Bu sefer hakkında Alman kronikleri bol ve tafsilâtlı malûmat verir. Bunlar Godefroi annalları, Tagemon, *Recueil de Canisius*, Avusturyalı papaz Ansbert

8. Kardeşler Arası Saltanat Kavgaları

Haçlı ordusu geldiği zaman Konya'da fiilî iktidarı bulunmayan Kılıç Arslan memleketini oğulları arasında taksim ettikten birkaç yıl sonra onlar arasında kardeşler arası kavgalara şâhid olarak ihtiyarlık günlerini çok ıztıraplı geçirdi; hattâ bizzat onların kendisine karşı isyanlarını da gördü. Kaynaklar ve bu mücâdelelere dair haberler çok karışık mahiyet almış ise de teferruat bir yana bırakılırsa ana çizgilerini doğru olarak verenler vardır. Çağdaş müellif ve sultanın dostu Süryanî Mihael: «1188 yılında Kapadokya memleketlerinde kargaşalık oldu. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyâreddin Hasan ile Sıvas'da hüküm süren sultanın oğlu (Melikşâh) arasında ihtilâf çıktı. Vezir sultanı oğlu aleyhinde kışkırtmakla iki tarafa bağlı kuvvetler arasında, Kayseri civarında, çarpışma oldu[61]. Fakat sultanın ihtiyarlığına saygı gösteren oğlunun askerleri savaştan vazgeçince o (Melikşâh) da Sıvas'a çekildi. Sultan hiddetinden oğlunun ordusuna katılan 4000 Türkmenin yokedilmesini emretti. Fakat bu esnâda Kılıç Arslan'ın damadı bulunan Behramşâh (Mengücikoğlu) Melikşâh hesabına sultan nezdinde tavassutta bulundu; aralarını düzeltti ve vezir İhtiyâreddin Hasan'ın da azlini temin etti». O, İhtiyâreddin'in 200 kişilik maiyetiyle ayrılıp giderken yolda Türkmenler tarafından, 14 Eylül 1189'da, parçalanarak öldürüldüğünü söylerse de Kayseri'de ona aid 589 (1193) tarihli medresesi kitâbesi bunun yanlış olduğu, Kayseri melik'i

---

olup Michaud'nun *Bibliothèque des Croisades*'ında tercüme olarak verilmiştir. (*Collection des Historiens Allemands*, Paris 1829, s. 4-10; 28-37; 174-183; 267). İslâm kaynakları Türkmenlerin mücadeleleri ve Konya muharebesi dışında bilgi'ye sâhip değildir. Kal'at ur-Rûm Ermeni Katoligos'unun Salâhuddin Eyyûbî'ye gönderdiği mektup bu kaynakların çoğunda dercedilmiş olup onunla imparatorun seferi ve Konya'nın kısmen işgâli, çarşılarının yıkılıp yakıldığı, çok insan öldürüldüğü, çok ganimet alınarak Haçlıların açlıktan bolluğa kavuştuğu bildirilmiştir. Tarih Mansûrî Haçlıların çok katil ve yağma, hattâ hamamlardan kadınları aldıklarını yazar (Faksimile neşri, Moskova 1960, s. 96a). İmâdeddin İsfahânî, *el-Feth ul-Kusî*, s. 208; İbn ül-Esîr, XII, 19; Bahâeddin Şeddâd, s. 106-108; Ebû Şâme, *Ravzeteyn*, II, s. 154-156; Sıbt (III. Ahmed 2907), s. 84-85 Zehebî 220-221; İbn Vâsıl, Cambridge, s. 354-356; Süryanî Mihael, s. 407; Ebû'l-Ferec, s. 333; Niketas, s. 408-411; Büyük Vartan, s. 440.

[61] Süryanî Mihael, s. 405; Ebû'l-Ferec, s. 330. Sonucusu savaşı *Konyukh* ovasında gösterir.

Nureddin Sultanşâh'a gidip onun vezirliğini yaptığı, Melikşâh Kayseri'yi alınca kardeşi ile onu öldürdüğü gözüküyor. İmâdeddin İsfahânî'ye göre Sıvas meliki Kutbeddin Malikşâh'ın, babasına tahakküm edebilmek için, veziri İhtiyâreddin Hasan'ı uzaklaştırmağa çalıştı; Erzincan meliki (Behramşâh) bu hususda kendisine yardım etti. Sultan evlâdları ile arayı düzeltmek maksadıyle vezirini ayırdı. O da giderken yolda Türkmenler tarafından fena bir şekilde öldürüldü. Bu fırsattan faydalanan Melikşâh Konya'yı işgâl edip babasına mensup emîrleri bertaraf etti. O, Kılıç Arslan nâmına hareket ediyordu. Fakat hakikatte onu esir sultan gibi yanında da tuttu ve kendisini veliaht ilân ettirdi. Aksaray'ı idâresine aldı; Alman imparatoru Konya'dan Suriye'ye geçtiği zaman durum bu idi. Bu hâdiseyi müteakip babasını beraberine alan Melikşâh kardeşi Nureddin Sultanşâh üzerine yürüyerek Kayseri'yi kuşattı. Kılıç Arslan bu muhasara sırasında bir fırsat buldu ve Melikşâh tarafından kaçıp Kayseri'ye sığındı. Bu vaziyette Konya'ya dönen Melikşâh orada saltanatta istiklâlini ilân etti. Kılıç Arslan da evlâdlar arasında dolaşarak nihâyet Ulu-borlu meliki olan küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanına giderek onunla birlikte Konya'yı elde etti ve daha sonra da Melikşâh'a karşı Aksaray üzerine yürüdüler. Fakat bu şehrin muhasarası esnasında Kılıç Arslan 1192'de öldü[62].

İbn ül-Esîr bu hâdiseleri çok karışık ve farklı rivâyetler hâlinde nakletmekle beraber bazı yeni unsurlar getirmektedir. Birinci rivâyetine göre Kılıç Arslan kardeşler arasındaki mücâdeleyi görünce taksimden pişman olarak devletini tekrar büyük oğlu Kutbeddin Melikşâh idâresinde birleştirmek istemiş; onu takviye maksadıyle kendisini Salâhuddin Eyyûbî'nin kızı ile evlendirmeğe teşebbüs etmiş; fakat bu sefer diğer kardeşlerin ihtirasları canlanmış ve babalarına itaatten vazgeçmişlerdir. Bu sebeple itibarı kaybolan ihtiyar sultan oğullarını birer birer dolaşmış; nihâyet hürmet gördüğü küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarmıştır. Onunla birlikte Selçuklu sultanı «*melûn*» diye hitabettiği Kayseri meliki Nureddin Sultanşâh üzerine yürümüş ve bu esnâda ölmüştür[63].

---

62 *El-Feth ul-Kusî*, s. 353-354. İmâdeddin, İhtiyâreddin Hasan'ı 'Afrâs'ın veya Gafras'ın oğlu ve Kılıç Arslan'ın en büyük emîri, bütün devlet işlerinin nâzımı olarak gösterir ve Selâhuddin Eyyûbî'ye elçi gidip Sultan ile sulhu onun yaptığını bildirir (s. 99, 353). Bahâeddin Şeddâd'ın bu hâdiselere dair haberleri de umumî olarak İmâdeddin'i teyid eder. Fakat Kayseri'deki medresesi kitâbesinde adı Hasan bin Ebû Bekir olduğuna göre (*Kayseriyye şehri*, s. 2) Gafras isminde bir yanlışlık olmak gerekir.

63 İbn ül-Esîr,, XII, s. 35; Ebi'l-Fîda, III, s. 88.

Son ifâdenin tamamiyle yanlışlığı bir yana esasında bu rivâyet Melikşâh'ın tahakküm ettiği babası nâmına hareket edip onu kendi hesabına kullanmasının hariçte bu şekilde bir akis bıraktığını gösterir. Anonim *Selçuk-nâme* Haçlıların Konya'ya gelişinde (1190) Melikşâh'ın veliaht bulunduğunu söylemekle aynı vak'aya ve tefsire bağlı kalır[64]. Kılıç Arslan'ın saltanatı Melikşâh'a bırakmadığı, bilâkis onun tahakkümünden kaçıp kendisiyle savaşa giderken öldüğü hakikat olduğuna göre bütün aksi rivâyetler bir yakıştırmadan ibarettir. İbn ül-Esîr'in başka kaynaklara uygun, fakat yine karışık olan diğer bir rivâyeti hakikate daha yakın bulunmaktadır. Buna göre Melikşâh İhtiyâreddin Hasan'ı uzaklaştırmış; o da Kayseri melikinin yanına gitmiş ve hizmetinde kalmıştır. Melikşâh babasını Sultanşâh'a karşı Kayseri muhasarasına sürüklediği zaman fırsat bulan Kılıç Arslan Melikşâh'ın tasallutundan kurtulmak için Sultanşâh'a kaçmış; Melikşâh bu durumda Konya'ya dönüp istiklâlini ilân etmiştir. Bu sefer Nureddin Sultanşâh da babasını kendi emellerine âlet etmek isteyince Kılıç Arslan ondan da kaçarak küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e gitmiş ve onunla Konya üzerine hücûm edip almış; onu kendisine veliaht yaparak orada yerleşmiş ve Melikşâh üzerine yürüyüp Aksaray'ı huşatırken hastalanarak ölmüştür[65].

Melikşâh böylece babasını hükmü altına alarak onun nâmına, fakat hakikatta saltanatı kendi hesabına sağlamak maksadıyle harekete geçmiş ve kardeşlerini ortadan kaldırmak için ihtiyar sultanı sürüklemiştir. Anonim *Selçuk-nâme* Melikşâh'ın veliahtlığını Birinci Teşrin 1189 (585 Ramazan)da göstermekle onun Konya'ya ve babasına tahakküm ettiği tarihi de vermiş olur[66]. Nitekim Orta Anadolu'da hâkimiyetini kurmağa çalışan Melikşâh Malatya meliki bulunan kardeşi M. Kayserşâh'ı da sıkıştırınca o da 1191 (587)de Salâhuddin Eyyûbî'ye sığınmış; kardeşinin babasına tahakküm ederek memleketini elinden almak istediğini şikâyet etmiş; nihâyet Melik Âdil'in kızı ile evlenerek Salâhuddin'in Melikşâh'a gönderdiği mektup sâyesinde 1191 sonlarında Malatya'ya dönebilmiştir. Melikşâh babasını sürükleyerek Kayseri'yi kuşatınca sultan fırsat bularak Nureddin Arslanşâh'a kaçmış; buna kızan Melikşâh da Konya'ya dönüp sultanlığını ilân etmiş ve kendi adına hutbe okutmuştur. Fakat Nureddin

---

[64] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 40.

[65] İbn ül-Esîr, XII, s. 35; Sıbt, 588 yılı; 'Aynî, 588 yılı; Baybars Mansûrî, 48b-49a; Nüveyri, IV, 17a (Köprülü 1188).

[66] Anonim, s. 39. Eski bir takvim de Melikşâh'ın 587 yılında veliahd olduğunu yazmakla bu hususu teyid eder (*Tarihî takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 954, s. 76.)

Sultanşah da kendi hesabına ihtiyar sultanı daha fazla sıkıştırdığı için o da «*mel'ûn*» diye hitabettiği bu oğlundan da kaçarak küçük oğlu Ulu-borlu meliki Keyhüsrev'in yanına gitti; onu kendisine veliaht yaptı ve Konya halkının da dâveti üzerine Keyhüsrev'in askeri ile giderek payi-tahtı kurtardı. Sultan küçük oğlu ile birlikte Melikşâh üzerine yürüyerek Aksaray'ı kuşattı. Burada Uc Türkmenleri (*Türkman ul-Uciyye*), evvelce görüldüğü üzere, yine Melikşâh tarafında mevki aldı-lar. Bu muvaffakiyetsiz muhasara esnâsında Kılıç Arslan hastalandı ve Keyhüsrev babasını Konya'ya götürdü. Kılıç Arslan 1192 Ağustos sonla-rında ölünce veliaht Keyhüsrev Selçuklu sultanı oldu[67]. Fakat Gıyâsed-din'in işleri yoluna koyuncaya kadar bir müddet babasının ölümünü gizli tuttuğuna dair Sibt'in kaydı bilâhare onun küçük oğlu tarafından ve İbn 'Avâriz vasıtasıyle Ereğli'de zehirletildiğine dair bir söylentiye de imkân vermiş ve kardeşler arası mücâdelede bu türlü bir propoganda da kul-lanılmıştır[68].

Selçuk tahtını ele geçirmek isteyen Melikşâh bir müddet babasiyle birlikte büyük bir nüfûz kazanmış; Haçlı ordusunun Konya'ya gelişinde kardeşi Muhiddin Mes'ûd'u da yanına alarak başlıca kuvveti temsil et-miş; 1189—1191 arasında saltanatı kendi emellerine göre kullanmış; ni-hâyet bu yıl içinde babası ile Keyhüsrev'e karşı mağlûp olarak bir yıl sürmeyen saltanatı kaybetmiştir. Melikşâh'ın bu saltanatı az sürdüğü ve babası hayatta iken de meşrû sayılmadığı için bir *Selçuk-nâme*'nin ifâ-desiyle «onun saltanata mübâşereti istiklâle inkilâb etmediği ve diğer on bir kardeşle birlikte olduğu cihetle zikredilmedi» ve Selçuk sul-tanları arasında mevki alamadı[69]. Kutbeddin Melik-şâh Konya'yı ve tahtı kaybettikten, Keyhüsrev orada *veliahd* ve babası-nın ölümü üzerine *Sultan* olduktan sonra da Sıvas ve Aksaray'ı muhafa-za etmiş ve bazı kaynakların babasından az sonra öldüğüne dair ifâde-lerine rağmen onun bir müddet daha mücâdeleye devam ettiği anlaşıl-mıştır. Gerçekten Melikşâh kendisine aid Sıvas ve Aksaray arasında se-fer yaparken Kayseri'ye de uğrar; kardeşi Nureddin Sultanşâh'a yardım vaadlerinde bulunurdu. Fakat babasının veziri İhtiyâreddin Hasan ona Melikşâh'a inanmamasını ve sakınmasını tavsiye ederdi. Son bir seyaha-

---

67 Süryanî Mihael, s. 407, 410; Ebû'l-Ferec, s. 330, 337, 341; İbn ül-Esîr, XII, s. 30, 35; Bahâeddin Şeddâd zeyli, s. 302, 306; Ebû Şâme, II, s. 209; Baybars, Mansûrî, 48b-49a; Sıbt ve 'Aynî, 588 yılı; İmâdeddin, s. 354.

68 Anonim, s. 40; Sıbt, 588 yılı.

69 Niğdeli Kadı Ahmed, s. 294. Onun bu saltanat iddiası veya müddeti bir yıldan az sürmüştür, der.

tinde Kayseri dışında Nureddin ile buluşan Melikşâh onu öldürdükten sonra şehri kuşatıp aldı ve İhtiyâreddin Hasan'ı da parçalatarak cesedini sokaklarda bıraktırdı. Nihâyet halkın galeyanı ile Kayseri'de kendi adını taşıyan Hwâce Hasan medresesinde defnolundu; az sonra da Melikşâh öldü[70]. Bu hâdisenin tarihi verilmemiştir. Lâkin Süryanî Mihael Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra kardeşler arası mücâdelelerden faydalanan Ermeni kıralı II. Leon Kayseri meliki (Nureddin) üzerine yürüyüp onu mağlûp ve Kayseri yakınında bir kalesini işgâl ettiğini, Elbistan meliki (Mugîseddin Tuğrulşâh) de himâyesine aldığını ve bu hâdiselerin 1195 yılında vukubulduğunu söyliyerek Nureddin Sultanşâh ile Melikşâh'ın bu zamana kadar hayatta olduklarını ve mücâdelenin devam eylediğini meydana kor[71]. Eski bir takvim de Kutbeddin Melikşâh'ın kardeşi Nureddin'i 593 (1196)de ödürdüğünü yazar. Nitekim Kayseri'de Melikşâh nâmına 593 (1196) yılında basılmış bir sikke de bu tarihi teyid etmiş bulunuyor[72]. Esâsen Kayseri'de Sultanşâh zamanında 589 (1193)de yapılan Hoca Hasan medresesi kitâbesi de sultanın vezirinin kendi yanından ayrılarak Nureddin Sultanşâh'ın hizmetine girdiğini, onun ve Nureddin'in Kılıç Arslan'dan sonra hayatta bulunduklarını, herhalde Ermenilere karşı yardım müzakeresi sırasında Melikşâh'ın Nureddin'in öldürüldüğünü gösteren delillerden biridir. Böylece Kılıç Arslan'ın son günleri ve kardeşler arası mücâdelelere dair çok karışık kayıtlar aydınlığa kavuşmuştur. Bu kardeşler arası mücâdelenin devamını aşağıda göreceğiz.

9. Kılıç Arslan'ın Şahsiyeti ve Eseri

Kılıç Arslan siyasî ve askerî kudreti, büyük zaferleri, geniş görüşü ile tarihin büyük şahsiyetlerinden biridir. Bizans tarihçisi Niketas'ın ifâdesine göre 1185'de yetmişini aşkın bulunuyordu, ki ölümünde 80'ine vardığı ve tahta çıktığı zaman 40 yaşlarında bulunduğu anlaşılıyor. Bu Bizans müellifine göre sultan vücutca, alîl, el ve ayaklarından rahatsız olduğu halde seferlerinden ve gayelerinden aslâ ferâgat etmemiş; birçok

---

[70] Nuvayri, IV, 17a.

[71] Süryanî Mihael, s. 411. Ebû'l-Ferec, Urfalı tabip Hasnon'un Anadolu'ya gidip *Emîr-i ahûr* Seyfeddin ile İhtiyâreddin Hasan'ı tedâvi ettiğini, oradan gidip Ahlt şâhı Aksungur Hazâr-dînarî (1193—1198)yi de sıhhate kavuşturduğunu ve 1228'de öldüğünü söyler (*Chronography*, s. 391), ki bununla da İhtiyâreddin Hasan'ın bu yıllar arasında hayatta olduğu anlaşılır.

[72] *Tarihî takvimler*, s. 76; İ. Artuk, *VI. Türk Tarih Kongresi zabıtları*, Ankara 1967, s. 243.

muharebeye araba ile gitmiş; irâde ve azmini göstermiştir. Bu tabiî kusurları dolayısıyle Andronikos'un nükte ve istihzalarına sebebolurdu[73]. Nitekim başka bir kaynak Kılıç Arslan'ın ortanca kardeşini, kendisinden daha güçlü ve yakışıklı olduğundan, kendisine rakîp saydığını yazar[74]. Çağdaş mezkûr Bizans müellifi Kılıç Arslan'ı 1176'da mağlûp ettiği Manuel gibi büyük bir imparator ile mukayese ederken sultanın daha akıllı ve basiretli olduğunu, daima büyük bir ihtiyatla hareket ettiğini, cesûr ve kudretli kumandanları sâyesinde yorgunluklarını giderdiğini ve zaferler kazandığını söyler, ki hayat ve faaliyetleri bu ifâdeyi teyid eder[75]. Sıbt, Kılıç Arslan'ın yaşlanınca hareket kabiliyetini kaybettiğini belirtmekle alîl hâlinin ihtiyarlık zamanına aid olduğuna delâlet eder[76]. Bununla beraber 70 yaşını aşdığı bir zamanda bile azim ve irâdesini muhafaza etmiş ve araba içinde giriştiği savaşlarda zaferler kazanmıştır. Arap kaynakları Kılıç Arslan'ın heybetli, azametli, gâzalarının çok olduğunu, yüksek siyâset ve adâletiyle şöhret kazandığını belirtmekte müttefiktirler. Yukarıda zikredilen Ermeni müellifi Kılıç Arslan'ın dehşetinden her tarafta korktuklarını, bununla beraber adâletten ayrılmadığını, çok akıllı olduğunu belirtir.

Tarih Kılıç Arslan'ın tabeasına bir *baba* şefketiyle muamele ettiğine, selef ve halefleri gibi, Türklerde mevcûd ananenin dikkate şâyân bir mümessili olarak, hıristiyan tabeasına çok geniş bir dinî müsamaha gösterdiğine, nihâyet hür fikirli ve geniş görüşlü bir hükümdar olduğuna şahitlik eder. Filhakika meşhûr vekayinâmenin yazarı ve Malatya Süryanî patriği bulunan Mihael ile 1181'de dost olmuştu. Bu şehre gidişinde onun ve Müslüman âlim ve filozofların iştirakiyle huzûrunda dinî ve felsefî münakaşalar yaptırır idi. Bu hıristiyan âlimine göre sultan daima yanında Kemaleddin adlı bir filozof bulundururdu. Malatya'ya gidince patriğe dostâne bir mektup, ruhanî bir asâ ve altunlar göndermiş; ertesi yıl tekrar bu şehre varınca Barsuma manastırına üç emîr ile birlikte bir kıt'a asker göndermiş; patrik Mihael'i dâvet etmiş ve gelişinde onu bizzat karşılamıştı. İslâm ananesine aykırı olmasına rağmen onu elinde İncil ve haç bulunduğu halde kabûl edeceğini bildirmişti. Böylece Mihael ve maiyeti haçları mızrakla-

---

73 Niketas, s. 119.
74 Keşiş Grégoire, s. 342.
75 Niketas, s. 169.
76 588 yılı.

rın ucunda kaldırarak ve dinî şarkılar (ilâhiler) söyleyerek sultanın huzûruna çıktılar. Sultan, patriğin elini öpmesine müsaade etmeden kendisini kucakladı; onunla dinî meseleler ve Kitb-ı mukaddes üzerinde görüştü. Hattâ patriğin rivâyetine göre dinî bahislere girişince sultanın gözlerinden yaş da geliyordu. Bu istikbâl ve sohbetten çok memnun olan hıristiyanlar kiliseye giderek sultan ve milleti için dua yaptılar. Kılıç Arslan Malatya'da bir ay süren bu ikameti esnâsında patriğe çeşitli sualler sormuş; hediyeler göndermiş ve Barsuma manastırını vergiden affeden bir ferman vermiştir. Filozof Kemaleddin'in Süryanileri medhi de sultanı çok memnun etmişti. Bizanslılara karşı kazandığı zaferlerin hikâyesini yapan mektubunda da Allahın bu zaferleri patriğin duaları sâyesinde kendisine nasip eylediğini belirtecek kadar geniş ve hür düşünceli, her din mensuplarını kendisine bağlayacak derecede büyük ve siyasî idi[77]. Kudüs'den gelip Almanya'ya dönerken misâfiri olan Alman dükü Henri ile görüşürken ona İsa'nın menşei hakkında «İlk insanı çamurdan yaratan Allahın İsa'yı da bâkireden vücûda getirmiş olmasına inanmak güç değildir» mütalâasını bildirirken hem İslâmiyet ve Hıristiyanlığın müşterek akidelerine bağlı kalmış ve hem de anlayışı ve nezâketine dair güzel bir misal vermiştir[78]. Zamanında Anadolu'nun Ortodoks kiliseleri teşkilâtını muhafaza etmiş ve İstanbul patriği ile münasebetleri serbestçe devam etmiştir. Ankara metropoliti 1173'de şehirde hıristiyan nüfûsun çok az kalması dolayısıyle geçim sıkıntısı çekerek İstanbul *Synode* meclisine baş vurarak Amasra piskoposluğuna tâyinini istemiştir[79].

Kılıç Arslan zamanında kültür faaliyetleri hakkında kaynaklarda fazla bir şey yoktur. Fakat sultanın dinî ve felsefî mevzulara alâkası yanında İslâm hukukunda geniş bir anlayışa sâhip olduğu, i c t i h â d müessesesini geliştirmek istediği görülüyor. Gerçekten huzûrunda yaptırdığı dinî ve hukukî bir münakaşada Şa'rânî, İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin bütün müctehidlerin isâbetli olduğunu dediğini ileri sürüyor; Alâeddin Kâşânî ise Ebû Hanife'nin müctehidlerin hatâ ve sevap işleyebilecekleri tezini müdafaa ediyordu[80]. Kılıç Arslan ictihâd müessesesini genişleterek dinî-hukukî nassları yumuşatmak maksadıyle birinci fikri tutuyordu. Onun bu geniş anlayışı, hür düşünceye ve felsefeye temayülü dolayısıyle Suriye atabegi Nureddin Mahmud bu büyük sultanı hakikî bir müslü-

---

[77] Süryanî Mihael, s. 309-391, 394, 395.

[78] Arnoldi, *Chronica Slavorum*, s. 25.

[79] Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non- musulmans*, ve *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, II, s. 157.

[80] İbn ül-'Adîm, *Buğya*, Brit. Mus. Add. 23354, 2b.

man değil bir «*zındık*» sayıyor; sulh yapılması için bu İslâm gâzisini tecdid-i imâna ve Haçlılarla cihâda dâvet ediyordu[81]. Atabeg koyu bir müslüman ve büyük bir mücâhid olmakla beraber o da zarûret hâlinde hıristiyanlarla sulh yapıyor ve böylece bu ithamlarında siyasî rekabetin âmil olduğu gözüküyor. Bununla beraber bu ithamlar Selçuklu sultanının hür düşüncesi ve felsefî temayülleri ile de ilgilidir.

Kılıç Arslan zamanında Konya'dan geçen ve müslüman ziyâretgâhları hakkında eser yazan Herevî şehirde zengin ve beylerin bahçelerinde mermerden erkek ve kadın heykellerine rastlamış ve bunları tasvir etmiştir[82]. Obruk'da bulunan bir ziyâret-gâhta mescid, kilise ve heykeller vardı ve bunlar Türkler tarafından Hazret-i Ömer zamanında şehid olmuş Müslümanlar olarak ziyâret ediliyor; Rûmlar da bunları kendilerine aid sayarak buraya geliyor; iki din mensupları burada câmi veya kilisede dua ediyorlardı[83]. Kılıç Arslan'ın hıristiyanlara karşı âlicenaplığı ve onları himâyesi dolayısıyle Haçlı kaynaklarında hıristiyanlığa mütemayil olduğuna dair birtakım efsâneler meydana çıkmıştır. Nitekim Haçlı müellifi Nicola de Treveth Kılıç Arslan'ın anasını kont St. Gilles'in hemşiresi olarak göstermiş ve bu kadının ölürken sultana hıristiyanlığa inanmasını ve onları sevmesini vasiyet etmiş; o da anasına yaptığı bir mezar üzerine geceleyin bir haç işâreti koymuştur. Buna benzer bir masala göre de Alman imparatoru Frederick'in kızına talip olduğu zaman hıristiyanlığı kabûl edeceğini bildirmiştir. Sultanın Aksaray'da kabûl ettiği Alman prensi Henri ile görüşmesinde anasının asîl bir Alman kızı olduğuna ve Türkiye'ye gelip babasiyle evlendiğine dair beyanı da bu rivâyetler arasında kayde şâyândır[84]. Kılıç Arslan'ın diğer Türk hükümdarları gibi geniş dinî müsamahası ve hıristiyan tabeasına karşı şefkati bu rivâyetlerin meydana çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim çağdaş bir Ermeni müellifi de sultanı Ermenilerin hâmisi ve velînîmeti gösterirken hıristiyanların düşüncelerine tercüman oluyor[85]. Hür ve geniş düşüncesine rağmen Kılıç Arslan da, devrin hükümdarları gibi, müneccimlere inanıyordu. Filhakika zamanın müneccimleri 1186 Birinci Teşrin (Şaban 582)de yıldızlar mizan burcunda toplandığı zaman Nuh tufanı gibi bir tufanın bütün dünyayı istilâ edeceğini, şiddetli zelzele ve kasırgalar çı-

---

81 İbn ül-Esîr, *Tarih Atabekiyye*, s. 291.

82 Herevî, *Kitâb uz-ziyârât*, nşr. D. Sourdel-Thomine, Şam 1953, s. 59.

83 Herevî, s. 59-60; Ebû Hâmid al-Andalusî, *Tuhfat ul-Elbâb*, nşr. G. Ferrand, JA (1925), s. 133-134.

84 Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, I, s. 441; Lebeau, XVI, s. 292.

85 Keşiş Grégoire, s. 344, 346, 348.

karak her tarafın harap ve insanların helâk olacaklarını söylemişlerdi. Kaynaklara göre sultan diğer hükümdarlardan daha fazla bu kehânete inanmış ve çok para sarfederek yer altında müstahkem evler ve sığınaklar inşâ etmişti. Başka ülkelerde de insanlar yiyeceklerini yanlarına alarak mağaralara sığınmışlardı. Tâyin edilen gün çok sâkin geçip kehânet tekzip edilince sultan müneccim-başını (astroloğunu) çağırarak neden yalan söylediklerini sormuş; o da yaptığı nükte ile kendisini kurtarmış ise de azil de edilmiştir[86]. Tiflisli Şerefeddin Hüseyin'in *Kâmil ut-Ta'bir* adlı Farsça tâbirnâmesini sultana ithaf etmesi de bu münasebetle kayda şâyândır[87].

Kılıç Arslan hür düşünceye ve hıristiyanlara karşı geniş müsamaha ve âlicenaplığa sâhip olduğu kadar hıristiyanlarla dolu ve sarılı bir ülkede mukadderatının İslâmiyete ve gâza mefkûresine de bağlı bulunduğunu müdrik idi. Gerçekten 566 (1170)de yeniden kurduğu Aksaray'da kendisine bir saray (Ak-saray adı buradan gelir), askerlerine meskenler inşâ ederken şehirde câmiler, medreseler, *ribât* (zâviye)lar ve çarşılar yaptırmış; Azerbaycan'dan buraya gâziler, âlimler ve tüccarlar getirterek yerleştirmiştir. Bir ordugâh ve gâza üssü hâline getirdiği bu şehirde İslâm rûhu ve gâza mefkûresinin bozulmaması için de kötü insanlar ile Rûm ve Ermenilerin Aksaray'a girmelerine müsaade etmemiştir. Çok defa burada oturduğu ve seferlerine buradan başladığı için, diğer Ortaçağ Anadolu şehirlerinden herbiri, hususiyetine göre bir ünvan taşırken, Aksaray'a da bu hüviyeti dolayısıyle *Dâr uz-zafer*, bazen *Dâr ul-Cihâd* veya *Dâr ur-ribât* ünvanları verilmişti. Ordusunda dinî vazifeleri görmek ve gâza rûhunu canlı tutmak maksadıyle ilim ve din adamları bulundurdu. Böylece hıristiyan halk için adâleti ve şefkati ile tanınan Kılıç Arslan müslümanlar için de tarihe İ s l â m g â z i s i ve d i n m ü c e d d i d l e r i n d e n biri olarak geçmiştir[88].

Kılıç Arslan Anadolu'da Dânişmendlileri ortadan kaldırmak suretiyle millî birlik temelini attıktan, düşmanlarını ve hususiyle Bizanslıları 1176'da bir daha baş kaldıramıyacak bir şekilde ezdikten sonra memleket, siyasî kudretiyle muvazi olarak, iktisadî ve kültürel bakımlardan da

---

[86] Ebû'l-Ferec, s. 320; Ebû Şâme, II, s. 73; İbn ül-Esîr, XI, s. 199; Zehebî *Kitâb ul-'İber*, s. 125b.

[87] Fâtih Ktp. No: 9654; S. Ünver, *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940, s. 90.

[88] Aksarayî, s. 38; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 190, 292; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 38; Hamdullah Kazvînî, *Nuzhet ül-Kulûb*, s. 111; *Tarih-i Güzîde* ,s. 482; İbn Bîbî, s. 137-138.

yükselmeğe ve şehirler mamur olmağa başladı. Haçlı kaynakları F. Barberos'un gelişinde Konya'yı büyük ve muhteşem, sûr ve hendeklerle çevrili bir şehir ve ortasında kale olarak tasvir ederler. Haçlı ordusu sultanın şehir civarında (Meram) iki güzel sarayını yıkmışlar; şehirde ve kalede sultana ve oğlu Melikşâh'a aid sarayları görmüşlerdi[89]. Babası Sultan Mes'ûd tarafından inşasına başlanan ve Alâeddin Keykubad'a isnad olunan câmi ve Konya sarayının da onun ve diğer Selçuklu sultanlarının eseri olduğunu kitâbeleri göstermektedir[90]. Bu binalar ve Konya sûrları sonradan Keykubad tarafından yeniden inşâ olunmuştur. Sultanın oğlu Süleyman-şâh zamanında yapılan 598 (1202) tarihli Altun-aba vakfiyesi bu devir Konyası hakkında mühim kayıtlar verir. Filhakika Konya'da Sultan medresesi, Eski câmi, Altun-aba medresesi, Eski çarşı, Yeni çarşı *(Sûk)*, Allâme çarşısı, emîrlere ve tâcirlere aid câmiler, boyahane, kârhane, sabunhane gibi imalâthaneler, İslâm dünyasından gelmiş birçok kimselere aid ticarethaneler kurulmuş; şehir sûrlar dışına *(Zâhir ul-medine)* taşmış; Hutenî, Meydan, Bakırcı Yusuf mahalleleri teşekkül etmiş; ticaret (Bedreddin Yalman hanı) ve yolcu hanları vücûda getirilmiştir. Vakfiye medreselerin kütüphaneleri ve çalışma tarzları hakkında da bilgi verir[91]. Bu kayıtlar bile Alman Haçlılarının tahribatına rağmen şehrin mamurluğu hakkında bizi aydınlatır. Niğde'nin de Kılıç Arslan tarafından imârına dair bir mermer kitâbe de XIV. asırda şehrin Ereğli kapısında mevcûd idi[92].

Kılıç Arslan memlekette siyasî birliği ve emniyeti kurmakla şark-garp istikametinde gelişen ve Anadolu'da birleşmeğe başlayan büyük ticâret yolları da iktisadî ve kültürel kalkınmaya imkân vermişti. Bu sebepledir, ki ilk Selçuk kervansarayı kendisi tarafından Aksaray'a bir konak mesafede inşâ edilmiş ve bir başkası da onun emîrlerinden Altunaba tarafından Konya-Akşehir yolu üzerinde yapılmıştır[93]. Bu imâr faaliyetlerine kendi ülkelerinde melik olarak hüküm süren oğulları da devam etmişti. Bu imâr işleri kültür gelişmesiyle birlikte cereyan ediyordu. Sultan Kılıç Arslan oğullarını ileri bir kültür ile yetiştirebilmiş ve bunların bir kısmı da şâir olmuştu. Bu sebeple henüz bir U c ş e h r i sayılan

---

89 Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, IV, s. 36, 180-181.

90 Loytved, *Konia*, Berlin 1907, s. 23, 28, 57; *Nüzhet ul-kulûb*, s. 97.

91 *Altun-aba vakfiyesi*, nşr. Osman Turan, Belleten XLII, s. 223-235.

92 Niğdeli Kadı Ahmed, s. 191, 293. Ereğli kapısının «*Karataş ve Hasandağ karşısında*» olduğu, kitâbenin mermer üzerinde nefîs bir şekilde hakkedildiği belirtiliyor.

93 Osman Turan, *Selçuk kervansarayları*, Belleten XXXIX (1946), s. 476.

küçük Ankara (Engüriye)'da Muhiddin Mes'ûd'un yanında birtakım şâir ve edibler bulunmuş; diğer oğulları nâmına da birtakım eserler ithaf edilmiştir. Altun-aba vakfiyesi Konya'da şehre mensup olanlar yanında Şark İslâm ülkelerinden gelmiş bazı tâcir ve sanatkârların isimlerini de verir. Aslen Buharalı olan Ali bin Muhammed bin Hibetullah bin Muhammed ül-Buharî el-Bağdadî de Anadolu'ya gelmiş ve Konya kadısı (baş kadı) olmuş ve 565 (1169)da orada ölmüştür[94].

Kılıç Arslan'ın ülkesi uzun zamandan beri istilâ ve savaşlara sahne olmuş; birçok yerler yıkılmış ve ziraî hayat ve istihsal de sarsılmış idi. Anadolu'da bulunan Türkmenlerin büyük bir kısmı da henüz göçebe veya yarı-göçebe bir hayat sürmekte idi. Bu sebeple istihsali artırmak, göçebeleri yerleştirmek ve memleketi mamûr bir hâle getirmek de Kılıç Arslan'ın faaliyetleri arasında idi. Sultan Dânişmendliler ile savaşlarında, onlar gibi, Hıristiyan çiftçileri kitle hâlinde sürüp memleketinde iskân ederken imâr ve istihsal siyaseti güdüyordu. Gerçekten bu zamanda hem Selçuklular ve hem de Dânişmendliler kitle hâlinde Hıristiyan çiftçileri kendi memleketlerine nakl ve iskân etmişlerdir[95]. Göçebeler de artık toprağa yerleşiyor ve çiftçilikle uğraşıyorlardı. Altun-aba vakfiyesi Konya civarında Ay-tekin, Gün-doğdu, Arpa-çimen, Kozlu-dere, Turgut köylerinin mevcûdiyetini kaydeder, ki bu Türklerin artık kesif olarak yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir. Bununla beraber Kılıç Arslan zamanında Türkiye'de ve husûsiyle hudut bölgelerinde yüzbinlerce göçebe hâlinde Türkmenler feodal bir devlet anlayışı ile yarı müstakil bir hayat sürmekte ve bâzı vak'alarda sultanın emirlerine bile bağlı kalmadan hudutların muhafazasında ve genişlemesinde hizmet etmekte idiler. Türkmenlerin yarı müstakil hareketlerini anlamıyan Bizanslılar ve Haçlılar onların akınlarını sultanın emriyle yaptığını sanarak onu ahdı bozmakla itham ediyorlardı. Bununla beraber Sultan da Türkmenlerin hizmetlerini takdir eder ve onların müstakil hareketlerine ses çıkarmazdı. Bu da bazen onun siyâsetine uygun düşerdi. Memleketin iktisadî inkişafı sâyesinde ilk defa altın dinâr Kılıç Arslan tarafından bastırılmıştır[96]. Halbuki son zamanlara kadar altın paranın daha sonra, I. Keykâvüs tarafından bastırıldığı sanılıyor ve sadece ilk gümüş paralar kendisine is-

---

[94] Zehebî, *Târih ü-İslâm*, XIV, s. 8a.

[95] Keşiş Grégoire, s. 343-347; Süryanî Mihael, s. 259, 345; *Souverains Seldjoukides*, s. 89.

[96] İbrahim Artuk, *Abbasî ve Anadolu Selçukilerine aid iki eşsiz dinâr*, İstanbul Arkeoloji müzeleri yıllığı, sayı 8, s. 46.

nad olunuyordu[97]. Buna mukabil Kılıç Arslan zamanında Dânişmendliler kurulu iktisadî ananelere uygun olarak rûmca ibareli paralar bastırıyorlardı. Kılıç Arslan mektup, kitâbe ve paralarında «Türk, Ermeni ve Süryaniler»in veya «Rûm, Ermeni, Frenk ve Şam memleketlerinin büyük sultanı İzzeddin Ebû'l Feth Kılıç Arslan» ünvan ve lâkablarını kullanırdı. Kılıç Arslan düşman ve tehlikelerle dolu bir ülkeyi genişletmiş, kuvvetlendirmiş; uzun bir mücâdele hayatında bütün rakiplerini ezerek siyasî birlik ve emniyete sâhip bir Türkiye vücûda getirmiştir. Oğulları arasında vukubulan saltanat kavgaları bir sarsıntı yaratmış ise de devlet kolaylıkla kendisini toplayabilmiş ve memleket süratle ilerleme yoluna girmişti. Bu tarihî hizmeti dolayısıyle Kılıç Arslan Anadolu'da Türk vatanının kuruluşunda, İslâm dini ve medeniyetinin kökleşmesinde büyük bir mevki kazanmıştır.

---

[97] Bu gümüş paralara hem üzerlerinde, hem de Altun-aba vakfiyesinde dinâr denildiği gibi Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrul-şâh'ın gümüş sikkeleri de dinâr ismi ile basılmıştır (İsmail Galip, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, İstanbul 1309, s. 13).

VII

II. SÜLEYMAN-ŞÂH VE MERKEZİYETÇİ DEVLET (1192 — 1205)

1. Keyhüsrev'in Melikliği ve Saltanatı

II. Kılıç Arslan'ın 1192'de ölümü üzerine veilahd olan küçük oğlu, Selçuklu sultanı oldu. Keyhusrev'in anası anonim *Selçuk-nâme*'ye göre Bizans imparatorluk ailesine mensup bir kadın idi. Fakat Bizans tarihçisi Niketas Khoniates, bu münasebetten bahsetmeksizin, anasının sadece hıristiyan olduğunu söyler[1]. Keyhusrev bulûğ çağına kadar babasının yanında kalmış; tahsil ve terbiye görmüştür, ki hocasının Mecdeddin İshak olduğu sultanın ona yazdığı bir şiirden anlaşılmaktadır[2]. Kılıç Arslan, eski Türk saltanat hukukuna ve feodal an'anelerine göre, devletini on bir evlâdına taksim edince Gıyâseddin Keyhusrev'i de, Borgulu (Ulu-burlu) merkez olmak üzere, 1182'de fethedilen Kütahya'ya kadar uzayan garp vilâyetlerine melik tâyin etti. Bazı kaynaklar onu Konya meliki de gösterirler, ki bu da Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Kutbeddin Melik-şâh'ın pahtahtı ele geçirmesi üzerine babası ile birlikte şehri istirdad etmeleri ve veliahd olarak da burada onun yanında bulunması ile alâkalıdır[3]. Gıyâseddin Key-

---

[1] Anonim *Selçuk-nâme* (Ankara 1952, s. 41). Onu Bizans tekfuru Kaloyan'ın *Despina*'nın hemşiresinin kızı olarak gösterir. Fakat Keyhusrev'in en küçük evlâd oluşu bu Kaloyan'ın imparator Yuannis Komnenos (1118-1143) ün bahis mevzuu olamıyacağına delildir ve Kılıç Arslan'ın 1162'de İstanbul'da bulunduğu zamanda böyle bir Bizans prensesi ile evlenmesinin zor olduğu kanaatını verir. Bununla beraber, Niketas (s. 531) bu kadının sâdece bir hıristiyan olduğunu söyler. Yine bak. Cl. Cahen, *Seljukides de Rûm, Byzantins et Francs d'après le Seljuk-nâme — anonyme* (Melanges H. Gregorie, Bruxelles 1951, III, s. 103).

[2] İbn Bîbî, *El-Evâmir ul-'Alâiyye*, s. 13.

[3] Niketas Konya, Lycaonia, Pamphilia ve Kütahya'ya (*Cotien*) kadar uzayan vilâyetleri Keyhusrev'in idâresinde gösterir (s. 531). Bu kayıd İbn ul-Esîr'de de vardır (*Tarih*, XII, s. 35). Merkez olan Borgulu eski *Sozopolis* şehridir. Selçuk-

husrev, diğer kardeşleri gibi, melik bulunduğu Borgulu'da Bizans'a karşı mücadelelerine devam ediyordu. Alâşehir *(Philadelphia)*'de imparator İsak Komnenos'a karşı ayaklanıp istiklâlini 1189'da ilân eden Th. Mankaphas Keyhusrev'e sığınınca o da hudutlarda yığılan Türkmenlerle yardım etmeyi hesabına uygun buldu. Âsi kumandan Türkmenlerle birlikte Denizli (*Laodikea*) ve Honas havâlisini istilâ ve tahrip ederek Keyhusrev'e döndü. Ona karşı harekete geçen Bizans imparatoru, Selçuklu melikine hediyelerle birlikte bir elçi gönderip âsi kumandanın teslimini istedi. Keyhusrev sulhun muhafazası endişesiyle onu teslim ederken hayatına dokunulmamasını da şart koştu. Bununla beraber, bu hâdise kardeşler arasında Keyhusrev'e karşı bir takım dedi-kodulara sebep oldu[4].

Keyhusrev ve ülkesi, 1190'da, Alman imparatoru Fr. Barberos'un başında bulunduğu III. Haçlı ordusunun güzergâhında olduğu halde kaynaklar onun adından ve bir faaliyetinden bahsetmezler. Haçlı ordusuna karşı esas kuvveti ağabeyleri Kutbeddin Melik-şâh ve Muhiddin Mes'ûd teşkil etmekle beraber, bu sefere katılan bir papazın mektubuna göre, Denizli - Uluborlu arasında Almanlar'a karşı çıkıp Ak-şehir'e kadar onlara zayiat verdiren Uc Türkmenlerinin Keyhusrev'e tâbi olması dolayısıyle herhalde onun da Ak-şehir muharebesinde bulunduğuna delâlet eder. Kaynaklar Kılıç Arslan'ın Gıyâseddin'i veliahd tâyin ettiğinde müttefiktirler. Anonim *Selçuk-nâme* ise Haçlıların gelişinden yedi ay önce Kutbeddin Melik-şâh'ı veliahd yaptığını söyler, ki bu kayıt İbn ul-Esîr'in, Kılıç Arslan'ın, bu taksimden pişman olarak bütün memleketi Melik-şâh'ın idâresinde toplamak istediğine dâir ifâdesine uygundur[5]. Aslında Kutbeddin Melik-şâh babasına tahakküm ederek saltanata geçmek için onu, devleti kendi idaresinde birleştirmek ve meşrûiyetini göstermek maksadıyle, kardeşlerine karşı giriştiği seferlere zorlamış; nihâyet Haçlı seferinden sonra onun Kayseri'de bulunan kardeşi Nureddin Sultan-şâh'ı muhasarası esnasında Melik-şâh'ın tahakkümünden bıkan sultan bu oğluna sığınmış; fakat onun da saltanat için babasına baskı yapması Kılıç Arslan'ın, kaça-

---

lulardan sonra Kiçi-borlu'nun meydana çıkması üzerine, diğerinden büyük olduğunu ve ayrılığını göstermek için, buraya Ulu-borlu adı verilmiştir. Kılıç Arslan'ın memleketi on bir oğluna taksim etmesinde kaynaklar müttefik olmakla beraber İbn Bîbî başka bir yerde on iki kardeşten bahseder (s. 65); Süryani Mihael de, isimleri saymadan memleketin on iki evlâd arasında taksim edildiğini söyler (s. 410). Bununla beraber biz on ikinci kardeş ve onun bir vilâyetin melîki olduğu hakkında sarîh bir kayda sâhip değiliz ve bu kayıd belki 12. kardeşin taksimden önce ölmesi ile ilgilidir.

[4] Niketas, s. 393, 394; Le Beau, *Histoir du Bas-Empîre*, XVI, s. 413.

[5] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 40; İbn ül-Esîr, XII, s. 35; Ebî'l-Fidâ, III, s. 88.

rak, Ulu-borlu'da oturan küçük oğlu Gıyâseddin'in yanına gitmesine sebep olmuştur. Kılıç Arslan Gıyâseddin tarafından çok iyi karşılanmış ve büyük oğullarının ihtirasları ile çok sıkıntılar çeken sultan nihâyet onu kendisine veliahd tâyin etmiştir. Bu durumda Konya'ya dönen Kutbeddin Melik-şâh kendisini Selçuklu sultanı ilân etti ise de Kılıç Arslan bu gayrı-meşrû ilânı kabûl etmiyerek Keyhusrev ile birlikte onun üzerine, Konya'ya yürüdü. İhtiyar büyük sultanın şan ve şerefle dolu şahsiyetine bağlı bulunan şehir halkının müzaheretiyle Kutbeddin Melik-şâh Aksaray'a çekilmek zorunda kaldı. Sultan, burada da Gıyâseddin ile birlikte büyük oğlunu muhasara etmiş; bu esnada ölmüş ve bu sûretle de Gıyâseddin Keyhusrev, 1192 senesinde, bir müddet babasının ölümünü gizli tuttuktan sonra, sultanlığını ilân etmiştir[6].

I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ilk saltanatı altı yıl (1192-1196) sürmüştür. Kardeşler bunu tanımamakla beraber, Melik-şâh'a âid bir sikke ve Kayseri'de Sultan-şâh adını taşıyan 589 (1193) tarihli medrese kitâbesinin gösterdiği üzere kendilerini Melik olarak kaydederler. Bu, meliklerin sultan unvanını alamadığını ve hükümdarlık hukuk ve an'anelerini çiğnemeğe cesaret edemediklerini gösterir[7]. Gıyâseddin Keyhusrev önce Kutbeddin Melik-şâh'ın ölümü üzerine bu en şiddetli ve ihtiraslı ağabeyinin saltanat rekabetinden kurtulmuştur[8]. Bundan sonra da onun saltanatına rekabette bulunması gereken Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd Kastamonu ve Bolu taraflarında fetihlerle uğraştığı[9], Tokat meliki Rükneddin Süleyman-şâh da Orta ve Şarkî Anadolu'da kardeşlerini itaate almak ve memleketlerini ilhak etmekle meşgûl bulunduğu ve nihâyet rekabet bu ikisi arasında devam ettiği için Sultan Gıyaseddin Keyhusrev Konya tahtını muhafazada güçlük çekmedi; hattâ bu durumdan faydalanarak Bizans'a karşı fetihlere de girişti[10]. Filhakika Bizans imparatoru III. Alexis'in

---

[6] Süryani Mihael, s. 410, Bar Hebraeus Ebû'l-Ferec, s. 341; İbn ül-Esîr, XII, s. 35; B. 'Ayni, *'Ikd ul-Cumân*, Veliyüddin Ef. 2390, s. 159-161; Baybars Mansûrî, Bodleian, Poc, 324, s. 48b-49a; Sibt Aksaray'ın alındığını (Ahmed III, 2907, 588 senesi) 'İmâdeddin ise *Uc* Türkmenlerinin buna mâni olduğunu *(el-Feth el-Kusî*, s. 354) yazar, ki Melik-şâh babasına karşı da Türkmenleri yanında tutuyordu. İbn Bîbî Uc beylerinin Konya'ya gelip Keyhusrev'e hediyeler getirmiş; onu tâziye'den sonra tebrik etmiş; ellerindeki menşûrları yenileyip hil'at ve ihsanlar aldıkdan sonra yurtlarına dönmüş olduklarını yazar (s. 30).

[7] Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334, s. 2; A. Tevhid, *Meskûkât*, s. 121.

[8] İbn ül-Esîr, XII, s. 35; Nuveyri, *Nihâyet ul-Ereb*, Köprülü Kth. 1188, s. 17a; 'Aynî ve Ebî'l-Fidâ, aynı yerlerde.

[9] Niketas, s. 447, 448; Le Beau, XVII, s. 13, 14.

[10] Niketas, s. 531. Süleyman-şâh itaat eden kardeşlerini yerinde bırakmış ve etmeyenleri bertaraf eylemiştir (Hamdullah Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, GM, s. 483).

Konya - İstanbul arasında ticaret yapan sultanın tabeası Türk ve Rumların mallarını müsâdere ve kendilerini hapis etmesi, sultanın da Mısır hükümdarı Melik ül-Âdil'in Antalya yolu ile imparatora gönderdiği atları ve hediyeleri alması, iki devlet arasında bir ihtilâf yarattı. Gıyâseddin Keyhusrev, kendi mazeretinin kabûl edilmediğini ve hapis edilen tâcirleri serbest bırakmadığını görünce, arada mevcûd muahedenin ihlâl edildiğini ileri sürerek, ordusu ile Bizans topraklarına girdi ve fetihlerini Menderes nehri vadilerine kadar götürdü. Selçuklu sultanı pek çok esir ve ganimet alarak bu seferden döndü. Esir eylediği halkı beşer bin kişilik kafileler hâlinde ve defterlere yazdırarak Akşehir'e kadar getirdi. Bu hıristiyan halkı, bu havâlide iskân ettirdi; kendilerine köyler, meskenler, arazi, zirâat âletleri ve tohum dağıtarak yerleştirdi. Muhacirleri beş yıl kadar da vergiden muaf kıldı ve hattâ imparatorla sulh yapılınca kendilerine memleketlerine dönüp dönmemekte de serbest bulunduklarını bildirdi. Bu sûretle Haçlı seferi esnâsında nüfûsu azalan bu bölgenin imârını ve istihsali artırmayı sağladı. Hıristiyanlar bu yeni vatanlarından ve devletin âdil idâresinden o kadar memnun oldular, ki bir daha kendi memleketlerine dönmediler. Hattâ aynı Rûm kaynağının ifâdesine göre, Bizans idâresinden daima şikâyetçi olan hıristiyanlardan bir çoğu, bu durumu görerek, Selçuklu ülkesine göçtüler. Bu hususu anlatan Bizans müellifi: «Bu kadar iyi muamele esirlere kendi memleketlerini unuttturdu. Birçok yerlerin halkı, muharebe olmadan sultanın ülkesine hicret etti. Böylece zamanımızda Rûm şehirleri boşaldı ve barbarların memleketlerine giderek, oralarda koloniler kurdular. Zâlimlerin (Bizanslı tiranların) zulmuna uğrayan ve yardımlarından mahrûm kalan halkların efendilerine karşı sevgi duymamalarına ve kendi arzuları ile yurtlarından ayrılmalarına hayret etmemelidir» diyerek durumu aydınlatır[11]. Bu hâdise Selçuklu devleti ve sultanlarının, başlangıçtan beri, memleketlerini imâr, iskân ve istihsali artırma siyâsetlerinin örneklerinden birini teşkil eder. Zirâ devamlı savaşlar ve istilâlar nüfûs zayıatına ve harâbiye sebep oluyor; bilhassa *Uc* (*hudut*) larda yaşayan göçebeler de henüz yerleşik hayata geçmemiş bulunuyordu. Esasen imparator Manuel, 1146 yılında, hıristiyan halkı Ak-şehir'den İzmit sâhillerine nakletmişti. Ak-şehir havâlisine nakledilen bu hıristiyan halk son devre kadar din ve mil-

11 Niketas, s. 502, 505; Le Beau, XVII, s. 27, 28; Osman Turan, *Le Souveraines Seldjoukides*, Studia Islamica, I, s. 90; *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1969, II, s. 156-157.

liyetlerini muhafaza ediyordu[12]. Bu hâdise kaynak ve tedkikler de III. Alexis'in üçüncü hükümdarlık yılında gösterildiğinden, 1198 senesinde vukubulmuş olarak kabûl edilmiştir[13]. Halbuki Konya'da 592 senesinde Gıyâseddin Keyhusrev ve 593'de de Rükneddin Süleyman-şâh adına para basıldığı için, bu hâdisenin 1196 yılında, saltanat değişmesi hâdisesinden evvel olması gerekir, ki bu tarih üzerinde tekrar durulacaktır. Filhakika Tokat meliki Rükneddin Süleyman-şâh'ın 1196 yılında Konya'yı alarak Selçuklu tahtına oturması ile Gıyâseddin Keyhusrev'in ilk saltanatı (1192 - 1196) sona erer.

2. II. Süleyman-şâh

Kılıç Arslan bu oğluna, büyük dedesi ve Türkiye Selçuklu devletinin kurucusunun adını vermiş ve tahta çıkınca da ikinci Rükneddin Süleyman-şâh olmuştur. Büyük sultan bütün oğulları gibi Süleyman'ı da çok yüksek bir tahsil ve terbiye ile yetiştirmişti. Kardeşler arasında en kudretlisi olan Süleyman, devrinde zekâ ve dehâsiyle, güzel şiirleri, edebiyat, belâgat ve *hatt* (yazı) sanatı ile tanınıyor; hikmet (felsefe) ile fazla uğraşıyordu. Hattâ bu sebeple dinî akidesi hakkında bazı tenkidlere uğradığı rivâyetleri de vardır. Süleyman-şâh'ın bize kadar gelen Farsça bir kıt'ası hem onun şairliği hakkında çok güzel bir fikir verir; hem de kardeşi Kutbeddin Melik-şâh ile de saltanat mücadelesine giriştiğini gösterir[14]. Süleyman-şâh askerî ve siyâsî büyük hamleleri yanında, diğer bir kısım kardeşleri gibi, yüksek kültürü dolayısıyle, ilim ve edebiyat mensuplarını da himâye ediyordu. O Malatya'yı 1201 Haziranında (19 Ramazan 597) kardeşi M. Kayser-şâh elinden aldığı zaman Malatyalı Muhammed bin Gâzi'ye *Ravzat ul-'ukûl* adlı terbiyevî bir eser yazdırmıştır. Selçuklu hizmetinde vezirlik de yapan müellif, birtakım hikâyeleri toplayarak yazdığı bu eserini Rükneddin Süleyman nâmına telif ettiğini ve ondan ihsanlar gördüğünü belirtir[15].

---

[12] W. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, trc. M. Pektaş, İstanbul 1961, s. 204. Hıristiyan halkın dinini muhafaza etmesi hakkında bak. W. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Frygia*, Oxford 1895, I, s. 16; Osman Turan, *İslamisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia Islamica, X, s. 151.

[13] Son olarak bak. L. Brehier, *La vie et la mort de Byzance*, Paris 1947, s. 356.

[14] İbn Bîbî, s. 59.

[15] Eser H. Massé tarafından tercümesi ile birlikte (Muhammed Gazi de Malatya, *Le Jardin des Esprits*, Paris 1938) neşredilmiştir. Yine bak. A. Ateş; *Turkiyat*, VII-VIII 2, s. 104-106.

Rükneddin Süleyman-şâh, Tokat'ta melik olarak hüküm sürdüğü ilk yıllarda, Bizans'a komşu olan Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd ve Borgulu meliki Gıyâseddin Keyhusrev gibi hıristiyanlara karşı seferlerine devam etmiş ve yaptığı fetihler sâyesinde memleketini Karadeniz sahillerine kadar genişletmiştir. Filhakika Bizans tarihçisi Niketas Samsun (*Amisos*, eski Türk kaynaklarında *Sâmisûn)* ve diğer sâhillerin Rükneddin Süleyman'a aid olduğunu ifâde eder. Nitekim aynı müellif Tokat (*Dokeia*) meliki Rükneddin (*Rukratinos*) Konya tahtına çıktığı sırada Bizans imparatoru III. Alexis'in Samsun limanına yanaşan gemileri yağmalatması ve sultanın buna karşı harekete geçmesi bu bölgelerin onun meliklik zamanında fetholunduğunu gösterir[16]. Böylece Rükneddin ilk melikliğinde ve kardeşler arası saltanat mücadelelerinde, husûsiyle babasının hayatta bulunduğu sıralarda kuvvetlerini sâdece Bizanslılar aleyhinde fetihlerde kullandı. Bunun bir delili de Tokat'a yakın olduğu halde Niksar ve Koylu-hisar beldelerine dokunmamış olması ve burada hüküm süren kardeşi Nasreddin Berkyaruk-şâh ve diğer komşu kardeşleriyle ihtilâfa düşmekten sakınmasıdır. Nitekim bu beldeleri Konya tahtına çıktıktan sonra fethetmesi de buna delâlet eder[17]. Gerçekten Dânişmendlilerin merkezi ve Rûmlarla gâzâlarda başlıca cihâd üssü olan Niksar'da kendi nâmına yazılı bir kale kitâbesi 594 (1197) tarihini taşıması bu sebepledir[18]. Kaynakların zekâsı ve dehâsı hakkındaki kayıtları onun yüksek siyâseti ile teyid edilmiş ve kardeşleri birbirleri ile mücadele ederken fetihlerine devam eden Süleyman-şâh onların birbirlerini sarstığı ve bertaraf ettiği bir zamandır, ki harekete geçmiş ve Selçuk tahtını kazanmıştır. Esasen bu devirde de Me-

---

16 Niketas Khoniates, s. 530. Gürcü kaynakları Kıraliçe Thamara'nın Kara-deniz sâhillerini Alexis Komnenos'a vererek Trabzon imparatorluğunu kurduğunu söylerken, umumî bir ifâde ile, bütün Asya ve Kapadokya'nın Karadeniz sâhillerine kadar Rükneddin'e âid bulunduğunu da belirtir (Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 465). Niketas'a dayanan P. Wittek de, haklı olarak, Süleyman'ın Kızıl-ırmak ve Yeşil-ırmak vâdilerini takiple sâhilleri de fethettiğini ileri sürmüştür (*Bizanslılardan Türklere geçen yer adları*, Selçuklu araştırmaları dergisi I (1969), s. 220 (Byzantion 1935 den tercüme). Bu âlim şark kaynaklarının sarahatine dayanarak Dokeia'nın Tosya değil, Tokat olduğunu da belirtmiştir (aynı makale, s. 220, 232). Halbuki tarihî coğrafya tedkiklerinde Dokeia bugünkü Tosya sanılıyordu (W. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî coğrafyası*, trc. Mihri Pektaş, İstanbul 1961, s. 355). Esasen *Dânişmend-nâme* de Tokat'tan başka *Tukiya* adını da verir, ki burası Tosya olmalıdır. Süleyman Anadolu'nun ilk fethinde Kara-tekin, sonra da Dânişmendli Emîr Gâzi tarafından fethedilen Kara-deniz sâhillerini tekrar açmakla da büyük bir hizmet etmişti.

17 İbn ul-Esîr, XII, s. 36; Nuveyri, IV, s. 17a.

18 İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitabeler* I, s. 65.

lik-şâh daha fazla kuvvet kaynaklarına sahip olduğu ve babasını da kendi idaresinde tuttuğu için Süleyman-şâh saltanat mücadelelerinin dışında kalmakta isabet ediyordu.

Kutbeddin Melikşâh Kayseri'yi almadan önce daha zayıf kardeşlerini sıkıştırıyordu. Malatya meliki Mu'izeddin Kayserşâh'ı teslime zorlaması ve onun da 1191 Eylülünde (587 Ramazan) Salâhuddin Eyyûbî'ye giderek kardeşinin babasına tahakkümde bulunması ve kendi ülkesini elinden alması hususunda şikâyeti üzerine bu tarafta yayılması duraklamıştı. Zira Salâhuddin Malatya melikine çok itibar göstermiş; Melik ül-Adil'in kızı olan yeğenini ona vermiş; bu suretle 1191 yılı sonlarında memleketine dönen Mu'izeddin Kayserşâh artık cesâreti kırılan Melikşâh'dan kurtulmuştur[19]. Lâkin Melikşâh'ın, kardeşi Nureddin Sultanşâh'ı bir hile ile öldürüp Kayseri'yi alması, onun ve babasının veziri İhtiyâreddin Hasan'ı da fecî bir şekilde parçalayıp yok etmesi Rükneddin Süleyman-şâh'ı da endişeye düşürmüş ve artık kardeşine karşı cephe almağa mecbûr kalmıştı[20]. Böylece Rükneddin ile Kutbeddin arasında bir husumetin bu sıralarda başladığı anlaşılıyor[21]. Filhakika İbn Bîbî, S ü l e y m a n - ş â h'ın «b i r a d e r i K u t b e d d i n M e l i k ş â h'a k i n v e d ü ş m a n l ı ğ ı v a r d ı» dedikten sonra onun kardeşine meydan okuyan «E y f e l e k g i b i d ö n e n *Kutb*, s e n d e n b a ş ç e v i r m e m» mısraı ile bir kıt'asını nakleder[22]. Bununla beraber bu hususta başka bir kayda rastlanmamış ve ihtimalki bu iki kardeş arasında fiilî bir çatışma da vukubulmamıştır.

---

[19] Süryanî Mihael, s, 407; Ebû'l-Ferec, s. 330, 337; İbn ül-Esîr, XII, s. 30; 'Aynî, 587 yılı; *Sîretu Salâhuddin*, Zeyl, s. 302.

[20] *Chronique*, III, s. 405; Ermenice tercümesi, (*Documents armeniens*, I, s. 401); Bar Hebraeus, aynı kaynağa ve ona uygun olarak vezirin uzuvlarının, parça-parça edilerek, mızraklar ucunda Sıvas'a götürüldüğünü kaydetmekle beraber hâdisenin bir *Kaynukh* ovasında vukubulduğunu da ekler (*Chronography*, s. 330).

[21] Melik Nureddin Sultanşâh'ın Melikşâh'ın 1191'de Kayseri'yi muhasaradan ve vezîr İhtiyâreddin Hasan'ın kardeşine karşı kendisini devamlı uyarmasından sonra şehrin dışına çıkıp onunla görüşmeye gitmesi ve o esnâda öldürülmesi büyük bir ihtiyatsızlığı göstermektedir. Lâkin kardeşler arası mücâdelelerden faydalanan Kilikya Ermeni kıralı Leon Sultanşâh üzerine yürümüş; onu mağlûp ederek Kayseri civarında bir kalesini zaptetmiş; hattâ aynı müellifin rivâyetine göre Elbistan meliki Mugîseddin Tuğrul-şâh'ı da himâyesine almıştır, ki bu hâdiselerin 1195'de vukubulduğu yazılmıştır (Süryanî Mihael, s. 411). Bu durumda Melikşâh'ın yardım bahanesi ile kardeşini kandırmış olduğu ve bu suretle Kayseri'yi aldığı anlaşılıyor.

[22] İbn Bîbî, s. 59.

Kutbeddin Melikşâh öldükten sonra ilk mücâdele onun mirası üzerinde Süleyman-şâh ile Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd arasında cereyan etti ve birinci hedefi olan Konya ve Selçuk tahtına sâhip olmayı ondan sonraya bıraktı. Bizans kronikine göre «Rükneddin *(Rukratinos)* kardeşinden daha akıllı ve harp sanatında daha üstün olduğundan bir kısım memleketlerini kendisinde bırakmak suretiyle onun dostluğunu sağladı». Zira şiir ve sanatla meşgûl olan ve yanında birtakım şâir ve âlimleri toplayan Muhiddin Med'ûd fetihlerle de uğraşmış; Bizans aleyhinde memleketini genişletmişti. Onun sâhip olduğu Ankara kalesi de kendisini fazla uğraştırması gerektiğini gösteriyordu. Esasen Süleyman «Konya tahtına sâhip olmak için şiddetli bir ihtirasa tutulmuş» bulunduğundan Ankara'daki kardeşi ile anlaşarak asıl gayeye doğru serbest kalıyordu[23].

3. Süleyman-şâh'ın Saltanat Mücâdelesi

Bazı kaynaklara göre Süleyman önceleri Konya üzerinde bir niyet ve ihtirası olmadığını telkin ediyordu. Bu telkin dolayısıyledir, ki I. Gıyâseddin Keyhüsrev Menderes havâlisinde istilâ ve fetihlere girişmiş ve herhalde kardeşinin hazırlıklara giriştiğini öğrendiği için getirdiği esirleri Akşehir'de yerleştirmiş ve hemen imparatorla da mütareke yapmıştır. Süleyman'ın, Konya üzerine harekete geçerken, Keyhüsrev aleyhinde birtakım propagandalara girişerek onu efkârda sarsmağa çalıştığına dair bazı rivâyetler vardır. Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre «Sultan Gıyâseddin'e mensup bazı beyler ondan kaçıp Rükneddin Süleyman-şâh'a sığındılar. Zira rivâyete göre «Gıyâseddin, Emîr *'Avâriz*, diğer dört emîr ile birlikte, Kılıç Arslan'ı zehirletmiş; sonra da bunları öldürmüştür. Biz de kendisinden korktuğumuz için muvafakat ettik. Rükneddin bunu öğrenince hayret etti ve fânî dünya için babasına kasdedenin katli vâcip olduğunu söyledi ve Kayseri'den hareket etti»[24]. Bu rivâyet şüphesiz Sultan Gıyâseddin'e karşı yürüyüşü meşrû göstermek ve efkârı kazanmak maksadıyle çıkarılmış bir söylentiden başka bir şey değildir. Gıyâseddin'in, kendi durumunu kuvvetlendirmek gayesiyle, babasının ölümünü bir müddet gizlemesi (bir rivâyete göre dört ay) de bu iddiaya bir mesned oluyordu. Fakat Gıyâseddin meşrû bir veliahd olmak ve çok ihtiyar-

---

[23] Niketas, s. 531.

[24] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 40-41.

lamış bir babanın, tabiî olarak, saltanat vârisi bulunmak sıfatıyle böyle bir teşebbüse (cinâyete) girişmesine de sebep yoktu. Diğer bir rivâyet de Süleyman-şâh'ın Sultan Gıyâseddin'e, aslen hıristiyan bir anadan doğması dolayısıyle, derin bir kin besliyordu. Bu da doğru ise Rükneddin'in bunu da bir propaganda vasıtası olarak kullandığına hükmedilebilir[25]. Zira hıristiyan kadınlarla evlenmek Selçuklu ve İslâm ananesine aykırı olmadığı gibi, diğer Selçuklu sultanları arasında hür fikirde ve felsefede ileri giden Süleyman-şâh'ın böyle düşünmesi ancak siyasî gaye ile alâkalıdır.

Süleyman-şâh kendisine itaat eden kardeşlerini, kendilerine menşûr vererek yerlerinde bırakmak vaadi ile teskin edip ordusunu topladı; Sıvas, Kayseri ve Aksaray yolu ile Konya üzerine yürüdü. Hattâ İbn Bîbî'ye göre Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine zaten kardeşlerin bir kısmı Süleyman-şâh'ı Konya'ya, Keyhüsrev'e karşı teşvik ediyorlardı. Aksaray'a gelince de diğer askerler kendisine iltihak etti ve ordusu ile payitaht üzerine yürüdü[26]. Konya halkı daha Kılıç Arslan zamanında Keyhüsrev'in veliahdlığına yaptığı yemine sadakat göstererek müdafaada kusur işlemiyordu. Sultanın şehri müdafaa için 60,000 kişilik bir ordusu vardı ve Süleyman-şâh'ın askerlerini Konya'nın bağlarına bile sokmamıştı. Rivâyete göre muhasara dört ay kadar uzadı. Şehrin daha uzun zaman mukavemeti zor idi. Bu sebeple şehrin ileri gelenleri *(serverân ve iğdişân)* Süleyman'a elçi gönderdiler: «İkiniz de efendimizin oğlusunuz. Devletin nâmûsu için size vefâ ve itaat vazifemizdir. Eğer Melik Rükneddinbabası zamanında biraderinin veliahdlığına yaptığı ahde sâdık kalır; dünya ve ahrette kötü bir nâm bırakacak muhasaradan vazgeçer de Konya'dan uzaklaşırsa kendisine sefer masrafı *(na'l-bahâ)* olarak 500,000 dirhem gümüş nakıd para, 300 *İstanbulî* atlas kumaş, 200 altun işlemeli elbise, 3000 arşın çuha, 10,000 arşın keten, 300 baş at, 10,000 koyun ve 300 devenin üç taksitte gönderileceği, eğer memleketi almakta ısrar ederse sultana, çocuklarına, mensuplarına ve hazinesine dokunmayacağına ve istediği yere gitmesine taahhütte bulunmasını ve bir ahd-nâme vermesini ileri sürüyorlardı. Biz onu 300 okçu *(kemandâr)*

---

[25] Niketas, s. 531.

[26] İbn ül-Esîr, XII, s. 36; Nuveyrî, s. 17a; İbn Bîbî, s. 22, 31; Aksarâyî, s. 31; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 293. Anonim *Selçuk-nâme* Süleyman-şâh'ın önce Akşehir'i, sonra da Konya'yı aldığını söylerken (s. 41) hâdise Keyhüsrev'in bu sırada Menderes havâlisinden yeni dönüşü ile karıştırılmış bulunuyor.

ve muhafız *(bedrika)* asker ile hududa kadar götürdükten sonra kendisi tahta çıkmalı» diye teklifte bulundular. Rükneddin Süleyman ancak payitahtı teslimi şartını kabûl edip kardeşine bir ahd-nâme *(sevgend-nâme)*, emîrlere ve şehrin ileri gelenlerine de *mülk, ıktâ, müsellimlik*, mansap menşûrları yazdırıp verdi. Elçi heyeti bu görüşme neticesini sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e arzetti ve ona muhasaranın uzaması dolayısıyle zahirenin azaldığını, halk arasında sıkıntı ve dedi-koduların başladığını bildirdiler. Rükneddin Süleyman'ın kardeşlik hâlini anlamayıp doğru yola gelmediğini, kendilerinin Kılıç Arslan'a yaptıkları yeminden vazgeçemiyeceklerini, eğer Gıyâseddin'e Allahın ve Peygamberin şâhid olduğu bu yeminlerden dönersek ehl-i iman'dan olmıyacaklarını anlattıklarını da söylediler. Böylece kararlaştırılan anlaşmanın esaslarını belirttikten sonra da sultana: «Eğer muvafakat etmezseniz uğrunuzda her şeyi fedâ ederek müdafaaya hazır» bulunduklarını da ilâve ettiler. Sultan onlara dört ay zarfında gösterdikleri vefâ ve gayreti müşahede ettiğini, mühimmat ve erzakın bittiğini, civardaki bağların ve mamûr yerlerin harap olduğunu söyliyerek şartları kabûl ve şehri terke mecbûr kaldığını ifâde etti. İki kardeş arasında yeminli aht-nâme'nin imzalanması üzerine Gıyâseddin Konya'yı terke karar verdi[27].

Rükneddin Süleyman bu anlaşma üzerine şehre giriyor; ileri gelenler kendisini istikbâle çıkıp kurbanlar kesiyor ve Gıyâseddin'e gösterdikleri aşırı sadâkat ve ona karşı giriştikleri mukavemet ve müdafaa dolayısıyle de özür diliyorlardı[28]. Kaynaklar bu hâdisenin yılını vermemekle beraber Konya'da Gıyâseddin Keyhüsrev namına 592'de ve Rükneddin Süleyman-şâh adına da 593'de para basıldığına, Anonim *Selçuk-nâme*'de 7 Zilka'de salı günü şehre girdiğini kaydettiğine göre yeni sultanın tahta çıkışının 7 Birinci Teşrin 1196 senesinde vukubulduğu meydana çıkar[29]. Bu tarih aynı zamanda Gıyâseddin Keyhüsrev'in Menderes havâlisine yaptığı seferin de, Bizans tarihçilerinin hesabına göre 1198'de değil, 1196'da cereyan ettiğini ve ilk saltanatının da dört yıl, iki ay sürdüğünü gösterir. Anlaşmaya rağmen Gıyâseddin Keyhüsrev kendisini emniyette hissetmiyerek geceleyin derhal Konya'yı terketmiş ve bu istical dolayısıyle de iki oğlu, İzzeddin Keykâvüs ile 'Alâeddin Keykubâd'ı, şehirde

---

27 İbn Bîbî, s. 31-32.

28 İbn Bîbî, s. 32-36; Aksarâyî, s. 31; Anonim, s. 41; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 294. İbn Bîbî'nin kaydına aykırı olarak Aksarâyî ve Anonim muhasaranın dört değil bir ay sürdüğünü belirtirler; Sibt, 588 yılı, H. Kazvînî, *T. Güzide*, G M s. 483.

29 Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmiyye kataloğu*, İstanbul 1321, s. 125; İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiye*, İstanbul 1309, s. 9.

bırakarak yola çıkmıştır. Rükneddin Süleyman-şâh merasimle tahta çıktı. Yeğenlerine şefkat gösterip onları yanında kalmaları veya babalarına gitmeleri hususunda serbest bıraktı. Gıyâseddin Keyhüsrev Akşehir yolu ile İstanbul'a gitmek isterken Lâdik'de kendisine ve maiyetine karşı yağma ve tecavüzler olmuş ve bu hususta şikâyetlerini derhal yeni sultana bildirmiştir. Süleyman-şâh Selçuklu hanedânına karşı yapılan bu küstahlıktan dolayı fâilleri idam ettirdiği gibi Konya'ya bağlı bu köyü de yaktırdı. Bu sebepledir, ki bir asır sonra dahı köy *Lâdik-i suhte* (Yanık Lâdik) adı ile tanınıyordu. Bu hâdise üzerine Gıyâseddin yolunu değiştirerek Lârende (Karaman) istikametinde hareket etti. Rükneddin kardeşine emniyet verici cevap verdi; uğrayacağı yerlerde şehirlerin ileri gelenlerine ve *iğdişlere* kardeşi ve maiyetine karşı hürmet ve kabûlde kusur etmemelerini bildirdi. Yeğenlerini de öperek, arzuları üzerine, atabegleri ile birlikte, babalarına gönderdi. Gıyâseddin Keyhüsrev Kilikya hududunu geçerek Orta ve Şarkî Anadolu hükümdarlarına misafir olduktan sonra Trabzon yolu ile İstanbul'a hareket etti, ki bu husus kendi bahsinde belirtilecektir[30].

4. Süleyman-şâh'ın Salatnatı

II. Rükneddin Süleyman-şâh kısa süren (7 Birinci Teşrin 1196 - 6 Temmuz 1204) saltanatına rağmen Selçuklu sultanları arasında kudreti ve devleti birleştirmesi ile büyük hizmetler yapmış bir hükümdardır. Onun kudreti yanında şiddeti de diğer kardeşlerinin kolaylıkla kendisine bağlanmasına veya bertaraf edilmesine imkân verdi. İbn ül-Esîr ve Nuveyri onun icraat ve fetihlerini yazarken, ilk defa, Argun-şâh ile Berkyaruk-şâh'a aid Amasya ve Niksar bölgelerini ilhak ettiğini belirtirler. Gerçekten Niksar kalesinde bulunan Muharrem 594 (Birinci Teşrin 1197) tarihli kitâbe onun Dânişmend-ili'nin bu mühim merkezini kardeşinden aldığını gösterir[31]. Elbistan meliki Mugîseddin Tuğrulşâh da derhal ken-

---

[30] İbn Bîbî, s. 36-39.

[31] Niksar ve Koylu-hisar meliki Nasrüddin Berkyaruk-şâh'ın icraatı hakkında birşey bilmiyor; onun kudretli kardeşi Süleyman-şâh'ın yakınında, Kara-deniz Rûmlarına karşı, ondan ayrı veya birlikte olarak, bir sefere girişmediğini sanıyoruz. Kültür ve edebiyatta yüksek mevkii bulunan Berkyaruk-şâh eski İran efsânesi *Hûr-zâd u Peri-zâd* kıssasını nazma alması edebiyat ve şiirdeki mevkiini gösterir. Bu eserin baş tarafına aid bazı parçaları İbn Bîbî (s. 22-25) vermiştir. Berkyaruk-şâh'ın bu edebî şöhreti dolayısıyledir, ki Harput Artuklu hükümdarı İmâdeddin b. Kara-Arslan (1185—1203) nâmına *Elvâh ul-İmâdiye*'yi yazan

disine tâbi olarak mevkiini muhafaza etti. Böylece sultan Rükneddin Süleyman-şâh, Malatya meliki M. Kayserşâh ve Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd müstesna olmak üzere, bütün kardeşlerini ve ülkelerini idâresi altına aldı.

Süleyman'ın dâhilî mücâdelelerle uğraşmasından faydalanan Bizans imparatoru III. Alexis (1195—1203) doğrudan doğruya Selçuklu Türkiye'sine tecâvüze cesâret edememekle beraber, zâhiren, Giresun'da batan bir geminin emteasını kurtarmak, fakat hakikatta Samsun'u ve limanındaki gemileri yağmalatmak maksadıyle altı parçadan mürekkep bir donanmayı Konstantin Frankopulos kumandasında Karadeniz'e gönderdi. Bizans donanması, İstanbul'a emtea götürmek maksadıyle, Samsun'a yaklaşan gemilere baskın yaptı; ticarî mallarını yağma, sâhiplerinin de bir kısmını esir edip bir kısmını da denize attı. Hayatta kalan tâcirler bizzat devlet tarafından girişilen bu tecâvüzü imparatora şikâyet ettiler; fakat müsbet bir netice elde edemediler. Alâkalı Konya tâcirleri meseleyi sultan Rükneddin Süleyman'a arzettiler. Süleyman-şâh, bunun üzerine, imparatora elçi gönderip esir ve malların iadesini istiyor ve imparatora yeni bir anlaşma yapılmasını teklif ediyordu. Selçuklu sultanlarının tâkibettiklerini bildiğimiz ileri görüşlü ticarî siyâsetleri askerî hareketlerini tâyin ediyordu. Nitekim birkaç yıl önce Keyhüsrev'in de, Konya'dan İstanbul'a seyahat eden bir kervanın aynı şekilde tecâvüze uğraması karşısında, Garbî Anadolu'yu istilâsını hatırlayan Bizans imparatoru şimdi yeni bir gaile çıkarmamak düşüncesi ile Sultan ile anlaşmaya mecbûr oldu. Bu sebeple mesûliyeti tamamiyle Frankopulos'a yükleyerek sultanla bir muahede yaptı. Buna göre Bizanslılar Türklere yıllık vergi ödemeğe ve tüccarların malları için de 5000 gümüş (50 *mine*) cevheri tazminat vermeğe râzı oldu. Daha sonra da Milas vergilerini toplamağa memur edilen Mihael de imparatora isyan etmiş; fakat mağlûp olarak Süleyman-şâh'a sığınmıştır. Selçuklu sultanı imparatora kızdığı için âsîyi himâyeden başka verdiği kuvvetlerle Menderes vâdi ve ovalarını da istilâ ettirdi ve Bizans kaynağına göre bu esnada Frankopulos Rûm beldesinde öyle zulümler yaptı, ki ecnebiler bu derece ileri gidemezdi[32].

---

meşhûr *Işrâkiye* felsefesi kurucusu Şahâbeddin Sühreverdi (öl. 1191) *Pertevnâme*'sini de bu Selçuklu melikine ithaf etmiştir (İbn Bîbî, s. 25). Massignon eserin Berkyaruk-şâh nâmına ve İ. H. Uzunçarşılı II. Kılıç Arslan nâmına yazıldığını söylemekte; fakat A. Ateş ne birinci ve ne de ikinci âlimin bu kayıdlarını teyidin mümkün olmadığını yazmaktadır (*Türkiyat*, *VII-VIII* 2, s. 103-104), ki bu iki müellifin de İbn Bîbî'yi dikkatle okumamış olmaları ile alâkalıdır. Zîra Selçuklu tarihçisinin mufassal nüshası bu hususu kaydetmiştir.

[32] Niketas, s. 540-541; Finlay, *History of the Byzantine and Greek empires*, Lon-

Sultan Süleyman-şâh hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan ve babasına aid ülkelerin çoğunu idâresine aldıktan sonra Selçukluların saltanat kavgalarından faydalanan Ermeni kırallığını cezalandırmağa ve işgâl ettikleri Türk topraklarını kurtarmağa karar verdi. Filhakika II. Kılıç Arslan Ermenilere karşı cenup hudutlarını *(Vilâyât-i ucât)* korumak için Sancar-şâh'ı Ereğli *(Erâkliye)*ye, Nizâmeddin Argun-şâh'ı Niğde'ye ve Mugîsiddin Tuğrulşâh'ı da Elbistan'a melik tâyin ettiği halde bunlar Bizans uclarına hâkim bulunan diğer şehzâdeler gibi bir zafer kazanamamışlardır. Hattâ sultanın oğulları arasında uzun süren bir mücâdele devri (1186—1196) Türkiye Selçuklularını o derece sarsmıştır, ki Kilikya Ermeni kıralı II. Leon (1187—1219) Türklere karşı genişleme hareketlerinde muvaffakiyetler kazanmış; Ermeniler Torosların berisine kadar yayılmışlar; Ereğli'yi geçerek Kayseri civarında bir kaleyi almışlar ve hattâ bir rivâyete göre bu şehri bile muhasara etmişlerdi. Türklere karşı bu muvaffakiyetler üzerinedir, ki Leon 1198 yılında «Büyük» veya «Muhteşem» adıyle taç giymiştir. Kıral Selçukluların bu perişan durumundan faydalanmak için Bizans, Papalık ve Avrupa ile geniş münasebetlere girişmiştir. Ermeni ve Lâtin kaynaklarının kısa kayıtlarına mukabil yerli ve İslâm kaynakları da bu hâdiseler ve hattâ Süleyman-şâh'ın Kilikya seferi hakkında hiçbir kayıt bulunmadığı gibi ne Selçuklu, ne Ermeni ve ne de Haçlı tedkiklerinde bu hususa dair hiçbir işaret mevcûd değildir. Süryanî Mihael Kıral Leon'un Torosları aşarak Kayseri havâlisine kadar gelip Kayseri civarında Nureddin Sultanşâh'a aid bir kaleyi aldığını, Ermeni müellifi Sempad ve Vahram da onun Kılıç Arslan'ın oğullarını mağlûp ederek Ereğli'yi zapt ve hattâ Kayseri'yi muhasara ettiğini ve oradan para mukabilinde geri döndüğünü yazarak bu istilâlara vuzuh verirler.

Süleyman-şâh gibi kudretli ve mağrur bir sultan memleketini sağlam bir idâreye kavuşturduktan sonra Ermenileri, Selçuklulara aid topraklardan çıkarması hiç olmazsa, Torosların cenubuna atması ve intikam alması tabiî idi. Mezkûr Sempad, vakayi-nâmesinde, Lampron bölgesi (bugün Tarsus'un şimalinde *Namrun*) prensi Ermeni Oşin'in Kilikya Ermenilerine çok fenalıklar yaptığı, Türklerin başına geçerek 1199 yılında Adana'ya kadar istilâ edip bu şehirden 500 kız ile birlikte pek çok da ganimet aldığı ve bu sebeple de kıral Leon'un onları bu kazançlarından mahrum etmek niyetinde olduğu yazılıdır[32]. Bu çok kapalı kayıd Süley-

don 1952, s. 273-375; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, Ankara 1958, s. 122-123; *Süleyman-şâh*, IA, XII, s. 224.

[32] Sempad, *Chronologie*, *Documents Armeniens*, I, s. 640; Vahram, aynı yer, s. 511. Lampron Ermeni senyörleri Kırala karşı Selçukluların himâyesinde idi.

man-şâh'ın, feodal rekabet dolayısıyle, Lampron Ermeni senyörü ile birlikte bu seferi yaptığını ifâde eder. Zira diğer bir kaynakta bulunmayan ve Türkler ile birlikte yapıldığı kaydedilen böyle bir seferin Leon gibi kuvvetli bir kırala karşı küçük bir senyör tarafından yapılması akla gelemez ve Süleyman-şâh'dan başka bir Türkün bahis mevzuu olması mümkün değildir. Nitekim kıral Leon, intikam almak niyetinde olduğu bu senyöre karşı ancak Süleyman-şâh öldükten sonra sefer yapar. Ermeni tarihi tetkiklerinde de bu müphem kayıt anlaşılamamış; kıralın daha sonra Lampron'u zaptı ile karıştırıldığı için de tamamiyle meskût geçilmiştir[34]. Halbuki Lâtin kaynakları bu hâdise hakkında aydınlatıcı işâretler vermektedir. Gerçekten kıral Leon Türkler aleyhinde kazandığı muvaffakiyetlerden sonra Haçlılara karşı Antakya kapılarına kadar ilerlemiş; bu münasebetle de papa müdahele ederek hıristiyanlar arasında mücâdeleye nihâyet vermek istemiştir. Nitekim bu münasebetle kıralın papa'ya yazdığı 1201 tarihli bir mektupta Antakya ve Trablus kontlarının Rükneddin'e *(Rokonodin)* adam gönderip kendi aleyhinde ittifak yaptıklarını ve kendisini tahtından düşürecek kadar ileri gittiklerini, bu hususun gönderilen câsûslar vasıtasıyle elde edilen mektuplardan anlaşıldığını söyler. Antakya'ya da bu sebeple hücûm ettiğini, Papa'nın talebi üzerine, bundan vazgeçtiğini, Selçuklulara karşı niyâz eylediği yardımı beklediğini belirtir[35]. Bu hâdise, Türklere karşı kazandığı muvaffakiyetlerden sonra, kıralın, kapalı da olsa, Selçuklular önünde uğradığı bozgunu ifâde ve iki Ermeni müellifini tavzîh eder. Kaynakların bu kayıtları Rükneddin Süleyman-şâh'ın 1199 yılında Ermenileri işgâl ettikleri Ereğli kalesi ve başka yerlerden sürüp Torosların cenubuna attığı, Türk ordusu yanında ve himâyesinde bulunan Lampron senyörü ile Adana'ya kadar Kilikya'nın istilâ edildiğini meydana kor. Hattâ Süleyman-şâh'ın bu sefer neticesinde Ermeni kıralını tâbi bir duruma düşürdüğünü söylemek için de mühim bir kayıt mevcûd olup bu da bugüne kadar dikkati çekmemiş ve tedkik edilmemiştir. Filhakika Morgan'ın yazdığı Ermeni tarihinde yalnız resmini koyduğu iki sikke vardır. Bunlardan birinin bir yüzünde İslâm harfleriyle «*Sultan ul-Kaahir Ebû'l-Feth Süleyman bin Kılıç Arslan, Nâsır ul-Emîr ul-Mu'minîn*» ibâresi ve üstünde de sadece 500 *(hamse mie)* rakamı yazılı olup bu sikke bu sefer sonunda muzaffer olan

---

[34] Nitekim M. Alishan (*Leon le Magnifique*, Paris 1881, s. 223, 263) burada Haçlıların kırala karşı Konya sultanını ve Haleb hükümdarını tahrik ettiğine işaret etmekten başka bir şey söylemez.

[35] Kıral Leon ile Papa arasındaki bu mektuplar için bak. Migne, *Patrologie Latine*, CCXIV, stn., 1004-1006.

Süleyman-şâh'ın Ermeni kırallığını tâbiiyete aldığını meydana koymaktadır. Aynı eserde resmi bulunan ikinci sikke üzerinde de «*Sultan ul-mu' azzam Gıyâs üd-dünya ve'd-dîn Ebû'l-Feth Keyhüsrev bin Kılıç Arslan*» yazılıdır[36]. Bu suretle I. Keyhüsrev'in de Kilikya Ermeni kıralının metbûu olduğu anlaşılıyor. Gerçi bu sikke tarihsizdir; ama, babası Kılıç Arslan bulunması dolayısıyle, II. Gıyâseddin Keyhüsrev olamıyacağı gibi III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1264—1283) ve çağdaşı Ermeni kıralı İlhanlılar'a tâbi olduğundan o da bahis mevzuu değildir ve I. Keyhüsrev olduğu şüphesizdir. Sultan Süleyman, böylece evvelâ Bizans imparatorunu, sonra da Türklere ve Rûmlara karşı muvaffakıyetleri ile «Muhteşem» unvanını alan Ermeni kıralı Leon'u tâbiiyetine alarak Şarkî Anadolu'da icrâata girişti. Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, I. Gıyâseddin Keyhüsrev de Ermeni kıralı Leon'u, 1205'de, müdhiş bir mağlûbiyete uğratmış ve onu sulha mecbûr etmiştir. Halbuki bugüne kadar küçük Ermeni kıralları tarafından, metbû Selçuklu sultanı olarak, yalnız I. Alâeddin Keykubâd ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev nâmına, bir yanı Ermenice, paralar basıldığı ve bunların hâkimiyetini kabûl ettikleri biliniyordu. Böylece Süleyman-şâh Ermenileri yalnız Torosların ötesine sürmemiş; onları tâbiiyetine de alarak yarım asırdan fazla Ermeni kıralları Selçuklulara bağlı kalmıştır, ki bu kayıtlar sâyesinde bu karanlık devre bir derece aydınlanmıştır.

5. Saltuk-ili'nin İlhakı

Sultan Süleyman-şâh Bizanslıları harâca bağladıktan, Selçuklu hâkimiyetini tahkim ve küçük Ermeni kırallığını tecziye ettikten sonra, daha fazla vakit geçirmeksizin, hemen Şarkî Anadolu'da yayılma ve Türk birliğini kurma siyasetini tatbika girişti. İlk defa Malatya meliki olan kardeşi Mu'izzüddin Kayserşâh üzerine yürüdü. Sultan Eyyûbî'lere dayanarak itaat etmeyen ve istiklâini koruyan Kayserşâh'ı 1200 Haziranında (597 Ramazan), Malatya'da kuşattı ve şehri aldı. Böylece Selçukluların hududu tekrar Fırat vâdilerine kadar ilerledi. Kayserşâh kayınpederi Melik 'Âdil'e sığındı. Eyyûbî hükümdarı da damadına Urfa'da, mevkiine uygun, bir hayat temin etti. Elbistan meliki Mugîseddin Tuğrulşâh zaten kardeşine tâbiiyeti kabûl ettiği için, Ankara'ya hâkim bulunan Muhiddin Mes'ûd'un ülkesi müstesna, Selçuklu devleti Kılıç Arslan devrin-

[36] J. Morgan. *Histoire du peuple Armenien*, Paris 1919, s. 199. Para üzerinde yalnız yüzler hânesi okunmaktadır.

deki hudutlarına erişmiş bulunuyordu. Erzincan hükümdarı Mengücik oğlu Behram-şâh (1168—1225), kayınpederi Kılıç Arslan'a olduğu gibi Süleyman-şâh'a ve aynı hânedanın Divriği meliki Turan-şâh da Selçuklu tâbiiyetini muhafaza ettiler, ki paralarında bu durum kendini gösterir. Selçuklular Şarkî Anadolu'da feodal beylikler kuran Artukluları da tâbiiyete almağa başladılar. Nitekim Süleyman-şâh bu seferinde Harput (Elâziz)da hüküm süren Artuklu hânedanına da hâkimiyetini kabûl ettirdi. Artuklu Kara Arslan'ın oğlu İmâdeddin ölünce yerine geçen Nizâmeddin, Diyarbekir (Amid)de oturan amcazâdesi Nasreddin Mahmud'a karşı memleketini kurtarmak için Sultan Süleyman'ın ve daha sonra da Gıyâseddin Keyhüsrev'in himâyesini ve onlara tâbiiyeti tercih etmişti. Nitekim Süleyman-şâh'ın ölümünü fırsat bilen Mahmud, 601 (1204)de, Harput'u istilâya teşebbüs edince Keyhüsrev, kendisine tâbi Sumeysat Eyyûbî hükümdarı Melik Afdal ile birlikte, gönderdiği bir ordu Diyarbekir'den gelen istilâcıyı tardetmiş ve bu Artuklu kolu Selçuklulara tâbiiyet sâyesinde daha uzun müddet yaşamıştır[37].

Rükneddin Süleyman-şâh'ın Saltuk-ili'ni (Erzurum) hâkimiyetine alması ve Gürcistan'a sefer yapması için sebepler vardı. Filhakika Anadolu'nun fethinde, Erzurum merkez olmak üzere, kurulan ilk Türk beylerinden biri de eski Saltuklu hânedanına aid idi. Bu devlet şarkta Gürcülere ve şimalde Rûmlara karşı Anadolu'nun kapılarını korumakta, Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarını açık tutmakta idi. Erzurum kale ve sûrlar ile tahkim edilmiş; şark-garp istikametinde gelişen ticaret kervanları sâyesinde zengin olmuştu. Fakat Selçuklu hâkimiyetinin Şarkî Anadolu, Azerbaycan ve İran'da parçalanması ve birbirleri ile uğraşmaları sebebi ile Gürcüler Kafkaslar'dan inmiş ve Türk ülkelerini istilâya da başlamışlardı. Gürcülerin gittikçe kuvvet ve istilâlarının artması da şimalde bulunan Şâmânî Kıpçaklar ile ittifak etmeleri sâyesinde mümkün olmuştu. Hattâ bu Şâmânî Türklerin kısmen Hıristiyanlığı kabûl etmeleri ve Gürcülerle birlikte Azerbaycan Atabeglerine; Ahlat Sökmenli'lerine ve Erzurum Saltuklularına karşı akınlara girişmeleri tehlikeli bir durum yaratıyordu. Nitekim Süleyman-şâh'ın Şarkî Anadolu işleri ile uğraşmasından az önce Gürcüler, bu beyliklerin zayıflamasından faydalanarak, Ahlat'a ve Erzurum'a kadar ilerlediler. Gürcü ordusunun, anî olarak, Erzurum şehri önüne gelmesi, sûrlar dışında kadın ve çocukları esir etmesi halkı bu görülmemiş baskın karşısında şaşırt-

---

[37] İbn ül-Esîr, XII, s. 78. Son Harput Artuklu hükümdarı 1233 yılına kadar devam etmiş; 678 tarihli bir Câmi ve türbe kitâbesi Selçuklu III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in adını taşır (Nureddin Ardıç, *Türklük*, VI, s. 447).

mıştı. Kıraliçe Thamara (1184—1211) zamanında vukubulan bu beklenmedik istilâ karşısında Erzurum halkı ve ordusunun başına geçen Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed ve iki oğlu ile birlikte «kanlarını akıtmağa ve hayatlarını fedâya karar vererek müdafaaya koyuldular. Sûrları yarmağa teşebbüs eden düşman bu müdafaa karşısında çekilmeğe ve Türkler de taarruza başladı. Bu sâyede kıraliçenin kocası David kumandasında bulunan Gürcü ordusu Saltuk-ili'ni terke mecbûr kaldı»[38] Bununla beraber Saltuk-ili emniyette değildi. Nitekim Gürcüler bundan sonra Kars üzerine yürüdüler ve Türkler şehri boşaltarak oradan göç ettiler. Kaynakların ifâdesine göre Kars'ın sukûtu «Türkler için büyük bir keder oldu». Kraliçe şehri, Türkçe «*Atabeg*» unvanını taşıyan, meşhûr Gürcü kumandanı Ivane'nin idâresine teslim etti. Bu durum Süleyman-şâh'ı Erzurum ve Gürcistan seferlerini yapmağa ve Selçuklu ülkesinin emniyetini sağlamağa mecbûr ediyordu.

Filhakika Rükneddin Süleyman-şâh Harput seferini yaptıktan sonra Erzincan'a ve hattâ Gürcü kaynağına göre Sıvas'a giderek büyük hazırlıklara başladı. Zira uzun zamandan beri devam eden Gürcü istilâlarına son vermek ve onları cezalandırmak için komşu Türk hükümdarları arasında Rükneddin kadar kuvvetli bir kimse yoktu. Bu sebeple Selçuklu sultanı Gürcistan seferini yapmak maksadıyle Erzurum'a hareket etti. Bütün tâbi ve komşu hükümdarlarının ve bu arada Erzincan meliki Behramşâh'ın da sefere katılmasını kararlaştırdı. Süleyman bu münasebetle Saltuklu hükümdarı Nasreddin (bazı kaynaklarda 'Alâeddin) Muhammed'i de, aynı maksatla, huzûruna dâvet etti. İbn Bîbî'ye göre Melik Nasreddin bu dâvete icabette taallül gösterdiği için, diğer kaynaklara göre ise anlaşmayı görüşürken, Sultan onu hapsetti, ki tâbiiyeti kabûlde samimiyet gösterse idi diğerleri gibi herhalde o da yerinde kalır ve böyle bir muameleye lüzûm görülmezdi. Gürcü kaynağı bunlara aykırı olarak onu hizmete aldığını kaydederken yanılmıştır. Rükneddin Süleyman-şâh Erzurum'a hareket edip, 1202 tarihinde, bu hânedanın hâkimiyetine son verdi ve Saltuk-ili'ni de Selçuklu devleti hudutları içine aldı. Malatya'ya tâyin edilen kardeşi Melik Mugîseddin Tuğrulşâh'a bu şehre mukabil Erzurum'u verdi ve orada Selçuklulardan yeni bir hânedanın hâkimiyeti başladı ve 'Alâeddin Keykubâd zamanına kadar devam etti. Filhakika Tuğrulşâh uzun müddet Saltuk ilinde hüküm sürmüş ve bu ülkeyi Gürcülere karşı müdafaa etmiş; hattâ onlara karşı zafer kazanmıştır. Trabzon Rûmlarına karşı da aynı müdafaayı yapmış ve, kitâbelerinin göster-

[38] Bu hususta tafsilât «*Selçuklular zamanında Şarkî Anadolu*» adlı eserimizin Saltuklular kısmında verilmiştir.

diği üzere, Bayburt kalesini de muhteşem bir şekilde inşâ etmiştir. Bununla beraber daha sonra Saltuk oğullarından bir beyin, Erzurum-Kars arasında, Micingerd kalesinde hüküm sürdüğünü gösteren bir kitâbe vardır. Kaynaklar sultanın 1201 (597 Ramazan) de Malatya'yı ilhak ettikten sonra Erzurum'u aldığını yazarlarsa da daha sağlam bilgi veren diğer müellifler onun buradan önce Erzincan'a geçerek hazırlıklarını yaptığını, ondan sonra Gürcistan seferine çıkmak üzere Erzurum'a vardığını kaydederler, ki bu sonuncular doğrudur ve Erzurum mezkûr tarihte değil, aşağıda görüleceği üzere 1202 yılında ilhak olunmuştur. Nitekim Müneccim-başı'nın kaydettiği 1202 (598) yılı tarihî seyre uygundur[39]. Böylece Sultan Süleyman Erzurum'u almakla ve Saltuk-ili'ni Selçuklu devleti idâresine sokmakla Gürcistan hudutlarına varmış bulunuyordu.

6. Gürcistan Seferi (1202)

Sultan Süleyman Erzurum'u aldıktan sonra asıl hedefi teşkil eden Gürcistan üzerine yürüdü. Bu seferin siyasî büyük ehemmiyeti yanında bazı kaynaklar hissî bir sebepten de bahsederler. Filhakika İbn Bîbî'ye göre Süleyman-şâh Kılıç Arslan'ın evlâdları ve hattâ Selçuklu torunları arasında servi gibi boyu ve yakışıklılığı ile emsalsizdi. Kılıç Arslan'ın şehzâdeleri arasında kendisine koca bulmak isteyen Gürcistan kıraliçesi Thamara Selçuklu ülkesine ressâm *(nakkâş)* gönderip resimlerini yaptırdı. Bunlar arasında Süleyman'ı beğenen kıraliçe sultana elçi ve mektup gönderdi. Kılıç Arslan'a: «Âlemin efendisi, İslâm ve Müslümanların sultanı» hitabıyle başlayan bu mektupta memleketinin çok mamûr ve zengin olduğunu, kendisinin eski melike (kıraliçe)ler arasında ihtişam sâhibi bulunduğunu, kendi evlâdlarından birinin Dâvûd hanedânının (dedesi kıral David) adını ihya edeceğini ve müstakil olarak bu ülkeye hâkim olacağını, din ve itikad ayrılıklarına rağmen kendi tabeasının onun pâdişâhlığında ittifak edeceğini belirtti; Melik Süleyman-şâh'ın güzel ahlâk ve hasletlerini duyduğunu, bu sebeple bu memlekete böyle bir hükümdarın lâyık olduğunu ve kendisi ile nikâh akdedip sultanların hasretini çeken bu ülkeye gelmesi, bizi müşerref ve düşmanların hasedini defetmesi için hediyeleri hâmil elçiler geldi. El-

[39] Brosset, *Histoire de la Géorgie* I, s. 432, 456, 457; Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 350; *Muhtasar 'us-düvel*, s. 393; İbn ül-Esîr, XII, s. 66; İbn us-Sâ'î, *Unvan ut-tevârih*, Bağdâd 1934, s. 53; Baybars Mansûrî, Bodleian, Poc, 324, s. 67a; Reşideddin, *Câmi ut-tevârih*, Tahran 1338, s. 298; Müneccim-başı, trc. ve nşr. Hasan Fehmi Turgal ve N. Atsız, İstanbul 1939, s. 12.

çiler mektupları ve sözleri arzedince Sultan Kılıç Arslan Melik Rükneddin'i huzûruna çağırıp bu hikâyeyi kendisine tebliğ etmek kararını verdi. Fakat Rükneddin Süleyman kıraliçenin bu teklifini dinleyince çok hiddetlendi; bir kâfir kadının işvesine ve dünya hevesine kapılıp Hıristiyan diyârına gidemiyeceğini söylüyor; oraya ancak sultanın yardımı ve fermanı olursa kilise ve manastırları yıkıp câmi ve medrese, çan *(nâkûs)* yerine ezan seslerini yerleştirmek maksadıyle varacağını arzediyor; babası da oğlunun bu yüce himmetini takdirle karşılıyordu[40].

Bugün bir efsâne gibi görünen bu teklif bir hakikattır ve Gürcü kaynakları tarafından da teyid edilmiştir. Filhakika Gürcü kaynağı, sebebi anlaşılan farklı bir rivâyet şeklinde, hâdiseyi anlatır. Ona göre kıraliçe Thamara'nın güzelliğini duyan Kılıç Arslan'ın oğlunun ona âşık olduğunu, din değiştirmesi sebebiyle babası tarafından güçlükle zaptedildiğini söyleyerek hâdiseyi bir az tahrif eder[41]. Nitekim Süleyman-şâh ile vukubulmayan bu evlenme Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk (1145—1174) un torunu Muzaffereddin *(Mutafradin)* ile yapılmıştır, ki bu netice Kılıç Arslan'ın kudreti ve Süleyman'ın yüksek vasıfları dolayısı ile daha önce izdivaç teklifinin ona yapılmasının tabiî olacağını gösterir. Filhakika bir zaman Gürcülere esir düşüp büyük bir fidye mukabilinde kurtulan II. Saltuk'un torunu Muzaffereddin, aynı kaynağa göre, ihtiraslarına mağlûp olmuş; hattâ babasının din değiştirmek endişesine ve muhalefetine rağmen kıraliçe ile evlenmek için Hıristiyan olmuştur. Saltuklu şehzâdesi asker, köle ve hizmetçilerinden mürekkep mühim bir maiyeti, inci, mücevherler, kıymetli kumaşlar, parslar ve daha başka ağır hediyelerle Erzurum'dan Tiflis'e varmış; kıraliçe kendisini hükümdarlara mahsus bir teşrifata göre karşılamıştır. Şehzâde saraya yerleştikten sonra onun şerefine, yaz-kış, muhteşem ziyâfetler ve eğlenceler tertip ediliyordu. Bu kadar hürmet ve itibara rağmen mezkûr kaynak kıraliçenin kendisi ile evlenmeyip ona bir câriye nikâhlaması ve bilâhare şehzâdeyi Erzurum'a göndermesi, şüphesiz, Gürcü hânedanının gurûrunu korumak hissinden başka bir mâna ifâde etmez. Zira hakikatte erkeğe düşkün olan ve ikinci kocası David ile evlenen kıraliçe, şehzâdeden bıkınca, onu boşayarak memleketine göndermiş ve hâdiseye de böyle bir şekil verilmiş-

---

[40] İbn Bîbî, s. 67-70.

[41] Brosset metinde adın Kızıl Arslan şekline yakın olduğunu, fakat onun sultan olmaması ve oğlu bulunmaması dolayısı ile, haklı olarak, Konya sultanı Kılıç-Arslan'ın bahis mevzuu bulunduğunu belirtir (*Histoire de la Géorgie*, I, s. 418).

tir[42]. Nitekim daha sonra da onun kızı ve Gürcistan kıraliçesi Rosudan da (1223—1247) Erzurum meliki Selçuklu Mugîseddin Tuğrulşâh'ın oğlu ile din değiştirerek evlenmiş; bu hâdise Müslüman kaynaklarında garip ve çirkin karşılanmış ve bu sebeple de çok akisler bırakmıştır. Süleyman-şâh, bir Türk (Saltuklu) şehzâdesinin böyle bir duruma düşmesinden de çok hiddetli bulunuyordu. Bununla beraber Gürcü kaynakları Saltuklu Muzaffereddin için bir din değiştirmeden bahsetmezler. Bir iftihar vesilesi olacak böyle bir hâdisenin belirtilmemesi bunun doğru olmaması, Müslüman müelliflerinin ya bu evlenmeyi tasvip etmemesi veya Saltuklu şehzâdesinin durumu ile bunu karıştırmaları ihtimali vardır[43]. Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Rosudan'ın kızı Thamara ile evlenmiştir. İbn Bîbî Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrulşâh'ın oğlundan doğduğu içindir, ki kıraliçe, kızının «Selçuk neslinden ve Dâvûd *(David)* soyundan geldiğini» söylediğini nakleder[44].

II. Rükneddin Süleyman, işte, bu siyasî ve ruhî sebeplerle Gürcistan seferine gidiyordu. Bu hususta fazla tafsilât veren Gürcü kaynağına göre Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin*(Nukradin)*, sık-sık, elçi ve hediyeler gönderip dostluk gösteriyor; fakat hakîkatta ise niyetlerini gizleyerek memleket ahvâlini tedkik ettiriyordu. İbn Bîbî'ye göre Süleyman-şâh'ın kardeşlerine ve etraf hükümdarlarına adamlar göndererek asker ve silâhlarını savaşa hazırlamalarını bildirmiştir. Bu emre uyanların başında Mugîseddin Tuğrulşâh ve Erzincan meliki Behram-şâh süratle hareket ettiler. Tuğrulşâh, *Dîvân* (Selçuklu idâresi)ın tasarrufuna giren Elbistan ve havâlisinde askerî hazırlıklarını ikmalde çok acele davrandı. Onun gibi, âdaleti, ihsanları, kültürü, ilim ve edebiyat mensuplarını himâyesiyle meşhûr olan Behram-şâh da askerlerini ve levâzımını hazırlayarak Erzincan'a gelen sultan ile birlikte Erzurum *(Erzen ur-Rûm)* tarafına yöneldiler. Sultan, Erzurum Saltuklu hükümdarı fermanı infazda ve asker toplamakta gevşek ve samimiyetsiz davrandığından onun azline ferman

---

[42] Brosset, s. 418-419. Kaynak bu evlenmenin Gürcü ordusunun Erzurum'a karşı seferinden bir müddet önce vukubulduğunu, ordunun kıraliçenin ikinci kocasının kumandasında bulunduğu kayıdlarını vermekle beraber tarih gösterilmemiştir. Kitap burada hâdiseleri kronolojik sıraya göre anlatıyorsa da bu evlenmenin 1191'de olması gerekir. Bu tarih Kılıç Arslan'ın hayatta olduğu zaman ile de uygundur.

[43] Brosset, s. 501-502, 524; İbn ül-Esîr, XII, s. 160; M. Nesevî, *Sîretu Celâleddin Mengü-Birti*, trc. O. Houdas, s. 289-290.

[44] İbn Bîbî «*Muhaddere-i men ki ez sulb-i Selçuk ve nijâd-i Dâvûd est*» (s. 423).

buyurup; Saltuklu ülkesinin bütün bölge ve kalelerini tamamiyle elinden almış; bu ülkeyi Elbistan'a mukabil kardeşi Tuğrulşah'ın idâresine koymuştu[45]. Gürcü kaynağına göre Süleyman-şâh, babasının hazinelerini açarak, Kapadokya, Galatya, Bitinya ve Mezapotamya (Şarkî Anadolu) vilâyetlerinden, savaştâ kahramanlığı meşhûr ve çekirgeler gibi kalabalık olan Uc Türklerinden büyük bir orduyu topladı. Erzincan, Harput *(Khalfred)* askerlerini ve Erzurum *(Karnukalak)* sâhibi Saltuk oğlunu da yanına aldı. Kaynağa göre harp âlet ve makinelerini hazırladığı Sıvas'a vardı. Sultanın emrinde 800,000 kişilik bir ordu bulunduğunu, köylerde kadınlardan başka herkesin silâh altına alındığını ve çok büyük paralar sarfettiğini kaydeden Gürcü müellifi on mislinden fazla bir mübalâğa yapar. Aksarâyî bu ordunun 20,000 kişi olduğunu söyler.

Rükneddin Süleyman-şâh, ordusu ile harekete geçtikten sonra Gürcü kıraliçesine, elçi ile birlikte, çok sert bir mektup veya ultimatum göndermiştir, ki tarihî ehemmiyeti dolayısıyle başlıca kısımlarını veriyoruz: «Gök kubbesi altında bulunan sultanların en yücesi, Allahın gölgesi ve meleklere benzeyen ben Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı sen Thamara'ya bildiririm, ki kadınların aklı zayıftır. Sen Gürcülerin eline kılıç koyup Allahın sevdiği Müslümanları ve İslâm kavimlerini öldürmeğe emir verdin; benim hür milletime tâbiiyet vergisini zorladın. Şimdi bizzat ben sana ve milletine İslâmın âdaletini göstermek ve Allahın yalnız bizim ellerimize tevdi eylediği kılıcı bir daha kullanmamanızı öğretmek maksadıyle geliyorum. Gelişimde otağımın önünde diz çöken, Muhammed,in peygamberliğini kabûl edip dinini bırakan, boşuna ümid bağladığın haçı huzurumda kıran kimselerden başkasının yaşamasına müsaade etmiyeceğim.» ifâdeleri ve Gürcü kaynağına göre, Selçuklu sultanının kudret, gurûr ve hiddeti ile dolu idi. Aynı zamanda onun düşünce ve cihân hâkimiyeti dâvasını ifâde bakımından da mühim olan ve islâmî tâbirlerin tercümesinde küçük yanlışlar ihtiva eden bu mektup kıraliçeye takdim edilirken Türk elçisinin beyanları da aynı mahiyette ve mağrûrane idi: «Eğer kıraliçe dininden dönerse Sultan onu zevceliğe kabûl edecek; aksi takdirde onu câriye yapacaktır». Bu sözler üzerine baş kumandan Zakaria'nın elçiyi tokatladığı ve «eğer elçi olmasa idin önce dilini, sonra da başını keser ve bu küstahlığının cezasını verirdim» dediği de rivâyet ediliyor.

[45] İbn Bîbî, s. 70-73.

Kıraliçe Thamara mektubu okuduktan ve elçiyi dinledikten sonra çok üzüldü ve durumun ağırlığını düşünerek memleketindeki bütün askerlerin toplanmasını emretti. Bunlar arasında bir kısmı hıristiyan olan Şâmânî Kıpçak (Kuman)ların bulunduğunu da biliyoruz. Rivâyete göre kıraliçe Javahet'de bulunan Meryem kilisesine giderek gözyaşları içinde âyinde bulundu ve dua etti; askerlerini toplayıp harekete geçirdi. Kıraliçe Kars civarına gelince cevabî mektubunu, beraberinde bulundurduğu Sultanın elçisine verdi. Burada: «Ey Rükneddin! Allahın kudretine güvenerek ve Meryem'e niyâz edip mukaddes haça ümit bağlayarak gökleri gâzaba getiren mektubunu okudum ve bunda Allahın mahkûm edeceği yaramazlığın alâmetini gördüm. Allahın adına boşuna yemin edenlerin bizzat onun tarafından yokedildiğini bilmez misin! Sen para kuvveti ile toplanan askerlerine,ben ise zenginliğime ve askerlerimin mikdarına değil kadir-i mutlak Allaha (oğluna) ve senin hakaret ettiğin sâlibine güveniyorum. Mektubuna göre sana İsa'nın askerlerini gönderiyorum. Bunlar sana tâzim için değil gurûrunu kırmak için geliyor. Senin değil Allahın irâde ve adâleti tecelli edecek ve bir daha Allahın adını tahkirde bulunmamayı öğreneceksin. Tam zamanında yetiştirmek maksadiyle adamlarından birini de sana gönderiyorum, ki tedbirini alasın. Askerlerim de artık sana doğru hareket etmiştir». Böylece kıraliçenin sultana daha mütevazi, fakat tezellül göstermeyen bir cevap verdiği kaydedilmiştir[46].

Gürcü ordusu baş kumandan Zakaria ile Şalva ve İvane gibi meşhûr kumandanlar idâresinde ilerledi. Erzurum'dan hareket eden Türk ordusu da Pasinler ve Sarı-kamış istikametinde yoluna devam ederek Micingerd kalesi civarına geldi ve ordugâh kurdu. Aksarâyî'nin ifâdesine göre Gürcüler Selçuklu ordusunu, ordugâhda istirahat hâlinde iken ve düşmanın yaklaşmasından habersiz olarak, pusuya düşürdü. Bu anî baskında neye uğradığını anlayamayan ve şaşıran Türkler ordugâhı ve çadırları, sayısız ganimetleri bırakarak, müsaid bir müdafaa mevkiine çekiliyordu. Fakat bu arada sultanın *çetr*'ini (saltanat şemsiyesi) taşıyan kimse(*çetr-dâr*) nin atının ayağı bir deliğe sokuldu; sancağın yere düştüğünü gören emîrler ve askerler sultanın bir musibete uğradığını sanarak «semavî bir korkuya» çarpıldılar ve kargaşalığa kapıldılar. Düşen sancak (çetr) kaldırıldı ve çavuşlar *(çavûşân)* askerlerin toplanması için bağırdılar. Sultan da bizzat kumandanlara *(serleşkerân,*

---

46 Brosset, s. 456-460. Mektuplarda bazı değişiklikler yapıldığı gözüküyor.

sü-başılar) kendi adları ile, hitap etti ise de ordu bu kargaşalıktan bir türlü kurtulamadı. İki taraf öncü kuvvetleri arasında ciddî çarpışmalar başladığı halde Selçuklu ordusunun büyük kısmı henüz kendine gelememiştir. Düşmanın tâkip ve hücûmları şiddetlenerek Türkler bir yandan kaçıyor; bir yandan da sarılarak öldürülüyor veya esir ediliyordu. Böylece Türk ordusu mağlûp olmuş; Rükneddin Süleyman-şâh, muharebenin artık kaybedildiğini görerek, Tuğrulşâh, diğer emîrleri ve askerleri ile birlikte Erzuruma çekilmiştir. Gürcüler ordugâhı işgâl etti; sayısız eşya ve levâzım, hesapsız servet, altun ve gümüş kaplar, mücevherat ve inciler, kıymetli kumaşlar, çadırlar, halılar, at, deve ve katırlar düşmanın eline geçti. Esir edilen Türk beyleri başında Erzincan Mengücik hükümdarı Behram-şâh da bulunuyordu. Onun arkasında esir Türk beyleri ve askerler kıraliçe Thamara'nın huzûruna sevkedildi ve Gürcü ordusu ile birlikte Tiflis'e götürüldüler. Türk emîrleri Gürcistan kalelerine yollanıp hapsedilirken kıraliçe, eski dostâne münasebetleri dolayısıyle, Behram-şâh'ı Tiflis'de alakoydu; fidyesi verildikten sonra kurtarıldı ve 1225 yılına kadar Erzincan tahtında hüküm sürdü[47]. Bu muharebede «*Gâzi*» unvanını alan Behramşâh kayınbiraderi Süleyman-şâh ve askerleri uğrunda çok fedakârlık göstermiş ve durumu öğrenmek için düşman saflarına kadar sokulması sebebi ile esir edilmiştir[48]. Gürcistan seferi ve savaşı 1202 (598) senesinde vukubulmuş ve Müneccim-başı doğru olarak bu tarihi vermiştir. Süleyman-şâh kuvvetine fazla inanması, gurûru ve ihtiyatsızlığı dolayısıyle böyle bir mağlûbiyete uğramıştır, ki kıraliçeye ultimatum mahiyetinde gönderdiği mektup onun bu rûh hâletini meydana koymuştur. Bu sebeple hiçbir mağlûbiyet görmeyen sultan bir an önce intikam almak ihtirası ile tutuşuyordu. Fakat hâdiseler onun ikinci Gürcistan seferini geciktirmiştir[49].

---

[47] Brosset, s. 460-463; İbn Bîbî, s. 73-75; Aksarâyî, s. 31; Cenâbî, *el-Aylam uz-zâhir*, Ayasofya 3033, s. 473a.

[48] Râvendi, *Râhat us-sudûr*, s. 217.

[49] Müneccim-başı, s. 12. Bu mühim sefer hakkında Arap kaynaklarının susması anlaşılması güç bir keyfiyettir. Aksarâyî gibi Mirhând da Süleyman-şâh'ın ihtiyatsızlığı ve gurûru yüzünden baskına uğrayarak yenildiğini söyler (*Ravzat us-Safâ*, VI, s. 105). Niğdeli Kadı Ahmed bir cümle ile, fakat yanlış olarak bu sefere temas eder (s. 292). Sefer hakkında tafsilâtı Gürcü kaynağı ve biraz da İbn Bîbî verir. Fakat onun hakkında, doğru olarak, 598 (1202) yılını Müneccim-başı ve eski bir kronolojik eser (Osman Turan, *Tarihî takvimler*, İstanbul 1954, s. 76) verir. Bununla beraber bu sonuncusu Erzurum'un ilhakı ile Gürcülerle muharebeyi aynı senede göstermiştir. Mutâd olarak Gürcü kaynağı gibi İbn Bîbî de tarih kaydetmez. Hâdiselerin seyri hakkındaki tafsilât Gürcistan seferinin Erzurum'dan bir yıl sonra olduğunu göstermekle Müneccim-başı isabet

7. Selçuklu Kudretinin Yayılması

Gürcistan seferinde vukubulan bu anî bozguna rağmen Süleyman-şâh'ın ve Selçuklu devletinin kudretinde hiç bir sarsıntı olmamış; Gürcüler de Türkler aleyhinde bir ilhakta bulunamamışlardır. Nitekim Gürcüler ancak onun ölümünden sonradır, ki bunu fırsat sayarak 1205 (601) yılında Malazgirt, Erciş ve Saman-kale'ye (*Hısn, ut-Tın*, Erzurum-Ahlat hududunda) kadar istilâda bulunmuşlardır. Fakat bu havâlide birçok sefer ve muvaffakiyetleri olan Erzurum meliki Mugîsuddin Tuğrulşâh, Ahlat hükümdarı Beg-timür ile birlikte, Gürcüleri bozguna uğrattıktan başka Karsı da kurtarmışlar ve Gürcistana girerek pek çok esir ve ganimetle dönmüşlerdir. Öldürülenler arasında meşhûr Gürcü kumandanı Zakaria da vardı[50]. Gürcistan seferinin kötü âkıbetine rağmen Süleyman-şâh ve Selçuklu nüfûzunun Şarkî Anadolu'da yayılması devam etmiştir. Filhakika Mardin Artukluları hükümdarı Artuk-Arslan (1200—1239) Eyyûbî hükümdarı Melik Âdil'in tecâvüzü ve 598 (1202)de Mardin'i muhasarası karşısında Süleyman-şâh'ın yardımına talip olmuş ve Selçuklu nüfûzu buraya kadar ilerlemiştir. Eyyûbîlerden Sumeysat hükümdarı Melik Efdal da amcası Melik Âdil'e, karşı memleketini koruyabilmek için, 599 (1202/3) senesinde, bir elçi göndererek Süleyman-şâh'ın yardım ve himâyesini istemiş; Selçuklu sultanı bunu kabul edip kendisine, tâbiiyet alâmeti olarak, hil'at göndermiş; Eyyûbî meliki de ülkesinde onun adını hutbede okutmuş ve nâmına para bastırmıştır. Gariptir, ki Kılıç Arslan oğulları arasında saltanat mücâdeleleri cereyan ederken aynı Melik Efdal babası Salâhuddin Eyyûbî'ye asker ve servet ile dolu olan Rûm (Anadolu)da fetihler yapmasını ve bu suretle Haçlı ordularını orada karşılamasını teklif etmiş; şimdi ise memleketini ancak metbû tanıdığı Selçuklu sultanı sâyesinde amcasına karşı koruyabilmiştir. Salâhuddin Eyyûbî Kılıç Arslan'dan bir yıl sonra öldüğü için sultanın bu kudretli rakibi Selçukluların bu nâzik buhranından faydalanamamış; fakat kendi devleti de parçalanmıştır. Süleyman'ın nüfûzu Diyarbekir'e kadar işliyordu. Nitekim Amid (Diyarbekir) ve Hısn Keyfâ Artuklu hükümdarı olan II. Sokman (1185—201) ölümünden önce devletini kardeşi Mahmud'a bırakma-

---

eder. Onun verdiği tarihin bir kaynağa değil, kendi muhakemesine dayandığı anlaşılıyor. Zira Erzurum'dan sonra Sultanın Erzincan'a dönmesi ve nihâyet Sıvas'ta hazırlanarak sefere çıkması aynı yaz içinde mümkün değildi.

[50] İbn ül-Esîr, XII, s. 79; Ebû'l-Ferec, s. 361; İbn us-Sâ'î, s. 151; Brosset, s. 466. Gürcü kaynağı kıraliçe Thamara (1184—1211)nın 23. veya 24. hükümdarlık yılında, yâni 1208—1209 senesinde, Gürcülerin Kars'ta şiddetli bir kış esnâsında muhasara edilip şehrin Türkler tarafından alındığını söyler.

mak maksadıyle, onu Harput *(Hısn Ziyâd)*a uzaklaştırdı ve çok sevdiği kölesi Ayaz'ı hem kendisine damat, hem de veliahd yaptı. Fakat ölümü üzerine devleti eline alan Ayaz'a karşı, gizlice Mahmud'u getirip onu hapse attılar. Süleyman-şâh Diyarbekir Artuklu hükümetine müdahale ederek Ayaz'ı hapisten kurtardı ve ona kendi beyleri arasında yer verdi, ki İbn Bîbî de Süleyman'ın aynı isimde bir kölesinden bahseder[51].

Rükneddin Süleyman-şâh gibi kudretli bir sultanın Gürcistan seferini geciktirmesi ve intikam almayı ihmali Şarkî Anadolu hâdiseleri ile değil Ankara'da hüküm süren kardeşi Muhiddin Mes'ûd ile alâkalı idi. Filhakika Muhiddin Mes'ûd bir ilim ve edebiyat hâmisi olduğu kadar da iyi bir asker ve idâre adamı idi. Ankara, ilk defa, onun zamanında ve onun himâyesinde bir kültür ve sanat merkezi olmuş;kendisine *(Muhyevî)* ve Ankara'ya *(Engûriyeî)* mensup, Bedî, Muhyevî, Mahmud, Ebû Hanife Abdülkerim gibi şâirler ve âlimler onun yanında yaşamış ve bu melik hakkında şiirler yazmışlardır[52]. Kültürü yüksek edebiyat ve sanat erbabının hâmisi olarak Kılıç Arslan oğulları arasında mühim mevkii olan Muhiddin Mes'ûd aynı zamanda iyi bir asker olarak Bizans aleyhinde fetihlerini genişletip Safranbolu (o zaman *Zalifra*, Rûmca *Dadibra)* havâlisine kadar hudutları genişletti. Mes'ûd bu şehri muhasara makineleri ile sıkıştırdı. İmparatorun imdada gönderdiği Baba dağı garnizonu askerlerini de pusuya düşürerek esir aldı ve öldürdü; ümidi kesen şehir halkı teslim oldu. Bununla beraber Muhiddin Mes'ûd bilâhare Bizans imparatorunun Balkanlarda yardımına da asker gönderdi. Böylece Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir bölgelerinin çoğu Mes'ûd'un hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu[53]. Mes'ûd bazı beldelerini Süleyman-şâh'a terk etmekle beraber, müstahkem Ankara kalesi merkez olmak üzere, bu bölgeleri idâresinde tutuyordu. Bu sebeple Süleyman Selçuklu ülkesini birleştirmedikçe huzûra kavuşamıyor; Gürcistan seferine girişemiyor ve arkasından emîn olmak istiyordu. Sultan Rükneddin Ankara'yı alabilmek için burasını üç yıl kuşattığına dair rivâyetler onun Erzurum ve Gürcistan seferlerini müteakip bu işle uğraştığını ve Melik Mes'ûd'un ihmal edilemiyecek bir kuvvete sâhip bulunduğunu gösterir. Süleyman Gürcistan'ı çökertmek, Şarkî Anadolu ve Azerbaycan'da onun

---

[51] İbn ül-Esîr, XII, s. 37, 66, 71; Ebû'l-Ferec, s. 351; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alp*, trc. E. Blochet, s. 138; Makrîzî; *Sulûk*, I, s. 162; İbn Bîbî, s. 64-65.

[52] A. Ateş, *Türkiyat*, VII-VIII s, s. 107-109.

[53] Niketas, s. 477-478, 530-531.

devamlı istilâlarını kökünden kesmek ve bu ülkeye karşı daha mühim bir hazırlıkla sefer yapmak için Mes'ûd'u bertaraf etmek mecbûriyetinde idi. Ankara uzun bir muhasara sonunda erzak ve mühimmat kıtlığına uğrayınca Mes'ûd kardeşi ile müzakereye girişti. Sultan varılan anlaşmaya göre Mes'ûd'a aid memleketleri alacak ve kendisine Uc taraflarında bir kale verecekti. Fakat rivâyete göre Mes'ûd Ankara'yı teslim edip, iki oğlu ile birlikte, bahis mevzuu kaleye giderken, gönderilen bir müfreze tarafından, yolda öldürüldü. Sultanın itaat eden kardeşlerini yerlerinde bıraktığı veya başka bir vilâyete naklettiği gözönüne getirilirse bu şiddetli hareket Mes'ûd'a karşı endişeden halî bulunmadığı ve bu sebeple kardeşine kıydığı anlaşılıyor. Bazı kaynakların rivâyetine göre, Sultan Gürcü seferine giderken Konya-Malatya arasında 6 Temmuz 1204 (6 Zilkade 600) şiddetli bir bağırsak (kulunç) hastalığına tutularak bir hafta zarfında öldü[54]. Belirttiğimiz bu tarih Ankara'nın ilhakı ve müteakiben de ölümü hakkında kaynak ve tedkiklerde mevcûd kronolojik mübhemiyet veya karışıklığı gidermiştir[55]. Hemen bütün Selçuklu sultanları gibi II. Sultan Süleyman-şâh'ın nâşı da I. Sultan Mes'ûd tarafından Konya kalesinde câmi (Alâeddin câmii) ile birlikte inşâ olunan türbe *(Künbed-hâne)* dedefnolunmuştur.

Süleyman-şâh kısa süren saltanatı (8 seneden üç ay eksik) esnâsında Selçuklu devletini dahilî mücâdelelerden kurtarmış ve millî birliğe kavuşturmuş çok kudretli bir pâdişâhtır. Kılıç Arslan'a aid memleketlerden başka devletin hududlarını şarkta Gürcistan'a, şimalde Karadeniz sâhillerine ve Bolu'ya kadar genişletmiş; Erzincan Mengüciklerine, Artuklu ve Eyyûbî Meliklerine ve Kilikya Ermeni kırallığına metbûluğunu kabûl ettirmiştir. Müslüman ve hıristiyan kaynaklar sultanın çok akıllı, siyaset ve harp sanatlarında mâhir, hareketlerinde çok tedbirli ve plânlı olduğunu belirtmekte müttefiktirler. Gürcülere karşı uğradığı bozgun bir istisna teşkil edip burada gurûru, düşmanı küçümsemesi ve ihtiyatsızlığı

---

[54] İbn ül-Esîr, XII, s. 76; İbn Vâsıl, *Muferric ul-kurûb*, nşr. Şayyâl, Kahire 1960, III, s. 152, 160; Ebû'l-Ferec, s. 360; Baybars Mansûrî, s. 71b; Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 9-16.

[55] Konya müzesinde kale sûrlarına aid 600 tarihli bir «burc» hitâbesi onun Rükneddin Kılıç Arslan bin Süleyman zamanında Emîr *sipeh-sâlâr* (sü-başı) Sirâceddin Ahmed bin İsmail tarafından yaptırıldığını yazar (A. Tevhîd, *Konya müzesinde iki kitâbe*, TOTEM, XV, s. 225), ki bu tarihte Süleyman-şâh'ın öldüğünü ve yerine oğlu III. Kılıç-Arslan'ın geçtiğini gösterir. Lâkin onun lâkabı İzzeddin olduğundan burcun Rükneddin zamanında yapılmış iken ölümü üzerine oğlunun adı ile ikmal olunmuş gözüküyor.

bu âkıbete sebep olmuştur. Onun yüksek siyaseti ve ihtiyatı bilhassa kardeşler arası savaşlarda önce bu mücâdelenin dışında kalması, sonra da zamanı gelince devlete hâkim olması, meşrû sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı uzun müddet sâkin durması ve Konya'ya hücûma girişirken umumî efkârı ona karşı hazırlaması bu ihtiyat siyâsetinin güzel örnekleridir. Râvendi onun zaferlerini Büyük İskender gibi hazırladığını belirtmekle bu hüviyet ve şahsiyetinin ne derece yaygın bulunduğuna delâlet eder. Rakîp ve düşmanlarına karşı çok dikkatli ve şiddetli idi. Bununla beraber adâletten de ayrılmadığı ona atfedilen vasıflar arasındadır. Kardeşi Mes'ûd'a karşı gösterdiği şiddet onun bir tehlike teşkil etmesi kanaatı ile alâkalıdır. Gürcistan seferinde uğradığı bozgun nasıl onun gurûrunun bir cezası sayılmış idiyse âni ölümü de kardeşi Mes'ûd'u bertaraf etmesi ve ona karşı tatbik ettiği şiddetin bir günahı telâkki olunmuştur. Adâletinde de çok sert davrandığına ve halkın kendisini Sultan Sancar'a benzettiğine dair bir kanaat kaynaklara geçmiştir. Dîvân işlerinde, hazinenin irâd ve masraf hesaplarında çok dikkatli idi ve Dîvânından çıkan bütün berâtlar onun *tevkî*'i (imzası) ile süslenirdi.

Süleyman-şâh, yüksek devlet adamı ve asker olarak meşhûr bulunduğu gibi bir kısım kardeşleri gibi kültürü ve şâirliği ile de tanınmıştır. Ortaçağ Türk-İslâm hükümdarları gibi o da âlim, şâir, sanatkâr ve filozofları himâye eder ve yanında toplardı. Zahirüddin Faryâbî Sultan Rükneddin'e yazıp gönderdiği *Nûn* kasîdesinde «Sultan ul-A'zam Süleyman-şâh'ın gölgesinde dünya kendisine İkinci İskender diye hitâb etmekte; Kayser dîvânında onun haşmetinden dem vurmakta ve *Fağfûr* (Çin imparatoru) dergâhında kapıcılık yapmaktadır» beyitleri ile onu övmüştür. Azerbaycan Atabeylerine ve son Büyük Selçuklu Sultanına intisab eden ve şiirler yazan devrin bu meşhûr şâirinin Süleyman-şâh'a yazdığı bu kasîde İbn Bîbî sâyesinde bize kadar gelmiştir. Sultanın bu kasîde mukabilinde şâire 200 dinâr altun, on at, beş katır, beş deve, beş güzel Rûm câriyesi ve köle, altun işlemeli atlas, *kutnî, attâbî, iskarlat* elbiseler ihsan edip onu sarayına dâvet eyledi. Râvendi de: Süleyman'ın (Peygamber) mülki Süleyman'a (Rükneddin) erişdi; İran ve Turan'a müjde haberi geldi» beyti ile onu medheder. Halka ve yüksek şahsiyetlere *(avâm ve havâss)*, âlim, şâir ve filozoflara çok ihsanlarda bulunur ve bir defasında beş yıllık askerî haracı ihsan ettiği rivâyet edilir, ki bunun yabancı devletlerden gelen vergi olduğu anlaşılıyor.

Hâlife kendisine sancak, çetr ve sultan unvanı ile birlikte, on yıl Tokat'ta Melik iken kullandığı *Melik ül-kaahir* yerine *Sultan ül-kaahir* lâ-

kabını tefvîz etmiştir, ki bu da onun mizacına ve icraatına uygun idi. Sultan âlim, şâir ve mütefekkirleri sohbet meclislerine toplar; umumî ziyâfetler ve müzikli eğlenceler tertip ederdi. Bundan sonra da abdest alır; Allahtan af diler; perşembe ve pazartesi günleri oruç tutardı. Babası Kılıç Arslan ve diğer birçok Selçuklu sultanları gibi hür düşünceye sâhibdi; fakat halk efkârına saygılı olduğundan bâzı akîdelerini halka duyurmazdı. Felsefeye ve filozoflarla münakaşaya çok düşkün idi. İbn ül-Esîr dinlediği ve diğer müelliflerin de kaydettikleri bir hâdise kayda şâyândır. Rivâyete göre Sultanın huzûrunda bir filozof ile bir fakîh arasında cereyan eden bir münakaşada din adamı hiddetinden felsefeciyi tekmeliyerek meclisi terketti. Filozof sultana kendi huzûrunda böyle bir şeyin vukubulmasına ve ses çıkarmamasına nasıl müsaade ettiğini söyledi. Süleyman-şâh ona «senin istediğini belirtsem ve senin gibi konuşsam hepimizi öldürürler» cevabını vermiştir. Bu sebeple bâzı kaynaklar sultanın itikadda fesâda uğradığını belirtirler. Rükneddin Süleyman Niksar, Konya ve Niğde sûrlarını inşâ ve tâmir etmiş; Kayseri-Kırşehir arasında Kızıl-ırmak üzerinde Tek-göz köprüyü yaptırmıştır. Konya'da Kılıç Arslan zamanında inşâsı başlanan Altun-aba medresesi (İplikçi câmii) onun saltanatı esnâsında 1202 (598 Receb ayı)de ikmal edilmiş veya vakfiyesi yapılmıştır. Süleyman-şâh, yukarıda kaydedildiği üzere, Bizans'ı da haraca bağlamış idi. Bu sebeple Lâtinler 1204'de İstanbul'u işgâl edip yağmaya başladıkları ve yangınlarla şehri yıktıkları zaman Bizanslılar sultandan yardım istedilerse de buna imkân olmadı. Süleyman-şâh uzun bir saltanat sürse idi, herhalde, Türkiye tarihinde daha büyük bir icraatın temsilcisi olurdu[56]. Süleyman-şâh'ın büyük hizmeti, şüphesiz, Selçuklu devletinin birliğini kurması, feodal Türk hukukuna göre devletin şehzâdeler arasında taksim edilmesi teâmülüne nihâyet vermiş olmasıdır. Bütün eski Türk devletlerinde, Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında hüküm süren bu feodal taksim Süleyman-şâh'dan itibaren bir daha görülmemiş; bununla beraber menşei göçebe olan Anadolu beyliklerinde de devletin şehzâdeler arasında taksimi teâmülü yaşamış ve yalnız Osmanlılardır, ki millî tarihde merkeziyetçi bir devlet sisteminin örneği olmuş ve siyasî parçalanma bir daha görülmemiştir.

---

56 İbn Bîbî, s. 58-65; İbn ül-Esîr, XII, s. 76; Ebû'l-Ferec, s. 360; Nuveyri, s. 17a; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 293-294; İbn us-Sâ'î, s. 136. Osman Turan, *Altun-aba vakfiyesi*, Belleten, XLII, s. 197-235; *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, Studia İslamica I, s. 79; II. Rükneddin Süleyman-şâh, IA. Tarih Mansûrî, Melik Eşref'in 621'de Ahlat'ta bir tâcirden Süleyman-şâh'a aid 60 dirhem ağırlığında bir taşı 300,000 gümüş dirheme satın aldığını yazar (s. 147a).

8. III. Kılıç Arslan'ın Saltanatı

Selçuklu tarihinde III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204—1205) adı ile tahta çıkan hükümdarın saltanatı çok kısa sürmüştür. Rükneddin Süleyman-şâh'ın Gürcistan seferine çıkarken ânî ölümü üzerine, Tokat'tan beri onun hizmetinde bulunan Nûh Alp, Tüz-beg ve başka beyleri oğlu Kılıç Arslan'ı tahta çıkardılar. III. İzzeddin Kılıç Arslan adı ile Selçuklu sultanları arasında mevki alan bu şehzâde henüz bulûğ (erginlik) çağına erişmiş değildi. Kılıç Arslan'ın saltanatı bir yıldan az sürdüğü halde İbn Bîbî onun zamanında Isparta kale ve vilâyetinin fethedildiğini, İslâm hükümdarları, Ermeni tekfûru ve Rûm kayseri harâç gönderdiklerini yazar, ki bu da babası Süleyman-şâh'ın metbûluğunu tanıyan Mengücik, Artuklu, Eyyûbî, Ermeni ve Bizans hükümdarlarının tâbiiyetlerinin devam ettiği mânasına gelir[57]. Haçlılar (Lâtinler) 1204 senesinde İstanbul'u işgâl edince İznik'de Laskaris tarafından yeni bir Bizans devleti kurulmuş ve imparator*(basileus)* derhal III. Kılıç Arslan idâresinde bulunan Selçuklular ile bir muahede yaparak Türklere karşı sadâkat göstereceğini yeminle teyid etmişti[58]. İbn Bîbî'nin Isparta *(s. p. r. ta)* kalesini «Magrip denizi sâhillerinde büyük kalelerden biri» olarak göstermesi, buraların daha önce Selçuklu idâresinde bulunması, haklı olarak, bir tereddüt uyandırmış; bugünkü Isparta'nın bahis mevzuu olmayıp sâhilde bir kalenin kastedildiği sanılmıştır[59]. Nitekim Bizans tarihçisi Kinnamos İmparator Manuel'in, 1146 senesinde, Menderes nehrinin kaynaklarına vardığı vakit Türklerin karargâhına rastladığını kaydeder, ki daha o zaman bu bölge Rûmların elinden çıkmıştı[60]. Bununla beraber Türkmen kabilelerinin daima hudutların ötesinde faaliyette bulundukları, hattâ yurt kurdukları malûmumuz ise de onların, sık sık, yer değiştirdikleri ve hudutların sabit kalmadığı düşünülürse bu hususta fazla tereddüt gös-

---

[57] İbn Bîbî, s. 75-76; Aksarâyî, s. 32; Kadı Ahmed, s. 294. İbn Bîbî'nin tercümesini yapan Yazıcı oğlu, diğer yerlerde olduğu gibi burada da Süleyman-şâh'a mensup bu beylerden başka Bedreddin Mahmud beg, Şahâbeddin Lû'lû ve Şemseddin Kürd adlarını ilâve eder (*Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. T. Houtsma, s. 61).

[58] İbn Bîbî, s. 80.

[59] P. Wittek, *Byzantion XI* (1935), s. 25 (Türkçe trc. s. 204). Müellif W. Tomaschek'e dayanark bugün mevcûd olmayan bir *Patara* şehri adının metatezle *Saparta* olacağını ve buranın da Ulu-su (Eşen çayı) ile Dalaman çayı arasında ve birincinin ağzına yakın bulunduğunu, Borgulu (Ulu-borlu) vilâyeti yakınındaki *Barida* (Türkler elinde bulunmakla burasının) bahis mevzuu olmayacağını ileri sürer.

[60] W. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî coğrafyası*, s. 434.

termek doğru değildir. Gerçekten Antalya'nın fethinden önce Türkler Akdeniz sâhillerine inse idi Bizans kaynakları bunu meskût geçemezdi. İbn Bîbî'nin Isparta'yı yalnız bir kale değil havası ve suyu ile de meşhûr bir vilâyet göstermesi dikkati çeker. Nitekim Niketas, İbn ül-Esîr ve Niğdeli Kadı Ahmed de Denizli (Lâdik) ve Honas taraflarının I. Keyhüsrev'in ikinci saltanatı esnâsında, 602 (1206)da, fethedilip kayınpederi Mavrozomes'in idâresine verildiğini söylerler, ki bundan ileri ve sâhilde bir fetih bahis mevzuu değildir[61]. Bizans devri yer adlarının bilâhare aldığı şekiller gözönüne getirilirse Isparta adının Bizans devrinde aynı şehri gösteren *eis Barida*'dan geldiği ve III. Kılıç Arslan zamanında fetholunduğu anlaşılır[62]. Bununla beraber göçebe Türkmenler için bu hudutlar daima değişiyor ve onlar çok defa Bizans topraklarında yaşıyor; büyük bir taarruz olmadıkça da yayılma hareketleri duraklamıyordu. Isparta'nın yakınında bulunan Atabeg *(Agros)* nâhiyesinde Atabeg Mübârizüddin Er-tokuş tarafından, Alâeddin Keykubâd zamanında 621 (1224) senesinde inşâ olunmuş bir medrese, Ulu-borlu'da 629 (1229)da Mugîseddin Tuğrulşâh'ın kızı tarafından yaptırılmış bir câmi ve Eğridir'de II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 635 (1237)de bina edilen han (Hamîd

---

61 Kaynaklarda Uç beyleri tarafından Denizli (Lâdik) ve Honas havâlisinin de fetholunduğu işareti vardır. Muralt'a göre 1187 veya 1188 yılında Sultanın tâbiiyetinde bulunan T. Mankaphas, Türk askerleri ile buralarını işgâl etmişti. F. Barbaros 1190'da geldiği zaman Lâdik değil, fakat bugünkü Denizli hudud idi. Keyhüsrev Menderes seferinde (1196) sâhillere kadar ilerledi ve Antakya halkını sürgün ederek Akşehir'e nakl ve iskân etti. Fakat İmparator Laskaris bütün Menderes havzasına hâkim oldu ve ondan sonra da Keyhüsrev'in kayınpederi Mavrozomes buraları Türk ordusu ile istilâ etti. Onunla Laskaris arasında yapılan taksime göre Lâdik (Denizli), Honas ve Menderes havzası Manuel Mavrozomes'de, Efes, Alaşehir ve şimal bölgeleri Laskaris'de kaldı. Bu bilgileri veren W. Ramsay bu sıralarda Lâdik ve Honas'ın Türklerin eline geçmesinin muhtemel olduğunu yazar (*Citics and Bishoprics*, I, s. 22-23). Göçebe Türkmenlerin fırsat buldukça Bizans topraklarına girip oturdukları ve onların daimî akınları ile sınırların seyyâl olduğu düşünülürse bu kayıd ve tahminlerin manâsı daha kolay anlaşılır.

62 *Eis Nikea* İznik, *eis Nikomedia* İznikmid (İzmid) ve *eis ten Polis* İstanbul... olduğu gibi *eis Barida* da Türklerce Isparta şeklinde telâffuz olunmuştur. Ramsay Isparta'nın bu mevkiinden şüphe etmez (s. 434, 453). Bununla beraber Gıyâseddin Keyhüsrev'in Ulu-borlu'da melik olarak bulunması, 1196'da Menderes vâdilerine kadar ilerlemesi ve Süleyman-şâh zamanında Bizans'ın Selçuklular aleyhinde bir harekete geçemeyecek bir durumda olması Isparta'nın Rûmlar eline nasıl geçebileceğini düşündürmektedir. Bu münasebetle Isparta'nın III. Haçlı seferi veya kardeşler arası dahilî mücâdeleler esnâsında Türklerin elinden çıktığını düşünmek mümkündür.

oğulları zamanında Taş medrese) bu bölgede ilk Selçuklu eserlerini teşkil ederken Isparta'nın en eski eseri Ulu câmi ancak 699 (1299) tarihini taşır. Bu gecikmede Isparta'nın fethinin bölgeye nazaran muahhar olmasıyle alâkalıdır. İbn Batûta burasını çarşı ve bostanları bol bir şehir olarak tasvir eder[63]. Süleyman-şâh'ın ölümü (Temmuz 1204) ve Gıyâseddin Keyhüsrev'in Konya tahtını 1205 Şubatında elde etmesi III. Kılıç Arslan'ın saltanatının takriben sekiz ay kadar sürdüğünü gösterir.

---

[63] Bak. İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitâbeler* II, İstanbul 1929, s. 218, 222, 228, 234. Meşhûr Selçuklu sü-başısı (kumandan) ve Antalya vâlisi bulunan Er-tokuş'un medresesine aid olup onun mensuplarından Mubârizüddin Armağan-şâh tarafından Agros (Atabey) köyündeki medreseye, Dâdil köyündeki kervansaray (han)a ve Antalya'daki câmie yapılmış vakıflar 669 tarihinde tescil edilmiştir (Osman Turan, *Mübârizüddin Er-tokuş ve vakfiyesi*, Belleten XLIII, s. 415-429).

VIII

SİYASÎ İSTİKRAR VE İKTİSADÎ İNKİŞAF DEVRİ

(1205 — 1220)

1. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gurbet Hayatı

Gıyâseddin Keyhüsrev, Konya tahtını kardeşi Süleyman-şâh'a terkinden (1196) tekrar sultan olması tarihine (1205) kadar süren dokuz yıl zarfında uzun ve mâceralı bir gurbet hayatı geçirdi. Tahtından atılan ve İstanbul'a yönelen sultan Akşehir yolundan şarka doğru seyahatine dönmek mecbûriyetinde kalınca yolda kendisine kavuşan oğulları İzzeddin Keykâvüs, 'Alâeddin Keykubâd ve diğer maiyeti ile birlikte Ermeni kıralı Leon'un hudûduna geldi ve onun tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı. Payitaht Sis (Kozan)de yüksek bir misafirperverlik gördü. Bizans vakayinâmecisi Niketas eski sultanın hudûdu geçerken Ermenilerle bir çatışmaya tutulduğunu, fakat kıralın kendisine çok hürmet ve iyi bir misafirperverlik gösterdiğini, bununla beraber Süleyman-şâh'ın hiddetinden korkan Leon'un ona yardım edemediğini yazar[1]. Kıral sultanı Elbistan hudûduna kadar yolcu etti. Elbistan'da melik olarak hüküm süren kardeşi Mugîseddin Tuğrulşâh kendisini sultan gibi karşıladı. Hattâ İbn Bîbî'ye göre o şehrin kadısını ve din adamlarını toplayarak bunların huzûrunda kendisine bir temlik muamelesi de yapmıştır: «Ben Tuğrulşâh olarak ikrar ediyorum, ki Kılıç Arslan'ın bana mülkiyet olarak verdiği Elbistan ve havâlisini kardeşim Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan'a temlik eyledim. Bu günden sonra bu şehirde, kasaba ve köylerinde benim ve evlâdlarımın mülk ve iktâ olarak bir tasarruf ve müdahalemiz olmayacaktır». Şehrin büyükleri ve ileri gelenlerinin şahâdeti ile yazılan bu temlik-nâme'yi kardeşine takdim etti. Keyhüsrev Tuğrulşâh'ın

---

[1] İbn Bîbî, s. 39-52; Niketas, s. 532.

bu âlicenab hareketine çok memnun oldu; fakat bu bağışları yine şâhidlerin huzûrunda kardeşine hibe etti. Tuğrulşâh saltanat iddiasında bulunmamakla ve tahta çıkan kardeşlerine daima itaat göstermekle beraber onun bu hareketi yüksek bir misafirperverlikten veya nezâketten ibâretti. Zira Mugîseddin Tuğrulşâh, şarkta hüküm süren diğer hükümdarlar gibi, Rükneddin Süleyman-şâh'a karşı Gıyâseddin Keyhüsrev'i, istese bile, daha fazla koruyamaz ve misafir de edemezdi. Tuğrulşâh sâbık sultanı, kendi memleketinin kumaşları ve çok yüksek değerde hediyeler sunarak yolcu etti.

Malatya'ya hareket eden Keyhüsrev'in oraya daha ümitli vardığını tahmin etmek câizdir. Zira Malatya meliki Mu'izeddin Kayserşâh da, birkaç yıl önce, ağabeyi Kutbeddin Melikşâh'a teslim olmamış; Eyyûbîlerin başı Melik Âdil'e gitmiş; onun damadı olunca da memleketini muhafaza etmişti. Kayserşâh eski sultanı tâzimle karşılamış; tahtından atılışından dolayı da teessürlerini beyan etmiştir. Gıyâseddin herhalde bu hâdiseyi düşünerek Haleb'e vardı. Fakat orada hüküm süren Melik Âdil'in kardeşi Melik Zâhir kendisine bir ümit veremediği için olacaktır, ki önce Amid (Diyarbekir)de hemşiresine, sonra da Ahlat şâhı Balaban'a vardı. İbn Bîbî her gittiği beldede tahtına sâhip bir sultan gibi karşılandığını, şerefine tantanalı merâsim ve ziyâfetler verildiğini ve ayrılırken de ağır hediyeler sunulduğunu, uzun boylu, hikâye eder. Onun bu kadar dolaşmasının sebebini diğer kaynaklar belirtmiş ve komşu hükümdarların Süleyman-şâh'a karşı kendisine yardım değil uzun müddet misafir yapmaktan da çekindiklerini kaydetmişlerdir[2]. O, Eyyûbîlerden bir fayda göremiyeceğini anlayınca İstanbul'a gitmeğe karar vermiş; fakat herhalde sâhiller Haçlıların elinde bulunduğu için Diyarbekir ve Ahlat yolu ile Karadeniz sâhiline çıkmıştır. O İstanbul'a giderken, herhalde, babasının Bizans'da gördüğü hürmet ve yardımları hatırlıyor; hıristiyan dayıları dolayısıyle de bu şehirde yabancı kalmıyacağını düşünüyordu. Gıyâseddin Karadeniz havâlisi (Canik veya Canit) vâlisi tarafından ağırlandıktan sonra onun tahsis eylediği gemilerle birlikte İstanbul'a hareket etti[3].

Sâbık Selçuklu sultanı İstanbul'da imparator tarafından iyi bir kabûl görüyor; kendisini, sık-sık, sarayına dâvet edip görüşüyordu. Ona

---

[2] İbn Bîbî, s. 40-52; Ebû'l Ferec, s. 350; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alp*, trc. Blochet, s. 146.

[3] İbn Bîbî ve Aksarâyî Ahlat'tan İstanbul'a, Canit (Canik) yolu ile, gittiğini, Canit meliki yâni vâlisinin kendisini ağırlayıp gemiler tahsis ettiğini söyler, ki bu kayıdlar bu bölgenin merkezi ve limanı Trabzon'a varıp oradan İstanbul'a hareket ettiğinde bir şüphe bırakmaz. Anonim *Selçuk-nâme*, s. 41.

10,000 dinâr altunluk bir tahsisat *(iktâ)* ayırmıştı. Sultan da imparatorun ilk kabûlünde kendisine birtakım kıymetli hediyeler ve altun işlemeli elbiseler takdim etmişti. Bununla beraber babası Kılıç Arslan'ın Manuel'den gördüğü büyük yardımlar artık bahis mevzuu değildi. Zira o da Şark hükümdarları gibi Süleyman-şâh ile bozuşmayı göze alacak bir durumda değildi[4]. Bu sebeple İstanbul'da çok mütevâzi bir hayat yaşadı. Alexis'in sultanı Mavrozomes'in kızı ile evlendirmesi onun gurbet hayatında biraz daha iyi bir durum yarattı. İmparatorla iyi münasebetlerine rağmen Bizans sarayında nüfûzlu bir Frenk beginin küstahlığı, rivâyete göre, Keyhüsrev'in: «Ben Kılıç Arslan'ın oğluyum; şark-garb ülkelerini fetheden ve şöhretleri cihânı tutan Melikşâh ve Alp-Arslan'ın soyundanım. Senin ecdâdın onların hazinelerine her yıl altun ve gümüş yükleri harâc gönderirdi. Sen de benim hazineme vergi verirdin. Kader beni buraya düşürdü. Fakat her biri bir iklimde pâdişâhlık eden kardeşlerim var. Eğer onlar bir Frenk beginin bana burada küstahlık ettiğini duyarsa senin şehir ve kalelerini harab ederler» sözleri ile yüksek bir ecdâda mensup olmanın şuûrunu taşıyar ve kardeşlerine de güveniyordu[5]. Bu efsânevî rivâyete göre imparator Frenklerden çekindiği için bir şey yapamamış ise de sultan şerefini kurtarmış; fakat o da Keyhüsrev'i Frenklerden korumak için kayınpederi Mavrozomes'in yanına gitmeyi tavsiye etmiştir. Bununla beraber sultanın kayınpederine varışı Lâtinler (Haçlılar) in, 1204'de, İstanbul'u işgâlleri münasebetiyle olmuştur. Gıyâseddin Konya'ya dönünceye kadar artık Mavrozomes'in yanında kalmıştır[6].

---

[4] İbn Bîbî, s. 52-56; Niketas, s. 531-532.

[5] İbn Bîbî,'ye göre sultan İstanbul'da bir Frenk Saray'da alacağı için gelmiş ve ağır sözleri karşısında sultan da münakaşaya karışmıştır. Gıyâseddin şerefini kurtarmak için Frenk beyi ile düello yapmak için imparatoru zorladı. İki taraf ata bindi ve cidâle girişti. Payitaht halkı ve orada bulunan tüccar müslüman ve hıristiyanlar ikiye ayrılarak meydana gelip seyrediyorlardı. Keyhüsrev'in çomak darbeleriyle rakîbinin atı kaçmağa başlamış; Frenk de ata bağlı olarak asılı kalmış; zafer kazanılmıştı. Bu mağlûbiyetten hiddetlenen Frenkler kavga çıkarmak istedilerse de imparator askerlere emir vererek hâdise bastırıldı. Bununla beraber Frenklerin İstanbul'da huzûrsuzluk çıkarmaları endişesiyle imparator onu Mavrozomes'in yanına göndermeğe macbûr kaldı. Sultan çocukları ve maiyeti ile birlikte bir adaya sâhip bulunan kayınpederinin yanına gitti. Bununla beraber Sultanın İstanbul'dan bu ayrılışının Latinlerin işgâli üzerine vukubulduğunu yazan kaynaklar daha isâbetlidir (İbn Bîbî, s. 56-58; Le Beau, *Histoire du Bas-Empire,* XVII, s. 288), İbn Bîbî'nin hâdiseyi masalımsı bir şekle soktuğu da seziliyor.

[6] Kaynakların bir kısmı (İbn ül-Esîr, XII, s. 78; Ebû'l-Ferec, s. 350) Mavrozo-

Haçlıların İstanbul'u zaptı Türkiye tarihi için de ehemmiyeti olup bunun üzerinde kısaca durmak icabeder. Filhakika Lâtinlerin İstanbul'u muhasarası karşısında sıkışan zayıf Bizanslılar Süleyman-şâh'dan yardım istediler. Fakat o Ankara'nın ilhakı ve Gürcistan seferi ile çok meşgûl olduğu için, mukabili ne olursa olsun, Bizans'ı kendi kaderi ile baş başa bırakarak elçiye müsbet bir cevap vermedi. Haçlılar şehirde oturan ve ticâret yapan 30,000 kişilik Frenk kolonisinin de yardımını, şehrin kapılarını açmağa ve sukûtuna hizmetlerini gördüler. Haçlı işgâli bu büyük medeniyet merkezi için bir felâket oldu ve tarihin nâdir vahşetlerinden biri hâlini aldı. Filhakika İslâm ve bizzat Lâtin kaynaklarına göre Lâtinler şehri tahrip, yağma ve yangına maruz bıraktılar. İki gün süren yangın şehrin çarşılarını, saraylarını, kiliselerini ve mahallelerini harabeye çevirdi. Bir kısım halk kılıçtan geçirildi; bir kısmı da yangında can verdi. Kiliselerin bütün kıymetli eşyaları yağmaya uğradı. Şehrin birçok ileri gelenleri Ayasofya kilisesine sığındılar. Haçlılar buraya yaklaşınca oradan çıkan bir kısım papaz ve keşişler ellerinde incil ve haç olarak istilâcıları teskine çalıştılar. Fakat bunlar da öldürüldü ve Ayasofya da yağma edildi[7]. İşte Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'un bu muhasarası esnâsında oradan ayrılıp kayınpederinin yanına sığınıyordu. Kayınpederi ona «bu kale sana da bana da kâfidir» diyor ve damadını da teselli ediyordu. Gıyâseddin Mavrozomes'in yanında iken Süleyman-şâh'ın ölümünü öğrendi.

Selçuklu devletinin henüz çocuk yaşta olan III. Kılıç Arslan'ın idâ-

---

mes'in İstanbul'a tâbi bir kalenin, diğerleri de bir ada *(cezîre)*nın sâhibi olduğunu, bu adanın Mağrıp (denizinde) bulunduğunu ve Gıyâseddin'in Konya'ya oradan geldiğini yazarlar (Aksarâyî, s. 31; Kadı Ahmed, s. 294; Gaffarî, *Cihân-ârâ*, Tahran 1342, s. 114). İbn Bîbî ve Keyhüsrev'in Kadı Mecdeddin İshak'a gönderdiği şiirde bizzat sultan kısaca gurbet hayatını anlatırken de denizden sâhile çıkıp geldiğini yazar (s. 5, 91-92). İbn Bîbî Kara-deniz seferinin sonunda şiddetli bir fırtınaya tutularak *Mağrıp deryâs*ında (Ak-denizde) karaya çıkıp oradan İstanbul'a döndüğünü de belirtir (s. 51).

[7] Ville-Hardouin, *La Conquête de Constantinople*, Paris 1872, s. 119. (XLV, 207-209); Du Cange, *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français*, Buchon baskısı, Paris 1826; İbn ül-Esîr, XII, s. 74 (Süleyman-şâh'dan yardım talebi yalnız burada vardır); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Kahire 1932, XIII, s. 36). Türkler İstanbul'u iki buçuk asır sonra fethedince şehre ne kadar medeniyet, sulh ve insanlık götürmüş ise Haçlılar da o derece zıddını yapmışlardı. Buna rağmen Hıristiyan taassubu, uzun bir devir, İstanbul'da yapılmış bütün bu tahribat ve vahşetleri Türklere yüklüyorlardı. Lâtinlerin bu derece tahripkâr hareketleri bir yandan iptidaî seviyeleri, diğer yandan da Bizanslılara yardıma geldikleri halde daima onların hîle ve hiyânetlerine uğramaları ve nihâyet mezhep düşmanlığı ile alâkalı idi.

resinde bulunması Gıyâseddin Keyhüsrev'e mensup beylerden bir kısmını harekete geçirdi. Uc Türkmenlerinin başında bulunan Yağı-basan oğulları bu teşebbüste esas rolü oynuyordu. II. Kılıç Arslan Yağı-basan'ı 1164 de, mağlûp edip Sıvas'ı alınca onun ölümü üzerine üç oğlu olan Muzaffereddin Mahmud, Zahîreddin İli ve Bedreddin Yusuf Selçukluların ve bilâhara Gıyâseddin Keyhüsrev'in hizmetine girdiler. Bu Dânişmendli begleri ve Mübârizüddin Er-tokuş eski sultanlarını tekrar tahta çıkarmak için etraf ve vilâyetlerin emîrlerini bu fikre hazırladılar ve onlardan bu hususta taahhüd-nâmeler aldılar. Bu gizli tertipten sonra evvelce Keyhüsrev'in hâcibi bulunmuş olan Hâcib Zekeriya'yı bu ahd-nâmeler ve mektuplarla birlikte sultana gönderdiler. Zekeriya iktidarı ve birçok meziyetleri yanında «*Anadolu* (Rûm) *beldelerinde mevcûd halkların konuştuğu beş dili* çok iyi biliyor ve bunlardan hangisinde konuşurdu ise mensupları onu kendisinden sanıyordu»[8]. Zekeriya Hâcib, bu hüviyeti ile, bu nâzik işde en müsâid bir kimse olarak gönderiliyordu. Selçuklu beyleri onu sultana keşiş kıyafetinde gönderiyor; muvaffak olduğu takdirde sultanın tahta çıkışından sonra her arzusunun yapılacağına dair eline de bir vesîka veriyorlardı. Zekeriya böylece vazifesini mahâretle yapmış ve sultanı kayınpederi Mavrozomes'in yanında bulmuştur. O Farsça konuşarak kendisini tanıttı; Gıyâseddin kardeşi Süleyman-şâh'ın ölümünü, Yağı-basan oğulları ve diğer Uc beylerinin kendisini tahta çıkarmak istediklerini ve ekseri memleket büyükleri ve askerî reislerin onlarla birlikte olduğunu öğrenmiştir[9]. Keyhüsrev taahhüd-nâ-

---

[8] Selçuklu devrinde Anadolu'da beş dilin konuşulduğuna dair bu kayıd çok mühim ise de bunları kat'î olarak tâyin etmek güçtür. Burada Türkçe, Rûmca ve Ermenice'nin yanında büyük şehirlerde ve kültür muhitlerinde Farsça'nın da edebiyat dilinden başka, bir derece, konuşma dili olarak kasdedildiği bizzat Zekeriya Hâcib'in Sultan ile Fârisi konuşması ile istidlâl edilebilir. Beşinci olarak hangi dilin bahis mevzuu olduğu belli değildir. Bununla o zaman Şarkî Anadolu'da, bilhassa Malatya'da oturan ve kültürce Rûmlardan ve Ermenilerden çok daha ileri ve o zaman sayıları çok az olmayan Süryanîlerin kasdedildiği düşünülebilir. Bu devirde Kütler dağlarda bulunduğu ve Kürtçe dağ halkı dışında bilinmediği için bu dilin bahis mevzuu olması zordur. Bu münasebetle Anadolu'nun eski yerli kavimlerinin kendi konuşma dillerini bu devirde muhafaza ettiklerine dair kaynaklarda bir işaret mevcûd değildir.

[9] Yağı-basan oğlu Muzafferiddîn Mahmûd'a aid 602 (1205/6) tarihli bir kitâbe onun Kayseri Ulu-câmiini tamir ettiğini gösterir (H. Edhem, *Kayseriye şehri*, s. 18). Bu kitâbe Keyhüsrev'in zamanında Dânişmendlilerden gelen bu beylerin mühim mevkilere sâhib olduğu ve dedesi Melik Gâzi tarafından inşâ olunan Ulu-câmi'e karşı bu münasebetle ilgi duyduğu anlaşılıyor. Kardeşi Zahîreddin İli de yüksek bir makam olan *Pervâne*'lik mevkiine getirilmişti.

me ve mektupları okuduktan sonra bu durumu kayınpederi ile görüşünce o da elinden gelen yardımı yapacağını ve kendisinin de damadının hizmetinde olacağını bildirdi.

Gıyâseddin Keyhüsrev oğulları, kayınpederi ve diğer maiyeti ile yola çıktı. İstanbul'un Lâtinler eline geçmesi dolayısıyle Bizans devleti yıkılmış; Komnenler Karadeniz sâhillerinde, Trabzon ve Ereğli'de, devlet kurmağa çalışırken Theodore Laskaris de (1204—1222), İznik merkez olmak üzere, Garbî Anadolu bölgesine hâkim oluyordu. Keyhüsrev onun ülkesinden geçerken henüz devletini kurmakla meşgûl olan Laskaris yeni sultan III. Kılıç Arslan ile yaptığı muahedeye göre kendi memleketinden Selçuklu devletine böyle bir tecâvüze müsaade edemiyeceğini söylüyordu. Bununla beraber iki taraf arasında gidip gelen elçiler vasıtasıyle bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Türklerin yeni fethettikleri Denizli (Lâdik) ve Honas Bizanslılara (Mavrozomes'e) terkedilecek; sultanın iki oğlu (Keykâvüs ve Keykubâd) ile Hâcib Zekeriya da İznik'te rehin olarak kalacaktı[10]. Böylece Gıyâseddin Keyhüsrev diğer maiyeti ve kayınpederi ile geçiş müsaadesi aldı. Sultan Uc Türkmenlerine erişti ve eski meliklik payitahtı olan ve kendisini dâvet eden kuvvetlerin merkezi bulunan Uluborlu (Borgulu)ya vardı[11]. Sultan burada ordusunu ve Konya üzerine seferini hazırlarken Zekeriya Hâcib'den bir «*ulak*» yetişip çocukları ile birlikte geldiklerini bildiriyordu. Filhakika Zekeriya Rûm muhafızlarının reisi ile görüşüp ona Selçuklu ülkesinde vaadlerde bulundu. Rûmların bu kargaşalık devrinde Bizans'dan usanmış bulunan muhafız kumandanı, rehînelerin kurtarılması mukabilinde Selçuklu ülkesinde dünyalığını elde etmeği düşünmüştü. Sultan bu suretle çocuklarına kavuşmakla da çok sevindi[12]. Gıyâseddin Keyhüsrev Borgulu'da hazırladığı ordusu ile, II. Kânun 1205 (601 Cemaziyelevvel) tarihinde, Konya üzerine yürüdü. Yeğeni Sultan Kılıç Arslan'ın taraftarları da ona karşı müdafaaya hazırlandılar. Konya halkı Rükneddin Süleyman-şâh ile Kılıç Arslan'ın veliahdlığı için yemin ettiklerini ve bu ahidlerini bozamıyacaklarını bildiriyor; vaktiyle kardeşine karşı kendisine gösterdikleri sadâkati şimdi de mev-

---

[10] İbn Bîbî, s. 76-80; Aksarâyî, s. 32; İbn ül-Esîr, XII, s. 78; Ebû'l-Ferec, s. 360; Nuveyri, s. 17b; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, GM, s. 483. G. Akropolites de Gıyâseddin'i tahta çıkarmak için gizli bir Türk elçisinin geldiğini ve dilenci kıyafetinde yola çıktığını söylerken Selçuk kaynaklarını teyid eder.

[11] İbn Bîbî, Uc'a vardığını söylerken yer belirsizdir. Fakat Sultan'ın Mecdeddin İshak'a yazdığı şiirde «Borgulu tarafına murâda ermek için» geldiğine dair kayıd ile mevkii tasrîh eder (İbn Bîbî, s. 83, 92). Nitekim Aksarâyî da Sultanın Borgulu'ya gelip hazırlandığını yazar (s. 32).

[12] İbn Bîbî, s. 81-84.

cûd sultana gösteriyor ve muhasarayı uzatıyorlardı. Gıyâseddin Keyhüsrev mukavemeti kırmak maksadıyle şehrin dışında (herhalde Meram) bulunan evlerini, köşklerini ve bağlarını tahribe girişti. Bununla beraber bir ay süren muhasara ve kış dolayısıyle muvaffakiyetsizliğe uğradı ve ordusiyle birlikte Ilgın *(Âb-ı germ)* a çekildi. Gıyâseddin burada şaşırmış ve ümitsiz bir halde iken birdenbire yeni bir hâdise ile talih yüzüne güldü. Büyük Kılıç Arslan'ın askerî üssü olan Aksaray şehri ile Konya arasında eski bir rekabet vardı. Şimdi bu şehir halkı Keyhüsrev'in durumunu öğrenince onun lehinde tezahüratta bulundu ve şehrin vâlisini kovarak Gıyâseddin nâmına hutbe okudular. Bu hareket Konyalıları kışkırttı ve Aksaraylılara takaddüm etmek maksadıyle eski sultana adam gönderip, yeğenine şefkat göstermesini dileyerek, onu Konya'ya dâvet ettiler. Keyhüsrev buna çok memnun oldu. Yeğenine babasının melik bulunduğu Tokat'ı mülk olarak verdi. Emîrlere de ıktâ menşûrları yazdı; elçiler ile kendi adamlarından bir heyet bu fermanları şehre götürdü. Sultan da onları takip ile Konya'ya girdi. Böylece Gıyâseddin Keyhüsrev takriben dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra, 1205 Şubatında (601 Receb) bıraktığı tahtına kavuştu[13].

2. Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı (1205—1211)

Gıyâseddin Keyhüsrev büyük bir şenlik içinde, çavuşların nidâları ve müzik sesleri arasında Konya'ya girdi. Sultan, yeğeninin, ortalığın sükûn bulması için, birkaç gün Konya yakınında Gâvele kalesinde kalmasını emretti. Fakat onun Tokat'a tâyini gerçekleşmedi. Kendisinden bir daha bahsedilmemesi Kılıç Arslan'ın bu kalede bertaraf edildiğine delâlet eder ve nitekim bu hususta bazı kayıtlar da vardır[14]. Gıyâseddin Keyhüsrev uzun ve çileli bir gurbet hayatı geçirmekle beraber şimdi ağabeyisi Süleyman-şâh'dan siyasî birliği kurulmuş; babasının memleketi tak-

---

[13] İbn Bîbî, s. 84-88; İbn ül-Esîr, XII, s. 78; Ebû'l-Ferec, s. 360; *Muhtasar üddüvel*, s. 397, Nuveyri, s. 17b; Sempad *(Documents armenien)* I, s. 642; İbn Vâsıl, *Muferric ul-kurûb*, III, s. 166. İbn Bîbî Sultanın muhasarada başaramayarak Ilgın'a çekilmesinden ve Aksaraylıların tezâhüratından bahsetmez. Kaynaklarda Konya'ya giriş tarihi farklı gösterilmiş; Muhtasar İbn Bîbî 602 yılını vermiştir. Fakat Konya ve Kayseri'de Keyhüsrev nâmına 601 tarihinde basılmış paralar hiç bir tereddüd bırakmamıştır (İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiyye*, s. 19; Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı kadîme*, s. 129, 131).

[14] Baybars Mansûrî (s. 72b); Niğdeli Kadı Ahmed (s. 294) ve Hamdullah Kazvînî (s. 483) kalede hapsedilip orada öldüğünü veya öldürüldüğünü kaydederler.

simi devrine nazaran da daha kuvvetli bir devletin başı olmuştu. Sultan tahta çıkar çıkmaz, ilk iş olarak, kendisi gurbette iken, Şam'a giden hocası Mecdeddin İshak'ı Konya'ya dâvet etmek oldu. Onun sultanla birlikte gurbete düşmesi aralarındaki çok kuvvetli bağlılığa delâlet eder. Nitekim sultan hocasına Farsça mesnevî şeklinde yazdığı mektubu ile ona tazim ve hayranlığını belirtiyordu. Filhakika «Keyhüsrev bin Kılıç-Arslan» imzasını taşıyan bu şiirinde Şeyh Mecdeddin İshak'ı akranı arasında yegâne, İslâmın sadrı, azîz ve melek rûhlu bir dost olarak tavsif etmekte; kıyâmete kadar hürmet ve rütbesinin artmasını dilemektedir. O şeyhine «Ey velî sîretinde ve peygamber sünnetinde» ifâdesiyle hitâb eder ve gurbet hayatını anlatır: Sultan burada, zamanın zulmuna uğrayarak pâdişâhlıktan ayrıldıktan sonra dünyada nasıl perişan olduğunu, gâh Ermeni, gâh Şam diyârında, gâh sahrada, gâh denizde ve gâh İstanbul'da kederli günler geçirdiğini, dostlarının da dünyada kendisi gibi perişan olduğunu, fakat nihâyet Allahın lütfû gözükmeğe başlayınca güzel rüyalar gördüğünü, rakîbinin ölümü ve memlekette fetret haberini aldığını, büyüklerin kendisini mektuplarla dâvet edip beklediklerini, her an hâtifden bir ilhâmın «çabuk hareket et!» sesine uyarak murada ermek için Borgulu'ya geldiğini, memleketi fitne içinde ve halkı dertli ve yüzü gülmez bulduğunu, neticede talihinin muzaffer olup yurdun tamamiyle kendisine ve hocasına râm bir halde olduğunu, dostların ve iyi insanların yanında toplandığını bildirir ve şeyhin de gelmesini rica eder. Mecdeddin İshak bu hayırlı haberi ve dâveti sevinçle karşılamış ve Konya'ya hareket etmiştir. Sultan hocasını merâsimle istikbal eder ve duasını alır. Bir müddet sonra da onu Malatya'ya melik olarak tâyin ettiği büyük oğlu İzzeddin Keykâvüs ile birlikte oraya gönderir; kendisine yaptığı hocalık ve rehberliği oğluna da yapmasını temin eder[15].

Gıyâseddin Keyhüsrev büyük oğlu İzzeddin'i Malatya'ya, ortanca oğlu 'Alâeddin Keykubâd'ı, Tokat merkez olmak üzere Dânişmend-ili'ne ve daha sonra da küçük oğlu Celâleddin Keyferîdûn'u Koylu-hisâr'a melik olarak tâyin etti ise de Selçuklularda merkeziyetçi devlet idâresi artık başlamış ve siyasî büyük bir inkılâp olmuştur. Filhakika babası Kılıç Arslan'ın şehzâdeler arasında devletin siyasî ve feodal taksimi artık kalmamış ve tarihe karışmıştır. Gerçi melik olan onun oğulları da kendilerine tahsis edilen vilâyetlere kendi atabeyleri ve teşkilâtı ile gidiyorlardı. Lâkin eski feodal sisteme göre bu meliklerin artık adlarına hutbe okut-

[15] İbn Bîbî, s. 88-92.

maları, para bastırmaları ve merkezin emri veya muvafakati dışında komşu devletlerle harp ve sulh yapmaları salâhiyetleri bahis mevzuu değildi. Bu meliklerin vilâyetlere gönderilmesi Osmanlı şehzâdelerinin vâliliklerine benziyordu. Nitekim Gıyâseddin Keyhüsrev'den itibaren Selçuklu devletinde şehzâdelere artık feodal mahiyette siyasî hâkimiyetin taksimi usûlü görülmemiştir[16]. Malatya'da evvelce melik olup Süleyman-şâh tarafından oradan atılan kardeşi Mu'izeddin Kayserşâh kayınpederi Melik Âdil'in yanına gitmiş; onun Urfa'da kendisine verdiği iktâda oturmuştu. Kayserşâh şimdi sultana gelip eski yurdunu almak ve melik olmak istedi ise de Gıyâseddin onu kabûl etmedi; kendisine bâzı hediyeler vererek Urfa'ya gönderdi. Sâdece itaatkâr bir davranışta bulunan ve istiklâl peşinde koşmayan Mugîseddin Tuğrulşâh'ı, Süleyman-şâh zamanında olduğu gibi, Erzurum'da Saltuk-ili'nin meliki olarak, yerinde bıraktı[17]. Sultan'ın hocası Şeyh Mecdeddin İshak'a hürmeti umumî efkârda nasıl takdir edilmiş ise, dindarlığı, zâhidliği ve fetvâları ile meşhûr olan ve zamanında Ebu'l-Leys-i Semerkandî gibi tanınan Kadı Tirmizî'yi idam etmesi de halkta o nisbette üzüntü yaratmıştır. Bununla beraber bu hâdise dikkate şâyândır. Filhakika Konya halkının şehrin muhasarasında Keyhüsrev'e karşı mukavemet göstermesinde Kadı'nın fetvâsı rol oynamıştı. Zira fetvâ, Keyhüsrev'in Bizans'da, hıristiyanlar arasında, İslâmiyete aykırı bir hayat sürdüğünü ve bu sebeple de onun saltanata geçemiyeceği hükmünü ifâde ediyordu. Sultan şahsiyetini zedeleyen ve sultanlığına engel çıkaran bu fetvâ dolayısıyle Kadı Tirmizî'yi ilk icraatı esnâsında idam etti. İbn Bîbî bu fetvâ rivâyetini hased ve garez sâhiblerinin bir eseri olarak göstermiştir[18]. Fakat bu fetvâ büsbütün asılsız olmadığı gibi Konya'da sultan aleyhinde böyle birtakım dedi-koduların mevcûdiyetini de meydana kor. Nitekim İstanbul'da uzun müddet hıristiyanlar arasında ve bir müddet de kayınpederi yanında yaşaması Gıyâseddin'in hayatı hakkında birtakım dedi-kodulara sebep olmuş ve Bizans kaynakları da bu mânâda bir tefsire imkân vermiş ve fetvâ da bu söylentileri kuvvetlendirmiştir[19]. Bununla beraber umumiyetle Selçuklu

---

16 İbn Bîbî, s. 93. Bu hususta benim İslâm Ansiklopedisinde çıkan *Iktâ* maddesine bak.

17 İbn ül-Esîr, XII, s. 78; Nuveyri, IV, s. 17b; Ebû'l-Ferec, s. 361.

18 İbn Bîbî, s. 94. Müellif bu idamın Konyalılar üzerinde ağır bir tesir yarattığını, memlekete uğursuzluk getirdiğini ve üç yıl süren kuraklığın bununla alâkalı sayıldığını yazar ve Sultanın bilâhara bu dindar ve zâhid kadı'nın evlâdlarına ihsanlarda bulunarak gönüllerini aldığını belirtir (s. 95).

19 Keyhüsrev'in İstanbul'daki hayatının bu rivâyetlere uygun bulunması bakımından bak. Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, XVII, s. 288.

sultanları hür düşünceleri ve serbest hareketleri ile tanındığından Gıyâseddin bir istisna teşkil etmemekte, yalnız onun hıristiyan diyârında yaşaması ve dinî bazı kayıtlardan âzade kalması veya şartların onu buna zorlaması bahis mevzuu olmaktadır[20]. Nitekim bu rivâyetlere ve serbest düşüncelerine rağmen Gıyâseddin Keyhüsrev de diğer Selçuklu sultanları gibi Anadolu'da İslâmiyetin kuvvetlenmesi ve yerleşmesinde büyük hizmetler yapmıştır.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu Türkiyesine hâkim olduğu, dahilde hiç bir ciddî gaile ve mesele ile karşılaşmadığı için komşu hükümetler üzerinde nüfûzu arttı ve metbû bir sultan olarak himâyesi arandı. Eyyûbî hükümdarı Melik Âdil'e karşı istiklâlini muhafazaya çalışan Harput Artuklu meliki Nizâmeddin Ebû Bekir (1203—1222), ve Sumeysat (Samsat) hükümdarı Melik Efdal Kayseriye, Keyhüsrev'e, elçi gönderip, Süleyman-şâh zamanında olduğu gibi, ona tâbiiyetlerini arz ve yardım taleb ettiler. Zira Diyarbekir Artuklu hükümdarı Kara-Arslan'ın torunu Nasreddin Mahmud, Melik Eşref'in askerleri ile birlikte, Hisn Ziyâd (Harput) kalesini kuşattı. Gıyâseddin Harput'a bir süvari kuvveti gönderirken Melik Efdal'ı da ordusuyla bu sefere memur etti. Bu kuvvetler Malatya'ya varınca Amid hükümdarı ve Melik Eşref durumu öğrenip Harput muhasarasını terk edip çekildiler. Bu suretle Selçukluların hâkimiyeti Şarkî Anadolu'da yayıldı; Artuklu ve Eyyûbî melikleri, tâbiiyet alâmeti olarak, sultanın adını hutbelerde ve sikkelerde zikrettiler[21]. Erzincan'da hüküm süren Mengücik oğulları da, Kılıç Arslan zamanından beri, Selçukluları metbû tanımağa devam ettiler. Erzurum'da Saltuk-ili'ni idâre eden Mugîseddin Tuğrulşâh zaten sultana, bir vâli gibi, tâbi ve itaatlı idi. Gürcüler 1205 yılında Azerbaycan'ı, Ahlat-şâhlar ve Tuğrulşâh'ın ülkelerini istilâ, Erciş'i yağma, halkını esir ve katl, bölgeyi tahrip ettiler. Ahlat hükümdarı askerini toplayıp Tuğrulşâh'ın ordusuyla birlikte Gürcülere karşı sefer yaptılar. Türk orduları Gürcistan'a girerek or-

---

[20] Bu münasebetle bak. Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, Studia İslamica, I, s. 65-101; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, İstanbul 1969, II, s. 138-170. Süleyman-şâh da Konya muhasarasında Keyhüsrev'e karşı anasının hıristiyanlığını bir propaganda olarak kullanmıştı.

[21] Ebû'l-Ferec, s. 361; İbn ül-Esîr, XII, s. 71, 78. Diyârbekir meliki Harput'tan dönüşte Samanin (Gölcük) gölü üzerinde biri kendisine ve diğeri Harput melikine aid olan iki kaleden ötekini savaşla aldı ve oraya kendi muhafızlarını koydu. Selçuklu elçisi ve askeri bu gölün iadesini istedi ise de kale Diyârbekir melikinin elinde kaldı. İbn Vâsıl, Melik Efdal'ın metbûu Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehâdeti üzerine yazdığı bir şiiri kaydeder (Molla Çelebi, no: 119, s. 119a).

dularını bozguna uğrattılar. Çok ganimet ve esir aldılar; çok Gürcü askerini öldürdüler, ki meşhûr Gürcü kumandanı Küçük Zaharia da ölüler arasında idi[22].

3. Selçuklu Fetihleri ve Bizanslılar

Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkması ile Selçuklu devleti böylece kudretini göstermiş ve komşuları üzerinde de nüfûzunu kurmuştu. Haçlıların İstanbul'u işgâli ve orada bir Lâtin (Fransız) imparatorluğu kurmaları Selçukluların siyaseti ve fetihlerinde rol oynadı. İstanbul'dan sonra Balkanlarda ve Yunanistan'da da hâkimiyetlerini kuran Lâtinler Anadolu'da Bizans topraklarından çok yer almadılar; İzmit'i öteye geçemediler. Bizans'ın uğradığı bu felâket üzerine her tarafta birtakım mütegallibe *(despot)*ler türemeğe başladı. Bunlar arasında Alexis'in damadı olan Theodore Laskaris 1204'de İznik'e kaçarak diğerlerinden daha fazla muvaffakiyet kazandı. Bu sebeple Bizans mültecilerinden pek çok asîller ve kilise adamları onun yanında toplandı. Haçlı kumandanlarından Louis hissesine düşen İznik ve Bitinia dukalığını işgâle girişirken yakın sâhillerden ve İzmit'ten öte geçemedi. Böylece kudretini gösteren Laskaris, 1206'da, imparatorluğunu ilân edip İznik devletini kurmağa muvaffak oldu. Laskaris Lâtinlere karşı olduğu gibi şimalde Komnenos'lara karşı da devletini müdafaaya mecbûr idi. Filhakika Bizans imparatorluğunun yıkılması üzerine Komnenos ailesine mensup Alexis ve David isminde iki genç şehzâde de Karadeniz sâhillerinde yerleşiyordu. Gürcü kıraliçesi Thamara'nın küçük yeğeni olan Alexis derhal Gürcistan'a giderek kıraliçenin askerî yardımı ile Trabzon'a geldi ve imparator soyuna mensup olması dolayısıyle orada Komnenos'ların yeni bir hânedanını ve devletini kurdu (1204—1461). Onun küçük kardeşi David de Karadeniz'in garp sâhillerinde, Sinop ve Ereğli şehirlerinde yerleşmiş; o da Bizans'ın vârisi olmak iddiasıyle Laskaris'e karşı Sakarya boylarına kadar ilerlemişti. Garbde Kuman Türkleri ve Bulgarlar Edirne'de Lâtinlere karşı darbe vurmuşlardı. Bununla beraber bir yandan Haçlılar, şarkta da hakikî vâris olarak ilerleyen Komnenoslar arasında zor bir durumda kalan İznik imparatoru Laskaris ile Selçuklu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev bir dostluk ve ittifak anlaşması yaptılar. İki devletin menfaatlerine uygun olan bu anlaşma sâyesinde İznik imparatoru, David'in ordusunu mağlûp

---

[22] İbn ül-Esîr, XII, s. 79; Ebû'l-Ferec, s. 361.

ve kumandanını esir ediyor; sultan da Alexis'e karşı zafer kazanıyordu[23].

Selçuklular dördüncü Haçlı seferini, eskilerini hatırlayarak, endişe ile karşılamışlar ise de bu seferin İstanbul'a dönmesi ve Bizans imparatorluğunu parçalaması Türklerin işine yaradı; şimalde ve cenupta serbest kaldılar. Karadeniz sâhillerinde Komnenosların yayılma hareketleri İznik devleti gibi Selçukluların da aleyhinde bulunuyor ve hususiyle Kara-denize ulaşan kervan yolu için tehlike teşkil ediyordu. Zira bu devirde şark-garp istikametinde, Asya ve Avrupa arasında, gelişen ticarî faaliyetler Anadolu'yu milletler-arası bir transit yolu hâline getiriyordu. Selçukluların bu milletler-arası kervan yolları üzerinde inşâ ettikleri muhteşem kervansarayların bu devirde başlaması sebebi de budur[24]. Rükneddin Süleyman'ın ölümü üzerine Selçukluların bir sarsıntıya uğraması ve İstanbul'un sukûtu üzerine Bizans ülkelerinde birtakım müstakil şahsiyetler meydana çıkarken Amisos (Samsun)da Sabbas adlı bir Rûm da istiklâl kazanmağa çalışıyordu. Nizâmın muhafazasını isteyen Rûmlar ve Samsun Türkleri Trabzon imparatoruna karşı onu müdafaayı menfaatlerine uygun buluyorlardı. Filhakika Alexis Çoruh nehri ağzından itibaren uzayan devletinin hududlarını garp sâhillerine doğru götürürken Sabbas'a teslim olmasını bildirdi ve red cevabı verince Amisos'u kuşattı. Müslüman Samsun'un da tehlikede olduğunu gören Türkler Konya'ya adam göndererek sultanın ordusu ile hareket etmesini istediler. Alexis ve David arasında sıkışan Sabbas da Laskaris'e tâbi olup yardımını istedi[25]. Fakat onun buraya kadar ilerlemesi imkânsız idi ve belki de sultan ile anlaşma icabı bu taraf Gıyâseddin'e kalmıştı. Süleyman-şâh zamanında bu sâhiller fethedilince Bizans'ın Amisos'una mukabil Türkler tarafından, onun yakınında, aynı isimle Samsun şehri kurulmuş; burada yerleşen Müslüman kolonisi ile Amisos halkı arasında bir ahenk husûle gelmiş; ticârî menfaatler dolayısıyle güzel münasebetler gelişmişti. Fakat şimdi siyasî sarsıntılar bu bölgede emniyet ve asayişi bozmuştu[26].

---

[23] Niketas, s. 651, 664; Le Beau, XVII, s. 257; G. Finlay, *History of Greece and Empire of Trebizond*, London 1851, s. 258-259; W. Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London 1926, 14-15; A. Vasilief, *Hist. Emp. Byzantine* II, s. 179.

[24] Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları*, Belleten, XXXIX, s. 471-496.

[25] XIV. asırda eski Amisos ile müslüman Samsun (isim yine aynı Amisos'dan gelir) hisârları arasında bir ok menzili mesâfe olarak iki ayrı şehir teşkil ettiğini, biri hıristiyanlara aid olup oraya Cenevizli ve Venediklilerin hâkim bulunduğunu, diğeri ise müslümanlar idâresinde ve onlar tarafından meskûn olduğunu Schiltberger hâtıratında yazar (İngilizce trc. Hakluyt Society, s. 12).

[26] Akropolitas'ın Samsun vâlisini Laskaris'in itaatında göstermesi buna delâlet eder (Le Beau Sinop'tan Trabzon'a kadar uzayan yerleri Alexis'in idâresinde gösterir (*Histoire du Bas-Empire*, XVII, s. 255). Yine bak. G. Finlay, *Byzan-*

Kara-deniz sâhilleri bu sırada bir mücâdele sahnesi olunca El-Cezîre, Suriye ve Mısır'dan Kayseri ve Sıvas yolu ile Samsun ve Sinop limanlarına varan kervanlar, oradan da Suğdak (Kırım) ve İstanbul arasındaki ticarî faaliyetler sarsılmış ve duraklamıştı. İbn ül-Esîr 602 (1206) senesi hâdiseleri arasında: «Rûm, Kıpçak[27], Rus ve sair ülkelerden gelen yol karadan ve denizden kesildi. Kimse Keyhüsrev'in memleketine giremediği için halk azîm zararlara uğradı. Çünkü Şam (Suriye), Irak, Musul, El-Cezîre ve diğer memleketlerden ticaret maksadıyle gelenler de Sıvas'da çok kalabalık halinde yığıldılar ve yol açılmadığı için çok sıkıntılara uğradılar. Sermâyesi *(re's ul-mâl)* ile dönebilenler en kârlı olarak kurtulmuştu» ifâdeleri ile bu durumu çok güzel tesbit ve tasvir etmiştir. Bu sebeple Keyhüsrev «itaatinden çıkan» Trabzon hükümdarına karşı ordusu ile sefere çıktı. Mağlûp olan Alexis müşkülâtla kurtuldu[28]. Bununla beraber Samsun ve sâhillerin tekrar Türk idâresine geçtiğine dair bir kayıd mevcûd değildir. Öyle anlaşılıyor, ki Selçuklu sultanı kazandığı muvaffakiyeti kâfi görmüş; yolun emniyetini temin etmiş; eski mahallî idâreyi yerinde bırakmış; Samsun ve Sinop şehirleri Keykâvüs zamanına kadar ne Selçuklu, ne Trabzon Komnenosları ve ne de İznik devletinin eline geçmişti. Sultanın Laskaris ile ittifaka ve dostluğa bağlı kalması dolayısıyle onu metbû tanıyan Samsun vâlisine dokunmamış olması ihtimali de vardır.

Keyhüsrev'in kayınpederi olan Mavrozomes Rûmlara karşı Selçuklular için çok faydalı bir müşavir idi. Sultan Lâtinlerin İstanbul'u işgâli üzerine kayınpederi ile birlikte oradan uzaklaşmış ve onun nerede olduğu bilinmeyen malikâne (kale)sinde kalmış ve beraber Konya'ya gelmişler. Gurbet hayatında kayın pederi ile birlikte acı günler geçiren Gıyâseddin'in ona Konya'da çok yüksek misafirperverlik gösterdiği ve mevki verdiği rivâyet ediliyorsa da hangi mansıba tâyin olunduğu belirtilmemiştir[29]. Bizans kaynakları «Keyhüsrev Th. Laskaris ile sulh yaparken

---

tine and Greek Empire, London 1854, s. 375; Falmerayer, *Geschich. Kaisertum von Trapezunt*, München 1827, s. 50; P. Wittek, *Toponymie*, s. 43.

[27] O zaman Kırım ve Cenûbî Rusya bir Kıpçak (Kuman) ili olduğundan bu ülkeye hıristiyanlar *Kumania* ve müslümanlar da Kıpçak adını veriyor ve XIII. asırda Tuna nehrinden Altaylar'a kadar uzayan sonsuz mesâfeler Avrupalılar tarafından «*Magna Turkia*» (Büyük Türkiye), Anadolu ise sâdece «*Turkia*» olarak tanınıyordu (bak. *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 259, 310; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi Tarihi* I, s. 21).

[28] İbn ül-Esîr, XII, s. 94; G. Finlay, *History of Greek*, s. 373-375.

[29] İbn Bîbî, s. 90.

kayınpederi Manuel Mavrozomes'e Denizli (Laodikea), Honas ve Menderes nehrinin denize kadar uzayan yerlerini vermiş; o da sultanın bu desteği ve Türkler ile bu havâliyi tahrip etmiştir» ifâdeleriyle bu tâyinin ne olduğunu meydana koyarlar[30]. Bizans kaynaklarının Selç;uklulara aid olup sultan tarafından kayınpederine verildiği belirtilen bu Uc bölgesinde Uc Türkmenleri kesif bir şekilde toplanıyor; akın ve fetihler yapıyordu. Bununla beraber buraları, sık-sık, Türklerin ve Bizanslıların eline geçiyordu. Aksarâyî bu şehir ve bölgelerin Keyhüsrev tarafından fethedildiğini söylerse de tarihini vermez. Fakat Niğdeli Kadı Ahmed bu fetihin Antalya ile birlikte ve «Gıyâseddin'in saltanatının ikinci yılında, 602 (1206)da» vukubulduğunu kaydeder. Buna mukabil Ebû'l-Ferec ve bir tarihî takvim 603 (1206/7) yılını verirler, ki bu vak'a Türklerin Trabzon hükümdarı Alexis'e karşı yaptıkları seferi müteakip olmuş demektir[31].

Keyhüsrev Türkmenlerin çok faal olduğu ve sık-sık yurt edindiği bu bölgeyi kayınpederi ile birlikte gönderdiği bir ordu ile fethetmiş ve burada kendisine tâbi bir beylik kurmuştur. Bu sebepledir, ki Selçuklu kaynaklarında onun adı *Melik* Mavrozomes olarak geçer. Türk sultanı, Bizans imparatorları (Komnenos'lar) hânedanına mensup kayınpederi Mavrozomes'i bu havâliye tâyin etmekle de gittikçe kuvvetlenmekte olan Laskaris'e karşı ve kendisine tâbi bir kimseyi Bizansın mirâsından hissedar kılmak istiyordu. Öte yandan sultan İznik'ten Konya'ya hareket müsaadesini elde etmek için Laskaris ile bir muahede yapmıştı: «Selçukluların Rûmlardan alıp ellerine geçirdikleri Honas, Lâdik (Denizli) ve diğer kale ve bölgeleri Fasilios (Basileos)un nâib (vâli)lerine teslim» edeceğine dair taahhüdünü de bu şekilde ve kendi menfaatine uygun olarak icra ediyordu[32]. Bu havâlide Mavrozomes'in idâresi uzun sürmemiş; oradan Konya'ya dönmüştür. Nitekim o, sultan Alâeddin Keykubâd zamanında Selçuklu hizmetinde bir kumandan olarak *Emîr Komnenos Mavrozomes* adı ile hâdiselere karışmıştır. İbn Bîbî «Emîr Komnenos Mafrozom *(Mavrozomes)* un Anadolu (Rûm) beldelerinde kaleleri ve maiyeti olup sözüne itibar edilen bir meliktir. Evvelce zikredildiği üzere Gıyâseddin onun

---

[30] Niketas, s. 664, 651; Akropolitos; G. Finlay, s. 365, 367; W. Miller, *Trebizond*, s. 16.

[31] Aksarâyî, s. 32; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 294; Ebû'l-Ferec, s. 362; *Tarihî takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1954, s. 76. Anonim *Selçuk-nâme*, s. 42. W. Ramsay Denizli'nin eski Laodikea (Lâdik) yakınında kurulmuş yeni bir şehir olduğunu belirtir (*Anadolu'nun tarihî coğrafyası*, s. 86).

[32] İbn Bîbî, s. 81.

kızlarından biri ile evlenmiş; bu suretle saltanat ile akrabalık ve sıhriyet şerefi bulmuş; Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehid olmasından sonra İzzeddin Keykâvüs ve Alâeddin Keykubâd zamanlarında da hürmet görmüştür», der[33]. Aynı kaynak «Melik Mafrozom büyük Rûm kayserleri soyundan, ahlâk ve sohbetleri ile meşhûr» olduğunu da ilâve eder[34]. Selçuklular arasında yüksek bir mevki ve itibara sâhip olan Mavrozomes'in İslâmiyeti kabûl etmemiş; hattâ Konya'da yaşayan bu ailenin bir evlâdı XIII. asır sonlarında bile hıristiyanlığa bağlı kaldığı anlaşılmıştır[35].

---

[33] *Emîr Komnenos Mafrozom-râ, ki der bilâd ve bıka'-i Rûm melik-i mutâ' ve sâhibi kılâ' ve etbâ' bûd ve Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev şehid enârullah burhânehu çunânki der sâbbıka zikr refte est kerîmeî-râ muhadderat-i o der hibâle-i hükm-i tezevvuc-i hûd âvurde bûd beşref-i karâbet ve musaheret-i saltanat ihtisas yâfte ve ba'd ez eyâlet-i Sultan derece-i şahâdet-râ der nazar-i Sultan 'İzzeddin Keykâvûs ve Sultan 'Alâeddin Keykubâd melhuz-i bâsire-i ihtirâm ve manzur-i 'ayn-i ikrâm bûdî* (İbn Bîbî, s. 305). Muhtasarında bu kayıd mevcûd olmadığından bir takım yanlış îzahlar meydana çıkmıştır.

[34] Alâeddin Keykubâd zamanında Beglerbegi olarak meydana çıkan Emîr Komnenos Denizli'ye tâyin edilen Melik Mavrozomes olduğunu İbn Bîbî yazdığı halde bu husus anlaşılmamış ve Yazıcı oğlu tercümesinde yanlışlıkla «*Emîr Komnenos ve Mafrizom*» olarak iki şahıs gibi çıkmıştır (Th. Houtsma neşri, s. 322). Cl. Huart onu 1140'da amcası imparator Yuannes Komnenos'tan kaçıp Konya'ya gelen ve İslâmiyeti kabûl edip Sultan Mes'ûd'un kızı ilen evlenen Bizans prensi sanmıştır (*Épigraphie arabe d'Asie Mineure*, s. 40). Halil Edhem Melik Mavrozomes ile Emîr Komnenos'un aynı şahıs olduğunu anlayamamış ve onu Keyhüsrev'in kayınpederi değil damadı sanmış; sonra da bir Selçuklu sultanının bir hıristiyana kız veremiyeceğini düşünerek müslüman olması gerektiğini ileri sürmüş; hattâ damad oluşunu da İbn Bîbî'ye isnad etmiştir (*Kayseriye Şehri*, s. 50). Mavrozomes'in Kayhüsrev'in kayınbabası olduğu Selçuklu, Arap, Süryanî ve hattâ Bizans kaynaklarının ittifakı ile sâbit iken ve Yunan kroniklerini tercüme edenlerin çoğu (Meselâ bizim faydalandığımız Cousin'in *Histoire de Constantinople*, s. 644, 651) böyle anladığı halde bazıları da (meselâ G. Finlay, s. 359) onu Keyhüsrev'in damadı yapmış ve bu hatâ uzayıp gitmiştir. Emîr Komnenos (Melik Mavrozomes)'un müslüman olmadığı İbn Bîbî'nin onun hakkında «*Tecâvez Allahu 'anhu*» ifâdesile de meydana çıkmakta ve müslüman ölülere mahsus olmayan bir dil kullanmaktadır (s. 273). Biz bu karışık meseleyi evvelki araştırmalarımızda düzeltmiş idik (bak. *Mübarüzeddin Er-tokuş ve vakfiyesi*, Belleten XLIII (1957), s. 417; *I. Keyhüsrev*, İslâm Ansiklopedisi, VII, s. 618).

[35] P. Wittek Mavrozomes Komnenos ailesine mensup olup 1297'de Konya'da hıristiyan olarak ölen Mihael'e aid Yunanca kitâbede onun çeşitli şekillerde îzah edilen *Amirasolanes*'i Emîrin oğlu mânâsında «*Amiras olanes*» (Emîr oğlanı, oğlu) olarak okurken bu mesele üzerinde durmuştur (*L'Épitaphe d'un Comnène à Konia*, Byzantion, X (1935), s. 505-510). Fakat mufassal İbn Bîbî'yi görmediği için o da Muhtasara göre Melik Mafrozom ile Emîr Komnenos'un aynı

4. Antalya Fethi ve Ermenilerin Tâbiiyeti

Gıyâseddin Keyhüsrev ve Selçuklu devleti Türkiye üzerinde tekâsüf eden milletler-arası ticâret yollarının iktisadî ehemmiyetlerini müdrik bulunuyor ve bundan sonra sefer ve fetihler çok defa bu siyasete göre yapılıyordu. Filhakika Bizans'ın parçalanması üzerine kervan yollarında emniyetsizlik ve âsâyişsizlik baş göstermiş ve sultan Karadeniz yolunu açmak için seferini yapmış; bu seferden dönünce de aynı gaye ile Antalya'nın fethi ile uğraşmıştır. Antalya Türkiye'nin Akdeniz'de bir idhalât ve ihracat limanı olduğu, Avrupa'dan ve Mısır'dan gelen gemiler malları memlekete buradan girdiği için şehrin fethinden önce orada da, Samsun'da olduğu gibi, bir Türk ve Müslüman tüccar kolonisinin teşekkül ettiği gözüküyor[36]. II. Kılıç Arslan Ulu-borlu ve Kütahya vilâyetlerini, 1182 yılında, fethettiği zaman Antalya'yı da kuşatmış; fakat alamamış ve şehir Bizans hâkimiyetinde kalmıştı[37]. Şimdi Lâtinler İstanbul'u işgâl edince, her yerde olduğu gibi, bu sâhillerde de hâkimiyet mücâdelesi başlamış; Aldobrandini adında bir İtalyan Antalya'yı idâresine geçirmişti. İşte bu mücâdeleler esnâsında limanın ve yolun emniyeti bozulmuş; şehir-

---

şahıs olduğu üzerinde karara varamamış; bu hususta neşrettiği ikinci bir makalede de (*Encore l'épitophe d'un Comnène à Konia*, Byzantion XII (1937), s. 209-210) vuzûha erişememiştir. Kitâbe, İbn Bîbî'ye uygun olarak, Emîrin oğlu Mihael'in «meşhûr imparatorlardan Yuannes Komnenos Mavrozomes'in torunu oğlu olan Yuannes Komnenos'un oğlu» olduğunu yazar. İbn Bîbî'nin Emîr Komnenos Mavrozomes'i Niketas'ın Manuel Mavrozomes'idir. Yazıcıoğlu Emîr Komnenos Mavrozomes'ten bahsederken, daha açık olarak, onun Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayın babası olduğunu, bu Sultandan «sonra dahı Sultan İzzeddin Keykâvüs ve Alâeddin Keykubâd nazarında hürmet ve ikrâm» gördüğünü ve beglerbegi olarak Ermeni seferine memur edildiğini yazar (nşr. Th. Houtsma, s. 322). Böylece Keyhüsrev'in kayın-babası Komnenos Mavrozomes olarak Selçuklular arasında tanınmış; Bizans kaynaklarında da şahıs adı Manuel ve aile lâkabı Mavrozomes olarak kaydedilmiş olup kitâbeye göre Mihael onun torunu ve Yuannes Komnenos'un oğludur. Bu sebeple de XIII. asır sonlarında Konya'da hıristiyan olarak ölen bu zat Emîrin oğlu lâkabı ile tanınmıştır. Kitâbede Mihael'in babası ve Mavrozomes'in oğlu olarak geçen Yuannes Komnenos'un beglerbeği Emîr Komnenos Mavrozomes'in oğlu olmalıdır. P. Wittek başka bir yerde Selçuklu devlet adamları Karatay ve Denizli'de vâli olan Karasungur kardeşleri Mavrozomes'in oğulları sanmıştır, ki bunun mümkün olamıyacağı vaktiyle neşrettiğimiz bir araştırmada meydana konmuştur (*Celâceddin Karatay ve Vakfiyeleri*, Belleten XLV (1948), s. 18-21).

[36] Râvendi «birkaç bin müslümanın kâfirler elinde yıllarca esir ve zelil» olduğunu söyler (*Râhat us-sudûr*, s. 462).

[37] Niketas, s. 260; Le Beau, XVI, s. 331.

de oturan, Mısır'dan ve Avrupa'dan gelen tâcirler soyulmuştur[38]. İbn Bîbî Horasan, Irak ve başka memleketlere mensup olup deniz yolu ile İskenderiye'den Antalya'ya gelen, çeşitli memleketlerin mamûl maddelerini getiren bir tüccar kafilesini soyduklarını nakleder. Bu durumda Gıyâseddin Keyhüsrev ferman göndererek her taraftan asker topladı ve ordusu ile giderek şehri muhasara etti; muhasara makineleri ile kale burçları tahrip edildi. Fakat şehrin düşeceği sırada Aldobrandini Kıbrıs'dan yardım alınca Selçuklu ordusu çekilmeğe mecbûr kaldı[39]. Haçlılar Kıbrıs adasına 1191'de yerleştikten sonra gıda maddelerini tedârik gayesi ile Anadolu sâhilleriyle sıkı ticarî münasebetlerde bulunuyor; Türkler ile Rûmlar arasında cereyan eden muharebelerden faydalanarak Antalya'da yerleşen Aldobrandini'yi Kıbrıs kıralının bir tâbii olarak himâye ediyor; G. de Monbeliard'ın kumandasında gönderilen kuvvet şehri koruyordu[40]. Gıyâseddin Keyhüsrev muhasarayı bırakmakla beraber askerlerini dağlara ve yollara yerleştirerek Antalya'yı uzaktan tazyik ediyor; sûrlardan dışarı çıkanları esir alıyor ve şehri teslime zorluyordu. Lâtinlerin idâresinden ve bu kuşatılmış durumdan şikâyetçi bulunan Rûmlar âdil Türk idâresini tercih ettikleri için Selçuklu sultanına gizli adam göndererek kendisine yardımcı olacaklarını bildirdiler. Bu suretle Rûmlar ile Frenkler arasına şüphe ve ayrılık girince Gıyâseddin Keyhüsrev harekete geçerek şehri tekrar kuşattı; mancınıklar ve muhasara makineleri kuruldu, savaş şiddetlendi. Nihâyet «Konya'nın eski sipâhilerinden Hüsameddin Yavlak-Arslan sultanın sancağını sûrlar üzerinde dikti»[41]. Selçuklu askerleri böylece hücûma geçerek içeri girdiler ve kale kapılarını açtılar; ordu şehri işgâl etti. Gıyâseddin Keyhüsrev 5 Mart 1207 (3 Şaban 603) günü Rûmların da yardımı ile şehri şiddetli bir savaş ile fethedince Frankları esir aldı. Kendisini ikinci defa tahta çıkarmakta büyük hizmeti geçen Mübârizeddin Er-tokuş'u Antalya vâliliğine ve sü-başılığına (kumandanlığına) getirdi. Türk fetihlerinde daima tâkip edilen millî ve islâmî siyasete göre Antalya'ya kadı,

---

[38] Niketas, s. 664.

[39] İbn Bîbî, s. 95-96. Râvendî «Hoca ve âlim, Şerif üt-tüccar Cemaleddin Ebû Bekir bin Ebi'l-'Alâ el-Rûmî» (Yâni Anadolu'lu) tâcirin Hemedân'a geldiğini, Sultanın Antalya'yı muhasara ve fethettiğini kendisine anlattığını belirtir (s. 461).

[40] Niketas, s. 665; Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, I, s. 173, 174; II, s. 13; Osman Turan, *Ortaçağlarda Türkiye - Kıbrıs münâsebetleri*, Belleten, CX (1964), s. 214-215. G. de Monbeliard'ın Antalya'yı 1212 işgâl edeceği ve İ. Keykâvüs'ün 1216'da şehri kurtarıp onu öldüreceği aşağıda görülecektir.

[41] İbn Bîbî, s. 95-99.

imam, hâtipler ve müezzinler tâyin etti; şehre minber ve mihrab koydu; kale ve burçları tamir edip silâh ve erzak ile doldurdu[42].

Antalya'nın fethi Türkiye'nin iktisadî ve ticarî inkişafında çok büyük bir tesir icra etti; bu suretle Selçuklular, ilk defa olarak, Haçlılar (Avrupalılar) ile ticarî anlaşmalara giriştiler. Nitekim İzzeddin Keykâvüs Kıbrıs kıralı Hugo'ya bir elçi göndermiş ve ondan da 1214 İkinci Kânun tarihli bir cevap almıştır. Burada kıral «Sultanlık devletinin emir ve arzusunu yerine getirdik. Aramızda altı yıldan (yâni 1207'de Antalya fethinden) beri yeminle teyid edilmiş bir dostluk bulunduğunu ve vesîkaların (yâni ticaret anlaşmasının) altun mühürle tasdikli olduğunu öğreneceksiniz. Sultanın müsaadeleri ile bütün ülkelerden tüccar ve gemicileri engelsiz ve tereddütsüz olarak benim memleketime gelecekler; aynı şekilde bizimkiler de sultanın ülkesine girip çıkacaklardır» ifâdesiyle Gıyâseddin Keyhüsrev'in Antalya'nın fethi üzerine iktisadî ve ticarî ihtiyaçlar karşısında derhal Selçuklular ve Kıbrıslı Lâtinler arasında bir muahede yapıldığını meydana kor[43]. Selçuklu devleti Antalya ile Akdeniz'de bir idhalât ve ihracat limanına kavuştuğu gibi burasını deniz kuvvetleri için de bir üs haline getirdi. Gıyâseddin Keyhüsrev bu mühim fetihden sonra ordusu ile Konya'ya döndü. Yolda Dûdân mevkiine gelince malları soyulan ve sefere katılan tüccarın zararlarını tazmin için *Dîvân* memurlarına bunların yazılmasını, kıymetlerine göre devlet hazinesinden tazmin olunmasını ve sultana (devlete) aid beşde bir *(hums-i hâss)* ganimetin tahsilini emretti; ticarete aid *bac* ve geçiş vergilerini kaldırdı[44]. Gıyâseddin'in ticareti himâye ve teşvik maksadıyle tüccarlara ödediği bu tazminat Selçuklu devletinin ticarî siyasetinin icabı ve bir nevi devlet sigortası idi.

Rükneddin Süleyman-şâh'ın ölümü üzerine vukubulan sarsıntı Ki-

---

[42] İbn ül-Esîr, XII, s. 98; Ebû'l-Ferec, s. 362; Nuveyri, IV, s. 17b. Antalya'nın 3 Şaban 603 (5 Mart 1207) de fethi üzerinde kaynaklar müttefiktir. İbn Bîbî ilk muhasaranın iki ay sürdüğünü söyler; fakat çekilmeden bahsetmez. Diğer kaynaklar bu muhasaradan çekilişin bir müddet sürdüğünü, Niketas ise 16 gün muhasaradan sonra olduğunu belirtir. Antalya adı Hıristiyan kaynaklarında Attalia, Adalia ve Satalia şekillerinde geçer.

[43] Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında Resmî vesîkalar*, s. 215; W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Âge*, I, s. 302-304. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Venedikliler arasında yapılan anlaşma bize kadar gelmemiş; I. Alâeddin Keykubâd'ın Venediklilere verdiği bir fermanda buna dair kayıdlar konulmuştur.

[44] İbn Bîbî, s. 99-101.

likya Ermeni kıralının Selçuklu tâbiiyetini bırakarak hududlara tecavüz etmesine, Türkiye-Suriye arasında işleyen kervan yolunun da sekteye uğramasına sebep oldu. Ermeniler, 1206 (602) yılında, Türkmenlerin göç sahası olan Göksu *(Nehr el esved)* ya hücûm ederek Türklerden pek çok esir aldı; mal ve hayvanlarını yağma ettiler. Haleb hududlarını aştılar; hattâ rivâyete göre Elbistan dahı kuşatıldı. Haleb Eyyûbî hükümdarı Melik Zâhir Ermenilere karşı giriştiği savaşlarda bazen galip, bazen mağlûp oldu. Bu hâdiseler ve hususiyle büyük kervan yolunda emniyetin kalmaması sultan Gıyâseddin'i Ermeni seferine mecbûr etti[45]. Gerçekten Karadeniz ve Akdeniz yollarını açmak için girişilen seferlerin sebepleri burada da mevcûd idi. Gıyâseddin Keyhüsrev 605 (1208/9) senesinde ordusu ile, Ermenileri cezalandırmak üzere, Maraş'a vardı. Burası Kılıç Arslan tarafından Selçuklu ülkesine idhal olunmuş ve sonra da oğlu Elbistan meliki Mugîseddin Tuğrulşâh'a verilmişti. Bir ara Maraş Atabeg Nureddin Mahmud ve Salâhuddin Eyyûbî'nin de ellerinde kalmıştı. Bu sefer esnâsında Gıyâseddin Keyhüsrev Maraş'ı kurtarıp tekrar Selçuklu ülkesine katmış ve Kılıç Arslan'ın emîrlerinden olup onun tarafından buraya bey (melik) tâyin olunan Hüsameddin Hasan'ı yine bu bölgeye yerleştirmiş ve bu memlekette Selçuklulara tâbi bir beylik meydana gelmiştir. Onun, oğlu İbrahim ve torunu Nusretüddin zamanında Maraş çok iyi idare ve imâr olunmuştur. İbn Bîbî Selçuklulara sâdık bu beyleri çok medheder. Maraş Haçlı istilâ ve işgâli altında çok harap olduğu ve nüfûsu da azaldığı için bu beyler zamanında çok imâr edilmiştir, ki onlara aid âbidelerden en mühimmini eski devirde *Arabisus* ve *Erbisûs* veya *Efsûs* ve bugün Afşın denilen kasabada inşâ olunan mamûre teşkil eder. Filhakika efsânevî *Eshâb-ı kehf* mağarasının burada bulunduğundan ve eski bir anane olarak yaşadığından halk tarafından burası çok ziyâret ediliyordu. Bu sebeple yolcu ve ziyâretçiler için kervansaray *(ribât)*, câmi ve zâviye bulunan muazzam bir külliye inşâ olunmuştur. Bu beylere aid bu âbide üzerinde İzzeddin Keykâvüs ve Alâeddin Keykubâd zamanında Ramazan 612 (1216 başları) ve 630 tarihli kitâbeler bize kadar gelmiştir. Ziyâretçilerin burada kalması ve iaşesi için zengin vakıfları vardı[46]. Gıyâseddin Keyhüsrev Maraş'ı Eyyûbîler'den almakla hem babasına aid bir mi-

---

[45] İbn Vâsıl, *Muferric ul-kurûb*, s. 170-171 İbn ül-Esîr, XII, s. 93.

[46] İbn Şeddâd, *El-A'lâk al-hatîra*, British Museum. Add. 23334, s. 59b, 64a-65; İbn Bîbî, s. 112; Mükrimin Halil (Yınanc), T T E M, XIV, s. 347; XV, s. 91-93. Meşhûr tarihçi İbn ül-'Adîm Maraş emîri tarafından inşâ olunan azîm ve güzel binanın ziyâret edildiğini, ziyâretçilerin ihtiyaçları için vakıflar yapıldığını, bunlara ziyâfet verildiğini (müsâfir edildiğini) yazarken bizzat kendisinin de *Eshâb-i Kehf'i* ziyârete geldiğini yazar *(Histoire d'Alep*, trc. E. Blochet, s. 145).

râsı kurtarıyor; hem de dağlarla çevrili Kilikya Ermeni kırallığına girebilmek için Ceyhan vâdisine hâkim bulunan şehri elde ediyordu. Sultan Maraş'da Haleb hükümdarı Salâhuddin Eyyûbî'nin oğlu Melik Zâhir'in gönderdiği kuvveti de yanına alarak Ermeni hududlarını aşmıştır. Ermenilerden birtakım belde ve kaleler aldı. Bunlar arasında en mühimmi Kılıç Arslan tarafından fethedilip bilâhara yine Ermenilerin eline geçen Pertus kalesi idi. Kalenin önünde ordugâh kuran Selçuklu sultanı nihâyet orasını fethetti ve kalenin senyörü olan kıral Leon'un oğlu Kirkor (Gregoire)u esir aldı. Antalya'nın fethi gibi Ermenilere karşı kazanılan bu zafer de İslâm dünyasında çok büyük bir sevinç yarattı. Tarihçi Râvendi bu sefer sonunda Ermeni kıralı Leon'u perişan, kale ve vilâyetlerini fetih ve İslâm ülkelerine ilâve ettiği için Gıyâseddin Keyhüsrev'i, yazdığı bir kasîde ile, tebrik etmiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev, Ermenistan'a karşı bu zaferi kazandıktan sonra kış bastığı ve kar yağdığı için geri dönmeğe mecbûr kaldı. Kıral sulh tavassutunda bulunmak için Melik Âdil'e ve Melik Zâhir'e müracaat etti. Sultan kıralın Müslüman esirlerini iade, tazminat tediyesi ve Haleb hududlarına bir daha saldırmamak şartları ile sulhu kabûl etti. Yukarıda bir sikkenin gösterdiği üzere Selçuklulara tekrar tâbi bir duruma da girdi[47]. Sultan Gıyâseddin ertesi yıl, 606'da, Melik Âdil'in istilâ siyaseti karşısında Melik Zâhir, Erbil hükümdarı Muzafferedddin Gök-böri, Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrulşâh ile ittifak yaptı. Bu ittifak Melik Âdil'in Sincar ve şark beldelerinde genişleme ve istilâ teşebbüslerini önledi[48].

5. Keyhüsrev'in Alaşehir Seferi ve Şehâdeti

Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karadeniz, Akdeniz kıyılarında ve Ermeniler aleyhinde kazandığı zaferler İznik imparatoru Th. Laskaris ile aralarını açtı. İmparator Lâtinlere ve Karadeniz sâhillerinde Komnenoslara karşı Anadolu'da Selçuklular ve Balkanlar'da Bulgar ve Kuman'larla ittifak yap-

---

[47] İbn Vâsıl, III, s. 187; Zehebî, Köprülü Ktp. 1079, 605 yılı; B. 'Aynî, Veliyüddin Ef. 2390, aynı yıl; Tarihçi Hetum, Haçlı külliyatı (*Doc. armeniens* I), s. 481; Râvendî, s. 463-467; Baybars, s. 78a; İbn Şıhna, Beyrut 1909, s. 192. Bazı Arap kaynakları Pertus kalesi yerine Korigos kalesinin fethedildiğini yazarlar, ki sâhilde bulunan bu meşhûr kale bahis mevzuu olamaz; Hetum ile İbn ül-'Adîm'in Pertus'u göstermesi doğrudur. Kaynaklar pek çok Ermeni kalesi alındığını yazarlarsa da isimlerini vermezler.

[48] İbn ül-Esîr, XII, s. 111; *Târih Atabekiyye* (Haçlı külliyatı), s. 360; İbn ül-'Adîm, Blochet trc. s. 146; İbn Vâsıl, III, s. 195.

mış; İznik'te Bizansın vârisi olarak diğerlerinden daha kuvvetli bir devlet kurmuştu. Laskaris iki taraflı tehlikeyi atlatınca Selçukluların inkişafından endişe ediyordu. Bu durumda Gıyâseddin Keyhüsrev ile Lâtin imparatorluğu arasında bir yakınlaşma başladı. İmparator Henri, İznik hükümdarına karşı, Türk sultanı ile ittifak yapmayı bütün hıristiyan Avrupa'ya bildirirken bunu iyi bir katoliğin şerefli bir hareketi olarak belirtiyordu. Sultan da Laskaris'lerin kuvvetlenmesinden ve Selçuklular aleyhinde yayılmasından kuşkulanıyordu. Keyhüsrev'i İstanbul'da iken misafir eden ve Lâtinlerin işgâli dolayısıyla da kaçan imparator III. Alexis de bu sırada Türkiye'ye gelmiş; sultanı Ermeni seferinden döndükten sonra oturduğu Antalya'da bulmuştu. Damadı olan Laskais'in imparator oluşundan şikâyet ediyor; tahtını tekrar elde etmek iştiyordu. Sultan Alexis'in bu ilticasını fırsat biliyor; Laskaris'e karşı ondan faydalanmak imkânını buluyordu[49]. Gıyâseddin İstanbul'da misafiri olduğu imparatora karşı birtakım insanî duygular ve vecibeler de duyuyor; Konya'ya dönüşünde İznik'te kendisine karşı çıkarılan zorlukların acısını da hatırlıyordu. İbn Bîbî Laskaris'in yıllık haracı göndermediğini de harp sebepleri arasında zikreder, ki bu da Bizans kaynakları tarafından teyid edilmektedir. Filhakika Bizans vakayinâmecisi Pachymeres «e c d â d ı m ı z i k i d ü ş m a n o l a r a k ş a r k t a T ü r k l e r i n v e g a r p t a d a L â t i n l e r i n t e c â v ü z ü n e u ğ r a m ı ş t ı. B u n u n i ç i n T ü r k l e r l e b i r m ü t a r e k e y a p t ı l a r v e h e r y ı l o n l a r a b ü y ü k m e b l â ğ l a r ö d e m e ğ e m e c b û r k a l d ı l a r. Bu suretle bütün kuvvetlerini Franklara karşı çevirip zaferler kazandılar; sonra da Türklere karşı dönerek imaparotorluğun emniyetini sağladılar» demek suretiyle bu hâdiseyi teyid eder[50]. Sultanın kayınpederi Mavrozomes'i Lâdik (Denizli) ve Menderes havâlisinden geri alması da dostâne münasebetlerin bozulmasına bir sebep teşkil ediyordu[51].

Gıyâseddin Keyhüsrev İznik Rûm devleti ile hesaplaşmaya mecbûr kalınca düşmana karşı şimdi Mavrozomes'e nazaran daha mühim bir şahsiyet olan imparator Alexis'i bir vâsıta olarak kullanıyordu. Onun nâmına Bizans tahtına konan Laskaris'e bir elçi ve mektup göndererek tahtı-

---

49 Akropolitas, trc. Bruno, s.; İbn Bîbî, s. 101-103; Le Beau, XVII, s. 287-288; G. Finlay, *History of Greece*, s. 365.

50 Pachymeres (Cousin, *Histoire de Constantinople VI*, Paris 1973, s. 5).

51 Niketas, Laskaris'in «Türkler ile beraber olan Mavrozomes'i mağlûp» ettiğini söyler ise de kaynaklar Keyhüsrev'in buraları fethi gibi bu hâdisenin de tarihini ve kronolojik sırasını karıştırmışlardır (Niketas, s. 651).

nı kayınpederine terk etmesini, aksi takdirde silâh kuvveti ile bu işi icra edeceğini bildiriyordu. Bu ultimatum red edilince sultan vilâyetlere gönderdiği fermanlar ile askerlerini, beyleri ile birlikte, topladı. Anonim *Selçuk-nâme* seferi biraz karışık bir şekilde nakletmekle beraber sefere katılan kumandanlar arasında 1000 askeri olan Kayseri sü-başısı Yakub Kara-kulak ile Akça-aba ve Beg-bars adlı bazı isimler de kaydetmiştir, ki, bunlara diğer kaynaklarda rastlanmamıştır[52]. Sultan ordusu ile hareket ederken yanına eski imparator Alexis'i de almış ve kendi himâyesinde onu Bizans tahtına çıkarmak üzere sefere çıkmıştır. Türk ordusu Menderes vâdisinde ilerlerken Bizans ordusu da bu istikamette yürüyüşüne devam ediyordu.

Selçuklu ve Bizans müellifleri muharebenin cereyan tarzı ve sahası hakkında biraz farklı bilgiler verir. Bizans kaynaklarına göre, Türk ordusu Denizli ve Lâdik arasında, bugün mevcûd olmayan, *Antiochia* şehrini muhasara ettiği sırada, gelen Bizans ordusu ile karşılaştı. Burada vukubulan şiddetli bir savaşda Rumlar büyük zayiata uğradılar. Sultan bizzat atını imparator üzerine sürerek onu bir darbe ile yere düşürdü. Muhafızlar hücûma geçerken sultan hasmına dokunmamalarını emretti. Fakat atından düştüğü halde yaralanmamış bulunan Laskaris, derhal ayağa kalkarak sultanın atının ayaklarını kesti. Akropolites'e göre Gıyâseddin Keyhüsrev «b i r k u l e n i n d e v r i l i ş i g i b i» atından düştü ve öldürüldü. Bu durumu gören Selçuklu askerleri kaçmağa ve Bizanslılar taarruza başladı ve Türkler çözülerek mağlûp oldular. Böylece mağlûp Bizans ordusu galip oldu. Bizanslıların aldığı esirler arasında eski imparator Alexis de vardı. Laskaris kayınpederini İznik'e götürüp bir manastıra hapsetti ve orada ölünceye kadar kaldı[53].

İbn Bîbî'ye göre, Türk ordusu Alaşehir *(Philadelphia)* hududuna yaklaşınca *Leşkeri* (Laskaris) Rûm, Alman, Kıpçak (Kuman) ve Alan'lardan mürekkep ordusu ile ileriledi ve burada muharebe başladı. Cereyan eden savaşda silâhlarını kuşanan ve miğferini giyen sultan «d a ğ g i b i a t ı» üstünde merkezde hücûma geçerek Laskaris'in üzerine atıldı ve bir kılıç darbesi ile onu atından yere düşürdü. Muhafızlar saldırışa geçerken, sultan onun öldürülmesine müsaade etmedi ve hasmını atına bin-

---

[52] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 42.

[53] Akropolitas, bahis 10; G. Finlay, s. 365-367; Le Beau, XVII, s. 287-290; Vasilief, II, s. 186; W. Ramsay, *Bishoprics of Frygia*, I, s. 23; A. Gardner, *The Laskarids of Nicaea*, London 1912, s. 83. Bizans ordusunda bulunan ücretli Lâtin askerleri Rûmlara cesâret vermekte mühim bir rol oynadı. Niketas bu netice dolayısı ile Laskaris şerefine medhiyeler yazdı.

dirdi. Mağlûp düşman ordusu kaçarken, Türkler tâkibe veya yağmaya girişerek sultanı yalnız bıraktılar. Bu sırada düşman ordusuna mensup olduğu anlaşılmayan bir Frenk askeri, derhâl bir fırsatta sultanın üzerine atılarak onu orada şehîd etti ve koşarak kaçış halinde bulunan Bizans askerlerine hâdiseyi haber verdi. Bunun üzerine mağlûp Rûmlar, taarruza geçtiler. Sultanın öldüğünü öğrenen Türkler, bu sefer firara başladılar; esir ve ölü olarak zayıata uğradılar. Esirler arasında kumandanlardan Seyfeddin Ay-aba da bulunuyordu. O sultanın şehîd olduğunu görünce ağladı. İmparator Keyhüsrev'in nâ'şını Alaşehir'de bulunan müslümanları getirterek orada, muvakkat olarak, İslâm mezarlığına defnettirdi. Onu şehîd eden Frenk askerini de öldürdü[54].

İslâm ve hıristiyan kaynakları arasındaki farklara rağmen, sultanın bir dikkatsizliğe kurban gittiği ve bu hâdise üzerine galip Türk ordusunun mağlûp olduğu anlaşılıyor. Lâtin imparatoru Henri'nin Avrupa'ya gönderdiği mektupta da, Rûmların sayıca Türklerden fazla olduğu yazılıyor ve Bizans ordusu o kadar perişan olmuştur, ki imparator galip değil, çökmüş olarak bu muharebeden çıkmıştır. Nitekim muharebede bulunan cesur Lâtin askerleri bu savaşda müdhiş bir korkuya kapılmış ve çoğu da telef olmuştur[55]. Muharebenin neticesi tersine dönmekle beraber, Bizanslılar, o derece zayiata uğramıştır, ki Selçukluların mağlûbiyeti bahis mevzuu değildir. Gerçekten Bizanslılar hiç bir toprak kazanamamıştır. Nitekim Sultan İzzeddin Keykâvüs ile birlikte Sinop'un 1214'de fethinde bulunan Esededdin Ayaz, bir kitâbeye göre, Honas ve havâlisinin vâlisi bulunuyordu[56]. Bundan başka Sultan İzzeddin Keykâvüs ile yapılan barış muahedesinin Türkler lehinde olduğu N. Gregoras'ın ifâdelerinden anlaşılıyor. Hakikaten imparator Laskaris esir Selçuklu kumandanı Seyfeddin Ay-aba ile birlikte derhâl bir elçilik heyeti ve hediyeler göndererek dostâne münasebetleri kurmağa çalıştı. Heyeti iyi bir şekilde kabûl eden Keykâvüs, yine Seyfeddin Ay-aba idâresinde bir heyet göndererek babasının nâ'şını Konya'ya getirtti ve Alâeddin câmii bitişiğindeki sultanlara mahsus türbe *(künbed-hâne)* de 14 muharrem 608 (29 haziran 1211) tarihinde defnedildi. Muharebe ve sultanın şehâdeti İslâm kaynaklarında 607 yılı olarak gösterilmiştir. Anonim *Selçuk-nâme* ay ve günü ile 23 zilhicce 607 cuma gününü verir. Bunun Milâdî mukabili 5 haziran 1211'dir. Bu

---

[54] İbn Bîbî, s. 107-111.

[55] Akropolitas, bahis XV; G. Finlay, s. 366 not; A. Vasilief, II, s. 187; R. Grousset, *L'Empire du Levant*, Paris 1946, s. 594-595.

[56] Bak. Şâkir Ülkütaşır, *Sinop'ta Selçukîler zamanına âid tarihî eserler*, Türk tarih ve arkeologya dergisi, V, s. 130.

Bizans kaynaklarının muharebenin haziran - temmuz arasında olduğuna dair kaydına uygun düşer[57]. Yalnız bu kaynakların kronolojisini tesbit ederken, yapılan hatâlardan biri de burada husûle gelmiş ve tarih 1210 olarak hesap edilmiştir. Bu sebeple bugüne kadar üzerinde durulan 1210 tarihini değil, 1211 yılını kabûl etmek gerekmektedir[58].

II. Kılıç Arslan, diğer oğulları gibi, Gıyâseddin'e de atabegler ve muallimler tâyin ederek onun iyi bir tahsil ve terbiye ile yetiştirilmesine ihtimam etti. Sultan Gıyâseddin'in, ikinci defa tahta çıktığı zaman, hocası ve dostu Mecdeddin İshak'a gönderdiği Farsça manzum mektup, kendi hayatı hakkında tarihî bir vesika olduğu gibi onun yüksek kültürü ve şairliği bakımından da çok mühimdir. Gıyâseddin, diğer Selçuklu sultanları gibi hür düşünceye ve geniş dinî müsamahaya sahip idi. Fakat İbn Bîbî'ye göre, Alâeddin Keykübâd devrine değin bütün Selçuklu sultanları gibi, o da haftada iki gün (perşembe ve pazartesi) oruçlu olarak *Dîvân-i Mezâlim* (Dâd-gâh) e gelir; kadı ve imamlar huzurunda şikâyetlere bakar ve adâlet tevzi ederdi. Şer'î dâvaları kadıya havâle eder; örfî işleri de *Dîvân* vasıtasıyle hallederdi. Yılda bir defa Şer'î mahkemeye gidip kendisinden dâvacı varsa kadının hükmünü bekler ve Şeriata hürmette kusur etmezdi. Âlimleri ve kadıları himâye eder; onlara hil'at ve hediyeler gönderirdi. Bununla beraber, devlet işleri çoğaldığı, bilhassa Alâeddin Keykubâd zamanında, örfî dâvâlar bir Adliye nâzırına *(Emîr-i dâd)* havâle edildi. Fakat İstanbul'dan gelip Konya'yı muhasara ettiği sırada kadı Tirmizî'nin, sultanın gurbette şeriate aykırı işler yaptığına ve bu sebeple saltanata geçemiyeceğine dair verdiği fetvâ ve sultanın ilk muhasarada muvaffakiyetsizliğe uğraması sebebi olarak bu kadıyı idam etmesi, aley-

---

[57] İbn Bîbî, s. 130-132. N. Gregoras «Türkler istediklerini alamadılar» derken sulh anlaşmasının Selçuklular lehinde olduğu anlaşılıyor. Nitekim Lâdik'in Türklere bırakıldığı ve Tripolis'in ve Menderes nehrinin hudud teşkil ettiği gözüküyor. Zira Laskaris'in Alaşehir ve Tripolis yolundan gitmemesi de buna delâlet eder (Ramsay, *Cities and Bishoprics*, I, s. 23-24).

[58] Anonim *Selçuk-nâme* (s. 43) bu ölüm tarihinden sonra İzzeddin Keykâvüs'ün tahta çıkış tarihini de, diğer kaynaklara uygun olarak, 608 yılını verirken bunu günü ile 6 Sefer 608 yılında gösterir. Bu da Keyhüsrev'in ölümü ile oğlunun saltanata başlaması arasında 24 gün geçmiş demektir. Nitekim Halifenin Mecdeddin İshak ile Keykâvüs'e gönderdiği menşûr da 608 Ramazan tarihini taşır (İbn Bîbî, s. 158). İzzeddin Keykâvüs nâmına 606 yılında basılmış para mevcûd ise de (İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiyye*, s. 22) burada bir okuyuş hatâsı olduğu âşikârdır (Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 28). Bu suretle Alaşehir muharebesi ve Sultanın şehîd oluşu tarihini 1210 değil 1211 Haziranında tesbit etmiş bulunuyoruz. Bununla beraber ölüm, culûs ve defin arasında gün ve bir aylık farkları düzeltmek mümkün olamadı.

hinde bir hâdise olarak kaydedilmiştir[59]. Sultan, devletin başlangıcından beri siyâsetine uygun olarak, fethettiği beldelerde derhal dinî ve ilmî teşkilâtı kurardı.

Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'da iken Alp Arslan ve Melik-şâh'ların neslinden geldiğini ve Kılıç Arslan'ın oğlu olduğunu, ecdâdının dünyayı fethettiklerini iftiharla söylerken, millî bir tarih şuûruna sâhip bulunuyordu. Kılıç Arslan zamanında, siyâsî bir ve emniyet ile birlikte, gelişen iktisadî kalkınma, imâr ve kültür faaliyetleri onun zamanında daha fazla ilerledi. Gıyâseddin şark-garp, şimal-cenup ülkeleri arasında artan ticarî faaliyetlerin Türkiye üzerinde tekâsüf etmesi ve memleketin milletler-arası kervanların geçiş sahası hâline gelmesi dolayısıyle sağlam bir ticarî ve iktisadî siyâset takip ediyor; askerî hareket ve fetihlerini de çok defa bu gayeye göre yapıyordu. Venediklilerle Selçuklular arasında ilk ticâret mu-ahedesinin kendisi tarafından imzalanması ve aynı maksadla Kıbrıs kıralı ile anlaşma yapması bu siyâsetin icabı idi. Sultan Gıyâseddin'in hemşiresi olan Gevher Hatun'un vasiyeti üzerine, Kayseri'de 602 (1205)de, Gıyâsiye veya Şifâiye adı ile inşâ ettiği muhteşem âbide Selçuk medeniyetinin şâheserlerinden biri olup, bu hastahane *(mâristan)* de yalnız hastalar ve deliler tedâvi olunmuyor; aynı zamanda tıp tahsili de yapılıyordu. Dânişmendlilerin eseri olan Ulu câmiin de aynı tarihte sultan tarafından imâr edildiği ve Gülük câmiinin de bizzat kendisi zamanında yapıldığını kitâbeler göstermektedir.

Yollarda soyguna uğrayan tüccar mallarını devlet hazînesinden tazmin etmesi, bir nevi devlet sigortasının başlamasına ve ticâreti himâyesine delâlet eder, ki ticâreti teşvik eden bu mühim usûl, bundan sonra daha fazla tatbik edilecektir. Antalya'nın fethinde birtakım ticarî vergileri kaldırması da bu teşvikçi siyâsetin başka bir tezahürüdür. Yukarıda görüldüğü üzere, diğer Selçuklu sultanları gibi, o da ziraî istihsali artırmak, iskân ve imâr işlerini geliştirmek için Menderes havzasına yaptığı bir sefer sonunda hıristiyan halkı Akşehir'e nakledip yerleştirmiş ve bu işde çok ileri usûllere ve adâlete göre hareket etmiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında kurulan siyâsî emniyet ve âsayiş, kervan yolları ve tüccarın himâyesi sâyesinde Türkiye milletler-arası bir ticaret ve transit ülkesi hâline geldi. Sultanın gittikçe artan kudreti dolayısıyledir, ki her tarafta dostluğu, ittifakı aranmış; komşu devletlerin bir kısmı da ya kendi menfaat ve talebleri ile veya Ermeni kıralı gibi muharebe sonunda onun tâ-

---

[59] İbn Bibî, s. 92-93.

biiyetine girmişti. Gıyâseddin Keyhüsrev, bedence de uzun boylu, kuvvetli ve cesûr bir hükümdar idi[60].

6. İzzeddin Keykâvus ve Taht Mücâdelesi

Sultan I. İzzeddin Keykâvus, Gıyâseddin Keyhüsrev'in üç oğlundan en büyüğüdür. Gıyâseddin tahtı terk edip 1196'da İstanbul'a giderken İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykûbad beraberinde idi ve üçüncü oğlu Celâleddin Kayferîdûn henüz doğmamıştı. Atabegler elinde yetiştirilen şehzâdelerin bu gurbet seferinde henüz çocuk yaşda bulundukları anlaşılıyor. Nitekim, Emîr Seyfeddin Ay-aba, bir münâsebetle Alâeddin Keykubâd'a: «*Gurbet vaktinde seni ve kardeşini omuzumda taşıdım ve kucağımda yetiştirdim; uzun saçlarını kestim*» ifâdesi bu hususu meydana kor. Sultan, İstanbul'da şehzâdeleri Seyfeddin Ay-aba'nın atabegliğinde yetiştiriyor; kitâbet, edebiyat öğrenmeleri ve tahsillerine ihtimam gösteriyordu. Keykâvus ve kardeşi, boş zamanlarında atabegin nezaretinde karada ve denizde av ve gezinti yapıyorlardı[61]. Gıyâseddin Keyhüsrev Konya'ya dönüp, ikinci defa sultan olunca, büyük oğlu İzzeddin Keykâvüs'ü Malatya'ya melik tâyin etmiş; çok bağlı ve hürmetkârı olduğu hocası şeyh Mecdeddin İshak'ı da onunla birlikte göndermiş; bu sûretle o, genç şehzâdenin tahsil ve kültürünü artırmakla vazifelenmişti. Nitekim, İbn Vâsıl da onun Keykâvus'un muallimi olduğunu kaydeder. Mecdeddin İshak, bu sebeple babası üzerinde olduğu gibi, Keykâvus üzerinde de çok büyük nüfûza sâhipti. Halîfeye elçi olarak onu Bağdad'a göndermiş; şeyhin müdahalesi ile kardeşi Alâeddin Keykûbad'ı mağlûp edince, hayatına dokunmamıştı. İzzeddin'in Malatya'da melik olarak icraatı hakkında bir şey bilmiyoruz. Bununla beraber, II. Kılıç Arslan'dan sonra artık melik-

---

[60] Ilgın'a tâbi Mahmud-hisâr köyünde, dağ üzerinde, bulunan Tekkeli Mescid'in kitâbesi eserin Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında, babası Kılıç Arslan'ın azadlı câriyesi Sanavber hatun tarafından yaptırılmıştır. Henüz neşir ve tedkik edilmeyen bu eserin kitâbesi merhûm Mükrimin Halil Yınanç tarafından kopya edilmiş olup ondan yaptığımız istinsahta Gıyâseddin «*Sultan ul-mu'azzam*» unvanı ile anılmış; fakat tarih 576 olarak çıkarılmıştır. Buna maddeten imkân gözükmediğinden «*tis'a*» yanlış olarak «*seb'a*» okunmuş ve «*sitte*» ilâve edilmiş olmalı ve tarihi 590 (1194) kabûl etmelidir. Sultanın Kayseri'deki inşâ ettiği eserler için bak. Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 18, 31, 33; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 469.

[61] İbn Bîbî, s. 38, 58, 269. Burada, ibârenin devamı olarak, Seyfeddin Ay-aba «*Sizin için Rûm dilinde alış-veriş yaparak seni ve kardeşini besledim*» cümlesini de söyler.

lerin muhtariyeti bahis mevzuu olmadığından, o ve daha sonraki Selçuklu melikleri gibi birer vâli mahiyetinde idiler[62].

İzzeddin Keykâvus, babasının şehîd olmasına kadar takriben 6 sene Malatya'da kaldıktan sonra, Selçuklu sultanı oldu. Eskisi gibi, devletin sultan ve melikler arasında taksimi bertaraf edilmekle beraber, bir verâset kanunu mevcûd olmadığı için, şehzâdeler yine de saltanat mücâdelelerine girişiyorlardı. Gıyâseddin'in şehîd olması üzerine toplanan devlet erkânı şehzadelerden hangisinin tahta çıkarılması meselesini müzakere etti. Maraş meliki Nusretuddin, en büyük şehzâde üzerinde durunca, onu saltanata geçirmeğe karar verdiler ve Konya'dan Kayseri'ye giderek İzzeddin Keykâvus'u Malatya'dan oraya dâvet ettiler. İzzeddin, beş gün zarfında Kayseri'ye geldi. Devlet erkânı onu Gedük'de istikbal ettiler. İzzeddin Keykâvus, 6 Sefer 608 (21 Temmuz 1211) de merâsimle tahta çıkarıldı; dinarlar saçıldı. Matem ve sultanlık merâsimleri, taziye ve tebrikler birbirini takibetti. Devlet erkânı ve halk, sultanın elini öperek kendisine bi'at ettiler. İzzeddin Keykâvüs, saltanat hukukuna göre, makam, iktâ ve emlâk menşûrlarını yeniledi; emîrlere ve ileri gelenlere hil'atler ihsan ederken, onların da kendi mertebeleri derecesinde sundukları köle, at ve altun hediyeleri kabûl etti. Kayseri'de ilk merâsim yapıldıktan sonra paytaht *(Dâr ül-mülk)* Konya'ya hareket edileceği zaman, Tokat meliki olan kardeşi Alâeddin Keykûbâd'ın, ordusu ile birlikte, Kayseri'ye doğru yaklaştığı haberi geldi[63].

Filhakika, babasının ölümünü öğrenen Alâeddin Keykûbâd, saltanatı elde etmek için ordusunu hazırladı. Erzurum meliki olan amcası Mugîseddin Tuğrul-şâh ile sıkı münâsebetlerde bulunan Alâeddin, onu da kendi saltanatı için harekete geçirdi. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Uc begi olan Dânişmendli Zahîreddin İli'yi de bu işe soktu. Alâeddin Keykubâd, bâzı vaadlarla Ermeni kıralını da yardıma çağırdı. Bu suretle hazırlığını bitiren ve müttefiklerini yanına alan Alâeddin Keykûbâd, Kayseri'ye gelip ağabeyini orada kuşattı. Muhasara uzuyor; kardeş kanı dökülüyor; şehir halkında huzursuzluk başlıyordu. Sultan İzzediddin'in gittikçe de ümidi kırılıyor; bunu Uc begliğinden pervânelik makamına getirilmiş bulunan Zahîreddin İli'ye yazdığı Farsça bir şiirle ifâde ediyor; kendisinden vefâ yerine cefa gördüğünden dolayı teessürlerini belirtiyor-

---

[62] İbn Bîbî, s. 203, 265. Müneccim-başı Koylu-hisâr meliki olan üçüncü evlâd Celâleddin'in tayininden bahsederse de bu zamanda o henüz çok küçük olduğundan bu bilâhara vâriddir.

[63] İbn Bîbî, s. 111-113; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 43; Aksarâyî, s. 33;

du. Sultan bu nâzik durumda Mübârizeddin Çavlı, Zeyneddin Başara ve Mübârizeddin Bahramşâh gibi emîrlerini çağırarak istişare etti. Onlara gece yarısı şehri terk edip Konya'ya varmayı, orada müdafaaya geçip Uc begleri ve askerlerini toplamayı düşündüğünü teklif ediyordu. Bu emîrler bu tedbirin muvaffak olamıyacağı, yolda yakalanmak tehlikesi olduğunu arzediyorlardı. Kayseri vâlisi Celâleddin Kayser müttefikleri birbirinden ayırmanın mümkün olacağını ve ilk olarak eski münâsebetleri olan Ermeni kıralını bu işden vazgeçirebileceğini ileri sürdü. Onun bu tedbiri kabûl edilince Celâleddin sultandan çok kıymetli hediyeler ve altunlar alarak gece yarısı kıralı karargâhında buldu. Ona hediyeleri sunduktan sonra, kendisi ile müzâkereye girişti. Kırala şehzâdeler arası taht kavgasına karışmanın bir fayda getiremiyeceğini, sultanın kendi memleketine tecâvüz etmiyeceğini ve ona 12000 *mud* zahire verebileceğini ve bu suretle muhasaraya katılmaktan vazgeçmeyi teklif etmiş ve kıralı böyle bir anlaşmaya râzı etmişti. Gerçekten kıral ordusu ile birlikte ayrıldı ve Develü yolu ile memleketine döndü.

Sultan adına yapılan bu tertip, ilk meyvesini vermişti. Kardeşlerine olduğu gibi, yeğenlerine karşı da saltanat iddiasında bulunmamış olan Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrulşâh da, ertesi gece Alâeddin Keykubâd'a haber vermeden askerlerini alarak memleketine döndü. Arap kaynakları onun dönüşünü Melik Eşref'in kendi ülkesine tecâvüz endişesi ile izah ederler. Zirâ İzzeddin Keykâvüs muhasarada sıkışınca Eyyûbî melikine yardım için müracaat etmişti. Alâeddin Keykûbâd, müttefiklerinin ağabeyisi lehinde ve kendi aleyhinde bir tertibe giriştikleri korkusunu kapıldı. Bu dağılıştan haberdar olan Kayseri askerleri davul ve boru sesleri ile şehrin kapılarını açarak hücûma başladılar. Alâeddin Keykûbâd, artık muvaffakiyet imkânı kalmadığını anlayarak askerlerini topladı ve Ankara *(Engûriye)* istikametinde at koşturdu; kaleye sığınarak müdafa tertibatı aldı. Zahireddin İli de bu esnada kendisinden ayrılıp Niğde'ye vardı ve orada Alâeddin nâmına mukavemet hazırlıklarına girişti. Burada şehrin ileri gelenlerini ve halkı toplayarak onlara ihsanlarda bulunmak ve para dağıtmak sûretiyle kendisine bağlamağa çalıştı. Şehir civarındaki bağ ve bahçelerin muhasarada göreceği zararı ve halkın şikâyetini hesaba katarak bunların bedelini sâhiplerine ödedi; onlara bir zarar olursa kendisine aid olacağını, galip veya mağlûp olduğu takdirde bu mülklerin kendilerine kalacağını bildirdi ve bu hususta bir ahd-nâme de imzaladı. Bununla beraber ve her halde sultanın taraftarları vasıtasıyle Niğde'nin *Rumûd*'u (ayak takımı) Zahîreddin'in adamlarına tecâvüze başladılar. O, sultanın askerleri henüz gelmeden husûle gelen bu durumda kendisini emniyette hissetmediğinden şehirden ayrılıp Lûlüve (Ulukışla) kalesine

sığındı. Fakat orada da kendisini emniyette hissetmeyerek kıralın payitahtı Sîs (Kozan)e uğradı; oradan da Haleb'e doğru yoluna devam etti ve Haleb yakınında Tel-bâşer kasabasında hastalanarak öldü[64].

Arap kaynakları saltanat mücadelesini iki kardeş arasında değil, Mugîseddin Tuğrulşâh ile yeğeni İzzeddin Keykâvüs arasında ve Kayseri yerine Sıvas'ın muhasarası şeklinde nakleder ve hâdiseyi birbirinden farklı tarihlerde gösterirler. Mugîseddin Tuğrulşâh, hiç bir zaman saltanat mücâdelesine girişmediği ve daima Konya tahtında oturanlara sadâkatte bulunduğu, Keykûbâd gibi ihtiraslı ve kudretli bir şehzâde ile birlikte yapılan bir teşebbüsde kendi nâmına hareket edemiyeceği düşünülürse, bu kaynakların hataları daha iyi anlaşılır. Esasen bir Sıvas muhasarası da vukubulmamıştır[65]. Bir Ermeni kaynağı da kısa ve müphem olarak hâdiseye temas ederken, kıralın ordusu ile Ereğli'yi zapt ve Kayseri'yi muhasara ettiğini, fakat muhasara esnasında sultandan çok para alarak memleketine döndüğünü yazmakla hâdiseyi teyid eder. Nitekim daima Türklerin elinde bulunan Ereğli ve Lârende (Karaman) kalelerinin İzzeddin Keykâvüs zamanında kurtarılması da kıralın bu sırada buralarını işgal ettiğine delâlet eder. Kıralın Türklere karşı yardım alarak Lârende'yi *Hospitalier*'lere vereceğine dair bir vesika da bu hususu teyid eder[66]. Kayseri'de sultan Keykâvüs devrinde inşâ olunan Dânişmendli Yağı-basan'ın oğlu Mahmud'un kızı Etsüz-elti Hatun'a aid Gülük câmiinin 607 tarihli kitâbesi de bu hâdisenin vukubulduğu yılı göstermekte ve anonim *Selçuknâme*'nin verdiği sene, ay ve gün kayıtlarına uymaktadır[67].

7. İzzeddin'in Saltanatı (1211—1220)

Kayseri tehlikesini bu suretle atlatan Selçuklu sultanı, artık muzaffer olmuş ve bu şehirde birtakım devlet işlerini tanzim ettikten sonra, Konya'ya doğru hareket etmiştir. Aksaray'a geldikleri zaman şehrin ileri ge-

---

[64] İbn Bîbî, s. 114-119.

[65] İbn Vâsıl, III, s. 217; Baybars Mansûrî, s. 81b; Ebi'l-Fidâ, II, s. 121; B. 'Aynî, *'Ikd ul-Cuman*, Veliyeddin Ef. XVII, s. 339.

[66] Urfalı Vahram, *Documents armenieins* I, s. 511; V. Longlois, *Le Trésore des Chartes d'Armenie*, Venise 1863, s. 75, 115-117. Mevcûd olmayan bir Sıvas muhasarası ve Tuğrulşâh ile Keykâvüs arasında bir taht mücâdelesi muahhar tedkiklerde de yer almış ve kabûl edilmişti (Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 37; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) ve Rıdvan Nâfiz, *Sıvas Şehri*, s. 49). Kayseri muhasarası 608 yılının başında olduğu halde Arap kaynakları bu tarihi de karıştırmışlardır.

[67] Halil Edhem (*Kayseriye Şehri*, s. 33) bu câmiin kitâbesini neşretmiştir.

lenleri ve *iğdişleri* kendisine şenlikler yaptılar ve orada birkaç gün dinlendikten sonra yola çıktılar. Konya büyükleri, hocalar, ahiler, müzisiyenler *(mutribân)* ve mehter takımı *(nevbetiyân)* seyyar köşkler ile Obruk'a kadar istikbal edip sultanı Konya'ya götürdüler. Tahta çıkarılan sultana, altunlar saçıp kurbanlar kestiler. 100000 dirhem (gümüş), 5000 dinar kızıl altun, 100 kat altun işlemeli, her cins ve renkten 50 kat elbise, 30 at, 20 katır, 50 deve hediye sundular ve bütün devlet büyükleri bi'at yemini ile merâsim yaptılar. İzzeddin Keykâvüs, saltanat hukuk ve teamülüne göre, onlara hil'atlar verdi; emîrlerin emlâk ve iktâ menşûrlarını yeniledi. Tahta çıkışın ve sultanın şerefine mahpuslar hürriyete kavuşturuldu; culûs şenlikleri bir hafta müzik sesleri içinde cereyan etti. Bu hâdise mektup ve fermanlarla memlekete ve komşu devletlere ilân edildi ve her taraftan tebrik için beyler ve elçiler geldi. Nitekim Niğde vâliliğine tâyin edilen Zeyneddin Başara, Ermeni kıralına gidip sultanın culûsunu tebliğ etti; o da tebrik ile birlikte İzzeddin'e atlar, altun ve gümüş yemek takımları, kıymetli *(iskarlat)* kumaşlar ve başka hediyeler gönderdi. Şairler sultanın culûsu hakkında kasideler yazdı ve bu sûretle tebriklerde bulundular. Bunlar arasında Musul'dan Hüsâmeddin Sâlâr'in kızı tarafından gönderilmiş bir kasîde «Cihânın efendisi» olarak sultanı methediyor; bir diğerini, şâirlerin reisi *(Melik ül-kelâm)* Erzincanlı Nizâmeddin Ahmed yazıp gönderiyor ve sultan onları ihsanlara boğuyordu[68].

Sultan İzzeddin Keykâvüs'un, culûsunu bildirmek üzere, Halîfe ile münasebete girişmesi mühim bir hâdisedir. Filhakika Selçukluların İslâm dünyasına hâkim olması üzerine, din ve devlet otoriteleri ayrılmış; Selçuklu sultanları siyâsî hâkimiyeti, Abbasî halifeleri de manevî otoriteyi temsil etmiş buulnuyorlardı. Bu sıfatla halifeler Selçuklu sultanlarına hâkimiyet tevcih ederlerken, onların tâbileri olan emîr ve melik gibi küçük hükümdarlara hâkimiyet tevcihlerini de müşterek yapıyorlardı. Sultan Sancar'ın ölümünden sonra, hilâfet ve saltanat makamları arasında mücadele başlamış; her iki otorite de sarsılmıştır. Büyük Selçuklu sultanları kudretini kaybedince Abbasî halîfesi Nâsır-Lidinillah hilâfetin maddî - manevî otoritesini yükseltmek için büyük hamleler yapmış; *Fütüvvet* teşkilâtını kurarak bütün İslâm hükümdarlarını Halîfelik makamına ve şahsına bağlamağa çalışmış; onlara menşûrlar ve Fütüvvet elbiseleri göndermişti. Onlar da bu manevî destekle mevki ve kudretlerini artırmağa girişmişlerdi[69].

---

[68] İbn Bîbî, s. 119-127. Sultan için yazılmış ve gönderilmiş kasîdeler burada dercolunmuştur.

[69] Bak. Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. Birinci baskı, s. 185-187.

İşte İzzeddin Keykâvüs da kendi saltanatını tebliğ maksadıyle Halîfeye elçi göndermiş ve onun hâkimiyet tevcihini kazanmıştır. Filhakika, sultan kendisinin ve babasının hocası olan Şeyh Mecdeddin İshak'ı Bağdad'a elçi tâyin etmiş; onunla birlikte Halîfe'ye çok ağır hediyeler göndererek ondan Fütüvvet şalvarı *(Sirvâl)* taleb edip bu teşkilâta girmek istiyordu[70]. Sultanın elçisi Bağdad'da hürmetle karşılanmış; Halîfe onu kendi adamları ve hediyeleri ile birlikte Konya'ya doğru yolcu etmiştir. Halîfe Nâsır Lidinillah, Selçuklu sultanına bir saltanat menşûru ile birlikte siyah bir *imâme*, zırhlı elbise, kamçı ve nalları altun bir katırı hâkimiyet alâmeti olarak gönderiyordu. Fakat eski halîfelerin hediyelerinden farklı olarak da bir Fütüvvet şalvarı bulunuyordu ve sultanı bu teşkilâta kabûl ediyordu[71]. Filhakika bize kadar gelen 608 ramazan (1212 şubat) tarihli bu menşûrda Halîfe yüksek ünvanlarla hitâbettiği İzzeddin Keykâvüs'a şeyh Mecdeddin İshak bin Yusuf bin Ali'nin gelişini bildiriyor; sultan için Türklere ve Selçuklulara mahsus olan Türkçe *İnanç bilge kutlu* lâkablarını kullanıyor; onu Fütüvvet teşkilâtına aldığını, bunun şartlarına ve mukaddes Hilâfet makamına bağlanmasını belirtiyor ve kendisine Fütüvvet şalvarı ile birlikte yukarıda mezkûr saltanat alâmetlerini tevcih ediyordu. Bunlarla birlikte Hicaz, Şam, Irak ve Hindistan'a mahsus sandıklar dolusu kıymetli eşya, nefis elbise ve kumaşlar, çeşitli kuşlar ve zürâfeler de gönderiyordu. İbn Bîbî çok defa hâdiseleri kronolojik sıraya göre nakletmediği ve tarihleri koymakta da ekseriya ihmal gösterdiği için Halîfe ile münâsebetlere dair bu bahis de bugüne kadar yanlış anlaşılmıştır[72].

---

70 Halife Nâsır Lidinillah aynı 607 (1211) yılındadır, ki bütün müslüman hükümdarlara Fütüvvet kâsesi, şalvarı ile birlikte birer menşûr gönderiyor ve bunun usûl, âdâbı ve sırlarını öğretiyordu (İbn üs-Sâ'î, s. 221-226; İbn Vâsıl s. 206; İbn ül-Fuvatı, s. 89-91 ve başka yerlerde). Bu menşûrlardan biri İbn üs-Sâ'î'de münderiçtir.

71 Sultanın halifeye gönderdiği kıymetli hediyeler mücevherat, altun işlemeli kumaş ve atlaslar, Rus ketanları, ıskarlatlar, Kıbrıs mefrûşatı, köle ve câriyeler, iğdiş ve Arap atları, develer ve gümüş avâniden mürekkep idi (İbn Bîbî, s. 115).

72 İbn Bîbî, s. 128-155-160. Bu menşûrun metni muhtasarında mevcûd değildir. Müellif bu menşûrun Sinop'un fethi münasebeti ile gönderildiğini yazarken bu fethin 26 Cemâziyelâhir 611'de vukubulduğunu ve kitâbına dercettiği bu vesîkanın 608 Ramazanında yazıldığını unutur, ki onun eserinde bu gibi kronolojik hatâlara, sık-sık, rastlanır. Esasen tahta çıkışı münasebeti ile gönderilmesi gereken menşûrun bu kadar gecikmesi sebebini izah etmek de zordur. Mecdeddin İshak'ın Sinop'un fethi gibi mühim bir hâdise dolayısı ile tekrar Bağdad'a gönderilmesi de mümkündür. Esasen başlığına rağmen İbn Bîbî bu bahiste Sinop fethi değil Sultanın cülûsu ve Fütüvvete girmesi üzerine durmuş ve

İzzeddin Keykâvus'un cülûsu münasebetiyle gelen elçilerden biri de İznik imparatoru Laskaris'e aid olup, bu fırsatta Alaşehir muharebesi dolayısiyle iki devlet arasında bozulan münasebetleri de düzeltmeğe memur bulunuyordu. Filhakika imparator, elçi ile birlikte esir kalan Seyfeddin Ay-aba'yı, 30000 dinar para ve hediyelerle Konya'ya gönderdi; sultanı babasının şehâdetinden dolayı tâziye ve tahta çıkışından dolayı da tebrik etti; Gıyâseddin Keyhüsrev'in katilini öldürdüğünü bildirdi ve sulh teklifinde bulundu. Zirâ Laskaris'in asıl hedefi İstanbul idi ve Marmara sâhillerini ve paytahtı işgal eden Lâtinleri başlıca düşman görüyordu. İstanbul'un Lâtin imparatoru Henri, 1212 senesi başlarında, Bergama'dan yazdığı bir mektupta: «Türkiye'ye kadar Boğaz'ın ötesinde bütün toprakları işgâl ve kendisini imparator ilân eden Laskaris ilk ve en büyük düşmanımızdır. O İstanbul'u almak için çok sayıda gemi topladı. Bizim Asya (Anadolu) dan dönüşümüzden ümidini kesen şehir halkı o derece perişan oldu, ki bizimkilerden bir çoğu denizi geçip kaçmayı düşünüyor; bir kısmı da denize açılıp kaçıyor ve bize karşı Laskaris'e yardım vaadediyorlardı. Bütün bunlar bize karşı mırıldanmağa ve İstanbul'a geldiği takdirde kendisine yardımcı olacaklarını bildirmeğe başladılar». Henri bu cümlelerle Lâtinleri imdada çağırıyor ve fethedilen yerlerin muhafazası için insana ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bununla beraber, Lâtinler ertesi sene, 1213'de, Rûmları mağlûp edip, Anadolu tarafındaki yerlerini muhafaza ettiler[73].

Bu durumda Alaşehir'de zaten perişan olan İznik Rûmları, Selçuklular ile eski dostâne münasebetleri kurup, bu taraftan emin olmayı ve bütün kuvvetleri ile Lâtinlerle uğraşmayı siyasetlerine uygun buluyorlardı. Selçuklu sultanı da başka taraflarda meşgul olacağı, Ermenilerin işgal et-

---

halîfenin mektubunda da bu hâdisenin zikri geçmemiştir. Nitekim Anili Kadı Burhaneddin Mes'ûd'un 608 yılında yazıp Sultana ithaf ettiği *Enîs ül-kulûb* (nşr. F. Köprülü, Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları, Belleten, XXVII (1943), s. 468, 484, metin, s. 516) adlı eserinde Halifenin hükümdarlık menşûru, lâkaplar, *çetr*, sancak, at, kılıç, hil'at ve hediyeler gönderdiğine dair kayıd bu hususu teyid eder. Bu sebeplerle menşûr ile birlikte *Fütüvvetnâme*'nin de Sinop fethinden önce gönderildiği şüphesizdir. Kadı Burhaneddin Anevî İzzeddin Keykâvüs'ün Sıvas'ta 617 yılında inşâ ettiği meşhûr *Dâr uş-Şifâ*'sına âid vakfiyede Malatya kadısı olduğu «*Burhaneddin Şeref ül-İslâm Şems ül-kudât ve'l-hukkâm Ebî Nasr bin Mes'ûd bin Muzaffer el-Anevî el-hâkim yovmeizin bi-kûre Malatya dâmet bereket*» kaydı ile anlaşılmakta ve şâhidler arasında oğlu Ahmed bin Ebî Nasr bin Mes'ûd bin Muzaffer el-Anevî de bulunmaktadır (Vakıflar U. M. Arşivi, Defter 604, s. 68).

[73] *Recueil des historiens de Gaule et de la France*, Paris 1879, XVIII, s. 530-533; A. Vasiliev, II, s. 187-188; Gardner, *The Laskarids*, s. 85-86.

tiği Ereğli ve Lârende'yi kurtaracağı ve Ankara kalesinde itaattan uzak kalarak fırsat bekleyen Alâeddin Keykûbâd meselesini halledeceği için bu sulh müracaatını çok müsâid karşıladı ve huzurda yer öpen elçiyi ve getirdiği sayısız hediyeleri kabûl etti. Sultan İzzeddin bu görüşme üzerine Seyfeddin Ay-aba'yı mukabil hediyelerle ve Konya'da hazırlanan muahede-nâme ile Laskaris'e gönderdi ve bunu orada imzalattı. Seyfeddin Ay-aba dönüşte Gıyâseddin Keyhüsrev'in nâ'şını Alaşehir'den alıp Bizans askerleri refakatinde getirdi. Cenâze alayını Türkiye hududunda da Türk askerleri alıp Konya'ya naklettiler. Sultanın nâ'şı büyük bir merâsimle babası, dedesi ve kardeşinin yanında (k ü n b e d-h â n e) defnedildi. İzzeddin Keykâvus ertesi gün de babası ve ecdâdının türbesini ziyâret edip, ruhları için fakirlere, zâviye ve medreselere, irfan sahiplerine çok para dağıttı, ki bunun 30000 dinarını Laskaris göndermişti. Sultan türbeye muhafız *(nevbetî)* tâyin etti, ki Selçuklu devrinde her cuma günü altun gerdanlıklı ve kızıl atlaslı bir at bu ecdâd türbesinde hizmette tutulurdu[74].

İzzeddin Keykâvus, böylece, devlet işlerini ve hâricî münasebetleri nizâma koyduktan sonra Ankara'ya sığınan kardeşi Alâeddin Keykûbâd yine de kendisi için bir endişe mevzuu idi. Bu kudretli şehzâde, Kayseri muhasarasında muvaffakiyetsizliğe uğrayıp, Ankara'ya giderken bile Zâhireddin İli'yi Niğde'ye gönderip mücâdeleyi sürdürmek istiyordu. Ankara'da teslim olmaktan uzak bulunan Keykubâd'ı itaate almak ve bu meseleyi halletmek, birinci derecede ehemmiyet arzediyordu. Bu sebeple sultan emîr ve kumandan (sü-başı) lara fermanlar göndererek ordusunu Konya'da topladı; muhasara silâhlarını, yıkıcı ve yakıcı makineleri alarak Ankara'ya doğru hareket etti. Bu haber üzerine Alâeddin Keykûbâd da kale ve sûrların tahkimine girişti; askerlerini hazırladı; şehir halkının vefâ göstermesi için birtakım tedbirler aldı ve onlara ahd-nâmeler verdi. Keykâvus da gelip Ankara'yı muhasaraya başladı; sûrlara karşı mancınıkları kurdu. İlk çarpışma Emîr Mübârizeddin İsa ve kardeşleri ile Emîr Necmeddin Behramşâh arasında başladı. Bunlar arasında daha çocuk iken Sıvas'da, mektepten beri, mevcûd bir düşmanlık, burada da kendini gösteriyordu. Fakat muhasara uzamakta ve kalenin sukûtu zorlaşmakta idi. Bununla beraber, sultan kaleyi almakta kararlı idi ve bu sebeple kış yaklaştığı için, sûrların dışında askerleri ve hayvanları için evler ve barakalar inşa etti. Onun bu işe verdiği büyük ehemmiyet dolayısıyle de şehrin karşısında bir medrese bina etti ve fetih nâsib olursa, ona zengin vakıflar yapmayı

---

[74] İbn Bîbî, s. 129-133.

adadı ve muhasara esnasında burasını kendine karargâh olarak kullandı[75].

Alâeddin Keykûbâd, muhasaranın uzaması ve şehirde sıkıntı başlaması üzerine, kardeşi ile bir anlaşmaya varmak için, Haleb hükümdarı Melik Zâhir'in tavassutunu istedi. Fakat sultan, onun elçisi Takîyeddin Ali'ye teslimden başka bir hal çaresi bulunmadığını söyleyerek muhasarada israr etti. Nihâyet, bahar mevsiminde, hiç bir ümidi kalmayan ve sıkıntı çeken şehir halkı ve ileri gelenler âkibetin iyi olmadığını ve kendisine sadâkatte kusur işlemediklerini beyan ederek, daha fazla mukavemetin imkânsızlığını Keykûbâd'a arzettiler. Bu durumda Alâeddin Keykûbâd ağabeyine müracaat ederek, hayatına ve şehir halkına zarar vermemek şartı ile teslime râzı olduğunu bildirdi. Sultan büyük emîrlerinden Seyfeddin Ay-aba, Husâmeddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl beylerle görüşüp teklifi kabûl etti[76]. Sultan bu sûretle şehre girdi ve sancağı burclar üzerine dikildi. Şehrin büyükleri sultana bi'at edip elini öptüler; hediyeler sundular. Sultan da kendilerine ferman ve menşûrlar yazarak ihsanlarda bulundu. Alâeddin Keykubâd, saraydan çıkarılarak bir *iğdiş*in evine nakledildi ve üzerine muhafızlar kondu[77]. Birkaç gün sonra da Malatya yakınında bulunan Minşâr (veya Masara) kalesinde hapsedildi. Arap kaynakları sultanın, Alâeddin safında bulunan beylerin saç ve sakallarını tıraş edilerek sokaklarda dolaştırttığını ve «Sultana hiyanet edenlerin cezası budur» diye bağırılarak kendilerine hakaret edildiğini yazarlar. Sultanın kardeşini de öldürmek istediği, fakat hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ın müdahalesi ile bundan vazgeçtiğini veya etrafının bu talebe itibar etmediğini de aynı kaynaklar kaydederler[78]. Ankara'nın 609'da teslim olduğu da

---

[75] İbn Bîbî, Alâeddin Keykubâd tahta çıkınca kendi mağlûbiyeti için nezredilen bu medreseyi yıktırdığını ve kendi zamanında harabelerinin mevcûd olduğunu söyler (s. 134-135).

[76] Muhasaraya katılan Seyfeddin Kızıl Beg adı Ankara'da câmi ve mahallesi ile bugüne değin gelmiştir.

[77] Bu iğdişlerin mâhiyeti hakkında bak. Osman Turan, *L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Âge*, Studia Islamica X (1959) s. 147-152; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, II, s. 162-170.

[78] İbn Vâsıl, III, s. 217, 218; Baybars Mansûrî, 81b. Ebû'l-Ferec Masara kalesinin Mar Akron manastırı altında bulunduğunu söyler (s. 364). Yâkut da Minşar kalesini Fırat yakınında gösterir. Nuveyrî hapiste iken beglerin Keykubâd'ın öldürülmesini istediklerini belirtir ve böyle bir korkuya işâret eder (IV, s. 17b). Zîra kendisini tahta çıkarmak için gelen hey'eti uzaktan gören Keykubâd öldürüleceğini sanıyordu (İbn Bîbî, s. 206); İbn Bîbî, s. 137-140; Aksarâyî, s. 33; Kadı Ahmed, s. 295. İbn Vâsıl: «Selçuklu hânedanından biri kardeşine veya amca-zâdesine muzaffer olunca onu ya idam eder veya ölünceye kadar hapiste tutar» derken «Allahın Eyyûbî hânedanını bun-

ekseriyetle kaydedilmiştir, ki muhasaranın baharda sona ermesi dolayısıyle bu hâdise 1212'de başlamış ve 1213'de sona ermiş demektir.

8. Ticarî Siyaset ve Sinop'un Fethi (1214)

Keykâvus, saltanat mücadelesini başardıktan sonra, çok genç yaşda ve dinamik bir hükümdar olarak devlete hâkim oldu[79]. Sultan, Bizans ile yaptığı sulh anlaşmasından faydalanarak o devride Türkiye üzerinde toplanan milletler-arası yollara ve babasının siyasetine uygun olarak seferlerine, ticarî gayelere göre, istikamet verdi. Memleketin iç meselelerini yoluna koyunca derhal Kıbrıs Lusignan kıralı Hugue ile, 1213 yılında, elçi ve mektup göndererek, ticarî münasebetlerin gelişmesine imkân hazırlamıştır. Zira Lâtinler (Haçlılar) elinde bulunan bu adanın Anadolu sâhilleri ile sıkı münasebetleri olduğu gibi, Avrupalı tâcirler de Türkiye'ye Kıbrıs yolu ile giriyorlardı. Kıral, 1214 ikinci kânununda, gönderdiği mektuba göre iki tarafa mensup tüccar birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkacaklarına ve ticaret yapacaklarına dair bir anlaşma yapılmış; altı yıldan beri, yâni Keyhüsrev'in Antalya'yı fethi ile, başlamış olan muahede ve dostluğun mevcûdiyetini de teyid ediyordu. Bu anlaşma ve münasebetler, karşılıklı olarak, 1216 yılına kadar devam etmiş; hepsinde serbest ticaret yapmak, mûtad resimleri ödemek gibi normal şartlar yanında, o zamanlarda carî bir âdete aykırı olarak, her iki memleket sâhillerinde batan gemilere ve onların emtiasına dokunmamayı, korsanların tecavüzüne uğrayan tâcirlere iltica hakkının tanınması ve ölen tüccara aid terekenin mensup olduğu devlete iadesi de taahhüd edilmişti. Böylece yalnız Kıbrıs ile değil, Avrupa ticaretine de bir konak vazifesi gören bu memleket vasıtasiyle Avrupalılarla da ticarî münasebetler tanzim edilmişti[80]. İzzed-

---

d a n k o r u d u ğ u n u » da ilâve eder. Fakat Eyyûbîler'in çabuk dağılışı ve çökmesi de hâkimiyetin parçalanması ile ilgilidir (*Muferriç ül-kurûb*, III, s. 219).

[79] İzzeddin Keykâvüs cülûsunda ancak 25 yaşlarında idi. Babası ile 1196'da İstanbul'a gidişinde omuzda taşındığına ve 1211'de de tahta çıktığına göre bu tahmin yerindedir. Kadı Burhaneddin de onu tahta çıkışında «*Pâdişâh-i civân*» (*Enis ül-kulûb*, s. 518) olarak tarif eder.

[80] Bundan takriben 60 yıl önce neşredilen bu vesîkalar beş adet olup Yunanca yazılmış ve Sultana âid bulunanların başında, Tuğra makamında, İslâm yazısı ile, bir «*Sultan*» kelimesi konmuştur, Türkiye Selçuklu sultanları devrinde vakfiye, temlik-nâme ve ferman gibi Arapça yazılı vesîkalarda bu tuğra vardır. Siyasî ve ticarî münasebetler bakımından çok mühim olan bu vesîkaların yakın zamana değin kullanılmaması ve hattâ meçhûl kalması dikkate şâyândır. İlk defa

din Keykâvus aynı gaye ve siyaset icabı Venediklilerle de bir ticaret muahedesi imzalamış veya onlara bu maksatla bir ferman vermiştir. Zira Cenevizliler daha ziyade garp sâhillerinde ve Karadeniz'de ticaret ederken, Venedikliler de Selçuklu ülkesi ile münasebetlere girişmişlerdi[81].

İzzeddin Keykâvus, Antalya limanı vasıtasıyle Türkiye'nin Akdeniz ile münasebetlerini nizâma korken, Karadeniz yolunu ve mahrecini de emniyet altına almak mecburiyetinde idi. Zira, yalnız Türkiye'nin idhalât ve ihracatı değil, milletler-arası kervan yolları ve ticaretin gelişmesi de Samsun ve Sinop limanlarının Türk hâkimiyetinde bulunmasını gerektiriyordu. İznik Laskaris'leri ile Trabzon Komnenos'ları arasında mücadele sahası olan Anadolu'nun bu sahil bölgelerinde, sık-sık, âsâyiş bozuluyor; yollar kapanıyor ve nihayet Türkiye şimalden tehdide uğruyordu. Laskaris, Karadeniz'in garbinde yerleşen Trabzon imparatorunun kardeşi David'i Ereğli ve Amasra limanlarından atmış; onunla sultan arasında dostluk anlaşması imzalanmış ise de Lâtinlerden kurtulduğu takdirde onun veya Alexis'in buraları alması tehlikeli olurdu. Bu sebepledir, ki sultan İzzddin Keykâvus iki Rûm hükümdarının rekabetinden ve İznik devletinin İstanbul tarafı ile meşgul olmasından faydalanarak bir an önce Karadeniz'e çıkmak ve sarılmaktan kurtulmak maksadıyle Sinop seferine çıktı. Nitekim Trabzon hükümdarı da tam bu sırada Sinop istikametinde ilerlemekte idi.

Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî'ye göre Türk hudud muhafızlarından gelen bir mektup, sultana sunuldu. Bunda *Cânit* tekfuru (Canik veya Trabzon imparatoru) Kir Alexis hududlarda dolaşmakta ve Türk arazisine tecâvüz etmekte olduğu yazılı idi. İzzeddin Keykâvus, bunun üzerine beylerini toplayarak durumu müzakere ettikten sonra, harâç ve bâc verenlerin bu cüretinden dolayı gazablandılar. Sinop'u tanıyanlardan izahat alıp, şehir ve kalenin nasıl fethedileceğini sordular ve üç tarafı kara, bir tarafı deniz olan beldenin uzun bir muhasara ile teslime zorlamak suretiyle fetholunabileceğine karar verdiler. Sıvas'ta hazırlanan sultan ve ordusu hareket ederken, Sinop'un ve Tekfurun ahvâli hakkında haber toplamak maksadıyle de casuslar gönderdiler. Bir müddet sonra öncü kuv-

---

Lampros tarafından *Neos Ellenomenon* (V. 1908) de neşredilen bu vesîkalardan Cl. Cahen bir yazısında bahsetmiş (*Le Commerce Anatolien au debut du XIIIe siecle*, Melanges Louis Halphen, Paris 1951, s. 93) olup bu vesîkalar tercüme ve tedkik suretiyle tarafımızdan neşredilmiş ve araştırmalarımızda kullanılmıştır (*Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesîkalar*, Ankara 1958, s. 109-146).

[81] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 302. Venedikliler ile yapılan ticarî anlaşmalar için, *T.S.R. vesîkalar*, s. 124.

vetleri veya başka rivâyete göre, Türkmenler 500 kişi ile avlanmakta olan Tekfuru, gafil bir vaziyette esir edip sultana getirdiler. Sultan İzzeddin Alexis'e çok nâzik davrandı ve onu beraberinde Sinop'un muhasarasına götürüp, kendisinden faydalanmak istedi. Filhakika muhasara esnasında Tekfurun bir adamı şehre gönderilerek onun nâmına teslimi istedi. Fakat, mahsurlar buna menfî cevapla mukabele ettiler. Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre, Behram adında bir kumandan, bin kişi ile şehrin denizden irtibatını kesti; gemileri ateşe verip, Rûm ve Frenklerden çok insan öldürdüler. Bu suretle muhasara şehirde sıkıntı yaratıyordu. Bu durumda Sinop halkı ve askerlerinin cesareti kırıldı; Tekfurun memleketine dönmesine ve bâzılarının da serbestçe Sinop'tan çıkmasına müsaade etmek şartiyle teslime râzı olunca and-nâme yazılıp şehre gönderildi[82]. Bu anlaşmaya göre, bir kıt'a asker, 26 cemaziyelahir 611 senesi cumartesi günü, (3 ikinci teşrin 1214) saltanat sancağını şehre götürüp surlar üzerine dikti; geceleyin şehirde şenlik yapıldı. Ertesi günü askerler şehrin karşısında saflar bağladığı sırada, şehirdeki Türk kıt'ası Sinop'un ileri gelenlerini sultanın huzuruna getirmek üzere sûrlardan dışarı çıkardılar. Sultanın yanında Alexis bulunuyor ve gelenler huzurunda yer öpüyor ve şehrin anahtarlarını ona takdim ediyorlardı. İzzeddin Keykâvus, bâzılarına hil'atlar verdikten sonra, rikâbı ile sûrlardan içeri girdi. Ertesi günü sultan Dîvân noterlerinin *(Notârân-ı dîvîn-ı saltanat)* yazdıkları bir ahd-

---

[82] İbn Bîbî, s. 147-152; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 44. İbn Vâsıl (III, s. 225); Baybas Mansûrî, s. 82a; Ebi'l-Fidâ (III, s. 122) ve daha başkaları aynı yılda İzzeddin Keykâvüs'ün Rûmlara karşı muharebesini ve zeferini anlatırken hükümdarın Alexis değil *Leşkeri* (Laskaris) ve babasının katili olduğunu söylerler. Fakat bu hatâ istisnâ edilirse Rûm hükümdarının ava çıktığını ve maiyetinden uzaklaştığını, bu esnada onunla karşılaşan Türkmenlerin at ve silâhlarını alıp kendisini bıraktıklarını, lâkin öldürülmesi korkusunu taşıyan hükümdar kendisini tanıtıp onlara mal teminatı verince onu yakalayıp sultana götürdüklerini, Sultan İzzeddin Türkmenlere çok mal ihsan ettiğini ve nihâyet sultana çok mal, belde ve kaleler teslim etmek üzere kurtulduğunu yazarlar. Bundan anlaşılıyor, ki Arap müellifleri doğru malûmat almışlar; fakat ismini duymadıkları Alexis yerine Laskaris'i koymuşlardır. Bazı tarihçiler, meselâ De Guignes, Le Beau (XVII, s. 299), Falmerayer ve başkaları bu hatâyı tekrarlamışlardı. Arapça kaynaklar arasında Zehebî Sinop'un fethini ve Alexis'in esir edilmesini doğru olarak verir ve bu şehrin «*Cezîret ül-Uşşak*» (Âşıklar adası) lâkabını taşıdığını söyler (*Kitab ül-'İber*, British Museum, s. 138a), ki bu lâkap başka kaynaklarda da vardır. Bununla beraber bu fethi, 612'de ve Antalya ile birlikte vukubulmuş gösterir. Ebû'l-Ferec sâdece Kir Alexis'in öldürüldüğü hatâsını yapar (s. 369). Anonim *Selçuk-nâme* de yanlış olarak 612 Şa'ban ayını verir. Kalenin inşasına aid 612 Rebî'ül-evvel ve Rebi'ül-ahir tarihleri fetih ve inşaatın sonu arasında geçen müddete uygun düşer.

nâme'yi yanında bulunan Tekfur'a yeminle kabûl ve imza ettirdi[83]. Muahede-nâme «Galip sultan İzzeddin Keykâvus bin Keyhüsrev, ben Kir Alexis'e hayatıma amân vermek, Sinop havâlisi dışında kalan Cânit ülkesini bana ve evlâdlarıma mukarrer kılmak, benim de buna mukabil kendisine her yıl 12000 dinar (altun), 500 baş at, 2000 sığır, 10000 koyun ve hazineye gelen her cins maldan 50 yük hediyeyi kendi hayvanlarımla göndermek, ihtiyaç halinde de kendilerine asker yardımı yapmak üzere iki tarafa mensup büyüklerin huzuru ve şahâdeti» ile anlaşma kabûl edilmiş ve imzalanmıştır. Böylece «ahd-nâme *(sevgend-nâme)* hazineye gönderilince» sultan tekfura tâbiiyet sembolü olarak hil'at, altun işlemeli elbise, külâh, at ihsan etti ve onun bir kaç adamına da ikramlarda bulundu; saltanat ahırından *(istabl-i hâss)* atlar verilmesini ve onların da atlara binip hareketlerini emretti. Boru sesleri ve çavuşların nidaları ile sultan, tekfur ve maiyetleri ata binip sâhilde bir gezinti yaptıktan sonra şehre girdiler; birlikte yemek yedikten sonra, İzzeddin Keykâvus, Alexis'e kendi adamları ile şehirden kimleri isterse beraber götürebileceğini bildirdi. Gemiler hazırlanarak esir misafirler vedâ edip memleketlerine doğru yollandılar[84].

Trabzon Komnen imparatorları bu tarihten Moğol istilâsına kadar, Selçuklu sultanlarının tâbiiyetinde kaldılar. Nitekim XIII. asır Fransız tarihçisi Vincent de Beauvais sultana tâbi memleketleri sayarken Trabzon hükümdarını da bunlar arasında kaydeder ve onun ihtiyaç ve taleb halinde 200 mızraklı (1200 kişi) askeri ile Selçuklulara hizmette bulunduğunu belirtir ve İbn Bîbî'yi teyid eder[85]. Sultan İzzeddin Keykâvus, şehirde bir müddet kalıp memleketin her tarafına fermanlar gönderdi ve her şehirden kâfi derecede zengin ve itibarlı kimselerin seçilip Sinop'a gönderilmesini emretti. Eğer bir zengin *(hwâce)* emlâk ve akârı dolayısıyle gelmekte isteksizlik gösterirse, onun rızâsıyle bu gayrımenkullerin Saltanat hazinesi *(Hazîne-i hassa)* nâmına satın alınmalarını ve kıymetlerinin tamamiyle ödenmesini emretti. Bu emir üzerine, memleketin her tarafından akıl, dirayet, mal ve sermâyesi ile meşhûr kimseleri aileleri ve adam-

---

[83] Haçlılar veya İtalyanlar ile süren sıkı ticarî temaslar neticesinde bir takım İtalyanca kültür kelimeleri de Türkçeye geçmiştir, ki notar *(notaire)* kelimesi de bunlardan biridir. Bununla beraber bunlardan Gümrük *(comercium)*, *ıstabl* (i-hâss, âmire), piyasa (*piazza*, meydan) gibi yaşayan kelimeler yanında noter ve *monopoliye* (inhisar, monopole) gibileri devam etmemiştir.

[84] İbn Bîbî, s. 153. Selçukluların resmî vesîkaları Hazine (arşiv)de muhafaza ettiklerine dair bu kayıd da dikkati çeker.

[85] Vincent de Beauvais, *Miroir historiale*, Terc. J. de Vigny, Paris 1531, bahis CXLIV.

ları ile Sinop'a gönderdiler. Sultan Sinop'un imârı, dinî ve ticarî teşkilâtlanması için çok mühim teşebbüslere girişti. Kiliseler câmie tahvil edildi. Kadı, hâtib, müezzin ve muarrifler, kaleye kutüval ve muhafızlar yerleştirildi. Sinop'tan ayrılmış ve kaçmış kimseleri, nâibler göndererek, yurtlarına getirdiler. Sinop ve havâlisinin muhafazası için emîrlerden biri sü-başılığa *(serleşkerî)* tâyin edilip, emrine namlı askerler verildi[86]. Sinop'un siyasî ve ticarî ehemmiyeti dolayısıyle sultanın şehri tahkim etmesi, kale ve sûrlarla birlikte câmi ve medrese de yaptırması derhal göze çarpmakta ve bunlar üzerinde bulunan kitâbeler de onun adını ebedîleştirmektedir. Devrin usuline göre, bu inşâ ve imâr faaliyetlerini, Sinop'un fethine katılan büyük emîrlerin hepsi bizzat yürütmüştür. Kitâbeler fethi müteakıp başlayan bu muazzam inşaatın hemen hepsi, sekiz ay sonra, 1215 haziran - temmuz (612 Rebî' I ve II) tarihinde ikmal edildiği ve emirlerin isimleri yazıldığı görülmektedir[87].

Sultan İzzeddin Keykâvus Sinop'un fethini, dinî ve ticarî teşkilâtlanmasını, imâr ve emniyet işlerini nizâma koyduktan sonra ordusu ile Sıvas'a geldi. Fetihde hizmet eden beyleri, hil'atlarla taltif ederek kendi memleketlerine ve vazifeleri başına gönderdi. İzzeddin bu mühim fetih dolayısıyle «*Sultan ul-Gâlib*» unvanını aldı. Sultanın bu münasebetle girıştiği imâr ve inşa faaliyetleri, şehri Türk tüccar ve sermayedarları ile

---

[86] İbn Bîbî, s. 154.

[87] Bu kitâbeler için bak. *Repertoire chronologique d'épigraphie Arabe,* no: 3760-3774; Şâkir Ülkütaşır, *Sinop'ta Selçukîlere aid tarihî eserler,* Tarih ve Arkeologya dergisi, V, s. 120-131, 142. Kitâbeler Keykâvüs'e mensup büyük emîr ve kumandanların nâmını taşır. Bunlar Niğde *(Nekide)* ve vilâyetinin sâhibi Zeyneddin Başara, Sîmre sâhibi Kaymaz'ın oğlu Bedi'eddin Ebû Bekir, Malatya emîri Hüsâmeddin Yusuf ve oranın büyükleri, Kayseri sü-başısı Bahaeddin Kutluğca, Emîr 'İmâdeddin Ayaz, Celâleddin Kayser, Sirâceddin Ömer ve Sıvas vâlisi, Mübârizeddin Behram-şâh bin Kaymaz ve Amasya begleri, Mübârizeddin Abdullah bin Ali, Honas ve bölgesi sâhibi Esedüddin Ayaz, Ereğli *('Arakliye)* sâhibi Sücâ'uddin Ahmed beg, Kırşehir ve Aksaray sâhibi Seyfeddin İl-deniz olup, 615 tarihlisi müstesna, diğerleri hep 612 Rebî'ül-evvel ve R. âhir yâni 1215 Haziran-Temmuz'da inşâatı bitirmişlerdir. Kitâbelerin mimâr olarak Kayserili Mes'ûd bin Artuğ ve Sıvastos ile hattât olarak da Kayserili Necmeddin Yavaş adlarının kaydı dikkate şâyândır. Sinop'un Ulu-câmii Alâeddin Keykubâd adını taşırsa da kitâbesi yoktur. Anadolu'da mevcûd pek çok âbidenin (Konya Alâeddin câmii gibi) ona atfedilmesi bu büyük sultanın şöhreti ve büyük imâr faaliyetleri dolayısıyledir. Bu sebeple Sinop'u feth ve imâr eden İ. Keykâvüs'ün burada bir câmi de yaptığını düşünerek bu eseri ona atfetmek mümkündür. Nitekim kırık kitâbesine ve tarihi de kaybolmasına rağmen Ebû'l-feth İzzeddin'in yaptığı yazılan medresenin de bu sultana aid olması buna delâlet eder.

doldurup idhalât ve ihracat işlerini nizâma koyması onun kültürel, iktisadî ve ticarî siyâsetinin bir tezahürüdür ve bu gün dahı Anadolu'da rastladığımız muhteşem medeniyet âbideleri bu siyâsetin en güzel vesikalarıdır. İlk Selçuklu devrinde Kara-tekin tarafından 1085 yılında fethedilen Sinop, Anadolu'da Haçlı seferlerinin sebep olduğu büyük sarsıntı dolayısıyle ve bir asırdan uzun süren bir işgalden sonra, ancak Sultan Keykâvus'un himmetiyle kurtarılmıştır. Bu mühim hâdisenin, mûtad usûle göre, komşu ve müslüman hükümdarlara ve başda Halîfe'ye birer *fetih-nâme* ile bildirildiği veya müjdelendiği muhakkaktır. Nitekim, İbn Bîbî sultanın Halîfeye bu fethi bildirmek maksadıyle Şeyh Mecdeddin İshak'ı gönderdiğini yazar. Bununla beraber, yukarda belirttiğimiz üzere, başlığın bu kaydına rağmen o bu münasebetle İzzeddin Keykâvus'un saltanatını tebliğ için Bağdad'a varışı hâdisesini anlatmıştır. İbn Bîbî bu hâdiseyi yazarken Selçukluların yükseliş devrinin şuûr ve gurûrunu duyar; Mogol istilâsında ezilen ve eski haşmet ve saadetini kaybeden Türkiye'yi düşünerek Selçuklu hanedanının tekrar revnak bulmasını ve eski istikrarın gelmesini Allahtan niyaz eder[88].

9. Karaman, Ereğli ve Antalya (1216) Fetihleri

İzzeddin Keykâvus, Kayseri muhasarasında kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı bertaraf etmek ve tahtı kurtarmak için onunla müttefik bulunan Ermeni kıralı II. Leon'u bazı fedakârlıklarla vazgeçirmiş; amcası Tuğrulşâh da muhasarayı terk edince bu müşkül durumu halletmiş ve ülkesine hâkim olmuştu. Ermeniler, bu esnada veya daha sonra Toroslar'ın şimalinde Selçuklu beldelerine yayılmışlar; Lûlûve (Ulu-kışla), Ereğli ve Lârende (Karaman) kalelerini işgal etmişlerdi[89]. Bununla beraber, Sultan İzzeddin Keykâvus, bu bölgeleri istirdadın daha kolay olacağını düşünerek Ankara'da yerleşen kardeşini bertaraf ettikten sonra, Ermenilerden daha önce Sinop seferine çıkmayı münasip gördü. Zira, Trabzon Komnenleri bu taraflara doğru ilerliyordu. Laskaris'in İstanbul Lâtinleri ile harp ve Selçuklularla dostluk halinde bulundukları için, bu sırada fırsatı kaçırma-

---

88 İbn Bîbî, s. 160.

89 Ermeni müellifleri bu kasabaların Kayseri muhasarası esnâsında işgâl edildiğini, fakat Kıral Leon II., Keykâvüs ile yaptığı anlaşmaya göre çekilirken buraları da, para mukabili Sultana bıraktığını, kısaca belirtirlerse de (Urfalı Vahram, s. 511; Sempad, s. 644) bu beldeler o zamandan (1211 yılı) beri veya Sultanın Ankara muhasarası ve Sinop fethi ile uğraştığı sıralarda Ermeniler elinde kalmıştı.

mak gerekiyordu. Sultan bu sebepledir, ki Sinop fethini müteakip 1215 (612) yılında Ermenilere karşı bir sefer yapmağa ve bu beldeleri kurtarmağa karar verdi. Fakat İbn Bîbî, Ermeni seferinden bahsederken bu kasabaların istirdadı üzerinde bir şey söylemeden, daha sonra vâki olan asıl muharebeleri tafsilâtıyle anlatır. Filhakika Selçuklu sultanı Sinop fethinden sonra, Ermenilere karşı sefere çıktı ve Karaman, Ereğli ve Lârende kasabalarını 612 (1216) senesinde kurtardı. Ermeni kıralı Leon Selçuklulara karşı Haçlıların yardımını alabilmek maksadıyle bu kasabaları onlara terk etmeyi teklif ediyordu[90]. Keykâvüs daha yakında bulunan Ermenileri Torosların ötesine attıktan sonra, işgal olunan Antalya'nın tekrar fethine gidiyordu.

Antalya'nın düşman istilâsına uğraması ve kurtarılışı sebep ve tarihleri hakkında İbn Bîbî, çok defa mutâd olduğu üzere, malûmat vermediği halde, sefer ve muharebe ile fethi oldukça tafsilâtlı ve canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Filhakika bu Selçuklu tarihçisine göre Antalya kâfirleri bir gece silâhlanıp Selçuklu muhafız ve memurlarına saldırmak, kendilerini öldürmek ve mallarını almak için anlaştılar; eğer müslüman askerleri gelirse, şehri Frenklere teslim edelim, dediler. Nitekim bu minval üzere geceleyin isyan hareketine girişip Türkleri gâfil avladılar; kadın-erkek, çocuk-ihtiyar tefrik etmeden giriştikleri hücûm ile onları şehîd edip denize attılar veya kadınlarını esir ve mallarını yağma ettiler. Üç gün sonra haberi alan İzzeddin Keykâvüs, süratle harekete geçmezsek, diğer sâhillerin de elden çıkması, endişesiyle, derhal emîr ve askerleri toplamak için her tarafa fermanlar yazıp gönderdi ve az bir zamanda ordu Konya ovasında toplandı. Saltanat otağını *(dehliz)* Rûzbe ovasında kuran İzzeddin Keykâvüs, ordusuyla Antalya yolunu tuttu. Sultanın ve ordunun geldiğini öğrenen hıristiyanlar gemiye adam koyup (Kıbrıs) Frenklerden yardım aldılar. Onların gelişi ile şehirde tahkimata ve müdafaa hazırlığına başladılar. Haçlılar ve Rûmlar böylece müdafaa tertibatını alırken, Sultan ordusu ile şehri karadan ve denizden kuşattı. Muhasara makinelerini, mancınıkları hazırladılar; sûrlara merdivenler kurarak şiddetli savaşa başladılar. Nihayet muhasaranın uzaması ve Türklerin sıkıştırması ile tam hücûm zamanı gelince geniş merdivenler kurularak her merdivenden onar kişi olmak üzere, *kûs* (davul) ve boru sesleri ile saldırış başladı; birden mühim miktarda zırhlı piyâdeler sûrlar üzerine çıkarıldı; Frenk askerle-

---

[90] İbn Vâsıl «bu yıl (612) İzzeddin Keykâvüs Ermenilerden Lûlûve kalesini aldı» der (III, s. 233); V. Langlois, *Trésores armenien,s* s. 75, 115-117; Urfalı Vahram, s. 511; Sempad, s. 644; R. Grousset, *Histoire des Croisades*, Paris 1936, III, s. 195.

rini bertaraf ederek kale kapılarını açtılar; orduyu şehre sokup düşmanı imha ve esir ettiler. Sultan beylere, sü-başı, *elli-başı*lara ve kahramanlık gösteren askerlere ihsanlarda bulundu. Antalya sü-başı'lığını, tekrar bu havâlinin kanun ve ahvâlini bilen, Mübârizeddin Er-tokuş'a verdi. Dağılan halk, mûtad üzere, yurtlarına dâvet edildi. Ölenlerin emlâki ve malları Dîvân defterlerine yazılıp bir kısmı hass olarak hazineye devredildi; bir kısmı da beglerin ve askerlerin ıkt'alarına katıldı. Sultan, kalenin imârı ve diğer işlerin tanzimi ile uğraştıktan sonra, ordusu ile Konya'ya döndü; emîrleri ve askerleri mükâfatlandırarak İslâm'ın bu zaferini, müjde haberi olarak, fetih-nâmeler ve hediyelerle birlikte komşu hükümdarlara bildirdi[91].

Antalya'nın kurtarılışı hakkında güzel tafsilât veren İbn Bîbî bu hâdisenin tarihini kaydetmediği gibi, onu, kronolojik sıraya aykırı olarak, Sinop'un fethinden önce anlattığı ve nihayet bu kaynağı takip eden tarihçiler, diğer kaynakların mukayeseli bir tedkik ve tenkidini yapmadıkları için, bugüne kadar bir takım hatâ ve karışıklıklara da sebep olmuşlardır[92]. Sultanın gönderdiği fetih-nâmelerden biri, 612 yılında, Haleb hükümdarı Melik Zâhir'e hediyelerle birlikte vâsıl olmuş[93]; diğeri de İslâmiyeti kabûl edip komşu hükümdarlar ile sıkı münasebetlere girişen İsmâilî reisi Celâleddin'e gönderilmiş olup, bu sonuncusunun metni bize kadar gelmiştir. Sultan, burada «miras hakkı olan Antalya'nın nez'edilmesi üzerine gasp olunmuş hânenin geri alınması» maksadıyle hareket ettiğini, şehri Ramazanda karadan ve denizden kuşattığını, mancınık ve ateş saçan *neffâte*ler kurduğunu, uzun bir savaş neticesinde şehrin fethi bayramı ile Ramazan bayramını birarada yaptığını ve bu büyük müjde haberini saltanat münşîsi Kemâleddin Isfahanî ile bildirdiğini söyler[94]. Zehebî ve İbn Vâ-

---

[91] İbn Bîbî, s. 141-146.

[92] Bu hususta bak. Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 37; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s. 249; *Sıvas şehri*, s. 104; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. s. 1; Byzantion, X, s. 36; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 627. Hattâ aşağıda görüleceği üzere Antalya kitâbelerinde tarih ve gün kat'î olarak kaydedildiği halde bunları neşreden Ahmed Tevhîd bile, diğerleri gibi, İbn Bîbî'nin tesiri ile aynı hatâyı tekrarlamıştır.

[93] İbn Vâsıl, III, s. 233; B. Aynî, no: 2390, s. 353.

[94] Bu fetih-nâme'nin başlığı Alâeddin Keykûbâd'dan Celâleddin Harez-şâh'a gönderilmiş olarak kayıdlı ise de tabiatıyle yanlıştır. Bu vesîkayı gören Adnan Erzi, bunun Antalya fethi ile alâkası ve metinde başka bir vesîle ile Azerbaycan atabegi Muzaffereddin Özbeg adının geçmesi dolayısı ile bunun İzzeddin Keykâvüs tarafından ona gönderildiğini ileri sürmüştür (Belleten, LVI (1950, s. 634-635). Fakat biz bu fetih-nâme'nin neşri ve tedkîkını yapmış ve orada bunun İslâmi-

sıl, Haçlıların Antalya'yı işgâl edip, orada bulunan müslümanları öldürmelerini, İzzeddin Keykâvüs'ün 612 ramazanında şehri kuşatıp aldığını ve bu yıl sonunda Haleb'e bir fetih-nâme gönderdiğini yazarlar[95]. Bu fethin, yıl, ay ve günü ile, tarihi bizzat fâtihi olan İzzeddin Keykâvüs tarafından verilmekte ve hattâ hâdise hikâye de edilmektedir. Filhakika sûrlar üzerinde yazılı kitâbeler fetih-nâmeyi tafsil ve tavzih eder: «Bu hudud kalesi ve beldesi şehîd Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan tarafından kâfirler elinden alınmış ve fethedilmiştir. Onun ölümünden sonra belde halkı isyan edip, burada tekrar *şirk* zâhir olmuştur. Bu sebeple Allah tarafından *müeyyed*, kara ve iki denizin sultanı Keykâvüs bin Keyhüsrev, sayısız askerlerini topladı; Ramazanın başında; 612 yılında, şehir karadan ve denizden kuşatıldı. Sûrların her tarafına mancınıklar konarak savaşa girişildi; muhasara bir ay gece-gündüz devam etti. Hak yolunda yapılan bu cihâd sonunda ve Allahın yardımı ile» bu fetih nâsiboldu[96].

Antalya'nın fethine âid bu sağlam bilgilerden sonra fethin 22 İkinci kânûn 1216 (30 Ramazan 612) bayram günü vukubulduğu en kat'î bir tarih olarak meydana çıkar[97]. Kitâbe isyanın Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehâdetini müteakıp vukubulduğunu ve Kıbrıslı Haçlıların bunun üzerine Antalya'ya yerleştiğini de gösterir. Nitekim bir Haçlı kaynağı: «Gautier de Monbeliard 1212 senesinde *Romania* (Anadolu) ya gitti; yolunda bulu-

---

yeti kabûl eden, Halîfe ve Sultanlarla sıkı münâsebetlere girişen ve metinde kendisinden Celâleddin adıyle bahsedilen İsmâilî hükümdarı Celâleddin Nev-müslüman veya Celâleddin Hasan olduğunu meydana koymuştuk (*Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesîkalar*, s. 101-108).

95 Zehebî, *Kitâb ul-'İber*, Brit. Mus. No: 6428, s. 138a; İbn Vâsıl, III, s. 233. Bu kaynaklar, Frenklerin işgali ile fethi aynı yılda gösterir ve Antalya yerine de yanlışlıkla Antakya'yı kaydederler.

96 Ahmed Tevhid, *Antalya sûrları kitâbeleri*, TTEM, IX (LXXXVI), s. 166-169.

97 Sûrlar üzerinde mevcûd bir çok kitâbeler arasında en mühimmini teşkil eden bu vesîka dururken, tedkiklerde hatanın devam etmesi, hattâ kitâbe nâşirinin bile dikkatinden kaçması Selçuklular tarihinin ne derece araştırılmamış ve meçhûl kalmış olduğuna güzel bir misâldir. Bu durumda diğer kaynakların verdiği ve ilmî tedkiklerin yanıldığı tarih kayıdlarının artık bir hükmü kalmamıştır. Keykâvüs'ün fetih-nâmesi hâdisenin «ayın sonu cuma gününe (*rûz-i âzine selh-i şehr*) rastladığını ve «Ramazan bayramı ile fetih bayramının birleştiğini» söyler (Farsça metin, s. 106), ki kitâbeye göre de şehre cuma günü girmiş ve cumartesi iki bayram birden yapılmıştır.

nan Antalya *(Satallye)* yı aldı ve orada öldürüldü» kaydı ile bu işgali ve İslâm kaynaklarına göre orada bulunan Frenklerin öldürülmesini, şehrin dört yıl Haçlılar elinde kaldığını teyid eder[98]. Anonim *Selçuk-nâme,* İzzeddin Keykâvüs'ün Alâeddin Keykûbâd ile mücâdelesi esnasında, Melik İbrahim adlı birisinin Antalya'ya vardığını, oradan Kıbrıs *(Kıbrûs)* adasına gittiğini, sultanın tehdid-nâme ile onu istediğini, Frenk askerleri ile birlikte gemiye konup sultana karşı gönderildiğini, Frenkler öldürülüp, malları iğtinâm edilince Melik İbrahim'in otuz kölesi ile dağa sığındığını, nihayet yakalanınca sultanın kendisini okşadığını ve ona ikt'alar verdiğini, çok karışık ve müphem ifâdelerle anlatır ve bu hâdiselere temas eder[99]. Bununla İzzeddin ile Alâeddin arasında vukubulan mücâdelede İbrahim'in Antalya'ya varıp orada Frenklere esir düştüğünü, sonra da sultanın fethi ile esaretten veya Frenklerin bir mültecisi olmaktan kurtulduğunu anlamak mümkündür[100]. Kardeşler arası mücadele esnasında Antalya'da vukubulan isyan ve Haçlı işgali Selçukluların bir müddet bu şehir ile uğraşmalarına imkân vermedi. Bununla beraber, İzzeddin Keykâvüs'ün, dört sene işgal altında kalan Antalya'yı bırakıp Sinop'un fethini öne alması, dikkate şâyandır. Bununla beraber, sultanın Rûmların şimâlde yerleşmelerine fırsat vermemek ve İznik imparatorluğunun İstanbul Lâtinleri ile meşgul bulunmasından faydalanmak gayesini güttüğü ve An-

---

[98] *Les Gestes des Chiprois,* nşr. G. Raynaud, Geneve 1887 (Societé de l'Orient Lâtin), s. 18; *Türkiye - Kıbrıs münasebetleri,* Belleten CX, s. 216.

[99] Anonim *Selçuk-nâme,* s. 43.

[100] Bu Selçuklu beyinin melik ünvanını taşıması ve iki kardeş arası mücâdelede rol oynaması mühim bir şahsiyet olduğunu gösterir. Biz bu Melik İbrâhim'in Maraş begi Hüsâmeddin Hasan'ın oğlu ve Nusretüddin Hasan'ın babası Melik İbrahim olduğunu sanıyoruz (İbn Şeddâd, *A'lâk ul-hatîra,* Brit. Mus. Add. 23334, s. 64b). Zîra kaynaklar Hüsameddin Hasan'dan sonra oğlu İbrahim'in melik (beg) olduğunu söylerse de, İzzeddin Keykâvüs ve daha sonraları ondan değil, hep oğlu Nusretüddin Hasan'dan bahsederler. Nitekim E s h â b - i K e h f'de bulunan 612 Ramazan (1216 başı) tarihli Kervansaray *(Rıbât ül-mübârek)* ve 630 tarihli zâviyenin Hasan bin İbrâhim'e âid olduğunu kitâbeleri de göstermektedir (M. Halil, *Maraş emîrleri,* T T E M, VIII (LXXXV), s. 92-93). Bu tarih Antalya'nın fethi sırasında İbrâhim'in değil, oğlu Hasan'ın Maraş'da hüküm sürdüğüne, dedesinden az bir müddet sonra sahneden kaybolan İbrâhim yerine hemen oğlunun geçtiğine delâlet eder, ki bu da onun kardeşler arası taht kavgasında böyle bir mâceraya düştüğüne ve Sultan İzzeddin tarafından Antalya'nın fethinde affa uğradı ise de makamına gelemeyip onun ayrılışı ile yerine geçen Nusretüddin Hasan'da kaldığına hükmetmek gerektir. İbn Şeddâd'a göre, Hasan'dan sonra oğlu Muzaffereddin ve ölümünden sonra kardeşi İmâdeddin beglik makamına geçti,; 656 (1258) de A ğ a c e r i Türkmenlerinin akınları dolayısı ile bu hânedanın hâkimiyeti sona erdi.

talya'yı her zaman kurtarabileceğini düşündüğü ve Sinop'un bu fırsatla fethini tercih ettiği gözüküyor. 1216 yılı ikinci kânununda vukubulan Antalya fethinden sonra, 1216 yılı temmuz ve eylül aylarında, Kıbrıs kıralından sultana ve sultandan Kıbrıs kıralına gönderilen elçi ve mektuplarla ticarî bir anlaşmanın yapılması kronolojik bakımdan bir zorluk teşkil etmez. Fakat bu mektuplardan biri de 1214 ikinci kânûn tarihini taşır. Bu mektuplarda Antalya hâdiselerine ve dostluğun bozulduğuna dair hiç bir işaretin bulunmaması da dikkati çeker. Bununla beraber, daha sonra, Sultan Alâeddin Keykûbâd zamanında da, Türkiye ve Kıbrıs devletleri arasında vukubulan düşmanca hareketlere rağmen, ticârî ve dostâne münasebetler derhal başlıyordu[101]. Bu sükût kıralın resmen Antalya seferine katılmadığı ve burasını ilhak etmediği mânâsını da ifâde eder.

10. Ermenilere Karşı Zaferler

İzzeddin Keykâvüs Lârende, Ereğli ve Lûlûve kasabalarını Ermenilerden aldıktan sonra, Antalya'nın işgal altında bulunması, onu her şeyden önce bu mühim sâhil şehrini kurtarmaya mecbûr etti. Antalya'nın fethi sırasında Ermeni kıralının Antakya'yı alması, onunla Haçlılar arasında mevcûd ittifakı bozdu. Bu durum Selçuklu sultanını Ermenilere karşı seferini ikmal için yeni bir fırsat yaratıyordu. Filhakika Antalya fethini müteakip ordusu ile Konya'ya ve oradan da Kayseri'ye giden İzzeddin Keykâvüs, 1216 baharında, ordusu ile, Maraş'a hareket etti. Sultan ordugâhını milletler-arası tüccarların yıllık toplandıkları *Yabanlu* panayırı ovasında kurdu. Atlar bu ovada beslenir ve muharebeye hazırlanırken, Selçukluların tâbii bulunan Haleb hükümdarı Melik Zâhîr'in ordusuyle harekete geçmesi için 1216 mayısında (muharrem 613) ona bir elçi gönderdi. Sultan Maraş'dan ve kendisi de Derbesâk'dan Ermeni hududlarını aşmalarını ve Antakya'yı Ermenilerden almayı ona teklif ediyordu. Selçuklu ordusu Yabanlu ovasında hayvanlarını besliyor; askerî tâlim ve sporlar, çevgen oyunları ve ziyâfetlerle vakit geçiriyor; Haleb'den haber bekliyordu. Melik Zâhîr, amcası Mısır hükümdarı Melik Âdil'in memleketine göz dikmesinden korktuğundan ve Ermeni kıralının da amcasıyle dost olarak Antakya'yı aldıktan sonra, yakın bir tehlike teşkil ettiği için Sultan İzzeddin'e gönderdiği elçi ve hediyelerle onun teklifini ve hattâ kendisine tâbi olmayı kabûl ediyor; bizzat Maraş'a gelmeye hazırlanıyordu. Fakat elçi,

---

[101] Bu mektupların metinleri için bak. *T. S. Resmî vesîkalar*, s. 139-146; *Türkiye - Kıbrıs münâsebetleri*, Belleten CX, s. 217.

kabiliyetsizliği dolayısıyle, Haleb hükümdarı nâmına bir takım ağır şartları da kabûl etmişti. Bu münasebetle o, süratle amcasına bir elçi gönderip ,onun fikir ve niyetlerini öğrenmek istedi. Melik Âdil, yeğenini bu ittifaktan vazgeçirmeyi ve Selçukluların Haleb üzerinde emelleri olduğunu bildiriyor; bu esnada kıral Leon da Melik Zâhîr'e elçi ve ağır hediyeler göndererek onu vazgeçirmeğe çalışıyordu. Haleb hükümdarı bu durumda ordusu ile tereddütler içinde kalmış; Sultan İzzeddin Keykâvüs da süratle Maraş'a gelmesi için haberler göndermiştir. Nihayet Sultan Aksaray kadısı ve kadıasker bulunan Evhadeddin Hüseyin bin Abdulkerim bin Muhammed El-Nesevî'yi Haleb'e gönderdi[102]. Bu esnada idi, ki İzzeddin Keykâvüs, Maraş Emîri Nusretüddin'i, Maraş - Antakya arasında ve Haleb'e tâbi bulunan Balat'a hücûm ettirdi ve orada yaşayan Ermenilerin bir kısmını öldürttü ve esir aldı. Bu hâdise Melik Zâhîr'in tereddütlerini artırdı ve amcasının görüşünü teyid etti. Bu sebeple Haleb hükümdarı elçiye: «Garib bir şey! Hem bizden yardım istiyorsunuz; hem de memleketimizi tahrib ediyorsunuz» diyordu. Fakat Türk elçisi: «Balat halkı, kıral Leon'a yardım ediyor ve İslâm memleketlerini yağmadan geri kalmıyor. Bundan başka kıralın Anadolu'da yağma ettiği malların Balat'ta bulunduğunu da Türkmenler görmüş ve sultana bildirmiştir. Bu sebeple sultan bu emri vermiştir» diye mazeret bildiriyordu. Selçuklu sultanı Haleb hükümdarını bekler ve onun tereddütleri devam ederken, nihayet 1216 yılının birinci teşrin ayı başında Melik Zâhîr ölür. İzzeddin Keykâvüs bu haber üzerine Haleb'e elçi gönderip tâziyetlerini bildirir ve ittifakın devamı üzerinde durur. Fakat bu ölümden sonra Melik Zâhîr'in oğlu çok küçük yaşda olduğu ve Haleb emîrleri arasında ihtilâflar baş gösterdiği için Ay-beg ve başkaları Selçuklu sultanına gider; Behisni (Besni) begi Altun-buğa da isyan ederek İzzeddin Keykâvüs'e tâbiiyetini ilân eder[103].

Sultan İzzeddin Keykâvüs böylece uzun müddet müzakerelerle vakit geçirdi ve yalnız kaldı. Halbuki bu ittifak teşebbüslerinden habersiz olan

---

[102] Sultan 'İzzeddin Keykâvüs'ün Sıvas'ta inşâ ettiği muhteşem D â r u ş - ş i f â (hastahane) nın 618 tarihli vakfiyesinde Hüseyin bin Abdulkerim bin Muhammed'in Aksaray hâkimi ve Selçuklu ülkeleri Kadıaskeri sıfatıyle ve şâhid olarak adı geçer (Vakıflar U. M. arşivi, Defter 584, s. 290).

[103] İbn Vâsıl, III, s. 234-240, 250, 253; İbn ül-'Adîm, trc. E. Blochet, *Histoire d'Alep*, s. 149-150, 152; İbn Bîbî, s. 161-163; Mükrimin Halil, *Maraş Emîrleri*, T T E K, VI (LXXXIII, s. 348-350. İbn Bîbî Ermeni seferini kıralın mûtad harâcı ödememesi sebebine bağlar, ki Gıyâseddin Keyhüsrev ve Süleyman-şâh zamanına âid bir tabiiyet ve vergi münasebetleri zaten bozulduğu ve bir çok defa harp ve muhasemat vukubulduğu için burada böyle bir durum bahis mevzuu değildir.

İbn Bîbî emîrlerin, Çukurovanın sıcaklığı dolayısıyle, seferi sonbahara bırakma tekliflerine göre hareket edildiğini söyler; fakat o takdirde sultan ve ordunun neden bir yazı Maraş taraflarında ve Yabanlu ovasında geçirdiğini de düşünmez; hattâ müellif Lârende ve Ereğli'nin istirdadı hâdisesinden de bahsetmeksizin sâdece Maraş taraflarında, Ceyhan vâdisinde girişilen sefer üzerinde tafsilât verir. Nitekim Ermeni vakayinâmecisi Sempad, kıral Leon ihtiyar ve kötürüm olduğu için, Türkler marûz kaldıkları mağlûbiyetlerin intikamını almak maksadıyla Sultan Keykâvüs'ün önce bu beldeleri aldığını, sonra da Keban kalesine hücûm ettiğini yazar. Keykâvüs, yazı müzakerelerle geçirdikten sonra, nihâyet Maraş emîri Nusretüddin ve askerlerini yanına alarak *Kösi-dere* yolundan Ermeni hududunu geçer. Türkler Ceyhan vâdisi boyunca ilerliyerek Çinçin ve Haçın kalelerini şiddetli muhasaralar sonunda fethederler. Sultanın sancağı kalelere dikildi ve Ermeni reisleri sultana sığındı. Kalelerde anbarlar açılarak silâh ve zahire alındı. Bu fetihlerden, esir ve ganimetlerin toplanmasından sonra, yaklaşmakta olan kıralın ve ordusunun durumunu tedkik etmek üzere, öncü kuvvetlerinin kumandanı bulunan Emîr-i meclis üç bin süvari ile düşmana doğru çıkarıldı. Öncü askerlerden bazıları esir ve mahsûr kaldığı bir sırada ordu sağ, sol ve merkez kanadlarıyle muharebe nizâmına girdi. Sultanın emri üzerine çavuşların «*Atlan, atlan!*» emir ve nidaları ile hücûm başladı; büyük bir karışma ve boğuşma oldu. Çok kayba uğrayan Ermeniler, Baron Oşin, Lampron Senyörü Baron ve kont-stabl olan Hetum oğlu Konstantin ve Baron Vasil gibi kumandanlarını da esir verdiler[104].

Ermeni müellifleri en şiddetli savaşların Türkiye hududunda gümrük teşkilâtının bulunduğu Keban kalesi önünde, 1216 senesinde, cereyan ettiğini, kalenin muhasarası esnasında kıralı beklemedikleri ve müslümanlar üstün olduğu için Ermenilerin kılıçtan geçirildiğini ve bir kısmının da zincire vurularak esir alındığını, Türk kaynaklarına uygun olarak, mezkûr baronların ve bir çok Ermeni reislerinin bunlar arasında olduğunu ve Keban hisârları altında sultanın huzûruna götürüldüklerini belirtirler[105]. İbn Bîbî, bu zaferden sonra Türk askerlerinin, kıral Leon'u

---

[104] İbn Bîbî, s. 164-167. Müellif en şiddetli muharebenin Keban kalesi önünde cereyan ettiği halde, bunun ismini vermez. Ermeniler Haçlıların tesiri ile onlara aid ünvanları kullanıyorlardı.

[105] Tarihçi Hetum, s. 483; Urfalı Vahram, s. 513; Sempad, s. 644-45 (Haçlı Külliyâtı, *Documents armeniens* I de); Anili Samuel, trc. Brosset, *Collection d'historiens armeniens*, II, St. Peterburg 1876, s. 471. Yumurtalık (Ayas, Lajasso) limanından Kilikya'ya giren, oradan Ceyhan vâdisini takip eden Avrupalı ticâ-

bulmak için, tâkibe girişdiğini, dağ, orman ve ovalarda bir hafta kadar akın yaptıklarını, fakat kış ve yağmur mevsimi geldiği için dönmeğe karar verildiğini yazar. Alınan ganimetler o kadar çok idi, ki rivâyete göre Kayseri'de fiyatlar görülmemiş derecede düştü. Bir sığır iki dirheme, bir kaç baş koyun bir dirheme, güzel Ermeni köle *(gulâm)* ve câriyeler de elli dirheme satılıyordu[106]. Sultan Kayseri'ye dönünce seferde hizmet ve kahramanlıkları görülen beylere ve askerlere ihsanlarda bulundu; iktâlarını artırdı ve bu hususta menşûrlar yazarak onları yurtlarına gönderdi. Savaşlarda en fazla yararlığı Emîr-i meclis gösterdiğinden, sultan bizzat giymekte olduğu hil'atı onun sırtına geçirdi ve böylece makamı beylerbeyi mevkiinden daha üstün sayıldı[107]. Sultan bu zafer üzerine Kayseri'de zafer şenlikleri ve eğlenceleri ile bir müddet kaldı.

Kıral Leon büyük kayıblara uğradığı ve büyük kumandan ve baronlarını esir verdiği için sultan ile ne bahasına olursa olsun anlaşmanın çarelerini aradı. Hattâ Ermenilerin mehteşem adını verdikleri Leon, Bizanslılara karşı kazandığı muvaffakiyetler üzerine kırallık tâcını giymiş; uzun süren hükümdarlığı zamanında Selçukluların gailelerinden faydalanarak Türkler aleyhinde hududlarını genişletmişti. Fakat, evvelce Süleyman-şâh ve şimdi Keykâvüs karşısında, çok şiddetli bir mağlûbiyete uğramıştı. Bu sebeple de pek çok hediyeler, altun-gümüş eşya, at, katır, güzel Frenk câriyeleri ile birlikte elçisini sultana gönderdi ve «tezellül yolunu tutmaktan başka bir çare bulamadı». Ermeni elçisi ile 1218 yılında yapılan barış görüşmelerine göre, on altı ay kalan Ermeni esirleri fidye karşılığında kırala gönderiliyor; hudûd kalelerinden bazıları Selçuklulara bırakılıyordu. Fakat en mühimmi Ermeni kırallığı tekrar Selçuklulara tâbiiyetini kabûl ediyor; ihtiyaç ve talep halinde her yıl sultana bütün teçhizatı ile 500 asker, çeşitli hediyelerden başka, 20,000 dinar altun harâc göndermek taahhüdünde bulunuyor; sultan da bu şartlara göre, kendisine Sis (Kozan) kırallığını ve hâkimiyetini bir menşûrla tefvîz ediyordu. Bu esaslar kabûl edilince o zaman *Emîr-i devât* olan Ziyâeddin Kara-Arslan da bu hâkimiyet menşûru ve hıl'atını kırala vermek üzere Sis'e hareket etti. Ermeni sarayında sultanın menşûru merâsimle okundu. Ermeni tekfuru ahd-nâme'ye sadakat göstereceğine dair yemin etti ve harâcın yarısını

---

ret kervanları Keban'da hududu geçiyor ve Kayseri'ye veya oraya uğramadan Sıvas'a doğru hareket ediyorlardı. Antalya ve Konya yolu ile gelen kervanlar da Kayseri'de birleşiyordu (Keban için bak. *Documents armeniens* I, s. XXVI).

106 Bir dirhem gümüş para umumiyetle altun dinarın onda birine, yâni bugünkü paramızla 20 liraya muâdildi.

107 İbn Bîbî, s. 167-168.

Türk elçisi ve kendi adamları ile birlikte Kayseri'ye gönderdi. Sultan da Ermeni esirlerine at ve hediyeler vererek memleketlerine gönderdi. İki memleket arasında ticâret ve yollar açıldı. Bu tâbiiyetin bir icabı da kıralın bastırdığı paraların bir yüzünde İslâm yazısı ile Selçuklu sultanının adı, diğer yüzünde de Ermenice kıralın ismi bulunuyordu. Bundan başka vassal devletin merkezinde, Sis'de, sultanın nâmına hutbe okunuyordu. Böylece II. Süleyman-şâh zamanında olduğu gibi, şimdi de Ermeni krallığı tekrar Selçuklu sultanlığına bağlandı. Bu anlaşma Ermenileri itaate almakla Anadolu - Suriye arasında işleyen büyük kervan yolunun da emniyeti sağlandı[108].

11. Haleb Seferi

İzzeddin Keykâvüs, Ermeni seferinden sonra, kışı geçirmek üzere Antalya'ya gitti; devamlı savaşlarda yorgun olduğu için orada dinlendi. Bu sükûn devresinde de, aşağıda görüleceği veçhile, Erzincan Mengücik hükümdarı Fahreddin Behramşâh'ın kızı Selçuk Hatun ile muhteşem bir düğün yaparak evlendi. İzzeddin Keykâvüs'ün Haleb seferi, Melik Zâhir'in ölümü ile husûle gelen hâdiseler yüzünden gerekiyordu. Filhakîka onun oğlu Melik Aziz, çok küçük olduğu için, komşu hükümdarlar Haleb üzerinde emeller beslemeğe başladı. Bu durumda Haleb devlet adamlarının bir kısmı Selçuklu sultanına bağlanmayı kendi düşüncelerine uygun buluyor ve onu Haleb'e dâvet ediyorlardı. Bu münâsebetle de sultan bu çocuğa atabeg ve Haleb'e hâkim olmak maksadıyle Eyyûbîler'den Sumeysat hükümdarı Melik Efdal'ı tâyin etmek istiyordu. Nitekim bunu isteyen Haleb emîrleri sultana: «Bu işde Melik Efdal'dan faydalanabilirsin. Zirâ o senin tâbiiyetindedir ve hutbeyi senin adına okutmaktadır. Halk da ona mütemayildir; ona yaz ve kendisini dâvet et» diyorlardı. Nitekim İzzeddin Keykâvüs Melik Efdal'ı dâvet etti. Aralarında yapılan anlaşmaya göre, Haleb alınıp Melik Efdal'a bırakılacak; o da sultanın itaatında kalarak hutbede ve sikkede onun adı olacak; Haleb'den sonra da Melik Eşref elinde bulunan Urfa ve Harran vilâyetleri de sultan İzzeddin Keykâvüs'e âid olacaktır. Bu esaslar üzerinde âhidde bulundular. Bu durumda İzzeddin Keykâvüs evvelâ Maraş emîri Nusretüddin'e ferman göndere-

---

[108] İbn Bîbî, s. 169-171; Ermeni vesîkalarına göre, kıralın sultana terkettiği kalelerden biri de Isauria bölgesinde kâin Lauzad kalesi idi (*Doc. armeniens* I, s. 484; 645).

rek sultanın *(mevkib-i humâyûn)* ve ordunun o tarafa hareket edeceğini, kadîm askerlerin, piyâde ve süvari, ücretlilerin toplanmasını, silâh ve mancınıkların hazırlanmasını emrediyor; Malatya, Sıvas emîrlerine ve Uc beglerine de, Yabanlu ovalarında yaylak yapan begleri de aynı fermanlarla dâvet ediyordu. Böylece sultan ordusu ile Melik Efdal da askerleri ile gelerek sultana iltihak etti. Elbistan'a varan sultan, oradan Merzubân, Rab'ân ve Tel-bâşer yolundan cenuba doğru ilerledi; bu kaleler alındı. Ra'bân Melik Efdal'a teslim edilince halkın memnuniyeti arttı. Fakat sultan Tel-bâşer'i Emîr Nusretüddin'e teslim edince onun niyetinden ve Haleb'i de bizzat sultanın kendi hesabına almak istediğinden endişeye başladı; muhalifler de Selçuklu sultanı aleyhinde propagandaya giriştiler.

Filhakika, Melik Azîz'in atabegi olan Şahâbeddin Tuğrul, Melik Eşref'e mektup yazarak İzzeddin Keykâvüs'ün Haleb'e doğru ilerlediğini, halkın Melik Efdal'a temayülü dolayısıyle şehri ona teslim edeceklerini bildiriyor ve bizzat yardım etmesini istiyordu. Melik Eşref, Amid Artuklu hükümdarı da kendisiyle beraber olarak, gelip Haleb'e doğru ilerlerken, İzzeddin Keykâvüs de Menbic'i alıyordu. Haleb'e tâbi Derbesâk emîri 'Alemeddin Kayser isyan edip, sultana katıldığı gibi, Behisni begi Altunbuğa da İzzeddin Keykâvüs'e bağlılığını bildirdi. Sultan, Tel-bâşer'in fethinden sonra ordunun ikmal işleri için Malatya ve Elbistan nâiblerine fermanlar yazarak kalelerde bulunan silâh ve erzakın 200 araba ile sevkini emretmekle sefere ne derece ehemmiyet verdiğini gösterir. Selçuklu sultanı, Eyyûbîlerin en büyüğü ve kudretlisi olan Melik Âdil'in Haçlıların Dimyat'a asker çıkarmalarından faydalanarak bir an önce Haleb'e hâkim olmak niyetinde idi. Melik Eşref, İzzeddin Keykâvüs'e doğru hareket edince, o da Mübârizüddin Behramşâh ve Seyfeddin Ay-aba kumandalarında 4000 sağ ve 4000 sol kanatları ve kendisi de 14000 kişi ile merkezi teşkil etmek üzere yürüyüşe geçti. Türk ordusu, böylece ilerlerken, Arap kaynaklarına göre Sıvas «*sü-başı*»sı kumandasında 1000 kişilik bir seçkin süvari öncü olarak çıkarıldı. Bu sü-başı, İbn Bîbî'nin kaydına göre, Sıvas *elli-başı'sı* Mahmud Alp olup, tecrübeli ve kahramanlığı ile meşhûr seksenlik bir ihtiyar diye kaydettiği kimsedir. Mahmud Alp bir tepe üzerinde düşman ordusunu tarassut edip, büyük kuvvetlere haber ulaştırılmasını bildirdi ise de Mübârizüddin Behramşâh buna lüzûm görmedi. Fakat bir Selçuklu sipâhisini esir alan düşman, Türk ordusu hakkında malûmata sâhib oldu.

Filhakika Melik Eşref, sultanın henüz uzakta olduğunu öğrenince, öncü kuvvetlerine hücûm etti. Kuşatılan Türk askerleri öldürüldü ve esir edildi. Behramşâh bu esirler arasında idi. Bunlar davul sesleri içinde Haleb'e sevkedilip hapse atıldı. İzzeddin Keykâvüs bir hiyânete ve baskına

uğradığını düşündü. Ordusuyle Menbic'den memlekete dönmeğe karar verdi. Zirâ, bu sırada Melik Efdal da askeri ile Melik Eşref'in tarafına geçmiş; her tarafa ve bizzat Anadolu'ya gönderilen câsûslar propagandaya girişmiş; hattâ Haçlıların Dimyât seferi ve muharebesini bizzat Selçuklu sultanının kışkırttığı propagandası bile yapılmıştı. Nitekim İbn Bîbî bu bozgunun Suriye câsûsluk teşkilâtı ile uyandırılan emniyetsizlik yüzünden olduğunu, Anadolu'da oturan ve bütün Selçuklu beylerinin isim ve lâkablarını bilen bir câsûs yakalandığını ,onun emîrlerin ağzından yazdığı sahte mektuplar ve cevapların sultanın şüphesini artırdığını yazar. Sultan bu sûretle dönerken Melik Eşref de tâkibe koyularak Haleb'e bağlı kasaba ve kaleler birer birer işgâl olunuyor ve muhafızları da derhal esir ediliyordu. Sultan, Elbistan'a varınca Melik Eşref de Haleb'e döndü. Böylece 1218 haziranında Haleb kasabalarını alan sultan 1218 ağustosunda memlekete dönüyor; Haleb eyaletinde fethettiği yerlerin sukûtunu öğrenince de büsbütün hiddet ve ızdırabı artıyordu.

Gerçekten bugüne kadar mağlûbiyet tanımıyan ve zaferler peşinde koşan sultan, tam bir hıyânete uğradığı düşüncesine kapılmış; bu sefere tarafdar olmıyan emîrlerinden dahı şüphe etmeğe başlamıştı. Bu sebeple hiddet ve gâzâbı artmış; sinirleri bozulmuş ve bu ruhî perişanlık içinde şüphelendiği bazı beyleri bir eve kapatarak onları orada yaktırmıştır. Fakat Anonim'e göre, bundan pişman olan sultanın Elbistan'da bu evin yerinde bir mescid yaptırdığı; bu mescidin de «Yanık Mescid» *(Mescid-i suhtegân)* adını aldığı rivâyet edilir. İzzeddin Keykâvüs bu mağlûbiyeti bir türlü hazmedemiyor ve unutamıyordu. Bu sebeple buhran ve ıztırap içinde kıvranan sultan, intikam hazırlıklarına girişti. Melik Eşref'in artan kudreti karşısında Diyârbekir (Amid) Artuklu hükümdarı Nâsirüddin Mahmud, Erbil hükümdarı Muzaffereddin Gök-böri müşterek tehlike karşısında Keykâvüs ile ittifak yaptılar; hutbe ve sikkeyi onun adına çevirerek Selçuklu tâbiiyetini kabûl ettiler. Sultan, Melik Âdil'in ölümünden faydalanıyor bu ölüm üzerine isyan eden İmâdeddin Maştûb ve diğer Hakkâri Kürt emîrleri de Keykâvüs'ü Melik Eşref aleyhinde tahrik ediyorlardı. İzzeddin Keykâvüs bu sûretle ordusunu hazırlayarak Malatya'ya vardı. Fakat orada şiddetli bir hastalık (verem) hareketine engel oldu[109]. Gerçekten mağlûbiyet, hiyanete uğrama düşüncesi ve nihâyet bir

---

[109] İbn Vâsıl, III, s. 363-368, İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 152, 155-158; İbn ül-Esîr, XII, s. 134; 136; Ebu'l-Ferec, s. 372, 375; İbn Şeddâd, *el-A'lâk el-hatîra*, Brit. Mus. s. 95a; Baybars Mansûrî, Oxford, s. 86a-87, 91b; İbn Bîbî, s. 182-199; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 44; Ebû Şâme zeyli, Kahire 1947, s. 113; Ebi'l-Fidâ, III, s. 126, 131; B.'Aynî, Veliyüddin Ef. 2391, s. 137. Süryanî Ebu'l-Ferec, Sultanın veremden öldüğünü belirtmiştir.

kısım begleri yakması ve bunun üzüntüleri onun ıztırabını artırmıştı. Tutulduğu veremin süratle ilerlemesi karşısında tâbibler tedâviden âciz kalmış; Fırat suyunun iyi geleceği ümidiyle Malatya yakınında Viranşehir'e nakledilmiş; fakat nihâyet hastalıktan kurtulamıyarak ölmüştür. Nâ'şı diğer Selçuklu sultanlarına âid Konya'da *Künbed-hâne*'de değil, Sıvas'da inşâ ettiği muhteşem Dâr üş-şifâ'da hazırladığı türbesinde defnolundu. Onun ölüm tarihi hakkında farklı kayıdlar verilmiş; 616 yanında bazı kaynaklar ve husûsiyle mezar kitâbesi 617 yılını vermiş; bugüne kadar tedkiklerde 1219 milâdî sene kabûl edilmiştir. Fakat bazı Arap kaynakları açıkça 616 şevval ayını kaydetmekle ölümün 1220 yılı başlarında olduğu meydana çıkar. Nitekim Süryani tarihçisi Ebu'l-Ferec de 1220 ikinci kânûn'unu verir. Gerçekten İzzeddin Keykâvüs ile halefi Alâeddin Keybûbâd'a âid bazı kitâbeler ve paralarda aynı 616 yılı mevcûddur, ki bu da birincisi yılın onuncu ayına kadar yaşamış ve ikincisi de saltanatına bu senenin son iki ayı ile başlamış demektir[110].

12. İzzeddin Keykâvüs Devri

Sultan İzzeddin Keykâvüs 1211 haziranından 1220 ikinci kânûn'una kadar takriben sekiz buçuk yıllık bir saltanat sürmüş olup, ölümünde de çok genç, 35-40 arası, bir yaşda bulunuyordu. Sağlam bir iradeye, sarsılmaz bir kudrete ve kiyâsetli bir siyâsete sâhip olarak Selçuklu Türkiyesinin yükselmesinde büyük sultanlar arasında bir mevkie sâhibdir. Bu hüviyeti ile komşu devletlerin durumlarına ve ihtilâflarına göre bir siyaset takibederek zaferler kazanmış; hudûdlarını genişletmiş ve bilhassa Türkiye'yi dünyaya ve denizlere açan sâhillere ve limanlara kavuşturmuştur. Haçlıların İstanbul'u işgâli ile husûle gelen siyasî şartları iyi kullanmış; Bizanslılar arasındaki mücâdeleleri kendi hesabına uygun olarak işlemiş; bu sâyede fetihlerini yapabilmiş ve devletin kudretini komşuları üzerinde de kuvvetle hissettirmiştir. İznik Imparatoruyle yaptığı müsâid bir anlaşma ona Trabzon imparatorunu mağlûp ve kendisine tâbi bir duruma getirmiş; Ermenilerin aşırı gayret ve tecâvüzlerini kırarak onlara da metbuluğunu tanıtmış; Şarkî Anadolu'da birkısım Eyyûbî ve Artuklu hükümdarlarını da kendi nüfûzu altına almıştı. O, Sinop ve Antalya gibi sâhil-

---

[110] Mezar kitâbesindeki 617 yılı kitâbenin yazılış tarihini gösterir. Nitekim Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin mezar taşı kitâbesi de bu sebeple ölüm tarihine uymaz. Sibt ve Niğdeli Kadı Ahmed, Şevvâl ayında öldüğünü yazarlar (*Mir'at uz-zaman*, Haydarâbâd, III, s. 598; El-Veled uş-Şefik, s. 295.

leri fethederken, Türkiye'nin milletler-arası ticârette taşıdığı ehemmiyeti müdrik bulunuyor ve buna uygun bir askerî ve iktisadî siyâset güderek seferlerini yapıyordu. Bu idhalât ve ihracat şehirlerini Türk tüccar ve sermâyedarları ile teşkilâtlandırılması, Kıbrıs Haçlıları ile ticaret mahedeleri yaparak Avrupalı tüccarları memlekete çekmesi bu teşvikçi ve himâyeci siyâsetin göze çarpan delilleridir. Memleket dâhilinde yolların emniyeti için aldığı tedbirler ve giriştiği seferler yanında tüccar kafilelerinin istirahati için inşâ edilen kervansaraylar da bu gayeyi sağlıyordu. Kendisine âid olduğunu kitâbeleri sabit bulunan câmi, medrese, kervansaray, kale sûrları hayli yekûn tutar.

Sultan İzzeddin Keykâvüs, babası ve diğer Selçuklu sultanları gibi, yüksek bir kültüre sâhipti ve bizzat Farsça şiir de yazardı. Onun Kayseri muhasarasında Alâeddin Keykubâd tarafında bulunan Zahîddin İli'ye vefasızlığı dolayısıyle, yazdığı bir kıt'a şâirliğini ve kültür seviyesini gösterir. Fakat hastalığında hayatından ümidi kestiği bir sırada söylediği ve sandukasına yazılmasını vasiyet ettiği kıt'a onun hem şâirliğini, hem de hayat görüşünü ifade bakımından daha zarif ve mânalıdır.[111]. Bu hüviyeti dolayısiyle âlim ve şâirleri çok himâye ederdi, ki bunların başında yetişmesine çok emek vermiş bulunan ve meşhur Sadreddin Konevi'nin babası olan Şeyh Mecdeddin İshak bulunuyor; ona son derece hürmet ediyor; Halîfeye elçi olarak bu yüksek şahsiyeti gönderiyordu. Onun sultan üzerinde hâiz olduğu bu nüfûz dolayısıyledir, ki kendisini Kayseri'de muhasara ederek müşkül bir duruma sokan rakîbi Alâeddin Keykubâd'ı idam etmek isterken hocası kendisine manî olabilmişti. Şâirleri himâyesi münasebetiyle de Selçuk Türkiyesi dışında da kendisine

---

[111] İbn Bîbî tarafından kitâbına dercolunan ve Yazıcı oğlu tarafından Türkçeye nazmen çevrilen bu güzel kıt'a'nın Farsçası ve Türkçesi şudur :

Mâ cihân-râ güzâştîm u şüdîm
Renc ber dil nigâştîm u şüdîm
Pes ezîn nevbet şümâ'şt ki mâ
Nevbet-i hîş daştîm u şüdîm.

Bu cihâm ki terk edüp gittik
Rencini dilde berk edüp gittik
Şimden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize.

(İbn Bîbî, s. 114, 199; Yazıcıoğlu, *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Th. Houtsma, s. 183. Aynı kıt'a sandukası üzerinde de vardır. Bak. İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, s. 102.

kasîdeler yazılıyor ve gönderiliyor; o da bu şairlere büyük ihsanlarda bulunuyordu. Musul'dan Hüsameddin Sâlâr'ın kızı yazdığı kasîdede sultana *"Ey Gazi Şehinşâh* ve *Âdem oğullarının şerefi! Seninle millet kudret kazandı;* işi daima cömertlik, ikram ve bendeleri okşamak oldu. *O cihânın efendisi ve âlemin pâdişâhı* olup hükmü mahkeme kararı gibi her tarafa yayılmıştır. Bütün sultanlar onun kölesidir. Dünya da onun adâleti ile âbâd olmuş" mısra'ları ile hitab eder. Sultan yetmiş iki beyitlik bu kasîdeye mukabil şâiri ve onu getirenleri ihsanlara boğdu. Mengücik ülkesinde, Erzincan'da, edebiyatçıların reisi *(melik-ül kelâm)* makamında bulunan Nizâmeddin Ahmed Erzincanî de bir kasîde yazmış; aynı derecede ihsanlara nâil olmuştur. Devrin usulüne göre bir mahfil gününde edebî medhiye okuyan Şemseddin Tebes'i inşâ makamından Selçuklu ülkesinin *Emîr-i 'Âriz* (ordu nazırlığı) mertebesine yükseltti[112].

İbn Bîbî'ye göre Sultan İzzeddin himmetini daima beldelerin fethine, düşmanların ezilmesine, devlet ve memleketin genişlemesine sarfederdi. Bir kimseye *Dîvân*'dan bir *ıktâ* yapıldığı zaman bunda asla bir değişiklik vukûbulmaz; menşûr sâhibi ölünce onun *nân-pâre*si (yurtluğu) oğullarına intikal ederdi[113]. Sultanın zamanında emniyet, huzûr, adâlet ve bolluk hüküm sürerdi. Kanunların tatbikinde ihmal göstermez ve kimsenin hakkı zail olmazdı[114]. Bununla beraber Haleb seferinde Melik Efdal'ın hiyanet ederek karşı tarafa geçmesi, emîrler aleyhinde birtakım propagandaların işlemesi, bu mağlûbiyet görmemiş sultanı gazaba getirmiş ve etrafından şüpheye düşerek bir kısım beylerini imha etmiştir. Bu hâdise dolayısıyle bazı Arap kaynakları onu zâlim olarak göstermişlerdir. Dâima zafer kazandığı için de yerli ve yabancı müellifler onu «*Galip sultan*» lâkabı ile yâdederler. Halîfenin mektubunda ona «Âlemin efendisi, mücâhidlerin direği ve Ebü'l muzaffer» (zafer babası) diye hitâp edilmiştir.

İzzeddin Keykâvüs'ün imâr faaliyetleri arasında medeniyet, sanat bakımlarından en mühim eseri şüphesiz, Sıvas'da 1217 yılında inşâ ve

---

[112] Farsça edebiyatın güzel parçalarını teşkil eden bu şiirler, İbn Bîbî'nin eserinde bulunmakta olup (s. 122-128) Selçuk Türkiyesindeki bu edebiyatın tedkîki için yeni bir malzeme hâlinde beklemektedir. Rivâyete göre Sultan İzzeddin Kayseri den Aksaray'a giderken Sünnetlü mevkiinde Sürâhân köyüne varınca, orada konakladılar. Mâiyetine, bu iki mevkiin adını bir kıt'a içinde kimin zikredeceğini sordu. Devrin münşîsi olan Şemseddin Isfahânî, sultanın arzusuna göre bu tarihî konaklamayı nazmedip ihsanlar aldı (İbn Bîbî, s. 202).

[113] Selçuklularda *Iktâ* idaresi ve *Mîrî* arazi hakkında bak. Osman Turan, *Iktâ*, IA. maddesi; *Selçuk Türkiyesinde Toprak Hukuku*, Belleten, 47 (1948).

[114] İbn Bîbî, s. 128, 162.

tesis eylediği muhteşem hastahanesi olup *Dâr üş-şifa* veya *Dâr us-sihha* adı ile meşhur idi. İhtişam ve zerafetin bir âbidesi olan bu eser zamanında devrin iktisadî yükselişine de bir delildir. Bir kısım Selçuklu hastahaneleri gibi burası da aynı zamanda bir tıp mektebi idi. Zamanımıza kadar bozuk bir kopyesi gelen vakfiyesi, bu müesseseye ne kadar zengin irâd kaynaklarının tahsis edildiğini ve hastahanenin nasıl çalıştığını meydana koyduğu gibi Selçuklu devri ve hususiyle Sıvas tarihi hakkında da çok mühim bir vesikadır. Vakfiyeye göre hastahanede müteaddid tabibler, cerrahlar ve göz hekimleri çalışmakta, binada 20 - 30 kadar oda ve koğuş bulunmakta idi. Bu eserin vakıfları arasında Sıvas'da 70, Ereğli'de 30 dükkân ve bir çok köy kaydedilmiştir[115].

İzzeddin Keykâvüs'ün Mengücik hânedanından Melik Behramşâh'ın kızı ile evlenmesi Selçuklu Türkiyesi içtimaî ve iktisadî hayatı bakımından mühim bir hâdise olarak kayda şâyandır. Filhakika sultanın evlenmesi bahis mevzuu olunca Erzincan hükümdarı Behramşâh'ın kızı ve dedesi Kılıç Arslan'ın torunu, yâni Keykâvüs'ün hala-zâdesi, Selçuk Hâtun asâleti ve meziyetleri ile en münâsip nâmzed idi. Bu hususta yapılan istişârelerden sonra karar verilince devlet büyüklerinden birini çok kıymetli ve nefîs hediyelerle, elçi olarak, Erzincan'a gönderdi. Elçi, Behramşâh tarafından istikbal ve tâziz edildi; ertesi gün meclisde sultanın mektubunu öpüp Erzincan hükümdarına takdim etti ve mesele üzerinde izahlarda bulundu. Behramşâh bu talebi iftiharla kabûl eylediğini, yalnız cihaz hazırlıkları için üç ay mühlet istediğini bildirdi. Behramşâh elçiyi büyük ihsanlarla yolcu ederken, sultana yazdığı cevapta da memnuniyetini bildirdi. Bunun üzerine Behramşâh her taraftan mâhir sanatkârlar, terziler getirterek nefis elbiseler, yüzükler, mücevherat, altun ve gümüş takımlar hazırlattı; her ülkeden hediyelik zarif eşya getirtti. Böylece hazırlığı ikmâl olununca âlimlerin meşhûrlarından Kadı Şerefeddin'i nikâh akdi için, köleleri ile birlikte, Sıvas'da bulunan sultan İzzeddin Keykâvüs'e gönderdi. Sultan Emîr-i meclis Mübârizüddin Behramşâh'ı Gedük'e kadar istikbale memur etti. Sultan da devlet erkânından *çaşnigâr* Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başara, Bahâeddin Kutluğca beyler, diğer büyükler, ileri gelenler ve itibarlı kimseler ile Kadı Şerefeddin'i istikbale çıkarıp onları şehre getirdiler; kendilerine büyük bir ziyâfet verildi.

---

[115] Bak. Osman Turan, *Selçuklular zamanında Sıvas şehri*, DTC. Fak. Dergisi IX4, s. 447-457; vakfiyesi Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde (Defter 584, s. 290). Vakfiyesi kısmen neşredilmiştir. (M. Cevdet, *Zeyl 'alâ Ahiyyet el-Feteyân*, İstanbul 1932, s. 105-109). Hastahane hakkında bak. Van Berchen ve Halil Edhem, *Épigraphie arabe d'Asie Mineure*, C I A, III, s. 5-10; Süheyl Ünver, *Selçuk tababeti*, İstanbul 1940, s. 56-60.

Sultan ertesi gün, Oğuz türesine göre; sarayda, umumî bir kabûl ziyâfeti *(bâr-i 'âm)* emretti. Sağ-sol beyler kendi yerlerini aldı; çavuşlar, bölük-başılar ve *dûr-başlar* ellerinde mızraklar, çevgenler ve değnekler olarak iki sıra dizildiler. İzzeddin Keykâvüs de saltanat tâcını başına koyarak tahtında oturdu. Bu esnâda hacîbler Kadı Şerefeddin'i dâvet edip sultanın huzuruna getirdiler. Sultan kendisine, tâzim ve ikramdan sonra, Melik Behramşâh'ın hatırını sordu. Selçukluların tâbii bir hükümdar olan Fahreddin Behramşâh'ın sultana dostluk ve bağlılığını tebliğ etti. Yemek ve meyveler yendi; kokulu şerbetler içildi ve bundan sonra Kadı Şerefeddin'i tâzimle ikametgâhına *(visâk)* götürdüler. Sultan ertesi gün, bu merâsim için türlü beldelerden gelen kadı, imam ve âlimleri de selâmlığa dâvet ettirdi. Burada ilim, kalem ve kılıç erbâbı yerlerini aldı. Onlardan her birinin önüne altun ve gümüşle tezyin edilmiş tabaklar içinde ve üzerlerinde rakamla yazılı olarak 1000, 500, 200, 100 ve 50 miskal ağırlığında altunlar koydular. Sarayın salonunda *(sofa)* şerbet de su yerine havuza doldurulmuştu. İki tarafın vekil ve şâhidleri huzûrunda Kadı Sadrüddin Lehâveri «*Sultan ül-Galib İzzeddin Ebû'l-Feth Keykâvüs bin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan*» ın Melik Behramşâh bin Dâvûd'un kızı Selçukî Hatûn ile, 50,000'i *muaccel* ve 50,000'i *müeccel* olmak üzere, 100,000 kızıl altun dinâr *mihr* mukabilinde nikâhlarını kıydı. Çavuşların ve duacıların sesleri yükselirken altun ve mücevherat saçılmağa başladı. Bunun üzerine eski Türklerin toy veya şölen dedikleri düğün ziyâfeti *(hwân-i hâss)* verildi. Sultan, Kadı Şerefeddin'e altun, elbiseler, at, katır, köle ve câriye gönderdi. O da, âdet üzere, sultanın özengisini öptü ve başını yere koydu.

İzzeddin Keykâvüs, nikâh merâsimi nihâyet bulunca, Mübârizüddin Behramşâh'ı, gelini getirmek üzere, harekete memur etti. Altun, gümüş, mücevherat, nefis elbiseler, altun ve atlas koşum takımları olan katır yüklerini Erzincan'a doğru yola çıkarırken Mübârizüddin'in yanında Kadı Şerefeddin ile beylerin hatûnları ve kalabalık askerler de bulunuyordu. Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşâh da onları saray erkânı, hatûnları ve beyleri ile karşılattı. İki tarafa mensub düğün alayları bir konak mesafede buluşarak Erzincan'a, saray ve şehir musiki takımlarının *(mutribân-i şehr ve hâsse)* ahenkli sesleri ve şenlik içinde girdiler. Emîr-i meclis Behramşâh Melik Behramşâh'ın bayrağını görünce atından indi. Erzincan meliki onunla öpüştü ve tekrar atlarına bindiler. Fahreddin Behramşâh İzzeddin Keykâvüs'ün selâmını alınca o da sultana bağlı kalacağını ve gereken hizmette kusur etmiyeceğini beyan ediyor ve böylece sohbet ederek şehre giriyorlardı. Selçuklu beyleri Mengücik sarayına misâfir edildi. Şâhâne bir sofra, kadın ve erkek müzisiyenlerin çalgı ses-

leri içinde kuruldu. Ertesi gün Emîr-i meclis sultanın gönderdiği hazine ve hediyeleri, defterleri ile birlikte, hükümdara teslim etti. O da bunları getiren hazinedar ve *boğça-dâr*ları ihsanlara boğdu. İki tarafa mensup beyler on gün şenlik, musiki, ziyâfet ve eğlence ile vakit geçirdiler. İşler nizâma girince Fahreddin Behramşâh yüksek, iyi ve orta derecede 300 hil'at, 30,000 sultanî dirhem (gümüş) ve atları Mübârizüddin Behramşâh'a gönderip dağıttı. Akşama doğru gelin düğün alayı, hazine, mal ve cihazı ile göç borusu çalındı ve büyük bir şenlik içinde Erzincan'dan Sıvas'a doğru hareket edildi.

Düğün alayı yoluna devam ederken Mübârizüddin Behramşâh önden giderek sultana durumu arzetti. Asıl düğün Sıvas'da başlıyordu. Filhakika İzzeddin Keykâvüs şehrin düğün merâsimine (*âzîn*, âyîn) başlamasını, şehrin süslenmesini ve sarayın tezyin edilmesini emretti. Bütün hatûnlar, emîrler ve büyükler gelini istikbale çıktılar. Gece basarken iki tarafın hatûnları murassa altun bilezikler ve ipek elbiseler ile Selçukî Hatûn'un arkasından, mum ve meş'alelerin ışıkları içinde, şehre girdiler ve gelini saraya kondurdular. Gece müzik ve eğlencelerle geçti. Ertesi günü Sultan tahta çıkıp Erzincan beylerini oturttu; çalgı sesleri içinde yemek yediler. Düğün bir hafta sürdü. İzzeddin Keykâvüs hazineleri açtırarak Kadı Şerefeddin'e 500 hil'at, 700,000 dirhem gümüş akçe, 100 at, 100 katır ve türlü kumaşlar gönderip bunların, derecelerine göre, Erzincan emîrlerine dağıtılmasını ve onların huzûra getirilmelerini emretti. Emîrler hil'atlerini giyerek sultanın elini öptüler ve Erzincan'a döndüler. Sultan, devlet erkânı ve beyler, âdet üzere, top ve çevgen oynadılar[116]. Bu sûretle bu muhteşem düğün sona erdi. Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün kısa süren saltanatı böylece ihtişam ve zaferlerle dolu olarak geçti[117].

---

[116] İbn Bîbî, s. 172-183. İslâm Ansiklopedisinde yazdığımız *I. Keykâvüs* maddesi burada tadil, tashih ve tafsil edilmiştir.

[117] Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Selçukî Hatun'dan önce başka bir kadın ile evlenmemiş olduğu gözüküyor. Bu hâdise de 1216-1218 arasında vukubulmuştur. Nitekim ölümünde çocuğu olmadığı veya çok küçük bir yaşta bulunduğu belirtilmiştir (Ebu'l-Ferec, s. 375; İbn ül-Esîr, XII, s. 136).

IX

TÜRKİYE SELÇUKLULARININ İKBAL DEVRİ

1. I. Alâeddin Keykubâd'ın Saltanatı (1220—1237)

Alâeddin Keykubâd I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu ve ağbeyisi I. İzzeddin Keykâvüs'ün halefi olup Türkiye Selçuklu sultanlarının en büyüklerindendir. Onun saltanatı Anadolu'nun en ihtişamlı ve mes'ûd devrini teşkil eder. O da babası ile birlikte İstanbul'a gidip dönmüştü[1]. Orada kardeşi gibi henüz küçük yaşda bulunduğu için atabey ve hocaları idâresinde tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterildi. Bir rivâyete göre Keykubâd devrinde saray nazırlarından olup hayratı ile tanınmış Emîr Bedreddin Gevher-taş onun atabegi (lalası) idi[2]. Keyhüsrev İstanbul'dan dönüp tahta çıkınca ağabeğisi İzzeddin Malatya'ya, Alâeddin de, amcası Süleyman-şâh'ın meliklik merkezi olan, Tokat'a gönderildi. Alâeddin maiyetiyle Tokat'a gidip babasının ölümüne kadar orada, takriben altı sene, *melik* olarak kaldı. Keyhüsrev'in ölümü üzerine onun devlet erkânı İzzeddin Keykâvüs'ü tahta çıkarırken Alâeddin Keykubâd da kendi saltanatı için mücâdeleye girişti. Öteden beri sıkı münasebetlerde bulunduğu amcası ve Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrulşâh'ı ve eski Uc beglerinden kudretli devlet adamı Zahîreddin İli'yi de ittifakına alarak kardeşini Kayseri'de muhasara etti. Saltanatı kazanmak ihtirası ile bâzı vaadlarda bulunduğu Ermeni kıralı Leon'u da yardıma çağırdı. Fakat, yukarıda izah edildiği üzere, bu muhasarada muvaffak olamıyan Alâeddin Keykubâd Ankara kalesine sığınarak mücâdeleye devam etmek niyetinde idi. Zahîreddin İli'nin Niğde'ye gidip hâkim olmak istemesi bu düşünce ile ilgili bulunuyordu. Nitekim Alâeddin nâmına tarihi ve basıldığı yer meçhûl bir sikke üzerinde «*El-Melik ül-Mansûr Keykubâd bin Keyhüs-*

---

[1] Yukarıda İzzeddin «*Keykâvüs ve taht mücâdelesi*» bahsine de bakınız.

[2] Ahmed Eflâki, *Menâkib ül-'Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959, s. 43.

rev» ibâresi buna delâlet eder. Zira Kılıç Arslan'dan sonra melik olan şehzâdeler artık para basmadıkları için bu sikke babasının ölümünden sonraya aid olmalıdır. Saltanat iddiasına rağmen henüz hukukan ve fiilen bu mevkii elde edemediği için de *Sultan* değil sâdece *Melik* ünvanını kullanmıştır[3]. İzzeddin Keykâvüs Ankara'yı 1212 (609) da teslim alınca kardeşi Alâeddin'i Malatya civarında bulunan Masara (Minşâr) ve bilâhara Kezirpert kalesinde hapsetti. Rivâyete göre şiddetli bir mizâca sâhip Sultan İzzeddin kardeşini öldürmek niyetinde iken hocası Şeyh Mecdeddin İshak buna mâni olmuştur.

İzzeddin Keykâvüs'ün, ölümünde, Alâeddin'in tahta geçirilmesini vasiyet ettiği de rivâyet olunmuştur. Zira İzzeddin Keykâvüs'ün çocuğu yok idi veya çok küçük bulunuyordu[4]. Sultanın ölümünü bir müddet gizli tutan devlet adamları taht mücâdelesinde İzzeddin Keykâvüs tarafında bulundukları, Alâeddin Keykubâd'ı mağlûp ve hapis etmede rol oynadıkları için onun ağabeğisi gibi şiddetli davranacağı endişesi ile tereddüt içinde bulunuyor; bu sebeple ya amcası Erzurum meliki Mugîseddin Tuğrulşâh'ı veya küçük kardeşi, Koylu-hisâr meliki Celâleddin Keyferidûn'u düşünüyorlardı. Bununla beraber devrin büyük devlet adamı olan beylerbegi Seyfeddin Ay-aba, Pervâne Şerefeddin Muhammed, Mübârizüddin Çavlı, Emîr-i meclis Mübârizüddin Behramşâh, Emîr-i âhur Zeyneddin Başara ile ilim, fazilet ve muhakemesi ile meşhûr olan vezir (sâhib) Mecdeddin Ebûbekir'in huzûrunda bu mühim meseleyi müzakere ettiler. Bunlara Melik ül- küttâb Şemseddin Hamza bin Müeyyededdin Tuğrâî (tuğracı), vezir Mahmud'un oğlu Emîr-i 'âriz (millî müdafaa nazırı) ve bilâhara vezirlik makamına gelen ve sultanın münşisi (kâtibi) bulunan Nizâmeddin Ahmed de katıldı[5]. Fakat yukarıda ismi geçen büyük begler Alâeddin Keykubâd'ın yüksek vasıf ve meziyetleri dolayısıyle onun tahta çıkarılması üzerinde israr edince diğerleri de kabûle mecbûr oldular. Bu karara göre beylerbegi Seyfeddin Ay-aba, Alâeddin'i Ankara'dan hapishaneye kendisi götürdüğü ve bunun kendi aleyhinde bir kin yaratacağı için, Keykubâd'a müjde haberini vermek ve bu sâyede aman

---

[3] Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 146. Bu mülâhazalar bize sikkenin Ankara'da basılmış olacağı kanaatını verir.

[4] Ebû'l-Ferec, s. 375; İbn ül-Esîr, XII, s. 136. Bazı Arap kaynakları Alâeddin'in tahta çıkışında amcası Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın muhalefeti ile karşılaştığını kaydederlerse de şüphesiz bu, onun İzzeddin Keykâvüs'e karşı Keykubâd'ın evvelce giriştiği mücâdelenin yanlış bir in'ikâsından başka bir şey değildir.

[5] Bu son ikisi de şâir olup bazı *rubâî*lerini İbn Bîbî (s. 201-202) bu vesîle ile nakleder.

almak üzere bu vazifenin de kendisine tevdiini istedi. Yanına sultanın öldüğünü gösteren yüzüğünü ve *destârçe*sini (mendilini) alarak birkaç memur ile birlikte Malatya'ya hareket etti. Beglerbegi Seyfeddin ve süvarileri Malatya'dan kaleye doğru ilerlerken ikindi namazını kılmış bulunan Alâeddin bu süvarilerin süratle gelmekte olduğunu görünce korkuya kapıldı; öldürüleceği endişesine düştü[6]. Sultan İzzedin genç ve dinç olduğu için onun ölümü akla gelmiyordu. Kalenin *hütüvâli* (muhâfız kumandanı, *dizdârı*) kapıya koşup Seyfeddin Ay-aba'ya geliş sebebini sorunca o da Sultanın öldüğünü söyledi ve siyaha boyanmış yüzük ve mendilini de delil olarak gösterdi. Muhâfız, beglerbegini bir kölesiyle birlikte içeri aldı ve o da kılıcını bırakarak Alâeddin'in huzûruna çıktı. Bu durumda hakikat anlaşıldı ve Alâeddin Keykubâd memnun oldu. Ay-aba Keykubâd'dan af diledi ve kendisine dokunmıyacağına dair bir ahd-nâme de aldı.

Alâeddin Keykubâd, saltanata dâveti anlayınca, derhal ata binip süratle Sıvas'a doğru hareket etti. Halk ölümden haberdar edilmediği ve Alâeddin'in tahta çıkarılacağı gizli tutulduğu için Emîr-i meclis şehrin kapısında elli silâhlı köle bulundurdu. Yeni sultanı geceleyin içeri koymak için de Meclis emîrinin Emîr-i âhur'u ve kölesi olan Oğul-beg onu Malatya'dan getiriyordu. Onun vereceği haber üzerine Meclis emîri Behramşâh bizzat gelip Sıvas kapusunu açacaktı. Alâeddin ağabeğinin tabu-

---

[6] İbn Bîbî, Alâeddin'in o gece rüyasında «nûrânî yüzlü bir ihtiyar gelip kendisini ata bindirdiğini ve bundan sonra Şahâbeddin Ömer bin Muhammed Sühreverdi'nin himmeti ve muhabbeti seninle beraberdir» dediğini, buna rağmen süvarileri görünce korktuğunu ve bu münasebetle hayat ümidi kırılarak şu Farsça beyitleri söylediğini belirtir:

Âlem zi libâs-i şâdîm 'uryân yâft
Der mihnet-i bî-şumâr ser gergân yâft
Her şâm, ki nigerîst merâ gamgîn dîd
Her subh, ki handîd merâ giryân yâft

Bu rubâ'î Yazıcıoğlu tarafından şöyle tercüme edilmiştir:

Âlem beni key hazîn ve giryân buldu,
Her şâdi donundan teni uryân buldu;
Her şâm melâlet beni gamgîn gördü,
Her subh-i beşâret beni giryân buldu.

(İbn Bîbî, s. 205; Yazıcıoğlu, s. 190). Öyle anlaşılıyor, ki Alâeddin bu derece bedbîn (kötümser) olurken bir yandan kardeşinin gençliğini ve ölümü bahis mevzuu olamıyacağını düşünüyor; öte yandan da onun şiddetli mizâcını hesaba katıyordu.

tunu ziyâret ettikten sonra tahta çıktı. Bu esnada herkese Sultan İzzeddin'in öldüğünü ve yerine Alâeddin'in saltanata geçtiğini bildirdiler; din adamları, begler ve büyükler gelip sultanın elini öptüler. Bunu müteakıb kadının telkini ile önce câmie gidip biy'at yemini yaptılar. Sultan Alâeddin, Selçukluların Abbâsî hilâfetine bağlılıkları ananesine uyarak, matem merâsimine beyaz atlas giyerek başlıyor; taziyeleri kabûl ederken begler de, eski Türk âdetine göre, külâhlarını ellerine almış olarak merâsimde bulunuyorlardı[7]. Üç gün matem tutulduktan sonra sultanlık merâsimleri yapıldı. Emîrlere derecelerine göre hil'atler dağıtıldı; beglik, ıktâ ve mülkiyet menşûrları verildi. Bütün şehirlere adamlar gönderilip ölüm ve müjde haberleri aynı zamanda bildirildi; şehirler süslendi ve şenlikler yapıldı. Vilâyetlerden emîrler ve memurlar (nâibler) hediyelerle Sıvas'a koşup sultanın elini öptü ve hizmetlerini arzettiler. Alâeddin Keykubâd bu merâsimlerden sonra asker ile paytaht Konya'ya hareket etti. Yol üzerinde Gedük'de hânende ve sâzendelerin güzel sesleri, rebâb ve *berbat* (lavta) çalgıları arasında yemek yedi ve oradan Keyseri'ye doğru ilerlediler. Kayseri sü-başısı, Hokkabaz oğlu şöhretiyle tanınan, Emîr Seyfeddin Ebûbekir şehir ve vilâyetin sivil ve askerî büyükleri ile birlikte, süslü arabalar ve seyyâr köşkler, musiki ve mehter *(nevbetiyân)* takımları, şarkıcı, *kavvâl* (meddah)lar ile beraber istikbâle çıkarak Çubuk menzilinde saltanat alayı ile karşılaştılar. Sultanın «mübârek sancağını» görünce yer ve el öptüler. Tekrar at ve arabalarına binerek bütün halkın karşılamasıyle mahşer gibi bir kalabalık içinde şehre girdiler. Kayseri'de de cülûs merâsimi ve şenlikleri yapıldı; şehir süslendi; çeşitli musiki ve oyuncular eğlenceleri ile bu merâsime revnak verdi. Sultan birkaç gün kalıp istirahat ettikten sonra Kayseri'den, *Dâr uz-zafer* ünvanını taşıyan, iyi insanların, garip, zengin ve fakirlerin sığınağı olan Aksaray'a doğru yola çıktı. Şehir halkı saltanat alayını *(mevkib-i humâyûn*'u) Pervâne kervansarayında karşıladılar. Orada da birkaç gün kalan sultan Konya'ya hareket etti.

Sultanın Aksaray'dan hareket haberi Konya'ya varınca şehrin büyükleri, ahileri, *iğdiş*leri ve halk sayısız hediyelerle istikbâle çıktılar. Obruk mevkiine kadar varıp 200 seyyâr ve 300 sâbit olmak üzere 500 köşk kurdular. Sultan gelince atlarından inip önünde yer öptüler; kurbanlar kestiler; huzûrunda altun ve gümüş paralar saçtılar. Sü-başı Hüsamed-

---

[7] Eski Türkler'de ve Büyük Selçuklular'da matem merâsim ve âdetleri hakkında «*Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*» ve «*Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*» adlı eserlerimizde malûmat verilmiş olup bu hususta toplu olarak ikinci esere (II, s. 175-180) bakınız.

din Emîr Erîf (veya Arif) ve diğer ileri gelenler pâdişâhın elini öptüler. Oradan yola devamla Rûzbe ovasında konakladılar ve burada Otağ kuruldu. Oradan itibaren Konya ahilerinden 1000 yiğit silâhlı olarak saltanat alayının önünde, mehter ve bayrakdârlar da sancak etrafında coşmuş bir vaziyette ilerliyor; 50 kişi *cândâr* ve *silâhdar* adını alan fedaî askerler de ellerinde Şam ve Taşkent *(Çaç)* yayları ve kalkanları ile, 60 kişi *câmedâr* altun işlemeli atlas boğça taşıyan katırları ve 500 bölük başı *(serheng)* alayı takib ediyordu. Konya'ya yaklaştıkları zaman begler atlarından inerek şehre girdiler. Şehrin hanımları da bu ihtişamlı girişi pencerelerden seyrediyorlardı. Tahta çıkış merâsimi Konya'da daha muhteşem oluyordu. Şehirde görülmemiş şenlikler, ziyâfetler, musiki ve eğlenceler tertip edilmiş; Konya büyükleri, zenginleri sultana hediyeler yağdırmıştı. Sultan Alâeddin Keykubâd Uc beglerine fermanlar gönderip paytahta gelmelerini emretti. Bunların en büyüklerinden olan ve Kastamoni havâlisinde hududları muhâfaza eden Hüsameddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl altun, gümüş ve köle, sayısız hediyelerle, diğer Uc begleri de koyun, at, deve ve kölelerle gelip el öptüler; sultanın ikram ve ihsanlarına, hil'atlarına ve yeniledikleri menşûrlarına nâil olarak yurtlarına döndüler[8].

---

[8] İbn Bîbî, s. 200-220. II. Sultan Murad devrinde canlanan millî kültür ve millî tarih şuûru ile yetişen ve bu faaliyetlerde büyük hizmet yapan Yazıcıoğlu bu mefkûre ile İbn Bîbî'yi tercüme ederken bilhassa Alâeddin Keykubâd devrini Oğuz destânı ve türesine göre nakleder ve esere bu mahiyette birtakım güzel ilâveler yapar. Konya'da yapılan bu cülûs şenliklerinin Oğuz türesine göre cereyan ettiğini, sağ kolda Kayi ve Bayat, sol kolda Bayındır ve Çavuldur begine begler-beğilik verildiğini, diğer yirmi dört boyun begleri dururken başkalarına begler-begilik düşmediğini yazar ve Oğuz türesine göre boyların sırasını, toplantı günlerinde hukukî mevki ve hisselerini anlatır:

Hanlar atası Oğuz han söyledi,
Böyle türe, yol ve erkân eyledi,
İşbu resmile vasiyyet kıldı ol,
Tâ ola oğlanlarına türe yol.
Didi Kayı çünkü sonra han ola,
Sağa begler beg Bayat'tan ola
.....

Beyitleri ile başlar ve sırayı bildirir. O Selçuklu devrinde bazı beglerin mensup olduğu Oğuz boylarını ve meselâ bu sırada Kastamoni havâlisinde Uc begi olan Hüsameddin Çoban'ı Kayı boyundan gösterir (nşr. Th. Houtsma, s. 204-205), ki bu kayıd ve ilâveleri tevsiketmek mümkün değilse de bazı ihtimaller ile teyidi mümkündür ve aşağıda bu husus bahis mevzuu olacaktır. Houtsma'nın son mısrâ'da verdiği ismin Bayan okunuşu şüphesiz yanlış olup Oğuz boyu Bayat olduğu muhakkaktır.

Alâeddin Keykubâd'ın tahta geçtiğini öğrenen Halîfe Nâsır Lidinillah sultana, İslâm dünyasının dinî reisi sıfatıyle, Şeyh Şahâbeddin Ömer bin Muhammed Sühreverdi'yi hil'at, menşûr ve sair hâkimiyet alâmetleri ile Konya'ya gönderdi. Elçi Aksaray'a varınca Sultana haber verildi. Sultan, kendisine refakat etmek üzere, derhal begleri gönderdi; Konya'nın kadı, âlim, şeyh, mutasavvıf ve ulûları, şehrin ahilerinin *Zincirlü* mevkiine kadar istikbale çıkmaları için ferman eyledi. Alâeddin de hilâfet makamını tebcil için hasse askerleri ile karşılamağa çıktı. Sultan şeyh ile buluşunca sarılıp elini öptü; o da İslâmiyet ve adâletin yükselmesi için Alâeddin Keykubâd'a dua etti; birlikte şehre girdiler. Şeyh misâfirhâneye götürüldü. Ertesi gün sarayda Halîfenin hil'atını sultana giydirdi ve başına *imâme*'yi koydu; saltanat tevcihi âdetine göre de bir değnekle arkasına vururken ona adâletten ve şeriattan ayrılmayacağını tekrar ettikten sonra tahta oturmasına izin verdi. Bunu müteakıb da Halîfenin gönderdiği murassâ eyerli bir ata bindirildi ve Bağdad'dan gelen tabaklardaki paralar saçıldı.

Alâeddin Keykubâd saltanat alâmeti olarak *çetr*, sancak ve mehter takımı *(nevbetiyân)* ile birlikte ve şeyhin refakatinde ata bindi ve gezinti yaptıktan sonra saraya dönüp birlikte yemek yediler. Şeyh Konya'da kaldıkça sultan, büyükler, halk ve ahiler tarafından daimî ziyâret ediliyor; o da pek çoğuna hırka giydirerek tarikatını yayıyordu. Sultan bu uğurlu misâfirini Emîr Celâleddin Karatay ve Necmeddin Tûsî ile birlikte bizzat Zincirlü hânına kadar yolcu etti; diğer begler de onu Bağdâd yolunda Malatya'ya kadar götürdüler. Alâeddin Keykubâd bu dönüşde büyük elçiye yolda Hıristiyan, Ermeni ve Rûm, memleketleri haracından 100,000 dirhem gümüş, bir kısmı Sultan Alâeddin adını taşıyan *(Sikke-i 'alâî)* 50,000 altun Sultanî dinâr, iğdiş atlar, Rûm köleleri ve nefîs elbiseler hediye edip gönderdi. Şeyh Sühreverdi Malatya'ya vardığı zaman Bağdad'dan gelen mutasavvıf Şeyh Necmeddin Râzî (Dâye) ile karşılaştı ve yazdığı bir mektupla bu büyük mutasavvıfı Sultan Alâeddin Keykubâd'a gönderdi. Halîfe Türk sultanının kudreti ve elçisine gösterdiği tâzîm dolayısıyle çok memnun oldu ve onunla sıkı münasebetlere devam etti[9].

---

[9] İbn Bîbî, s. 229-235. Necmeddin Dâye'nin Selçuklu sultanı hakkındaki görüşlerine aşağıda temas edilecektir. Alâeddin'in Şeyh Sühreverdî ile bir sohbetinde, hapishanede iken, kendisini ata bindiren nûrânî kimseye dair rüyâsını anlattığı ve bu insanın da kendisi olduğunu söylediği rivâyet ediliyor. Mevlevî kaynakları Sultanın Şahâbeddin Sühreverdi ile Gâvele kalesine kadar bir gezinti yaptığını, buna Bahâeddin Veled'in de katıldığını ve Alâeddin'in gördüğü bu rüyâyı tâ-

2. Sultanın Müdafaa Tedbirleri, Alâiye'nin Fethi (1223)

Mogol istilâsının Asya'yı ve Şarkî Avrupa'yı alt-üst ettiği bir zamanda Selçuklu tahtına çıkan Alâeddin Keykubâd gibi büyük, kudretli ve geniş görüşlü bir hükümdarın siyasî ve askerî tedbileri ile icraata başlaması tabiî idi. Bu sebeple ağabeği Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Haleb seferi yüzünden Eyyûbîler ile bozulan münasebetleri düzeltmek gerekiyordu. Zira bu devrin en kuvvetli devletlerinden birini teşkil eden Eyyûbîler Diyârbekir ve Meyyâfârkîn'i Artuklulardan, Ahlat ülkesini de Sökmenliler'den almakla Selçuklular cenupta olduğu gibi şarkta da onlar ile komşu olmuştu. Sultan Alâeddin Melik Eşref'e elçi gönderip dosluk münâsebetlerini kurduğu gibi bir müddet sonra da onun hemşiresi ile evlenmekle de bu dostluk daha da kuvvetlendirildi[10]. Zira Türkistan'dan sonra Horasan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar Mogol istilâ dalgaları ulaşmış; pek çok insan karadan ve denizden Türkiye hududlarına sığınmıştı. Moğollar Kıpçak-ilini *(Kumania)* istilâ ve Kıpçakları imha edince Kırım sâhilinde ticareti ile meşhûr Suğdak şehrinden birçok zengin ve tâcir de gemilere binerek Sinop limanına gelmiş ve Selçuklulara sığınmıştı[11]. Kıtalden kurtulan birçok kitleler, böylece, karadan ve denizden Anadolu'ya doğru akın ediyordu. Bunlar arasında âlimler, mutasavvıflar, şeyhler, şâirler, sanatkârlar ve tâcirler de kurtuluşu Türkiye'ye sığınmakta buluyorlardı. Alâeddin Keykubâd müstakbel bir istilâ tehlikesi karşısında siyasî ve askerî tedbirleri alır ve hudud kalelerini tahkim ederken memleketin ortasında bulunan Sıvas, Kayseri ve Konya gibi büyük şehirlerin de sûrlarını ve kalelerini yeniden inşâ ediyordu.

Filhakika Sultan Alâeddin bu müdafaa tedbirlerine Konya'yı müstahkem sûrlar ile çevirerek işe başladı. İbn Bîbî'nin rivâyetine göre Alâeddin Keykubâd, bir gün, devlet adamları ile Konya'nın etrafını gezerken şehrin büyüklüğünü, halk ve servet ile dolu olmasını, civarının bağ, bahçe ve köşkler ile süslü bulunmasını müşahede eder ve yanındakilere şöyle söyler: «C i h â n b i z i m k u d r e t i m i z i b i l i r. Lâkin dünya bir karar üzere kalmaz ve hâdiselerin ne getireceği önceden

---

bir ettiğini yazarlar (Eflâkî, *Menâkıb ul-'Ârifin*, I, s. 44-45). Müneccim-başı Halîfenin elçisinin Konya'ya 617 yılında geldiğini kaydeder, ki bu rivâyet, şüphesiz, ki bir kaynağa dayanılarak değil kronolojik sıraya göre yapılmıştır ve doğrudur.

[10] Ebû'l-Ferec, s. 375; İbn ül-Esîr, XII, s. 136; İbn ül-'Adîm, *Histoire l'Alep*, s. 162.

[11] İbn ül-Esîr, XII, s. 149.

kestirilemez. Konya gibi büyük, güzel ve zengin bir şehri sûrdan mahrum bırakmak akıl kârı değildir» der. Nitekim üçüncü Haçlı ordusu geldiği zaman Konya sûrları önünde bir müddet durakladı ise de aslında bu sûrlar sağlam olmadığı için işgali önleyememiş ve zamanla da harap bir hale gelmişti. Alâeddin Keykubâd bu muhakeme ve sebepler ile Konya, sonra da Sıvas sûrlarının inşâsı için mimâr ve ressamları topladı; devlet adamları ve sanatkârlar ile şehrin etrafını dolaştı. Sûrların, burcların ve kapıların yerleri tâyin edildikten sonra projeler sultana arzedildi. O da bunları tedkik edip bazı tâdiller yaptıktan sonra inşâatına başlanması için dört büyük kapı ile birkaç burc ve sûr bedeninin hazîne-i hassa'dan, diğerlerinin de beglere taksim edilip kudretleri nisbetinde kendileri tarafından süratle inşâatın yapılmasını emretti. Sıvas'da bulunan Emîr-i meclis'e de adam göndererek bu şehrin de Konya gibi sûrlarının bina edilmesini, gece-gündüz çalışılıp bitirilmesini buyurdu. Bu sûretle başlayan hararetli bir çalışma ile sûrlar, burclar ve kapılar yapıldı; her emîrin kendi eseri olan kısımlarda kendi isimleri ile kitâbeleri kondu. Sultan Alâeddin gümüş gibi beyaz mermerlerin üzerini bir yandan Kur'an âyetleri, Peygamber'in hadîsleri, hikmetli sözler, *Şâh-nâme* şiirleri ile, öte yandan da kabartma, resim ve heykeller *(temâsil)* ile süsletti. Sultan her emîrin kendi inşâsı olan kısımlarda adını yazmasını da emrederken kendi adı ve lâkablarını da kapılar üstünde altunla hâkkettirdi. Sultan bu mühim işin sonunda ata binerek sûrları tedkik edip çok beğendi; emîrleri ve sanatkârları hil'atlerle mükâfatlandırdı. Sûrların 1221 (618) senesinde ikmal edildiği kitâbeleri ve tarihî kayıdlar ile sâbit olduğuna göre bu muazzam inşâat çok büyük bir süratle ikmal edilmiş demektir[12]. Konya sûrlarının tezyinatı, resimleri, heykelleri ve ihtişamı şehrin 12 kapısı üzerinde kale gibi kuleleri ile asırlarca seyyahların hayranlığını çekmiş; onlar üzerindeki

---

[12] İbn Bîbî, s. 253-256; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 45; 'Aynî, *'İkd*, Veliyüddin 2591, s. 188; Halil Edhem, *Anadolu'da İslâmî kitâbeler*, TOEM, sayı XXVII, s. 155. Hamdullah Kazvînî Konya saray ve kalesinin Kılıç Arslan tarafından yapıldığını ve yıkılmağa yüz tutunca Alâeddin Keykubâd ve emîrlerinin yontma taştan ve yüksek sûrlarla çevirdiğini, hendeğin 20, duvarların 30 gez irtifâda olduğunu yazar (*Nüzhet ül-kulûb*, Tahran 133b, s. 113). Konya sûrlarına âid kitâbelerden kalanları inşâata katılan emîrlerin adlarını ve yapılış tarihini verir. Ayaz kapısı, Taşkapı, Larende kapısı, Sirâceddin İsmail burcu, Atpazarı kapısı (Hasan bin Yusuf Kabakulak) ve Kayser bin Mahmud tarafından yapılan kısımların kitâbeleri umumiyetle 618 yılını gösterir (bak. Halil Edhem, bahis mevzuu kitâbeler; İ. H. Konyalı, *Konya tarihi*, Konya 1964, s. 151-155. Mevlevî kaynakları da Alâeddin Keykubâd'ın sûrları inşâsile alâkalı birtakım menkıbeler naklederler (Eflâkî, *Menâkıb ül-'Ârifîn*, I, s. 29, 31, 53-54).

kabartmalar XIX. asıra kadar devam etmiştir. Arap seyyahı el-Gazzi, XVI. asırda, şehri ziyâreti dolayısıyle giriş kapılarında ve sûrlar üzerinde heykellerin «canlı olsa konuşacak derecede» güzel ve sanatkârâne yapıldığını, fakat «dinimizce merdûd» sayıldığını da ilâve eder[13]. Sıvas şehri sûrları da, kalan iki kitâbenin gösterdiği üzere, 621 (1224) senesinde, yine büyük emîrlerin iştiraki ile yapılmıştır. Zira şehrin Dânişmendliler devrinde yapılmış mühim bir sûru yoktu[14]. Kayseri kale ve sûrları da aynı tarihte inşâ olunmuş; fakat burada daha önce İzzeddin Keykâvüs tarafından da bazı şeyler ve meselâ Yoğun burcu yapılmıştı[15]. Alâeddin Keykubâd bu üç büyük şehirden başka Erzincan, Amasya, Malatya ve sâir Anadolu şehirlerini de kale ve sûrları ile inşâ ve tahkim etmiştir.

Halîfenin daha bu zamanda Mogol istilâsına karşı sultandan askerî bir yardım istemesi de Anadolu'da alınan bu müdafaa tedbirlerinin sebebi ile alâkalı idi. Filhakika Alâeddin Keykubâd «Konya sûrlarını inşâdan sonra diğer memleket işleriyle meşgûl olmak üzere Kayseri'ye hareket etti». Oraya varınca Malatya beglerinin gönderdiği haberciler Halîfe tarafından Muhiddin bin el-Cevzi'nin elçi olarak geldiğini bildirdiler. Sultan Sıvas'a kadar mihmandârlar gönderip Halîfenin elçisine yol boyunca refakat etmelerini ve bu şehir erkânını da onu ağırlamakta ve tazîmde her şeyi yapmalarını emrediyordu. İbn ül-Cevzî, Lâlâ kervansarayına varınca sultan onu istikbâl etti ve birlikte Konya'ya girdiler; kendisi misâfirhâneye götürüldü. Ertesi günü Sultan Alâeddin Keykubâd tahtında oturmuş; büyük emîrler sağ-sol saf kurmuş bir halde iken elçi hil'atlerini giyinmiş, altun koşumlu katırları ile huzûra çıkmıştı. Elçi yaklaşınca begler karşıladı. Pervâne Celâleddin Kayser ve tercüman Zahîreddin Mânsûr sağında ve solunda olarak onu taht önünde kürsü üzerine oturttular. Yanında Halîfenin «*boğça-dâr*»larının getirdiği hil'at ve murassâ koşumları ile süslü katır bulunuyordu. Sultan tahttan inip Halîfe için tâzîmlerini göstermiş; halîfenin hil'atini giymiş; imâmesini de başına koymuş ve Muhiddin tarafından tekrar tahtı üzerine oturtulmuştur. Yemekten sonra elçi sultanla yalnız kalarak gelişi sebeplerini anlatıyordu.

---

[13] Bak. Osman Turan, *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, II, s. 181. Türkçe *Kitâb ül-hacc* da Konya'yı tasvir eden eserler arasında olup Bianchi bunu «*Itinéraire de Constantinople à la Mecque*» adı ile tercüme etmiştir.

[14] Van Berchem ve Halil Edhem, C. I. A. serisinde *Asie Mineure* (Sıvas ve Divriği), CIA, III, s. 15; İ. Hakkı, *Sivas Şehri*, s. 106. Sinop sûrları mimârlarından Bedreddin Yakut'un ismi bu sûr kitâbelerinde de gözükür.

[15] Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 41-43.

Filhakika Halîfenin bu kadar az bir müddet içinde Selçuklu sultanına ikinci büyük elçiyi göndermesi mühim bir sebebe dayanıyordu. Elçi Mogolların, Hârizmşâh ile savaştıktan sonra, Irak ülkesine doğru ilerledikleri haberi üzerine Konya'ya geldiğini söyledi; Halîfe Nasîr Lidinillah'ın selâmeti, uzak mesafe dolayısıyle sultanın sadece 2000 askerle, mülk ve millet, din ve devlet uğrunda yardıma hazır bulunmasını, diğer İslâm hükümdarlarının da bu maksatla imdâda yetiştiklerini bildirdi. Fakat sultan büyük begler ile görüşerek sel gibi akan ve dünyayı ateşe veren bir ordu ve taze bir millet ile savaşmayı değil onlarla dostâne münasebetlere girişmeyi daha isabetli buluyor; bizzat Halîfenin her memleketin kudretli elçilerini Han'a göndermesini ve hükümdarların memleketlerinde sarsıntılar olması endişesiyle gelemediklerini bildirmesini de ileri sürüyordu. Bununla beraber Halîfeye karşı acz ve zaaf gösterdiğimiz, asker göndermekten kaçındığımız kanaatı hasıl olmaması için de istenen 2000 asker yerine Anadolu'nun kadîm sipâhilerinden, bir yıllık erzak ve silâhı ile, 5000 kişi göndermenin münasip olacağını da beyan ediyordu. Alâeddin Keykubâd bu yüksek muhakemeye göre elçiye kararını bildirir ve onu ağır hediyelerle yolcu ederken bu kuvvetin başına Malatya sü-başısı Bahaeddin Kutluğca'yı tâyin etmiş; elçi ile birlikte bu şehre varan tercüman Zahîreddin'e de fermanla birlikte saltanat sancağını vermiştir. Emîr Kutluğca'nın kumandasında ve elçi ile birlikte Malatya'dan hareket eden bu seçkin kıt'a Harput, Amid, Mardin ve Musul hükümdarları tarafından hayranlıkla karşılandı ve misafir edildi. Hayır tesisleri, mevlûd âyinleri ve din uğrunda büyük hizmetleri ile meşhûr olan Erbil hükümdarı Muzaffereddin Gök-böri Selçuklu askerlerini bizzat karşıladı ve ağırladı; Halîfeye de onların gelişini bildirdi. Fakat Halîfe Mogolların Hârizmşâh Muhammed'in işini bitirdikten sonra bu taraflara geleceklerini sandığını, bu sebeple ihtiyat olarak sultandan asker istediğini, bu istilâdan vazgeçip döndüklerini öğrendiğini, bu durumda diğer hükümdar ve begleri geri gönderdiğimiz gibi Bahaeddin Kutluğca'nın da memleketine dönmesini Erbil hükümdarına ve Türk kumandanına bir elçi ve mektupla tebliğ ediyordu. Bunun üzerine Selçuklu sü-başısı kıt'ası ile Malatya'ya dönmüş ve durumu sultana tebliğ ve arzetmiştir[16]. Mogol istilâ tehlikesine karşı girişilen bu teşebbüs hakkında başka kaynaklarda bir kayda rastlanamamıştır. Alâeddin Keykubâd'ın Halîfenin yardım talebi münasebeti ile Mogollar'a karşı tâkibini düşündüğü bu siyasetin daha belirli bir tezahüratına ileride daha açıkça rastlanacak ve onun sağlam siyaseti daha iyi anlaşılacaktır.

[16] İbn Bîbî, s. 256-264.

Alâeddin Keykubâd Konya sûrlarını ikmal ettikten sonra bir müddet Kayseri'de kalmış; orada yazı geçirerek Alâiye seferine çıkmıştır. Zira Mogol tehlikesi henüz çok uzaklarda bulunuyor; Türkiye'ye karşı bir taarruz ve istilâ bahis mevzuu olmadığından siyasî programına göre fetihlere girişiyordu. Uzun zamandan beri Antalya sü-başılığını yapmış; bu sâhillerin ahvâlini iyi öğrenmiş bulunan Mübârizüddin Er-tokuş ve Esedüddin Ayaz gibi babası devrinden beri devlete çok hizmetler yapmış begler Akdeniz sâhilinde Rûmların *Kalonoros* ve Avrupalıların *Candelore* adını verdikleri beldenin güzelliğini, kış mevsiminin orada bahar gibi hoş ve şirin geçtiğini, tabiatın ve yeşilliklerinin burasını cenetten bir parça haline getirdiğini ve kolaylıkla fethedilebileceğini Sultan Alâeddin Keykubâd'a uzun boylu anlatıyor ve onu buranın fethine teşvik ediyorlardı. Haçlılar İstanbul'u işgâl ettiği 1204 yılında Bizans imparatorluğunun her tarafında birtakım mahallî hâkimler türerken burada da *Kyr Vart* adlı birisi mezkûr kaleye sâhip olmuştu. Onun bu memleketi garbde Türkler ve şarkta Ermenilerle sınırdaş idi. Antalya ile Alâiye arasında bulunan Alara kalesi de Kyr Vart'ın kardeşi elinde idi[17]. Sultan Antalya sü-başısının verdiği bilgiler ile büyük fetihlerine buradan başlıyordu. Alâeddin askerlerin toplanması için fermanlar yazılmasını ve «*ulak*» olarak «*yatak*» (muhâfız) köleleri ile gönderilmelerini emretti. Keykubâd Kayseri'den Konya'ya gelirken Uc askerleri de orada toplandı. Antalya'dan deniz kuvvetlerinin de bu sefere katılması, Türklerin bu şehrin fethi üzerine, az bir zaman zarfında, denizciliğe alışmış bulunmalarını göstermek bakımından mühimdir. Sultan ordusu ve deniz kuvvetleri ile varıp kaleyi kuşattı. Mevsim kış idi; muhasara iki ay uzadı. Alâeddin nihâyet bir sabah kumandanları toplayarak son bir hücûmla kalenin alınması üzerinde karar verirken fethin nasip olacağına dair inancını belirtti; gazaya katılan gönüllü ve fakirlere de 10,000 dirhem gümüş, 100 baş sığır, 1000 baş koyun dağıtarak harkesin maneviyatını ve şevkini yükseltti[18].

---

[17] Kale sâhibinin Rumca efendi ve bey mânâsında *Kyr* (Kyrios) lâkabını taşıması Bizanslı olduğunu teyid eder. Bununla beraber Ermeni Sempad «*Calonoros*» kalesi hâkiminin Kyr Vart'ın Adom'un torunu olduğunu yazar (*Documents arméniens*, I, s. 645). Ebû'l-Ferec ise kasabanın daha eskiden Adrianus adını taşıdığını kayderer (s. 385). Selçuk kaynaklarında Alâiye'nin eski Kalonoros ve Kandelor adlarının ikisi de kayıtlıdır.

[18] Rivâyete göre sultan gece namazı kıldıktan ve fethin nâsip olması için Allah'a niyâz ettikten sonra rüyâsında sîmâsı güzel, melek yüzlü bir kimse kendisine: «Bu yalçın kaleyi kimse alamadı ise de böyle bir fetih sana nasîbdir. Timsahın denizden karaya kaçması gibi askerler deryadan savaşırsa Allah'ın yardımı ile bu taht-gâh bu sûretle açılacaktır» demiş; sultan bu sözleri nazma getirip sa-

Filhakika bu hava içinde girişilen hücûmlar karşısında kalenin metaneti ile kurtulamıyacağını anlayan Kyr Vart, Antalya sü-başısı Mübârizüddin Er-tokuş ile evvelce mektuplaşmış ve görüşmüş bulunduklarından, ona adamını gönderdi; komşuluk hakkı olarak sultan nezdinde şefaatte bulunmasını ve hayatını korumasını diledi. Er-tokuş durumu Alâeddin Keykubâd'a arzetti ve bu haber sultanı çok memnun etti. Alâeddin Keykubâd kaleyi teslim almak ve Kyr Vart'ın kızı ile evlenmek, mukabilinde de kendisine Akşehir begliğini ve birkaç meşhûr köyün mülkiyeti menşûrunu göndermek suretiyle bir anlaşmaya varıldı. Kyr Vart ıktâ ve temlik menşûrunu alıp kaleden indi; sultanın otağında özür diledi ve diz çöküp tâzîmlerini arzetti. Selçuklu pâdişâhı sancak ve *çetr*'i ile ve kûs, boru, nekkare (trampet) ve zurna *(sûrna)* sesleri içinde kaleye doğru ilerlerken beldenin büyükleri ve keşişleri *(câselîkan)* onu hediyeler sunarak karşıladılar. Kaleye çıkan Alâeddin Keykubâd bu güzel beldeye sâhip olduğu ve ilk seferinin zaferle neticelendiği için Allaha şükranlarını arzetti. Bu sebeple beglerini toplayarak bu şükran duygularına uygun ve şanına lâyık olarak beldenin yeniden inşâ edilmesini, incil ve çan *(nâkûs)* yerine Allah ve ezan seslerinin yükselmesini, Kalonoros yerine de kendi nâmına nisbetle yeniden inşâ edilen bu güzel beldeye, *Alâiye* adının verilmesini emretti. Nitekim Selçuklu sultanı ferman buyurarak mâhir mühendisler ve ressamlar, kabiliyetli usta ve işçiler topladı ve Alâiye adlı yeni bir mâmure inşâsına başlattı. Alâeddin bu fethi müteakıb kışı geçirmek üzere Antalya'ya dönerken yolda Alara kalesini de teslim aldı; sûrlar üzerine sultanın sancağı dikildi. Ordusuyla Antalya'ya gelince kendisi yakınları (*havâss*'ı) ile orada kışladı; emîrleri hil'atlerle okşayarak vazifelerine ve yurtlarına gönderdi. Kışı bahar gibi güzel olan bu şe-

---

bahleyin emîrleri Otağa çağırmış ve Farsça manzûmeyi bir müjde olarak okumuş; herkesin mâneviyâtını ve inancını yükseltmiş ve bu sâyede başlayan hücûmla kale fethedilmiştir. Sultanın nazmettiği şiir şudur:

Ki în tund dizrâ diğer bar nîst
Kesîrâ berû dest-i peykâr nîst
Ve lîken Cihân - âferin yâr-i tust
Çünîn diz giriften hem ez kâr-i tust
Sipâhet ger âheng-i gerdûn künend
Dimağ ez ser mihr bîrûn künend
Ve ger sûy-i deryâ buved re'y-i cenk
Zi deryâ be huşkî gîrîzed nihenk
Velîk in çunîn taht-gâhî şigüft
Be - nîrûy-i Yezdân tuvânî girift

(İbn Bîbî, s. 243).

hirde müzikli eğlenceler ve av ile geçirdi; kendisini hediyelerle tebrike gelen elçileri kabûl etti. İbn Bîbî çok defa olduğu gibi burada da fetih tarihini vermez; yalnız 618 yılında yapılan Konya sûrlarından sonra vukubulduğunu söyler. Niğdeli Kadı Ahmed bu hâdisenin 619 yılında Ebû'l-Ferec ise 1223 (620) de cereyan ettiğini yazar. Eski bir takvim 618 yılını verir. Hâdiselerin kronolojik sırasına göre de fethin 1221 yılında olduğunu kabûl etmek gerekmektedir[19].

Alâeddin Keykubâd hakikaten kendi adı ve şanı ile mütenasip olarak Alâiye şehir ve kalesini, medenî tesislerini inşâ ederek kendisine ve haleflerine kışlık bir merkez ve istirahat beldesi hâline getirdi. İbn Bîbî, Alâiye'nin «Sultanın mübârek adına nisbetle şeref kazandığını», on iki kapılı saray *(kasr)* inşâ olunduğunu ve böylece az zaman içinde sûr ve burclarının yapıldığını, *nâkus* (çan) gürültüleri yerine ezan seslerinin yükseldiğini belirtir[20]. Anonim *Selçuknâme* Alâiye sûrlarında Konya burcları sayısı kadar burclar olduğuna işaret etmiştir. Hâlâ sûrlar, burclar, kapılar ve kuleler üzerinde Alâeddin nâmına konan birçok kitâbe vardır. Alâeddin Keykubâd adını taşıyan kitâbeler inşâatın 623 (1226) yılında ikmal olunduğunu ve bu eserin Yakut *(visâk-başı)*, Karaca ve Ebû Ali el-Kettânî adlı Türk mimârları tarafından yapıldığını meydana koyar. Bunlar yanında Ahmedek denilen iç kalede 624, 625, 628 ve 629 tarihli burc, kapı ve sarnıç kitâbeleri de Alâeddin adını taşır. Kale içinde yapılan Alâeddin câmii de 628 tarihinde ikmal edilmiştir. Alâiye sultanın ve haleflerinin kışlık merkezi olduğu için orada devlet erkânına aid konaklar, medrese, hamam ve başka medenî tesisler; Antalya gibi ticarî ehemmiyeti dolayısıyle de iki şehir arasında Şerefzâh hanı adlı ve sâir kervansaraylar inşâ olunmuş ve Ortaçağda mühim bir şehir haline gelmiştir[21]. Nitekim XIV. asrın ilk yarısın-

---

[19] İbn Bîbî, s. 235-252; Ebû'l-Ferec, s. 385; *Tarihî takvimler*, s. 76; Kadı Ahmed, s. 295. Ermeni Sempad (s. 645) Sultanın Kir Vart'ın kızı ile evlendiğini, fakat hıristiyan olduğu için onunla münasebette bulunmadığını söylerken mantıka aykırı bir hissin mağlûbu olur. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in anası Mah-peri hatun bu Kir Vart'ın kızı olup İslâm dinini kabûl etmiş; pek çok da dinî ve hayrî eserler bırakmıştır (Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, Studia İslamica, I, s. 81-82). Mah-peri hatun, yaptırdığı hayrat eserlerin kitâbelerine göre, en aşağı 1235 yılında müslüman idi. II. Keyhüsrev'in İstanbul Lâtin imparatoruna yazdığı bir mektupta anasının dinî vaziyeti hakkında bazı kayıdlar mevcûd olup aşağıda görülecektir.

[20] İbn Bîbî, s. 249; Anonim, s. 45.

[21] Halil Edhem, *Anadolu'da İslâmî kitâbeler*, TOEM, II, s. 154-157; R. Riefstahl, *Cenub-i garbî Anadolu'da Türk mimârisi*, İstanbul 1941, s. 75, 77, 78; İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya* (Alâiyye), İstanbul 1946, s. 165-167, 179, 180-

da Mısır'dan 'Alâiye'ye gelen İbn Batûta şehrin Türkmenlerle meskûn ve büyük bir belde olduğunu, oraya Mısır, İskenderiye ve Şam'dan tüccarlar geldiğini buradan da bu beldelere kereste ihraç olunduğunu, şehrin üst kısmında büyük Sultan Alâeddin'in inşâ ettiği muhteşem bir kalesi bulunduğunu, cuma günü kale câmiinde namaz kıldığını, Karamanoğlu Yusuf beyi orada ziyâret ettiğini söyler[22]. XIII. asır Avrupa kaynaklarında Türkiye efsanevî zenginlikler ülkesi olarak düşünülürken Sultanın hazinelerinin de Alâiye *(Candelore)* de bulunduğu rivâyet edilmiştir[23]. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Alâiye'nin fethi ve imârı münasebetiyle vücûda getirdiği eserler arasında, şüphesiz, 625 (1228) de ikmal edilen t e r s a n e çok mühimdir. Selçuklular denizlere çıkmak için takibettikleri siyasetin güzel bir neticesi de burada bizzat gemi inşâsına girişmeleri, Sinop'ta Karadeniz, Antalya ve Alâiye'de de Akdeniz donanmalarını vücûda getirmeleri teşkil eder[24]. Yazıcıoğlu Sultan Alâeddin'in «kuvvetli düşmanlar memleketimize hücûm edip evlâd ve torunlarımız bozguna uğrarsa bu kaleye ve Sinop'a sığınmalarını» düşündüğünü de nakleder[25]. Pîrî Reis Akdeniz limanları arasında Alâiye üzerinde de dururken «kârgir bina ile beş «*dershâne*» (tersane) vardır» kaydı ile bu mühim eserden bahseder[26]. Selçukluların Sinop, Antalya ve Alâiye fetihleri, Ana-

---

188, 191, 198; S. Lloyd ve S. Rice, *Alanya (Alâiyye)*, Ankara 1964, s. 56-70. Alâeddin câmiinin III. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında *Emîr üs-Sevâhil* (Sâhil begi) Bedreddin Ömer tarafından, 676 yılında, tâmir edildiğini kitâbesi göstcrir. Kale câmiinin, mimârî olduğu anlaşılan Akşaba'ya aid türbe ve 628 tarihli kitâbesi dolayısı ile onun ismi ile de anılmıştır. Evliyâ Çelebi Alâiye'nin ziyâret-gâhları arasında «*Akşabiye Sultan*» türbesini de zikreder *(Seyahat-nâme*, IX, s. 299*)*. Bu Türkçe ismin burada Arap telâffuz ve imlâsına göre bozulduğu ve aslının emsali gibi Akça-aba olması gerektiği kanaatındayız.

22 *Seyahat-nâme*, I, s. 311. Türkmenler 'Alâiye adını *Alâya* şeklinde söyledikleri için bu devre aid Arap müellifleri de şehrin adını bu telâffuza göre yazmışlardır. Türkiye, Cumhuriyet devrinde bir hars buhranına uğradığı, millî kültür ve tarih şuûru sarsıldığı için bu büyük Selçuklu sultanına aid bu isim bozularak şehre Alanya denilmiş; böylece hem tarihe saygısızlık gösterilmiş ve hem de isim Rûmca bir şekle sokulmuştur.

23 Vincent de Beauvais, kitap XXXIX, bahis 142.

24 Tersâne *(Dâr us-sına'a)*nın kitâbeleri ve resimleri için bak. R. Riefsthal, s. 80; İ. H. Konyalı, *Alanya*, s. 212-213, 217-218.

25 İbn Bîbî'yi tercüme eden Yazıcıoğlu Alâiyye'nin inşâsı münasebetiyle bu cümleyi ilâve ederken şüphesiz bu iki sâhil şehrine ve üsse karşı kendi asrında vukubulan düşman hücûmlarına ve Osmanlıların hâkimiyetinden önce Anadolu'nun Beylikler elinde parçalanmış durumuna göre Sultanın böyle muhâkeme etmiş olacağını düşünmüştür (Yazıcıoğlu, nşr. Th. Houtsma, s. 245-246).

26 Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, s. 762.

dolu'ya göç yıllarında yapılmış bazı teşebbüsler müstesnâ, Türklerin denizciliğe başlama tarihi ve ilerlemeleri bakımından çok mühim hâdise olup Akdeniz ve Karadeniz'de askerî ve ticarî seferlere imkân vermiştir. Arap kaynakları Türk donanma *(ustûl)* ve tersâne *(dâr us-sınâ'a)*larının buralarda bulunduğunu kaydederler[27].

3. Sultan ve Beyler Arası Mücâdele (1223)

Sultan Alâeddin Keykubâd Alâiye fethinden ve kışı Antalya'da geçirdikten sonra çok defa yazları kaldığı Kayseri'ye geldi; şehrin ve sûrların imârı ile uğraştı. Fakat bu sefer Kayseri'ye gelişde başka bir hâdise de oldu. Gerçekten Alâeddin Keykubâd gibi mutlak bir hükümdar ile büyük emîrleri arasında kudret ve nüfûzları ile karşılıklı bir çatışma ve kuşku baş gösterdi. Zira Gıyâseddin Keyhüsrev devrinden beri bu sultanı, sonra Keykâvüs ve Alâeddin Keykubâd'ı tahta çıkaran bu beglerin gittikçe nüfûz ve kudretleri artmış ve devletin idâresinde başlıca söz sâhibi haline gelmişlerdi. Bunlar arasında Seyfeddin Ay-aba, Zeyneddin Başara, Mübârizüddin Behramşâh ve Bahaeddin Kutluğca en büyüklerini teşkil ediyordu. Bu beglerin siyasî nüfûz ve mevkileri kadar maiyetlerinin çokluğu ve zenginlikleri de kudret ve hareketlerine tesir ediyor; hattâ devlet işlerine müdahaleleri de haddini aşmış bulunuyordu. Sultanın saray mensupları için matbahında günde otuz koyun kesildiği halde Seyfeddin Ay-aba'nın konağında seksen koyun sarfedildiği ve bütün diğer begler üzerinde nüfûzu hâkim olduğu, emrinden çıkmadıkları ve büyük devlet işlerinde de başlıca söz sâhibi bulunduğu rivâyet ediliyor. Bu durumda sultanın hükümrânlığı tahdid ve tehdid edilmişti. Bununla beraber bir müddet onları idâreye çalışıyor; fakat hususî meclislerinde kendilerinden şikâyet ediyordu. Bu durum iki taraf arasında dedi-kodu ve kuşkuları arttırıyordu. Esasen saltanat mücâdelesinde Keykâvüs'ü tutmuş olduklarından dolayı sultanla begler arasında bir itimadsızlık daha baş-

---

[27] Meselâ İbn Sa'îd el-Magrîbî Antalya'da Selçuklu donanmasının üslendiğini, şarkında Sultan Alâeddin'in bina ettiği 'Alâyâ'nın bulunduğunu, Sinop limanının meşhûr olup orada Konya sultanına aid donanmanın üssü olduğunu, çam ormanları ile kaplı Kastamonu ve Amasya dağlarında kesilen kerestenin su yolu (Kızıl ırmak ve Yeşil ırmak) ile Sinop *dâr us-sına'a (tersâne)*sında gemi inşaatı için nakledildiğini belirtir (*Kitâb Bast al-Arz*, Tetuan 1958, s. 104, 128). Süleyman-şâh'ın 1086 da ölümünden sonra, yukarıda işâret edildiği üzere, Çaka Bey İzmir'de ve Ebû'l-Kasım Marmara'da, donanma kurdukları ve bu sûretle İstanbul'u fethe giriştiklerini burada hatırlatmak yerindedir.

langıçta da mevcûd idi. Sultanın Konya'dan sonra Sıvas sûrlarının inşâsına emîrleri zorlaması memnuniyetsizliği daha da körüklemiştir. Nihâyet emîrler sultanı Seyfeddin Ay-aba'nın köşkünde bir ziyâfete dâvet edip onu bir komplo ile düşürüp küçük kardeşi, Koylu-hisâr meliki, Celâleddin'i tahta çıkarmak ve bütün devlet işlerini ellerine almak kararı ile anlaştılar. Fakat Hokkabazoğlu Seyfeddin bu haberi duymuş ve sultana bildirmiş; o da ertesi gün Seyfeddin Ay-aba'nın dâvetine mâzeret göstererek gitmemiş; fakat ihtiyatlı davranarak ses de çıkarmamış ve birlikte Antalya'ya gitmişlerdi. Sultan Alâeddin Keykubâd burada sırdaşı bulunan nâib Hokkabaz oğlu Seyfeddin ve Emîr Komnenos ile bu durumu görüştü. Onlar Mübârizüddin Er-tokuş'un 20 yıldan beri (doğrusu 16 yıl) Antalya'ya hâkim bir durumda bulunduğu ve begler ile onun arasında dostluk *(il-bâşî)* münasebetleri olduğu için gereken tedbirlerin burada değil Kayseri'de alınması fikrini ileri sürdüler.

Filhakika Alâeddin Keykubâd bahar mevsimi gelince Antalya'dan Kayseri'ye hareket edip komplo peşinde koşan begleri orada bertaraf etmeğe karar verdi. İlk önce beglerin saraya ve toplantılara, bir çizmeci *(ser-mûzedâr, sokman)* müstesnâ, silâhlı maiyetleri ile gelmemelerini emretti. Bu usûl kaide haline gelmiş ve muhalif beglere keyfiyet hissettirilmemiştir. Sultan nihâyet nâib Hokkabaz oğlu, cândâr emîri Mübârizüddin İsa ve Emîr Komnenos ile anlaşarak bu begleri Saraya (*Devlet-hâne*'ye) dâvet etti. Bunlardan son ikisi kendi adamları ile gizlice Sultan bahçesi hisârında dolaşırken pâdişâhın hassa kulları da muhâfızlık usulüne (*yatak* kanununa) göre hizmetlerini yapacak; begler içeri girince perdedâr ve kapucular derhal kapıları kapatıp kimseyi içeri almayacaklardı. Bu plâna göre emîrler saraya geldi. Dönüşte Seyfeddin Ay-aba, Mübârizüddin Behramşâh, Bahaeddin Kutluğca, ve diğer emîrler birer birer yakalanıp birer eve hapsedildiler; onlara mensup kulları da zindana attılar. Seyfeddin Ay-aba bir gün saray bahçesinde gezinirken Sultanın: «yaşlı ağaçları koparıp tazelerini dikmek» gerektiğini söylediği zaman maksadının bu olduğu bilâhara anlaşılmış; fakat gaflette bulunup bir tedbir almadığı için bu duruma düştüğünü beyan etmişti. Begler yakalanınca derhal evlerine memur gönderip mal ve servetlerini yazdırdılar; evleri mühürlediler ve muhâfaza altına alıp hepsini hazinece müsadere ettiler.

Alâeddin Keykubâd Kayseri sü-başısı Mecdeddin İsmail'i muhaliflerin reisi Seyfeddin Ay-aba'ya gönderdi; cür'et ve tahakkümlerinin sebebini sordu. Onun buna karşı cevabı şu oldu: «Gurbet zamanında seni ve biraderini omuzlarımda taşıdım ve yetiştirdim; uzun saçlarınızı taradım;

sizi beslemek için Rûm dilinde alış-veriş yaptım. Babanızın temiz nâşını Rûm'dan İslâm diyârına getirdim; seni vezir ve beglerin hilâfına hapisden çıkarıp tahta oturttum. Babanın kulları arasında kimse benim rütbeme sâhip değildir. Eğer tahakküm kıldımsa bunu bu vesile ile yaptım ve hapisten çıkarken bana verdiğin ahde inandım. Bu sebeple pâdişâhın benden daha sâdık adamı yoktur ve zamanı gelince benim kadrim anlaşılacak; fakat pişmanlığın bir faydası olmayacaktır» dedi. Bununla beraber bu sözler onun idamını önleyemedi. Câmi, medrese, imâret ve ribât (kervansaray ve zâviye) inşâsında, yaptığı hayrat ve vakıflarla hayır işlemekte himmeti büyük olan Zeyneddin Başara da zindanda öldü. Büyüklük, askerlik ve savaş sahalarında meşhûr olan Emîr-i meclis Mübârizüddin Behramşâh da hâdim Rûzbe ile Zamanti kalesine gönderildi. Görüşlerinin isabeti, dinî metaneti ve cömertliği ile tanınan Bahaeddin Kutluğca da Tokat'a gönderilip bertaraf edildi. Anonim *Selçuk-nâme* bertaraf edilen emîrlerin yirmi dört kişi olduğunu kaydeder.

Sultan, böylece, engellerden kurtulunca Ay-aba'nın yerine sırdaşı Komnenos'u beglerbegi makamına getirdi. Huzûra kavuştuğu için de âdete aykırı olarak davul, boru *(Bûk-ı Türkî)*, çetr ve bayrak ile Meşhed ovasına çıktı; eski Türklerde ve Selçuklularda âdet olduğu üzere öğleye değin top ve çevgen oynadı. O sırada orta derecede birer şahsiyet olan Kemaleddin Kâmyâr, tercüman Zahîreddin Mânsûr ve Şemseddin Horasanî'yi de muhalif zümrenin adamları olarak sürgün etti. Bir müddet Harput'ta kalıp oradan Ahlat'a gittiler; Melik Eşref'in şefaati sâyesinde tekrar memlekete dönmekle beraber menkûb durumda kaldılar. Bir gün Sultan Alâiye kalesinden inip düzlükte gezinti yaparken Kemaleddin'i perişan gördü. Nedîminin bir nüktesi üzerine Alâeddin üzüldü ve kendisini affedip ona ihsanlarda bulundu; bu münasebetle Sıvas'a tâbî Zara'yı kendisine iktâ verdi. O zamanda buranın 100,000 akçe îradı ve 60 kişi de sipâhisi vardı. Böylece Kemaleddin Kâmyâr birden itibar ve mevkiini kazandı. Emîr Komnenos'un delâleti ile bertaraf edilen beglerin çocuk kölelerden *taşt-hâne*ye lâyık olanlar Celâleddin Karatay'a teslim edildi; diğerleri de *Gulâm-hâne*lere (köle mekteplerine), «*baba*»lara, havâle edilip tahsil ve terbiyeleri sağlandı. Bütün vilâyetlere de fermanlar gönderilip idam edilen beglerin malları müsadere edilip defterlere yazıldı ve hazîne bu mallarla doldu[28].

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın muhalif ve suikasdci emîrleri idamı tarihini yalnız Anonim *Selçuk-nâme* kaydetmiş; 4 Cemaziyelevvel 620

[28] İbn Bîbî, s. 264-274; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 45-46.

pazar ertesi (6 Haziran 1223) gününü vermiştir. Zeyneddin Başara'nın Niğde'de inşâ ettiği câmiin (ki bilâhara Alâeddin câmii adı ile tanınmıştır) kitâbesinde mevcûd 620 yılı da bunu teyid eder ve eserin ikmalinden sonra sâhibinin aynı yıl içinde idam olunduğunu gösterir[29]. Alâeddin Keykubâd ile büyük emîrler arasında devam eden nüfûz çatışması dolayısıyle iki taraftan birinin bertaraf edilmesi mukadder idi. Genç, fakat çok yüksek bir zekâya, kudret ve irâdeye sâhip bulunan sultan bu mücâdeleyi kazanmış ve devleti de artık kendi yüksek görüş ve programlarına göre şan ve şerefe kavuşturmuştur. Bu büyük Selçuklu sultanı bu emîrleri bertaraf etmekle devleti zayıflatmamış; aksine yüksek idare ve dehâsıyle parlak bir devir yaratmıştır. Bu emîrler yerine kendi sâdık adamlarını tâyin etti. Böylece hâkimiyeti mutlak sûrette eline alan ve artık yakın bir zamanda bir Mogol istilâ tehlikesini görmeyen sultan Alâeddin Keykubâd büyük fetihlere ve hattâ deniz aşırı seferlere girişerek Selçukluların kudretini bütün komşu ülkelerde gösterdi.

4. Ermenilere ve Haçlılara Karşı Cihâd (1225)

Alâeddin Keykubâd'ın kudretini ve satvetini meydana koyan seferlerin ticarî sebep ve gayelerle başlaması Türkiye Selçuklularının iktisadî görüş ve siyasetlerinin yeni bir tezahürüdür. Filhakika dahilî bir engeli kalmayan ve bu tarihten itibaren daimî sefer ve fetihlere girişen Sultan Alâeddin Keykubâd'ın ilk hareketi Ermeni kırallığına karşı olmuş; Türkiye-Suriye arasında gelişen büyük kervan yolunun emniyetini korumak gayesini gütmüştür. İbn Bîbî'ye göre bir tüccar: «Haleb'den Şam ve Bağdad kumaşlarını denk bağlayıp bu memlekete geliyordum. Leon'un hükmettiği yerlerden geçerken bütün mallarımı soydular; hayatımı zorlukla kurtardım. Kâfirin sultandan korkacağını düşünerek dergâhınıza geldim» diyordu. Yine bu sıralarda Akdeniz'de soyulan bir tâcir de: «Antalya sâkinlerindenim. Bütün hayatım boyunca ne kazandımsa gemiye koyup deniz seferine çıktım ve Mısır'a varıp kâr etmek istedim. Fakat sâhilden hücûm eden Frenkler bizi tutup esir ettiler. Bütün mallarımızı

---

[29] A. Gabriel, *Monument Turcs d'Anatolie*, I, s. 121-122; Kadı Ahmed, Niğde'de ilk sûrlarını ve kıble tarafında şehrin güzel mermerden yapılmış büyük kapısını Süleyman-şâh'ın inşâ ettiğini söylerken Cuma namazlarının Emîr Zeyneddin Başara câmiinde kılındığını da kaydeder (*el-Veled uş-Şefik*, s. 293).

aldı ve bizi zindana attılar» diye şikâyetlerde bulundu. Selçuklu devleti Türkiye'de tekâsüf eden milletler-arası ticâreti teşvik ve kervan yollarının emniyetini muhâfaza siyasetine bağlı bulunduğu için Alâeddin Keykubâd derhal soyguna uğrayan tüccarın mallarının hazineden ödeme emrini verdi[30].

Selçuklu sultanları yüksek bir ticarî siyaset takibettikleri ve birçok seferlerini de bu maksatla yaptıkları için Alâeddin Keykubâd gibi büyük bir sultan, tâbiiyetlerine rağmen, Ermenilerin bu tecâvüzlerde bulunması karşısında sessiz kalamazdı. Filhakika tarihleri boyunca zekî ve çalışkan Ermeni kavmi hiç bir zaman siyasette ciddî bir kabiliyet gösterememiş ve hususiyle Kilikya kırallığı en küçük fırsatta ihtiyatsızca Selçuklu hududlarına tecavüzde bulunmuştur. Bu sebeple Alâeddin Keykubâd Ermeni seferine girişmeğe mecbûr ve muktedir idi. Bu sırada zuhur eden bazı hâdiseler de bu teşebbüsü kolaylaştırıyordu. Zira Ermeni kıralı Leon'un 1219'da ölümü üzerine kızı İsabelle Antakya prensi Bohemond'un oğlu Philippe ile evlendi; bu hâdise ile Haçlılar Ermeni ülkesini istilâya ve Ermenileri Frenkleştirmeğe çalıştılar. Fakat Ermeni aristokratları millî heyecanla bu harekete karşı bu prensi hepsettiler. Bu durumda babası Antakya prensi Bohemond Ermenilere karşı harekete geçmek istedi. Fakat bir Hıristiyan devlet oldukları için Papanın müsaadesi lâzımdı. Papa bu müsaadeyi vermediği gibi diğer Haçlılar da kendisine muhalefet ettiler. Bu durumda Bohemond Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd'a anlaşma teklifi yaptı. Bu teklif sultanın siyasetine uygun olarak kabûl edildi. Buna mukabil Antakya prensinin Haleb için tehlike teşkil etmesi dolayısıyle Ermeniler de Haleb'de Şahâbeddin Atabeg'e ona karşı ittifak teklifi yaptı ve anlaştılar. Böylece 1225 (622) yılında bir yanda Selçuklular ve Antakya prensi, diğer tarafta Ermeniler, Kıbrıs Haçlıları ve Haleb hükümdarı olmak üzere müslüman ve hıristiyan hükümdarlar arasında ittifaklar ve savaşlar başladı.

Filhakika Alâeddin Keykubâd bu münasebetle Mübârizüddin Çavlı ve babası Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayın pederi Emîr Komnenos Mavrozomes olmak üzere Türk ordusunu şimalden Ermenilere karşı sefere gönderirken Antalya sü-başısı Mübârizüddin Er-tokuş da sâhilden hem Ermenilere karşı taarruza memur edilmiş; hem de Kıbrıs haçlılarının karaya çıkmalarına ve Ermenilerle birleşmelerine manî olmak vazifesi de ona verilmişti. Filhakika Er-tokuş Antalya'dan sâhil boyunca ilerliyordu. Karşısına çıkan Frenkler Türklerin kılıcına dayanamıyor; kale ve hisâr-

[30] İbn Bîbî, s. 302-303.

ları boşaltıp gemilerine biniyor; Kıbrıs adasına *(Cezîre-i Frengân)* dönüyorlardı. Antalya sü-başısı böylece ilerliyerek Manavgat, Anamur ve daha başka sâhil kalelerini yerli Rûm ve Ermenilerden boşaltıp teslim aldı; buralara Türk muhafız askerlerini ve başlarına *kütüvvâl* (dizdâr) ları tâyin etti. Bu zaferleri sultana bildiren Er-tokuş Beyin Frenk adalarına da sefer yapmak için izin istediği ve buna müsaade alamadığı da rivâyet ediliyor. Selçuklular artık Antalya'da bir deniz üssüne ve Alâiye'de de bir gemi inşâsı için tersâneye sâhip olmakla beraber sâhil muhâfazası ve nakliyatından ileri bir donanmanın mevcûd bulunmadığı, hele Suriye, Kilikya ve bütün Akdeniz sâhillerinde Haçlılara karşı bir deniz savaşına girişecek, hıristiyanların askerî ve ticarî üs olarak kullandıkları Kıbrıs ve diğer adalara çıkacak bir kudrette olmadığı, Akdeniz hâkimiyetinin XII. ve XIII. asırlarda Avrupalılar elinde bulunduğu gözönüne getirilirse Er-tokuş'un böyle bir teşebbüsü düşünmesi ne kadar mübalâğalı ise sultanın müsaade etmemesi de o derece isabetli idi. Bir Ermeni kaynağına göre Türkler sâhilden ve karadan Haçlılar *(Hospitaliers)* elinde müdafaa edilen Silifke'ye kadar ilerlediler[31].

Selçuklu ordusunun karalardan taarruzu daha şiddetli oldu. Mübârizüddin Çavlı ve Emîr Komnenos kumandasında taarruza geçen Türkler iki ordu hâlinde hem Lârende tarafından Göksu vâdisini takibederek Silifke'ye doğru ilerliyor; hem de Maraş ve Ceyhan vâdisi boyunca Çukur-ova'ya iniyordu. Ermeni baronlarının başı olan ve Kıral Leon'un kızını zor ile Antakya prensinden ayırarak oğlu Hetum ile evlendirip Hetum (Hayton) hânedanını kuran Lampron (Namrun) senyörü Konstantin Türklere karşı yardım almak maksadıyle kendi memleketinde Haçlılara birtakım kaleleri ve bu arada Silifke'yi teslim etmişti[32]. Kıral bu şiddetli Türk istilâsı karşısında Silifke'de bulunan *Hospitalier*lere ve *Tempelier*lere Hıristiyanlığın tehlikede olduğu feryadı ile yardım için müracaat

---

[31] İbn Bîbî, s. 337, 339, 343; Sempad, *Documents Armeniens* I, s. 645; İbn ül-Esîr, XII, s. 180. Ebû'l-Ferec Ermeniler ile Kıbrıs Haçlıları arasındaki münasebetlere, bu yabancı müdahaleleri ile Ermeni aristokratları ve iktidar mücâdeleleri hakkında hayli tafsilât verir (s. 379-381). Yine bak. Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades*, s. 634; Osman Turan, *Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs münasebetleri*, Belleten CX (1964), s. 217.

[32] Haçlı seferleri sâyesinde Bizanslılara ve Türklere karşı fırsattan faydalanan Ermeniler Kilikya'da önce bir prenslik, sonra da II. Leon zamanında bir Kıralhk kurmuşlar; Bizans'a karşı Haçlılardan istifade ederken Frenk tesirine fazla kapılmış ve Avrupa tarzında bir feodalite nizâmı kurmuş; onların ünvanlarını kullanmışlardır. Fakat Haçlı istilâsı ve Frenkleşme tehlikesi endişesi ile de, sık-sık, onlara karşı millî şuûr ve tepkilerini de göstermişlerdir.

etti. Fakat Mübârizüddin Çavlı bütün Iasauria *(İç-il)* bölgesini ve Silifke'yi işgâl etti. Frenkler orada gemiye binip Kıbrıs'a kaçtılar. Maraş tarafından ilerleyen Selçuklular vaktiyle İzzeddin Keykâvüs'ün aldığı Çinçin kalesini tekrar ele geçirdiler. Bu sırada idi, ki Ermeni kıralı Antakya prensi Bohemond'un da katıldığı bu seferde Haleb atabegi Şahâbeddin Tuğrul'a başvurarak kendisi için de prensin bir tehlike teşkil ettiğini ileri sürerek yardımını istedi ve bu yardım sayesinde Antakya haçlılarının ilerlemesini durdurdu. Türklerin şimalde ve garp sâhillerinde kazandığı zaferlerden habersiz gözüken İbn ül-Esîr Selçukluların sadece Haleb tarafından, şarktan taarruza geçerek birkaç Ermeni kalesini fethettiklerini yazar. Halbuki şimal, şark ve garb'de sıkıştırılan Ermeniler ve Haçlılardan otuz kalenin alındığı rivâyet ediliyor[33].

Bu büyük Selçuklu istilâ, zafer ve fetihlerinden, Haçlı yardımlarının bir fayda sağlamadığını gördükten sonra Ermeniler Türklerin arzularını tatmin edecek şartlara göre sulh teşebbüsüne giriştiler. Sultan Alâeddin Keykubâd kış bastığı, mühim fetihler yapıldığı ve muahede şartları müsaid bulunduğu için sulh teklifini kabûl etti. Bir Ermeni kaynağına göre Sultan: «Kilikya yakın olduğu ve her zaman fethedileceği düşüncesine sâhip bulunduğu için bu aldığımız yerler kâfidir. Başka taraflara gidelim ve diğer memleketleri (Şarkî Anadolu) alalım» diyordu[34]. Zira şarkta mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Bu sebeple Selçuk ordusu fethedilen bir kısım yerleri muhâfaza ederek çekildi. Bu beldeler arasında en mühimmini şüphesiz Türklerin İç-il dedikleri bölgedir. Sultan Alâeddin bu havâlinin idâresini Kamereddin Lâlâ'ya verdi; devletin usûl ve siyâsetine göre vilâyet ve kalelerin arazi, mal ve nüfûs tahririni yaptırdı. Daima hududlarda tekâsüf halinde bulunan Türkmenlere burasını yurt olarak tahsis etti, ki bilâhara Karamanlılar bu Türkmenler arasında bulunarak siyaset sahnesine çıkıyorlardı. Selçuklu beginin idâresi uzun sürdüğünden dolayıdır, ki bu bölge Kamereddin-ili adını almış ve Karamanlıların hâkimiyeti zamanında İç-il olmuştur. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, 635 senesinde, Ha-

---

[33] İbn Bîbî, s. 306, 334-344; İbn ül-Esîr, XII, s. 180; Ebû'l-Ferec, s. 389; Tarihci Sempad, *Documents*, I, s. 646; R. Grousset, *Empire du Levant*, s. 396; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 46. İbn Şeddâd, Keykubâd'ın bir müddet Ermenilerle sulh yaptığını, fakat anlaşmaya aykırı hareketleri dolayısı ile Ermenistana karşı, 630 yılında, bir sefere daha giriştiğini söylüyorsa da onun hâdiseleri karıştırdığı gözüküyor (*el-A'lâk Hatîra*, s. 83a). Selçukluların iki defa fethettiği Çinçin kalesi Ceyhan vâdisinde bir yer olduğu anlaşılıyorsa da bugünkü adı ve mevkiini bilmiyoruz.

[34] *Documents Armeniens*, I, s. 646.

leb'e elçi gönderdiği Kamereddin Hâdım «*Melik ül-Ermen*» ünvanını taşıyordu, ki aynı şahıs olduğu ve buna göre de bu havâlide 12 yıl vâlilik ettiği anlaşılıyor. Anonim *Selçuk-nâme* bu bölge sâhillerini de Kamereddin vilâyeti adı ile zikrederse de Selçuklu hududunun Silifke kıyılarına kadar uzadığına dair teyid edici bir vesîka mevcûd değildir. Bununla beraber Alâeddin Keykubâd'ın Mut yakınında, 627 Şevvâl'inde (1230 Temmuz), inşâ ettiği Kavga kalesi kitâbesi (Müzeler Umum Müdürlüğünde sûreti vardır) Selçuklu hududlarının Silifke'ye ve sâhile çok yaklaştığını gösterir, ki henüz neşredilmemiş bulunan bu kitâbe bu bakımdan çok mühimdir. Bu fetihlerden sonra Sultanın derhal zarara uğrayan tüccarların mallarını tazmin ettiği de rivâyet edilmiştir[35].

Bu zafer ve fetihlerden sonra yapılan anlaşmaya göre Ermeni kıralllığı, birçok belde ve kaleleri terk ettikten sonra, Selçuklu sultanına eski zamanlardan daha sıkı bağlarla bağlanıyor ve onun metbûluğunu tekrar kabûl ediyordu. Kıral kendi silâh ve teçhizatı ile, ihtiyaç ve sefer halinde, Selçuklulara 1000 süvari ve 500 çarkçıdan müteşekkil bir muharip ve yardımcı kuvveti göndermeyi, sultan İzzeddin Keykâvüs zamanında ödenmekte olan haracı iki misline çıkarmayı, sikke ve hutbeyi Sultan nâmına basmayı ve okutmayı taahhüd ediyordu. Fransız müellifi Vincent de Beauvais'nin, aynı muahedenin carî olduğu II. Keyhüsrev devrine aid tatbikatı olarak, belirttiği hükümler de hemen aynıdır. Ona göre Kıral yılda dört ay hizmet etmek üzere sultana 300 mızraklı *(lance)* asker gönderiyor; en büyük şehrinde (tabiî paythat Sis'de) Muhammed'in kanununu ilân etmek (yâni câmide müslümanlar için hutbe ve ezan okutmak) ve bir tarafında sultanın adı bulunan para bastırmak mükellefiyetine bağlı bulunuyor; Lampron senyörü Konstantin de kendi iktidarına göre 29 mızraklı ile sultanın hizmetine gidiyordu. Ducange'in izahlarına göre bu zamanda şarkta bir *lance* (mızraklı), bütün teçhizatıyle, bir reis ve

---

[35] İbn Bîbî, s. 341-343, 370; İbn ül-Esîr, XII, s. 180; Ebû'l-Ferec, s. 389-390; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 202; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 63; F. Köprülü, *Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar*, T M, I, s. 193; *Anadolu beyliklerine aid notlar*, TM, II, s. 15; Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 47-51; Osman Turan, *I. Keykubâd*, IA, maddesi, s. 649-650. Cl. Cahen, *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure au XIIIe siécle*, JA (1951), s. 340. Kamereddin Lâlâ buradaki vâliliği dolayısiyle 1328'de kendisine Melik Ermen ünvanı verildiğini İbn ül-'Adîm yazar. Karaman-Mut yolu üzerinde, Masara köyü yakınında olan kalenin kitâbesinin bir kopyası Müzeler arşivinde mevcûd olup kitâbe şudur: *El 'imâretu fî eyyâm el-Sultan el-a'zam 'Alâ üd-dünyâ ve'd-dîn Ebû'l-Feth Keykubâd bin Keyhüsrev 'azze nasrahu el-'abd el-fakîr Ertuğrul fî tarih şevvâl seb'a ve 'işrîn ve sitte-mie.*

dört maiyetten ibaret bulunuyor; ikisi süvari ve ikisi de yaya oluyordu, ki bu da İbn Bîbî'nin muahede ahkâmına dair kayıdlarına uymaktadır. Sis (Kozan)de Hetum adına basılan paraların, bir yüzünde, İslâmî harflerle Sultan Alâeddin Keykubâd'ın ve oğlu Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in adlarını taşıyan ve bir danesinde 630 yılını gösteren sikkeler zamanımıza kadar gelmiştir[36]. Sefer hakkında tafsilâtta kusur etmeyen İbn Bîbî, çok defa olduğu gibi, burada da tarih vermemiş ve hattâ kronolojik sıraya da riâyet etmemiştir. Anonim *Selçuk-nâme* de İbn Bîbî gibi savaşın kış basarken sona erdiğini ve baharda Kâhta seferine varıldığını söylemekle beraber o da mûtadı hilâfına tarihini vermez. Ebû'l-Ferec hâdiseyi 1225 senesi vak'aları sırasında nakleder. Bu da İbn ül-Esîr'in Hicrî 622 yılı kaydı ve eski bir takvimin kronolojisi ile, nihâyet bunu takibeden Şark seferi tarihi ile teyid edilmektedir[37] Filhakika Ermenilere ve Haçlılara karşı kazanılan bu zaferler ve fetihlerden sonra şarkta cereyan eden hâdiseler Sultan Alâeddin Keykubâd'ı bu neticeyi kâfi görerek o tarafa doğru harekte girişmeğe mecbûr etti, ki Ermeni müellifi bütün Kilikya'yı feth ve istilâdan vazgeçmesi sebebini de bu sûretle îzah eder.

5. Fırat Boylarında Fetihler (1226)

Sultan Alâeddin Keykubâd, Ermenileri mağlûp ve bir kısım beldelerini fethedip onları tâbiiyeti altına aldıktan sonra, kışı istirahat ve hazırlıkla geçirerek baharda şark seferine çıktı. Merkezi Amid olan Diyârbekir Artukluları, öteden beri, Selçuklulara tâbi iken Melik Mes'ûd Sultan Keykubâd adına okunan hutbeyi kesmiş; kendisi için sultanı ve bilhassa müttefiki Melik Eşref'i komşu ve tehlikeli görerek daha uzakta kudretli ve müsaid bulduğu Eyyûbî hükümdarı Melik Kâmil'e tâbiiyeti, hutbe ve sikkeyi onun nâmına değiştirmeyi kabûl etmiştir. Zira iki kardeş olan Melik Kâmil ile Melik Eşref arasında rekabet vardı. Ayrıca Artuklu hükümdarı bu esnada Azerbaycan'a gelen ve Şarkî Anadolu işle-

---

[36] İbn Bîbî, s. 341; Vincent de Beauvais, *Miroire historial*, kitap XXX, bahis 145; V. Langlois, *Essai historique et critique sur la Constitution sociale et politique de l'Armenie*, St. Petersburg 1860, s. 26; aynı mlf. *Numismatique de l'Armenie au Moyen âge*, s. 55; aynı mlf. *Le Trésor des Chartes d'Armenie*, s. 213; İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiyye*, s. 26-37; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 146-183. Genceli Kiragos bu anlaşmanın Hetum nâmına Konstantin tarafından imza edildiğini söyler (*Documents armeniens*, I, s. 429).

[37] İbn ül-Esîr, XII, s. 180; Ebû'l-Ferec, s. 389; *Tarihî takvimler*, s. 76.

rine müdahale eden Hârizmşâh Celâleddin Mengübirti ile de ittifak yapmıştı. Bu durumda Melik Eşref, Sultan Alâeddin'i Artuklulara karşı sefere teşvik ediyordu. Selçuklu Sultanı *sü-başı* (ser-leşker)lara fermanlar göndererek askerleri ile hazırlanıp «*Dâr ür-rif'at*» Malatya'ya hareket edip beklemelerini emretti. Kendisi de *Kont stabl* veya *Emîr-i ahûr* Esededdin Ayaz ve Mübârizüddin Çavlı gibi büyük kumandanlar ile varıp 1226 baharında Fırat boylarını ilhaka başladı; Diyârbekir Artuklularına aid kalelerin fethine girişti. Sultan ordunun bir kısmını Çavlı ile Adıyaman ve Kâhta'ya, bir kısmını da Ayaz'ın emrinde Çemişkezek kalesine memur etti. Bu sarp kalelere mancınıkları kurup muhasaraya giriştiler. Bu şiddetli muhasaranın âkıbetini gören Artuklu hükümdarı Melik Eşref'e dehâlet ederek kendisini bu istilâdan kurtarmasını, tâbiiyetini kabûl ettiğini ve yardım etmesini diledi. Melik Eşref bu müracaat karşısında siyâsetini değiştirdi.

Filhakika bu esnada Mardin'de bulunan Melik Eşref Sultan Alâeddin Keykubâd'a elçi göndererek Artuklu Melik Mes'ûd ile husûmete nihâyet vermesini ve işgâl ettiği yerlerini kendisine bırakmasını bildirdi. Sultan eski müttefikinin bu dönekliğine ve talebine çok hiddetlendi ve «ben Melik Eşref'in, emir ve arzularına göre hareket eden, bir nâibi miyim?» diye Eyyûbî hükümdarına iletilmek üzere elçiye sert bir muamelede bulundu. Bunun üzerine Melik Eşref Şam'a giderek Keykubâd'a karşı kardeşinden yardım istedi. Böylece Melik Eşref Emîr İzzeddin bin Bedr kumandasında Arap ve Kürt askerlerinden mürekkep 10,000 kişilik bir kuvveti Artukluların yardımına ve Selçuklulara karşı gönderdi; Diyârbekir'den de 6000 asker geldi. Mübârizüddin Çavlı bir yandan muhasaraya devam ederken, öte yandan da Suriye askerlerine karşı harekete geçti. Bu sırada Bizans ordusunda bulunan Ferdahlâ evlâdı adı ile marûf beş kardeş de Laskaris'in ülkesinden askerleriyle sultanın hizmetine geldi. Eyyûbî ordusu müdhiş bir mağlûbiyete uğradı; çok ölü, yaralı ve esir verdi. Çavlı Kâhta halkına aslâ dokunmıyacağını bildirerek bu beldeyi de teslim alıp Selçuklu bayrağını kaleye dikti. Çavlı bir mektupla sultana kalenin fethini, Şamlıların bozguna uğratıldığını bildirirken esirler arasında bulunan İzeddin Bedr'i de Alâeddin Keykubâd'a gönderdi. Bu sûretle Hısn Mânsûr (Adıyaman) da kolaylıkla alındı. Malatya sü-başısı Esededdin Ayaz, başında bulunduğu 5000 süvari ve muhasara aletleri, mancınık ve *'arrâde*'lerle, Çemişkezek'i kuşattı. Teslim teklifini reddettikleri için makineler işlemeğe başladı. Dayanamıyacağını anlayan kale muhafızları nihâyet teslim oldular. Selçuklu ordusu, böylece, 1226 Ağustos'unda (623 Şâbân), Kâhta, Adıyaman ve Çemişkezek gibi Malatya havâlisinde bulunan kale ve beldeleri Selçuklu ülkesine ilâve etti. Ka-

lelere kütüvâl ve muhafızlar yerleştirildi. Nâib (memur)ler tâyin edilerek vergi tahrirleri yapıldı. Sultan bütün beglere ve askerlere ikramlarda bulundu, ıktâları artırıldı ve yenileri verildi. Sultan Kayseri'ye dönerken bütün askerler de yurtlarına dağıldılar[38].

Selçukluların bu zaferi ve kudreti karşısında Artuklu Melik Mes'ûd mühim bir elçi ile birlikte sandıklar dolusu zarif hediyeler, elbiseler, atlar, köleler ve daha başka eşya gönderip kalan memleketini muhâfaza maksadıyla sulh yapmayı ve tekrar sultanın tâbiiyetine girmeyi ve bir daha isyanda bulunmamayı teklif ve taahhüd etti. Uzak görüşlü Sultan, Hârizmşâh'ın hududlara gelmesi ve arkasında Moğol tehlikesinin bulunması gibi mühim hâdiseleri gözönünde tutarak yalnız Artuklu elçisini memnun olarak memleketine çevirmedi; müşterek endişeler dolayısıyle Eyyûbîlere ve hususiyle Melik Eşref'e karşı da süratle dostâne münasebetleri hazırladı. Bu sebeple Kayseri'de mahbus tutulan İzzeddin bin Bedr ile maiyeti askerlerini, ihsanlarda bulunarak, Şam'a gönderdi. Sultan Kayseri'de bir müddet kaldıktan sonra kışın havası ve manzarası güzel Antalya'ya gitti. Zira çok sevdiği ve kendi adını verdiği Alâiye şehri henüz inşâ hâlinde bulunuyordu. Sultan zaferlerden sonra Antalya'da hem dinleniyor; hem de Alâiye'nin inşâsı ile alâkadar oluyordu[39].

Sultan Alâeddin Keykubâd Eyyûbî esirlerini gönderirken Türkistan'dan gelen yeni istilâlar karşısında istikbali düşünüyor ve Eyyûbîlerle dostluk ve ittifakı siyâsetine uygun buluyordu. Tahta çıkışı ile birlikte Melik Eşref ile giriştiği dostluk münasebetlerini tekrar diriltmeğe çalı-

---

[38] İbn Bîbî, s. 274-293; İbn ül-Esîr, XII, s. 177; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 169; İbn Vâsıl, s. 131b; Zehebî, *Tarih ül-İslâm*, Topkapu 3012, s. 231a; Nuveyri, *Nihâyet ül-Ereb*, IV, 17b; Ebi'l-Fidâ, III, s. 144; Baybars Mansûrî, Oxford 105b; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 46. Arap kaynakları 623 Şa'ban tarihi üzerinde müttefik olduğundan tarih bildirmeyen İbn Bîbî ve diğerleri artık bir mesele teşkil etmez. Haçlıların tesiri ile Şark'ta ve Türkiye'de yerleşen Lâtince tabirlerden biri de *Kont stabl* olup bazan Emîr-i ahûr yerinde kullanılmıştır. Selçuklu Türkiye'sinde hemen bütün şehirlerin münasip bir ünvanı olduğu gibi İbn Bîbî'nin burada Malatya'nın da *Dâr ur-Rif'a* ünvanını taşıdığını belirtmesi kayde şâyândır (s. 275).

[39] Selçuk sultanları ve beyleri Antalya ve Alâiye'ye ve kışın bu sâhillerin güzelliğine hayran idiler. İbn Bîbî Alâeddin Keykubâd'ın kışı geçirmek için gittiği Antalya'yı Farsça manzûmesi ile şöyle tasvir eder: «Sultan, güzellik ve neş'e takımları *(raht)* ile, her tarafı gülistan ve Çin anberi kokan ve dünyada misli görülmemiş bir cennet olan Antalya şehrine gitti. Her taraf deniz gibi yem-yeşildi. Sultan saz, çenk ve rebâb sesleri ile ferahlar; gâh top oyunu, gâh avlanma ve eğlence ile vakit geçirirdi; bahar rüzgârı esince ona yeni bir müjde haberi getirdi» (İbn Bîbî, s. 292-293; Yazıcıoğlu, s. 305-306).

şırken onun hemşiresi ile evlenmeyi de bu dostluğun kuvvetlenmesi için faydalı sayıyordu. Bu düşüncesini Hokkabaz oğlu Seyfeddin'e bildirdi. Filhakika Sultan sarayın hazinelerini, «*câme-hâne*»lerini (elbise odalarını), *istabl* (ahûr)larını açarak kıymetli kumaş ve mücevherat, güzel câriyeler, at ve katırlar, Horasan ve Irak'ın zarif eşyasını, birkaç muteber kimse ile, birlikte, Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatûnu taleb için, Seyfeddin begi yolcu etti. Fakat o Malatya'ya varıp hasta olunca haberi alan Alâeddin Keykubâd onun yerine çaşnigîr olan Şemseddin Altun-aba'yı gönderdi. Altun-aba Malatya'ya vardı ve hediyeleri alarak yoluna devam etti. Eyyûbî hükümdarları Sultanın, İzzeddin bin Bedr ve diğer esirlere yaptığı güzel muameleyi ve ihsanları öğrenmiş bulunduklarından Selçuklu elçisini büyük bir istikbal ile karşıladılar. Melik Âdil'in oğulları hep Şam'da toplanmış; Altun-aba ve kadı huzûrunda nikâh kıyılmış; şeker dağıtılmıştı. Fakat gelinin ve cihazının hazırlanması için bir müddet istediler ve Şemseddin Altun-aba'dan beklemesini rica ettiler. Elçi bir mektupla durumu sultana arzederken, Eyyûbî hükümdarlarını taziz etmek maksadıyle, onun Malatya'ya kadar gelmesini ve orada gerdeğe girilmesini de belirtiyordu. Bu fikri beğenen Alâeddin Keykubâd bütün devlet erkânı ile Malatya'ya varınca gelin de birkaç gün önce Şam emîrleri ile birlikte gelmişti. Fakat bu sefer Sultan yolda boynunda çıkan bir çıban ile ağır hasta olmuştu. Onun tedâvisi için Feridüddin Muhammed Câcermi, Bedreddin Cerirî, Musullu İzzeddin bin Hubel, Takiyüddin Tabip ve Safiy üd-devle Nasranî (hıristiyan) gibi devrin en meşhûr doktorları tedâvide acz gösteriyor; çıbana neşter vurmayı tehlikeli görüyor ve kendiliğinden deşilmesini doğru buluyorlardı. Bu durum Sultan ile birlikte Selçuklu ve Eyyûbî emîrlerini ve bütün halkı huzûrsuz kılıyordu. Sultan bir gün Fahreddin Ayaz'a cerrah Vasil'i çağırmasını emretti. Vasil çıbanın olgunlaştığını görünce neşteri vurdu ve Sultan da süratle rahatladı; tabibe büyük ihsanlarda bulundu[40]. Bir hafta sonra şehir süslendi ve düğün şenlikleri başladı. Anadolu, Şam, Mısır, Musul çalgıcıları ve oyuncuları düğüne revnak veriyor; onların ince sanat ve oyunları ile herkes eğleniyordu. Selçukluların tâbii bulunan Harput Artuklu hükümdarı (Nizâmeddin Ebubekir) da sultanın sağdıcı idi. Bir haftalık düğün, büyük bir ihtişam içinde nihayet bulunca Alâeddin Keykûbâd umumî bir ziyâfet *(bezm-i 'âm)* verdi; Eyyûbî emîrlerini yanında oturtarak, hastalığı dolayısıyle, özürlerini bildirdi. Neşe ile yemek yenirken şiirler okundu ve

---

[40] İslâm dünyasında tıp ve hastahanelerin yüksek seviyesi hakkında bak. Osman Turan, *T. S. Resmî vesîkalar*, s. 50-55; *Selçuklular tarihi ve Türk İslâm medeniyeti*, s. 250-254).

o gece gerdek vâki oldu. Sultan ertesi günü Şam emîrlerini, lûtuf ve ihsanlara boğarak, hududa kadar Selçuklu begleri refakatında yolcu etti. Kendisi de «*Dâr ul-Feth*» unvanını taşıyan Kayseri'ye geldi. Burada ve yolda uğradığı bütün şehir ve kasabalarda bu vesile ile düğün yaptılar. Sultan yoluna devamla önce Antalya'ya vardı ve orada devlet işleriyle uğraştı; Dîvân-ı mezâlim'de otururak şikâyetleri dinledi ve adâlet icra etti. Oradan da Alâiye'ye giderek bir ay kaldı. Bahar mevsiminde paytaht *(Dâr ül-mülk)* Konya'ya gelen sultan, memlekete fermanlar göndererek, beg ve askerlerin, Kayseri'de toplanmalarını emretti. Bütün emîrler askerleri ile Kayseri önünde Meşhed ovasında kurulan çadırlarda toplandı. Bu evlenme 1226 (623) da Kâhta seferi ve Eyyûbî esirlerinin aynı yıl memleketlerine gönderilmesi tarihinden sonra, kaynaklardan ve hâdiselerin kronolojik sırasından çıkan neticeye göre, 1227 senesinde vukubulmuştur[41]. Sultan Alâeddin Keykubâd Ermenilere ve Haçlılara karşı seferinde Kayseri'de kalıp kumandanlarına bıraktığı gibi, Fırat boylarına yayılışı, Kâhta, Adı-yaman ve Çemişkezek kalelerinin fethini de Malatya'dan takibediyordu.

6. Şark Siyâseti ve Erzincan'ın İlhakı (1228)

Alâeddin Keykûbâd, Fırat vâdilerinde bazı mühim beldeleri aldıktan ve Eyyûbîlerle münasebetleri dostluk ve sıhriyetle sağlamlaştırdıktan sonra, siyasî şartlara ve Türkiye'nin menfaatlerine göre, tekrar şarka dönüyordu. Zira cenupta Ermeniler kat'î sûretde cezalandırılmış; Antalya sâhillerine yerleşmek isteyen Haçlılar bir daha böyle bir teşebbüse gireme-yecek bir hale gelmiş; Trabzon Komnenleri de tâbi durumlarını muhafaza etmişlerdi. İznik'te kurulan yeni Bizans devleti de, Keyhüsrev'in 1211 de tesadüfen şehîd düşmesine rağmen, hakikatte mağlûp olmuş ve ken-

[41] İbn Bîbî, s. 293-300. Ebu'l-Ferec, Urfalı tabip Hasnon'un Anadolu'ya gidip emîr-i ahûr Seyfeddin'in tedâvisinden sonra Haleb'e döndüğünü, Atabeg Tuğrul'u tedâvi ettiğini ve nihâyet Urfa'ya dönerken 1228'de öldüğünü yazar. (*Chrongraphy*, s. 391). Müellifin bu tabibin Türkiye'de Kılıç Arslan zamanına mensup İhtiyâreddin Hasan'ı ve Ahlat-şâhı Hezar-dînârî'yi, Melik Âdil'in çocuklarını ve Tuğrul'u da tedavî ettiğine dair kayıdları, durumu karıştırmakta, bununla beraber, iki defa Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Zehebî (Topkapu 3013, s. 204 b). Baybars Mansûrî (s. 130 b), İbn ul-'Adîm (trc. E. Blochet, s. 201) ve başka kaynaklar Sultan Alâeddin'in Eyyûbî melikesi (prensesi) Gâziye hatun ile evlenmesinden bahsederlerse de yalnız Müneccimbaşı 624 (1227) yılını kaydeder, ki bu da şüphesiz Kâhta ve diğer şehirlerin fethini müteakip izdivacın vukubulduğuna dair kaynakların ifâdelerine uygundur.

disini İstanbul'da yerleşen Lâtinlerle muharebeye vermiş olduğundan Selçuklulara karşı bir tecâvüz düşünemez olmuştu. Hattâ I. İzzeddin Keykâvüs ile yapılan muahedeye göre Bizanslılar, yalnız Türk dostluğuna sadâkat göstermiyor; İbn Bîbî'nin ve Bizans kaynaklarının rivâyetine göre, Selçuklulara harâç veren bir durumu da kabûl etmişti. Nitekim Vincent de Beauvais Selçuklulara tâbi Trabzon ve Ermeni kırallıklarından, şarkta Eyyûbî ve Artuklu hükümdarlarından bahsederken, İznik imparatoru Vatatzes (122-1254) in de sultana her istediği zaman 400 mızraklı, yâni 2000 asker ile hizmet eden bir vassal olduğunu yazar[42]. Bu hususu teyid maksadıyle Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Kâhta seferi münasebetiyle «Laskaris (*Leşkeri*) memleketinden Fardahlâ oğulları diye marûf olan beş kardeş geldi; Sultanın iltifatlarına mazhar oldu ve «heybetli askerleri ile Şam askerlerine karşı gidip çarpıştılar» cümlesi de bu tâbiiyetle ilgili olarak kayda şâyândır. Daha sonra, II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında, Babaî'lere karşı Selçuklu ordusunda ücretli Frenk askerlerinin reisi (*Za'îm-i Frengân*) de Fardahlâ oğlu idi[43]. Konya - İznik arasında dostluk devam etmekle beraber, devletler arasında savaş olmaksızın, göçebe Türkmenler, devamlı olarak, garbî Anadolu hududlarını aşıyor; bilhassa Denizli ve Menderes havzasında ilerliyor; yurt kurarak Türkleşme sahasını genişletiyorlardı. Resmî muharebe olmamakla beraber, Bizanslılar, bu Türk nüfûs hareketine karşı yine, o devirde Balkanlar'da kalabalık ve iyi asker olarak hâdiselerde rol oynayan Kuman (Kıpçak) Türklerini kullanıyordu. Filhakika imparator Vatatzes, Balkanlar'dan 10000 hane cıvarında nakil ettiği bu göçebe unsuru, kadın, çocuk ve hayvanları ile, Menderes havzasında ve Firikya havâlisinde müslüman Türklere karşı yerleştirdi. Fakat göçebe şamanî veya sathî hıristiyan olan Kumanlar dilleri, kültürleri ve hayat tarzları ile Türkmenlerin hemen aynı olduğundan bunlar Bizans'ı müdafaa edecek yerde, soydaşlarıyle tedricen birleşiyor; onlar da Türk nufûsunun ilerlemesine ve garbî Anadolu'nun Türkleşmesine yardım ediyorlardı, ki daha sonra Türkmen kesâfeti garbî Anadolu'da çok ağır bir baskı yaparak Türkleştirme meselesi süratle vukubuldu[44]. Bu hususa aşağıda tekrar temas edilecektir.

---

[42] *Miroire historiale,* kitap XXXI, bahis 144.

[43] İbn Bîbî, s. 277, 278, 502.

[44] N. Gregoras, I, s. 37; G. Finlay, *History of Greece*, s. 379, 387; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 13. Bununla beraber, Cantacuzen Kumanları (İskitleri) Şark'a nakletmekle orada onların nesillerinden faydalı bir millet yarattığını ve Türklerin (Acemlerin) zabtedilmez hamlelerini yatıştırdığını söyliyerek Vatatzes'i medheder (P. Wittek, s. 13), ki bu mübalâğalı bir düşüncedir.

Selçuklu imparatorluğu Alâeddin Keykubâd devrinde en kuvvetli zamanını idrâk etmiş ve garpten emin olarak şark siyasetine doğru yönelmişti. Selçuklular, daha devletin kuruluş zamanlarından beri, Şarkî Anadolu'da ve ona civar İslâm ülkelerinde hâkimiyetlerini yayarken üç mühim âmilin tesiri ile hareket ediyorlardı. Bunlardan biri, ilk devirde, amcazadeleri Büyük Selçuklulara karşı daha Arslan Yabgu zamanında başlayan saltanat mücadelesi ve rekabet, onları fırsat buldukça şarka doğru zorluyordu. İkincisi İslâm medeniyetinin yüksek olduğu ülkelere, hattâ XII. asra kadar Selçuklu memleketine nazaran daha ileri bir medeniyet seviyesinde bulunan Artuklu ve Ahlat-şâhlara aid bölgelere sâhip olmak, daha kudretli olmanın şartı idi. Üçüncüsü de Türkiye'de millî birliğin tamamlanması ve jeopolitik hududlara erişilmesi düşünce ve irâdesi idi. Fakat şimdi Alâeddin'in şark siyâseti Hârizmşâh Celâleddin Mengübirti'nin Şarkî Anadolu hudûdlarına gelmesine ve arkasında dünyayı dehşet içinde bırakan Moğol istilâ tehlikesinin henüz mevcûd bulunmasına göre, yeni bir şekil alıyordu. Şarkta beliren bu tehlikelerin önlenmesi de Erzincan ve Kemah taraflarında hüküm süren küçük Mengücik devletinin emniyet bahşetmemesi ve Erzurum'da bir beglik hâline gelen amcası Mugîseddin Tuğrulşâh'ın oğlu Cihânşâh'ın siyasî ihtiraslara kapılmaması gerekirdi ve Anadolu yolunun emniyette bulunması zarurî idi.

Filhakika Celâleddin Hârizmşâh, Azerbaycan'da yerleşince Şarkî Anadolu işlerine karışmış; Erzincan ve Erzurum hükümdarları onun siyâsetine âlet olmaya başlamışlardı. Bu sebeple Alâeddin Keykubâd'ın şark siyaseti ve o tarafta emniyeti sağlaması, Erzincan ve Erzurum'un ilhakını zarurî kılıyordu. Erzincan'da Mengücik hükümdarı Fahreddin Behramşâh II. Kılıç Arslan'dan beri Selçuklularla kız verip almak, bu sultanları metbû tanıyarak itaat etmek sâyesinde 60 sene hüküm sürmüştü. Onun 1225 (622) de ölümü üzerine yerine oğlu Dâvûd-şâh, aynı senede, Erzurum'da ölen Mugîseddin Tuğrulşâh yerine de oğlu Cihânşâh hükümdar olmuştu. Dâvûd-şâh'ın Sultan Alâeddin Keykubâd'a karşı tâbiiyetten ayrılıp istiklâl kazanma yoluna girmesi ve dostâne olmayan bâzı tertiplere baş vurması dikkati çekiyordu. Devrin feodal şartlarına göre, babası gibi tâbiiyet şartlarına bağlı kalsa idi, Erzincan'a bir seferi gerektirmiyecekti. Nitekim aynı Mengücik hânedanının Divriği koluna dokunmak düşünülmemişti. Alâeddin Dâvûd—şâh ilim ve kültür sâhibi, şiir, tıp, nucûm ve hikmet (felsefe) ile meşgûl bulunuyor; bu ilimlerin mensuplarını himâye ediyordu. Erzincan hükümdarı, Selçuklulara karşı babasının yolundan ayrılmağa uğraşınca, kendi begleri onu uyarmağa çalıştılar. Bu durumda emîrlerinden şüphelenen Dâvûd-şâh, onlardan bir kısmını hapse atınca, diğerleri korkularından kaçıp Alâeddin Keykubâd'a sığındılar. Sultan, Dâvûd-

şâh'a mektup yazarak mahpus emîrlerin serbest bırakılmasını, para, mal ve emlâklerini iade etmesini buyurdu. Dâvûd-şâh emîrlerin kendisine muhalefet, düşmanları ile birlik edip hânedanına kasd eylediklerini söyliyerek sultanın adamlarına mazur bulunduğunu bildirdi ise de nihayet bu talebin reddi ile tehlikeye düşeceğini anlayarak mahpusları serbest bıraktı. Bu begler sultanın iki adamı ile döndüler. Alâeddin Keykûbâd onları Kayseri'de yaptırdığı Keykubâdiye sarayında kabûl ederek kendilerine ihsanlarda bulundu; Kemaleddin Kâmyâr'ı pervânelik divânına gönderip Erzincan beglerinin her birine emîrlik ve iktâ verilmesini ferman eyledi. Bu hareket sultanın Erzincan hakkındaki düşünce ve siyâsetinin sebeplerini gösteriyordu.

Filhakika bundan endişe duyan Dâvûd-şâh, ağır hediyelerle birlikte derhal Kayseri'ye koştu. Sultan onun hareket haberini alınca yolda Dâvûd-şâh'a hassa mihmandarlarını gönderdi. Ertesi gün bizzat kendisi de onu merâsimle istikbale çıktı. Dâvûd-şâh Alâeddin ile karşılaşınca atından indi; el öptü ve tâbi bir hükümdarın yapması gereken vazifeleri yerine getirdi. Sultan da ona dostâne muamelede kusur etmedi; birlikte şehre dönünce kendisi Keybubâdiye sarayına, misafiri de ona hazırlanan atlas ve ibrişimden mamûl otağına yerleştiler. Misafirliğin dördüncü gününde sultan, tâbiiyet alâmeti olarak, Dâvûd-şâh'a murassâ bir k e m e r, mücevheratla bezenmiş bir k ü l â h, altun işlemeli bir c ü b b e, altun takımlarla bir at ve 10000 dinar altun ihsan etti; bu hükümdarın ve maiyetinin masrafları için de 2000 koyun, 2000 yük buğday, 5000 yük arpa, 200 yük meşrubat; mum, şeker ve diğer müteferrik masraflara mukabil de 200 akçalık beratlar yazıp dîvâna gönderdi. Sultan, Dâvûd-şâh'ı, iki tarafın erkânı ile birlikte Meşhed düzlüğüne (sahrasına) götürüp eğlendiler. Ertesi gün Sultan misafirini kabûl edip tercüman Sa'deddin Köpek tarafından kaleme alınan bir ahd-nâme'yi kendisine verdi. Bunda Dâvûd-şâh'ın sultanın ahd-nâmesine bağlı kalması, düşmanları ile dostluk yapmaması, ona sadâkat gösterip tezvirlere itibar etmemesi ve buna mukabil Selçuklu begleri ve askerlerinin onun memleketine tecâvüzde bulunmaması taahhüd ediliyordu; eğer bu şartlara muhalif hareketi görülürse Dâvûd-şâh'ın cezasını bulacağı da belirtiliyordu. Bu sıkı şartlara göre, tâbîlik ve metbûluk münasebetleri sıkı bir ahd'e bağlandıktan ve on gün Kayseri'de kaldıktan sonra Dâvûd-şâh Erzincan'a, Alâeddin Keykubâd da Akdeniz sâhillerine doğru hareket etti. Yolda Beyşehir gölü üzerinde çok hoşlandığı bir yerde yine kendi adına *Kubâd-âbâd* mâmûresinin inşâsına başlanmasını emretti, ki bu hususda aşağıda malûmat verilecektir[45].

---

[45] İbn Bîbî, s. 352-354.

Bu anlaşmaya rağmen Erzincan'a dönen Dâvûd-şâh huzûra kavuşmadı. Erzurum meliki Cihân-şâh'a mektup yazarak «Sultandan çok güzel muamele gördümse de hânedanıma mensup büyük emîrler onun hizmetine girip aleyhimde bulunmaktadırlar. Sen onun amca-zâdesi olmakla beraber, senin devletine de saygı göstermiyecektir. Bu sebeple ben bu kış gizlice asker toplayacağım. Sen de memleketini korumak istersen birlikte hareket edelim» diyordu. Bu maksatla atlar, av kuşları, kıymetli kumaşlar ve güzel çengi çalan, şarkıları ve nükteleri ile seyircileri mest eden bir kadını hediye olarak Melik Eşref'e gönderip onun da yardımını istedi. Aynı mahiyette Celâleddin Hârizmşâh'a da müracaat etti. Sultan Alâeddin Keykubâd bu haberleri alınca sâhilleri terkederek Kubâd-âbâd'a uğrayıp inşâatı tedkikten sonra Kayseri'ye vardı ve sefere girişti. Celâleddin Hârizmşâh, Sultan bir müddet sonra Erzincan'da bulunduğu sırada ona gönderdiği 10 İkinci teşrin 1228 (10 Zilhicce 625) tarihli mektubunda, Dâvûd-şâh'a yüz vermediğini bildiriyordu[46]. Buna mukabil Melik Eşref Hâcib Ali ile bir kaç emîrini Erzincan'a gönderdi. Onlar Dâvûd-şâh'ın oğullarını Alâeddin Keykubâd nezdinde rehin bırakıp münasebetleri düzeltmek teklifini kabûl ettirdiler. Melik Eşref'in elçileri ve rehineler gelmekle beraber, Sultan ordusunu Sıvas'tan Erzincan'a sevketti. Her taraf işgâl ve kaleler muhasara edildi. Dâvûd-şâh sultanla görüşmek istedi ise de Alâeddin Keykubâd, bu teklifi kabûl etmeyip kendisine Akşehir ve Ilgın'ı iktâ olarak verdiği için, askerî muhafızlar ile birlikte onu yeni yurduna gönderdi. Mukavemet gösteren Kemâh kalesi de Dâvûd-şâh'ın yakalanması tesiri ile teslim oldu. Bu sûretle Anadolu'nun fethi sıralarında kurulan Mengücik devleti de, Divriği kolu müstesnâ, bu suretle 1228 (625) senesinde nihâyet buldu. İbn Bîbî müstesnâ, bütün kaynaklar, bu tarih üzerinde müttefiktirler. Nitekim Celâleddin Mengübirti'nin Erzincan'ın fethinden sonra Alâeddin Keykubâd'a yazdığı mektup da 10 İkinci Teşrin 1228 (625) de kaleme alınmıştır[47].

---

[46] Bu mektup için bak. *T. S. Resmî vesîkalar,* Farsça metin, s. 96.

[47] İbn Bîbî, s. 354-358; İbn ül-Esîr, XII, s. 185-186; Zehebî, *Tarih ul-İslâm,* Topkapu, XV, s. 290a-291b; B. 'Aynî,*'İkd ül-Cumân,* Veliyüddin Ef. XIX, 625 yılı; Ebû'l-Ferec, s. 393; Nuveyrî, IV, s. 18a; *Tarihî takvimler,* s. 76. İbn Bîbî Dâvûd-şâh'ın bu münasebetle Ilgın'dan Sultana gönderdiği şu şiiri de kaydeder :

Şâhâ dil-i düşmenan zi tû bâ derd-est
Ruhsâre-i düşmen ez nehîb zerd'est
İnsâf, ki bâ vücûd-i sad gussa merâ
Der mülk-i tû âb germ, nâni serd'est

Yâni «Ey pâdişâh! düşmanlar senden dertli ve yanakları dehşetinden kızarmıştır. Yüz sıkıntı ile senin memleketinde benim için su sıcak (Ilgın'ın Farsçası

Sultan Mengücik-ili dâhilinde olan ve Dâvûd-şâh'ın kardeşi Muzafferedddin Muhammed'in idâresinde bulunan Kögonya (Kolonea, Şebin Kara-hisâr) kale ve bölgesinin fethi için Mübârizeddin Er-tokuş'u gönderdi. Kalenin anbarları zahire, sarnıçları su ile dolu, yağ, bal, şeker, tuz ve odun gibi her türlü ihtiyaç maddeleri mebzûl olduğu halde Melik Muzafferedddin mücâdelenin imkânsızlığını anlayarak Atabeg Er-tokuş'a elçi gönderip sultana kaleyi teslim edeceğini, fakat mukabilinde ailesi ve mensuplarının geçimi için bir iktâ verilmesini diliyordu. Erzincan'da bulunan Sultan Alâeddin, bundan memnun olarak, kendisine Kırşehir'i muaf ve müsellem bir iktâ olarak veren menşûru hil'at ve hediyelerle birlikte gönderdi. O da Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyâvuş ve Nasreddin Behramşâh adlı üç oğlu ve bütün maiyeti ile sultanın elini öptükten ve ikramlara nâil olduktan sonra Kırşehir'e hareket etti. Orada kendisi ve evlâdları daima sultanlar ve devlet erkânı tarafından hürmet gördüler[48]. O, II. Keykâvüs zamanında Kırşehir'de bir medrese inşâ etti. Arap kaynaklarına göre Alâeddin Keykubâd, Erzincan'dan sonra Erzurum'u, amcazâdesi Rükneddin Cihânşâh'dan, almak kararında idi. Nitekim İbn Bîbî de sultanın askerlerini o tarafa sevkedip Cihânşâh'a âid bir kısım beldeleri işgal ettiğini, fakat Cihânşâh'ın Sultan Alâeddin'e çok kıymetli hediyeler göndererek tâbiiyeti kabûl ettiğini bildirdiğini ve bu sebeple sultanın seferden vazgeçip Sıvas'a döndüğünü yazar. Bununla beraber bu teşebbüsün iki mühim sebeple tehir edildiği anlaşılıyor. Bunlardan biri Cihânşâh Erzincan'ın istilâsı üzerine Melik Eşref'i metbû tanımış; biraz sonra da Celâleddin Hârizmşâh ile münasebetlere girişmiş ve onun adına hutbe okutmuştu[49]. Melik Eşref, Keykubâd'ın Erzincan'dan sonra Erzurum'u ve nihâyet Ahlat'ı işgal edeceği korkusuyle buranın vâlisi Hüsameddin Ali'yi bir ordu ile Erzurum'a gönderdi. Selçuklu sultanı şarktan gelen istilâ tehdidleri karşısında Eyyûbîlerle dostluk siyâsetine ehemmi-

---

Âb-ı germ) ve ekmeği soğuktur» (İbn Bîbî, s. 358) diye durumunu çok güzel bir san'atla ifâde eder.

[48] İbn Bîbî, s. 361-363. İbn Bîbî'nin rivâyetine göre Gıyâseddin Keyhüsrev Melik Muzaffereddin'in kızı ile evlenmek istemiş; fakat o bu sultanın ahlâkının bozuk olması, *runûd* (ayak takımı)un hayatını yaşaması dolayısı ile «bizim hânedânımıza lâyık değildir» diye teklifi reddetmiş. Bununla beraber yine saygı görmüş ise de kızını sultana vermeğe mecbûr kalmıştır. Müellif Erbisûs (Afşin) ve Eshâb-i Kehf havâlisinin Sultan tarafından mülk olarak Muzaffereddin'e verildiğini yazar. Bu kayıd bu zamanda Alâeddin'in Maraş begliğine nihâyet verdiğine ve burasının Muzaffereddin'in ve kardeşi İmâdeddin'in idâresine geçtiğine dair İbn Şeddâd'ın ifâdesi ile alâkalı görülüyorsa da bu isimlerin tahkîki mümkün olmamıştır (*A'lâk al-hatîra*, s. 646).

[49] M. Nesevî, *Siretu Celâleddin Mengübirti*, s. Fr. trc. G. Houdas, s. 306.

yet verdiği için bu çatışmadan sakındı. Fakat bu sırada Trabzon Rumlarının bu fırsattan faydalanarak Samsun ve Sinop limanlarına taarruzda bulunduklarına dair haber daha fazla ehemmiyet kazanmıştı.

Filhakika Alâeddin Keykubâd, bu sebeplerle Erzincan'dan Sıvas'a dönünce, oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i Mengücik-ili'ne melik tâyin etti ve Antalya sü-başısı Er-tokuş'u onun işlerini idâre ve yetişmesi için yanına atabeg olarak koydu ve çok miktarda askeri orada bıraktı. Bu münasebetle henüz bir yaşında bulunan ve Eyyûbî prensesi melike-i 'Âdiliyye hatundan doğan küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı da bütün emîrlerin biati ile kendisine veliahd yaptı. Bu hâdise şair ve devlet adamı Nizâmeddin Tuğrâî (tuğracı) nin bir şiiri ile de teyid edilmiştir: «Ey Sultan! İskender usûlünü muayyen kılınca ve padişahlık âyinini kanunlaştırınca bir güneşe (yâni yeni doğan çocuğa) şâhlık sancağını verdin ve Şam (hem karanlık ve hem de Şam Eyyûbîleri) için de bir sabah aydınlığı açtın» der[50]. Büyük oğlu dururken küçüğünün veli-ahd tâyin edilmesinde Gıyâseddin Keyhüsrev'in hıristiyan Kir Vard'ın kızından doğması, diğerinin Eyyûbî prensesinin oğlu olması yanında sultanın daha o zaman büyük oğlunun kifayetsizliğini kavramasının daha fazla rol oynadığını tahmin etmek mümkündür.

7. Kırım (1227) ve Trabzon (1228) Seferleri:

Trabzon Rumları Keykâvüs zamanında olduğu gibi, Alâeddin Keykubâd'a da tâbi olup, iki taraf arasındaki münasebetler normal seyrinde devam ediyordu. Fakat şimdi Celâleddin Hârizmşâh'ın Yakın-şark siyaset sahnesinde rol oynamağa başlaması Andrenikos (1222-1238) u Selçuklulara karşı yeni teşebbüslere sevkediyordu. O, Hârizmşâh'ı metbû tanıdığı ve sultan henüz Erzincan'da bulunduğu zamanda bir rivâyete göre Samsun'a, diğerine göre de Sinop'a taarruz etti. Bununla beraber Rumlar ile Selçuklular arasında ilk çatışma Moğolların Kırım'da Suğdak şehrini işgâlleri dolayısıyle başlar. Filhakika Moğollar Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'dan sonra Kıpçak-ili'ni (*Kumania,* yâni bugünkü Cenubî Rusya'yı) istilâ edip Kıpçakları imhaya girişince, 1223 senesi başlarında,

---

[50] İbn Bîbî, s. 359. Şiir şudur :

Çûn resm-i Sikenderi mu'ayyen kerdî
Âyîn-i şehinşehî mukannen kerdî
Hûrşîdî-râ sancak-i şâhî dâdî,
Subhî zi berây-i Şâm rûşen kerdî

Kırım sâhilinde büyük ticaret şehri Suğdak'ı işgâl ettiler. Halkın mühim bir kısmı dağıldı. Bir çok tacirler ve zenginler kıymetli mallarını ve servetlerini gemilere koyup Anadolu sâhillerine çıktılar ve Selçuklulara sığındılar. Bu esnada çok kıymetli mallar taşıyan bir gemi de sâhilde battı. O devrin hukukuna göre batan gemi ve emteası sâhillere sahip hükümdara âid olduğu için, sultanın bu suretle çok büyük bir servete kavuştuğu rivâyet ediliyor[51]. İbn Bîbî Kıpçak, Bulgar (İtil Türkleri) ve Rus diyarlarına giden tüccarların Hazar denizinde (Karadeniz) bütün mallarını soyduklarını, canlarını zorlukla kurtardıklarını ve bunların bu durumu sultana şikâyet ettiklerini, yukarıda belirttiğimiz üzere, aynı baskınların Akdeniz'de ve Haleb-Kayseri kervan yolunda vukubulduğunu, Alâeddin Keykûbâd'ın bu sebeple seferlere giriştiğini anlatır[52].

Alâeddin Keykubâd, Moğol istilâsı ile Suğdak şehrinin perişan olması, kendi vassalı Rumların bu büyük ticaret limanına yerleşmeğe çalışmaları ve yağmaya girişmeleri sebebi ile deniz-aşırı bir sefere karar verdi. Sultan devlet hizmetinde yüksek bir mevki kazanmış, zekâsı, kahramanlığı, cömerdliği, maiyeti ve askerlerinin çokluğu ile meşhûr bulunan Kastamoni Uc begi Husâmeddin Çoban'ı Sinop'dan Kırım'a sevkedilen kuvvetlerin kumandanlığına tâyin eyledi. Yazıcı oğluna göre Hüsâmeddin Çoban âlimleri, şairleri ve alpleri himâyesiyle her tarafta sevgi ve saygı kazanmış olup, Türkmen askerlerinden başka şimalden gelen Kıpçak kölelerini de satın alır; tahsil ve terbiye ile yetiştirip gazaya götürürdü. Kayı boyuna mensup olan Husâmeddin Çoban'ın evlâdları da Kastamoni'de hüküm sürüp onun begliğini devam ettiriyorlardı. O, kumandası altında bulunan askerleri Sinop'ta gemilere bindirdi ve tüccarları da yanına alarak Hazar denizine (Karadeniz) açıldılar. Türk donanması karşı sâhile çıkıp Suğdak şehrini teslim aldı. Oradan Kıpçak hânına ve Rus melikine elçiler gönderip itaatlerini istedi. Kıpçak hanı *Türk* (Kıpçak), Saksın (Hazar ve Bulgarlara âid eski ve meşhûr bir ticaret şehri) ve Rus halklarından mürekkep 10000 kişilik bir ordu ile hazırlandı ise de Selçuklu ordusu karşısında 5000 dinar *na'l-bahâ* ücreti ve hediyeler vermek sûretiyle tâbiiyeti kabûl etmeğe mecbûr oldu. Bu durumu öğrenen Rus hükümdarı da savaşmağa cesaret edemiyerek Hüsâmeddin Çoban Bege kıymetli hediyeler, Macar *(Ungüri)* atları, kürkler ve Rus ketenleri göndererek aman di-

---

[51] İbn ül-Esîr, XII, s. 150-151; İbn Vâsıl, *s. 88a: (Ve lemmâ vasala el-Tatar melekûhâ ve tereke ehluhâ minhâ fe-ba'zuhum sa'ide-l-cibâl bi-ehlihi ve mâlihi ve ba'zuhum rekibe'l-bahr ve sâre ilâ bilâd ur-Rûm elleti bi-yed el-müslimin min evlâd Kılıç Arslan).*

[52] İbn Bîbî, s. 302.

ledi. Türk kumandanı bu zaferleri Sultana bildirdi ve pek çok hediye gönderdi. Sultanın fermanını şehirde okuduktan, hâkimiyetini sağladıktan sonra, geri dönme emrine göre hareket etti. Hüsâmeddin Çoban Beg Suğdak şehrinde dinî teşkilât kurdu. Orada bir câmi inşâ etti, kadı, imam ve müezzinler tâyin etti. Selçuklu hâkimiyetini kabûl eden Suğdak'a muhafızlar bırakarak Sinop'a ve Kastamoni'ye döndü. Onun beraberinde Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altun ve sair pek çok ganimet vardı; Sinop ve Kastamoni servetle doldu[53].

Selçukluların Suğdak hâkimiyetinin ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Bunun Moğolların tekrar gelişi tarihi olan 1239 yılına kadar devam ettiği sanılıyor. Bu sefer ve tarihi hakkında tatmin edici neticelere varamıyan Rus tarihçisi A. Yakubovsky arkeologlara dayanarak, türlü asırlarda câmi ve kilise olarak kullanılmış bir mâbedin Selçuklu mimarî uslûbunda olduğunu kaydederken Hüsâmeddin Çoban'a atfedilen câmi inşâsı teyid edilmektedir[54]. Bu deniz aşırı Suğdak seferi Alâeddin Keykûbâd devrinde Selçuklu satvetinin Kırım sâhillerine kadar yayılması ve hususiyle Sinop'un fethinden takriben on iki yıl gibi kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen orada vücude getirilen Türk donanmasının böyle bir sefere girişecek bir kudrete sahip bulunması çok mühim bir hâdisedir[55]. Selçuklu tarihçisi İbn

---

[53] İbn Bîbî, s. 304, 310-333; Yazıcıoğlu, s. 320-321;

Be-te'yid-i İzed der-âyed be-râh
Sûy-i murz-i Suğdak râned sipâh
Ki ân şehr ârâste çun 'arûs
Nihâd 'est ber hadd-i deryâ-yi Rûs
Berâber futâde be-Suğd u Hazar
Velî kerd bâyed zi deryâ güzer
Der ancâ be-geşti der âred sipâh
Ber-âyed çu ber burc gerdîde mâh
Be-Suğd u be-Saksun u Kıpçak u Rûs
Küned rûz çun 'âcrâ âbenûs

[54] A. Yakubovsky, XIII. asır başlarında Anadolu Türklerinin Sudak, Kıpçak ve Ruslara karşı yaptıkları sefere dair İbn Bîbî'nin rivâyeti *(Vizantinisky vremenik)*, XXV (1927), s. 35-75 (Rusca).

[55] Ortaçağlarda Karadeniz'e Pontus, Ermeniye adları yanında bir devirde Hazar, Suğdak ve bazen de Sinop, Rus ve bir defa da Lâzik denizi gibi türlü isimler veriliyordu (bak. *Selçuklular tarihi*, s. 351; İbn Said el-Mağribi, s. 129). Hazarların asırlarca süren hâkimiyetleri dolayısı ile yalnız marûf Hazar denizi değil Karadeniz de onların adını almıştı. XIII. asırda Tuna'dan Türkistan'a kadar uzayan geniş bozkırlara Avrupalılar «*Kumania*», İslâm kaynakları «Kıpçak-ili» *(Dest-i Kıpçak)* derken garplı seyyahlar Kırım yarımadasına «*Gazaria*» (Ha-

Bîbî bu seferin sultanın Kayseri'de Keykubâdiyye sarayında oturarak büyük kumandan ve ordularını 1225 yılında Ermenilere ve Haçlılara karşı sevkettiği aynı zamanda vukubulmuş gösterir ve yine tarih vermez. Selçukluların Trabzon'a ve Suğdak'a karşı seferleri Avrupa tedkiklerinde birbirine karıştırılarak birincisi 1227 senesine konurken, ikincisi 1223'de gösterilmiştir[56]. Fakat bu münasebetle iki hâdisenin tarih bakımından tamamiyle tersine çevrildiğini söylemek mümkündür. Filhakika Moğol istilâsı üzerine Suğdak anarşi içinde kalınca Trabzon Rumları şehri kendilerine mal etmek için oraya gemileri ile gitmiş ve pek çok ganimetle dönmüşlerdi. Karadeniz'de fırtınaya tutulup Sinop'a yaklaşan Rum gemilerinin yalnız Suğdak şehrini değil, İbn Bîbî'nin rivâyetine göre Karadeniz'de bir çok Türk ve Müslüman tüccarının da mallarını ve hazinelerini yüklü bulunuyordu. Selçukluların bir vassalı olan Trabzon büyüklerinin bu tecavüzleri karşısında Sinop donanması başında bulunan Reis Hayton bu gemileri ve içindeki hazineleri zapt ettiği gibi, imparator Andrenikos'un kumandanlarını da esir aldı ve Suğdak seferinde de hizmet etti[57].

Alâeddin Keykubâd'ın Erzincan'ı ilhak ettiği ve Erzurum üzerine yü-

---

zar-ili) adını veriyorlardı (*Selçuklular tarihi*, s. 259). Türkistan'da Soğdlu tüccarların birçok yerlerde olduğu gibi Kırım sâhillerinde ve Kefe yakınında kurdukları Soğdak şehri de onların adını taşır ve Avrupa kaynaklarında bu isim *Soldaia, Sodaia, Soldachia* ve İslâm kaynaklarında Soğdak yanında bazen Sudak olarak gösterilir. Bu devirde bir Kıpçak şehri olan Suğdak müslüman ve Avrupalı tüccarların şarkta en mühim bir ticâret merkezi idi. Cenup ve Garp ülkelerinin tâcirleri «Hazar denizi» (Karadeniz) sâhilinde bulunan Suğdak'da Kıpçaklardan köle, câriye, çeşitli kürkler ve başka maddeler satın alır ve kendilerine kumaş ve saire satarlardı. Bu sebeple şehir çok büyük ve zengin olmuştu (Quatremère, *Histoire des Mongols*, s. 67-68).

[56] Bu devirde Anadolu, Suriye ve Mezopotamya ile Kıpçak-ili (Cenubî Rusya, Ukrayna) ve Kırım arasında büyük bir ticarî mübâdele olduğunu, Sinop'tan gemiye binen Türk tüccarlarının Suğdak'a vardıklarını, pamuklu ve ipekli kumaşlar ve baharat götürüp şimalden kürk, köle ve câriye aldıklarını biliyoruz. Bu zamanda yapılmış bir istatistike göre Suğdak'ın nüfûsu 308,000 kişiye yükselmiş olup müslüman ve hıristiyan tüccarların yerleşmiş olduğu bir şehir idi. Alâeddin Keykubâd bu ticârete çok büyük bir ehemmiyet verdiği için tebaasının tecâvüze uğraması ve ticâretin emniyeti kaybetmesi yüzünden 1227'de buraya bir sefer yaptı (W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 198, 302; Bratianu, *Commerce Génois dans la Mer noir au XIIIe siècle*, s. 169, 203).

[57] Avrupalıların tedkiklerinde bu Ermeni Hayton Sinop'ta Selçukluların bir vassalı ve Suğdak seferini yapmış olarak gösterilmiştir, ki bu hatâ Selçuklu tarihini bilmemekten ileri gelmiştir. Onun Reis ünvanı da Selçuklu donanmasında hizmet eden bir denizci olduğunu ve bu sıfatla da Suğdak seferinde bulunduğunu gösterir.

rürken, şarkta aleyhinde bir ittifak vukubulduğunu ve Hârizmşâh'ın Şarkî Anadolu işlerine karıştığını fırsat bilen Trabzon Rumları, Arap kaynaklarına göre aynı 1228 (625) senesinde Samsun ve Sinop limanlarına taarruz etmiş ve Ünye'ye kadar Selçukluların elinde bulunan sâhilleri yağmalamışlardı[58]. Arap kaynakları Erzincan'dan dönen Sultanın derhal harekete geçip sâhilleri ve şehirleri Rumlardan kurtardığını söylemekle beraber, Trabzon üzerine bir seferden bahsetmezler[59]. İbn Bîbî ve diğer Selçuklu müellifleri bu seferin hiç bir cephesinden haberdar değillerdir. Komnenoslara aid kaynaklar, biraz efsânelerle karışık olmakla beraber, Selçukluların, karadan ve denizden, Rumların hududlarını aşıp Trabzon'a kadar geldiklerini ve şehri kuşattıklarını tafsilâtıyle yazarlar. Filhakika Sinop'da Rum gemileri, malları ve tayfaları zapt ve esir edilince Keykubâd'ın meşguliyetinden ve aleyhinde yapılan ittifaktan faydalanarak sâhilleri işgâl edip Sinop sûrlarına kadar ilerlediler. Sahilleri yağmadan başka yaptıkları baskınla limandaki Türk gemilerini ve tayfalarını da esir aldılar. Sultan Şark seferinde olduğu için sahillerde, Samsun ve Sinop şehirlerinde, mühim bir kuvvet yoktu ve vassal Rumların bir tecavüzü bahis mevzuu değildi. Bu hâdise üzerine Reis Hayton elindeki Rum esirlerini ve mallarını iade ederek Türk esirlerini kurtardı ise de Komnenoslar aldıkları ganimetleri geri vermediler. İşte Selçukluların Rumlara karşı seferi bu hâdiseler üzerine başlamıştır.

Alâeddin Keykübâd Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar sahilleri kurtardıktan sonra donanmayı bizzat Trabzon üzerine gönderdi. Fakat asıl kara ordusu Erzincan'da toplanıp Melik Gıyâseddin Keyhüsrev ve atabegi Mübârizeddin Er-tokuş'un kumandasında Gümüşhâne yolu ile Zigana dağını aşıp Maçka'ya doğru ilerledi. Bu Selçuklu taarruzu karşısında Andrenikos da Gürcistan hudûdundan Ünye'ye kadar bütün sâhil halkını seferber etti. Fakat Türk askerlerine mukavamet edemiyen Rumlar, Trabzon sûrları içine çekilip müdafaaya giriştiler. Selçuklular muhasara makinelerini ve mancınıkları kurup şehre karşı şimalden ve cenuptan, yâni Karadeniz tarafından da, şiddetli bir muhasaraya geçtiler. Trabzon dehşet için-

---

[58] Arap kaynakları, Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, Erzincan'da iken Rumların bu teçâvüzünü öğrenerek 1228'de Trabzon seferine giriştiğini tasrîh ederlerken Rum müelliflerinin kronolojik karışıklığına dayananlar Sultan'ın Trabzon seferini 1223 yılında gösterirler ve Selçuklu Kara ordusunun Bayburt ve Maçka yolu ile geldiğini söylerler. Halbuki bu seferin Erzincan'ın fethinden sonra, binaenaleyh 1223'de değil 1228 de olduğu teeyyüd eder.

[59] İbn ül-Esîr, XII, s. 186; Zehebî, Topkapu, XV, s. 290b; 'Aynî, Veliyüddin 2391 (XIX) 625 yılı vakaları.

de idi. Makinelerin attığı taşların gürültüleri, kiliselere sığınan halkın feryad ve duaları, çan sesleri korkunç bir manzara arzediyordu. Rûmlar nihâyet mukabil bir hücûmla Türkleri sûrlardan püskürttüler. İki taraftan haylı insan kaybı oluyordu. Melikin (Keyhüsrev'in) bir amcazâdesi ile Reis Hayton yaralandı. Bunun üzerine karargâhı *Aya-Eugenia* manastırında (şimdiki Boz-tepe'nin altında) bulunan Selçuklu kumandanı kuvvetlerini üç gurupa ayırarak tekrar taarruza geçirdi ve Türk askerleri sûrlar üstüne çıkmağa muvaffak oldular. Lâkin bu esnada tufan gibi fırtına, yağmur ve seller ve nihâyet gecenin karanlığı üç kısma bölünmüş askerler arasındaki irtibatı kesti; şehrin içinden akan, dereler, nehir hâline gelip kuvvetleri birbirinden ayırdı. Böylece Selçuklu ordusunun kuvvetine ve askerlerin kahramanlığına rağmen, sûrların metaneti, müdafaa edilen sahanın darlığı ve nihayet fırtına ve sellerin çıkardığı engel Türk ordusunun dağınık bir halde dağlara ve ormanlara doğru çekilmesine sebep oldu. Trabzon'un fethi bir an meselesi iken, geri kalmış ve Türkiye'nin bundan sonra sahne olduğu büyük hâdiseler yüzünden, iki buçuk asır sonraya kalmış; Fâtih Sultan Mehmed zamanına kadar mümkün olamamıştır. Maçka ormanlarında yakalanan ve sultanın oğlu olduğu kaydedilen Melik (onun Keyhüsrev veya Koylu-hisâr meliki ve sultanın kardeşi Celâleddin Keyferîdûn) köylülerle birlikte Andrenikos'a götürüldü. İmparator ona iyi muamele etmiş; kendisini fidyesiz olarak bir alay askerin refakatında sultana gönderirken, gerekli tâzimi gösterdi ve Selçuklulara karşı çok itaatli davrandı. Alâeddin Keykubâd yerine Celâleddin Hârizmşâh'ı metbû tanıyan Trabzon hükümdarı, Selçukluların Hârizm ordusuna karşı 1230 yılında Yassı-Çimen'de kahir bir zafer kazanması üzerine de eski tâbiiyet şartlarını daha sıkı bir şekilde kabûl etti. Nitekim Vincent de Beauvais Trabzon kıralının Selçuklu sultanına, lüzûm hasıl oldukça, 200 mızraklı, yâni 1000 asker ile hizmet ettiğini söylemekle bu durumu teyid eder ve I. İzzeddin Keykâvüs zamanında mevcûd tâbiiyet şartları tekrar hüküm sürer. Rumların bu tâbiiyeti Selçukluların Köse-dağ bozgununa, yâni 1243 yılına, kadar devam etmiştir. Rum halkı Türk ordusunun bu tabiî âfet neticesinde bozulmasını, nâmına manastır yapılan Aya-Eugenios'un bir mucizesi olduğunu sanıyordu[60]. Arap kaynakları sultanın Rumlara karşı za-

---

s. 19, 85 (1841); Falmerayer, *Gesch. Kaiser. Trapezunt* (München 1827); Y.

[60] Falmerayer, *Origine fragmente zur Geschichte des Kaissertums Trabizunt*, Is, Lazarapulos, *Fontes historiae imperii Trapezuntini*, nşr. Papadopulos-Kerameus, Petersburg 1877, s. 30, 31, 76, 116-132; Panaretos, nşr. Sp. Lampros, *Neos Ellenomneon*, IV, s. 266-294 (trc. Le Beau, *Histoire du Bas-Empire* sonunda); G. Finlay, *History of Trebizond*, s. 384-390; W. Miller, *Trebizond, the last Greek Empire*, s. 20-24; V. Beauvais, kitap XXI, bahis 144; Bratianu, *Commer-*

ferler ve sâhilde beldeler kazandıktan sonra «âdeti üzere kışlamak için Antalya'ya» gittiğini belirtirler. 1228 yılında vukubulan Trabzon seferi Rumların Moğol istilâsından sonra Suğdak şehrini yağmaları, Karadeniz'de Türk tüccar ve gemilerini soymaları ve Sinop'a baskın yapmaları hâdiseleri üzerine vukubulmuştur. Bu münasebetler dolayısıyle Suğdak seferinin sanıldığı gibi Moğolların bu şehri yağmalamalarını müteakip 1223 yılında değil Rumların bu hâdiseden sonra ve Trabzon seferinden önce ve galip ihtimal ile Kâhta seferini müteakip 1227'de vukubulduğunu kabûl etmek gerekmektedir.

8. Alâeddin Keykubâd ve Celâleddin Mengübirti

Asya'yı alt-üst eden Moğol istilâsı ile devrin en büyük İslâm devleti olan Hârizmşâhlar imparatorluğu yıkılmış; Sultan Kutbeddin Muhammed Hazar denizinde bir adaya kaçarak orada ölmüştü. Onun oğlu Celâleddin Mengübirti[61] Moğollara karşı emsalsiz kudret ve kahramanlıklar göstermiş; Gürcistan'ı ezmiş; bir asır önce müslüman Türklerin elinden çıkan Gürcü merkezi Tiflis'i almış; Garbî İran, Kafkasya ve Şarkî Anadolu'da bir devlet kurarak Moğol istilâ selini durdurmağa çalışmıştır. Bu sebeple O, İslâm dünyasında büyük bir ümid ve saygıya sahip olmuştu. Sultan Celâleddin Moğollar önünde çetin savaşlar yaparak Azerbaycan'a gelip 1225 yazında Meraga şehrini kendisine paytaht yapınca, ilk olarak, şöhret ve kudretini duyduğu Sultan Alâeddin Keykubâd'a baş kadı Mücîreddin Tahir bin Ömer el-Hwârezmî'yi, 1225 Temmuz'unda yazılı bir mektup ile gönderdi. Alâeddin, Hârizmşâh'ın Moğol istilâsı ve kendi savaşları, Gürcüleri cezalandırması hakkında elçiden geniş malûmat almış; dostluk münasebetlerinin kurulması teşebbüsünden dolayı çok memnun

---

ce génois, s. 169, 170; Cl. Cahen, *Le Commerce Anatolien au debut du XIIIe siècle* (Mélanges L. Halphen), s. 95. F. Macler, *Cambridge Medieval history*, IV, s. 174, 514. Rum kaynakları bu arada Bayburt'un Sultan Alâeddin'in idâresinde bulunduğunu kaydeder, ki hâdise Erzurum'un ilhâkından sonra olamıyacağına göre Erzincan'ın Selçuklu idâresine geçişinden sonra vukubulduğu şüphesizdir. Rum kroniklerinin kifâyetsizliği ve Selçuklu tarihinin bilinmemesi ile alâkalı bir hatâ düzeltilmelidir (yine bak. *Byzantion*, I, s. 129).

[61] Celâleddin Hârizmşâh'ın asıl Türkçe adı olan Mengü-birti eskiden yanlış okunmuş ve anlaşılmış idi ise de bugün bunun artık Türkçe Tanrı'ya mahsus ve ebedî mânâsında «*mengü*» (*Mengü Tanrı*, eski Türk metinlerinde kullanılır) ve «*birti*» (verdi) kelimelerinden mürekkep olup yine Türkler arasında mevcûd Tanrıverdi, Çalap-verdi veya Allah-verdi isimlerinin bir murâdifidir. Bu sebeple artık *Mengüburnı* okunuşunun mânâsızlığı meydandadır.

olmuştu. Alâeddin Keykubâd Hârizmşâh'ın elçisi ve mektubu geldiği zaman Kayseri'de otururken Haçlılara ve Ermenilere karşı ordularını cihâda sevketmiş bulunuyordu. Celâleddin mektubunda Alâeddin'e: «aynı din ve millete mensubuz ve cihâd yolunda müşterekiz. Garp pâdişâhları arasında İslâm hududlarını koruyan ve kâfirlerin kökünü kazıyan sizsiniz. Şarkta da Kılıç ile müşriklerin fitne ateşini yatıştıran biziz. Bu kadar cinsî yakınlıklar ile mektuplaşma kapısını açmaz ve birlik caddesini tutmaz isek kimi dost yapar ve hangi yolda yürüyebiliriz» ifâdeleri ile hitab eder. O, Hindistan'dan geldikten sonra artık devletinin kuvvetlendiğini, İslâmiyet uğrunda cihâd yaptığını ve bundan sultanın memnun olacağını, şimdiye kadar dostluk ve haberleşme kapularını açmağa fırsat bulamadığını, bundan böyle dostluk ve ve ittifak yolunda bulunmak, elçi ve tüccarların gidip gelmelerini sağlamak maksadıyle Hârizm ve Horasan'ın büyük âlimi Mücirüddin Tahir'i gönderdiğini ve onun sözlerini kendi sözleri olarak kabûl etmesini bildirir. Alâeddin Keykubâd, elçiyi çok aziz bir misafir olarak kabûl etti; onunla beraber kaldığı müddetçe Moğol istilâsı ve Celâleddin Mengübirti'nin kahramanlık destânlarını dinledi. Alâeddin, Türk dünyasının Moğol istilâsı felâketlerine karşı Hârizm Sultanı ile ittifak yapmak siyâsetini takib ettiği için de bu teşebbüsten dolayı çok memnun oldu. Bu sebeple de elçiye çok ikram ve ihsanlarda bulundu ve Hârizmşâh'a on köle (Kıpçak, Rum ve Rus), on câriye, beş iğdiş at, beş katır, 10000 *sultanî* (altun), 30000 dirhem (gümüş akçe) hediyelerle birlikte gönderdi[62].

Alâeddin Keykubâd, mukabele olarak, Emîr Salâhaddin'i Hârizmşâh'a bir mektupla göndererek Müciriddin'in gelişinden dolayı memnuniyetini ve teşekkürlerini bildirdikten sonra kendisinin de, yaz-kış, dört cihette kâfirlere karşı cihâdla uğraştığından elçi ve mektup yollayamadığını, Hârizmşâh'ın menâkıbini ve mel'ûn Tatarlara karşı Müslümanları sevindiren intikam haberlerini öğrenip kendisine hayran olduğunu, dostluk esaslarına ve millî yakınlık *(karâ'în-i cinsiyet)* icaplarına göre hareket edeceği-

---

62 İbn Bîbî, s. 366-371; *T. S. Tarihî vesikalar*, s. 97-101; aynı eserde araştırma kısmı, s. 82-83, 85-88. İbn Bîbî Mücîrîddin'in dönüşte Sıvas'ta hastalanarak öldüğünü, Sultanın Hârizmşâh'a gönderdiği hediyelerin bilâhara kendi elçisi emîr sipehsâlâr Salâhaddin ile Ahlat muhasarası esnâsında gönderildiğini yazar (s. 373). Fakat Nesevî onun döndüğünü ve 10 Mart 1226'da Tiflis'in fethinde bulunduğunu söyler (*Sîretu C. Mengübirti*, s. 183, 210, 283). Aksarâyî onun oğlu Taceddin Mu'tez'in IV. Kılıç Arslan zamanında İlhanlılar tarafından Anadolu'ya vezîrlik rütbesi ile ve malî meseleler için gönderildiğini kaydeder (*Müsâmeret ül-ahbâr*, s. 73), ki bu husus ileride görülecektir.

ni bildirir. Nesevî'ye göre 1226'da Hoy'a varan Selçuklu elçisi Hârizmşâh'ın şarkta savaşırken, efendisinin de garpde kâfirlere aid birçok kaleyi feth ettiğini beyan ettikten sonra, Melik Eşref'in Ahlat vâlisi, Hacib Ali'yi, kasdederek, fakat «şimdi etrafımızda isyan bayrağını kaldırmak için fırsat bekleyenler»in mevcûd olduğunu anlatır; iki hükümeti hiçbir şeyin ayıramayacağını ve «eğer size herhangi bir kimse hücûm ederse yapacağımız müracaat mukabelesiz kalmayacak; askerlerimin kılıçları ile yardım yapılacaktır» sözlerini ilâve eder. Keykubâd mektupla izhar ettiği dostluk ve ittifak arzusunu elçinin dilinden daha iştiyaklı bir şekilde bildirir. Fakat Nesevî'ye göre, vezir Şeref ül-mülk bütün tavsiyelere rağmen, Selçuklu elçisine nâzik olmayan sözler söyledi: «Siz bu kadar aileleri yok eden ve bu derece göz yaşı döktüren Tatar istilâsının asırların hazinelerini nasıl bitirdiğini bilemezsiniz. Sultanın babasından ayrıldığı zaman bir kılıcından başka bir şeyi kalmadığını da size bildiririm. Şimdi insanlık îcabı ona bir şeyler tedarik ederseniz asırlar bu hizmetinizin hatırasını ebedîleştirecektir» demiştir. Halbuki Nesevî Alâeddin Keykubâd'a para talebi yapılmasını çirkin buluyor; güzel sözlerle ihtiyaç hâlinde asker istetmesini münâsip görüyor ve bu para hırsından dolayı teessüflerini kaydediyordu[63].

Celâleddin 10 İkinci Teşrin 1228 tarihli ikinci mektubunda Tatarları defetmek üzere ayrılınca muhaliflerin yarasalar gibi meydana çıktıklarını, fakat onlara fırsat verilmediğini, o zaman siz de «Frenk ateşini söndürmekle meşgûl idiniz ve hamdolsun dünya fitne tufanından kurtuldu» diyor; muhaliflerin İslâmın kuvvetlendirilmesi için değil, fisk ve fücûrla uğraştıklarını, fakat kötülüklerinin cezasını bulduklarını belirtir. Bu sebeple de Celâleddin Alâeddin Keykubâd'ın *Dâr un-nasr* Erzincan'ı fethini ve sâhibinin cezalandırılmasını tasvip eder. Bu vesile ile Erzincan'da olduğunu öğrenerek senelerden beri buluşmak arzusu ile Erzurum hudûduna geldiğini, fakat Alâeddin'in oradan ayrıldığını duyduğunu, elçi olarak gönderilen *Kutluğ sü-başı* Şemseddin'in vâsıl olmasını istemeyenler onun seyyahatine mâni oldular. Şimdi ben size bir elçi gönderiyorum. Her ne kadar iki taraf da dostluğa bağlı ise de artık iki devletin yardımlaşması için büyük işlerin temelinin kurulmasını ve daima mektubunu beklediğini bildirir. Mektup Erzurum meliki Cihânşâh'ın Ahlat Eyyûbî vâlisi Hâcib Ali ile müttefik bulunduğundan Selçuklu elçisinin Celâleddin'e gitmesine yol vermediğine de temas eder.

---

[63] İbn Bîbî Keykubâd'ın mektubunu eserine derceder ve bunun Tuğracı Mecdeddin Esed-âbâdî tarafından kaleme alındığını da kaydeder (İbn Bîbî, s. 371-373; *S. T. Resmî vesîkalar*, metin, s. 102-105; îzahlar, s. 83, 88-90; Nesevî, s. 258-259.

Hârizmşâh, Sultan Alâeddin ile münasebetlerine engel olan Cihânşâh ile Ahlat vâlisi Hâcib Ali'nin hasmâne davranışları dolayısıyle önce Erzurum ülkesine bir akın yaptırdı; Ahlat'a bağlı Muş ovasında köyleri yağma ve tahrip etti. İki büyük Türk sultanı tecavüzî ve tedafüî bir ittifak yapmak isterken birdenbire onların siyâset ve davranışlarında da bir değişiklik oldu. Bu değişikliğin başlangıcında Celâleddin'in gönderdiği mektup ne kadar tazimkâr idi ise, Alâddin'in cevabı da değişiklik dolayısı ile o derece mağrurâne ve sert idi. Zirâ Hârizmşâh 1229 Ağustos (626 Şevvâl) Ahlat'ı muhasara edince tehlikeyi anlayan Erzurum meliki Cihânşâh, ona bir elçi göndererek affını diledi; nâmına hutbe okutmak suretiyle kendisini metbû tanıyacağını bildirdi. Bu talepler kabûl edilince Cihânşâh bizzat Hârizmşâh ile görüşmek üzere Ahlat'a vardı. Hârizmşâh ona karşı bizzat vezirini bir günlük mesafede karşılamak üzere gönderdi ve kendisine çok büyük mevki verdi. Ahlat ile Malazgirt arasında göl üzerinde vezir ile buluşup orada geceleyen Cihânşâh, ertesi günü Ahlat'a varıp Celâleddin huzurunda yer öptü. Karşılıklı hediyelerin sunulmasından ve bir kaç gün misafir kaldıktan sonra Cihânşâh Erzurum'a döndü ve Hârizmşâh'a Ahlat muhasarasında yardım için asker, erzak ve muhasara âletleri ve bunlar arasında *Kara-buğra* adlı muazzam ve meşhur bir mancınıkı da Ahlat'a gönderdi. Bu suretle Cihânşâh Eyyûbîlerden ayrılıyor; daha kuvvetli bir metbû bularak onunla birlikte Alâeddin Keykubâd'a karşı cephe alıyor ve Hârizmşâh'ı devamlı olarak onun aleyhinde kışkırtıyordu. İşte bu durum iki büyük sultan arasında gelişen dostluk münasebetlerini bozmuş; Selçuklu sultanı Ahlat'ın zaptından sonra Celâleddin ile Cihânşâh'ın kendi aleyhine birleşmelerinden artık şüphe etmemişti. Melik Eşref de Alâeddin Keykubâd'ı, devamlı olarak, müşterek hasma karşı tahrik ediyordu. Nitekim sultanın elçilerinin gördüğü muamele bunu gösterdiği gibi, Ahlat'ın zaptından sonra Hârizmşâh'ın Hemedan'a gönderdiği fetih-nâme de yakında Şam (Suriye) ve Rûm (Anadolu) ülkelerini ele geçireceğini kaydetmekten de sakınmamıştı.

Filhakika Sultan Celâleddin Mengübirti Moğollara karşı beşer takatı üstünde bir kudret ve kahramanlık göstermiş; tarihin şâhid olmadığı bu müdhiş istilâ selini durdurmak için büyük hizmetler başarmış; bu askerî dehâsiyle de büyük İslâm mücâhidleri arasında yüksek bir mevki kazanmış bulunuyordu. Büyük Selçuklu imparatorluğunun parçalanmasından ve Haçlı seferlerinin Türk hükümdarlarını meşgûl etmesinden faydalanan Gürcüler, dağlardan ve ormanlardan inmiş; Kafkaslar'da komşu bulunan Şâmânî Kıpçaklar'la ittifak yaparak, çok kere mağlûp olmalarına rağmen, yine de bir asırdan beri tahrip, yağma ve kıtallarına devam edegelmiştir. Celâleddin Hârizmşâh, Tiflis'i fethederek Gürcüleri ezmiş; Kars ve Ani

şehirlerini kurtarmış; bu da müslüman dünyasının kalbini daha fazla kazanmasına yaramıştır. Fakat Eyyûbîlere mensup Ahlat emîri Hüsâmeddin Ali ile Erzurum melîki Cihânşâh'ın hudûdlarına tecavüz eden Hârizmşâh, askerlerine karşı birleşmiş olduğundan sultan Celâleddin bu iki müslüman komşusunu tedibe girişiyor ve gittikçe İslâm dünyasında kazandığı büyük mevkii ve ümidleri kırıyordu. Filhakika Celâleddin Kars'ı kurtardıktan sonra Ahlat üzerine yürüdü. Bir müddet Tuğtap'da kalarak akıncılarını Erzurum kapılarına kadar gönderdi ve kendisi de bizzat Ahlat'ı birinci defa olarak kuşattı. Fakat Moğol istilâsı önünde kaçan Türkmenler, Azerbaycan ve Karabağ bölgelerinde karıncalar gibi yığılmış olduğundan bunlar arasında Yıva boyu, Celâleddin Hârizmşâh'ın ayrılışından faydalanarak, buralara hâkim olmuş; yolları kesmiş ve Tebriz üzerine yürümüştür[64]. İşte bunun üzerinedir ki 1226'da Ahlat muhasarasını bırakan Hârizm sultanı memleketine dönmüş; Tatarları da tard etmiştir. Bu işleri yaptıktan sonra tekrar Ahlat'a yürümek isteyen Mengübirti, sultan Alâeddin'den kâfirleri mağlûp ettiğini bildiren bir mektup almış; ona cevabında Tatarları tard ederken serbest kaldığını ve Eyyûbîlere karşı ittifakın lüzûmunu bildiriyor; hattâ «küçük cihâdı bitirmiş; büyük cihâda dönmüş bulunuyoruz» ifâdesini de kullanıyordu[65]. Fakat Cihânşâh ikinci Ahlat muhasarası esnasında Eyyûbîleri bırakıp Hârizmşâh'ı metbû tanımış ve onu Alâeddin Keykubâd aleyhinde de kışkırtmıştır. Hattâ Moğol istilâ tehlikesi mevcûd bulunduğu bir zamanda Eyyûbîler ve Selçuklular ile birleşecek yerde onlara karşı savaşa girişmiş; Ahlat fetih-nâmesinde Suriye ve Anadolu'yu da alacağını belirtmekten çekinmemiştir[66]. Alâeddin Keykubâd Hârizmşâh Celâleddin'in elçilerini, Ahlat muhasarası devam ederken Alâiye şehrinde kabûl etmiş; onlarla tercümansız olarak, uzun boylu görüşmüş ve kendilerine Moğol tehlikesi dururken, İslâm kültürünün büyük merkezi, âlim, zâhid ve sa-

---

[64] İbn Bîbî, s. 374-376, 384; Nesevî, s. 168, 243, 275, 306-308; İbn ül-Esîr, XII, s. 176, 178-179, 182-184, 186, 190; Cuveyrî, *Cihân-guşâ*, II, s. 167-170, 179, 181; Zehebî, Topkapu 2917 (XV), s. 290a-291; 'Aynî, Veliyüddin XIX (2391), 625 yılı; İbn Vâsıl, s. 159a. Mektuplara ve münasebetlere aid tafsilât *T. S. Resmî vesîkalar* kitabımızda verilmiştir (s. 91-97); İslâm Ansiklopedisinde Mükrimin H. Yınanç tarafından yazılan Celâleddin Hârizmşâh ve bizim Keykubâd maddelerine bakınız.

[65] *Rece'nâ min el-cihâd el-asgar ilâ cihâd el-ekber* (M. Nesevî, *Sîret*, s. 168). Müslümanlarca düşman ile harp Küçük Cihâdı, nefisle mücâhede Büyük Cihâdı temsil ettiğinden Hârizmşâh müslüman olan ve bu sebeple kendisinden sayılan Eyyûbîlere ve Cihân-şâh'a karşı hareketi *Cihâd-ı ekber* sayıyordu.

[66] *Memâlik-i Şâm ve Rûm der tasarruf-i bendegân-i devlet hallede'llahu ve nasarahum hâned âmed* (Cuveynî, *Cihân-güşâ*, II, s. 179).

natkârların vatanı olan bu sebeple de *Kubbet ül-İslâm* ünvanını taşıyan Ahlat'ın muhasarasından vazgeçilmesini tavsiye ediyordu[67]. Selçuklu sultanı, Moğol istilâsı ve Celâleddin'in Cihânşâh ile birlikte Anadolu'ya tecâvüz etmesi tehlikeleri karşısında, ileri görüşünün icabına göre, Hârizmşâh'a Şemseddin Altun-aba'yı elçi olarak gönderdi[68]. Bu dostluğa verilen ehemmiyet Hârizmşâh'a 30 katır yükü kıymetli eşya, samur ve kunduz kürkler, 30 atlı köle, 100 at ve 50 katır gibi hediyeler gönderilmesine sebeb oldu ve ittifakın sıhriyetle kuvvetlenmesi için de oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in Hârizmşâh'ın kızı ile evlenmesini de taleb etti. Fakat Ahlât muhasarası devam ediyor; Keykubâd'ın elçisi orada uzun müddet bekletiliyordu; Hârizmşâh'ı kararından ve Cihânşâh'ı himâyeden vazgeçirmek mümkün olamıyordu[69]. Bunun üzerine Alâeddin Keykubâd son olarak Kemaleddin Kâmyâr'ı gönderirken Hârizmşâh'a kendi yüksek siyâsetini meydana koyan bir mektup da yazdı, ki bu vesîka aynı zamanda bir ultimatum mahiyetinde idi. Filhakika Sultan mektubunda Ahlat muhasarasını bırakıp Moğollarla uğraştığı takdirde kendisine istenildiği kadar askerî yardımda bulunacağını bildirir. Alâeddin Keykubâd bu münasebetle şu hakimâne tavsiyeleri de yapar: «Hükemânın dediği üzere yeni bir devlet kuran ve ilâhî kudrete bağlanan bir kavim ile savaşmak doğru olmadığından, derhal Tatarlara elçi gönderip onlarla anlaşmak, hattâ bunu birlikte yapıp Sultan Muhammed Hârizmşâh'ın hatâları dolayısıyle Müslümanlar adına özürler dilemek, tatlı sözler ve hediyelerle onları yumuşatmak lâzımdır. Bu sûretle müslüman dünyasına yapacağımız iyilik nâmımızı ebediyete kadar götürür. Ben müslümanların selâmeti için elçi göndereceğim. Artık yağmayı bırakıp ecdâddan Melikşâh ve Sancar gibi büyük sultanların yolunu tutmalı ve müfsidlerin sözlerine bakmamalıdır. Aksi takdirde ben bir İslâm sultanı sıfatıyle vazifemi yapacağım. Zira Allah bana genç yaşımda akıllı devlet adamları, mâmûr

---

[67] İslâm kültüründeki mevkileri dolayısı ile Buhara ve Merv şehirleri de Ahlat gibi *Kubbet ul-İslâm* lâkabını taşıyorlardı (*Selçuklular tarihi*, s. 360, 378).

[68] *Şemseddin Altun-aba ve Vakfiyesi* adlı makalemize bakınız (Belleten sayı XLII (1947), s. 197-221).

[69] Nesevî, trc. G. Houdas, s. 327, 328; İbn Bîbî, s. 328, 329, 371, 381-384; 'Aynî *'İkd ül-Cümân*, 627 yılı vakaları. Nesevî elçilerin müsâvî muamele görmediğini, Hârizmşâh'ın evlenme teklifini red ettiğini, Cihân-şâh'a karşı şikâyet ve taleplerden çok hiddetlendiğini ve elçilerin sert karşılanarak geri gönderildiklerini söyler. Nitekim İbn Bîbî de Altun-aba'nın, yer öpmemek için, temârüz ettiğini belirtmekle kötü muameleyi ve buna karşı davranışı teyid eder.

bir ülke ve hazineler nasîb etti. Halkımız bizden memnun ve itaatkârdır; düşmanlarımız da hükmümüz altına alınmıştır». Celâleddin'i Ahlat muhasarasından vazgeçirmek için Halîfe Mustansır'ın ve Eyyûbîlerin de teşebbüsleri olmuş; Selçuklu sultanı nihâyet Celâleddin'e «Sen sultan oğlu sultansın; sana gayrı meşrû bir hareket yakışmaz. Beni Eyyûbîlerin düşmanı sanma; bilâkis ben onların dostuyum. Ben ve amcam (Malatya Melîki Kayser-şâh) onlarla sıhriyet münasebetlerine sâhibiz. Onlarla dostluk yapar ve Ahlat'ı terk edersen hep birlikte senin düşmanlarına (Moğollar'a) karşı hareket ederiz». Fakat Hârizmşâh inadından vazgeçmedi ve muhasaraya devam etti[70].

9. Yassı-Çimen Meydan Muharebesi (1230)

Alâeddin Keykubâd artık Hârizmşâh Celâleddin'in Cihânşâh ile kendi memleketine de tecâvüz edeceğinden şüphe ediyor ve bu sebeple de ona karşı süratle hazırlanmak ve Melik Eşref ile birleşmek gerekiyordu. Esasen Melik Eşref devamlı olarak Alâeddin Keykubâd'ı Hârizmşâh'a karşı teşvik ediyor; Ahlat muhasarası esnasında müracaatta bulunuyordu. Selçuklu elçileri Ahlat'tan dönerken, Erzurum'da Cihânşâh'a tehlikeli bir mâceraya atılmamasını söyledilerse de fayda vermedi. Bilâkis derhal Ahlat'a giderek Hârizmşâh'a Selçuklu ve Eyyûbî kuvvetleri birleşmeden hareket edilmesinde ısrar etti. Hârizmşâh da Harput havâlisini bir tevkî ile Cihânşâh'a verdi. İki müttefik orada buluşacak ve Alâeddin Keykubâd ile Melik Eşref'in burada birleşmelerini önleyeceklerdi. Kemaleddin Kâmyâr süratle dönünce Selçuklu sultanını mukadder harbe hazırladı[71]. Nitekim Sultan Alâeddin Keykubâd, tehlikeyi görünce en seçkin süvarilerinden 12000 kişilik bir kuvveti, ihtiyat tedbiri olarak, Erzincan'a sevketti; aynı zamanda Hârizmşâh'ın artık Selçuklu ülkesine ve kendisine taarruz edeceğinden emin olarak Kâmyâr'ı da Eyyûbî hükümdarlarına gönderip sü-

---

[70] İbn Bîbî, s. 377-381; Ebû'l-Ferec, s. 395; Cuveynî, II, s. 175, 181; İbn ül-Esîr, XII, s. 190; İbn Vâsıl, s. 159a. Artuklular arasında da Selçuklu ve Eyyûbîlere karşı Hârizmşâh tarafına temayül edenler oldu. Melikşâh zamanından beri Bitlis ve Erzen sâhibi Togan-Arslan hânedanı (Dilmaç oğulları) Ahlat muhasarasında Hârizmşâh'a itaat etti. Celâleddin bu eski ailenin hükümdarı Hüsâmeddin'e saygı gösterip ona memleketini bir menşûrla verdi. Fakat daha sonra Eyyûbî Melik Muazzam Erzen'i elinden alarak kendisine Hani'yi verdi (İbn Vâsil, s. 159b).

[71] Ebû'l-Ferec, *Muhtasar ud-düvel*, s. 429; Nesevî, s. 342, 343; İbn Bîbî, s. 384.

ratle orduları ile gelmelerini bildirdi. Hattâ Melik Kâmil ve Melik Eşref ile Alâeddin Keykubâd arasında beş defa elçi gidip geldi. Sultan, Melik Eşref'in kumandasında Eyyûbî askerlerinin hareket haberini alınca, ordusuyle, Kayseri'den Sıvas'a yollandı. Melik Eşref'i Kızıl-ırmak kenarında bir düzlükte kurulan otağlara yerleştirdi. Kendisi ve askerleri için orada çadırdan f e r â ş - h â n e, taşt-hâne, şarap-hâne (meşrûbat), matbah, hazine ve hamamlar tesis ederek seyyâr bir mamûre vücûde getirdi. Sultan da kendi otağını orada kurdu; kendisine ve misafirine altun-gümüş takımları ve güzel kokularıyle *Hamam-i seferî* (çadır hamam, Türkçe *çerge*) yerleştirdi. Eyyûbî hükümdarı ile konuşmasında Kemaleddin Kâmyâr tercümanlık yapıyordu[72]. Sultan misafirlerini ziyafet, müzik ve eğlenceler ile ağırladı; top ve çevgen oyunları tertibini emretti. Bununla beraber Alâeddin, Hârizmşâh ile savaşı çok endişe ile karşılıyor; hıristiyan tâbilerinin mükellef oldukları askerleri de beraberinde götürüyordu. Sıvas'tan hareket eden Selçukluların 20000, Eyyûbîlerin de takriben 10000 süvarisi vardı. Keykubâd Eyyûbilere «düşmana karşı dayanacak kuvvetlerim bunlardan ibaret değildir. Asıl güvendiğim kahraman askerlerim şarktadır» derken, daha önce Erzincan'a gönderdiği 12000 seçkin süvariyi ve orada zaten mevcûd olan askerleri kasdediyordu[73]. Mevlevî kaynakları sultanın sefere çıkarken Bahaeddin Veled'in (Mevlânâ'nın babası) türbesine gidip dua ettiğini ve bu sâyede zafer kazandığını söylerler[74]. İbn Bîbî Hârizm ordusunun 100000, Ebû'l-Ferec ise 40000 kişi olduğunu söyler, ki ikisi arası bir rakamı kabûl etmek yerindedir.

Celâleddin Hârizmşâh'ın Ahlât muhasarası ve şehrin 1330 Nisan'ında (627 Cemaziyelevvel) sukutu, bu medeniyet merkezinin tahrip ve yağma edilmesine ve çok insan kaybına sebep oldu; daha sonra Moğol istilâsı da bu felâketi tamamladı. Şehrin sukutu üzerine Hârizmşâh'ın bir kısım kuv-

---

72 Türklerin göçebelik devrine aid bu seyyar çadır-hamamları veya *çerge*'leri Türkistan'dan Anadolu'ya geldiği gibi Bizans imparatorları da bu güzel vasıtayı Balkanlarda Türklerden öğrenip seferlerinde taşıyorlardı (bak. *Selçuklular tarihi*, s. 254). Kemâleddin Kâmyâr'ın tercümanlık etmesi Melik Eşref'in Türkçe ve Farsça bilmediğini ve Arapça konuştuğunu gösterir. Zira Alâeddin Keykubâd Farsça güzel şiir yazıyor ve konuşuyordu.

73 İbn Bîbî, s. 386-391; Ebu'l-Ferec, s. 394-395; Nesevî s. 344; İbn ül-Esîr, XII, s. 190. Ermeni Kiragos Sultan Alâeddin'in Kilikya Ermenilerini de sefere çağırdığını söyler (trc. *Türkiyat*, II, s. 148), ki aslında tâbi (vassal) olarak Ermeni kıralı asker göndermeğe mecbûr idi.

74 Eflâkî, *Menâkıb ul-'Ârifin*, I, s. 49-52. Eflâkî sultanın Yassı-çimen zaferini Bahâeddin Veled'in rûhaniyetine atfeder. Esâsen Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrılışını da Hârizmşâh ile bozuşmasına bağlayan Mevlevîler Hârizm devletinin yıkılışını da onun bedduası neticesi sayarlar.

vetleri Azerbaycan ve Karabağ *(Erran)* a dönmüş ve Hârizm sultanı bir müddet hasta olmuş idi. Fakat Erzurum meliki Rükneddin Cihânşâh Celâleddin Mengübirti'ye, sık-sık, mektup yazarak Selçuklu ve Eyyûbî askerlerinin hazırlanıp birleşmekte olduklarını bildiriyordu. Bunun üzerine Hârizmşâh, eski bir Türk âdetine göre, beglerine ve kumandanlarına, kırmızı oklar göndererek askerlerini topladı[75]. Hârizm ve Erzurum kuvvetleri Harput'ta toplanıp Sıvas'a doğru ilerlerken Selçuklu ve Eyyûbi askerleri de yolda idi. İki ordu Erzincan Akşehri ovasında, Yassı-çimen'de, birbirinden habersiz olarak karşılaşıyordu[76]. Her biri 100000'e yakın iki Türk ordusunun giriştiği bu meydan muharebesi Selçuklu öncü kuvvetlerinin Hârizmlilerin 24 Ramazan günü baskınına uğramasiyle başladı. Ordu henüz yetişmeden vukûbulan bu çatışmada Mübârizüddin Çavlı'nın kumandasında bulunan Selçuklu öncüleri bu baskında ölü ve esir olarak imha edildi. Alâeddin Keykûbâd, 4000 veya 7000 olduğu rivâyet edilen bu seçme süvari askerlerin yok olmasından çok üzüldü. Hattâ cesareti kırılarak geri çekilmek, boğaz ve derbendlerde müdafaa yapmak düşüncesinde idi. Fakat müteakip öncü çarpışmaları, Selçuklular lehinde cereyan edince artık iki ordu saf hâlinde muharebeye girişti. Bu Ramazan ayının son Cuma günü başlayan şiddetli savaşda iki taraf bir boğuşma halinde çarpışıyordu. Nihayet 27 Ramazan 627 (10 Ağustos 1230) Cumartesi günü sabahleyin son savaş başladı. Hârizm ordusu tarafına doğru esen şiddetli bir rüzgâr Celâleddin Mengübirti'nin sağ kanadında sarsıntı başlamasına ve bulunduğu tepeyi terk ederek bozguna uğramasına sebeboldu. Sultan Alâeddin Keykûbâd bu anî bozguna inanamıyor ve bir harp hilesi olabileceğini düşünüyordu. Nihayet akşama doğ-

---

[75] Benim «*Eski Türklerde ok'un hukukî bir sembol olarak kullanılması*» (Belleten XXXV (1945), s. 305-318) adlı makaleme bakınız.

[76] Kaynaklar muharebenin Erzincan Akşehiri civarında, Yassı-çimen'de vukubulduğunda müttefiktirler. Bugün haritalarda böyle bir isme rastlanmıyor. Genceli Kirogos Mogollar ile Selçuklular arasında cereyan eden Köse-dağ muharebesinin Yassı-çimen veya Gedük köyü civarında olduğunu (*Türkiyat* II, s. 179) söyler. Yassı-çimen ve Köse-dağ muharebelerinin her ikisi de Akşehir ovasında gösterilmiştir. Bugün köy hâline gelen Akşehir, Su-şehri'nin cenubî şarkîsinde bulunur, ki bu ovaya Akşehir ovası deniyordu. Yassı-çimen'in Gedük köyü hududları içerisinde olduğu anlaşılıyor. Bugün Sıvas - Erzincan yolu üzerinde bulunan Horisinde olduğu anlaşılıyor. Bugün Sıvas - Erzincan yolu üzerinde bulunan Hodug köyünün tarihî Gedük olduğu anlaşılıyor. İbn Bîbî ve *Bezm u-Rezm*'in Kayseri ile Sıvas arasında gösterdikleri Gedük'ün bahis mevzuu yerle alâkası yoktur. Esasen Yassı-çimen'de bozguna uğrayan Hârizm askerlerinin sâhil dağlarına ve Trabzon Rûm devletinin hudûdlarına sığınmaları da ovanın Akşehir ve Su-şehri önlerinde bulunduğunu gösterir. Bazı eserlerde Yassı-çimen'in Erzincan-Erzurum arasında gösterilmesi yanlış bir tahmindir (Rochhill, *The Journey of W. Rubruck*, s. 276).

ru Hârizm ordusu perişan oldu; esir, ölü, firarî ve ganimet sonsuzdu. Savaş ve bozgun o kadar şiddetli idi, ki yalnız 15000 süvarinin uçurumlardan düşerek öldüğü, bir kısmının da atlarını bırakarak dağlara ve ormanlara sığındığı rivayet ediliyor. Bunlardan 3000 kişi de *Cânit* (Canik) dağlarını aşarak Hârizmşâh'ı metbû tanıyan Trabzon *(Durâbzûm)* Rum devletinin hududlarını geçti; fakat bunların çoğu da hıristiyan Rum ve Çan kavmi köylüleri tarafından imha edildi. Hârizmli esirler arasında mühim begler ve bunlar meyanında Alâeddin Keykubâd'ın amcazadesi Cihânşâh da vardı. Bu muharebeye katılanların mektuplarına ve rivâyetlerine dayanan Zehebî, ganimetlerin çokluğu dolayısıyle köle, at ve silâh fiyatlarının çok düştüğünü, bir atın beş dirheme ve bir zırh (cevşen) ın üç dirheme satıldığını yazar[77].

Sultan Celâleddin Mengübirti İslâmın büyük mücâhidlerinden biri olmuş iken askerî kudret ve dehâsına mukabil siyasî hatâları yüzünden yalnız kendi felâketini hazırlamakla kalmadı; Mogol istilâsı karşısında Eyyûbîler ve Selçuklular ile birlikte kurulması mümkün sağlam bir seddin de yıkılmasına sebeboldu. Filhakika Celâleddin bu feci Yassı-çimen mağlûbiyeti üzerine, yanında kalan az bir askerle önce Harput'a kaçtı; oradan harap ettiği Ahlat'a uğrayarak Azerbaycan'a döndü ve bir daha kendisini toplayamadı. Mogolların takibine ve kendi adamlarının hiyanetine uğrayarak, Melik Eşref'e sığınmak üzere, Meyyâfârkîn (Silvan) dağlarına saptığı sırada, 1231 yılı Ağustos'unda, Ahlat muhasarasında ölen kardeşinin intikamı ile bir Kürt âşiret reisi tarafından öldürülmüş; Eyyûbî Melik Muzaffer cesedini Meyyâfârkîn'de yatan birçok Türk büyükleri (Sultan türbesi) mezarlığında defnetmiştir. Alâeddin Keykubâd ve

---

[77] Zehebî, Topkapu, XV, s. 293b-295a, Ayasofya XIX (3012), s. 238a; Nesevî, s. 344-346; İbn Bîbî, s. 392-406; Ahmed Eflâki, *Menâkıb ul-Ârifin*, I, s. 49-52; Ebûl-Ferec, *Chronography*, s. 395; *Muhtasar üd-Düvel*, s. 429; İbn ül-Esîr, XII, s. 190; *Tarih Mansûrî*'ye göre Selçuklu ordusunun kanatlarından biri Harput Artuklu hükümdarının oğlu Artukşâh'ın kumandasında bulunuyordu (s. 197a). İbn ul-'Âdîm, *Histoire d'Alep*, s. 178; İbn Vâsıl, s. 158b-159a; Baybars Mansûrî (Oxford), s. 115a; İbn ül-'Âmîd (Lâleli-Süleymaniye), s. 233a; Sibt ibn el-Cevzi, III. Ahmed 3348, 627 yılı; Cuveyni, II, s. 182; Anili Samuel, trc. Brosset, s. 471. Bazı kaynaklar Yassı-çimen muharebelerinin nihâyetlendiği günü 29 Ramazan'da gösterirlerse de Cumartesi günü 27 Ramazan'a rastladığından bu tarihi veren kaynaklar isabetli görülmüştür. İbn Bîbî Yassı-çimen savaşını hep manzum olarak anlatmış; muhtasarı bu kısmı nesir hâline getirmiştir. Zehebî muharebeye katılıp esîr edilen İranlı bir fakîhin ilk baskında 50 Selçuklu askerini öldürdüğünü, Erzincanlı bir askerin Alâeddin'in 12000 öncülerinden yalnız yaralı ve firârîlerin kurtulduğunu ve kendilerinden bizzat dinlediğini, Sıvas'tan hareket eden bazı askerlerin mektuplarını da gördüğünü söyler.

Melik Eşref, bilâhara bu zaferden sonra, Hârizmşâh ile barıştılarsa da onun Mogollara karşı istediği yardımı yapmadılar. İslâm dünyasının büyük bir kahramanı, siyasî hatâları ve Ahlat gibi büyük bir Türk-İslâm kültürü ile birlikte ve çok acıklı bir âkıbete uğrayarak tarihe gömüldü.

Sultan Alâeddin Keykubâd, bu zafer üzerine, Melik Eşref ve orduları ile birlikte Erzurum'a doğru yürüdüler ve Ramazan bayramını da zafer şenlikleri ile bir arada yolda geçirdiler. Bayram günü; bayram namazından sonra eğlenceler başladı; meşhur pehlivanlar, hüner sâhipleri toplandı; cirid, ok ve mızrak oyunları oynandı. Sultan öğle yemeğini müteakıp Melik Eşref ve diğer melik ve emîrlere hil'atler ve atlar hediye etti; akşam ziyâfeti çengi, rebâb, lavta *(berbat)* müziği ile gece yarısına kadar sürdü. Erzurum'a vardıkları zaman Cihânşâh'ın begleri ve kardeşi şehrin kapılarını kapayıp müdafaaya geçtiler. Bunun üzerine Alâeddin Keykubâd Cihânşâh'ın itimad ettiği bir begi kendi yakını ile şehre gönderip ya sultanın ihsanlarına nâil olmak veya hışmına uğramak şıklarından birini seçmelerini istiyordu. Erzurum begleri Cihânşâh'a, kardeşine ve emîrlerine dokunmamak, geçen hâdiselerin hesabını sormamak ve mallarını kendilerinde bırakmak şartları ile sultanın emrine uyacaklarını bildirdiler. Sultan Alâeddin bu şartları kabûl edip yazdığı ahd-nâme'yi Erzurum emîrlerine gönderdi. Bu anlaşma üzerine Hümâmeddin Candâr ve diğer Erzurum büyükleri sultanın elini öpüp itaatlerini arzettikten sonra saltanat sancağını şehre götürdüler. Sultan Alâeddin ertesi gün Eyyûbî melikleri ile birlikte Erzurum'a ve Cihânşâh'ın sarayına girdi. Merâsim ve şenliklerden sonra Melik Eşref'in şefaati ile amcazâdesi ve Saltuk-ili hükümdarı olan Cihânşâh'ı af ve huzûruna kabûl eyledi. Sultan, el öptükten sonra, kendisine ve kardeşine Aksaray ve Eyuphisâr'ı iktâ olarak verdi[78]. Sultan Alâeddin Melik Eşref ve diğer melikler ile birlikte bir müddet Erzurum'da devrin mutad olan av, spor ve eğlenceleri ile güzel vakit geçirdikten sonra Eyyûbî hükümdarını Ahlat'a yolcu etti. İbn Bîbî'ye göre Alâeddin Keykubâd Eyyûbî hükümdarını Şemseddin Altunaba'nın kumandasında 5000 asker, çok zengin hediyeler ve Ahlat'ın hâkimiyet menşûru ile bu havâliye yolcu etti. Erzurum ve havâlisini (Saltuk-ili)

[78] İbn Bîbî'ye aykırı olarak Ebû'l-Ferec, Nesevî ve İbn Vâsıl Sultan'ın damadı olan, amca-zâdesi Cihân-şâh'ı öldürdüğünü yazarlar. İbn Bîbî'ye göre Sultan Alâeddin'in Melik Eşref'e Ahlât menşûrundan başka Oltı vilâyetini bir kaç Gürcü kalesi ile birlikte vermiştir. Keykubâd'ın amcası Tuğrul-şâh'ın kızı ile evlenmek istediği, fakat kardeşi Cihân-şâh'ın buna engel olduğu yazılıdır. Erzurum fethinden sonra bu izdivâcın vukubulduğu gözüküür. Zira Ulu-borlu Ulu Câmii'nin kapısı üstünde 629 tarihli kitâbe bu hatunun ismini taşır (Halil Edhem, *Anadolu'da İslâmî Kitâbeler*, TOEM, XVII, s. 149).

teşkilâtlandıran sultan şehirlere muhâfız (kütüvâl)lar ve memurlar tâyin etti; kaleleri ihtiyat silâh ve zahire ile, sarnıçları su ile doldurttu. Şehir ve kasabaları münasip kimselere ıktâ etti; kumandan ve askerlere de ihsanlarda bulundu. Bu suretle Süleyman-şâh tarafından 1202 senesinde fethedilip kardeşi Tuğrul-şâh'a verilen Saltuk-ili onun ve oğlu Cihânşâh'ın elinde 28 yıl kaldıktan sonra bir daha ayrılmamak üzere 1230 senesinde Selçuklu ülkesine katıldı. Bu zamanda Saltuk-ili'nin 35 kalesi olduğu rivâyet edilir. Bu zaferler üzerine Sultan Alâeddin Keykubâd'ın memleket içine ve dışına gönderdiği fetih-nâme'lerden biri de Erbil hükümdarı Muzaffereddin Gök-böri'ye gönderilmiştir, ki bu nüshayı İbn Bîbî eserine dercetmiş ve bu sâyede bize kadar gelmiştir. Dîvân mensupları, Celâleddin Hârizmşâh Mogollara karşı büyük kahramanlıklar gösterdiği ve Rükneddin Cihânşâh da Selçuk soyundan olduğu için, onlara karşı ağır ifâdeler kullanılmaması ve sevinç gösterilmemesini telkin ettiler ve fetih-nâme buna göre yeniden kaleme alındı. Sultan Alâeddin, bu zaferler ve fetihlerden sonra, Kayseri'ye döndü ve şehir halkı tarafından büyük merâsimle karşılandı[79].

10. Gürcistan Seferi ve Ahlat Fethi

Sultan Kayseri'ye dönünce oradan süratle Alâiye'ye vardı; Antalya ve Kubâd-âbâd'a geçti. Halîfeden, Eyyûbî hükümdarlarından gelen elçilerin ve emîrlerin tebriklerini kabûl etti[80]. Celâleddin Hârizmşâh'ın, öl-

---

[79] İbn Bîbî, s. 406-416; İbn ul-Esîr, XII, s. 191; Nesevî, s. 346-347; İbn Vâsıl, s. 159a; Ebû'l-Ferec, s. 395-396; *Tarih Mansûrî*, s. 199a-200b. Fetih-nâme'yi ilk kaleme alan Şemseddin İsfahânî Türk ve müslüman hükümdarları için «*mechûl ve mahzûl*» gibi ağır kelimeler kullandığı için Nizâmeddin Erzincânî'nin yeniden yazdığı fetih-nâme gönderilmiş ve bu sebeple de onun yerine *Tuğraî* (Tuğracı) makamına getirilmiştir. Fetih-nâme'nin bir sûreti (Paris Bibl. Nat. Suppl. Turc. 1182, s. 47a) Th. Houtsma'nın neşrettiği muhtasar Selçuk-nâme'de neşredilmiştir (s. 179-181). Genceli Kiragos, sultanı Kayseri'de müslüman halk ile birlikte hıristiyan halkın da istikbale çıktığını ve sultanın onlara çok iltifat ettiğini kaydeder (T M, II, s. 148).

[80] Sultan Kayseri'de iken Alâiye'den bir mektup aldığı, kale dizdârı (muhâfızı)nın hiyanet ederek Kıbrıslılar ile anlaştığı, Sultanın Kayseri'den üç günde Alâiye'ye gidip meseleyi tahkîk ettiği ve böyle bir hiyânetin vârid olduğu anlaşılınca dizdârın idâm edildiği, sâhil hükümdârları bu hâdiseyi öğrenince derhal hârâc vergileri getirip hizmet arzettikleri İbn Bîbî (s. 416-418) tarafından yazılmıştır. Başka kaynaklarda kaydedilmeyen böyle bir hâdise vâkı ise Alâeddin Keykûbâd'ın Hârizmşâh'a karşı seferinde Haçlıların bir fırsat kolladığı ve hıristiyan halk arasında bazı kimseleri taraflarına çektikleri mânâsında anlaşılmak gerekir. Fakat

çüsüz hareketleri ile, ortadan kalkması Selçukluları doğrudan doğruya Mogollarla sınırdaş bir duruma getirdi. Filhakika Mogollar Celâleddin Hârizmşâh'ı takible, 1231 (628) de, Şarkî Anadolu'da Eyyûbîlerin ve Artukluların vilâyetlerini istilâ ettiler. Bargiri, Ercis, Ahlat, Bitlis, Erzen, Amid, Meyyâfârkîn, Siird, Mardin, Tanza, Sincar ve Harput şehir ve bölgelerini az bir kuvvetle (15,000 kişi) işgâl, yağma ve tahrip ettiler; insanları öldürdüler. Buralara sâhip hükümetlerin hiç bir mukavemeti görülmedi. Mogol korkusu halk üzerinde öyle bir dehşet yarattı, ki bu hususta kaynaklar hayret verici, hattâ bazen gülünç hikâyeler anlatırlar. Meselâ bir Mogol tek başına bir köy halkını öldürürken hiç bir mukavemet görmemiş; hattâ insanların yere yatmasını emretmiş ve hepsini bıçakla boğazlamıştır. Bir rivâyete göre de on yedi atlı yolda bir Mogol'a rastlamış; onlara kollarından birbirlerine bağlanmalarını ve öldürüleceklerini bildirmiş. Bunlardan biri bu adam bir kişidir; ya onu öldürelim veya kaçalım der. Fakat onlar öldürüleceklerini bildikleri halde «n e y a p a l ı m o M o g o l d u r» deyip kımıldamadılar ve birer birer öldürüldüler. Yalnız o bir kişi «bıçakla Mogolu öldürüp kaçtığını» söyleyip bu hâdiseyi anlatmıştır[81].

Şarkî Anadolu'da bu istilâ devam ederken 629 (1232) senesinde bir Mogol akını da Sıvas yakınında, bilâhara Kemâleddin Rahat ribâtı adını alan İsfahânî kervansarayına kadar ilerleyip birçok insanı ve hayvan sürülerini esir edip götürdüğü haberi geldi. İbn Bîbî'ye göre Cormagon Noyan kumandasında yapılan bu akını Alâeddin Keykubâd öğrenince Kemâleddin Kâmyâr'ı derhal Sıvas'a gönderdi. Kemâleddin bu Mogol öncü *(karavul)* kuvvetinin mıkdar ve gayesini anlamak maksadıyle takibe girişmiş; Erzurum'a kadar ilerlemiş ve bir akıncıdan ibaret olduğunu öğrenmişti. Erzurum'da bu havâlinin kumandanı olan Mübârizüddin Çavlı ile görüşünce Mogolları askerî bir takibden vazgeçtiler; sadece casuslar gönderip ahvallerini tedkike karar verdiler. Bu casuslar ve kalelerin muhâfızları Mogolların Yûnus derbendini aşıp Mugan ovalarına vardıklarını bildirdiler. Erzurum'da toplanan Selçuklu kuvvetleri bir yandan ilerleyip memleketin emniyetini sağlamağa ve öte yandan da bu hareketi Gürcü kıraliçesi tahrik ettiği kanaati ile de Gürcistan'a karşı sefer yapmağa karar verdiler.

Filhakika Kemâleddin Kâmyâr ve Mübârizüddin Çavlı kumandasın-

---

müslüman olması icabeden bir dizdârın hiyâneti ve böyle bir hâdise bahis mevzuu olmasa gerek.

[81] İbn ül-Esîr, XII, s. 194-195; B. 'Aynî, Veliyüddin Ef. 2391, s. 129; Ebu'l-Ferec, s. 397.

da ilerleyen Türk ordusu, süvari ve piyâde kuvvetleri, muhasara makineleri ve mancınıklar ile mücehhez olarak, Gürcistan hududlarında savaşa giriştiler. Bir takım beldeleri ve bu arada Hâh *(Gag)* kalesini kuşatıp fethettiler. Celâleddin Hârizmşâh tarafından ezilen Gürcüler mukavemet edecek bir durumda bulunmadığı için kıraliçe Rosudan Kemâleddin Kâmyâr'a sulh teklifinde bulundu. Yapılan anlaşmanın bir maddesine göre kıraliçe kızını Sultanın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e nikâhlamayı kabûl ediyordu. İbn Bîbî'ye göre kıraliçenin kızı «Selçuk'un sulbünden ve David'in soyundan» idi. Nitekim, kıraliçe Erzurum'da hüküm süren Selçuklu Tuğrulşâh *(Orthoul)*ın yakışıklı, boylu, cesur ve enerjik oğlu ile evlenmiş; bu sebeple bunlardan doğan prenses hem Selçuk ve hem de David (Gürcü kıralı) soyundan gelmiş bulunuyordu. Sultan Mogollar ardından gönderdiği Kemâleddin Kâmyâr'ı ve ordunun âkıbetini endişe ile beklerken Kâmyâr ve Çavlı'nın bu münasebetle Gürcistan'a girdiklerini, zafer ve ganimetlerle döndüklerini öğrendi; çok memnun oldu. Kemâleddin Kâmyâr'ı Kubâd-âbâd'da kabûl ettikten sonra Antalya ve Alâiye'ye hareket ettiler[82].

Sultan Alâeddin Keykubâd Mogol istilâsını tahta çıkışından beri ciddî bir endişe ile takibediyor; büyük merkezleri sûrlar ve kalelerle tahkim etmekle de tehlikenin bir gün kendi ülkesine intikali ihtimalini düşünüyordu. Şimdi ilk Mogol akını Sıvas'a kadar ilerlemiş; başka memleketlerde olduğu gibi mühim bir istilâ ve tahrip mahiyetini almamakla beraber yine de endişe uyandırmıştı. Selçuklu sultanı Celâleddin Hârizmşâh'a yaptığı tavsiyeleri bizzat kendisinin yapması zamanı geldiğine kani bulunuyordu. Filhakika böyle bir teşebbüs için en müsaid bir zaman idi. Zira Çingiz Han'ın bile kahramanlığına hayran olduğu Celâleddin Mengübirti'ye karşı büyük zaferi kazanmış; bu sebeple her tarafta olduğu gibi Mogollar nezdinde de onun kudreti anlaşılmış ve itibarı yükselmişti. Bu durumda, Ebû'l-Ferec'in ifâdesine göre, Alâeddin Keykubâd, 630 (1232) senesinde, Mogol hanına bir elçi göndermiş; Kaan bu elçiye: «Biz Alâeddin'in çok akıllı, sağlam görüşlü bir hükümdar olduğunu öğrendik. Kendisi bizzat gelirse ona ikramlarda bulunuruz. Böylece Sultan memleketinde hüküm sürer» demiş. Elçi dönüşünde bu sözleri nakledince herkes Mogol hanının bu gurur ve azametine hayret etmişti[83].

---

[82] İbn Bîbî, s. 418-424; Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 501; Anonim *Selçuknâme*, s. 46-47; Kadı Ahmed, s. 296.

[83] Ebü'l-Ferec, *Muhtasar üd-düvel*, s. 435; *Chronography*, s. 398. Moğolların Sultan Alâeddin'e gönderdikleri elçi münâsebeti ile aşağıda bu mevzua tekrar dönülecektir.

Sultan Mogolları teskin etmesine ve âcil bir istilâ tehlikesi meydanda gözükmemesine rağmen onlara karşı yine de emniyet tedbirleri almayı ve muhtemel bir istilâyı Anadolu hududlarının başında karşılamayı lüzûmlu görüyordu. Ahlat ve diğer Şarkî Anadolu bölgeleri önce Celâleddin Hârizmşâh, daha sonra da Mogol akınları ile harap olmuş; İbn Bîbî'nin ifâdesine göre fâzıl, zâhid ve âlimlerin yurdu olan Ahlat şehri ve havâlisi Mogol akınları ile boşalmış; vahşi kuşların yuva yaptığı yerler olmuştu. Melik Eşref Şam'a çekilerek içki ve eğlenceye dalmış; Hârizm ordusunun bakıyeleri de yolları keserek ticarî hayatı felce uğratmıştı. Bu durumda hem buraları kurtarmak, halkını huzûra ve bu beldeleri imâra kavuşturmak, hem de bölgelerdeki kaleleri tahkim edip memleketi Mogol istilâsına karşı dayanıklı bir hale getirmek gerekiyordu. Bu sebeple de Alâeddin Keykubâd Kemâleddin Kâmyâr'ı sefere göndermeğe karar verdi. Ahlat, Bitlis ve havâlisini Selçuklu ülkesine katmasını, kalelerin mamur, anbarların silâh ve zahire ile dolu olmasını, akıllı ve uyanık muhâfızların oralara tâyinini ve bütün işlerin nizâma sokulmasını emretti. Bu emir üzerine Kemâleddin Kâmyâr 1232'de, ordusu ile, Kayseri, Sıvas, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a vardı; her tarafı insandan hâlî buldu. Ahlat'ta kalan insanlar, sultanın ordusunu ve sancağını karşılayarak sevindiler ve emniyete kavuştular. Cuma günü hutbe sultanın nâmına okundu. Kemâleddin ordugâhını derya (Van gölü) kenarında kurdu. Askerleri kıt'alara ayırarak beglerin kumandasında Van, Bitlis, Vastan, Adilcevaz, Sürmari ve diğer şehirlere gönderdi; her taraf Selçuklu askerlerini memnuniyetle karşıladı. Kemâleddin Kâmyâr bu süratli fetihleri, memleketin harap olduğunu, Hârizm askerlerinin bu havâlide âciz ve başı boş kaldıklarını sultana arzetti. Bu haberler Alâeddin Keykubâd'ı çok sevindirdi; memleketin her tarafına müjde fermanları gönderdi; sâhip (vezir) Ziyâeddin Kara-Arslan, müstevfi (mâliye nazırı) Sâdeddin Erdebili ve Kadı Şeref'in oğlu Tâceddin Pervâne'yi Ahlat'a ve bu ülkenin işlerini tanzime, vergilerini, mallarını, gaiblerini yazmağa memur etti. Bunlarla birlikte Kemâleddin'e gönderdiği menşûr ile kalelerin tâmir ve inşâsına ve kendisinin bu işlerden sonra Erzurum'a gelip beklemesini bildirdi. Devlet adamları bu ülkenin nüfûs, arazi ve emlâk tahrirlerini yaptılar; dağılmış olan çiftçi ve toprak sâhiplerini dâvet edip eski yurtlarında iskân ettiler; Selçuklu devlet ananesine ve iktisadî siyasetine göre onlara hayvan, tohum ve mal dağıttılar ve bir müddet kendilerini vergiden affettiler. Bu durum etrafta duyulunca Azerbaycan ve Erran'dan halk buralara koşup geldi. Beglerden her biri Adilcevaz'da kireç fırınları yakarak bütün kalelere kireç nakledildi ve hepsi yeniden inşâ edildi. Kalelere muhâfızlar tâyin edildi; bu

ülkenin sü-başılığı (s e r-l e ş k e r i) Sinâneddin Kaymaz'a verildi. Kemâleddin Kâmyâr bu işleri nizâma koyduktan sonra Erzurum'a geldi, ve sultanın izni ile askerleri memleketlerine gönderdikten sonra merkeze dönüp Alâeddin'in huzuruna çıktı[84].

Ahlat bölgesi sü-başısı Sinâneddin Kaymaz, büyük Hârizm beglerinden Kayır-han'ın askerleri ile Tatvan'da konakladığını, vilâyet halkının Hârizmlilerden zarar gördüğünü ve ticaret kervanlarının yollarını kestiğini öğrendi ve durumu sultana bildirdi. Alâeddin Keykubâd Kaymaz'a onları güzel vaad ve sözlerle hizmete dâvet etmesini ve gönüllerini kazanmasını emretti. Bu emir üzerine o da Tatvan'a giderek Kayır-han ile görüştü; kendisini ve hatununu teselli edip sultanın irâde ve arzusunu onlara bildirdi. Kayır-han'ın yahni ve buğrahani'den ibaret yemeklerini yedikten sonra sarılı Kur'an'ı çıkarıp Selçuklu emîrlerinin kendisine ve diğer Hârizm beglerine karşı hiç bir fenalık düşünmediklerine dair yemin etti; bu başı boş hayatı bırakıp sultanın itâatına girmelerini ve devlet emîrleri arasında yer almalarını teklif etti. Kayır-han, Bereket-han, Saru-han, Küçlü-han ve Arslan Togu hanlar sultana itâati vaad ettiler. Sinâneddin Kaymaz ertesi gün Hârizm beglerini Selçuklu begleri ile tanıştırmak maksadıyle Tatvan'dan ayrıldı ve Ahlat'a dönüp keyfiyeti sâhip (vezir) Ziyâeddin'e ve diğer emîrlere anlattı. Bu sevindirici haber üzerine pek çok sığır ve koyun kesilip şehrin bir bağında ziyâfet hazırlandı. Hârizm begleri Pervâne Tâceddin, Kaymaz ve diğer Selçuklu begleri tarafından istikbal edildi. Ertesi gün Hârizm begleri Selçuklu vezirini ziyâret ettiler; vezir kendilerine bir ziyâfet daha verdi. Bu güzel anlaşma ve ahdlaşma üzerine Erzurum'a doğru yollandılar. Doğrudan doğruya sultanın maiyetine giren Hârizm begleri kumandasında 12,000 asker vardı. Bununla beraber Erzurum ve Erzincan'da da dağılmış başka Hârizm askerleri de bulunuyordu. Vezir ve diğer devlet erkânı Hârizmlilerle birlikte Erzurum'a gelince diğer askerleri de orada dâvet edip devlet hizmetine aldılar. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd Hârizm hanlarına sıra ile Erzincan, Amasya, Lârende ve Niğde'yi iktâ olarak veriyordu. İlk defa onların Erzurum havâlisinde yerleştirilmeleri düşünülmüştü. Fakat Mogolları tahrikten kaçınıldığı ve onlar karşısında artık maneviyatları tamamiyle çökmüş olduğu için Hârizmlileri memleketin iç bölgelerine almak daha münasip görüldü. Nitekim Hârizmlilerin arkasından Selçuklular Erzurum'a doğru hareket ederken bu hanlara karşı bir Mogol akınının yaplıdığı duyuldu. Bununla beraber gönderilen keşif kolu

---

[84] İbn Bîbî, s. 425-429; Ebu'l-Ferec, *Chronography*, s. 398-399; Baybars Mansûrî, s. 123a; *Tarih Mansûrî*, s. 224a.

Mogollardan bir eser göremedi. Fakat Tuğtap'da bir dıvar yarığından çıkan ve kendilerine yaklaşan Kayır-han'ın kayın validesi ile karşılaştılar. Hatun Tuğtap ovasında uyurken 700 Mogol süvarisinin bir akın yaptığını, Hârizm askerlerinin derhal dağlara ve derelere kaçtıklarını, kendisini yakaladıklarını, fakat geceleyin bir fırsat bulup bu duvar yarığında gizlendiğini, askerlerden haberi olmadığını bildirdi. Selçuklu veziri 4000 Hârizmlinin 700 Tatar'dan kaçmasının büyük bir utanç olduğunu söyledi. Hatun Mogol korkusu Hârizm askerlerinde öyle bir yer etti, ki bir Tatar külâhı binlercesi arasına atılsa hepsi dağılır cevabını verdi. Selçuklu veziri bu cevap karşısında çok hiddetlendi ve bir yeni taarruz karşısında Erzurum'dan yardım göndermenin zorluğu sebebi ile askerleri Ahlat'ta bıraktı. Böylece Ahlat şahlar ülkesinde hayat başladı[85].

11. Eyyûbîlere Karşı Zaferler ve Fetihler

Alâeddin Keykubâd Ahlat şahlar (Sökmenliler) ülkesini harap ve sâhipsiz bir durumda görüp fethedince hem Mogol istilâsına karşı hazırlanıyor; hem de Anadolu birliğini kuruyordu. Ahlat ülkesi Sökmenli devleti zamanında çok ileri ve refahlı bir memleket olmuştu. Eyyûbîlerin 1207'de işgâllerine karşı bizzat halk büyük bir mücâdeleye girişmiş; kendi devlet ve hükümdarlarına daima sadâkat göstermişti. Eyyûbîler hâkim olduktan sonra bu ülkeyi ihmal etmişler; Gürcü, Hârizmşâh ve Mogol istilâları Sökmen ilini harap ettiğinden halk Alâeddin Keykubâd'ın kudretli ve âdil idâresini memnuniyetle kabûl etti. Bir müddet Ahlat'ta oturan Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref, 1210'da, Meyyâfârkîn ve 1228'de bizzat Şam hükümdarı olunca Ahlat kendi vâlileri elinde bulunmuş; son istilâlardan sonra da bu havâli âdetâ sâhipsiz kalmıştı. Alâeddin Keykubâd'ın bu ülkeyi fethetmesi üzerine Melik Eşref, başta Mısır hükümdarı Melik Kâmil olmak üzere, sayısı 16'ya varan bütün Eyyûbî meliklerini, hattâ Mardin ve Harput Artuklularını dahi Alâeddin Keykubâd'a karşı harekete geçirdi. İbn Vâsıl ve İbn ül-'Amîd'e göre Mısır sultanı Melik Kâmil savaş sonunda, Selçuklu Türkiyesini bütün meliklere taksim edece-

---

[85] İbn Bîbî, s. 430-435; İbn Vâsıl, s. 165a, 196b; 'Aynî, Veliyüddin (2391), s. 129; Ebi'l-Fidâ, III, s. 167. Hârizm askerleri Gıyâseddin Keyhüsrev'in hizmetinden çıkıp Şarkî Anadolu'da yeni bir anarşi unsuru olmuştur. Selçuklu ordusunda, II. İzzeddin Keykâvüs zamanında, ücretli Hârizm askerleri vardı (İbn Bîbî, s. 584). Bunların perâkende unsurlardan meydana gelmiş ve bu 12,000 asker dışında kalmış kimseler olduğu gözüküyor.

ğini de vaad ediyordu. Zirâ Mısır, Suriye ve Şarkî Anadolu askerleri seferber edilmişti. Bütün Eyyûbî kuvvetleri Birecik (Bîre)de 1234 (631)de toplandığı zaman Ebû'l-Ferec'e göre askerleri 100,000 den fazla bir yekûna bâliğ idi. Bu sebeple bu büyük orduya hiç bir sultanın mukavemet edemiyeceği kanaati vardı. Bu ordu Halep-Kayseri arası büyük kervan yolunu takip ederek Türkiye'ye doğru ilerliyordu. Sultanın süvarileri ve piyâdeleri de 100,000'i aşıyordu.

Sultan Alâeddin, Kâmyâr'ı merkezî kuvvetleri ile derhal Eyyûbîlere karşı gönderip bu yolun dar vâdi ve derbendlerini tutmasını emretti. Kendisi de memlekete yayılmış sipâhileri, Uc Türkmenlerini, Kayır-han kumandasındaki Hârizm kuvvetlerini, Gürcü, Frenk ve Rus ücretli askerlerini silâhlandırıp hareket etti. Eyyûbî ordusu Selçuklu topraklarına girip Göksü *(Nehr ül-Azrak)* vâdisini takip ediyordu. Arapların *Durûb* veya *Derbendât* dedikleri boğazlara gelince Kemâleddin Kâmyâr tarafından Akça-derbend geçidi tutulmuş; hisarlar ve sun'î manialarla da geçilmez hâle getirilmişti. Melik Kâmil ve birâderleri Duzah-dere yolunu takip etmek istedilerse de Selçuklu askerleri burasını da geçilmez hâle getirdiler. Türk ordusunun kuvveti, arazinin desteği, Eyyûbî ordusunda erzak sıkıntısının başlaması Melik Kâmil'in ümidlerini kırdı. Zirâ Suriye daima Anadolu'dan ithalâta muhtaç idi. Gerginlik ve harp hâli dolayısıyle de Sultan Alâeddin memleketinden ihracatı ve kervan yollarını durdurmuştu. Bu vaziyette Selçukluların saldırışları da artınca Melik Kâmil derbendleri bırakıp artık Besni ve Hısn Mansûr (Adıyaman) istikametinde ric'ate mecbûr kaldı. Bu münasebetle Melik Kâmil'in zafer kazanması hâlinde diğer Eyyûbî meliklerini Selçuklu ülkesine sürüp memleketlerini alacağına dair bir takım propagandalar ve Alâeddin Keykubâd ile muhaberata giriştiğine dair rivâyetler de bu çekilişde rol oynamış olarak kaydedilmiştir. Eyyûbîlerin Keykubâd'a karşı ittifak ve hareketleri sırasında Selçuklu tâbiiyetini bırakıp Melik Kâmil'i metbû tanıyan Harput Artuklu hükümdarı, bu ric'at neticesinde kendi âkıbetini düşünerek, Anadolu'nun Derbend yolu ile değil Harput istikametinden kolaylıkla zapt olunabileceğini söyleyor ve metbûunun mesuliyet duygularına da hitab ediyordu. Melik Kâmil, bu izahlar karşısında, ordusu ile o tarafa hareket etti. Yolda daha önce Alâeddin Keykubâd'ın fethettiği Hısn Mansûr (Adıyaman)ı kuşatıp kaleyi tahrip etti. Oradan Fırat nehrini geçerek Suveydâ'ya (Siverek) vardı. Kendisi orada kalarak askerlerinin bir kısmını Çermük, Ergani *(Arkanîn)* ve Hazar gölü yolu ile Harput'a gönderdi.

Alâeddin Keykubâd da, Eyyûbîlerin bu çekilişi üzerine, Malatya'ya döndü; Derbendleri muhâfazaya memur askerlerin Harput'a doğru hare-

ketini emretti. Ordunun Fırat nehrini geçmesi için köprüler yapıldı ve askerler Harput ovasına geldikleri zaman Eyyûbî melikleri ve askerleri ile Harput Artuklu hükümdarı da o esnada oraya yaklaşıyordu. Mübârizeddin Çavlı, Behramşâh, Şemseddin Altun-aba, Bedreddin Yakut gibi büyük emîrler derhal orduyu sağ, sol ve merkez kanadları, öncü ve ardcıları ile tâbiye ettiler. Kemâleddin Kâmyâr, Suriye askerlerinin göl civarında bulunduklarını öğrendiği için, o tarafa gitmişti. Onların geldiği ve muharebenin başlamak üzere olduğu bildirilince Kemâleddin Kâmyâr da askerlerini alıp Harput'a yetişti. Burada vuku'bulan muharebede Selçuklular Eyyûbîleri bozguna uğrattılar. Bir kısmı esir edildi; esir emîrler Sultanın otağı önüne götürüldü; diğerleri Harput kalesine sığınarak müdafaaya başladı. Selçuklular kaleyi 19 mancınık ile 24 gün muhasara ettiler. Savaş ve kıtlık yüzünden Eyyûbîler ve Artuklular kaleyi 1234 Ağustos'unda (631 Zilkaade) teslim ettiler. İbn ül-'Adîm ve İbn Vâsıl'a göre Sultan, Artuklu hükümdarını affetti ve payitahtından başka yedi kalesi olan ülkesini alıp kendisine Akşehri iktâ verdi ve böylece bu Artuklu kolu da tarihe karıştı. Otağına kabûl ettiği Eyyûbî melik ve emîrlerine, başda Melik Kâmil'in kumandanlarından Şemseddin Savâb olmak üzere, hil'at giydirdikten sonra kendilerini serbest bıraktı. Bu hâdiseler cereyan ederken Melik Kâmil henüz Süveydâ'da bulunuyor ve neticeyi bekliyordu. Fakat o büyük bir azamet ve gurûrla giriştiği bu seferin iflâs ettiğini gördü ve mağlûp olarak Mısır'a döndü. Sultan Alâeddin, Has-Tuğrul eli ile, saltanat sancağını kale kapısı üzerinde heybetli olarak dalgalandırdı. Harput kalesini inşâ edip oraya bir sü-başı ve diğer kasabalarına memurlar koyup, uzun zamandanberi, Selçuklu sultanlarının tâbiiyetinde kalan bu bölge, artık onların ülkesi oldu. Sultan ordunun bir kısmını Sumeysat kalesinin fethine memur etti. Fakat kış yaklaştığından Sultan âdeti üzere Antalya ve Alâiye kışlağına hareket etti[86].

Alâeddin Keykubâd kışı Akdeniz sâhillerinde geçirdikten sonra Anadolu'nun birliğini kurmak ve Eyyûbîler elinde kalan beldeleri kurtarmak maksadıyle 1235 (632) yılı baharında Konya ve Aksaray'dan Kayseri'ye hareket etti. Her tarafta sü-başı ve vâlilere fermanlar gönderip askerleri

---

[86] İbn Bîbî, s. 436-446; İbn Vâsıl, s. 184b-185b; Baybars Mansûrî, s. 123b-125a; Ebû'l-Ferec, s. 400; İbn ül-'Amid, *Tarih*, Lâleli (2002), s. 235a-236a; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 364, 365; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 185-188; Sibt b. el-Cevzî, Topkapu XIV (3348), 631 senesi; Haydarâbâd tab'i, s. 685; Ebi'l-Fidâ, III, s. 162-163; İbn ül-Verdi, II, s. 159. İbn Bîbî Melik Kâmil'in Türkiye'yi istilâ teşebbüsünü ham hayâl, Fir'avunların hamakatı ve akılsızlığı olarak vasıflandırır, ki bu hüküm bilhassa Alâeddin Keykubâd devri için çok isâbetli idi.

Kayseri'nin Meşhed ovasında topladı. Eyyûbîlere karşı böylece seferin ikinci safhası başlıyordu. Sultan Alâeddin Keykubâd Kemâleddin Kâmyâr ve diğer devlet erkânı ile birlikte Malatya'ya hareket etti. Ordusu eski ve yeni askerlerden, *iktâ* (timar) sipâhilerinden ve ücretli askerlerden mürekkep olmak üzere süvari olanları 50,000 kişiye bâliğ oluyordu. Sultan Malatya'da kalarak ordusunu, Kemâleddin Kâmyâr kumandasında, Urfa, Harran, Surûc, Rakka, Siverek (Süveydâ) ve Amid şehirlerinin fethine memur etti. Melik Kâmil bu bölgeleri bir veya iki yıl önce idâresine almıştı. Diyârbekir Artuklu hükümdarına aid Amid şehrini, 630 senesinde, alıp memleketi dahilinde kendisine bir iktâ vermişti. Selçuklu ordusu Haziran ayında Urfa'yı mancınıklarla kuşatırken bir kısım kuvvetlerle Siverek, Rakka ve Harran kolaylıkla fethedildi; teslim edilen kalelerin anahtarları Malatya'da bulunan sultana getirildi. Fakat Urfa muhasarası devam ediyor; uzun müddet Haçlıların elinde kalan ve harap olan bu şehrin nüfûsunun ekserisini Süryâni ve Ermeniler teşkil ediyordu. Eyyûbîler Urfa müdafaasında büyük bir şiddetle mukavemet gösteriyor; bizzat Selçuklu sultanına bile hakaret yağdırıyorlardı. Bu sebeple pek çok muhasara makineleri ve mancınıklar kurularak şiddetli hücûmların devamı neticesinde şehir fethedildi. Süryâni müelliflerine göre Urfa'da, müslümanlar da dahil, pek çok hıristiyan esir edildi veya öldürüldü. Kale ve şehir hazineler, silâhlar, altun ve gümüş servetler ile dolu idi. Bunlar ganimet olarak alındı. Fethedilen şehirlere muhâfızlar ve memurlar tâyin edildi. Amid müstesna olmak üzere yukarıda adı geçen bütün kale ve beldeler Selçuklu idâresine geçti. Kış yaklaştığı için bu muhteşem sûrlar karşısında mutlaka hususî bir hazırlığa ve sefere lüzûm hasıl olduğundan sultan ordusu ile Malatya'dan Kayseri'ye döndü. Her tarafa fetih-nâmeler gönderildi; devlete büyük hizmet eden emîrlere ve başda Kemâleddin Kâmyâr'a ihsanlarını ibzal eyledi[87]. Bu münasebetle yüksek dirayeti, askerî ve siyasî muvaffakiyetleri dolayısıyle onun bu sefere çıkarken, 632 senesi başında, Kayseri-sü-başılığına tâyini de kayde şâyândır. Kemâleddin Kâmyâr'ın bu tâyin menşûru bize kadar gelmiştir. Alâeddin Keykubâd, kalem ve kılıç sâhibi olarak vasıflandırdığı bu büyük devlet adamını, yazlık paytahtı, seferler için ordusunun toplandığı Kayseri sübaşılığına tâyin ettiği bu menşûrunda onu «Şam ve Ermen illerinin pehlivanı *İnanç bilge tuğrul-tekin uluğ sü-başı beg* Kemâleddin Kâmyâr bin İshak devlet ve saltanatın yardımcısı, mücâhidlerin arkası, her gittiği yerde ve her işde muvaffakiyet kazanmış ve doğumundan beri bu mübarek

[87] İbn Bîbî, s. 446-450; Ebû'l-Ferec, s. 400-401; *Muhtasar üd-düvel*, s. 436; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 373; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 188.

hânedanın nimetlerini tatmış» demekte ve Antalya'da verilen bu tâyin menşûru ile bu büyük şahsiyetin kudret ve hizmetleri öğülmektedir[88].

12. Alâeddin Keykubâd'ın Son Zamanları

Eyyûbîlerin başı ve Mısır-Suriye hükümdarı Melik Kâmil, oğlu Melik Salih'in idâresinde bulunan Şarkî Anadolu ve Şimalî Suriye'ye aid birçok beldeleri Sultan Alâeddin Keykubâd'ın fethetmesi ve dönmesi üzerine, ordusu ile hareket etti; dört ay zarfında bütün bu şehirleri geri aldı; bütün Selçuklu beglerini esir edip zincire vurdu; Mısır'a gönderdi. Hattâ bazılarını çuvallar içine atıp sürükletti; çok geniş yağma ve tahriplere girişti. Halk da esir ve katlolmaktan kurtulamadı; Urfa kalesini de yıktı. Alâeddin Keykubâd'ın tâbiiyetinde ve şark seferinde hizmetinde bulunan Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'ın memleketine yürüdü. Ona aid, Mardin civarında, Arapların Dunaysar ve Türklerin Koçhisâr (Kızıl-tepe) dedikleri şehri, câmii müstasna, tahrip etti. Havâlinin halkını esir ve mallarını yağma etti. Mısır sultanı Artukluların bu zengin ülkesinden o kadar çok ganimet götürdü, ki Kahire'de güzel bir kadın 50 gümüş dirheme, iyi bir katır 30 dirheme ve bir kuzu da bir dirheme satıldı. Bu müthiş istilâ ve tahripler cereyan ederken Mogollar da 50,000 kişi ile Erbil havâlisine akın yaptılar. Oradan Dicle'yi geçerek Sincar'a vardılar; yağma, esir ve katl yaptılar. Suriye'ye gitmekte olup Sincar civarında konaklayan ve Suriye'ye ilerlemekte olan çok büyük ve zengin bir kervanı da soydular; tüccar ve yolcuları öldürüp bütün para ve mallarını aldılar ve oradan döndüler[89].

Bu istilâlar 1236 yılı başlarında (633 Cemaziyelâhir'inde) nihayete erdi ve Melik Kâmil Mısır'a döndü. Onun Selçuk beglerine yaptığı vahşet her tarafta nefret uyandırdı. Alâeddin Keykubâd Melik Kâmil ve kardeşi Şam hükümdarı Melik Eşref'in bu cinâyetlerini öğrenince şarka bir ordu gönderdi. Bu ordunun başında Kadı Şerefeddin Erzincanî'nin oğlu Tâceddin Pervâne bulunuyor; Hârizm askerleri de Kayır-han'ın kumandasında bu sefere katılıyordu. Bir müddet Amid (Diyârbekir)in muhasarası ile uğraşan Selçuklu ordusu müstahkem sûrlar karşısında bir şey ya-

---

[88] Bu menşûr ve Kemâleddin Kâmyâr'ın hayatı hakkında bizim *Resmî vesikalara* (s. 74-82), menşûrun Farsça metni (s. 89-93) bak.

[89] Zehebî, Topkapu, XV, s. 302b; İbn ül-'Amîd s. 336a; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 373; Ebû'l-Ferec, s. 402; *Muhtasar üd-Düvel*, s. 346; İbn Vâsıl, s. 192a; İbn ül-'Adîm, s. 188; Ebi'l-Fidâ, III, s. 165; Sıbt (Haydarâbad) s. 695; Baybars, s. 125b.

pamıyordu. Tarihî büyük istilâlara dayanan bu sûrlar Melikşâh'dan itibaren birçok Türk hükümdarları tarafından da tamir ve inşâ olunmuştu. Bu durumda Amid sûrları karşısında fazla vakit kaybetmeyen Hârizm hanları kendi sultanları Celâleddin Mengübirti gibi büyük bir hükümdara iltica hakkı tanımadıkları ve bu sebeple öldürülmesine sebebiyet verdikleri için bu havâlide hüküm süren Mardin ve Musul hükümdarlarına karşı kin besliyorlardı. Bu fırsattan faydalanarak buralarda Melik Kâmil gibi yağma ve tahribe giriştiler. Alâeddin Keykubâd Amid'in fethi üzerinde israr ettiği için Şemseddin Muhammed İsfahânî'yi yeni bir ordu, mühim hazine ve silâhlarla muhasaranın devamına memur etti. Rivâyete göre bu yeni kuvvetler içinde Türk askerlerinden başka Frenk ve Alman ücretlileri de vardı. Sultan bu işe o kadar ehemmiyet veriyordu, ki bir demirciye mancınıkların 2, 3, 5, 10 *men* ağırlığında yuvarlak taşların kalıplarını yaptırıp, diğer silâhlarla birlikte, hayvan sırtında Diyârbekir'e sevketti. Fakat oradan gelen mektuplar kış basmakta olduğu için Amid'in fethi mümkün olamıyacağını blidiriyordu. Bunun üzerine Sultan ve Kemâleddin Kâmyâr gelecek baharda bir yıllık muhasara ve silâh ile şehri, hem de dışarı ile her türlü münasebetlerini kesmek suretiyle, elde edeceklerini ve bizzat ordunun başında bulunacaklarını kararlaştırdılar. Diyârbekir'in birinci muhasarası ciddî bir hazırlığa dayanmıyor; cenubî şarkîde vukubulan fetihler arasında bir başlangıç sayılıyordu. Bu ikinci muhasaranın da sûrların ihtişam ve metanetine uygun bir ehemmiyette hazırlanmadığı muhakkaktır. Bununla beraber Selçuklu sultanı bu muvaffakiyetsizlikten çok müteessir olmakla beraber bir ses çıkarmadı ve 1237 senesinde daha büyük bir hazırlıkla ve bizzat ordunun başında bulunmak düşüncesiyle askerlerin yurtlarına dönmelerine müsaade etti. İbn ül-Füvatî'ye göre Amid muhasarasında iki taraf arasında şiddetli savaşlar oluyor; çok insan ölüyordu. Halk yiyecek sıkıntısına uğradı; Eyyûbî hükümdarının müracaatı üzerine Halîfe, Ebu Muhammed Yusuf bin el-Cevzî'yi 634 (1236) da elçi olarak Amid'e gönderdi. Selçuklu kumandanı Halîfenin mektubunu gözüne ve başına koyarak okumuş; derhal muharebeyi durdurmuştur[90].

Sultan Alâeddin Keykubâd, mutadı üzere, kışı Akdeniz sâhillerinde ve hususiyle kendi şehri Alâiye'de geçirmek üzere o tarafa hareket etti. Yukarıda Sultan Alâeddin'in Mogol Hanı'na elçi gönderdiğini kaydetmiştik. Fakat sultanın Mogollara gönderdiği bu elçinin kim olduğunu ve dönüşünü bilmiyoruz. İbn Bîbî kendi ailesinin Anadolu'ya gelişini ve ba-

[90] İbn Bîbî, s. 450-452; Ebû'l-Ferec, s. 401; İbn ül-Füvatı, *el-Havâdis el-Câmi'a*, s. 91.

bası tercüman Mecdeddin Muhammed'in Mogollara elçi olarak gönderildiğini yazarsa da bunun Alâeddin'in bahis mevzuu elçiliğini yaptığına dair hiç bir işaret yoktur. Öte yandan o Alâeddin Keykubâd Alâiye'de iken, 1337 baharında, Oktay Kaan'dan gelen bir elçiden tafsilâtıyle izahat verir. Bu Mogol elçisi Erzurum'da yerleşen Emîr Şemseddin Ömer adlı bir tâcir olup o «*Biçin* (maymun) yılı, 633 (1236) senesinde» yazıldığı kayıdlı bir yarlığ ile dönmüştür. Aslen Azerbaycan'da Kazvin şehrinin ileri gelenlerinden olup bizzat kendi elçiliğini ve seferini şöyle anlatır: «Ben hâdiselerin tesiri ile vatanımı terk edip ticârete atıldım ve hayatımı bu meslekte kazanmağa başladım. Erzurum'a gelince pek çok nimetlerle dolu, lûtuflarla süslü ve ahenkli bir şehir gördüm. Burada kalmak ve cennet gibi güzel bu beldede mesken sâhibi olmak istedim. Şehirde rahat edebileceğim bir ev seçip elde ettim. Bir müddet seferden vaz geçip bu hoş beldede oturdum. Nihâyet çok mal ve kumaşlar toplayarak Türkistan yolunu tuttum; çok mücevherat, kıymetli mamûller (murass'), nefîs ve zarîf eşya elde ettim. Bir ara bunların büyük han'ın hazinesine lâyık nesneler olduğunu düşündüm. Yol çok uzak olmakla beraber o tarafa sefere çıktım. Han'ın sarayı ve hazinesi bana açıldı. Bu sâyede çok para kazandım. Bir gün hazineye kumaş arzederken Han orada bulunuyordu. Bana nereden geldiğimi sorunca Rûm (Anadolu) dan cevabını verdim. Han o memleket Sultan Alâeddin Keykubâd'ın kudretli ve uğurlu elinde midir? Evet dedim. Onun pâdişâhlıkta yolu ve hareketi nasıldır? diye buyurdu. Ben de «dünyaca beğenilmiş ve İslâmda misli gelmemiş bir pâdişâhtır; dini ve görüşü sağlam; âdaleti geniş, aklı kâmil, memleketi mamûr, serveti çok, halkı hoşnuddur. Kendi memleketinde zâlimler ve yol kesiciler onun siyaseti ve kahrı sâyesinde meydana çıkamaz. Adâlet tevziinde kuvvetli ve zayıf arasında fark gözetmez. Ülkesini idârede dirayetli ve düşman avlamakta uyanıktır» dedim. Bunun üzerine buyurdu, ki bu kadar yüksek hasletlere ve güzel vasıflara sâhip bir hükümdarın bizim yardım ve âtıfetimizden mahrûm kalması yazık olur. Ona bizim pâdişâhlığımızla «*il*» (barış hâlinde) olmasını bildirelim, ki onun memleketi mamûr ve halkı asûde kalsın; bizim hükümdarlığımız zamanında *süyürgamişî* (ihsan) ve îzâzımıza nâil olması için seni ona elçi göndermek istiyorum» dedi. Ben tüccar bir kimseyim; elçilik işlerini ve inceliklerini bilmediğim için kusûr işler ve yüksek eşiğinizin itâblarına uğramaktan korkarım» diye cevap verdim.

Oktay Kaan Emîr Şemseddin Ömer'e itimad ettiğini söyliyerek onu Tudâvun ve Urumtay adlı iki Mogol nökeri ile birlikte Selçuklu sultanına gönderdi ve sultana takdim edilmek üzere de ona bir altun ve iki gümüş *payza* ile bir de yarlığ verdi. Bize kadar gelen bu yarlığın metnin-

de Han, Sultana, kendisinden çok iyi haberler aldığını, halkın ve gidip gelenlerin idâresinden hoşnûd olduklarını ve bundan dolayı memnun kaldığını, bu sebeple saltanatta daima huzûr içinde bulunmasını söyler ve şöyle devam eder: «Tanrı bizi yücelttiği için dünyayı bizim uruğumuz (soyumuz)a lâyık gördü. Sen beğenilen yolda bulunduğundan sizi bizimle «*il*» yolunda olmağa ve ferman tutmağa dâveti faydalı buluyoruz. Zirâ bizim ile «*il*» olmayanlara ve kafa tutanlara zararımız dokunur; ordumuzu onların memleketlerine gönderir; kendilerini keser, kadın ve çocuklarını esir alırız; yurtlarını harap, mallarını yağma ederiz». Yarlığ, yukarıda belirttiğimiz, yazılış tarihinin kaydı ile nihâyet bulur[91].

Sultan Alâeddin Keykubâd, Han'ın elçisi Şemseddin Ömer ve iki Mogolun Kayseri'ye geldiğini Alâiye'de iken Mübârüzeddin Çavlı'nın haber göndermesi üzerine öğrenmiştir. Orada bulunan devlet adamlarına elçi heyetini çok iyi ağırlamalarını emreder. Bahar mevsimi olduğu için Kayseri'ye gelen sultan bir yandan ordusunu Diyârbekir üzerine hazırlarken elçileri de kabûl eder; Han'ın yarlığını (mektubunu) okuyup teşekkürlerini beyan eder ve elçinin müslüman oluşundan da memnuniyetini belirtir. Fakat ilk endişesi «*il*» olmak tabiri ile Mogolların neyi kasdettiklerini ve memleketine bir tama' mânasının olup olmadığını sordu. Elçi bununla hâkimiyet ve istilânın asla bahis mevzuu olmadığını, sadece Han'a her yıl kıymetli eşya, at gibi hediyeler göndermekten ve dostluktan ibaret bulunduğunu belirtti. Cihân hâkimiyetinin Tanrı tarafından kendilerine verildiğine mutlak surette inanan Mogollar, birçok kültür unsurları gibi, bu inanışı da Türklerden almış bulunuyor; fakat onu kendi mizaclarına, iptidaî hallerine ve aristokratik bünyelerine uygun olarak çok sert bir mânada anlıyorlardı. Bu sebeple de bütün Asya'yı ve Avrupa'nın yarısını kan ve ateş içinde bırakan Mogollar dünya hâkimiyetinde kendilerine şerik tanımıyorlardı. Nitekim Papa'nın elçileri, Baycu Noyan'a, hıristiyanların başı ve insanların en büyüğü tarafından geldiklerini söyleyince Mogol kumandanı gazaba gelmiş ve dünya hâkimiyetinde Kaan'ın bir şeriki olamıyacağını belirtmiştir[92]. Mogollar Alâeddin Keykubâd'a kendi cihân hâkimiyetlerini kabûl etmesi suretiyle onunla «*il*» olmak, yâni sulh hâlinde yaşamakla mevcûd hükümdarlar arasında en yüksek mevkii vermiş bulunuyorlardı. Bu da şüphesiz onun kudreti, siyasî anlayışı sâyesinde mümkün oluyor ve Celâleddin Hârizmşâh'a yaptığı tavsiyelere

---

91 İbn Bîbî, s. 452-454. «*İl olmak*» için bak. Quatremère, *His. Mongols*, s. 75.

92 Bak. *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* (I, s. 96-99).

uygun davranıyordu. Esasen siyasî şartlara göre Selçuklu sultanı Türkiye hududları dahilinde bir hâkimiyetin temsilcisi olmakla beraber, ecdâdının cihân hâkimiyeti mefkûresine ve bizzat bu şuûra yabancı değildi; saltanatı boyunca da daima muzaffer olmuştur. Fakat, onun da Hârizmşâh'a ifâde ettiği üzere, dünyayı alt-üst eden hiç bir devlet ve hükümdarın mukavemetine imkân vermeyen Mogol kudreti karşısında Oktay Kaan'ın bu dostane ve saygılı teklifini kabûl etmemek, sembolik bir anlayışla onların cihân hâkimiyeti dâva ve inançlarına meydan okuyup kışkırtma yoluna sapmak akıl kârı değildi. Alâeddin Keykubâd bu muhakeme ile ve Mogolların sembollerine saygı göstermek suretiyle Han'ın teklifini kabûl ediyor; Türkiye'yi bir taarruzdan koruyordu. Nitekim Alâeddin Keykubâd zamanında Mogolların etrafta devam eden istilâ ve akınları Türkiye hududları dışında kalmakla onun kudretine, siyasî anlayışına ve her tarafta kazandığı itibara ne derece saygıda bulundukları görülmüştür. Bu durumda Sultan elçi ile Türkiye'ye mahsus hediyelerin gönderilmesini emretti[93]. Bununla beraber Mogolların Sultan Alâeddin'e karşı gösterdikleri bu müstesna saygı şüphesiz, yine de onun kudreti ve Anadolu'nun aşılmaz arazisi ve kaleleri sâyesinde olmuştur. Nitekim onun ölümünden sonra da Türkiye'ye dokunmayan Mogollar nihâyet oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in ve onun idâresinde devletin zaaflarını öğrenince derhal Anadolu'nun istilâsına giriştiler. Bu da Keykubâd'ın yüksek zekâ ve şahsiyetinin Mogolları nasıl tecavüzden alakoyduğunu göstermektedir.

Alâeddin Keykubâd, Mogol elçileri ile temas ederken askerlerini de sefere hazırlıyor; Kayseri'de Meşhed ovasında büyük bir ordu toplanıyordu. Gayesi Amid (Diyârbekir)i fethetmek ve emîrlerine vahşet yapan

---

[93] İbn Bîbî, s. 454-456. Müellif burada Alâeddin Keykubâd'ın 1 Haziran 1237 (4 Şevvâl 634) günü ölünce yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in elçiye ve iki Mogol nökerine beylerini göndererek «B a b a m s a n a kardeşim diye hitap ederdi; ben pederim diyor; babam gibi Mogollarla «*il*» olmayı kabûl ediyorum dedi ve Sultan Alâeddin'in hediyeleri Har-i Mısrî lâkabı ile maruf Fahreddin'in refakatinde Malatya'ya gönderdi. Elçi Horasan'a varınca Mulhidler (İsmâililer) yolu kesip kendilerini üç ay, on gün kalede hapsettiler. Haberi alan Han, Cormagon Noyan'a emir gönderip elçiyi kurtarmış; o da arkadaşları ile Han'a varmış; *il* olmanın kabûl edildiğini, hediyeler hazırlandığını, fakat bu esnâda Sultan Alâeddin'in öldüğünü arzetti. O da üç defa «*Kıran, kıran, kıran!*» diye üzüntülerini ifâde etmiş; Keyhüsrev'in *il* olmayı kabûlünü memnûniyetle karşılamıştır. Onu yine Anadolu'ya «*basgak*» olmak üzere gönderdi ise de Irak'a geldiği zaman Baycu Noyan'ın Köse-dağ'da Gıyâseddin Keyhüsrev'i bozguna uğrattığını (1243) öğrenince artık durum değişmiş ve Mogollar ile münasebetler tamamiyle alt-üst olmuştu.

Melik Kâmil'e tam bir darbe vurmaktı. Bu sırada diğer Eyyûbî melikleri ile Melik Kâmil arasında çıkan gerginlik de onun bu seferine yardımcı bir durum yarattı. Gerçekten Eyyûbî melikleri Melik Kâmil'in memleketlerini işgâl edeceğinden ciddiyetle korkuyorlardı. Bu sebepledir, ki bir kısmı sultan ile ittifak yapmak üzere Kayseri'ye elçiler göndermişlerdi. Bunlar arasında Haleb Eyyûbî hükümdarı Melik Nâsır, Alâeddin Keykubâd'a elçi ve hediyeler yolladı. Gizli olarak da Menbic kadısı Evhadeddin'i gönderip tedafüî ve tecavüzî bir anlaşma yapıldı. Bu sâyede Türkmen Kangar begin kumandasında Türkmenlerin Haleb vilâyetine yaptıkları akının Selçuklu sultanı ile alâkalı olmadığı anlaşıldı. Hattâ sultan bunların aldığı malları da tazmin ve iade etti. Diğer Eyyûbî melikleri ve Melik Eşref bile Selçuklu sultanı ile ittifak yaptı ve Melik Kâmil'i bu suretle yalnızlığa mahkûm ettiler. Mogol istilâsının Musul taraflarında tekrar baş göstermesi üzerine Halîfe Selçuklu sultanı ile Melik Kâmil arasında sulh yapmağa çalışıyordu. Bu hazırlıklar karşısında Melik Kâmil'in elçisi dahı Kayseri'ye geldi. Böylece Kayseri Mogol, Halîfe, Eyyûbî nihayet Frenk ve Mağrib elçileri ile doldu, ki bunların bazıları geldiği zaman Sultan Alâeddin'i ölü bulmuşlardı. Sulh teşebbüslerine rağmen sultanın Melik Kâmil'e karşı hareketi ve Diyârbekir'in fethi kararını değiştirdiğine dair hiç bir işaret mevcûd değildi. Onun Diyârbekir üzerinde ısrarının bir sebebi Anadolu'da millî birliği ikmal etmek, diğeri de Mogollara karşı Diyârbekir'in müstahkem bir mevki olarak fevklâde ehemmiyetini düşünmek olduğunu tahmin etmek mümkündür[94].

Sultan Ramazan bayramını, Meşhed ovasında, büyük geçid resmi *('arz)* ile tesid etti. Bu askerler sultanın en büyük ordusunu vücûda getiriyordu. İbn Bîbî ve Ebû'l-Ferec'e göre bu büyük orduda *iktâ* (timar)ların sipâhileri ve Uc Türkmenleri başlıca yekûnu teşkil etmekle beraber Hârizmliler, Ermeniler ve Rûmlar (vassal olarak), Gürcü, Frenk, Rûs, Kıpçak ve Kürtler de ücretli asker sıfatiyle bu sefere katılıyordu. Bayram şenlikleri sultanın iştirakiyle ve üzerinde hilâl bulunan saltanat sancağı dalgalanırken cereyan ediyordu. Sultan at üstünde murassa' ve mücevherli elbiseleri ile heybetli bir kıyafette merâsim meydanına geldi. Elinde bir mızrak olarak Emîr Celâleddin Karatay ile *bala-tekin* (polo) oynuyor; bütün devlet erkânı, elçiler ve askerler oyun ve eğlencelerle bayramı tes'id ediyor; çeşitli hünerler gösteriliyordu. Sultan bu esnada üç başlı otağ *(serâ-perde)*a girdi ve namaz kıldı. Sultan bayramın üçüncü günü

---

[94] İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 194-195; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 377; Zehebî, XV, s. 303; İbn Vâsıl, s. 194a-195b; Ebû'l-ferec, s. 402; *Mustaar üd-düvel*, s. 436; Baybars, s. 126b; İbn Bîbî, s. 458.

Kayseri'ye gelen bütün ecnebi elçileri büyük bir ziyâfete dâvet etti; bütün devlet erkânı, begler ve büyükler bu ziyâfette hazır bulunuyordu. Çeşitli çalgı âletleri ve hânendelerin ruhlara ferahlık veren hoş sesleri arasında, altun ve gümüş tabaklar içinde nefîs yemekler yeniyor ve şerbetler içiliyordu. Bu esnada *çaşnigîr* Nasreddin Ali, sultanın önüne pişmiş bir kuş koyup parçaladı. Sultan birkaç lokma yedikten sonra bir sancıya tutuldu; meclis de perişan oldu ve derhal Keykubâdiye sarayına gitti. Iztırap arttı; ishal geldi ve kan boşalmağa başladı. Büyük sultan, Celâleddin Karatay'a: « Benim işim sona erdi; kendimde ümidim kalmadı. Kemâleddin Kâmyâr'ı çağır; ona memleket meseleleri hakkında vasiyetler yapacağım» dedi; fakat az sonra konuşma melekesini de kaybetti. Kemâleddin Kâmyâr gelince sultanın işaretlerinden bir şey anlayamadı. Bayramın dördüncü günü 634 Şevvâl (1 Haziran 1237) pazartesi sultan hayata vedâ etmişti. İki gün sonra cenazesi Konya'ya götürülüp ecdadına aid *Künbed-sarây* (türbe) da defnolundu.

Sultan Alâeddin Keykubâd elçilerin kabûlü, büyük sefer hazırlığı ve bayram merâsimleri sırasında ve ölümünden önce devletin kaderi ile ilgili bazı mühim kararlar da aldı. Sıvas vâlisi ve sultanın çok yakını bulunan Fahreddin Ayaz'ın ölümü üzerine onun yerine Kayır-han'ı tâyin etmekle Hârizm begleri ve askerlerine verdiği itibar ve mevkii gösterdi. Büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i tekrar Erzincan meliki, Şemseddin Altun-aba'yı da ona atabeg ve beglerbegi tâyin etti. Fakat bu tâyinlerin en mühimmi küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı kendisine veliahd yapmasıdır. Sultan bu muhteşem merâsimde bütün devlet erkânını, istesin ve istemesin, veliahda yeminle bi'at ettirdi ve Selçuklu Türkiye'sinin en büyük insanı dünyadan ayrıldı[95].

13. «Uluğ» Keykubâd'ın Şahsiyeti ve Kültür Siyaseti

Alâeddin Keykubâd tam 17,5 yıllık bir saltanat sürdükten sonra öldüğü zaman henüz çok genç idi ve 45-50 yaşları arasında bulunuyordu. Bazı kaynaklar Sultanın son ziyâfette kuş eti yerken zehirlenmesini oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e atfederler. Keyhüsrev büyük evlâd olmasına rağmen Eyyûbî prensesi Melike-i Âdiliyye'den doğan küçük oğlu İzzed-

[95] İbn Bîbî, s. 458-459; Ebû'l-Ferec, s. 402; *Muhtasar üd-düvel*, s. 437; İbn ül-'Adîm, s. 196; Baybars, s. 127a; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 377.

din Kılıç Arslan'ın veliahd gösterilmesi, nihâyet Keyhüsrev'in liyakatsızlığı ve garip ahvâli böyle bir cinayetin mümkün olabileceğini düşündürür[96]. Bununla beraber Sultanın ölümünde veliahd henüz 8-9, Gıyâseddin takriben 16 yaşlarında ve sultan da genç bulunmakla bu cinayetin genç şehzâde tarafından yapılması ve bu hususda gösterilen istical izah edilemez. İbn Bîbî bu hâdise hakkında hiç bir îmada bulunmaz. Bununla beraber Sultanın küçük şehzâdeyi velihd tâyin ederken devlet erkânını ona bi'ate zorladığına dair işaretlerin de bir mânası vardır[97]. Sultanın Keyhüsrev dururken küçük oğlunu veliahd yapmasında onun Eyyûbî melikesinden doğması değil büyük oğlunun artık belli bulunan liyâkatsızlığının başlıca âmil olduğu muhakkaktır. Bu arada Sultanın Hârizm emîrlerine büyük mevkiler vermesi de devlet erkânı arasında bazı endişelerin uyanmasına ve Keyhüsrev nâmına Sa'adeddin Köpek gibi meşûm şahsiyetlerin rol oynamasına fırsat vermiş gözükür[98].

Mogol istilâsının dünyayı harap ettiği bir zamanda büyük işler gören, daha büyüklerini yapmağa hazırlanan Sultan Alâeddin Keykubâd ilim, kültür, iktisadiyat ve sanat bakımlarından çok ileri ve müreffeh bir Türkiye kurduktan sonra henüz genç yaşda ölmekle bu memleketin tarihinde anî ve büyük bir kayıp olmuş; bir dönüm noktası başlamış; onun varlığı ve siyaseti sayesinde Türkiye hududlarına saygı gösteren, hattâ sultanın fetihlerine devamına seyirci kalan Mogolların, ölümünden sonra, Selçuklu devletine karşı tecâvüze girişmeleri onun yokluğu ile felâketlerin birbirini takıp etmesine sebep olmuştur. Ebû'l-Ferec'e göre Sultan Alâeddin devrin hükümdarları arasında emsalsiz idi. Mükemmel bir kafaya, yüksek bir siyasete ve afîf bir bedene sâhip idi. Devletinin kudret ve şerefini yükseltti. Mütecavizlere karşı şiddetli, fakat âdil davranırdı. Heybeti halkın kalbinde yerleşmiş ve kendisine tam bir itaat sağlamıştı. Memleketinin hududlarını genişletti; birçok hükümdarlar önünde itaat arzettiler. Âlem bu sultan önünde eğildi. Bu sebeple de onun için «Dünyanın sultanı» *(Sultan ül-âlem)* denilirdi[99]. Nitekim

---

[96] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 47; Kadı Ahmed, s. 296; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, Tahran 1339, s. 477.

[97] *Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri* (Belleten sayı XLV, s. 24-25) adlı araştırmamıza da bakınız. İbn Bîbî: «*Umerâ mutâbaat-i in ma'na mülzem kerdanid; tâ heme rağbeten ve rehbeten îmân mubâya'at ferâhum dâdend ve ber velâ ve hevâ-i o îmân vesik yâd kerdend*» (s. 459) der.

[98] Aşağıda Keyhüsrev bahsine bakınız.

[99] *Muhtasar üd-düvel*, s. 437; *Chronography*, s. 402-403. B. 'Aynî de Sultanın «akıllı, şecî, âdil ve heybetli» olduğunu Alâiye'yi, Konya, Kayseri, Sıvas ve Malatya sûrlarını inşâ ettiğini belirtir (*'Ikd ül-Cumân*, Veliyüddin Ef. (2391) s. 188.

kitâbe ve meskûkâtta kullanıldığı gibi Halîfe de ona yazdığı menşûr ve mektuplarda kendisine «*Sultan ul-a'zam*» sıfatını veriyordu. İbn Bîbî de müslüman ve hıristiyan bir takım hükümdarların ondan hükümdarlık menşûrları alıp adına para bastıklarını ve hutbe okuduklarını belirtirken bu durumu teyid eder[100]. Nitekim, yukarıda görüldüğü üzere, Artuklu ve Eyyûbî melikleri, Ermeni, Trabzon ve hattâ İznik Rûm hükümdarları onun vassalları idiler ve kendisine harâc ile birlikte ihtiyaç halinde asker de gönderiyorlardı. Halîfenin onu mevcûd sultanların en büyüğü *(Sultan ül-a'zam)* olarak tanıması bilhassa Hârizm ipmaratorluğunun son pâdişâhı Celâleddin Mengü-birti'ye ve Eyyûbîlere karşı kazandığı zaferler dolayısıyle tabiî idi ve bir gerçeği ifâde ediyordu. Celâleddin Hârizm-şâh'ın, henüz en kudretli ve Tatarlara meydan okuduğu bir zamanda Alâeddin onu Mogollara karşı isabetli bir siyasete yanaştıramadığı ve Ahlat muhasarası ile artık zararlı olmağa başladığı için Selçuk sultanı olarak vazifesini yapacağını bildirirken kendi kudretine bizzat inanıyor ve tarih şuûruna da bağlı bulunduğunu belirtiyordu. Nitekim Hârizm-şâh'a millî birlik duygusunu, Mogollara karşı dostluk ve ittifak düşüncelerini anlatırken Büyük Selçuklu sultanı Melikşâh ve Sancar'ı örnek gösteriyor; Mogol tehlikesine karşı almayı teklif ettiği tedbirler sâyesinde İslâm dünyasında ve tarihte iki Türk hükümdarının (Alâeddin ve Celâleddin) ebedî bir nâm bırakacaklarından da emin olduğunu belirtiyordu[101]. Çağdaş müellif Ermeni Sempad, Papa'nın ve Alman imparatorunun da onunla dostluk yaptığını söyler[102].

Alâeddin Keykubâd ilim, kültür, sanatı ve mensuplarını himâyeye düşkün ve bizzat yüksek bir kültüre sâhip bulunuyordu. Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Rumca da biliyor ve bu son ikisinde de konuşabiliyordu. Onun meclislerinde siyasetten başka ilim ve kültür meseleleri de münakaşa edilirdi. Rivâyete göre Malatya'da Süryânî (Ya'kubî) tabîb İbn Kerâyâ sultanın yakın dostu idi. Tıpda iyi âlim olmadığı halde Alâeddin Keykubâd hükümdarların hayatı, devrin şahısları hakkında bilgisi, güzel sohbetleri ve iyi Rumcası dolayısıyle onu yanından ayırmazdı. Sultan 632'de Harput'u almak için Malatya'dan hareket edince tabib beraber değildi. Bir saat ayrılığına dayanamayan Alâeddin geceyi Fırat üzerinde geçirirken kayıkçıların reisine, tabib sabahleyin gelirse onu geçir; geç kalırsa geçirme emrini verdi ve ikindi vakti gelince reis (şihna) sultanın emrine göre geçişine müsaade etmedi. O da bu değişiklik üzerine

---

[100] İbn Bîbî, s. 224, 229, 417, 458.
[101] İbn Bîbî, s. 379-380; *Resmî vesikalar*, s. 102-105.
[102] *Documents armeniens*, I, s. 648.

döndü ve zehir içerek öldü[103]. Sultan örnek İslâm hükümdarları gibi tarih ve siyaset kitaplarına meraklı idi. Sultanın okuduğu eserler arasında Nizâm ül-Mülk'ün *Siyâset-nâme*si, Gazâli'nin *Kimyâ-i Saâdet*'i ve *Kâbûs-nâme*'nin adları kaydedilmiştir[104]. Ermeni vekayinâmecisi Sempad Sultan Alâeddin'in âlim ve nucûm ilmine meraklı olduğunu yazar[105]. Nitekim bu alâka dolayısıyledir, ki Celâleddin Hârizmşâh'a gönderdiği elçi vasıtasıyle Ahlat'ta Hârizmşâh'ın yanında bulunan Müneccime Bîbî'nin şöhretini öğrenmiş; onu Şam'da buldurup Konya'ya getirtmiş ve bu aileyi hizmetine almıştır[106]. İlim adamlarını himâyede çok ileri gidiyor; Mogol istilâsı önünde kaçan Türkistanlı, İranlı ve başka âlim, edib, şâir ve sanatkârlara Türkiye'yi bir sığınak ve himâye sahası yapmakla memleketin kültürünü daha fazla yükseltmek imkânını buluyordu. Anadolu'da tasavvufda mühim bir rolü olan Şahâbeddin Sühreverdî, Halîfenin elçisi olarak, Türkiye'den dönerken Sultanın henüz büyük icraatı görülmediği halde Malatya'da rastladığı Necmeddin Râzî'ye «Her ne kadar pâdişâhlara yaklaşmak doğru değilse de bu genç, dindar, ilimden tam nasîbi olan, tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu sultanın himâyesine gir; ona ve Anadolu (Rûm) halkına faydalı ol» tavsiyesini yapar. Nitekim Mogol istilâ, tahrip ve kıtallerinden kaçan Necmeddin Râzî Kayseri'ye gelir ve Sultan Alâeddin'in hizmetine girer. O bu münasebetle: «Müslümanlar emniyet, âsâyiş ve huzûru Selçuklu hânedanının mübârek sancağı *(çetr)* gölgesinde buldular. Bu dindar pâdişâhlar zamanında yapılan medreseler, hânekâh (zâviye)lar, ribâtler (kervansraylar); hastahaneler, köprüler ve başka hayır müesseseleri hiç bir devirde vücûda getirilmemiş; âlimlere, zâhidlere ve halka gösterilen himâye ve şefkat, girişilen gazâlar ve kazanılan zaferler hiç bir zamanda vukûbulmamıştır. Bu husus o kadar malûmdur, ki tafsilâta lüzûm yoktur. Zirâ Türkistan, Fergana, Mâverâünnehir, Hârizm, Horasan, Gûr ve Sîstan (bugünkü Efganistan), İran, Irak, Diyârbekir, Suriye ve Rûm (Anadolu) ülkeleri onların ve kölelerinin eserleri ile doludur. Müslümanlar bu mübârek hânedana dua ve senâ ile meşguldürler» derken hem

---

[103] Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 444.
[104] İbn Bîbî, s. 228.
[105] *Doc. arm.* I, s. 645.
[106] İbn Bîbî, s. 442.

umumiyetle Selçukluların tarihî rollerini, hem de hususiyle Alâeddin Keykubâd'ın hizmetlerini belirtmiştir[107].

Sultanın Türkiye'yi bir emniyet ve medeniyet ülkesi hâline getirmesi, Mogollar önünde kaçan Türkmen göçebeleri gibi, ilim ve sanat sâhiplerini de bu memlekete çekiyordu. Bu münasebetle Horasan'dan kalkıp birçok memlekette seyyahat eden Mevlânâ Celâleddin'in ailesi de Sultan Alâeddin Keykubâd'ın dâveti ile Konya'da yerleşmiş; bu sâyede Mevlânâ Celâleddin ve Mevlevîlik Türk kültür ve sanatında asırlarca süren büyük hizmetler görebilmiş; onların zâviyeleri Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde birer kültür, medeniyet ve mefkûre ocağı olmuştur. Keykubâd âlimlere, şeyhlere çok hürmet ediyor; dualarını almakta kusur etmiyor; mühim zamanlarda evliyâ türbelerini de ziyâret ederek zafer için hacet diliyordu. Bahâeddin Veled'in Karaman'dan Konya'ya getirilmesi, sultanla münasebetleri ve ölümünden sonra da onun ruhaniyetine bağlılığı hakkında Mevlevî kaynaklarında mevcûd fıkralar bunu teyid eder[108]. Celâleddin Karatay, *taşt* (leğen) emîri sıfatiyle: «on sekiz sene sultanın hizmetinde bulundum; onun gecenin üçte birden fazlasını uyku yatağında geçirdiğini hatırlamıyorum. Bilâkis onu geceleri Kur'an okumak, namaz kılmak ve dua etmekle ve çalışmakla meşgul görürdüm» der. Keykubâd zamanında şeriat âlimlerinin çok yüksek bir derecede olduğu, mühim sefer ve savaşlarında geceleri zafer için dualar yaptığı, evliyâ türbelerini ziyâret edip dileklerde bulunduğu ve bu sebeple de rüyalarında nûranî şahısların kendisine zafer müjdeledikleri rivâyet edilir[109].

Türk-İslâm hükümdarları gibi Hanefî mezhebinde olduğu halde sabah namazlarını, Şâfiî usulüne göre, erken kılardı. Memlekette emniyet, âsâyiş ve âdalet tam idi. Yollarda eşkiya baskınları, mal ve insanlara tecavüz vukûbulamaz; bunlara karşı çok sert davranırdı. Bu sebeple de Sultanın heybet ve muhabbeti kalblerde hâkim ve şöhreti de dünyada yaygın idi. Devlet işlerinde, hazinenin irâd ve masrafları üzerinde çok hassas olup tasarrufa çok riâyet eder; nâiblerin devlet ve hasse irâdının muhafaza ve hesaplarında çok dikkatli hareket eder; sü-başıların âdalet, örf ve şeriatın revnakına halel getirmeleri hâlinde çok şiddetli mukabelede bulunur; zâlimleri cezalandırmakta ve mazlûmların hakkını almakta titiz davranır; miras ve terekenin korunmasında devle-

---

[107] Necmeddin Râzî, *Mirsâd ül-'ibâd*, Tahran taşbasması, s. 11-13; *Selçuklular tarihi*, s. 308; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* I, 176-177, 213.

[108] Eflâki, *Menâkıb ül-ârifîn*, I, s. 22, 25-27, 49-52, 30, 303; *Risâle-i Sipehsâlâr*, Hindistan taşbasması, s. 10-11.

[109] İbn Bîbî, s. 226-227, 243.

tin hassasiyetine çok dikkat gösterirdi[110]. Sultan Alâeddin Anadolu halkının şuûrunda efsâneleşmiş bir hükümdar olarak yaşamış ve âdaleti hakkında da bir takım menkıbeler teşekkül etmiştir. Mevlevî kaynaklarının rivâyetine göre Sultan Konya sûrlarını inşâ ettiği zaman Sultan ul-ulemâ Bahâeddin Veled'i bu muhteşem eseri gezip seyre dâvet eder. Bahâeddin Veled sûrların sağlamlığını, güzelliğini ve metanetini beğenir. Fakat yüz bin burc ve bedeni aşarak âlemi harap eden mazlumların dua oklarını ne yapabileceğini sorduktan sonra ona «Allah Allah; deyup cehd et ve cihâd'da bulun; adâlet ve ihsan kalesini yükselt, ki hayır duası askerlerini kazanasın. Zirâ bunlar senin için binlerce kaleden daha mühimdir; âlemin ve halkın emniyeti onlara bağlıdır» der. Nitekim Sultan da ölümüne kadar adâlet ve ihsanları sâyesinde muammer olmuştur[111].

Sultan Alâeddin dindarlığı, adâleti ve fazileti yanında, diğer Selçuklu sultanları gibi, hür düşünceye sâhip ve taassuptan da uzak idi. Devlet işleri, askerî seferleri, ilmî ve edebî meşguliyet ve sohbetleri dışında eğlenceye de vakit ayırır; mızrak, ok, top ve satranç oyunlarından hoşlanırdı. Müzik, resim, oymacılık, marangozluk sanatlarında ve mücevheratı takdirde çok mâhir idi. Konya sûrlarını, şehrin on iki kapısını heykel ve kabartmalarla süslemiş; Konya ve Kubâd-âbâd saraylarının dıvarlarını çini üzerinde yapılmış güzel insan resimleri ile bezetmiş olup bu da onun dindarlığı yanında sanat sevgisini ve hür düşüncesini meydana koymuş ve asırlarca seyyahların hayranlığı bu eserler üzerinde toplanmıştır. Bu resimlerin, yerli Rum tesirinden uzak, tamamiyle Türkistan ve Uygur üslûbunda yapılmış olmaları da sanat tarihi bakımından hususî bir ehemmiyet arzeder. Zirâ Türklerin fethi ile Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen çeşitli millî kültür unsurları ile birlikte Selçuklu Türkiyesinde müstakil bir Türk resim sanatının mevcûdiyeti hem bu eserlerle ve hem de yazılı kaynakların ifâdeleri ile meydana çıkmıştır[112]. Selçuklu ve Osmanlı sultan ve şehzâdeleri gibi Alâeddin Keykubâd da şiir ve edebiyata düşkün idi; bizzat güzel Farsça şiirler de yazardı. Onun kaleme aldığı şiirlerinden çok zarif bir kıt'a bu hususda da sanat kudretini gösterir: «*Uyanık ve uslu zamanım aklımın kefâretidir; mest olunca akıl benden giz-*

---

110 İbn Bîbî, s. 222-228.

111 Eflâki, I, s. 54. İslâm âlimlerinin bir takım halife ve sultanlar hakkında hemen aynı tavsiyelerde bulunduklarına dair kayıdlar kaynaklarda rivâyet edilmiş olmakla beraber bu fıkraların devrin psikolojisi bakımından tarihî kıymeti vardır. Mevlânâ Bahâeddin Veled'in Konya'ya geliş tarihinin sûrların inşâsından önce veya sonraya rastladığı henüz açıkça belli olmuş değildir (bak. H. Ritter, *Celâleddin Rûmî*, İslâm Ansiklopedisi).

112 Bak. *Selçuklular tarihi*, s. 289-301.

lenir; lâkin şarap iç; zira asıl hayat uyanıklık ve mestlik arasındadır»[113]. Alâeddin Keykubâd tarih ve şiire bağlılığı dolayısiyledir, ki şâir Kani'î Türkistan'dan Türkiye'ye gelip onun himâyesine ve sarayına girmiştir. Devrinde *Melik uş-şu'arâ* olan Kani'î, kendi rivâyetine göre, otuz ciltlik bir Selçuklu *Şeh-nâme*sini nazme almış ve «otuz seneden beri Selçukluların meddahıyım. Cihângir Keyhüsrev ve Keykubâd gibi pâdişâhların nâmı benimle yaşadı. Otuz cilt tutan bu eseri altın mürekkeple yazmak lâzımdır. Takriben 300,000 beyte varan sözlerimden yâdigâr kaldı» ifâdeleri eserinin mahiyetini belirtmiştir, ki Selçuklu tarihi hakkında müstesnâ bir kıymeti olan bu büyük eser maalesef bize kadar gelmiş değildir. Onun Melik uş-şu'arâ (şâirlerin hükümdarı) lâkabını taşıması şâirlik kudretinin artık her tarafta kabûl edildiğini gösterir[114].

14. Büyük Keykubâd'ın İktisadî Siyaseti

Sultan kültür faaliyetleri yanında iktisadî ve ticarî görüşleri, büyük inşâ hareketleri ile de Türkiye'yi en yüksek medeniyet seviyesine eriştirmiş ve bu devre kendi damgasını vurmuştur. Keykubâd'ın Ermenilere, Rûmlara, Haçlılara ve bilhassa deniz aşırı olan Suğdak'a karşı giriştiği seferler ticarî siyaseti ve görüşlerinin tatbikatı olarak çok mühim hâdiselerdir. 1220 İkinci Kânununda tahta çıkan Keykubâd'ın iki ay sonra, 8 Mart 1220'de Venediklilerle akd eylediği ticarî muahede bize kadar gelmiş olup babası Keyhüsrev ile ağabeyisi Keykâvüs zamanında yapılmış anlaşmaların bir devamı mahiyetindedir. Avrupa-Asya, Şimal-Cenub ülkeleri ve kavimleri arasında gelişen milletler-arası ticarî faaliyetler Alâeddin Keykubâd zamanında en yüksek seviyeye ulaşmış; Anadolu kervan ve transit yollarının kesifleştiği, birbirleriyle kesiştiği ve kaynaştığı bir ülke olmuş; ileri görüşlü bir sultan olarak derhal Venediklilere verdiği bu ticarî ferman onun iktisadî siyaseti ile alâkasını göstermiştir. Lâtince yazılı muahede: «Büyük Türkiye hükümdarı Alâeddin Keykubâd'ın şanlı elçisi» ile Venedik dukası adına Jacobus Teopulo arasında imzalanmıştır. Ferman Venedikli tâcirlerin sultanın memleketlerinde serbest ticâret yapmalarını, % 2 den fazla gümrük resmi alınmamasını, altın, gümüş, mücevherat ve zahirenin vergiden muaf bulunduğunu emreder, ki beglikler devrinde de bu siyaset muteber olup bu kıymetli maddelerin harice çıkarılmasına müsaade olunmuyordu. Türk tüccarları da Venedik-

---

[113] İbn Bîbî, s. 228.

[114] F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten, sayı XXVII, s. 293-294; Eflâkî, s. 221.

lilere aid memleketlerde aynı ticâret serbestisini kazanmış bulunuyor ve muahede-nâme hukukî birtakım maddeleri de ihtiva ediyordu[115].

Bu muahededen sonra Venedik ve Fransız tüccarları Türkiye'de daha faal bulunuyor; birtakım ticarî müesseseler kuruyorlardı. Kıbrıs kıralı Henri'nin Marsilyalılara, Province'lilere ve Montpellier tüccarlarına verdiği fermanda Türkiye'den gelen ve cinsleri gösterilen mallardan % 1 nisbetinde bir resim alındığı kayıdlıdır. Keykubâd'a 1228'de gelen bir Venedik elçisinden bahsedilmektedir. Her halde bununla alâkalı olarak Keykubâd ile Venedik arasında 1229'da imzalanan muahedeye göre Venedikliler bir yandan Asya ülkelerinin mahsullerini alıyor; öte yandan da bu zamanda Venedik'te gelişmeğe başlayan sınaî mamulleri Türkiye sınaî maddeleri, kumaşları, ipeği ve kokulu maddeleri ile mübadele ediyorlardı[116]. Bu devrin diğer sultanları gibi ve hususiyle Alâeddin Keykubâd bu ticareti teşvik bakımından çeşitli tedbirler almış; yolların emniyetine rağmen, zengin ticarî mallar taşıyan büyük kervanların karalarda düşmanlar veya Türkmenler ve denizlerde yabancı korsanlar tarafından tecavüze uğraması halinde bunların zararları devlet hazinesinden tazmin ediliyor ve bu suretle ilk defa olarak bir nevi d e v l e t s i g o r t a s ı tatbik ediliyordu[117]. Keykubâd ticâret kervanlarının hem emniyeti, hem de istirahati için büyük yollar üzerinde birtakım kervansaraylar inşâ ettirmiştir, ki ona aid bu ihtişamlı binalardan biri Aksaray, diğeri Kayseri yakınında bulunan Sultan hanlarıdır. Kayseri yakınındaki kervansarayın yolcularının iaşesi için vakıf koyun sürüleri olduğunu kaynaklar yazar. Bunlar Selçuklu medeniyeti, sanatı ve içtimaî hayatı hakkında görenleri hayran bırakan birer medeniyet âbideleridir. Bu konak yerlerinde yolculara zengin-fakir, müslüman-hıristiyan, hür-köle ayırmaksızın meccânî ve aynı miktarda yemek verilmesi ve hayvanlara da bakılması ise hayır ve insanlık bakımından daha fazla bir hayranlık vermektedir[118]. Keykubâd'ın

---

115 «*Selçuklular hakkında resmî vesikalar*» adlı eserimizde bu metnin bir tercümesi vardır (s. 143-146) ve ticârî muahede ve münasebetler hakkında izahat verilmiştir. Yine bak. W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 302.

116 Louis Mery, *Histoire de la Commune de Marseille*, Marseille 1841, I, s. 419-421; Mas Latrie, *Relation de l'île de Chypre avec l'Asie Mineur au Moyen-âge*, Paris 1879, s. 213 (Bibl. École de Chartes, I, II, s. 303); Mas Latrie, *L'île de Chypre, sa situation presente et ses souvenirs du Moyen-âge*, s. 209; A. Marin, *Storia Civile e politica del Commercio di Veneziani*, Venezia 1800, IV, s. 250. E. Dulaurier (*Documents armeniens* I, s. CI-CII.). Bu muahede tarihini yanlışlıkla 1289'da göstermiştir.

117 Bak. *Resmî vesikalar*, s. 126-129.

118 Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları*, Belleten, sayı XXXIX, s. 471-496.

selefleri ile başlayan ve halefleri ile de devam eden kervanların himâyesi, kervansarayların inşâsı ve ticarî siyaset onun devrinde en yüksek derecesine varmış; ona aid kervansaraylar da onun adına uygun bir ihtişamda yapılmıştı.

Anadolu'da gelişen milletler-arası ticarî faaliyetler, Keykubâd devrinde, medeniyet ve kültür hareketleri ile muvazi olarak, iktisadî kalkınmayı da çok hızlandırmış; sultan Alâeddin de bu sâyede büyük inşâat işlerine girişmiştir. Gerçekten bu büyük Selçuklu sultanı büyük şehirleri muhteşem sûrlarla çevirdikten başka câmi, medrese, hastahane, tersane, köprü ve kervansaraylarla da Türkiye'yi bezemiştir. Onun inşâatı arasında Alâiye, Beyşehir gölü üzerinde Kubâd-âbâd şehirleri, Kayseri'de Keykubâdiye ve Konya sarayları çok mühimdir. Sultan Konya'dan Antalya ve Alâiye arasında kış başlangıcı ve bahar dönüşü seyahatlerinde göl kenarında ve bir tepenin eteğinde inşâ ettiği Kubâd-âbâd şehri meyve ağaçları ve yeşillikleri, suları, havası ve gölün manzarası ile çok şirin bir yer idi. Bu güzel yer Sultanın dikkatini çekince o zaman mimâr ve av işleri *(şikâr)* emîri bulunan Sa'adeddin Köpek'e burada, bu güzel yerde, bir mamûre yapmasını emretti. Sultan kendi düşüncesine göre bu şehrin plân ve resimlerini *(sûret-i nüsha)* yaptırdı ve her mevkide bir saray resmi koydurdu. Sa'adeddin Köpek, pâdişâhın arzusuna göre, az bir müddet zarfında mukavves kemerleri ve mukarnas eyvânları ile ruha feraklık veren köşkler, güzel manzaralar, hoş havuzlar ve çardaklar yaptı. Dıvarları da renkli tezyinatı ve çeşitli süsleri ve resimleri ile, firûze ve lâcivert renkleri ile alâimî semâyı andırıyordu. Her köşesinde gül suyu gibi akan çeşmeler vardı; bunlardan biri göl (derya) tarafında akıyordu. Önünde bir bağ ve Çin ipeği gibi dalgalı mavi deniz bulunuyor ve uzaktan cennet gibi bir manzara beliriyordu. Alâeddin Keykubâd kışı Akdeniz sâhillerinde geçirip, 1228 senesi baharında Erzincan seferi için Konya ve Kayseri'ye dönerken, yolda Kubâd-âbâd'a uğradı; İnşaâtın tamamlandığını gördü ve çok beğendi. Burada avlanıp *kûy* ve *çevgen* oynamakla bir ay kaldı. Sultan her sene Akdeniz sâhillerine gider ve oradan dönerken bir müddet de burada yaşar; eğlenir ve dinlenirdi[119]. Alâeddin Keykubâd zamanında Kubâd-âbâd vâlisi Sav-taş tarafından 1236 Mayısında (633 Ramazan) inşâ olunmuş bir câmi kitâbesi bulunmuştur[120]. Bu Kubâd-âbâd'ın varlığı ve nerede olduğu yakın zamana kadar bilinmiyor; bunun

---

[119] İbn Bîbî, s. 352-354, 356, 418, 424.

[120] M. Zeki Oral, *Kubâd-âbâd bulundu*, Amıt dergisi, sayı X (1949), s. 23.

Kayseri yakınında bulunan Keykubâdiye sarayı olduğu sanılıyordu[121]. Kubâd-âbâd'da duvar çinileri üzerinde bulunan kadın ve erkek resimleri, Konya sarayına aid olanlar gibi, Türk sanatı bakımından çok mühimdir[122]. Bu mamûre ileride görüleceği üzere birtakım mühim hâdiselere de sahne olmuştur. İbn Bîbî Sultan Alâeddin'in kışlamak üzere Akdeniz sâhillerine seyahatini anlatırken Kubâd-âbâd şehrini, bağlarını, gölünü ve köşklerini tasvir eder; cihân pâdişâhının orada birkaç gün dinlendikten sonra, narenciye ağaçları, meyve ve çiçek kokuları içinde Antalya'ya girdiğini söyler[123].

Sultan Alâeddin yazları ve sefer zamanları Kayseri'de bulunur; ilk yıllarda şehir içinde mevcûd sarayda *(devlet-hâne)* otururdu. Fakat Sultanın 1225'den itibaren Kayseri'de, şehrin bir fersah yakınında, inşâ ettiği Keykubâdiye sarayı onun artık yazlık ikametgâhı olmuştu. Bir manzumenin tasvirine göre Keykubâdiye sarayı çiçekler ve güllerle çevrili olup sarayın önünde çeşme akar ve Cihân pâdişâhı onun *eyvân* (balkon) ında otururdu. Sultan yabancı elçileri ve hükümdarları da burada kabûl etmiş; burada ölmüştür. Bu sarayda yabancı elçilerin de misafir edilmesi ehemmiyetine bir işarettir[124]. Keykubâd'ın Konya'da yaptırıp kendi adıyle meşhur *Dâr üş-şifâ-i 'Alâî* hastahanesi de mühim bir eser idi. Kervansaraylar gibi hastahaneler de müstahkem binalar olduğu için siyasî kargaşalık zamanlarında buralara da asîler sığınıp muharebe ediyor ve bunların bu suretle harabisine sebep oluyorlardı. Aksaray hastahanesi de böyle bir hâdiyese marûz kalmıştı[125]. Kerimeddin Aksarâyî Alâeddin Key-

---

121 II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Babaîler hareketi karşısında korkusundan Kayseri'ye kaçıp *Cezîre-i Kubâd-âbâd*'a (Beyşehir gölünde ada) gittiğine dair İbn Bîbî'nin kaydına dayanan Halil Edhem burasını Kayseri'deki Keykubâdiye (sarayı) ile aynı sanmıştı (*Kayseriye Şehri*, s. 50). Biz bir araştırmamızda Kubâd-âbâd'ın ondan ayrı bir mamûre olduğunu ve Beyşehir gölü üzerinde bulunduğunu, tarihî kayıdlara göre, meydana koyduk (*M. Er-tokuş vakfiyesi*, XLIII (1947), s. 421, not 22). Buna dayandığı anlaşılan Konya müzesi müdürü Zeki Oral, yukarıda mezkûr kitâbe ile, bizzat bu kasabayı bulmuş; ondan sonra da bazı araştırma teşebbüsleri olmuş ise de bu mühim belde arkeolojik ve tarihî bakımlardan henüz hafriyat ve tedkîklere muhtaçtır.

122 Zeki Oral, *Kubâd-âbâd Çinileri*, Belleten, sayı LXVI, s. 209-222. Konya sarayında bulunmuş duvar resimleri için bak. Fr. Sarre, *Konya köşkü*, trc. Şahâbeddin Uzluk, Ankara 1967, resim, s. 54-55.

123 İbn Bîbî, s. 365.

124 İbn Bîbî, s. 347; 465; Vincent de Beauvais onu «*Conquebat*» adı ile zikreder (kitap XXXI, bahis 145). Kubâd-âbâd'a bazen Kubâdiye denildiği halde Keykubâdiye'ye Kubâd-âbâd denilmemiştir. Halepli elçi meşhur tarihçi Kemaleddin İbn ül-'Adîm şehirde değil burada misafir edilmişti (*Histoire d'Alep*, s. 202).

125 Aksarâyî, s. 249, 299, 306; *Resmî vesîkalar*, s. 50-55.

kubâd'ın çok akıllı, güzel ahlâklı, âdil olduğunu beyan ederken «Onun hayrat eserleri zamanın sahifeleri üzerinde ve cihânın (memleketin) her tarafında güneş ışığı kadar parlaktır» derken onun imâr ve inşâ faaliyetlerini vecîz bir şekilde belirtir[126]. Onun muhteşem ve müstahkem eserlerinden meselâ Konya ve Sıvas sûrları geçen asra kadar yaşamış; fakat bugün bunların izleri dahı kalmamıştır. Issız kervan yollarında kalan büyük kervansarayları (sultan hanları) tabiî ve beşerî tahribata daha iyi mukavemet edebilmiştir[127]. Alâeddin Keykubâd'ın bu şöhreti dolayısıyle birçok muahhar müellifler Anadolu'da rastladıkları pek çok eseri ona nisbet etmişlerdir. Meselâ Konya'da Sultan Mes'ûd ve II. Kılıç Arslan tarafından ilk defa inşâ olunmuş olmasına rağmen kalede bulunan câmi, saray ve hattâ yine kale de onun adını almıştır. Nitekim Ankara'da amcası Muhiddin Mes'ûd'a, Niğde'de Zeyneddin Başara'ya aid câmiler de halk arasında ona nisbet edilmiştir. Hattâ XIV. asır İran müellifi Hamdullah Kazvînî de, aynı şöhret dolayısiyle, Türkiye'de birçok şehir sûr ve kalelerini onun eseri gösterir. Bununla beraber onun büyük inşâ faaliyetleri sanıldığından çok fazladır.

Alâeddin Keykubâd devrinde bu kadar geniş imâr faaliyetlerinin ve seferlerin gerçekleşmesi, şüphesiz, Türkiye'de ticarî, ziraî, sanaî istihsal ve iktisadî yükseliş ile muvazi olmuştur. Bu sebepledir, ki Ortaçağ Avrupa'sında, Vincent de Beauvais, Jornoville ve Hayton gibi XIII. asır müellifleri, Türkiye'yi efsânevî servetler ve hazineler diyârı göstermişlerdir[128]. Onun zamanında Türkiye'nin mamûr ve halkın müreffeh olduğu bizzat kendisinin Celâleddin Hârizmşâh'a yazdığı mektuplarda da ifâde edilmiştir. Sultan nâmına basılan altunlar uzun zaman dünya piyasalarında da *Sikke-i Alâî* veya *Sikke-i Keykubâdî* adı ile meşhûr ve makbûl idi; Mısır'da bu altunların çok itibarda olduğunu çağdaş bir hıristiyan müellif yazar[129].

Sultan Alâeddin Keykubâd zamanında Türk ordusu 100,000'den fazla idi. Bu ordunun esasını Anadolu'da her vilâyette bir sü-başı'nın kumandasında bulunan ve iktâ arazisine dağılmış olan sipâhiler teşkil ederdi. Yalnız merkezde satın alınmış ve *Gulâm-hâne* (Köle mektebi)lerde «*baba*» lar elinde yetiştirilmiş ve bilâhare saraya verilmiş kölelerden

---

[126] Aksarâyî, s. 33.

[127] Fr. Sarre bu tahribatta eserlerin heykel ve kabartmalarla süslü bulunmaları dolayısı ile taassup ve cahaletin rol oynadığını ileri sürerse de bu tahrip XIX. asra aittir.

[128] Bu hususlar Ortaçağda Türkiye iktisadî tarihi adlı eserimizde tedkîk edilmiştir.

[129] İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 440.

müteşekkil muhâfız kuvvetinin miktarı, Vincent de Beauvais'ye göre, 10,000 kişi idi. Gürcü, Frank, Alman, Kıpçak ücretli askerlerinden mürekkep bir kuvvet de merkezde idi[130]. Hârizmşâh Celâleddin'in mağlûbiyetinden sonra onun askerlerinden kalma 12,000 kişilik bir süvarî kıt'ası da Alâeddin Keykubâd'ın şahsına bağlı idi. Ermeni, Trabzon ve bazen de İznik Rum hükümdarlarının, muahedeye göre, sefere göndermekle mükellef olduğu, birkaç bin kişilik kuvvet de bu ordunun küçük bir parçası idi. Selçuklular Akdeniz ve Karadeniz'de Antalya, Alâiye ve Sinop limanlarına sâhip olduktan sonra buralarda donanma kurmuşlar; Sinop ve Alâiye'de bizzat gemi inşâ eden tersaneler vücûda getirmişlerdi. Keykubâd'ın deniz aşırı Suğdak seferi Karadeniz Selçuklu donanmasının hatırı sayılır bir kuvvet olduğunu ve Trabzon Rumlarına üstün bir filoya sâhip bulunduğunu gösterir. Bununla beraber XII. ve XIII. asırlarda Akdeniz hâkimiyeti İslâmlardan hıristiyan Avrupalılar'a geçtiği cihetle bu donanma Haçlılara karşı meydan okuyacak bir kudrette değildi. Alâeddin Keykubâd harp sanatına vâkıf, devrin sağlam bir ordusuna ve askerî tekniğine sâhip olduğu gibi savaş zamanlarında da düşmanın psikolojisini bozmak, casûslar kullanmak gibi tedbirlere de baş vurmuş; Hârizmşâh'a ve Eyyûbîlere karşı bu usulleri kullanmıştır[131]. Ordunun mevcûdu 120,000 kişi olduğu kaydedilmiştir.

Sultan yüksek şahsiyeti, kudreti, zaferleri, adâleti ile medeniyetçe ileri, mamûr ve müreffeh bir Türkiye'nin kurucusu olmakla, Türk milletinin hâtırasında, asırlarca, unutulmaz bir hâtıra bırakmış ve «*Uluğ Keykubâd*» olarak daima saygı ve hasretle anılmıştır. İbn Bîbî onun zaferleri münasebeti ile hayatında yazılmış bir manzûmede: «Ey Şehinşâh-i a'zam, Uluğ Keykubâd! Dil senin vasıflarını anlatmağa kadir değildir. Herkesin

---

[130] *Miroire historial*, kitap XXXI, bahis 145. Bu müellif Selçuk devletinin, her birine yılda 1000 *Besant* (altun) sarfettiği 50,000 süvarisi olduğunu da söyler (bahis CXLIII).

[131] Alâeddin Keykubâd Hârizmşâh'ın hazırlıklarını öğrenmek için Erzurum taraflarına casûslar göndermiş. Bunlar Hârizm beyleri ile karşılaşınca onlara «Biz Erzurum'un dağlık bölgesinde oturan Türklerdeniz. Atalarımız Amu (Ceyhun) nehri tarafından (Türkistan'dan) idi. Birkaç yıldan beri Sultan Keykubâd bize sıkıntı ve zulüm yaptığından hep Hârizm ordusunu bekliyoruz. Bu haberi Hârizm-şâh'a bildirdikleri zaman onları huzuruna çağırdı; çok ikrâmlarda bulunup misâfir etti. Fakat o geceleyin «Her nereye gittimse halkın Alâeddin'den memnun olduğunu öğrendim» diye bu Türklerin casûs olması ihtimalini düşündü». Bu endişe ile çadırları üzerine muhâfız tâyin etti ise de sabahleyin onlardan eser kalmamıştı (Eflâkî, I, s. 49-51).

umıd ve korkusu sana bağlıdır; sana her an binlerce şükranlar olsun ve dünya senin adâletin ile dolsun! Zirâ sen, cihânın seçkini, Selçukluların iftiharı ve Tanrı'nın arslan bir pâdişâhısın!» ifâdeleri ile bir medhiyesini vermiştir. Sultan Alâeddin Keykubâd için eserine bir mersiye koyan bu Selçuklu tarihçisi «*Nüzhet-âbâd* (saadet diyârı) ve huzûr sarayı olan Anadolu (Rûm) dünyada zayıf ve gariplerin sığınağı, hüner sâhiplerinin melcei iken onun ölümünden bugüne (yâni 682 yılına) kadar bu memlekette kimsenin boğazından tatlı şerbet geçmedi ve bu ülke daimî bir inhitat içinde kaldı» der. Bu düşünceyi beyan ettikten sonra mersiyesinde: «*Uluğ Keykubâd*'ın ölümünden itibaren kimse neşe görmedi. Gittikçe bütün işler kötüleşti; halk ve asker perişan oldu; gönüllerde huzûr kalmadı. Memleketin revnakı berbâd ve düşmanların kalbi de şâd oldu. Herkes aylarca ve yıllarca Sultan Alâeddin Keykubâd'ın ıztırabı ile daima yazık dedi ve ah etti. Rûh ül-Emîn de gökten yere daima kederli olduğunu feryâd ediyor» ifâdeleri ölümünden yarım asır sonra Anadolu'nun ıztırabını aksettirir. Niğdeli Kadı Ahmed de bir asır sonra Sultanın ölümü ve ayrılışı ile artık Anadolu'da nizâm ve âsâyişin kalmadığını söyler[132]. Eflâkî'nin naklettiği bir rüyâ hikâyesi halkın Sultan ve ondan sonrası hakkında düşünce ve hislerine tercüman olmak bakımından kayde şâyândır. Filhakika «İslâmın sultanı bir gece garîb bir rüyâ görmüş; hayretle uyanarak bunu Bahâeddin Veled'e anlatmıştır: Gece rüyâmda başımın altun, sinemin gümüş, göbekten aşağının tamamiyle bakır olduğunu gördüm» der. Sultan ul-ulemâ «Sen dünyada kaldıkça senin zamanında dünya halkı huzûr içinde kalacak; altun gibi kıymetli ve hâlis olacaktır. Senden sonra evlâdlarının zamanı gümüş derecesine düşecek; torunlarının devri de bakır gibi olacaktır. Saltanat üçüncü batına erişince halk birbirine düşecek; vefâ ve şefkat kalmayacak; dördüncü ve beşinci batında Anadolu tamamiyle harap olacak; Selçuklu hânedanı zevâl bulacak; dünya nizâmı kalmayacak; küçük insanlar büyük mevkilere oturacak; mühim işler aşağı kimselerin eline düşecektir». Bu tâbiri dinleyen Sultan ve hazır bulunanlar feryâd ettiler[133]. Gerçekten Alâeddin Keykubâd'ın ölümü ile, hep kudretli pâdişâhlar yetiştiren Selçuklu hânedanı, birdenbire sukûta uğramış ve bir daha mühim bir sultan çıkaramamıştır. Bu hânedanın İran'da ve Horasan'da hüküm süren Bü-

---

[132] İbn Bîbî, s. 461; Kadı Ahmed, s. 296.
[133] *Menâkıb ül-'ârifin*, I, s. 45-46.

yük Selçuklu kolu, ilk devrede, Tuğrul beg, Alp Arslan, Melikşâh ve Sancar gibi ne kadar büyük ve cihângir sultanlar yetiştirmiş ise onların halefleri de o derece zayıf idi. Buna mukabil Türkiye kolu, Anadolu'nun şartlarına göre, sekiz büyük hükümdar meydana çıkarabilmişti.

Millî ve İslâmî mefkûreleri kaynaştıran atalarımız Seçuklular, bu hârikulâde kudret ve hayatiyet sâyesinde, bu ülkede bir c i h â d v e d e s t a n d e v r i yaratmışlar; her karış yeri kanları ile sulamış; her bölgeyi kahramanlar ve evliyâ ziyâretgâhları ile doldurup kudsîleştirmişlerdir. Asırlarca süren bu cihâd ve mücâdeleler sâyesinde bu cansız topraklar rûh kazanmış; derin bir vatan şuûru doğmuş; yeni ve yüksek bir medeniyet doğmuş ve A n a d o l u T ü r k i y e o l m u ş t u r. Bu hârikulâde büyük tarihî eserin baş mimârları, şüphesiz, Süleyman-şâhlar, Kılıç Arslan'lar, Dânişmend gâziler, Sultan Mes'ûd, Keyhüsrev ve Keykâvüs'ler olup bu vatan ve medeniyet kurucuları arasında «Uluğ Keykubâd» çok mükemmel ve mümtaz bir pâdişâhtır. Sultan Alâedin ile Selçuklu hânedanının hayatiyeti dükenir; Köse-dağ bozgunu ve Mogol istilâsı ile inhitat başlar. Bir müddet sonra da Türk milleti daha büyük bir Osmanlı hânedanı etrafında üç kıt'ada ve Akdeniz havzasında yeni ve müstesna bir cihân hâkimiyeti, misli görülmemiş bir dünya nizâmı kurar ve asırlarca hüküm sürer.

X

Merkezî İdarenin Sarsılması ve Mogol İstilâsı

1. II. Keyhüsrev'in Saltanatı (1237—1246)

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın büyük oğlu olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in anasının Mâh-peri hatun olduğu kitâbelerden anlaşılmaktadır. Filhakika birçok mühim hayrat ve âbideler bırakan Mah-peri hatunun Kayseri'de 635 (1238) senesinde inşâ olunmuş, câmi, medrese ve türbesinden müteşekkil, nefîs bir külliyesi mevcûd olup Selçuklu âbidelerinin en güzel ve mühimlerinden biridir. Mâh-peri hatunun câmiinden başka türbesindeki kitâbesi onun çok yüksek dinî ve hattâ siyasî lâkabları ile hayır-severliğini zikrederken Gıyâseddin Keyhüsrev'in anası olduğunu ve oğlundan sonra öldüğünü de belirtir[1]. Kaynaklar bu hatunun aslen hıristiyan olduğunu belirttikleri gibi Keyhüsrev'in İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'e yazdığı mektupta da anasının hıristiyan olduğu ve babasının hayatında dinini muhâfaza ettiği yazılmıştır, ki onun Kalonaros (Alâiye) hâkimi Kirfard'ın kızı olduğu muhakkaktır. Nitekim Alâeddin Keykubâd onunla evlenirken dinine dokunmıyacağını da vaadetmişti[2]. Bununla beraber Türk sarayında ve kuvvetli İslâm medeniyeti içinde yaşayan hatun bir müddet sonra hem ihtidâ etmiş ve hem de dindarlığı ve hayır işlerine düşkünlüğü ile de tanınmıştır. Bu evlenmenin 1221 yılında

---

[1] Mah-peri hatun iki kitâbesinde saray hatunlarına verilen «Büyük melike, safvet üd-dünya ve'd-din, kadınların şâhı» gibi normal lâkaplardan başka, her halde dindarlığı ve hayır tesisleri ile «*zâhid, âbid, murâbit* ve *mücâhid*» sıfatları ile de yüceltilmiştir. Türbesinde Keyhüsrev'in kızı Selçukî hatunun da 683 tarihli bir kitâbesi vardır (H. Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 62-70).

[2] Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides et leur sujets non-musulmans*, Studia Islamica, I, s.

olduğu ve sultanın 1237 Haziranında öldüğü düşünülürse Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışında 16 buçuk yaşında olduğu kabûl edilebilir.

Alâeddin Keykubâd'ın, Keyhüsrev'den başka ve ondan küçük, Eyyûbî melikesinden doğan İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddın adlı iki oğlu daha vardı. Büyük Alâeddin, ölümünden önce, Kayseri'de yaptığı büyük bayram ve merâsimler sırasında Kılıç Arslan'ı kendisine veliahd tâyin ederken büyük oğlunun kifâyetsizliğine vâkıf bulunuyordu. Sultan Keykubâdiye sarayında ölünce, iki gün sonra, ecdâd türbesine defnedilmek için, Konya'ya gönderilmeden evvel saltanat mücâdelesi başlamış ve Keyhüsrev'in taraftarları giriştikleri tertiplerle kendisini tahta çıkarmağa muvaffak olmuşlardı. Filhakika, cenâze henüz sarayda iken, Keyhüsrev'in Er-tokuş'un yerine atabegi olan Şemseddin Altun-aba, Tâceddin Pervâne, Cemâleddin Ferruh Lâlâ, Sa'adeddin Köpek ve Gürcü oğlu Zahir ül-devle derhal şehzâde Keyhüsrev'i Keykubâdiye'den Kayseri sarayına götürdüler. Gıyâseddin'in taraftarları bu şehzâdenin ellerinden tuttu ve onu tahta çıkardılar; kendisine biat ve saltanatını tebrik edip karşısında el bağladı ve merâsimi yaptılar. Mukabil bir hareket ve engel ile karşılaşmak ve asıl veliahd İzzeddin'e sadâkat eden beglerin muhalefetine fırsat vermemek için de, «Meydan kapısı» *(Dervâze-i meydan)* müstesna, şehrin diğer bütün kapılarını sıkı kapadılar. Sultanın ölümünden ve bu hâdiseden haberdar olan Hârizmli Kayır-han ve Hüsâmeddin Kaymeri gibi kudretli emîrler Alâeddin Keykubâd'ın kararı ve ona yaptıkları ahde aykırı bu teşebbüs karşısında gazaba geldiler[3]. Hârizm beglerinin başı olan Kayır-han, Kemâleddin Kâmyâr'a: «Melik İzzeddin Kılıç Arslan Keykubâdiye sarayındadır. Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd'a yaptığımız taahhüde sâdık kalalım; elimizde bulunan veliahdı saltanata oturtalım; ordu bizimle beraberdir» diyordu. Fakat Kemâleddin Kâmyâr çok ihtiyatlı olduğundan harekete geçmedi. Bu sırada şehirden Kemâleddin Kâmyâr'a gelen haberde her şey bitmiştir; gelip Gıyâseddin Keyhüsrev'e biat etmezlerse kendileri için âkıbetin iyi olmıyacağı bildiriliyordu. Kemaleddin Kâmyâr kararsızlık içinde bulunuyor; Meşhed'de, meydanda, geziniyor ve düşünüyordu. Nihâyet ikindi vakti bir çare kalmadığını gö-

---

[3] Ebû'l-Ferec, Süryânice ve Arapça, her iki eserinde de bu Hârizm hanının adını Kayır ve Gayır han şeklinde yazmakla İslâm kaynaklarının Kır-han tarzındaki okunuş tarzının yanlış olacağını meydana kor (Süryânice, s. 403; Arapça, s. 437). Kuvvetli mânâsına gelen *kadır* veya *gayır* adı Arapça Kadir ismi ile ilgili değildir. Kuvvetli olduğu için yük taşıyan hayvan da Türkçe «*katır*» adını almıştır (bak. P. Pelliot, *T'oung Pao*, 1930, I, 52-53; Osman Turan, *Çingiz adı hakkında*, Belleten XIX (1941), s. 269 not).

rünce Hüsâmeddin Kayır-han ve Hüsâmeddin Kaymeri ile birlikte şehre gidip yeni sultanı tebrik ettiler. Tâceddin Pervâne Kemaleddin Kâmyâr'a hemen yemin yapmasını telkin etti. Nihâyet bu üç emîre ve diğer Hârizm beglerine sarayda, dîvânda ve eyvânda bulunan büyük bir kalabalık huzûrunda and içirdiler. Gıyâseddin Keyhüsrev böyle bir tertip ile pâdişâh olunca matem elbisesi ile tahta çıkıp tâziyeleri kabûl etti. Üç gün sonra elbisesini değiştirerek saray *(devlet-hâne)*da cülûs şenlikleri başladı. Bu günün şerefine mahpuslar serbest bırakıldı; saltanat fermanlarla bütün memlekete ilân edildi[4].

Çağdaş Fransız tarihçisi Vincent de Beauvais bu hâdiseyi bir az daha aydınlatır. Ona göre Sultan Alâeddin *(Haladin)*in Babilonya (Eyyûbî) hükümdarının kız kardeşinden (Melike-i Adiliyye'den) iki meşrû oğlu vardı. Sultanın beglerinden *Sadadin* (Sa'adeddin Köpek) adlı bir emîr vardı, ki diğerlerinin başını kesmişti. Bu Sadadin Alâeddin ölünce Gıyâseddin *(Gaisadin)*e kendisini sultan yapacağını söyledi. Onu Kayseri *(Gazare)* den bir fersah mesafede bulunan *Conquebat* sarayından alıp şehre götürdü. Saray etrafında sultanın 16,000 den fazla ücretli Türk askeri vardı. Gıyâseddin'i sultan yapmak isteyen bu askerler Kayseri'de binden fazla bulunan Fransız askerlerinden şüphe ediyorlardı. Sa'adeddin yolda bu Lâtin veya Fransızlara rastlayınca: «İşte efendiniz ve sultanınız! onu tahta çıkarınız» dedi. Gıyâseddin'i birlikte Saltanat evine (Devlet-hâne) götürüp tahta çıkardılar. Bütün emîrler ona biat etti ve önünde yer öptüler. Fakat meşrû vâris olmadığı için emîrlerin anasına ve kardeşlerine iltihak edip kendisini öldürmelerinden korktu. Lâkin Sa'adeddin ona endişe etmemesini ve mâhirâne hareketle her şeyi yoluna koyacağını bildirdi[5].

Keyhüsrev, saltanatı sağlanınca, babasının ölümünden önce Kayseri'ye gelen bütün elçileri kabûl etti. Oktay Kaan'ın elçisini babasının hazırladığı şekilde Mogolistan'a gönderdi. Eyyûbî hükümdarı Melik Kâmil'in elçisini de bir anlaşma ile gönderirken Kayseri zindanlarında bulunan Mısır esirlerini, Urfa ve havâlisinde tutulan Türk esirleri ile mübadele etti. Bu münasebetle II. Melik Âdil de uzun zaman kalede mahpus bulunan Amid Artuklu hükümdarını, 636 (1239)da, serbest bırakıp bütün malları ile gemiye bindirdi; Antalya'ya ve Selçuklu sultanına gönderdi[6]. Kayseri'ye gelen elçilerden biri de meşhûr tarihçi Kemaleddin

---

[4] İbn Bîbî, s. 464-467. Müellif Keyhüsrev'in cülûsunu 5 Şevval 634 (2 Haziran 1237) günü göstermiştir.

[5] *Miroir historial*, kitap XXXI, bahis 145.

[6] Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 403; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 377, 389.

ibn ül-'Adîm olup Gıyâseddin Keyhüsrev'e Haleb hükümdarı Melik Nâsır'ın tâziyelerini bildirdi ve onunla Sultan Alâeddin Keykubâd arasında yapılmış tedâfüî ve tecavüzî muahedeyi, 1237 Ağustos'unda, yeniledi. Bundan sonra da Keyhüsrev Halebe Tokat kadısı İzzeddin'i gönderip, dostluğun kuvvetlenmesi için Melik Nâsır'ın kızı Gaziye Hatun ile evlenmeyi ve kendi hemşiresini de ona vermeyi teklif ediyordu. Tokat kadısı nikâh mukavelesini imzaladı; altunlar saçıldı ve 5000 dinâr değerinde cihaz yapıldı. İbn ül-'Adîm, Haleb hükümdarının halazadesi olan Keykubâd'ın kızı ile evlenmesi için tekrar Türkiye'ye gönderildi. Sultan onu karşılamak için önce Akçe-derbend'e, Elbistan'a ve sonra da Zamantı'ya adam göndererek acele etmesini ve Konya'ya hareketini kendisi için tehir ettiğini bildiriyordu. Haleb elçisi Kayseri'ye varınca bu mühim kimseyi şehirde değil K e y k u b â d i y e sarayında kabûl etti ve o da burda ağırlanıp kaldı. Hemşiresi Melike Hatun ile Haleb hükümdarının nikâh akdini, 28 Haziran 1238 tarihinde, Kemaleddin Kâmyâr hazırladı. Onun da cihâzı, Gaziye hatun gibi, 5000 dinâr kıymetinde idi. Nikâh Kayseri kadısı ve şâhidler huzurunda kıyıldı. Elçi İbn ül-'Adîm: «Sultan görülmemiş kıymetli mefrûşat, altun ve gümüş eşya yığdı. Çok miktarda altun ve gümüş saçıldı. Ben de Haleb'den getirdiğim 1000 altunu saçtım. Düğün çeşitli çalgı âletleri ve müzik ile başladı; büyük şenlik ve eğlenceler yapıldı. Ben arkadaşımı, nikâhın akdedildiğini bildirmek maksadıyle, Haleb'e gönderdim. Biz de gelin alayı ile döndük. Sultan bizi bizzat yolcu etti. Melik ül-Ermen (Karaman vâlisi) Kamereddin Lâlâ (hâdım) ve Tokat kadısı İzzeddin gelin ile birlikte Haleb'e gönderildi. Selçuklu tâbiiyetini kabûl eden Haleb hükümdarı, Gıyâseddin adına orada hutbeyi bizzat Tokat kadısına okuttu. Gıyâseddin Keyhüsrev adına Halep'te basılan paralar da bu tâbiiyetin bir ifâdesi olup zamanımıza kadar gelmiştir. Selçuklu sultanı Hârizmlilerin eline geçen Urfa ve Surûc'u bu tâbiine tefviz eden menşûru gönderirken Harran'ı Melik Muzaffer'e, Hapur'u Hums hükümdarı Melik Mücâhid'e, Nusaybin ve Sincar beldelerini de Mardin Artuklu hükümdarı Artuk-Arslan'a iktâ etti ve buralarda da Gıyâseddin Keyhüsrev adına hutbe okundu ve para basıldı, ki bu sikkelerden bazıları da elimizdedir.

Sumeysat ve Amid bölgelerinin de sultana aid olması kararlaştırıldı. Böylece bütün Eyyûbî ve Artuklu hükümdarları Gıyâseddin Keyhüsrev'in tâbiiyetini kabûl ederek buralara hâkim olmak isteyen Mısır sultanı Melik Kâmil'e karşı büyük bir ittifak vücûde getirildi. Bu suretle de Alâeddin Keykubâd'ın ona karşı hazırladığı büyük ordu ve sefere lüzûm kalmadı. Onun bıraktığı kudretli Türkiye sâyesinde zafer sulh yoluyle kazanıldı ve bizzat Eyyûbî meliklerinin Selçuklu sultanına tâbiiyeti ile

Melik Kâmil yalnız bırakıldı. Şam hükümdarı Melik Eşref de zaten Keykubâd'a elçi gönderip yardım vaadini almış ve onunla da bir ittifak yapılmıştı. Bu ittifaklara rağmen Melik Kâmil Halep üzerine ordusunu sevke hazırlandı. Gıyâseddin en seçkin askerlerden mürekkep bir kıtayı Haleb'e gönderdiği gibi Türkmen begi Kangar da Halep ordusu hizmetine alınıp bütün Halep Türkmenleri de onun kumandasına verildi. Haleb'de müdafaa tedbirleri alınırken Gıyâseddin Keyhüsrev Melik Kâmil'i tecâvüzden vazgeçirmeğe çalıştı. Bununla beraber Mısır sultanı bu talebi reddedip Halep üzerine yürüdü. Fakat bu esnada yolda hastalanarak 1238'de ölmekle bu mesele de kapandı. Selçuklu sultanı onun yerine geçen II. Melik Âdil'e elçi gönderip taziyelerini bildirmek nezaketini ihmal etmedi[7]. Selçuklu ve Eyyûbî münasebetleri bu şekilde cereyan ederken Tatarlar 1238'de yine Erbil bölgesine gelip yağma ettiler ve Bağdad yakınlarına kadar ilerledilerse de halîfenin Türk askerleri tarafından püskürtüldüler.

2. Sa'adeddin Köpek ve Siyasî Fesâd

Gıyâseddin Keyhüsrev, Sa'adeddin Köpek'in mahareti ile, saltanatı elde etmekle beraber kardeşi İzzeddin Kılıç Arslan'ı babasının veliahdı ve meşrû vârisi sayan Hârizm hanları ve diğer yerli beglerin kendisine sadâkat edeceklerine ve tahtı bırakacaklarına güvenmiyordu. Fesâdın başı olan Sa'adeddin Köpek genç sultanın yanından ayrılmıyor; ona bütün icraatında rehberlik ediyordu. Onun bu muvaffakiyetinde Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Hârizm hanlarına yüksek bir mevki vermesi dolayısiyle onlara karşı yerli begler arasında bir rekabet ve endişenin başlaması, veliahd Kılıç Arslan'ın da küçük bulunması (Alâeddin Eyyûbî melikesi ile 1226'da evlendiğine göre takriben 10 yaşında) rol oynamış; hattâ bazı kaynaklarda Sultan'ın, Keyhüsrev ve adamlarının suikasdi ile zehirlenerek öldürüldüğü rivâyet edilmiştir. Sa'adeddin Köpek başlıca tehlikenin Hârizm begleri ve askerlerinin başı olan Kayır-han'dan geleceğine dair bir telkin ile Gıyâseddin'i onu yakalatmağa, sarayın mescidinde tutup geceleyin zincire vurmağa, Zamantı (Zamandu, Pınar-başı) kalesine gönderip zindana atmağa inandırdı. Kayır-han burada bir müddet yaşadı; fakat ağır hapis şartlarına ve zincirlere dayanamayarak öldü. Bu hâdise karşısında artık iktidarın kendi aleyhlerinde başka tertiplere

[7] İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 196, 200, 202-204; Baybars Mansûrî, s. 126b, 130b. İbn Vâsıl, s. 194a, 195b. Makrîzî, nşr. M. Ziyâde, Kahire 1957, I, s. 270, 272, 275; 'Aynî, s. 208-209; Nuveyrî, IV, s. 186; Ahmed Tevhid, *Meskûkat-i İslâmiyye*, s. 229.

girişeceğinden endişe eden diğer bütün Hârizm (Türkistan) begleri ve askerleri bu hâdiseyi öğrenince, hep birlikte, Selçuklu hizmetini terk edip Kayseri'den uzaklaştılar. Masara veya Arapgir yolundan Fırat nehrini geçtiler; yol üzerindeki bütün vilâyetleri yağma ettiler.

Bu durumda telâşa düşen Selçuklu hükümeti, Kemaleddin Kâmyâr'ı, merkez ordusunun kumandanlığına tâyin edip, Hârizmlileri geri döndürmek maksadiyle, gönderdi. Kemaleddin Kâmyâr Malatya'ya varınca bu vilâyetin sü-başısı olan Seyfuddevle Er-tokuş'u onları takiben Harput'a yolladı. O da Harput sü-başısı Seyfeddin Bayram ile birlikte Hârizmlilerin önüne çıktılar. Onlar Selçuklu ordusunun geldiğini öğrenince bu sübaşılara adam gönderdiler: «Biz avâre ve çaresiz bir vaziyette iken bu devletin gölgesinde rahat, refah ve saadete eriştik. Merhum Sultan bizi garîplikten kurtarıp yüceltti. O, Tanrı'nın rahmetine varınca bizim başımız ve kumandanımız olan Kayır-han günahsız ve sebepsiz yere zindana atıldı ve biz de can korkusu ile bu hânedanın hizmetini terk edip, rızkımızı bulmak için, yola çıktık. Buradan dönünüz; fitneyi uyandırıp savaşa sebep olmayınız» dediler. Gerçekten Malatya ve Harput sü-başılarının gurûru, Hârizmlilerin de anlaşmaya yanaşmamaları ile çarpışma başladı. Onlar Şemseddin Bayram'ı bazı askerleri ile öldürdüler; Seyfuddevle Er-tokuş'u da esir ettiler; Hârizmliler hayli at ve ganimet alıp Siverek (Süveydâ) ve Sumeysat (Samsat) bölgelerini yağma ettiler. Urfa, Harran ve Surûc beldelerini istilâ edip Bereket Han, Saru Han, Berdi Han, Küçlü Han ve diğerleri aldıkları bu bölgeleri, Türk feodal usulüne göre, aralarında (*malikâne* hükmüne göre) taksim ettiler. Dudı oğlu bir Türkmen beginin idaresinde bulunan kesif bir Türkmen kitlesi de onlarla birleşti. Rivâyete göre bu Türkmenler 70,000 kişi idi. Kemâleddin Kâmyâr bu mağlûbiyeti, Bayram'ın öldürülüp Er-tokuş'un esir edildiği haberini alınca çok muztarip oldu; ne ileri gidebiliyor ve ne de geri dönebilyordu. Nihâyet Kayseri'ye dönmeğe karar verdiler. Sa'adeddin Köpek bütün büyük emîrleri bertaraf etmek niyetinde olduğu için Kemâleddin Kâmyâr'ın bu muvaffakiyetsizliğini de istismâr etti. Böylece Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında memleket nizâmı ve devletin sarsılması ilk defa bu Hârizmliler münasebetiyle başlar. Hârizmlilerin Şarkî Anadolu'da ve Şimalî Suriye'de çıkardıkları hâdiseler uzun müddet bu bölgelerde huzûr ve âsâyiş bırakmadı; Selçuklu, Eyyûbî ve Artuklu hükümdarlarını hayli uğraştırdı. Halep hükümdarı bir ara Hârizmlileri hizmetine alıp iktâlar verdi ise de onların müstakil faaliyetleri uzun müddet sürdü[8].

[8] İbn Bîbî, s. 468-470; İbn ül-'Adîm, s. 196, 203-204; Ebû'l-Ferec, s. 403; *Muhtasar üd-düvel*, s. 437-438; Baybars, s. 127a; İbn Vâsıl, s. 196b.

Hârizmlilerin devlet bünyesinde açtıkları bu yaradan sonra Sa'adeddin Köpek büyük emîr ve begleri, birer-birer, bertaraf etmeğe uğraştı. Sultan, babası gibi, güz mevsiminde Sa'adeddin Köpek ise, kışlamak üzere Antalya'ya giderken, iki ay sonra, saltanat nâibi Kemaleddin Kâmyâr, atabeg Şemseddin Altun-aba ve beglerbegi Hüsâmeddin Kaymeri'nin de oraya gelmesini emretti. Sa'adeddin Köpek, devlet erkânının bulunmamasından faydalanarak, sultanı onlar aleyhinde daha kolay hazırladı. Atabeg Altun-aba gidişin tehlikelerini görerek bazen «bu köpeği sultanın yanından uzaklaştırmak lâzımdır» diyordu. Sa'adeddin Köpek bu sözleri duyarak sultana çok hizmeti olan ve tahta çıkmasına da yardımı bulunan bu ihtiyar atabegini ilk kurban olarak bertaraf ediyordu. Sultanı atabeg aleyhinde ağır isnad ve iftiralarla iknâ ettiği gibi Tâceddin Pervâne'yi de kendi tarafına çekti. Bir gün Saltanat dîvânı toplandığı ve Altun-aba Dîvân emir *(misâl)* leri üzerine nişan koyduğu zaman, Sa'adeddin Köpek Tâceddin Pervâne ile birlikte, Keyhüsrev'in yanından ayrılıp Dîvâna geldi ve sultanın yüzüğünü alıp parmağına koydu. İhtiyar Şemseddin Altunaba'nın ak sakallarını eline alarak bu temiz ve emekli insanı *yatakçı* (muhâfız) candara teslim etti; II. Kılıç Arslan ve Süleyman-şâh devrinden beri hizmet eden bu insana kıydı[9]. Sâhip Şemseddin İsfahânî, Kemaleddin Kâmyâr'a «Sultana gidip onu bu siyasetten vazgeçirmez isek Köpeğin bu mel'aneti daha tehlikeli olacaktır» dedi; fakat bu büyük devlet adamı yine ses çıkarmadı. Sa'adeddin Köpek bu fi'li irtikâb ettikten sonra Keyhüsrev'in adamı ve cülûsunda hizmeti olan Tâceddin Pervâne'yi de bertaraf etmeğe karar verdi. Tehlikeyi gören Pervâne iktâı olan Ankara'ya giderek hayatını kurtarmak için merkezden uzaklaştı[10]. Sultan Gıyâseddin, 1238 baharında, Akdeniz sâhillerinden ayrılarak Konya ve Aksaray'da bir müddet konakladıktan sonra, maiyeti ile birlikte, Kayseri'ye geldi.

Köpek'in bu imha hareketlerine rağmen Gıyâseddin Keyhüsrev hâlâ veliahd İzzeddin Kılıç Arslan'ın mevcûdiyetinden kuşkulanıyor; bir gün saltanatın elinden çıkmasından korkuyor; Sa'adeddin Köpek de onu tahrik ve devlet erkânını imhada her fırsattan istifade ediyordu. Bu sebeple Köpek sultanın bir fermanı ile Melike-i 'Âdiliyye'yi, *Dâr ül-hısn* ünvanını taşıyan Ankara *(Engûriye)*ya gönderip, bir müddet sonra, eski Türk usûlüne göre, yayın kirişi ile boğuldu[11]. Ondan doğan veliahd İzzeddin

---

[9] Bak. *Şemseddin Altun-aba ve Vakfiyesi*, Belleten XLII (1947), s. 197-200.

[10] İbn Bîbî, s. 472-473; Vincent de Beauvais, XXXI, s. 145.

[11] İbn Bîbî, s. 470-472. Eski Türk Şâmânî inancına göre büyük Türk (Oğuz) hânedanları mukaddes olduğu için mensuplarının idamı hâlinde kanlarının akıtıl-

Kılıç Arslan ile diğer şehzâde Rükneddin'i de Borgulu kalesine bizzat götürüp hapse koydu. Keyhüsrev'in henüz evlâdı olmadığından onların hayatlarına dokunmadı. Fakat hıristiyan karısı Berduliye'den İzzeddin Keykâvüs, Rûm câriyesinden Rükneddin Kılıç Arslan ve Gürcü prensesinden Alâeddin Keykubâd adlı üç çocuğu olduktan sonra Mübârüzeddin Armağan-şâh'ı üvey kardeşlerini öldürmek için Borgulu'ya gönderdi. İzzeddin Keykâvüs'ün atabegi olan Armağan-şâh iyi bir insan olduğundan, bir rivâyete göre, bunları öldürmemiş; bunu sultandan ve Köpek'ten gizlemiş; emri yerine getirmemiştir[12]. Sa'adeddin Köpek şehzâdeleri Borgulu kalesine bırakıp dönerken Akşehir'de müfsidler kendisine Tâceddin hakkında dedi-kodular yaptılar. Zirâ Tâceddin Alâiye'den Ankara'ya giderken Akşehir'de eski Harput Artuklu hükümdarının şarkıcı bir câriyesi yanında olup onunla gayri-meşrû münasebetlerde bulunduğunu duymuş; bunu fırsat bilen Köpek derhal zinâ yapan kimse için *recm* (taşla öldürme) cezası lâzım geldiğine dair bir fetvâ almış; Sultan da bu fetvânın icabını yapmak üzere kendisine ferman vermiştir. Bu hükümlerle derhal Ankara'ya varan Sa'adeddin şehrin din adamları ve ileri gelenleri huzûrunda elindeki hükümleri okumuş; Ankara meydanına getirilen Tâceddin Pervâne'yi orada recm suretiyle öldürmüş ve bütün serveti de müsadere olunmuştur. İktidarı eline geçiren ve sultanı istediği fenalıklara âlet eden Sa'adeddin Köpek karşısında bütün begleri korku almış; huzursuzluk artmıştı.

Sa'adeddin Köpek iktidarını artırmak ve muhaliflerin dedi-kodu yapmaları cesaretini dahı kırmak maksadiyle bir zafere muhtaç olduğunu hissetti. Bu düşünce ile henüz dahilî ve haricî kudretini muhâfaza eden devletin kendi eli ile bir zafer kazanmasını ve efkârı bununla meşgul etmeyi lüzûmlu gördü. Bu zamanda Eyyûbîlerin parçalanmış ve zayıf durumları ona bu fırsatı verdi. Filhakika Sa'adeddin Köpek ordunun başında hareket ederek Sumeysat kalesini kuşattı. Şehir Selçuklu ordusuna ve mancınıklarına dayanacak bir durumda değildi. Burada hıristiyanların elinde meşhur bir salîb bulunuyor; bunu her taraftan gelen hıristiyanlar ziyâret ediyordu. Buna dokunmamak şartı ile şehir teslim edildi; Sultanın sancağı, 1238 Temmuz'unda (635 Zilkaade) kaleye dikildi; civardaki kaleler de fethedildi. Bu zaferle dönen Sa'adeddin Köpek'in bu sâyede kudret ve heybeti büsbütün yükseldi. Kendisine artık muhalif bir kimse

---

ması yasak idi ve bu sebeple de yayın kirişi ile boğdurulurlardı. (bak. F. Köprülü, *Türk ve Mogol sülâlelerinde hânedan âzasının kan dökme memnûiyeti*, Türk hukuk tarihi dergisi, Ankara 1944, I, s. 1-9.)

[12] İbn Bîbî, s. 474.

kalmamıştı. Nitekim Sa'adeddin Konya'ya dönünce büyük bir devlet adamı olan Kemaleddin Kâmyâr'ı Konya havâlisinde bulunan Gâvele kalesine gönderip onun hayatına da son verdi. Kemaleddin Kâmyâr kalem ve kılıç sâhibi müstesnâ bir insan olup ahlâk ve fazileti ile, çeşitli ilimlerde ve Yunan felsefesinde geniş bilgisi ile herkesin hürmetini kazanmış; Alâeddin Keykubâd devrinin yükselişinde çok hizmetler yapmış ve bu sultanın da çok fazla teveccühüne nâil olmuştu. Büyük ilim ve iman sâhibi Nizâmeddin Hasîrî'den fıkıh öğrenmiş; İşrâkiyye felsefesinin meşhûr kurucusu Şehâbeddin Sühreverdi'nin felsefesinden faydalanmıştı. Bu maktül filezof için yazdığı Arapça bir kıt'a bize kadar gelmiştir. Sa'adeddin eski büyük emîrlerden Hüsâmeddin Kâymeri'yi de bir cürümle itham edip Malatya'da tevkif etti[13].

3. Keyhüsrev'in İktidarı Kurtarması

Sa'adeddin Köpek, liyakatsiz sultanın arzu ve ihtiraslarını kışkırtarak devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmış; aslında kendi iktidar ve ihtirasları icabı bu meşum siyasî cinayetleri işlemiştir. Filhakika Selçuklu devletini avucuna alan Sa'adeddin Köpek şimdi bizzat tahta çıkmak gibi görülmemiş bir hayâl beslemeğe başladı. Osmanlı devrinde olduğu gibi Selçuklu devrinde de kudsiyet taşıyan bu hânedanın ortadan kaldırılması veya bu soydan olmayan bir kimsenin tahta çıkması düşünülemezdi. Mogollar bile uzun zaman Türkiye'yi istilâ ve idareleri altında tuttukları halde buna teşebbüs etmemiş veya umumî efkâr karşısında bunu kendi siyâsetlerine uygun bulmamışlardı. Karaman oğulları da Mogollara karşı harekete geçip Konya'yı işgâl ettikleri zaman ancak Selçuklu hânedânına mensup bir şehzâdeyi sultan ilân edebilmişlerdi. Böyle bir durumda oyuncak gibi kullandığı Gıyâseddin Keyhüsrev'i bertaraf edip Selçuklu tahtına çıkmak isteyen Sa'adeddin Köpek kendisinin bizzat bu hânedana mensup olduğunu ispat etmeyi ve halk efkârı karşısında meşrûiyet kazanmayı düşünüyordu. Filhakika Sa'adeddin'in tertip ve hikâyesine göre anası Şehnâz Hatun Konya'nın zengin ve ileri gelenlerinden birinin kızı idi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev bu güzel kıza düşkün idi. Anası bir gün bu güzel kızı saraya götürmüştü. Babasının evine dönen Şehnâz Hatunun bu mâcerâsına anasından başka kimse vâkıf değil-

---

[13] İbn Bîbî, s. 473-479; İbn ül-'Adîm, *Histoire d'Alep*, s. 204; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 272. Arap kaynakları S. Köpek'in Amid'in muhasarasına da kuvvet gönderdiğini yazarlar ise de bunun ciddî bir teşebbüs olmadığı anlaşılıyor.

di. O, gelin olup Köpek'in babasının evine gittiği zaman iki aylık hâmile idi. Fakat çok zekî olan gelin maharetle bâkire olduğunu gösterdi ve bir şüpheye imkân vermedi. Sa'adeddin Köpek böylece «Ben yedi ay sonra dünyaya geldim» diyerek kendisinin Selçuk soyundan olduğunu ileri sürüyor; buna mukabil sultanı da artık yapılan bütün fenalıkların fâili gösteriyor; onun Selçuklu sancağını değiştireceğini ve Abbasilerin hilâfetini tanımayacağı propagandalarını da işliyordu. Sa'adeddin Köpek Sumeysat seferine çıktığı zaman onun fenalıkları ve bu dedi-kodular ortalıkta yayılmış ve bu müthiş entrikacı aleyhinde efkâr ayaklanmış; onun bizzat Selçuklu tahtına çıkacağı propagandaları nihâyet sultanı da endişeye düşürmüş ve ona karşı harekete geçirmiştir.

Filhakika Gıyâseddin Keyhüsrev, devlet adamlarının birer birer ortadan kalkması, sıranın kendisine de gelmesi ve nihâyet efkârın kaynaşması karşısında çok inandığı hassa kölelerinden birini gizlice Sıvas şübaşısı Hüsâmeddin Karaca'ya gönderip bu mühim meselenin halli için süratle gelmesini bildirdi. Karaca Sultanın bulunduğu Kubâd-âbâd'a giderken kendisinin şehre geceliyin gireceği haberini verdi ve bizzat Sa'adeddin Köpek'in misafiri oldu. Sa'adeddin sultana mı geldiğini sorunca, Beglerbeginin yakını olarak sizin izniniz olmadan onun hizmetine gidemiyeceğini söyledi ve kendisine tam bir itimad telkin etti. Sa'adeddin sabahleyin sultanın huzûruna çıkarak Hüsâmeddin Karaca'nın da burada olduğunu ve el öpmek istediğini bildirdi. Nihâyet birkaç gün süren bir misâfirlikten sonra, hazırlanan plâna göre, bir ziyâfeti müteakıp Köpek saraydan ayrılırken onun için ayağa kalkıp hürmet gösterir durumunda bulunanlar hakikatte kendisine saldırdılar. Tertip muvaffak oldu ve bayrakdar *(emîr-i âlem)* Togan kılıcı ile Sa'adeddin'i parçaladı. Onun cesedi ibret olsun diye yüksek bir yerde kafes içinde asılıp halkın kini teskin edildi. Köpek burada daha önce Kubâd-âbâd müşrifi (müfettişi) Kemal'i öldürüp astığı için aynı âkıbete kendisi de uğratıldı[14]. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ne kadar liyakatsiz ve aklı eksik idise onu tahta çıkarıp oyuncak hâline getiren Sa'adeddin Köpek de o derece keskin, fakat entrikacı ve tehlikeli bir zekâya sâhipti. Sultanın kifayetsizliğine ve mühim insanların öldürülmesine rağmen devlet Sa'adeddin'den kurtulmakla eski kudretini kazanıyordu. Vincent de Beauvais Sa'adeddin'in Keyhüsrev'i boğarak sultan olmak istediğini, fakat *Mergedac* adlı bir hıristiyanın buna mâni olarak Sa'adeddin Köpek'i öldürüp yerine geçtiğini söylemekle İbn Bîbî'yi, çağdaş bir müellif olarak, teyid eder[15]. Bu

[14] İbn Bîbî, s. 479-482.

[15] Kitap XXXI, bahis 145. Mergedak, Sultanın kayın biraderi ve II. Keykâvüs'ün

Mergedac, aşağıda görüleceği üzere, II. İzzeddin Keykâvüs zamanında beglerbegi makamına getirilen Keyhüsrev'in kayın biraderlerinden biri olmalıdır[16]. Sa'adeddin Köpek'in Kubâd-âbâd'da imha edilmesi, Sumeysat seferini müteakıp cereyan ettiğine göre, bu hâdise 1238 yılında vukubulmuş demektir.

Sa'adeddin Köpek'in cinayetlerini anlatan İbn Bîbî, aynı zamanda, onun meziyetlerini de sayar. Müellife göre o halka karşı çok iyi muamele eder; mazluma yardım eder; zâlimi cezalandırır; adâlette zengin-fakir ve yabancı-yakın arasında fark gözetmezdi. Toplu yerlerde insanlara çok sert davranır ve herkes kendisinden titrerdi; fakat hususî dostları ve ailesi ile tenha bulunduğu zaman çok yumuşak ve hoş sohbetleri ile câzip idi. Çok cömert idi ve köylüler onun idâresinden memnun idi. İktâ sâhipleri çiftçilerden vergi haklarından başka bir kuş kanadı fazla bir şey almazdı[17]. Bununla beraber Sa'adeddin Köpek Hârizmlilere karşı giriştiği hareketle devleti ilk sarsıntıya uğrattığı gibi en mühim insanları da bertaraf etmekle Selçuklu tarihinde tehlikeli bir rol oynamış ve uğursuz isim bırakmıştır. Bu sebepledir, ki İbn Bîbî meziyetlerini de anlattığı, islâmî terbiye ve nezaket gerektirdiği halde kendisine rahmet okuyamamış; hattâ «Allah affetsin» diyememiş; onun hakkında ancak «*Sa'adeddin Köpek aleyhi mâ yastahık*» ifâdesini kullanabilmiştir. Onun Anadolu'nun büyük kervan yolu üzerinde, Konya-Aksaray arasında, 634 (1237) senesinde, inşâ ettirdiği bir kervansarayı vardır, ki kitâbesinde adının Sa'adeddin Köpek şeklinde yazılması bu isim veya şöhretin bir hakaret kasdı ile alâkadar bulunmadığını gösterir[18].

Selçuklu devleti bu tehlikeli adamdan kurtulunca, ikinci derecede oldukları için, öldürülmemiş ve kenarda kalmış kimseler hizmete çağırıldı. Mühezzibüddin Ali vezirliğe, Şemseddin Muhammed İsfahânî nâibliğe, Veliyüddin Tercüman Pervâneliğe, Mecdeddin Muhammed (İbn Bîbî'nin babası) tercümanlığa ve Celâleddin Karatay da hazîne-i hassa'ya

---

Rûm dayıları olup Selçuk kaynaklarında *Kir Kedid* ve *Kir Hâye* adları ile geçen kimselerden birincisi olmalıdır.

[16] Bak. *Les Souverains Seldjoukides* s. 82.

[17] İbn Bîbî, s. 477.

[18] Fr. Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin, 1896; İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya tarihi*, Konya 1964, s. 952; İbn Bîbî, s. 593; Konya rehberi, İstanbul 1339, s. 94; Selçuk Kervansarayları adlı tedkîkimize de bakınız. Halk dilinde Sa'adeddin adı bozularak bu Kervansaraya «Zazadin hanı» denilmiştir. Kitâbelerine göre bina Keykubâd zamanında başlamış ve Keyhüsrev zamanında bitirilmiştir.

tâyin edildi. Bu icraattan sonra sultan ve devlet erkânı, memnun ve neşeli olarak, Kubâd-âbâd'dan Konya'ya geldiler. Bu esnâda sultana sözlü olan Gürcü kıraliçesinin kızını getirmek için bir heyet Gürcistan'a gönderildi. Filhakika, yukarıda belirttiğimiz üzere, Kemaleddin Kâmyâr Gürcistan seferinde bazı kaleleri fethedince kıraliçe Rosudan sulh teklifinde bulunmuş; yapılan anlaşmaya göre, güzel kızı Thamara'nın Alâeddin Keykubâd'ın oğlu ve o zaman Erzincan meliki bulunan Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlenmesini de kabûl etmişti. Onun anası Thamara nasıl Erzurum Saltuklu hükümdarının oğlu ile izdivaç etmiş idiyse Rosudan da bu sefer yine Erzurum'da hüküm süren Mugîseddin Tuğrulşâh'ın oğlu ile evlenmişti. Çok yakışıklı ve güzel boylu, cesur ve enerjik Selçuklu şehzâdesi ile kıraliçeden doğmuş olan Thamara şimdi baba tarafından akrabası bir sultanla evleniyordu. Saltuklu şehzâdesi Muzaffereddin *(Mutafradin)* Tiflis'e hocası, köle, hizmetçi ve askerleri ile birlikte mücevherat, kıymetli taşlar, parslar ve çok kıymetli hediyelerle gitti; hükümdarlara aid teşrifata göre Gürcü devlet adamları tarafından hürmetle karşılanarak saraya götürüldü. Gürcü kaynağı Muzaffereddin'in Tiflis'de çok ihtişamlı bir hayat yaşadığını, fakat bir müddet sonra şuh karısından ayrılarak Erzurum'a döndüğünü yazar[19]. Yukarıda temas ettiğimiz bu hâdisenin bir ikincisi de daha sonra vukubulmuştu

Filhakika Thamara'nın kızı kıraliçe Rosudan da Tuğrulşâh (Orthul) ın yakışıklı oğluna tâlib olunca o da, Gürcistan kıraliçesi nâibi olmak arzusiyle, bu teklifi kabûl etmişti. Hattâ Gürcüler hıristiyan memleketinde nâibin müslüman olamıyacağını ve din değiştirmesi şartını ileri sürünce Selçuklu şehzâdesi bunu da yapmıştır. İslâm kaynaklarına göre müslüman hükümdarları arasında yüksek bir mevkii olan Selçuklu hânedanından bir şehzâdenin kıral nâibi olmak ve Gürcistan hâkimiyetini elde etmek gayesiyle, 1223 (620) senesinde, kıraliçe ile, hıristiyanlığı kabûl ederek, evlenmesi, Gürcü hil'atı giymesi ve başında haç işareti bulunan bir serpûş taşıması cidden «misli görülmemiş garib bir hâdise» idi. Kıraliçenin kocası ve kıral nâibi olan Selçuklu şehzâdesi, bir müddet sonra, Rosudan'ın kölesi ile gayrı meşrû münasebetlerini görünce, aralarında şiddetli mücâdele başlamış; nihâyet kıraliçe kocasını hapse atmıştı. Celâleddin Hârizmşâh 1226'da Gürcistanı ezip Tiflis'i fethedince bu «*genç*» şehzâdeyi huzûruna getirtti; kendisine çok iltifatlarda bulundu; himâye etti. Fakat Celâleddin Ahlat üzerine gidince Selçuklu şehzâdesi tekrar irtidad ederek Gürcülerle birleşti ve Tiflis'i iş-

---

[19] Brosset, *Histoire de la Georgie*, I, s. 418-419.

gal ettiler[20]. İşte kıraliçenin anasının adını verdiği güzel kızı Thamara'nın babası bu Selçuklu şehzâdesi idi.

Celâleddin Hârizmşâh'ın ezdiği bir memleketin kıraliçesi olan ve Mogol istilâsı tehlikesiyle de karşılaşan Rosudan, Alâeddin Keykubâd gibi kudretli bir sultanın dostluğunu kazanmak maksadıyle, kızını onun oğluna vermekten çok memnun oluyordu. Gıyâseddin Keyhüsrev hâdiselerden fırsat bulunca bu güzel nişanlısını almak için Selçuklu müstevfisi (maliye nazırı) Şahabeddin Kirmânî'yi en münasip bir kimse olarak hazineler ve zengin hediyelerden mürekkep bir çehiz ile Tiflis'e gönderdi. Gıyâseddin Keyhüsrev Sa'adeddin Köpek'ten kurtulduğu sırada bir «*ulak*» gelin alayının Tiflis'den Erzincan'a geldiğini haber verdi. Sultan bütün askerî makamlara, beylere ve memurlara, geçtiği yol ve beldelerde melike'yi istikbâl etmelerini ve şehirlerde merâsim yapmalarını emreyledi; kendisi de saltanat sancağı ile Kayseri'ye hareket etti. Şehir süslendi; mum ve kandillerle aydınlatıldı; altun ve gümüş saçıldı; muhteşem bir düğün yapıldı. Keyhüsrev Gürcü *aznavur* veya beylerini kabûl edip kendilerine büyük ihsanlarda bulundu. Gürcü ve Süryâni kaynaklarına göre melike (prenses) nin dinine dokunulmaması evlenme şartlarından olduğu için o Konya sarayına papazı, mukaddes eşyası ve hizmetçileri ile geldi. Bunlar arasında, kıraliçe oğlunu tahta vâris yapmak için, uzaklaştırmak maksadıyle, Türkiye'ye gönderdiği yeğeni David de vardı. Gıyâseddin karısına çok düşkün idi. Onunla evlendikten sonra kendisini tamamiyle eğlence ve sefahat hayatına verdi. Hattâ bastırdığı paralar üzerinde kendisini arslan ve zevcesini de onun üstünde kadın yüzlü doğan bir güneş resmi ile tasvir ettirdi. Selçuklu Türkiyesinde Gürcü hatun adı ile tanınan melike az bir müddet sonra müslüman olunca papazı ve amcası David hapse atıldı. Gürcü hatunun iyi bir müslüman olduğunu, âlim ve dervişlerle, hususiyle Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile dostâne münasebetlerde bulunduğunu görüyoruz[21]. Bu izdivacdan sonra Selçuklu

---

[20] Brosset, I, s. 501. İbn ül-Esîr, XII, s. 60, 164, 174; Baybars Mansûrî, s. 101a; M. Nesevî, *Sîretü Celâleddin Mengü-birti*, nşr. O. Houdas, s. 125; Farsça tercümesi, nşr. M. Mînovî, s. 155. İbn ül-Esîr bir müslümanın taht arzusiyle din değiştirmesini hayret ve teessürle karşılar.

[21] İbn Bîbî, s. 483-485; Ebû'l-Ferec, s. 403; Brosset, I,s. 502, 524-525, 578; *Les Souverains Seldjoukides*, s. 81-82. Gürcü *aznavur*ları (beyleri) için bak. Quatremère, *Hist. Mongols*, s. 368. Gürcü kaynağı: «Allah'tan korkmayan kıraliçe yeğenini taht tan uzaklaştırmak ve oğlunu kıral yapmak maksadıyle korkunç bir plân tasarladı. Kardeşi David'i öldürtmek için damadı Gıyâseddin'e ve kızına mektup yazdı. Bununla beraber Sultan ve kızı buna aldırmadılar». Fakat Rosudan dâmâdına yazdığı son mektupta kızının David'i korumasını onunla gayri

merkez ordusunda Gürcü askerlerinin ehemmiyeti arttı ve bizzat onlardan Gürcü oğlu Zahir ül-devle *(Şalva)* adlı bir kumandan Selçuklu ordusunda hizmet etti[22].

4. Devletin Kudretini Göstermesi ve Diyârbekir Fethi (1240)

Alâeddin Keykubâd kudretli, mamûr ve refahlı bir memleket bırakarak dünyadan ayrılınca liyakatsız oğlu ve hususiyle meşûm Sa'adeddin Köpek Hârizmlileri ve Selçuklu büyüklerini bertaraf etmekle devlet bir sarsıntı geçirmişti. Şimdi Köpek'in ortadan kalkmasiyle bir ara vaziyet düzeliyor ve Selçuklu satveti tekrar kendini gösteriyordu. Esasen bu dahilî siyasî sarsıntı hudud dışına aksetmiş değildi. Nitekim Eyyûbî melikleri, Trabzon Rum ve Sîs Ermeni hükümdarları, hattâ İznik'te kurulan Bizans devleti Selçuklulara tâbiiyetlerini muhâfaza ediyor; Keyhüsrev nâmına hutbe okuyor ve para basıyorlardı. Selçuklu devleti, geçirilen sarsıntıları gidermek maksadiyle, şimdi yine Hârizmlileri hizmete çağırmakla işe başladı. Hârizmliler Anadolu-Suriye hududlarında gâh Eyyûbî hükümdarlarından biri ile, gâh diğeri ile anlaşıyor; fakat daima bir anarşi ve âsâyişsizlik âmili oluyorlardı. Mogol istilâsı önünde kaçan ve göçen kesif Türk boylarının bir kısmı da şarkî Anadolu ve şimalî Suriye hududlarında yığılmıştı. Hârizmliler Urfa, Harran, Surûc ve Re'sülayn bölgelerini aralarında taksim ederek askerî bir feodalizm kurmuş; bazen yeni gelen Türkmen begleri ile de birleşerek etraf ülkeleri yağmaları ile korku içinde bırakmışlardı. Bu sebeple çiftçiler ziraat edemez ve ticâret

---

meşrû münasebette bulunması ile îzah ediyordu. Rivâyete göre bu tertip ve iftirâ muvaffak oldu. Filhakika bu mektupla perişan olan sultan karısını şiddetle döğdü; mukaddes tasvirlerini kırdı; iftiraya uğrayan David ile papazı hapse attı; hizmetçilerini de koğdu; karısı Gürcü hatunu zorlayarak müslüman dinine çevirdi. Gürcü hatunun İslâmiyeti kabûlünü sultanın icbâriyle îzah eden Gürcü kaynağının hissiyata kapıldığı ve bu sebeple böyle bir hikâye uydurduğu tahmin olunabilir. Zîra, aşağıda göstereceğimiz üzere, Keyhüsrev'in İstanbul Lâtin imparatoruna yazdığı mektup ve hatunun sağlam bir müslüman olması bu cebrî din değiştirme rivâyeti ile uzlaşmamaktadır.

22 B. 'Anî'ye göre Keyhüsrev kayın biraderini askerî kumandanlığa tâyin etmiş; bu da Selçuklu beylerinin, hıristiyan olduğu için, sultana ve ona kızmalarına sebep olmuş (Veliyüddin Ef. 2391 (XIX), s. 374). Fakat İbn Bîbî'nin, sık-sık, Gürcü oğlu Zahir üd devle diye bahsettiği bu zat Şalva'nın oğlu Fardahla olup ücretli hıristiyan askerlerinin kumandanı idi. Burada Emîr Komnenos Mavrozomes'in Begler-begi makamına getirildiğini hatırlatmak da yerindedir. Nuveyrî de (18b) 'Aynî'ye aid bu kaydı tekrar eder.

kafileleri, hususiyle Suriye-Anadolu arasındaki büyük kervan yolu işleyemez hâle gelmişti. Bu duruma nihâyet vermek için, Kemaleddin Kâmyâr'dan sonra, şimdi İbn Bîbî'nin babası Mecdeddin Muhammed Tercüman Hârizmlilere gönderiliyor; onların hizmete dönmeleri ve itâatleri talep ediliyordu. Hârizm hanları sultanın gönderdiği hil'atleri giydiler; alınlarını yere koyup itâatlerini belirttiler; kınları altun kılıçları taktılar ve bu dâvetten dolayı da iftihar ettiklerini söylediler. Lâkin Hârizmli beyler Kayır-han'ın hapsedilmesi, ondan sonra da kendilerini dâvet eden beglere, ıztırarî olarak, tecâvüzde bulunmaları ve daha başka hâdiseler dolayısiyle bir daha sultanın dergâhına dönmeğe yüzleri kalmadığını ifâde ettiler. Bununla beraber sultan kendilerine iktâ menşûrları gönderirse yine onun adamı olarak emrine, düşmanları ile muharebeye amâde olduklarını, onun nâmına hutbe okutacaklarını ve para basacaklarını, askerlerinin Selçuklu vilâyetlerine akın yapmıyacaklarını taahhüd ettiler. Nitekim elçi orada iken bu tâbiiyet şartlarını yerine getirdiler. Bu anlaşma üzerine Selçuklu elçisi memnun olarak döndü. Yollarda emniyet hasıl olarak kervan kafileleri faaliyete geçti[23].

Hârizmliler bir müddet sözlerine sâdık kaldılarsa da yine akın ve yağmalarına, yollarda kervanları basmağa başladılar. Halep vilâyeti Selçuklu ve Atabegler devrindenberi Türkmenlerin çok kesif bulunduğu bir bölge idi ve bizzat şehrin bir kısmı da Türklerle meskûn idi. Haçlılara karşı büyük hizmetleri dokunan bu Türkmenlerin bir kısmı vilâyet dahilinde yerleşirken Yaruklu *(Yarukıyye)* Türkmenleri de Halep'de kendi adlarına büyük bir mahalle kurmuşlardı. Şimdi Hârizmliler ve diğer Türkmenler Halep vilâyeti dahilinde yığılıyor; akın yapıyorlardı. Başda Halep hükümdarı Melik Nâsır olmak üzere diğer Eyyûbî ve Artuklu melikleri bunlara karşı metbûları Selçuklulardan yardım ve himâye istediler. Malatya sü-başısı olan Tercüman Zahîreddin Mansûr Eyyûbîlere komşu bulunan Malatya, Harput, Elbistan ve Maraş askerlerinden mürekkep bir süvari kuvveti (3000 kişilik) ile Halep'e gönderildi. İki tarafın askeri birleşerek Bîrecik'de köprü kurup Fırat'ı geçtiler; Harran'da toplanan Hârizmlileri mağlûp ettiler; onların bir kısmı Bağdad'a doğru ilerledi ve halîfenin şefkati ile 'Âne'de 639 senesine kadar kaldılar. Celâleddin Hârizmşâh'ın münşîsi olup Bereket Han'ın vezirliğini yapan Şahâ-

---

[23] İbn Bîbî, s. 485-487. Müellif Selçuklu hududlarında yığılan, akın ve yağma ile geçinen Türk göçebelerini «*Yavgıyân* (Yavgular)ın halefleri» olarak vasıflanır, ki bu tabir Selçukluların ilk çıkışlarında Arslan Yabgu Oğuzlarına verilen bir isim iken bilâhara bir sıfat olarak yağmacı mânâsında kullanılmıştır (bak. *Selçuklular tarihi, s. 120-123;*

beddin Harran kalesini Selçuklulara teslim etti. Anlaşmaya göre bu beldeler Eyyûbîlere bırakıldı; Süveydâ (Siverek) ve Diyârbekir de Türklere aid olacaktı; Selçuklu zabitleri Siverek'i aldılarsa da Amid'in zaptı gerekiyordu. Bu sebeple Selçuklu ve Halep kumandanları Amid muhasarasına karar verdiler[24].

Zahîreddin Mansûr muhasaraya giderken sultana bir «*ulak*» gönderip Hârizmlilerin mağlûbiyetini bildirdi ve Amid'in alınması için asker ve silâh istedi. Sultan Sıvas sü-başısı Mübârizeddin Çavlı ile Niksar *(Nekisâr)* sü-başısı Mübârizeddin Yav-taş kumandasında bütün Dânişmend ili askerlerinin sevkini emretti. Diyârbekir ülkesi Artuklulara aid iken Eyyûbîler tarafından 1232 baharında işgâl edilmiş; Artuklu hükümdarı Mısır'a naklolunarak kendisine orada iktâ verilmiş idise de bir müddet sonra malını toplayıp deniz yolu ile Antalya'ya çıkıp Türkiye'ye gelmişti. Alâeddin Keykubâd'ın çok emel beslediği Diyârbekir, oğlu zamanında, 638 (1240) senesinde, tekrar kuşatıldı; müstahkem sûrlar döğülmeğe başlandı. Eyyûbî Melik Salih, Artuklular gibi, Hısn-Keyfâ'da oturuyor; Amid'de memur ve muhâfızların maaş ve erzakı için köşklerin ve evlerin tezyinatı, camları ve kapıları koparılıp veriliyordu. Bu durumda şehrin tesliminde para rol oynamağa başladı. Filhakika muhasara esnâsında dirâyeti ve cesâreti meşhûr olan Kaymaz oğlu Nâsireddin Arslan sûrların altına yaklaştı. Yukarıda belirttiğimiz üzere birtakım Kürt âşiretlerinin reisi olup burc üzerinde oturan Fahreddin Dînârî ile münasebete girişti; ona şehrin mutlaka düşürüleceğini, fakat kendisi teslim ederse pâdişâhın büyük ihsanlarına boğulacağını bildirdi. Bu haberden memnun kalan Fahreddin Dînârî 400,000 dirhem mukabilinde Diyârbekir'i teslim edeceği cevabını verdi[25]. Zahîreddin Tercüman keyfiyeti baş kumandan Mübârizeddin Çavlı'ya arzetti. Bundan çok memnun kalan Çavlı derhal beylerin altun ve gümüş nakıdleri ile eşyalarını topladı; sandıklara doldurup mühürledi; mancınıklar ve ateş saçan makineler *(neffâtân)* harekete geçirildiği sırada Fahreddin Dînârî'nin oğulları geceleyin kemend atıp Selçuklu askerlerini sûrlar üzerine çıkarmağa başladılar. Onun hiyânetini gören muhâfızlar ışıklar yakıp vaziyeti başkalarının da görmesine yardım ettiler ve sûrların müdafaasını terk ettiler. Ertesi gün bu hâ-

---

[24] İbn Bîbî, s. 485-490; İbn ül-'Adîm, s. 209-218; İbn Vâsıl, Paris Bibl. Nat. 1703, s. 33a; Ebi'l-Fidâ, III, s. 176; İ. Fuvatî, s. 143.

[25] Zehebî, Amid'in uzun muhasaradan sonra 30,000 dinâr (yâni 300,000 dirhem) mukabilinde, Ebû'l-Ferec sâdece muhâfızlara para vaadi ile teslim alındığını yazmakla İbn Bîbî'yi teyid ederler. Bu meblâğ bugün 6,000,000 liraya tekabül eder.

diseden haberdar olan Diyârbekir büyükleri toplanıp bir karara vardılar.

Filhakika Diyârbekir büyükleri Kürt âşiret reisi Fahreddin tarafından satılmakta olduklarını görünce Nâsireddin Arslan ile haberleşip bütün Selçuklu kumandanları ile *Bâb ül-mâ* (Nehir kapısı) da görüşmek üzere anlaştılar. Diyârbekirliler'den şehrin kadısı, Necmeddin Habîr, mancınıkcı Câfer ve diğer ileri gelenlerden mürekkep bir heyet burada kapı yarı açık olarak, görüştüler ve iki taraf arasında şehrin teslimi üzerinde mutabakata vardılar. Buna göre Diyârbekir halkı bütün haklarına sâhip olduktan başka Dicle kenarında bulunan tarla ve bağlarının *Dîvânî* vergilerden ve *avâriz* mükellefiyetinden muaf bulunduklarına dair hüccetler alacak idi. Bundan başka sultan nâmına da kendilerine iktâ, mülk ve hil'atler ihsan edileceği de vaadedildi. Nitekim İbn Bîbî'ye göre Gıyâseddin Keyhüsrev bu vaadleri yerine getirdiği gibi Sultan Melikşâh tarafından, 1092 senesinde, inşâ olunan Diyârbekir Ulucâmiine konulan bir kitâbede, Sultanın şehir halkına bir ihsan olarak, Bâbül-mâ, Bâb üt-tell (Tepe kapısı) ve Rûm kapısında alınmakta olan ticâret vergilerini kaldırdığını yazar[26]. Bu suretle iki tarafın anlaşması üzerine ertesi gün bütün Selçuklu sü-başıları ve begleri kendi sancak ve askerleri ile şehre girip bayraklarını sûrlar üstünde diktiler; şenlik yapmağa başladılar. Selçuklu kumandanları, halkı saltanat sarayında kabûl edip sultana biat yaptırdılar. Diyârbekir ülkesinde bulunan Süveydâ (Siverek), Ergani *(Arkanîn)*, Çermük, Akil ve diğer kaleler de kolaylıkla ele geçirildi ve hepsine muhâfızlar, askerler ve memurlar tâyin edildi. Bizzat Diyârbekir sü-başılığı da Mübârizeddin İsa Candâr'a verildi[27].

Diyârbekir'in fethi, Selçuklular için, eskiden beri çok mühim bir hâdise sayılıyordu. Bu sebeple keyfiyet bir «*ulak*» ile derhal sultana tebşir edildi. Gıyâseddin Keyhüsrev merkezde ve bütün memlekette şenliklerin yapılmasını ve herkesin şenliklere katılmasını ferman ve fetihnâmelerle her tarafta ilân etti. Kumandanlara ve Diyârbekir büyüklerine ihsanlarda bulundu; hil'at ve menşûrlar verdi. Mardin, Meyyâfârkîn, Hısn Keyfâ, Cezîre ve Musul hükümdarları elçi ve hediyeler gönderip tebriklerini bildirdiler; hutbe ve sikkede sultanın adını devam ettirmek için tâbiiyet menşûrlarının yenilenmesini istediler. Diyârbekir'in fethinden sonra derhal Meyyâfârkîn'ı da almak kararı var iken sultan, Hârizmlilerin birkaç sene önce öldürdükleri Harput sü-başısı yerine tâyin edilen Sinâneddin Ya-

---

[26] A. Gabriel ve J. Sauvaget, *Voyage Archeologique dans la Turquie Oriental*, s. 331. Şehrin bu eski kapı isimleri bilâhare Türkçe olmuştur.

[27] İbn Bîbî, s. 490-498; İbn ül-'Adîm, s. 219-220; Zehebî, Topkapu XV, s. 311a; Sibt ibn el-Cevzî, Haydarâbâd, s. 108; Ebi'l-Fidâ, III, s. 176; İbn Vâsıl, Paris (no: 1703), s. 33b-34a; Ebû'l-Ferec, s. 406.

kut'a, askerleri ile birlikte, Erzurum'a dönüp, Mogollara karşı müdafaa hazirlıkları yapmasını emretti. Selçuklu ordusu da Diyârbekir'in fethinden sonra o tarafta daha fazla kalamadı. Zira Mogollar, 1240 Haziranında, Gürcistan'ı Erzurum (Selçuklu) hududlarına kadar istilâ ve yağma ettiler. Onlar Selçukluların şarkta kuvvet yığdığını görünce Türkiye hududlarına tecâvüze cesâret edemediler. Bu sırada Mogollar Bağdad yakınlarına kadar akın ve yağmalarını götürdüler. Selçuklu ordusu kışa kadar Şarkî Anadolu'da kaldı. Bu zamanda idi, ki Selçuklu hükümeti Tâc Bulgarî'yi Bağdad'a elçi gönderdi. Orada doksan yaşında ölen bu zat bütün hastalıkların tedâvisinde kullanılan Tiryak (ilâc)ın terkibini yapmıştı[28].

5. Baba İshak'ın Peygamberlik İddiası ve Türkmen İstilâsı (1240)

Gıyâseddin Keyhüsrev'in kifayetsizliğine ve büyük devlet adamlarının bertaraf edilmiş olmasına rağmen Alâeddin Keykubâd'ın bıraktığı maddî-manevî mirâs yaşıyor; Türkiye'nin iç ve dış kudreti, komşu hükümdarlar üzerinde metbû olarak hâkimiyeti ve diğerleri nezdinde de yüksek itibarı ile devam ediyordu. Filhakika Mısır sultanı müstesnâ olmak üzere, başda Halep hükümdarı ve diğer Eyyûbî melikleri, Mardin Artukluları, Kilikya Ermeni kırallığı, Trabzon ve İznik Rûm devletleri Gıyâseddin Keyhüsrev'i metbû tanıyor; muahede ahkâmına göre kendisine asker ve harac gönderiyor; adına hutbe okutup para bastırıyorlardı. Bu devletler arasında İznik imparatoru Vatatzès (1222—1254)in tâbiiyeti hakkında İslâm kaynakları değil yalnız Vincent de Beauvais bilgi verir ve diğerlerini sayarken onun da sultana, istediği zaman, 1200 asker (400 mızraklı) ile hizmete geldiğini bildirir[29]. Bununla beraber Bizans kaynakları İznik imparatorunun Selçuklulara anlaşma icabı her yıl vergı ödediğini yazmakla bu hususu teyid ederler. Böylece Selçuklu devleti fetihlerine devam eder; Türkiye'de medenî ve iktisadî yükseliş ile müvazi olarak imâr ve inşâ faaliyetleri de duraklamaz. Selçuklu devletinin bu durumu karşısında Mogollar da Türkiye'ye karşı bir istilâ ve tecâvüze cesâret edemezler. Lâkin Babâîler hareketi devletin iç ve dış kudret ve itibarını sarsınca manzara değişir. Bu da Mogol istilâsı önünde Anadolu'ya sığınmakta olan büyük göçebe kitleleri ile alâkalıdır. Türkmen muhacereti bilâhara sel halinde

---

[28] Ebû'l-Ferec, s. 405-406; *Muhtasar üd-düvel*, s. 438.

[29] Kitap XXXI, bahis 144.

bütün hudud bölgelerine akmakla beraber ilk kesafet Anadolu-Suriye hududları üzerinde vukubuluyor; Selçuklu devleti bu göçebe kitlelerinin Orta Anadolu yolunu takip etmelerini daha fazla zorlaştırıyordu. Bu havâlide Hârizmlilerin çıkardığı âsâyişsizlik yeni gelen Türkmen boylarının hareketleri ve iltihakları ile daha ziyâde artıyordu. Göçebelerin hayat tarzları yerleşik halk ile zıddıyet hâlinde olup birbirleri ile çatışıyor; göçebe muhacirler kendi hayatî zaruretleri icabı şark vilâyetlerinde, ister istemez, birtakım akın ve yağma hareketlerine girişiyorlar; köyleri ve kervanları basarak geçim imkânları elde ediyorlardı. Bu durum onların nizâm ve âsâyişini koruyan devlet kuvvetleri ile çatışmalarını mukadder kılıyordu. Devlet kuvvetlerinin nizâmı muhâfazası göçebelerin hayatlarını zorlaştırdıkça onların da mevcûd nizâma ve devlete karşı memnuniyetsizlikleri ve husumetleri de artıyordu. İşte Baba İshak hareketi bu gayri memnun göçebe muhitinde teşekkül ediyor; dinî, içtimaî ve siyasî bir mahiyet alarak Selçuklu Türkiyesini sarsıyordu.

Filhakika Selçuklu, Eyyûbî ve Hârizmli kuvvetlerinin faaliyet gösterdiği Sumeysat, Behisni ve Maraş havâlisi Türkmenlerin kesafet sahası olduğu gibi Selçuklu, Hârizmli ve Eyyûbîlerin askerî faaliyetlerine de, sıksık, sahne oluyordu. Burada müslüman ve hıristiyan (Süryâni ve Ermeni) halklar, müfrit Şiî (İsmailî) zümreler, Mani ve Hıristiyan akidelerine bağlı bulunan Pavlaki *(Paulicien)* lere aid eski inançlar birbirine karışmış idi. Şimdi bu havâliye gelen göçebe Türkmenler dinî bakımdan henüz iyice islâmlaşmamış; yarı Şamanî bir inanışa bağlı kalmış ve yabancı akidelerin tesirine de kolaylıkla marûz bulunmuşlardı. Sumeysat (Sımsat)a yakın Kefersûd nâhiyesinde yarı bir Türk şamani ve yarı müslüman şeyhi olarak meydana çıkan Baba İshak, bu muhitte, içtimaî, dinî ve siyasî tesirleri mezcederek Türkmenleri etrafında topluyor; onlara dinî telkinlerde bulunuyor; memlekette hüküm süren adâletsizlik ve haksızlıkları izah ediyor ve bunların çaresi üzerinde duruyordu. Göçebelerin iktisadî ve içtimaî huzursuzluklarını dinî telkinlerle de besliyordu[30]. Baba İshak, muhitinde, başlıca Türkmenler üzerinde müessir olmakla beraber yerli halkları, Kürtleri ve Hıristiyanları da kendi dinî ve siyasî fikirlerine dâvet ediyor; zâhidâne hayatı ve oruçlu hali, kimseden bir şey kabûl etmemesi ile gittikçe şöhreti yayılıyor ve herkes ona koşuyordu. Fakat İbn Bîbî'ye göre henüz kuvvetini kâfi görmeyen Baba İshak bir gün Kefersûd'dan kaybolmuş; bir müddet sonra Amasya'nın bir köyünde koyun çobanlığı yapmıştır. Bu esnâda hayvanlara bakımı ve şefkati, dindarlığı

[30] F. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Edebiyat Fakültesi mecmuası, sayı IV, s. 302-307.

ve zâhidâne hayatı ile köy halkı, kadın-erkek; öyle kendisine bağlandı, ki bir kimsenin kederi, rahatsızlığı veya karı-koca geçimsizliği olunca Baba İshak'a gidiyor; o da kendisine bir nüsha yazıp veriyor; bu sâyede insanlar huzûra kavuşuyor; husumet dostluğa inkilab ediyordu. Baba'nın mürîdleri ve şöhreti çoğaldıkça köyden çıkıp yakınında, tepe üzerinde, bir zâviye *(som'a)* bina edip hep ibadet ve riyâzet ile meşgul oldu. Böylece Türkmenler arasında bir velî derecesine erişen Baba İshak onlara mürîdlerini gönderirken Urfa taraflarında bulunan Hârizmlileri de ihmal etmemesi dikkate şâyândır. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Selçuklu hizmetini terk ve orduları ile mücâdele eden Hârizmlileri sultana karşı savaşa çağırması onun siyasî şartları da ne derece kavradığını göstermektedir. Baba İshak Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı artık açıktan cihâd ilânına ve propagandaya başlamıştır. Sultanın sefahat hayatını takbîh ediyor; onun Allah ve Hulefâ-yi Râşidin yolundan ayrıldığını söylüyor ve kendisine karşı halkı isyâna dâvet ediyordu. Kefersûd ve Maraş havâlisine gönderdiği mürîdleri ile Türkmenlere at ve silâhlarını hazırlamalarını, ilân edilecek tarih ve günde, bizim yolumuzda memleketleri fethe, müfsidlerin kökünü kazımağa ve dünya halkının islâhına girişmelerini, kendilerine katılanların ganimetlerden hissedar olmalarını, muhalefet edenleri de tereddütsüzce öldürmelerini emrediyordu[31].

Filhakika Baba İshak'ın emri üzerine Türkmenler sığır, koyun ve diğer mallarını satıp at ve silâh satın aldılar; cihâd ilânı işareti Türk kabîleleri ve obaları *(hayl-hâne)* arasında yayılınca Türkmenler her köşeden çekirgeler ve karıncalar gibi kaynaştılar ve savaşa başladılar. Türkmenler büyük bir iman ve taassupla harekete geçtiler; Sümeysât, Kâhta ve Hısn Mansûr (Adıyaman) bölgelerini işgâle ve kendilerine uymayan müslüman ve hıristiyanları öldürmeğe, mallarını yağmaya ve yurtlarını tahribe giriştiler. Kahramanlığı meşhûr Malatya sü-başısı Muzaffereddin 'Ali-şîr askerleri ile Babaîleri tenkile girişti. Fakat aralarında vukubulan şiddetli bir savaşda çok kayıp vererek bozguna uğradı; onun sancağını ve davullar *(nekkare)*ını ellerine geçirdiler. Muzaffereddin Malatya'ya dönerek tekrar asker topladı; Germiyanlıları ve Kürtleri silâhlandırıp muharebeye götürdü. Lâkin bu sefer de yine mağlûp oldu. Babaîlerin bu iki zaferden sonra iman ve cesâretleri daha fazla arttı; Sıvas'a doğru yürüdüler. Sıvas askerleri ve şehir halkı toplanıp âsilere karşı çıktılar; fakat Babaîler onları da bozguna uğrattılar. Sıvas *iğdiş-başı*'sını ve diğer büyükleri öldürüp çok ganimet aldılar. Bununla da mâneviyatları büsbütün yükselen Babaîler artık Baba Resûl'e veya Baba İshak'a kavuşmak üze-

[31] İbn Bîbî, s. 498-500.

re Tokat ve Amasya taraflarına doğru hareket ettiler; kendilerine karşı gelenleri imha ettiler. Türkmenler ilerledikçe ve zafer kazandıkça vilâyetlerin göçebe Türkmenleri onlara katılmayı iman ve vazife icabı saydılar. Gıyâseddin Keyhüsrev bu kötü haberleri alınca dehşete kapıldı; korkusundan Kubâd-âbâd'a kaçtı ve orada bir adaya sığınırken Anadolu'da çok sevilen Mübarizeddin Armağan-şâh'ı Amasya sü-başılığına ve âsileri tenkile memur edip askeri ile oraya gönderdi. Hacı Armağan-şâh âsilerden önce Amasya'ya vardı; şehre hâkim olup Baba'yı zâviyesinden çıkartıp kale burcundan astı. Ebû'l-Ferec'in rivâyetine göre Baba'ya pusu kurup boğdular. Bu haberi alan Türkmenler Baba İshak'ı aradılar; bulamadılar. Fakat buna rağmen onun hiç bir fanî tarafından öldürülemiyeceğine ve Baba'nın «göklere çıkıp meleklerin yardımını getireceğine» inandılar. Bu sebeple daha büyük bir taassup ve şiddetle, kadın ve erkek, «Baba resûl Allah» diye nağrâ çekerek taarruza geçtiler. Bu şiddetli muharebelerde Selçuklu kumandanı Mübârizeddin Hacı Armağan-şâh şehid edildi. Baba'nın hayatta olduğuna, kendilerine zafer ve hâkimiyet vaadlarına inanan Babaîler taarruzlarına devamla Konya'ya doğru ilerliyorlardı. Gıyâseddin Keyhüsrev Erzurum Uc'unda Mogollara karşı bulunan ordunun Babaîlere karşı gelmesini emretti. Bu ordu Sıvas'daki cephanelikten silâhlarla teçhiz edilerek Kayseri'ye vardı. Selçuklu hizmetinde bulunan Frank ve Gürcü askerleri de âsilere karşı sevkedildi. Sultanın ordusu 60,000 süvariye baliğ olmuş ve başına Necmeddin Behramşâh kumandan tâyin edilmişti.

Bu ordu, ilerleyen âsilerle, Kırşehir vilâyetinde Malya sahrasında karşılaştı. Âsilere karşı savaşa öncü olarak Hıristiyan askerlerinin çıkarıldığını ve bunların başında Frank kumandanı ve Gürcü oğlu (Fardahla) yâni Şalva'nın oğlu Phardavla da bulunuyordu. İbn Bîbî'nin bu kaydı Ebû'l-Ferec'i ve Beauvais'yi teyid eder. Hıristiyan askerlerin öncü çıkarılması Selçuklu askerlerinin Baba İshak'ın maneviyatına inanmış bulunmaları ile alâkalı idi. Hattâ Süryâni Ebû'l-Ferec'e göre sultanın hizmetinde bulunan Frank askerleri bu âsiler karşısında hiddetlerinden dişlerini gıcırdatıyor; fakat onlar da alınlarına haç işareti yapmadan savaşamıyorlardı. Bu kayıd onların da Baba'nın maneviyatından korktuklarına delâlet ediyor ve haç işareti bu mânâya geliyordu. Bu suretle Malya ovasında âsileri karşılayan Hıristiyan öncüleri onların ilk hücumlarını tesirsiz bırakıp püskürtünce müslüman askerlerine de cesâret geldi ve Babaîlerin artık manevî bir kuvvete sâhip olmadıkları kanaatı hâkim oldu. Bu durumda ordu toptan taarruza geçti; ilk hamlede Babaîlerden 4000 kişiyi kılıçtan geçirdiler; nihâyet iki, üç yaşındaki çocuklar müstes-

nâ, Türkmenlerden hiç kimseyi bırakmayarak doğradılar; kadın ve çocukları ile birlikte mallarını ele geçirdiler. Böylece Selçuklu devleti misli görülmemiş ve nizâmı sarsmış olan bu müdhiş dinî-siyasî hareketi bastırmış; herkes bayram etmiştir. Sultan bu zafer üzerine her tarafa fetih-nâmeler gönderdi; kumandanlara hediyeler ve hil'atler ihsan etti; askerlerin yurtlarına dönmeleri emrolundu. Bu hâdisenin tarihi hakkında İslâm kaynaklarının verdiği 638 yılı Ebû'l-Ferec'in 1240 senesi Teşrin ayı kaydı ile de vuzuha varır[32].

Selçuklu Türkiyesini sarsan bu büyük göçebe ayaklanmasının iktisadî, içtimaî ve siyasî âmillerini kavramak daha kolay ise de dinî mahiyeti hakkında kaynaklarda çok az kayıdlar vardır. Türkmenlerin Baba İshak'ın bir velî olduğuna, Sıbt ve Zehebî'ye göre kendisini «*La ilâhe ill'allah Baba velî Allah*» olarak zikrettiklerine dair kayıdları mânâlı ise de diğer İslâm ve Hıristiyan kaynaklar, daha ileri olarak, büyük bir Türkmen kitlesinin onun peygamber olduğuna inandıklarını ve bu sebeple de adına «*Lâ ilâhe ill'allah Baba Resûl Allah*» diye zikirde bulunduklarını ifâdede müttefiktirler. Nitekim Ebû'l-Ferec, daha açık olarak, Baba İshak'ın bizzat Tanrı'nın elçisi olduğunu ve (Hazret) Muhammed'in Allah'ın Peygamberi bulunmadığını söylediğini, ölümüne inanmıyan taraftarları Baba'nın göğe çıkarak meleklerin yardımını getirmek istediğine inandıklarını belirtmiştir. Fransız tarihçisi, Baba Resûl *(Paperissole)* hakkında birtakım efsânevî bilgiler arasında bizzat peygamberliği hakkında Türkmenlerin inançları bakımından mühim kayıdlar verir. Bu müellifin rivâyetlerine göre Baba Tanrı'nın peygamberi olduğunu ve Tanrı'nın kendisine zafer ve saltanatı vaad eylediğini söylüyor ve bununla taraftarlarını müjdeleyerek onların kahramanca savaşmaları için cesâretlerini artırıyor; kendi adamlarından hiç bir kimsenin ölmiyeceğini bildiriyordu.

---

32 İbn Bîbî, s. 500-504; Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 405-406, *Muhtasar üddüvel*, s. 439-440; Vincent de Beauvais, kitap XXXI, bahis 139-140; Zehebî, Topkapu XI, s. 311a; Sibt 638 yılı vak'aları; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 307; Kadı Ahmed, s. 296; Brosset, I, s. 503, 525, 526; Armağan-şâh için bak. *Mübârizeddin Er-tokuş ve vakfiyesi*, Belleten, XLIII (1947), s. 420. Antalya'da Armağan-şâh'a aid bir kitâbe 637 tarihini taşımakla bu sene hayatta olduğunu ve Amasya muharebelerinde öldüğünü teyid eder (bak. Riefstall, s. 71). Ebû'l-Ferec'e göre Malatya sü-başısı Süryânilere aid Bar Savma manastırı mensuplarından da asker alıp Babaîlere karşı kullanmış; bozgunda Türkmenler elli kişilik bu hıristiyanlardan çoğunu öldürmüşlerdi. Buradan Türkmenler Elbistan'a varıp orada da galip gelmişler ve Amasya'ya doğru ilerlemişlerdir.

Türkmenler bu inançla birçok yerleri işgâl ettiler. Fakat bu imanla bir kaleye hücum ederken Babaîlerden birçok kişi ölünce Baba Resûl'den şikâyete başladılar ve kendisine bu haberleri Allahın vermediğini ve şeytanın kendisini aldattığını bildirdiler. Fakat Baba Resûl, onlara, bu haberlerin Allahın müjdesi olduğuna yemin ettiyse de kalabalıktan kaçmağa ve tenhada: «*Tanrım! ne yaptın; sanırım, ki uyuyorsun*» demiştir. Nihâyet Baba Resûl yaralanıp öldü. Bununla beraber taraftarlarına Allahın zafer vaadettiğini, Türkiye hâkimiyetini elde edinceye kadar savaşmalarını ve öldükten sonra yerine bir kimseyi tâyin ederek ona itaatte bulunmalarını söyledi. Kimse onlar ile muharebeye cesâret edemiyordu. Fakat Lâtinler onları imha edince sultan kendilerine üçyüz bin florin altun mükâfat verilmesini buyurdu[33].

Kaynakların bu türlü rivâyetleri Baba Resûl'ün eski Türk şâmânlarına benzediğine ve onların Tanrı ile münasebette bulunduğuna, Allahın cihân hâkimiyetini Hakanlara verdiğini müjdelediğine dair eski kayıdlara uygun bulunduğu gözüküyor. Nitekim şaman Gökçe de göğe çıkar ve Tanrının dünya hâkimiyetini Çingiz Han'a verdiğini müjdelediğine dair kayıd ve inançlar ile Baba Resûl'ün akîdeleri ve telkinatı birbirini andırmaktadır[34]. Bu hüviyeti ile Baba Resûl Selçuklu Türkiyesinde eski Türk dinî akîdelerini ve aşırı Şiî tesirlerini ve eski yerli inançları mezcetmekle beraber yine de bir uydurma peygamber *(mütenebbî)*den ziyâde yeni şartlara göre ortaya çıkmış ve İslâm muhitinde aşırı gitmiş eski bir Türk şamanıdır. Bu sebeple İslâm kaynakları ve hususiyle İbn Bîbî onu bir kâfir olarak vasıflandırmıştır. Şamânî ve Şiî tesirlerine bağlı ve Türk müelliflerince bazen İbâhiyye'den sayılan Tokatlı Barak Baba, Sarı-Saltuk ve Anadolu'yu dolduran birçok Türkmen babalarından çok ileri gitmiş bir kimse idi. Bununla beraber İslâmiyeti sathî bir şekilde kabûl eden ve henüz şâmânî tesirlerinde kalan Babâîler gibi diğer Türkmenler de, dinî-siyasî hareketin bastırılmasına rağmen, Baba Resûl'ün tesirleri Anadolu'da devam etmiştir. Nitekim Mevlevî kaynaklarına göre: «Horasanlı Hacı Bektaş Anadolu'da zuhur eden ve tarafdarlarınca Baba Resûl Allah denilen Baba Resûl'ün halîfesi idi; fakat Hacı Bektaş ârif ve gönlü aydın bir kimse olduğundan ona uymadı. Mürîdi olan Şeyh İshak'ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye gönderip «bütün büyükler ve küçükler yanında toplanıyor; ne yapıyorsun ve ne isteyorsun» demiş; Mevlânâ da cevabında

---

[33] *Miroir historial*, XXXI, 139-140.

[34] Bak. Osman Turan, *Çingiz adı hakkında*, Belleten XIX (194), s. 268; *Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, I, s. 54-55.

eğer buldunsa güzel, sus! bulmadınsa neden dünyayı gürültüye veriyorsun» cevabını vermiştir[35]. İlk Osmanlı müellifleri Babâîlerin muahhar tesirleri üzerinde hayli malûmat verirler. Baba Resûl'ün akîdeleri hakkında Ebû'l-Ferec ve Beauvais gibi çağdaş hıristiyan müelliflerin mühim kayıdları bugüne kadar kullanılmadığı gibi bu devirde Anadolu'nun din tarihi üzerinde birtakım yeni vesîkalar da meydana çıkmıştır[36]. Bazı kaynaklar Baba Resûl ile Baba İshak'ı iki şahıs sanıp ikincisini birincisinin mürîdi ve halîfesi göstermekle Türkmen şeyhlerine verilen Baba sıfatını isim sanmışlardır. Nitekim İbn Bîbî Baba İshak'a taraftarlarının «*Baba Resûl Allah*» dediklerini kaydetmekle de bu hususta hiç bir tereddüt kalmaz[37]. Mogol istilâsı önünde Anadolu'ya kaçıp canını kurtaran Türkmenler burada birbiri üzerine yığılıyor; otlak ve geçim ihtiyacı yerleşik halk ve devlet ile çatışmalarını mukadder kılıyor; Hârizmlileri itâate almak için girişilen tenkil hareketleri de onların ezilmelerine sebep oluyordu. Baba İshak işte böyle bir zamanda yeni bir din ve nizâm fikri ile meydana çıkıyor; Türkmenleri mal, ganimet ve hâkimiyet vaadleri ile hare-

---

[35] Eflâkî, *Menâkıb*, I, s. 381-382. Mevlevîler birçok Sünnî müelliflerin İbâhiyye'den saydıkları birtakım kimseleri Mevlânâ'nın mürîdi gösterirler, ki Baba Resûl'ün mürîdi sanılan bu Şeyh İshak'ın da bu vesîle ile mürîd olduğu kaydedilmiştir. Burada Hacı Bektaş Veli'yi takdir eden Mevlevî kaynakları başka bir yerde onu tenkid ederler. Nitekim bir fıkraya göre Kırşehir vâlisi, Muîneddin Pervâne'nin yakın dostu ve Mevlânâ'nın mürîdi olan Nûreddin Cacâ bir gün Konya'ya gelmiş ve Hacı Bektaş'ın şekle kıymet vermediğini, namaz kılmadığını, bir gün onun yanında kılmak gerektiğini ve ona su getirdiğini söylemiş: «Hacı Bektaş meşrebeyi alıp elime verdi ve dök dedi. Ben dökerken temiz suyun kan hâline geldiğini gördüm ve hayret ettim» der. Bunun üzerine Mevlânâ: «Kâşki kanı su yapsa idi; zîra temiz suyu kirletmek hüner değildir» cevabını vermiş (*Menâkıb*, I, s. 497-498).

[36] Anadolu din tarihi hakkında F. Köprülü'nün «*Anadolu'da İslâmiyet*» adlı araştırması çok mühimdir. Baba Resûl hakkında bu yeni malzemeden başka bizim «*Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak*» (Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 531-552) adlı araştırmaya da bakınız. Ebû'l-Ferec'in Süryânice eseri daha mühim malûmat vermekte, Frank askerlerinin savaşa girmeden önce alınlarına haç işareti yaptıklarını kaydetmekle onların da, müslüman Selçuklu askerleri gibi, Baba İshak'ın ruhâniyetinden endişe duyduklarına dair bir delil verir, ki bu kayıdlar bugüne kadar görülmemiştir.

[37] İbn Bîbî, s. 498, 500. Ebû'l-Ferec Süryânice eserinde Amasya'da Selçuklu büyükleri tarafından yakalanan Baba'nın boğdurulduğunu yazar; fakat Arapça *Muhtasar*'da âsîlerin son imhâsı esnâsında «Baba ve İshak adlı iki şeyhin esir edilip boyunlarının vurulduğunu ve böylece halkın şerlerinden kurtulduğunu» yazmak suretiyle hatâ eder. O iki eserinde de Baba'nın Hısn Mansûr (Adıyaman)a gönderdiği mürîdini de Şeyh İshak olarak göstermiş ve onun orada topladığı askerlerin sâdece süvârileri 6000 kişiye baliğ olduğunu belirtmiştir.

kete geçirirken Gıyâseddin Keyhüsrev'in sefahat hayatını ve kötü idâresini ayaklanmanın meşrûiyetine sebep sayıyordu. Böylece, az zamanda, Türkmenler ve devlet büyük kayıplara uğradıktan sonra hareket bastırılmıştır.

6. Mogol İstilâsı ve Erzurum'un Sukûtu (1242)

Babaî hareketi Selçuklu devletinin kudret ve satvetini sarsmakla beraber Mogollardan başka hiçbir komşu devlet onun bu bünyevî zâfından faydalanacak bir kuvvette değildi. Ayaklanmayı bastıran devlet de artık kendisini yine kudretli hissediyor ve fetih emellerini gerçekleştirmeğe çalışıyordu. İbn Bîbî'nin rivâyetine göre «Türkiye (Rûm) sultanları Meyyâfârkîn ve Mardin'e hâkim olmadıkça sancak *(çetr)*ları daima bağlı kalacaktır» inancına sâhip bulunuyorlardı[38]. Gerçekten, yukarıda gördüğümüz üzere, Kutalmış oğulları Selçukun hakikî vârisi kendilerinin olduğu dâvâsına bağlı kalmış ve bu sebeple İran'da hâkim bulunan amca-zâdelerine karşı rekabete devam ederken her fırsatta şarkta fetihlere girişmişlerdi. Bu teşebbüslerin bir sebebi ailevî üstünlük idise diğeri de İslâm dünyası ve yüksek İslâm medeniyetinin bu tarafta bulunması idi. Zirâ Bizans'dan devraldıkları Anadolu'da medeniyet seviyesi çok düşük olduğundan bu ülkenin ilerlemesi de bu siyasetle mümkün görülüyordu. I. Süleyman-şâh bu uğurda savaştı; hayatını Halep civarında kaybetti; oğlu I. Kılıç Arslan da devletinin hududlarını Musul'a kadar genişletmiş ve bu mücâdelede ölmüştü. Onun nâ'şı Meyyâfârkîn'da kendi ünvanını taşıyan türbe *(Kubbet üs-sultan)*de, birçok Türk büyükleri ile birlikte, yatmaktadır. II. Kılıç Arslan ve halefleri de hep aynı ideal uğrunda uğraşmışlardı. Böylece Selçuklu sultanları hâkimiyetlerinin ve sancaklarının şarkta yükselmesine inanmışlardı. Alâeddin Keykubâd zamanında Türkiye, her taraftan ilim adamlarını çeken, yabancıların hürmet ve itâatına bağlanan bir devlet olmuş; memleket mamûr ve servetlerle dolmuş; ticâret genişlemiş ve halk da mes'ûd olmuştu. İşte bu mirâsa sâhip olan Gıyâseddin Keyhüsrev büyük ecdadı ve amcalarının yolunda saltanat sancağını yaymak maksadiyle, 1241 (639) senesinde, askerlerin Kayseri'de toplanmasını emretti.

Bununla beraber bu seferin bu mefkûre dışında hususî bir sebebi

---

[38] Metnin aslı şudur: «*İstilâh-i selâtîn ânest, ki tâ mâlik-i Meyyâfârkîn ve kaahir-i tuğat ve Mardin an zemin nekerdend çetrişân peyveste beste mâned*».

daha vardı. Filhakika Meyyâfârkîn Eyyûbî hükümdarı Şehâbeddin Gâzi, her halde, Babaî hareketini fırsat sayarak, metbûu bulunan Selçuklulara karşı Diyârbekir'i almak için harekete geçti. Harran ve Re's ul-ayn muharebelerinde mağlûp olup halîfenin himâyesine sığınan ve Celâleddin Hârizmşâh'ın hemşire zâdesi Yağan Tayşı'nın idâresinde bulunan Hârizmlileri ve Germiyân (Kirmân) Türklerini de, para ve mal vererek, ordusunda hizmete alarak Amid'i muhasaraya hareket etti. Tam bu sırada Selçuklu ordusu da Diyârbekir hududuna varıyor; Sultanın tâbii bulunan Şam hükümdarı Melik Salih Melik Muazzam kumandasında bir kuvvet gönderiyordu[39]. Bu durumda Selçuk ordusu Meyyâfârkîn'e yönelip Şehâbeddin Gâzi'nin ordusu ile karşılaştı. Merkezde Mübârizeddin Çavlı ve Frenk askerleri başında Gürcü (Şalva) oğlu Zahir ül-devle öncü kumandanı idi[40]. Şehrin önünde şiddetli çarpışmalar oluyordu. Bu sırada Mogol baskısı artmağa başlamış; bu durumda Müslüman hükümdarları arasında ihtilâfları bertaraf etmek isteyen Bağdad halîfesi de araya girmiştir. Nitekim, Mogol han'ı Tuli Kaan'dan, diğer İslâm hükümdarları gibi, Şehâbeddin Gâzi'ye de 638 (1240) senesinde gelen İsfahanlı Müslüman bir elçi ve mektup ile onu itâate ve bunu göstermek için de beldelerinin sûrlarını yıkmağa dâvet ediyordu. Türk-Mogol cihân hâkimiyeti inancına göre Kaan'ın mektubu: «Gök-Tanrı'nın, şarkta ve garpta, bütün dünyada nâibi bulunan Kaan'dan» ibâresi ile başlıyordu. Meyyâfârkîn hükümdarı Han'a: «Benim memleketim Rûm (Türkiye), Suriye ve Mısır'a nazaran bir kıymet ifâde etmez; oralara git ve istediğini yap» cevabını veriyordu[41]. Türkiye için de Mogol baskısı hududlarda kendini göstermeğe başlamıştı. Bu şartlar karşısında Şehâbeddin Gâzi Meyyâfârkîn kadısı ile birlikte bir elçilik heyeti gönderdi ve Alâeddin Keykubâd'a olduğu gibi sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e de tâbiiyette bulunacağını belirtti. Eyyûbî Melik Muazzam da akrabalık dolayısiyle muhasarayı bırakmak taraftarı idi. Yağmur ve seller de sıkıntı vermişti. Bu sebeplerle Selçuklu kumandanları da Şehâbeddin Gâzi ile bir anlaşma yapıp Meyyâfârkîn seferinden vazgeçti ve Diyârbekir'e döndüler. Orada Melik Muazzam'ı saltanat sarayında ağırlayıp hediyeler vererek Hâlep ve Şam askerleri ile birlikte yolcu ettiler.

---

[39] İbn Bîbî, s. 504-508. Melik Sâlih Şâm hükümdarı olunca 638 yılı 11 Zilkaade Cuma günü Gıyâseddin Keyhüsrev için hutbe okundu; bu münasebetle altın ve gümüş saçılarak büyük merâsim ve şenlikler yapıldı (Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 308).

[40] Pachymeres (Cousin, *Histoire de Canstantinople*), Paris 1673, VI, s. 5; Vincent de Beauvais, XXXI, 144.

[41] Zehebî, Haydarâbâd baskısı, II, s. 108; İbn Kesîr, XIII, s. 156; Makrîzî, I, s. 308: «*Min nâib Rabb is-Semâ mâsih vehc el-arz melik el-Şark ve'l-Garb Kagan*».

Kendileri de Malatya'ya gelip vaziyeti bir mektup ile sultana bildirdiler. Müsaid cevap üzerine Mübârizeddin Çavlı, Veliyeddin Pervâne, Cemaleddin Ferruh Lâlâ, Gürcü oğlu Zahir ül-devle ve Şemseddin Hoca Mes'ûd Konya'ya döndüler[42]

Mogolların Alâeddin Keykubâd'a, Selçuklu devletinin kudretine ve onun anlayışlı siyâsetine gösterdikleri saygı Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında da devam etti. Esasen Mogollar bu sıralarda başka yerlerde uğraşıyor; Kıpçak ilini (Cenubî Rusya'yı) ve Orta Avrupa'yı fetihle meşgul bulunuyorlardı. Onlar İran'ın istilâsını ikmal ve Gürcistan'ı da yağma edip kendilerine tâbi duruma getirdikten ve Irak'a akınlar yaptıktan sonra Türkiye hududları üzerinde dolaşıyorlardı. Tarihî yollar Selçuklular gibi Mogolları da Anadolu'ya çeviriyordu. Fakat Selçuklu devletinin kudreti onları hududlara tecâvüzde tereddüde düşürmüştü. Bununla beraber çağdaş Beauvais'nin ifâdesi ile Mogolar «Baba Resûl'ün az kuvvetlerle Türklere zafer kazandığını görünce cesâretleri arttı ve Türkleri zayıf görerek ertesi yıl bütün Türkiye'yi istilâya giriştiler»[43]. Anonim *Selçuk-nâme* de, Mogolların Gıyâsedidn Keyhüsrev'in eğlence ile uğraştığını ve zayıf şahsiyetini anladıktan sonra memnun oldular ve Selçuklu ülkesine saldırdılar, demekle bu hususa işaret eder[44]. Onlar bu fırsatı o derece ganimet saydılar, ki Alâeddin Keykubâd tarafından kabûl edilen ve onun ölümü ile oğlu Keyhüsrev tarafından Mogolistan'a gönderilen Mogol elçisinin dönüşünü dahı beklemeden, taarruza geçtiler. Filhakika Mogollar Cormagon Noyan kumandasında, 1239'da, Gürcistan'ı işgâl, Kars ve Ani beldelerini zaptedince Selçuklu ordusu da Diyârbekir'i alıyordu. Bu hâdise üzerine Gıyâseddin Keyhüsrev derhal Sinâneddin Yakut'u Erzurum sü-başılığına gönderdi ve Mogollara karşı şarka asker yığdı. Bu tedbirler onların istilâ cesâretlerini kırdı. Lâkin Babaî hareketi ile devletin zaafı ve Erzurum'daki ordunun bu isyanı bastırmak için nakli Mogolların cesâretlerini artırdı ve kış mevsimi geçtikten sonra Erzurum'a hücum ile ilk istilâ yoklamasına giriştiler.

Filhakika yurt ve ordugâhları Erran ve Mugan ovalarında bulunan Mogolların kumandanı Cormagon Noyan yerine 1241'de Baycu Noyan

---

[42] İbn Bîbî, s. 508-510; Ebû'l-Ferec, s. 406; İbn ül-'Adîm, s. 220; Makrîzî, I, s. 309; İbn Kesîr, XIII, s. 157. Meyyâfârkîn seferini Selçuklular yaptığı ve Eyyûbî askeri Sultanın tâbiî olarak sefere katıldığı halde bazı Arap kaynakları mücâdeleyi Eyyûbîler arasında olmuş gibi kaydederler.

[43] *Miroir historial*, XXXI, 141.

[44] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 48.

tâyin edilince Gürcü ve Ermenilerin dahil bulunduğu Mogol ordusu, 1242 sonbaharında, harekete geçti. İbn Bîbî Mogol ordusunun 30,000 kişi olduğunu söyler. Türkistan ve Türkiye kervan ve ticâret yolu üzerinde bulunan Erzurum «ana beldelerden» sayılıyor; zenginliği ve Anadolu'nun kapısı olmakla her zaman ehemmiyetini muhâfaza ediyordu. Baycu Noyan Erzurum'a varınca sûrlara karşı mancınık ve *arrâde* (balistik makine)leri kurdular. Şehrin sü-başısı Sinâneddin Yakut ile ücretli hıristiyan ve Frank askerlerinin kumandanı da İstankûs idi. Muhasara ve savaşlar şiddetli cereyan ediyor; Türklerin kahramanlığı ve kış basması karşısında Mogolların cesâreti kırılıyor; hattâ dönmek niyetinde oldukları gözüküyordu. Sinâneddin istediği yardım kuvvetlerini bekliyor ve bu ümit de onların mukavemetini artırıyordu. Zirâ Babaî isyanı dolayısiyle Erzurum ordusunun merkeze çağırılması bu üssün zayıflamasına ve henüz gereken miktarda askerlerin orada toplanmasına imkân vermemişti. Mogol kumandanı kuvvetine, Mogolların yenilmez ve dünya hâkimiyetine memur olduğuna inanmış bulunduğundan şehrin teslim olmasını teklif etti; fakat red cevabı alınca daha şiddetli hücumlara geçtiler. 'Aynî'ye göre on iki mancınık ile döğülen sûrlardan bir kısmı yıkılınca şehre girdiler. Beauvais ise yardım kuvveti gelmeyince Sinâneddin Yakut anlaşmaya göre bu müstahkem mevkii Mogollara teslim etti. Nitekim bu Fransız müellifine ve bizzat İbn Bîbî'ye göre sultanın gönderdiği ordu Erzincan'a vardığı zaman şehir düşmüştü. İbn Bîbî teslimin bir hiyânetle olduğunu söyler. Ona göre Erzurum şıhnası (vâlisi) olan Şerefeddin Duvînî (Duvînli), Sinâneddin Yakut'a kin beslediği için, bir gece Baycu Noyan'a adam gönderip kendisine ve mensuplarına dokunulmayacağına dair bir teminat aldıktan sonra müdafaa ettiği burc üzerine Mogol askerlerini çıkarttı ve şehrin demir kapılarını kırıp Mogol ordusunun sûrlardan içeri akmasını sağladı. Bu hiyânet haberini alan Sinâneddin Yakut derhal kuvvetlerini toplayarak çetin savaşlara girişti; iki taraftan da çok insan doğrandı; birçok beyler de şehîd oldu. Mogollar artık şehre doldu. Erzurum Türk tarihinde ilk defa tahrip edildi; katl ve yağmaya uğradı. Kaynakların ittifakına göre bu tahrip ve katilden sonra esir edilenler de şehirden dışarı çıkarıldı ve Mogol âdet ve düşüncesine göre işe yarayan sanatkârlar, kız ve erkek çocuklar kendileri için muhâfaza edilip kalan erkek, kadın ve ihtiyarlar kılıçtan geçirildi; kimse kaçmak ve kurtulmak imkânını bulamadı. Sinâneddin Yakut ve oğlunu, kolları bağlı ve başları açık olarak, Baycu'nun huzûruna götürdüler; altun, gümüş ve hazineleri alıp onları da şehîd ettiler; karısı da bu öldürülenler arasında idi. Mogollar tahrip, imha ve yağmadan sonra şehri yaktılar ve sûrları da yıktılar. Alınan esir ve ganimetlerle birlikte kışlık karargâhları olan Mugan'a

döndüler[45]. Fransız tarihçisi Mogolların Erzurum'a üç fersah mesafede bulunan banyolara, yanî bugünkü Ilıca'ya, varıp orada yıkanan 2000 kadını çıplak olarak yakaladıklarını, Baycu'nun huzûruna götürürken bu kadınların şarkı söylemek ve çalgı çalmak için orduda bulundurulmaları bahis mevzuu edildise de Mogol kumandanının yine yumuşamayarak bunları da öldürmek emrini verdiğini yazar[46]. Böylece Erzurum Mogol istilâsının ilk kurbanı oldu. Mogollar Türkiye'yi istilâ kapısını artık açmışlardı.

7. Köse-dağ Bozgunu (1243)

Dünyayı istilâ ve tahrip eden Mogol istilâsı henüz hızını kaybetmemişti. Selçukluların endişe ile takip ettiği bu istilâ nihâyet Türkiye'nin kapılarına da dayanmış; Erzurum felâketi ile de tehlike başlamıştı. Erzurum'un sukutu Mogollar için artık ümit verici bir yoklama oldu. Kış basması ve Tatarların Mugan kışlağına çekilmeleri Selçuklulara bir hazırlanma fırsatı verdi. Devlet erkânı, sultanın huzûrunda, toplanarak Mogol meselesi etraflıca tedkik ve müzakere edildi. Bu görüşmeler sonunda Selçukluların vassalı olan komşu Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlara elçiler gönderip yardım istenmesi, Mogol tehlikesinin müşterek bulunduğu ve Selçukluların mağlûp olduğu takdirde sıranın kendilerine geleceği üzerinde görüşüldü; yardım mukabili de kendilerine büyük fedakârlıklar yapılması hususunda karara varıldı. Filhakika Selçuklular Mogol istilâsına karşı bir ittifak ve müşterek bir ordu vücuda getirmek maksadı ile her türlü fedakârlığı göze almışlardı. Nitekim saltanat nâibi Şemseddin İsfahânî, milyonlarca altun ve gümüş para ile, Halep'e ve diğer Eyyûbî hükümdarlarına gitti. Meyyâfârkîn muhasarasından dolayı önce Şehâbeddin Gâzi'ye özürler diledi; kendisine 10,000 dinâr Alâeddin altunu *(Sikke-i Alâî)* ve 100,000 dirhem gümüş götürdü. Hattâ kardeşi Melik Eşref'den alınan Ahlat'ın da, sultana tâbi olmak üzere, kendisine verilmesi bile vaad edildi. Şemseddin İsfahânî Şam'a 100,000 dinâr altun ve milyonlarca gümüş para ile gönderildi. Sibt'in kaydına göre Şemseddin İsfahânî gelinceye kadar Halep'de ulûfe kıtlığı çekiliyordu. Mardin Ar-

---

[45] İbn Bîbî, s. 514-517; B. 'Aynî, Veliyüddin Ef. 2391 (XIX), s. 263-264; Ebû'l-Ferec, s. 406; Vincent de Beauvais, XXXI, 141, 147; Zehebî, XV, s. 312a; Genceli Kiragos, E. Dulaurier'den tercüme TM, II, s. 177; R. Blake ve R. Fryee, *History of the nation of Archers*, H J A S (1949), s. 39 (307); İbn ül-'Adîm, s. 221; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 48.

[46] *Miroir historial*, XXXI, 141.

tuklu hükümdarı Melik Said'e Re'sulayn veriliyordu. Hârizmliler de dâvet edilerek Harput kendilerine iktâ edilecekti. Bununla beraber Şemseddin İsfahânî, Eyyûbî melikleri ile yapılan müzakere ve anlaşmalara rağmen, yalnız Selçukluların sâdık vassalı Halep'den mutâd askerî yardımı sağladı. Filhakika Nâsihüddin Fâris kumandasında 2000 kişilik Halep askeri 640 Zilhicce'sinde (1243 Haziranında) Sıvas'a vardı. Harbin neticesinden emin bulunmıyan diğer Eyyûbî hükümdarları ise taahhütlerine sadâkat göstermediler. Ermeni kıralı Hetum'un babası baron Konstantin de Kayseri'ye dâvet edilerek, göndermeğe mecbûr olduğu mutâd askerden başka 3000 kişilik bir kuvvetle sefere iştiraki kararlaştırıldı ve bunun üzerine paytahtı Sîs'e hazineler gönderildi. Beauvais'nin rivâyetine göre Ermeniler ancak Mogolların Kayseri'yi kuşattıkları zaman gelmişler ve savaşa girmeden geceleyin kaçmışlardı. Sel;uklu vassalı Trabzon ve İznik Rûmlarının mükellef oldukları askerleri gönderdiğine veya onlara da müracaat edildiğine dair bir kayıd olmadığı halde bazı Bizantinistler onların da sefere katıldığını belirtirler, ki bu sâdece bir tahminden ibarettir[47].

Gıyâseddin Keyhüsrev kış mevsiminde hazırladığı ordusunu Kayseri'de topladı. Başlıca kuvveti teşkil eden iktâlara bağlı sipâhiler (*'asâkir-i kadîm*), merkez kıt'aları ve Gürcü, Frank ve Kıpçak ücretli askerleri ile Sıvas'a doğru hareket etti. İbn Bîbî'ye göre Selçuklu ordusu Kayseri'den hareketinde 70,000 kişi idi; Sıvas'a vardıktan sonra Halep kuvvetleri de yetişti; onların gelişi çok memnunluk uyandırdı; sultan kendilerine ihsanlarda bulundu; emîrlerine hil'atler verdi. Burada Haleplilerin ve diğer Türk askerlerinin iltihakı ile Selçuklu ordusu yekûnu 80,000'e baliğ oldu[48]. Sultan Sıvas'da anlaşma gereğince diğer Eyyûbî ve Ermeni

---

[47] A. Vasilief ve W. Miller müşterek tehlike karşısında Trabzon ve İznik imparatorlarının da Selçuklulara asker gönderdiklerini yazar, Falmerayer bu hususta tereddüd gösterir. Nitekim bu yardım hakkında hiç bir kaynak kaydı yoktur (*Histoire de l'Empire Buzantin*, II, s. 206; *Trebizond*, s. 25). Erzurum'un tahribinden sonra Trabzon imparatorunun hududuna yaklaşan tehlike dolayısı ile Mogollara karşı Selçuklulara asker göndermemesi tabiî olduğu gibi Köse-dağ mağlûbiyetinden sonra Sultan yerine Mogol hanımı metbû tanıdığını ve Güyük hanın cülûs merâsimi için bizzat Mogolistan'a da gittiğini biliyoruz. İznik imparatoru da Köse-dağ'dan sonra Selçuklular ile yeni bir muahede yapmıştır. Ermeniler de muharebenin neticesinden emin olmadıkları için bahâneler göstererek zaman kazandılar.

[48] İbn Bîbî, s. 518-520; İbn ül-'Adîm, s. 225; Sibt, 39b; Ebû'l-Ferec s. 406-407; İbn Şeddâd, *A'lâk*, s. 83a; Zehebî, Haydarâbâd, s. 738, 739. Mogollara karşı sultanın ordusunda bulunan Frankların başında Hayton'a göre, Türkiye'de ticâret yapan, Kıbrıslı Giovanni di Liminata ve Cenevizli Bonifacio de Castro bulunuyordu (M. D'Ohssan, *Histoire des Mongol*, III, s. 80).

kuvvetlerinin de iltihakını bekledi ise de onlar taahhütlerini yerine getirmediler. Böylece Şemseddin İsfahanî'nin götürdüğü paraya mukabil gelmesi kararlaştırılan 20,000 kişilik askerden sadece 2000 süvarilik Halep kuvveti geldi; başkaları bu sefere katılmadı[49].

Selçuklu ordusu Sıvas'da beklerken Baycu Noyan kumandasında, Gürcü ve Ermeni askerleri de dahil olmak üzere, Mogol ordusunun hareket ettiği haberi geldi. Akıllı ve tecrübeli devlet adamları ordunun silâh ve erzakla dolu olan Sıvas'da kalmasını, orada tertibat alıp yorgun düşen düşmana karşı savaşa çıkılmasını ileri sürüyor; efkâra karşı da diğer askerlerin gelmesi için beklendiğini söylemeyi münasip görüyorlardı. Bu sebeple birkaç emîrin kumandasında bir mikdar asker çıkarılarak geçitlerin ve derbendlerin muhâfazasına karar verildi. Sıvas'a dayanılarak savaşa hazır bulunmak her bakımdan muvaffakiyete ulaştıracak bir fikir idi. Lâkin Nizâmeddin Suhrâb ve *Visâk-başı* (Sultanın muhâfız kumandanı) gibi tecrübe ve harp görmemiş kimseler ortalığı gürültüye verdiler. Erzincan ve havâlisi Mogol kılıçlarına yem oluyor; biz hâlâ Sıvas'dan bir menzil ileri gidemiyor; tüccar ve esnaf gibi şehirde oturuyor; korku ve diğer askerlerin geleceği bahanesiyle vakit geçiriyoruz, diye feryâda başladılar; Mogolları Nahçevân ve Tebriz'de karşılamaları gerektiğini ileri sürdüler. Sultan, gurûr ve izzet-i nefsi tahrik edici bu sözler karşısında, ordunun hareketine emir verdi. 80,000 kişilik Selçuklu ordusu Sıvas'dan hareket ederken Mogollar da süratle Erzincan'ı geçmiş; Sıvas'a doğru ilerlemişlerdi. Selçuklu kuvvetleri Sıvas-Erzincan'dan geçen tarihî kervan yolunu takip ederek Zara ve Su-şehri arasında, Köse-dağ'a, varınca Mogol askerleri de buraya yakın olan Akşehir berisindeki ovaya gelmişti[50]. Seçuklular burada Türkiye'nin kaderi üzerinde rol oynayan iki muharebeden birini daha yapıyorlardı. Filhakika Mogollar karşısında

---

[49] Bu ordunun miktarı hakkında bilhassa Hıristiyan müellifler çok mübalâğa eder. Gürcü kaynakları 400,000, Rubruck 200,000 ve Genceli Kiragos 160,000 rakamlarını verirler. Anonim 100,000 kaydı ile, en yakın rakamı yazar ve İbn Bîbî'ye yaklaşır. Buna mukabil rehberinden aldığı bilgiye dayanan Rubruck Mogolların 100,000, Ermeni Hayton 30,000 olduğunu yazar. Vincent de Beauvais, Selçuklu öncülerine karşı çıkan Tatarları 40,000 gösterir. Bu farklı rakamlar bir yana Selçuk ordusunun Mogollardan hayli kabarık olduğu muhakkaktır.

[50] Köse-dağ Zara-Suşehri arasında bir dağ olarak bugün de mevcuddur ve Selçuklu ordusunun bunun şimal eteğinde Kelkit çayına yakın bir düzlükte dağa yaslanarak ordugâh kurduğu anlaşılıyor. Köse-dağ'ın bu yol üzerinde bulunduğuna dair kaynaklar birleşmekte, Kiragos burasının Gedük-Yassı Çimen köyü yakınında olduğunu belirtmektedir (Dulaurier, trc. T M, II, s. 179; diğer tercümelerde ya bu isim yoktur veya muharebenin Erzincan-Erzurum arasında cereyan ettiği kayıdlıdır).

kahramanlıklar gösteren Celâleddin Mengü-birti Türkistan ordusu ile Türkiye'yi istilâya girişmiş; Alâeddin Keykubâd bu mânâsız ve tehlikeli hareketi 10 Ağustos 1230'da durdurmuş ve kahîr bir zafer kazanmış; Selçuklu devletini kurtarmıştı. Şimdi Baycu'nun kumandasında bulunan ve Türk olmayan Mogol ordusu ile Selçuklu ordusu arasında, tam on üç yıl sonra, ikinci bir meydan muharebesi vukubuluyor; fakat, birincisinin aksine bu karşılaşmada Türkiyenin kaderine müessir bir felâket başlayordu. Zira birincisinde Selçukluların başında ne kadar kudretli bir pâdişâh vardı ise ikincisinde de o derece liyakatsiz bir hükümdar bulunuyordu.

Filhakika bu zayıf Selçuklu sultanı burada yine büyük bir askerî hatâyı işliyordu. Zira Gıyâseddin Keyhüsrev akıllı devlet adamlarının sözüne baksa ve Mogolları Sıvas'da beklese idi Selçuklular için muharebe en müsaid şartlar içinde kabûl edilecekti. Bundan başka Köse-dağ'da da buna benzer bir durum hasıl oldu. Gerçekten Köse-dağ'a varan, otlak ve sulak bir yer bulan Türk ordusu burada askerî bakımdan müdafaası sağlam, düşmanın geçmesine ve tecâvüzüne imkân vermeyen bir arâzi üzerinde bulunuyordu. Fakat yine sultanın yakınları *(hâss ul-hâss)* bulunan Nizâmeddin Suhrâb ve diğer câhiller burada sahnede rol oynamaya başladılar. Zira düşmanın yaklaştığı haberi gelince seviniyor ve idraksiz sözler ve hareketlerde bulunuyorlardı. Vezir Mühezzibiddin Ali, beglerbegi ve Gürcü (Şalva) oğlu Zahîr ül-devle gibi akıllı insanlar sultana giderek bulundukları mevkiin askerî bakımdan çok emin olduğunu, düşman akınlarından hiç bir endişe bulunmadığını, burada bir karşılaşmada saltanatın muradına uygun bir netice alınacağını, Sîs'den gelen habere göre Ermeni ve Franklardan mürekkep 3000 kişilik bir kıt'anın da iki gün zarfında yetişeceğini ve bu sebeple değersiz sözlere ehemmiyet verilmemesini anlattılar. Fakat Nizâmeddin Suhrâb, Gürcü oğlu Zahîr ül-devle'yi kasd ederek, kâfir olduğu için kendi korkaklığına göre hezeyan yapıyor; kendi cinsine (yâni Mogol ordusunda bulunan Gürcülere) temâyül gösteriyor, dedikten sonra bu büyük orduyu toplayan sultanın kendisine emir vermesini ve bin seçme askerle Mogollara karşı çıkmasını belirtti. Buna mukabil Zahîr ül-devle Gâvur (hıristiyan) olduğunu, fakat Allah'a inandığını, eğer isabetli bir karar verilmezse memleketin harâbisine sebep olanların Kıyâmete kadar lânete uğrayacağını söyledi. Suhrâb çok fâhiş konuşmalar yapınca vezir Mühezzibiddin Ali onu azarladı ve bu mühim işlerin hesapsız kitapsız görülemiyeceğini söyledi. Devlet adamları bu cüretkâr konuşmalar karşısında teessür ve hayret içinde, perişan olarak çıktılar; devletin ve memleketin kaderi üzerinde akşamdan saba-

ha kadar düşünüp ağladılar. Buna mukabil sultan bu küstah ve câhil maiyeti ile geceyi içki ve eğlence ile geçirdi[51].

Türkiye tarihinde feci bir dönüm noktası teşkil eden Köse-dağ muharebesi işte bu şartlara göre başlıyordu. Sultan devlet adamlarının fikirlerine itibar etmediği için, ertesi gün, Suhrâb'ın hislerine ve «Allah onlarla olsa dahı Tatarları mağlûp ederim!» gibi idrâksiz beyanlarına uygun olarak öncü kuvvetleri kûs, boru ve davul sesleri ile harekete geçti. Devlet adamları, çok kızgın olarak, bu âkıbeti karanlık mâceraya sürüklendiler ve yine de vazifelerini yapmaya mecbûr kaldılar. 'Aynî ve Nuveyri bu ağır sözleri ve sultanın tahrikini onun Gürcü kayın biraderine atfederler. Kerimeddin Aksarâyî'ye göre de Dânişmendli beglerinden olan İli Pervâne'nin kardeşi Muzaffereddin Mahmud'un oğlu da gurûr ve serhoşluğu ile «eğer Allah onlarla olsa bile yine başka bir emîre ihtiyacım yoktur» diye Mogollara saldırdı. Bu büyük küfür ve hatâ ile az bir kuvvetle savaşa girdi; sultan bozguna uğradı ve Konya'ya kaçtı. Müellif bu büyük gurûr ve günahın mukadder âkıbeti olarak Köse-dağ bozgununu anlatırken sultan Muhammed Hârizmşâh'ın da Çingiz Han'a karşı söylediği büyük sözleri hatırlatır; buna mukabil de Çingiz Han'ın bu mağrurâne beyanları duyunca derhal atından inip yüzünü yere koyduğunu ve Allah'dan yardım dilediğini «Eğer sultan Muhammed askerlerine itimad ediyorsa benim de itimadım Tanrı'yadır» dediğini ve bu sâyede Hârizmşâh'a karşı zaferi kazandığını söyler[52]. Gerçekten Çingiz Han'ın Hârizmşâh'la muharebeye girişmeden önce bir tepeye çıkıp kemerini boynuna bağladığı, yüzünü yere koyup üç gün devamlı olarak Tanrı'dan zafer duasında bulunduğu en muteber kaynaklarda kaydedilmiştir. Esasen eski Türk kaganlarının da bu gibi ahvalde daima Tanrı'ya yalvardıklarını biliyoruz[53]. Böylece Veliyüddin Pervâne, Nâsihuddin Fâris, Gürcü (Şalva) oğlu Zahîr üd-devle ve Nizâmeddin Suhrâb kumandasında bulunan 20,000 (bir rivâyete göre 3000) süvari kûs, boru ve davul sesleri ile dağdan ovaya iniyor ve Mogollara karşı hücûma geçiyorlardı. Bu öncü kuvvetler arasında Halep ve Uc Türkmenlerinden başka Frenk ve Gürcü askerlerinin de bulunduğuna dair Gürcü ve Fransız haberlerini İbn Bîbî teyid eder. Bu Selçuklu kuvvetleri karşısında Mogollar, ananevî göçebe Türk muharebe taktiğine göre, ilk defa sahte bir ric'at yapmış; İslâm kaynakları da bunu onların önce mağlûp oldukları şeklinde anlamışlardır. Nitekim ön-

---

[51] İbn Bîbî, s. 520-524.

[52] *Müsâmeret ül-ahbâr*, s. 44-45.

[53] Bak. *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, I, s. 91-93, 99.

cü kumandanları da Tatarların bozguna uğradığı kanaati ile bu haberi sultana eriştirdiler ve zafer sevincine kapıldılar. Fakat bir az sonra Baycu Noyan dönüp hücûm emrini verince Selçuklu öncüleri şehid edildi. Şalva oğlu Mogolların safında bulunan Gag hâkimi Akbuga'nın[54] karşısında bayrağını çevirip kaçtı; Nâsihuddin Fâris de, birkaç neferi ile, canını kurtarıp, baş açık, Sultanın yanına geldi. O dehşete kapılarak bu seviyesiz insanların düşüncesine göre düşmanın karşısına çıkan sultana sert sözlerle hitabetti; devlet, millet ve memleketin bu sebeple perişan olduğunu söyleyerek askerleri ile Halep yolunu tuttu. Sultan dağ üzerinde, ordugâhında, şaşkın bir vaziyette durumu takibediyor; emîrlerin öldürülmesi üzerine mağlûbiyetin başladığını anlıyor; *destârcesini* (mendilini) yüzüne kapayarak ağlıyordu. Sultan akşam üstü ailesini ve bir kısım hazînelerini Tokat'a gönderdi. Muharebeden kaçan Mübârizüddin Çavlı, sultana gelip Suhrâb'ın uğursuzluğu ve Gürcü Şavla oğlunun karışık davranışları hakkında şikâyette bulundu. Sultan ona «*İci*» (ağabeg) hitâbı ile ne tedbir düşündüğünü sordu[55]. O da «zamanında kullarının fikirlerine itibar etmediniz. Şimdi yapacak bir şey kalmadı» cevabını verdi. Bunun üzerine Gıyâseddin Keyhüsrev Çavlı'ya «memleket işlerini senin idarene bırakıyorum» dedi. O da kendisini teselli ederek bundan böyle artık câhil ve bayağı insanlardan uzak kalmasını söyledikten sonra ayrıldılar. Selçuklu öncüleri karşısında Mogollar sahte ric'atla çekilirken ordunun büyük bir kısmı da ümidle ovaya iniyordu. Fakat Mogol taarruzu ile öncülerin perişan olduğunu anlayınca bu ordu artık dağıldı ve herkes canını kurtarmağa başladı. Sultan Gıyâseddin de Cuma gecesi yalnız kolay taşınır mücevheratını yanına aldı; otağını ve hazinelerini bırakarak süratle Tokat'a doğru kaçtı. Yolda Fahreddin Arslandoğmuş, Şemseddin Has-Oğuz ve Seyfeddin Türk-eri ile karşılaştı. Onlar sultanın kıyafetini değiştmeyi ihtiyat icabı saydılar. Keyhüsrev Tokat'ta da kendisini emniyette hissetmeyerek oradan da uzaklaştı. Sultan arkadan yetişen Mübârizüddin Çavlı'yı, begler-begi rütbesi ile, Malatya ve Elbistan taraflarına gönderip bu havâlide nizâmın muhâfazasına memur eyledi ve kendisi de Konya yolunu tuttu.

---

[54] Genceli Kiragos'un Brosset tercümesinde Gürcü prensi ve Gag hâkiminin Türkçe Ag-buga adını taşıması (s. 447) Gürcistan'da yerleşen ve Selçuklulara karşı savaşan Şamânî veya hıristiyan Kıpçaklardan olduğu ihtimalini belirtir ve onun Selçuklulara karşı savaşan Gürcü ve Ermeniler arasında ehemmiyetini meydana kor.

[55] Ortaçağ ve husûsiyle Selçuklu devri Türkçesinde çok kullanılan «*ici*» için bak. Aksarâyî, s. 85, not 5.

Sultanın kaçışından haberi bulunmayan Selçuklu askerlerinin bir kısmı tepeler üzerinde gece yarısına kadar vazifelerine devam ettiler. Mogollar dağ üzerine çıkınca Türk askerlerini ayakta bulmuşlardı. Onlar gürültü çıkarıp ateş yakıyor; fakat müdâhalede bulunamıyorlardı. Bu durumda tepelerde bekleyen askerler ordugâha geldiler. Fakat orada eşyadan başka ne sultana ve ne de orduya rastlamadıkları için bozgunu anladılar ve kendileri de firar yolunu tuttular. Sabahleyin ordugâha yaklaşan Mogollar otağ ve çadırlarda hiç bir insan göremiyorlardı. Selçukluların bir harp oyunu hareketi karşısında bulunduklarını, bir muharebe taktiği yaptıkları ve bir pusu kurdukları düşüncesiyle oradan uzak kalmışlar; ancak iki gün sonra ordugâha girebilmişlerdir. Filhakika Mogollar çadırlara girince orada Türklerden tek bir insan görmediler; korkunun şiddetinden hiç bir şey alamadan bütün silâhlarını, mallarını, altun ve gümüş hazinelerini olduğu gibi bırakıp kaçtıklarını anladılar. Böylece ilk öncü çarpışmasından sonra hiç bir ciddî savaş ve mukavemet gösterilmeden 3 Temmuz 1243 (14 Muharrem 641) yılı Cuma günü bu muharebe bitmiş; koca Selçuklu ordusu utanç verici bir mağlûbiyete uğramış; hattâ muntazam bir geri çekilme kabiliyetini dahı gösteremeden, herkes canını kurtarmak endişesiyle kaçmış ve ordu dağılmıştı[56]. Bütün kaynakların ittifak ve tasvirlerine göre Mogollar Selçuklu ordugâhında hesapsız ganimetler elde ettiler. Sultanın ihtişamlı otağı, emîrlerin renkli çadırları, at, katır, deve ve çeşitli silâhlardan başka sayısız kumaş, elbise, mefruşat, kıymetli yemek takımları, altun, gümüş ve mücevherat sonsuz idi. Beauvais'ye göre bu ganimetler 300 deve yükü altun (her yük 40,000 Sultanî yâni 8,000,000 lira kıymetinde) ve 3000 hayvan yükü altun ve gümüş eşya olarak bir büyük evi dolduracak miktarı buluyordu. Zırhlar da kırk araba ile taşınıyordu. Sultan hayvanlarla meşgul olduğu için arslan, pars ve başka vahşi hayvanlarını da birlikte getirmiş ve bunlar da otağının yanında Tatarlara intikal etmişti[57].

---

[56] İbn Bîbî muharebenin 11 Muharrem Perşembe, İbn ül-'Adîm 13 Muharrem Perşembe günü (641) vukubulduğunu kaydederler. Anonim *Selçuk-nâme*'nin verdiği Safer ayı müstesnâ bütün kaynaklar Muharrem ayı üzerinde birleşirler. İlk iki kaynağı, 11 Muharrem Çarşamba günü başlaması Perşembe günü devam ederek 13 Muharrem Cuma gecesi muharebe sahasının terki şeklinde telif etmek mümkündür. Zîra bu ayın 11'i Çarşambaya ve 13'ü de Cumaya rastlar.

[57] İbn Bîbî, s. 524-527; İbn ül-'Adîm, s. 225-226; Zehebî, XV, s. 312b; 'Aynî, s. 258, 354-355; Nuveyri, IV, s. 18b; Baybars Mansûrî, s. 140a; İbn ül-'Amîd, Lâleli (2002), s. 246b; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 48-49; Ebi'l-Fidâ, III, s. 180; Ebû'l-Ferec, s. 406-407; *Muhtasar üd-düvel*, s. 440; Vincent de Beauvais, XXXI, 150; Brosset, I, s. 518-520; Genceli Kiragos, E. Dulaurier, TM, II, s. 177-179; Brosset, neşri, s. 446-447; Blake ve Fryee neşri, s. 41, 43; Hayton, *Documents*

8. Sıvas'ın Teslimi, Kayseri'nin Tahribi

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın mirâs bıraktığı kudretli Türkiye'nin, onun ölümünden altı yıl sonra, uğradığı bu Köse-dağ felâketi Selçuklu devletinin mukadderatı ve memleketin inhitatı üzerinde ağır bir rol oynuyordu. Türk ordusu, maddeten Mogollara üstün olduğu halde, başda Sultanın liyakatsızlığı, korkaklığı, sağlam insanlara kıymet vermemesi ve taktik hatâları yüzünden ciddî bir müdafaada bulunmadan derhal bozguna uğramış ve dağılmıştı. Bu münasebetle vezîr Mühezzibüddin Ali'nin Amasya kadısı olan Fahreddin'e söylediği sözler bu durumu bir kere daha ifâde etmiştir. Filhakika bu akıllı vezîr bozgun üzerine Amasya'ya varınca kadıya hâdiseyi göz yaşları ile ve herkesin ağlayışı karşısında anlatırken: «Memleket işleri ve saltanat ahvali sultanın akılsızlığı, gençliği ve nadânlığı, ayak takımı ve rezillerle oturup kalkması sebebi ile bu derekeye düştü; aşırı eğlencenin uğursuzluğu yüzünden bu hale geldi» ifâdesiyle felâketin esas âmilini belirtiyordu[58]. Beauvais'ye göre de «Türklerin mağlûbiyetine hayret etmemelidir. Zira muharebenin başladığı gece sultan tamamiyle serhoş idi[59]». Sultanın kifâyetsizliği, eğlenceye düşkünlüğü yanında şaşkın ve korkak tabiatı da kusurları arasında idi. Nitekim o bu korkaklık sebebiyle Babaî hareketinde âsiler henüz Sıvas taraflarında iken Konya'da bile kendisini emniyette hissedememiş; Kubâd-âbâd (Beyşehir gölü) üzerinde bir adaya sığınmıştı. Mogollara karşı da bir takım fâhiş hatâlardan sonra ordusunu bırakarak kaçması mağlûbiyetin bir dağılma hâlini almasına ve bir daha toplanıp müdafaa imkânı bulamamasına sebep oldu. Esasen Mogollara karşı bütün dünyada husule gelen korku ve yerleşen aşağılık duygusu Türkler üzerinde de tesirini gösteriyor; onların yenilmez bir millet olduğu kanaatı bütün dünyaya yayılmış bulunuyordu.

---

armeniens II, s. 158; Anili Samuel, I, s. 461; Rubruck, trc. Rockhill, s. 275; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 439; Reşîdeddin, nşr. Quatremère, *Histoire des Mongol*, s. 224; M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, III, s. 80; Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 79; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades*, s. 695.

[58] Onun sözleri şöyledir: «*Kâr-i memleket ve ahvâl-i saltanat be-sebebi bî-şemânî ve cevânî ve nâdânî-i Sultan ez mucâlest ve munâdemet-i erâzil ve esâfil be din menzilet resîd ve ez şûmî-i ifrât-i tarab kâr be-veyl ve harb mubeddel geşt*» (İbn Bîbî, s. 531).

[59] *Miroir historial*, XXXI, 150.

Bununla beraber Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev câhil ve bayağı etrafı yerine akıllı devlet adamlarının fikirlerine itibar etseydi Mogolların böyle ucuz bir zafer kazanmaları mümkün olamazdı. Nitekim az bir kuvvetle yapılan Erzurum müdafaası Anadolu'nun kolay işgâl olunamayacağını gösteriyor; Alâeddin Keykubâd'ın müstahkem sûr ve kalelerle çevirdiği şehirlerin Mogolları yıpratıp perişan etmeleri mümkün bulunuyordu. Halbuki Selçuklu öncü kuvvetleri ölü ve esir mühim kayıplara uğradıktan ve kaçtıktan sonra ordunun esası ne ciddî bir muharebe yaptı ve ne de muntazam bir ric'atla yeni bir savaşa veya şehirleri müdafaaya girişerek şerefini kurtarabildi. Türk safında bulunan Gürcülerin karşı tarafta kendi cinslerinden askerlerin bulunması da tesir etmiş gözüküyor. Bu âmiller yanında, aşağıda görüleceği üzere, devlet adamları arasında meydana çıkan menfaat mücâdele ve entrikaları da yüksek tabakada manevî bir sukutun belirdiğini göstermektedir. Bu münâsebetle bazı İranlı devlet adamları ve Acem edebiyatının bu ahlâkî sarsıntıda bir rolü hissedilmiş; Alâeddin Keykubâd'ın Hârizmlilere yüksek mevki vermesi bu unsurları harekete geçirerek onun ölümüne ve Sa'adeddin Köpek'in iktidar kazanmasına, büyük devlet adamlarının imhasıyle Gıyâseddin Keyhüsrev'in bayağı insanlar elinde oyuncak hâline gelmesine sebep olmuştur. Bu şartlar altında vukubulan Köse-dağ bozgunu Anadolu Türklerinin şuûrunda acı ve derin hâtıralar bırakmıştır. Bir asır sonra bile (1332 senesinde) bu hâdise bir dönüm noktası olarak «Baycu yılı» *(Sâl-i Baycu)* adı ile hâfızalarda yaşamış ve ondan sonraki zamanlarda «*inhitat, feryad ve zillet*» devirleri sıfatını almış; dünyanın gıpta ile baktığı Türkiye artık buhranlar ve ıztıraplar diyârı olmuş; «Köse-dağ artık ihtiyar ve gençlerin kalbinde bir *dağ* olarak yerleşmiş» ve «Anadolu ülkesi ve Selçuklu devleti o zamandan beri harâbiye yüz tutmuş ve Kıyâmete kadar inhitat içine düşmüştür»[60].

Baycu Noyan Köse-dağ'da Selçuklu ordusunu bulamayınca süratle takibe koyuldu ise de ne sultana ve ne de askerlerine rastladı ve Sıvas'a doğru ilerledi. Sıvas kadısı Kırşehirli Necmeddin zamanın büyük âlimlerinden olup Mogol istilâsı sırasında Hârizm'de bulunmuş; Sultan Muhammed Hârizmşâh'ın mağlûbiyetini ve Türkistan şehirlerinin nasıl tahrip

[60] *İn tarih ve a'vâm iklim-i Rûm tâ gâyet sâl-i Baycu mî gûyend* (Niğdeli Kadı Ahmed, s. 296, 300). İbn Bîbî ve Aksarâyî Köse-dağ mağlûbiyetini Anadolu'da dâimî inhitat, buhran ve felâketlerin başlangıcı olarak, sık-sık, zikreder ve eski devirlerin hasretini gösterirler.

ve toptan katillere uğradığını görmüş ve orada Mogollara giderek iltifatlarına *(suyûrgamîşî)* nâil olmuş ve bir yarlığ almıştı. Kırşehirli kadı bu sıfatla ve Mogollara mukavemet edilemiyeceği düşüncesiyle, şehrin ileri gelenlerini, mal ve pek çok hediye *(tuzgu)* yanına alarak istikbâle çıktı[61]. Baycu kadıyı görünce tanıdı ve elindeki yarlığı alıp üç defa öptü ve başına koydu. Yarlığ münasebeti ile kadının isteklerini dinledi. Onunla varılan anlaşmaya göre Sıvaslılar hayatlarını, malları ve paraları ile kurtarıyorlardı. Baycu, bunun üzerine, Erzincan kapısından başka bütün Sıvas kapılarının kapanmasına ve şehrin üç gün yağma edilmesine, sultanın hazineleri ile çarşılarda ve evlerdeki kıymetli eşyanın alınmasına müsaade etti. Selçukluların bir askerî üssü olan Sıvas'da bulunan bütün muharebe âletlerini, makineleri ve silâhları yaktırdı; sûrların bir kısmını tahrip ettirdi[62].

Mogol ordusu Sıvas'dan Kayseri'ye yürüdü. Bu şehir Sıvas'ın aksine müdafaaya hazırlandı. Şehir halkı, teşkilâtlı Ahîler *(Feteyân)* ve mıktarı bilinmeyen askerler başlıca kuvveti teşkil ediyordu. Köse-dağ bozgunundan kaçıp buraya gelen Samsamüddin Kaymaz ile topal Fahreddin Ayaz müdafaa kuvvetlerinin başında bulunuyor; sûrları ve burcları tahkim ederek Mogolları bekliyorlardı. Mogol ordusu gelince sûr dışı mahalleleri işgâl edip yağmaladılar ve yaktılar; buldukları insanları da öldürdüler. Baycu ve diğer noyanlar ertesi gün ata binip şehrin etrafını dolaştılar ve Sıvas kapısı burcuna karşı, Dabbağlar çarşısı tarafına, üç mancınık kurdular; bunların atışında da esirleri ve *Cavlâkî* (Kalenderî) leri kullandılar[63]. On beş gün devamlı muhasara ve muharebe ile sûrlar ve burclar üzerinde yarıklar açılmakla beraber şehir halkı ve askerler müdafaada kusur etmiyorlardı. Hattâ *Mescid-i Battâl* dağ ve harâbelerinde pusuya yatan savaşçılar da oraya gelen bazı Mogollara taarruz ettiler. Kayseri kahramanca dayanıyor; Mogolların ümidi kırılıyordu[64].

---

[61] Yolcuya yemek ve azık olarak verilen hediyeye Türkçe «*tuzgu*» denilirdi (M. Kâşgari, I, s. 351, 355). Metinde ve *Câmi ut-tevârih*'de «*turgu*» olarak okunmuş ise de (Quatremère, *Histoire de Mongols*, s. 144) Cleaves tarafından Türkçe *tuzgu* olduğu gösterilmiştir (H J A S, XII, 3-4, s. 442).

[62] İbn Bîbî, s. 527-528; Ebû'l-Ferec, s. 407; V. de Beauvais, XXXI, 147.

[63] Çavlakîler münasebeti ile «*Selçuk Türkiyesi din tarihine dâir bir kaynak*» adlı araştırmamıza bakınız (F. Köprülü Armağanı, s. 531-552).

[64] Türkler Anadolu'nun fethinde Battal Gâzi hâtırasına bağlanmış ve onun destânını yaratmışlardır. Battâl Gâzi adına bağlı bir çok hâtıralardan biri de Kayseri'de olup Dânişmendli devrinde, XII. asırda mevcûdiyetini bildiğimiz Battal Câmii Anadolu ziyâret-gâhlarından biri idi (Herevî, *Kitâb üz-ziyârât*, Şam 1953, s. 59; Z. Kazvînî, *Âsâr ul-bilâd*, Beyrut 1960, s. 553; Yakut, *Mu'cem ul-buldan*, Beyrut 1957, IV, s. 421).

Filhakika Mogollar muhasaradan vazgeçip, ertesi yıl gelmek üzere, dönmek kararında idiler. Lâkin Kayseri *iğdiş-başısı* bulunan *Hajuk* oğlu Husâm adlı bir ermeni mühtedisinin hiyâneti durumu değiştirdi. Hajük oğlu geceleyin gizlice Baycu ile temas kurdu; ondan yazılı teminat alınca karargâhına gitti; şehrin ahvâli ve büyükleri hakkında bilgi verdi. Bu hiyânetten haberi olmayan Selçuklu kumandan ve askerleri, şehir ahâlisi müdafaaya ve savaşa devam ediyordu. Nihayet emîrler Hajük oğlunun hareketini, bu sâyede hayatını, ailesini ve malını kurtardığını öğrenince şehrin sü-başısı Fahreddin Ayaz aynı yolu takibetti ve geceleyin taraftarları ile Baycu'nun karargâhına vardı. Bu iltihaklar dolayısiyle Mogollar dönüşten vazgeçerek muhasarayı şiddetlendirdiler. Şehirde yalnız kalan Emîr Samsamüddin Kaymaz bütün kudreti ile cihâda devam ediyordu. Mogollar Sıvas kapısı burcunu mancınık ile döğerken bütün askerleri de bu kapı üzerinde taarruza geçirdiler. Sûrları ok yağmuruna tutup merdivenler kurdular! Türk savaşçılarının azalmış olması sâyesinde burc üzerine çıkarak rastladıklarını şehid ettiler. Kapıları ve kilitleri gürz ile kırdıktan sonra artık Mogol askerleri şehrin içine doldu ve kaleyi de aldılar. Bütün askerlerin kollarını bağlayıp Meşhed ovasına götürdüler. Bundan sonra Kayseri, tarihinde en büyük felâkete uğrayor. Filhakika kaynakların ittifakına göre şehrin bütün servet ve hazineleri yağma ediliyor; gizli altunları getirmeleri için zenginler önce işkenceye tâbi tutuluyor ve müteakiben de öldürülüyorlardı. Yağma bittikten sonra Kayserililer kılıçtan geçirilip şehid edildi. Ana, baba, evlâd ve akrabaların feryadları yangın alevleri ile birlikte göklere yükseliyordu. Zira Mogollar Türkistan'da, İran'da ve başka beldelerde yaptıklarını burada da tekrarlıyor; yağmadan sonra katl ve tahrip başlıyordu. Şehrin saray, köşk ve güzel evleri, sûrları yıkılıyor ve yakılıyordu. Şehir bir harâbeye çevrildikten sonra Meşhed'e götürülen esirler de doğranıyordu. Yalnız genç erkek ve kadınlar ölümden kurtuldu. Bunlar esir olarak götürülürken bir kısmı da yolda öldü ve öldürüldü. Zira uzun yol boyunca hasta olanlar veya yürüyemiyenler de öldürülüyordu. Çağdaş kaynaklar Kayseri'de öldürülen insanların on binlerce mıktarında olduğunu yazarlar. Mogollar başka memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de esir aldıkları tabib ve riyaziyecileri öldürmüyor ve bunlardan faydalanıyorlardı. Nitekim Sultanın tabibi Rıdvan bin Ali'nin doktor olduğunu öğrenince ona dokunmadılar ve onu elçi olarak Haleb'e gönderdiler[65].

---

[65] İbn Bibî, s. 527-531; Ebû'l-Ferec, s. 407; *Muhtasar ud-düvel*, s. 440-441; V. de Beauvais, XXXI, 147; Genceli Kiragos, T M, II, s. 180; Brosset zeyli, s. 447; aynı eser Fryee neşri, s. 43. İbn ül-'Adîm, *Buğya*, III, Ahmed 2925 (VI). s.

Kayseri tahribinden sonra Mogollar Azerbaycan'a (Mugan'a) dönerken yolda Erzincan'a uğradılar. İstedikleri mıktarda altın alamayınca muhasara makinelerini kurarak sûrları yıktılar ve şehre girdiler. Yağma ve katillerden sonra bu şehir de tamamiyle harap oldu. İstilânın dehşeti karşısında Anadolu şehirlerinden pek çok insan ve bilhassa zenginler Haleb'e ve Suriye'ye kaçtılar. Her taraf ve yollar insanlarla doldu. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev kaçanların başında idi. Babaî hareketi sırasında Begşehir gölünde bir adaya veya Kubâd-âbâd'a kaçan sultan Köse-dağ'dan ayrılınca da Tokat ve Ankara'dan Antalya'ya gitti; fakat orada da kendisini emniyette görmeyerek Menderes havzasına vardı; ancak sulh teşebbüsünü öğrendikten sonra Konya'ya döndü. Kayseri'ye gelen sultanın anası istilâ karşısında kızını, câriye ve hizmetçilerini, hazinelerini yanına alarak Kilikya'ya kaçtı; Ermeni kıralının babası baron Konstantin'e sığınıp oradan Haleb'e gitmek istiyordu. Lâkin Ermeni kıralı Mogollara yaranmak için haber gönderip onları kendilerine teslim etti. Kayseri, Malatya ve diğer Anadolu şehirlerinden büyükler ve zenginler de Sîs yolu ile Haleb'e gittiler. Fakat Ermeniler kendilerine sığınan bu Türklere de tecâvüz etti ve mallarını yağmaladılar; bazı Türk kadınlarını Mogollara göndermek suretiyle de hem onların teveccühünü kazanmağa ve hem de Selçuklulardan intikam almağa çalıştılar.

Köse-dağ bozgunu üzerine Malatya sü-başısı Reşideddin de, henüz bir Mogol işgâli gözükmeden, bir gece adamlarını ve hazinelerini topladı ve şehrin kapılarını açık bırakarak, gizlice, Haleb'e kaçtı. Sulh yapılınca, diğerleri gibi o da döndü ve tekrar Malatya sü-başlığını eline aldı. Onun ayrılmasiyle Malatya hükümetsiz kalınca şehrin müslüman ve hıristiyan (Süryânî) halkı anlaşarak mahallî bir idare kurdular; sûrlar ve kapılara muhâfızlar tâyin ederek Malatya'yı eşkiya tecâvüzlerine karşı korudular. Fakat Malatya'dan kaçan zenginlerin bir kısmı yolda bir Mogol kıt'asının taarruzuna uğrayarak öldürüldü. Haleb'e gidenlerden biri de Malatya'nın kadîm asılzâdelerinden Hüsâmeddin Çoban idi. Malatya halkı kendi idâresi ile şehir işlerini nizâma soktu ise de, istilânın verdiği sarsıntı yolların ve kervanların işlemesine ve mahsulâtın toplanmasına engel oldu. Devlet nizâmının bozulması ve anarşinin başlaması, kervanların Ermenilerin ve göçebelerin baskınlarına uğraması bir çok yerlerde

---

94b. İğdiş ve iğdişbaşılar Selçuklu Türkiyesinde şehirlerde muhâfızlık vazifesi gördüğü anlaşılan bir sınıf olup bunların Hıristiyan çocuklardan mürekkep olduğu gözüküyor. Hajük oğlu Husâm adı da buna delâlet eder (bak. Osman Turan, *İslamisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia İslamica, X, s. 147-150; *Cihân hâkimiyeti*, II, s. 172-174.

kıtlık yarattı. İnsanlar yollarda ve pazarlarda açlıktan düşüp ölüyorlardı. Bir müddet sonra Yasavur Noyan kumandasında bulunan bir Mogol kıt'ası Meyyâfârkîn, Mardin ve Urfa'dan geçerek Halep kapısına vardı; Halep hükümdarından altun alarak Malatya'ya çıktı. Şehrin dışında kalan insanları öldürdü; mahsulâtı ve bağları yaktı. Bu sırada Haleb'den dönmüş olan vâli Reşideddin'i tehdid etti. O da şehir halkını sıkıştırarak altun ve gümüş eşyayı topladı ve Mogollar'a 40,000 dinâr altun verip Azerbaycan'a dönmelerini sağladı. Mogolların dönüşünden sonra Malatya'da şiddetli bir kıtlık ve vebâ hastalığı başladı; halkın bir kısmı bu felâketten öldü. Elbistan havâlisinde yığılan Türkmenler Mogolların taarruzuna uğrayarak kılıçtan geçirildi. Mogollar önünde Türkistan'dan Şarkî Anadolu'ya göçen Türkmenlerin bir kısmı büyük kitleler hâlinde bulunuyordu. Dudu oğlu idâresinde 70,000 kişilik bir Türkmen cemaati Harput'a kadar çapul yapan Mogollara karşı harekete geçti. Davud isminde diğer bir Türkmen begi de 30,000 kişilik bir nüfûsa sâhip olarak Mogollara karşı Meyyâfârkîn hükümdarı ile ittifak yaptı. Bu havâlide bulunan Germiyan ve Gence Türkmenleri de bu sarsıntı devresinde mühim bir kuvvet teşkil ediyordu[66].

9. Mogollar İle Sulh

Mogollar uzun müddet Türkiye'yi istilâ etmeyi düşünüyor; fakat buna cesâret gösteremiyorlardı. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kifayetsizliği ve Babaî harektinin devleti sarsması onlara ümid ve cesâret verdi. Mogollar arasında şiddeti ile meşhûr olan Baycu Noyan kolayca kazandığı Köse-dağ zaferi ile Selçuklu ordusunun dağıldığını gördü. Bazı şehirleri tahrip ve yağma veya muharebesiz teslim aldıktan sonra dönüyor ve ikinci bir sefer ile istilâyı tamamlamak istiyordu. Baycu'nun daima Selçukluları mağlûp ve Anadolu'yu istilâ etmekle iftihar etmesi Mogolların Türkiye'ye ne derece ehemmiyet verdiklerini ifâde ediyordu[67]. Bu Mogol kumandanının

---

[66] Ebû'l-Ferec, s. 407, 408, 409; *Muhtasar ül-düvel*, s. 441-442 İbn ül-'Adîm, s. 226; Sibt ibn el-Cevzî, s. 43a-44a; İskenderiye Patrikleri tarihi, s. 439; Ebi'l-Fidâ, III, s. 180; İbn Bîbî, s. 528, 536-538; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 49. Genceli Kiragos Mogolların Divriği'ye de vardıklarını, şehir ahâlisinin mukavemet edemiyeceği için teslim olduğunu, Tatarların yalnız servetlerinin bir kısmını alıp gittiklerini, Ermeni kıralına, Sultanın anası ve kızı ile birlikte karısının da sığındığını yazar.

[67] *Baycu Rûm-râ il kerdânide ve bedân gurûr ve mubâhât numûde, ki men Rûm-râ il kerdem* (Reşîdeddin, *Câmi'ut-tevârih*, Tahran 1338, s. 159).

Kayseri'yi tahripten sonra dönüşü Türkiye'de bir toparlanmaya imkân verdi. Köse-dağ bozgunu üzerine Amasya'ya çekilen vezîr Mühezzibüddin Ali, Baycu'nun ayrılışını öğrenince, bu şehrin kadısı ile memleketin uğradığı felâket hakkında derdleştiler ve ağladılar. Fakat yolları ok ve kılıç üzerine olsa da kendilerine bir vazife düştüğüne, memleketi sulha kavuşturmak için Allaha sığınıp Baycu ile görüşmek gerektiğine kanî olarak mühim hediyelerle yola çıktılar. Erzurum'da Mogollara yetişince onlar ateş ve kan içinde bıraktıkları bir memleketten elçilerin kendilerini takip ettiğini hayretle karşıladılar ve onların da Mugan'a gelmelerini bildirdiler[68].

Baycu Noyan Mugan yurduna varınca Selçuklu vezîrini kabûl edip geliş maksadını ve isteğini sordu. Mühezzibüddin Ali Mogol kumandanı ile çok vakur ve siyasî bir dil ile sulh talebini ileri sürdü ve Mogolları iknâ etti. Filhakika Selçuklu vezîri Mogollara karşı fikirlerini şu şekilde ifâde ediyoruz: «Allah size yardım etti; İslâm pâdişâhına karşı zafer kazandınız. Fakat bundan mağrur olmayınız. Zira muharebede ölen askerlerin mıkdarı 3000'den fazla değildir ve Mogollardan da çok insan helâk oldu. Halbuki memlekette, teçhizatı, sayısız silâhları ve dağ gibi atları ile mücehhez 100,000'den fazla asker beldelere dağılmış bulunmaktadır Sizin bütün Anadolu (Rûm) ülkesini alabilmeniz için çok yıllara ihtiyaç vardır. Yine de karışıklık ve mücâdeleyi sükûna erdirmek kabil değildir. Esasen Anadolu'da Selçuklu sultanlarından başka kimse nizâmı kuramaz; vilâyetlerin halkı da, gönül rızasiyle, onlardan başkasına itâat etmez; yabancı bir hükümdar da halkın rızasına dayanmadan bu memleketi idâre edemez. Bu sebeple ve eski cihângir pâdişâhların fikirlerine göre sulh teklifinde bulunanların taleplerini red etmek en büyük hatâ sayıldığından sultanın sulh talebini kabûl etmelisiniz», tarzında çok isabetli ve hâkimâne fikirler beyan etti[69]. İbn Bîbî'nin naklettiği bu fikirler Anonim *Selçuk-nâme* ve Ki-

---

[68] Ebû'l-Ferec (s. 409) ve Gürcü kaynağı sulh teşebbüsünün bizzat sultandan geldiğini yazarsa da Keyhüsrev Antalya'da da kalamamış ve İstanbul'a varmak üzere Menderes nehrini geçmiş; ancak vezirin hareketi üzerine sultan Konya'ya dönebilmiştir. İbn Bîbî'nin hikâyesine göre vezîr Mühezzibüddin Ali kendi teşebbüsü ile ve tabiî sultan adına harekete geçmiştir.

[69] İbn Bîbî, s. 533.

ragos tarafından bir az mübalâğalı bir şekil almıştır. Filhakika birincisine göre vezîr: «Anadolu'da sayısız asker vardır. Fakat Sultan Alâeddin sebebi ile Gıyâseddin'e karşı nefret duydukları (yâni babasını zehirlediği) için askerler muharebeden yüz çevirmişlerdir. Zira eğer Anadolu askerleri müttefik olurlarsa onlara hiç bir ordu mukavemet edemez» diye bildirmiş ve Mogollar bu suretle barışa karar vermişlerdir[70]. Ermeni tarihçisi Kiragos Sultanın elçileri gelip, Müslümanların âdeti üzere, mağrûrâne ve tehditkâr sözler söylediklerini ve «şehirlerimizden birini tahrip etmekle Sultanımızı yendiğinizi ve kudretini kırdığınızı mı sanıyorsunuz?» dediklerini yazar ve Keyhüsrev'in şu sözlerini de tebliğ ettiklerini belirtir: «şehirlerimin mıkdarı ve askerlerimin sayısı sonsuzdur. Orada kal ve beni bekle! Ben bizzat gelip silâhlı olarak ziyaretini iade edeceğim». Ermeni müellifinin kronolojik sıraya da aykırı olarak naklettiği bu sözler şüphesiz evvelki kaynaklarda bahis mevzuu müzakereler dolayısiyle Selçuklu vezîrine aid ciddî fikirlerin mubalâğalı bir in'ikâsından başka bir şey değildir[71].

Baycu Noyan bu hususu Cormagon Noyan ile görüştükten sonra sulh esâsını *(esâs-i ilî)* tesbit ederken her yıl Rûm (Anadolu) ülkesinden Mogol hanına ve noyanlara ne kadar mal göndereceklerini sordu. Vezîr Mühezzibüddin Ali bu toplantıdan çıkıp kadı ve maiyetleri ile hususî bir görüşme yapıp han'a, noyanlara ve kumandanlara ödenmesi gereken altun, at, deve, koyun, sığır, elbise, mücevherat, av köpekleri, köle ve câriye mıkdarını kaleme alıp Baycu'ya verdi. Mogol kumandanı bunların bir kısmını beğendi ve bir kısmını da az buldu. Mühezzibüddin bazı ilâveler yaptıktan sonra bu yıllık vergi üzerinde ve bütün noyanlar huzurunda anlaşmaya varıldı ve Mühezzibüddin Ali Mogol vezîri Buharalı Fahreddin Bitikçi ile Anadolu'ya döndü[72]. Arap kaynakları bu vergi mıkdarını verirler. B. 'Aynî, Anadolu'dan sözüne itimad edilir bir kimseye dayanan *Nüzhet ün-nâzır* adlı esere göre Selçuklular Mogollara yılda 360,000 dirhem gümüş para, 10000 koyun, 1000 sığır, 1000 deve verdiklerini, muahe-

---

70 Anonim *Selçuk-nâme*, s. 49.

71 Bu sözler yalnız E. Dulaurier tercümesinde olup (T M, II, s. 179) diğerlerinde yoktur. Müellif bu hâdiseyi Erzurum *(Carin)* un sukutundan sonra elçilerin Mugan'a gittiğini ve bu mağrûrâne sözler üzerine Baycu Noyan'ın istilâya girişip Köse-dağ muharebesinin vukubulduğunu yazar. Türk elçilerinin bozgundan önce Mugan'a hareketleri bahis mevzuu olmadığından vezîrin sözleri yanlış aksettirilmiştir.

72 İbn Bîbî, s. 545; Ebû'l-Ferec, s. 409; *Muhtasar*, s. 442; Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 520.

deyi yaparken birisinin Baycu'ya bu mıkdarın çok az olduğunu ve Anadolu'da sadece bir köyün vergisine tekabül ettiğini söyleyince Mogol kumandanı «şimdi bu mıkdar takarrür etsin, arkası da gelir» cevabını vermiştir[73]. Fakat Zehebî ve Sıbt da Selçukluların Mogollara taahhüd eylediği aynı hediyeler yanında nakdî verginin günde 1000 dinâr (dirhem değil) altun olduğunu kaydederler, ki bu 3,600,000 dirhem gümüş eder demektir[74]. Kaynaklarda görülen rakam farklarının bir sebebi de, İbn Bîbî ve 'Aynî'nin ifâdelerine uygun olarak, Baycu'nun Anadolu'ya yaptığı ikinci sefer esnâsında bu haracı artırması ile alâkasından ve birbirine karıştırmalarından ileri gelmiştir. Nitekim Hulâgü Han, 1259 (657) senesinde, Selçuklu sultanları İzzeddin Keykâvüs ve Rükneddin Kılıç Arslan arasında memleketi taksim edince Türkiye'nin ödemekte olduğu harac yeniden kararlaştırılmıştı. Kerimüddin Aksarâyî'ye göre yılda yirmi tümen yâni 200,000 dinâr veya 2,000,000 dirhem para, 500 top *kemhâ* ve *nah* (Antalya) kumaşı, 3000 kıt'a *dibâ* (altun işlemeli), 500 at ve 500 katır idi[75]. Vincent de Beauvais'ye göre Selçuklular Mogollara, yıllık harac olarak, 1,200,000 altun *(hypébêre)* para, yarısı altun işlemeli olmak üzere 5000 top ipek kumaş, 50,000 koyun, 500 at ve 500 deve gönderiyordu. O aynı zamanda paranın on dört at yükü, ipek, saten, iskarlat ve diğer kumaşların 300 hayvan yükü hâlinde Erzincan'a (Mugan'a, daha sonra Tebriz'e) kadar Türkler tarafından götürüldüğünü, her yıl bu mıkdara varan hediyeler de ödendiğini yazar. Ona göre Türkiye'ye gelen Tatar elçilerinin erzak ve masrafları da Türklere aid idi. Bu suretle Tatarların iki sene zarfında, ekmek ve şarap haric, sarfettikleri para defter hesaplarına göre 600,000 altun tutuyordu[76]. Bu türlü masraflar Selçuklu kaynakları ile de teyid ediliyor.

---

[73] B. Aynî, Veliyüddin Efe. 2392, s. 156: «*İltezime en yahmile külli sene haracen ve yekûnu huve ve men ma'ahu ra'iyyetehu yuvafik 'alâ zâlik ve kerara 'aleyhi fi külli sene 360,000 min el-derâhim ve 10000 re's ganem ve 1000 re's bakar ve 1000 re's cemel ve kale lehu ba' zi umerâihi yâ hond! yu'hezu haze'l-mıkdâr min zay'atın vâhidetin min hazih'il-iklim, fekale lehu izâ istemerre hazâ yeci'e gayrehu ve beka hazâ*».

[74] Zehebî, Ayasofya, XIX (3013). s. 254b-255a; Topkapu XV, s. 314a; Sıbt ibn ül-Cevzî, Evkaf müzesi, 641 senesi vak'aları: «*Yuhmelu aleyhim külli yevm elf dinâr ve feresen ve memlûken ve kelb sayd*». Zehebî'nin muhtasarı (Haydarâbâd II, s. 11) ve Makrîzî (*Sulûk*, I, s. 313) yıllık harâcı 400,000 dinâr (altun), yâni 4,000,000 dirhem (80,000,000 lira) gösterirler.

[75] *Müsâmeret ül-ahbâr*, s. 62.

[76] *Miroire historial*, XXXI, s. 143; M. D'Ohssan, *Histoire des Mongols*, III, s. 80-84; Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, s. 275-277. Bu meseleler «*Ortaçağda Türkiye iktisadî tarihi*» adlı eserimizde tafsil edilmiştir.

Vezîr Mühezzibüddin Ali'nin giriştiği sulh teşebbüsü ve yaptığı anlaşma hakkında henüz bir haber alınmadığı zamanda saltanat nâibi Şemseddin İsfahânî asker toplamak için gitmiş olduğu Halep'den döndü. O Halep'de bu işlerle meşgûl olurken Köse-dağ bozgununu ve diğer felâketleri, nihâyet Mogolların döndüğünü öğrenmiş; bu durumda hazırladığı, fakat Mogollara karşı göndermek fırsatını bulamadığı askerlere ödediği paranın bir kısmını geri alıp, yanında toplanan diğer Selçuklu begleri ile birlikte, Halep'den Malatya'ya gelmiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev Köse-dağ'dan kaçarken son görüştüğü Mübârizeddin Çavlı'yı bu «*Fetret*» devrinde Türkiye'yi ve hususiyle şark vilâyetlerini idâreye memur etmişti. Mübârizeddin Çavlı Halep'den dönen Şemseddin İsfahânî ve diğer devlet adamlarını karşıladı. Şemseddin'in, onunla vukubulan mülâkatında, Köse-dağ muharebesine yetişemediğinden dolayı Sultana karşı bir korku geçirdiği anlaşılıyor. Bununla beraber Çavlı, sultana adam göndererek Şemseddin İsfahânî ve diğer beglerin dönüşünü bildiriyor; onun gecikmesi dolayısiyle özürler beyan ediyor; Mühezzibüddin Ali'den haber gelmediği, uzak mesafede ne olduğuna dair kimsenin bir bilgisi olmadığı ve devletin de vezirsiz kalamıyacağı düşüncesiyle de ona vezirlik menşûru verilmesi için ricada bulunuyordu. Onlar bu suretle Malatya'dan Konya'ya hareket edip Obruk menziline varınca Gıyâseddin Keyhüsrev'in vezirlik menşûru da ellerine verildi. Fakat nâib Şemseddin İsfahânî, Mühezzibüddin Ali'nin devletin nizâmı ve selâmeti için kendisini tehlikelere atıp sulh işi ile meşgûl olduğu bir zamanda onun yerine vezaret makamını kabûl etmedi. Bir müddet sonra da Mühezzibüddin Ali, Baycu ile sulh anlaşmasını yaparak Konya'ya döndü. Onun gelişi ve aldığı netice bir bayram sevinci yarattı ve kendisi büyük bir tazîm ve merâsimle karşılandı. Sultan, Mühezzibüddin Ali'ye tekrar vezirlik makamını tefvîz ederken kendisine çok hediyeler ve iktâlar da ihsan etti. Fakat âlicenâb vezîr yıllık 40,000 akçe (dirhem) maaşdan başka bir şey kabûl etmedi; bilâhare bir fazilet örneği olarak da hatırlandı ve Selçuklu vezirlerinin en büyüklerinden, en temiz ve dindarlarından sayıldı[77].

Selçuklu devleti, böylece, sulhu temin edince memleket işlerini nizâma koymağa başladı. Köse-dağ mağlûbiyeti büyük bir felâket getirdi ve Türkiye Mogollara harâc veren bir duruma düştü ise de devlet yine de istiklâlini muhâfaza ediyor; memleketin kazandığı iktisadî kudret de

[77] İbn Bîbî, s. 536-540. Anonim *Selçuk-nâme* Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in İstanbul'a gitmek üzere Menderes *(Mendiros)* nehri kenarında iken sulh haberini alınca Konya'ya döndüğünü (s. 49) yazar, ki bununla sulhun yapılışı değil teşebbüsün kasdedildiğini anlamak gerekir.

fazla sarsılmadan gelişiyordu[78]. Bu devre aid büyük mimarî âbideleri de buna delâlet eder. Selçuklu hududları değişmemiş; yalnız daha sonra Mogollar Van gölü şimalini kendi işgalleri altına almışlar ve Aladağ İlhanî hükümdarlarının yazlık merkezi ve yurdu hâline gelmişti. Selçuklu devletinin bu bozgundan sonra eski tâbi (vassal) lerini kaybetti. Filhakika bu muharebede Mogolların galip geleceğini hesap eden Ermeni kıralı, mükellef olduğu askerlerden başka, aldığı para mukabilinde, daha fazla kuvvet gönderme taahhüdünü tutmamış ve mağlûbiyet haberi üzerine Türkler aleyhinde hareket ve 1244'de Mogolları metbû tanıdıktan sonra daha düşmanca teşebbüslere girişmiştir. Bununla beraber Lampron (Namrun) senyörü Konstantin Ermeni kıralı Hetum'a karşı, eskiden olduğu gibi, muhtariyetini muhâfaza etmek endişesi ile Selçuklulara tâbiiyetini kesmemiş ve sultanın mağlûbiyetinden sonra bir müddet kalesinde kalmıştır[79]. Trabzon Rûmları da artık Selçukluları bırakıp Mogollara tâbî olmuştur. Nitekim Trabzon imparatoru Manuel, 1251 senesinde, Güyük Han'ın tahta çıkma kurultayında bulunan hükümdarlar arasında bizzat Mogolistan'a (Karakorum'a) gitmiştir[80].

Mogol istilâsı ve Köse-dağ bozgunu Selçuklular ile İznik devleti arasında mevcûd eski anlaşma ve dostluğun devamına engel olmamış; aksine her iki devlet de karşılaştıkları tehlikeler karşısında birbirine daha fazla muhtaç kalmışlardı. Zira müşterek Mogol istilâsından başka İznik imparatoru Vatatzes'in başlıca emeli İstanbul'u almak ve buraya hâkim bulunan Lâtin imparotorluğunu oradan atmak idi. Gıyâseddin Keyhüsrev Köse-dağ mağlûbiyeti üzerine Menderes havâlisine gidince bir tahta köprü kurarak nehri geçip İznik imparatoru ile buluştular ve «mevcûd anlaşmaları daha da sağlamlaştırdılar.» Böylece sultan Konya'ya ve imparator da Philadelphia'ya (Alaşehir'e) döndü. Sultan ve imparator arasında «mevcûd muahede», Beauvais'nin ifâdesine göre, İznik hükümdarı Gıyâseddin'in tâbîleri arasında bulunuyor; ihtiyaç hâlinde Selçuklulara 400 mızraklı *(lance)* yâni süvarileri ile birlikte 1200 kişi asker gönderiyordu. Bizans müellifi Pachymeres de Selçuklu-Bizans münasebetlerini anlatırken bu durumu teyid eder: şarkta Türklerin ve garbde Lâtinlerin taarruzlarına uğrayan Bizanslılar Lâtin-

---

78 Bazı İslâm kaynaklarının Köse-dağ bozgunundan sonra Mogolların Türkiye'ye *şihna* (vâli) tâyin ettiklerine dâir kayıdları daha sonraya aiddir (bak. Zehebî, 641 yılı vak'aları).

79 İbn Şeddâd, *A'lâk*, s. 83a; Kiragos, I M, II, s. 181, 183; Brosset neşri, s. 448; D'Ohsson, III, s. 86.

80 G. Finlay, *Empire of Trebizond*, s. 393; L. Brehier, *La Vie et la mort de Byzance*, s. 381.

leri kovmak için Türkler ile muahede yapıp her yıl onlara büyük meblâğlar ödüyor ve bütün kuvvetlerini Franklara çeviriyorlardı[81]. Mevcûd anlaşmanın devamı ile Vatatzes'in Köse-dağ bozgunundan sonra da Gıyâseddin Keyhüsrev'e tâbiiyeti mânâsını çıkarmak gerekirse de Gıyâseddin Keyhüsrev'in Bizans'a sığınmak üzere Menderes havâlisine gittiği, sulh anlaşması haberine rağmen yine de Mogollara karşı İznik hükümdarı ile bir ittifak yapmak lüzûmu olduğu ve Vatatzes de onlara bilhassa Lâtinlere karşı bir emniyet tedbirine muhtaç bulunduğu gözönüne getirilirse bu anlaşmanın her halde eski tâbiiyet mahiyetini kaybettiğini anlamak mümkündür.

Selçukluların Köse-dağ savaşından önce Lâtin imparatoru Baudouin'in sultana bir ittifak teklif etmesi de burada kayda şâyândır. Filhakika Lâtin imparatorluğu İznik Rûm devletinin devamlı taarruzlarına uğramış ve onların İzmit'ten İstanbul boğazına kadar ilerlemelerine manî olamamıştır. Mogollar Şarkî ve Orta Avrupa'yı istilâ ve Kıpçak *(Kuman)* kavmini tazyik edince bunlar Balkanlara inmişler; Bizans ve Lâtin imparatorluklarında iyi asker olarak hizmete girmişlerdi. Lâtinler İznik Rûmlarının devamlı hücumlarına karşı ordusunu Kuman süvarileriyle kuvvetlendirirken Gıyâseddin Keyhüsrev ile de, 1243 senesinde, Köse-dağ muharebesinden önce, bir ittifak yaparak düşmanını şarkta zayıflatmak istediler. Baudouin bu sebeple Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e ittifak teklifinde bulundu. Selçuklu Sultanı bu teklifi kabûl ederken Lâtin imparatorunun akrabası bir prensesle de evlenmeyi şart koşuyordu. Bu münasebetle İstanbul hükümdarına yazdığı mektupta prensesin kendi dininde tam bir hürriyete, sarayda bir ibâdet hâneye *(charelle)* sâhip olacağını, yanında bir din adamı da bulundurabileceğini bildiriyordu. Zira mektuba göre babasının hayatında hıristiyan olan kendi anasının (yâni Mahperi hatunun) da tam bir din serbestîsine sâhip olduğunu yazıyor; hattâ Türkiye'de bulunan Hıristiyanları İstanbul ve Roma kiliselerine bağlayabileceğini de ilâve ediyordu. Bu suretle ittifakın kuvvetlenmesi ve evlenmenin gerçekleşmesi için Baudouin İstanbul'dan Fransa'ya yazdığı 5 Ağustos 1243 tarihli mektubunda hemşiresi Elizabeth'in kızını isterken bu şartları da ifâde ediyordu[82]. Selçuklular ile İstanbul Lâtinleri arasında

---

[81] Akropolites, Leipzig 1903, s. 35, 41; Pachymeres, (Cousin, *Histoire de Constantinople*); Le Beau, XXVII, s. 411; A. Gardner, *The Laskarides of Nicaea*, London 1912, s. 21; Brehier, *La Vie et la Mort de Byzance*, s. 281.

[82] Ducange bu hâdiseden bahseder (*Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs fraçais*, Paris 1826, s. 289-291). Lâtin imparatorunun mektubu neşredilmiştir (Abbé du Camps, *Cartulaire historique*, 1845, s. 263); Osman Turan, *Les souverains Seldjoukides*, s. 81-82.

yapılması istenen bu ittifak teşebbüsünün Köse-dağ'dan önce başladığı, fakat bu hâdise ile gerçekleşemediği anlaşılıyor. İznik imparatoru J. Vatatzes gizli cereyan eden bu temasları öğrenince, tabiatiyle, endişe duyar ve Selçukluları Lâtinler ile birleştirip iki cephede müşkül bir duruma düşmemek için harekete geçer. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köse-dağ bozgunu üzerine, İstanbul'a gitmek için Menderes havâlisine vardığı zaman imparator Vatatzes orada sultanı bulur ve Akropolites'e göre 1243 sonbaharında iki hükümdar burada yeni bir muahedeyi yapar ve eski anlaşmaları yenilerler. Köse-dağ mağlûbiyeti Türklerin İznik Rûm devletine karşı İstanbul Lâtinleri ile ittifakına ve Garbî Anadolu'da genişleme siyâsetlerine engel olmuş; her iki devlet için bahis mevzuu tehlikeler onları tekrar dostluk siyasetine zorlamış; Türklerin bu tarafta yayılma ve fetihleri de Mogol istilâsı ile Uclara yığılan Türkmenler ve onların kurdukları beylikler sâyesinde olmuştur Bizantinistler Selçukluların durumunu iyi bilmemekle beraber Mogol istilâsının Selçuklu tehlikesini İznik devleti üzerinden uzaklaştırdığına dair kanaatleri isabetlidir. Nitekim Köse-dağ bozgunundan önce genişleme siyasetine devam eden ve komşuları üzerinde nüfûz ve hâkimiyetini yayan Selçukluların İstanbul Lâtinleri ile ittifak teşebbüsüne girişmeleri de İznik'e karşı idi.

10. Batu Han İle Anlaşma ve Ermenilerin Tenkili

Selçukluların Baycu ile yaptıkları barış Türkiye'de devlet nizâmının kurulmasına imkân vermişti. Bununla beraber bu anlaşma nihâyet bir Mogol kumandanı ile akd edilmiş ve bunun Mogol hanı ile teyidi ve teminat altına alınması gerekiyor ve Baycu'dan kurtulmak da Selçukluların hesâbına uygun düşüyordu. Bu durum müzakere edilince Selçuklu hükümeti Başkırt, Bulgar (Kazan havâlisi), Kıpçak (Kuman) ve Rus ülkelerine hâkim bulunan ve bütün Garb Mogollarının başı olan Batu Han'a bir elçilik heyetinin gönderilmesine karar verdi. Saray ordugâhında (İtil nehri ağzı) oturan Han'a nâib Şemseddin İsfahânî'nin reisliğinde Amasya kadısı Fahreddin ve tercüman Mecdeddin Muhammed (İbn Bîbî'nin babası) olmak üzere bir heyet Selçuklular nâmına hareket etti. Baycu ile sulh yapan vezîr Mühezzibüddin Ali çok meşakkatlere katlanmış ve yorulmuş olduğundan onun ikinci sefere çıkarılması münasip görülmemiştir. Yeni heyetin beraberinde mücevherat, ağır kumaşlar, murassâ eşya, altun takımlı atlar ve başka çeşitli hediyeler bulunuyordu. Selçuklu elçileri gemiye binip denizi ve Kırım'dan sonra bozkırları geçerek Batu Han'ın huzûruna çıktılar. Sultanın dostluğunu ve «*il*» olduğunu hana bildirip

hediyeleri sundular; Batu Han tahtının sağında hatunlar ve solunda şehzâdeler olarak kabûl ettiği elçilere çok iltifatlarda bulundu. Selçuklular ile Mogollar arasında mevcûd sulh anlaşması sağlam esaslara göre yeniden imza edildi. Han bir müddet kalan misafirlerin dönüşüne izin verirken Sultan'a o k - y a y *(Kîş u kurban)*, kılıç ve külâh gibi hâkimiyet alâmetleri gönderdi. Şemseddin İsfahânî'ye de «*Nizâm ül-mülk Salâh ul-âlem*» ünvanını verdi ve Türkiye'ye hâkim olmasını emretti. Han, Sanksun Kurcu adlı bir Mogol nökerini de onlarla birlikte gönderdi. Şemseddin İsfahânî Şemâhi ve Şirvân (Kafkasya) yolu ile memlekete döndü. Sultan ve vezîr Akşehir'den Konya'ya gelirken Mühezzibüddin de yolda Ilgın *(Âb-i germ)* de hastalanıp öldü. Sultan ve büyükler onun için bir hafta matem tuttular. Bu esnada Şemseddin İsfahânî Altun-ordu hanından dönmüş ve Kara-öyük de sultana mülâki olmuştu. Gıyâseddin Keyhüsrev onun han nezdinde muvaffakiyet kazanması dolayısıyle çok memnun oldu; kendisine vezirlik menşûru ile birlikte Kırşehir iktâı emîrliği ve sübaşılığını da verdi, ki bu zamana kadar böyle bir imtiyaza hiç bir vezîr sâhip olmuş değildi. Zira Sultan kalem ve kılıç erbabı ile birlikte bütün memleket işlerini sâhip (vezîr) Şemseddin İsfahânî'nin eline bıraktı. Filhakika Şemseddin bundan sonra, ölümüne kadar (646 yılı) Selçuklu devletinin mutlak hâkimi oldu. Batu Han'ın elçisi çok yüksek bir misafir olarak ağırlandı. Bu seyahat ile elde edilen en mühim neticelerden biri de Selçukluların Ermenilere karşı bir tenkil müsaadesini almış bulunmaları olup İbn Şeddâd bu hususu açıkça beyan eder[83].

Filhakika Kilikya (Sîs) Ermeni kıralı; tâbi devlet olarak, Köse-dağ muharebesine mükellef olduğu askerden başka aldığı para mukabilinde daha fazla kuvvet göndermeyi taahhüd ettiği halde sözünde durmamıştı. Fakat daha mühimmi Selçukluların Mogollara mağlûp olması üzerine Ermeniler derhal küfran-ı nîmet etmişler; elden gelen her düşmanlığı yapmışlardı. Sultanın anası ve hemşiresi Çukurova yoluyla Haleb'e giderken kıralın misafiri olduğu halde o, Mogollara yaranmak ve Türklere fenalık yapmak maksadiyle, bu hatunları Baycu'ya teslim etmiş ve Baycu da hatunların teslimi dolayısiyle kıraldan çok memnun kalmıştı. Ebû'l-Ferec ve Beauvais hükümdarlar arasında böyle utanç verici bir hâdisenin hiç bir zaman vukubulmadığını ve nefretle karşılandığını ifâde ederler. Bu sebeple de Ermeni müellifi Kiragos kıralı bu şâibeden korumak ve mazûr

---

[83] İbn Bîbî, s. 540-544; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 49; İbn Şeddâd, *A'lâk*, s. 83a: «*Felemmâ istkarrat el-hedne beyn Gıyâseddin ve beyn el-Tatar iste'zenenehum fî muharebe Hetûm, fe-uzinû lehu, fe-cehheze ileyhim askeren cerraren fe-gazâhum*».

göstermek için hatunların Mogolların talebi üzerine teslim edildiğini ve kıral Hetum'un bundan çok üzüldüğünü söyler. Sempad da bu teslimin Keyhüsrev'i ve bütün müslümanları çok kızdırdığını belirtmekle aslında bir mazeretin mevcûd olmadığını itiraf eder. Gerçekten bir rivâyete göre sultanın zevcesi de bu hatunlar arasında idi. Ermeniler Köse-dağ bozgunu sebebi ile kendi memleketlerine sığınan veya hududlarına yakın yoldan Haleb'e koşan diğer Türklere de tecâvüz etmişler; onları yağmalamışlar ve Türkiye'ye aid bazı kaleleri de işgâl etmişlerdi. Sultan adına okunmakta olan hutbeyi ve ezanı da kesmişler; İslâmiyete ve Hazret-i Peygamber'e küfür etmeğe başlamışlar. Türkler kıraldan mültecileri ve hazineleri geri istedi ve iade edilmezlerse dostluğunun yalandan ibaret olduğunu söylediler. Fakat kıral buna yanaşmadı ve onları Tatarlara teslim etti[84].

Bu hâdiseler Ermenileri tenkil için kâfi sebeplerin mevcûdiyetini meydana koymuş; Mogolların Ermenileri himâyesine rağmen Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han'ı kazanması da bir sefer yapmak için hiç bir engel bırakmamıştı. Sultanın sâdık bir tâbii olan Lampron senyörü Konstantin de kıral Hetum'a ve babası Konstantin'e karşı mevcûdiyetini korumak için Selçukluları onlara karşı harekete teşvik ediyordu[85]. Zira Selçuklular sâyesinde varlığını muhâfaza eden senyör Köse-dağ bozgunundan sonra kıralın tecâvüzüne uğramış ve memleketi işgâl olunmuş; Lampron kalesine sığınarak müşkül bir duruma düşmüştü[86]. Böylece Konya'da toplanan Selçuklu ordusu başında Şemseddin İsfahânî, Şerefeddin Mahmud, Seyfeddin Torumtay ve Sirâceddin Sarıca gibi kumandanlarla hareket ederken Sultan da Antalya'ya gidiyordu. Ereğli'den geçen Türk ordusu senyör Konstantin'in kılavuzluğu ile Babaron dağından ovaya indirildi. Ermeniler Türk ordusu karşısında mukavemet gösteremediler. Çukurovanın büyük bir kısmı istilâ edildi. Kıral süvarileri ile Adana'ya sığınırken

---

[84] İbn Bîbî, s. 536; Ebû'l-Ferec, s. 407-408. V. Beauvais «Sultan emniyette olmaları için anası ve hemşiresini dostu Konstantin'e gönderdi. Fakat Konstantin onlara çok kötü muamele yaptı; Tatarlara yaranmak için onları süratle onlara gönderdi. Denildiğine göre bu kadınlar yolda hastalanarak öldüler. Bu sebeple Türkiye sultanı Tarsus şehrini muhasara etti (XXXI, 29). Ebû'l-Ferec Selçuklu hatunlarının kendi zamanında hâlâ (XIII. asır sonları) esârette bulunduklarını söyler. Kiragos Sultanın zevcesini de esirler arasında sayar (T M, II, s. 181)».

[85] Lampron, Toros ve Bulgar dağları cenubunda, Gülek boğazının garbinde ve Tarsus'a hâkim bir kale olup Ermeni kırallarına bağlı bir senyörlük merkezi idi. Bugün bu isim Namrun şeklinde yaşamaktadır (bak. Noubar Pacha, *Sissouan*, Venise 1899, s. 82-83).

[86] Kiragos, T M, II, s. 183.

babası Konstantin ve Sempad da Tarsus'a kaçıp orada müdafaaya girişti-ler. Burada mühim mıkdarda Frank askerleri de vardı. Selçuklu ordusu tepenin eteğinde ve nehrin karşısında Tarsus'u muhasara etti ve mancınıklarla sûrları döğmeğe başladı. Uzun süren şiddetli savaşlar esnasında iki taraf da kayıplara uğruyordu. Tarsus çayının şehre girdiği yerde sûrlar çökmeğe başladı. Şehir düşmek üzere iken bu esnâda tufan gibi yağan yağmurlar ve coşan seller atların sulara ve çamurlara saplanmasına sebep oldu. Bundan başka bu sırada vezîr Şemseddin'e gelen mühim bir haber ordunun derhal dönmesini gerektiriyordu. Zira Alâiye'de bulunan Sultan anî olarak ölmüştü. Şemseddin İsfahânî bu durumda, Ermeniler haberi duymadan, bir sulh anlaşması yaparak mümkün olan şeyleri koparmayı düşünüyordu. Esasen ordu da seller, bataklıklar, erzak ve hayvan yemi bakımlarından müşkül bir durumda bulunuyordu. Nitekim Ebû'l-Ferec de, İbn Bîbî'yi teyid ile, Ermeniler, Sultanın ölümünden habersiz olarak, vezirin yaptığı sulh teklifini memnuniyetle karşılıyor ve Türk istilâsından kurtuluyordu. Anlaşmaya göre kıral harp tazminatı ve Ermenilerin yaptıkları zararları ödüyor; işgâl ettikleri yerleri ve onlara aid Bragana kalesini, Tarsus'a mukabil, Türklere teslim ediyordu. Hattâ Ermeniler eskisi gibi harac ödemek suretiyle vassal bir devlet olmayı da kabûl etmişlerdi. Bununla beraber, bundan sonra cereyan eden hâdiseler, bu tâbiiyetin devamına engel olmuş; hattâ Ermeniler Bragana kalesini de istirdad etmişlerdi. Nitekim Ermeni kıralının 641 (1243) den yâni Köse-dağ bozgunundan sonra Sultan adına bastıkları paralara bir daha rastlanmamıştır. Böylece Türk ordusu 1245 sonbahrında yağmur ve seller yüzünden hareket edemez bir hâle geldiği, bu sebeple de erzak ve iaşe zorlukları ile karşılaştığı ve sultanın ölümünü Ermenilerin duymadığı bir zamanda muvaffakiyetli bir anlaşma yaparak dönmeğe mecbûr kalmış; Ermeni kırallığını kaldırmak imkânı mevcûd olduğu halde bu hâdiseler buna imkân vermemiştir[87].

Ermeni Sempad Selçuklu seferini iki safhada nakleder. Ona göre «Türkler önce Tarsus'u kuşatmış ve dönmüşler. Kıral, babası ve kendisi

---

[87] İbn Bîbî, s. 545-548; Ebû'l-Feres, *Chronography*, s. 410, *Muhtasar*, s. 446-447; İbn Şeddâd, s. 83a; Beauveis, XXX, 26, 29; Sempad, *Documents armeniens*, I, s. 649-650; Kiragos, T M, II, s. 183; Langlois, *Numismatique de l'Armenie*, s. 55, 213; İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiyye*, s. 51, 52; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 231, 232; D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, III, s. 91-92. Isauria dâhilinde bulunan Prakana kale veya şehrinin Selçuklular tarafından 1144'de fethedildiğini ve 1147'de tekrar Bizanslılara bırakıldığını N. Khoniates ve Kinnamos yazar (W. Ramsay, trc. s. 404).

de süvariler ile Podandus'a kadar onları takip etmişler[88]. Türkler ertesi sene çok büyük bir ordu (mübalâğalı olarak 260,000 kişi) ile Gülek geçidlerinden gelip Tarsus'u kuşattılar. Mancınıkların yaptığı tahribat ve şiddetli savaşları tasvir etmek çok uzun sürer. Bu esnada Alâiye *(Galonoros)* kalesinde içki içmekle meşgûl bulunan Sultan Gıyâseddin birdenbire «*imdad, imdad!*» diye bağırdı ve başka bir şey söylemeden öldü. Biz, Sultan çok sıhhatli olduğu için, onun ölümünü asla düşünemiyorduk. Türk begleri ölüm haberini Tarsus muhasarasında alınca kıral ile müzakereye giriştiler ve onu Bragana kalesini kendilerine teslime mecbûr ettikten sonra çekildiler[89]». Kaynaklar Tarsus muhasarasının bırakılması ile sultanın ölümünü güz mevsiminde göstermekte ittifak halindedirler. İslâm kaynakları 643 ve Hıristiyan kaynakları da 1245 yılını verirler. Anonim *Selçuk-nâme* Selçukluların Ermeni beldelerini istilâsının yedi ay sürdüğünü ve sultanın ölümü üzerine 643 Receb ayı ortasında (1246 yılı başlarında) sona erdiğini belirtir. Bu fark Sultanın nâ'şının Alâiye'den ve ordunun Tarsus'tan Konya'ya dönüşleri ve cenazenin kaldırılması arasında geçen müddet ile alâkalı olmalıdır. Nitekim İbn Bîbî'nin ifâdesine göre Sultanın ölümü üzerine gelen haberde ordunun Tarsus muhasarasını bırakarak dönmesi bildiriliyordu. Fakat vezîr Şemseddin Muhammed İsfahânî bazı emîrlere acele edilmesini, ölüm haberi duyulmadan Ermeni kıralını mağlûp olmuş bir durumda müsaid bir sulha bağladıktan sonra dönülmesini anlatmış ve bu münasebetle muahede hazırlanıp imza edilince Türk ordusu Konya'ya gelmiştir. Bu münasebetle Tarsus'dan Konya'ya dönüş ve cenâze merâsimi 1245 sonlarına ve 1246 başlarına rastlamıştır. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı Anonim *Selçuk-nâme*'ye ve Kadı Ahmed'e döre dokuz, Aksarâyî ve eski bir takvime göre sekiz sene sürmüştür. Fakat hakikatta bu müddet sekiz buçuk yıldır[90].

Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünde çok genç bulunduğunu

---

[88] Burası bugün Annaşa kalesi harabesi adı ile tanınır. Kayseri-Tarsus Kervan yolu üzerindedir. Dağın eteğinde büyük bir han ve *bâc-hâne* (Gümrük dairesi) bulunur.

[89] Bragana veya Prakana Silifke'nin şimalî garbisinde eski bir kale olup Selçukluların sâhilden olduğu gibi karadan da Ermenileri ne kadar sıkıştırdığını gösterir.

[90] Bu hususta münakaşa ve kaynaklar bizim «*Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri*» adlı araştırmalarımızda vardır (Belleten XLV, s. 27 not 27). Gıyâseddin Keyhüsrev'in Tarsus muhasarası esnâsında hastalanarak öldüğünü Anonim *Selçuk-nâme* (s. 50) ve V. Beauvais (XXX 29) söylerse de sonuncu kaynak da ölümünü Antalya'da gösterir. Esasen sultanın bu sefere katılmadığı bütün kaynaklarca ifâde edilmiştir.

kaynaklar ittifakla belirtirler. Anası Mâh-peri hatun Kir Vart'ın kızı olduğuna göre yaşı 25'den fazla değildi. İbn Bîbî, Selçuklu hânedanına bağlı ve onun kudsiyetine inanmış bulunmasına rağmen, Sultanın gençliği, bilgisizliği ve âdî insanlarla düşüp kalkması yüzünden bir çok felâketlere sebep olduğunu yazar. Arap kaynakları Keyhüsrev'in eğlenceye, içkiye ve kadına düşkün, aklının eksik olduğundan, vahşi hayvanlar besleyerek onlarla oynadığından ve ölümünün de bunlardan birinin kendisini ısırması ile vukubulduğundan bahsederler. Sultan Köse-dağ muharebesine de parsları, köpekleri ve diğer hayvanları ile gitmişti. Hattâ bu hayvanları bazen insanlara saldırtmaktan zevk aldığı da kaydedilmiştir. Fransız tarihçisi Beauvais onun Köse-dağ muharebesi gecesi serhoş olduğunu ifâde eder. Bizans kaynakları da onun bu kusurlarını belirtmişlerdir. Akropolites «Sultan Gıyâseddin *(Jathatines)* içkiden ve delice fuhuştan hoşlandığını, daima ahlâken düşük ve mantık dışı insanlarla yaşadığını söyler[91]. Şarkî (Şebin) Karahisar'ın fethinden sonra Mengücik oğlu Muzaffereddin Muhammed Kırşehir'e nakledilmiş ve Selçuklu himâyesinde bulunmuş iken kızını Keyhüsrev'e vermekten kaçınması sultanın manevî vasıflarının düşüklüğü bakımından kayde şâyândır. Evlendiği Gürcü Hatun'a düşkünlüğü dolayısiyle bastırdığı gümüş paralar üzerine kendisinin ve karısının doğan güneş ve arslan ile temsil edilmesi de sultanın aşırı hareketleri arasında zikredilir. Nitekim mevcûd paralarında bu resimleri bugün de görmek mümkündür[92]. Gıyâseddin Keyhüsrev Eyyûbî, Gürcü ve Mengücik prenseslerinden başka Konyalı biri zengin ve biri de papaz olmak üzere iki hıristiyanın kızı ile de evli idi. İstanbul Lâtin imparatoru Baudouin'in akrabası Fransız prensesi ile de evlenme teşebbüsü Köse-dağ bozgunu ile ve Lâtinler yerine Bizanslılar ile anlaşma zarureti hasıl olunca bu izdivaç gerçekleşmemiş; bununla beraber zevceleri yine de altıya baliğ olmuştu[93].

Gıyâseddin Keyhüsrev bu aklî ve ahlâkî zaafları yanında korkaklığı ile de devleti sahipsiz bırakmıştı. Babaî isyanında Konya'da oturamayan

---

[91] Zehebî, XIX (Köprülü), s. 255a; Topkapu, XV, s. 314a; B. 'Aynî, XIX (2391), s. 258; Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 447; Beauvais, XXXI, 150; Akropolites, Almanca tercüme, Bruno, Sıbt ibn el-Cevzî, Evkaf, XV, s. 641 yılı vak'aları. Bu kaynaklarda çok kere Keyhüsrev için: «*Ve hazâ Gıyâseddin nâkıs el-'akl fe-kâne yal'ab bi'l-kilâb ve's-sibâ' ve yesletuhâ 'alâ'n-nâs fe'addahu seb'un femâte*» tarzında ifâdeler söylenmiştir.

[92] Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 447; İsmail Galip, *Meskûkât-i Selçukiyye*, s. 48-50; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 189-224; Behzad Butak'ın Keyhüsrev'e aid olup neşrettiği bir altun dinâr aynı resimleri taşır (*Gıyâseddin Keyhüsrev bin Keykubâd'ın görülmemiş iki sikkesi*, İstanbul 1950).

[93] Bak. *Türk Cihân hâkimiyeti*, II, s. 149-151.

hükümdar soluğu Kubâd-âbâd'da almış; Mogol istilâsında da memleketi perişan bir halde bırakarak Antalya'ya kaçmış; orada da korkudan kurtulamamış; İstanbul'a gitmek üzere Menderes vâdilerine ilerlemiş ve ancak orada sulh teşebbüsü haberini alması üzerine Konya'ya dönebilmiş; sâhipsiz kalan devleti tesadüfî olarak Mübârizeddin Çavlı gibi askerî bir kimseye tevdi ederek Köse-dağ'dan kaçmıştır. Mogol istilâsı bütün dünyayı alt-üst etmekle beraber Sultan Alâeddin Keykubâd'ın bıraktığı Türkiye, askerî ve iktisadî kudreti ile, bu istilâyı önleyebilir veya hiç olmazsa ordu dağılmadan ve devlet sâhipsiz bırakılmadan Mogollarla müsaid bir anlaşma yapmak mümkün olurdu. Mogollara karşı Erzurum ve Kayseri müdafaalarında bazı emîrlerin kahramanlığı ve bazı devlet adamları, asker ve halkın yüksek vatanperverâne hamiyetleri görülmüş ise de bizzat bu şehirler bile hiyânete uğrayarak teslim edilmiştir. Hiç bir düşman tehlikesi bulunmayan yerlerde bir çok mühim zevat da canlarını kurtarmak için doğru Haleb'e kaçmıştır. Bunlar arasında Malatya sü-başısı Reşideddin tehlike yatıştıktan sonra tekrar bu şehre gelmiş ve eski vazifesini elde edebilmiştir. Bu durum Sa'adeddin Köpek'in imha ettiği büyük devlet adamlarının ortada kalmaması ve sultanın ciddî emîrleri bırakıp ayak takımı adamları ile hareket etmesi devlet işleri ve nizâmının bozulmasına kâfi gelmişti. Zira mevcûd iyi ve ciddî beglerin rolü gittikçe azalmış ve sultanı kendi keyfî hareket ve davranışlarından kurtarmak mümkün olamamıştı. Devletin bu za'fı, daha sonra, Mogol baskısı ve tahakkümü artınca daha fazla belirmiş; devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları Selçukluları Mogolların bir oyuncağı hâline getirmiştir. Alâeddin Keykubâd'ın, büyük oğlu Keyhüsrev dururken, küçük oğlunu veliahd tâyin etmesi onun kifayetsizliği dolayısiyle olmuş; nitekim bazı kaynakların açıkça ifâdelerine göre Gıyâseddin Keyhüsrev Sa'adeddin Köpek'in mahirâne oyunları ve babasını zehirlemesi suretiyle tahta çıkmış ve ondan sonra da Selçuklu Türkiyesinde kudretli pâdişâhlar, sağlam devlet adamları ve saadet devri kapanmış ve inhitat başlamıştır[94]. Gerçekten Gıyâseddin Keyhüsrev ile başlayan sarsıntı onun çocuk yaşda tahta çıkan ve zayıf vasıfları bulunan halefleri zamanında gittikçe artmış; bunların etrafında toplanan devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları saltanat mücâdelelerini kışkırtmış; Mogol müdahalesi, askerî ve malî baskıları, dahilî savaşlar ve Mogollara karşı isyanlar nizâm ve âsâyişi bozmuş-

---

[94] Alâeddin Keykubâd'ın Keyhüsrev ve S. Köpek tarafından zehirletildiğini Anonim *Selçuk-nâme*, Kadı Ahmed ve Hamdullah Kazvînî açıkça yazarlar. Bu sebeple de birinci ve ikinci kaynak ona *zâlim* sıfatını verir (*Karatay ve Vakfiyelerine* bak. s. 25, not 24).

tur. Bununla beraber Selçuklu Türkiyesinin içinde bulunduğu şartlar, iktisadî ve kültürel inkişaflar, 1277'ye, yâni Muineddin Süleyman Pervâne'nin idamına kadar, büyük sarsıntı ve kesintiye uğramamıştır. Nitekim bu Mogol tâbiiyeti devrinde (1243—1277) Anadolu'da inşâ olunan büyük mimarî âbideleri, câmiler, medreseler, hastahaneler, ve bilhassa kervansaraylar memleketin iktisadî ḳudretini göstermektedir.

XI

SALTANAT MÜCÂDELELERİ VE MOGOLLARLA SAVAŞLAR (1246 — 1262)

1. Devlet Adamları Arasında Rekabetler

Gıyâseddin Keyhüsrev ölünce İzzeddin Keykâvüs, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd adlı üç erkek evlâdı vardı. Bunlardan en büyüğü olan Keykâvüs bile henüz çocuk olup bir rivâyete göre onbir, diğerleri de dokuz ve yedi yaşlarında idi. Keykâvüs'ün anası, yerli ve yabancı kaynaklara göre, Konyalı bir hıristiyanın kızı olan Berdûliye Hatun idi. Nitekim Keykâvüs'ün hıristiyan dayılarının siyasî rolleri aşağıda görülecektir. İkinci oğlu Kılıç Arslan da Konyalı bir hıristiyanın kızından ve Keykubâd da Gürcü Hatundan doğmuştu[1]. Keykâvüs'ün 636 (1238) yılında doğduğuna ve tahta çıkışında yedi yaşında olduğuna dair rivâyetler de vardır[2]. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatundan oğlu Alâeddin Keykubâd'ı, doğumu sırasında, veliahd tâyin ettiğini belirtmekte müslüman ve hıristiyan kaynaklar müttefikdirler[3]. Bu da Keykubâd'ın Sultanın çılgınca sevdiği Gürcü hatundan doğması ve diğerlerine nazaran da asîl olması ile alâkalıdır.

Bununla beraber devlet adamları bu arzuya değil örfe göre hareket ettiler. Filhakika vezîr Şemseddin İsfahânî, Celâleddin Karatay, Şemsed-

---

[1] Vincent de Beauvais, XXXII, 26. Müellif diğer kaynaklara aykırı ve yanlış olarak Kılıç Arslan'ı büyük kardeş ve sultan göstermiştir.

[2] *Baybars tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 32; İbn ül-Füvatî s. 206. Bu duruma göre Eyyûbî melikesi Gaziye hatun ve Mengücik kızından oğlu olmamış demektir.

[3] İbn Bîbî, s. 473, 591 (Th. Houtsma'nın neşrettiği muhtasarda bu kayıd yoktur); Kerîm üd-din Aksarâyî, s. 36; Ebû'l-Ferec, s. 410; *Muhtasar*, s. 447; 'Aynî, XIX (2391), s. 374; *Souverains Seldjoukides*, s. 80.

din Has-Oğuz, Esededdin Rûzbe ve Fahreddin Ebûbekir meseleyi müzakere yaparak daha yaşlı şehzâde olan İzzeddin Keykâvüs'ü tahta çıkarmağa karar verdiler. Türk an'anesine göre şehzâdeler küçük yaşlarında bile atabegleri ile bir vilâyetin melik olarak idâresine memur edildikleri için Borgulu (Ulu-borlu) da bulunan İzzeddin Keykâvüs'ü oradan Konya'ya getirirken onu önce Akşekir'in Altun-taş köyünde saltanata geçirdiler. Orada kurulan tahtın sağında Kılıç Arslan'a ve solunda Keykubâd'a aid olmak üzere birer kürsü koydular. Vezîr Şemseddin ile Has-Oğuz Keykâvüs'ü kollarından tutup tahta çıkardılar; altunlar saçıp usûlüne göre onun sultanlığını ilân ettiler. Oradan Konya'ya gelip mutad merâsimlere göre Keykâvüs'ü ecdadının tahtına oturttular; bütün devlet adamları, emîrler ve şehrin ileri gelenleri kendisine bi'at ettiler. Konya süslendi; şenlikler ve merâsimler yapıldı; devlet adamları yüksek makamlara tâyin edildi. Şemseddin Muhammed İsfahânî, tabiatiyle vezirlik mevkiini muhâfaza ediyor; Celâleddin Karatay saltanat nâibi, Has-Oğuz beglerbegi, Fahreddin Ebûbekir de pervâne oluyordu. Tuğracılık (Tuğrâî) makamında bulunan ve *Baba* lâkabı ile tanınan Şemseddin Tuğrâî bu tâyin menşûrlarını yazdı[4]. Bu sırada, 1246 senesinde, Güyük Han'ın tahta çıkması için yapılacak büyük kurultayda bütün tâbi hükümdarlar ve dünya devletleri temsilcileri bu merâsimde bulunmak için Mogolistan'a (Karakorum'a) dâvet edilmişti. Bu münasebetle Konya'ya da Mogol elçileri gelip yeni Sultan İzneddin Keykâvüs'ün bizzat bu merâsimde bulunmasını ve itâaat arzetmesini istediler. Selçuklu hükümeti elçileri, mal ve para ile doyurup ihsanlara boğduktan sonra, onlara sultanın memleketten dışarı çıktığı takdirde, komşu Ermeni ve Rûm düşmanların ülkesine tecâvüz edeceklerini ileri sürüp özür dileyor; yerine şehzâde Kılıç Arslan'ı gönderip kendisinin müsaid bir zamanda gelebileceğini bildiriyordu. Böylece küçük şehzâde Kılıç Arslan'ın kendisine atabeg tâyin olunan Bahâeddin Tercüman ile birlikte Mogolistan'a gitmesi kararlaştırıldı[5].

Vezîr Şemseddin İsfahânî, dört arkadaşı ile birlikte, II. İzzeddin Keykâvüs'ü tahta çıkarıp devlet işlerini nizâma koydu ise de bir müddet sonra siyasî ihtiras ve rekabetler mevcûd ahengi tedricen bozuyordu. Esasen Şemseddin İsfahânî Batu Han'ın teveccühünü kazanarak memlekete dönünce, bu sırada ölen fazîletli vezîr Mühezzibüddin Ali'nin yerine, derhal kendisi bu makama tâyin edildi. Tuğrâcılıktan nâibliğe ve bu dönüşde de vezirliğe yükselen Şemseddin Mogol Hanı'nın arzusuna göre bu makama fevkalâde bir salâhiyetle gelmişti. Filhakika bu sebeple Gıyâ-

[4] İbn Bîbî, s. 548-550.
[5] Ebû'l-Ferec, s. 410; *Muhtasar*, s. 447; İbn Bîbî, s. 552.

seddin Keyhüsrev de ona bu makamda mutlak bir iktidar ve istiklâl verirken mülkî (sivil) ve askerî bütün memleket işlerini onun idâresine tevdi ediyor; kını altundan kılıcını ona bırakıyor; bütün devlet adamları ve ordu mensuplarının itâat etmelerini, aksi takdirde bu gibileri bu kılıç ile, korkusuzca, ikiye ayırmağa salâhiyetli oldnğunu emir ve ilân ediyordu[6]. Çağdaş Fransız müellifi Beauvais de vezîrin İran milletinden olup Sultanın (Keyhüsrev) noterliğini yâni tuğracılığını yaptığını, akıllı olduğu için memleketin kurtulması maksadiyle Mogollara elçi olarak gönderildiğini, vezirliğe yükselip bütün memleket idâresini eline aldığını, sultan ölürken kılıcını ona teslim ettiğini söylemekle İbn Bîbî'yi tamamiyle teyid eder[7]. Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han ve Sultan tarafından fevkalâde salâhiyetlerle hükümetin başına getirilmesi daha ilk zamanlarda kendisine karşı bir muhalefet yaratıyordu. Nitekim İbn Bîbî Tarsus muhasarası esnasında bazı kumandanların «biz zafer kazanıyor ve vilâyetler fethediyoruz. Bununla da yarın sâhib (vezîr) in şarkta-garpta şöhreti yayılacak dediler ve gevşeklik gösterdiler» kaydı ile hem bu mühim muharebede hasedin ve vezîrin istibdadına karşı muhalefetin ne dereceye geldiğine, hem de şehrin sukûtunu geciktiren tabiî sebeplerden başka psikolojik âmillerin de rol oynadığına bir işaret koymuştur[8].

Filhakika vezîr Şemseddin Muhammed İsfahânî, İzzeddin Keykâvüs'ü saltanata çıkardıktan sonra, kendi hududsuz salâhiyetleri ve otoritesi ile birlikte yukarıda mezkûr dört arkadaşı ile kurduğu nizâm ve ahenk uzun sürmedi ve mücâdele bizzat kendi aralarında başladı. Zira Has-Oğuz ile Rûzbe arasında sıhriyet ile de kuvvetlenmiş bir işbirliği başlamış; bir takım devlet işlerini ellerine alarak Şemseddin Muhammed'in iktidarını tahdide girişmişlerdi. Biri beglerbegi ve diğeri de atabeg gibi büyük mevkilerde bulundukları için bu davranışları, şüphesiz, ihtiraslı vezîri kuşkulandırdı. Buna mukabil pervâne Ebûbekir ile Emîr-i dâd Nusret de onunla birleşerek gerginliğin şiddetlenmesi mukadder oldu. Bunlar Akşehir ve Ilgın beldelerinde bulunan ayak takımını *(runûd)* dâvet edip onları büyük menfaat ve vaadlarla kendilerine bağladılar; bunlar vezîrin sarayı yanında *gulâm-hâne* lere gizlice yerleştirildi ve onlara *«kuzu»* parolası verilince harekete geçmeleri ve bahis mevzuu emîrlerin

---

[6] *«Ve tîğ-i zerrîn niyâm cihet-i kat'-i ahkâm ev fasl-i deâvî-i kâffe-i eyyâm der keff-i sâhib nihâd... Kâffe-i umûr-i memleket-râ ez eshâb-i aklâm ve erbâb-i husâm be-hükm-i istiklâl ve istibdâd be-dû bâz güzaşt»* (İbn Bîbî, s. 544).

[7] *Miroir historial*, XXXII, s. 26.

[8] İbn Bîbî, s. 546.

öldürülmesi bildirildi. Emîr-i dâd (Adliye nâzırı) bu tertip üzere vezirin konağına gelince derhal kapıları kapattırıp «*kuzu*» parolasını verdi; Şemseddin Has-Oğuz ve Rûzbe öldürülüp cesedleri Sultan kapısı üzerinde, merâsim *(âzîn)* yapılan ahşap köşkte, asılarak halka teşhir edildi. Evleri basıldı ve mensuplarının bir kısmı hapis ve bir kısmı da katledildi[9].

Rakîpleri ortadan kaldırmakta muvaffak olan Emîr Nusret ve Ebûbekir şimdi bu gurûrla nüfûz ve iktidarlarını artırarak; Şemseddin İsfahânî'ye rağmen, Konya'da göze batan hareketlere giriştiler. Vezîr bu hususu tuğracı Mahmud ile görüştü. Erzincan sü-başısı Şerefeddin Mahmud'un bir menşûr ile dâvet edilmesine karar verildi ve Sâbık Ulakçı gizlice Erzincan'a gönderildi. Şerefeddin Mahmud Erzincan'a tâbi begleri ve iktâ askerlerini (sipâhileri) toplayarak büyük bir kuvvetle Konya'ya geldi ve vazifesine başladı. Vezîr sultan ile birlikte Kayseri ve Sıvas'a gidip memleket işleri ile uğraşmak istediklerini, fakat Ebûbekir Pervâne ile Emîr Nusret kendi şehirleri Konya'da çok akraba ve adamları olduğu için ayrılmak istemediklerini, suikasdde kendisinin bir dahli bulunmadığını anlattı. Vezîr, beglerbegi ve Mahmud Tuğrâî Ebûbehir Pervâne ile Nusret'i birbirinden ayırmak için ikincisini Mogolistan'a gitmekte olan Kılıç Arslan'a iltihak etmek üzere Sıvas'a gönderdiler. Bir müddet vezîr, beglerbegi ve tuğracı sultanı alıp anî olarak Sıvas'a hareket ettiler ve Aksaray'a varınca Celâleddin Karatay'a haber gönderip hazineleri yükleyerek derhal saltanat *mevkib* (alay) ine yetişmesini bildirdiler. Bu durumu ve yalnız kaldığını gören Ebûbekir Pervâne haberdar olmadığı bu hareketten endişe ederek Konya Ahî reislerini gizlice toplayarak isyan kararında olduğunu ve kendilerine çok vaadlerde bulunarak yardım etmelerini istedi. Fakat Ahiler: «Şemseddin İsfahânî'nin Gıyâseddin Key-

---

[9] İbn Bîbî, s. 550-557; Anonim *Seçuk-nâme,* s. 50. Birinci mellif vezîr Şemseddin İsfahânî'yi ilim ve zekâsı ile medheder ve suikasdın onun haberi dâhilinde yapıldığını söyler; fakat mes'ûliyeti Fahreddin Ebûbekir'e ve hususiyle Emîr-i dâd Nusret'e yükler. İbn Bîbî «Şemseddin Has-Oğuz bir Rûm kölesi idi ise de çok faziletli, belâğat ve yazı san'atında yüksek mevkii, cömertliği vardı. O «*Münâzere-i Çeng u Şarap*» adlı bir risâle de yazmıştır» der (s. 556). Bu eser bize kadar gelmiş değildir. Esededdin Rûzbe'nin de dindarlığı, dirâyeti ve güzel ahlâkı, fazîlet ve hikmet sâhiplerine ihsanları ile meşhûr olduğunu söyler. İbn Bîbî Şemseddin İsfahânî'yi bu cinâyetten korumakta nasıl gayret göstererek hakîkatten uzaklaşmış ise Anonim *Selçuk-nâme* de bu hâdiseleri henüz bülûğa erişmemiş sultana yüklemekle de öylece hatâ eder. Buna göre bu suikasdda bunlardan başka on iki emîr daha öldürülmüş; sultan bundan peşiman olmuş; bunların müsâdere olunan mallarını Has-Oğuz ve Rûzbe'nin evlâdlarına vermiştir.

hüsrev'in vasiyeti ile bütün din ve devlet işlerini eline almış ve memleketin sâhibi olarak her şey onun kefaletine emanet edilmiştir. Biz aranızda cereyan eden mücâdeleye karışamaz ve sultana isyan edip küfrân-i nîmette bulunamayız» dediler. Bu sırada idi, ki devlet erkânı Alâeddin Keykubâd'ın büyük kölelerinden olan Şemseddin Yav-taş begi Konya sü-başılığına tâyin edip Pervâne Ebûbekir'e karşı tedbir alması için gönderdiler. Konya ahîleri ve büyükleri onu istikbâl edip şehre girdiler. Yav-taş, şehrin ahîleri ve ileri gelenleri ile birlikte Konya yollarına gözcü ve muhâfız koyarak muhaliflerin kaçmalarına fırsat vermediler. Sultan ve devlet erkânı Sıvas'a varınca Emîr Nusret'i yakalayıp Hafik kalesine tıktılar. Konya'ya da bir «*ulak*» gönderip Ebûbekir Pervâne'yi ve oğlunu yakalayıp kendisini Dârende ve oğlunu da Kâhta kalelerine götürüp hapsettirdiler. Sivas'da bulunan devlet erkânı Kadı Cemâleddin Hutenî, o zaman Türkiye İşrâf (teftiş) nâzırı olan İzzeddin Muhammed Râzî (Rey'li) ve Erzincanlı tercüman Bahaeddin Yusuf bin Nuh'u Kılıç Arslan'a katarak Mogol kurultayına yolcu ettiler[10]. Böylece dahilî mücâdele ve isyan teşebbüsleri yatıştırılıp devlet işleri nizâma sokuldu.

2. Şemseddin'in Zaferi ve İstibdâdı

Selçuklu vezîri bu suretle rakiblerini bertaraf ettikten sonra kudretini arttırmak maksadı ile sultanın anası ile de evlendi. Umumî efkâr ve husûsiyle beglerbegi Şerefeddin Mahmud Erzincanî vezîri bu teşebbüsten vazgeçiremediler ve bunu hânedana karşı bir saygısızlık saydılar. Şerefeddin Mahmud'un sert müdahaleleri ve vezirin kendisine karşı ağır hitabları yeni bir mücâdeleye sebep oldu. Kendisini emniyette hissetmeyen Şerefeddin kuvvetli bulunduğu Erzincan'a doğru yola çıktı. Bu gidişten endişe duyan Şemseddin İsfahânî, tercüman Tâceddin Sîmcûrî ile emîr-i 'âriz (ordu müfettişi) Nizâmeddin Ali bin İlalmış'ı onu teskin için gönderdiler. Bunlar yukarıda görüldüğü üzere Mogollara karşı Sıvas'ın tahrip ve katline mâni olan Kadı Necmeddin'i alarak Şerefeddin'e Erzincan ve Niksar sü-başılığından başka 300,000 dirhem gümüş para vermeyi, memleketinde oturup bu havâliyi muhâfaza etmesini bildirdiler. Bu devlet adamları dönünce Şerefeddin kendisine bağlı kuvvetleri ve ayak takımını *(karasulân)* da toplayarak Niksar'a hareket etti. Bu isyan karşısında Şemseddin İsfahânî onun üzerine Yav-taş kumandasında bir ordu gönderdi. Bu hâdiseleri Selçuklu kaynaklarına uygun olarak nakleden Beauvais Şe-

[10] İbn Bîbî, s. 558-564.

refeddin *(Salefadin)* e karşı gönderilen bu ordunun 20,000 kişi olduğunu yazar. Hükümet kuvveti Niksar civarında (Hurûni'de) Şerefeddin Mahmud ile karşılaştı; bozguna uğrayan Şerefeddin silâh ve erzakla dolu olan Kemah kalesine kaçıp müdafaaya hazırlandı. Fakat muhasaraya dayanamayacağını ve kale halkının da kendisinden kuşkulandıklarını anladı. Şerefeddin, Selçuklu beglerinden dostlarının tavsiyelerine uyarak, aman diledi ve teslim oldu. Fakat merkeze götürülürken oradan gelen *«ulak»*, Keyseri civarında, Çubuk menzilinde, sultanın emri üzerine kendisini öldürdü. Bu mesele halledilince Dârende kalesinde bulunan Ebûbekir Pervâne ile Kâhta kalesinde bulunan oğlu da yayın kirişi ile boğduruldu. Dostlarına rağmen kurtulamayan Şerefeddin Mahmud şecaati, zekâsı ve cömertliği ile sevilen bir kumandan idi. Beauvais onun Fransızca ve Almanca bildiğini, hıristiyanlara dost olduğunu söyler, ki Selçuklu ordusunda bulunan ücretli Fransız ve Alman askerleri arasında bu lisanları öğrendiği tahmin olunabilir[11].

Şemseddin İsfahânî bu suretle bütün dahilî rakip veya düşmanlarını bertaraf ederek, kendisi ile birlikte memleket de huzûr ve sükûna kavuştu; devleti Şemseddin Mahmud Tuğrâî, Reşideddin Ebûbekir Cuveynî, Bedreddin Yahya Tercüman, Hatîreddin Zekeriya ve Celâleddin Karatay ile idâreye başladı. Bu suretle iktidarı büsbütün arttı; tam bir istiklâl ile memleketi eline aldı ve bir saltanat hayatı sürdü. Sağında ve solunda süvari begler ve büyük bir kalabalık ile Dîvân'a gidiyor; Karatay, Mahmud Tuğrâî ve diğer devlet adamları huzûrunda diz çöküyordu. Tercümanlar vasıtasiyle anlatılan dâvalar, yâni Türkçe ve Farsça bilmeyen yerli ve yabancıların şikâyetleri Emîr-i dâd Hatîreddin tarafından halledilîyordu. İlim ve kültür işleri ile uğraşır; geceleri ilim ve sanat adamları ile sohbetlerde bulunurdu. Tâceddin Tebrizî ('Alem-zâde) ile her mevzuda mübahaseler yapar; Tebrizli Veliyüddin Ali gibi sanatkârlarla görüşmekden hoşlanır; ok atmak ve at koşturmak gibi sporlardan zevk alır; eğlence meclisleri kültürlü, zarif ve hoş sohbet insanlarla, şarkıcılar, rebâb, ud ve sair çalgıcılarla dolar; şiirler ve kasîdeler okunur; Arapça ve Farsça tarih ve çeşitli eserler mütalâa edilir ve meclis gece yarısına kadar devam ederdi. Amasya kadısı olan Celâleddin Vergânî ona Anadolu'da meş-

---

[11] İbn Bîbî, s. 558-569; Vincent de Beauvais, XXXII, s. 26, 27. Bu müellif Şerefeddin'i *Salefadin*, Şemseddin İsfahânîyi *Losir* adı ile kaydeder. O Emîrlerin vezîre kızgınlıklarını hem sultanın anası ile evlenerek kendilerine hakaret etmiş bulunduğu, hem de Keyhüsrev zamanında Alâeddin Keykubâd'ın veliahdlığına bi'at ettikleri halde İzzeddin Keykâvüs'ü tahta çıkararak yeminlerini kırmış olduğu sebebi ile îzah eder (yine bak. Ebû'l-Ferec, s. 412; *Muhtasar*, s. 448) ise de aslında ihtiras mücâdeleleri yanında bunlar bir bahâne idi.

hûr olan bu şehir üzümlerinden bir yük ile birlikte manzum bir risâle de göndermiş olup «*Engûr*» (üzüm) nakaratı ile bu üzümlerin ve vezirin güzel bir medhiyesini yapar; veziri İran ve Turan'ın düstûru, Nizâm ül-mülk sıfatları ile göklere çıkarır. Şemseddin İsfahânî de ona biri Arapça ve diğeri Farsça kıt'alar hâlinde yine «*Engûr*» nakaratı ile güzel cevaplar verirdi. Gerçekten Şemseddin İsfahânî hayatı ve idâresi iki sene tam bir hurûr ve sükûn içinde geçti[12]. Şemseddin İsfahânî 646 senesinde öldüğüne göre, bu kayıd, devlet adamları arasında vukubulan mücâdelelerin 644'de nihâyete erdiğini ve ondan sonraki sükûn devrinin 646'ya kadar devam ettiğini gösterir.

Bununla beraber bu sükûn devresi iki hâdise ile bozulur. Bunlardan birincisi bir isyan'dır: «Uc tarafında Ahmed isminde bir Türk, Sultan Alâeddin Keykubâd'ın oğlu olduğu iddiasiyle meydana çıktı ve dâvet ettiği o havâlinin Türk kabîleleri onun etrafında toplandılar». Yukarıda belirttiğimiz üzere bu iddia ile Gıyâseddin Keyhüsrev'in Melike-i 'Adiliye'den doğan üvey kardeşi Kılıç Arslan'ı, Mübârizeddin Armağanşâh'a teslim edip, öldürmek üzere, Borgulu'ya göndermesi ve Armağanşâh'ın onu öldürmemesi arasında bir münasebet vardır ve Türkmenlerin bu yaygın rivâyete göre hareket ettiklerine delâlet eder. Ahmed'in isyanı Türkmenler arasında gittikçe büyüyordu. Şemseddin İsfahânî mevcûd askerleri bu hareketi bastırmağa memur etti. Fakat kumandanlar âsilere yaklaşınca kuvvetli olduklarını gördüler ve gevşek davranarak vezirden asker istediler. Şemseddin İsfahânî, Suriye taraflarından gelip bizzat kendi muhâfızları olan Hârizmli, Kıpçak ve Kürt ücretli askerlerini, Hatîreddin Zekeriya kumandasında, Türkmenlere karşı gönderdi[13]. Fransız tarihçisi Sultanın babasının oğlu ve saltanat vârisi olduğu iddiasiyle *Coterin* adlı birisinin etrafında 20,000 kişi toplandığını, Konya civarındaki köyleri tahribe giriştiğini, sultanın hazinelerinin bulunduğu *Candelor* (Alâiye) kalesine girmek istediğini, nihâyet Selçukluların tâbii Lampron senyörünün mahareti ile üç ay sonra yakalandığını söyler[14].

---

[12] İbn Bîbî, s. 572-582. Nazım ve nesir hâlinde yazılan bu risâle burada dercolunmuştur.

[13] İbn Bîbî, s. 583-584; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 51.

[14] Beauvais, XXXI, 141. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın oğlu ve taht dâvâcısı olarak harekete geçen bu âsiyi müellif *Coterin* ismi ile zikretmekte ve hakkında tahkîki imkânsız rivâyetler nakletmektedir. Cl. Cahen Coterin'in bahis mevzuu Türk Ahmed olacağını ileri sürmüştür (*Notes pour l'histoire des Turcomans*, JA (1951), s. 335-340). Beauvais, Tatarların tahribinden sonra Türkler o kadar zayıf oldu, ki Fransız kıralının denizi geçip Türkiye ve Mısır'ı zaptedebileceğini de, mübalâğalı olarak, kaydeder.

Şemseddin İsfahânî Uc Türkleri isyanını bastırmağa uğraşır ve bizzat kendi muhâfız kuvvetlerini de bu maksadla oraya göndermiş bulunurken, Güyük Han'ın tahta çıkışı kurultayı ve merâsimine katılmak üzere, Mogolistan'a gitmiş olan Rükneddin Kılıç Arslan'ın 2000 Mogol askeri ile dönüp bütün Selçuklu ülkesine sultan olduğu haberi geldi. Filhakika Kılıç Arslan'ın atabegi Bahâeddin Tercüman, Mogol Han'ına vezîr Şemseddin İsfahânînin «Anadolu'da devlet büyüklerini öldürdüğünü, ölen sultanın anası ile evlendiğini, saltanata geçirdiği ve emrine aldığı yeni sultanı tahta çıkarırken sizin emrinizi almadığını» söylemişti. Bu sebeple gelen yarlığda İzzeddin Keykâvüs'ün ve vezirin azli, kendi saltanatı ve Bahâeddin Tercüman'ın vezirliği emredilmişti. Bu haber üzerine tutuşan Şemseddin eski Malatya sü-başısı olan ve şimdi Emîr-i 'Ariz bulunan Reşideddin'i altun ve kıymetli taşlarla Mogol Han'ına gönderdi. Fakat Reşideddin Erzican'a varınca Kılıç Arslan ve Bahâeddin Tercüman'ın dönüp yaklaştığını işitti ve korkusundan götürmekte olduğu hazineleri Kemah kalesine koyduktan sonra birkaç arkadaşı ile Haleb'e kaçtı. Kılıç Arslan Mogol askerleri ile Erzincan'a ve oradan Sıvas'a gelip satanatını ilân etti. Onun saltanatı Erzincan ve Sıvas'dan başka Kayseri, Malatya, Harput ve Amid'de de tanındı; vâli ve memurlar tâyin ve Şemseddin İsafahânî'nin adamları azledildi. Haleb'e kaçan Reşideddin için oraya elçi gönderip onu getirtti ve kendisi Hafik kalesine atıldı ve öldürüldü. Böylece üç yıl süren Mogolistan seyahatinden sonra Selçuklu tahtı 1249 senesinde Kılıç Arslan'a intikal ediyor; vezirin yakalanması için yanında bulunan emîrlerden Sârimüddin Alp-saru ve babasının kölesi Fahreddin Sîvâstos bu işe memur ediliyordu. Şemseddin İsfahânî bu durum karşısında Sultan İzzeddin Keykâvüs'ü alıp deniz kenarında bir kaleye (Antalya veya Alâiye) götürerek isyan etmek istiyordu. Fakat bu sırada Celâleddin Karatay siyaset sahnesinde mühim bir vazifeye girişiyor ve üç kardeşi bir tahtda oturtmak gibi zor bir işi başarıyordu[15].

Filhakika Celâleddin Karatay, yüksek ahlâkı, dindarlığı ve faziletleri ile tanınmış ve herkesin hürmetini kazanmış bir insandı. Bu sebeple fermanlarda onun adı daima «*Velîy Allah f"l- Arz*» (yer yüzünde Allahın velîsi) hitabı ile yazılır ve söylenirdi. Rivâyete göre Kayseri-Elbistan (Suriye-Anadolu) yolu üzerinde, Zamandu (Pınar-başı) havâlisinde, kendi adını taşıyan muhteşem kervansarayı yaptırıp Kayseri'den merâsimle açılışına vardığı zaman onun azameti ve güzelliği karşısında gurûra ka-

[15] Ebû'l-Ferec, s. 412-413; *Muhtasar*, s. 450; İbn Bîbî, s. 584; Reşîd üd-din, *Câmi'ut-tevârih*, nşr. E. Blochet, s. 260; M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, III, s. 92-95.

pılacağı ve bu hayrın sevabından mahrum kalacağı endişesiyle hemen oradan dönmüştür[16]. Bu yüksek vasıflara sâhip bulunan Karatay devlet adamlarının ihtirasları ile husule gelen bu sarsıntı karşısında derhal vazifeye girişerek siyaset sahnesinde birinci derecede rol oynadı. Nitekim o iki tarafı da aşırı bulduğu, Şemseddin İsfahânî'nin diktatörlüğüne karşı uyanan umumî efkârı yatıştırmanın ve devleti bir dahilî savaştan korumanın lüzumuna kanaat getirdiği için vezirin sultanı alıp kaçmasına müsaade etmedi. Ona Necmeddin Ebû'l-Kasım'ı gönderip: «her ne kadar böyle bir hüküm geldi ise de biz yine onu başımızda reis olarak tanıyacağız. Fakat vezir bundan sonra, eski vezirlerin âdetine uyup, tantanalı bir şekilde Dîvâna gelmek usulünü bıraksın ve birkaç kölesinden başka kimse yanında bulunmasın» tavsiyesinde bulundu. Şemseddin İsfahânî bu haber üzerine bir suikasde uğrayacağı endişesi ile Sayın (Batu) Han'ın teşrifini giydi; birkaç uşak ve kölesini kapı ve duvarları muhâfazaya memur etti. Celâleddin Karatay, bunun üzerine, kendisine Tâceddin Sîmcûrî'yi gönderip derhal köşkünden çıkıp bağçesine ve oradan da Uc'da isyanla meşgûl olan askerlerine kavuşmasını ve onun hakkında iyi şeyler düşündüğünü bildirdi. Lâkin İsfahânlı vezîr bu tavsiyelerde de bir kasid ve hiyle olacağını düşündü. Bu sırada Necmeddin Tûsî Konya Ahîlerini silâhlandırıp vezirin evini muhâfazaya memur etti. Fakat Bahâeddin Tercüman ve Mogol elçileri gelip Şemseddin İsfahânî'nin yakalanması ve öldürülmesi emrini getirdiler. Necmeddin Nahçevânî ve Akşehirli münşî Mecdeddin Çoban onu zorlukla saraya götürdüler. Emîr-i dâd Seyfeddin Kayı-aba veziri kalede anbarcının evine götürdü. Yolda nereye gidiyoruz diye sorunca Emîr-i dâd (Adliye nâzırı) kendisine: «diğerlerini nereye gönderdin ise oraya gidiyoruz» cevabını verdi. Şemseddin artık öldürüleceğini anlayarak çok feryad etti; acı şiirler söyledi ise de tesiri olmadı ve Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre 8 Zilhicce 646 yâni 25 Mart 1249'da öldürüldü; bütün serveti deftere yazılıp saraya götürüldü[17].

3. Karatay ve Üç Kardeş Saltanatı

Şemseddin İsfahânî'nin bertaraf edilmesinden sonra Seyfeddin To-

---

[16] Kerîmüddin Aksarâyî, *Müsameret ül-ahbâr*, s. 37; *Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri*, Belleten XLV, s. 170-170.

[17] İbn Bîbî, s. 584-587; Ebû'l-Ferec, s. 413; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 51. İbn Bîbî bu münasebetle vezirin inşâ ettiği 16 beyitlik şiiri eserine dercetmiştir. Ebû'l-Ferec Karatay'ın yüksek ahlâkî vasıflarını, Selçuklu kaynaklarına uygun olarak, anlatırken vezîri yakalatıp öldürme fiilini de ona yükler, ki onun yüksek ahlâkı buna müsâid değildir ve Ş. İsfahânî'nin şüphesi de ona değil karşı tarafa aid olmalıdır.

runtay, Sirâceddin Sarıca[18], Seyfeddin Türkeri, Şucâeddin Kazvînî, Hüsâmeddin Baycar ve diğer askerî begler Kılıç Arslan'ı dâvet ettiler. Fakat o kendisi ile Mogolistan'a giden ve Türkistan büyüklerinden olan Cemâleddin Hutenî ve İmâdeddin Hutenîyi gönderip saltanatın kendisine aid olduğunu ve bu hususun temini için de 200 Mogol süvarisinin birlikte geldiğini bildirdi. Devlet adamları onları istikbâl edip Fahreddin Ebûbekir'in konağına indirdiler. Siyasî durum çok nâzik idi ve Celâleddin Karatay manevî otoritesini kullanarak yeni bir buhranı önlemeğe çalışıyordu. Ertesi gün sarayda toplandıkları zaman Kadı Cemaleddin Hutenî elçilik vazifesini yaptı. Karatay onu Konya ve bütün Türkiye kadılığına (baş kadı) tâyin ederken hasse (sultanlara aid) ve amme vakıfları nâzırlığını (tevliyetini) de ona verdi. Bu toplantıda Karatay: «Büyük kardeş dururken küçüğünün takdim edilip memleketi onun idâresine vermek dine, insanlığa ve örfe uygun düşmez; diye böyle bir icraatı bütün halk, halîfe ve başka milletler de kötü karşılar. Bu sebeple meselenin halli için üç kardeşin aynı tahtta oturması, sikke ve hutbede, doğum sırasına göre, adlarının kullanılması» üzerinde bir anlaşma teklif etti. Kılıç Arslan'ın atabegi ve veziri olan Erzincanlı Bahâeddin'in tahakkümüne ve aşırı isteklerine rağmen Kadı Cemaleddin Hutenî dönünce onları Karatay ve Konya devlet adamlarının bu kararına ve Mogol askerlerinin geri gönderilmesine râzı etti. Kılıç Arslan da Mogol askerlerinin gönderilmesini kabûl etti. Kayseri yolunda Latîf kervansarayına vardılar ve Bahâeddin Erzincanî'nin azline ve Nizâmeddin Hurşid'in vezirliğe tâyinine karar verdiler. Şemseddin İsfahânî'nin ölümünden beri Konya'da vezir olan Kadı İzzeddin Muhammed de azledildi. Sirâceddin Sarıca beglerbegi, Seyfeddin Toruntay Malatya, Seyfeddin Türk-eri Sıvas sü-başısı oldu. Celâleddin Karatay anlaşmanın bozulmasına ve bu yeni tâyinlere ses çıkarmadı. Mevkiini kaybedip Mogol askerlerine giden Bahâeddin Erzincanî Karatay'a haber göndererek asker ve hazinelerin onda olduğunu, Kılıç Arslan'ın adamlarına itibar etmemesini ve devletin kendi elinde kalacağını bildiriyor; fakat Celâleddin Karatay onun nifak dolu bu sözlerine iltifat etmiyordu. Sultan Rükneddin Kılıç Arslan Aksaray'a gelince Celâleddin Karatay anlaşmaya varılması ve buhranın yatıştırılması için Malatyalı Şeyh İmâdeddin ve Necmeddin Nahçevânî gibi büyük ilim ve din adamlarını birkaç kere gönderdi ve nasihatlarını bildirdi ise de karşı taraf bir türlü teskin ve râzı olmadı.

[18] Houtsma Sarıca adını yanlışlıkla «*Piser-i becce*» (çocuk oğlu) diye okumuştur, ki bu eserde yanlış okunan diğer birçok Türkçe isimler gibi bunu da düzeltiyoruz.

Karatay bu sırada Sultan İzzeddin ile bu durumu görüşürken onun gülümsediğini görür ve sebebini sorar. Sultan: «Babam saltanatı, beglerin biâti ile küçük kardeşime bıraktı. Tanrının yardımı babamın isteğine üstün gelip ben sultan oldum. Şimdi kardeşim kardeşlik acısı göstererek sultanlığı elimden almak istiyor. Ben Allah'ın takdirine razıyım» dedi. Karatay da «Yüce Sultan arkasını Ulu Tanrının yardımına bağladıktan sonra her emeli hâsıl olacaktır» diye ilâve etti. Karatay Dîvân (Dîvân-saray)a gidip pervâne Seyfeddin Hamid, Şemseddin Tuğrâî ve Adliye nâzırı (Emîr-i dâd) Fahreddin Ali ile müzakere edip birlikte Aksaray'a doğru hareket ettiler. Rûzbe ovasında askerleri topladılar; para ile de asker yazıp 10,000 kişi daha kendilerine sultan kervansarayında yetiştiler[19]. Kılıç Arslan'ın begleri bu haberi alınca Kılıç Arslan hanı mevkiine gurûrla gelip Sultan İzzeddin Keykâvüs'ü, devlet adamlarını ve askerlerini istihkar ettiler. İki tarafın askerleri akşam üzeri silâhlandılar. Keykâvüs tarafında Yav-taş, Arslan-doğmuş, Nureddin Yakup, Kılıç Arslan tarafında da Seyfeddin Toruntay ve Seyfeddin Türk-eri öncülere kumanda ediyorlardı. İki ordu saf haline gelirken iki taraf arasında elçiler de gidip geliyor; fakat barış teşebbüsü muvaffak olamıyordu. Nihâyet Toruntay'a mensup bir mikdar asker saldırışa geçip yaralı ve ölü olarak düşünce diğer askerleri taarruz etti. Yalnız kalan Toruntay ve sol kanadda bulunan Türk-eri esir oldu. Kılıç Arslan kendi kuvvetlerinin bozguna uğradığını görünce yanında yakınları, köleleri ve Cemaleddin Hutenî olduğu halde çetri, sancağı, bayrağı ve *nevbet-hâne* (mehter-hâne)si olduğu hâlde yolun yakınında bir tepeye çıktı. Bunu gören Arslan-doğmuş o tarafta hücûma geçti; bu esnada Kadı Cemaleddin Hutenî şehid oldu. Kılıç Arslan'ın yanına varıp yer öptükten sonra onu atı ile birlikte İzzeddin Keykâvüs'ün huzûruna getirdi. Sultan kardeşini karşılayarak kucakladı ve fesadcıların tesiri ile bu hale geldiklerinden dolayı üzüntülerini ifâde etti. Çavuşlar askerlere hitap edip karşı taraf askerlerinin at, silâh ve diğer eşyalarının kendilerine aid olmak üzere yakalanmalarını, fakat canlarına dokunulmadan salıverilmelerini ilân ettiler. Yaralıları da Sultan kervansarayında yatırdılar. Bu muvaffakiyet üzerine Konya'ya döndüler; şehir halkı sultanı ve ordusunu Sa'adeddin Köpek kervansarayında, köşkler kurarak, karşıladı; birlikte bir bayram havası içinde şehre girdiler. Celâleddin Karatay 1 Rebiülevvel 647 yâni 14 Haziran 1249 tarihinde Alâeddin kervansarayı yakınında kazandığı bu zaferle devletin parçalanmasına fırsat vermedi. Bu iki kardeş arası çarpışmasında İbn Bîbî birinci derecede rolü Arslan-doğmuş'a

---

[19] Bu kervansaraylar için bak. Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları*, s. 476, not 11.

verdiği halde Kerimüddin Aksarâyî, Anonim Selçuk-nâme ve Niğdeli Kadı Ahmed onun yerine beglerbegi Yav-taş'ı zikrederler. Kadı Cemaleddin Muhammed bin Hasan Hutenî sonuncu müellifin büyük dedesi olduğundan onun rivâyeti daha kuvvetli gözükür. Ona göre Sultan Alâeddin hanı muharebesinde «Beglerbegi habîs Yav-taş oku ile dedesini uzaktan şehid etti. Onun mezarı hanın yakınındaki mezarlıktadır». Ebû'l-Ferec'e göre Karatay hanın yarlığına göre İzzeddin Keykâvüs'ün saltanattan düşürülmesini ve Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasını kabûl etmiş gözükerek onları Aksaray'a dâvet etmiş; iki kardeşin orada buluşarak birbiriyle anlaşmalarına fırsat verilmesini istemiş; böylece iki tarafın rızasiyle karşılaştıkları zaman Kılıç Arslan'ın askerlerine pusu kurulup zafer kazanılmıştır. Ebû'l-Ferec Arapça Muhtasar tarihinde Kılıç Arslan Mogolistan'dan dönünce Karatay'ın memleketi İzzeddin ve Rükneddin arasında taksim ettiğini, Konya, Aksaray, Ankara ve Antalya gibi garp beldelerini birincisine, Kayseri, Sıvas, Malatya, Erzincan ve Erzurum vilâyetlerini ikincisine, Alâeddin'e de hasse emlâk verdiğini ve üçü adına hutbe okutup para basıldığını yazar; bununla Kılıç Arslan'ın dönüşde ve daha sonra şark vilâyetlerinde sultan olması hâdiselerini birbirine karıştırır[20].

Karatay siyasî ihtirasları dizginliyerek devletin idâresini eline almış ve üç kardeşin saltanatı altında Selçuklu birliği ve nizâmını kurmağa çalışmıştır. Onun fikrine göre üç kardeş arasında asıl sultan yine büyük olan İzzeddin Keykâvüs bulunuyor; hutbe, para ve kitâbelerde sıra ile isimleri zikrediliyor; bazen de sadece büyük sultanın adı kullanılıyordu. Nitekim bu tarihte basılmış paralar ve 648 tarihli bir kitâbe üç kardeşin isimlerini taşır[21]. Karatay bu müşterek saltanat nâibliğini bırakarak üç sultanın birden atabegi oldu. Bu vazifeyi alırken üç kardeşi devlet adamlarının ihtiras ve tesirlerinden kurtararak birlik ve ahengi korumak gayesini güdüyordu[22]. Bu sebepledir, ki Necmeddin Nahçevânî gibi siyasete

---

[20] İbn Bîbî, s. 588-593; Aksarâyî, s. 36-38; Ebû'l-Ferec, s. 413-414; *Muhtasar*, s. 450. Anonim *Selçuk-nâme*, s. 51; Kadı Ahmed, s. 297. Sonuncu müellif Yav-taş'a mes'ûliyet yükler ve dedesinin şehid olduğunu söylerken herhalde onun Beylerbeyi olması buna sebep teşkil etmiş; fakat İbn Bîbî onun ismini zikretmemiştir. Esasen Arslan-doğmuş öncü kuvvetin kumandanı olduğuna göre Cemaleddin Hutenî'nin şehâdeti de Yav-taş'a değil ona aid olmak icap eder. Bununla beraber kaynaklar burada birbirlerini tamamlar.

[21] Halil Edhem, *Tokat kitâbeleri*, T O E M. XXXV, s. 642.

[22] Celâleddin Karatay'ın bu vazifesi «*Atabeg-i Rûm*» (Selçuklu atabegi) adını almış; bu sırada yapılan vakfiyelerde kendisine «*Ebû'l-mulûk ve's-selâtîn*» (hükümdar ve sultanların babası) ünvanı verilmiştir. Anonim *Selçuk-nâme* Karatay'ın «üç kardeşe daima nasihatlarda bulunduğunu, Kur'an ve hadîsler ile

girmemiş; tarafsız, âlim ve faziletli bir şahsiyeti vezirliğe getirmiştir. Bu yüksek faziletli ve dindar insan devletin bu perişan hâlinde Hazine *(Beyt-ül-mâl)* den yıllık 720 dirhem gümüş maaşdan fazla almamayı ve diğer devlet erkânının da buna göre feragat göstermelerini istiyordu. Fakat bu teklif devlet adamları ve memurların şikâyetlerine sebep olmuştur. Bu münasebetle Celâleddin Karatay Selçuklu vezirlerinin en dindar ve feragatkârlarından olan Mühezzibüddin Ali'nin yıllık maaşı 40,000 dirhem kadar para alması, devlet adamlarına da buna uygun maaşlar tahsis ve tasarrufla artan hazine iradının Mogollara verilen haraca ayrılması üzerinde Necmeddin ile mutabakata vardı. Böylece Karatay'ın yüksek manevî otoritesi altında vezîr, atabeg ve beglerbegi Yav-taş arasında tam bir ahenk kuruldu; Selçuklu devleti ve hânedanına hizmet aşkı ile memleket işleri nizâma kondu. Uc'da isyan hâlinde bulunan Türkmenlere karşı Yav-taş ve Arslan-doğmuş gönderildi ve âsiler tenkil edildi. Bu sırada eski vezîr Şemseddin İsfahânî'nin ahvâlini tedkik ve ödenen haracın mikdarını tezyid maksadiyle Batu (Sayın) Han'dan gelmiş elçiler münasebetiyle Şemseddin Mahmud Tuğrâî Altun-ordu'ya gönderildi. Onunla birlikte Reşideddin Cuveynî, *Reis ül-bahr* (deniz kuvvetleri kumandanı) Şücâeddin Abdurrahman, müstevfi (maliye nazırı) Necibeddin, Emîr-i dâd (Adliye nazırı) Hatîreddin Zekeriya gibi Şemseddin İsfahânî'nin adamları ile onu öldüren Sârimuddin Alp-saru ve Bahâeddin Erzincanî de Han'a gidip ağır hediyeler götürdüler[23].

Bu devlet adamlarının hep kendi ihtiras ve menfaatleri için hareket etmesi âlim, feylesof, dindar ve faziletli vezîr Necmeddin Nahçevânî'yi müteessir ettiğinden makamını terk ederek Haleb'e gitti. Nitekim Han'a giden devlet adamlarından her biri kendi hesaplarına birer mevkı kazanarak Konya'ya döndüler. Mahmud Tuğrâî vezir, Şucâeddin nâib, Necibeddin müstevfî, Reşideddin Cuveynî emîr-i 'ariz (ordu müfettişi) de Çorum (Çorumlu) emîri ve sü-başısı olarak döndüler. Han'dan sultana hil'at ve *ok-yay,* Karatay'a da kürk getirdiler. Mogollardan mevkı dileyip kazandıktan sonra dönen bu devlet adamlarının hareketi Karatay, Yav-taş,

---

bu nasihatlarını delillendirdiğini ve bu sâyede kardeşler arasında dostluğun ve barışıklığın sürdüğünü yazar. Karatay bu mevkii ve kudreti dolayısı ile bazı muahhar kaynak ve tedkîklerde yanlış olarak vezîr veya «*vezir kethudası*» (doğrusu saltanat nâibi) sanılmıştır. Fakat vezîrlik ilmiye sınıfı mensuplarına aid olduğundan onun bu makama gelmesi hem bahis mevzuu olmamış ve hem de buna lüzûm duyulmamıştır (bak. *C. Karatay*, s. 34-38). Karatay'ın kervansaray, câmi, medrese ve zâviye olarak pek çok hayır eseri vardır ve Bağdâd'da da Şeyh Şâhâbeddin Sühreverdî'nin türbesini de o yaptırmıştır.

[23] İbn Bîbî, s. 593-597. Tafsilât için bak. *Celâleddin Karatay ve vakfiyeleri.*

Arslan-doğmuş ve Nizâmeddin Hurşid gibi ciddî insanları muztarip kıldı ve onların bu hareketine karşı nefret uyandırdı. Bu ihtiras sâhipleri kendi aralarında mevki kavgalarına girişirken Karatay, Arslan-doğmuş ve Nizâmeddin Hurşid onları devlet menfaatlerine aykırı ve Selçuklu hânedanına vefâsızlıkla takbih ettiler. Bu mücâdeleler arasında Erzincan sü-başılığı üzerinde Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Muînüddin Süleyman ile Seyfeddin ihtilâfa düşünce bunlar meselenin halli için Baycu Noyan'a gittiler. Mahmud Tuğrâî gizlice bir mektup yazıp Baycu'ya gönderirken Samsamüddin Kaymaz devlet erkânı aleyhinde yazılan bu mektubu ele geçirerek Karatay'a verdi. Bu hiyânet teşebbüsü üzerine Karatay Mahmud Tuğrâî'yi tevkif edip Antalya'ya gönderdi ve hapse attı. Reyli kadı İzzeddin Muhammed'i 1253 (651) de vezirliğe getirdi. Bu zamanda Mogollardan elçi gelip Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Han'a gitmesi isteniyordu. Devlet adamları bu talebi çok ağır buluyor; kimse «Selçuklu Sultanının bir başkasının hükmü altında olmasını ve çağırılmasını asla hatırından geçiremiyordu». Mogol elçilerinin devamlı gidip gelmeleri ve ısrarları üzerine vezir İzzeddin Muhammed, atabeg Celâleddin Karatay, beglerbegi Şemseddin Yav-taş, emîr-i âhur Fahreddin Arslan-doğmuş ve pervâne Nizâmeddin Hurşid, bu devamlı talebler karşısında, nihâyet İzzeddin Keykâvüs'ü Mengü (Möngke) Han'a göndermek kararı ile, üç sultan ve devlet erkânı da birlikte olarak, Kayseri'ye vardılar. Karatay'ın ve vezir İzzeddin Muhammed'in baskısı altında bulunan sultan orada, Kayseri sü-başısı Seyfeddin Türk-eri'nin tesiri ile, içkiye, kumara ve kadına alıştırıldı. Devlet adamlarına hürmet yerine tahkire başlayarak âdi köleleri yüksek mevkilere tâyin etti; hazineyi tüketmeğe girişti. Bu sırada Kayseri'ye gelen Diyârbekir kumandanı Altun-aba memleket işlerinin perişan olduğunu ve hazinenin israf edildiğini görerek Karatay'a ve diğer emîrlere ağır şikâyetlerde bulundu. Alâeddin Keykubâd'ın hasse kölelerinden olan Altun-aba: «Büyük pâdişâhlardan olan Sultan Alâeddin'in kudretli ve azametli devrinde iki tercüman ve dört münşi'den fazla kullanılmadığı halde siz bu haracgüzâr ve zillet devrinde bunun on mislini sarfediyorsunuz. Sultan yabancı insanlarla sohbetlerden korunmalı, içki ve çalgıyı azaltmalı ve heybetini arttırmalı, maaşlarda tam tasarrufa gidilmelidir» diye acı tenkidler yaptı. Fakat bu sözlerinden kin tutan sü-başı Türk-eri atabeg Şemseddin Altun-aba'yı, onun Fahreddin Belek adlı hâ-

cibini mal ve para ile elde ederek veli nîmetini onun vasıtasiyle ortadan kaldırdı[24].

Karatay ve vezir İzzeddin Muhammed Kılıç Arslan ve Keykubâd ile Kayseri'de kalıp Sultan İzzeddin Keykâvüs'ü maiyeti ile birlikte Mogolistan'a yolcu ettiler. Fakat Sultan Sıvas'a varınca Kayseri'de hastalanan Karatay'ın 28 Ramazan 652 (11 İkinci teşrin 1254) de öldüğü haberini aldılar ve perişan olarak geri döndüler. Gerçekten Karatay'ın varlığı ile dizginlenen ihtiraslar ve entrikalar onun yokluğu ile devlet nizâmı ve birliğinin tekrar sarsılmasını mukadder kılıyordu. Esasen Ebû'l-Ferec'in ifâdesine göre sultanın ahlâkî zaafları, beglerin ve halkın kadın ve kızlarına tasallut etmesi kendisine karşı nefret yaratmış ve onu atıp yerine Kılıç Arslan'ı getirmek fikri de yayılmıştı. Bu sebeple sultan derhal Konya'ya döndü. Mogollar mutlaka sultanın hâkimiyetinin tanınması için bizzat Mogolistan'a gelmesini ısrarla taleb ettikleri ve aksi takdirde ülkesini istilâ ve tahrip edeceklerini bildirdikleri halde Keykâvüs bu durumda yine seyahate çıkamıyor ve beyan ettiği özürlerle elçileri geri çeviriyordu. Buna mukabil küçük kardeşi Keykubâd'ı hazırlayarak gönderirken Han'a da şöyle bir mektup sunuyordu: «Devlet işlerini idare eden atabegim Celâleddin Karatay öldüğü için bizzat gelmem mümkün olmadı. Zira garbde bir düşman (Türkmen isyanı) bana karşı harekete geçmiştir. Şimdi benim gibi bir sultan olan küçük kardeşim Alâeddin'i gönderiyorum. Başka bir zamanda bizzat geleceğimi temin ederim» diyor; fakat hakikatta tahtı Kılıç Arslan'ın alacağından korkuyordu. Toruntay, Şucâeddin Abdurrahman, Lâlâ Bedreddin Muslih ile ve hediyelerle birlikte Keykubâd'ı Mogolistan'a yolladılar. Mahmud Tuğrâî ve emîr-i 'âriz Reşideddin de arkadan yola çıkıp Alâeddin'e iltihak ettiler ve gittikleri her yerde saltanatın Alâeddin'e aid olduğu üzerinde konuştular. Sultan Gıyâseddin'in zevcesi (Keykubâd'ın anası) da arkadan oğluna yetişenler arasında idi[25].

---

[24] İbn Bîbî, s. 605-607. Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün gençliği, ahlâkî zaafları ve hıristiyan dayılarının rolleri aşağıda görülecektir. Bununla beraber sultandan emir alarak küstahlaşan Seyfeddin Türk-eri'yi de öldürdüler. Onun oğlu Mübârizüddin Sü-eri bilâhara Mısır'a göçtü ('Aynî, XIX, s. 365).

[25] İbn Bîbî, s. 598-608; Ebû'l-Ferec, s. 422, Anonim *Selçuk-nâme*, s. 52. Üç kardeşin saltanatı devri, B. 'Aynî'nin dediği gibi, çağdaş müellifler ve modern tarihçiler tarafından bir türlü anlaşılamamış; müşterek hâkimiyet devri pek ağır hatâlarla ve karışık olarak anlatılmış; M. D'Ohsson bu devre aid vak'aları doğruya daha yakın yazmıştır (meselâ bak. 'Aynî, XIX, s. 353, 374). Biz Karatay

4. Keykâvüs ve Kılıç Arslan Mücâdelesi

Celâleddin Karatay'ın bir müddet vücûda getirdiği birlik ve ahenk onun ölümü ile nihâyet buluyordu. Mogolların daima baskı ve müdahaleleri, muahedeye göre verilmesi gerekenden fazla harac ve hediyeler istemeleri, çok genç ve şahsiyetleri zayıf sultanların başda bulunmaları, devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları, Mogollar nezdinde destek bulmak için onları devlet işlerine karıştırmaları memleketi daimî bir siyasî buhran ve huzursuzluk içinde bırakıyor; Karatay'ın otoritesi sâyesinde ve üç sultan nâmına müşkülâtla kurulan dört yıllık (1249—1254) nizâm artık bozuluyordu. Alâeddin Keykubâd'ın önce Batu Han'a ve oradan da Mogolların Karakorum'da oturan en büyük han'ına, Mengü Han'a, hareketi ve yollar boyunca emîrlerin saltanatın ona aid olduğuna dair propagandaları da Sultan İzzeddin Keykâvüs ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı ve hususiyle onlara mensup emîrleri kuşkulandırıyordu. Han'ın, saltanatı dönüşte Alâeddin'e ve onun beglerine vereceği korkusu uyandı; bu sebeple de onlar da Mogolistan'a kendi adamlarını gönderdiler. Nitekim Kılıç Arslan da Mogolistan'a varıp döndükten sonra getirdiği yarlığ ile bütün Selçuklu devletinin tek başına sultanı olmak salâhiyetini almıştı. Alâeddin Keykubâd Erzurum'a vardığı zaman, Baycu'nun Engûrek ve Hoca Noyan ve ordusu ile Türkiye'ye hareket ettiği haberlerini duymuş ve ağabegisi sultana bir mektup yazmıştır: «Bu sırada Batu Han'dan ve büyük noyan Baycu'dan elçiler gelip onların hazinelerine ödenmesi gereken altun bakiyeleri için yarlığ getirdiler. Bu para süratle gönderilmezse memleket işleri haleldâr olacaktır. Bu sebeple derhal paranın tedariki ve elçilerin hemen gönderilmesi ve Baycu'ya cevap verilmesi lâzımdır. Ben Baycu ile muharebe değil sulh yapılması kanaatinde olduğumu arzediyorum.» Aksarâyî bu mektubu kitabına koyduktan sonra Konya'da kalan iki sultanın, Alâeddin'in mutlaka tek başına sultan olarak döneceği korkusu ile, bir yandan kendi elçilerini gönderirken öte yandan da rivâyete göre arkadan yolladıkları kendi adamları vasıtasiyle kardeşleri Keykubâd'ın lalası Muslih Hadîm'i para ve mal ile satun alıp öldürdüler, ki Ebû'l-Ferec bu teşebbüsün Sultan İzzeddin tarafından yapıldığını söy-

---

adlı araştırmamızda, II. Keykâvüs, IV. Kılıç Arslan ve II. Keykubâd adlı makalelerimizde bu devri kısaca vuzûha kavuşturmuştuk. Anonim, Karatay'ın tabutu Konya'ya götürülüp, mahallî rivâyetlere göre medresesinde defnolundu. Onun Kervansarayında yattığına dair an'anevî bir rivâyet vardır. Mezâr kitâbesi olmamakla beraber Mevlevî rivâyetine göre Celâleddin Rûmî medresesine uğramış ve Karatay'ın ruhuna Kur'an okumuştur (Eflâkî, *Menâkıb*, s. 218), ki birinci rivâyeti teyid eder.

ler. Niğdeli Kadı Ahmed Alâeddin Keykubâd'ın Erzurum'da ölüp anası (Gürcü Hatun)un yanında defnedildiğini, Baybars Mansûrî ise cesedini Erzincan'a götürüp gömdüklerini yazar. Onun ölümü veya öldürülmesi hakkında ikinci müellif daha başka rivâyetler de nakleder. İbn Bîbî Alâeddin Keykubâd'ın, maiyeti ile birlikte içkili yemek yediklerini, Selçuklu hânedanının faziletleri hakkında şiirler söylediklerini ve böylece güzel bir gece eğlencesini müteakıp yattıktan sonra sabahleyin sultanı ölü bulduklarını, yapılan tahkikata rağmen ölüm sebebini anlayamadıklarını ve bu hususda türlü dedi-koduların meydana çıktığını söyler. Nitekim Baybars Mansûrî zehirlenme hâdisesi, suikasd ve iftiralar hakkında hayli tafsilât verir; Batu Han'ın tahkikatını anlatır. Bununla beraber Keykubâd'ın hastalanarak öldüğünü yazar. Keyhüsrev'in Gürcü Hatun ile evlenmesi 1238'de olduğuna göre Keykubâd'ın ölümünde yaşı 17'den fazla değildi[26].

İzzeddin Keykâvüs küçük kardeşini Mogolistan'a gönderince Konya'da kalan Kılıç Arslan ile münasebetleri düzgün gitmedi. İki tarafa mensup kimseler de daimî aralarını açıyordu. Celâleddin Karatay artık mevcûd olmadığından tam delikanlılık çağında bulunan İzzeddin içkiye, kadına ve eğlenceye daldı; hattâ kadınlara tecâvüze başladı; etrafını da âdî insanlar sardı. Hıristiyan dayıları da devlet işlerine karışıyor; Kılıç Arslan'ı şerik sultan durumundan düşürmek için kışkırtmalarda ve ona karşı edeb dışı hitablarda bulunuyorlardı. Bu durum efkârın Sultan İzzeddin aleyhinde gelişmesine sebep oluyordu. Develü sü-başısı Nusretüddin Kaymaz ve Kayseri sü-başısı Samsamüddin Konya'da nâzır iken mevkilerinden düşürülmüş ve bunlar da İzzeddin aleyhdarı olmuşlardı. Kılıç Arslan'ın Türkistan seferinde kilerci başısı Kemaleddin bu sü-başılara mektuplar götürerek onun bu taraflarda korunması temin edildi. Bu hazırlıktan sonra Kılıç Arslan kıyafetini değiştirerek saraydan ve şehirden çıktı; adamları ile birlikte Aksaray bozkırını geçip Hoca Mes'ûd kervansarayı ve Ürgüp *(Brûgüp)* yolu ile Develü'ye vardı. Orada ve Kayseri'de sü-başılar tarafından karşılanan Kılıç Arslan Kayseri'de tahta çıktı. Nitekim 652 (1254) de basılan para bize kadar gelmiştir. Sultan İzzeddin beglerbegi Yav-taş'ı gönderip ihtilâfı halletmek istedi ise de tevkif

---

[26] Aksarâyî, s. 36-39; İbn Bîbî, s. 607, 629-630; Baybars Mansûrî, British Museum, Add. 23325, s. 25a-26b; Ebû'l-Ferec, s. 422; *Muhtasar*, s. 461; B. 'Aynî, XIX, s. 377-382; Kadı Ahmed, s. 298; M. D'Ohsson, *His. Mongols*, III, s. 95-97. 'Aynî Baybars'ı D'Ohsson da sonuncusunu nakleder. Aksarâyî Bedreddin Muslih'in hiyânetine kanî olarak onun «*Lala*» sıfatı üzerinde verdiği bir beyitte şu san'atı yapar: «Bir *lâ* sayıda hiçtir. Bir kimse Lala olursa iki defa hiçtir» demek suretiyle kelimenin Arapça mânâsından faydalanarak onu hicveder.

olunup Kılıç Arslan'a sadâkati için kendisine yemin verdirdiler. Elbistan sü-başısı Felekeddin Halil ve başkalarını Kayseri'ye dâvet ettiler ve böylece Kılıç Arslan'ın taraftar ve askerleri çoğaldı; halk arasında da kendisine doğru temâyül arttı. Kendi kuvvetlerine güvenen Kılıç Arslan taraftarları artık harekete geçtiler. Felekeddin Halil ve Hüsâmeddin Baycar bir mikdar askerle ilerleyip, Aksaray'a bir menzil mesafede bulunan, Sultan Alâeddin kervansarayına vardılar. Kervansaray'da mukavemet görünce kapısını yaktılar; içeride bulunan kervan kafilelerinden bazılarını öldürdüler; bir kısmının da mallarını aldılar. Bu sırada Kayseri'de bulunan istikbalin Muînüddin Süleyman'ı ile Hatîrüddin elçi olarak Konya'ya geldi ise de devletin taksimi üzerinde yaptıkları teklif kabûl edilmedi.

Bu sebeple vezîr İzzeddin Muhammed, Keykubâd altunları ile dolu sandıkları açarak, eski askerlerden başka, Yıva, Kıpçak ve Kürtlerden ücretli askerler topladı; Kırşehir yolundan Tuzağaç'a vardılar. Sultan, Mecdüddin İshak'ın oğlu Sadrüddin (Konevî) ile Şeyh Hümâmüddin'i kardeşine gönderip Sıvas, Malatya, Harput ve Amid vilâyetleri ile kalmasını ve bu mücâdeleye son verilmesini teklif etti. Fakat Kayseri, Develü ve Elbistan sü-başıları meşhûr Kayseri kadısı Celâleddin Habîb'i mukabil elçi olarak araya koydular; Kayseri ile Kırşehir'in de Kılıç Arslan'ın idâresine terkini istediler. Böylece elçilerin birkaç defa daha gidip gelmesine rağmen anlaşmaya varılamadı ve nihâyet iki kardeş ordusu Ahmed-hisar'da çarpışmaya başladı. İki Selçuklu sultanı arasında vukûbulan bu ikinci savaşda yine Kılıç Arslan'ın ordusu mağlûp oldu; Nusretüddin Kaymaz esir edildi ve Keykâvüs'ün hıristiyan dayıları tarafından yaralı Samsamüddin ile birlikte öldürüldü. Kılıç Arslan Develü'den Sîs'e doğru gitmekte iken Türkmenler tarafından tutulup Arslan-doğmuş'a teslim edildi ve Kayseri'ye götürüldü. İzzeddin Kayseri'de kardeşini istikbâl edip bir daha kucaklaştılar ve birlikte *Keyhüsreviye* (Keykubâdiye) köşküne gidip birlikte yemek yediler. Sultan kendisine hil'at, at ve altun verdikten sonra kardeşinin arzusuna göre onu önce Amasya'da ikamete mecbûr etti; sonra da Borgulu kalesine gönderdi. Aksarâyî'ye göre sultan Budur *(Burdûl)* kalesinde hapsedilen Kılıç Arslan'ın üzerine dayısı Kir Hâye'yi muhâfız olarak koydu ve o da mahpus sultana şiddetli davrandı[27].

Selçuklu devleti vezir Kadı İzzeddin Muhammed, Atabeg Karatay, Beglerbegi Yav-taş ve Arslan-doğmuş'un kurduğu ahenge göre devam ederken Baycu ve diğer noyanlardan, sık-sık elçiler gelip Mogol kuman-

---

[27] İbn Bîbî, s. 608-616; Aksarâyî, s. 39-40; Ebû'l-Ferec, s. 422; *Muhtasar*, s. 462; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 53.

dan, hatun ve askerler için hazineler mikdarında para alıp götürüyorlardı. Muahede dışı bu talebleri önlemek için o zaman *Dîvân-i 'adl* veya *Emîr-i dâd* (Adliye nâzırı) olan meşhûr Fahreddin Ali'yi ağır hediyelerle ve 100,000 sultanî dirhem para ile Batu Han'a gönderdiler. Türk elçisi Baycu ve diğer noyanların elçilerini ve hayvan sayım *(ser-şumâre)* vergisi almak için Şemseddin Kazvînî'nin gönderdiği tahsil memurlarını meneden bir yarlığ ile ve yanında Mogol elçi ve yargucıları olmak üzere Türkiye'ye doğru yola çıktı. Baycu Noyan bu haberi duyunca yolda Fahreddin Ali'yi görerek bundan sonra kendisine ve Selçuklulara hayırlı bir nazarla bakmıyacağını söyledi. Selçuklu devleti bu buhran devresinde Mogol baskılarına ve iç mücâdelelere maruz kalırken Ermenilerin bazı tecavüzleri ve birtakım Türkmen ayaklanmaları da vukûbuluyordu.

Filhakika Ermeniler Türkiye'nin geçirdiği siyasî buhrandan faydalanarak, önce 1246'da fethedilen Bragana kalesini 1248'de işgâl ettiler; daha sonra da Eyyûbîlerin eline geçen Behisni, vâli Altun-buğa'nın Selçuklulara iltihakı ve Keykâvüs'ü metbû tanıması ile bir müddet Selçuklulara iade olundu. Fakat burası tekrar Eyyûbîlerin eline geçmiş; Mogolların şiddetli bir muhasarası sonunda zaptolunarak Ermenilere teşlim olunmuştur. Behisni halkı Ermeni idâresinde kalmak istemediği ve ayaklandığı için üzerlerine bir müslüman vâli ve nihâyet Şemseddin Ak-kuş tâyin edilmiş; bununla beraber ancak Sultan Baybars zamanında, 666 (1268) da, Ermeni hâkimiyetine nihâyet verilmiştir[28]. Bununla beraber bu devirde Bizanslılar ve Ermeniler de tam bir inhitat içinde bulunduğu için Türkiye topraklarına karşı ciddî bir tecavüz vukûbulmamış; Türklere karşı Mogolların sâdık bir tâbii olmasına rağmen Ermeni kıralları Türkmenlerin ve Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğunun daimî istilâlarına maruz kalarak gittikçe küçülmüş ve erimiştir. Mogollar da çeşitli baskı ve zulumlarına rağmen Selçuklu Türkiyesinin hududlarına ve devletin birliğine saygı göstermişlerdi. Nitekim devrin İslâm kaynakları da Selçuklu devletinin hüküm sürdüğü sahaları sayarken bu hususu teyid eylemişlerdi.

Filhakika bu devrin Arapça yazan birtakım Türk tarihçileri ve bunlar arasında Baybars Mansûrî (ve ondan naklen B. 'Aynî) de Türkler ve Türkiye hakkında millî alâkası dolayısıyle mühim malûmat verirken Selçuklu devletinin hüküm sürdüğü başlıca bölge ve beldeleri sayar. Ona göre Selçuklu Türkiyesi şu bölgelerden terekküp eder: 1) Ahlat ve havâlisi; Ahlat, Van, Vastan, Erciş ve diğer beldeler; 2) Erzurum ve havâ-

[28] İbn Şeddâd, *A'lâk*, s. 59b-60a; Sempad, *Documents arméniens*, I, s. 650.

lisi (Saltuk-ili): Erzurum, *Sibihr* (İspir), *Bâbirt* (Bayburt) ve Koçmaz. Burası *Dâr ül-celâl* adını taşıyan müstahkem bir şehir ve kale olup hudud-ları Gürcistan'a kadar uzar; 3) Erzincan ve bölgesi: Erzincan, Akşehir, Dercan, Kemah ve Kögonya (Şibin Karahisar) ve mülhakatı; 4) Diyârbekir ve beldeleri: Diyârbekir, Harput, Malatya, Şumeyşât, Minşar ve başkaları meşhûr şehirlerini teşkil eder; 5) Sıvas ve Dânişmend beldeleri: Sıvas, *Dâr ül-'alâ* adını alır; şehirleri Niksâr, Amasya, Tokat, *Komanat, Kangrı* (Çankırı), *Engûriye* (Ankara), Samsun, Sinop Kastamoniye, *Turhalû* (Turhal) ve sâhile bitişik olan Borlu (Bolu?) şehir ve kaleleri; 6) Kayseri ve beldeleri: Kayseri, Niğde, *Arakliye* (Ereğli) ve Ermenek beldeleri olup bu sonuncuda Menteşe oğlu bulunur; 7) Konya ve tâbileri: Konya, *Tonguzlu* (Denizli) ve tâbileri, Karahisar (Afyon), Demürlü (Karahisar), Aksaray, Antalya ve Alâiye[29]. Böylece Selçuklu Türkiyesi siyasî hududlarını muhâfaza ediyor; fakat Mogol istilâsının Anadolu'ya akın hâlinde yığdığı Türkmenler şark, cenup, şimal ve garp hududlarında tekâsüf ederek yeni beglikler kuruluyor ve bu sebeple Türk siyasî ve etnik hudud-ları Rûm ve Ermeniler aleyhinde devamlı değişiyordu. Bununla beraber bu göçebe Türkmenler Türkiye devleti hududları içerisinde de sık-sık akın ve yağmaları ile nizâm ve âsâyişi bozuyor; Selçukluları meşgul ve bazen ciddî savaşlara mecbûr ediyor; sıkıştıkları zamanlar hududlara yığılarak hıristiyanlara karşı gazâlara girişip kendilerine daha kolaylıkla yurt ve geçim imkânları temin ediyor; onların arasına giren din adamları ve mutasavvıflar hem bu yarı şamanî göçebeleri iyice İslâmlaştırıyor; hem de gazâ ruhunu kuvvetlendiyorlardı. Bu Türkmen istilâlarından birini de Karatay'ın ölümü sırasında (1254'de) Ağaç-eri Türkmenleri yapmıştı. İbn Bîbî'ye göre «Ağaç-eri'lerin menşe'i Maraş ova ve ormanları olup buradan başlayarak Rûm (Anadolu), Şam (Suriye, Haleb) ve Ermeni (Kilikya-Çukur-ova) beldelerini istilâ ettiler; yolları kesip kervan kafilelerini soydular ve çok mal ve servet sâhibi oldular». Selçuklu veziri Kadı İzzeddin ve beglerbegi Yav-taş, Ağaç-eri'ler karşısındaki askerler kifayetsiz olduğundan, orduyu alıp sefere çıktılar. Fakat Kayseri'ye vardıkları zaman Baycu Noyan'ın Anadolu'yu istilâya giriştiğini ve öncülerinin Erzincan'a geldiğini öğrendiler. Bu durumda Ağaç-eri Türklerini bırakıp onlara karşı Elbistan'da bulunan kuvvetlerin geri gelmesini, Antalya'ya gitmiş olan sultan ile Arslan-doğmuş'un Konya'ya dönmelerini bildirdiler ve Mogollara karşı muharebe hazırlığına girişti-

---

[29] Baybars Mansûrî, Brit. Mus. Add. 23325, s. 27a-28a; 'Aynî, XIX (2391), s. 382-383.

ler[30]. Bu durumda serbest kalan Ağaç-eri'ler Elbistan ve Maraş'dan başka Suriye ve Ermeni hududlarına kadar yayılıp birkaç yıl buraları istilâları altına aldılar. Bununla beraber hemen bütün Türkmenler gibi Mogollara düşman olan ve onlara karşı bir millî birlik şuûruna sâhip bulunan Ağaç-eriler de, 1258 de, Sultan İzzeddin Keykâvüs tarafında, onlara karşı savaştılar ve Malatya'yı müdafaa ettiler. Bununla beraber Kiragos'un dediği gibi ormanlarda oturan kalabalık Ağaç-eri kavmi aslen Türk olup yolları kesiyor ve yağma ediyorlardı. Tatarlar bunların birçoğunu öldürmüş ve esir etmiştir. Nitekim bundan sonra Ağaç-eriler bir daha kuvvet ve kesafette bir varlık gösterememişler; daha küçük topluluklar halinde XIV. ve XV. asırlarda mevcûdiyetlerini muhâfaza etmişlerdir[31].

5. Baycu'nun İkinci İstilâsı ve Konya'nın Kurtuluşu

Selçuklu devleti, Köse-dağ bozgunundan sonra, Mogol tâbiiyetine girmiş; birtakım müdahale ve baskılara uğramış; fakat Mogol ordusunun ikinci bir istilâ ve işgâli vukûbulmamıştı. Sultanların çocuk yaşda ve liyakatsız olmalarına, onlar etrafında kümelenen devlet adamlarının siyasî ihtiraslarına ve Mogollar nezdinde destek aramalarına rağmen bazı hamiyetli ve faziletli şahsiyetler yine de devletin birliğini ve yabancı istilâsını müşkülâtla önlemişlerdi. Fakat Karatay'ın ölümünden sonra müşterek saltanatın yürüyememesi ve Kılıç Arslan'ın hapse atılması, bir türlü Karakorum'a gitmeyen ve Han'a itâatini bizzat arzetmeyen İzzeddin Keykâvüs'e karşı Mogolları Türkiye'yi istilâya kışkırtıyordu. Muahede-

---

[30] İbn Bîbî, s. 618.

[31] İbn Bîbî, s. 64b, 83a; Ebû'l-Ferec, s. 426-427; *Muhtasar*, s. 466; *Ravz ul-Menâzır*, Ayasofya 3232, s. 2966. Kiragos, TM, II, 212. Reşîdeddin «Oğuzların (Selçukluların) bu memleketlere göçlerinde orman hududlarında yurt tutanları *Ağaç-eri* yâni ağaç adamı adını aldı. Bu isim eski zamanda mevcûd değildi» der (*Câmi'üt-tevârih*, Tahran 1338, I, s. 35). Fakat Eskiçağda ve Hunlar devrinde Yunan kaynaklarının *Agathir* ve *Agatzir* adiyle kaydettikleri kavmin de Ağaçeriler olduğu kanaatı (Quatremère *Histoire des Mongols*, s. 53) bunların Selçuklu muhaceretinden çok önce, Eskiçağlarda da mevcûdiyetini gösterir. Nitekim G. Nemeth de İdil (Volga) boyunda oturan ve Hunlar tarafından itaate alındığı Priskos tarafından zikredilen *Akatzir* kavmi de orman kavmi olarak tanınmış ve Attilâ'nın oğlu bunlar üzerinde hüküm sürmüştü (*Attilâ ve Hunlar*, İstanbul 1962, s. 81, 103). Bugünkü Tahtacıların ceddi olan Ağaç-eri Türkmenleri'ne Anadolu'da XIV. asırda da rastlanmakta, Arap ve yerli kaynaklar bunlardan bahsetmektedir. Fakat onlar herhalde Mogolların tenkilinden sonra eski kudret ve kesafetlerini kaybetmişlerdir (*Karatay ve Vakfiyeleri*, s. 46; F. Sümer, *Ağaç-erleri*, Belleten, sayı CIII (1962), s. 521-528).

nâme dışında daima elçi gönderip para ve mal isteyen Baycu'ya karşı Batu Han'a giden Fahreddin Ali bu kanunsuz ve aşırı taleblere karşı bir yarlığ getirdiği halde onun yine talebleri devam etti ve Selçuklulara karşı hiddeti arttı[32]. Fakat Baycu'yu bu sefer Anadolu'ya sevkeden başka bir sebep de vardı. Filhakika Mengü Kaan, İran ve garp ülkelerini idare için, kardeşi Hulâgü'yü, *İl-han* ünvanı ve kendi ordusu ile bu tarafa gönderdi. Hulâgü kışlak olarak Mugan'ı seçtiği için Baycu oradan ayrılmağa ve ailesi, askerleri ve hayvanları ile birlikte zaptettiği Anadolu'ya göçmeğe mecbûr kaldı. Bununla beraber 1256 Ağustosunda Sultan İzzeddin Keykâvüs'e bir haberci göndererek Mugan'dan ayrılması sebebini anlatıyor ve Anadolu'da kendisine bir yaylak ve kışlak tâyinini talebediyordu. Bu haberi endişe ile karşılayan Selçuklu hükümeti Baycu'nun hakikî maksadını anlamak için Pervâne Nizâmeddin Hurşid'i ona gönderirken diğer taraftan da orduyu hazırlıyordu. Mutad kuvvetlerden başka Uc Türkmenlerinden, Bozkır, Gülnar ve Bulgar dağlarında bulunan göçebelerden asker topladı. Baycu ordusu ile Erzurum'dan göç ede-ede Aksaray'a geldiği zaman Nizâmeddin Hurşid de onunla görüşüp dönüyor ve onun sultan aleyhinde fena bir maksadı olmadığını söylüyordu. Devlet adamlarından bir kısmı Mogol kumandanı ile sulh yapılması ve ordusu için yaylak ve kışlak tâyin edilip erzak verilmesi fikrini ileri sürerken diğer bir kısmı da ona itimad edilmemesini, kendisinden daha büyük bir Mogol Hanı'nın (Hulâgü'nün) gelmesi ile onun yerinden atıldığını düşünüyor ve bu sebeple de harbe taraftar bulunuyordu. İbn Bîbî, ordusuna güvenen İzzeddin'in, etrafındaki tecrübesiz ve liyâkatsız gençlerin tahriki ile, Mogol tahakkümüne nihâyet verilmesi ümidinde olduğunu söyler; fakat Aksarâyî muharebe kararının vezir İzzeddin Muhammed'in ısrarı ile alındığını yazar. Bununla beraber Baycu'nun Erzurum'dan Aksaray'a kadar şehir ve vilâyetleri tahrip ettiği de kaydedilmiştir[33].

---

[32] İbn Bîbî, s. 616, 618; Aksarâyî, s. 38, 39.

[33] İbn Bîbî, s. 619-620; Aksarâyî, s. 41; Ebû'l-Ferec, s. 424, 'Aynî bu sefer Baycu'nun eskisinden daha büyük ölçüde Anadolu'yu yağma ve tahrip ettiğini ve bu hususta Hüsâmeddin Baycar'ın rolü olduğunu söyler. Ona göre Baycar Sultan Alâeddin'in umuma mahsus bir yemeğinde içeri girmek isterken bir *perdedâr* başına bir sopa vurarak girmesine mâni oldu ve külâhını düşürdü. O da kızarak «siz benim külâhımı bu kapıda düşürdünüz. Ben de mukabilinde birçok başları ve külâhları düşüreceğim» demiştir. Bu sebeple o Baycu'yu Anadolu'yu istilâ ve yağmaya kışkırttı. Onun Selçuklu askerleri arasında adı ve meziyeti yoktu (*İkd ül-Cumân*, XIX, s. 383). Aslen Kürt veya Bayburtlu olduğu ve Hârizmşâh Celâleddin'in mağlûbiyeti üzerine Selçuklu hizmetine girdiği rivâyet edilen Hüsâmeddin Baycar'a ileride tekrar rastlayacağız.

Mogollara karşı böylece cihâd kararı verilince Vezir İzzeddin, beglerbegi Şemseddin Yav-taş ve Fahreddin Arslan-doğmuş kumandasında bulunan Selçuklu ordusu Konya'dan Aksaray'a doğru ilerledi. Aksaray'a bir konak mesafede Sultan Alâeddin kervansarayına vardığı zaman bu hareketten haberdar olan Baycu da ordusu ile Akasaray'dan ilerledi. Öncü olarak çıkarılan Türkmen şahnası Hoca Noyanın tümen *(kezâre)*i ile karşılaşınca bütün Türkmen askerleri imhâ edildi. İki ordu ertesi gün, 15 Birinci teşrin 1256 (23 Ramazan 654) de, Sultan hanı civarında savaşa tutuştu; fakat Selçuklu ordusu kolaylıkla bozguna uğradı; başda vezir İzzeddin Muhammed olmak üzere emîr ve asker pek çok insan şehid oldu ve kılıçtan geçti. Sultan mağlûbiyet haberini kaçanlardan ertesi gece aldı. Saray hatunlarını, Hüsâmeddin Aktaş, Uğurlu, hıristiyan dayıları (*kondistabl* ve emîr-i meydân olan biraderi) ve diğer yakınları ile ve sarayda mevcûd altun, mücevherat ve kıymetli eşyaları alarak Konya'dan, Ahmedek kapısından çıkıp, Antalya'ya ve Alâiye'ye vardı ve sığındı[34]. Selçuklu ordusunun bu kadar çabuk bozguna uğraması ve pek çok şehid vermesi sebepleri arasında Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün sefahate dalması, saltanat işlerini bırakması, siyasî toplantılarda bulunmaması, halkın ahvâline alâka ve şefkat göstermemesi ve nihâyet utanç verici hareketleriyle herkesin kendisine karşı ümidini kırmış bulunması ile alâkalıdır[35]. Selçuklu hânedanına bağlılığı dolayısiyle sultan aleyhinde herşeyi açıkça ifâdeden sakınan İbn Bîbî'den sonra Aksarâyî'ye göre bu mağlûbiyet münasebeti ile sultandan sâdir olan bazı fâhiş ve çirkin hereketler emîrleri korkutmuş ve muharebeden yüz çevirmelerine sebep olmuş; böylece Mogollar İslâm askerlerine zafer kazanmıştır[36]. Bu durumda Baybars'ın naklettiği bir vak'a artık ehemmiyetli olup kayde şâyândır. Filhakika ona göre Arslan-doğmuş ordunun başında düşmana karşı gider-

---

[34] İbn Bîbî, s. 621-623; Aksarâyî, s. 41-42; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 53; Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 462. İbn Bîbî ve Anonim muharebenin tarihini günü ile birlikte gösterir; fakat Aksarâyî ve Baybars yanlış olarak 656 yılını vermişlerdir. Ebû'l-Ferec begler-beyi Yav-taş'ın da Sultan hanı savaşında şehid edildiğini yazarsa da (s. 424) İbn Bîbî daha sonraki saltanat mücâdelelerinde hayatta olduğunu (s. 629), Aksarâyî de bu savaşı müteakip Uc Türklerinin oku ile yaralanıp öldüğünü (s. 42) söyler, ki bu hâdise Sultanın daha sonra İstanbul'a gidişinde olmalıdır. Anonim muharebede Sultanın 14 emîri ile 36 kölesinin şehid edildiğini yazar. Aksarâyî Sultanın daha sonra İstanbul'a gidişini bu münasebetle kaydederken iki hâdiseyi birbirine karıştırmıştır.

[35] İbn Bîbî, s. 623. Bununla beraber Mogollara karşı mücâdeleyi daima İzzeddin Keykâvüs temsil ettiğinden Anadolu'da ona karşı tabiî veya zarurî bir bağlılık yine de devam ediyordu.

[36] Aksarâyî, s. 42.

ken, Konya'da, Sultan İzzeddin'in serhoş olarak evine gitmiş ve harîmini (ailesini) sıkıştırmıştır. Arslan-doğmuş bu çirkin haberi alınca çok kızdı ve tepesi attı: «Ben onun ve İslâmın düşmanı karşısında hizmetinde iken o bana böyle bir muamele eder ve aileme saldırır!» der ve Baycu'ya haber gönderip karşılaşmada savaşmıyacağını ve kendisine yardım edeceğini vaadeder. Nitekim Arslan-doğmuş ilk çatışma sırasında sultanın sancağını kapatıp ric'at etmiş ve ordu da kendisini takıp edince Baycu zafer kazanmıştır[37].

Baycu Sultan hanı zaferini kazanıp Konya'ya doğru ilerlerken bu bozgundan kaçan İl-almış oğlu Nizâmeddin Ali (*Üstâd üd-dâr,* Saray kâhyası) paytahtı sâhipsiz bulmuş; şehirde sultan, hükümet ve asker kalmamıştı. Bu sebeple, ilk iş olarak, ayak takımı ve bozguncuların *(runûd* ve *evbâş)* kavgalarını yatıştırdı; derhal Mogol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve noyanlara hediye *(tuzgu)* ler hazırlamak için uğraştı ve halkı bu maksadla fedakârlığa dâvet etti[38]. Hatib de Cuma günü kendisine ve karısına aid bütün kıymetli eşyaları yanına alarak câmiin minberine çıktı ve halka şu hitabede bulundu: «Ey Müslüman cemaati! böyle bir düşman karşısında bu felâkete uğradık. Şimdi bizi kurtaracak servetimizden başka bir şeyimiz kalmamıştır. Malınızı esirgemeden harcayıp hayatınızı satın alınız. Aramızda mal toplayıp canımız, kadın ve çocuklarımız uğrunda fedâ edelim» dedi ve ağladı; bütün cemaat da onunla birlikte ağladı ve böylece herkes elinden geleni verdi. Konya halkı da, sultan ve asker kalmayınca, Mogollara karşı şehrin kapılarını kapadı[39] Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre Baycu Konya'yı tahribe yemin ettiği halde Nizâmeddin Ali dört katır yükü altun götürüp şehri Mogollardan satın alıp yıkılmaktan ve kıtalden kurtardı. İbn Bîbî'ye uygun olarak sultanların türbesini *(Künbed hâne-i selâtîn)* ihtiva eden kaleyi bundan muaf tutup Baycu yalnız dış sûrların burçlarını yıkmak suretiyle yeminini yerine getirdi[40]. Baybars bu hâdisede başlıca rolü hatibe atfeder. Ona

---

[37] *Zübdet ül-Fikre,* s. 27b-28a; 'Aynî, s. 383-384; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar,* s. 65-67. Arslan-doğmuş, Konya'daki medresesi vakfiyesine göre, menşei köle olmayıp Sevinç bin Yaruk İnal'ın oğludur (Vakıflar arşivi, defter 591, s. 255).

[38] İbn Bîbî, s. 623.

[39] Baybars, *Zübdet,* s. 28a.

[40] Anonim, s. 53-54; İbn Bîbî, s. 626.

göre hatib topladığı para ve kıymetli eşyayı alıp Baycu'nun çadırına gider. Fakat Baycu avlanmakta (herhalde sultanı takibde) bulunduğu için ona götürdüğü şeyleri karısına teslim eder. Hatun hatibi ve eşyayı kabûl edip yemek yerken misafirine şarap ikram eder. Fakat hatib içmeyince sebebini sorar. Hatib Allahın Kur'an'da şarabı kendilerine haram ettiğini söyler. Hatun bize neden haram etmediğini ifâde eder. O da siz kâfirsiniz der. Buna mukabil Tanrı indinde siz mi daha hayırlısınız, biz mi diye sorar. Hatib biz cevabını verir. Mogol hatunu o halde nasıl olur da Allah size karşı bize yardım eder der. Hatib Müslümanlar İslâmiyet yolundan uzaklaştığı için Allah kızdı ve bizi sizin kılıcınıza teslim etti mukabelesinde bulunur. Bu musahabe sonunda hatibe kendisinin kızı olmayı teklif eder. Fakat o Müslüman olmadıkça bunun mümkün bulunmadığını söyler. Bunun üzerine hatun İslâmiyeti kabûl eder ve «*baba*» edindiği misafirini tahtının yanında oturtur. Bu esnada Baycu gelince hatib ayağa kalkar. Fakat hatun sen artık onun kayın pederi olduğun için onun sana hizmet etmesi gerektir diyerek müslüman âlimini oturtur. Baycu kendisine hürmet gösterir ve karısına da: «*ben Tanrı'ya Konya'yı alırsam sana hediye edeceğim demiştim*». Hatun «*ben de şimdi onu babama hediye edeceğim*» dedi. Bunun üzerine Konya'nın kapılarını açmak emrini verdi ve her kapıya muhâfız (şahne) tâyin ederek Tatarların şehre girmesini yasak etti; ancak ihtiyaç hâlinde elli kişinin girip çıkmasına müsaade edildi[41]. Mevlevî kaynakları ise Konya'nın kurtuluşunu Mevlânâ Celâleddin'in kerametine atfeder. Menkıbeye göre Baycu ordusu ile Konya'yı kuşattığı, bütün halkın ölüm korkuları geçirdiği ve herkesin birbiri ile helâllaştığı bir zamanda Mevlânâ'ya gelip yardımını dilerler. Mevlânâ *Halka-be-gûş* (kulağı küpeli) kapısından çıkıp Konya meydanı arkasında bir tepeye çıkar ve kuşluk namazına başlar. Yeşil elbiseli bu zatın kerâmetini gören ve haşmetinden korkan Mogollar şehre dokunmazlar; hediye edilen sayısız para ve malı alıp Konya'yı bağışlarlar; yalnız Baycu yemin ettiği için sûrlardan bir mikdarı yıktırılır. Böylece Mevlânâ kurtulan Konya'ya «*Evliya şehri*» lâkabını verir ve onun Kıyâmete kadar Mogol ve düşman tecâvüzünden masun bulunduğunu söyler[42].

Baycu Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Konya'dan ayrıldığını anlayınca bir müddet onu takibe girişmiş; onun Antalya'ya vardığını öğrenince toru-

---

41 Baybars Mansûrî, s. 28b; 'Aynî, s. 384-385. Nizâmeddin Ali şehir büyükleri ile Mogollara gidip Konya'yı kurtarmakta rolü olduğu anlaşılan Hatib'e aid bu hikâye Mogolların dinî ve sihrî inanışlarına uygun olduğu gibi Baycu'ya götürülen altun ve mücevherat da zaten bu kumandanı tatmin etmişti.

42 Ahmed Eflâkî, *Menâkîb*, I, s. 258-261, 722. Baycu ile ilgili menkıbe uzundur. Bu münasebetle Mogolların sihirden çok korktukları için din adamlarına dokun-

nu Yisutay'ı onu getirmek için 1000 süvari ile o tarafa sevketmiştir. Fakat Antalya'da kendisini emniyette hissetmeyen sultan orada az bir müddet kalmıştır. Kılıç Arslan, aşağıda bahsedeceğimiz mektubuna göre, İzzeddin Konya'dan ayrılırken sarayda bulunan altun, mücevherat ve bütün kıymetli eşyayı götürdüğünden şikâyet eder[43]. Fakat İbn Bîbî'ye göre sultan Antalya'da maddî sıkıntı ve ümidsizlik içinde sarayı tedkike koyulmuş; dıvarda murabba' şeklinde bir yer (yarık) görünce dedesi Sultan Alâeddin Keykubâd'ın torunlarının kötü günlerini düşünerek kendilerine altun saklamış olacağı ihtimalini hatırından geçirmiştir. Nitekim bu ihtimal üzerine dıvar açılınca sandıklar içinde 1,000,000 gümüş *'Alâî* dirhem, 10,000 kızıl dinâr ve sair kıymetli eşya bulunmuş ve bu sâyede maiyetinin ihtiyacı karşılanmış; dedesinin rûhuna dua edilmiştir. Sultan bu parayı alıp, İznik imparatoruna sığınmak üzere, Lâdik (Denizli)e hareket etti. Yisutay Sultanın oradan ayrıldığını ve Denizli tarafına gittiğini öğrenince o tarafa doğru takibe girişti; İzzeddin'e elçi gönderip «babası (yâni Baycu) sultanı çağırıyor; tereddüd etmeden gelmesi lâzımdır» diyordu. Sultan birçok hediyeler göndererek hazırlıklarını bitirdikten sonra derhal pederin huzûruna geleceğini vaad ediyor ve gecikmeden dolayı özürler diliyordu. Fakat sultan Mogol noyanını aldatmış ve derhal Bizans hududuna geçmiştir. Bu durum meydana çıkınca o zamana kadar iki sultanı bir arada kabûl etmek isteyen Baycu bu imkân kalmayınca artık Rükneddin Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına çıkardı. Filhakika Sultan hanı bozgunu üzerine Arslan-doğmuş ve diğer emîrler derhal Borgulu'ya gidip Kılıç Arslan'ı hapisten kurtardılar. Fakat Baycu İzzeddin Keykâvüs'ü takibettiği ve onun gelmesine kadar saltanat meselesi ile meşgul olmadığı için Kılıç Arslan ve emîrleri bir müddet Ilgın havâlisinde Kızıl-virân'da kalmış; oradan Konya'ya gelip tahta çıkmış; bir müddet Selçuklu saltanatı hukukan boş bulunmuş; 4 Mart 1257 (16 Sefer 655) Pazartesi günü, Baycu'nun muvafakati ile Selçuklu hükümeti kurulmuştur[44].

Sultan Rükneddin Kılıç Arslan Konya'ya varıp Baycu ile görüşmek üzere, 28 İkinci teşrin 1256 (8 Zilkaade 654) Salı günü, hareket edeceğini ağabeysine bir mektup ile bildirir. Bize kadar gelen bu mektup dikkate

---

maktan sakındıklarına dair pek çok misalin mevcûdiyeti bu menkıbenin de rol oynadığı ihtimalini vârid kılar. Konya muhasarasının Sultan Hanı savaşından hemen sonra vukûbulmadığı, Baycu'nun Sultan İzzeddin'i takip ettikten sonra şehri kuşattığı anlaşılıyor.

[43] *Resmî vesîkalar*, Farsça metin, s. 96.

[44] İbn Bîbî, s. 624-626; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 54. Bu hâdisenin tarihini veren Anonim zuhûl ile 655 i 654 yazar.

şâyândır: «İslâm ve müslümanlara ilk sarsıntının Hârizmşâh Sultan Muhammed'in Türkistan (Mogol) askerine karşı muharebeye girişmesiyle başlamıştır. Bu sebeple kendisi Hazar denizinde bir adaya sığınmış ve orada ölüp kefensiz kalmıştır. Oğlu Sultan Celâleddin de Meyâfârkîn civarında birkaç çıplak Kürt'ün kurbanı olmuştur. Zira Türkistan askerine muhalefet eden hiç bir kimse murâdına erememiştir. Eğer devletimiz büyükleri «*il*» olmayı ve harac vermeyi münasip görmeselerdi bu kardeşinizi küçük yaşda Anadolu'dan Hotan, Karakorum ve Kumar-sini'ye kadar gönderip bana bu meşakkatlerin acısını tattırmazlardı. Babamız en büyük Noyan Baycu Selçuk hânedanından kalan biz üç yetim kardeşe şefkat gösterdi. Büyük noyan yarlığ hükmüne göre Türkistan askeri ile memleketimize geldiği zaman ya siz veya beni hapisden çıkarıp ona *tuzgu* götürsek ve rızasını alsa idik Sultan Alâeddin Kervansarayı önünde bir savaşa sebep kalmazdı. Siz hazinede bulunan altun, mücevherat ve diğer eşyayı alıp Antalya'ya götürünce Baycu Noyan beni kurtardı. Ben Konya'ya varınca hazineyi boş buldum. O esnada hatunların sultanı olan valdemiz gelince görüşüldü ve sizin elçiniz olan *İnanç bilge uluğ sü-başı* Hüsâmeddin Ak-taş buna vâkıf oldu. Ona mukabil biz de Tercüman Şemseddin Muhammed bin Sâlih'i gönderdik; fakat hâlâ ondan bir haber alamadık. Şimdi duyduğumuza göre bazı kimseler fesâda saparak düşmana karşı asker toplanması için etrafa fermânlar gönderilmiş. Eğer düşmandan maksad ben biraderiniz ise ben şimdi babamız büyük Noyana gidiyorum. Eğer bununla Türkistan ordusu murâd edilmiş ise, başlangıçta belirttiğimiz gibi, onların karşısına çıkan herkes cezasını bulmuştur. Müfsidleri yakalayıp birlikte ve anlaşmış olarak büyük Noyan'a gidelim. Ben 8 Zilkaade Salı günü harekete karar verdim. Elçi gönderdiğimiz büyük tercüman Emîr Zahîreddin Resûl bin Hasan'ın sözlerine, babamız ve dedemiz gibi, itimad etmenizi ümid ederim. Eğer müfsidlerin sözlerine bakılırsa Mogol askerleri henüz kılıcı kınına koymadığı için Antalya ve Alâiye sâhillerine harekete kararlı olduklarından o tarafta henüz mamûr kalan köylerin de harap edilmesi, halkın, aile ve çocukların esir alınması, Selçukluların şerefinin tamamiyle kırılması ve Kıyâmete kadar mesuliyetin omuzlarda taşınması mukadderdir»[45].

Kılıç Arslan ve tarafdarlarının Mogollara dayanmak suretiyle iktidarı elde etmek istediklerini; bütün kusurlarına rağmen Mogollarla mücâdele

---

[45] *Resmî vesikalar*, s. 84-89.

eden İzzeddin Keykâvüs'ün de Anadolu Türkleri arasında daima destek bulması sebebini bu mektup da gösterdiği için ehemmiyetlidir. İzzeddin Keykâvüs, böylece, elde edilemeyince Kılıç Arslan yalnız başına sultan oldu. Konya'da artık yeni bir hükümet kurulmuş; Nizâmeddin Hurşid ve Muînüddin Süleyman onun devlet adamları arasında birinci derecede rol oynamış; vilâyetlere yeni vâli ve sü-başılar tâyin edilmiştir. Aksaray'a giden Selçuklu devlet adamları Sultan hanı veya Kılıç Arslan kervansarayı civarında ordugâh kuran Baycu ile bir sulh anlaşması imzaladılar. Mogol askerlerinin ihtiyaç ve masraflarını karşılamak için memleketten para ve mal toplandı. O kış mevsiminde bir katre kar ve yağmur düşmediği, havalar çok ılık geçtiği için, kaynağın mânalı teşbîhi ile, «Müslümanların postunu soyan Mogol askerleri bu sene posta ihtiyaç duymamıştır». Bununla beraber Baycu Aksaray'a muhâfızlar tâyin ederek ticâret faaliyetleri durmadı; askerler için pazarlar açık kalarak işledi ve çiftçiler de çalışmalarını aksatmadılar. Fakat Hoca Noyan zâlim olduğu için rivâyete göre Selçuklular kendisini zehirleterek fenalıklarından kurtuldular. Bununla beraber bu hâdise Nizâmeddin Hurşid'e isnâd olunduğu için Mogollara götürülürken Erzurum'da onun hayatına son verildi. Onun ölümü ile Muînüddin Süleyman yerine pervâne oldu ve bundan sonra Anadolu'nun kaderi üzerinde rol oynayan bir şahsiyet olarak Pervâne ünvanı onun ismi yerine geçti[46].

6. Mogollara Karşı Cihâd ve Saltanat Mücâdeleleri

İlk İlhanlı hükümdarı Hulâgü (1256—1265) Bağdad üzerine sefere hazırlanırken Baycu'yu da çağırdı. Bizans'a sığınmış olan İzzeddin Keykâvüs Baycu'nun ayrıldığını duyunca bir rivâyete göre İznik imparatorundan 3000 Frank askeri ile memlekete döndü. Anonim 3 Mayıs 1257 (14 Rebiülâher 655) de Konya tahtını tekrar elde ettiğini belirtir[47].

---

[46] Aksarâyî, s. 42-43, 45-46; İbn Bîbî, s. 626. İbn Bîbî ilk defa kadı Şemseddin Mardînî'nin vezîr tâyin edildiğini, fakat bir ay içinde öldüğünü ve Nizâmeddin Hurşîd'in saltanat nâibi olarak işleri idare ettiğini yazar. Bu münasebetle bak. *Celâleddin Karatay*, s. 72.

[47] Aksarâyî, s. 49; İbn Bîbî, s. 626; Anonim, s. 54. Pachymeres imparator Laskaris'in İzzeddin'e iyi muamele ettiğini, fakat Tatarlardan korktuğu için onu memleketinde fazla tutamadığını söyler (trc. Cousin, *Histoire de Constantinople*, s. 965). Aksarâyî 3000 Frank süvarisinin yanında döndüğünü yazar. Akropolites Sart'da II. Laskaris ile buluşan Sultan, muahede gereğince ve yine Lâdik ve Honas'ı Bizanslılara terketmek vaadı ile, kendisinden asker yardımı aldığını söyler (Akropolites, 69; Pappadopoulos, Th. *Lascaris, empereur de Nicée*, s. 126-

Sultan IV. Kılıç Arslan maiyetini alarak Kayseri'ye çekildi; onun İzzeddin'e giden elçisi Tercüman Zahîrüddin Resûl ve Tâceddin Erzincanî de arkadan Kayseri'ye vardı. Sultan İzzeddin'in emîrlerinden Ali Bahadır ordusu ile onları takibe koyulunca Kılıç Arslan Muînüddin Süleyman ile birlikte Tokat'a çekildiler. Bununla beraber bazı şehirlerde ve meselâ Niğde sü-başılığına tâyin olunan Selçuk-şâh ile şehrin ileri gelenleri Kılıç Arslan'a biat ettiklerinden öldürüldüler[48]. İzzeddin Keykâvüs, böylece, Orta Anadolu beldelerini itâate almağa başladı. Bu durumda Kılıç Arslan Mogollara gidip saltanatını kurtarmağa çalışırken İzzeddin Keykâvüs de Hulâgü'ye elçi gönderip Baycu'nun devletini elinden aldığını ve kendisini tahtından uzaklaştırdığını bildiriyordu. Bununla beraber Kılıç Arslan İl-han'ın teveccühünü ve saltanat yarlığını elde ederek Erzincan'a döndü. Fakat Kılıç Arslan, bir yandan ağır bir kışın basması, öte yandan İzzeddin Keykâvüs'ün Orta Anadolu beldelerine hâkim bulunması dolayısiyle kışı Erzincan'da geçirmeğe mecbûr kaldı. Esasen Baycu Noyan kumandasındaki bir Mogol tümeni de baharda geldi. Kılıç Arslan «Erzincan köylerini emîrlerine *iktâ* etti ve İzzeddin Keykâvüs'e galip geldiği takdirde bunları kendilerine temlik» edeceğine de söz verdi. Bahar başlangıcında Baycu Noyan Erzincan'a gelince Muînüddin Pervâne'ye mensup askerlerle birlikte aile ve evlâdlarını bıraktıkları Tokat'a doğru ilerlediler. Şemseddin Yav-taş onlara karşı İzzeddin'in askerleri ile hareket etti ve *Yulduz dağ* (Sıvas-Tokat arası) mevkiinde vukûbulan savaşlarda Muînüddin Pervâne'yi ve Mogol askerlerini bozguna uğrattı ve onları Erzincan'a kaçırttı. Kılıç Arslan ve emîrleri oradan elçi gönderip Mogollardan tekrar yardım istediler. Mogollar Alıncak noyanın kumandasında ikinci bir tümen (10,000 kişi) daha gönderdiler. Bu sefer Kılıç Arslan'a ve Mogol noyanlarına mensup askerler Niksar'ı aldılar. Şehir halkı sultanı meşalelerle karşıladılar ve onu tahta çıkardılar. Sultan Kılıç Arslan bu zamanda kudreti artan ve Mogollar nezdinde nüfûz sâhibi olan Muînüddin Pervâne'ye Niksar begliğini ve sü-başılığını bir menşûr ile verdi. Oradan Tokat'ı kurtarmak için harekete geçtilerse de Yav-taş'ın müdafaası sâyesinde şehre giremediler. Bu sebeple Kılıç Arslan, Muînüddin Süleyman ve devlet erkânı ile Mogol noyanları bir müd-

---

127). Sultanın Lâdik ve Honas'ı terki doğru olsa bile bu zamanda Türkmen baskısı o kadar kuvvetlidir, ki Selçuklu ve Bizans devletleri birleşseler dahı buna güçleri yetmezdi ve bu husus bizzat Bizans kaynakları ile sâbit olup aşağıda görülecektir.

[48] İbn Bîbî, s. 626-628; Anonim, s. 54; Aksarâyî, s. 49.

det Kazova, Zîle, Kâb ve Tazimûn havâlisinde dolaştılar[49]. Muînüddin Süleyman'ın iktâı olan Tokat gibi beglerbegi Seyfeddin Toruntay'ın sâhip olduğu Amasya da Sultan İzzeddin'e aid bulunuyordu. Nitekim İzzeddin Keykâvüs bütün devlet adamları ile birlikte 29 Şubat 1258 (22 Sefer 656) tarihinde Amasya'da idi ve bu tarihte bu havâlide İl-arslan köyünü tercüman emîr Esededdin Ali bin Yağı-basan'a 300 altun mukabilinde verirken tescil edilip bize kadar gelen bir temlik-nâmede bütün devlet adamlarının şâhid olarak imzalarını gördüğümüz gibi aynı sene zarfında Dânişmendli ülkesinin işlerini tamamlamak üzere oradan Kemaleddin Kâbî'nin Konya'ya gelip Sultan İzzeddin'den fermânlar aldığını da biliyoruz[50].

İzzeddin Keykâvüs ve yanındaki devlet adamları Anadolu Türklerinin ve Mogollar önünden kaçıp bu ülkeye gelen göçebe Türkmenlerin onlara düşmanlığından faydalanarak her tarafa adamlar ve fermânlar göndererek halkı cihâda dâvet ediyor; Hulâgü ve Baycu'nun Bağdad seferinde bulunmalarından faydalanıyordu. Baycu Şarkî Anadolu yolu ile Bağdad muhasarasına giderken *Karasul* (kervan muhâfızı) ların Yaruklu Türkmenleri ve Kürtler geçidleri tutarak Mogolların yollarını kesiyorlardı. Bu sebeple Keykâvüs bu taraflara adam gönderip Türkmenlerden ve Kürtlerden asker toplanmasını emretti. Şeyh 'Adî'nin oğullarından Şerefeddin Ahmed'e Malatya, Şerefeddin Muhammed'e de Harput şehirlerini verdi. Fakat Mogollar onları perişan etti; Sultan İzzeddin'e yardıma giden Şeyh 'Adî'nin oğlu ve askerlerinden korkan Erzincanlılar *Uzun-sûr* dağına sığındılar. Mogollar Erzincan'ı, gelip kurtardılar. Engürek Noyan Kemah'ı muhasara ederek Türkleri ve Kürtleri imha etti. İzzeddin bu mağlûbiyetleri öğrenince Ali Bahadır gibi cüssesi küçük, fakat zekâsı ve cesâreti yüksek emîrini Malatya'ya gönderdi. Büyük bir kıtlık geçiren ve buğdayın bir *kufîz*i (yükü) 120 *Sultani*'ye (dirheme) satılan Malatya'da halk Ali Bahadır'ı iyi karşıladı ve burada Sultan İzzeddin'in hâkimiyeti tanındı. Onun otoritesi ile yollar açıldı ve kıtlığa nihâyet verildi. Fakat Baycu Elbistan'ı işgâl edip şehirde 7000 kişi öldürdü; genç erkek ve kız-

---

[49] İbn Bîbî, s. 628-629; Baybars, s. 52a-53b; 'Aynî, s. 474-475.

[50] Osman Turan, *II. İzzeddin Keykâvüs'e aid bir temlik-nâme*, Zeki Velidi Togan Armağanı, İstanbul 1955. Tokat'a tâbi Kâb kadısının Konya'ya gelip Sultandan emir *(misâl)* ler ile dönmesi *(Menâkıb ül-'Ârifin)* de bu münasebetle kayde şâyândır. Eflâkî 656 yılında Kâb kadısı Kemaleddin'in Konya'ya gidip Sultan İzzeddin'den misâller ve fermanlar alarak Dânişmendiye vilâyetinin işlerini gördüğünü, paytaht âlimleri ve Mevlânâ Celâleddin ile görüştüğünü ve Tokat'ta sultanın karısı Gümeç hatunu ziyâret ettiğini yazar (*Menâkıb*, s. 179-181).

larını esir edip Malatya'ya yürüdü. Ali Bahadır Kâhta'ya kaçtı. Baycu Malatyalılara Kılıç Arslan'ın saltanatı için yemin verdirdi ve şehrin altunlarını toplayarak Bağdad muhasarasına giderken Kılıç Arslan'ın emîrlerinden Fahreddin Ayaz'ı Malatya vâliliğine tâyin etti. Baycu, 1258 Eylülünde, Şarkî Anadolu'dan ayrılınca Ali Bahadır «dağları, tepeleri ve vâdileri dolduran «Ağaç-eri'leri» hizmetine aldı. Ağaç-eriler yalnız Adıyaman'ın bir köyünden 7000 büyük baş hayvan ve 40,000 koyun almışlardı. Malatya halkı Baycu'dan korktukları ve Kılıç Arslan'a yemin ettikleri için bu sefer şehrin kapılarını Ali Bahadır'a kapadılar ise de şehirde tekrar kıtlık baş gösterdiğinden, tuzun yükü 400, buğdayın 70 Sultanî akçeye çıktığından teslime mecbûr kaldılar. Ali Bahadır geceleyin minârelerden müslüman ve hıristiyan (Süryanî) halka sulh ilân etti ve korkmamalarını bildirdi. Fakat şehirde Kılıç Arslan'a mensup vâli, *iğdiş-başı* Mu'în ve diğer emîrleri öldürdü. Ali Bahadır Mogolların ilerlediğini öğrenince Malatya'yı terk edip Sultan İzzeddin'e döndü[51].

İzzeddin Keykâvüs, Mogolların Bağdad seferi ile meşgûl bulunmasından faydalanarak, saltanatını muhâfaza ediyor ve onlara dayanan kardeşini mağlûbiyetlere uğratıyordu. Bu cihâd ve muvaffakiyetler sultanın bütün memlekette perestişini artırıyordu. Fakat Konya muhiti onun yaşayışını ve hıristiyan dayıları Kir Hâye ve Kir Kedid'in cüretkâr hareketlerini yakından bildiği için ondan şikâyetçi idi. Sultan, bu sırada, bir gün hıristiyan dayıları, Kadı Bedî üd-din ve başkaları ile Konya civarında Filobâd'a gezintiye çıktılar. Bağdad Hulâgü tarafından zapt ve tahrip edilmiş ve halîfe de boğdurulmuştu. Bu haberi alan hıristiyan dayı kadıya İslâmiyete karşı istihzalarından birini yaptı. Ona: «Mevlânâ Halîfenizin öldürüldüğü haberi geldi!» dedi. Kadı daha kuvvetli bir muhakeme ile: «Hıristiyanların ikrarına göre sizin Tanrınızı astılar. Bizim halîfeyi şehid etmişlerse bir garabet mi dir?» cevabını verdi[52]. Nitekim Mevlevî kaynaklarında da Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Filobâd köşkünde eğlenceler tertip ederken Müslüman ve Hıristiyanlar arasında dinî münakaşaların cereyanına dair bazı fıkralar anlatılmıştır[53].

---

[51] Ebû'l-Ferec, s. 425-427; *Muhtasar*, s. 466-468; Baybars, s. 31a.

[52] Aksarâyî, s. 50-51.

[53] Eflâkî, *Menâkib*, s. 707. Mogolistan'dan dönerken Konya'ya uğrayan W. Rubruck «Türkiye'nin çocuklar (sultanlar) tarafından idâre edildiğini, duyduğuma göre birçok Türk ve Türkmen hıristiyan kadından doğan (sultanı) öldürmek ve zafer kazandıkları takdirde bütün kiliseleri yıkıp müslüman olmayanları imhâ etmek istiyorlardı. Fakat diğeri (Kılıç Arslan) mağlûp oldu ve taraftarları

Keykâvüs zamanında hıristiyan dayılarının nüfûzu o derece artmıştır, ki bunlardan biri Yav-taş'dan sonra beglerbegi olmuş; diğeri de kondistabl (Emîr-i âhur) makamına getirilmiştir.

İki Selçuklu Sultanı arasında mücâdele devam ederken Mogol hanına gönderilen Alâeddin Keykubâd yolda öldüğü halde onunla birlikte giden heyetler uzun bir yolculuktan, türlü mâcerâlardan ve dört yıllık bir zaman geçtikten sonra memlekete döndüler. Bu kalabalık Türk heyeti önce Batu Hanın huzûrunda Alâeddin Keykubâd'ın ölümü üzerinde bir soruşturmaya tâbi tutuldu. Bunlar evvelce kendi hesaplarına göre üç sultandan birine mensup iken birinin ölümü ile ikiye bölündüler. Şemseddin Mahmud Tuğrâî Kılıç Arslan tarafını tutmakla devleti eline geçireceğini düşünüyor; yollarda ve Hanların huzurlarında birbirleriyle geçinemiyor; ayrı-ayrı seyahat ediyor ve kendi ihtirasları için çok defa da fazla düşüyorlardı. Mengü Han Selçuklu begleri gelince hepsini huzûrunda topladı ve tercümanlar vasıtasıyle meclisi ve müzâkereleri açtı.[54] Fakat ilk müzâkere esnâsında Selçuklu begleri arasında bir protokol meselesi ortaya çıktı. Mengü Kaan herkesin Türkiyedeki mevkiine göre oturmasını emretti. Fakat her biri daha büyük olduğunu söyliyerek başda oturmak istiyordu. Sonunda Sey-

---

öldürüldü. İkinci defa sultan olmak istedi; fakat hapse atıldı ve hâlâ zincire vurulmuş olarak muhâfaza edilmektedir. Böylece bugün Türkiye'yi bir çocuk idâre ediyor. Eğer Kilise (Vatikan) Mukaddes topraklara bir ordu gönderirse bu memleketleri kolayca zapteder veya buralardan geçer» der (*Journey*, trc. Rockhill, London 1900, s. 280-281). Müphem omakla beraber burada Sultanın hıristiyan dayıları muhitinde hoş karşılanmadığı hissediliyor. Fakat bu kardeşler mücâdelesinin Hıristiyanlar ile hiç bir alâkası yoktur ve seyyah Türkiye'den geçerken hem sağlam bir bilgi alamamış ve hem de hislerine yenilmiş gözüküyor. Baybars ve 'Aynî de Keykâvüs'ün hıristiyan dayılarının Kir Hâye ve Kir Kedid adlarını taşıdığını kaydetmişlerdir (Baybars, s. 53a; 'Aynî, s. 475. bak. *Les Souverains Seldjoukides*, s. 80, 82-83).

[54] Çingiz han'ın Türkçe bilmediğine dâir tarihî bir kayıd yanında Mogolistan'da oturan büyük kaanların da Türkçe konuşmadıklarına dâir bu cümle *(ve cellise lehum Mengû Kan meclisen 'âmmen ve ahzarahum beyn yedeyhi ve vukıfet 'el-terâceme ya'birûn lehum ve 'anhum)* (Baybars Mansûrî, s. 25b; 'Aynî, s. 380) çok mühimdir ve Çingiz Mogollarının yaşayış, düşünüş, içtimaî, kültürel ve ırkî bakımlardan olduğu gibi dil bakımından da Türkler ile münasebetleri olmadığını gösteren delillerden birini teşkil eder. Mogollar Altun-ordu'da, Türkistan'da, İran'da ve Türkiye'de Türkler arasında ve hususiyle müslüman olunca Türkçe sür'atle Mogolca'ya hâkim olmuştur. Uygurlar Çingiz han zamanından beri Mogolların devlet muamelâtını yürüttükleri, onlara yazıyı ve dîvân teşkilâtını öğrettikleri ve çok defa yabancı ülkelerle muhaberatı Uygurca yaptıkları halde bu durum değişmemişti. Nitekim bu cümle Mengü hanın da Selçuklular ile tercüman vasıtası ile görüştüğünü gösterir.

feddin Toruntay'a mevkiini sorunca o atabeg ve ordu kumandanı olduğunu söyledi. Han onun hepsinin üstünde oturmasını emretti. Bununla beraber Toruntay bunu kabûl etmiyerek diz çöktü: «Ben Kaanın emrindeyim ve burada memleketimizde oturduğum mevkide otururum» dedi. Bu suretle Han çok memnun oldu ve sözüne güvendiği bu Selçuklu Emîrinden izahat aldı; diğer emîrlerin ve hususiyle Şemseddin Mahmud Tuğrâî'nin sözlerine munafıklık nazariyle baktı. Toruntay, Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün büyük olduğu için saltanatın ona tefvîz edilmesini ve kendisine bir yarlığ yazılmasını; Kaan'a vergi göndermek şartı ile Tatar akınlarına nihâyet verilmesini taleb ediyordu. Mengü Kaan bu esasları kabûl etti; sultana altun *payza* gönderdi. Toruntay'a altun ve diğer emîrlere gümüş *bâliş*ler ihsan etti. Ertesi gün Baycu'dan posta geldi: «Anadolu'ya (Rûm) giderken Mama hatun denilen mevkie varınca Sârim Komnenos adlı kumandanın idâresindeki askerleri ile çarpıştık. Üstünden geçeceğimiz köprüyü kesti» haberini bildiriyordu[55]. Bu teşebbüsle Baycu kendisine ve Mogollara karşı mücâdelede bulunan sultan İzzeddin Keykâvüs'ün saltanatını önlemek istiyordu. Nitekim Mengü Kaan bu şikâyet üzerine kızmış ve Toruntay'a «hem bize sulh için geliyor ve hem de askerlerimizle çarpışıyorsunuz» diye çıkıştı. Türk emîri uzun zamandan beri memleketten ayrı kaldığı ve orada cereyan eden hâdiselerden haberdar bulunmadığı cevabını verdi. Bu şikâyet Mahmud Tuğrâî için bir fırsat oldu ve saltanatın Kılıç Arslan'a verilmesi lüzûmu üzerinde durdu. Fakat ona itimadı olmayan ve Toruntay'ın doğruluğuna inanan Mengü Kaan bu durumda ikisinin müşterek saltanat sürmesine karar verdi ve Selçuklu ülkesini ikiye taksim etti. Sıvas nehri (Kızıl-ırmak) nin garbında Bizans hududuna kadar olan beldeleri İzzeddin Keykâvüs'e ve Sıvas'dan Erzurum'a (dahil) ve Tatarların hududuna kadar uzayan vilâyetleri de Rükneddin Kılıç Arslan'a ayırdı. Mahmud Tuğrâî ve Toruntay arkadaşları ile 657 (1259) da Anadolu'ya döndükleri zaman Tatarların memlekete girdiklerini ve iki sultan arasında mücâdelenin devam ettiğini gördüler[56].

---

[55] Yukarıda görüldüğü üzere I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayın pederi ile Komnenoslar Selçuklu hizmetine girmişti. Sârım Komnânos *(Sârım Kmnânûs)* un bu aileden biri olması icap eder (Baybars, s. 26a; 'Aynî, s. 281). Diğer kaynaklar bu isimden ve Mama Hatun çarpışmasından bahsetmezler. Birinci müellif Baycu'ya karşı vukûbulan bu karşılaşma mevkiini ve köprünün yerini Mamâ Han *(Mmâ han)*, ikincisi Mahan *(Mâhân)* şeklinde yazar, ki Saltuklulardan Mama Hatun'un burada türbesi, hanı ve köprüsü bulunduğundan adın Mama Hatun olduğu ve Mama Han'ın da doğru bulunduğu muhakkaktır.

[56] Baybars Mansûrî, s. 25a-26b; 'Aynî, s. 377-382; İbn Bîbî, s. 630-631; Aksarâyî,

Mahmud Tuğrâî dönünce Kılıç Arslan'ı Alıncak Noyan ile birlikte Tokat'ta buldu. İki sultan arasında gidip gelen elçiler nihâyet Mengü Kaan'ın yarlığına göre anlaşarak memleketi taksim ettiler ve Alıncak Noyan'ın birkaç defa sultan İzzeddin'e karşı girişmek istediği savaşa nihâyet verdiler[57]. Bu sırada Suriye seferine girişen Hulâgü iki Selçuklu sultanını huzûruna istedi. Önce İzzeddin Keykâvüs ve müteakiben de Rükneddin Kılıç Arslan, her biri kendi devlet adamları ile birlikte, Hulâgü'yü 28 Temmuz 1259 (4 Şaban 657) de Tebriz'de buldular ve götürdükleri ağır hediyeleri İlhana sundular. Hulâgü, İzzeddin Keykâvüs'e, Baycu'ya ve Mogollara karşı mücâdelelere girişti̇ğinden kızgın idi. Reşîdeddin'e göre Sultan, Hanın karşısında acınacak bir davranışda bulundu ve onun merhametini kazandı. Hulâgü Selçuklu ülkesini, Mengü Kaan'ın yarlığına uygun olarak, iki sultan arasında taksim etti ve iki Selçuklu hükümdarını Haleb seferine götürüp bir müddet yanında tuttu. Aksarâyî'nin rivâyetine göre bu taksim kararında Muînüddin Süleyman çok rol oynamış; iki sultanın rekabeti sâyesinde Mogol hanına daha iyi hizmette bulunacaklarını izah etmekle, zekâ ve nüfûz kabiliyeti ile, Mogolların itimadını kazanmış; bu suretle de Kılıç Arslan'ın saltanata iştirakini sağlamış ve kendisinin bundan sonra kudreti gittikçe artmıştır. Nitekim Hulâgü, Kılıç Arslan'a «bundan sonra devlet işleri için bana Muînüddin Süleyman'dan başka kimse gelmesin» demişti. Bu anlaşma ile Türkiye'nin ödediği yıllık harac Aksarâyî'ye göre 20 tümen yâni 200,000 nakıd dinâr altun (yâni dirhem ile hesabedilirse 2,000,000 gümüş dirhem, bugün için 40,000,000 lira eder), 500 top ipekli kumaş, 3000 top altun işlemeli *dîbâ*,

---

s. 39; M. D'Ohssan, III, s. 96-98. Baybars ve ondan naklen 'Aynî Selçuklu emîrlerinin Altun-ordu'ya ve oradan Mogolistan'a seyahatları, II. Alâeddin Keykubâd'ın ölümü meselesi, Batu Han ve Mengü Kaan huzûrunda yapılan tahkikat, emîrlerin birbirlerini ithamları ve her birinin kendi mensup olduğu tarafa saltanatı temin için giriştikleri isnad ve iftiraları tafsilâtı ile anlatır. Mahmud Tuğrâî Keykubâd'ın öldürülmesi hâdisesini Toruntay ve arkadaşı Melik us-Sevâhil (sâhiller kumandanı) Şucâ-eddin Reis'e yükler. Fakat onun yalancı ve entrikacı olduğuna ve Toruntay'ın dürüstlüğüne inanan Mengü Kaan ona itimad etmez. İbn Bîbî, A. Keykubâd'ın ölümü sebebinin meydana çıkmadığına kani iken Aksarâyî Bedreddin Muslih Lâlâ'nın zehirlettiğini kat'iyetle söyler. Baybars Alâeddin Keykubâd'ın nâ'şının Erzincan'a getirilip defnedilmesini Selçuklu hey'etinin Mogolistan'dan dönüşü ile onlar tarafından olduğunu yazar. Baybars'ın bu seyahatın ilk devresine âid kısmı eksik olup bu hâdiseler metni ondan alan 'Aynî tarafından tamamlanmıştır.

[57] İbn Bîbî «bu anlaşmanın metnini ben kaleme aldım; noyanlar ve yargucılar (Mogol hâkimleri) bunlara şâhid oldu» der (s. 631).

500 *ahta*[58] yâni at ve 500 katır olarak kararlaştırıldı. Anadolu'da bulunan Mogol noyanları ve askerlerinin masrafları İlhana gönderilen bu vergilerin dışında kalıyordu. Nitekim Mahmud Tuğrâî Mogollara yaranmak için onların Anadolu'daki masraflarını çok fazla arttırdı ve İlhanî hazinesinden istikraz ettiği altun ve gümüş *bâliş* (yastuk, külçe) leri onlara dağıtıp bu suretle Selçuklu devletini ağır borçların altında ezdirirken kendisi bu sâyede Türkiye'de vezirliği ve mutlak iktidarı elde ediyor; onun arzusu dışında, sultan dahil, bütün devlet adamları ve memurların maaşları bile onun tasarrufunda ve emrinde bulunuyor; Kastamoni'yi de kendi geçim ve masraflarına tahsis (iktâ) ediyordu[59]. Tebriz'de İlhanîlerden istikraz ettikleri ilk para 400 altun bâliş *(yastuk)* mikdarında olup bir bâliş bir araba ile nakledilebiliyordu[60]. Hulâgü Bağdad'ın zaptı ve tahribinden sonra, 1259 sonbaharında, Suriye seferine rivâyete göre 400,000 kişi ile girişti. Bütün tâbi hükümdarları yanına aldı ve Halep hükümdarı Melik Nâsır'a teslim olmayı bildirirken, cihân hâkimiyeti mefkûresine inandıkları için, kendilerinin «Tanrının asker ve kılıcı» olduklarını da yazıyordu. Ordusunu Malatya, Rûm kale ve Birecik'te inşâ ettiği köprülerden geçirdi. İslâm dünyasının büyük medeniyet merkezlerinden biri olan Haleb'i bir hafta muhasaradan sonra aldı; tahrip ve halkı katletti. Kadın ve çocuk esirlerin mikdarı da 100,000'e baliğ oldu[61].

Mahmud Tuğrâî'nin Türkiye aleyhine ve kendi iktidarı lehine Mogollara yaptığı fedakârlıklardan sonra kazandığı vezirliği kısa sürdü ve bu sebeple de ölünce iyi bir nâm bırakmadı. Onun yerine saltanat nâibi Fahreddin Ali vezir oldu. Konyalı eski bir aileden gelen, zenginliği, mensuplarının çokluğu ve her tarafta kurduğu hayır müesseseleri ile meşhûr olan Fahreddin Ali devlet hizmetinde çeşitli yüksek mevkilerde otuz beş yıl bulunmuştur. O İzzeddin Keykâvüs'ün veziri olurken Muînüddin Sü-

---

[58] Mogolca at demek olan *ahta* için bak. Quatremère, s. 108-109.

[59] İbn Bîbî Mahmud Tuğraî'nin Mengü Han'dan Tokat'a dönünce Kırşehir'den başka Eyyûb-hisâr'ı da Sultan Kılıç Arslan'dan iktâ olarak aldığını yazar (s. 631).

[60] Türklerin «*yastuk*» adı verdikleri bâliş basılmamış yastık biçiminde altun ve gümüş külçelere deniliyordu (bak. *Selçuklular tarihi*, s.284). Türkiye'de 40,000 Sultanî dirhem bir yük itibar ediliyordu. İranlılar Mogollardan önce bu bâliş para ölçüsünü bilmiyor ve onlar zamanında Türkçe yastuk bu Farsça kelime ile tercüme edilerek kullanılıyordu.

[61] Aksarâyî, s. 60-63; İbn Bîbî, s. 631-633; 'Aynî, s. 420, 452-453; Ebû'l-Ferec, s. 435; *Muhtasar*, s. 484-486; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 422; Anonim s. 54; Reşîdeddin, *Câmi'üt-tevârih*, neşr. Quatremère, s. 322. 'Aynî Selçuklu sultanlarının Halep katliâmında bulunduğunu söylerse de diğer kaynakların izâhına göre Malatya'dan ayrılıp Konya ve Kayseri paytahtlarına dönmüşlerdir.

leyman da Kılıç Arslan'ın vezirliğine tâyin edildi. Onun vezirliğine kadar, Dîvân *misâl* (emir) leri dışında, kimsenin ferman ve menşûrlar üzerine alâmet koymasına müsaade edilmediği halde Fahreddin Ali, ilk defa, bu imtiyaza sâhip olmuştur. Vezirler ilmiye sınıfına mensup buulnduğu halde onun bu sahada; «behresi yoktu». Nitekim Arap kaynakları onun okur-yazar olmadığını da belirtirler. Fakat Dîvân işlerinde ve devletin siyasetinde yüksek vasıflara sâhip idi. Hayratı, ihsanları ve güzel idâresi ile herkesi memnun ederdi. Kerimüddin Aksarâyî'nin rivâyetine göre tahsil durumu ve devlet işlerine dikkati dolayısiyle onun vezirliği zamanında Dîvân defterleri Arapça'dan Farsça'ya çevrildi. Onun yerine de müstevfî (mâliye nâzırı) olan Eminüddin Mikâil saltanat nâibi oldu ve vezir ile birlikte uzun seneler bu mevkide kaldı[62].

7. İzzeddin Keykâvüs'ün Sukûtu ve Gurbet Hayatı

İzzeddin Keykâvüs ve Kılıç Arslan Mengü Kaan ve Hulâgü'nün yarlığ ve kararlarına göre Selçuklu devletini, nihaî bir hal çaresi olarak, taksim edip saltanat mücâdelelerine son vermiş bulunuyorlardı. İzzeddin Keykâvüs bu taksimden sonra, hıristiyan dayıları ile, Konya'yı bırakıp önce Kubâd-âbâd'a, sonra da Antalya'ya gidip eğlenceye daldılar. Buna mukabil Kılıç Arslan'ın bütün işlerini eline alan Muînüddin Süleyman zekâsı, Mogollar nezdinde kazandığı itimad ve destek sâyesinde Selçuklu devletini kendi ihtiraslarına göre birleştirmek ve İzzeddin Keykâvüs'ü düşürmek siyasetini güdüyordu. Bu sırada Celâleddin Hârizmşâh'ın baş kadısı olan ve Alâeddin Keykubâd'a da elçi gönderilen Muhyiddin Tâhir bin Ömer el-Hârizmî'nin oğlu Tâceddin Mu'tez ile Tükelek Bahşı şimdi Hulâgü tarafından, ilk elçi olarak, Selçuklulara gönderilmiş; Şemseddin Mahmud Baba (Tuğrâî) nın yaptığı borçları ve vergileri almağa gelmişti. Önce yolları üzerinde Kılıç Arslan'a uğrayan elçileri Muînüddin Süleyman güzel karşıladı ve memnun etti. Muînüddin bu fırsatta İzzeddin Keykâvüs'ün paytaht Konya'yı terk edip Antalya'da oturmakta, Muhammed begin idâresinde bulunan Uc Türkleri ile birleşip isyan düşüncesinde bulunmakta olduğunu söyledi ve onları tahsilâtın oradan başlaması için iknâ etti. Sultan İzzeddin, beglerbegi makamına getirdiği hıristiyan dayısının tesiri ile, para vermeğe yanaşmadığı gibi elçilere; «Sultan Rükneddin yolunuzda bulunduğundan ilk defa oradan tahsilâta başlamanız

[62] Aksarâyî, s. 63; el-Omerî, s. 15; Kalkaşandî, XIV, s. 157.

ve daha sonra bu tarafa gelmeniz ve bizim hissemize düşeni vermemiz gerekir» diyerek onları geri çevirdi. Elçiler Tebriz'e dönünce sultan İzzeddin'in hareketini, borcu yapan Şemseddin Baba Tuğrâî'nin öldüğünü ve metrukâtının borcunun onda birine yetmediğini anlattılar. İlhânîler sultana tahtını verdiklerini ve her arzusunu yaptıklarını, buna mukabil elçilerine kötü muamelede bulunduğunu, eğlence ve içkiye dalınca iyiliklerimizi unuttuğunu ve bu sebeple de artık bizden emin olamıyacağını bildirdiler. Sultan İzzeddin bu tahrikin Muîneddin Süleyman'ın eseri ve siyâseti olduğunu düşünerek Antalya'dan Konya'ya dönüp para tedarik etti ve bozulan münâsebetleri düzeltmeğe karar verdi. Lâkin Muineddin Süleyman kendi ihtirasları için Mogolları tahrikte hiç bir fırsatı kaçırmıyor; Sultan İzzeddin'in deniz yolu ile Mısırlılarla daima münasebette bulunarak İlhanlılara karşı ittifak yapmak düşüncesinde olduğunu onlara yazıp bildiriyordu[63].

Hulâgü, 659 (1261) senesinde, İzzeddin Keykâvüs'ü istedi ise de o eskisi gibi bu sefer de saltanat nâibi Yav-taş'ı gönderdi. Yav-taş Mogol elçileri ile birlikte İlhan'a gitmek üzere Erzincan'a vardı. Orada Hıristiyanlar (Ermeniler) *Gıtâs* (Épiphanie) bayramını (haçı suya atma gününü) kutluyorlardı. Patrikleri Marhasya ile birlikte büyük bir kalabalık çan ve dua seslerini yükseltmiş; mızraklar üzerinde haçları yukarı kaldırmış olarak büyük bir merâsim yapıyorlardı. Mogolların islâmlara karşı düşmanlığı İran, Irak ve Suriye'de hıristiyanların taşkınlıklarına sebep olmuş; Şarkî Anadolu'da Ermeniler de artık dinî bayramlarına bir nümâyiş havası vermişlerdi. Şemseddin Yav-taş bu manzarayı görünce bunu yasak etmek istedi. Fakat Mogol elçileri burası Kılıç Arslan'a aid bulunduğundan ona ancak İzzeddin Keykâvüs'ün memleketinde böyle bir müdâhalede bulunabileceğini söylediler ve patrik *(câselîk)*e Keyhüserv zamanında âdetlerinin nasıl olduğunu sordular. Ermeni patriği 3000 dirhem para mukabilinde bayramı serbest yaptıkları cevabını verdi. Bunun üzerine Mogol elçileri bu parayı kendileri aldılar ve hıristiyanları serbest bıraktılar. Bu konuşmalara ve hareketlere kızan Yav-taş'ın Sultan İzzeddin'e dönüp onu Hulâgü'ye ve kardeşi Kılıç Arslan'a karşı tahrik ettiği rivâyet ediliyor[64].

Bununla beraber Selçukluların din hürriyetine bağlılıkları dolayısiyle normal bir âyin ve merâsim değil Müslümanlara karşı bir taşkınlık ol-

---

[63] Aksarâyî, s. 65-67; İbn Bîbî, s. 633-635.

[64] Baybars Mansûrî, s. 25a; Nuveyrî, IV, s. 19b; *Les Souverains Seldjoukides*, s. 94. Yav-taş'ın oğlu Celâleddin Hüsrev Beg Karamanlıların Konya'yı işgâllerinde, 676 yılında, öldürülen beyler arasında idi.

madıkça Türk kumandanının böyle bir davranışı düşünülemez. Nitekim kaynaklar Sultanın onlara karşı bir savaşa girişmek değil Konya'ya gelip Mogollara para tedarikinde bulunmak istediğini belirtirler. Hattâ, Ebû'l-Ferec gibi bazı müellifler, elçilerin talebleri üzerine 659 baharında (1261) bizzat sultanın altun ve mücevheratla işlenmiş son derece kıymetli eşya, at ve katır gibi sayısız hediyeler hazırlayarak İlhan'a gitmek üzere yola çıktığını ve bunu vezir Fahreddin Ali ile kararlaştırdığını yazarlar. Fakat İzzeddin Keykâvüs Rûzbe ovasına varıp otağını kurduğu sırada Alıncak Noyanın büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldiğini, onu Kılıç Arslan ve Muîneddin Pervâne'nin ta Erzincan'da karşılayıp süratle Aksaray'a ilerlediğini öğrendi. Bunun üzerine Sultan İzzeddin vezirini Kılıç Arslan ile görüşmek, harektin sebebini öğrenmek ve mümkün olursa münasebetleri düzeltmek maksadı ile Aksaray'a gönderdi. İzzeddin Keykâvüs Aksaray'dan haber bekler ve Fahreddin Ali'yi karşılamaya hazırlanırken onun kardeşinin vezirliğini de kabûl ettiğini öğrendi. Aksarâyî'ye göre Fahreddin Ali evvelce Muîneddin Süleyman'ın bu tertibine muvafakat etmiş; bütün Selçuklulara hâkim olmak arzusu ile bu plânın tatbikine katılmış; fakat Sultan bunlardan gâfil bulunmuştu. Bununla beraber faziletli bir devlet adamı olan Fahreddin Ali'nin bu hareketinde siyasî ihtirasdan ziyade Mogollara karşı İzzeddin Keykâvüs ile bir mukavemetin mümkün olmadığı ve iki sultanlığın birleştirilmesi gayesi ile hareket ettiğini düşünmek daha isabetli olmalıdır. Alıncak Noyanın geceleyin taarruz maksadiyle Aksaray'dan Obruk Hanına vardığını öğrenen sultan İzzeddin Keykâvüs memleketin müdafaasını emîrlerine bırakıp Antalya'ya çekildi. Onu takibeden Mogol kumandanı Akşehir'e tâbi Kara-höyük'de, Kılıç Arslan da Altun-taş köyünde kışladılar. İzzeddin kumandanları Ali Bahadır, Uğurlu ve bir rivâyete göre sultanın nâib olarak bıraktığı Yav-taş Sivri-hisar'da ve başka yerlerde topladıkları askerlerle Altun-aba kervansarayı yanında Mogollara karşı şiddetli bir savaşa giriştiler. Fakat Selçuklu kuvvetleri bozguna uğradı; çok ölü ve esir verdi; bir kısım beyler ve askerler Uc tarafına kaçtılar[65].

---

[65] Aksarâyî, s. 67-70; İbn Bîbî, s. 636-637, 642; Baybars, s. 53a; Ebû'l-Ferec, s. 442; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 54; 'Aynî s. 475. Yûnînî, *Zeyl Mir'ât uz-zaman*, Haydarâbâd 1955, II, s. 114. Müellif bu muharebenin 25 Ramazan 659 (25 Ağustos 1261) de olduğunu kaydeder. Fakat Sultan Antalya'da 1262 Haziranına kadar kalmıştır, ki bu husus taraftarlarının mukavemeti ile mümkün olmuştu. Baybars ve 'Aynî İzzeddin Keykâvüs'ün Kılıç-Arslan'a karşı giriştiği fetihler ve arkasından Mogolların gelişi hâdiselerini daha sonra vukûbulan bu mücâdelelere bağlamış ve birbirine karıştırmışlardır. Esasen kardeş sultanlar devri ve mücâdeleleri kaynaklarda o kadar karışmıştır, ki ciddî ve toplu bir tedkîke

Sultan İzzeddin Keykâvüs, Antalya'da iken, Mogollara ve onların müttefiki olan Selçuklu emîrlerine karşı mücâdele edecek bir kuvvete sâhip olmadığını anlayarak Mısır-Suriye Türk Memlûkleri sultanı Baybars'ın ittifakını ve yardımını aradı ve onunla deniz yolu ile münasebetlere girişti. Mısır-Suriye'de hüküm süren Eyyûbîler parçalanmış ve zayıflamış bir durumda iken onların ordularını teşkil eden Kıpçaklı Türkler idâreyi ele almış ve Memlûk imparatorluğunu kurmuşlardı. Büyük bir asker olan Baybars Mogolları 1260'da 'Ayn Câlût mevkiinde müdhiş bir mağlûbiyete uğratıp Mısır-Suriye Memlûk imparatorluğu sultanı olmuştur. Dünyada mağlûbiyet tanımayan Mogollar, ilk defa, bu bozguna uğrayınca Mogol efsânesi sarsılmıştır. Bu münasebetle Ayntablı bir Türk olan tarihçi Bedreddin 'Aynî, Mogolları Türk sayan eski İslâm telâkkisine bağlı bulunarak: «Ne garib bir hâdisedir, ki İslâmiyeti Türklere (Mogollara) karşı kurtaran yine aynı cinsten Türkler olmuştur» ifâdesini kullanmış; bununla da Müslümanların sevinç ve hislerine tercümanlık yapmış ve herhalde Türklük şuûrunu da belirtmiştir[66]. Gerçekten şimdi Müslümanların düşmanı olan Mogollara ve Hulâgü'ye karşı Baybars İslâmın büyük bir mücâhidi ve hâmisi olarak siyâset ve cihâd sahnesine atılmış; Haçlılara ve Tatarlara karşı Türkler tekrar hayatiyetlerini göstermişlerdir. İşte Mogollara karşı daima mücâdele halinde bulunan İzzeddin Keykâvüs artık onların son bir taarruzu karşısında bulunduğu ve anlaşma ümidini kaybettiği için şimdi bir yandan kendi kumandanı Ali Bahadır ile Anadolu'da Türkleri ve Türkmenleri seferber etmeğe çalışıyor; öte yandan da, Antalya'dan deniz yolu ile, Mısır'a elçi gönderip Sultan Baybars'ı yardıma çağırıyordu. Selçuklu sultanı Mısır'dan gelen iki emîr ile birlikte Nâsireddin Nasrullah bin Güç-Arslan ve Hâcib Sadreddin el-Ahlatî adlı kendi elçilerini Baybars'a gönderdi. Bunlar ile takdim ettiği 660 Cemaziyelaher (1262 Mayıs) tarihli mektubu Muhyeddin Abdüzzâhir vası-

---

mevzu teşkil etmemekle beraber münferid araştırmalarda da hiç anlaşılmamıştır. Nitekim Halil Edhem de «gâh münferiden, gâh müştereken hükûmet etmek üzere 644'den 663 senesine kadar imtidâd eden üç kardeş asrının tarihi daha el'ân tamamiyle tenevvür edememiştir. Eski ve yeni müverrihlerin her biri başka türlü yazarlar. Bu rivâyetlerin yegân-yegân tedkîk ve münakaşası sahamız hâricindedir. Bunu ayrıca bir Selçukî tarihi yazmak isteyenlere bırakır ve eski vesâikin zuhûruna muntazır oluruz» (*Kayseriye Şehri*, s. 92-93) demek sûretiyle durumu ifâde etmiştir. Hattâ O burada müşterek saltanın 663'e kadar sürdüğünü söylediği halde daha sonra «*Düvel-i İslâmiyye*» adlı eserinde karışık tarihler vermiştir.

[66] Bak. *'İkd ül-Cumân*, Veliyüddin Ef. XIX (2391), s. 434; *Selçuklular tarihi*, s. 311; *Türk Cihân hâkimiyeti*, I, s. 185.

tasıyle bize kadar gelmiştir. Selçuklu sultanı Arapça yazılı mektubunda, Selçuklu diplomasi kaidelerine göre, Güc-Arslan oğlu sü-başıyı Türkçe *İnanç kutluğ bilge* ünvanları ile Mısır-Suriye sultanına takdim ettikten ve «carî âdete göre menşûrlar ve sancak» gönderdikten sonra bunları kendi nâmına Sultanın emîrlerine verilecek iktâlar için doldurulmasını bildiriyordu. İzzeddin Keykâvüs ve Baybars, böylece, Mogollara karşı askerî ittifak ve muharebe yaparak zafer kazanınca Selçuklu sultanı nâmına Memlûk emîrlerine verilen *iktâ* menşûrları hazırlattı. Bu anlaşma üzerine Baybars yardıma hazırlandığını, Şam ve Haleb'den kuvvet gönderdiğini bildirdi. Fakat sultanın Haziran 1262 (Receb 660) tarihli Mısır'a gönderdiği diğer bir mektup bu ittifakı öğrenen düşmanın bundan çok korktuğunu ve Konya'yı kuşatmak için harekete geçtiğini yazıyordu. Mısır sultanı hâdiselerin bu kadar süratli inkişafı karşısında yardım imkânını kaybedince İzzeddin Keykâvüs de Antalya'da gemi *(kadırga)* ye binerek anası, karısı, çocukları, hıristiyan dayıları, Kir Hâye ve Kir Kedîd, bazı emîrleri ve maiyeti ile birlikte İstanbul'a gitti ve Türkmenlere aid Uclar, sâhiller ve dağlar müstesnâ, bütün Türkiye Kılıç Arslan idâresine geçti[67].

8. Baybars-Bereke İttifakı ve Selçuklular

Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvüs İstanbul'a gittiği zaman eski dostu Mihael Paleologos tarafından çok iyi karşılandı. İznik tahtını elde ettikten az sonra 1261'de İstanbul'u Lâtinlerden kurtararak Bizanslıların yarım asırlık emellerini gerçekleştiren imparator da vaktiyle sultana iltica etmişti. Filhakika Mihael de sıkışık bir durumda iken Sakarya'yı geçip Türkiye'ye varmış; Sultan tarafından şerefli bir misafir olarak kabûl edilmiş; döndükten sonra İznik tahtını elde etmiş ve İstanbul'u fethetmişti. Bu sebeple ve siyasî zarûretle şimdi kendisine sığınan Selçuklu sultanını çok yüksek bir itibar ile misafir ediyor; ona İstanbul'da istediği gibi yaşamasına, muhâfızlarla dolaşmasına ve hükümdarlara mahsus kırmızı potinler giymesine izin veriyor; zevk ve eğlenceli bir hayat sürdürüyordu. İmparator, Keykâvüs'ün tahtına sâhip olması için askerî bir yardım yapmayı da vaadediyor; patrik Arsenios da sultanla yakın bir

---

[67] Muhyeddin Abdüzzâhir, *Sîretu'el-Melik el-Zâhir* (Baybars), Brit. Mus. Add. 23331, s. 40b-42a; Baybars Mansûrî, s. 53a; 54b; Makrîzî, I, s. 469-470; Nuveyrî, IV, s. 221a. Nuveyrî Mısır elçisinin Keykâvüs'ün elçileri ile birlikte 660 Şa'banında (1262 Temmuz) Baybars'a vardığını yazar.

dostluk münasebeti kurmuş bulunuyordu[68]. Bu sırada Yakın-şark siyasetinde mühim gelişmeler başladı. Altun-ordu hükümdarı Bereke Han hem İslâmiyeti kabûl ettiği, hem de İran İlhanlıları ile Türkistan ve Kafkas hududlarında ihtilâf halinde bulunduğu için Sultan Baybars ile akrabaları put-perst Mogollara karşı bir ittifak cephesi kuruluyordu. Bu münasebetle de İzzeddin Keykâvüs bu cephenin bir mensubu olarak bu siyasî durumdan faydalanmağa çalışıyordu. Nitekim Baybars 1263 (661) de Altun-ordu ve İzzeddin Keykâvüs'ün elçilerini aynı zamanda kabûl etmişti. Bereke Han Mısır sultanına kendisinin ve kavminin İslâm dinine girdiğini ve müttefik olmaları lüzûmunu blidiriyor; kendisi şimalden sultanın da Şarkî Anadolu tarafından Hulâgü'ye karşı taarruzda bulunmasını ve Selçuklu sultanına da yardım etmesini istiyordu. Baybars da elçi ve mektupları ile İslâm birliğinin esas olduğunu, Hz. Peygamber'in de iman sebebi ile kendi akrabası Kureyşlilere karşı gazâlara giriştiğini hatırlatarak Han'ı İran Mogollarına karşı cihâda teşvik ve dâvet ediyordu.

Altun-ordu ve Memlûk imparatorlukları put-perest İran Mogollarına karşı müşterek bir cephe kurmakla Orta-Şark'ta siyasî müvazene değişiyordu. Fakat imparator Mihael şimdi daha yakın olarak Hulâgü'nün ağır baskısını hissedince bu ittifak cephesine karşı siyasetini değiştirdi. Filhakika daha önce Baybars'ın elçilerini memnuniyetle kabûl eden ve onun İstanbul câmiini tâmir ve tezyinine yardım eden imparator şimdi Bereke Han'a giden Mısır sultanının elçilerinin 1264 (25 Ramazan 662) de İstanbul'dan geçerken tevkif ve mallarını müsadere etti. Bu hâdise karşısında gazaba gelen Baybars tebaası bulunan patrik ve papazları huzûruna çağırarak yeminini ve taahhüdlerini bozan bir hıristiyanın cezası ne olduğunu sorunca onlar dinden çıkarılması (afaroz edilmesi) lâzım geldiğini bildirdiler. Bunun üzerine Sultan, Mihael'e Fâriseddin Ak-kuş ile birlikte bir Yunan filozofu râhip ve bir papaz gönderip ona ağır hitablarla durumunu belirtti. Bu tazyik karşısında imparator elçileri serbest bıraktı. Onlar da yeni gelen elçi ve hediyelerle Bereke Han'a gittiler[69]. Bununla beraber Bizans imparatoru Hulâgü'den korktuğu için misafiri Selçuklu sultanına karşı da dostâne siyasetini değiştirdi. Nitekim imparator Mihael sadâkatini göstermek için bilâhara bir yandan kızı Despina (Ma-

---

[68] Pachymeres, trc. Cousin *(Histoire de Constantinople)* Paris 1673, VI, s. 13-14, 103-111. Aynı müellif, daha sonra (s. 970), imparator Mihael'in Tatarları düşünerek İzzedin'e yardım edemedi ve onu boş ümidlerle İstanbul'da tuttu der.

[69] Muhyeddin Abdüzzâhir, s. 65a-66b; Nuveyrî 226b; Makrîzî, I, s. 495,514; Mufaddal bin Ebi'l-Fezâil, *Histoire des Sultans Mamlouks*, nşr. trc. E. Blochet (Patrologie Orientale), s. 114 (456).

ria) yı zengin hediyelerle Hulâgü'ye gönderdi. Gelin Kayseri'ye vardığı zaman Hulâgü ölmüş; fakat gelin yoluna devam etmiş ve İlhan'ın oğlu ve halefi Abaga ile evlendirilmiştir[70]. Öte yandan Mogolların düşmanı bulunan İzzeddin Keykâvüs'e ve hususiyle adamlarına karşı girişilen muamele çok ağır ve vahşice oldu. Sultan, 1262'de, Meriç nehri ağzında bulunan Enez *(Enos)* kalesine hapsedildi. Onun beyleri Emîr-i âhur Uğurlu, Ali Bahadır, Emîr-i meclis ve diğerleri yakalanıp Ayasofya'ya götürüldü. Onlar patrik ve devlet adamları huzûrunda hıristiyanlığı kabûle zorlandılar. Hıristiyan olanlar kurtuluyor; İslâm dininde kalmakta israr edenlerin gözlerine mil çekiliyor veya öldürülüyordu. İslâm kaynakları bu münasebetle Erzincanlı Nureddin'in iman ve celâdetini hayranlıkla anlatırlar. Filhakika sıra kendisine gelince kahramanca bağıran Nureddin: «Cennet İslâm için, cehennem de sizin için hazırlanmıştır» diyerek ölüm ve işkenceye karşı meydan okudu; bu sâyede hem imanını ve hem de hayatını kurtardı. Zirâ onu takdirle karşılayan Bizanslılar kendisini serbest bıraktılar. Selçuklu ve diğer İslâm kaynakları revâ görülen bu vahşeti sultan ve adamlarının imparatoru öldürüp Bizans tahtını ele geçirmek teşebbüsüne girişmek üzere bulunmaları ve suikasdin sultanın hıristiyan dayısı Kir Kedîd tarafından ihbar edilmesi sebebine bağlarlar[71]. Bu izah, herhalde, Bizans propagandasının onlara yanlış bir inikâsı ile alâkalıdır. Bununla beraber Bizans kaynaklarının rivâyeti bu inikâsı teyid eder bir mahiyettedir. Filhakika daima hissî olan ve hâdiseleri hep kendi meşrûiyetlerine ve gurûrlarına uygun olarak anlatan mutaassıp Rum müellifleri Selçuklulara karşı işlenen cinâyetleri imparatorun Hulâgü'ye yaranmak maksadiyle değil Sultan

---

[70] Pachymeres, s. 144; Reşîdeddin, *Târih-i Mübârek-i Gazânî* (Geyhatu kısmı), nşr. K. Jahn, Prag 1941, s. 4; Ebû'l-Ferec, s. 445. İmparatorun kızı Kayseri'ye vardığı zaman Hulâgü ölmüş ve yoluna devam edip oğlu Abaga ile evlenmiştir.

[71] Baybars Mansûrî, s. 68a; Oxford muhtasar nüshası, s. 187a; 'Aynî, s. 510; Makrîzî, I, s. 522; İbn Bîbî, s. 638-639; Aksarâyî, s. 75. Ebû'l-Ferec, (s. 445) bu hâdiseler arasında yalnız Abaga'nın Mihael'in kızı ile evlenmesinden bahseder. İzzeddin ailesi, oğulları Melik Mes'ûd, Melik Geyûmers ve diğerleri ile birlikte hapse atılmış; İstanbul'da kalan küçük bir oğlu *Melik Konstantin* adı ile hıristiyan yapılmış; Ali Bahâdir öldürülmüş ve Uğurlu'nun da gözlerine mil çekilmiştir. Keykâvüs ile Gagavuzlar arasında münasebetler, Sarı Saltuk ve Melik Konstantin hakkında bak. P. Wittek, *Yazijioghlu Ali on the Christiyan Turks of the Dobruja*, *B S O A S* (1952) XIV 3. Aşağıda görüleceği üzere, Ankara ve Çankırı taraflarında mücâdeleye atılan bir Âli Bahâdır'ın (Aksarâyî, s. 74) mevcûdiyeti aynı şahsın bahis mevzuu olduğunu ve İstanbul'da ölümden veya gözüne mil çekilmekten kurtulduğunu, yahud onun mücâdeleleri tarihi daha sonraya alındığını gösterir.

İzzeddin *(Azadin)* in Altun-ordu Hanı'nı ve Bulgar kıralı Konstantin'i Bizanslılara karşı istilâya hazırlamış ve imparatorun düşmanları ile birleşmiş olması ile izah eder. Mihael'in bu sebeple sultanı Selçuklu emîrlerinden ayırarak Enez kalesine hapsettiğini ve onun İstanbul'da kalan «*Melik Konstantin*» adını alan küçük oğlunun hıristiyan dininde yetiştirildiğini yazarlar[72].

Altun-ordu han'ı Bereke, Hulâgü'nün emri ile girişilen bu düşmanca hareketleri dolayısiyle, imparatora karşı 20,000 kişilik bir ordu gönderdi; Bulgarları da bu sefere memur ederek Balkanlarda Bizans beldelerini müdhiş bir istilâya uğrattı. Âciz bir durumda kalan Bizans imparatoru bir mukavemet gösteremedi. Altun-ordu askerleri Enez'e gelip İizzeddin Keykâvüs'ü bir müddet kaldığı hapishaneden kurtarıp oğulları Mes'ûd, Geyûrmers ve diğerleriyle birlikte han'a götürdüler. Altun-ordu hükümdarı sultana çok ihsanlarda bulundu ve onu evlendirdi. Kendisine Suğdak ve Solhad şehirlerini irâd *(iktâ)* olarak verdi. Sultan Kırım sâhilinde 1279 (677) tarihinde ölünceye kadar sâkin ve şâhane bir hayat sürdü[73]. Oğlu Mes'ûd'un, daha sonra, Anadolu'ya geçip Selçuk tahtını elde ettiğini göreceğiz. XIV. asır başlarında bir Ceneviz vesîkası Kefe'de İzzeddin *(Sa-*

---

[72] Pachymeres, s. 190-198. Müellif sultanın, Altun-ordu'dan başka, Abaga ile de münasebette olduğunu söyler, ki bununla bir tenakuza düşer. Maamafih 'Aynî de Keykâvüs'ün yanında, hapishânede, Hulâgü'nün bir fermanı bulunduğunu, fakat bunun İmparatorun Sultana karşı bir tertibi olduğunu söyler (*'İkd*, s. 510).

[73] Nuveyrî, *Altun-ordu tarihine aid metinler,* nşr. Tiesenhausen - İ. H. İzmirli, İstanbul 1911, s. 261; Makrîzî, I, s. 588; *Baybars tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, s. 34; İbn Bîbî, s. 639; Aksarâyî, s. 76; Reşîdeddin, nşr. E. Blochet, s. 550; Zehebî, Ayasofya XX (3013), s. 227a; Baybars Mansûrî, Oxford, s. 187a; Yunînî, II, s. 198; 'Aynî, s. 559; D'Ohsson III, s. 479-480. Kaynaklar İzzedin Keykâvüs'ün Bizans'ta kaldığı müddet ve Altun-ordu'ya gidiş tarihi hakkında farklı rivâyetler vermekte, onun Bizans'tan kurtarılışı Bereke (1256-1266) veya Mengü-Timür (1266-1280) han zamanlarında gösterilmektedir. Yûnînî Bereke hanın 661 (1263) de Bizans üzerine ordu gönderdiğini, Rum ülkelerini yağma edip imparatoru kaçırdığını ve Sultan İzzeddin'i hapisten çıkartıp Sultan Baybars'ın elçisi ile birlikte Altun-ordu'ya, paytaht saray şehrine, getirttiğini ve Selçuklu sultanının durumunu Mısır Sultanına bildirdiğini yazar. Buna göre Keykâvüs'ün İstanbul'da ve Enez'de ikameti kısa sürmüştür, ki zaten diğer kaynaklar da hâdisenin Bereke han zamanında olduğunu belirtirler. Baybars ve Bereke'nin, Hulâgü ile harp hâlinde bulunmaları dolayısı ile, İlhan'ın arzusuna uyan Bizans'ı müttefikleri Sultan İzzeddin'i hapsetmesine ve elçilerin de tutuklanmasına müsâmaha göstermeleri düşünülemez. Nitekim Keykâvüs'ün İstanbul'a varışı ile Baybars'ın Bereke han'a gönderdiği elçilerin tevkifi aynı yılda vukubulmuş ve Altun-ordu hanını Bizans'a karşı sefere mecbûr etmiştir.

don) e aid bir sarayın mevcûdiyetini kaydeder[74]. Altun-ordu hanı bu seferî ile İzzeddin Keykâvüs'ü ve İstanbul'da tevkif edilen elçilerini kurtardığı gibi Hulâgü'nün tesiri ile düşmanca siyaset güden Bizanslıları da tedib eylemişti. Fakat ne İslâm ve ne de Bizans kaynaklarının dediği gibi gurbet hayatı süren Selçuklu sultanı böyle bir seferin yapılmasına ve hele Bizans tahtını elde etmek imkânına sâhip değildi.

Yakın-şark'ta Memlûk ve Altun-ordu gibi iki büyük devletin İlhanlılara karşı siyasî ve dinî sebeplerle olduğu kadar iktisadî ve kültürel münasebetler bakımından da sıkı münasebetleri İstanbul boğazı yolunun kendilerine açık bulunmasını gerektiriyordu. Zirâ şimalin köle ve câriyeleri, kürkleri İslâm dünyası için ne kadar lâzım idiyse İslâm dünyasının kumaşları, çeşitli mamul malları da şimal kavimleri için o derece mühimdi. İslâm devletleri için Rus köleleri de itibarda olmakla beraber askerlik için Kıpçak (Kuman) çocukları en mühim ihtiyacı teşkil ediyordu. Her türlü ticarî maddeler gibi köleler de Kırım sâhillerinde satın alınıp Sinop ve Samsun limanlarına çıkarılıyor; oradan Anadolu'da Sıvas, Suriye'de Halep Kıpçak köleler için bir pazar teşkil ediyordu. El-Omeri şimalde Kıpçak, Rus ve Çerkeslerin birbirlerini esir edip Suğdak'da Müslüman tâcirlerine sattıklarını, kıtlık zamanlarında bizzat aileler kendi çocuklarını bile bu tüccarlara verdiklerini yazar[75]. Kayseri-Suriye yolu üzerinde bulunan Yabanlu pazarı her yıl milletler-arası tüccarların toplandığı bir panayır *(foire)* olup şark-garp ve şimal-cenup malları burada mübadele olunurdu, ki bunlar arasında Kıpçak ve Rum köle ve câriyeleri en mühim bir ticarî madde idi[76]. Mısır-Suriye Memlûk imparatorluğu tamamiyle Kıpçak kölelerinden yetişen bir orduya dayanıyor; kumandan ve vâliler de bunlar arasından çıkıyor; ara-sıra da ilim ve kültür adamı da oluyorlardı. Selçuklular zamanından beri Mısır-Suriye'de kuvvetleşen Türkler ve Türk hâkimiyeti Kıpçakların gelmesi ile o derece arttı, ki Arap kaynakları Memlûkler imparatorluğuna artık «T ü r k d e v l e t i» *(Devlet üt-Türkiye)* adını veriyorlardı. Memlûkler zamanında Mısır'da Kıpçakça lûgat ve gramer kitaplarının yazılması da bu münasebetle kayde şayandır ve Türkçenin kazandığı ehemmiyeti gösterir. Nitekim Memlûk sultanları saraylarda ve askerleri de aralarında türkçe konuşuyordu.

İran Mogolları Türkiye'yi tamamiyle tahakkümleri altına alınca düşman bulundukları Memlûk ve Altun-ordu imparatorluklarının münase-

---

[74] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, II, s. 162; G. Bratianu, *Commerce Génois dans la Mer noire*, s. 219.

[75] *Mesâlik ül-Ebsâr*, Ayasofya 3416, s. 60a.

[76] Z. Kazvînî, *Aşâr ül-bilâd*, Beyrut 1960, s. 581.

betlerini bozmak ve bilhassa askerî kuvvetin kaynağı olan köle akınını önlemek için Anadolu yollarını kontrollerine almışlardı. Bu sebepledir, ki İstanul yolu hayatî bir ehemmiyet kazanmıştı. Nitekim Bizans müellifi Pachymeres: «Mısır sultanı Kuman (Kıpçak) lardan bir köle iken sultan olmuştu. O tebaasının kendi milleti ile ticarî münasebetlerini devam ettirmek istiyor; Mısırlıların Kıpçakları satın alıp hudutlarının muhâfazasına bırakıyorlardı. Fakat onları Karadenizden geçirmek zorluğu ile karşılaştıkları için bu denizin ağzını tutan imparatordan müsaade almışlar» derken durumu belirtiyor; hem de Rûm tarihçilerine mahsus bir millî gurûr ve taassupla bu müsaadenin kuvvet karşısında vukubulduğunu açıkça ifâdeden çekiniyordu[77]. İlhanlı hükümdarı Abaga İslâmın bu büyük sultanı ve mücâhidini: «Sen Sıvas'ta satın alınmış bir kölesin; dünya hükümdarlarına karşı nasıl muhalefet edebilirsin?» hitabı ile onu tezyife çalışıyor; Mogollara ve Haçlılara darbeler indiren Baybars'a karşı cihân hâkimiyeti şuûrunu ve intikam duygularını da bu suretle tatmin ediyordu[78]. Bu köle ticâreti Memlûkler için XIV. asırda da aynı ehemmiyeti muhâfaza ediyordu. Nitekim bu asırda Orta Anadolu hükümdarı Kadı Burhaneddin Mısır sultanı Berkuk'un elçilerine: «Bundan sonra Rûm (Anadolu) dan Suriye'ye Çerkes kölelerinin sevkine müsaade etmiyeceğim» dediği zaman bu lâtife ile karışık tehdid onlar için ciddî bir endişe mevzuu olmuştu[79]. Şimalden gelen, Anadolu şehir ve pazarlarında satılan bu Kıpçak kölelerin bir kısmını da Selçuklular alıyor; bu çocuklar büyük şehirlerde *gulâmhâne* adlı köle mekteplerinde *baba* denilen mürebbîler elinde dinî bilgiler, tahsil ve terbiye gördükten sonra Selçuk sarayına ve ordusuna, devlet adamlarına ve zenginlere veriliyorlardı. Bu kölelerden başka Selçuklu ordusunda çeşitli Türk ve yabancı kavimler yanında ücretli Kıpçak askerlerine de rastlanıyordu. Bunların mühim bir kısmı da Kafkaslardan gelmiş; uzun müddet hıristiyan Gürcülerle müttefik olarak ırkdaşları Selçuklulara karşı savaşlarda bulunmuş; bunların bir kısmı da Gürcistan'da ve Şarkî Anadolu hududlarında yerleşmiş ve hıristiyan da olmuştur. Fakat nihâyet çoğu İslâm devletlerinde olduğu gibi Türkiye'de de asker olup yine ırkdaşları ile birleşmişlerdir.

---

[77] Pachymeres, trc. Cousin, *Histoire de Constantinop*, s. 145-146.

[78] Zehebî, Ayasofya 3416, s. 302a; 'Aynî, XIX, s. 549; Makrîzî, I, s. 574; «*Ente memlûk ve ubi'te fî Sıvas, fekeyfe yuslahu leke tehâlefe mulûk el-arz*».

[79] *Ba'd ezin ruhsat ne hâhem dâd ki gulâm-i Çerkes ez Rum be-Şâm bürend ve hırkat-i în latîfe dağ-i infiâl bir ciger-i işân nihâde bud* (Aziz Esterâbâdi, *Bezm u Bezm*, s. 342; O. Turan, *Altun-aba vakfiyesi*, Belleten XLII, s. 215.

Altun-ordu devletini Mogollar kurmuş olmakla beraber yine esas kitleyi Kıpçaklar ve diğer Türkler teşkil ettiği için Tatarlar burada Türkistan ve İran'dan daha önce Türkçe konuşmağa başlamış ve Türkleşmişlerdir. Bu Türkleşme faaliyeti İslâmlaşma ile birlikte gelişiyordu. Mogollar Kıpçakları büyük bir ölçüde imha etmiş; kalabalık bir Kuman kitlesi de Balkanlara göçmüş ise de yine çağdaş Avrupalıların *Kumania* (Kuman-ili) ve Müslüman müelliflerinin de *Deşt-i Kıpçak* adını verdikleri cenubî Rusya bu Türklere aid bulunuyordu. Şamanî dininde olan büyük Kıpçak kavmi şarkta İslâm ve garbde de misyoner papazların tesiri ile hıristiyan olup tedricen diğer kavimlere karışıp temsil ediliyorlardı. Türkistan âlim ve din adamlarının tesiri ile yayılan İslâmiyet Bereke Han'ın ihtidâsı ile kuvvetlendi. Altun-ordu ve Memlûk devletleri Anadolu Türklerinin Mogollara karşı nefretlerini bildikleri için Türkiye'de Tatarlarla mücâdelenin sembolü olan İzzeddin Keykâvüs'ü tutmuşlardı. Memlûk ve Altun-ordu cephesi Mogollara karşı Anadolu Türkleri ile uğraşmışlar ve, ileride göreceğimiz üzere, Memlûkler Anadolu üzerinde mühim savaşlara girişmişler ise de İlhanîleri Anadolu'dan atmağa muvaffak olamamışlardı. Bu mücâdele İran Mogollarının İslâmiyeti kabulünden sonra da devam etmiş; fakat Altun-ordu'da zuhûr eden feodal çarpışmalar bu devletin cenubda artık siyasî bir rol oynamasına imkân vermemiştir[80].

Sultan İzzeddin Keykâvüs on bir yaşında tahta çıkmış üç yıl tek başına, dört yıl diğer kardeşlerile birlikte saltanat sürmüş; iki yıl tekrar tek başına sultan olmuştur. 1254—1256 arasında Selçuklu devletini onunla Kılıç Arslan arasında taksim ettiler. Sonra birkaç ay saltanat hukukan boş kalır ve Kılıç Arslan tek başına hüküm sürer. 1259 — 1262 de tekrar devlet taksim edilir ve nihâyet Kılıç Arslan'ın idâresine geçer. İzzeddin Keykâvüs böylece 16 yıllık çok dağdağalı bir hükümdarlıktan sonra 27 yaşında saltanatı ve vatanını terk etti. Bir müddet İstanbul'da ve on beş yıldan fazlası Kırım'da olmak üzere 17 yıl gurbet hayatı geçirir. Karadeniz'in şimal sâhilinde oturan sultanın orada Türkiye'den gelenlerle görüştüğü, hattâ son veziri Fahreddin Ali'nin kıymetli hediyelerini aldığı görülüyor. Ölümünde takriben 44 yaşında idi. Kaynaklar onun ahlâkî zaaflarını hep hıristiyan dayılarına atfeder. Anasının da ihtida etmediği gözüküyor. Bütün gayretlere rağmen bir yandan bu aile muhiti ve gençliği, öte yandan da Mogol baskıları ve devlet adamlarının ihtirasları sultanın devrinî ve kendisini daimî buhranlara düşürmüştür. Bununla be-

[80] Bak. A. Y. Yakubousky, *La Horde d'Or*, Paris 1939 (*Altın-ordu*, trc. Hasan Eren) İstanbul 1955.

raber o yine de Mogollara karşı Türk istiklâli ve İslâm cihâdının bir temsilcisi sayılmıştır. Zira Türkiye daima Mogol istilâsının ağırlığı altında ezilmiş ve o da bundan kurtulmağa çalışmıştır. Bu durum dolayısiyle Mısır ve Altun-ordu İzzeddin'i bu dâva için tutmuşlardır.

Bu dahilî mücâdeleler memleketi çok sarsmış; çok zaman şehirlerde ve bizzat Konya'da bile nizâm ve âsâyiş bozulmuştur. Mevlânâ Celâleddin'in bir mektubu bu bakımdan mühimdir. Filhakika o bu mektubunda nâiblerin efendisi diye bir devlet adamına, «*evlâd*» hitab ettiği bir müderrisin bir işi için tavsiyelerde bulunurken Konya'nın en büyük şehir olduğunu, nâibin askerleri ile hududlara gittiği zaman o taifenin (*runûd*, eşkiya) şehirde mevcûd muhâfızlar ve kalabalık bir halk arasında bile şehirlilerin mallarını alıp götürdüklerini, geceleyin evleri basıp kadın ve çocukları öldürdüklerini, eğer askeri ile gelmese idi çok tahribat olacağını ve çok kanlar dökületeceğini ifade etmekle bu dahilî çalkantıların memleketi ve bizzat paytahtı ne derece sarstığını belirtir[81].

[81] *Mevlânâ'nın mektupları*, nşr. F. N. Uzluk, s. 66-67; trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, s. 93-94.

XII

MUÎNEDDİN PERVÂNE DEVRİ
(1262 — 1277)

1. Mogol İstilâsı ve Türkmen Muhacereti

Mogol istilâsı tarihin en kudretli ve şiddetli hareketlerinden birini ve belki de birincisini teşkil eder. Bütün Asya'yı, Şarkî ve Orta Avrupa'yı alt-üst eden bu istilânın en müdhiş neticeleri, şüphesiz, geniş hududları ile Türkistan, Hârizm, Horasan, İran, Irak'ta, göçebe bozkırlarında ve nihâyet Anadolu'da kendini göstermiştir. Filhakika bu ülkeler milyonluk şehirleri ve vilâyetleri ile harâbeye çevrilmiş; insanlar yüzbinlerce katliâmlara uğratılmış ve İslâm medeniyeti de çökertilmiştir. Öyle ki büyük merkezlerden çoğu asırlar zarfında bir daha mamûr olamamış ve hayata kavuşamamıştır[1]. Bu müdhiş tahribat ve kıtallerin en ağırını da Türkistan, İran ve bozkırların göçebe halkları geçirmiştir. Türkiye'de Erzurum, Erzincan, Kayseri, Ahlat ve diğer şehirler ve ahalisi de aynı felâketlere uğramış; bilâhare hemen bütün Anadolu halkı da büyük kayıplar vermiştir. 1243 yılında Köse-dağ bozgunu ile Türkiye'de Selçuklu devlet nizâmı sarsılmış; Türkler gittikçe ağırlaşan Mogol baskısına, müdahalelerine ve malî tazyiklerine uğramış bulunmakla beraber Anadolu'da gelişen iktisadî ve medenî yükseliş, milletler-arası ticâret yolları daha 30 yıl devam etmiş ve bu sâyede umumî tekâmül pek fazla sarsılmamıştır. Filhakika Mogollar gittikçe vergilerini ve askerî masraflarını arttırdıkları, yeni istilâ ve savaşlar olduğu halde bu devir Türkiyesinde inşâsına şâhid olduğumuz câmi, medrese, kervansaray, hastahane, türbe ve imâret gibi medeniyet âbideleri de buna delâlet eder. Fakat Muîneddin Süleyman Pervâne'nin 1277'de idâmından sonra Türkiye tamamiyle Mogol tahak-

[1] Bu husus için tafsilât «*Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*» (s. 368-387) de vardır.

kümüne düşmüş; İlhanlı idârecilerin soygunları, çeşitli savaşlar ve isyanlar tam bir medenî sukûta sebep olmuştur. 1277—1318 arasında gölge hâlinde bir Selçuklu hânedânı yaşamış ise de devlet fiilen mevcûd olmamış; iktisadî, içtimaî ve medenî hayat tamamiyle çökmüştür. Selçuklulardan ve Türkmenlerden sonra Anadolu'da bulunan bizzat Mogol vâlilerinin İlhanlı devletine karşı isyanları da bu umumî sukûtu derinleştirmiştir. Mogol istilâsı önünde kaçıp Anadolu'ya sığınan Türkistanlı ve İranlı pek çok âlim, sanatkâr, mütefekkir, şâir, edîb ve mutasavvıflar bu memlekette yükselen Türk-islâm medeniyetinin gelişmesinde mühim bir rol oynamış ise de 1277'den sonra hüküm süren umumî sukût bu inkişafı da durdurmuş; Uc'larda kurulan Türkmen beglikleri bir derece ilim ve kültür sâhiplerine sığınak vazifesi görmüştür.

Mogol istilâsı önünde kıtaldan kurtulan insanların ve husûsiyle göçebelerin dalgalar hâlinde Anadolu'ya göçmeleri Türkiye için bir bakıma Mogol felâketinin müsbet bir neticesi olarak kayda şâyândır. Gerçekten ilk Selçuklu devrine benzer bir nüfûs akınının bu memlekete vukubulması Türkiye tarihinde yeni bir âmil olarak üzerinde durmayı gerektirmektedir. Zirâ Mogol istilâsı altında Selçuklu devleti çökerken yeni gelen büyük Türkmen kitleleri Anadolu'nun fethini ve Türkleşmesini ikmal ediyor; Türkiye ve Türkler de yeni bir hayâtiyete kavuşuyor; Anadolu son sözünü söylemeğe hazırlanıyordu. Malazgirt zaferini müteakıp Türkistan nasıl bir insan selini Anadolu'ya akıtıyordu ise Mogol istilâsı da hemen aynı derecede bir nüfûs hareketini bu ülkeye doğru zorlamış ve sevketmişti. Bu yeni göçler Türkiye tarihinde büyük bir âmil olduğu için bundan sonraki devrin anlaşılması bu nüfûs hareketlerinin de umumî çizgileri ile seyrini meydana koymayı zarûri kılar.

Mogol istilâsı karşısında en mühim mukavemet seddini kurmağa çalışan Hârizm sultanı Celâleddin Mengü-birti'nin ordusu önünde ve arkasındaki göçler bu selin en taşkın zamanlarıdır. Bu hükümdarla birlikte bulunan ve onun hayatını yazan Muhammed Nesevî bu muhaceret hâdisesini tasvir ederken: «Türkmenlerin Azerbaycan'da, Karabağ ovalarında çekirgeler gibi kaynaştığını» ve Şarktan-Garba doğu bu insan selinin Aras nehri köprüsünü nasıl izdiham dolayısiyle geçemediklerini anlatır[2]. Coğrafyacı Zekeriya Kazvînî de: «Mugan, geniş ovaları ve otlakları ile Türkmenlerin yur-

[2] Muhammed Nesevî, *Sîretu Celâleddin Mengü-birti*, nşr. O. Houdas, Paris 1891, s. 159, 223, 225, 226, 229.

du idi. Bugün (1280 yılı) Tatarlar bu havâliyi kendilerine kışlak yaptıkları için Türkmenler buralardan göçtüler» der[3]. Karahan'ın idâresinde bulunan 60,000 Türkmen Gürcistan'a akın ettikten sonra Aras vâdisi, Sürmeli ve Valaşgird (Eleşgird) e ve Mogollardan sonra Gürcülerin takibi ile Ahlat'a kadar ilerledi. Azad Musa'nın kumandasında bulunan 60,000 hane (çadır) bir Türkmen halkı da Pasinler'de kışlak ve Parhar *(Parkhal)* dağlarında yaylak yapıyordu[4]. Şarkî Anadolu'yu dolduran Türkmenler Selçuklu devlet nizâmını sarsıyor; göçebe ve yerleşik halklar arasında hayatî zarûretlerle başlayan mâcâdeleler iki tarafı da huzûrsuzluk ve ıztırablara uğratıyor; nizâmı korumak isteyen devleti de sıkıntılara düşürüyordu. Yukarıda tedkîk ettiğimiz Babaî isyanı adını alan büyük göçebe hareketi de bu iktisadî ve içtimaî huzûrsuzluğun bir eseri olarak teşekkül etmiş; Baba Resûl'ün Türkmenlere hayat ve iktidar vaadları onun dinî nüfûzunu artırmış ve Selçuklu devletinin sarsılmasına sebep olmuştur. İsyanın bastırılması ile Türkmenlerin büyük bir kısmı Şarkî ve Orta Anadolu'dan bu ülkenin cenup, garp ve şimal Uc (hudud) larına kaymışlardır.

Selçuklu Türkiyesi Ucları daima göçebelerin yurdu olup bu bölgeler onlar tarafından fethediliyor ve Türkleştiriliyordu. Fakat Mogol istilâsı Uclara çok daha kesîf bir nüfûs yığmıştı. Bizanslılar henüz İznik'ten İstanbul'a taşınmadığı zamanda, 1261'den önce, bu kesâfet hakkında elimizde mühim rakamlar vardır. İbn Sa'îd'e göre Denizli, Honas ve Dalaman çayı havâlisinde 200,000 hane (*beyt*, çadır) bir Türkmen göçebe halk yaşıyordu. Sultan Öyüğü (Eskişehir)den Kütahya'ya kadar uzayan dağlarda 300,000 ve Kastamoni bölgesinde de 100,000 çadır halk yığılmıştı. Sadece göçebelere aid bu rakam takriben 5,000,000 insana tekabül etmekte ve yeni göçlerin ne kadar insan getirdiğine dair bir fikir vermektedir. Denizli'den garbe doğru uzayan dağlar bu göçebelerin yaylâları olduğu için buralara «Türkmen dağları» *(Cibâl üt-Türkmen)* adı verilmişti. Eski İslâm kahramanı Battâl Gâzi'nin hâtıraları ve ona aid destânî rivâyetler bütün Anadolu Türkleri gibi bu göçebeler arasında da çok canlı yaşadığı için Dalaman çayının kaynakları istikametinde bulunan mezarına (Seyyid Gâzi) atfile bu çaya da «Battâl nehri» deniliyordu. Bu göçebeler devamlı olarak Bizans topraklarına akın yapıp hududları genişletiyor; esir aldıkları köle

---

[3] Zekeriya Kazvînî, *Âşâr ül-bilâd*, nşr. Wüstenfeld, Leipzig 1848, s. 379.

[4] Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 532-33, 626-28. Gürcü kaynakları ilk Selçuklu fetihleri devrinde Türkmen göçleri gibi bu sefer de muhaceretin sel hâlinde cereyan ettiğini gösterirler.

ve câriyeleri tüccarlara satıp dünyanın başka ülkelerine sevki ile de para kazanıyorlardı. Bunların imâl ettikleri «Türkmen halıları» da her tarafa gönderiliyordu. Bu havâlinin ormanlarından Mısır'a yapılmakta olan kereste ticâreti de artık Türkmenlerin elinde idi[5].

Türkmen kitlelerinin Uclara yığılması ve fetihleri Bizans kaynakları tarafından da aynı şekilde tasvir edilmiştir. Bir müellif: «Mogolların püskürttüğü Türkmenler vilâyetleri istilâ ediyor ve Rumları sıkıştırıyorlardı. Onlar Tatarlar önünde nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa Romalılara (Bizanslılara) karşı da o derece erkekçe davranıyorlardı. Bu sebeple Mogol istilâsı onların felâketine değil saâdetine hizmet ediyor. *Paphlagonia* (Kastamoni, Bolu) ve *Pamphylia* (Göller) bölgesinden akan Türkmenler Roma topraklarını yağmalıyorlardı» ifâdeleri Ucların fethi ve Türkleşmesi hâdisesini güzel canlandırmaktadır[6]. Başka bir Bizans vekayi-nâmecisine göre Menderes havzasını yalnız halkı değil hücrelerine yerleşmiş râhipleri de terk etmiştir. Türkler müdafaasız beldeleri işgâl ederek zaferlerinin yemişlerini toplayorlardı. Herkes bir yana koşuyor; ancak müstahkem yerlere kaçanlar kurtuluyordu. O zaman acınacak bir durumda bulunan bütün köylülerin İzmit *(Nikomedia)*'e doğru kaçtıkları gözüküyordu. Bu göç ve kaçış tam bir izdiham hâlini almış; anasını, babasını, karısını, kocasını ve çocuklarını kaybedip ağlamıyan kimse kalmamıştı. İstilâ, böylece, İznik ve

---

[5] İbn Sa'dî, *Kitâb Bast al-Arz*, s. 117-118. Bu mühim eserin nâşiri Türklere ve Anadolu'ya aid isimleri tamamiyle yalnış basmış; biz doğrularını Bibliothèque nationale (Ar. 2234, s. 98a, 99, 106a) yazmasını istinsah ettiğimizden metni ona göre düzelttik. Ebî'l-Fidâ coğrafyası ve ondan alan muahhar bazı eserler hep bu hatâları tekrarladığı için son araştırmacıları da yanlış hükümlere sevketmişlerdir. Meselâ İbn Sa'îd Kayseri ile Sıvas arasında yolcular için 24 han olduğunu söylediği halde Ebî'l-Fidâ bu hanları Sıvas'ta göstermiş ve tedkîklerde de böyle sanılmıştı. Yukarıda Eskişehir *Sultan-Öyüğü* adı ile yazılmıştır. Herevî de XII. asırda aynı ismi verir. Burasının I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı giriştiği meydan muharebesinde karargâh yaptığı tepe olduğunu ve bu sultana nisbetle bu adı aldığı gözüküyor. Bu münasebetle Halep muhasarasında Alp Arslan karargâhının da *Tell-Sultan* (Sultan tepesi) adını almasını ve Osmanlı devrinde de Türkçe Sultan Öyüğü ismi ile anılmasını da (bak. *Türk Cihân hâkimiyeti*, II, s. 78) hatırlatmak yerinde olur. Osmanlı kaynakları da asırlarca Sultan Öyüğü adını muhâfaza etmiş; fakat muahhar neşriyatta bu isim yanlış olarak Sultan Önü sanılmıştı.

[6] N. Gregoras, I, s. 137; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. O. Ş. Gökyay, Ankara 1944, s. 16.

Bursa kapılarına kadar ilerledi[7]. XIII. asrın ikinci yarısından sonra garbî Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi hakkında bu tasvirler Türkmen hayatiyetini meydana kor. Türkmenlerin Ortodoks râhipleri ile anlaşarak Rum beldelerine muhacırlar yerleştirdiklerine dair kayıdlar da Bizans'ın maddî-manevî ne derece bir sukût içinde bulunduğunu göstermek bakımından çok mühimdir[8]. Bu göçebe akınları esnasında, diğer yerli halklar gibi, Rumlar da ne kadar şikâyetçi ise ilk bir Türkmen begliğinin kurulması ile derhal nizâm ve adâletin tesisi sâyesinde de o derece memnun kalıyorlardı. Zirâ Selçuklu ve Osmanlı devletleri ile bu küçük beylikler arasında bir fark kalmıyor; Türk han ve sultanları ile begler aynı siyasî ve idarî zihniyet ve olgunluğa sâhip bulunuyor; bu sebeple de Selçuklu devrinde gördüğümüz gibi Ermeniler, Süryanîler ve Rumlar nasıl Türk idâresini Bizanslılara tercih etmişler ise şimdi Türkmen beylikleri de aynı şekilde karşılanıyorlardı.

Büyük Türkmen göç ve akınları sâyesinde XIII. ve XIV. asırlarda Garbî-Anadolu Selçuklu idâresinde bulunan Orta-Anadolu'ya nazaran daha kesif bir şekilde Türkleşmiştir, ki bu husus Osmanlı tahrir defterleri ile de açıkça meydana çıkmıştır[9]. Bu da Türkmenlerin çokluğu, yakınlık dolayısıyle Hıristiyan halkın Bizans topraklarına ve Balkanlara çekilmesi ile alâkalıdır. Bizans imparatorluğu Balkanlara gelen Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kuman (Kıpçak) Türklerini Rum-eli'de olduğu gibi Anadolu'ya da gönderip iskân etmiş; onları hudud muhâfızı olarak evvelce Araplara, sonraları da Selçuklulara karşı kullanmışlardır. Bu hâdiseler arasında bu devre aid bir misal bu Türkleşmede Şamânî veya henüz hıristiyanlaşmış Türklerin de rolünü belirtir. Filhakika İznik'te hüküm süren Bizans imparatoru Vatatzès (1222—1254) Balkanlardan bir defa 10,000 hanelik bir Kuman halkını, Müslüman Türklere karşı, Frikia bölgesinde iskân etti. Bu iskân dolayısiyle imparatoru öğen bir vesîka dikkate şâyândır: «Sen onların neslinden Şarkta hizmete elverişli bir millet yarattın. Onların (yâni Kuman'ların) oğulları sâyesinde İranlıların (Türklerin) durdurulmaz istilâlarını yatıştırdın» ifâdesi bu Türklerin de bilâhara Müslüman ırkdaşları arasında kaynaştıklarına delâlet eder[10]. Osman Gâzi'nin sâdık dostu ve savaş arkadaşlarından meselâ Köse Mihal begin bu Kumanlardan olduğunu tahmin etmek mümkündür.

---

[7] Pachymeres, terc. Cousin, *Histoire de Constantinople*, VI, s. 262, 725.

[8] P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 15, 18, 25, 26.

[9] Bu nüfûs münasebetiyle O. L. Barkan, *Tarihî Demografi Araştırmaları*, (TM. X, s. 11) adlı araştırmasına da bakınız.

[10] N. Gregoras, I, s. 37; *Menteşe Beyliği*, s. 13.

I. Süleyman-şâh, 1082 senesinde, Çukur-ova'yı fethedince orasını Türkleştirmeğe ve Suriye'den din adamı ve kadı getirterek islâmlaştırmağa çalışmıştı. Fakat on beş yıl sonra Haçlı ve Bizans istilâları ve nihâyet şarkta sıkışan Ermenilerin bu havaliye göçleri bu bölgede bir Ermeni prensliği ve kırallığının kurulmasına sebep olmuş; bu havâlinin Türkleri öldürülmek ve oradan uzaklaştırılmak suretiyle Kilikya gittikçe etnik hüviyetini değiştirmiş; Ermenilerle iskân olunmuş; Haçlı komşular ve jeopolitik imkânlar sâyesinde bu küçük kırallık birkaç asır yaşayabilmiştir. Bu kırallık Türkiye Selçukluları, Halep Atabeyleri, Memlûk devleti ve Karamanlılar tarafından daimî sıkıştırılırken onun hududları da göçebe Türklerin yığıldığı Uclardan birini teşkil ediyor. Onlar fırsat buldukça Kilikya hududlarını aşıyor; hattâ bu bölgede sürüleri ile yaşıyor; akın ve mücâdeleleri sıklaştıkça Ermeni hücûmları ile da geri çekiliyorlardı. Esasen bu bölge Maraş, Halep ve Torosların şimali taraflarında kesif Türkmenlerle daimî sarılı idi. Ermenek havâlisi Alâeddin Keykubâd zamanında fethedilince vâlisine nisbetle K a m e r e d d i n - i l i adını almış ve bölge Türkmenler ile doldurulmuş; Mogol istilâsı üzerine burada kesâfeti artan Türkmenler arasında Karamanoğulları meydana çıkmıştı. Maraş tarafları da Ağaç-eri Türkmenlerinin merkezi olmuştu. Atabeyler zamanında Halep ve kazaları kesif Türkmen kitleleri ile dolmuştu. İbn Şeddâd yalnız Halep şehir ve mahallelerinde 150,000 Türkmenin yerleştiğini yazar, ki Haleb'in büyük ve mamûr Yarukıyye mahallesi Yaruklu Türkmenleri tarafından kurulmuş ve iskân edilmişti. Bu mahallede Türk beylerine aid câmi, medrese, hastahane ve zâviye olarak pek çok hayır eseri vardı[11]. Sadece Türkmen adı taşıyan on beş mescidin bulunduğunu,

---

[11] İbn Şeddâd eserinde Haleb'in dışında *Yarukiye* mahallesinde bu Türkmenlere aid şu mescidlerin mevcûdiyetini yazar: İzzeddin Yarûkî, Yusuf bin Sunkur Yarûkî, Şuâyib Yarûkî, Ahmed Türkmanî, Süleyman Yarûkî, Şeyh Ali Türkmanî ve Halil Yarûkî, Türkmen pazarı *(Sûk ul-Türkmân)* nda da Barak, Kımık, Avşar, Yağı-basan ve Haci Ahmed Yarûkî adlarını alan mescidler olup hepsi on beştir. Haleb'de ilk medrese de Züccâciye adını taşır ve Artuk oğlu Süleyman tarafından 516'da inşâ olunmuştur. Avşâriye medresesi de Yaruk Türkmenlerinden İzzeddin Avşar tarafından yapılmıştır. Bu Türkmenlerin hamam ve başka eserleri de kaydedilmiştir. Müstevfî (maliyeci) Kerim üd-devle bin Şerrâre'nin defterine göre Haleb'in yalnız şehir vergileri XIII. asır başlarında, 43 kalem olarak, 17,895,000 dirhem tutuyordu, ki bugünkü paramız ile takriben 360,000,000 lira eder. Bu vergiler arasında Türkmen pazarı *(Sûk ül-Türkman)* nın tahsilâtı da 360,000 dirhem yâni 7,200,000 lira idi (*Alâk ül-Hatîra*, s. 22a-24b, 32b, 36b, 41a-42). Bugün bir kısım kazaları Türkiye hududunda kalan Halep ve kasabalarında Atabegler ve, Mogollardan kaçtıktan sonra, Memlûkler zamanında Türkmenler nüfûsun çoğunu teşkil ediyordu. Baybars zamanında

Haleb'e tâbi bazı kasabaların da yalnız Türkmenlerle meskûn olduğunu biliyoruz. Tatarlar Haleb'i istilâ edince, rivâyete göre, 20,000 hane Türkmen Ermeni kıralı Hetum'un memleketine sığınmış. Bir kısmı da 1261 (659) senesinde sâhillere kadar kaçmıştı. Ermeni kıralı 1180 (576) yılında Türkmenlere kendi ülkesinde, hayvanları ile birlikte, oturma hakkını tanıdı ise de az sonra tecâvüze girişince Selâhaddin Eyyûbî'nin bir tehdidi ile göçebeleri serbest bıraktı. Bunlar 10,000 çadır halkı hâlinde Kilikya'da kışlayordu. Atabeg Nureddin Mahmud Türkmenleri Suriye sâhillerinde de yerleştirmiş ve oraları kendilerine vermiş; bu sâyede de bu bölgeyi Haçlılara karşı onların muhâfazasına emanet etmişti[12].

1275 senesinde Müslümanlardan bir gurup halk Tarsus'a gidip orada ölen Abbasî Halîfesi Me'mun'un mezarını ziyâret etti. Fakat kıral Leon onları hapsedince Sultan Baybars'ın bir ordusu ve Türkmenler Kilikya'ya girerek Ayas (Yumurtalık), Misis ve Tarsus'a kadar varıp halîfenin mezarında namaz kılıp dua ettiler. Askerlerin bir kısmı kıralın paytahtı Sis (Kozan) e kadar ilerleyip yağma yaptılar. Memlûk ordusu çekilince Ermeniler bu Türkmenleri öldürdü; ailelerini esir ve mallarını yağma ettiler. Buna mukabil 1276 büyük bir Türkmen gurupu Maraş tarafından Çukur-ova'ya inince kıral, amcası Sempad kumandasında, onlara karşı bir ordu gönderdi; fakat başda kumandan olmak üzere otuz Ermeni beyi Türkmenler tarafından öldürüldü; kendileri de mühim kayıplara uğradı. Böylece bir kısım Türkmenler her yıl Kilikya'da kışlar ve Ermenilerle daimî savaşırlardı. Suriye-Anadolu, Ayas *(Lajasso)* ve Kayseri arasında işleyen büyük ticâret kervanları, sık-sık, Ermenilerin ve Türkmenlerin baskınlarına hedef oluyordu. Ermeniler Mogollara dayanarak, 1276 senesinde, Suriye'den Kayseri'ye gelmekte olan büyük bir kervanı basınca Türkmenler de Kilikya'dan çıkan bir kervanı Ereğli civarında soydular. Kervan 80 tüccara aiddi; yalnız bir hıristiyan tâcirden 120,000 altun dinâr aldılar. 1282 yılında Sîs (Kozan) den Türkiye'ye şeker, sabun, kurşun ve pamuk yüklü büyük bir kervan da Haleb'den ilerleyen 600 kişilik bir süvari kuvveti tarafından yağmalandı. Bu haber üzerine Anadolu emîrleri bu akıncılara karşı çıkarak bunlardan bir kısmını öldürdü ve yaraladılar; kaçanları da Ereğli'ye kadar takip ettiler. Mogollara ve onların

---

Telbaşer gibi bazı kasabalar yalnız Türklerle meskûn idi. Antep, daha sonra Antakya da bu durumda idi (s. 58b). Esasen Halep ve kazalarında yerleşenlerden başka göçebe Halep Türkmenleri çok kalabalık olup bunlar yazları şimale Sıvas'a kadar çıkıp yayla yaparlardı. *Türkman-i Halep* Osmanlı devrinde de büyük bir cemaat olarak meşhûr idi.

[12] İbn Şeddâd, s. 82b, 83b, 92b.

Anadolu'daki tâbilerine düşman olan Karamanlı Güneri Bey, Memlûklerle müttefik oldukları için, onları kendi adamı bulunan Mübârizüddin Saru ve Şücâeddin Hucendi ile birlikte Bulgar dağına doğru ilerledi ve Memlûk askerleri oradan geri döndüler. Karamanlılar Mut ve Silifke yolu ile devamlı olarak Ermeni beldelerini aldılar. Böylece Ermeni kırallığı Selçuklulardan sonra Karamanoğulları, Memlûkler ve Türkmenler tarafından tedricen eridikçe bu memleket Türkmenlerle doluyordu. Çukurova'yı XV. asırda ziyâret eden Fransız seyyahı Bretrandon de la Broquière bu havâlinin hep Ramazanoğulları tarafından iskân edildiğini söyler. Bu Türkmenler arasında Oğuz boylarına mensup Üç-ok ve Boz-ok kollarından Afşar, Bayındır, Kınık, Döger, Bayat, Beğdili, Üregir boyları, Ağaç-eri ve Varsak âşiretleri bulunuyordu. Ramazanoğulları Üç-ok'lara, Dulgadır oğulları Boz-ok'lara, Taşkun oğulları Beğdili'lere ve Sâlim Bey cemâati de Dögerlere mensup idi. İsa Bey idâresinde bulunan Varsaklar da Tarsus dağlarında oturuyordu[13].

Şarkî Karadeniz sâhilleri iki yoldan istilâya ve Türkleşmeye marûz kalıyordu. Bunlardan biri Karadeniz dağlarında yayla yapan veya Harşıt çayı gibi vâdilerden ilerleyen Türkmenler sâhillere iniyordu. Fakat Samsun'dan deniz kenarını takibeden yayılma ve Türkleşme hareketi daha sağlam gelişiyordu. XIII. asrın ikinci yarısında Selçuklular Mogol istilâsı altında ezilirken bu sâhillerin Rumlara karşı müdafaası Çepni Türkmenlerine kalmıştı. Bu kuvvetli Oğuz boyu devamlı surette sâhilden ve cenup dağlarından ilerleyerek bu bölgeyi Türkleştiriyorlardı. Samsun ve Ordu arasında hıristiyanlığı kabûl eden âsi Çan kavmi de bu Türkmen fetihleri ile tedricen tarihe karıştı. Trabzonlu Rum vakayi-nâmecisi Panaretos XIV. asırda Çepniler *(Tzapnides)* in Tirebolu'ya kadar vardıklarını söyler, ki bunlar Gümüşhane tarafından gelmişlerdir. Bir Bizans kaynağına göre «Erzincan'dan Amasra'ya kadar bütün sâhil bölgeleri *(Kol-*

---

[13] Baybars Mansûrî, s. 50b, 128a-129; Muhyiddin Abdüzzâhir, s. 77b; Ebû'l-Ferec, s. 453-454; Urfalı Vahram, Haçlı külliyâtı, I, s. 526, 528, 530; İbn Hacer, *Enbâ ül-Gumr* (Köprülü 1007), s. 15a, 38b; *İcâbet üs-Sâil*, Bibl. Nat. Ar. 4437, s. 46a-47b; *Kevkeb ül-Mülk ve Mevkib üt-Türk*, Cambridge Qq. 64, s. 176a, 179a-180a; el-Omeri, *et-Ta'rîf;* Broquière, *Voyage d'Outremère*, nşr. Ch. Schefer, Paris 1892, s. 83-86, 94. Ermeni Vahram da «Türkmenler eskiden beri göçebe olup güttükleri sürüleri ile kışın Kilikya'da yaşarlar. Sultan (Baybars) ın ordusuna katılarak askerin yekûnunu kabartır ve memleketi istilâ ederler» der. Arap kaynaklarının kayıdlarına göre Ermeni kıralı ve hükûmeti Memun'un mezarını ziyâret eden dervişler arasında Baybars'ın tebdil-i kıyâfet gelen hususî adamlarının tedkîklerde bulunduğu kanaati vardı.

kid) Çepniler *(Tzapnides)* elinde bulunuyordu». Bazı Avrupalı tarihçiler bu *Tzapnides* (Çepni) leri anlayamadığı için bu ismi Çan *(Tzan)* kavmi sanmışlardı. Çan kavmi ekseriya Trabzon Komnenleri ile mücâdele hâlinde idiler. Onlara nisbetle de Samsun-Ordu arası ve hususiyle bu havâlinin dağları yakın zamanlara kadar C a n i k adını muhâfaza etmiştir. Selçuklular da bu havâliye ve bu sebeple de bazen Trabzon devletine Canik veya *Cənit* ismini veriyorlardı[14] Ucların Türkmenler tarafından iskânı, fethi ve Türkleşmesi hakkında bu toplu bilgi eserin çeşitli bahislerinde sırası geldikçe genişletilmiştir.

2. Türkmenlerin Mücâdeleleri ve Beyliklerin Teşekkülü

Mogollara dayanan ve onları maharetle idâre eden Muîneddin Süleyman Pervâne 1262 senesinde II. İzzeddin Keykâvüs'ü Konya tahtından atıp IV. Kılıç Arslan'ı tek başına Selçuklu sultanlığına getirmiştir. Kılıç Arslan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ortanca oğlu olup bir Rum câriyeden doğmuştur[15]. Güyük Han 1246'da tahta çıkış kurultayı için, bütün hükümdarlar gibi, Selçuklu sultanını da Karakorum'a dâvet edince Sultan İzzeddin kendi yerine kardeşi Kılıç Arslan'ı, Bahâeddin Tercüman ile birlikte, göndermişti. Rükneddin Kılıç Arslan Mogolistan'dan dönerken handan aldığı bir yarlığ ile, 1249 senesinde, Sıvas'a gelince kendi sultanlığını ilân ve ağabeğisini azletti. Fakat Celâleddin Karatay araya girerek, taht mücâdelesine meydan vermemek maksadiyle, üç kardeşi birlikte Selçuklu Sultanı ilân etti. Bununla beraber iki tarafa mensup adamlarının ihtirasları bu müşterek hâkimiyetin devamına engel oldu. Bu sebeple Konya'dan kaçan Kılıç Arslan Kayseri'ye varıp tekrar saltanatını ilân etti ise de iki taraf arasında, 1254 (652) de vukubulan muharebede Kılıç Arslan yine mağlûp oldu ve Ulu-borlu (Borgulu) kalesinde hapsedildi. Bununla beraber Kılıç Arslan'ı ve onun yanında olan Muîneddin

---

[14] İbn Bîbî, s. 729; Panaretos, trc. Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, XX, s. 504; Chalcondylas, *Histoire génèrale des Turcs*, Paris 1662, s. 36, 75. Falmerayer ve Le Beau Trabzon ve Bizans tarihlerinde karşılaştıkları *Tzapnides* adının Türk Çepniler olduğunu anlayamadıkları için bunları Çan *(Tzan)* kavmi sanmışlardı. İbn Sa'îd «C a n i k d a ğ l a r ı n d a H ı r i s t i y a n o l a n â s î v e t â ğ ı b i r k a v m i n» bulunduğunu yazar (s. 106a). Bu hususta bizim *Resmî vesîkalar*'a (s. 162-167) da bakınız.

[15] İbn Bîbî, s. 473; Ebû'l-Ferec, *Muhtasar üd-düvel*, s. 447; V. Beauvais, XXXII, 26; Rubruck, *Journey*, s. 281.

Pervâne'yi tutan Baycu ikinci defa Anadolu seferine girişerek 1256'da Keykâvüs'ü mağlûp edip hapishaneden çıkarılan Kılıç Arslan tekrar Selçuklu tahtını elde etti. Fakat yine de saltanat mücâdelesi devam etti; nihâyet Muîneddin Süleyman'ın Mogollarla işbirliği sâyesinde, 1262 (660) senesinde, Kılıç Arslan müstakil ve tek başına bütün Selçuklu sultanlığını elde etti; İzzeddin Keykâvüs de artık ebediyen tahttan mahrum kaldı. Böylece Kılıç Arslan'ın, birkaç defa, ağabeğisi ile müşterek ve ondan ayrı olarak süren sultanlığı nihâyet bulup, ölünceye kadar, bütün Selçuklu ülkesinin tek başına hâkimiyetini kazandı. Bu müstakil ve hakikî saltanatı fermanlar ile bütün memlekete ilân edildi; Selçuklu saltanat usûl ve hukukuna göre de kapısında B e ş n e v b e t (*Nevbet-i pençgâne*, mehter-hâne) çalındı. Kılıç Arslan Keykâvüs'ün begleri ve taraftarlarını, Mogol ordusu ile birlikte, Konya-Akşehir arasında mağlûp ettikten sonra Türkmenlerle savaşlara girişti.

Filhakika Türkmenler Mogol istilâsı önünde Anadolu'ya kaçarak bu istilâcılara düşman olduğu için onlara karşı mücâdeleler eden Keykâvüs'ü tutuyor ve Tatarlara dayanan Kılıç Arslan'ın saltanatını da bu sebeplerle tanımıyorlardı. Bu âmiller yanında Türkmenlerin istiklâl kazanma ihtirasları da tabiatiyle rol oynayordu. Bu Türkmenler arasında en kuvvetlilerini Denizli *(Lâdik)*, Honas ve Dalaman havâlisinde yurt ve beglik kuran göçebeler teşkil ediyordu. Bunlar, yukarıda gösterdiğimiz üzere, 200,000 çadır halkı bir nüfûsa sâhip bulunuyor; başlarında kahraman ve «Uc` G â z i s i» sıfatlarını taşıyan Mehmed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey, Sevinç ve Salur beyler vardı. Mehmed Bey'in bu Türkmenlere, kırmızı külâhlarını değiştirip a k - b ö r k (ak külâh) giydirdiği rivâyet edilir. Selçuklu sultanına tâbi bulunan Mehmed Bey Konya'ya gidip geliyor; Sultana tâbiiyetini gösteriyor ve begliğine aid meseleleri ve devlet ile münasebetleri nizâma koyuyor; vergileri teslim ediyordu. O bu münasebetle devlet adamlarından başka devrin büyükleri ve bu vesilelerle Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile de dostâne münasebetler kurmuş bulunuyordu. Mehmed Bey bir defasında Kayseri'ye varınca Antalya'dan gelen bir kervana Türkmenlerin baskın yapıp Konyalı tâcir Hoca Mecdeddin'e aid 50,000 dirhem (takriben 1,000,000 lira) kıymeti olan kumaşları aldıklarına dair bir şikâyet ile karşılaştı ve derhal bu parayı tazmin eyledi[16].

---

[16] Eflâkî, *Menâkıb ül-'Ârifîn*, s. 485-486. İzzeddein Keykâvüs 1257'de İznik imparatoruna gidip yardım istediği zaman mukabilinde Denizli havâlisini Bizanslılara verdiğini Akropolites yazarsa da bu rivâyet doğru olsa bile (Heisenberg baskısı, s. 144) I. Keyhüsrev zamanından beri Selçuklulara aid bulunan ve şim-

İzzeddin Keykâvüs'ün Antalya'ya ilk çekilişinde, Mehmed Bey sultanın hıristiyan olan küstah dayılarına düşman olduğu için onlarla savaşa tutuşur ve sultanın nâibi Şemseddin Yav-taş da bu esnada öldürülür. Fakat İzzeddin Keykâvüs bilhassa son mücâdelede Mogollara karşı cihâdın temsilcisi olarak meydana çıktığı cihetle Mehmed Bey ve Türkmenler onun dâvâsına sâhip çıkar[17]. Onlar sultanın Altun-aba kervansarayı civarında giriştiği savaşa yetişememekle beraber Kılıç Arslan'ın da Mogollara dayanan saltanatını tanımazlar. Bu sebeple Kılıç Arslan'a ve Alıncak Noyan'a mensup Selçuklu-İlhanlı askerleri Türkmenler üzerine yürüyünce kuvvetini kâfi görmeyen Mehmed Bey Mogollarla anlaşma yoluna girer; Hulâgü'ye elçi gönderip Han'a tâbiiyetini, vergi ödeyeceklerini, İlhanlı-Selçuklu devletinin kendi nezdlerinde bir *şihne* (komiser) bulundurmalarına râzı olduklarını bildirir ve aynı zamanda Mogol hükümdarından *menşûr* (ferman) ve sancak talep ederek begliklerini tanımasını da ileri sürer. Hulâgü Mehmed Beyin bu tekliflerini kabûl edip kendilerine bu hâkimiyet alâmetlerini götüren Kulşar adlı bir kimseyi de şihne tâyin eder. Hulâgü bu anlaşmaya rağmen Mehmed Beg'e ve Türkmenlere inanmıyor; onların Sultan İzzeddin taraftarı ve Mogol aleyhdarı olduklarını düşünerek Mehmed Begin bizzat huzûra gelip itâat arzını istiyordu. Fakat aynı itimadsızlık Mehmed Bey'de de olduğundan o İlhan'ın bu talebini red ederek Azerbaycan'a gitmedi.

Hulâgü, bu durum karşısında, Kılıç Arslan'a ve Anadolu'da bulunan Mogollara Mehmed Bey üzerine yürümeleri emrini verdi. Fakat yine de Türkmenlerin kudretini hesab ederek başka bir tedbire baş vurdu. Filhakika Mehmed Beyin damadı Ali Bey, kendisine Türkmen begliği vaadi ile, gizlice kazanıldı. Nitekim Selçuklu ve Mogol askerleri Ali Beyin rehberliği ile Türkmen beldelerine girdiler. Dalaman ovasında vukubulan şiddetli savaşda, Ali Begin hiyâneti ile, Mehmed Bey mağlûp olup dağlara kaçtı. Başda İlyas Bey ve Salur Bey olmak üzere çok Türkmen esir

---

di de büyük Türkmen kuvvetlerinin hâkimiyetinde olan ve Türkleşen bu bölgeyi hiç bir kuvvet onların elinden alamazdı.

[17] Aksarâyî Keykâvüs'ün begler-begi ve nâibi Yav-taş'ın Sultan Hanı muharebesinden sonra garba çekildiğini ve Uc Türkmenleri tarafından öldürüldüğünü yazar (s. 42). Fakat daha sonraki hâdiselerde bulunması dolayısı ile onun ölümü Sultan'ın son defa tahtı terkedişi esnâsında ve savaşta vukubulduğu anlaşılıyor. Yûnînî Keykâvüs'ün Antalya'ya çekilişinde memleketini nâibi Şemseddin Yav-taş'a (metinde Er-taş) bıraktığını belirtirken Sultan'ın Antalya'da Mısır Sultanı Baybars'tan yardım vaadini aldığını, 1262 (660) da Alıncak Noyan'ın hâcûmu üzerine Yav-taş'ı mağlûp ve şehid ettiğini, Keykâvüs'ün de bu durumda İstanbul'a vardığını kaydeder (*Zeyl Mir'ât uz-zaman*, II, s. 114, 160).

edildi. Mehmed Bey damadının hiyâneti ve mağlûbiyeti karşısında, adam gönderip kendisine aman verilmesi şartiyle, itâat edeceğini bildirdi. Kılıç Arslan'ın emîrleri Mehmed Bege aman verdikleri halde onu Konya'ya götürürken bu büyük Uc gâzisini Borgulu'da öldürdüler. Bu tertip ve hiyânet muvaffak olarak Ali Beg Denizli Türkmenlerine bey tâyin edildi. Bu suretle de Selçuklu-İlhanlı hâkimiyeti Dalaman çayına kadar uzadı[18].

Denizli bölgesi, Uc Türkmenlerinin eski bir yurdu olmakla beraber, Mehmed Bey idâresinde bulunan bu göçebelerin çoğu Mogol istilâsı önünde gelenler olup bunlar Dalaman çayına kadar bu sâhilleri fethetmiş ve kuvvetli bir beylik kurmuşlardı. Bir vesîka bu Türkmenlerin önce Şarkî Anadolu'ya, sonra da Selçuklu ve Mogol tazyıkı karşısında nasıl Denizli havâlisine geldiklerini gösteriyor. Gerçekten Reşîdeddin'e aid mektuplara göre Emîr Şemseddin Muhammed Türkmanî'ye mensup büyük bir Türkmen topluluğu Gürcistan, Trabzon ve Sinop dağlarına yayılıp her tarafı alt-üst etmişti. Mehmed Beyin Türkmenleri «cennet gibi altında nehirler akan» Erzincan ve Bayburt şehirlerine yerleşmiş ve diğer birçok beldelere de akınlar yapmıştı. Bu büyük Türkmen kitlesi Sinop'tan Ayntab'a kadar istilâlarda bulunmuş; her tarafı *bayır* (harâbe) hâline getirmiş; Anadolu (Rûm) halkını perişan etmiş; meşhûr Şehabeddin Suhreverdi adına yapılmış bir zâviyeyi basmış; orada sâkin Şeyh Mecdeddin ve diğer dervişleri esir etmişlerdir. Bu kesif Türkmen istilâ ve akınlarına karşı üzerlerine Toku noyan kumandasında bir Mogol ordusu gönderilip onlar bozguna uğratılmış; Erzincan'da olanları kılıçtan geçirilmiştir. Türkmenler bu Mogol saldırışı karşısında buralardan uzaklaşınca halk da yerlerine dönmüştür[19]. Biz vesîkanın bazı müphem taraflarına rağmen bu Emîr Şemseddin Muhammed Türkmanî ve Türkmenlerinin Uc gâzisi Mehmed Bey ve ona tâbi göçebeler olduğunu, Mogol tâkîbı dolayısiyle Denizli havâlisine gelip Türkmen beyliğini kurarak hâkimiyetlerini yaydıklarını sanıyoruz.

---

[18] Aksarâyî, s. 66, 71; Baybars Mansûrî, s. 53b; 55b; B. 'Aynî, *İ'ikd ül-Cumân*, s. 475; Cl. Cahen, *Notes pour l'histoire des Turcomans de l'Asie Mineur*, J. A. (1951), s. 336-338. Aksarâyî Mehmed Bey ile diğer Türkmen beylerinin yakalandığını yazar.

[19] Reşîdeddin, *Mükâtebât*, nşr. M. Şefî', Lahor 1948, s. 273-278. Başka bir mektupta da birçok Mogol noyanları kumandasında 120,000 kişilik bir ordunun Samsun, Abhâz (Gürcistan) ve Trabzon dağlarına sığınan âsîlere karşı gönderildiği, Malatya'da Fırat nehrini geçip Dârende bölgesini otlak yapan Suriye Türkmenlerini kılıçtan geçirdiğini, Mardin, Kısn Keyfa (Hasan keyf) ve Diyârbekir hükümdarları ile Emîr Sütay ve başka kumandanlarla birlikte Urfa'ya doğru hareket ederek emniyet ve âsâyişin kurulduğunu bildirir (*Mükâtebât*, s. 262-265).

Mehmed Beyin idâresinde bulunan bu Türkmenlerin Anadolu'da ilk ve kudretli beylik kurdukları gözüküyor. Mehmed Beyin öldürülmesinden ve bu göçebelerin ezilmesinden sonra yerine geçen Ali Bey zamanında bu beylik sıkı bir şekilde merkeze bağlanarak artık eski kudretini kaybetmiş; onun oğulları ve torunları zamanında da zayıf kalmıştır. Tarihçilerin, bulundukları bölgeye nisbetle, Denizli veya Lâdik beyleri adını verdikleri bu beylik Ali Beyin oğlu İnanç (Yınanç) beye göre de İnanç oğulları şöhreti ile tanınmıştır. Fakat İnanç Beyin babası ve Mehmed Beyin damadı Ali Bey olduğuna dikkat edilmemiş; o başka bir Ali Bey sanılmış ve böylece İnanç oğulları diye yeni bir siyasî teşekkül veya beylik sanılmıştır. Büyük «Uc gâzisi» Mehmed Beyin damadı Ali Beye aid bu beylik 1262'den 1277 yılına kadar Selçuklulara tâbi kalmış iken bu tarihte Karamanlıların Selçuklulara ve Mogollara karşı ayaklanması ve Konya'yı işgalleri sırasında Ali Bey de, bu fırsattan faydalanarak, tâbiiyetini bırakıp istiklâlini ilân etmiştir. Selçuklu-Mogol ordusu, Karamanlıları ve diğer Türkmenleri tenkil ederken Ulu-borlu ovasına varınca Denizli ve Honas ileri gelenleri, artık mukavemet imkânı kalmadığı için, Selçuklulara sadâkatlarını arzettiler. Bu durumda ordugâha getirilen Ali Bey de Karahisâr (Afyon) kalesine hapsedildi ve orada öldü[20]. Kerimüddin Aksarâyî'ye göre, göre, Karamanlı hareketinde veya Cimri hâdisesinde itâatten ayrılan «*Büyük Uc emîri Ali Bey*»e karşı giden Sultan (III. Gıyâseddin Keyhüsrev) ile vezîr Sâhib Ata Borgulu, *Toguzlu* (Denizli) ve diğer bölgeleri işgâl edip onun ve adamlarının hayatına nihâyet verdiler[21]. Ali Bey'den sonra Denizli ve havâlisinde hüküm süren Şücâeddin Yınanç Beyin beyliğe babasının ölümünü müteakıp mı, daha sonra mı sâhip olduğunu bilmiyoruz. Zirâ İnanç Bey ve kardeşleri ile bu beylik hakkında bilgilerimiz ancak XIV. asır başlarında genişler. Ulu Arif Çelebi, birkaç kere, Denizli ve havâlisine seyahatler yapıp Yınanç Bey, kardeşi Togan Paşa, Tavas emîri İlyas Bey ve onlardan Çelebi Mehmed Bey Mevlevîlik tarikatına girdiler. Orada Mevlevî zâviyesini kuran Kadı Necmeddin Lâdikî ile Nakîb oğlu şöhreti ile tanınan Tâceddin de müderris, şâir ve mevlevî idi.

Ulu Arif Çelebi'nin 1319 yılında öldüğü düşünülürse İnanç Beyin daha önceleri ve herhalde babasının ölümünden sonra beyliğe sâhip ol-

---

[20] İbn Bîbî, s. 729.

[21] Aksarâyî, s. 132 *(Emir-i buzurg-i Uc, Ali beg bûd)*. İbn Sa'id ve İbn Batûta Denizli adını *Toğuzlu* yazarken bu ismin tonguz *(Beled ül-hanâzır)* yâni domuz demek olduğunu da kaydederler, ki bu da kelimenin deniz ile bir münasebeti olmadığını gösterir.

duğu anlaşılır[22]. Denizli'yi 1332 senesinde ziyâret eden İbn Batûta ve bu devrin coğrafyacısı el-Omeri İnanç Bey ve oğlu Arslan Bey ile bu şehir ve beylik hakkında güzel malûmat verir; beyliğin şehirleri, iktisadî, kültürel ve askerî durumunu izah eder[23]. Bununla beraber Denizli ve havâlisinde yapılmış kale, câmi, kervansaray ve sâir mühim inşâat bu beylik zamanına değil Selçuklulara aid olup II. Keyhüsrev, II. Keykâvüs ve III. Keyhüsrev'in saltanat devirlerinde ve burada vâlilik eden Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kara-sungur adlarını taşır. Buna mukabil «*Şücâeddin İnanç Bey bin Ali Bey*»e aid 1335 tarihli yalnız bir eser mevcûddur[24]. Denizli beyliği XIII. asrın ortalarından Germiyanlılar'ın ilhak tarihi olan 1368 yılına kadar Selçuklulara, vezîr Fahreddin Ali ve evlâdlarına bağlı kalmış; İnanç Beyin 1277—1335 arasında hüküm sürdüğü anlaşılmıştır. Halbuki muahhar tarihçiler, onu yanlış olarak, Germiyanlı bir Ali Bey sanarak bu beyliğin menşei ve tarihi karanlık içinde bırakılmıştır[25]. Bu suretle Selçuklu devrinde Denizli ve havâlisinde en eski ve kudertli beyliğin nasıl kurulup zayıfladığını, bununla beraber bugüne kadar sanıldığının aksine olarak beyliğin devam ettiğini görüyoruz. Fakat Gâzi Mehmed Beyin öldürülmesinden sonra Ali Bey zamanında bu beylik zayıflamış ve Karamanlılar birinci mevkie geçmiştir. İlk reislerinden Salur Bey adı bu Türkmenlerin Oğuz boylarından Salurlara mensup olduğu ihtimalini gösterir.

3. Karamanlı Begliği'nin Zuhûru

Denizli beyleri ile birlikte II. İzzeddin Keykâvüs dâvasına bağlana-

---

22 Eflâkî, *Menâkib ül- 'Ârifîn*, II, s. 864-867, 939.

23 İbn Batûta, Tr. trc. I, s. 318-321; el-Omeri, nşr. F. Taeschner, s. 37-38.

24 Bu kitâbe için bak. Ahmed Tevhid, T O E M, III, s. 811. Selçuklulara aid eser ve kitâbeler için İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, İstanbul 1929, s. 191-198; F. Akçakoca, *Denizli tarihi*, Denizli 1945, s. 39.

25 İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, (Ankara 1969, s. 56) Yınanç Beg'in babası Ali Beyi Karahisar'da ölen Germiyanlı Ali Bey sanmıştı. Fuad Köprülü (TM. II, s. 13) ve Halil Edhem (*Düvel-i İslâmiyye*, s. 295) de bu beyliğin menşei ve kuruluş tarihi hakkında bir vuzûha varamamışlardır. Son olarak Faruk Sümer de İnanç oğullarının Denizli'de hüküm süren bu Ali beg'in neslinden geldiğini düşünmemiştir (*Anadolu'da Mogollar*, Selçuklu araştırmaları dergisi, Ankara I (1969), s. 49-50). Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre İlhanlıların gönderdiği Fahreddin Kazvînî'nin zulümlerine karşı Uc Türkmenleri isyân edince o da Lâdik vilâyetinde, Günler köyünde, Germiyanlılar üzerine yürüyerek 688'de onları mağlûp ve Ali-şîr'in kızı oğlu Bedreddin Murad'ı ve askerlerini katlettiler ve Lâdik de Fahreddin Ali'nin torunu eline geçti (Anonim, s. 73). Bu kaydın Germiyanlılar ile bir münasebeti yoktur.

rak Mogollara ve Kılıç Arslan'a karşı harekete geçen Türkmenlerden eskilik ve kuvvet bakımından ikinci sırayı Karamanlılar teşkil ediyordu. I. Alâeddin Keykubâd Ermenek *(Germanikopolis)* ve havâlisini *(İsauria)* fethedince bu bölgeyi Kamereddin Lala'nın idâresine bırakmış; bu havâliye bir takım Türkmenler nakletmiştir. Bu sebeple bu bölge önce Kamereddin-ili adını ve Kamereddin Lala da Melik ül-Ermen ünvanını almıştır. Fakat bütün Uc vilâyetleri gibi bu havâli de Mogollar önünde Anadolu'ya sığınan ve Babaî isyanına katılan Türkmenlerle dolmuştur. Karamanlı Türkmenlerinin Sıvas'tan geldiğine ve Kerimüddin Karaman'ın babası Türe Sofî'nin Babaî tarikatına girip göçebeler arasında nüfûzunu arttırdığına dair rivâyetler ehemmiyet kazanmaktadır. Bu Türkmenler arasında Afşar boyundan İslâm Bey, 1254 senesinde, sâhilde *Krakka* (Korigos) şehrine kadar ilerlemiş; diğer bir Türkmen beyi olan Sarum Bey de Ermeni beldelerine akın yapmıştır. Ermeni kıralı Hetum'un kardeşi Sempad'ın, bu akınlara mukabele ederek, 1259 yılında, Ereğli civarına kadar geldiği rivâyet ediliyor. Bu bilgileri veren Anonim bir Ermeni yazması, Karaman Beyin, bir müddet sonra, birçok Türkmen beylerini emrine alıp çok kuvvetlendiğini, *İsauria* (Taş-il) ve Silifke bölgesine devamlı akınlar yapıp çok esirler aldığı, kıral Hetum'un ordularını iki defa bozduğunu, bununla beraber kıralın Silifke'yi kurtardığını yazmak suretiyle Karamanlıların başlangıçları hakkında, başka kaynaklarda bulunmayan, çok mühim bilgiler verir ve onların zuhurûnu aydınlatır[26].

Selçuklu kaynakları Karamanlıların tarih sahnesine çıkışını Mogollara karşı mücâdeleleri ile ilgili gösterir. Filhakika Baycu Noyan, ikinci Anadolu seferinde, İzzeddin Keykâvüs'ü, 1256 senesinde, Sultan Hanı muharebesinde tahttan atıp Kılıç Arslan'ı saltanata geçirince Mogol tahakkümü artmıştı. Bu sebeple Türkmenlerin Mogol düşmanlığı ve istik-

---

[26] Bu Ermenice kronik henüz yazma hâlinde Venedik'te bulunmakta olup Alishan, *Sissouan* adlı eserinde ondan bazı parçalar neşretmiş ve Cl. Cahen de Türkmenler hakkında bundan faydalanmıştı (*Les Turcomans de Rûm au moment de l'invasion Mongole*, Byzantion XIV (1939), s. 133-134). Bu Ermeni kaynağı Karaman gibi kardeşi Bunsuz ve eniştesinin de bu savaşta öldüğünü, Ermenilerin de çok kayıplara uğradığını yazar. Orta-asya'da bir Karaman boyunun mevcûdiyetine dair bazı muahhar rivâyetler varsa da (bak. Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, I A, VII, s. 316), bu beyliğin adı böyle bir boy ile alâkalı olmayıp Karaman Bey'den geldiği malûmdur. Karamanlıların Oğuzların Salur boyundan ziyâde Afşarlara mensup olduğu ihtimali Yazıcıoğlu ve bu Ermeni kaynağının kayıtlarına daha uygundur. Karaman adı Türkçe malûm bir teşkile göre meydana çıkmış bir isimdir. Artuklular zamanında Batman çayının adı da *Karaman* idi ve Türklerden önce *Satîd* nehri ismini taşıyordu, ki İbn ül-Azrâk her ikisini de muhâfaza etmiştir.

lâl ihtirasları onları Sultan İzzeddin'in cihâd dâvasına bağlamıştır. Filhakika Uc gâzisi Mehmed Beyin idâresinde bulunan Garp Türkmenleri gibi Kerimüddin Karaman'a tâbi Cenub Türkmenleri de Mogollara ve Kılıç Arslan'a karşı mücâdeleye girişmişlerdir. Bu hâdiseye kadar hep Ermenilerle uğraşan Karamanlılar, ilk defa olarak, cephe değiştirmişlerdi. Karamanlıların Mogol düşmanlığını hesabeden Muîneddin Pervâne Kamereddin-ili'ni Karaman beye iktâ etmek ve onun beyliğini tanımak suretiyle onları kazanmak istedi. Karaman'ın kardeşi Bunsuz'u da Emîr-i candar ünvanı ile, taltif etti. Böylece, biri Denizli'de, diğeri Ermenek'te olmak üzere, iki kudretli Türkmen beyliği meydana çıkmış ve resmen tanınmıştı. Mogol ve Selçuklu ordusu Mehmed Bey üzerine Denizli'ye sevkedilince sıranın kendilerine geleceğini düşünen Karamanlılar, bu fırsatı kaçırmadan, 20,000 zırhlı süvari ile Konya'ya doğru yürüdüler. Muîneddin Pervâne Selçuklu ordusunu toplayup Karamanlılara karşı çıkarak Gâvele kalesi ovasında şiddetli bir savaşa girdi. Türkmenler bozguna uğradı; Bunsuz ve Zeynulhac esir edildi.

Bu mühim iki Karaman beyi Konya'ya götürülmüş ve sokaklarda dolaştırılarak halkın hakaretlerine mâruz bırakılmıştır. Türkmenlere karşı kazanılan bu zafer o kadar mühim sayıldı, ki yazılan ferman ve fetihnâmeler ile bu hâdise bütün vilâyetlere gönderilip müjdelendi. Bu iki Karamanlı beyi iç kalenin kapısında asıldı ve sarayın burcundan üzerlerine ok atıldı. Bununla beraber Mogollara karşı hareket ettikleri için Karamanlıların, görünüşten farklı olarak, bazı devlet adamları ve halk tarafından sempati ile karşılandığı gözüküyor. Nitekim Necibeddin Müstevfî (Maliye nâzırı), Sivri-hisârlı Kadıasker Celâleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimüddin Ali-şîr, Bedreddin Güher-taş ve Eminüddin Yakut gibi mühim devlet adamları İzzeddin Keykâvüs taraftarı olmakla ve bizzat Karamanlıları Konya'ya dâvet ve teşvik etmekle suçlandırılmış ve hepsi Alıncak Noyan'a gönderilip şehid edilmiştir. Bu münasebetle idam edilen Zeynulhac'ın mezarına birkaç gece nûr indiğine dair rivâyetlerin yayılması da Konyalıların hislerini göstermek bakımından kayda şâyândır. Bu da Anadolu Türk ve Türkmenlerinin put-perest Mogollara karşı nefreti ile alâkalıdır[27].

Filhakika İzzeddin Keykâvüs ile taraftarlarının mücâdeleleri tam

[27] Aksarâyî, s. 71-73; İbn Bîbî, s. 642; F. Köprülü, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, Türkiyat mec. II, s. 14-15; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, s. 1-2; Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, I A, VIII, s. 316-317. İbn Bîbî Alıncak Noyan'ın, bu devlet adamlarını günahsız olarak idam ettiğinden gece rûyasında şiddetli bir hitap ile uyandığını da kaydeder.

bir cihâd hâlini almış ve bu sebeple de Mogollara dayanan Kılıç Arslan ve Muîneddin Pervâne'ye karşı Karamanlılar bir çokları tarafından masûm sayılmıştır. Nitekim Anadolu'da Sultan İzzeddin Keykâvüs nâmına, 1262 yılında, tam bir kaynaşma olmuş; sâkıt sultanın kudretli emîri Ali Bahadır'ın başında bulunduğu harekete Türkler ve Türkmenler katılmıştır. Bu münasebetle daima Selçuklu-İlhanlı iktidarını tutan ve mevcûd nizâmı meşrû sayan devrin vekayinâmecileri, Mevlevî kaynakları ve muahhar müelliflerin Karamanlılar aleyhinde kullandıkları aleyhtar ve tezyif edici ifâdeleri çok mübalâğalı bulmak lâzımdır. Kerimüddin Aksarâyî'nin Gâvele muharebesi hakkında verdiği bu tafsilâta temas etmeyen İbn Bîbî bu sıralarda Karaman'ın ölümünden, Kılıç Arslan'ın Bunsuz'u hapsettiğinden, Karaman Beyin oğullarını da Gâvele kalesine kapattığından, bilâhare Muîneddin Süleyman'ın onları serbest bırakarak memleketlerine gönderdiğinden bahseder. Bu ifâde ile Karaman Beyin bu bozgunda kurtulduğu kanaatını uyandırırsa da Ermeni kaynağı onun bu savaşda yaralanıp öldüğüne dair rivâyeti hâdiseyi vuzuha eriştirir. Bu kayıdlar, aynı zamanda, Karaman Beyin oğulları ile birlikte Bunsuz ve Zeynülhac'ın da önce Gâvele kalesine hapsedilip sonra idam olunduklarını, oğullarına dokunulmayıp bilâhare memleketlerine gönderildiklerini belirtir[28].

Mogol-Selçuklu ordularının bu muvaffakiyetlerine rağmen memleket yine huzûra kavuşmamıştır. Zirâ Ali Bahadır Ankara ve Çankırı *(Kangrı)* havâlisini alt-üst etmiş; bu durum başka yerlerde isyan ve karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Hurma oğlu adında birisi Dânişmend-ili'ne hâkim oldu; Kastamoni taraflarında da nizâm ve âsâyiş bozuldu. Sâlime kalesini eline geçiren Emîr-i âhur Esed de altı ay Aksaray ve havâlisini sarstı[29]. Birkaç yıl önce Muîneddin Pervâne'yi bozguna uğratan Şahmelik de, isyanının muvaffak olamayacağını anlayarak nihâyet Mogol hanına gidip itâatini *(ilî)* arzetti. Kılıç Arslan dönüşünde onu Sîmre sü-başılığına tâyin etti. Bununla beraber Şâhmelik buhranların devamından faydalanarak tekrar isyan edip Kedagre kalesine sığındı. Pervâne Şâhmelik'i burada kuşatıp aman vererek teslim aldı ve Mogollara gönderince onlar tarafından öldürüldü.[30]. Muîneddin Pervâne Mogol-Selçuk askerleri ile, bir müddet, Türkmenleri tenkil etti. Denizli Türkmenleri Mehmed Beyin öldürülmesi ile tamamiyle ezilmiş ve bir daha eski kudretini kazanamamıştır. Mogollar Karamanlıları birçok defa

---

[28] İbn Bîbî, s. 688; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 53.
[29] Aksarâyî, s. 74.
[30] İbn Bîbî, s. 628, 643.

perişan etti ise de onların hayâtiyeti ve mücâdele kudretleri yine de devam etti. Bununla beraber Garbî Anadolu'da başka Türkmen beylikleri meydana çıkarak daha büyük bir tarihî rol oynarlar. Bunlar arasında Malatya taraflarından Kütahya'ya göçen Germiyanlılar veya Ali-şîr oğulları birinci mevkii almış; Garbî Anadolu'ya hâkim birtakım beyliklerin atası olmuştur.

4. Muîneddin Pervâne ve Hâkimiyeti

Selçuklu devlet adamları arasında Muîneddin Pervâne çok dikkate şâyân bir şahsiyet olup on beş yıllık bir devre kendi damgasını vurmuştur. Mogolların daimî müdahale ve baskıları, saltanat mücâdeleleri ve ihtiraslı devlet adamlarının bu mücâdeleleri kendi hesaplarına tahrikleri Türkiye'de daimî bir siyasî buhran âmili olurken bunlar arasında Muîneddin Süleyman zekâsı, dirâyeti ve siyâseti ile gittikçe nüfûzunu arttırıyordu. Bu buhranlı devirde önce Baycu'nun, sonra da Hulâgü ve Abaga hanların, pek de vakurâne olmayan metodlarla, itimad ve dostluklarını kazanan Pervâne bu sâyede İzzeddin Keykâvüs'ü atıp saltanatı Kılıç Arslan'a temin etmiş; aslında bu suretle kendi hâkimiyetini kurmağa çalışmıştır. O 1262'den 1277 yılına kadar Türkiye'de yegâne söz sâhibi olmuş; müsbet ve menfî tarafları ile bir «*Pervâne devri*» yaratmıştır. Süleyman Pervâne aslen Horasanlı olup Köse-dağ mağlûbiyeti üzerine Mogollarla sulh yapan fazîletli vezîr Mühezzibüddin Ali bin Muhammed'in oğludur. Onun Merv köylerinden Kâze'ye mensup veya Deylemli olduğu da rivâyet edilir. Mühezzibüddin Ali Mogol istilâ ve tedhişinden kaçıp Sultan Alâeddin Keykubâd zamanında bir delikanlı olarak Türkiye'ye gelmiştir. Ali zekâsı, kabiliyeti, ahlâkı ve çalışkanlığı ile dikkati çekmiş; devrin mâliye nâzırı Saadeddin Ebûbekir Müstevfî bu genci himâyesine almış; Konya medreselerinde tahsili için Ali'ye günde bir akçe (dirhem) maaş tahsis etmiş; önce evlâd edindiği bu kıymetli genci daha sonra da kendi kızı ile evlendirmiştir. Sultan Alâeddin devlet hizmetine giren Ali'nin iktidar ve fazîletlerini dethal takdir etmiş; idâre işlerinde muvaffakiyetli vazîfeler görebileceğini söylemiş ve ölümünden önce de bu görüş ve tavsiyelerini bildirmiştir. Nitekim Mühezzibüddin Ali, yukarıda görüldüğü veçhile, Köse-dağ felâketi üzerine devlet perişan ve sâhipsiz kalınca, kendi vazîfe duygusu ve vatanperverliği ile, derhal harekete geçip Baycu Noyan'ın arkasından Mugan'a varmış; zekâsı, cesâreti ve mahirâne müzâkereleri ile Mogolları Selçuklular lehinde bir sulha inandırmış ve onun dönüşü ile devlet nizâma ve memleket de emniyete kavuşmuştur.

Muîneddin Pervâne babasının zekâsına ve birçok kabiliyetlerine tevarüs etmekle beraber onun fazîletlerine tamamiyle sâhip olduğu iddia edilemez. Süleyman iki Selçuklu sultanı, İzzeddin ve Kılıç Arslan, arasında cereyan eden mücâdeleler esnasında ikincisine mensup emîrlerden biri idi. İki sultan, 658 senesinde, birlikte Hulâgü'ye gittikleri zaman Muîneddin Süleyman bu fırsatta bütün zekâ, maharet, sadâkat ve yaranma melekelerini kullanarak Mogol hanı'na öyle bir nüfuz etti, ki Hulâgü Pervâne için Kılıç Arslan'a: «Bundan böyle bir mesele için ondan başka kimse gelmesin» sözünü söylemek suretiyle onun nüfûz ve mevkii derhal yükseldi[31]. Böylece Muîneddin Süleyman on beş yıllık bir devir esnasında Türkiye'de hemen yegâne siyasî şahsiyet hâline geldi ve Mogollara dayanarak hâkimiyetini kurdu. Bu sebepledir, ki bazı ecnebi kaynakları ve meselâ bir Gürcü müellifi Pervâne *(Pharwana)* yi Anadolu hükümdarı veya sultanı göstermişlerdir. O pervânelik mevkii dolayısiyle de bu şöhreti adına galip gelmiş ve Pervâne kendisine isim olmuştur. Mogol müdahaleleri, saltanat kavgaları, Türkmen ayaklanmaları ve daha sonraları da çeşitli zulümler ve buhranlar o dereceye vardı, ki Türkiye'de hakikaten bir Pervâne devri halkın şuûrunda yerleşti. Nitekim bir kaynak: «Pervâne zamanında âsâyiş o kadar ileri idi, ki kurt ile kuzu birlikte su içip dolaşıyorlardı» hükmünü kaydebilmiştir[32]. Bu münasebetle başka bir hâdise ve rivâyet de kayda şâyândır. Gerçekten Sıvaslı âlim Fahreddin Konya'ya gelince Mevlânâ Celâleddin, kendisini ziyâret eden bu misafire, dün gece nerede konakladığını sormuş; Fahreddin de «Emîr Pervâne hanında» cevabını vermiştir. Mevlânâ bu yol üzerinde bir Pervâne kervansarayı olup olmadığı sualini eklemiş. O da: « Evet vardır. Zira Pervâne zamanında emniyet ve âsâyiş o kadar ileridir, ki kervan hangi sahrada olursa olsun, korkusuzca konaklayabilir» demek suretiyle onun zamanında her yerin kervansaraylar kadar emniyetli olduğunu ifâde etmiştir[33].

---

[31] B. 'Aynî, s. 452-453; Nuveyrî, IV, s. 20a; *Baybars tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, s. 94. Bu son kaynak Mühezzibüddin Ali'nin diğer oğlu Alâeddin Ali'nin bir türbede Kur'an okuma vazîfesinde bulunduğunu, daha sonra Kahire'de vâlî ve *Dâr ül-'adl* nâibi olduğunu da ilâve eder. Bu kaynağın bir yerinde yanlış bir tercüme Mühezzibüddin Ali'nin Arapça'da ve hesap ilminde mâhir olarak bunları oğlu Süleyman'a öğrettiği ibâresi oğlun babasına öğrettiği şeklinde çıkmıştır.

[32] *Der zaman-i Pervâne çunân şûde, ki gurg u mîş behem âb mîhûrdend ve behem mî çerîdend* (Anonim, s. 55); Brosset, I, s. 587.

[33] Eflâkî, *Menâkib*, s. 310.

Muîneddin Süleyman Mogolları kazanmak ve onlara dayanmak suretiyle tedricen Türkiye'de mutlak hâkimiyetini kurmuş; siyasî rakîblerini ve hattâ sultanları da bu uğurda çeşitli tertiplerle bertaraf etmiş; kendi kudreti ile muvazi olarak nizâm ve âsâyişi de sağlamıştır. Bir sultan gibi hüküm süren Muîneddin Pervâne âlimleri ve şeyhleri himâye ediyor; medrese ve zâviye (hânekâh) lerde huzûr ve refah içinde kendisine dua ediliyordu. Süleyman Pervâne bizzat kendi iktâının merkezi olan Tokat'ta meşhûr *Leme'ât* sâhibi Fahreddin İrakî'ye *Hânekâh-i Pervâne* denilen zâviyeyi inşâ etmiştir. Muîneddin Pervâne Fahreddin İrakî'nin mürîdi olmuş; bu zâviyeye, sık-sık, giderek onun *Semâ*'larında bulunmuş; şeyhine daimî ihsanlar yapmış ve dualarını almıştır. Pervâne'nin idamından sonra Şeyh Fahreddin Mısır'a veya başka ülkelere seyahat edince zâviyesine Şeyh Tâceddin Erdebîlî tâyin edilmiştir. Tokat'ta Mevlânâ'nın kızına aid başka bir zâviyeden ve bunun da Bahâeddin Cundî adlı bir şeyhinden bahs olunur. Muîneddin Süleyman'ın Kayseri'de bir medresesi ve kitâbesine göre de Merzifon'da bir câmii vardır. Medresesinde meşhûr âlim, riyâziyeci ve filozof Kutbeddin Şirâzî'nin hocalık ettiği kaydedilmiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykâvüs'ün hocası olan ve Mecdeddin İshak'ın oğlu bulunan büyük âlim Sadreddin Konevî de Muîneddin Pervâne'nin yakın dostu idi. O Muhyiddin Arabî'nin talebesi olan ve *Fusûs* adlı eserin şerhini yapan Sadreddin şerefine, sık-sık, ziyâfetler veriyor; onu sohbet toplantılarında daima başda oturtarak irşadlarından faydalanıyordu. Konya'da Sirâceddin Mahmud, Aksaray'da Emineddin Tebrîzî, Kayseri'de Celâleddin Mahmud, Sıvas'ta İzzeddin Mehmed, Tokat ve Niksar'da Sâdeddin ve Bedreddin Kazvînî, Karahisâr'da Tâceddin Hûyî ve Kadıasker Hüsâmeddin gibi devrin meşhûr âlim ve hâkimleri de onun dostu idi ve Pervâne devrini, bu mühim insanlar ile ve onları himâye etmekle yapmıştı.

Muîneddin Pervâne'nin dostları arasında Mevlânâ Celâleddin, şüphesiz, müstesnâ bir mevki alır. Onunla münasebetleri çok sıkıdır; sarayında kendisine ziyâfetler, âyinler ve sohbetler tertib eder ve ziyâretinde de kusur işlemez; irşadlarından daima faydalanırdı. Kendilerine ve mürîdlerine ihsanlarını eksik etmezdi. Mevlânâ Celâleddin mektublarında Muîneddin Süleyman'a «*Uluğ-Pervâne, Pervâne-i A'zam, Kutluğ uluğ Pervâne, Muîneddin Pervâne beg*» diye hitab eder; ona ilim adamlarına, talebelere ve dervişlere yardımlarını yazardı. Mevlânâ, dostlarından biri zarara uğrayarak 3000 dinâr altun borçlanıp bunu ödeme kudretinden mahrum kalınca yine Pervâne'ye yardım elini uzatmasını bildirir. Fakat Süleyman Pervâne bugün takriben 600,000 lira değerinde olan bu meblâğ işinin *Dîvân'a* (hükûmete) taallûk ettiği cevabını verir. Bunun üzeri-

ne Celâleddin Rûmî, Hazret-i Süleyman ile devler arasındaki efsanevî münasebetleri düşünerek, şu nükteyi yapar: «Biz dîvân (devler) ın Süleyman'ın hükmünde olduğunu biliyorduk; Süleyman'ın dîvân (devler) ın emrinde bulunduğunu sanmıyorduk». Bu güzel teşbih ve sanat üzerine Pervâne bu parayı kendi hazinesinden ödemiştir. Mevlevî kaynakları Muîneddin Süleyman devri ve şahsı hakkında çok medhiyeler söyler ve fıkralar naklederler. Gerçekten Mogolların ağır malî baskılarına, mücâdele ve isyanlara rağmen Pervâne zamanında Türkiye umumî refah ve mamûriyetini muhâfaza ediyor; memleketin bir asırdan beri kazandığı medeniyet hamlesi ve milletler-arası ticâret şartları fazla bir sarsıntıya uğramıyordu. Melikşâh devrinden beri Selçuklu sultanları için saltanat merâsimlerinden sayılan Cuma günü ziyâfet ve toplantıları devam ediyor; eski Türk hakanlarının toyları an'anesi yaşıyordu[34].

Muîneddin Pervâne, İzzeddin Keykâvüs'ün tahtından ve memleketinden atılmasından, Karamanlıları dâvet ettikleri rivâyet edilen devlet adamlarını idamdan, 1262 senesinden sonra, mutlak iktidar sâhibi oldu ve boşalan yüksek makamlara yeni tâyinler yaptı. *İstîfa* (Maliye) nezâretine Erzincanlı âlim Mecdeddin Muhammed bin Hüseyin, teftiş *(işrâf)* nezâretine Celâleddin Mahmud, *Begler-begi* makamına Hatîr oğlu Şerefeddin getirildi. Niğde vilâyeti de Şerefeddin'e iktâ edildi. Türkmenlerin kesif olarak yaşadığı Kütahya ve Sanduklu ile Akşehir ve Begşehir bölgeleri vâlilikleri de vezîr Sâhib Ata'nın oğulları Tâceddin ve Nüsreddin Hasan'a verildi. Sâhiller begliğine *(Melik üs-sevâhil)* Bahâeddin Muhammed ve Kırşehir vâliliğine de Caca oğlu Nureddin tâyin olundu. Yalnız vezîr Fahreddin Ali ile saltanat nâibi Eminüddin Mikâil makamlarını muhâfaza etti. İlhanlılar nâmına Horasanlı Tâceddin Mu'tez de vezîrlik rütbesiyle Türkiye'ye geldi. Mevlânâ Celâleddin bu çok yakın dostuna

---

[34] Aksarâyî s. 90-91; *Menâkib*, s. 99, 107-109, 217, 503, 559, 952; *Mevlânâ'nın mektupları*, nşr. F. N. Uzluk, s. 32, 35, 64, 68, 72, 83, 86, 89, 93, 101; Câmi, *Nefehât ül-Üns*, trc. s. 671-672; Halil Edhem, *Merzifon'da Pervâne Mu'ineddin Süleyman nâmına bir kitâbe*, TOEM, VIII (1333), s. 42-52; aynı müellif, *Kayseriye Şehri*, s. 95. Rivâyete göre Pervâne Mevlânâ'ya babasının (Bahâeddin Veled'in) mezarı üzerine yüksek kubbeli bir türbe yapmak ister. Fakat Mevlânâ «Gök kubbesinden daha yüksek olamıyacağı» düşüncesi ile küçük olmasını ister. 'Alemeddin Kayser'in de bu türbeye 30,000 akça (dirhem) sarfettiği kayıtlıdır. Bununla beraber Mevlânâ türbesi dediğimiz «*Kubbet ül-Hadra*» (Yeşil-kubbe) Selçuklular devrinde inşâ edilmiş ve Osmanlılar devrinde bugünkü şeklini almıştır (yine bak. *Menâkib*, s. 811).

«*hemşehri*» diye hitab ederdi. Eflâkî onun Anadolu'da medrese, zâviye, hastahane ve ribât olarak pek çok hayratı olduğunu yazar. Eski tuğracı ve vezîr Şemseddin Baba (Mahmud Tuğrâî) nın ve sultanların Mogollardan yaptıkları istikrazların *(mâl-i bâliş)* tahsili bir yarlığ ile Tâceddin Mu'tez'in uhdesinde idi. Fakat Şemseddin Baba'nın iktâı olan Kastamoni vilâyetinin vergileri borçlarına kâfi gelmediği için Aksaray ve Develü vergileri de bu borçlara yâni Mogollara tahsis edildi[35].

Selçuklu ordusunun esasını teşkil eden askerler (*sipâhî*ler) tedricen yerlerinden atılıp Mogollar Türkiye'yi çok ağır bir malî ve askerî baskı altında tuttukları için IV. Kılıç Arslan zamanında toprak idâresinde mühim bir değişiklik vukua geldi. Filhakika Selçuklu sü-başı ve sipâhilerinin çoğu atılıp yerlerini Mogol tümenleri alınca devlete aid *(mîrî)* toprakların vergileri, artık iktâ sâhipleri kalmadığı için, iltizam usulü ile başka kimselere verildi ve hazine irâdı bu suretle tahsil edildi. Bu sebepledir, ki İbn Bîbî: «Rûm (Anadolu)un çoğu hassa ve amme mülkü haline geldi. Bu hususta herkese şer'î hüccetler, sultanî menşûrler ve dîvânî misâller (emir-nâmeler) yazıldı» ifâdesi ile bu değişikliği kaydeder. Bununla beraber bu idarî değişiklik Mîrî toprak hukukuna tesir etmemiş; askerlerin maaş ve teçhizatına tahsis edilen iktâ vergileri şimdi mültezimler vasıtasiyle hazineye bağlanmıştır. Mîrî sistemini yaşatan ve ona daha ileri bir mahiyet veren Osmanlılar Anadolu'yu ilhak ettikçe Mîrî topraklar da tekrar askerî sınıfa intikal ederek yeni timarlar kuruldu[36].

5. Kılıç Arslan ve Pervâne Arasında Gerginlik

Dünyada mağlûbiyet tanımayan Mogolları yalnız Kıpçak Türklerinin Mısır-Suriye'de kurdukları Memlûk imparatorluğu, ilk defa olarak, 1260'da Ayn Câlût mevkiinde perişan etmişlerdi. Bu imparatorluğun başında bulunan Sultan Baybars Haçlılara ve putperest Mogollara karşı kazandığı zaferler ile bu iki düşman arasında ezilen Müslümanların yegâne ümidi ve İslâm

---

[35] Aksarâyî, s. 73-75; Caca oğlu vakfiyesi için bak. Ahmed Temir, *Cacaoğlu Nureddin'in Arapça-Mogolca vakfiyesi*, Ankara 1959; Eflâkî, *Menâkib*, s. 59a.

[36] İbn Bîbî, s. 642. Bu hâdise ve toprak meseleleri için bak. Osman Turan, *Droit terrien sous les Seldjoukides de Turqie* (REI, 1. Paris 1948) ve *Türkiye Selçuklularında toprak hukuku*, Belleten XLVII, s. 555.

dünyasının da büyük m ü c â h i d i olmuş; hattâ hadîse ve İslâm an'anesine göre her asırda bir gelmesine inanılan bir m ü c e d d i d sayılmıştır. Müslümanlar ona bağlandığı ve hıristiyanların dahilî ve haricî tahrikleri devam ettiği için Mogollar hıristiyanlara müzâhir siyaset takip ediyor; Kilikya Ermenileri de Mogolların himâyesinde bulunuyordu. Bu sebeple Muîneddin Pervâne de Ermenilerle dostâne münasebetlere girişti. Böylece Mogollara dayanan Ermeniler taşkınlıklara başlamışlardı. Fakat hududlara yığılan Türkmenler ve Karaman oğulları ile Memlûkler onları, zaman-zaman, tenkil ediyorlardı. Türkkiye-Suriye kervan yolu da, sık-sık, Ermenilerin tecâvüzlerine uğrayordu. Baybars kıral Hetum'a yolu açmasını ihtar ve kendisini tehdid etti. Bu tehdid karşısında kıral Anadolu'da bulunan Mogol kumandanı Napşı Noyan'dan yardım istedi. Fakat Mogol noyanı Han'ın emri olmadıkça hareket edemiyeceğini bildirdi. Bu durumda kıral, 1264 yılında, bizzat Hulâgü'ye gitti ve dönüşde de Sultan Kılıç Arslan ile Karatay Kervansarayında buluştu. Kıralın beraberinde gelen İlhanlı kadısı da onunla Muîneddin arasında bir dostluk anlaşması hazırladı ve karşılıklı hediyeler teatî olundu; bu arada kıralın kızının Pervâne'nin oğluna verilmesi de kararlaştırıldı. Daha mühimmi Mogolların zoru ile Memlûklara karşı da bir ittifak yapıldı. Kıral Hetum'un Ermeni ve Tatar askerleri ile Servand kalesine hücûmu, fakat Memlûklar tarafından bozguna uğratılması, büyük oğlunun esir ve küçüğünün katledilmesi, Baron Vahram'ın da yaralanması kıralın Hulâgü'ye gitmesine, daha büyük bir yardıma ve Selçuklularla da ittifak yapmasına sebep olmuştu. Baybars Halîfe Me'mun'un türbesini ziyâret eden Müslüman dervişleri hapseden Ermeni kıralına karşı 1275'de Türkmenlerle birlikte bir ordu sevkedip Ayas, Misis ve Adana'yı yağmaladı; hattâ paytaht Sîs (Kozan) de yangına verildi; pek çok esir ve ganimet alındı[37].

Mogol istilâlarından ve dahilî mücâdelelerden faydalanan Trabzon (Canik) Komnenleri daima göz dikdikleri ve her fırsatta elde etmeğe çalıştıkları Karadeniz'in en mühim limanı Sinop'u 1259 (657) senesinde işgâl ettiler. Selçuklu devleti 1214 yılında fethettiği Sinop'u, bu ehemmiyeti dolayısıyle, kale, câmi ve medreseleri ile çok imâr ederek Türkiye'nin Karadeniz'de en mühim ithalât ve ihracat limanı hâline getirmiş; burada inşâ olunan tersane ile de bu limanı Türk donanmasının üssü yapmıştı. Şimal ve cenup ülkeleri arasında milletler-arası ticarî ehemmiyeti

---

[37] Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 445-447; Muhiddin Abdüzzâhir, *Sîret Melik üz-Zâhir*, Brit. Mus. s. 77b, 78a; Baybars Mansûrî, s. 63b; 'Aynî, XIX (2391), s. 508; Makrîzî, trc. Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I, s. 234; Urfalı Vahram, *Documents armeniens*, I, s. 526-530.

çok yüksek olan bu limanın 1253 senedinde Mogolistan'a giden Avrupalı seyyah G. Rubruck tarafından da «*Turkia* sultanına aid *Sinopolis* kalesi ve limanı» olarak ehemmiyeti belirtilmiş ve bu tarihte Türklerin elinde bulunduğu gösterilmiştir[38]. Rumlar Sinop'u alınca tâyin ettikleri *Gavras* (veya bir rivâyete göre *Gaydan*) adlı bir vâli şehri Trabzon hükümdarı adına idâre ediyor idi[39]. Dahilî savaşlar nihâyete erdikten ve Muîneddin Pervâne kuvvetlendikten sonra bu hayatî ehemmiyeti bulunan limanı kurtarmak zarurî idi. Nitekim Kılıç Arslan ve Pervâne 1265 Temmuz'unda hanlık tahtına çıkan Abaga Han'a ağır hediyelerle gidip onu tebrik ettikleri zaman ondan Sinop'un kurtarılması müsaadesini alarak memlekete döndüler. Muîneddin Pervâne kendi iktâı olan Tokat'a dönünce Dânişmend-ili, Niksâr ve Samsun askerlerini toplayarak Sinop üzerine yürüdü. Canit (Trabzon) hükümdarı da Rum ve hususiyle Frenk askerleri ile şehri müdafaaya girişti. Muhasara uzun sürdü ve iki taraf da mühim insan kayıplarına uğradı. Pervâne, teslim teklifine, red cevabı alınca muhasarayı şiddetlendirdi. Sûrları kurduğu mancınıklarla döğerken deniz tarafını da 1000 seçme denizci ile kuşattı. Bu savaşların sertleştiği sırada Tâceddin Kılıç'ın Rum vâlisini öldürmeğe muvaffak olması şehrin teslimine imkân verdi. Selçuklu ordusu Sinop'a girinci kilise hâline sokulan câmiler tamir edilip ibâdete açıldı. Çan *(nâkus)* gürültüleri yerini ezan ve Kur'an seslerine bıraktı. Muîneddin Süleyman bu mühim zaferini, başda Abaga Han olmak üzere, fetih-nâmelerle her tarafta ilân ve tebşir etti. Bu fetih Muîneddin Pervâne'nin kudret ve şöhretini büsbütün yükseltti. Kaynaklar fetih tarihi olarak 664, 666 yıllarını verirse de 664 (1266) yılı hâdiselerin kronolojisine uygundur ve müelliflerin çoğu da bu tarihi kaydetmişlerdir[40].

---

[38] *The Journey of W. Rubruck*, trc. Rockhill, s. 41.

[39] Yûnînî vâlinin adını *Gavras* ve Aksarâyî *Gaydân* şeklinde kaydeder.

[40] Aksarâyî, s. 82-83;; Yûnînî, *Zeyl Mir'ât uz-zaman*, Haydarâbâd 1955, II, s. 347-348; Zehebî, *Tarih ül-İslâm*, Ayasofya XX (3013), s. 299a; İbn Bîbî, bu fetihten yalnız bir cümle ile bahseder (s. 643) ve muhasaranın iki yıl sürdüğünü yazar. Sinop seferi, Abaga'ya 1265 Haziranında (Ramazan 663) gidildiğine göre, fethin 1266'da olması gerekir. Sinop Alâeddin Câmiinde «*Süleyman bin Ali bin Muhammed*» yazılı ve 666 (1268) tarihli kitâbe Yûnînî'ye uygun düşerse de bu fetihten sonraya aid ve tamir tarihidir. Pervâne'ye aid medrese kitâbesi de 1261 olarak kaydedilmiş ise de (Ş. Ülkütaşır, *Sinop kitâbeleri*, Arkeologya dergisi, V (1949), s. 137, 141) bu yılda şehir Rumların işgâlinde bulunduğu için yanlıştır ve 671 olması muhtemeldir. Anonim *Selçuk-nâme* muhasaranın bir hafta sürdüğünü söylemekle zıd bir mübalâğayı temsil eder (s. 55). İbn Batûta Câmiin havuzunu, üstündeki kubbesini ve güzelliğini tasvir ederken eseri Pervâne'ye maleder (*Seyâhât-nâme*, trc. I, s. 355).

Anonim *Selçuk-nâme* Muîneddin Pervâne'nin, bu zafer üzerine, Canik hükümdarlarını haraca bağladığını, müslümanlara tecâvüz için kullanılan on iki düşman kalesini de tahrip ettiğini belirtir. Bununla beraber, Samsun'dan Ünye'ye kadar sâhiller Türklerin elinde kaldığı ve yalnız Sinop düşman istilâsına uğradığı için, rivâyet doğru ise, bu kalelerin dağlık bölgede veya daha şarkta bulunması icabeder. Nitekim Sinop'un kurtarılışından ve Kılıç Arslan'ın Tebriz'e hareketinden önce sultanın tabiblerinden Saadeddin Mes'ûd bize kadar gelen bir mektubunda Samsun ötesinin Türkler elinde bulunduğuna işaret eder: «Birkaç gün zarfında Niksar'dan Kastamoni'ye ve Zâlîfre[41] (Safranbolu) ye gittiğini, oradan dönünce Kılıç Arslan'ın Tebriz seferine hazırlandığını, daha sonra da Samsun begler-beginin kendisini, bazı hastaları tedavi maksadiyle, *Dâr ül küfr* (Rûmların ülkesi) *Canit* (Canik) e gönderdiğini, buradan dönünce Bafra'ya geldiğini ve orada hastalandığını» yazar[42]. Selçuklu devletinin bu zayıf devrinde bütün Uclar gibi Karadeniz sâhillerini de yine Türkmenler müdafaa ediyor ve hattâ hududları genişletiyorlardı. Bu havâlide Çepni Türkmenleri devamlı olarak sâhillerde ilerliyorlardı. Karamanlılar 1276'da Konya üzerine yürüdükleri zaman Rûmlar, yine fırsat bilerek, asker ve silâh dolu gemiler (kadırgalar) ile Sinop'a hücûm edince sâhil kumandanı Taybuğa ile Çepni Türkleri onları perişan etmişti. Muîneddin Pervâne, böylece, beş yıl (1261—1266) Rumlar elinde kalan Sinop'u kurtarıp Tokat'a döndü[43].

Muîneddin Süleyman Sinop'un fethinden sonra Kılıç Arslan'dan şehrin kendisine temlikini istedi. Fakat Sultan hiçbir pâdişâhın bir şehri bir kimseye bağışlayamıyacağını, Pervâne'nin gittikçe atalarının devletini kendi elinden aldığını, saltanatın artık hükümsüz kaldığını, devlete ve kendisine mensup bulunan insanların birer birer mevkilerinden atıldığını söylüyor; Pervâne'nin adamlarının ve meselâ Niğde iktâına sâhip Hatîr oğlu Şerefeddin'in de fermanlarını dinlemediğinden şikâyet ediyordu. Kendisi üzerine câsus tâyin edilen Hatîr oğlu Ziyâeddin bu sözleri kardeşi Şerefeddin vasıtasiyle Muîneddin Pervâne'ye naklediyordu.

---

[41] P. Wittek'in kanaatı aksine olarak, *Dadybra*'nın Devrek değil Selçuklu kaynaklarında *Zâlîfre* ve nihâyet Safranbolu (Zâlîfrepoli) olduğunu ve Ankara meliki Muhiddin Mes'ûd tarafından fetholunduğunu yukarıda belirtmiştik.

[42] *Türkiye Selçukluları hakkında Resmî vesikalar*, s. 156-164.

[43] İbn Bîbî, s. 729. Sinop'ta Taybuğa'ya aid bir mezar kitâbesi «*Emîr Taybuğa bin İl-almış bin Koçkar bin Oğul-beg bin Ebû Bekir*» şeklinde olup onun şeceresini verir ve Taybuğa'nın oğlu Emîr Baygelmiş'e aid 679 tarihli bir mezarın daha mevcûdiyetini ve onun Mogol değil Türk olduğunu gösterir (*Sinop kitâbeleri*, s. 145).

Bununla beraber Mogollara dayanarak devleti eline geçirmiş bulunan Pervâne'ye karşı mukavemet edemeyen Kılıç Arslan nihâyet İbn Bîbî'nin kaleme aldığı bir temliknâme ve şer'i hücceti gönderip Sinop'u ona vermeğe mecbûr kaldı. Sinop'ta bilâhare Pervâne oğulları begliği de bu temliknâmeye göre meydana çıktı. Muîneddin Süleyman Sinop'un fethinden sonra, iktâ olarak kendisine aid, Tokat'a gelince sultanı artık kendi iktidarına engel sayarak bertaraf etmeğe karar vermişti. Bu sebeple Mogol kumandanı Napşı Noyanı ve Mogol *yargucı* (hâkimi) larını Kılıç Arslan aleyhinde hazırlamağa başladı. Nitekim onun Mısır Sultanı Baybars ile birleşmek istediğini, her taraftan asker toplayarak Mogollara saldıracağını, kendisinin buna mânî olduğunu söylüyor ve onları bu isnadlara inandırmış bulunuyordu.

Muîneddin Süleyman'ın bu niyet ve tertibi eski idi. Zirâ Sultan ile Tebriz'e gidince Abaga Han'a gizlice: «Bu Selçuk oğullarına emniyet etmek câiz değildir. Hususiyle Rükneddin Kılıç Arslan'ın kalbi Mısır Sultanı ile beraberdir» demiş; Han da: «ben seni Andolu sultanlığı nâibliğine tâyin ettim. Orada bir kimse bana muhalefet ederse hayatı senin elindedir» emir ve cevabını vermişti. Arap kaynaklarının bu ifâdelerine uygun olarak Kerimeddin Aksarâyî de İlhan'ın Pervâne'ye sultanı öldürme salâhiyeti verdiğini yazmakta ve bu konuşmaların Selçuklular arasında yayıldığını belirtmektedir. Muîneddin Pervâne, böylece, eski bir niyet ve kararını tatbik fırsatını bulmuştu. Dostu olan yargucı (hâkim) Baynal'ı bu tertibe inandırmış ve onun vasıtasiyle diğer Mogol beylerini de bu meselede kazanmıştı. Pervâne bu plânın tatbiki için Mogol kumandan ve askerleri ile Aksaray'a giderken kendisine ve Hatîr oğlu Şerefeddin'e mensup askerler, ücretliler ve ayak takımı da bu tertibe göre orada toplanıyordu. Tokat'tan Aksaray'a hareket ederlerken Konya'da bulunan Kılıç Arslan'ın da oraya gelmesi, burada İlhan'a aid yeni bir hükmün görüşüleceği kendisine bildirildi. Gerçekten Sultan ve vezîr Fahreddin Ali kendilerinden önce Aksaray'a varmıştı.

Kılıç Arslan Aksaray'da Tâceddin Mu'tez'in ziyâfetinde bulunurken Mogol beyleri sarhoş olarak Muîneddin Pervâne'yi öldüreceği isnadları ile sultana ağır hitablarda bulunmuş; o da bunların tamamiyle uydurma olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Mogollar itham ve hücûmlarına devam ediyor; nihâyet münakaşalar Kılıç Arslan ile Pervâne arasında başlıyordu. Ağır sözlerle karşılaşan Sultan, Pervâne'ye: «*İci*[44] (ağabey)!

[44] Kılıç Arslan Pervâne'ye ağabey mânâsında hitap olarak kullandığı «*İci*» keli-

sen sarhoş musun veya afyon mu çektin» diyerek şaşkınlığını belirtti. Pervâne de: «Evet! senin kötü hareketlerin beni sarhoş ve afyon çekmiş bir hâle getirdi. Zirâ seni Burdur (doğrusu Ulu-borlu) kalesinden çıkarıp saltanat makamına oturttum. Fakat sen bu hizmetlerimi unuttun» cevabını veriyordu. Pervâne hakikatte bütün devleti eline aldığı ve sultanı da bir gölge durumuna düşürdüğü halde yine de kendi hâkimiyeti için onu engel sayıyor ve birtakım bahâne ve isnadlarla ortadan kaldırmak istiyordu. Kılıç Arslan bu kötü tertip üzerine Napşı Noyan ile görüşmüş; vezîr Fahreddin Ali ile birlikte Aksaray sarayına gitmiştir. Ertesi gün otag'da bir ziyâfet verilirken Mogol askerleri de çadırı sardı. Yemekte zehirlenen ve sancıya tutulan sultan bu durumda saraya dönmek istedi ise de Mogol muhâfızları müsaade etmediler. Sultan çadırda yalnız bırakılmış ve yayın kirişi ile boğularak şehid edilmiştir[45].

1266 (664) senesinde öldürülen sultanın cesedi bir mahfe içinde Konya'ya götürülüp ecdâd türbesine *(künbed-hâne)* defnolunmuştur. Kılıç Arslan'ın, babası Gıyâseddin'in ölümünde, yedi veya dokuz yaşında olduğu düşünülürse 30 veya Zehebî'ye göre 28 yaşında idi. Saltanatını Muîneddin Pervâne ve Mogolların hesaplarına göre elde etmiş; ölümü de onların marifeti ile olmuştur. Bununla beraber zehirlenmesi ve boğdurulması efkârdan saklanmış ve içkiden hastalanarak öldüğü ilân edilmişti. Fakat buna inanılmadı ve bir suikasda uğradığı haberi yayıldı. Nitekim Baybars tarihine göre on yıl sonra III. Gıyâseddin Keyhüsrev Azerbaycan'a gidince Abaga ona «Baban eceli ile mi öldü, yoksa öldürüldü mü» sualini sormuş; fakat çocuk yaşında bulunan yeni sultan, Muîneddin Pervâne'den korkarak, eceli ile öldüğünü söylemeğe mecbûr kalmıştı. Pervâne Kılıç Arslan'ın atını ve silâhlarını da ağır hediyelerle İlhan'a göndermek gibi bir fiili de işlemiştir. Böylece Muîneddin Pervâne kendi ihtirası ve tahakkümü için genç bir sultanı da yoketmekten sakınmamıştır. Kılıç Arslan vücûdca kuvvetli, yakışıklı, ata binmek, kılıç ve mızrak kullanmak gibi sporlara meraklı, cesûr, neş'eli, içkiye ve eğlenceye de düşkün idi. O Mevlânâ Celâleddin ve Türkmen babaları ile de sıkı münasebetlerde bulunuyordu. Sarayında Mevlânâ'ya ve devlet adamlarına ziyâfetler ve-

---

mesi Gök-türkler'de, Karahanlılar'da, Büyük Selçuklular'da ve Türkiye Selçukluları'nda kullanılmıştır. (W. Thomsen, *Ins. Orkhon*, s. 99; Kaşgârlı, I, s. 62, 81, III, s. 15; İbn Bîbî, s. 526; Aksarâyî, s. 83). Diğer kaynaklar için Aksarâyî'ye koyduğumuz nota (s. 85) bak. Bu hitap bazan «*İçi atabeg*» terkibi ile de kullanılmıştır (*Resmî Vesîkalar*, s. 174).

[45] Selçuklu hânedanı mukaddes sayıldığı için mensuplarının idamı, eski Türk Şamanî inanşına göre, yayın kirişi ile boğdurulmak suretiyle vukubuluyordu (bak. F. Köprülü, *Türk Hukuk tarihi dergisi*, I).

rir; sohbetler tertip ederdi. Bir defasında Türkmen şeyhi Buzağı Baba veya (Azerbaycanlı) Baba Merendî'yi kendisine baba yaptığını söylemiş; buna kızan Mevlânâ Celâleddin de: «sen kendine baba buldun ise biz de bir evlâd buluruz» deyip toplantıyı terk ettiğini ve bu sebeple aralarının açıldığını Eflâkî yazar. Gümeç Hatun karısı ve III. Keyhüsrev'in anası idi[46].

6. Sâhib Ata ve Muîneddin Pervâne

Rükneddin Kılıç Arslan'ın bu acıklı âkıbetinden sonra altı veya Zehebî'ye göre on yaşında bulunan Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı. Muîneddin Pervâne onun tahsil ve terbiyesi için Kadı Nureddin ile *Üstâd üd dâr* (Saray nâzırı) Eminüddin İsfahânî'yi tâyin eyledi. Onlar, ergin-lik çağına değin, küçük sultanın yetiştirilmesi vazifesinde bulundular. Saltanat değişikliği devlet makamlarına tâyinlerin de yenilenmesini icab-ettirir. Bu sebeple Sâhib Fahreddin Ali ile birlikte Eminüddin Mikâil, Erzincanlı Mecdeddin Muhammed, Celâleddin ve Hatîr oğlu Şerefeddin makamlarını muhâfaza ediyor; devletin hâkimi bulunan Muîneddin Süleyman, Pervâne ünvanı ile, emîrlik mevkiinde bulunuyordu. Selçuklu hükümet *(dîvân)* erkânı yanında Mogollar nâmına gelen Tâceddin Mu'-tez de İlhanîlerin gelirlerine ve malî hesaplarına bakıyor ve devlet müşaviri sıfatını taşıyordu. Devrin bütün devlet adamları artık Pervâne'nin

---

[46] İbn Bîbî, s. 643-650; Aksarâyî, s. 37-58, 81-87; Yûnînî, *Zeyl, Mir'ât uz-zamân*, II, s. 287-288, 347, 404-405; Zehebî, XX, s. 273b, 299a; Ebû'l-Ferec, s. 446; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 56; *Baybars tarihi*, s. 56; Kadı Ahmed, s. 297; İbn ül-Fuvatî, *el-Havâdis ül-Câmi'a*, s. 353; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 570 (Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I, s. 57-58; *Tarihî takvimler*, s. 78. Arap kaynakları Kılıç Arslan'ın 666 (1268), Ebû'l-Ferec 1267'de öldüğünü yazar. Aksarâyî, Kadı Ahmed, Anonim ve Takvim 664 yılını ve üçüncüsü bu yılın 22 Cemâziyelâher Çarşamba gününü verir. IV. Kılıç Arslan maddesinde (I A) III. Keyhüsrev'e aid bir sikkede yazılı 663 yılının yanlış olduğunu belirtmiştik. Eflâkî Kılıç Arslan'ın Buzağı Baba'ya intisabından kızan Mevlânâ'nın sarayı terketmesini sultanın öldürülmesi ve hattâ Selçuklu hânedanının inkırazı sebebi sayar (*Menâkib*, I, s. 113-115, 170). İslâm dünyasında asırlarca tebcil edilen Selçuklu hânedânına karşı Mevlânâ'nın küçük bir hâdiseden dolayı bu derece kızgınlık göstermesi ve inkirazın da buna bağlanması, şüphesiz, Eflâkî'nin pirini yükseltmek gayreti ile yaptığı ölçüsüz bir mübalâğadan başka bir şey değildir. Nitekim Sultan Veled'in Kılıç Arslan'ı çok methetmesi de (*Dîvân-i Sultan Veled*, s. 467), Eflâkî'yi tekzibe kâfidir. Niğdeli Kadı Ahmed Kılıç Arslan'ın beylerin hiyâneti ile öldüğünü dedesi Kadı Hutenî'nin oğlu Bedreddin'in bu ve sair fitnelere katılmadığını söyler (*el-Veled uş-Şefik*, s. 297-298).

yakınları veya yetiştirmeleri idi. Bunlar arasında vezîr Fahreddin Ali eski bir devlet adamı olarak kalıyordu. Konyalı eski bir aileye mensup bulunan Sâhib Ata bu durumu ile yabancı sayılıyor ve Pervâne'nin adamları, ilk fırsatta, onu da düşürmek istiyorlardı. Kırım'da mazuliyet hayatı yaşayan eski sultan İzzeddin Keykâvüs'ün Fahreddin Ali'ye bir mektup göndermesi Muîneddin Pervâne'ye vezîrin aleyhinde yeni bir tertibe vesile oldu.

Filhakika İzzeddin Keykâvüs Suğdak şehrinden gönderdiği mektubunda eski vezîrine gurbet hayatından, malî sıkıntılarından ve vatan hasretinden şikâyet ediyordu. Sâhib Ata aldığı bu mektubu Muîneddin'e göstermek ihtiyatını da ihmal etmedi. Pervâne bu münasebetle vezîre son büyük Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un (1177—1194) perişan günlerinde Ahlat şâhına yazdığı mektubu ve para istemesini, cömertlikten ve insanlıktan mahrûm bulunan şâhın sultana bir şey göndermemesini, bunun üzerine Sultan Tuğrul'un kaleme alıp gönderdiği şiiri hatırlatır; Ahlat hükümdarının hasisliği ve katı kalbi dolayısiyle tarihte fena bir şöhret bıraktığını ve Sâhib Ata'ya buna benzer bir durumda bulunduklarını ve bu sebeple de eski velinîmetine gereken yardımın yapılması lüzûmu üzerinde durur; kendisine yazılsa idi sultanı elden geldiği kadar maddeten memnun edeceğini de sözlerine ekler. Bu cevap ve görüşme üzerine Sâhib Ata artık bir mahzur kalmadığını düşünerek, eski sultana, emin bir vasıta ile, bir mıkdar altun ve hediyeler gönderir.

Fakat Muîneddin Süleyman 1271'de vukubulan bu hâdiseyi Sâhib Ata'yı tasfiye için bir fırsat sayar ve tertibini hazırlar. Filhakika, ilk iş olarak, vezîrin büyük oğlu Tâceddin Hüseyin'in kuvvetinden ve askerlerinden çekindiği için, onu dâvet ettiği bir ziyâfette tevkif ettirdi. Bundan sonra da Dîvân'da vezîri Keykâvüs ile münasebette bulunmakla ve hiyânet etmekle suçladı. Sâhib Ata Pervâne'ye: «Bu zat bütün memleketin pâdişâhı, senin ve benim de efendimiz idi. Bana bir mektup yazarak hâlinden şikâyet etti. Ben de bu hânedanın bir bendesi olduğum için üzerimizde bunca hak ve nîmetleri dolayısiyle küçük bir mukabelede bulundum; seni de bundan haberdar ettim ve muvafakatini aldım. İşte suçum bundan ibârettir» dedi. Buna rağmen ihtiyar vezîr yakalanıp *Emîr-i dâd* (Adliye nâzırı) Eminüddin'in evinde tutuklandı. Bununla beraber Mogol noyanları, Samagar, Acay ve yargucılar, Abaga Han'a sormadan vezîrin hayatına dokunmaktan sakındılar. Bu sebeple onu Osmancuk kalesine hapsettiler; oğlu Tâceddin Hüseyin de göz altı tutuldu. Bu oyunlardan yakasını kurtaran küçük oğlu kaçarak Abaga'ya vardı. O, han nezdinde

kazandığı itibar sâyesinde yalnız kendisini kurtarmadı; getirdiği bir yar lığ ile babasını da hapishâneden çıkarttı[47].

Fahreddin Ali'nin tevkifi üzerine Pervâne, damadı Erzincanlı Mecdeddin Mehmed'i Maliye nezâretinden vezirliğe getirdi. Onun yerine Celâleddin Mahmud İstifâ, Hemedanlı Zahîreddin Mütevvec devlet muralkabe *(işrâf)* nâzırı, Erzincanlı Zeyneddin *Nâzir-i memâlik* makamlarına tâyin olundu. Sâhib Fahreddin hapishâneden çıkınca 1274 yılına kadar bir müddet evinde oturdu; büyük âbidelerinin tâmiri, hayır müesseselerinin işlemesi, vakıf ve emlâkinin irâdı meseleleri ile meşgûl oldu. Fakat ihtiyar vezîr aleyhinde isnad ve dedi-koduların eksilmemesi ve Abaga'nın da elçiler vasıtasiyle kendisini istemesi üzerine Han'a gitmeğe mecbûr kaldı. Sâhib Ata çok mıkdarda nakıd ve sayısız hediyclerle Han'a varınca onun huzûrunda yapılan *yargu* (muhakeme) da Keykâvüs ile münasebetlerini ve insanî bir duygudan ileri siyasî bir maksadı olmadığını ispat etti. Fahreddin Ali samimiyeti ve Toku noyanın tavassutu sâyesinde vezirlik makamını tekrar kazandığı gibi oğullarına da Karahisâr, Denizli (Lâdik) ve Honas sü-başılıklarını temin etti. Bu durumda Erzincanlı Mecdeddin Muhammed vezirlikten düşdü, fakat hükümette vücûduna ihtiyaç bulunması dolayısiyle, Celâleddin Karatay zamanındaki derecesine göre, Atabeglik makamına getirildi. Bununla beraber Fahreddin Ali ve oğullarının Abaga Han'a, her yıl 2000 *bâliş*[48] para ödemesi ve Anadolu'dan Mogollara gönderilen vergi ve malları taşımak için de 700 at tahsis etmesi de kararlaştırıldı[49].

Fahreddin Ali birçok Selçuklu sultanına vezirliği ve kırk yıldan fazla yüksek makamlarda bulunması ile devlete hizmet etmiş ve büyük hayır müesseseleri ile de bütün Türkiye'de ve hattâ İslâm dünyasında tanınmış bir şahsiyet idi. Başda Konya, Kayseri ve Sıvas olmak üzere inşâ ve vakfeylediği câmi, medrese, kervansaray, zâviye ve hamam gibi hayratı her tarafta yayılmış ve her biri bir âbide olan eserleri bugüne kadar haş-

---

[47] İbn Bîbî, s. 652-656; Aksarâvî, s. 92-93; *Baubars tarihi*, s. 22-24. Aksarâvî 670 ve Baybars 671 yılını vermiştir. Ihtiyar Sâhib Ata Osmancuk'tan çıkışından sonra, 1274 yılına kadar, evinde kaldı.

[48] Yukarıda belirttiğimiz üzere *bâliş* yastık şeklinde olan altın ve gümüş külçelere verilen bir isim olup Farsça bâliş aslında Türkçe yastuk kelimesinin tercümesidir. Bu zamanda bir gümüş bâliş 75 altın dinâr kıymetinde idi (*Selçuklular tarihi*, s. 283-284). Aksarâyî 2000, *Baybars tarihi* 1000 bâliş gönderildiğini yazar.

[49] Ibn Bîbî, s. 656-658; Aksarâyî, s. 93-99; *Baybars tarihi*, s. 56-57. Pervâne'nin damadı olan Atabeg Mecdeddin Muhammed'in İstîfâ dîvânına tâyinine dair bir menşûr *(takrîr)* bize kadar gelmiştir (*Resmî vesîkalar*, s. 7-10 Izâhlar, s. 3-6).

meti ile yaşamıştır. Bu hayır tesisleri ile o, Selçuklu devrinde «Hayrat babası» *(Ebû'l-hayrât)* lâkabını haklı olarak kazanmıştır. Bu hayır tesisleri ve ihsanları dolayısiyle Anadolu halkı arasında asırlarca «*Sâhib Ata*» adını almış ve bu da kendisine karşı duyulan yüksek saygının bir ifâdesi olmuştur. Vakfiyelerinde nesebî Konyalı Hacı Ebûbekir'in torunu ve Hüseyin'in oğlu olarak kayıdlıdır[50]. Sâhib Ata'yı otagında ziyâret eden Mısırlı Abdullah bin Abd'ül-Zâhir onun büyük hükümdarlardan daha debdebeli bir hayat sürdüğünü, arkasında daima 200 köle beklediğini, evlâdlarına ve yakınlarına aid, iktâ gelirleri dışında, günlük irâdının 7000 dirhem (takriben 140,000 lira) tuttuğunu söyler. Erzincan'da bulunan Mogol şehzâdesi Geyhatu'ya ve askerlerine masraf bedeli olarak, 1285 (684) yılında, Karahisar'daki kendi hazinesinden, bir defada 400,000 dirhem (8,000,000 lira) nakıd göndermesi onun serveti ile muazzam vakıfları ve muhteşem âbideleri olan eserleri arasındaki münasebeti meydana koymağa kâfidir[51]. Evlâdları ve kendisinden sonra torunları Karahisar'da hüküm sürmüş; Sâhib Ata oğulları bilâhare Germiyanlılara tâbi bir beylik olarak burada yaşamıştır. Kendi iktâı olduğundan bu şehir yakın zamanlara kadar ona nisbetle *Karahisar-i Sâhib* veya *Karahisar-i Devle* adını muhâfaza etmiştir. Bununla beraber Karahisar'da kendisine ve evlâdlarına aid mühim bir eser mevcûd olmayıp yalnız aileye aid muahhar bir türbe vardır. Fakat Karahisar'a veya Bolvadin'e yakın İshaklı nâhiyesinde 1249 (647) senesinde inşâ ettiği kervansarayı bugüne kadar gelmiştir. Fahreddin Ali İlhanlılar nezdinde itibarını ve vezirlik makamını kazanınca Muîneddin Pervâne ile barışıp tekrar devleti birlikte idare ettiler. Bununla beraber Pervâne'nin Mogollar nezdinde hâiz olduğu itimad da, bu sırada ilk defa olarak, kendi aleyhinde bir tereddüd uyandırmağa başlamıştı.

Muîneddin Süleyman mutlak hâkimiyetini kurmak maksadiyle kendisine engel saydığı devlet adamlarını ve sultanları hep Memlûk devleti veya dolayısiyle İzzeddin Keykâvüs taraftarı olarak tasfiye etmiş; bunu yaparken de Anadolu halkının Baybars (1260—1277) gibi büyük bir İs-

---

[50] Sıvas vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, Defter 595, s. 31. Burada isim *Fahreddin Ali bin Hüseyin bin Hacı Ebû Bekir el-Konevî* şeklinde verilmiştir.

[51] El-Omeri, *Mesâlik ül-Ebsâr*, nşr. Fr. Taeschner, s. 15; Kalkaşandî, *Subh ul-A'şâ*, XIV, s. 157; *Baybars tarihi*, s. 57; Aksarâyî, s. 145-146. İbn Bîbî, Sâhib Ata'nın inşâ ve vakıf eylediği câmiler, medreseler, hânekâhlar, ribâtlar, dâr ül-hadîs, dâr ül-Kur'an, dâr üz-ziyâfe, hamam, köprü, yol, çeşme olarak her türlü hayratı olduğunu yazar (s. 731).

lâm mücâhidine ve bu Türk pâdişâhına karşı beslediği sevgi ve ümid duygularını kendi iktidarı için tersine bir istikamette kullanmıştır. Aslen bütün Memlûkler gibi Baybars da Kıpçak Türklerinden olup Sıvas'da satılan bir köle idi. Haçlılar ve put-perest Mogollara karşı kazandığı zaferlerle o, iki düşman arasında kalan İslâm dünyası gibi Anadolu Türkleri için de bir kurtuluş ümidi olmuştur. Bu sebeple de durumu bilen Abaga Han Selçuklulara bir türlü itimad etmemiş; Muîneddin'in sadâkati ve kendi askerleri başlıca teminat sayılmıştı. Sultan Baybars 1271 Haziran'ında Şâm'da bulunduğu sırada Samagar Noyan ile Muîneddin Pervâne'nin Konya'dan giden iki elçisini kabûl etmiş; bunların iki komşu devlet arasında dostluk kurulması ve Abaga'ya elçi göndermesi teklifleri ile karşılaşmıştı. Bu teşebbüs üzerine Baybars da kendi elçileri ile birlikte Abaga'ya bir *zırh* ve Samagar'a bir *ok* gönderdi. Sultanın elçileri Konya'ya gelince Cuma günü halkın câmide Baybars için dua ettiklerine şâhid oldular. Bu hâdise Türkiye'de halk efkârının güzel bir tezahürü idi. Muîneddin Pervâne elçilerle birlikte İlhan'a gitti. Elçiler han'a Samagar Noyan'ın talebi üzerine sultan tarafından gönderildiklerini ve İlhan'ın Müslüman ülkelerinden el çekmesini tebliğe memur edildiklerini bildirdiler. Bu davranış ve sözler Abaga'nın şiddetli mukabelesine sebep oldu. Muîneddin Süleyman bu vesile ile Anadolu'da baskısını gördüğü Acay (han'ın kardeşi) ve Samagar'dan bu fırsat ve tertible kurtulmak istiyordu. Nitekim Pervâne bunlar aleyhinde han'a «pâdişâhlıkta akrabalığa bakılmaz. İcabında oğul babaya ve kardeş kardeşe kıyar. Kardeşin Acay beni öldürüp Anadolu'ya hâkim olmak ve Mısır sultanı ile de anlaşmak yolundadır» dedi ve bu iki noyan'ın Türkiye'den alınmasını istedi. Pervâne, böylece, Baybars'ın han'a elçi göndermesini de kendi iddiasının bir delili gibi telkin etti. Onun Abaga'ya söylediği bu kışkırtıcı sözlerin Acay tarafından duyulduğu gözüküyor. Zira Acay Türkiye'ye dönüşde Pervâne'ye karşı şiddetli davranmağa başlamıştır.

Muîneddin Süleyman bu tertib ve sözlerinin geri teptiğini kavramış; Mogollar nezdinde ilk defa kendisine karşı bir tereddüd uyandığını sezmiş ve bundan korkarak hakikat veya isnad suretiyle tasfiye ettiği insanların yoluna girmiştir. Filhakika Pervâne bu sefer Baybars'a adam gönderip onu, Mogolları Anadolu'dan çıkarmak maksadiyle, gizlice dâvet ediyor; Gıyâseddin Keyhüsrev ile birlikte Türkiye'de Selçuklu hâkimiyetini korumak şartiyle, Memlûk askerlerinin memlekette bulunmasına râzı oluyor ve bu esaslara göre Mısır sultanı ile anlaşıyordu. Fakat yine bu sırada Abaga Han Pervâne'nin talebine uyarak Acay ve Samagar noyanları

çekmeğe karar verince Baybars ile girişilen temaslar kesildi. Bununla beraber onlar Pervâne ile Mogol emîri Toku'nun Anadolu'ya hâkim olmak için kendisi aleyhinde şikâyette bulunduğunu söylediler. Abaga kardeşine: «Pervâne kim oluyor; onun hayatı senin elindedir» cevabını verdi. Hanın bu sözünü öğrenen Pervâne büyük hediyeler sunmak ve özürler dilemek suretiyle Acay'ı teskin etti. Fakat Pervâne yine de rahat edemiyor ve boş duramıyordu. Nitekim bir ihtiyat tedbiri olarak memleketin kadıları, din adamları ve tanınmış kimseleri tarafından yazılan ve imzalanan yazılarla Acay'ın Pervâne'yi ve Toku Noyan'ı öldürüp Mısır sultanı ile birleşmek kararında olduğunu Abaga han'a ulaştırdı[52].

7. Memlûk-İlhanlı Rekabeti ve Hatîr Oğlu Hareketi

Yakın-şarkın iki büyük devleti başında bulunan Baybars ile Abaga arasındaki rekabet Muîneddin Pervâne'nin tahrikleri ile Türkiye üzerinde gelişiyordu. Rakiblerini bu rekabetle tasfiye eden Pervâne şimdi bu siyaseti daha tehlikeli bir şekilde oynamağa girişerek kendi iktidarına karşı bulunan Anadolu'daki Mogolları da bertaraf etmeğe çalışıyordu. Abaga Han bu çatışmaları görüşmek üzere Pervâne ile birlikte Mogol beylerini de huzûruna çağırdı. Bu münasebetle han Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî Hatun'u, oğlu ile evlendirme kararına göre, gelinin de getirilmesini emretti.

Filhakika, cehiz hazırlığı yapıldıktan sonra, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve Muîneddin Pervâne, vezîr Fahreddin Ali, atabeg Mecdeddin Muhammed ve beglerbegi Seyfeddin Toruntay Selçukî Hatun ile birlikte Kayseri'ye vardılar. Pervâne ile Fahreddin Ali yola devam ederken diğer devlet adamları da Kayseri'de kaldı. Fakat Pervâne bir yandan Abaga'nın kendisine yapacağı muameleden, öte yandan da memlekette çıkacak hâdiselerden endişe ederek Sıvas'da seyahatini uzatıyordu. Bununla beraber bu te'hiri gelinin cehizini tamamlamak ve Han'a hediyeler almak maksadiyle gösteriyordu. Nihâyet han'ın yarlığına karşı daha fazla beklemenin tehlikeli olacağını düşünerek Sıvas'tan hareket etti. Sıvas'tan ayrılınca Diyârbekir vâlisi Hüsâmeddin Baycâr'ın, han'a gitmek bahanesi ile, bu havâlinin bir yıllık vergilerini toplayıp askerleri ile birlikte Suriye'ye gittiğini öğrendi. Pervâne bu hâdiseden dolayı İlhan'ın kendisinden de şüpheleneceği endişesini taşıyor; fakat diğer taraftan bu gibi

[52] Yûnînî, Zeyl, II, s. 472; *Baybars tarihi*, s. 5-7, 33-34, 57.

hâdiseleri de gecikme sebepleri olarak kendisini müdafaada kullanıyordu. Gerçekten Muîneddin Süleyman gelin alayı ile Tebriz'e varıp Selçukî Hatun'u saraya teslim ettikten sonra Abaga'nın huzûruna çıktı; Hatîr oğullarının Baybars ile birleşmek ve genç Sultan Gıyâseddin'i ona götürmek niyetinde olduğunu, Memlûklerin de Anadolu'ya girerek Selçukî Hatun'u almak istediklerini anlatarak sadâkatini isbata çalışıyordu. Pervâne Anadolu'da zulme uğramış bir takım zevatı da yanında götürerek han'ın huzûruna çıkartmış ve Noyanların zulümlerine karşı şikâyetler de arzedilmişti. Abaga Han Pervâne'ye eski itimadı kalmamakla ve bu hâdiseler içinde rolü olduğu ihtimalini vermekle beraber onu elde tutmak için Acay'ı Anadolu'dan çekip Selçuklu devlet adamını Toku, Tudavun ve Kongurtay noyanlar ile birlikte Anadolu'ya gönderdi. Bununla beraber bütün Selçuklu beylerinin Toku Noyan'ın hükmünde olduğunu ve vergileri onun yazıp Tebriz'e göndermesini de emrediyordu. Böylece Pervâne artık itimadı kaybetmiş ve ezgin bir vaziyete düşmüştü.

Selçuklu ve Mogol beyleri Erzincan'a dönünce burada mühim bir hâdise oldu. Filhakika Mogollar Baybars'a ve müslümanlara karşı hıristiyanları ve bilhassa Ermenileri himâye ettiklerinden onların Türkler aleyhinde bir takım taşkınlıkları vukubuluyordu. Erzincan'da oturan Ermeni metropolit'i Merhasya (Bar Serkis) Han'dan bir yarlığ alarak Mogollar nezdinde çok itibar kazanmıştı. Bu Ermeni baş papazı Pervâne aleyhinde Toku Noyan'a şikâyet ediyor ve Tebriz'e giderken Erzincan'ı beglerbegi Seyfeddin Toruntay'a iktâ ettiğini bildiriyordu. Halbuki bu memleket kendisine verilse Han'a her yıl 500 süvarilik bir kuvvet besleyip hizmet edeceğini anlattı. Fakat Toku Noyan: «askerî iktâlar *burnus* giyenlere (din adamlarına) değil başlarında *sorguç* taşıyanlara (askerî şahıslara ve kumandanlara) lâyıktır. İktâ (timar) istiyorsan sırtından burnusu çıkar» cevabını verdi. Muîneddin Pervâne de: « Bu papaz birçok çiftçilere burnus giydirip onları din adamı göstermekte ve her yıl memleketin harâc ve cizye vâridâtından (vergilerinden) pek çok kayıplara sebep olmaktadır» diyerek yapılan vergi kaçakçılığını meydana koydu. Nihâyet Abaga Han, din adamlarının vergi muafiyeti dolayısiyle, bu hileyi öğrenince önüne geçilmesini emretti. Han'ın teveccühünü kazanan bu papazın yaptığı fenalıklar Türklere çok ağır geldiğinden Harput (Hısn Ziyâd) begi Hüsâmeddin Baycâr, 200 süvarisi ile, Marhasya'yı manastıra giderken, otuz adamı ile birlikte, öldürdü ve kendisi de Baybars'a sığındı[53].

---

[53] *Baybars tarihi*, s. 58, 84, 156; Ebû'l-Ferec, s. 455-456; Zehebî, XXI, 675 yılı; M. B. Ebî'l-fezail, *Neheˆ üs-Sedîd*, nşr. Blochet, s. 239. Zehebî ve *Baybars tarihi* Marhasya'nın öldürülmesini Pervâne'nin emri ile Erzincan vâlisi Mecdeddin

Muîneddin Pervâne ile Mogol beyleri Abaga'ya giderken Türkiye'de vukubulan en mühim hâdise, şüphesiz, bu boşluktan faydalanan Hatîr oğullarının Mogollara karşı cihâd bayrağını açmaları ve Sultan Baybars'a Hatîr oğlu Ziyâeddin ile Toruntay'ın oğlu Sinâneddin'i gönderip onu Anadolu'ya dâvet etmeleri idi. Filhakika Hatîr oğlu Şerefeddin, Baybars'a Muîneddin Pervâne ve Mogol noyanları Abaga'ya gittikleri için, bu güzel fırsatta Kayseri'ye varıp meseleyi diğer Selçuklu beylerine bildireceğini ve orada bulunan Sultan Gıyâseddin'i de alıp huzûruna yetişeceklerini bildiriyordu. Bu münasebetle Elbistan'a gelen Memlûk emîri Bedreddin Beg-tut, Şerefeddin'e ve diğer Anadolu beylerine mektuplar getirerek ittifakı hazırlıyor; bunların tercümesi yapılıyor; Baybars'ın geleceği haberini de bir *ulak* bildiriyordu. Bu haberlerden memnun kalan Hatîr oğlu Uc beglerine ve hususiyle Karaman Beyin oğlu Mehmed Beye de elçi gönderip onları da askerleri ile Niğde'ye dâvet etti ve onların da muvafakatini aldı. Hatîr oğlu bu hazırlıkları yapıp 675 yılı başında (1276 Haziran) Kayseri'ye vardı. Orada Atabeg Mecdeddin Muhammed, beglerbegi Seyfeddin Toruntay, Müstevfî Celâleddin Mahmud, Nureddin Caca'nın oğulları ve diğer beyleri Mogollara karşı mücâdeleye zorladı; Baybars'ın gelmekte olduğunu bildirdi ve askerlerine şehirde bulunan Mogolları öldürmek ve mallarını yağmalamak emrini verdi. Muîneddin Pervâne'nin adamları olan Danişmend'ili sü-başısı Tâceddin Giv gibi muhaliflerini öldürttü; Uc kumandanı Arslan-doğmuş oğlu Sinâneddin de son elçi olarak Baybars'a gitti. Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev ile bahsi geçen Selçuklu beylerini Niğde'ye götürdü. Hatîr oğlu artık cihâdı ilân etmiş; 6000 kişilik bir Memlûk kıtasının Elbistan'a gelmesi de Sultan Baybars'ın hareket edeceği ümidini uyandırmıştı. Bu sırada Karaman oğlu Mehmed Beyin; kardeşleri ve Türkmenler ile birlikte, Tatarlara baskın yapıp sâhilleri ellerine geçirdiklerini Memlûk sultanına bildirdiği haberleri de geldi. Esasen bu sırada İç-il bölgesi ve sâhilleri de Karamanlılar elinde bulunuyordu. Karamanlılar ve Lûlûve madeni (Ulu-kışla) havâlisini muhâfazaya memur bulunan 200 Mogol da, reisleri Urla ile birlikte, öldürülüp başları Niğde'ye gönderildi.

Atabeg'in kardeşi Kutbeddin Mahmud tarafından, 675 yılında olduğunu, Abaga'yı müslümanlar aleyhinde onun kışkırttığını yazarlar. Diğer Mısır kaynakları ise Pervâne'nin, Baybars'ın Anadolu'ya geleceğine inanarak, Abaga'nın dostu Marhasya'yı öldürdüğünü söylerler. Baybars tarihi Hüsâmeddin Baycâr'ın Harput hâkimi ve Diyârbekir iktâ'ının da sâhibi olduğunu belirtir. İhtiyar Hüsâmeddin, Hârizmşâh Celâleddin'in emîrlerinden iken Sultan Alâeddin'in hizmetine girmiştir. Aslen Bayburtlu *(Baybirti)* olduğu rivâyet edilen Hüsâmeddin, Baybars'a oğulları, torunları ve 300 süvari ile gitti.

Hatîr oğlu Şerefeddin, giriştiği hareketin muvaffakiyetini sağlamak veya propagandanın tesirinden faydalanmak maksadiyle, bütün vilâyetlere birer fetih-nâme gönderdi. Bir nüshası Aksaray'a gelen bu fetih-nâmede şehrin kadı, imam, nâib, iş adamı ve bütün ahâliye «Sultan Rükneddin Baybars sayısız İslâm askeri ile hareket etti; ordusunun öncüleri memleketimize girdi. Biz de sultanımız (Gıyâseddin) ile birlikte İslâm pâdişâhını istikbâl için Niğde'den Karahisar-i Yavaş'a vardığımız zaman haberci geldi; devletimizin düşmanlarının toplanıp mel'ûn askerleri (Mogollar) ile İslâma ve müslümanlara kasdettiklerini bildirdi. «Allah indinde hakikî dinin İslâmiyet» olduğu âyetine ve Hazret'i Peygamber'in «bu dine her asırda bir müceddid» geleceği hadîsine göre Baybars'ın bu vazîfeyi yaptığını, İslâm askerlerinin (Memlûk Türklerinin) kâfir (Tatar) lerle Elbistan'da karşılaşıp çoğunu kılıçtan geçirdiğini ve bir kısmının bozguna uğrayarak kaçtığını belirtiyor. Hakikate aykırı olarak «müfsid Pervâne», hâin Tâceddin Mu'tez ve Sâhib (Fahreddin Ali) in esir edildiğini kaydettikten sonra «biz de Sultanımız (Keyhüsrev) ile birlikte İslâm pâdişâhını karşılamağa gidiyor; Tanrının İslâmı yücelteceğine ve küfrü yıkacağına inanıyor; bu müjde haberini şehirde ve vilâyette ilân ve bize dua etmenizi bildiriyoruz. Herkes emniyetle kendi işi ve gücü ile meşgûl olsun» cümleleri ile metin nihâyete erer[54].

Hatîr oğlu Sultan Baybars'a devamlı olarak pek çok mühim insanları gönderiyor; onun bir an önce Anadolu'ya gelmesini teşvik ediyordu. Fakat Mısır-Suriye Sultanı Hums'da kabûl ettiği son elçilere acele ettiklerini, zira «Muîneddin Pervâne ile, Han'a gitmeden önce, bu yılın sonunda geleceğini, askerlerinin çoğu Mısır'da olduğu için şimdi Anadolu'ya (Rûm'a) gelmem mümkün değildir. Pervâne'nin oğlu Mühezzibüddin Tokat'a gitmekle doğru bir hareket yapmıştır. Çünkü o babası ile aramızda verilen karardan haberdardır» diyordu. Bu durumda sultana gönderilen Hatîr oğlu Ziyâeddin Baybars ile gizli konuşmak istedi. Bu görüşmede ona şimdi Anadolu'ya gelmezse kardeşi ve onunla sözlü bulunan beylerin hayatlarının tehlikede olduğunu, bu sebeple hiç olmazsa münasıp mıktarda asker gönderip Sultan Gıyâseddin ve kardeşinin kurtulmasını bildiriyordu. Sultan Baybars bizzat şimdi sefere çıkamayacağını söyledi; fakat Seyfed-

[54] Aksarâyî, s. 105-106. Hatîr oğlu Şerefeddin'in halkı kendi dâvâsına kazanmak maksadıyle çıkardığı bu fetih-nâmesi bir propagandadan ibâret olup başka kaynaklara intikal etmiş değildir.

din Balaban kumandasında bir askerî kuvvet gönderip Sultan Gıyâseddin'i, Hatîr oğlunu, Seyfeddin Toruntay ve diğer sözlü beyleri almak istedi. Bununla beraber Memlûk beyi Göynük'e vardığı zaman Pervâne ve Mogol noyanları da Anadolu'ya dönmüşlerdi[55].

Filhakika Muîneddin Pervâne, vezîr Fahreddin Ali, Emineddin Mikâil ve Tâceddin Mu'tez ile Kongurtay, Toku, Tudavun ve Mengü-timür noyanlar, 30,000 Mogol askeriyle, 1276 (675) güz mevsiminde döndüler. Bunlar önce Sıvas'tan Yabanlu pazarına gittiler[56]. Buradan 500 süvarilik bir kuvveti Elbistan'a gönderip Baybars'ın hareket edip etmediğini ve Memlûklerin ne vaziyette bulunduğunu öğrenmek istediler. Fakat buraya gelmiş 6000 Memlûk askerinin bir keşif kolundan ibaret bulunduğunu, ciddî bir istilâ teşebbüsünün bahis mevzuu olmadığını anladılar; Sarus (Serik) ve Zamantı *(Pıngar-başı)* nâiblerinden Memlûklerin Mogolları bozguna uğrattıkları rivâyetlerini duyup Niğde'ye doğru hareket ettiler. Şerefeddin Hatîr 4000 kişilik kuvveti ile mukabelede bulunmak istedi ise de yanındakiler bunun imkânsız olduğunu belirterek kendisini vazgeçirdiler. Şerefeddin arkadaşlarına vedâ edip Lûlûve (Ulu-kışla) kalesine sığınmak istedi; fakat kale kütüvâli (muhâfızı) onu yakalayıp Muîneddin Pervâne'ye gönderdi[57]. Gedük veya Karahisar-i Yavaş'da toplanan Selçuklu ve Mogol begleri isyanı bastırdıktan sonra Hatîr oğlu Şerefeddin'i ve arkadaşlarını *yargu*'da muhakeme ettiler. Sultan Gıyâseddin çocukluğunu ve korkusundan hükümetin büyüklerine uymağa mecbûr kaldığını söyledi. Seyfeddin Toruntay, Atabeg Mecdeddin Muhammed, müstevfî Celâleddin Mahmud «eğer Şerefeddin'e uymasa idik Tâceddin Giv'in âkibetine uğrardık» dediler ve kurtuldular. Hatîr oğlu Şerefeddin'in muhakemesi çok dikkate şâyân idi. Filhakika sorgusunda Hatîr oğlu Pervâne'ye: «beni bu harekete tahrik eden ve Mısır sultanı ile mektuplaşan ve filân filân işleri yapan sensin» diyor ve onun Mısır sultanı ile bir ittifak yaptığını ileri sürüyordu. Pervâne bu isnadları reddediyor; Mogol noyanları bu sözleri zapta geçirip Abaga Han'a gönderiyorlardı. Muîneddin Hatîr oğluna gizlice bu ifâde ile ikisinin de ölüm tehlikesi ile karşılaşacaklarını ve kırbaç tesiri ile böyle konuştuğunu söylemesini bil-

---

[55] *Baybars tarihi*, s. 78.

[56] Yabanlu Pazarı Kayseri-Halep kervan yolu üzerinde milletler-arası yıllık panayır kurulan bir yerdir. Bu mühim ticâret merkezi hakkında tafsilât «*Ortaçağ Türkiye iktisadî tarihi*» adı ile hazırladığımız eserimizdedir.

[57] Kaynakların bir kısmı Hatîroğlu'nun Niğde ve diğerleri de Lûlûve kalesine sığındığını yazarlar.

dirdi; o da böyle yaptı ise de kurtulamadı; ikinci derecede rol oynayan beylerden sonra İlhan Abaga'nın emri gelince o da idam edildi. Şerefeddin'in cesedi parça halinde Konya, Ankara ve Erzincan'a gönderildi[58]. Seyfeddin Toruntay da Abaga'ya 400,000 dirhem para yâni bugünkü kıymeti ile takriben 4,000,000 lira 200 at ve Mogol beglerine de pek çok hediye vermek ve kışın 1000 Tatar askerini bakmak suretiyle mahkûmiyetten kurtuldu. Onun bu mahkûmiyetinde oğlu Sinâneddin Musa'nın Şerefeddin ile birlik etmesi ve kardeşi Ziyâeddin ile beraber Baybars'a gidip onu Anadolu seferine teşvikleri rol oynamıştır[59]. İsyanda çok faal rol oynayan ve bizzat Sultan Gıyâseddin'i Hatîr oğluna götüren *Emîr-i şikâr* (av işleri nâzırı) makamında bulunan Kılavuz oğlu Seyfeddin, Alemeddin Sancar, Kayı-aba ve Türkmenlerden pek çok kimse kısa bir yargu üzerine derhal öldürüldüler. Hatîr oğlu hareketi bastırıldı; fakat Mogolların Selçuklulara artık itimadı kalmadı; Baybars'ı ve Müslüman Memlûkleri put-perest Mogollara karşı her fırsatta tutacakları kanaati yerleşti. Bu tercihte din farkı yanında Mogolların zulümleri ve Anadolu halkını daima soymaları birinci derecede rol oynayordu. Bu güvensizlik dolayısiyledir, ki Mogol noyanları o kış (1276—1277) Selçuklu devlet adamlarını devamlı göz hapsinde tutmuş ve yanlarından ayırmamışlardır[60].

---

[58] İbn Bîbî, s. 689; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 57. Hatîroğlu ile diğer suçluların muhakemesinin Gedük'te veya Kayseri sarayında yahud da Mogol beylerinin Delüce (nehri) kışlağında yapıldığı yazılıdır. Bu farklı rivâyetleri Hatîr oğlunun nihâyet Delüce'ye de götürülüp yargusu orada da devam ettiği ve Abaga'dan emir gelinceye kadar sorgu ve işkenceye marûz kaldığı şeklinde anlamak yerinde olur.

[59] Seyfeddin Toruntay Sultan Alâeddin Keykubâd'ın kölelerinden olup son mevkii beglerbegi idi. Toruntay bu hâdiseden az sonra öldü ve kendi iktâı olan Amasya'da inşâ ettiği türbesinde defnolundu. Türbe kitâbesine göre 677 (1278) yılında ölmüştür. Amasya'da Gök-medrese veya Câmii de onun eseri olup vakfiyesi 665 (1267) tarihini taşır. Türbesinde ailesi ve evlâdlarına aid mezarlar da vardır. Eserlerine aid vakfiyesinin bir kopyası vakıflar arşivinde 670 sayılı defterdedir. Toruntay'ın ölümünden önce oğlu Sinâneddin'i Mısır'dan getirtmeğe muvaffak olmuştur. Fakat Sinâneddin hareket ederken babasının ölüm haberini almıştır.Eserleri için bak. H. Hüsâmeddin, *Amasya tarihi*, II, s. 404, 415; İ. Hakkı, *Kitâbeler*, I, s. 95; Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, s. 20, 57.

[60] Kaynaklar Selçuklu-İlhanlı münasebetleri, Hatîroğlu isyanı ve Baybars ile temaslar hakkında çok tafsilât verirler. Bu hâdiselere aid teferruata ve münakaşalara girmeden ana kaynaklar veriyoruz: İbn Bîbî, s. 661-669; Aksarâyî, s. 100-109; *Baybars tarihi*, s. 73-81, 84; Zehebî, *Tarih ül-İslâm*, XXI (Ayasofya), s. 87a-88b, 100b; B. 'Aynî, XIX (Veliyüddin 2391), s. 598-607; Nuveyrî, IV, (Köprülü 1188), s. 270b; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 621, 625; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 56-57; Ebû'l-Ferec, s. 455-457. Türk tarihçici Zehebî'ye göre Hatîroğlu, isyana başlayın-

8. Baybars'ın Kayseri Seferi

Selçuklu ve Moğol kumandanları arasında başlayan geçimsizlik, birbirlerine Baybars taraftarlığı ile İlhanlı idâresine karşı isnadları Abaga'nın hepsini Selçukî Hatun ile birlikte Tebriz'e getirmesine sebep olmuştu. Anadolu halkının Moğol düşmanlığına ve Türkmenlerin mücâdele gücüne inanan Hatîr oğlu, onların seyahatinden faydalanarak ve Baybars'ın geleceğinden ümidli olarak, harekete geçerken Muîneddin Pervâne'nin de müsaadesini almış gözüküyor. Zira Pervâne bu endişeli yolculuğunda bu isyandan, muvaffak olsa da olmasa da, iki ihtimal karşısında da faydalanmayı düşünüyordu. Fakat Şerefeddin, Mısır sultanının bu sırada Anadolu seferine çıkamıyacağını takdir edemiyor ve herhalde Muîneddin Süleyman'ın Baybars ile anlaşmasının nasıl gerçekleşeceği hakkında açık bir bilgiye de sâhip bulunmayordu. Bu sebepledir, ki Hatîr oğlu sağlam bilgi ve hesaplara dayanmadan harekete geçince muvaffakiyetsizliği mukadder oldu. Hatîr oğlu soruşturmada Pervâne'nin de bu isyanda kendisi ile beraber olduğu ifâdesi ile bir hakikatı ifâde ediyordu. Nitekim Muîneddin Süleyman İlhan'a, Hatîr oğlunun Mısırlılarla müşterek bir harekete geçeceğinden duyduğu endişeyi belirtirken kendisinin bu isyandan hiç olmazsa haberdar olduğunu gösterir. Fakat bununla hem kendi sadâkatini bildiriyor; hem de kendisinin tutulması zarurî bir insan olduğu kanaatini vermek istiyordu. Burada Muîneddin'in Şerefeddin'i isyana taşviki Han'ın aleyhinde bir karar vermesini önlemek düşüncesiyle alâkalı gözüküyor. Yoksa Baybars'ın bu sırada Anadolu'ya gelemiyeceğini biliyor; fakat bu noktayı Hatîr oğluna bildirmeyi kendi hesabına uygun bulmuyordu[61].

---

ca 13 Sefer 675 (28 Temmuz 1276) günü Keyseri kapılarını kapattı ve Cuma namazı kılınamadı; sonra da şehirde Melik üz-Zahir Baybars'ın adına nidâ edildi ve nümâyiş yapıldı (*nûdiye fi'l beled şi'âr el-Melik üz-Zâhir*) (s. 87b).

[61] Mısır ve bazı Selçuklu kaynakları Mu'îneddin Pervâne'nin Baybars ile anlaştığını söylerlerse de onun bizzat bu zamanda teşebbüse geçmesi bahis mevzuu olmasa gerek. O Abaga hana giderken kendisini pek emniyette hissetmediği ve bu sebeple Hatîroğlu isyanı dolayısı ile muhtaç olunan bir insan olarak iki taraflı gizli bir siyâset oynadığı ve bu sebeple de kendi adamı olan Hatîroğlu isyanını perde arkasından hazırlattığı da vâridir. Aslen Zencanlı olan Hatîroğlu Şerefeddin Mes'ûd, Pervâne ve diğer devlet adamları ile Mevlânâ Celâleddin'i, sık-sık, ziyâret edenlerden idi (*Menâkıb*, s. 121, 135, 445, 552). Mevlânâ'nın mektupları ve Sultan Veled dîvânın'da Hatîroğlunun bahis mevzuu olduğuna dair muahhar araştırmalarda geçen kayıdları teyid edecek bir işâret bulunmadığını da, bu vesîka ile, belirtelim. Hatîroğlu Şerefeddin'in yakalandıktan sonra dostlarına yazdığı Farsça acıklı bir rubâî Aksarâyî'nin eserinde mevcûddur (s.

Baybars Selçuklu beylerinin ve husûsiyle Pervâne'nin dâvet mektuplarına, Türklerin ve göçebe Türkmenlerin Mogol düşmanlığına, kendisine sığınan Anadolu'lu devlet adamlarının teşviklerine göre bir sefere girişmek kararında idi. Türkiye'den gelen haberler de Müslüman Türklerin kendisini nasıl bir ümidle beklediklerini meydana koyuyordu. Bununla beraber Yakın-şarkın bu iki büyük imparatorluğu ve iki büyük hükümdarı, hududlarda daimî bir savaş hali mevcûd olmakla beraber, yine de birbirleriyle bir meydan muharebesine girişmekten çekiniyorlardı. Baybars Haçlılara ve Mogollara karşı kazandığı zaferleri ile, iki tehlike arasında ezilen, İslâm dünyasının yegâne ümidi olmuş; Hz. Peygamber'in vaadine göre İslâmın müceddidi sayılmıştı. Karşısında bulunan Abaga Han da Çingiz Han'dan beri dünyayı alt-üst eden zaferlere, Mogol cihân hâkimiyeti dâvasına inanıyordu. Nitekim Abaga Han 1269 (667) tarihli mektubunda Baybars'a: «Sen Sıvas'ta satın alınmış bir kölesin; nasıl dünya hükümdarına karşı çıkabilirsin» diye hitab ederken kendisine ve Mogol üstünlüğüne inanıyordu[62]. Halbuki tezyif ettiği Baybars, 1260 senesinde Ayn Câlût'da, Mogolları dünyada ilk defa acı bir bozguna uğratmış ve o zamandan beri İslâmın sultanı ve hâmisi olmuş ve Müslümanların hayranlığını kazanmıştı. Nitekim Türk tarihçisi Bedreddin 'Aynî, bu münasebetle: «ne garip bir şeydir, ki Türklere (Mogollara) karşı İslâmiyeti kurtaran yine Türkler olmuştur» kaydı ile bu hayranlığı geniş mânasiyle güzel ifâde etmiştir. Ortaçağ İslâm müellifleri gibi Ayntablı Türk tarihçi de Mogolları Türk halkları arasında sayıyordu[63]. İşte Anadolu ahvâli bu iki

---

109). Bu devirde Anadolu'da ölen büyükler hakkında yazılmış Farsça bir mersiye Şerefeddin bin Hatîr'in yükseliş ve sukûtunu da üzüntü ile anar (*Mevlânâ'nın mektupları*, s. 22). Hatîr oğullarından Memlûklere gidip emîr olan bir Şerefeddin ibn el-Hatîr (Ziyâeddin oğlu olacak) 691'de Kal'at us-Rûm'un muhasarasında şehid oldu. Onun kölelerinden Emîr Seyfeddin el-Mansûrî kahraman ve dindar idi; Sultan Lâçin'in hâcibi olup Kudüs'te bir ribât (kervansaray) yaptırmış ve Tatarlardan çok adam öldürdükten sonra 699 yılında şehid edilmişdir (Zehebî, XXI, 21120, 301a).

62 Yukarıda kaydedildiği üzere Abaga Baybars'a «*Ente memlûkün umi'te bi-Sivas fekeyfe yuslah leke en tehâlefe Mulûk el-Arz*» diyordu (Zhebî, XX, s. 302a; 'Ayn, XIX, s. 549; Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 574; İbn Bîbî, s. 673. Baybars'ın hayatı hakkında F. Köprülü'nün İA. de yazdığı bu maddeye de bakınız.

63 B. 'Aynî, XIX, s. 434. Diğer İslâm müellifleri gibi Orta-asya Türkleri ve meselâ Kâşgarlı Mahmud da müslim ve gayri müslim Türklerden bahsederken *Türk* adını gayri müslimlere tahsis ediyordu. Bununla beraber Kâşgarlı müslüman Türklerin ve hususiyle Selçukluların Cihân hâkimiyeti ile iftihar ediyor ve bu

büyük imparatorluğu ve büyük hükümdarı Anadolu'da bir hesaplaşmaya girişiyordu. Fakat Baybars'ın Anadolu gibi üssünden uzak bir ülkede bu hesaplaşması ancak Selçukluların işbirliği ile mümkün idi.

Filhakika Mısır sultanı bu seferine Selçukluların en kudretli adamı Muîneddin Pervâne ile gizlice anlaştıktan sonra girişiyordu. Baybars Kahire'den hareket edip Haleb'de ordusunu topladı; 1277 Nisanında (675 Zilkaade) Ayntab'a geldi ve oradan tarihî kervan yolunu takibederek Göynük *(Hades ül-hamrâ)* ve Gök-su *(Nehr ül-Azrâk)* dan Akça-derbend'e vardı[64]. Ermeniler Memlûk ordusunun ilerlemekte olduğunu, Kırşehir kışlağında bulunan Toku ve Tudavun noyanlara bildirdiler. Bunun üzerine Mogol askerleri ve Muîneddin Pervâne'nin başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri Kayseri'de toplanıp yola çıktılar. Niğde'de bulunan Mogol askerleri de oradan aynı istikamette hareket ettiler. Yalnız Toku ve Tudavun kumandasında bulunan Mogol askerleri 30,000 kişi idi. Baybars'ın Akça-derbend'de öncü olarak çıkardığı Sungur ül-Aşkar ilerlerken Giray kumandasında 3000 kişilik Mogol öncülerini mağlûp ve esir etti. Baybars'ın ordusu ve Mogol askerleri, biraz sonra, nihâyet Elbistan ovasında karşılaştılar. Mogollar Selçukluların Memlûklere taraftar olduğunu ve bizzat Pervâne'nin Baybars ile mektuplaştığını düşünerek Anadolu askerlerini ayrı bir kontrol altında tutuyor; buna mukabil hıristiyan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini ileri sürüyorlardı. Elbistan ovasında karşılaşan iki ordu arasında çarpışma şiddetli oldu. Mogollar kahramanca döğüştülerse de bozguna uğrayıp kılıçtan geçirildiler; dağlara kaçanlar bile kurtulamadı. Mogolların ölüleri 6700 mıkdarını geçmiş ve pek çok da esir alınmıştı. Bu karşılaşmada savaşmayan Selçuklulardan bir kısmı Baybars'ın ordusuna katıldı ve bir kısmı da gönüllü olarak ona esir oldu. Memlûklere iltihak eden mühim Selçuklu beyleri şunlar idi: Pervâne'nin oğlu beglerbegi Mühezzibüddin Ali, damadı Atabeg Mecdeddin Muhammed'in kardeşi

---

münasebetle buna dair Hz. Peygamber'in Türkler hakkında rivâyet edilen hadîslerini naklediyordu (bak. *Selçuklular tarihi*, s. 304-312; *Türk Cihân hâkimiyeti Mefkûresi tarihi*, I, s. 170-179).

[64] Arap kaynakları yol güzergâhını çizerken «Göynük» *(Hades ül-hamrâ)* ün yanık demek olduğunu, Ermeni kıralının babası, Selçuklulara aid bu beldeyi alıp yaktığı için bu isimle anıldığını, bugün harap olan Göynük'ü Baybars'ın fethettiğini yazarlar (meselâ bak. el-Omeri, *Mesâlik*, s. 5; *Baybars tarihi*, s. 85). *Nehr ül-azrak* da Türkçe Gök-su'nun Arapça tercümesidir. Vaktiyle Melik Kâmil Akça-derbend'de I. Alâeddin Keykubâd tarafından mağlûp edildiği için bu hâdiseye «Derbendler yılı» *(Sene el-derbendât)* denildiği de kaydedilmiştir, ki yukarıda görüldüğü üzere bu Selçuklu zaferi 1234 yılında vukubulmuştur.

ve Erzincan vâlisi Kutbeddin Mahmud, hemşire-zâdesi ve Hoca Yunus'un oğlu, Sıvas sü-başısı Seyfeddin Sungurca, Emîr-i dâd Seyfeddin Çalış, *'Arîz ül-ceyş*, (Millî Müdafaa nâzırı) Emîr Kemaleddin, Türkmen Ali-şîr (el-Türkmânî) Seyfeddin, Müşrif (teftiş nâzırı) Zahîreddin Mütevvec, Hatîr oğlu Şerefeddin oğlu Evhadüddin, Hatîr oğlu Sârımeddin'in evlâdları, Türkiye baş kadısı Hüsâmeddin, Malatya sâhibi Reşîdeddin'in oğulları, Sıvas ve Sinop vâlileri Nusretüddin Behmen ve Mikâil, Tâceddin Giv'in kardeşi, Nureddin Mancinikî (Mancınıkçı). Hattâ Nuveyrî'ye göre bu yekûnu teşkil eden Selçuklu beylerinin çoğu da aileleri ve evlâdları ile Mısır ordusuna katılmıştı. Bu keyfiyet Türklerin Baybars'a ve zaferine ne derece bağlandıklarını, Mogollardan nasıl nefret ettiklerini ve bu münasebetle vatanlarını bile terke hazır bulunduklarını göstermektedir.

Baybars'ın ilk çarpışmada zafer kazanması üzerine Muîneddin Pervâne canını kurtarmak için 12 Temmuz 1277 (12 Zilhicce 675) Pazar günü sabahleyin Kayseri'ye yetişti. Burada, bozguna uğrayan Mogol askerlerinin Türklerden intikam alacağı endişesi ile Gıyâseddin Keyhüsrev, vezîr Fahreddin Ali, Atabeg Mecdeddin Muhammed, Müstevfî Celâleddin Mahmud ve yeğeni nâib Eminüddin Mikâil, karısı Gürcü Hatun ve ondan doğan kızı (o da Gürcü Hatun adını taşıyordu) ve onun 400 câriyesi ile birlikte, mevcûd devlet adamlarını Tokat'a götürdü[65]. Sultan Baybars Elbistan zaferi üzerine Sungur ul-Aşkâr'ı Mogolları takibe memur ederken Kayseri halkının amânda olduğunu, çarşı ve pazarları açık tutup askerlerinin sultanın paraları ile alış-veriş etmelerini bir mektupla bildirdi. Sultan yol boyunca gelen Develü, Dârende ve başka yerlerin mülkî âmirlerinin itâatlerini kabûl ediyor; konakladığı yerlerde kalabalık halklar tarafından karşılanıyordu. Bu karşılamaların biri de Suriye-Anadolu kervan yolu üzerinde bulunan Karatay hanında oldu. Kaynaklar bu vesile ile bu

---

[65] Baybars Mansûrî, s. 83a-84a; Nuveyrî, IV, s. 269a-270a;, *Baybars tarihi*, s. 84-87; Zehebî, XXI, s. 88a; 'Aynî, XXI, s. 601, 607, 610-611, 675; el-Omeri, s. 7-9; İbn Bîbî, s. 670-679 (bu bahsin çoğu manzum hâlinde olup muhtasar bunu s. 316-318 de nesre çevirmiştir); Aksarâyî, s. 113-114; Anonim, s. 88; Ebû'l-Ferec, s. 457; Makrîzî, trc. Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I, s. 141; Mufazzal b. Ebi'l-Fezâil, s. 263-269; Reşîdeddin, *Câmi üt-tevârih*, nşr. K. Jahn, Prag, 1941, s. 31. Bu muharebede Mogol noyan ve askerlerinden ölenlerin 7700 den fazla olduğu rivâyet olunuyor. Baybars'ın yanında Mogollara karşı cihâda katılan Hatîroğlu Ziyâeddin şehidler arasında idi. Muharebenin Elbistan ovasında vukubulduğu mevkiin adı bazı kaynaklarda Humı olarak kaydedilmiştir, ki bugün aynı isimde Elbistan'a bağlı bir köy (Hunu) vardır; fakat hayli ileridedir.

ihtişamlı âbide hakkında da güzel bilgiler vermiştir: «kırmızı yontma taşdan yapılan han çok büyük, yüksek ve güzel bir eserdir. Sûrlarla çevrili olup harıcında dış-şehir *(rabaz)* gibi bir kısmı ve dükkânları vardır; kapıları demirdendir. İçinde yazlık ve kışlık eyvânları, ahırları, hamamı, *mâristan* (hastahane)ı, mescid ve eczahanesi, kervansaraya, vakıflarına ve iradına bakan memurları ve kâtibleri, bunların çalıştığı dîvânları vardır. Yolcular için mefruşatı, eşyası bulunur. Halk bânisini tebcilde çok ileri gider[66]». Bu seferde bulunan Abdullah bin Abd'üz-Zâhir'e göre Kayseri'ye girerken «askerlere güzel giyinmeleri emredildi. Şehrin büyükleri, âlimleri, din adamları, tâcirleri, halkı, kadın ve çocuklariyle sultanı istikbâle çıktı; çalgı ve şarkılarla karşıladılar. At üzerinde karşılayıcı her sınıftan halk Baybars'ı görünce derhal atlarından inip onunla birlikte Meşhed ovasında *Keykubâdiye* (Arap kaynaklarında Keyhüsreviye) köşküne ve bağçesine doğru ilerliyorlardı. Her sınıf halk Türk ve Müslüman pâdişâhının rikabında tehlil ve tekbir seslerini yükselterek Mogol zulmundan kurtuluş bayramını yapıyorlardı.

Sultan Baybars burada kurulu Selçuklu saltanat Otağı önünde atından indi ve hâkimiyet usûlüne göre Selçuklu nevbeti (mehter-hâne) çalındı. İslâm pâdişâhı mahşerî kalabalığın Otağa doğru yaklaşmasını emretti. Halk oyunlar ve şarkılarla bu kurtuluş gününün sevincini yaşıyor ve şenlik yapıyordu. Sultan Cuma günü, başında Selçuklu *çetr*'i olarak, şehre girdi ve kendisine hazırlanan Selçuklu tahtına oturdu. Türkiye sultanlarının Cuma merâsimlerine göre kadılar, fakîhler, sûfîler ve beyler Baybars'ın huzûruna çıktılar ve sultanı tebrik edip tahtı öptüler. *Emîr-i mahfil* (teşrifat nâzırı), bu merâsimlerde mutad olduğu üzere, toplantı tertibini idâre ediyor; ayakta durarak sultanın işaretlerine göre emirler veriyor ve harekette bulunuyordu. Merâsim sonunda Farsça neşîdeler okundu ve sultanın şerefine verilen ziyâfette herkes yemek yedi. Bundan sonra sultan kapısında ipek perdeler bulunan Selçuklu haremine geçti. Baybars yaşlı müstahdemlerin tekbir sesleri arasında Cuma namazına gitti. Şehirde hutbe okunan yedi büyük câmi vardı. Kur'an, tekbir,

---

[66] Bu Kervansaraya aid vakfiye bu hayır müessesesinin teşkilâtı, hizmetleri hakkında çok zengin ve hayranlık verici tafsilât vermektedir. Bu hususta bizim «*Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri*» (Belleten, sayı XLV, s. 17-170) esere bak. Baybars'ın bu seferi münasebetiyle bahis mevzuu kaynaklar için de orada bibliyografya verilmiştir (s. 52-54).

ilâhiler ve ezan okunduktan sonra Emîr-i mahfil minbere çıktı ve duaya başladı. Onu Sultan Baybars nâmına hutbeyi okuyan hatib takibetti. Cuma namazından sonra sultan adına para basıldı ve kendisine hediyeler sunuldu. Büyük sultan halkın hatırını sorup iltifatlarda bulundu.

Bu sırada Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey kardeşi Ali Beyi Kayseri'ye gönderip itâatını arzetti. Sultan da Karamanoğullarına beylik menşûr ve sancakları verdi; Ermenek ve Lârende (Karaman) den sâhilmenşûr ve sancakları verdi; Ermenek ve Lârende (Karaman) den sâhilmlere kadar bütün beldelerin hâkimiyetini Mehmed Beye tefviz etti. Memlûk askerleri Kayseri'de bütün ihtiyaçlarını ve hayvanlarının yemini bile kendi paraları ile satın alıyordu. Baybars da bu münasebetle sık-sık: «ben memleketi yağmaya değil sâhibini (Selçuklu sultanını) Tatarların esâretinden kurtarmağa geldim» sözünü tekrarlıyordu. Sultan Kayseri'de Selçuklu tahtına çıktıktan sonra, kendi imparatorluğu beldelerine, fetih-nâmeler gönderip müjde haberini verdi ve «mel'un Tatarları yendik ve Anadolu'yu (Rûm'u) bir günde aldık» ifâdesini kullandı. Baybars Kayseri'de Selçuklu tahtına çıkınca Muîneddin Pervâne kendisine elçi gönderip tebriklerini sunmuş; sultan da ona buraya gelip mevkıini almasını ve her türlü ihsanlara nâil olacağını bildirmişti. Bu taleb karşısında Pervâne ise on beş gün daha müsaade dileyordu. Arap kaynaklarının kayıdlarına göre Sultan, Muîneddin Pervâne ile yapılan anlaşma üzerine bu seferi yaptığını ve bu sebeple kendisine iltihakını istiyor; fakat Pervâne, Mogol korkusu ile, Tokat'tan salınamıyor; üstelik de, neticeyi emin görmediği için, sultan Baybars'ın mektuplarını gönderdiği Abaga Han'a sadâkatını göstermeğe çalışıyordu. Memlûk hükümdarı Selçuklu devlet adamlarında ve hususiyle Muîneddin Pervâne'de bir cesâret görmediği, ordusu ve hayvanlarının beslenme zorluğu karşısında kaldığı ve nihâyet üssünden çok uzakta bulunduğu için Kayseri'de fazla beklemenin (takriben on gün) mahzurlarını düşünerek dönmeğe karar verdi. Nitekim Kerimüddin Aksarâyî'ye göre Memlûk ordusunun bu ikameti dolayısiyle Kayseri'de öyle bir pahalılık ve gıda sıkıntısı baş gösterdi, ki zahirenin bir *mudd*'unu 40 dirheme bulmak mümkün olmuyordu. Hattâ hayvanlara bir *men*'i 10 dirheme satın alınan üzüm veriliyor; bir torba yem için dahı halka dokunulmuyordu.

Baybars bu durum karşısında Seyfeddin Çalış'ı Kayseri nâibi (vâlisi) tâyin ederek hareket etti. Bu hareketi öğrenen Muîneddin Pervâne ve Gıyâseddin Keyhüsrev, muhtemel ve müstakbel hesaplara göre, sultana elçi gönderip onu Türkiye'de kalmağa dâvet ediyorlardı. Fakat Memlûk

pâdişâhı Pervâne'nin tereddüdlerini ve samimiyetsizliğini görerek elçiyi azarladı. Süleyman'ın talebi üzerine bu seferi yaptığını, fakat onun sözünde durmadığını ve anlaşma şartlarını yerine getirmediğini belirterek teklifi reddetti: «Pervâne'ye deyiniz, ki Rûm'u (Anadolu'yu) ve yollarını öğrendim. Onun anası, oğlu ve kızının evlâdları yanımdadır. Bize bu kadarı kâfidir. Zira bizim tahtınıza çıkmamız Selçuklu tahtını alıp sevinmek için değildi. Bize kendi tahtımız ve Kudüs'ün fethi kâfidir» sözleri ile geliş sebeplerini ve kızgınlığını ifâde etti. Baybars kendisine sığınan, Elbistan savaşına katılan ve esir edilen Selçuklu beylerini yanına alarak döndü. Kayseri-Sıvas yolu üzerinde muhteşem Alâeddin Kervansarayında (Sultan hanı) konakladıktan sonra Kızıl-su, Karaca-hisar ve Yabanlu pazarı yolu ile Elbistan'a gitti; orada Mogol ölülerinin cesedlerini seyretti. Nihâyet Akça-derbend, Gök-su, Göynük ve Maraş üzerinden Halep yolunu tuttu. Bu dönüş yolunda da halk sultanı karşılıyordu. Baybars Haleb'in kazası Hârim'de kurban bayramını tes'id ederken huzûruna gelmelerini istediği Karamanoğlu Mehmed Beyin elçisi burada sultanı buldu. Mehmed Bey elçisi ile emrinde sultan için 20,000 süvari ve 30,000 piyâde askerinin bulunduğunu bildiriyordu[67]. Sultan Baybars'ın Anadolu seferine büyük ümidler bağladığı ve Anadolu halkı onun gelişini bayram sevinci ile karşıladığı halde Muîneddin Pervâne'nin tereddüdleri, kararsızlığı ve Mogol korkusu bu büyük teşebbüsün boşa çıkmasına sebeb oldu. Hattâ kendisini daima zekâsı ve ihtiyatı ile kurtaran Muîneddin Pervâne bu defa bunda muvaffak olamamış; üstelik Abaga Han'ın Anadolu'da yüzbinlerce insanı öldürmesine de imkân vermiş; Türkiye'nin put-perest Mogollardan kurtulması ümidi de artık yıkılmış; Mogol tahakküm ve zulümleri bundan sonra daha şiddetli bir mahiyet almıştır.

9. Abaga'nın İntikamı ve Selçuklu Devletine El Koyması

Sultan Baybars'ın Kayseri seferi Türkler arasında ne kadar bir kur-

---

[67] el-Omeri, *Mesâlik ül-ebsâr*, s. 8-18; Kalkaşındı, *Subh ül-a'şâ*, XIV, s. 150-152, 157; Nuveyrî, IV, s. 269a-270a; *Baybars tarihi*, s. 86-88; Baybars Mansûrî, s. 83a-84a; Aksarâyî, s. 114-115; İbn Bîbî (muhtasar), s. 317-318; Anonim, s. 58-59; 'Aynî, XIX, s. 608-611; Ebû'l-Ferec, s. 457; *Muhtasar üd-düvel*, s. 502; Makrîzî (Quatremère, *Hist. Mamlouks*) I, s. 140-146; Reşîdeddin, nşr. K. Jahn, Abaga han kısmı, s. 31. Ebû'l-Ferec Baybars'ın Kayseri'de on beş gün kaldığını söyler.

tuluş ümidi yaratmış ise onun dönüşü ve Abaga Han'ın Anadolu seferi de o derece felâketler getirmiştir. Muîneddin Pervâne, Elbistan muharebesinden sonra, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, vezîr Fahreddin Ali ve diğer devlet erkânı ile Tokat'a çekilmiş; ihtiyatlı bekleyişin bir fayda vermediğini görünce de Seyfeddin Erbegi'yi Han'a gönderip Mısır sultanının gelişini, Mogol-Selçuklu ordusunun bozguna uğradığını bildirmiştir. İlhan fecî mağlûbiyeti öğrenmiş bulunduğu için derhal büyük bir ordu ile Anadolu'ya hareket etti; Erzincan ve Divriği yolundan Elbistan'a vardı. Muîneddin Pervâne de bu hareketi haber alıp, Selçuklu sultanı, veziri ve diğer devlet adamları ile birlikte, oraya gitti. Abaga Han muharebe meydanını tedkîk edince, başda Toku ve Tudavun noyanlar olmak üzere, her tarafın Mogol cesedleri ile dolu olduğunu, fakat ölüler arasında hiç bir Selçuklu begi ve askerine rastlamadığını gördü. Han bu manzara karşısında ağladı ve gazaba geldi. Zirâ o, artık, Muîneddin Pervâne'nin kendisine hiyânet ettiğine ve Selçuklu askerlerinin savaşa girmeden oradan ayrıldıklarına tam bir kanaat sâhibi oldu. Durumun nezâketini anlayan Muîneddin Süleyman Baybars'ın gelişinden haberdar olmadığını ve bu sebeple tedbir alamadığını söyleyerek mâzur bulunduğunu ileri sürdü. Fakat han kendisine: «Mısır sultanı ile gizli bir işbirliği yaptığını söyleyenlerin haklı olduğunu» belirterek mukabele etti. Nitekim bu sıralarda sultan Baybars ile bozuşup han'a sığınan İzzeddin Aybeg de Abaga'ya: «Muîneddin Pervâne Sultan Baybars'a daima elçiler ve mektuplar gönderip onu Anadolu seferine teşvik ediyordu» demekle de onu teyid ediyor ve yeni bir delil daha meydana koyuyordu. Hattâ İranlı tarihçi Vassâf da Pervâne'nin artık Abaga'ya güvenmediğini, Mogol hâkimiyetinden kurtulmak ve sarsılan mevkiini kuvvetlendirmek için Baybars ile mektuplaştığını, süratle Anadolu'ya gelmesini ve memleketi onun ordusuna teslim edeceğini bildirdiğini yazar. Ermeni Hayton Muîneddin Pervâne'nin Abaga Han'a hiyânet edip Tatarları «*Turkia*» dan çıkarmak için Sultan Baybars ile münasebetlere giriştiğini, kıral Leon'un bu gizli tertibi İlhan'a bildirdiğini ve onun tavsiyesi üzerine Anadolu'ya gelip bu memleketi tamamiyle kendi emrine aldığını söyler.

Abaga Han Elbistan'a geldiği zaman Baybars da Şam'a varmış; fakat han ona karşı bir harbi göze alamamıştır. Reşîdüddin'e göre han, sadece, sultana bir elçi gönderip ona «Tanrı dünya memleketlerini Çingiz Han'a ve onun *uruğu*'na (soyuna) verdi; bütün baş kaldıranları ve hükümdarları bizim emrimiz altına koydu...» hitabı ile yine kendi

gurûrunu göstermiş ve sultanı da tezyif ve tahkir ile yetinmiştir. Sultan Baybars Şam'da Cuma namazını kıldıktan ve k ı m ı z içtikten sonra hastalanarak öldü ve orada kendi inşâ ettiği medresesinde defnolundu. Abaga Han Elbistan'da muharebe sahnesini tedkîk edip Kayseri'ye dönünce askerlerine şehirde yağma ve katl yapmalarını emretti. Bu emir karşısında Kayseri âlim, kadı ve büyükleri hanın huzûruna çıkarak halkın tebea olup müdafaadan âciz bulunduğunu ve herhangi bir hükümete itâatten başka bir şey yapamıyacaklarını anlattılar ve hanın hiddetini teskine çalıştılar. Bu makûl izâh ve yalvarmalar hanın hiddetini yumuşattı ve toptan katliâmı önledi ise de yine de Kayseri'de pek çok insan öldürdü. Bunların başında şehrin meşhûr kadısı Celâleddin Habib, Fahreddin Göç-begi, Nureddin Karaca, Zahîreddin Hûd ve diğer büyükler şehid edildiler[68].

Abaga han Karamanlıların tenkilini ve Anadolu'nun idâresini şehzâde Kongurtay Noyan'a bırakıp Azerbaycan'a döndü; Muîneddin Pervâne ile vezîr Fahreddin Ali'yi de yanında götürdü. Kayseri'den Erzurum'a doğru hareket ederken askerlerine Anadolu'da Müslüman Türklerin ve bilhassa Türkmenlerin öldürülmesini ve her tarafın yağma edilmesini emretti. Onun veziri meşhûr Şemseddin Cuveynî, han nezdinde, halkın masûmiyeti hakkında şefaatte bulundu ise de yol üzerindeki şehir ve kasabaları yağma ve kıtalden kurtaramadı. Abaga Hanın bu intikam seferinde, kaynakların farklı rivâyetlerine göre, öldürülen insanların sayısı 200,000 ile 600,000 kişi arasında gösterilmekte ve esirlerin mıkdarı da bu yekûna yaklaşmış bulunmaktadır. Abaga Han ordusu ile birlikte götürdüğü büyük bir esir kitlesi ile Bayburt şehrine varmış ve orada dikkate şâyân bir hâdise vukubulmuştur. Filhakika burada bir ihtiyar mutlaka hanın huzûruna çıkmak ve mühim şeyler söylemek istemiş; kendisine konuşma hakkı ve amân verilmesini de belirtmiştir. Han kendisine amân verince Bayburtlu akıllı ihtiyar: «E y y e r y ü z ü n ü n h ü k ü m d a r ı ! D ü ş m a n ı n s e n i n m e m l e k e t i n e g i r d i ; f a k a t t e b e a n a d o k u n m a d ı . S e n i s e d ü ş m a n ı n a k a r ş ı h a r e k e t e g e ç t i n ; a m a k e n d i r a i y y e t i n i y a ğ m a , e s i r v e k a t l e t t i n . A c a b a s e n d e n ö n c e g e l e n h a n l a r d a n h a n g i s i b ö y l e b i r *yasaya* s â-

[68] Kaynaklar Kayseri kadısı Celâleddin Habîb üzerinde birleşmekte, fakat İbn Bîbî Kadı İzzeddin el-Hasan bin Muhammed el-Urmevî (s. 681) ile diğer bâzı zevattan bahseder, ki bunların isimleri yalnız Reşîdeddin'de mevcûddur (s. 32). İlhanî vezîri Şemseddin Cuveynî'nin Kayseri kadısına yazdığı bir mektup bize kadar gelmiştir (*Resmî vesîkalar*, s. 155).

hip olmuş veya böyle bir usûlü takibetmiştir» dedi.Abaga, Bayburtlunun, bu tezadlı durumu, bu derece sağlam bir muhakeme ve cesâretle meydana koyan sözleri karşısında şaşırmış ve kızmış; bununla beraber bu işlerin mesûliyetini de üzerine almamış ve kendi emîrlerine yüklemiştir. Böylece han, rivâyete göre, asker, çiftçi ve sair insanlardan mürekkep ve 400,000 kişilik bir yekûn tutan esirleri Bayburt'ta serbest bırakmıştır. Abaga Hanın bu seferinde hıristiyanlara dokunmadığını kaynaklar belirtmişlerdir, ki zaten bunu tahmin etmek de mümkün idi[69].

Abaga Han dönüşde Muîneddin Pervâne'nin Tokat'taki mallarının müsadere edilmesini emrettiği gibi onun iktâlarından olan Şebin-karahisar *(Kögonya)* nın da teslimini istedi. Pervâne bu teslimin icrası için handan kaleye gitmek müsaadesini aldı. Bununla beraber oraya sığınması ihtimali düşünüldüğü için yanına askerî muhâfızlar kondu. Fakat kale kumandanı Seyfeddin efendisine «sen artık esirsin» diyerek teslimi reddetti. Kemah kalesi muhâfızı da aynı şekilde davrandı[70]. Muîneddin Pervâne bu red cevaplarını Abaga'ya arzedince kendisine daha fazla itimadsızlık hasıl oldu ve daha sıkı bir muhâfaza altına alındı. Bu sıkı tedbirler Pervâne ile gidenler arasında onun artık idam edileceği kanaatini kuvvetlendirdi. Abaga Han, İlhanlıların Van gölü şimalinde yazlık merkezi olan, Ala-dağ'a varınca Mogol noyanları ile Pervâne meselesini müzakere etti. Bir kısmı tekrar Anadolu'ya gönderilip bozulan nizâmı kurmasını ve harac yüklerini göndermesini teklif ediyor; diğerleri de idamı üzerinde fikirler ileri sürüyordu. Bu esnada Elbistan muharebesinde öldürülen Toku, Tudavun ve diğer noyanların karıları Pervâne'yi han'ın yanında görünce feryâda, yakalarını yırtmağa başladılar ve mutlaka idamını istediler. Han bu feryâdların da tesiri ile nihâyet idam emrini verdi.

---

[69] Baybars Mansûrî, s. 85b; Nuveyrî, IV, s. 69a; Vassâf, s. 54; Reşîdeddin, Abaga han kısmı, s. 32; Ermeni Hayton, Haçlı külliyatı, *Documents armeniens*, II, s. 177-181. Bu son müellif Abaga'nın, Elbistan'da muharebe sahalarında Mogol cesedlerini ve hususiyle Toku ve Tudavun noyanların ölülerini görünce ağladığını, gazâbından Türkmenlerin ve bazı Anadolu vilâyetlerinin katl ve yağmaya uğratılmasını emrettiğini, Ş. Cüveynî'nin bâzı şehirleri kurtardığını ve Sıvas'ın yarısının yağmalandığını yazar.

[70] Selçuklular Anadolu'da birçok kale ve kasabayı Karahisar adıyle anıyorlardı. Bununla beraber kaynaklar uzun müddet bu Karahisar'ın eski adını muhâfaza etmişlerdir, ki Kögonya'nın Kolonea'dan başka bir şey olmadığı âşikârdır (bak. E. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reichs*, Bruxelles 1935; trc. F. Işıltan, *Bizans devletinin doğu hududu*, İstanbul 1970, indekste *Kolonea* maddesi).

Ermeni paytahtı Sîs'de kışlayan Mogolların kumandanı Gökçe Bahadır 200 süvarisi ile Pervâne'yi, 32 kişilik yakınları ve köleleri ile birlikte ata bindirip tâyin olunan idam mevkiine götürdü. Muîneddin iki rek'at namaz kılmak müsaadesini aldıktan ve duasını yaptıktan sonra, 1277 yılı Ağustos başlarında (676 Sefer sonlarında) kılıçla öldürüldü[71]. Kerimüddin Aksarâyî'nin eserine dercettiği bir mersiye Pervâne ve yanındakilerin şehâdeti tarihini kat'î bir şekilde verirken halkın efkârına da tercüman olmuştur. Aynı müellif Erzincan'dan geçerken dostlarının kendisine kurtulup döneceğini ve buna dua ettiklerini söylediler. Pervâne: «Bundan sonra Horasanlılar bu memlekete hâkim olacaktır. Onlar ile yaşamanın ne faydası vardır» cevabını verdiğini rivâyet eder. Kendisine kaçmasını teklif edenlere karşı da: «Bu mümkündür; fakat, bu takdirde, benim yüzümden Mogollar günahsız müslümanlara zulüm yapacaklar ve vilâyetleri yıkacaklardır. Birkaç günlük bir hayat için bunlara sebep olmam doğru değildir» demiştir. Anonime göre vezîr Fahreddin Ali Pervâne'ye mal ve para vermek suretiyle kurtulmayı teklif etmiş; ona da «ben artık bu hayattan bıktım» mukabelesinde bulunmuştur. Ebû'l-Ferec Tatarların kılıçlarını çektikleri zaman Pervâne'nin hiç titremediğini ve onlara «size hizmet edenlerin mükâfatı bu mu olacaktı» diye söylediğini rivâyet eder[72].

---

[71] Pervâne'nin idâmını duyan adamlarından (kölelerinden) emîr-i ahûr Bedreddin Beg-tut ile Sancar el-Pervânî yaylarının kirişlerini gererek henüz öldürülmemiş olanlara «büyük insan gibi ölünüz» demiş; yâni Selçuklu sultanları tarzında yaym kirişi ile kendilerinin ölmelerini istemişler. Bu haberi alan Abaga Han «Bunlar faydalı insanlardır» deyip kendilerini serbest bırakmış ve Anadolu'ya gitmelerine izin vermiştir (Baybars Mansûrî, s. 86a; Nuveyrî, s. 69b).

[72] Pervâne'nin öldürülmesi hakkında şu güzel tarih düşürülmüştür:

Cihân-i Cûd u me'âli-i yegâne Pervâne
Şehîd geşt u cihânrâ nihâd ber dil dağ
Besâl-i şeş-sad u heftâd-u şeş be-vakt-i 'aşâ
Şeb-i nuhust zi evvel-i rebî' der Aladağ

«Cömerdlik ve yücelik dünyasının yegânesi olan Pervâne, Aladağ'da 676 yılı Rebî 'ül-evvelin ilk gecesi şehîd oldu ve cihânın kalbini dağladı» (Aksarâyî, s. 117; Anonim, s. 56; Ebû'l-Ferec, s. 458). Bununla beraber bu son müellif ve İbn Bîbî (s. 685) Pervâne'nin bu âkıbetini IV. Kılıç Arslan'ı öldürmesinin ilâhî tecellisi olarak gösterirler; fakat onun yüksek şahsiyetine ve hizmetlerine karşı yine de kendisine saygı göstererek bu hâdiseyi zayıf karakterli (meselâ Hatîroğlu) muhitinin tesiri ile îzâha çalışırlar. Bu bahsin kaynakları: Baybars Man-

Muîneddin Pervâne Moğol müdahaleleri ve saltanat mücâdelelerinin kızıştığı, ihtiraslı emîrlerin birbirlerine düşüp devletin kudret ve itibarını sarstıkları buhranlı bir zamanda meydana çıkmış; çok mahirâne bir siyâset ve metodlar ile Mogolları kazanarak Türkiye'de tek adam durumuna gelmiş; onların itimadını muhâfaza ettiği ve kendilerine dayandığı on beş yıl zarfında devleti mutlak hâkimiyeti elinde tutarak memlekette bir nizâm ve huzûr sağlamış ve bir «Pervâne devri» kurmuştur. Tarihçi Bedreddin 'Aynî, Pervâne'yi «Dünya devlet adamlarından ve dahîlerinden» saymakla onun idarî maharetini ve siyasî kudretini çok güzel belirtmiştir[73]. Selçukluların Baybars'ı Kayseri seferine teşvik etmelerine karşı Abaga Han'ın giriştiği intikam hareketi, büyük katiller ve Pervâne'nin idamı büyük buhranlara sebep olmuş; bu hâdiselerden sonra devlet nizâmı ve âsâyişin bozulması, Mogolların baskı, malî soygunları ve zulumları gittikçe bir felâket hâlini almış ve bu sebeple de Anadolu halkı Muîneddin Pervâne'yi ve devrini daima bir hasretle aramıştır. Bu sebeplerledir, ki onun Süleyman adı ile Hz. Süleyman, bu peygamberin efsânevî şahsiyeti, devlere ve şeytanlara hükmetmesi arasında münasebetler kurulmuş ve Pervâne'nin idamı ile «Süleyman gidince şeytanlar sürü hâlinde zuhur etti» şiiri umumî efkâra edebî bir sanatle tercüman olmuştur[74].

Selçuklu kaynakları Türkiye'de başlayan bu felâket devrini Muîneddin Pervâne'nin ölümüne bağlarken, birkaç yıl içinde, birtakım büyük insanların birer birer dünyadan ayrılmalarını da memleketin maddî-manevî bakımlardan sâhipsiz kalması sebebi gösterirler. Nitekim bir müellif «âlim ve şeyhlerin bereketi ile devam eden nizâm, onların ilâhî kadere göre ölümleri, Pervâne muhiti ve dostlarının birer birer gitmeleri ile bozuldu ve felâketler baş gösterdi» der. Birçok din, mezhep ve tarikat adamlarını etrafında toplamak suretiyle manevî ve içtimaî nizâmın kurucu ve koruyucuları arasında yüksek mevkii bulunan büyük mutasavvıf ve mütefekkir şâir Mevlânâ Celâled-

---

sûrî, s. 85a-86a; Nuveyrî, IV, s. 69a-70a; Zehebî, s. 90b ve 676 yılı; 'Aynî, s. 611-615; *Baybars tarihi*, s. 91-93; Mufazzal b. Ebî'l-Fezâil, *el-Nech us-Sedîd*, s. 273. Makrîzî, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I, s. 140-146; İbn Bîbî, s. 679-684; Aksarâyî, s. 115-118; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 59; Ebû'l-Ferec, s. 458; Reşîdeddin, Abaga kısmı, s. 32, 38, *Tarih-i Vassâf*, nşr. (sâdeleştirilmiş) A. Âyetî, Tahran 1346, s. 54; Hayton, *Documents*, II, s. 47, 49.

[73] «*Ve kâne min ricâl il-'âlem ve duhâtihim*».

[74] Aksarâyî, s. 118; İbn Bîbî, s. 682.

din Muhammed Rûmî'nin 17 Birinci kânun 1273 (5 Cemâziyelâher 672) tarihinde ebediyete intikali, onun namazını kıldıran büyük âlim Sadreddin Konevî'nin de sekiz ay sonra dünyadan ayrılması ve diğer ilim ve din adamlarının da onları takip etmeleri halk arasında memleketin sâhibsiz kaldığı ve halkın bunların manevî ışıklarından mahrum bulunduğu mânâsında anlaşılmış ve maddî-manevî nizâmın çökmesi sebebi sayılmıştır[75]. Yüksek ve karışık tasavvufî fikirlerinden dolayı bazı İslâm memleketlerinde tekfire uğrayan Muhiddin Arabî aradığı hürriyeti Türkiye'de bulmuş ve Konya'da yerleşerek bu memleketi irşâd etmiştir. Fakat bu irşâd daha ziyâde onun övey ve Şeyh Mecdeddin İshak'ın öz oğlu olan Sadreddin Konevî onun eserlerini ve hususiyle *Fusûs*'un şerhi sâyesinde mümkün olmuştur. Onun yüksek ve karışık fikirleri dolayısiyle bazı mutaassıp memleketlerde «*Şeyh Ekfer*» lâkabı verilen Muhiddin Arabî böylece Türkiye'de ve bilhassa Osmanlı devrinde «*Şeyh Ekber*» pâyesini almıştır. Sadreddin Konevî'nin dersleri ve şerhleri sâyesinde İslâm dünyasında daha iyi anlaşılan Muhiddin Arabî'nin fikirleri Pervâne'nin Tokat'taki zâviyesinde bir müddet oturan Fahreddin İrakî'nin *Leme'ât* adlı Farsça şiirleri ile İran'da da yayılmıştır. Sadeddin Ferganî, Müeyyedüddin Cundî gibi mutasavvıflar da bu devrin son manevî rehberleri idi[76].

---

[75] Aksarâyî, s. 118-122. Mevlânâ Celâleddin için bak. H. Ritter'in makalesi (İA, III, s. 53-59) Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve yapılan araştırmalar hakkında bir hülâsadır. Onun Mesnevîsi, Dîvân-i Kebiri, Mektupları ve Fihi-mâfih'i neşr ve Türkçeye de tercüme edilmiştir. A. Gölpınarlı bu tercümelerden başka «*Mevlânâ Celâleddin*» (İstanbul 1959) adlı eserini de çıkarmıştır. Mevlânâ Celâleddin ve Mevlevîliğe aid en mühim kaynak olan *Menâkıb ül- 'ârifîn* adlı eserin Tahsin Yazıcı tarafından neşrinden sonra artık Cl. Huart'ın Fr. tercümesi ehemmiyetini kaybetmiştir. Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin Türk kültürü, edebiyatı, müziği ve hususiyle Türk siyasî ve içtimaî nizâmındaki büyük mevkii henüz tedkîk edilmemiştir. Bu münasebetle şimdilik bak. *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, II, s. 25-36.

[76] Sadreddin Muhammed el-Konevî'nin ölümü münasebetiyle yazılan bir mersiye onun hakkında «Dünyanın halîfesi, halkının ziyneti ve mânâ denizi gitti. Ondan sonra İslâm'ın şeyhi, kemâli ve ışığı, müşkülleri hal ve hakîkatleri keşfeden kalmadı...» ifâdesi ile devrin duygularına tercüman olmuştur (Aksarâyî, s. 120). Sadreddin Muhammed bin İshak el-Konevî Türkler arasında Şeyh Ekber şöhretini alan Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu ve yetiştirmesi olup Şeyhinin eserlerini şerhetmiştir. Başlangıçta Mevlânâ'ya ve Semâ'a muhalif bulunan Sadreddin nihâyet onunla çok dost olmuş; başta Mu'înneddin Pervâne olmak üzere devrin devlet adamlarının dâvetlerinde beraber bulunmuşlardı. Hattâ Mevlânâ, cenazesinin kılınmasını da ona vasiyet etmiştir, ki bu da tabiî idi. Bununla beraber bir hâdise muhteşem cenaze namazının Sirâceddin Urmevî tarafından kılınmasına sebep olduğu rivâyeti de var-

Kaynaklar memleketin sâhibsiz ve rehbersiz kalması bakımından diğer memleket büyüklerini de sayarlar. Abaga Han ile birlikte Ala-dağ'a giden Tâceddin Mu'tez dönüşte Erzincan'da, Atabeg Mecdeddin Muhammed de Sıvas'da hastalanarak öldüler. Uzun müddet Konya'da hâkimlik yapan Sirâceddin Urmevî, Kayseri kadısı Celâleddin Habib ve Sıvas kadısı İzzeddin Urmevî gibi âlimler de bu sırada öldü veya öldürüldüler. Birçok ilim ve devlet adamı da, Baybars ve Abaga seferleri dolayısiyle, Türkiye'den göçüp Suriye ve Mısır'a gittiler[77]. Pervâne'nin idamı ile siyasî ve içtimaî nizâmın bozulması Türkiye'de bu kayıpların daha acı bir hâtıra olarak yaşamasına sebeb oldu. Nitekim Aksarâyî gibi Niğdeli Kadı Ahmed de «Bu din ve devlet muhâfızları, bu mülk (vatan) ve millet bekçilerinin gitmesi ile memleket harap olmağa başlamış ve Kıyâmete kadar inhitat içine düşmüştür» demek suretiyle XIV. asrın birinci yarısında Türkiye'nin perişan durumunu ve bunun âmillerini kısaca ifâde etmiştir[78]. Selçuklu tarihçileri 1243 yılında vukubulan Köse-dağ bozgununu nasıl milletin kalbinde bir «*dağ*» ve bütün felâketlerin başı saymışlar ise bundan 34 yıl sonra, 1277 senesinde, Abaga Han'ın Selçuklulardan intikam almak maksadı ile, başda Muîned-

---

dır. Sadreddin'in yetiştirdiği mühim şahsiyetler, Mevlânâ ve Pervâne ile münasebetleri için bak. Câmi, *Nefehat* tercümesi, s. 632-636; Eflâkî, *Menâkıb*, s. 96, 278, 305, 318, 353, 359; F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, s. 227). Büyük âlim ve feylesof Kutbeddin Şîrâzî de Sadreddin Konevî'nin talebesinden olup uzun yıllar Türkiye'de müderrislik ve kadılık yapmış; ilmî eserler yazmıştır.

77 Bu âlimler ve Mevlânâ ile münasebetleri hakkında *Menâkıb ül-'Ârifin*'de birçok fıkralar mevcûddur. Şeyh Safiyeddin Muhammed bin Abdurrahim el-Urmevî (644-715) Yemen ve Mısır'dan sonra Konya ve Sıvas'a seyahat etmiş; Konya'da Sirâceddin Urmevî'den aklî ilimler tahsil etmiş; *Kitâb Kebîr fî usûl id-din* adlı eseri yazmış; Şâm'a gidip Baybars tarafından kurulan *Medreset uz-Zâhiriye*'de ölmüş ve Sufiye mezarlığında defnolunmuştur (B. 'Aynî, *'İkd ül-Cumân*, XXII, s. 58). Sirâceddin Urmevî uzun müddet Konya hâkimliği yapmış; bu sıfatla 652 senesinde Konya'da Karatay'ın vakıflarını ve 678'de de Sâhib Fahreddin Ali'nin büyük hayratının vakıflarını tescil etmiştir (bak. *Celâleddin Karatay ve vakfiyeleri*, s. 40; Vakıflar U. M. arşivi, Defter 604, s. 68). Aynı zamanda bütün Selçuklu Türkiyesi baş kadısı *(Kadı el-kudat)* olan Sirâceddin Umrevî Karamanlıların Konya'yı işgâllerine fetvâsı ile muhalefet ettiği ve halkı da muhasaralarında onlara karşı teşvik ettiği için Karamanlılar ona sûrlardan ok atıyorlardı. Abaga Han bunu öğrenince Sirâceddin'i *Kadı el-kudat* tâyin etti (İbn Bîbî, s. 700-701). Kadı İzzeddin Hasan bin Muhammed el-Urmevî de Abaga'nın Anadolu'dan dönüşte şehid ettiği mühim insanlardan biri idi (İbn Bîbî, s. 68).

78 *el-Veled üş-Şefîf*, s. 300.

din Pervâne olmak üzere, birçok din ve devlet adamlarını öldürmesi veya vatanlarını terk edip Suriye'ye sığınmaları da o derece acı bir hâtıra bırakmıştır. Zirâ bu tarihten itibaren Türkiye hakikaten sâhipsiz ve devletsiz kalmış; Mogolların yarattıkları buhranlar, zulümler ve isyanlar birbirini takip etmiş ve bu tarihin kötü bir hâtıra olarak unutulmamasına sebep olmuştur. Bu münasebetle Muîneddin Pervâne, Hoca Yunus, sâhil beyi Bahâeddin, Hatîroğlu Şerefeddin, Sâhib Ata oğulları ve diğerlerinin ölümleri hakkında yazılan bir mersiye Anadolu'nun feryâdına tercüman olmuştur[79].

Muîneddin Pervâne Mogollara dayanan siyâset ve nizâmını kurmakta ne kadar mahâret göstermiş ise onlara karşı Sultan Baybars'ı çıkarma metodları da cesâretsizlik, tereddüd ve hatâları yüzünden o derece muvaffakiyetsizliğe uğramıştır. Mogollar arasında kazandığı itimadın sarsılmaya başlaması üzerine onlara karşı da tatbik etmek istediği aynı siyâset ve taktikler artık iflâs edince hem kendisi ve hem de memleket kurban gitmiştir. Böylece kendi devrinin kurucusu olan Pervâne onun çöküşünde de birinci derecede mesuliyet sâhibidir. Bu münasebetle Pervâne'nin siyâset ve hareketlerinde faziletin zekâ, feragatin şahsî ihtiras kadar rol oynamadığını hatırlamak mümkündür. Zirâ o mutlak hâkimiyeti için rakîp saydığı insanları ve hattâ sultanları tasfiye ve imha etmekten sakınmamış; kendi taktiklerine bizzat düşmekten kurtulamamıştır, ki bu hususa yine devrin kaynaklarında da işaret edilmiştir. O dışda Mogolları ve içde de münevverleri kazanan siyâseti ile ne kadar aranmış ise Mogollarla daimî cihâd hâlinde bulunan Türkmen beylikleri ve göçebeler nezdinde de o derece Tatarların bir temsilcisi sayılmıştır. Muîneddin Pervâne, böylece, tarihte meziyet ve kusurları ile dikkate şâyân mühim simâlardan biridir.

---

[79] Bu Farsça mersiye için bak. S. A. M. Sâbiti, *İsnâd ve nâmehâ-i tarihî*, Tahran 1346, s. 238-239; F. N. *Mevlânâ'nın mektupları*, mukaddime'de.

XIII

MOGOL TAHAKKÜMÜ ve TÜRKİYE'NİN IZTIRABI (1277 — 1292)

1. Karamanlı İstilâsı ve Siyâvüş'ün saltanatı

Hatîr oğlu hareketi ile başlayan, Baybars ve Abaga'nın seferleri ile şiddetleşen sarsıntılar, Türkiye'de siyasî nizâmın bozulmasına ve buhranların devamına sebep oldu. Mogollar artık Selçuklu devletine el koymuş; tahakkümleri arttıkça huzursuzluk ve kargaşalıklar da birbirini takip etmiştir. Bununla beraber Anadolu halkı kadar Mogolların da itimadını kazanan vezîr Sâhib Ata, yine de tek adam olarak, devleti ayakta tutmağa çalışıyor; Mogol hâkimiyetini mukadder sayarak onlara dayanan siyasî nizâmı koruyordu. O, bu siyâsetinde samîmî idi ve şahsî ihtiraslardan uzak bulunmakla da Pevâne'den çok farklı bir mizâca sâhip idi. Bununla beraber, Sâhib Ata, Pervâne seviyesinde yüksek ve mâhirâne bir politika takip edecek bir durumda da değildi. Selçuklu devletinin asıl çöküntüsü de onun, 1288 yılında, ölümü ile vukubulmuştur. Uc Gâzisi Mehmed begin öldürülmesinden, kudretli Denizli ve sâhil Türkmenlerinin ezilmesinden sonra Mogollara karşı mücadele bayrağı Karamanlılara intikal etmişti. Filhakika Karamanlı begliği de bir kaç defa, Selçuklu-Mogol orduları tarafından perişan edilmiş ise de Mehmed Bey zamanında bu Türkmenler canlanmıştı. Filhakika Hatîr oğlu Şerefeddin, isyan edince, Mehmed Bey ile ittifak etmiş; Garb Uclarına kadar bütün sâhilleri, Kamereddin-iline ilâve olarak, Karamanlılara bırakmıştı. Bu fırsattan faydalanan Mehmed Bey kendi hududları dâhilinde ve sâhillerde bulunan bütün Mogolları temizlemiş; Selçuklulara vergi ödeme ve onlara tâbiiyet durumuna nihâyet vererek istiklâlini ilân ve hâkimiyetini takviye etmiştir. Hatîr oğlu hareketi bastırılınca Selçuklu devletinin Ermenek vâliliğine tâyin ettiği Kadı Hutenî'nin oğlu Bedreddin İbrahim'in ısrarı ile Muîneddin Pervâne, Mogol noyanları Toku ve Tudavun'un müsaadesini alarak, Karamanlı seferine karar verdi.

Filhakika Bedreddin İbrahim, Pervâne'ye taraftar olmamasına rağmen, Selçuklu-Mogol ordusunun başında Lârende (Karaman) ye yürüdü Karaman oğulları derhal elçi gönderip, isyanlarının cerimesi olarak, devlet hazinesine 100,000 dinâr altun ödemek suretiyle itaatlerini arzediyorlardı. Fakat Bedreddin İbrahim bu güzel teklifi red etmekle devletin başına büyük bir gaile açtı. Gerçekten ilerleyen Bedreddin karşısında Karamanlılar dağlık bölgelerine çekilerek Selçuklu ordusunu hırpalıyor; kayıplara uğratıyor ve esirler alıyorlardı. Karamanlılar nihayet Bedreddin İbrahim'i Gök-su derbendinde bozguna uğrattılar; pek çok esir, at, silâh ve ganimet elde ettiler. Selçuklu kumandanı, bu nâzik durumda, bir kaleye sığındı; fakat orada kuşatıldı. Delüce kışlağında (Kırşehir-Yozgat arası) bulunan Mogollar bu mağlûbiyet haberi üzerine Bedreddin İbrahim'i kurtarmak ve Karamanlıları tenkil etmek için Konya'da bulunan saltanat nâibi Eminüddin Mikâil'i yeni bir kuvvet ile Lârende'ye gönderdiler. Eminüddin Mikâil Bedreddin İbrahim'i muhasaradan kurtardı ise de nihayet o da bozguna uğrayarak Konya'ya çekildi. Bu sırada Uc Türkmenlerinden bir cemaat Antalya'dan Konya'ya doğru giden bir Frenk kervanına baskın yaptı; bu Avrupalı tâcirlerin pek çok para ve malları soyuldu. Muîneddin Pervâne'nin dayısı olan Hoca Yunus Antalya'da *Emir üs-sevâhil* (sâhiller begi)[1] olarak bu malları kurtarmak ve Türkmenleri cezalandırmak maksadiyle onlar üzerine yürüdü. Fakat o da mağlûp olarak bütün ağırlıklarını, hattâ sancak ve davullarını (*nekkare*) Türkmenlere bırakarak Konya'ya döndü. Bu zaferler Karamanlıların kudret ve şevketini arttırdı; bütün sâhilleri idârelerine alarak istilâlarını genişlettiler. Konya'da Muîneddin Pervâne ile birlikte toplanan Selçuklu beyleri Uc bölgelerini kurtarmak ve Türkmenleri temizlemek için yeni kuvvetler hazırlarken Baybars da Anadolu seferine girişmiş ve Kayseri'ye gelmiş bulunduğundan bu teşebbüs icra edilemedi[2].

---

[1] Farsça yazılı Selçuklu kaynakları birçok tâbirlerin Arapça veya Farsçasını yazmış olmakla beraber konuşma dilinde yalnız halk değil yüksek tabaka da Türkçesini kullanıyordu. «*Melik* veya *Emîr üs-Sevâhil*» konuşma dilinde Türkçe Sâhil begi olarak kullanıldığı için Bizans müellifleri bunu «*Salpakis*» yâni Sâhil begi şeklinde kaydetmişlerdir. Nitekim Farsça Selçuklu kaynakları *Sü-başı* yerine çokça *Ser-leşker* yazdıkları halde Arap müellifleri konuşma dilinde kullanıldığı gibi hep sü-başı kelimesini verirler. Türkçe isim, ünvan ve istilâhların Farsçaya tercüme âdeti yer adlarında da kendini gösterir. Meselâ ılıcalara Farsça *âb-i germ* (sıcak-su) Ilgın kasabasının adı olmuş; fakat sâdece kitaplarda kalmış;Söğüd kasabası da aynen *Bîd* ile tercüme edilerek yazılı vesîkalarda kullanılmıştır.

[2] Aksarâyî, s. 110-113; İbn Bîbî, s. 688-689. Hatîr oğlu hareketi ile başlayan, Mu'îneddin Pervâne, diğer devlet adamları ve Mogol kumandanlarının Han'-

Türkmenlerin başında bulunan Kerimüddin Karaman'ın oğlu Mehmed Bey, kardeşi Ali Beyi Kayseri'ye göndererek Baybars'a, bu zaferi ve Selçuklu tahtına çıkması dolayısiyle, tebriklerini bildirip tâbiiyetini arzetti. Memlûk pâdişâhı da ona sancak ve menşûr gönderdi; Ermenek'ten sâhillere kadar uzayan bütün beldelerde onun hâkimiyetini (begliğini) tasdik etti. Sultan Kayseri'den Haleb'e dönerken yolda Karaman oğlu Mehmed Beyin tekrar elçilerini ve bir çok Türkmen beğini kabûl edince hepsine hılatlar verdi[3]. Baybars Elbistan'da Mogolları müdhiş mağlûbiyete uğrattığı zaman Mehmed Bey önce Aksaray'ı kuşatmıştı. Fakat burada vakit geçirmeden, Eşref ve Menteşe beglerini de yanına alarak, mühim bir kuvvet ile, Konya üzerine yürüdü[4]. Sâhib Fahreddin oğulları, çıkan karışıklıklar dolayısiyle, Karahisar'a çekilince Konya'da ciddî bir kuvvet kalmamış; bu fırsattan faydalanan Karamanlılar «*kızıl külâhlı ve çarıklı*» büyük bir Türkmen kitlesi ile birlikte Konya'yı istilâya giriştiler. Karamanlılara mağlûp olmuş bulunan nâib Eminüddin Mikâil ile Melik üs-sevâhil (sâhiller begi) Bahâeddin Mehmed bu sırada Konya'da bulunuyorlardı. Eminüddin Karamanlılara karşı Konya önünde savaşmak istedi ise de kuvvetinin kifâyetsizliğini görerek sûrlar içine çekildi ve şehrin büyük kapılarını (*dervâze*) kapayıp müdafaaya girişti. Mehmed Bey Baybars'ın Mogolları mağlûp ettiğini, Kayseri'de tahta çıkıp kendi adına para bastığını, onun nâmına Konya'yı teslim almağa geldiklerini bildiriyor ve bu münasebetle Sultanın kendisine ve kardeşi Ali Bege gönderdiği sancakları başlarında tutup gösteriyorlardı. Karamanlılar, aynı zamanda, bir Selçuk şehzâdesini yanlarında getirip onun sultanlığı için geldiklerini de ilân ediyorlardı. Filhakika Karamanlılar Konya yakınlarında Filobâd köşküne indikleri zaman Kırım'da ölen II. İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Siyâvuş da onlarla birlikte gelmişti. Onun Mogollara karşı cihâd yapan bu sultanın oğlu olduğunu ispat edebileceklerini ve şehzâdeyi Selçuklu tahtına çıkaracaklarını söylüyor; Konyalıların süratle gelip kendileri ile birlikte ona bîat etmelerini bildiriyorlardı. Bu maksadla da şehre elçiler gidip geldi. Fakat Eminüddin Mikâil bu iddia ve tekliflere kıymet vermeden elindeki mahdud kuvvetle müdafaaya girişti.

---

dan dönüşünden sonra da devam eden Karamanlıların zafer ve istilâları hakkında en iyi bilgileri Aksarâyî vermiş; İbn Bîbî mücâdelelerin bu safhasını çok kısa ve müphem olarak kaydetmiştir.

[3] *Baybars tarihi*, s. 88-89; Nuveyrî, IV, s. 27a; Makrîzî, I, s. 630.

[4] *Menteşe Beyliği* adlı mühim eseri yazan P. Wittek Menteşe oğullarının Karamanlılar ile münasebetleri üzerinde ciddiyetle durmuş ise de Anonim *Selçuknâme*'nin bu kaydını (s. 60) görmemiş ve Menteşe'nin bu münasebetle zuhûr etmesi gibi mühim hâdise karanlık kalmıştı.

Filhakika Baybars'ın Kayseri'de bulunduğu, III. Gıyâseddin Keyhüsrev, Pervâne ve diğer devlet adamları ile, Tokat'a çekildiği bir zamanda Karamanlılar Konya'yı kuşattılar. At Pazarı (*Sûk ul-hayl*) ve Çaşnigîr (Arap kaynakları *Fâhirânî* adını veriyorlar) kapılarını yığdıkları odunlarla yaktılar ve yıktılar. Kapıların durumunu gören Eminüddin Mikâil, artık şehri müdafaa imkânı kalmadığını anladı; kıyafet değiştirerek Tokat'a kaçmak istediyse de Kaymaz kervansarayında yakalandı. En şiddetli Karamanlı düşmanı olduğu için, malları ve hazinelerinin yerleri kendisine söyletildikten sonra, onu ve sâhil begi Bahâeddin Muhammed'i öldürdüler. Karaman oğulları bu suretle 1277 yılı 15 Mayıs Perşembe günü (9 Zilhicce 675) sûrlardan şehre akın hâlinde girdiler. Karamanlı Türkmenleri bu büyük ve zengin şehri yağmaya giriştiler; kıymetli mallar, altun, gümüş ve mücevheratla dolu kervansarayları (hanları), çarşı ve pazarları, beglerin konaklarını ve büyüklerin evlerini talân ettiler. Bir kaynağın ifâdesi ile «Konya şehri fitne denizinde dalgalar arasında çalkalanan bir gemiye benziyordu[5].» Karamanlılar Konya'ya hâkim olunca Filobâd köşkünde bulunan Alâeddin (Gıyâseddin) Siyâvuş'u, başı üzerinde Selçuklu sancağı olduğu halde, şehre getirdiler. Karaman oğlu Mehmed Bey onun önünde yer öpüp biât ediyor; Selçuklu hânedânına bağlı bulunan Konya'nın ileri gelenleri ve bu arada Ahı Ahmed-şâh ve kendi Ahıları (tüccar ve esnaf teşkilâtı) ile ve İğdiş başı (*Emîr ül-egâdişe*) Fahreddin Bey de kendi adamları ile gelip eski sultanlarının oğluna biât ve yemin ediyorlardı. Henüz işgâl edilmemiş bulunan kale muhafızları da bu manzarayı görüp 70000 dirhem mukabilinde burasını da teslim edip yeni sultana tâbiiyetlerini bil-

---

[5] İbn Bîbî, s. 686-692; Aksarâyî, s. 122-124. Bu iki kaynak bu hâdise üzerinde birbirini ikmal eder. Anonim *Selçuk-nâme* Karamanlıların Konya seferine Eşref ve Menteşe oğullarının da katıldığını yazar (s. 60). Fakat bu kayıd diğer kaynaklarda mevcûd değildir. *Baybars tarihi* (s. 90) ve Nuveyrî (IV, s. 27a) kısa fakat sağlam bilgi verir; Zehebî (XXI, s. 90b) birkaç cümle ile bu hâdiseye temas eder.

Emineddin Mikâil, Erdebilli mütevfî Sa'adeddin Ebû Bekir'in kölelerinden olup ilim, felsefe ve dîvân işlerinde ihtisas yapmış; yüksek mevkilerde bulunduğu zamanlarda bile daima ilim ve kültürle meşgûl olmuş; ilim ve kültür muhitlerinde yüksek itibar görmüştür (İbn Bîbî, s. 693-695). Bu sebeple Mevlânâ Celâleddin'in de yakın dostlarından idi. Mu'îneddin Pervâne ve devrin diğer devlet adamları ile eyi bir muhit içinde yaşıyor; Mevlânâ ile sıkı sohbet ve münasebetlerde bulunuyordu (*Menâkıb*, s. 133, 490, 787). Bu şahsiyeti dolayısı ile bu karışık zamanlarda Saltanat nâibi olmuş ve Konya'da kalmıştı. Mevlânâ Emîr Mikâil'e yazdığı bir mektubunda ona dostluk duygularını belirtiyor ve Cemâleddin isminde bir genç ilim adamına yardımını istiyordu (*Mektûbât*, s. 65).

dirdiler. Bunun üzerine kalede sultanlar türbesinde bulunan Büyük Alâeddin Keykubâd'a aid sancak ve *çetr* de teberrüken çıkarılarak yeni sultanın culûsu merâsiminde kullanıldı.

Gerçekten Siyâvuş Selçuklu hâkimiyet usûlüne göre tahta çıktı; kapısında *beş nevbet* (mehter) çalındı; adına hutbe okundu ve para basıldı. Onun bastırdığı gümüş sikkelerden biri yakında bulunmuş olup iki yüzünde şu yazılar vardır: «*Sultan 'Alâ ud-dünya ve'd-din Ebû'l-Feth Siyâvüş bin Keykâvüs, 675 yılı Zilhiccesinde* (1277 Mayıs), *Konya*»[6]. Arap kaynakları «Konyalılar Selçuklu hânedanını çok sevdiklerinden» yeni sultana derhal bîat ettiklerini söylerken, İbn Bîbî, aksine, muvaffak olamadığı için halkın mecbûriyetle ve kaledekilerin de şerlerinden kurtulmak için tâbiiyetini kabûl eylediklerini yazar, ki onun meşrûiyet prensibi ve Türkmenlere karşı menfî duyguları dolayısiyle bu hususu tabiî bulmak gerekir. Sultan Siyâvüş tahta çıkış merâsiminden sonra ata binerek Türkmen beyleri, çavuş, candâr ve diğer muhafızları ile şehir etrafında bir gezinti yaptı; dönüşte Dîvân'da toplandılar. Etrafa fermanlar gönderip vâlileri ve mevki sâhiplerini itaate ve tâbiiyete dâvet ettiler. Mehmed Bey bu toplantıda, aynı zamanda: «bundan sonra dîvân'da, dergâh, bârgâh (saray ve resmî toplantılar) da, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır» gibi mühim bir karar da aldı[7]. Her taraftan hediyeler getirilip, yeni sultan'ı ve idâresini ka-

---

[6] İbn Bîbî, s. 690; *Baybars tarihi*, s. 90; Nuveyrî, IV, s. 271a. Arap kaynakları İzzeddin Keykâvüs'ün oğlunu Alâeddin Keyhüsrev, Selçuklu kaynakları, umumiyetle *Cimrî* olarak anarlar. Yalnız İbn Bîbî onun Keykâvüs'ün oğlu Alâeddin Keyhüsrev diye ileri sürüldüğünü kaydeder. Aksarâyî «*Cimrî*»'den başka isim vermez. Anonim ise «İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Melik Mes'ûd'um» diye meydana çıktığını söyler. (Parası için bak. Osman F. Sağlam, *Cimrî sikkeleri*, Belleten sayı XXXV, s. 299-303).

[7] Karaman oğlu Mehmed Bey'in Türkçenin devlet dili olması için aldığı bu karar mühim olmakla beraber Karamanlı Türkmenlerinin bu teşebbüsünde millî duygu mu yoksa göçebe Türkmenlerin kültürce müsaid bir seviyede olmamaları mı rol oynamıştır? Burada herhalde kültür tesiri başta gelmiştir. Farsça devam eden bütün devlet muamelelerinin Türkçeye çevrilmesi kolay olmadığından bu kararın tatbiki de yapılamamıştır. Nitekim Beyliklerde (Uc'larda) gelişen Türkçe'nin ilk defa resmî dil olarak kullanılması da Osmanlılara aiddir. Gerçekten eski yazı dili an'anesine rağmen İslâm devri Orta-asyasında da durum aynı olduğundan resmî dilin Türkçe olmasında Osmanlılar bütün Türk dünyasında birinci gelir. Orhan Gâzi devrinde bile, mahkeme ve vakıf dili Arapça yazılması bir an'ane hâlinde yerleşmiş iken, bu hükümdarın vakfiyesi dahı Türkçedir. II. Murad devrinde Oğuzların

bûl ettiler. Alâeddin Siyâvuş Selçuklu sultanları usûlüne göre Cuma günü ileri gelenleri, kadı ve imamları ziyâfete dâvet etti; birlikte câmie gidip nâmına hutbe okundu. Karaman oğlu Mehmed Bey vezîrliğe ve diğer devlet makamlarına da tâyinler yapıldı. Bundan sonra Siyâvüş *(Cimri)* her gün Yeşil köşke (*Köşk-i sebz*) gidip saltanat sürüyordu. Mehmed Bey sultanı amcası Kılıç Arslan'ın kızı ile evlendirmek için anası Gazâlyâ Hatun ile görüşüp anlaştılar. Hatun sâdece çehiz hazırlığı için dört ay mühlet istedi ve bu da tabiî karşılandı[8].

Hatîr oğlu Şerefeddin'in isyanı, Selçuklu devlet adamlarının Abaga Han'a gitmeleri, Baybars'ın Mogolları mağlûp ederek Kayseri'ye gelişi ve nihâyet Karamanlıların istilâları hâdiseleri memleket nizâmında bir takım sarsıntılar yarattı. Bu münâsebetle Aksaray hâdisesi kayda şâyândır. Filhakika Kızıl Hamid isminde biri *mukata'a* (iltizam) işleri ile meşgûl oluyor ve bir çok beldeler gibi Aksaray vergileri de İlhanî hükümdarları adına onun uhdesinde bulunuyordu[9]. Bu siyâsî sarsıntıdan faydalanan Kızıl

---

en asîli olan Kayı boyuna ve Oğuz destânına aid an'ane ve rivâyetlerin canlanması, Anadolu'da ilk defa millî ve ilmî bir tarih görüşü de Osmanlıların eseridir. Buna mukabil Karaman oğullarının bu zamanda değil Konya'ya yerleştikleri devirlerde bile Türkçeyi resmî dil yaptıklarına dair bir kayda rastlanmış değildir. Esasen Mehmed Bey Konya'yı alıp Selçuklu devletine sâhip olduğunu sandığı bu kısa işgâl zamanında memleketi bu dilde idâre edemiyeceğini düşünerek bu kararı almış; fakat bunun tatbik imkânının daha zor olduğunu kavrayamamış ve Karamanlıların daha sonraları muâmelâtı Türkçe yapamamaları da hem bunu göstermiş, hem de bunda millî duygudan ziyâde kültür seviyeleri âmil olmuştur (*Selçuklular tarihi*, s. 321'e de bakınız).

[8] İbn Bîbî, s. 686-693; Aksarâyî, s. 122-124; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 56, 60; *Baybars tarihi*, s. 90; Nuveyrî, IV, s. 271a; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (İkinci baskı), s. 3-5; Faruk Sümer, *Anadolu'da Mogollar*, s. 51-53; Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, İ A, VI, s. 319. Selçuklu müellifleri Karamanlılar ile birlikte Alâeddin Siyâvüş'ün Konya'yı işgâlleri için ay ve günü doğru verdikleri halde yıl üzerinde hatâ ederler. Meselâ İbn Bîbî 676 yılını (s. 697) ve Anonim 677 senesini (s. 60) verir. Halbuki Mu'îneddin Pervâne'nin İran'dan dönüşü ve nihâyet Baybars'ın Kayseri'ye gelişi ve bunları kronolojiye göre nakleden Arap kaynaklarının tarih kayıdları hâdiselerin zamanını daha isabetli olarak tesbit etmişlerdir.

[9] Bizim *İktâ* makalesine kadar (İ A) *mukata'a* ile *iktâ* istilâh ve medlûlleri birbirine karıştırılmıştı. Halbuki mukata'a devlete aid vergiderin bir mütaahhide (mültezime) verilmesinden ibâret olup askerlere, sü-başılara ve devlet adamlarına verilen iktâlar ile vergi almaktan başka müşterek tarafları yoktur. Mogol devri Selçuklu ordusunu ve iktâ sistemini yıktığı için mukataa (iltizam) sâhipleri devlete aid vergileri tahsil edip hazineye verirken bu münasebetle kendi

Hamid 4000 kişilik bir süvari kuvveti teşkil ederek Aksaray'a hâkim oldu; halkı zulûmler yaparak soydu. Bu sırada Eyûp-hisar kasabası yakınında bulunan Hoca Mes'ûd kervansarayında *(ribât)* bir Mogol karakolu peydâ olduğu duyuldu. Fakat Kızıl Hamid'in mutemedi ve tahsildarı Aksaraylı Şen-git Mogollardan bir eser görülmediği, Gars üd-din adlı bir avcı begi (*Emîr us-sayd*) nin Mogol kıyafetinde askerleri ile Kızıl Hamid üzerine yürüdüğü haberini verdi. Kızıl Hamid Aksaray halkını ve esnafını da asker edip şehirden dışarı çıktı; Hüsam Tuğraî çeşmesinde konakladı. Biraz sonra da İlhanî şehzadesi Kongurtay'ın Eyûp-hisar'a gelip Pervâne kervansarayında (*ribât*) konakladığı öğrenildi. Mogol şehzâdesi Kızıl Hamid'in askerlerini Cimri veya Türkmenlere mensup sanmış ve tereddüt içinde kalmıştı. Bununla beraber, Kongurtay Aksaray'a giden yolları keserek şehri her taraftan kuşattı. Aksaray'da zâlim ve mazlum, âlim ve câhil herkes esir edildi ve yakalanan Kızıl Hamid de bir kılıç darbesi ile öldürüldü. Esir edilen âlim, edip ve şeyhler arasında fetvâları ile meşhûr Burhâneddin Müderris ve Nâsirüddin Abd'ül-cebbâr da vardı. Bu esnada İran'dan dönen Fahreddin Ali da Aksaray'a geldi ve Mogol Emîri ile saraya indi. Halkı yağmadan ve esaretten kurtarmak için Kızıl Hamid'in rehberi (*pîşvâ*) olan ve onun mallarını muhafaza eden Şen-git'in yakalanmasını şart koştu. Nihayet bu sıkı tedbirler sâyesinde Şen-git ele geçirildi. Kızıl Hamid'in mallarını ve 15000 dirhem (takriben 300,000 lira) para vermek suretiyle hayatını satın aldı; şehir halkı da ölümden ve yağmadan kurtuldu. Mogol şehzâdesi Kongurtay Aksaray'dan Konya'ya, yeni sultana ve Karaman oğluna karşı hareket ederken şehirde yaptırdığı nüfûs sayımında 6000 kişinin maktûl ve esir olduğu tesbit edildi. Aksaray böylece tarihinde büyük bir sarsıntı geçirdi[10].

2. Selçuklular İle Karamanlılar Arasında Savaşlar

Vezîr Fahreddin Ali, siyâsî sarsıntılar münasebetiyle Abaga Han'a gidince oğulları Tâceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan babalarına aid

---

emek ve kârlarını düşünüyor ve bu münasebetle de halka zulüm yapıyorlardı. Muvakkat olan bu malî usûl iktâ'dan ayrı idi.

[10] Aksarâyî, s. 125-129. Aksaray'da vukubulan bu hâdiseler hakkında bu şehirden olan bizim tarihçiden başka bir kaynakta kayıd yoktur. II. Kılıç Arslan'ın inşâ edip gazâ üssü olarak kullandığı, saray, çarşı, câmi, medrese ve zâviyeler ile süslediği Aksaray, Antalya, Konya, Kayseri, Sıvas ve Erzurum'dan Azerbaycan'a geçen milletler-arası büyük kervân yolu üzerinde bulunmakla iktisadî bakımdan da çok ilerlemiş idi. Şimdi Mogol devrine aid bu hâdise şehrin nüfûsu ve serveti üzerinde ağır bir tesir yaptı.

Karahisar'a varıp burasını muhafaza ediyorlardı[11]. Konya'nın Siyâvüş ve Karamanlıların hâkimiyetine geçmesi üzerine Sâhib Ata oğulları merkezleri Karahisar (Afyon) da asker toplayarak paytahta doğru hareket ettiler. Bu hareket haberini öğrenen Siyâvüş ve Karaman oğlu Mehmed Bey de, süvari ve piyâde, ordusu ile, Akşehir istikametinde ilerlediler. Sâhib Ata oğulları *Değirmen çayı* yanında *Kozağaç* köyüne varınca Karaman oğulları da Altun-taş köyüne gelmişti. Tâceddin Hüseyin çayı geçerken atından düşürülüp öldürüldü. Bu suretle başlayan savaşda Mogollara karşı daima soydaşlarının tarafını tutan Germiyanlı Türkmenleri Fahreddin Ali'nin oğullarını terk edince diğer askerler de muharebe meydanından uzaklaştı. Karaman oğulları, bu savaşda, Nusretüddin Hasan, Mu'îneddin Pervâne'nin dayısı ve Sâdeddin Ebubekir Müstevfi'nin oğlu olup Antalya'da sâhil begi olan Sâdeddin Hoca Yunus ve beglerbegi Şemseddin Yav-taş'ın oğlu Celâleddin Hüsrev Bey gibi Selçuklu devlet adamlarını da öldürdüler[12]. Bu zaferi müteakip Sultan Siyâvüş ve Karaman oğlu Mehmed Bey Karahisar üzerine yürüdülerse de müstahkem kaleyi alamıyarak, 1277 Haziranında (676 yılı başında) Akşehir muharebesinde kazandıkları büyük ganimetlerle Konya'ya döndüler[13]. Selçuklu devlet adamlarının

---

11 Arap kaynakları Sâhib Ata'nın oğullarını Tâceddin Mahmud ve Nusratüddin Hasan olarak kaydederlerse de Selçuklu kaynakları, bizzat babalarına aid Sıvas vakfiyesi ve kitâbeler Tâceddin Hüseyin ve Nusratüddin Hasan adları üzerinde hiç bir tereddüt bırakmaz. Sâhib Ata'nın iktâı ve nakıd servetinin hazînesi, oğul ve torunlarının beglik merkezi olan bu Karahisar'ı diğerlerinden ayırmak için bu vezirin Sâhib ve Fahruddevle ünvanlarına nisbetle yakın zamana kadar Karahisar-ı Sâhib veya Karahisar-i Devle adını taşırken zamanımızda pek de güzel olmayan Afyon ismi yerleşmiştir.

12 İbn Bîbî Sa'deddin Hoca Yunus'un Akşehir bozgununda kurtulup Sivri-hisar'a düştüğünü, şehir halkının onu yakalayıp «*Cimri*»ye ve Mehmed Bey'e teslim ettiğini, ilk önce onu okşayıp 140,000 dirhem (takriben 2,800,000 lira) para kan bahası ödeyip hayatını kurtarmak üzere anlaştıklarını, fakat buna rağmen Mehmed Bey tarafından «şehîd» edildiğini (s. 699) yazar, ki bu tafsilât diğer kaynaklarda mevcûd değildir.

13 İbn Bîbî, s. 697-699; Aksarâyî, s. 122-129; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 60; *Baybars tarihi*, s. 90-91; Nüveyrî, s. 271a. Kaynakların Sâhib Ata adıyle tanıdıkları vezîr iki oğlunu da Akşehir muharebesinde kaybetmiştir. Bu sebeple ihtiyar Sâhib Ata büyük Sıvas vakfiyesinde oğlu «merhûm Tâceddin Hüseyin'in oğlu Emîr Şemseddin Muhammed»e kendisinden sonra tevliyeti şart koşar (Vakıflar U. M. arşivi, Defter 604, s. 69). Bu Şemseddin Muhammed de Germiyanlılar ile vukubulan 686 (1287) savaşında Boz-kuş Bahadır tarafından öldürülmüş (Anonim, s. 70) ve bir yıl sonra da Sâhib Ata ölmüştür. Bununla beraber Karahisar'da Sâhib Ata oğulları Beyliği devam etmiş ve Germiyanlılara tâbi olarak yaşamıştır.

Abaga Han ile Aladağ'a gitmeleri ve Mu'înеddin Pervâne'nin öldürülmesi esnasında Karamanlılar bu zaferleri kazanmışlardı.

Karamanlı Mehmed Bey Konya'ya gelince Alâeddin Siyâvüş *(Cimri)* ün Mogollara karşı Erzurum'a kadar sefer yapacağı ve Anadolu'yu kurtaracağı sözlerini yayıp seslerini yükselttiler. Zira bu zaferlerden sonra yeni sultan ile Karamanlıların hâkimiyeti Ankara'dan Akdeniz sâhillerine kadar yerleşmiş ve genişlemişti. Bununla beraber, bu esnada, Gıyâseddin Keyhüsrev ve Sâhib Ata'nın, büyük bir Mogol ordusu ile, ilerlemekte olduğu haberi geldi. Fakat Mehmed Bey bu haberi gizli tutuyor; gündüz Siyâvüş'le birlikte Konya'da kalıyor; akşamları Filobâd köşküne gidiyorlardı. Karaman oğulları Mogollar karşısında paytahtı bırakmak ihtimali dolayısiyle Konya'dan, Akşehir savaşında ve başka beldelerde elde ettikleri altun, gümüş ve kıymetli eşyayı denk yapıp hayvanlara yükletti ve Filobâd'a sevkettiler. Selçuklular Akşehir tarafından harekete geçerken Mogollar da arkadan kendilerini takip ediyordu. Karamanlıların Akşehir'de Çaylak ve Ilgın *(Âb-i germ)*'da Emîr-i Candâr olan sü-başı *(ser-leşker)* ları bulunuyordu. Selçuklular onları, askerleri ve maiyetleri ile birlikte, öldürdüler. Kadın ve çocuklarını da esir ettiler; oradan Konya'ya doğru ilerlediler. Siyâvüş ve Mehmed Bey ordusu ile Filobâd'da ordugâh kurunca Konyalılar da Gıyâseddin Keyhüsrev, Fahreddin Ali ve Mogolların gelmekte olduğu haberini aldılar. Onlar *Ahmedek* kapısını açık bırakıp sûrların diğer kapılarını kapadılar ve hendekler üzerindeki köprüleri yıktılar. Ahi Ahmed-şâh[14] ve *iğdiş-başı* Emîr Fahreddin[15] kalede mancınık, *arrâde* ve saire savaş makine ve âletlerini kurarak müdafaaya hazırlandılar. Siyâvüş (Cimri) ve Mehmed Bey ordu ile Filobâd'dan gelip kapıların açılmasını ve askerlerin alış-veriş yapmasını istediler. Konya'da bulunan Selçuklu baş kadısı Sirâceddin Mahmud Urmevî şehir halkını, bir fetvâ

---

[14] Burada Selçuklu Türkiyesinde bütün şehir ve kasabalarda yaygın bulunan Ahı teşkilâtından bahsedecek değiliz. Yalnız şehirlerde esnaf ve tüccarın iktisadî, içtimaî ve dinî esaslara göre kurduğu bu sağlam teşkilâtın ahlâkî ve ticarî nizâmdan başka siyasî buhran ve hükûmetin zayıflığı zamanlarında da âsâyişi ve siyasî nizâmı kendi mensupları ile tesisde, askerî bir kuvvet yerine, vazîfe gördüklerini bu münasebetle belirtmeliyiz.

[15] Selçuklu şehirlerinde bir muhâfız sınıf olarak mevcûd bulunan «İğdişler» hakkında bizim *L'Islamisation dans la Turquie du Moyen-âge* (Studia Islamica, X 1959), s. 172-174; *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* II, s. 172-174) adlı araştırmamıza bakınız. Anonim *Selçuk-nâme* «İğdiş-başı Fahreddin'in 4 Temmuz 1280 (20 Safer 678) de ölümünden sonra artık onun yerine geçecek lâyık bir kimse bulunmadığını, Konya'nın son reisi» olduğunu yazar (s. 62).

çıkararak, Karamanlılara karşı savaşa teşvik ederken kendisi de bizzat bir burcun üzerinden onlara karşı ok atmağa başladı[16]. Bu hareket bütün Konya halkının ve Ahilerin müdafaaya katılmalarına sebep oldu. Bu durumda Karamanlılar şehri muhasara ettiler; onların içerideki askerleri de sûrlardan dışarı çıktı. Şehirde bir gürültü ve sıkıntı başladı. Türkmenler bu durumda hiddetlerinden sûrlar dışında bulunan köşkleri, mamûreleri ve bağları tahrip ettiler; Konya'dan ayrılarak Ermenek tarafına doğru çekildiler ve Sultan Alâeddin Siyâvüş'ü birlikte götürdüler. Böylece Selçuklu tarihçilerinin, tezyif mânâsı ile «*Cimri*» adını verdikleri yeni sultanın 37 gün süren saltanatı nihâyet buldu.

Selçuklu ve Mogol askerleri Siyâvüş'ü ve Karamanlıları Lârende (Karaman) yolundan Akdeniz'e *(Deryâ-i Magrib)* kadar takibe karar verdiler. Onlar Karaman hududuna gelince çok miktarda Türkmeni esir ve mallarını elde ettiler. Bu takip ve muharebelerin uzaması ile kış basınca Karamanlılar, müstahkem mevkilere kaçıp derbend *(geçit)* leri kapadılar. Bu durumda Gıyâseddin Keyhüsrev ve Sâhib Ata, Konya'ya dönerken Mogollar da Tokat'ın Kaz-ova kışlağına hareket ettiler. Anadolu'da bozulan devlet nizâmını kurmak, yurtlarından dağılan ve perişan olan halkın durumunu ıslâh etmek için İlhanî vezîri Şemseddin Cuveyni de bu sefere katılmış ve o da Kaz-ova'ya dönmüştü. Konya'da eski Selçuklu ve bir miktar Mogol askerleri bırakılmış; şehirde Ahiler ve ücretliler toplanmıştı. Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra sultan Gıyâseddin, Sâhib Ata ve Göhürge Noyan kumandasında Mogol ve Selçuklu kuvvetleri, mağlûp edilen Karamanlıların toplanmasına fırsat vermeden tekrar harekete geçtiler ve Mut ovasına (İç-el) girdiler. Karaman oğlu Mehmed Bey tekrar Selçuklu ve Mogol ordusunun geldiğini duyunca, Alâeddin Siyâvüş'ü içerdeki kalelerden birine gönderip onu emniyete alırken kendisi, iki biraderi, amcazâdesi ve bir kaç daha cesur yakınları ile bizzat durumu öğrenmek ve tekrar Siyâvüş'e kavuşmak üzere ilerledi[17]. Mehmed Bey bir tepe üzerinde bir Mogol karakoluna rastlayınca, onlara mızrakla saldırdı. Fakat

---

[16] Abaga Han Karamanlılara karşı Konya halkına savaş fetvâsını veren ve bizzat savaşa katılan kadı Sirâceddin'i, bu hizmeti dolayısı ile, tebrik ve ihsanlarda bulunmuş ve onu bütün Rûm (Anadolu) ülkesi baş-kadılığına *(Kadı el-kudat)* tâyin etmiştir (İbn Bîbî, s. 701).

[17] Karaman oğlu Mehmed Bey'in iki kardeşinden birinin Ali Bey olduğunda kaynaklar müttefiktirler. Fakat Anonim *Selçuk-nâme* onun kardeşlerini *Tanu* ve *Zekeriya* adı ile gösterir (s. 62), ki bunlardan birinin Ali Bey'den sonra ikinci kardeş diğerinin de amca-zâde olması gerekir. Fakat Mehmed Bey'den sonra, uzun müddet Karaman oğullarının başında bulunan Fahreddin Güneri Bey de onun kardeşi olduğuna göre Karaman'ın üç oğlu bulunduğu meydana çıkar.

Kurbağa-hisarı'nda, dar bir geçitte, düşmanın ok yağmuruna tutuldu ve öldürüldü. Onu kurtarmağa koşan iki kardeşi ve bir amcazadesi de aynı âkıbete uğradılar. Karamanlılar, başlarını kaybedince bozguna uğradılar. Gıyâseddin Keyhüsrev, Sâhib Ata ve Mogollar, bütün Karaman ilini, deniz kıyılarına kadar, taradılar; bulduklarını öldürüp, beldelerini harab ettiler. Karaman oğulları, büyük zaferlerden ve Selçuklu ülkesine hâkim bir duruma gelmiş gözüktükten sonra Mogollar karşısında birbiri ardı sıra iki müdhiş bozgunu müteakip perişan oldularsa da Mehmed Beyin hayatta kalan kardeşi Güneri Bey zamanında bu beylik tekrar canlandı. Bu son zafer üzerine Mogollar Niğde *(Nekîde)* yolundan Kaz-ova kışlağına dönerken, Sultan Gıyâseddin ve veziri Fahreddin Ali de Konya'ya geldi. İlhanlı veziri Şemseddin Cuveyni Kastamoni, Sîmre, Sinop ve Uc beylerine hıl'atlar ve hediyeler göndererek hepsini Abaga Han'a itaate dâvet etti; onlar da mektupları alınca itaatlerini gösterdiler. Cuveyni ihdas edilen ve kanunlara aykırı bulunan resimleri kaldırdı. Türkiye'de, böylece, Mogol hâkimiyeti ve isimden ibâret olan Selçuklu saltanatı da Kılıç Arslan kolunda kalıp İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Siyâvüş artık dâvâyı kaybetti[18].

Karamanlıların bozguna uğramasından ve Mehmed Bey ile kardeşlerinin öldürülmesinden sonra Alâeddin Siyâvüş (Cimri) saklandığı kalede kurtulmuş; garp Uçlarına giderek Türkmenleri etrafında toplamış ve mücadeleyi bizzat eline almıştır. Filhakika Germiyanlı Ali-şîr oğlu Husâmeddin, Sultan Gıyâseddin'in itaatında kalmış ise de Uç Türkmenleri yine de Mogollara ve Selçuklulara karşı Siyâvuş tarafını tutmuş ve ezilen Karamanlılar yerine bizzat kendileri mücâdeleyi sürdürmek istemişlerdi.

---

[18] İbn Bîbî, s. 699-705; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 61-62; Aksarâyî, s. 129-130. İkinci kaynak birincisini tamamlayıcı kayıdlar verir. Bununla beraber Anonim umûmiyetle sağlam bir kronolojiye sâhip ise de Karamanlılar ile Mogol-Selçuklu savaşlarına dair tarih kayıdlarını bir yıl tehirle gösterir. Aksarâyî Karamanlılar'ın Konya'yı terkini bir cümle ile yazar ve ondan sonraki mağlûbiyetlerine hiç temas etmeden Cimri ile vukubulan son muharebeye geçer. Şikârî de, Karamanlılara aid masalımsı eserinde, hâdiseler hakkında ciddî bir bilgi vermez. Karaman oğullarının bu devri üzerinde başlıca fakat eksik araştırmalar için (Halil Edhem, *Karaman oğulları hakkında vesâik-i mahkûke*, TOEM, II, s. 690-703); Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri tarihine aid notlar*, TM, II, s. 14-23; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 3-8 (ikinci baskı); Şahâbeddin Tekindağ, *Karamanlılar*, IA, 318-319; Faruk Sümer, *Anadolu'da Mogollar*, Selçuklu araştırmaları dergisi, I, s. 52-55). İlk iki âlimin değerli araştırmalarına rağmen Arap kaynaklarını ve Anonim *Selçuk-nâme*'yi kullanan son müellifler Karamanlılara aid tedkîkleri gittikçe ilerletmişlerdir. İ. H. Konyalı «*Karaman tarihi*» (İstanbul 1967) adlı eserinde âbideleri ve kitâbeleri ile geniş malzeme vermiştir.

Gıyâseddin Keyhusrev Sâhib Fahreddin Ali ile birlikte, Mogolların Dânişmend-ili'nde, Kaz-ova kışlağından Ankara (*Engûriye*) ya gelip Diyârbekir'den beri bütün beyleri ve askerleri toplayarak meşhûr Amûriyye (Seydi gâzi) havâlisinde *Barçınlu*[19] bölgesine ve oradan da Yedi-Kapu'ya hareket ettiler. İbn Bîbî'ye göre, bu sırada Cimri (Siyâvuş), askerleri ile beraber, Pınar-başı mevkiine vardı. Sultan Gıyâseddin ve Sâhib Ata ona karşı *Molifdûn* (Bolvadin) istikametinde «Sakarya suyu köprüsünü» geçip ilerlediler[20]. Siyâvuş'un bir karakolunda yakalanan bir kaç Türkmen askerini beglerbegi Seyfeddin Toruntay'a getirdiler. Selçuklu ordusu bu suretle yaklaşınca sol-sağ kanadları ve merkezi hazırlayarak savaş nizâmına giriyor ve çarpışma başlıyordu. Tuğracı İzzeddin Mehmed bin Süleyman, Bedreddin İbrahim Hutenî ve sü-başı Alemeddin Kayser'in hücûmlariyle iki taraf arasında artık kan akıyordu. Alemeddin Kayser, derhal atılarak Siyâvüş'ün sultanların Künbed-hâne (türbe) sinden götürdüğü Sultan Alâeddin Keykubâd'a âid sancağı alıp sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e teslim etti. Cimri'nin kumandanlarından olan ve Sâhib Ata'nın oğullarını öldüren *Saru-'alâ*[21] esir edilip sultanın huzûruna götürüldü. Türkmen beyi, canını satın almak maksadiyle, 100,000 dirhem para vermeyi teklif etti ise de, iltifat bulmayarak öldürüldü. Ama Türkmenler akşam karanlığından faydalanarak kaçıp kurtuldular. Siyâvüş de firar ederken, Germiyanlı Ali-şîr'in oğlu Husâmeddin'e mensup Türkmenler onu, sultanlara mahsus kırmızı çizmelerinden ve kendisini muhafazaya memur olanların davranışlarından, tanıyarak yakaladılar. Karahisarlı Emîr-i meclis Cemaleddin Ebubekir Siyâvüş'ü sabaha kadar muhafaza ettikten sonra sultanın huzuruna getirdi. Selçuklu devletinin büyük bir sarsıntı geçirmesine sebep olan Siyâvüş (Cimri) yalnız

---

[19] İbn Bîbî'nin verdiği yer adları arasında bu Barçınlu *(Brcnlû)* ismi çok dikkate şâyân olup Oğuzların ilk yurdu olan Sır-derya havzasında Cend yakınında bulunan *Barçınluğ* (-kent) şehir adının Anadolu'ya naklini gösterir. Bursa ve Sıvas'ta da *Barçın* köyleri vardır.

[20] Karamanlılar Selçuklular ile karşılaştıkları ve Alâeddin Siyâvüş'ü (Cimri) İç-il'de bir kaleye gönderip muhâfaza ettikleri zaman kendileri mağlûp ve maktul düşmüşlerdi. Bu bozgundan sonra Siyâvüş topladığı askerleri ile Karahisar taraflarına geçmiş ve Uc Türkmenlerine varmıştır. İbn Bîbî onun bu havâlide Pınar-başı'nda zuhûrunu belirtmekle Kayseri'nin kazası Pınar-başı'dan başka bir mevkiin bu civarda bulunduğunu meydana kor. İbn Bîbî'nin *Molifdûn* şeklinde yazdığı (s. 726) bu beldenin bugünkü Bolvadin olduğu anlaşılıyor. Bizans kaynaklarının *Polybotos* ve *Polyboton* adının o zamanki telâffuzu gözüken bu kasaba İbn Bîbî'nin belirttiği güzergâha da uygundur (bak. W. Ramsay, *Anadolu'nun tarihî coğrafyası*. trh. trc., s. 82).

[21] Bu ismin ikinci kısmı *'Alâ* şeklinde yazılmış olup, Alâeddin adının Türkmenlerce bir kısaltılması gözüküyor (İbn Bîbî, s. 728).

öldürülmekle kalmadı. Kaynaklara göre derisi yüzülerek içine saman doldurulmuş; Konya'ya ve diğer şehirlere götürülüp teşhir edilmiştir[22].

Filhakika bu saltanat dâvacısının ortadan kaldırılması ve *hârici* (âsi) Türkmenlerin bozguna uğratılması o derece sevinç yaratmıştır, ki devrin bir Selçuklu şâiri bu müjde haberini bildiren *berîd* (posta) in getirdiği bir mektubu «Kur'an sahifeleri gibi azîz bir kâğıt» saymakta; onların memleketi fitneye düşürüp yaptıkları zulûm ve döktükleri kan sonunda kazanılan bu zaferden dolayı sultanı tebrik etmekte; bayram sevincini belirtmekte ve Allahın Selçuklu hânedanına yardımını dilemektedir[23]. Selçukluların Cimri'ye ve Türkmenlere karşı kazandıkları bu mühim zafer 30 Mayıs 1279 (17 Muharrem 678) günü vukubuldu[24]. Sultan Gıyâseddin, zaferi müteakip, bir kaç gün sonra Pınar başından Borgulu ovasına inip ordugâh kurdu. Burada iken Lâdik (Denizli) ve Honas bölgesine hâkim bulunan ve Baybars'ın Kayseri'ye gelişinden beri Selçuklu-İlhanlı tâbiiyetinden ayrılan Uc gâzisi Mehmed Beyin damadı Ali Bey celbedildi ve Karahisar kalesine gönderilip hapsolundu. Sultan, bir müddet Karahisar, Sanduklu ve *Cuhûd* (Şuhud) havâlisinde kalıp Uc Türklerinin itaatlerini kabûl ve cezalarını affetti; Sultan ve vezîr ordu ile Konya'ya döndüler[25]. Selçuklular bu dahilî muharebelerle meşgûl iken, Canik hükümdarı *(Cânîtî)* asker ve cephane dolu gemiler (kadırga) ile Sinop'a hücûm etti. Bu havâlinin muhafazasına memur beyler ve husûsiyle Çepni Türkleri düşmanı bozguna uğrattılar. Sinop *tutgavulu* (muhafız kuvvetleri kumandanı) Taybuğa bu müjde haberini Gıyâseddin Keyhüsrev'e Cimri'ye zafer kazandığı zaman, Pınar başında iken, gelip bildirdi ve Sultan kendisine, bir mülk ve diğer ihsanlarda bulunarak, tekrar vazifesi başına gönderdi[26].

Selçuklu devletini sarsan Cimri hâdisesi ve Türkmen hareketleri, böy-

---

[22] İbn Bîbî, s. 725-729; Aksarâyî, s. 130-132; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 62.

[23] Bu tebrik mektupları için bak. *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, s. 150-151; Ebû Bekir bin Zeki el-Konevî, *Ravzat ül-küttâb*, nşr. Menûçehr Murtazavî, Tahran 1349, s. 10-14.

[24] Anonim *Selçuk-nâme*, 17 Muharrem 678 Cuma gününü verir (s. 62). İbn Bîbî ise 17 Muharrem 676 Perşembe gününü gösterir (s. 727). İbn Bîbî bu hâdiseleri yaşamış olmasına rağmen Sâhib Ata oğullarının mağlûbiyeti yılı ile Cimri'nin bozguna uğraması senesini karıştırdığından Anonim'in tarihi alınmıştır. Maamafih 17 Muharrem ne Perşembe ve ne de Cuma gününe tekabül etmediği için her iki müellifin gün kayıdları yanlıştır.

[25] İbn Bîbî, s. 729; Aksarâyî, s. 132; Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, İA, s. 319; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 53-55.

[26] İbn Bîbî, s. 729. Emîr Taybuğa'nın Sinop'ta bulunan mezar kitâbesinin kaydına göre 679 (1280) yılında öldüğünü yukarıda belirtmiştik.

lece uzun bir mücadeleden ve çok kan aktıktan sonra yatıştırıldı. Selçuklu kaynakları bu saltanat dâvâcısını tezyif için onu hep *Cimri* adı ile zikrederler. Filhakika Cimri bir isim olmayıp, eski Türkçe'de ve Farsça'da eşkıya, serseri, dilenci ve sefil mânâlarında kullanılıyor ve saltanat mücadelesine girişen bu Selçuklu şehzâdesini, tahkir maksadı ile, bu sıfatla isimlendiriyorlardı[27]. Bununla beraber, kaynaklarına onun Alâeddin veya Gıyâseddin Siyâvüş adı ile meydana çıktığını da belirtirler. Konya'da adına basılmış para üzerinde Alâeddin Siyâvüş kaydı bulunduğuna göre, onun ismi hakkında artık bir tereddüd kalmaz. Anonim *Selçuk-nâme* Kırım'da bulunan II. İzzeddin Keykâvüs'ün oğulları arasında ilk önce Melik Siyâvüş adlı bir şehzâdenin Sinop'a geldiğini yazarsa da onun saltanat iddiasından veya Cimri olduğundan bahsetmez veya bundan haberdar bulunmaz. Bununla beraber, aynı kaynak bu kaydı verdikten sonra Sultan İzzeddin'in oğlu ve Mes'ud'un kardeşi Alâeddin'in 679 (1280) senesinde denizi geçip Karaman vilâyetine vardığını, Türkmenler onu Lârende (Karaman) ye götürüp adına hutbe okuttuklarını ve onu alıp Niğde'ye gittiklerini, fakat orada Selçuklulara mağlûp olduklarını, bunun üzerine tekfur (Ermeni kıralı) un memleketine giden Sultan Alâeddin'in orada kaybolduğunu söyler[28]. Bu ifâdeler müellifin Selçuklu şehzâdesinin Karamanlılar tarafından sultan ilân edildiğini teyid etmekle beraber, onun Cimri ile münasebetinden haberdar olmadığı, Alâeddin ve Siyâvüş'ün iki kişi olarak gösterildiği ve Karaman oğlu Mehmed Bey ile birlikte naklettiği Cimri hâdisesini başka bir şekilde ve bu sefer Karaman oğlu Güneri zamanında, üç sene sonra, 679 (1280) da, tekrarlamak suretiyle vak'aları ve şahısları birbirine karıştırmıştır[29]. Selçukluların bu şehzâdeyi tanımamaları veya

---

[27] M. Quatremère, *Histoire des Mongols de la Pers*, s. 226; F. Köprülü, *Türkiyat M.* II, s. 20-22, 500-501. Kaynaklar *cimri* (cem'i: *ecâmire*) kelimesini *evbâş, runûd* ve *zanâtira* gibi adların Ortaçağ İslâm dünyasında çok kullanılan bir mürâdifi olarak şehirlerde âsâyişi bozan ayak-takımına verirler, ki bunlar aynı mânâya gelir. Anonim bu tenkilden bahsederken onun «*nâmını cimri koydular*» (s. 62) demekle bu lâkabın bu münasebetle kendisine takıldığını belirtir. Nitekim İbn Bîbî de «*şahsî cimri tarikat, harfûş-pîşe*» (s. 690) tâbirini kullanırken bunun bir isim olmadığını ve tezyif mânâsını belirtir. Cimri adında bir şahsın bulunmadığını, Selçukluların, Karamanlıların tahta çıkardığı 'Alâeddin Siyâvüş'ü tezyif için bu sıfatı kullandıklarını ilk defa F. Köprülü meydana koymuştur.

[28] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 63-64.

[29] Anonim, Karaman oğlu Mehmed Bey'in Konya'yı işgâli ve Cimri'nin sultan ilân edildiğini anlatırken onun İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Melik Mes'ûd olduğunu iddia ettiğini (s. 59-60), daha aşağıda «İzzeddin'in oğullarından önce Melik Siyâvüş'ün Kıpçak ülkesinden (Kırım) Sinop'a geldiğini, Sultan Gıyâseddin'in 678'de onu yakalayıp Bor-

propagandalarla meçhûl göstermeleri devrin edebiyatına da intikal eder. Nitekim Siyâvüş'ün Cimri adı veya sıfatiyle meydana çıkışını çağdaş bir şâir olan Yusuf da *Hâmûş-nâme* adlı eserinde bir misal olarak zikrederken onun nasıl şöhret yaptığına ve muvaffak olduğuna dair kayıdları zamanın efkârını aksettirir. Filhakika şâir manzumesinde: «yakın bir zamanda derviş suretinde, sessiz ve ibâdetle meşgûl bir kimse vardı. Halk onun doğruluğuna ve dindarlığına inanıyor ve kendisine mürid oluyorlardı. O nihayet bu tesire sâhip olduktan sonra kafası bozuldu ve müridlerine sultan olduğunu bildirdi. Kendisine bağlanan taraftarları adını *Cimri* koyup onu devrin sultanı ilân ettiler» derken kendisinin bir Selçuklu şehzâdesi olmakla değil, dinî bir şöhreti sâyesinde meydana çıktığını ifâde eder ve hâdiseye bilerek veya bilmiyerek bu mânâyı verir[30].

Selçuklu devleti Karamanlılar ile ve onların saltanat dâvâcısı olarak siyâset sahnesine çıkardığı Alâeddin Siyâvüş (Cimri) ile uzun müddet uğraşmış; sarsılmış ve bu sebeple de Türk ve Türkmen çok insan ölmüştür. Bu sebeple Karaman oğullarını müteakip onun ve taraftarı Türkmenlerin tenkili çok şiddetli olmuş; bunun üzerine bayram yapılmıştır. Selçuklular kadı Celâleddin Mahmud'u Abaga Han'a gönderip zaferlerini bildirdiler. İlhan bu hizmet ve muvaffakiyetlerinden dolayı vezîr Fahreddin Ali'ye bir *teşrif* (hılat) gönderip ona «*Kavâm ul-mülk*» (memleketin dayanağı) lâkabını verdi. Celâleddin Mahmud da hanın ihsanlarına nâil olarak müstevfîlikle birlikte saltanat nâibliğine getirildi ve devletin idâresi bu iki şahsın ellerine bırakıldı. Mu'îneddin Pervâne'nin yeğeni İzzeddin Mehmed de tuğracılıktan beglerbeglik makamına yükseltildi[31].

---

gulu kalesine hapsettiğini ve iki ay sonra da Sultan Mes'ûd'un Sinop'a çıktığını söyler » (s. 63). Aynı müellif Fahreddin Güneri zamanında, 679 (1280) yılında, Karamanlıların Sultan Mes'ûd'un kardeşi Melik 'Alâeddin'i Lârende (Karaman) de tahta çıkarıp nâmına hutbe okuttuklarını, fakat Niğde civârında bozguna uğrayınca Sultan 'Alâeddin'in Tekfûr'un memleketine sığınıp ortadan kaybolduğunu yazar (s. 63-64), ki o böylece hâdiseleri ve şahısları birbirine karıştırmakla beraber Cimri'nin II. Keykâvüs'ün oğlu Alâeddin Siyâvüş olduğunu teyid eder. Aşağıda bu şehzâdeler üzerinde tekrar duracağız.

30 Bu *Hâmûş-nâme*'nin 10 beyitlik bu Farsça manzûmesinin tarihî mânâsı üzerinde ilk defa F. Köprülü dikkati çekmiştir (*Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten XXVII (1943), s. 446-447). Şâir eserinin adına uygun olarak Cimri'nin muvaffakiyetinin sükût ile alâkasına dair bu hâdiseyi yazar. Hâmûş-nâme'nin Cimri'ye atfettiği sıfatlar başka kaynaklarda yoktur ve onun muvaffakiyetinde şehzâdeliği ve Karamanlıların kuvvetinden başka bir tesir görülmemiştir.

31 İbn Bîbî, s. 730-734. İstifâ makamına Erzincanlı Mecdeddin Muhammed ve ondan sonra Celâleddin Mahmud'un tâyinleri hakkında yazılmış iki *takrir* (men-

3. İlhanlı-Memlûk Münasebetleri ve Selçuklular

Gıyâseddin Keyhüsrev çocukluk ve ilk gençlik çağlarında büyük gaileler içinde saltanat sürdükten sonra Cimri hareketinin bertaraf edilmesi ile memlekette artık nizâm ve âsâyişin kurulması gerekirdi. Lâkin onun hükümdarlığı uzun sürmediği gibi, Mogollar Selçuklu ülkesine ve onun vâridâtına da el koydular; Anadolu'nun bir çok vilâyetleri bizzat hanların *İncü*leri (veya hasları) yâni hânedânın emlâki hâline getirildi. Abaga Han, Sultan Baybars'ın Kayseri seferini müteakip Anadolu'ya gelince imparatorluk vezîri Şemseddin Muhammed Cuveynî'yi de birlikte getirip memleketin vergi kaynaklarını (*ebvâb ul-mâl*) ve vilâyetlerin kanunlarını ona tedkik ve tesbit ettirdi. İlhanî veziri Tuğracı Şemseddin Mahmud *(Baba)* un Selçuklular için İlhanî hazinesinden yaptığı istikrazların bakıyesini defterler ve hesap evrakı üzerinde tedkiklerde bulundu. Devlet şirketine *(Ortak-ı devlet)* aid ve Dîvân nâiblerinin tediyesine havâle edilen bu meblâğın sermayesi ve fâizi birikerek ödenmesi imkânsız bir hale geldiğinden Cuveyni «İlhanî hazinesini ve Selçuklu hânedanının şerefini korumak» için Erzincan ve mülhakatını Mogol hânedanı hesabına, *Şer'î mübayaa usûlüne göre,* satın alıp İlhan'ın diğer haslarına ve İncülerine katarak bu meseleyi Mogolların menfaatine göre halletti[32]. İlhanlı veziri *Engûriye* (Ankara), Zâlifra (Safranbolu), Lâdik (Denizli) ve Honas Türk beylerini, sâhilde Sinop, Samsun, Bafra ve Sîmre Türklerini itaate almak için gereken emirleri ver-

---

şûr) bize kadar gelmiştir (bak. *Resmî vesîkalar*, Farsça metin, s. 6-13; îzahlar s. 3-7).

32 İbn Bîbî, s. 721-723; Baybars Mansûrî, s. 85a. Baybars Mansûrî Abaga'nın dönüşte Erzincan'a uğrayınca burasını kendisi için satın alıp mülk yaptığını ve ücretini Rûm (Anadolu) gelirleri ile karşıladığını söyler. *İncü*, hân, noyan ve hatunlara aid arâziye denilir, ki Selçuklular ve Osmanlılarda Mîrî arâzinin vergilerine aid bu türlü tahsislere *hass* adı veriliyordu ve bu sebeple de İlhanlılar'da bu gibi yerler, bazan iki kelimenin terkibi ile birlikte, *Hâss-incü* adını alıyordu. Bununla beraber Mogollar'da İncü'nün Mîrî hukukla münasebeti yoktu. Esasen Uygurlardan gelen bu istilâh hâsse emlâki mânâsında kullanıldığından devlet mülkiyeti bahis mevzuu değildir (Bu istilâh için bak. A. Caferoğlu, *Uygurlarda hukuk ve mâliye istilâhları*, TM, IV, s. 22; W. Barthold, *İlhânîler devrinde malî vaziyet*, T.H.I.T.M. I, s. 149; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularında Toprak hukuku*, Belleten, XLVII). İbn Bîbî ve Aksarâyî İlhanî veziri Şemseddin Cüveynî'yi çok medhettiği halde Arap kaynakları ve meselâ İbn ül-Fuvatî onu çok zâlim olarak gösterir (*Havâdis ül-Câmia*, s. 410). İlhanlı devrinin büyük veziri Şemseddin Muhammed Cüveynî ve kardeşi meşhûr *Tarih-i Cihân-guşâ*'nın sâhibi Ata-Melik Cüveynî Anadolu halkı için dost sayılmış ve ölümlerine mersiyeler yazılmıştır (Aksarâyî, s. 140, 144).

dikten ve mâlî işlerin görülmesi için oğlu Şerefeddin Harun'u, Göhürge ağa ile birlikte, Anadolu'da bıraktıktan sonra Koylu-hisar yolu ile Tokat'tan hareketle Erzincan'da İlhan'a kavuştu[33]. İlhanlı imparatorluğunun bu büyük veziri Anadolu'da çok kısa kalmakla beraber, Sıvas'ta inşa ettirdiği ihtişamlı S â h i b i y e m e d r e s e s i ile nâmını bu memlekette de ebedileştirmiştir. Tâceddin Mu'tez'in ölümü üzerine Abaga han onun yerine oğlu Mücîrüddin Emîr şâh'ı 1280 (679) senesinde Anadolu'ya gönderip *İnci*lerin ve Mogollar nâmına *mukata'a*ya (iltizama) verilen vilâyetlerin idaresine ve vergilerini tahsile memur etti[34].

Yakın-şarkın iki büyük imparatorluğu olan Memlûk ve İlhanlı devletleri arasında Anadolu hudûdlarında daimî savaşlar olmuş; şimdi de aralarında yeni bir harp çıkmıştı. Kilikya Ermenileri Mogollar tarafında, Karamanlılar da Memlûkler yanında bulunmakla iki imparatorluğun münasebetlerine tesir ediyorlardı. Memlûkler ile İlhanlılar Rum-kale (Bîrecik şimalinde) üzerinde savaşırken, Karaman oğlu da Mısır sultanı Kalavun'a elçi gönderip Tatarlara ve Ermenilere karşı kendisine yardım edeceğini bildiriyor ve o tarafa varması için de sultanın kendisine yol açmasını istiyordu. Zira Kilikya'da Ermeniler ve Selçuklu ülkesinde Mogollar bulunduğundan Karamanlıların Suriye'ye geçecek yolları yoktu. Baybars'ın ölümünden sonra onun tahtına geçen Seyfeddin Kalavun da, selefi gibi, Kıpçak Türklerinden ve aynı Burc oğlu kabilesinden olup satın alınmış bir köle idi ve Mısır - Suriye Memlûk sultanları arasında büyük bir şahsiyet idi. Sultanın gönderdiği bir askerî kuvvet, Karaman ordusunu alıp Kayseri yakınından Kilikya'ya geçirdi. İki tarafa mensup bu kuvvetler Anazarba'ya (Kozan'ın cenubunda) kadar ilerleyip yağmaladılar ve ganimetler alarak geri döndüler. Bu suretle Ermenilerin Mogollara yardımı önlendi. Bir müddet önce Türkmenlerden ve Kürtlerden mürekkep kalabalık bir göçebe grupu da Tell-Hamdûn'a kadar istilâya girişip Ermeni beldelerini yağma ve tahrip etmişlerdi[35]. Kalavun'un saltanatını kabûl etmeyen büyük Memlûk emîri Sungur ul-Aşkar, İlhan Abaga'ya mektup yazarak onu Suriye'yi istilâya teşvik etmekle de iki imparatorluk arasında harp hazırlıkları başlıyordu. Esasen bu daimî tahrikler yanında İlhanlı hükümdarı bir türlü Ayn Calût ve Elbistan mağlûbiyetlerini unutamıyor; bir intikam almanın zamanı geldiğine inanıyordu.

---

[33] Şerefeddin Hârûn 678'de Bağdad'da evlenmiş ve 680 yılında amcası 'Atâ-Melik Cüveynî'nin yerine şehrin vâliliğine tâyin olunmuştur (*İbn ül-Fûvatî*, s. 410, 428, 430).

[34] Aksarâyî, s. 134.

[35] Ebû'l-Ferec, s. 460-461; Mufazzal bin Ebi'l-Fezâil, *Nech üs-Sedîd*, nşr. Blochet, s. 319.

Filhakika Mogol han'ı, Anadolu ve Diyârbekir hudûdlarında akınlar yapan Memlûklere karşı kardeşi Mengü-timür kumandasında bir orduyu sevkederken Samagar Noyan'ın emrinde bulunan Anadolu Mogollarının da Kayseri-Elbistan yolu ile ona katılmasını bildiriyordu. Abaga han da kendi kumandasında bulunan ordu ile hareket etti ise de kendisi bizzat Fırat nehrini geçmeyip, Rahbe kalesinde kaldı. Onun Mogol, Türk, Gürcü ve Ermenilerden mürekkep bu büyük ordusu 80000 kişiye baliğ oluyor ve Memlûkler'e ciddî bir darbe vuracağı ümid ediliyordu. İlhanlılar'ın sefere giriştiklerini haber alan Sultan Kalavun da Mısır'dan 50000 kişilik ordusu ile Şam'a geldi; her emîre 1000 dinar ve her askere 500 dirhem para tahsis etti. Memlûk askerleri, Suriye askerleri, Türkmen ve Arap kuvvetleri ile birleşince Mogolların karşısına hemen aynı miktarda bir ordu ile çıkıyordu. Samagar Noyan da Elbistan'dan Ayntâb, Derbsâk ve Bağras kasabalarını aldıktan sonra, bütün Mogol kuvvetleri Haleb'e vardı; şehirde yağma, katl ve tahriplerde bulundu; câmi ve medreseleri, saltanat sarayını ve emîrlerin evlerini yaktı. Haleb'den ilerleyen Mogol ordusu 1281 yılı 30 Birinci teşrin (14 Receb 680) Perşembe günü, Hama ile Hums arasında, büyük İslâm kumandanı Halid bin Velid'in şehid olduğu yerde, Memlûk ordusu ile karşılaştı. Burada vukubulan şiddetli muharebelerde iki taraf da çok kayıplara uğruyordu. Tatarlardan Uyrat ulusu askerleri, Ermeni kıralı Leon ve Gürcü kumandanı Dimitri'nin bulunduğu Moğol sağ kanadı Memlûkleri mağlûp ederken, kendi sol kanadlarının pusuya düştüğünden habersiz bulunuyorlardı. Gerçekten Mogol ordusu bu ilerleyişten sonra bir kere daha Türk Memlûklere karşı büyük bir bozguna uğramış; Mısır ordusu savaş sahnesinde ve kaçarken Tatarları doğramıştır. Sultan Kalavun ordusu, harp esirleri ve ganimet yüklü arabaları ile Şam'a girince, Mogol korkusu ile dehşet içinde kalan halk, şimdi görülmemiş bir bayram sevinci ile sultanı karşılıyordu. Türkler, Mogolları tâkibe devam ediyordu. Mogol baş kumandanı şehzâde Mengü-timür tecrübesizliği sebebiyle bozguna uğramış ve yaralı olarak zor kurtulmuştu. Mağlûbiyet haberini alan Abaga Han noyanlara çok kızdı; ertesi sene bizzat savaşa girip, intikam alacağını söyleyerek Bağdad'a ve oradan da Hazar medan'a gitti. Fakat İlhan 1282 yılı Nisan başında (20 Zilhicce 680), Türk senesinin ikinci ayının 21'inci gününde, kederinden ve Mengü-timür de Cezire'de zehirlenerek öldüler. Memlûk sultanı Kalavun Mısır'a girince Kahire süslendi; ışıklandı; zafer takları kuruldu; büyük şenlikler yapıldı ve ziyafetler tertip edildi[36]. Bu büyük muharebede Mogollar ile birlikte

[36] Makrîzî, *Sulûk*, I, s. 680-689, 701; Vassâf, s. 55; *Nech üs-Sedîd*, s. 324-335; Reşîdeddin, *Abaga* kısmı, s. 40-41; Ebû'l-Ferec, s. 464-465; *Muhtasar*, s. 503-

Ermenilerin de mağlûbiyete uğramasını fırsat bilen Suriye Türkmenleri, bu yılın kışında Kilikya'ya girerek Ayas'a kadar ilerledi; memleketi yağmaladılar ve Ermenileri buradan kaçırdılar. Tell-Hamdûn'a kadar ilerleyen Türkmenler buradan da sayısız ganimetler alarak geri döndüler. Bu suretle Haleb câmiini yakan, yağmalayan ve minberini götüren Ermenilerden de intikam aldılar[37].

Abaga Han'ın ölümü münasebetiyle bütün hatunlar, şehzâdeler ve emîrler Meraga'da matem merâsimini yaptıktan sonra, Mengü-timür'ün ölümünü öğrendiler; hanlık için Abaga'nin kardeşi Teküdâr ve oğlu Argun nâmzed bulunuyordu. Ekseriyet birincisi üzerinde durduğu için 6 Muharrem 681, *koyun yılı*, III. ayın 7'nci günü (17 Haziran 1282) tarihinde, Aladağ'da bulunan Teküdar'ı, ikinci şehzadenin gelişini beklemeden, Kongurtay sağ elinden ve Şektur noyan sol elinden tutmak suretiyle İlhanlı tahtına çıkardılar ve «yasaları icraya and içtiler»; bütün şehzâdeler ve emîrler yeni hanı tebrik ettiler. O da hazineleri açarak hediyeler dağıttı. Herkes bugünün şerefine içki, raks ve eğlenceye daldı. Yeni hükümdar müslüman olduğu ve Ahmed adını aldığı için şarap içmiyor; ara-sıra *kımız* alıyor; *yarlığ* yerine fermân ve *elçi* yerine de resûl kelimelerini kullanıyordu. Şeyh Kemâleddin Abdurrahman'a çok saygısı olduğu ve ona «*Baba*» diye hitab ettiği için kendisini Şeyh ül-İslâm ve Ceyhun şehrinden Suriye'ye kadar bütün ülkeler evkafının nâzırlığına tâyin etti. Bir fermân da çıkararak İslâmın emirlerine göre vakıf irâdlarının, vakfiye şartlarına uygun olarak, sarfedilmesini, Yahudi ve Hıristiyan tabip ve müneccimlerin evkaf defterlerine yazılı maaşlarının hazineden ödenmesini, hıristiyan mâbedlerin ve puthanelerin câmie çevrilmesini emretti. Âlim, şeyh, mutasavvıf ve dervişlere tâzim edilmesini bildirerek İlhanlı imparatorluğuna İslâmî bir hüviyet verdi. Sultan Ahmed Merâga'dan gelen ve culûs merâsiminde bulunmadığından şikâyet eden yeğeni Argun'u Horasan'a umumî vâli tâyin etti; şehzâde Kongurtay'ı da büyük bir ordu ile tekrar Anadolu'ya gönderdi; arkasından da Ak-buga'yı o tarafa yolladı[38].

İslâmiyeti kabûl ettiği için Memlûkler ile yeni bir siyâset takibine ve dostluk kurmağa karar veren Ahmed Teküdâr Aladağ'da iken, ilk iş olarak, 1282 yılı Temmuz'unda yüksek şahıslardan mürekkep bir elçi heyetini Mısır sultanı Kalavun'a gönderdi. Bu heyette büyük Şeyh Abdurrah-

---

505; Aksarâyî, s. 134-135; *İbn ül-Füvatî*, s. 415; M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, III, 524-526.

[37] Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 465. *Nehc üs-Sedîd*, s. 319.

[38] Vassâf, s. 46-48; Reşîdeddin (Abaga kısmı), s. 45-47.

man, Sıvas kadısı meşhûr âlim ve filosof Kutbeddin Şirazî, yine Selçuklulardan Atabeg Bahâeddin ve Mardin Artuklu hükümdarının veziri Şemseddin Muhammed gibi mühim insanlar bulunmakta idi. İlhan Ahmed Teküdâr, Memlûk sultanına gönderdiği mektup, Şamanî formüllerini tamamiyle İslâmî şekle sokarak, *Besmele*den sonra «Allahın kuvveti ile Ahmed Kaan'dan Mısır Sultanına fermân» ibâresi ile başlıyordu[39]. Sultan Ahmed bu mektubunda küçük yaşından beri, Allahın inayeti ile, onun büyüklüğüne ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inandığını, selâmet yolunu bulduğunu, Kurultay'da bütün kardeş, şehzade, emîr ve kumandanların ittifakı ile tahta çıktığını, büyük bir imparatorluğa, yeryüzünün dar geldiği sayısız askerlere sâhip bulunduğunu ve bu sebeple İslâmiyeti ve müslümanları yüceltmenin kendisine bir vazife olarak terettüp ettiğini, sulha bağlı ve müslümanlar arasında kan dökülmesine mânî olmak istediğini, câmi, medrese, zâviye ve başka hayır işlerine tahsis edilmiş vakıfların yerine sarfedilmesine emirler verdiğini bildiriyor; yollar açılarak her tarafta kervanların emniyetle işlediğini söylüyor; gönderdiği elçilerin yüksek şahsiyetlerini belirtiyor; Allahın yardımı ile dinin bayraklarını yüceltmek, kan dökülmesine nihayet verip İslâm kardeşliği esasına göre iki devlet arasında sulhu ve dostluğu kurmak istediğini, artık din farkı kalmadığından iki tarafın da İslâmiyeti müdafaa mecburiyeti bulunduğunu ve husumet sebebinin ortadan kalktığını, Allahın irâdesine uygun olarak samimî düşüncelerini tebliğ ediyor; Sultanın da Tanrı'nın emrine uyarak dünya sulhu ve selâmeti uğrunda bu tekliflerin kabûlünü, bu takdirde Han'ın halis niyetinin mükâfatını göreceğini ifâde ediyordu. Sonunda mektubun Aladağ'da, 681 senesi Cemazielevvel'in ortasında, yazıldığı kaydedilmiştir[40].

---

[39] Ahmed Teküdâr'a kadar Mogol hanları Hıristiyanlardan başka İslâm hükümdarlarına da «*Mengü Tanrı güçinde, Gök Tanrı'nın yeryüzünde nâibi, dünyanın en büyük kaganı yarlığımız*» ibâresini kullanıyorlardı (*Türk Cihân Hâkimiyeti*, I, s. 98-99). Şimdi, ilk defa olarak, bu başlangıç formülü İslâmî bir şekle sokulmuş; daha sonra diğer Türk ve hattâ Osmanlı hâkanları *(Allah'ın kuvveti ve teyidi ile)* tarafından da İslâmî inançlara göre tadilât yapılmıştır. Bununla beraber Teküdâr yine de Türk-Mogol Cihân hâkimiyeti inanç ve düstûruna göre «Allah'ın kuvveti ile teyid edilen kaan'ın fermanı» ilâvesini İslâm'a uygun olarak kullanmıştır.

[40] Baybars Mansûrî, s. 131a-133b; M. Ebû'l-Fezâil, *Nehc üs-Sedîd*, s. 336-346; Vassâf, s. 70; Ebû'l-Ferec, s. 467-468 *Muhtasar*, s. 506-510; Aksarayî, s. 136-137; Makrîzî, I, s. 707, 717; *İbn ül-Fuvatî*, s. 424-425; Kalkaşandî, VII, s. 237; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 17; B. Spuler, *İran Mogolları*, trc. C. Köprülü, Ankara 1957,

Ahmed Teküdâr İlhanlı ve Memlûk imparatorluk ülkeleri arasında ticâret yollarını açtığı, sulh gayesi ile her türlü fedakârlığa râzı olduğu, elçilik heyeti ile Mısır sultanına hazineden sayısız bir miktarda kıymetli taşlar, harikulâde inciler, altun ve gümüş, Tebriz'de işlenmiş yüksek değerde mücevherat, altun işlemeli kumaşlar göndermekte de cömerd davranmıştır. Sultan Kalavun bu mektuba aynı uzunlukta ve nazikâne bir dil ile cevap vermiş; fakat sulh anlaşması teklifine yanaşmamıştır. Filhakika Mısır sultanı cevabında hanın mektubunda kullandığı güzel ifâdeleri ve İslâmiyeti kabûlünü memnuniyetle karşılıyor; gelen elçileri ve aynı mahiyette konuşmalarını medhediyor; hanın sözleri üzerinde çok siyasî mahiyette izahlarda bulunuyordu. Bununla beraber Sultan aynı zamanda İlhan nâmına Anadolu'yu idare eden ve vergilerini kendi hazinesi hesabına toplayan Kongurtay'ın bu ülkede sel gibi kan akıttığını, halkı esir ettiğini, kadınlara tecâvüz edip sattığını ileri sürmek suretiyle sulh ve anlaşma teklifini kabûl etmemiştir[41]. Ahmed Teküdâr'ın İslâmiyeti kabûlünün hem Memlûkleri ve hem de Mogolları memnun etmemesi bir talihsizliktir. Zirâ Mogollar din işlerinde eski Türkler gibi müsamahakâr bulunmakla beraber, onlardan farklı olarak, İslâmiyete karşı da henüz dost değillerdi. Memlûklerin birkaç defa Mogolları mağlûp etmesi onlarda müslümanlara karşı bir intikam yaratmıştı. Halbuki müslüman olan Ahmed Teküdâr, Kurultayın arzusuna rağmen, onlara karşı böyle bir sefere yanaşmamıştı. Üstelik Sultan Kalavun'un da Hanın İslâmiyeti kabûlüne ve elçilerin sulh teklifine ehemmiyet vermemesi, hattâ gönderilen heyeti uzun müddet alakoyması da Argun'a Sultan Ahmed aleyhinde efkârı hazırlamağa fırsat veriyordu. Esasen Argun Horasan'a giderken yolda Sugurluk'a varınca, etrafının tesiri ile, muhalefete başlamıştı. Gerçekten Vassâf'ın dediği gibi «Sultan Ahmed İslâmın ve müslüman-

---

s. 89. Hülâsa ettiğimiz bu uzun mektubun tam metni *Nehc üs-Sedîd* ile *Subh ul-A'şâ*'da ve yine geniş olarak *Muhtasar ud-düvel*'de bulunup diğer kaynaklar onun muhtevasını çok kısa vermişlerdir. Kaynakların bir kısmı hey'ette Şeyh Abdurrahman'ın bulunduğundan bahsetmez. Şeyh Abdurrahman Suriye'ye başında, İlhanlı ülkesinde olduğu gibi, hükümdarlara mahsus *çetr* (şemsiye) taşıyarak girdi. Fakat Haleb emîri Cemaleddin Ak-kuş buna müsâade etmedi; o da geri dönmek istedi ise de Şam'a götürüldü.

41 Baybars Mansûrî, s. 131a, 133a-137a; *Nehc üs-Sedîd*, s. 347-361; Ebû'l-Ferec, *Muhtasar*, s. 510-518; Kalkaşandî, VIII, s. 65-68. Sultan Ahmed Teküdâr'ın mektubu İslâmî bir şekil alan başlangıç formülünde Besmeleyi müteakip «*Bi-kuvvet Allah ta'âla bi-ikbal Kaan Fermân Ahmed ilâ Sultan Mısr*» ibâresi konulmuş; Sultan Kalavun'un başlangıç formülü de buna benzer bir mahiyette olmuştur.

ların yükselmesine çalıştıkça şehzâde ve emîrlerin ona karşı düşünceleri değişti ve aleyhine geçtiler[42]». Zirâ Mogol hatun ve noyanları Sultan Ahmed'in islâmlaştırma siyâsetine cephe almışlardı. Sultan Ahmed, Kongurtay'ın Argun ile kendi aleyhinde ittifak ettiğini öğrenince iki taraf arasında mevcûd muhalefet artık savaşa inkılâp etti. Böylece başlayan mücâdelelerle Sultan Ahmed Han, ihmali ve merhameti dolayısiyle, iki yıllık tahtını (1282—1284) ve müteakiben de hayatını kaybetti; Argun da hanlık makamına geçti (1284—1291). Argun Han her tarafa gönderdiği bir yarlığda: «Ahmed Han babalarımızın kanunlarını bırakıp onların tanımadığı İslâmiyete girdi. Bu sebeple bütün emîrlerin ittifakı ile hanlıktan atılıp beni tahta çıkardılar. Şimdi hepiniz işlerinizle meşgûl ve mes'ûd olunuz. İdâreciler kimseye dokunmayacaktır» emrini verdi[43]. Bu suretle İlhanlılar'da ilk defa bir taht kavgası ile saltanat değişikliği başlamış ve bundan sonra da şehzâde isyanları devam etmiştir. İlhanlılar bu iç mücâdele ile meşgûl iken Kalavun emîr Haydar kumandasında bir süvari kuvvetini Malatya ve Harput beldelerine gönderip akın ve yağmalarda bulundurdu. Diğer bir Memlûk kuvveti de Kilikya'ya girdi; Ayas'da yağma ve katillerde bulundu; şehri yaktı. İskenderun kapısında bozguna uğrayan Ermeniler Tell-Hamdûn'a kadar takip edildi[44].

4. Selçuklular Arasında Taht Kavgaları

III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in çocukluk çağında başlayan saltanatı erginlik devresinde de Hatîr oğulları ve Karamanlıların isyanları, Baybars ve Abaga'nın istilâları gibi büyük hâdiselerle geçti. Bu buhranların yatıştırılmasından sonra, memleket ile birlikte, bir huzûr devri beklenirken amcazâdesi Siyâvüş'ü müteakıp şimdi de yeni bir saltanat dâvâsı ile

---

[42] Vassâf, s. 74. Altun-ordu Mogolları kesîf Türk muhitinde erken müslüman olmuş; Bereke Han (1256-1266) yeni dine girmişti. Bununla beraber, Tuda Mengü henüz 1282'de müslüman olmuş ve Sultan Kalavun'a gönderdiği Mogolca bir mektup ile bunu bildirmişti (Makrîzî, I, s. 716).

[43] Argun'un zevcelerinden biri IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî hatun idi (Reşîdeddin, Abaga kısmı, s. 61). Ebû'l-Ferec, s. 474; Marîzî, s. 714.

[44] Ebû'l-Ferec, s. 471; Makrîzî, I, s. 716. Baybars Mansûrî bir şâhika üzerinde olan ve içinde zahire, sarnıçlar ve 270 hane bulunan Kâhta ve Gerger kalelerini müslümanların dâveti üzerine Haleb'ten giden bir Memlük kuvvetinin, 682 senesinde, aldığını ve Tatarlar adına burada zulmeden Ermenilerin ezildiğini yazar (*Zübde*, s. 150a; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 18).

karşılaştı. II. İzzeddin Keykâvüs, Mogollar karşısında, tahtını ve Türkiye'yi terk edip önce İstanbul'a varmış; bilâhare de Hulâgü'nün baskısı ile hapse atılmış; nihâyet Baybars ile Bereke Han'ın ittifakları üzerine Altun-ordu'nun Balkanlara gönderdiği bir ordu sâyesinde kurtarılmıştı. Sultan İzzeddin Altun-ordu'nun paytahtı Saray şehrine gidip Han'ın kendisine Kırım'da iktâ ettiği Suğdak ve Solhad şehirlerinde ailesi ve bir kısım erkânı ile yaşadı. Selçuklu Sultanı'nın burada yanında Gıyâseddin Mes'ûd, Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Geyûmers, Alâeddin Siyâvüş ve Ferâmurz adlı oğulları bulunuyordu. Kroniklerin eksik verdiği bu evlâdlardan birisinin de Geyûmers olduğunu, son zamanlarda meydana koyduğumuz, *Takrîr ül-menâsib* adlı resmî vesîkalar göstermiştir. Filhakika 1289 (688) tarihli bu vesîka onun Kayseri *za'îmi* (vâlisi) olarak tâyin edildiğini belirtmekte ve böylece Sultanın beş oğlu bulunduğu anlaşılmaktadır[45]. Fakat bunlardan başka Keykâvüs'ün İstanbul'da çocuk olarak kalan bir başka oğlundan da Pachymeres bahseder. Filhakika bu Bizans müellifine göre Keykâvüs hapse atıldığı ve Kırım'a gittiği zaman İstanbul'da çok küçük yaşda bir oğlu kalmış; Bizanslılar'ın, yukarıda belirttiğimiz üzere, bir takım Selçuklu beylerini zorla hıristiyan yapar veya öldürürken bu şehzâdeyi de hıristiyan terbiyesinde yetiştirmişler ve ona

---

45 II. Keykâvüs'ün Rükneddin Geyûmers adlı bir evlâdının da Kırım'a gittiğini İbn Bîbî yazar (s. 639). Reşîdeddin mektupları arasında Selçuklu sultanı tarafından yazıldığı anlaşılan bir vesîka «*Sinop vilâyeti hâkimi birâder Geyûmers*»'den, onun çok yoksul ve hasta bir duruma düştüğünden, Tebriz'e gelmek arzusuna rağmen, mevcûd engellerin buna imkân vermediğinden, bugün Tokat'ta oturduğundan Reşîdeddin sâyesinde nekbetten kurtulduğundan ve kendisine karşı lûtfunu buyurmasından bahsetmektedir. Buna verilen cevapta onun pâdişâhın lûtfu ile uzun müddet refah ve saadet içinde yaşadıktan, nihâyet zillete düştüğünden ve yakınlara zulûm yoluna saptığından uzun müddet âciz ve biçâre kalmış olduğunu, şimdi «büyük baba ve cedlerinin vatanı ve merkezi bulunan Konya'da adâleti şiâr edinip onun hakkında şefkat gösterilmesini ve hiç bir fenalığa müsâade etmemesini, gafletten ve yeni hâdiselerden uyanmasını sağlamasını bildirmektedir (*Mükâtebat-i Reşîdî*, nşr. M. Şefi', Lahor 1948, s. 216-220). Müphem ifâdelerine rağmen bu mektup ve cevabı Rükneddin Geyûmers'in Kayseri'den sonra Sinop hâkimliğine tâyin edildiğini ve aşağıda bahsedeceğimiz üzere galibâ Kastamoni taraflarında Mogollara ve dolayısı ile kardeşi Sultan Mes'ud'a isyan eden Kılıç Arslan tarafında bir harekete geçtiğini ve nihâyet muzdarip bir duruma düştükten sonra affedildiğini gösterir. Geyûmers'in de Mes'ûd'a karşı isyanı hakkında Anonim daha açık bilgi vermektedir, ki bu hususa aşağıda temas edilecektir.

Melik Konstantin adını vermişlerdi[46]. Bizanslıların bu Selçuklu şehzâdesine ve oğullarına Selânik civarında Karaferiya'yı dirlik olarak verdiği ve Yıldırım Bayezid'in de burada evlâdları ile karşılaştığı rivâyeti Osmanlı kaynaklarına kadar geçmiştir. Bu münasebetle İzzeddin Keykâvüs'ün Konya'dan ayrılışı ve gurbet mâcerâları ile bağlı olarak meşhûr Türkmen Babası Sarı Saltuk'un bir kısım müridleri ve Türkmenleri (rivâyete göre 12000 kişi) ile birlikte Dobruca'ya gittikleri ve bu bölgeye de «Baba Saltuk beldesi» adı verildiği, onun Balkanlar'da İslâmiyeti yaydığı, Baba Saltuk'un müridlerinden Barak Baba'nın da kendi dervişleri ile birlikte bütün Anadolu, Suriye ve İran ülkelerini dolaşıp Kırım'a vardığı ve cihâd yaptığı rivâyet ve menkıbeleri kaynaklara geniş bir şekilde intikal etmiştir[47].

İbn Bîbî'ye göre İzzeddin Keykâvüs İstanbul'a giderken, büyük dedesi I. Gıyâseddin gibi orada daima tekrar tahtını kazanacağı ümidini taşımış ve Kırım'da da bu ümidi kaybetmemiş; oğullarına da bu fikri vermişti. Bu müellif sultanın Kırım'da oğlu Mes'ûd'u kendisine veliahd tâyin ettiğini ve ölürken de, oğlunun sultan olması hâlinde, nâ'şının «Ataları Selçuklu sultanları ve İslâm pâdişâhlarının Kümbed-hânesine (türbesine) defnedilmesini» vasiyet ettiğini de yazar ve sultanın gurbet hayatında yazdığı Farsça bir

---

[46] I. Keykâvüs'ün oğulları hakkında bizim «*Resmî vesîkalar*» da tafsilât vardır (s. 7-12; bu hususta verilmiş menşûr Farsça kısımdadır, s. 13-15; Pachymers, s. 192, 955-956).

[47] Sarı-Saltuk ve müridi Barak Baba *Kalenderî* Türk şeyh (baba) lerinden olup, bunların İslâmiyet uğrunda cihâdları, kerâmetleri ve menâkıb-nâmeleri hakkında, XIII. asır sonlarından başlamak üzere, Arap ve daha sonra Osmanlı tarihçileri geniş malûmat verirler. Şâmânî ve İslâm tesirlerini mezceden bu Kalenderî Türkmen babaları hakkında kaynak ve tedkîkler başlıca şu eserlerde bulunur: Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, İstanbul 1918, s. 63-65; Hasluck, *Bektaşilik tedkikleri*, İstanbul 1928, s. 114-120 (Bu eserde Garp müellifleri de kullanılmıştır). Abdulbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, İstanbul 1936, s. 29-49; Tayyıb Okiç, *Sarı-Saltuk'a aid bir fetvâ*, İlâhiyat Fakültesi dergisi I (1952), s. 3-13; P. Wittek, *Yazijî oghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja*, BSOAS, 3 (1952), s. 639-668; Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak* (F. Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 548; *Türk Cihân Hâkimiyeti*, II, s. 29-31. P. Wittek Balkanlardaki Hıristiyan Türkleri (Gagauzları ve isimlerini Keykâvüs ile izah eder). Sarı-Saltuk ile birlikte Balkanlara giden Türkler'den bir miktarının bilâhara Ece Halil idâresinde, 1300 yılında, Çanakkale boğazını geçerek Karası begliğine döndükleri, Keykâvüs'ün arkasından gidenlerin 12000 kişi olduğu rivâyet edilir.

şiiri de eserine kor. İzzeddin Keykâvüs ölünce Mes'ûd 1280 (679) senesinde, maiyeti ile birlikte, gemiye binip «*Deryâ-i Hazar*» (Karadeniz)ı geçerek Sinop'a çıktı. Ortanca kardeşlerden olan Rükneddin Geyûmers'in, bu sırada bir müddet kaybolup, kendisinden önce, Anadolu'ya geldiği gözüküyor. Filhakika o bir ara mütenekkiren Amasya'da görülmüş; oradan da Uc tarafına giderken askerler kendisini Kastamoni'ye götürüp kalede tutmuşlardı. Mes'ûd'un Anadolu'da iyi karşılanması ve tahta çıkması üzerine Geyûmers ona bağlı kalmıştır[48]. Baybars Mansûrî Mes'ûd'un Kırım'dan hareketi, denizi geçişi ve Anadolu'da misafirliği hakkında bir takım yeni ve ikmal edici bilgiler verir. Ona göre İzzeddin Keykâvüs ölünce Altun-ordu hükümdarı Mengü-timür han (1266—1280), eski Mogol âdeti üzere, Mes'ûd'u hanın soyundan üvey anası Orbay Hatun ile evlenmeğe zorlamış; o da İslâmiyete ve ahlâka aykırı bu ağır teklif karşısında iki kardeş, Melik ve Ferâmurz ile birlikte gemiye binmiş ve Kayseri'ye gelmiştir. Kayseri'de bulunan Mogol noyanları Mes'ûd'u Abaga Han'a gönderdiler. Han Selçuklu şehzâdesine ikramlarda bulunduktan sonra Erzurum, Erzincan ve Sıvas vilâyetlerini içine alan Şarkî Anadolu'yu kendisine tahsis etti. Orbay Hatun da arkadan mallarını toplayarak gemiye bindi ve Anadolu'ya hareket etti. Yolda karşılaştığı Frenk korsanları *(Kursâliyet ül-Frenk)* hatunun mallarını aldılar. Orbay Hatun Samsun sâhiline çıktı ve oradan Amasya'ya varıp Toruntay'ın zevcesi Gürcü hatunda misafir kaldı. Bu haberi alan Abaga onun kendisine gönderilmesini emretti. Bir ay Amasya'da kalan Orbay Hatun, Han'a gidince İlhanlı hatunları onu karşıladı. Toruntay'ın karısı Gürcü hatunun kendisine iyi muamele etmesi onları memnun etti. Gürcü Hatun oğlu Sinâneddin'in Mısır'da kaldığını, fakat handan korkarak adam gönderip onu kurtaramadığını Orbay Hatun'a anlatmıştı. O da keyfiyeti Abaga'ya duyurmuş ve Han da Anadolu'da Mogol kumandanı bulunan Samagar noyana bu hususta yardım emrini vermiştir. Bu güzel tavassut üzerine Toruntay ve zevcesi Antalya'dan bir mektup ile bir elçi, yedi câriye ve kıymetli kumaşlar hazırlayıp, 1282 (681) yılında, Mısır sultanı Kalavun'a gönderdiler. Sultan Sinâeddin Musa'yı çağırıp serbest bırakıldığını, karadan veya denizden memleketine dönebileceğini bildirdi. O da Anadolu'ya dönerken babası Toruntay'ın kendi iktâı olan Amasya'da ölüm haberini öğrendi[49].

---

[48] İbn Bîbî, s. 735-740. Yukarıda kaydettiğimiz üzere Anonim, Kırım'dan Sinop'a ilk çıkan şehzâdenin Siyâvuş olduğunu söyler.

[49] B. Mansûrî, *Zübdat ül-Fikre*, s. 92a-93a, 128b-129a. Toruntay'ın karısı Gürcü hatun herhalde II. Keyhüsrev'in zevcesi Gürcü hatundan doğan kızı olmalıdır. Sinâneddin Musa, Hatîr oğlu isyanında, Mısır'a gidenler arasında bulunuyordu.

Gıyâseddin Mes'ûd Kırım'dan Anadolu'ya gelince Kastamoni Uc begi olan Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan onu alıp önce Mogol vâlisi Samagar noyana, sonra da Abaga Han'a götürdü. Han, yukarıda belirttiğimiz üzere, kendisine Anadolu'da bir kısım vilâyetleri tahsis etti ve bir müddet yanında tuttu[50]. Bu sırada Abaga ölüp yerine Ahmet Teküdâr han olunca, Hulâgü'nün babalarına yaptığı gibi, Selçuklu ülkesini Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ile Gıyâseddin Mes'ûd arasında taksim etti. Fakat Gıyâseddin buna razı olmayınca Kongurtay, sultanı ve Fahreddin Ali'yi yanına alarak Ahmed Teküdâr'a gitmek üzere yola çıktılar. Bununla beraber bu esnada han Kongurtay'ın Argun ile birleşerek kendi hanlığı aleyhinde bulunduğunu öğrendi ve o da bunlara karşı mücâdeleye girişti. Bu sebeple seyahat tamamlanamadığı için Gıyâseddin Keyhüsrev Erzurum'da kaldı ve bir müddet sonra han'a vardı. Fakat hanlık mücâdelesi neticesinde Argun tahta çıkınca Tebriz'de bekleyen Mes'ûd'u Selçuk sultanı olarak tâyin etti. Böylece memlekete dönen Sultan Mes'ûd önce Kayseri'de, sonra da Konya'da, 1284 yılı Şubat başlarında (682 yılı Zilkaade sonlarında) perşembe günü merâsimle tahta çıktı; emîrler ve büyükler huzûrunda yer öpüp biat ettiler[51]. Argun Han, Sultan Ahmed Teküdâr ve Kongurtay ile işbirliği yaptığı düşüncesiyle, Sultan Keyhüsrev'i saltanattan indirip Erzincan'a (bir rivâyete göre Erzurum'a)

Mengü-timür'ün Mes'ûd'u üvey anası olması gereken Orbay hatun ile evlenmeğe zorlaması, onun bir Mogol kadını olması ve Mogol âdetine uygun olarak şehzâde ile evlenmek arzusu ile alâkalı bulunması icabeder. Gürci hatun'un hediye olarak Mısır'a gönderdiği mezkûr kölelerden Baybars ve Aydemir adlı iki kişinin emîrlik mevkiine kadar yükseldikleri kaydedilmiştir.

50 İbn Bîbî, Baybars Mansûrî'nin kaydettiği şehir ve vilâyetlere ilâve olarak, Amid (Diyârbekir) bölgesi, Harput, Malatya ve Sivas havâlilerini de Mes'ûd'a verdiğini söyler (s. 742). Bu kayıdları Aksarayî'nin Hulâgü'nün Kılıç Arslan ve Keykâvüs arasında olduğu gibi Anadolu'yu Mes'ûd ve Keyhüsrev'e taksim ettiği ifâdesine uygundur (*Musâmeret*, s. 138). Ebû'l-Ferec ise Mogol emîrlerinin Abaga'ya taksimin amca-zâde Keyhüsrev ile Mes'ûd arasında mücadeleyi şiddetlendireceği fikrini ve bu sebeple bir kısım vergilerin kendilerine verilmesini ileri sürdüler ve hana bunu kabûl ettirdiler (s. 462). Nitekim İbn Bîbî'nin ifâdesi bahis mevzuu yerlerin idâre ve hâkimiyetini değil, vergilerinin tahsis edildiği mânâsına gelmektedir.

51 Baybars Mansûrî, s. 145a; 'Aynî, XIX, s. 691; Aksarayî, s. 137-139. Ebû'l-Ferec Keyhüsrev'in ölümünü ve Mes'ûd'un culûsunu 683 (1284) yılında, Kadı Ahmed 682 yılı 2 Rebî'ul-evvel Kayseri'de gösterir. Fakat son müellif Keyhüsrev'in ölümü için 683 senesi kurban bayramını verir (s. 298). Anonim, daha da açıkça yazar ve Keyhüsrev'in Erzurum'da öldüğünü ve Mes'ûd'un da Konya'da tahta çıktığını ifâde eder (s. 64-65). Bununla beraber, aşağıda görüleceği üzere bir şiir 1281 Ağustos 14'ünü verir.

gönderdi ve 682 yılı kurban bayramında da memur ettiği kimseler tarafından yayın kirişi ile boğdurdu. Böylece bedbaht III. Keyhüsrev birçok gaileler ve felâketler içinde çalkalanan bir memlekette, 28 yaşlarında, saltanatı ile birlikte hayatını da kaybetti[52]. Bununla beraber Gıyâseddin Keyhüsrev'in devrinde inşâ edilen büyük mimarî eserleri sâyesinde onun adı ebedileşti. Gerçekten Selçuklu âbideleri arasında birer şaheser olan ve hemen aynı tarihleri taşıyan *Çifte minâre* (Sâhibiye), *Burûciye* ve *Gök-medrese* gibi ihtişamlı medeniyet eserleri Sıvas şehri kadar bu sultanın da adını yükseltmekte; onun şahsiyeti ve devri hakkında bilgi sâhibi bulunmıyanlara da derhal Sultan ve devrinin ihtişamı hakkında yanlış bir fikir vermektedir.

Selçuklu ve İlhanlıların bu taht mücâdeleleri esnasında Karamanlıların ve diğer Türkmenlerin fırsattan faydalandıkları ve bir takım hareketlere giriştikleri gözüküyor. Bununla beraber bu hususta tek kaynağımız olan Anonim *Selçuk-nâme* mühim bilgiler verirken bazen hâdiseleri karıştırmakta ve hatâlara düşmektedir. Gerçekten ona göre 679 (1280) senesinde «Sultan Mes'ûd'un kardeşi Sultan Alâeddin (Kara) denizden geçip Karaman ilinde meydana çıktı. Türkmenler onu Lârende'ye götürüp adına hutbe okuttular. İzzeddin Muhammed (Pervâne'nin yeğeni?), Sa'deddin Çelebi ve Sâhib Ata'nın torunu ile birlikte Niğde'de askerleri ile karşı çıkarak onu ve Türkmenleri bozguna uğrattılar ve «Sultan Alâeddin, Tekfur» (Ermeni kıralı) vilâyetine gidip kayboldu. Bu kayıdlar müellifin Siyâvüş'e (Cimri'ye) aid Alâeddin ve Gıyâseddin isimlerini iki ayrı şahıs zannettiği ve birkaç yıl sonra vukubulan bir Karamanlı hareketini Cimri hâdisesi ile karıştırdığı anlaşılıyor. Fakat bu karıştırmaya rağmen Anonimin, bu fırsatta, Karaman ve Eşref oğullarının Konya ve Akşehir bölgelerinde yağma yaptıklarına dair beyanından şüphe etmeğe sebep yoktur. Gerçekten tek kaynak olan bu esere göre Kongurtay Konya civarında Karamanlılara karşı bir imha hareketine girişti; kaçanları takiple Ermenek, Mut ve başka yerlerde istilâ ve katillerde bulundu. Nihâyet Ahmed Teküdâr'ın emri ile Kongurtay Kayseri'ye dönünce bu mücâdele de durduruldu[53]. Mehmed Beyin ölümünden sonra beyliğin başına geçen kardeşi Fahreddin Güneri Bey zamanında Karamanlıların

---

[52] Anonim, s. 63-64. F. Sümer Keykâvüs'ün oğlu bu Alâeddin'in Cimri sıfatı verilen şahıs olduğunu düşünmemiş ve onu daha sonra gelen başka bir şehzâde sanmıştır (*Anadolu'da Moğollar*, s. 57).

[53] Anonim, s. 64. Müellif bu hâdisenin Sultan'ın Erzurum'a vardığı zaman vukubulduğunu yazarsa da onun daha sonra Kongurtay ile İlhan'a gittiğini söylemekle bir zuhûl yapar. İbn Bîbî'nin eseri 679 (1280) yılında sona erdiği gibi, Aksarayî de bu hâdiselere temas etmez.

bir az toparlandıkları gözüküyor. O da selefleri gibi Mogollara karşı düşmanlığa ve Memlûklerle dostluğa devam eder. Sultan Kalavun'un Ahmed Teküdâr'a yazdığı cevapta Kongurtay'ın Anadolu'da yaptığı zulüm ve katillerden bahsederken Anonimin Karamanlılara karşı vukubulan muharebeye dair kayıdlarını teyid eder ve bununla Sultan Ahmed Teküdâr'ın samimî dindarlığı dolayısiyle Karamanlıların daha fazla ezilmelerini istemediğini gösterir[54]. Haleb'den gelen bir Memlûk akıncı kuvveti 681 (1282) senesinde Kilikya'dan Türkiye'ye şeker, sabun, kurşun ve pamuk yükleri götüren bir kervanı bastı. Memlûk süvarileri Katana oğlunun hücûmuna uğrayınca onlar, dost olarak, Karamanlı Güneri'ye sığındılar; Anadolu (Rûm) ve Sîs arasında bulunan «*Bulgar* dağları» üzerinden memleketlerine dönebildiler[55].

5. Mes'ûd'un Saltanatı ve Geyhatu'nun Umumî Vâliliği

Sultan Mes'ûd'un tahta çıkışı Konya'da bir bayram sevinci yaratmıştır. Sultan Veled yeni hükümdarı tebrik eden şiirleri ile bu hâdiseyi çok güzel tasvir eder ve halkın çektiği ıztıraplar dolayısiyle bu yeni sultanın nasıl karşılandığına da tercüman olur. Filhakika *Dîvân*ında onun sultanlığına tahsis edilen şiirler çok dikkate şâyândır: «Halk neşesiz ve gövde başsız kalmış; Sultan Mes'ûd'un gelişi ile Konya'da şenlik başlamıştır. Bu gelen bahar ile ağaçlar açtı; güller saçıldı; cehennem halinde bulunan topraklar cennet gibi oldu. Halbuki Mogol *darugaları* ile birlikte fitne ve harabî gelmiş bulunuyordu. Selçuklu *tırâzı* (süsü), taç ve tahtın iftiharı olan sultanın kudreti ile dünya yeni bir nizâm kazandı. Kûsi sultanî tekrar fetihlere başladığı ve düşmanları itâate aldığı için Allaha şükürler olsun. Mes'ûd bizim pâdişâhımız olunca zulüm yerine adâlet hüküm sürdü; Rûm (Anadolu) da neşe başladı ve âteş-gedeler gülzâr oldu. Onun sâyesinde âlemi yakan Türkler (göçebe Türkmenler) mağara, dağ ve ormanlardan çıkıp itâate girdi; kargaşalık yerine emniyet geldi». Sultan Veled bu tebrik ve teşekkürlerden sonra, Sultan Mes'ûd'a sunduğu diğer bir kasîde ile tahsisatının arttırılmasını isterken babası ve dedesinin Mevlevîlere yaptıkları ihsanları, Bedreddin Güher-taş'ın Kara

---

[54] Kalavun'un Ahmed Teküdar'a verdiği cevabında Kongurtay Noyan'ın zulûm ve katillerine dâir kayıdlara yukarıda işaret edilmişti.

[55] Baybars Mansûrî, s. 128a. Bu hâdise ve Güneri Bey'in Memlûklere yardımı yukarıda bir vesile ile daha geniş yazılmıştır.

Arslan köyünü kendilerine vakfeylediğini, Mu'îneddin Pervâne, Tâceddin Hüseyin ve Konya Ahilerinin başı Ahi Mes'ûd'u, diğer Selçuklu beylerini de çok medheder. Bir şiirinde de bu devirde k u k l a (*hayâl*) o y u n u n u n mevcûd olduğunu belirten mısraları da çok mühimdir. Sultan Veled Sultan Mes'ûd'un Konya'ya gelişini tebrik ederken bu hâdisenin 25 Rebiülevvel 680 (16 Ağustos 1281) Pazar günü olduğunu göstermekle diğer kaynaklardan takriben üç yıl öncesini verir. Bu farkın Mes'ûd'un Anadolu'ya gelişi ile tahta çıkışının birbirine karıştırıldığını ve birinci tarihi verdiğini düşünmek gerekir. Nitekim Sultan Veled'in Sultan Mes'ûd'un arslan gibi Türkmenlere saldırışını belirtmesi de Kongurtay'ın Karamanlıları tenkili ile alâkalıdır[56]. Lâkin Sıvas'da Sultan Mes'ûd namına 681 (1282) tarihli bir sikke basılmıştır. Bununla beraber bu sikke Abaga'nın Türkiye'yi Mes'ûd ile Keyhüsrev arasında taksimi ile ilgili olmalıdır[57]. Bu münasebetle Memlûk sultanı Kalavun'un Altun-ordu hanına elçi ve hediyeler gönderirken bunlardan bir kısmını da eski dost ve müttefikleri İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Mes'ûd'a takdim etmesi de kayda şâyândır[58].

Bununla beraber Sultan Mes'ûd'un saltanatı hakkında Sultan Veled'in bu tebrik ve memnuniyeti hem edebî bir mahiyet arzeder; hem de muztarip bir memlekette saltanat değişikliğinin, ne de olsa, yeni bir ümid verdiğini gösterir. Bu esnada Türkmenlere ve hususiyle Karamanlılara karşı Kongurtay'ın giriştiği hareket de Sultan Mes'ûd zamanında vukubulduğu için bu da kendisine mal edilmiştir. Fakat hakikatte Sultan Mes'ûd da, yakın selefleri gibi, bir gölgeden ibaret kalmış; Selçuklu devleti artık fiiliyatta bir varlık teşkil edememiş; put-perest Mogol kumandanları ile İlhanlılar nâmına gelen müslüman devlet adamlarının arzu ve zulümleri memlekette hâkim olmuştur. Selçuklu devlet adamı olarak başlıca Sâhib Ata ve Pervâne'nin yeğeni İzzeddin Muhammed, vezîr ve beylerbeyi makamlarını muhâfaza etmişlerse de Mogolların siyaset ve menfaatlerine göre hareketten başka bir şey yapamamışlardır.

Argun Han, Anadolu'da Mogol tümenleri başında Samagar'ın yanında Tuğrul ve Bulargu'yu tutuyordu. İlhan 1285 (684) yılında Türkmen-

---

[56] *Dîvân-i Sultan Veled*, nşr. F. N. Uzluk, Ankara 1941, s. 144, 224-226, 228, 275; F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten, XXVII, s. 453-457.

[57] Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 316, 326, 342.

[58] Baybars Mansûrî, s. 137b. Bu kayıd Nuveyrî'de de vardır (Tiesenhausen, *Altın-Ordu devleti tarihine aid metinler*, yeni nşr. I. H. İzmirli, İstanbul 1941, s. 138, 181, 263).

leri tenkil maksadiyle kardeşi Geyhatu'yu 20,000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Geyhatu o sene Erzincan'da yaylak ve kışlak yaptığı için Sâhib Fahreddin Ali kendisine ve ordusuna erzak *(tagar)* tedârikine girişti. Baycu ile yapılmış sulh anlaşmasından beri, İlhanlılara verilen harâcdan başka, Anadolu'da bulunan Mogol bey ve askerlerinin masrafları da Selçuklu hazinesinden ödeniyor; bu sebeple de vezîr bu yeni gelen ordunun ihtiyaçlarını temine mecbûr bulunuyordu. Sâhib Ata erzak tedârikine girişince buğdayın «bir *tagar*ını 70 dirheme (1400 liraya) bulmak mümkün olmuyordu». Bu sırada devlet hazinesi boş kalmış; Mücîrüddin Emîrşâh ile Begler-begi para vermeğe yanaşmak istememişlerdi. Bu durumda ihtiyar vezîr bu masrafları Karahisar'da bulunan kendi hazinesinden karşıladı ve 400,000 dirhem (8,000,000 lira) sarfı ile ihtiyaç maddelerini Erzincan'a götürdü. Orada kurulan yarguda Emîr-şâh ile İzzeddin Muhammed'e bu masraflara neden katılmadıkları soruldu. Onlar da vezîr Fahreddin Ali aleyhinde: «Dîvân ferman ve menşûrlarında sade onun alâmeti (imzası) bulunduğu için ordu masraflarının da kendisine aid olması gerektiğini, yalnız yiyenin kendi başına kustuğunu» söylediler ve kurtuldular. Rivâyete göre Sâhib Ata o kadar hesapsız para ve mal götürdü, ki elli yıl zarfında yaptığı hayratını burnundan getirdiler; ne kendisi ve ne de halk rahat gördü[59].

Şehzâde Geyhatu, 1286 (685) yılı ordusu ile, Erzincan'dan hareketle Sıvas ve Kayseri'den Aksaray'a göç etti. Ordunun bu hareketi dolayısiyle halkın pek çoğu evlerini ve vatanlarını terk edip mağaralarda ve başka yerlerde gizlendiler. Fakat Sâhib Ata'nın tekrar Mogollara para tedâriki ve Geyhatu'nun merhameti, nihâyet Mogol emîr, hatun ve askerlerinin alış-verişleri sâyesinde Aksaray'da tüccar ve esnaf para kazanarak zengin oldu. Nitekim Aksaray'ın yıllık vergileri derhal 20,000 dirhemden 400,000 dirheme (8,000,000 liraya) yükseldi[60]. Mevlevî kaynaklarına göre Geyhatu Aksaray'a gelince, Konya halkının kendisini istikbâle hazırlan-

---

[59] Aksarayî, s. 145. *Tagar* kelimesi aslında Türkçe olup, Kâşgarlı Mahmud ve diğer eski lûgatlarda mevcûddur ve bugünkü «*dağar*» ve «*dağarcık*» da buradan gelir. Bu kelime Mogol devrinde ve bu devirde yazılı Farsça kaynaklarda çok kullanılmıştır. Bir *tagar* 100 *men* ağırlığına tekâbül ederdi (bak. Aksarayî, s. 145 not).

[60] Aksarayî, s. 145-147; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 68. Aksaray şehrine aid bu vergi rakamı Konya ile rekabet eden bu beldenin Mogol devrinde çok inhitata uğradığını telkîn eder. Bununla beraber II. Kılıç Arslan tarafından kurulan Aksaray'ın hiç bir zaman Konya gibi paytaht bir şehir ile mukayese edilmesi de bahis mevzuu değildir.

ması için bir elçi göndermiş; fakat birkaç *runûd* (kabadayı) elçiyi öldürdüğünden buna kızan Mogol kumandanı ordusu ile Konya üzerine yürümüş ve bu hâdise üzerine Konyalılar korkuya kapılmıştır. Rivâyete göre Geyhatu, Sultan Veled ile karşılaştığı ve Mevlânâ Celâleddin'in ruhaniyetine de saygı gösterdiği için teskin olunmuş; türbeyi ziyâret etmiş ve Konyalıları da affetmiştir. Konya ahilerinin reisi Ahî Ahmed-şâh çok zengin ve emrinde birkaç bin asker (sanat ve ticâret erbabı ahi) bulunuyordu. Ahî Ahmed-şâh ve mensupları, Konya ileri gelenleri paytahtın önünde 50,000 kişilik ordusu ile konaklayan Geyhatu'yu hediyeler götürerek istikbâl ettiler. Mogol kumandanı iki-üç bin kişi ile Konya'yı ziyâret etmiş ve Ahî Ahmed-şâh'ı da kendisine «*Baba*» yapmıştır[61]. Mogollar münecimlerden, sihirbazlardan ve din adamlarından korktukları ve onlara saygı gösterdikleri için Mevlevîlerin Konya'ya gelişinde böyle hareket ettiğine dair ifâdelerini teyid etmek mümkündür.

Sultan Mes'ûd'un İlhan'dan Selçuklu tahtını elde edip Anadolu'ya gelince Sâhib Ata tarafından Kayseri'de karşılanmış ve oradan Konya'ya gelip tahta çıkmıştır. Fakat sultanın bir takım yeni hâdiseler esnasında paytahtta kalamadığı anlaşılıyor. Filhakika III. Gıyâseddin Keyhüsrev İlhan'a varıp büyük vezîr Şemseddin Cuveynî'ye kendi aleyhinde söylenen sözlerin tesirini kaldırmak için yanındaki emîrler ile çok gayret sarfetmiş; pek fazla hediyeler götürmüş; fakat bunların hiç bir faydası ol-

---

[61] Eflâkî, *Menâkıb ul-'Ârifîn*, s. 331-333, 611-613. Menkıbe'ye göre Geyhatu rûyasında Hazreti Mevlânâ'nın türbesinden heybeti ile çıktığını ve kendisine bu niyet ve hareketinden vaz geçip, derhal dönmesini, sert bir dil ile, emrettiğini görür. Titreyerek uyanan şehzâde rüyasını yakınlarına ve emîrlere anlatır. Onlar da kendisine bu şehir Mevlânâ'ya aid olduğundan korktuklarını söylediler. Ahi Ahmed-şâh da rüyasında Mevlânâ'nın «bu şehir bize aiddir» dediğini de anlatır ve Konya'lılara bir zarar vermeyeceğini bildirir. Onunla birlikte Sultan Veled'i ve Türbeyi ziyâret eder. Bu sûretle Geyhatu Konya'ya gazapla, yağma, tahrip ve katl niyeti ile gelmiş; fakat tâzim ile dönmüş; şehir halkı bayram yaparak ona çeşitli hediyeler sunmuşlar. Mevlânâ'nın «biz ve evlâdlarımız Konya'da bulundukça hiç bir düşman bu şehre dokunmıyacaktır» dediğine dair başka rivâyetler de Mevlevî kaynaklarında ve efkârında mevcûddur. Bununla beraber, Mevlevilik de Konya'da çok kuvvetli olamamıştır. Nitekim bizzat Mevlevî rivâyetleri semâ' ve mûsikılı âyînlere Mevlânâ zamanından beri muhalefet edilmiş; Mu'îneddin Pervâne vezîr Tâceddin'in oğlunu Konya kadısı yapmak istediği zaman o *rebâb*'ın ilgasını şart koşmuştu (*Eflâkî*, s. 415). Mevlânâ'nın ölümünden sonra da Konya ileri gelenlerinin mahkemeye başvurup müzikli ve semâ'lı âyinlerin yasak edilmesini istedikleri rivâyet olunur. Osmanlılar Mevlevîlik âyînlerinde semâ' (raks) ve müziğe cevâz verirken ilâhî aşkı esas alıyor ve bu tarîkata yüksek mevkii veriyorlardı (bak. *Cihân hâkimiyeti*, II, s. 32-33.

mamış ve nihâyet kendisi de öldürülmüştür. Bu durum karşısında Keyhüsrev'in anası, devletin, onun iki oğlu ile Mes'ûd arasında taksimini istedi. Bu fikrin icrası için de Karaman oğlu Güneri Beye ve Eşref oğlu Halil Beye adam gönderip birincisine beylerbeylik, ikincisine de saltanat nâibliği vererek onları Konya'ya dâvet etti. Sâhib Ata bu tehlikeli teşebbüsü görünce vâlide sultanı yatıştırmağa çalıştı ise de iki taraf arasında çatışma başladı ve ölenler oldu. Ahî Ahmed-şâh ve Konya kadısı araya girerek çatışmayı yatıştırdılar. Bu sırada Karaman ve Eşref oğullarının yaklaştığı haberi üzerine Konyalılar silâhlandılar. Evvelce İzzeddin Keykâvüs ve sonra da oğlu Siyâvüş (Cimri) adına hareket eden bu Türkmenler şimdi Keyhüsrev'in oğulları nâmına, fakat yine Mogollara karşı ayaklanıyorlardı. Bunlar Gıyâseddin Keyhüsrev'in çocuklarını 1285 yılı Mayıs 15'inde (8 Rebiülevvel 684) Perşembe günü Selçuklu tahtına çıkarıyorlardı. Fakat vezîr Fahreddin Ali'ye mensup Has Balaban, takriben bir ay sonra, ordusu ile Konya'ya gelince valide sultanın adamları şehirden kaçtılar. Geyhatu'nun yeni bir ordu ile Anadolu'ya gönderilmesi, Konya'da yeni bir taht kavgasının başlaması ve Karamanlıların tekrar, bu durumla alâkalı olarak, meydana çıkması ve nihâyet Geyhatu'nun harekete geçmesi üzerine Türkmenlerin Konya'dan uzaklaşması hâdiseleri birbirine bağlanmakta ve biraz daha aydınlanmaktadır. Bu hâdiseler sonunda Sultan Mes'ûd, talep üzerine, Keyhüsrev'in anasını ve iki çocuğunu, Nizâmeddin Emîr-i dâd ile birlikte, 6 Eylül 1285 (4 Receb 684) tarihinde Argun Han'a göndermiş; yarguda yapılan muhakemede bu iki çocuğun Keyhüsrev'e aid olmadığı anlaşılmış ve başları Türkmenlere gönderilmiştir. Bununla beraber han Sivri-hisar'ı yine de valide sultana verdi.

Sultan Mes'ûd, bu sırada, Sıvas'da bulunuyor; nâib, beylerbeyi, pervâne ve müstevfî ile birlikte Argun Han'a gidiyordu. Bu durumdan faydalanan *işrâf* (teftiş) nâzırı Fahreddin ve Emîr-i dâd Konya'da çok zulüm yapıp mal ve para topladılar; 1286 Mart başlarında (7 Muharrem 685) birincisi Eşref oğluna, ikincisi de Karaman oğluna kaçtı. Konya'da onların da evleri yağmalandı. Bu sebepledir, ki Geyhatu'nun Konya'ya gelişi halkta adâlete kavuştuğu hissini doğurdu. Sultan Mes'ûd da 1286 Nisan başında Konya'ya geldi; Karamanlılar da sâkin kaldılar. Fakat bu sefer Germiyanlı Türkmenleri kuvvetlenmiş olup, Gorgorum[62] vilâyetini (Bey-

[62] Kaynaklara göre Eşref oğulları beyliğine aid bulunan Gorgorum bölgesini ve Kubâd-âbâd mamûresinin mevkiini vaktiyle bir araştırmamızla tesbit etmiştik (*Mübârizüddin Er-tokuş ve vakfiyesi*, Belleten XLIII (1947),s. 421-422 not 6). Bu tesbitten sonradır, ki Konya müzesi müdürü Zeki Oral Kubâd-âbâdı Bey-şehir gölü üzerinde kolaylıkla bulmuştur (*Anıt dergisi*, IX)1949), s. 2).

şehir bölgesi) yağma ediyorlardı. Sultan Mogol ve Türk askerleri ile bu Türkmenlere karşı harekete geçti. Öncü kuvvetlerin başında Napşı Noyan bulunuyordu. Biraz sonra Konya'ya gelen vezîr Fahreddin Ali de Gorgorum'a hareket etti. Germiyanlılar bu haber üzerine 28 Birinciteşrin 1286 (7 Ramazan 685) tarihinde sultanın askerlerine baskın yapıp hayli kayıplar verdirdiler. Fakat Selçuklu askerleri toparlanınca Türkmenler çok ganimet bırakarak kaçtılar. Bununla beraber bu devrede en kuvvetli Türkmen beyliği Germiyanlılar olduğundan onlar Karahisar üzerine yürüyüp Sâhib Ata'nın torunu ile çatıştılar. Fakat Sultan, Geyhatu ve Sâhib Ata sefere devam edip Germiyanlı Boz-kuş'u ve askerlerini bozguna uğrattılar. Germiyan-ili ve Uc bölgesi istilâ edildikten sonra 16 İkinciteşrin 1287 tarihinde Konya'ya ve oradan da Kayseri'ye döndüler. Kayseri'ye dönüş Karamanlıları da tenkil gayesiyle vukubuldu.

Filhakika Mogol kuvvetleri Anadolu'ya hâkim bulunduğu ve Uclarda harekete geçtiği için Karaman oğulları Ermenilere dönerek bu tarafta istilâ fırsatını buldular ve Tarsus bölgesini işgâl ettiler. Ermeni kıralı, bu vaziyette, Han'a şikâyet etti. Geyhatu Sultan Mes'ûd ve Sâhib Ata ile birlikte Karamanlılara karşı harekete geçtiler. Karaman oğulları, mutad üzere, sarp dağlara sığınarak kendilerini müdafaa ettiler. Mogol-Selçuklu ordusu onları bulamayınca 1288 yılı başlarında (9 Zilhicce 686) Lârende şehrini ve Karaman ülkesini tahrip ettiler. Eşref oğlu da Ilgın'a akın yapıp Balaban oğlunu bozguna uğratıp öldürdüğü askerlerin başlarını Konya'ya gönderdi. Sâhib Ata Bedreddin Ömer isminde bir yakınını Ilgın sü-başısı tâyin etmişti. Bununla beraber Karaman ve Eşref oğulları tehlikeyi görerek Konya'ya yaklaştılar; Sultan Mes'ûd'dan özürler dileyip itâatlerini arzettiler. Sultan bu beyleri şehir dışında otağında tahta oturmuş olarak kabûl etti; ellerini öptürdükten ve ahdlarını aldıktan sonra onlara memleketlerine dönmek müsaadesini verdi ve müteakip olarak Germiyan oğulları da Konya'ya gelip sulh yaptılar[63].

---

[63] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 69-71; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 479; Ebû'l-Ferec, s. 492. Son müellifler hem Karamanlılar'dan, hem de Geyhatu'nun Denizli'yi aldığından bahsederken hâdiselere çok toplu olarak işârette bulunurlar. Esasen bu hâdiselerin tafsilâtı yalnız Anonim'de verilmiştir. Anonim'e göre, Bedreddin Ömer, uzun müddet Ilgın kadısı olan ve oğlu *Kadıcık* şöhreti ile tanınan bir zatın kölesi idi. Balaban ölünce sü-başı tâyin edilen oğlu Bedreddin Saka'ya bağçesinde pusu kurup onu adamları ile birlikte öldürdü (Anonim, s. 71). Aksarayî çağdaş olduğu halde, diğer birçokları gibi, bu hâdiseler hakkında da hiç bir şey söylemez. İbn Bîbî de, 679 (1280) de, Mes'ûd'un Kırım'dan gelişini kaydedip sona erer. Bu sebeple Anonim bu hâdiselerin tek kaynağı kalır.

6. Sâhib Ata'nın Ölümü ve Mogol Zulmü

Bu dahilî seferler, istilâlar ve savaşlar Türkiye'de nizâm ve âsâyişi daha fazla bozmuş; Mogolların ağır vergileri ve soygunları da zulmü daha ziyade arttırmıştır. Hâdiselerin birbirini takip etmesi üzerine Mogol şehzâde ve askerlerinin çoğalması da halkın daha fazla ezilmesine sebep olmuştur. Mogolların malî tazyikleri Sâhib Ata ile İlhanlılar adına hareket eden Mücîrüddin Emîr-şâh'ın arasını açmış idi. Bu münasebetle de Argun Fahreddin Ali ile onu huzûruna çağırdı. İhtiyar vezîr han'ın ağır vergi talepleri ve Anadolu halkının daha fazla ezilmesi karşısında çok muztarip oldu ve Tebriz'den Konya'ya hasta olarak döndü. Akşehir'in Nâdir köyünde iken 22 Birinci kânun 1288 (25 Şevval 687) Pazartesi günü öldü; tabutu Konya'ya götürülüp türbesinde defnolundu[64]. Selçuklu vezîrleri arasında Sâhib Ata, *emîr-i-dâd*, saltanat nâibliği ve vezîrliği ile 40 yılı aşan hizmetleri, büyük hayır müesseseleri ve âbideleri ile müstesnâ bir mevki işgâl eder. Mogolların kudreti karşısında bir muvaffakiyet imkânını göremeyen Fahreddin Ali onlar ile daima iyi geçinme yolunu tutmuş; bununla beraber şahsiyet ve vakarını da korumuş ve bu yolda devleti muhâfazaya çalışmıştır. Bu sâkin hüviyetiyledir, ki Mu'înüddin Pervâne'nin onu birkaç yıl uzaklaştırmasına rağmen Mogollar kendisine sayvâgı gösterip onu tekrar mevkiine çıkarmışlardır. Tahsili olmadığına dair rivâyetlere rağmen devlet *(dîvân)* işlerini idârede çok dikkatli ve kuvvetli idi. Memleketin uğradığı felâketler, evlâdlarını savaşlarda kaybı, servet ve hayratına tecâvüzler karşısında hiç bir zaman cesâreti kırılmamış; şartların imkânı nisbetinde devlete ve vatanına hizmet etmiştir. Servetini hep hayır işleri ve halka ihsanlar için kullanmış olduğundan Anadolu'da asırlarca «*ata*» (baba) ünvanını kazanmıştır. Nitekim umumî efkârda «*Sâhib Ata*» lâkabı asıl adına baskın çıkarak bugüne kadar yaşamış ve birçok şehirlerde bulunan âbideleri onun nâmını ebedîleştirmiştir. İhtiyar vezîrin bu şahsiyeti onun devlet otoritesi ve nizâmını korumakta son dayanak

---

[64] Aksarayî ve Anonim 687 yılı Şevvâl ayı üzerinde birleşmekte; fakat mezar taşı kitâbesi 684 tarihini vermektedir. Aksarayî onun ölüm tarihini 687 olarak tesbit eden bir şiiri eserine dercetmekle ortada hiç bir tereddüt bırakmamakta ve mezar taşındaki tarih onun, ölümünden önce, yapılışına aid olduğunu göstermektedir. Aksarayî'nin s. 150'de dercettiği şiir şudur :

Du şenbe hâmis-i 'işrin bûd ez meh-i Şevvâl,
Ki merg-i Sâhib geşt ez kaza-i Hak sâdır;
Be sâl-i şeş-sâd u heştâd u heft ez Hicret,
Be-kurb-i hıtta-i Akşehr der dih-i Nâdir.

Bu ölüm tarihi münasebeti ile yine Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, s. 104'e de bak.

idi. Bu sebeple ölümünden sonra Türkiye halkı kendisini daha fazla sâhipsiz hissetmiştir. Nitekim ölümü de Türk milletini daha ağır vergilerin ezmesine karşı direnmesi esnasında hastalanması dolayısiyle vukubulmuştur[65].

Sâhib Ata'nın yerine gönderilen Fahreddin Kazvînî (Müstevfî) hayli zamandan beri onun yerine göz koymuştu. Gerçekten Fahreddin Kazvînî Selçuklu ülkesi vezîrliğini elde edebilmek için Mogolları daha fazla vergi ödemek vaadî ile kazanıyor ve şimdi de Anadolu'ya bu taahhütle geliyordu. O, Han'ın yarlığı ile ve Mücîrüddin Emîr-şâh ile birlikte, 1283 yılı sonlarında (687 Zilkaade), bütün memleket işlerini görmek üzere, yanında para hırsı ile dolu, Tebrizli, Hemedanlı, İsfahanlı, Horasanlı, Iraklı, Tiflisli, Nahçevanlı, Erranlı, Merendli, Gürci ve Alan'lardan mürekkep büyük bir memur kalabalığı ile geliyor; onlar da Anadolu'da keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmüyor ve bu gaye ile Erzurum'dan Konya'ya ilerliyorlardı. Vezîr Fahreddin bir kardeşi Cemaleddin'i mâliye nâzırı (müstevfî), diğer kardeşini de *pervâne* tâyin etmişti. Selçuklu devleti fiilen kalmadığı için, İlhanlı devrinde Mogol askerleri dışında, bu kadar yabancı sivil memur Anadolu'ya gelmiş değildi. Filhakika Selçuklu Türkiyesi artık tâbiiyet durumundan da düşmüş; Mogollar askerî, siyasî, idarî, malî hemen bütün devlet işlerine el koymuş; sultan ve saray erkânından başka yüksek bir yerli devlet adamı kalmamıştı[66]. Selçuklu sultanı beylerine bu yabancı vezîri ve yanındaki kalabalığı karşılama emrini verdi. O handan alıp getirdiği yarlığı okuduğunda «Anadolu'yu *kabâleye* (iltizama) almış» bulunduğu anlaşılmış ve bu haber çok kötü bir tesir yapmıştır[67]. Zira İranlı vezîrin bu selâhiyet ve tebligata göre memleketin kanun ve nizâmları yerine keyfî usûllere baş vuracağı gözüküyordu. Nitekim idâreye başlayınca yeni malî kanun, resim ve kaideler koyarak Türkiye'de mutad bulunan vergileri fâhiş bir şekilde arttırıyor ve yenilerini ihdas ediyor; bu suretle hem İlhanî devletine karşı giriştiği

---

65 Ilgın Kaplıcaları da Sâhib Ata'nın inşası ve hayratı idi. Bu devirde Konya'dan yüksek tabaka ve Mevlânâ Celâleddin de şifâ için buraya gidip yıkanıyorlardı.

66 Aksarayî, s. 147-149.

67 Aksarayî, s. 151; Anonim, s. 72. Aksarayî Fahreddin Kazvînî'nin çok câhil olduğunu, Kur'an «*'aşîr*»*i* ile «*'arş*» kelimelerini karıştırdığını ve bir hâfıza «Kur'andan bir 'aşîr oku yerine bir 'arş oku» dediğini kaydetmek suretiyle iddiasına bir delil gösterir. Bu İranlı vezîrin İlhanlı devletinde müstevfilik yaptığı ve yüksek mevkiler kazanmış bir aileye mensup olduğu düşünülürse Kerîmeddin Aksarayî'nin mübalâğa yaptığını söylemek yerinde olur (Bu münasebetle Vassâf'a bak. s. 597-599). Kötü idaresi ve fâhiş vergilerle halkı ezmesi bu mübalâğanın sebebi olmalıdır.

ağır taahhütlerin altından çıkmak, hem de kalabalık memurları ile birlikte kendisini doyurmak istiyor; tabiatiyle halkın da nefretini kazanıyor; vilâyetlerin bâc ve harâcını da yağmalıyordu. Aynı müellife göre o beş *tagar* mahsul veren araziye elli *tagar*, 5000 akçe (dirhem) ödeyen irâd kaynaklarına 50,000 akça hesabı ile vergi tarhediyordu. Bununla beraber bu zulüm karşısında halk feryâda ve yurtlarını terke başladığı, memleket harabiye yüz tuttuğu için beşde bir nisbetinde de tahsilât yapamıyordu. Onun getirdiği memurlar da vilâyetlerin vergi kanunlarından o kadar habersiz idiler. Nitekim «Anadolu vergileri arasında büyük bir yer tutan *Cizye*ye (askerlikten muaf oldukları için hıristiyanlara) aid vergi maddesinin bir rakamı onların hesaplarında bulunmuyordu[68]». Halbuki onun amcazâdesi ve İlhanlı imparatorluğunun meşhûr mâliye nâzırı Hamdullah Müstevfî, Fahreddin lehinde, mübalâğa ederek «onun güzel tedbirleri sâyesinde Türkmenlerin isyanları bastırılmış; memleket iyi idâre edilmiş ve Anadolu (Rûm) dünyanın imrendiği bir ülke hâline gelmiştir» der[69].

Mogollar Selçuklu devletine tamamiyle el koyunca tahakküm, zulüm ve soygun devri başlamış; işler çığrından çıkınca, Tatarların tasvibi ile Anadolu evvelce olduğu gibi bu sefer de Fahreddin Kazvînî ve Mücîrüddin Emîr-şâh tarafından ikiye taksim edilmiştir. Fahreddin Kazvînî Kayseri'den Uclara kadar uzayan garp vilâyetlerini, Emîr-şâh da Sıvas, Tokat, Kastamoni, Sinop ve Samsun sâhillerinin idâresini üzerine aldı. Birincisinin «*bölük*»ünde (bölgesinde) *Tutgavul* olan bir Mogol emîri, ikincisinin bölgesinde de *yargu* hâkimi Toladay askerlerin kumandanı olarak vazife görüyordu. Bu suretle Anadolu iki malî ve idarî kısma ayrıldı. Emîr-şâh'ın hizmetinde bulunan Kerimüddin Aksarâyî onun vilâyetlerinde adâletin hüküm sürdüğünü, huzûr ve mamûriyetin devam ettiğini, Fahreddin Kazvînî'ye aid memleketlerde de baskı, zulüm ve âsâyişsizlik olduğunu ve bu sebeple de halkın sık-sık yurtlarını terk ettiğini söyler. Halbuki vezîr Fahreddin Sultan Mes'ûd'a yalnız bırakılmakla muvaffak olamadığını söylüyor; Konya'ya gelişlerinde de halkın kendisini iyi istikbale çıkmadığından şikâyet ediyordu. Sultan onun arzusuna göre Konya Ahilerini silâhlandırarak kendisini şehir önünde karşılamaları emrini verdi. Fakat vezîr bu sefer de Ahi Ahmed-şâh'a bu kadar kalabalık getirdiği için kızgınlığını gösteriyor; şehir büyüklerinin korku yüzünden hediye getirdiklerini söyleyerek bunları da kabûl etmiyordu. Ahi Ahmed-

[68] Aksarayî, s. 148, 150-153; *Anonim*, s. 72.
[69] *Tarih-i Güzîde*, s. 479.

şâh bu Ahilerin gelişini, yeni vergiler altında ezildiklerinden, hallerini bildirmek gayesi ile ve sert bir şekilde ifâdeye mecbûr kaldı. Ahi Ahmedşâh bu durumda atına binip Sultana giderken Konyalılar da kalabalık hâlinde ve gürültülerle onu takip ediyor ve vezîri yalnız bırakıyorlardı. Fahreddin Kazvînî'ye, müridleri ile birlikte, rastlayan Sultan Veled'in ona Konya'da adâlet yapanların kurtulduğunu, zulüm yapanların da yok olduğunu ihtar ettiği rivâyet edilir[70].

Filhakika Fahreddin Kazvînî'nin idâresine karşı feryâdların yükselmesi üzerine Argun Han'dan gelen elçiler onu derhal Tebriz'e götürdüler. Argun zamanında İlhanlı vezîrliğine gelen Sa'duddevle mutlak bir iktidara sâhip idi ve han'ı da Fahreddin Kazvînî aleyhine inandırmış bulunuyordu. Bu sırada han'ın itimadını kazanmış Şemseddin Konyevî adlı bir kimse de Tebriz'e gitmiş ve İlhan'a Fahreddin Kazvînî'nin zulûmleri hakkında her şeyi anlatmıştır. Bu şikâyetler üzerine vezîr Fahreddin'in başı Tebriz meydanında vurduruldu. Onun Anadolu'da vezirliği takriben iki yıl sürmüş ve 1291 (690) de, böylece, nihâyet bulmuştur. Mücîrüddin Emîr-şâh da vezîr ile birlikte Tebriz'e çağırılmıştır. Reşîdüddin'in rivâyetine göre İlhanlı vezîr Yahudi Sa'duddevle onu da harcamak istemişti. Fakat Anadolu'da müderrislik ve kadılıklar yapmış bulunan büyük âlim Kutbeddin Şîrâzî o sırada Han'ın yanında bulunduğu ve çok yüksek bir itibara sâhip olduğu için Sa'duddevle'ye hücûm edip Emîr-şâh'ı kurtardı. Kutbeddin Şîrâzî Anadolu'dan Erzincan'a (Tebriz'e) gidince Argun Han'a götürdüğü haritasında *«Deryâ-i Mağrib»* (Akdeniz) in sâhillerini ve körfezlerini *(halîchâ)*, bu denizin şimal ve cenup ülkelerini gösteriyor; bu harita *(sûret)* üzerinde bulunan Anadolu vilâyetlerine ve hususiyle Amûriyye mevkiine gelince hanın dikkati artıyordu. Argun Han coğrafya, astronomi, fizik ve felsefede geniş bilgi ve eserleri ile İlhan'ın hayranlığını daha fazla çekiyordu[71]. Mücîrîddin Emîr-şâh önce Sıvas ovasında kurulan yarguda muha-

---

[70] Mevlevî kaynaklarında dahı bulunmayan bu hâdiseyi yalnız Anonim *Selçuk-nâme* yazar. Onun bu münasebetle dercettiği Farsça şiirinde :

Konya'da yaptığın zulûmlere son vermelisin.
Sen Konya'yı küçük bir şehir sanma,
Zîra burada adâlet yapanlar kurtuldu;
Zulûm yapanlar da domuz gibi geberdi.

dedikten sonra Fahreddin Kazvînî'nin giderken atından düşüp alnının yaralandığını, biraz sonra da Argun han'ın emri ile Geyhatu ve Samagar'ın onu Anadolu'nun hesabını vermek üzere Tebriz'e götürdüklerini ve Allah'ın lûtfü ile zulûmlerine nihayet verildiğini yazar (Anonim, s. 76).

[71] *Câmi'ut-tevarih*, Abaga kısmı, nşr. K. Jahn, s. 76-77. Kutbeddin Şîrâzî Anado-

keme edilmiş; memurlarının bir kısmı suçsuz görülerek burada serbest bırakılmıştı. Kendisi de diğerleri ile birlikte önce Ala-dağ'a, sonra da Tebriz'e gitti. Kerimüddin Aksarâyî de Mücîrîddin'in adamı olarak bu seyahatte bulunmuş; seyahat macerâlarını ve kurtuluşu anlatmıştır[72].

Türkiye'de Mogol idâresi gittikçe tahakküm ve soygun hâlini alıyor; Uc Türkmenlerinin isyan ve istilâları da nizâmsızlığı daha fazla arttırıyordu. Türkmen hareketlerinin başında gelen Karamanlıların, Mogol ve Selçuklu orduları tarafından, birçok defalar ezilmesi Türkmen hayatiyet ve faaliyetlerinin garba ve Germiyanlılara intikaline sebep oldu. Mu'îneddin Pervâne'nin yeğeni beylerbeyi İzzeddin Muhammed asker toplayarak Denizli (Lâdik) üzerine yürüdü. Bu şehir yakınında, 688 (1289) senesinde, vukubulan çarpışmada Germiyanlılar bozguna uğradılar; Ali-şîr'in kızından torunu Bedreddin Murad Bey ve birçok Türkmen askeri öldürüldü. Sâhib Ata'nın kızından doğan torunu Denizli begliği başına getirildi. Sultan Mes'ûd da ayaklanan Eşref oğullarına karşı hareket etti Fakat Konya'nın boşaldığını gören ayak takımı *(runûd)* şehirde baskınlara girişti; hanları ve konakları soyarak para ve mal topladı. Halk korkusundan bağlara bile çıkamıyordu. Sultan Mes'ûd dönünce kargaşalık bastırıldı. Sultanın bu muvaffakiyetleri üzerine Türkmen beyleri gelip itâatlerini arzettiler. Bu buhranlar arasında memlekette bir takım tabiî âfetler de baş gösterdi. Erzincan'ın büyük bir kısmı zelzeleden yıkıldı; Amasya ve Niksar da sellerle harap oldu[73].

Fahreddin Kazvînî'nin öldürülmesinden sonra İlhanlı vezîri Sa'duddevle Yahûdî, Şemseddin Ahmed Lâkûşî'yi vezîr olarak, bir yarlığ ile, Anadolu'ya gönderdi ve Kılavuz oğulları da onunla birlikte geldi. Sa'duddevle İran'da mühim insanları tasfiye ve idam ederken Anadolu'ya gönderdiği bu Kılavuz oğulları da zulûmlere girişmişlerdi. Onlarla beraber olan Mogol yüzbaşı ve binbaşıları *(emîrân-i sâde ve hezâre)* da her tarafta tecâvüz ve yağmalara başlamışlardı. Bunlar IV. Kılıç Arslan zamanında Mîrî topraklardan mülk yapılmış emlâkin istirdadı için hüküm ge-

---

lu'da müderris ve Sıvas'da kadı olarak uzun müddet kalmış; kadı iken adâlet işlerini nâiblere bırakıp kendisi ilmî faaliyetlerine devam etmişti. Tatar hanları ve beyleri ona tahsisat ayırmışlardı. Nasîrüddin Tûsî'nin talebesi olduğu için bütün servetini onun Tebriz'de yaptırdığı türbesine harcamıştır. Kutbeddin 1310 yılında ölünce, şehir bir gün kapatılıp mâtem tutuldu ve kendisi de yaptırdığı bu türbeye defnolundu (B. 'Aynî, XXI, s. 253).

[72] Aksarayî, s. 154, 161-162; Anonim, s. 74-76.

[73] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 73-74.

tirmişlerdi[74]. Bu, halk arasında büyük bir sarsıntı ve nefret yarattı. Âdil bir emîr ve yargucu olan Samagar Noyan bu durumu görünce bunları temizlemeğe başladı ve herkesin kalbini kazandı. Bu durumda Kılavuz oğlu ortadan kayboldu. Fakat Samagar'ın süratle Ordu'ya (paytahta) dönmesi bu kısa adâletin semeresiz kalmasına sebep oldu[75]. Bununla beraber Mevlevî kaynakları Kılavuz oğullarından biri hakkında çok iyi bahsederler. Nitekim Eflâkî Ahmed dede *Atabekiye* medresesi mu'îdi Tâceddin ibn Nakîb, Şeyh Mecdeddin Aksarâyî ve Müneccim Bahâeddin'in nakillerine dayanarak rivâyet eder, ki İslâmiyeti kabûl eden Gazan Han'a yakınları ile giden Ulu Arif Çelebi Erzurum'da Kılavuz oğlu Tuman Bey ile karşılaştı. Gazan Han'ın kuşçuları *(kuşciyân)* emîri olan Tuman Bey Anadolu'dan getirdiği kıymetli kuşlar sâyesinde han'ın ihsanlarına nâil olmuş; Çelebi Arif'in han'ın zevcesi İl-tüzmiş Hatunu Mevlevî yapmasına vasıta olmuş; bu suretle Tebriz'de Reşîdeddin, Kutbeddin Şîrâzî, Humâmeddin ve meşhûr Türkmen *Kalenderî* şeyhi B a r a k B a b a gibi mühim şahsiyetlerle de dostluklar kurmuştu. Seyahat esnasında Ulu Arif Çelebi'nin kerâmetine inanan Kılavuz oğlu imanlı ve sadık bir genç olarak gösterilmiş ve Mevlevî olduğu belirtilmiştir. Menakıb-nâme'de mübalâgalar çok olmakla beraber bu şahâdetin yine de bir mânâsı vardır ve bu aileden bir kimse tezkiye edilmiştir[76].

7. Sa'duddevle ve İslâm Aleyhtarı Siyaset

Sultan Ahmed Han'ın İslâmiyeti karşısında Argun Han şiddetli bir İslâm düşmanı siyasetine girişmiş ve onun vezîri yeni bir hareketin temsilcisi olmuştu. Bu sırada bütün İlhanlı imparatorluğunda olduğu gibi Anadolu'da da vukubulan zulûm ve idamlar da bu siyasete bağlı bulunmaktadır. Kerimüddin Aksarayî, diğer müelliflere uygun olarak, bütün

---

[74] Aksarayî, s. 156-166; Reşîdeddin, Abaga kısmı, s. 76-76. Mîrî topraklar ve bunların emlâk hâline getirilmesi meseleleri hakkında bak. *Türkiye Selçuklularında toprak hukuku,* Belleten XLVII ve Fransızcası *Droit terrien dans la Turquie Seldjoukides,* R. E. İslamiques (1948).

[75] Samagar noyan adâleti dolayısile, diğer müellifler gibi, sultan Veled tarafından da sevgi ile karşılanmıştır. Nitekim Samagar'ı medheden Farsça gazelinde her beyit Türkçe olarak «*begümüz bizi unutma*» nakaratı ile bitmekte ve bunu Peygamber ve Kur'an hakkı için istemektedir, ki bu da Mevlevîler arasında kazandığı sevgiyi gösterir (*Dîvân-i Sultan Veled,* nşr. F. N. Uzluk, Ankara 1941, s. 306; F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar,* İstanbul 1943, s. 171).

[76] *Menâkıb ul-'Ârifîn,* s. 844-847.

zulûmleri vezîr Sa'duddevle'ye yüklemektedir. Sa'duddevle aslen Azerbaycan'ın Ebher şehrinde yaşayan bir Yahudi ailesine mensup olup, tababette şöhret kazanmış; Türkçe ve Mogolca öğrenmiş; malî işlerde de mahâreti sâyesinde Bağdad vâliliğine yükselmişti. Argun Han çeşitli kabiliyetlerini görerek onu kendisine vezîr tâyin etti. Sa'duddevle, han üzerinde süratle öyle bir nüfûz sâhibi oldu ve o derece bir kudret kazandı, ki imparatorluk idâresi ve iktidar tamamiyle kendi eline geçmişti. Bu kudretine dayanan Sa'duddevle bütün imparatorluk dâhilinde ve Anadolu'da bütün devlet adamlarını birer birer atıp yerlerine kendisine bağlı kötü insanları yerleştiriyordu. Fakat Sa'duddevle, bu kudrete sâhip olmadan önce başka bir hüviyette gözüküyordu. Filhakika o başlangıçta adâlete çok bağlı bulunuyor; mahkemelerde dâvaların Şeriate uygun olarak cereyanına dikkat ve hassasiyet gösteriyor; İslâm âlim ve şeyhlerine saygısını esirgemiyor ve bir takım hayır müesseseleri kuruyordu. Sa'duddevle bu hareketi ve icraatı ile halkın kalbini kazanmış ve bu suretle gittikçe mevki ve kudreti son dereceyi bulmuştu. Bu sebeple Arap ve Acem şâirleri kendisi için kasideler yazıyor; o da bunları kitap hâlinde toplayıp neşrediyordu. Bu hüviyeti ile vezîr olan Sa'duddevle, Mogolların ve hususiyle Argun Han'ın İslâm düşmanlığı siyasetini son haddine kadar istismar etmiş; onun sâyesinde Yahudiler devlet makamlarına ve iktisadî hayata hâkim olmuş; bir Yahudi - Mogol iktidarı kurulmuş; Argun Han'ın İslâm düşmanlığı vezîrin cesaretini arttırmıştı. Sa'duddevle bu kudret ve cesaret ile bir takım büyük ve tehlikeli teşebbüslere girişmiş ve Han'a kendi fikirlerini telkine başlamıştı: «Peygamberlik veraset yolu ile Çingiz Han'dan size intikal etti. Sen peygamberliğini ilân edersen İslâm Peygamberi gibi muhalifleri cezalandırır; muvafıkları okşayıp kazanır ve böylece ebedî dini kurarsın» diyor; ona bir kısım İslâm âlimlerini toplayıp peygamberliğini tasdik ettirmeyi, Kâbeyi tekrar puthâne hâline getirmeyi ve halkı da putlara tapmaya hazırlamayı teklif ediyordu. Argun Han kendi İslâm aleyhdarı siyasetine ve hesaplarına uygun düşen bu düşünceyi tasvip ediyor; devlet işlerinde artık müslümanları atıp hıristiyan ve yahudilerin hâkim olmasını emrediyordu.

Süryanî tarihcisi Bar Hebraeus'a göre bu suretle hazırlanan Sa'duddevle, İslâm ülkelerinde mevcûd bütün müslüman büyüklerin listesini yapmış; bir çok mühim insanların tasfiyesi ve öldürülmesi işine girişmiştir. O, Haçlılarla da işbirliği yaparak Basra körfezinde inşâ eylediği bir donanmayı Kızıldenize geçirip başlıca İslâm devleti olan Türk Memlûklarını

yıkmak imkânlarını da aramıştır. Sa'duddevle'nin bu hududsuz iktidarı karşısında Yahudilerin dilinde daima: «Tanrı bu adam sâyesinde Yahudileri kurtardı ve şereflerini yükseltti» sözü dolaşıyordu. Sa'duddevle'nin bu nüfûz ve kudreti o derece arttı, ki müslüman büyükleri gibi Mogol noyanlarını da öldürüyor; İlhan'ın sarayına ancak yahudiler girebiliyor; Mogol emîrleri bile vezîrin müsaadesi olmadan Argun Han ile görüşemiyorlardı[77]. Sa'duddevle ve Yahudilerin, Argun han nâmına, İslâmiyete ve müslümanlara karşı şiddet hareketleri Irak'ta, İran'da ve husûsiyetle Bağdad'da Musevi düşmanlığını şiddetlendirdi. Gerçekten evvelce Sa'duddevle için bir çok kasîde ve medhiyeler yazan şâirler yerine şimdi Yahudilere düşman kesilen şâirler meydana çıktı. Bir Arap şâiri: «Yahudiler bu zamanda öyle bir mertebeye geldi, ki felek (gökler) bu derece yükselememiş; devlet, memleket ve servet artık onlara âid olmuştur. Devrin hükümdarları ve müsteşarları onların elindedir. Ey insanlar! felek yahudileştiği için siz de artık Yahudi olun! Bununla beraber onların sukût ve helâklerini bekleyiniz. Zira yakında onların ıztırap ve feryadlarını duyacaksınız» düşüncelerini şiirlerinde ifâde ediyordu[78]. Argun Han ile Sa'duddevle'nin bu ihtiyatsız ve aşırı İslâm aleyhtarlığı, Araplar ve İranlılar arasında şiddetli bir Yahudi düşmanlığı yarattı. Bağdad'da şehrin büyükleri Sa'duddevle aleyhinde toplantılar yapmağa, halk da Yahudi dükkânlarına saldırmağa başladı ve Sa'duddevle de bu aşırı siyâsetin kurbanı oldu. Gerçekten vezîrliği bir kaç yıl süren ve müdhiş bir iktidar sâhibi olan Sa'duddevle, genç Argun Han'ın hastalığını fırsat sayan Mogolların taarruzuna uğradı ve han'ın 1291 de ölümünden az önce vezîrin hayatına ve tahakkümüne nihâyet verdiler. Fakat iş bununla bitmedi ve Sa'duddevle'nin bu siyaseti ile uyanan Yahudi aleyhdarlığı bir çok Yahudinin de öldürülmesine, kadın ve çocuklarının esir ve mallarının yağma edilmesine sebep oldu. Böylece İslâm dünyasında, ilk defa, kuvvetli bir Yahudi hâkimiyeti kuruldu ve şiddetli Yahudi düşmanlığı ile yıkıldı; onlar perişan oldu ve müslümanların bilhassa Bağdad'da bayram yapmaları ile nihâyet buldu. Bu sevinç Zeyneddin Ali'nin bir kasîdesinde şöyle ifâde edildi: «Allaha şükür ediyoruz, ki Yahudilerin devlet ve saadetleri gitti; Allah hâkimiyetlerini yıkıp kendilerini utanç verici bir duruma düşürdü. Evlerinde biriktirdikleri servetleri yağmalandı; büyükleri

---

[77] Vassâf, s. 76-77; Ebû'l-Ferec, s. 478, 484-486, 490; Reşideddin, Abaga kısmı, s. 68, 74; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 598.

[78] Bu şiir Vassâf'ın mufassal nüshalarında mevcûddur (Tahran 1338, s. 238).

öldürüldü veya hapse atıldı. Emîr Toğaçar Noyanın azmi ile iktidarlarının direği çöktü. Tanrının yardımına mazhar olan şeyhimiz Cemaleddin'in kerâmeti gerçekleşti. Bu sebeple: «Mülk (memleket) Yahudi olduğu için siz de Yahudi olunuz diyen şâirin sözlerini reddediniz» kaydı ile yukarıda işaret edilen şiire de cevap verilmiş oldu[79].

Kerimüddin Aksarâyî bu sırada Anadolu'da vukubulan Mogol zulümlerini de Sa'duddevle'ye ve onun bu memlekete gönderdiği adamlarına yüklemektedir. O, devrin bu umumî kanaatine uymakla beraber, bu hükmünde başka bir hâdise de rol oynamıştır. Gerçekten Tebriz'e çağırılan Mücîrîddin Emîr-şâh da Sa'duddevle'nin azil ve idam kararından zorlukla kurtulmuş ve efendisine karşı girişilen bu teşebbüs de Kerimüddin Aksarâyî'yi daha fazla Sa'duddevle'ye düşman yapmıştı. Bununla beraber Anadolu'da vukubulan zulümler dolayısiyle bu Yahudi aleyhdarlığı hakkında başka bir kayıd mevcûd değildir. Esasen eski Türklerde ve Büyük Selçuklularda olduğu gibi Ortaçağ Türkiyesinde de bir Yahudi aleyhdarlığı hiç bir zaman görülmemiş; aksine İslâm, Hıristiyan ve Yahudi kaynakları Selçukluların bütün yabancı din mensuplarını ve Musevîleri de himâye ettiklerine dair kayıdlarla dolmuştur. Nitekim Bağdad'da Selçuklu devrinde meydana çıkan bir Yahudi aleyhdarlığına karşı Melikşâh ve Nizâm ül-mülk şiddetli davranmıştı. Bu sebeple de Ortaçağlarda bazı Yahudi yazarlar Türkleri ve Mogolları kendilerinin müttefiki göstermişlerdir. Mogollar zamanında başlayan, bilhassa Memlûklerin zaferleri ve Müslümanların onlara bağlılığı dolayısiyle şiddetleşen İslâm aleyhtarı siyâset Gazan Han'ın bu dini kabûlü ile mukabil hareketi doğurdu. Türkiye dışındaki beldelerde hıristiyanlara karşı aşırı hâdiseler vukubuldu; Selçuklu devrinde dinler arası mevcûd ahenk de bozuldu. Fakat Gazan Han derhal İslâm nizâm ve kanunlarını tatbik ederek tekrar içtimaî sükûnu temin etti[80]. Bununla beraber Mogol zulûm ve tahakkümü Anadolu'da Sa'duddevle'nin vezirliğinden önce olduğu gibi sonra da devam etmiş ve Aksarâyî'nin ona atfeylediği fenalıkların Türkiye'de fazla bir tesiri görülmemiştir.

Bu devir Anadolu'sunda hüküm süren Mogol zulmü, içtimaî ıztıraplar ve ahlâkî bozukluklar şâir Seyfeddin Muhammed Fergânî tarafından

---

[79] Vassâf, s. 247; Ebû'l-Ferec, s. 490-491; İbn ul-Fuvatî, s. 455; E. G. Brown, *Literary History of Persia*, III, s. 32-36; B. Spuler, *İran Mogolları*, s. 268-273.

[80] Bu hususta *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* adlı eserimizde (İstanbul 1969, II, s. 141-144) ve *Selçuklular tarihi* (s. 224-231) de bilgi verilmiştir. Esasen İslâm öncesi ve İslâm devrinde hususiyle Osmanlı imparatorluğunda Hıristiyan ve Yahudilere karşı, başka milletlerde görülen, bir zulme rastlanmamış; aksine onları himâye ve kendileri ile işbirliği daima hüküm sürmüştür.

çok güzel tasvir edilmiştir. Mücîrîddin Emîr-şâh'ın dostu olduğunu ve onun ihsanlarını gördüğünü söyleyen şâir *Dîvân*'ında zulüm yapanları, rüşvet alan kadıları, dindarlık taslayıp haram yiyen sofuları ve müderrisleri şiddetle tenkid eder. Şâir asıl hücumlarını devlet adamlarına ve iktidar sâhiplerine yönelttiği halde bunların adlarını vermez; hattâ bazen tenkidlerini de nasihat yolu ile yapar; bununla da Mogol hanını ve onun Anadolu'da hüküm süren temsilcilerini kasdeder. Nitekim şâir: «Koyun kurttan nasıl sıkıntı çekerse Anadolu halkı *(Rûmiyân)* da senin köpeklerinden aynı ıztırabı görüyor» derken artık iktidarı kalmamış Selçuklu sultanını değil Mogol hanını düşündüğü aşikârdır. Gerçekten Aksarâyî'ye uygun olarak memlekette yeni nizâm ve kanunlar koymak isteyen bir vezîri (Fahreddin Kazvînî olmalı) tenkid ederken onun gayrı meşrû icraatı ve zulümleri üzerinde acı sözler söyler: «Zulmün uğursuz baykuşu meydana çıktığından beri adâletin uğurlu anka kuşu kayboldu» ifâdesini kullanır. Ferganelî bir Türk ailesinden gelen şâir yerleşik ve göçebe halklar arasındaki tezad dolayısiyle Türkmenlerin giriştiği akın ve yağmalardan da, diğer müellifler gibi, şikâyet eder. Nihâyet yeni tahta çıkmış ve müslüman olmuş Gazan Han'ın içtimaî nizâmı kurmasını diler ve ona «Ey âdil hükümdar! Anadolu'da Ömer'in adâleti değil yalnız Haccâc'ın zulmü hâkimdir. Sen müslüman oldun; fakat bu memleket dindar olmayan hâkimlerin elindedir. Zira âlimler ekmeksiz, ârifler çıplak, hankâhlar (tekkeler) mefruşatsız ve medreseler damsız kalmış; zenginler fakir düşmüş ve yoksulluk milleti perişan etmiştir. Nitekim örümcekler bir ağ kursa emîrler derhal *tamga* (ticaret) ve *kopçur* (hayvan) vergilerini almağa kalkışır. Türkmenler de her an ve her yerde baskınlar yapıyorlar» ifâdeleri ile hulâsa edilen fikirleri memleketin nasıl perişan olduğunu belirtmekte ve eseri içtimaî tarih bakımından çok mühim bir vesîka teşkil etmektedir[81].

Selçuklu ve İlhanlı devlet nizâmına bağlı kalan Mevlevîler daima devrin iktidarına itâatkâr davranmış ve bu sebeple Türkmenlere ve hususiyle Karamanlılara daima aleyhdar olmuşlardı. Bu sebeple Karaman oğulları da onlardan şikâyetçi idiler. Filhakika Karaman oğulları bir defa daha Konya'ya girdikleri zaman (Arif) Çelebi'nin Mogol askerlerine taraftar bulunmasından müteessir idiler ve sık -sık «biz komşu ve

[81] Seyfeddin Muhammed el-Fergani, *Dîvân*, nşr. A. Ateş, Belleten, XCI (1959), s. 422, 427-432). Aksaray'da yaşadığı anlaşılan bu unutulmuş Anadolu şâiri ilk defa A. Ateş tarafından tanıtılmıştır.

dost olduğumuz halde bizi değil yabancı Mogolları tutuyorsun» diye ona karşı şikâyet ediyorlardı. Buna mukabil Ulu Arif Çelebi de «biz derviş olduğumuzdan Allahın irâdesine ve devleti kime verdiğine bakar ve onun yanında yer alırız. Nitekim bugün de Allah devleti Selçuklulardan alıp Çingiz-hanlılara ısmarladı» cevabını vermiş ve bu münasebetle Karamanlıların üzüntüsü de devam etmiştir[82]. Fakat Karamanlılar Konya'ya hâkim olunca durum değişmiş; onlar Mevlevîlere ihsanlarda ve vakıflarda bulunmuşlar; mürid olmuşlar; Mevlevîler de dostluk ve medhiyelerini esirgememişlerdir. Bunun gibi garp Uclarında hüküm süren Türkmen beyleri de Ulu Arif Çelebi'nin ziyaretlerini büyük bir memnuniyet ve saygı ile karşılayor; Mevlevî tarikatına girip onlara zâviyeler inşâ ediyorlardı. Bu sebeple de Mevlevî menkıbeleri bu Uc beyleri hakkında medhiyelerle doludur. Seyfeddin Ferganî hep bu devirde hüküm süren zulüm ve ıztırabı terennüm ederken bir müddet Sinop'da yaşayan ve onun gibi yeni meydana çıkarılan Sa'adeddin Mes'ûd adlı çağdaşı bir şâirin tasvirlerinde hiç bir şikâyet yoktur. Bilâkis onun Sinop'a dair şiirleri kendisinin ve şehrin neşe ile dolu olduğunu, burada yaşamaktan memnun bulunan şâir şehrin güzelliğini ve eğlence hayatını canlandırır; diğer müellifler gibi bu şehri «Âşıklar adası» *(Cezîret ül-Uşşak)* olarak gösterir. Bu tasvir, bir beldeye de mahsus olsa, Kerimüddin Aksarâyî'nin Emîr-şâh'ın idâresine bağlı bölgelerde huzûr ve mamuriyetin devam ettiğine dair ifâdelerini teyid eder[83].

Mogollar malî soygunlara ve zulûmlere devam ettikçe şiddete dayanan bir nizâm ve âsâyişi bile kuramamışlar; İlhanlı devleti çökünceye kadar Anadolu'da ıztırap, anarşi ve isyanlar gittikçe artmıştır. İsâlmiyeti kabûl eden Mogol hanları zamanında bile bu durumda bir salâh olmamış ve adâletten uzak kalan İlhanlı devleti de bu sebeple kuvvet ve şidded ile uzun bir devir yaşayamamıştır. Bu husus Mogol anlayışı ve cihân hâkimiyeti dâvalarının gayesi ile de alâkalıdır. Filhakika Türk hakanları milleti bir bütün hâlinde düşünüyor ve halkın devletin kaderi üzerinde rolünü kabûl ediyorlardı. Bu sebeple Türk türesine göre hakan Tanrının yardımı ile milleti diriltmeğe, çıplak

---

[82] Eflâkî, *Menâkıb*, s. 925-927; F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten XXVII (1943), s. 451-455.

[83] Bak. *Resmî vesîkalar*, s. 156-164. İlim, edebiyat ve tıbda mühim bir şahsiyet olan Sa'adeddin Mes'ûd'un mevcûdiyeti ve şiirleri bizim bu neşriyatımızla meydana çıkmıştır.

halkı giydirmeğe, yoksul halkı zengin etmeğe ve nüfusu arttırmağa çalışmakla öğünüyor; felâketleri de «beyler ile halk arasında nifak girmek» ile şikâyet mevzuu yapıyor; halk da «ben kağanı ve devleti olan bir millet» olmakla iftihar ettiğini ve bu millî gaye uğrunda uğraştığını söylüyordu. Türk kağan ve sultanlarının milletin babası *(devlet baba)* sayılması inancının menşei de bu millî ve demokratik zihniyete ve hukuka *(türe-ye)* dayanır. Türk devleti genişleyip yabancı kavimleri idâreleri altına alınca hakan ve sultanların babalık vazifeleri *(velâyet-i pederâne)* yabancı milletlere de şâmil bulunuyor; Türk cihân hâkimiyeti adâlet ve müsavat esaslarına göre kuruluyordu. Buna mukabil Mogol devleti tamamiyle aristokratik bir mahiyette olup Çingiz hânedânı ve Mogol aristokrasisinin menfaatlerine dayanır. Bu sebepledir, ki Çingiz hanın zaferleri ve ordularının kazandığı nimetler hep yüksek tabaka hesabına yapılmış; başka milletler yağmaya, esarete ve kıtallere uğrarken, hânedân ve aristokratlar dışında; Mogol halk kitlesi hiç bir imtiyaz ve nimete kavuşmamıştır. Mogol cihân hâkimiyeti dâvası da Türklerden farklı olarak yine bu esaslara dayanıyor; bütün dünya milletlerinin kendilerine mutlak surette itâatı ve hizmetleri şart sayılıyordu. Bu sebepledir, ki Mogol hâkimiyeti adâletten ve içtimaî ahenkten mahrum kalıyor; sadece kuvvet ve şiddet mahiyetini alıyordu. İşte başka ülkeler gibi Anadolu'da da Mogol hâkimiyetinin bir şiddet, zulüm ve soygun mahiyetini alması sebebi budur[84].

8. Türkmen ve Mogol Mücâdeleleri

Mogollar, Mu'îneddin Pervâne'den sonra, Selçuklulara artık itimad etmedikleri için devleti tamamiyle ellerine almışlar; fakat yine de halkın ve Türkmenlerin isyanları karşısında gölge hâlinde bir sultanı, Sâhib Ata ve bazı devlet adamlarını yerlerinde tutmayı ve kendi idârelerini bir az daha yumuşak göstermeyi lüzûmlu görmüşlerdi. Bu sebeple de Türkmenlere karşı savaşlarında, ordunun esasını Mogollar teşkil ettiği zamanlarda bile, Selçuklu sultanı ve emîrlerini cepheye sürüyor ve bu sayede Türkmenlerin Mogollara karşı mücâdelelerini bir İslâm cihâdı göstermelerini ve efkârı kazanmalarını önlemek istiyorlardı. Anadolu umumî vâlisi olan şehzâde Geyhatu, 1291 yılı Temmuz sonlarında, Argun hanın ölümü üzerine, merkeze dâvet edilmiş ve Ala-dağ'da tahta çıkarılmıştır. Kaynak-

[84] Bak. *Türk Cihân hâkimiyeti*, I, s. 88-93.

lar, Anadolu'da sekiz yıl kalan Geyhatu'yu yumuşak tabiatı ve cömertliği ile tanıtır ve halka iyi muamele ettiğini bilhassa söylerler; ağabeyi Argun'un aksine müslümanlara dost, âlim ve şeyhlere saygılı olduğunu belirtirler. Fakat Anadolu'da yaylak ve kışlaklarda hayatı eğlence, içki ve şehvete düşkün olarak geçen Geyhatu memleket meselelerine ve halkın şikâyetlerine karşı tamamiyle sessiz ve kendi âleminde kalmış; Mogol kumandan ve yüksek memurlarının zulümleri karşısında hiç bir şey yapmamıştır. Bu duruma rağmen kaynakların onun lehinde bulunmaları sadece bizzat kendisi tarafından bir fenalık yapılmamış olmasından başka bir mânâ ifâde etmez[85].

Sultan Mes'ûd, Fahreddin Kazvînî'nin ayrılışı üzerine, İstîfâ (mâliye) işleri başına Yavlak Arslan oğlu Nâsirüddin'i getirdi. Nâsirüddin iktidarı, irfanı, doğruluğu ve halkın sevgisini kazanması ile şehzâde Geyhatu'nun da itimadına sâhip olmuş; bu vasıfları sâyesinde Konya'da bir huzûr ve emniyet husule gelmişti. Mogol umumî vâlisi, 689 (1290) da, Aksaray'dan Konyaya hareket ederken Hoca Nâsirüddin'i de yanına alarak gelmişti. Sultan Mes'ûd, Mogol şehzâdesini, şehri süsleyerek, istikbaline çıktı. Çok Mogol zulmü çeken halk onun bu gelişinden korku geçiriyordu. Fakat Hoca Nâsirüddin'in Geyhatu nezdinde hâiz olduğu itibar sâyesinde bir huzûrsuzluk olmadı. Zira Mogol kumandanına dayanan Nâsirüddin bir Mogol askerinin küçük bir haksızlığı ve tecâvüzünü görse bunu derhal şehzâdeye arzediyor ve hemen cezalandırılıyordu. Geyhatu onun iktidarını, güzel idâresini ve halk üzerindeki müsbet tesirlerini görünce kendisine: « Bugüne kadar müstevfî idin. Bundan sonra benim nâibim oldun. Bütün emîrler sana selâm duracak; sen de kurt ile kuzunun birarada su içmesini temin edeceksin» diyor ve işleri tamamiyle hocaya bırakıyordu. Nitekim Geyhatu Sultan Mes'ûd ile Akşehir'e giderken yanında bıraktığı iki Mogol emîrine de: «Bir kimse Hocanın emrinden çıkıp zulüm yaparsa onları cezalandıracaksınız» emrini vermiş ve böylece onun kudret ve itibarı çok daha fazla yükseltmişti.

Konya'nın irâd ve vergilerini tesbit eden Hoca Nâsirüddin, İranlı devlet adamlarından farklı olarak, keyfî hareket etmiyor; şehrin büyük-

---

[85] Zehebî, XXI, s. 228b; Ebû'l-Ferec, s. 491; Kadı Ahmed, s. 275-276; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 79-82. Bir ünvanı da *İrencin Turci* olan Geyhatu'nun Ilgın'a giderken tohum saçan bir çiftçiye «*yükü beş akçaya*» diye Türkçe hitap etmesi (Anonim, s. 80) Altun-ordu ve Türkistan'da olduğu gibi İran'da ve Anadolu'da da Mogolların artık Türkçeyi öğrenip konuşmaları bakımından kayde şâyândır.

lerini ve bilir-kişilerini toplayıp onlarla müşâvere ve müzâkere ettikten sonra halkın mükellefiyetlerini buna göre yazıyordu. Hoca âlimleri ve mutasavvıfları toplar veya toplantılarına katılır; onlarla sohbet eder; ortaya atılan ilmî ve idarî meseleler üzerinde deliller ileri sürer ve herkesi memnun ederdi. Hattâ Geyhatu'ya aid adâletin de onun tedbirleri sâyesinde mümkün olduğu rivâyet edilir: «O olmasa idi Mogol şerirlerinin fenalıkları bir kat daha artardı» kanaati yaygın idi. Bu sebeple de Hoca Nâsirüddin'in «Mu'îneddin Pervâne devrini» dirilttiği söylenirdi. Argun Hanın ölüm haberi gelince Nâsirüddin, sâhil kışlağında (Antalya'da) bulunan Geyhatu'ya gitmiş ve 20 Mart 1291 (16 Cemaziyelevvel 690) de onu Konya'dan Azerbaycan'a yolcu etmiştir[86].

Geyhatu'nun hanlık makamına geçerek (1291—1295) Anadolu'dan ayrılması, Selçuklu devleti çöktüğü ve Mogol idâresi bozuk olduğu için, memlekette bir boşluk yarattı; bu fırsatı kaçırmayan Karamanlılar ve diğer Türkmenler, derhal, Mogollara ve onlara dayanan Selçuklulara karşı taarruza geçtiler. Gerçekten bir müddetten beri sinmiş olan Karaman oğulları Konya'ya doğru yürüdüler. Bu sırada Sultan Mes'ûd'un Kayseri'ye gitmesi de paytahtta ciddî bir kuvvetin kalmamasına ve bu istilâya sebep oldu. Karamanlılar Halil Bahâdır kumandasında Konya'yı kuşattılar. Onlara karşı şehir Ahileri ve gençler sûr kapısından çıkarak savaştılarsa da kayıplara uğrayıp tekrar sûrlardan içeri girdiler ve kapıları kapattılar. Bu sırada Sultan Mes'ûd'un Mogol askerleriyle geldiği rivâyeti üzerine kaçtılarsa da haberin asılsız olduğunu öğrenince tekrar Konya'ya yürüdüler. Konyalılar Denizli (Lâdik) de bulunan Sâhib Ata'nın torununu (kızından) imdada çağırdılar[87]. O, askerleriyle hareket ederken Mes'-

---

[86] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 77-82. Yavlak Arslan oğlu Nâsirüddin'in Kastamoni beyi olup orada 1291 yılına kadar Uc beyliği yapan Çoban oğullarından Yavlak Arslan'ın oğlu olması ihtimalini ileri sürecek bir delil yoktur. Kastamoni beyi Yavlak Arslan'ın Nâsirüddin Mahmud adlı bir oğlu varsa da bu zamanda Yavlak Arslan Uc beyi olduğundan oğlunun Konya'da bulunması sebebi anlaşılamaz. Esasen kendisinden sonra Uc beyi olan Nâsirüddin Mahmud adına yazılı bir inşâ kitabında «*Konya'dan efendim Nâsirüddin'e gönderildi*» kaydı da onun Konya'da bulunmadığını gösterir. Buhranlı ve ıztıraplı bir devirde Konya'da nisbî bir huzûrun, iyilik ve neşenin âmili bulunan bu Hoca Nâsirüddin'in Türk mizâh, nükte edebiyâtı ve halk felsefesinin temsilcisi bulunan meşhûr Hoca Nâsirüddin olması ihtimalini de teyid edecek bir işaret mevcûd değildir.

[87] Sâhib Ata'nın oğlunun oğlu Şemseddin Mehmed'in Konya'daki mezar kitâbesi 686 (1287) yılında «*Şehid ve maktul*» olduğunu yazar, ki ölümü Germiyanlılar ile savaşırken olmuştu. Sâhib Ata Sıvas'ta yaptırdığı 678 tarihli vakfiyesinde, oğulları da savaşlarda öldüğü için, tevliyeti Tâceddin Hüseyin'in oğlu bu torunu Şemseddin Mehmed adına tescil etmiş; fakat o da dedesinden bir yıl önce öl-

ûd'un kardeşi de Kayseri'den başka bir kuvvetle Konya'ya geldi. Selçuklu ordusu Karamanlılar ile Armatasun kalesi civarında, Obrucuk mevkiinde, muvaffakiyetle çarpıştı ise de ancak Geyhatu'nun gelişi üzerine Karamanlılar sindiler.

Filhakika Türkmen istilâlarını öğrenen Geyhatu, sekiz yıl kaldığı Anadolu'yu ve havasını çok sevdiği için de ordusu başında bizzat geldi. Sultan Mes'ûd onu Kayseri'de karşıladı ve bu haber Konya'da çok sevinç yarattı. Türkmenlere çok kızgın gelen Geyhatu ordunun bir kısmını Akşehir istikametinde Menteşe iline kadar gönderirken kendisi bizzat Karamanlılara karşı yürüdü. Mogollar Ereğli *(Herakliye)* yi yağmaya, yakmağa ve köyleri tahribe giriştiler. Lârende'yi alıp Türkmenleri öldürdüler ve şehri ateşe verdiler. Karaman oğulları sarp yerlere sığınarak kurtuldular. Karamanlıları perişan eden Mogol-Selçuklu kuvvetleri oradan dönüp isyan etmiş bulunan Eşref oğullarına karşı harekete geçti. Onların memleketinde de aynı yağma, tahrip ve kıtalleri tekrarladılar. Bu iki Türkmen beyliğinden 7000 esir alıp Konya'ya getirdiler. Tonguzlu (Denizli) taraflarına giden ordu şehri muhasara etti. Şiddetli hücumlardan sonra alınan Denizli de üç gün yağma ve kıtale uğradı. Buradan Menteşe-iline kadar gidilip orada da aynı şeyler yapıldı. Bu suretle Türkmenleri şiddetli tenkillerden sonra Mogollar «*katar katar*» ganimet ve esirlerle Konya'ya ve oradan da Kayseri'ye döndüler. Bu münasebetle «Konya kapısından Denizli'ye kadar öyle bir tedhiş yarattılar, ki bu bölgelerde altı ay kuş uçmadı» kaydı tenkilin derecesini ifâde eder[88]. Böylece Selçuklu devrinde yükselen bir medeniyetin nasıl çökertildiğini ve ne kadar Türk kanının aktığını anlamak zor değildir.

---

dürülmüştür. Karahisar'da Ulu câmiin 742 tarihli kitâbesinde: «Vezîr Sülâlesinden Nusretüddin Ahmed'in devleti zamanında Emîr İsâ bin merhûm Muzaffereddin tarafından» kayıdları vardır. Kubbeli câmiin Nusretüddin Ahmed tarafından 731 de yapılması ve bunun babasının da Mehmed olması Ahmed'in Sâhib Ata'nın torunu Şemseddin Mehmed'in oğlu olduğunu gösterir. Fakat erkek nesil dururken kız torunun oğlunun beylik makamını işgâli sebebi îzaha muhtaçtır. Bu kitâbeler için bak. TOEM, 11 (88), s. 357-358; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu kitâbeleri* II, İstanbul 1929, s. 14-16.

[88] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 83-88; Ebû'l-Ferec, s. 492. Ebû'l-Ferec, Geyhatu'nun Anadolu'da öyle bir eğlenceye daldı, ki tahta çıkmak bile istemediğini, han olunca Karamanlıların ve Garp Ucları Türkmenlerinin istilâlarını öğrenince Anadolu'ya geldiğini, Denizli *(Tonguzlu)* ye kadar ilerleyerek bu şehir halkını ve Türkmenleri kılıçtan geçirdiğini söyler. Anonim'den sonra bu hâdiselere temas eden yalnız bu müelliftir. Arap kaynakları da bu şehri Lâdik değil Türkçe *Tonguzlu* adı ile kaydederler.

II. İzzeddin Keykâvüs'ün oğullarından şehzâde Kılıç Arslan ile Kastamoni beyleri ve bu Uc Türkmenlerinin Mogol-Selçuklu idâresine karşı harekete geçmeleri daha mühim oldu. Filhakika cenup ve garp Türkmenlerini tenkil eden Geyhatu Kayseri'ye dönünce şimal Türkmenleri üzerine Sultan Mes'ûd ve Mücîrîddin Emîr-şâh ile Mogol noyanları Göktay ve Giray kumandasında bir ordu gönderdi[89]. Ordunun ve devlet adamlarının bu sefere çıkması Halil Bahâdır kumandasında bulunan Karamanlılara tekrar Konya üzerine istilâ fırsatını verdi. Karaman oğulları *Kırk-pınar*'a ve Eşref oğulları da Gâvele kalesine kadar ilerledi ve yağma ettiler[90]. Bu hâdise bir az farklı ve yanlış olarak Tebriz'e «Anadolu Türkmenleri ve Karamanlılar Geyhatu'ya karşı zafer kazandılar» şeklinde intikal etmiş ve Han'ın onları tenkili hakkında bir işâret kaydolunmamıştır[91]. Karamanlıların bu seferi Geyhatu'nun orduyu Kastamoni'ye gönderdikten sonra, kendisinin de Anadolu'da bir kaç ay kalıp Kayseri'den Ala-dağ'a dönüşü ile alâkalıdır. Filhakika Han'ın 30 Haziran 1292 (12 Recep 691) tarihinde Erzurum'dan Ala-dağ'a geçtiğini görüyoruz[92]. İlhan'ın Kastamoni seferine gitmeden ve neticeyi beklemeden çok sevdiği Anadolu'dan ayrılması Memlûklerin Rûm-kale *(Kal'at ur-Rûm)* de Mogollara karşı bir zafer kazanmaları ile ilgili idi[93]. Filhakika Türk Memlûkler Mogollara karşı burada bir zafer daha kazanmışlardı. Bir yandan Memlûklerin, öte yandan da Uc Türkmenlerinin Mogollara karşı giriştikleri hareketler kesif Haleb Türkmenleri *(Etrâk-i Şâm)* nin de Sıvas'a kadar ilerlemelerine imkân verdi. Anonime göre «bazı hâinler Malatya kapısını Türkmenlere teslim edip onları Sıvas içine aldılar». Bununla beraber Türkmenler Sıvas'da yağmaya giriştiği için şehir halkı onlara karşı döndü ve Mogollarla işbirliği yaparak bir kısmını öldürdü ve diğerlerini de kaçmağa mecbûr ettiler[94].

Bu müsaid şartlara rağmen Karamanlıların Konya seferi yarıda ve neticesiz kaldı. Zira Kıbrıs Haçlı kırallığı bu sırada Alâiye'ye saldırınca Karamanlılar derhal oraya dönmek mecbûriyetinde kaldılar. Anonime göre denizden çıkan Frenkler, 692 (1292) başında, Alâiye'yi işgâl edince

---

89 Aksarâyî, s. 170-172.

90 Anonim, s. 88-89.

91 Reşîdeddin, *Geyhatu* kısmı, s. 84-85. Bu kayıd Karaman ve Eşref oğullarının mağlûbiyetlerinden sonra giriştikleri akınlara aid olup İlhanlı merkezinde haberlerin eksik alındığını veya tarihçilere böyle intikal ettiğini gösterir.

92 Reşîdeddin, s. 85.

93 Makrîzî, I, s. 778-779; Anonim, s. 89-90; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Kahire 1334, XIII, s. 327-328.

94 Anonim, s. 91.

Karaman oğulları bu tarafa dönüp şehri kurtardılar[95]. Bir Haçlı kaynağı bu hâdiseyi bir az daha aydınlatır. Ona göre Kıbrıs kıralı Henri 15 gemiyi teçhiz edip *Candelore*' (Alâiye) e sevketti. Haçlılar 1291 yılında şehrin deniz üzerindeki burcunu aldılar. Diğer burcu da düşürmeğe uğraşırlarken Türkler (Karaman oğulları) büyük bir ordu ile gelince Haçlılar bozguna uğrayarak Alâiye'den çekildiler. Önce İskenderun'a ve oradan Kıbrıs'a döndüler[96].

---

[95] Anonim, s. 89.

[96] Philippe de Navare et Gerard de Monreal, *Les Gestes des Chyprois*, Génève 1887, s. 261. Anonim *Selçuk-nâme* 29 Muharrem 692, Haçlı kroniği 1291 yılını verir. Aradaki ay farkı seferin başlangıcı ile Alâiye'nin kurtuluşu arasında geçen müddetle ilgili olabilir. Kıbrıs Kırallığının bu seferi hakkında yalnız bu iki kaynağın mezkûr kayıdları vardır ve bugüne kadar bunlar görülmediği için böyle bir hâdise de meçhûl kalmıştır.

XIV

SELÇUKLU DEVLETİ VE HÂNEDÂNININ İNKIRAZI (1292 — 1318)

1. Çoban Oğlu Beyliği ve Şehzâde İsyanları

Mogol - Selçuklu ordusunun Kastamoni seferine çıkışı sırasında Geyhatu Han'ın Anadolu'dan dönmesi Karaman, Eşref ve Germiyan oğulları gibi Türkmen beyliklerine hareket fırsatını verdi. Kastamoni havâlisi Türkmenleri şehzâde Kılıç Arslan'ın saltanat dâvâsı etrafında toplanmış; kardeşleri Geyûmers ve Ferâmurz da Sultan Mes'ûd'a karşı istiklâl mücadelesine katılmışlardı. Bu hareketin asıl gayesi, şüphesiz, sarsılmakta olan Mogol hâkimiyetini Anadolu'da çökertmek idi. Anonim *Selçuk-nâme* Sultanın biraderi «*Melik*» (Geyûmers) memlekette baş gösteren kargaşalıklar esnasında birtakım müstakil hareketlere giriştikten sonra, nihâyet, açıkça isyan edip Ulu-borlu (*Borgulu*) kalesine hâkim olduğunu ve Kastamoni beyleri ile münasebet kurduğunu söylerken, hâdiselere biraz daha vuzûh verir. Filhakika şehzâde Kılıç Arslan da kardeşi Ferâmurz ile Kastamoni'ye varmış ve bu bölgenin beyi Çoban oğlu Yavlak Arslan ile birlikte Mogollara ve dolayısiyle kardeşleri Sultan Mes'ûd'a karşı savaşa hazırlamıştır. Bu kardeş meliklerden biri de Borgulu'da ayaklanmış; Mogol kumandanı Taş-timür'ün ona karşı yürümesi üzerine şehzâde, sığındığı Demirlü-hisar kalesinde hapsedilmiştir. Bu melik de İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Rükneddin Geyûmers olup, o da diğer kardeşleri gibi babasının ölümü üzerine Kırım'dan Sinop'a geçmiştir. Sultan Mes'ûd, bu kardeşini Kayseri meliki tâyin ettiği gibi, çok mâceralı bir hayat geçiren bu şehzâdeyi bir ara Sinop vâliliğinde de görüyoruz[1]. Sultan Mes'ûd tahta çıkınca

[1] Anonim, s. 84, 86, 89-92; *Resmî vesîkalar*, s. 11-12. Geyûmers bir ara Sinop hâkimi olduğu, itâatsizliğinden dolayı buradan atıldığı, Tokat'ta borç, geçim sıkıntısı ve hastalık içinde kıvrandığı, Sultan Mes'ûd'un kardeşine acıyarak İlhanlılar tarafından affına ve Konya'ya gelmesine müsaade aldığı, bu hususta yazılan bir mektup ve cevabı ile anlaşılıyor (Reşîdeddin, *Mükâtebât*, s. 216-220).

diğer kardeşi Kılıç Arslan'a da Akşehir vilâyetine bağlı Alp-saru köyünü, mâlikâne hukukuna göre, temlik etmiştir, ki buna dair bir vesîka da bize kadar gelmiştir. Bununla beraber, Kılıç Arslan'ın Kastamoni'ye gidip orada Yavlak Arslan ve Türkmenler ile birlikte saltanat dâvâsına atılmasına kadar hayatı hakkında bir bilgimiz yoktur[2].

Kastamoni hâvâlisinde büyük bir Türkmen nüfûsuna dayanan Çoban oğulları da, diğer Türkmen beyleri gibi, Mogol idâresinde ezilen Anadolu'da bir kurtuluş çaresi arıyor ve bu beylik, ilk defa olarak, merkezî idâreye karşı bir istiklâl hareketine girişiyordu. Çoban oğlu beyliği Mogollara karşı mücadeleye başlarken yine halkın bağlandığı Selçuklu hânedanından ve Keykâvüs'ün oğullarından Kılıç Arslan'ın saltanatı dâvâsiyle ortaya atılıyor; Karaman oğullarının Siyâvüş (*Cimri*) ün saltanatı için yaptıklarını bu sefer Şimâl Uc'u Türkmenleri tekrarlıyor ve bu suretle de mücâdele meşrûlaşıyordu. Zira, son sultanların zaaflarına ve Mogollar tarafından gölge hâline getirilip iktidar ve itibarlarını gaybetmelerine rağmen, Türkler ve Türkmenler arasında, hattâ bütün İslâm dünyasında, Selçuklu hanedânının tarihî yüksek mevkii ve kudsiyeti henüz kaybolmamış; Karaman oğulları da, aynı düşünce ve duygu ile, Mogollara karşı mücâdeleye bir cihâd hüviyeti vermek için, bu hânedâna mensup diğer bir şehzâde etrafında toplanmıştı.

Çoban oğlu beyliği I. Alâeddin Keykubâd zamanında, onun Kastamoni'de Uc beyi bulunan büyük emîrlerden Hüsâmeddin Çoban ile başlar. Sultan Alâeddin, Çoban Beyi deniz aşırı meşhûr Suğdak seferine memur edince o, donanma ile, ordunun başında bulunmuş ve zafer kazanarak Kastamoni beyliğine dönmüştü. Hüsâmeddin Çoban'dan sonra bu beylik babadan evlâda intikal etmek üzere oğlu Alp-yürük'e, onun oğlu Yavlak Arslan'a ve nihâyet onun da oğlu Mahmud Beyin idâresine geçmişti. Selçuklulara sâdık bulunan Çoban oğlu hanedânı üç çeyrek asır kadar bu Uc bölgelerini elinde tutmuştu. Kaynaklarda bu beylik hakkında çok az malûmat olduğu ve Ortaçağ Türkiye tarihi tedkîkleri çok kifayetsiz bulunduğu için bu siyasî teşekkülün mevcûdiyeti bile kabûl edilmemişti. Hattâ 1292 yılında Selçuklu-Mogol ordusuna karşı savaşan Kastamoni beyi Yavlak Arslan olduğu halde Aksarayî bir ismin düşmesi hatâsı ile bu muharebeyi babası Alp-yürük ile yapılmış olarak göstermiştir.

---

[2] *Resmî vesîkalar*, s. 32-33. Farsça metinde sultan: «*Şefkat-i birâderâne*» îcâbı «*şeref-i Âl-i Selçuk Rükneddin Kılıç Arslan*'a Akşehir vilâyeti dâhilinde *Alp-saru* köyünü mâlikâne hukukuna göre temlîke lâyık gördüm ve bu köyü tasarrufunda bulunmak, satmak, vakfetmek ve bağışlamak gibi bütün tasarruf hakları ile temlîk ettim» der (Farsça metin, s. 41-42).

Yavlak Arslan'ın 1292 muharebesinde ölümünden sonra yerine oğlu Mahmud Beyin geçtiğini, onun nâmına yazılan kitaplar meydana koyduğu halde bir takım müphem kayıdlara göre Candar oğulları beyliğinin bu tarihte başladığı sanılmıştır[3].

Çoban oğulları zamanında Kastamoni'de kültür ve imâr faaliyetleri ilerlemiş; birtakım mühim eserler yazılmıştır. Bu beyler arasında Hüsameddin Çoban'ın torunu ve Alp-yürük'ün oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan, Çoban Bey gibi, ilim ve edebiyatın himâyesi ve gelişmesinde çok dikkati çeken bir şahsiyettir. Nitekim Anadolu'da uzun müddet müderrislik ve baş kadılık vazifeleri gören, hey'et (astronomi), fizik, felsefe ve coğrafya ilimlerinde büyük şöhret sâhibi bulunan Kutbeddin Şîrâzi telif ettiği Farsça «*İhtiyârât-i Muzafferi*» adlı eserini Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın adı ile isimlendirip ona sunmuştur. Kutbeddin Şîrâzi'nin bu eseri aslında müellifin «*Nihâyet ül-idrâk fî Dirâyet il-Eflâk*» adlı büyük araştırmasının bir hülâsası olup, bu da Yavlak Arslan'ın mühim şahsiyet olduğunu gösterir[4]. Anadolu'da mevcûd *Râfizî*'ler hakkında, 1284 (683) yılında, Muhammed bin Mahmud tarafından telif edilen *Fustât ul-Adâle* adlı eser de ona ithaf olunmuş ve Sultan Mes'ûd'un bu *Bâtınî* zümrelerini temizlemesini dilemiştir[5]. Yine Azerbaycanlı (Hoylu) Hasan bin Abdülmümin'in, 1285 (684) yılında, yazdığı *Nüzhet ül-kâttâb* adlı kitabını «Uc diyârı emîri Muzaffereddin Yavlak Arslan bin şehîd Husameddin Alp-yürük bin Emîr Çoban»a ve aynı müellifin *Kavâ'id us-risâil*'i ve *Rusûm us-risâil*'i oğlu Mahmud Beye ithaf etmesi, bu beylerin kültür faaliyetlerini himâyeleri bakımından mühim misalleri teşkil eder[6]. Kastamoni'de Yılanlı adını alan 671 tarihli *mâristân* (hastahane), 672 tarihli Atabeg Câmii ve Taşköprü'de Muzaffereddin Yavlak Arslan medresesi ve aynı külliyeye bağlı zâviye ve hamamlar da bu beylere aiddir[7]. Böylece Ço-

---

[3] Meselâ bak. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 303; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 121 (ikinci baskı).

[4] Bu eser hakkında bak. V. Rosen, *Manuscrits Persans de l'Institut des langues Orientales*, St. Petersbourg 1886, s. 300-317.

[5] Bu eser hakkında, *Selçuklu Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak* adlı araştırmamıza (F. Köprülü Armağanı, s. 532) bak.

[6] *Resmî vesîkalar*, s. 172-176.

[7] M. Behçet, *Kastamoni*, İstanbul 1341, s. 58. Hastahane (Yılanlı) kitâbesine göre 671 (1272) de yapılmış olup eser Ali bin Süleyman bin Ali adını taşır (M. Behçet, s. 55). Buna göre binanın Mu'îneddin Pervâne'nin oğlu Ali tarafından inşâ olunduğunu kabûl etmek gerekir. Fakat Alp-yürük'ün beğliği zamanında Pervâne oğlu Ali'nin ne münasebetle bu eserin sâhibi olduğunu bilmiyoruz. Bay-

ban oğulları ve daha sonra da Candar oğulları zamanında Kastamoni Uc begliği merkezi ve havâlisi ile kültür ve imâr faaliyetleri, dinî ve hayrî müesseseleri, Ahiler gibi içtimaî teşkilâtları, imâret, zâviye ve hastahaneleri ile çok ilerlemiş; elimize geçen vakfiyeler de çok zengin olup, bu bölge kadar bu müesseselerin tarihi hakkında da çok mühim malûmatı ihtiva etmişlerdir. İbn Batûta Kastamoni'yi ziyaret edince Emîr Fahreddin'e aid bir zâviyenin güzelliği, büyüklüğü ve vakfiyeye uygun olarak, yerli ve yabancı, misafirleri çok iyi ağırladıktan sonra, bunlara ayrılırken, durumlarına, yabancı ve yerli olarak gidecekleri yerlerin mesafelerine göre gereken harçlığın verilmesini söylemsi de çok dikkate şâyândır[8].

Husâmeddin Çoban Beyin Oğuzların Kayı boyuna mensup olduğunu Yazıcı oğlu kaydeder. Nitekim bu havâlide birtakım Kayı köy adlarına rastlamaktayız[9]. Bu bölge II. Kılıç Arslan zamanından beri kesif Türkmenlerle meskûn olduğu gibi, Mogol istilâsı da yeni göçebelerin bir kısmını bu bölgeye püskürtmekle yerleşik Türkler yanında göçebelerin de miktarı çok fazla artmıştır. Nitekim, yukarıda belirttiğimiz üzere, bu Uc havâlisinde XIII. asrın ikinci yarılarında, yerleşik halktan başka, 100,000 çadır halkı göçebe yaşıyordu. Husâmeddin Çoban'ın ölüm tarihi ve onun yerine geçen oğlu Alp-yürük'ün hayatı ve begliği hakkında bilgimiz yok gibidir. Çoban oğulları ve husûsiyle üçüncü begleri Yavlak Arslan, Selçuklu ve İlhanlılara tâbi kalmışlardır. Fakat Mogol idâresinin zûlmü tahammül edilmez bir mahiyet aldığı ve memleket bir anarşi içinde kaldığı zamanda diğer Uc Türkmenleri gibi Yavlak Arslan da istiklâl dâvâsına girişmiş ve bu sırada Kastamoni'ye gelen veya dâvet edilen Kılıç Arslan'ı Sultan ilân etmek suretiyle hem kendi beyliğini kudretlendirmek ve hem de Anadolu'yu kurtarma mücâdelesine başlamak istemiştir.

İlhanlı hükümdarı Geyhatû Karaman, Eşref ve Menteşe beylerine karşı tenkil hareketini yaptıktan sonra Kılıç Arslan'a ve Çoban oğlu Yavlak Arslan'a karşı da bir ordu sevketti. Bu ordunun başında Sultan Mes'ûd,

---

bars Kayseri'ye geldiği zaman, dedesi Mühezzibüddin Ali'nin ismini taşıyan, Pervâne'nin bu oğlunu Mısır'a götürmüştü (*Baybars tarihi*, s. 157). B. 'Aynî de Pervâne'nin Mısır'a götürülen bu oğlunu Alâeddin Ali adı ile gösterir; onun Kahire'de *Dâr ül-adl* nâibi olup 709 yılında öldüğünü, Sinop kalesinde oturan Mes'ûd'un da onun oğlu bulunduğunu, hemşiresi onu ziyârete gelince ölmüş olduğunu söyler (*'İkd ül-Cumân*, XXI, s. 202). Bu kayıd Sinop begi Mes'ûd'un Mu'îneddin Mehmed (Pervâne'nin oğlu) Beyin değil bu Ali'nin oğlu olduğunu meydana kor ve bu hatânın düzeltilmesi lüzûmunu gösterir.

[8] İbn Batûta, *Seyahat-nâme*, I, s. 335; M. Behçet, *Kastamoni*, vakfiye metni.

[9] *Selçuk-nâme*, nşr. Th. Houtsma,

Mücîrîddin Emîrşâh ve vezîr Necmeddin, Mogol askerleri ile birlikte, kumandanları Anit, Göktay ve Giray, 1292 (691) senesinde, Kastamoni üzerine yürüdüler[10]. Selçuklu-İlhanlı ordusu Derbendler bölgesine yaklaştığı zaman Kılıç Arslan'ın büyük bir Türkmen ordusuna sâhip olduğunu öğrendiler ve Han'dan bir miktar daha askerî yardım istediler ise de İlhan, Türkmenlere fazla ehemmiyet vermediği için, kuvvet göndermedi. Türkmenlerin baskınına uğramak korkusu ile sultan ve emîrler bir kaç gün *Derbend*'de konakladıktan sonra, orayı geçmeğe karar verdiler. Ordu, öncü kuvvetlerin başında bulunan Giray'ı takiple ormana girdi. Fakat Türkmenler, ormanda pusu kurmuş olduklarından Selçuk - Mogollar yaklaşınca, kûs çalarak ve sancakları kaldırarak, sayısız süvari ve piyâdeleri ile hücûma geçtiler. Orman içinde çıkarılan gürültü ortalığı dehşete veriyordu. Türkmenler çarpışmaya başlarken kendilerini toparlayamayan ve şaşıran Mogollar savaşarak geri çekildi ve bozguna uğradılar. İki taraf arasında çok kayıplar oldu; sultan ve emîrlerin bir kısmı da esir düştü. Arkadan ilerleyen büyük kuvvetin başı Göktay bozgunu görünce şaşırdı ve ormanda bir tehlikeye uğramak endişesiyle geri çekildi. Fakat, bozgundan habersiz kalan Giray, öncü kuvvetleri ile dönüp dağınık bulunan Türkmenlere karşı mukabil baskın yaparak Mogol kuvvetlerinin toplanmasına imkân verdi. Esir sultan ve emîrleri kurtardı; Türkmenlere saldırarak onları kılıçtan geçirdi. Böylece az bir zaman içinde galip mağlûp oldu. Türkmenlerin reisi ve Kastamoni begi Muzaffereddin Yavlak Arslan da bu bozgunda şehîd düştü. Sultan Mes'ûd, Mogol kumandanları ve ordu Osmancuk'a çekildi. Bu durumda galip ile mağlûp arasında fazla bir fark bulunmadığı, Kastamoni'nin işgâl edilmemesiyle de, anlaşılmaktadır. Yavlak Arslan'dan sonra Çoban oğlu begliği sanıldığı gibi nihâyet bulmamış; onun oğlu Mahmud Bey Kastamoni emîri olmuştur. Fakat, onun ne kadar orada hüküm sürdüğü hakkında bir bilgimiz yoktur[11].

---

[10] Kırşehir vâlisi Cacaoğlu Nureddin'in 1272 senesinde yaptırdığı Arapça ve Mogolca vekfiyesinde bu Mogol noyanları şâhid olarak bulunmuştur (nşr. Ahmed Timür, *Kırşehir Emîri Cacaoğlu Nureddin'in Arapça ve Mogolca vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 179).

[11] Aksarâyî, s. 170-178. Müellif bu muharebede ölen Kastamoni beyinin Muzafferüddin Alp-yürük olduğunu söylerse de onun oğlu Yavlak Arslan'ın yirmi yıldan beri Çoban oğlu beyliğinde hüküm sürdüğünü biliyoruz. Bu sebeple metinde bulunması gereken «*Yavlak Arslan bin*» kaydının istinsahta düşüp Alp-yürük'ün kaldığı anlaşılıyor. Taş-köprü'de bulunan Muzafferüddin'e aid medresenin kitâbesi Yavlak Arslan'ı «*Şehîd*» olarak göstermesi de bu savaşta ölümü ile ilgilidir. Öte yandan Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud Bey adına yazılan eserlerde de dedesi Alp-yürük'e de «*şehîd*» sıfatı verilmiştir, ki onun da başka bir savaşta

Anonim *Selçuk-nâme* Kılıç Arslan'ın Kastamoni beyleri ile münasebetlerinden ve Selçuklu-İlhanlılara karşı saltanat dâvâsına girişmesinden bahsetmemekle beraber, Borgulu kalesine hâkim olan âsi şehzâde Geyûmers'in Kastamoni beyleri ile sözbirliği ettiğine dair ifâdesi onun da kardeşi ile beraber hareket ettiğini gösterir[12]. Bizans vekayinâmecisi Pachymeres, Garbî Anadolu'nun Türkmenler tarafından istilâsını anlatırken, Kastamoni beyliği ve Kılıç Arslan'ın âkıbeti, nihayet Osman Gazi'nin zuhûru ile alâkalı mühim bilgiler verir. Ona göre Melik (Mes'ûd) muharebede sultan İzzeddin (*Azatin*) in oğlunu öldürünce Umur (*Amur*) un cesareti arttı. Umur'un oğulları Ali ve Nâsreddin (*Nastratius*) Kastamoni havâlisinde oturan Türklerin sevgisini kazandı; Karadeniz ve Sakarya taraflarında Rûmlara baskınlar yaptı. Onun tâbii gözüken *Atman* (Osman Gazi) de İzmit yakınlarına kadar akınlara girişti. Bu kayıd Muzaffereddin Yavlak Arslan ile birlikte Kılıç Arslan'ın da şehîd olduğuna delâlet eder. Halbuki Umur Bey Tatarların yardımı ile *Melik* (yâni Mes'ûd'un kardeşi Ferâmurz) üzerine hücûm edince, o da karısı ve çocukları ile beraber, önce Ereğli'ye ve oradan da İstanbul'a vardı. Bu sırada imparator *Nimphe* (yâni eski adı Nif olan Kemal Paşa) da bulunduğu için oraya hareket etti. Fakat kendisine rehber tâyin olunan İbrahim Bey (*Abram Pakis*) in davranışlarından şüphelenerek kararını değiştirip Türkmenlere gitti; düşmanı Umur'u, oğulları ve yakınları ile öldürdü. Bunlar arasında kurtulan oğlu Ali, intikam almağa çalıştı. Nihayet bu sırada *Melik* (Ferâmurz) atından düşüp öldü. Bu durumda İstanbul'da kalan Melik'in oğlu Alâeddin (Keykubâd) hapsedildi ise de bilâhare kurtulup Anadolu'ya gitti ve sultan Mes'ûd'un yerine geçti. Umur Beyin ölümünden sonra Osman Gazi'nin kuvveti ve fetihleri o derece arttı, ki onun artık Umur'un oğlu Ali'ye de tâbiiyeti bahis mevzuu değildi. Zira, Ali de Osman'ın cesâret ve muvaffakiyetlerini taklid ediyordu[13]. Böylece Çoban oğlu beyliğinin çok sarsılması ona dayanan Selçuklu şehzadesi Ferâmurz'un da Mogollarla müttefik bulunan Umur Bey karşısında mağlûbiyete uğramasına ve böylece daha sonra Umur'un da ölümü Osman Gazi'nin istiklâl kazanmasına imkân verdi. Gerçekten Kastamoni Türkmenleri bozguna uğramakla beraber, *Bitinia*'da Bizans hâkimiyeti tamamiyle çökmüş; Türk-

---

öldüğünü tahmin etmek gerekir. Aksarâyî, Geyhatu'nun Anadolu'ya gelişini, Kastamoni'ye ordu sevkini ve Azerbaycan'a dönüşünü hep 691 yılında göstermiştir, ki onun fazla kalmadığına işaret etmiştik.

[12] Anonim, s. 90.

[13] Pachymeres, trc. Coustin, *Hist. de Constantinople*, Paris 1673, VI, s. 744-748; *Câmi'üd-düvel*, trc. H. F. Turgal, s. 48-49; G. Finlay, *History of Greece*, London 1851, s. 445-447.

menler ve Osman Gazi Sakarya nehrinin garbinde kalan beldelere hâkim olmuşlardır.

2. Mogol İsyanları ve Sultan Mes'ûd'un Sukûtu

Anadolu'da Mogollara karşı mücadeleler hep Türkmen beyleri ve Selçuklu şehzâdeleri tarafından yapılırken, bundan böyle artık Tatar noyanları da kendi hanlarına karşı isyan ediyordu. Böylece Türkiye'de siyasî, iktisadî ve içtimaî hayat daha fazla sarsılıyor; halk da gittikçe daha fazla eziliyor ve ıztırap çekiyordu. İlhan Geyhatu, Azerbaycan'a dönünce, herhalde Uygur olan, Taş-timür Hatayî, Han'ın Anadolu'da nâibi oldu. Mogollar askerî ve mülkî idareye hâkim oldukları için, Sultan Mes'ûd'un vezîri Sâhib Necmeddin ile beylerbeyi olan Mu'îneddin Pervâne'nin yeğeni İzzeddin Muhammed, Selçuklu sarayına bakan gölge nâzırlar olarak mevkilerini muhafaza ediyorlardı. Selçuklu ve İlhanlı begleri arasında ihtilâflar artıyor; Mogolların zûlmü ve soygunculuğu da gittikçe ağırlaşıyordu.

Mogollar Anadolu'da Selçuklu ordusunu dağıttıkça askerlerin idaresinde kalan *Mîrî* toprak sistemi de yıkılmış; hanlara ve noyanlara *İncü* (hass veya malikâne) olarak tahsis edilen bir kısım vilâyet ve şehirler yanında bir de *Dalay* idaresi kurulmuştu. Bu arazi de aslında Mîrî (devlete aid) toprakları teşkil ediyordu. Zaten eski Türkçe-Mogolca *Dalay (Taluy)* kelimesi de, hass (incü) ların mukabili olarak, umuma mahsus mânasında bir kelime idi. Memleketin çoğu Dalay idaresine aid olarak *mukata'a* veya iltizam sahiplerinin elinde daima sui-istimale ve fazla vergi almağa imkân verdiğinden halkın zulme uğramasına sebep oluyordu. 1293 (692) senesinde Taycu Noyan *İncü*'lerin, Hasan Bey de *Dalay* (Mîrî) hukukuna tâbi vilâyetlerin idaresine memur edildi. Bunlar Anadolu'ya mâliyeci, hâkim, yargucı, memur ve kâtip pek kalabalık maiyetle geldiler. Onlar da eskileri gibi, hep keselerini doldurmağa, hâkim ve yargucılar bile soygunculuğa giriştiler[14]. Geyhatu zâlim bir insan olmamakla beraber, onun is-

[14] Aksarâyî, 180-186, 234. Mogollar *Mîrî* topraklar üzerinde kurulan askerî *iktâ* (timar) larda, ordunun dağıtılması ile müvâzi olarak, toprak idâresi ve vergilerin tahsili de daima bir mesele teşkil ediyordu. Mogol hanlarına tahsis edilen vilâyetlere Uygurca *İncû* denildi, ki bu Selçuklu ve Osmanlı pâdişâhlarına aid *Hass*lara tekabül eder. Mîrî *(Dalay)* vilâyetlerin idâresi ve vergilerin tahsili de, artık askerî sınıf kalmadığı için, mukata'acılar (mültezimler) vasıtası ile yapılıyordu (Osman Turan, *Droit terrien sous les Seldjoukides de Turquie* (R E Isl. 1948, s. 30-32). İlhanlı devri kaynaklarında *İncü* (Has-incü)'ler hakkında oldukça zengin vesîkalar mevcûd olduğu ve bunlar iyi anlaşıldığı halde (bak.

raflarına para dayanmaması da dolayısiyle malî baskılara ve mümkün mertebe fazla para tahsiline sebep oluyordu. Vassâf'ın rivâyetine göre, İlhan'ın hatunlara ve hususî kölelerine kırk gün zarfında dağıttığı paranın miktarı 41 *tümene*, yâni 410000 altuna bâliğ oluyordu. Abaga han ve Sultan Ahmed devirlerinde şehzâde ve hatunların aşhane masrafları 400,000 altun iken Geyhatu Han zamanında bu harcamalar 1,600,000 altuna çıkmıştı. İlhan'ın Karabağ'da yeni bir şehir kurmağa başlaması ve başka yerlerde giriştiği büyük inşâ faaliyetleri de hazîneyi boşaltmış; imparatorluk ülkeleri de ağır vergiler altında ezilmişti. Bu durum karşısında vezîr Sadreddin Halidî, Çin'den gelen Pulad Çeng-sang Ağanın tavsiyesine göre, orada mevcûd olan kâğıt para usûlünü ihdâsa girişti. Gerçekten *Çav* adı ile basılması kararlaştırılan kâğıt para tedâvüle çıkarılıyor; altun ve gümüş de piyasadan toplanıp hazine dolduruluyordu. İlhan Geyhatu bu fikri çok beğenince, tatbikata başladı. İmparatorluğun büyük eyâletlerinden kâğıt para basan, altun ve gümüşü bununla tebdil eden bir takım *Çav-hâne*ler kuruldu, ki bunlar hem para matbaası ve hem de banka vazifesini görüyordu. Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra, 1294 yılında kâğıt para *(Çav)* piyasaya çıkarılıp altun ve gümüş ile mübadelesi emredildi. Fakat Çin'de muvaffakiyetle tatbik edilen kâğıt para sistemi İlhanlı imparatorluğunda şiddetli bir muhalefet ve mukavemet ile karşılandı. Esnaf, tüccar ve halk, bu paraya güvenmediği için, alış-verişi bıraktı ve dükkânları kapattı. Milletler-arası ticaret ve mübadeleler de durakla-yarak piyasa tamamiyle ölü bir hale geldi. İktisadî ve ticarî hayatın felce uğraması karşısında İlhan Geyhatu nihâyet *Çav*'ı ibtale mecbûr kaldı. Aksarayî kâğıt para hâdisesinden bahsederse de onun Anadolu'da uyandırdığı tesirler aydınlanmadığı gibi bizzat bu memlekette tedavüle sürüldüğüne dair bir işaret de mevcûd değildir[15].

Quatremère, *Histoire des Mongols*, s. 130; M. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, IV, s. 97, 308; Barthold, *İlhanlılar devrinde malî vaziyet*, TTHII Mec, I, s. 149) *Dalay* hakkında kayıtlar azdır ve anlaşılamamıştır. Bu da, şüphesiz, Türkiye'ye mahsus Mîrî sisteminin diğer İslâm ülkelerinde bulunmaması ve bilinmemesi ile alâkalıdır.

[15] Bu hususta bak. K. Jahn, *İran'da Kâğıd Para*, Belleten XXIII-XXIV (1942), s. 269-309. Vassâf bu kâğıd para *(çav)* ve ona aid hâdiseler hakkında çok mühim tafsilât verir (s. 164-167). Aksarâyî'nin bir manzûmesine göre *çav* 697 yılında kaldırılmıştır (s. 239). Fakat bu tarih yanlıştır. Ebû'l-Ferec Çav ile ticârî mu-amelelerin iki ay sürdüğünü ve kaldırılınca da milletin her yerde bayram ettiğini belirtir (s. 496-497). Kâğıd para ve emsâli mübâdele vasıtalarına, baskı işlerine Türklerin ve hususiyle Uygurların yabancı olmadığını biliyoruz *(Selçuklular tarihi*, s. 278-284). Fakat İslâm dünyası *çek* ve *havâle senetleri* dışında

Geyhatu'nun israfları, malî ve iktisadî sarsıntılar umumî bir huzursuzluğa sebep olmuş ve hanın yumuşak tabiatı da buhranı arttırmıştır. Bu durumdan faydalanan Baydu hanlığı ele geçirince onun İslâm aleyhtarı siyaseti daha büyük bir huzursuzluk yaratmış ve Mogol memurları da Anadolu'da daha fazla zulûmler yapmışlardır. Baydu Han'ın kötü idaresi bir yıl dolmadan tahttan düşmesine sebep oldu. Filhakika İslâmiyeti kabûl eden Sultan Mahmud Gazan Han, Horasan'dan hareket ederek, hanlık makamına oturdu. Gazan Han (1295-1304) İslâm aleyhtarı siyasete son vermekle umumî bir huzur getirdi. Hıristiyan, Yahudi ve Put-perestlerin taşkınlıklarına karşı şimdi mukabil bir hareket başladı; bazı şehir ve vilâyetlerde gayri-müslimlere tecavüzler oldu. Fakat, Gazan Han yüksek şahsiyeti ve adâleti sâyesinde derhal devlet nizâmını kurdu. Han Tebriz'de ve Azerbaycan'da Mogollara aid Budist puthanelerini yıkarak ırkdaşlarını İslâmiyeti kabûle teşvik ediyor; fakat diğer gayri-müslimlere Şeriatı tatbikten ve adâleti tesisten başka bir şey yapmıyordu. Esasen Gazan Han bir çok islâhat işleri ve tesisleri ile de imparatorluğa yeni bir nizâm getirdi. Bununla beraber, Gazan Han, kudret ve otoritesine çok düşkün olduğundan, buna engel saydığı bir çok mühim kimseleri bertaraf ediyordu. Bu icraatı ile İlhan, bir yandan kendi idaresinde kuvvetli bir devlet kuruyor; öte yandan da birtakım isyanlara sebep oluyordu.

Mahmud Gazan Han müslüman olduğu, yüksek vasıflara sâhip büyük bir hükümdar bulunduğu halde, Mogol idaresi Anadolu'da bir düzelme ve salâh yoluna giremedi. Husûsiyle Mogol noyanlarının isyanları memlekette büyük sarsıntılar yarattı. Han'ın 1296 Şubatı başında (684 Zilhicce sonu) Anadolu umumî valîliğine tâyin ettiği Toğaçar Noyan daha önce de bu memlekette bulunmuştu. Bu Mogol kumandanı kendi tümen'i ile birlikte Karabağ (Erran) dan hareket ederken, Azerbaycan, İran ve Horasanlı pek çok macera-perest kimseleri de yanında getirip Dânişmend-ili'nin merkezi Tokat'a vardı. Burada bu şehrin ve diğer vilâyetlerin halkını ezerek para ve servetlerine el koyarak askerlerine dağıttı. Toğaçar'ın değişken ve isyancı tabiatını hesaba katan Gazan Han arkasından, yarlığ ile bir adam gönderip, Anadolu'da bulunan Baltu ve Samagar oğlu Arap Noyanı ona karşı okşuyor ve bunlar vasıtasiyle bu şüpheli Mogol kumandanının öldürülmesini gizlice emrediyordu. Sultan Mahmud, emniyet telkini maksadiyle Toğaçar'a da bir mektup gönderdi[16].

---

bu sisteme tamamiyle yabancı ve aleyhtar bulunuyordu. Bunlar da Orta-Asya'dan gelmişti.

[16] Reşîdeddin, *Tarih-i Mübârek-i Gazanî*, s. 96, 101; Vassâf, s. 172, 199; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 379; Aksarâyî, s. 189-191.

Baltu ve Samagar oğlu askerleri ile Delüce kışlağına vararak Demirlü Karahisar'a kondular[17]. Selçuklu beylerbeyi İzzeddin Muhammed Gazan Han'ın kararından habersiz bulunduğu ve Baltu ile arası açık olduğu için daha kudretli gördüğü Toğaçar Noyan'ın dostluğuna ve yardımına güveniyordu. Fakat Mu'îneddin Pervâne'nin oğlu Mehmed Bey, babasının durumunu düşünerek Mogollar arası mücadelelerden kaçarak babasının malikânesi olan Sinop'a vardı. O Mogollar ile iyi geçinme yolunu tutup malikânesini muhafaza ettiği gibi, onların verdiği devlet işlerinde de vazife gördü. Toğaçar takibe uğradığını görünce Sıvas'a çekildi. Baltu ve Samagar oğlu Arap, Han'ın emrine göre, Toğaçar'ın yolunu kesip onu öldürdüler[18]. Fakat bundan sonra da Baltu'nun kudreti çok arttı ve o da istiklâl ve isyan yoluna saptı.

Toğaçar'ı yakalayıp öldüren Baltu Noyan, Napşı'nın oğlu olarak, uzun müddet Anadolu'da kalmış; gittikçe artan kudreti şimdi zirveye

---

[17] Anadolu'da mevcûd birçok Karahisarlar'dan biri de burası olup Delüce çayı yakınında bulunduğu anlaşılıyor. Eflâkî Mevlânâ Celâleddin'in ve Mu'îneddin Pervâne'nin dostlarından olan Şeyh Muhammed'in bu kasabada gömülü bulunduğunu söyler (*Menâkıb*, s. 815). Baybars Mansûrî onu Konya vilâyetine bağlı gösterir (s. 27b). Hamdullah Kazvînî Demirli Karahisar'ın Kayseri'ye üç konak mesâfede olduğunu, Hazîne aidâtının 25500 dinâr tuttuğunu yazar (*Nüzhet ül-kulûb*, s. 113). Anonim *Selçuk-nâme*'ye göre Baltu'dan kaçan Selçuk şehzâdeleri, 1295 yılında, buraya sığınmıştır (s. 92). Osmanlı devrinde Çorum ve Bozok (Yozgat) arasında Demirlü Karahisarı'nın bulunduğunu biliyoruz (Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, III, s. 237). Çorum'da 768 tarihli bir vakfiye Karahisar'a giden bir yoldan bahseder (M. Cevdet, *Zeyl 'alâ Ahiyye*, s. 264, 296). B. 'Aynî de bu kasabayı zikredir (s. 383). Merkezî Anadolu'da mühim bir kasaba gözüken Behramşah Karahisarı da vardır ve burası, şüphesiz, Şebîn Karahisarı alan 'Alâeddin Keykubâd'ın Mengücik oğlunu buraya nakletmekle bu isimle anılmış ve onun Kırşehir civârında bulunduğu ifâde edilmiştir. Celâleddin Karatay'ın vakfiyesinde kardeşi Kemaleddin'in burada bir medresesi, bir hamamı ve bir hanı, Hatib câmii ve vakıf dükkânlar bulunduğu kayıdlıdır (Osman Turan, Belleten XLV, s. 65, 92, 111). Kazvînî'ye göre Behramşâh'ın inşâ ettiği bu Karahisar'ın da vergisi 11000 dinâr tutuyordu (*Nüzhet ül-kulûb*, s. 113). Niğde yakınlarında Karahisar-i Yavaş ve buna aid verginin 14600 dinâr olduğunu kaydetmek gerekir (Aksarâyî, s. 105, 106; H. Kazvînî, s. 113; *Bezm u Rezm*, s. 278; Türkiyat M. V, s. 163). Bu münasebetle Yavaş'ın hanı ve Yavaş hatun adlarının da bu kasaba ile ilgili bulunduğunu belirtmeliyiz. Yakut-i Hamevî'nin dediği ve bazılarının da yerlerini gösterdiği gibi Anadolu (Rûm) da birçok Karahisar mevcûd olup (*Mu'cem ül-buldân*, IV, s. 315) burada yalnız merkez bölgesinde bulunanlar üzerinde durulmuştur.

[18] Aksarâyî, s. 189-195; Anonim, s. 93; M. D'Ohsson, IV, s. 166-168. Toğaçar ile birleşen İzzeddin Muhammed de 695 yılında Baltu tarafından öldürüldü (Anonim, s. 93).

ulaşmıştı. Gazan Han onu bir kaç defa Tebriz'e çağırdı ise de, mâzeret beyan ederek, elçileri boş çevirdi ve Sultan Mes'ûd'un hareketine de mânî oldu. Baltu'ya uymayan Mücîrüddin Emir-şâh han'a gidip durumu anlattı; o da Baltu'nun artık isyan ettiğini görerek Kutluğ-şâh'ı üç tümen (30,000 kişi) ile, 1296 yılında Anadolu'ya gönderdi. Arap, Sülemiş ve Abışga noyanlar Kutluğ-şâh'a katılıp kaçmakta olan Baltu'yu takibe giriştiler. Kırşehir'in Malya ovasında vukubulan karşılaşmada iki taraftan da çok kayıplar oldu. Baltu, askerlerinden bir kısmının Kutlug-şâh tarafına geçtiğini görünce, mukavemet edemiyeceğini düşünerek Uc taraflarına doğru kaçtı ve Sülemiş tarafından takibedildi; Kutlug-şâh da Karabağ'a döndü[19].

Baltu kendisine bağlı kalan bir kaç bin askeri, hane halkı, parası ve mallariyle birlikte *Gorgorum*'a (Beyşehir bölgesine) giderken takibde olduğunu anladı. Fakat garp Uclarına gidemiyerek anlaşma hâlinde bulunduğu Karaman-ili'ne sığındı[20]. Bununla beraber, Karaman oğulları Mogol darbeleri ile çok ezildiği için Baltu'yu kabûl etmediler. Sülemiş (Baycu'nun torunu) in takibi karşısında Baltu, Ermeni tekfûruna sığındı. Fakat kıral da kendisine ne yardım etti ve ne de onun Suriye'ye geçmesine yol verdi; bilâkis kendisini yakalayıp Tebriz'e gönderdi. Aladağ'dan dönen Gazan Han, Baltu'yu şehrin meydanında idam etti. Anadolu'da kalan adamları yakalandı ve sayısız malları yağma edildi[21].

Sultan Mes'ûd bu isyanda Baltu'nun zoru ile onun yanında kaldı. Zîra bu suretle âsi Mogol kumandanı yine de Selçuklu hânedânının manevî nüfûzunu düşünerek bu gölge hükümdardan faydalanmak istiyordu. Fakat Sultan Mes'ûd yine töhmet altında bulunduğu için Kutlug-şâh onu Gazan Han'a götürdü. Selçuklu hükümdarı han'a Baltu'nun yanında cebrî olarak kaldığını ve iyi niyetini anlattı, mazeretini kabûl ettirdi. Lâkin yine de, 1296 senesinde, tahtından atılıp Hamedan'a sürüldü ve orada perişan bir hayat sürdü. Onun yerine amca-zâdesi III. Alâeddin Keykubâd 1298'de tahta çıkıncaya kadar Selçuklu saltanatı iki yıl boş kaldı. Sultan Mes'ûd'un ilk hükümdarlığı, böylece, on üç yıl, gölge hâlinde, sürdükten

---

19 Aksarâyî, s. 196-203; *Tarih-i Mübârek-i Gazanî*, s. 105; D'Ohsson, IV,s. s. 169.

20 Bu zamanda Karamanlı Beyliğinin başında Karaman'ın oğlu ve Mehmed Bey'in kardeşi Güneri Bey bulunuyordu. Anonim *Selçuk-nâme* onun 1300 (699 Receb) yılında öldüğünü kaydettiğine göre uzun müddet beylik makamında kaldığı anlaşılıyor (s. 93). Anonim bilinmediği ve ona dair Arap kaynaklarının kayıdları görülmediği için Güneri Bey ve zamanı eski araştırmalarda meçhûl kalmış ve adı da nesep cedvellerinde yer almamıştır.

21 Aksarâyî, s. 204-205; *Tarih-i M. Gazanî*, s. 111, 117, İlhanlı kaynakları Baltu'nun Uc taraflarına, Karamanlılara ve Ermenilere sığınmasından bahsetmezler.

sonra nihâyete erdi. İstanbul'da bulunan Alâeddin Keykubâd Tebriz'e gidip saltanatı aldı[22].

Bu isyanlar Anadolu'nun daha fazla perişan olmasına, halkın daha ziyade soyulup ezilmesine sebep oluyordu. Aksarayî'nin ifâdesi ile «Anadolu gariblerin emniyete ve rahata kavuştuğu bir ülke ise de Horasan, İrak ve Azerbaycan'da aklına soygun ve zulûm gelen kimseler, oralarda fırsat bulamadıkları için, gözlerini Selçuklu memleketine dikip burada mevki ve talih aramağa geliyorlardı»[23].

Ahı Ahmed-şâh Konya ahilerinin reisi ve yüksek meziyetlere sahip bir kimse idi. Buhran zamanlarında kendisine bağlı askerleri (ahileri) ile şehri müdâfa ve âsâyişi teminde çok hizmetler yaptı. Gazan Han'ın elçisi Konya'ya gelip zulûm yapmağa başlayınca Ahmed-şâh onu derhal şehirden attı. Fakat Gazan Han'a yaranmak isteyen Şarap-sâlâr onu öldürünce Konya tamamen sâhipsiz kaldı. Bu ölüm şehir halkını mateme boğdu. Ahi Ahmed-şâh ve daha önce 1294'de ölen kardeşi için Konya'da kırk gün kimse dükkânını açmadı. Cenazesinde 15000 kişinin baş açık yürümesi Ahi Ahmed-şâh'ın ne kadar ihtişamlı bir cenâze merasimi ile defnedildiğini gösterir. Onun emrinde daima bir kaç bin asker (ahı) bekliyor ve çok büyük bir servete sâhip bulunuyordu. Mevlevî kaynakları Konya Ahilerinin bu reisini çok medheder ve devrin nâdir bir şahsiyeti olarak gösterirler. Geyhatu, Ahmed-şâh ile karşılaşınca ona «*Ahı Ata*» diye hitab ediyor ve onu kendisine baba yaptığını söylüyordu. Alâeddin Keykubâd'ın ikinci saltanat gününde toplanan Konya büyüklerinin ittifakı ile Ahı Ahmed-şâh'ın katili hakkında öldürme emri elde edildi ve bu vazife de Ahı Caruk vasıtasiyle infaz edildi[24]. Mogol idâresi altında Anadolu'nun daimî zûlme uğradığını gören Niğdeli Kadı Ahmed de Mevlânâ Celâleddin ve Sadreddin Konevî'nin ölümleri münasebeti ile «bu din ve devlet muhafızlarının, mülk ve devlet bekçilerinin gidişinden sonra Anadolu'da harabî başladı ve Kıyâmete kadar in-

---

[22] Aksarâyî, s. 206-208. Anonim *Selçuk-nâme* Keykubâd'ın 5 Muharrem 698 (14 I. Teşrin 1298) tarihinde Konya'ya gelip Perşembe günü tahta çıktığını yazar (s. 93). Kadı Ahmed (s. 300), *Tarih-i Gazanî* (s. 121) ve *Tarihî takvimler* (s. 68) de cülûsun 698'de olduğunu kaydederler. Keykubâd'ın, babası Ferâmürz'den sonra, İstanbul'da kalıp Gazan Han'ın onu Selçuklu tahtı için istediğini ve İmparatorun şehzâdeyi 1296'da gönderdiğini Münecciim-başı açıkça ve Pachymeres müphem bir şekilde yazar (s. 970-971).

[23] Aksarâyî, s. 190.

[24] Anonim, s. 92-93; Eflâkî, s. 611-613.

hitat içinde kaldı. Bu husus, *Tabakat-i meşâyih* kitaplarında zikredilmiştir» ifâdesi ile devrin perişanlığına tercüman olur[25].

3. III. Keykubâd'ın Saltanatı ve Sülemiş'in İsyanı

Baltu isyanının bastırılması ve Sultan Mes'ûd'un Gazan Han'a gitmesi üzerine Türkiye dört malî *bölüğe* (bölgeye) ayrıldı. Cemaleddin Mehmed vezîrliğe, Mu'îneddin Mehmed Bey pervâneliğe, Kemaleddin Tiflisî saltanat nâibliğine ve Şerefeddin Osman istifâ (maliye) nazırlığına tâyin edildi. Mogol askerlerinin başlarında da Sülemiş, Bayıncar, Boçkur ve Kör-timür bulunuyordu. Mücîrîddin Emîr-şâh ve diğerleri uhdelerinde bulunan 6,000,000 akçe (dirhem) vergileri bu dört kişi iltizam usûlü ile taahhüd eyledi ve bu mukarrerat dışında 600,000 dirhem ilâveyi *(zevâid)* de kabûl ettiler[26]. Bu meblâğ yalnız İlhanlı hazinesine ödenen safî para olup mültezimlerin memurları, askerlerin, Selçuklu devleti masrafları ve diğer harcamalar bu meblâğın dışında idi. Mogol han ve şehzâdelerine *İncü* (hass) olarak ayrılmış vilâyetlerin iradı da mühim bir yekûn tutarak bu hesaba dahil değildi.

Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelen ve memleketi dört malî bölgeye ayırarak aralarında taksim eden bu dört devlet adamı kendi ülkelerine gittikten sonra sözlerinde durmadılar. Toğaçar'ın isyanı, Dîvân (vergi) defterlerinin yağmaya uğraması ve her birinin bir akçeye satılması da bir çok sui-istimallere imkân verdi. Bu dört şerik kendi bölgelerine giderken Mu'îneddin Mehmed Bey Kastamoni havâlisine vardı; babası Mu'îneddin Süleyman'ın adamları da onun yanına koştu. Mehmed Bey yabancıları geride bırakan zulümlere girişti; geçmiş ve gelecek yıllara aid vergileri birden almak ve askerlerinin ihtiyaçları için yeni vergiler koymak suretiyle cebrî tahsilâta başladı. Nitekim Çankırı *(Kankrı)* ya varınca halkın malını yağma etti. Zenginlere aid para, mal, hayvan, zahire ne buldu

---

[25] *El-Veled üş-Şefîk*, s. 300.

[26] *Tümen* 10,000 demek olup 60 tümen 600,000 dinâr veya 6,000,000 dirhem eder. Burada kaynak «*zevâid*» aidatının 10 tümen olduğunu kaydederken bunun 600,000 dirheme tekabül ettiğini belirtir (Aksarâyî, s. 210). Halbuki Vassâf büyük meblâğları tümen ile gösterirken her tümenin 10,000 dinâr olduğunu da yazar (s. 164-165). Bununla beraber el-Omeri de Abaga ve Geyhatu zamanlarında Tebriz'de 6 dirhemlik dinâr ve ona göre hesabın mevcûd bulunduğunu kaydeder (Zeki Velîdî Togan, *Mogollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti*, T H I T Mec. I, s. 6, 35-36). Bu suretle burada tümen ve dinâr arasındaki nisbetlerde hususî bir durumun bahis mevzuu olduğu anlaşılıyor.

ise aldı. Hattâ bu gaye ile işkence de yaptı; Muzaffereddin Tuğrâî ve Asîleddin Müstavfî de işkenceye dayanamıyarak öldü. Mehmed Bey, böylece, devrin soygununa, daha şiddetle katılarak, babasının şöhret ve itibarını da ihlâl etti[27].

Kemaleddin Tiflisî kendi hissesine düşen Amasya ve Samsun havâlisine gitti. Yanında nâib ve kâtip olarak pek çok memur vardı. Halk zengin fakir olarak korkusundan kitle halinde onu istikbâle çıktı. Gurûr ile hükümet dairesine giren Kemaleddin vilâyetlere ağır tekâlif ve müsadere emirleri gönderdi. Onun şiddetli malî baskısı halkın yurtlarını terk edip kaçmasına sebep oldu. Bu münasebetle öyle bir nefret kazandı, ki Amasya'dan ayrılırken kendisini yolcu eden kimse bulunmadı. Rehbersiz kaldığından «ışık geçmeyen kesif Turhal ormanlarında» yolunu şaşırdı ve eşkıya hücûmuna uğradı. Böylece maiyeti ve askerleri ile bozguna uğramakla tekrar şehre dönmeğe mecbûr oldu. Onu takibe koyulan yolkesiciler rastladıkları bir ticâret kervanını bastılar ve Tiflisli yerine Sıvaslıları soyduklarını söylediler. Kemaleddin bu şaşkın vaziyette yine Samsun'a gitmeğe karar verdi. Samsun Darb-hanesinde *(Dâr ud-darb)* mevcûd gümüşleri alıp bozuk âyârlı akçe (dirhem) ler bastırdı ise de bu paralar piyâsada itibar görmedi. Oradan Aksaray'a dönünce burada da yeni vergi ve salmalar koyunca halk yine evlerini terk etti.

Şerefeddin Osman da Niğde'ye gidince diğerleri gibi soygunculuğa başladı. Oradan Kırşehir'e geçti ve halkı çıplak bir hale düşürdü. Bu bölgenin şeyhleri, onun talebeleri karşısında, zâviye (tekke) lerini rehin yapmağa mecbûr kaldılar. Vezîrlik rütbesine sâhip bulunan Cemaleddin'in geç gelmesi halka bir nimet oldu. O da İsfahanlı, Hemedanlı ve Hutenli tahsil memurlarını kendi bölük'ü (bölgesi) olan Diyârbekir havâlisine tâyin etti. Onlar, hassların iradından ve kendi tahsisatından başka, vezîri 100,000 dirhem ile avlayarak halkın derisini yüzdüler. Vezîr Sıvas'ta bir müddet dürüst hareket etmek istedi ise de vergi geliri taahhüd ve masrafları karşılamayınca adâletten uzaklaşarak keyfî tahsilâta girişti. Mücîrîddin Emîr-şâh'ın maiyetinde Dîvân işlerini idâre eden Kerimüddin Aksarâyî bütün bu hâdiselere şahid olarak eserini bu insanlar aleyhinde hicviyelerle doldurmuştur[28].

---

[27] Aksarâyî, s. 214-218. Vassâf, bu devirde *baskak*ların zulmüne karşı İran'da Türkmenlerin: «*Men can çıkarım altun için, işimi vuruyum men alıyum*» dediklerini ve altun ihtirasları ile orada da zulüm yaptıklarını belirtir (Bombay baskısı, s. 363).

[28] Aksarâyî, s. 219-229.

Bu esnada vukubulan bir hâdise hakkında bu Selçuklu tarihçisinin verdiği malûmat burada kayda şâyândır. Filhakika Ayacı, Bay-timür ve Samagar oğlu Arap noyanlar kurtarmak istedikleri Gâvelé kalesine hareket ederken Konya ovasında Avcı-kaya mevkiine gelip Hükümet meclisi (Dîvân) hâlinde toplandılar. Mogollar Kerimüddin Aksarâyî'den hazine defterlerini, Büyük Dîvân beratlarını ve altun-damga bulunmayan vergi hesaplarını istediler. Ona göre bu defterleri göstermek fesada katılmak demekti; defterleri gizlemek de tehlikeli olacaktı. O bu tereddüt ve korku içinde bulunurken âni olarak çıkan şiddetli bir kasırga bütün hazine defterlerini uçurdu ve bir daha ele geçmeleri mümkün olmadı. Bu suretle de tahsil memurları elinde kalan para hesaplarını kimse ödemedi. Anadolu'ya emlâkin istirdadı için gelen Kör-timür icraata geçince mal sâhiplerinin feryadı bütün memlekete yayıldı; bir çok yerlerde isyanlar baş gösterdi; emlâk sâhipleri şikâyetlerini Gazan Han'a arzettiler. Han'ın emrine göre 60 tümen veya, bir dinar 10 dirhem (akçe) hesabı ile, 6,000,000 dirhem mukabilinde evvelce şahıslara devredilen Mîrî topraklar onların mülkiyetinde bırakıldı ve bu meblâğ vilâyetlere taksim edildi[29].

Sultan Mes'ûd isyan eden Baltu'nun yanında bulunmakla beraber bu harekete cebrî olarak katıldığından Han'ın muhakemesinde beraat etti ise de tahtından atıldı ve yerine, 1298 yılında, onun yeğeni III. Alâeddin Keykubâd Selçuklu tahtına getirildi. Yeni Türkiye sultanı kendi vezîrliğine tâyin edilen Tebrizli Şemseddin Ahmed Lâkûşî, Bayıncar ve Boçkur noyanlarla birlikte, Türkiye'ye geliyor; Abdülâziz adlı biri de kendisine müstevfî olarak yanında bulunuyordu. Mevlevî kaynakları Alâeddin Keykubâd'ın saltanatı kazanmasında Ulu Ârif Çelebi ile yine Mevlevî olan Ata-beg Mecdeddin'in rolü üzerinde durur ve bu sebeple de tahta çıkan sultanın, Sultan Veled'e, Ulu Ârif Çelebi'ye ve diğer Mevlevî büyüklerine teşekkürlerini bildirdiğini[30] ve Mecdeddin'i de kendisine Atabeg tâyin

---

29 Aksarâyî, s. 230-232. Burada bahis mevzuu emlâkin mutlak mülkiyet mânâsında olmayıp Mîrî topraklara aid devlet hakkı (vergi) nın muayyen bir yıllık tediyat karşılığında şahıslara terki şeklinde vukubuluyor; *mukata'a* (iltizam) dan farkı da bu terk işi muvakkat değil daimî oluyordu. Bununla beraber bu da evvelce Mîrî topraklardan vergilere münhasır temlik veya vakıf yapılan arazi gibi aynı hukukî esasa dayanıyordu.

30 *Menâkıb ül-'Ârifîn*, s, 846-849. Eflâkî Ulu 'Ârif Çelebi'nin Gazan han ve zevcesi İl-tüzmiş hatun ile münasebetleri ve Mevlevîliği İlhanî paytahtında yayması hakkında bir fıkra anlatır. Gerçekten ona göre Ulu 'Ârif Çelebi Tebriz'e giderken Erzurum'da Kılavuz oğlu Tuman Bey ile karşılaşmış; Anadolu'dan Gazan han'a nâdir kuşlar götüren Tuman Bey Ulu 'Ârif Çelebi'nin kerâmetleri-

ettiğini belirtirler. Sultan Alâeddin, vezîri Lâkûşî ve adamlariyle Konya'ya gelince Pervâne Mehmed Bey, vezîr Cemaleddin, Tiflisli Kemaleddin ve Şerefeddin Osman birer tarafa çekilmiş ve bu suretle dörtlü malî taksim idâresi de son bulmuştur. Bununla beraber Sultan ile gelen Ahmed Lâkûşî de Tebriz'in imârı için büyük maddî kayıplara uğradığından o da zararlarını Anadolu vergilerinden çıkarmak maksadıyle geliyor ve bundan başka bu mevkii elde etmek için de Mogollara daha büyük tediyatta bulunmayı taahhüd ediyordu. Halbuki Hamdullah Kazvînî'ye göre «Ahmed Lâkûşî Anadolu vergilerinin şehzâde ve askerlerin masraflarına kâfi gelmediğini görünce Dîvâna aid emlâki satmağa başladı; bu suretle memlekette arazinin çoğu mülk hâline geldi ve bu sayede ülke mamur oldu. Zira arazi Dîvânın (devletin) mülkiyetinde kalsa idi, yerlerinde duracaklarından emin bulunmıyan mültezimler imâra çalışmaz ve memleket de az zamanda harab olurdu. Nitekim dîvâna ve evkafa aid yerler mamur değildir»[31].

Sultan Alâeddin Konya'ya gelirken Mücîrîddin Emîr-şâh da birtakım mühim insanlar ve azledilmiş kimseler ile Gazan Han'a hareket etmişti. Han ordusu ile 1298 Eylülünde (9 Zilhicce 697) Tebriz'den Bağdad kışlağına giderken Emîr-şâh'ı da yanında götürdü. Arap kaynaklarına göre 70,000 kişilik bir ordunun başında bulunan han'ın bu hareketinin hakikî gayesi Memlûklere karşı bir sefer yapmak idi. Zira Memlûkler bir kaç defa Mogollara ağır darbeler vurmuş; şimdi 1297 senesinde de Amid (Diyârbekir) i işgâl etmişler; Memlûkler Mogolların karakolu durumunda bulunan Ermenilerin beldelerini de Türkmenler ile istilâya girişmiş; Maraş da tekrar fethedilerek Türkmenler tarafından iskân olunmuştu[32]. İşte Gazan bu hâdiseler sebebiyle Memlûklere karşı sefere çıkıyor;

---

ni İl-tüzmiş hatun'a anlatmış; bu münasebetle Çelebi onun ziyâfetinde bulunarak İlhanî merkezinde bütün büyükleri dost yapmıştır. O, Mevlânâ Celâleddin'in: «Tatarlar'dan korkuyorsunuz. Ben iki yüz îman bayrağını onlara götürüyorum» gazelini okumuş; Han da bu zamanda Mogollar arasında îman bayrağını yükselttiğini ve bu gazelin kendisi için söylendiğini belirterek iftihar etmiştir.

[31] Aksarâyî, s. 235-239; Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 480.

[32] İlhanlı-Memlûk sınırlarında cereyan eden son mühim hâdise 1297 yılı Haziran ayında olmuştur. Mısırlılar nezdinde kalan ve Selçuklu emîrlerinden olan meşhûr Cacaoğlu Alâeddin kumandasında bir Suriye ordusu Diyârbekir bölgesine girmiş ve Amid'i işgâl etmiş; müslüman ve hıristiyan 12000 kişiyi esir alıp götürmüştü (Ebû'l-Ferec, *Chronography*, s. 509). Haleb vâlisi Emîr Seyfeddin el-Tabâhî de bir ordu ve Türkmenlerden mürekkep bir kuvvetle Kilikya'yı işgâl ve Maraş'ı fethetmiş ve Maraş tekrar Türkmen yurdu olmuştur (Nuveyrî, s. 326). Hatîr oğlu isyanı münasebeti ile Sultan Baybars'a gidip Memlûk devle-

Anadolu'da bulunan Sülemiş'i de buradaki Mogol askerleri ile bu sefere katılmağa ve Haleb'de kendisi ile birleşmeğe memur ediyordu. Fakat Baltu isyanını bastırmakta ve onu yakalayıp Tebriz'e götürmekte başlıca rolü olan Sülemiş, han'ın Baymcar'ı Anadolu'ya göndermesine çok kızmış ve sefere katılmamıştır. Zira o Gazan'ın kendi otoritesi için kuvvetli noyanları öldürdüğünü görerek sıranın kendisine geldiğini düşünüyordu. Bu sebeple Sülemiş Anadolu'da müstakil bir devlet kurmağa karar verdi. O Baycu Noyan'ın torunu olduğu için bu memlekette kendisini hak sâhibi sayıyordu. Akbal, Taş-timür ve diğer Mogol emîrlerini de kendi dâvâsına kazandı. Mogollara karşı Selçuklu sultan ve şehzâdeleri ile Türkmenlerin giriştiği mücâdelelerde hep yenilmiş ve ezilmiş bulunan Anadolu halkı şimdi Tatarların kendi aralarında çarpışmalarını ümidle takibediyordu. Sülemiş bu umumî psikolojiyi de kendi muvaffakiyeti için faydalı görüyordu. Bununla beraber bu Mogol kumandanı halk arasında sevilen bir kimse değildi ve bu sebeple Aksaray kadısı ile kardeşi Mü'min gibi bazı ileri gelenler dışında kimse isyana katılmadan harekete seyirci kaldılar.

Fakat Uc Türkmenleri ve hususiyle Karaman oğlu Güneri Bey ile kardeşi Mahmud Bey, Sülemiş'in isyanını fırsat bilerek, 1000 süvari ile onun teklifine katılmaya muvafakat ettiler. O Muhlisüddin Rûmî'yi de Mısır sultanı Laçin'e gönderip yardım istedi. Kaz-ova'da (Dânişmendili) Mogol askerleri de kendisine tâbi oldu. Mogol kumandanı memlekette işsiz ve ayak takımından *(runûd ve evbâş)* çok kimseyi de ordusuna aldı. Böylece askerlerinin mıkdarı 50,000'e bâliğ oldu ve bunlara çok pa-

---

tinde mühim mevkiler alan Selçuklu beyleri arasında Cacaoğlu Nureddin ile Sirâceddin'in olduğunu biliyorsak da (Baybars Mansûrî, s. 157) üçüncü bir Cacaoğlu bu münasebetle meydana çıkmakta veya bir isim değişikliği bahis mevzuu olmaktadır. Bundan bir yıl önce de 1296'da Diyârbekir bölgesinde Mogol Uyratlar bulunuyordu. Burada oturan Türkmenlere baskın yaparak onlardan sayısız mıkdarda koyun, sığır, at, katır ve deve almışlardı. Türkmenlerin şikâyeti üzerine Gazan Han bütün malların onlara iadesini emretti. Bunun üzerine Türkmenler ile Uyratlar arasında şiddetli bir çarpışma oldu; Han'ın elçilerini ve Türkmenlerden çok insan öldüren Uyratlar, ailelerini ve mallarını alarak, 10,000 asker çıkaran bir kalabalık hâlinde Suriye'ye kaçtılar. Başlarında Hulâgü'nün damadı Taragay bulunuyordu. Mulay Uyratlara mâni olmak istedi ise de onu bozguna uğrattılar. Memlûk sultanı Uyratları çok iyi kabûl etti ve Emîr Sancar onları Filistin sâhilinde yerleştirdi. Bunlar put-perest idi; Ramazan'da atların başını vurmak sûretiyle öldürüp etini yiyorlardı. Fakat bunlar burada İslâmiyeti kabûl ettiler. Hattâ Uyratlar'dan daha evvel müslüman olup şeyhlik mertebesine yükselen ve kerâmet sâhibi olarak tanınan Şeyh Ali el-Uyratî kabîlesinin müslüman olmasında âmil oldu ve emîrleri de Suriye ve Mısır'da mevkiler kazandılar (Ebû'l-Ferec, s. 508; Makrîzî, T, s. 708, 812; M. b. Ebî'l-Fezâil).

ra dağıttı. Memlûklerin kendisine gönderdikleri 20,000 süvarilik kuvvetin sancak ve boru sesleri ile Akça-derbend'e ilerlediklerini haber alan Sülemiş, artık kendisinden emin olarak, ilk önce, karşısında bulunan Bayıncar ve Boçkur noyanlara taarruz edip onları bozguna uğrattı ve öldürdü. Gazan Han Sülemiş'in isyanını öğrenince Suriye seferinden vazgeçti ve derhal döndü. Han, Kutluğ-şâh, Emîr Çoban, Mulay, Sütay ve Başgırd gibi kumandanlarla birlikte 35,000 süvarilik bir orduyu 16 Mart 1298 tarihinde Diyârbekir'den sevketti. Sülemiş hâkimiyetini genişleterek Sıvas'ı kuşattı. Fakat İlhan'ın ordusunun gelmekte olduğunu duyan şehir halkı bir ay mukavemet etti. Sülemiş Gazan Han'ın ordusunu Erzincan Akşehir'inde, 1298 Haziran başlarında, karşıladı. Lâkin savaş esnasında askerleri Han'ın ordusuna katıldı. Bu durumu gören Karaman oğulları da muharebe sahasını terk edip memleketlerine döndüler. Memlûk ordusu da henüz yetişmediği için Sülemiş yanında kalan 500 süvari ile Suriye'ye doğru kaçmağa mecbûr oldu. Kendisiyle beraber olan Akbal ve Hıtaylı Taş-timür esir oldu. Mogol kumandanı önce Şam'a, sonra da Kahire'ye vardı ve çok itibarla karşılandı.

Sülemiş Anadolu'da kalan ailesini kurtarmak için Sultan Laçin'in yardımını istedi. Sultan Halep emîri Seyfeddin Beg-timür kumandasında bir orduyu Sülemiş ile birlikte Anadolu'ya dönmeğe memur etti. Beg-timür ve Sülemiş 40,000 kişi ile Akça-derbend'e ilerlediler. Fakat burada Mogol ve Ermeni kuvvetleri ile vukubulan çarpışmada Beg-timür öldürüldü. Bununla beraber Sülemiş ciddî bir güçlükle karşılaşmadan yolûna devam etti. Türkmenler arasında bir kaynaşma oldu ise de vaziyeti emin görmediler; Aksaray'daki taraftarları da memnun olarak ileri hareketlerde bulundular. Sülemiş Eşref oğulları bölgesinde (Beyşehir, Seydişehir) hayli taraftara sâhip bulunmakla beraber bunları kâfi görmiyerek Ankara'ya hareket etti. Maksadının Kastamoni Türkmenleri olduğu gözüküyor. Fakat Ankara'da takibe uğrayınca ne kalmak ve ne de kaçmak imkânı bulamıyarak yakalandı. Emîr Çoban Bey ve Başgırd onu 1298 Eylûlünde Tebriz'e götürdüler. Sülemiş Tebriz meydanında fecî bir şekilde öldürüldü ve cesedi yakıldı[33].

---

[33] Aksarâyî, s. 239-245, 270-271; Reşîdeddin, *Tarih-i Gazanî*, s. 121-124; Nuveyrî, IV, s. 331b; Mafazzal bin Ebî'l-Fezâil, *en Nekc us-Sedîd*, s. 458-466; Makrîzî, I, s. 876-878; B. 'Aynî, XX, s. 156; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 39; el-Omeri, nşr. Fr. Taeschner, s. 27-28; Anonim, s. 93; D'Ohsson, IV, s. 200-203; B. Spuler, *İran Mogolları*, s. 110; Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, IA, VI, s. 320; Faruk Sümer, *Anadolu'da Mogollar*, s. 67-68.

4. Mâliyecilerin Soygunu, Emîr-şâh ve Sinop Begleri

Sultan Alâeddin, vezîri Lâkûşî ve emîrleri ile, Sülemiş'in isyanına katılmadı ve Gazan Han'a giderek sadâkat gösterdiler. Han sultanın bu sadâkatından çok memnun olarak onu uzun müddet yanında misâfir tuttu ve kendisini Mogol hânedânından bir prensesle de evlendirdi. Gazan Han sultana dönüşünde verdiği bir yarlığ ile Erzurum'dan Antalya'ya ve Diyârbekir'den Sinop'a kadar bütün Selçuklu Türkiye'sinin hâkimiyetini kendisine tefviz etti. Sultan Alâeddin, Han ile birlikte Diyârbekir ve Musul'da seyahat ettikten sonra onun müsaadesi ile Re's ul-ayn'de ayrılarak macerâlı bir yolculukla Konya'ya döndü. Mogolların itimadını muhafaza eden Mücîrüddin Emîr-şâh hem han'ın, hem de sultanın nâibi olarak tekrar makamını aldı. Bu yarlığa rağmen sultanın hâkimiyeti sadece hukukî olup fiilî bir mânâ ifâde etmiyor; onun ve devletin istiklâli mevcûd bulunmuyordu. İlhan'ın nezdine giden ve dörtlü malî idârenin başında bulunan şahıslar da derecelerine göre yarlığ ve *payza*lar alarak yine vazifelerine geliyor ve zulüm imkânını elde ediyorlardı. Bozulmuş nizâm ve karışıklıklar da kendilerine fırsat veriyordu.

Filhakika Mu'îneddin Mehmed Beyin soygunculuğu haddini aştı ve eskisinden daha fazla zulümler yaptı. Kastamoni'ye giderken Çankırı'ya uğrayan Mehmed Bey burada bütün zenginleri yağmaya başladı ve bir çokları da bu sebeple vatanlarını terk etti. Bu zenginler arasında Nusretüddin Çelebi'nin âkıbeti çok kötü oldu. Devrin büyüklerinden sayılan, hayır müesseseleri, fakirleri himâyesi, güzel ahlâkı ve kültürü ile herkesin sevgisini ve saygısını kazanan Nusret Çelebi, aynı zamanda, çok zengin bir kimse idi. Ahırında 700 atı, 10,000 davarı vardı. Toprak mahsulleri ve vakıflarının irâdı da yılda 10,000 dirhem (akçe, takriben 200,000 lira) tutuyordu. Mu'îneddin Mehmed, işte bu mühim ve «*aziz*» insanın bütün servetini yağma etti. Çelebi vatanını terk ederek Aksaray'a geldi ve Mogol kumandanı Sutay'a sığındı. Mücîrîddin Emîr-şâh'ın desteği ile Aksaray vâliliğine tâyin edildi ise de uğradığı felâket üzerine çok yaşamadı ve öldü.

Mehmed Bey çok para ve bu sâyede de çok asker toplayarak Konya'ya geldi. Burada da büyükleri ve zenginleri ağır vergi ve salmalar ile ezdi. Hattâ mukavemet edenlerden bazılarını da öldürdü. Nitekim servetleri yüzünden türlü belâlara uğrayan Asîleddin Müstevfî ve Mahmud Kâmil tazyiklere uğrayarak önce mallarını, daha sonra da hastalanarak hayatlarını kaybettiler. Muzaffereddin Tuğrâî kaçacak yer bulamadığı için Konya *Dâr üş-şifâ* (hastahane) sına sığındı. Bu mühim müessese I. Alâ-

eddin Keykubâd tarafından kurulmuş olup hastaları, malûlleri ve delileri tedâvi için bütün imkânlara sâhip idi. Mu'îneddin Mehmed Bey, Muzafereddin'i yakalamak için, bu müstahkem ve muhteşem medeniyet eserini yakmaktan bile sakınmadı[34]. Mehmed Bey bu soygun ve zulümleri yaptıktan sonra Kastamoni'ye hareket etti. O yolda Sivri-hisar'a varınca geçmiş ve gelecek yıllara aid vergileri de toplamıştı. Bu suretle büyük servetlere ve mühim mıkdarda askerlere sâhip olarak yoluna devam etti. Uc Türkmenlerinin taarruzu ile karşılaştı ise de onları bozguna uğratarak mallarını da ele geçirdi. Kastamoni'ye varınca burada ve diğer vilâyetlerde, bol para sarfı ile, çok asker toplayarak istiklâl dâvasına girişti. Bu sebeple de uhdesinde bulunan beldelerin hazine borçlarını ödemedi. Bunu yaparken de Uc vilâyetlerinin askersiz bırakılamıyacağını ve bu sebeple de Mogollara vergi verilemiyeceğini, mazeret olarak, ileri sürüyordu. Böylece o isyan hâlinde bulunduğu halde Gazan Han, Memlûklere karşı uğraştığı için, Anadolu ahvâli ile meşgul olamıyor ve memlekette de bu anarşi hüküm sürüyordu. Mogollar bir harekete girişmeden Mehmed Bey tehlikeli bir hastalığa tutularak öldü ve Mogollara karşı yapmak istediği mücâdeleye, bu sebeple, imkân bulamadı[35].

Aksaray ve Eyub-hisar vilâyetlerini uhdesinde bulunduran Rükneddin Pervâne de vergilerin tahsilinde umumî âsâyişsizlik ve soygun havasına göre hareket etti. Fakat bizzat kendisine miras kalan emlâkin bile yağma edilmesi ile yaptığı irtikâbların cezasını gördü. Toğaçar Noyanın isyanında Gazan Han'a gittikten sonra 1299 yılı I. Teşrininde Anadolu'ya dönen ve dörtlü idârenin şeriklerinden olan vezîr Cemaleddin bir yıllık ayrılışının cerimesini çıkarmağa uğraştı. Aksaraylı Kerimüddin bu soyguncular hakkında yazdığı ve bizzat bazılarına da gönderdiği hicviyeleri

---

[34] Konya'da *Dâr üş-şifâ-i 'Alâi* adını alan bu hasta-hâne'ye İzzeddin yerine Bürhaneddin adlı bir tabîbin tâyinine dair bir vesîka bize kadar gelmiştir (*Resmî vesîkalar*, s. 51). Diğer hasta-hâneler ve teşkilâtları için *Selçuklular tarihi*'ne (s. 250-252) bakınız. Nizâm ve âsâyişin bozuk olduğu zamanlarda zenginler para ve mücevheratlarını daha fazla gömüyorlardı. Bu sebeple zenginlerin işkence altında altun ve gümüşün saklı bulunduğu yerleri meydana çıkarıyorlar ve bu işkenceler bazan ölümlere sebep oluyordu.

[35] Aksarâyî, s. 247-250. Mogol zulmü altında ezilen Türklerin Mu'îneddin Süleyman Pervâne gibi büyük bir devlet adamının oğlu Mehmed Bey tarafından da cinâyetlere maruz kalması ibret vericidir ve maddî-manevî sukûtun ne derece olduğunu gösterir. Bu hâdiseler hakkında tek kaynak olmasına rağmen Aksarâyî'nin bu hikâyelerinin doğruluğundan şüpheye bir sebep yoktur ve Mogol devrinin umumî vasıflarına uygundur. Mehmed Bey'in para toplama hırsının Mogollara karşı bir mücâdele gayesi ile ilgili bulunması ve babasının da intikamını almak istemesi belki küçük bir mazeret sayılabilir.

kitabına dercederek devrin acı hâdiselerini ve manzarasını göz önüne sermiştir[36].

Şerefeddin Osman da mülkiyet hâline getirilen Mîrî arazinin vergilerini fâhiş bir meblâğ karşılığında iltizama almakla halkı ağır teklifler altında ezerek kendi menfaatlerini çıkarmayı düşünüyordu. Nitekim o 3000 *çiftlik* (bir çift hayvanın sürdüğünden fazla) arazi karşılığı Mogol askerlerine 300,000 *tagar*[37] zahire vermeyi taahhüd ile işe başladı; diğer vergiler *(müteveccihât)* bu hesaba dâhil değildi. Bununla beraber kendisine karşı mevcûd itimatsızlık ve zuhûru muhtemel zorluklar dolayısiyle her çiftlik için 100 dinâr hesabı ile 3,000,000 dirhem (akça) ödemesi kararlaştırıldı ve kendisine bu hususta altun damgalı berat verildi. Lâkin yine de vergiler tahsil edilememiş ve 50,000 Mogol süvarisinin erzak ve ihtiyaçları sağlanamamıştı. Zira Sülemiş isyanı bir çok yerlerin harap olmasına hayvanların yok olmasına ve tohum ekilememesine sebep oldu. Bu suretle 3000 çiftlik arazi orduyu besleyecek bir mahsulün elde edilmesine imkân vermedi[38].

Gazan Han, 1299'da neticesi pek muvaffakiyetli olmayan Suriye seferine çıkarken, Mücîrîddin Emîr-şâh'ı Anadolu'ya gönderiyor ve bu memlekette hüküm süren anarşi ve zulümlere de nihâyet vermek istiyordu. Emîr-şâh gelirken maliye (istîfâ) işlerini nizâma koymak için Şerefeddin Abdurrahman'ı yanında getiriyor; Sutay Noyan ve emniyetli memurlar ile birlikte Niğde'ye varıyordu. Bu vilâyet de Şerefeddin Osman'ın malî tazyikleri ile zulme uğramıştı. Birkaç yıldan beri Niğde'nin Andugı kalesine sığınan Kongur Türk bu havâlide eşkiyalığa başlamış ve kargaşalık yaratmıştı. Bu âsi yakalanıp hapsedildi ise de Mogol emîrlerine hizmeti geçtiği için kurtuldu. Aynı şekilde isyana girişen Lûlûve (Ulu-kışla) kalesi kütüvali (muhafızı) da teslim oldu. Sivri-hisar kalesine sığınan bir Türk cemaati de iki yıl kadar vilâyeti yağma ediyordu. Bu eşkıya Mücîrîddin Emîr-şâh'a ve Sutay'a atlar verip kurtulmak istedilerse de onlar bu teklife aldanmıyarak bu âsi *(yağı)* leri atıp kaleyi yıktılar; Aksaray'a vardılar[39]. Bu havâlide, Niğde hududundan, Kızıl-ırmak *(Ab-i Sıvas)* a

---

[36] Aksarâyî, s. 251-253.

[37] Türklerden Mogollara geçen «*tagar*», bugünkü dağar ve dağarcık kelimelerinin eski şeklidir. Verilen kayıdlara göre «bir tagar yüz men, her 10 kile bir tagar» eder (Aksarâyî, s. 145, not 6). Bu ölçüler hakkında «*Ortaçağda Türkiye iktisadî tarihi*» adlı neşredilecek eserimizde îzahlar vardır.

[38] Aksarâyî, s. 242-244, 278-279.

[39] Aksarâyî, Sivri (Sifri)-hisar'ı Niğde ile Eyyub-hisar arasında azım bir kale *(Hısn-i 'azîm)* olarak gösterir, ki bugünkü Sivri-hisar'dan başka merkezî Anadolu'da aynı isimde bir diğerinin varlığından haberdar değiliz.

kadar uzayan bölgeyi de Buğdın oğlu Bedreddin ile kardeşi, iki yıldan beri, 300 süvari ile, hükümleri altına almış ve yağma etmişlerdi. Bir takip olunca da müstahkem mevki olarak kullandıkları Hılîre mağaralarına sığınıyorlardı. Mücîrîddin Emîr-şâh onları askerî bir kuvvet ile bu mağaralardan çıkarmanın zorluğu karşısında meseleyi Aksaray'ın imam, şeyh ve diğer büyükleri ile müşâvere ederek onlara Buğdın oğullarını bir taahhüd ile buradan çıkarmayı, sonra da yemini nakzetmeyi düşündüğünü ve bundan günahkâr olup olmıyacağını sordu. Din adamları bu fesadı söndürmek maksadiyle (yeminin bozulmasında) bir günah varsa Allah Âhirette hesabını bizden sorsun» cevabını verdiler. Bunun üzerine Emîr-şâh ile Buğdın oğulları arasında, gidip gelen elçiler vasıtasiyle, Aksaray yakınında Sâlime kalesinin onlara iktâ olarak verilmesi kararlaştırıldı. Fakat bu taahhüde göre huzûra gelen iki kardeş öldürüldü ve yağma ile topladıkları mallar da hazineye devredildi[40].

Emîr-şâh Aksaray havâlisinde nizâmı kurduktan ve işleri yoluna koyduktan sonra Samsun'a hareket etti. Mu'îneddin Süleyman Pervâne'nin malikânesi olan Sinop'ta, bu zamanda, torunu Mühezzibüddin Mes'ûd hâkim bulunuyordu. Onun Sinop'ta ne zamandan beri hâkim bulunduğu bilinmiyor. Mes'ûd, şimdiye kadar, Mehmed Beyin oğlu sanılmış ise de, Bedreddin Aynî'nin bir kaydına göre, Baybars'ın Kayseri seferi esnasında Mısır'a giden Pervâne'nin oğlu Ali'nin oğlu ve Mehmed Beyin yeğenidir. Mes'ûd Bey Anadolu'da hüküm süren kargaşalıklardan faydalanarak beyliğin hududlarını genişletmeğe girişmiş; Bafra ve Samsun beldelerini ele geçirmiştir. Samsun vergilerini topladıktan başka burada mevcûd darphaneye *(dâr ud-darb)* de girerek basılmış ve basılmakta olan para ve gümüşleri aldı. Bu zamanda Sıvaslı marûf bir aileden gelen Rükneddin Râhat mültezim olarak Samsun'da bulunuyordu[41]. Mes'ûd Beyin Samsun'u işgâli üzerine Rükneddin gemiye binip *Canit* (Canik) ülkesine

---

[40] Aksarâyî, s. 253-256. Sâlime kalesi geçen hâdiselere göre Aksaray'a yakın bulunuyordu. Aksaraylı tarihçimiz bu kalenin kendi mülkiyetinde olduğunu yazar (s. 126, 306). Azîz Esterabâdî de onu Aksaray civarında, Eyyub-hisar'ı da Aksaray-Niğde arasında gösterir (*Bezm u Rezm*, s. 392, 398, 465). Bugün Aksaray'a bağlı Selime köyü vardır ve kalesinde mühim bir türbe bulunmaktadır.

[41] Bu aileden gelen Kemaleddin Ahmed bin Râhat'ın 1321 tarihli ve oğlu 'Alâeddin'in vakfiyeleri elimizde olup bunlar Sıvas'da *Dâr ür-râhat* adlı zâviye (tekke) hâlerine yapılmış vakfiyelerdir. Râhat oğullarından Ahmed'in oğlu Hattâb bu hânekâhın şeyhi idi ve çok hürmet kazanmıştı. Hacca giderken Şam'a uğramış ve dönüşte 1325 (725 Zilkaade) de Kerek'te ölmüş ve orada defnolunmuştur (İbn Hacer, *Dürer ül-kâmine*, II, s. 84-85). 'Aynî, Hac'dan dönerken, 669 yılında, Şam'da vukubulan bir selde çok mıkdarda Anadolu hacıları ve mallarını suların götürdüğünü kaydeder (*'İkd ül-Cumân*, Veliyeddin 2391, s. 568).

kaçtı. İşte Emîr-şâh bu hâdise dolayısiyle Samsun'a gitti ve bu sebeple Mes'ûd oradan Sinop'a çekildi.

Sinop, bu devirde, kara ve deniz yolları üzerinde çok mühim bir liman ve milletler-arası bir ticâret merkezi idi. Trabzon ve Kefe'ye giden gemiler Sinop'a uğradıkları gibi cenup-şimal ülkeleri arasında vukubulan kesif mübadeleler de bu ihraç ve idhal limanı vasıtasiyle yapılıyordu. Bu sebeple de Sinop'ta bir Ceneviz kolonisi yerleşmişti. Bu sırada bir Frenk donanması 1000 zırhlı asker ile limana gelip, alış-veriş bahanesi ile, şehre girdi ve anî bir hücumla Pervâne oğullarından Mes'ûd'u esir edip gemiye koydular ve Kefe'ye götürdüler. Mes'ûd bu esaretten ancak 900,000 dirhem (takriben 18,000,000 lira) fidye mukabilinde hayatını ve hürriyetini kazanarak Sinop'a döndü. Onun bu kadar büyük meblâğı ödeyebilmesi Mu'îneddin Mehmed Beyin bıraktığı miras ve paraya sâhip olduğunu teyid eder[42]. Mühezzibüddin Mes'ûd, Emîr-şâh ile anlaşmağa mecbûr kalarak Samsun'da aldığı paraları geri verirken ona damad olmak da istedi. Gönderdiği imam ve şeyhler vasıtasiyle bu evlenme teşebbüsü gerçekleşince onun 1299'dan sonra İlhanlılar ile de münasebetlerini düzelttiği anlaşılıyor[43]. 'Aynî'nin kaydına göre Mes'ûd Bey 1310'da Sinop hâkimidir; fakat ne zamana kadar yaşadığı veya hüküm sürdüğü belli değildir. Oğlu Gâzi Çelebi denizcilikte ve deniz savaşlarında müdhiş idi ve dünyaya yayılmış bir şöhreti vardı. Filhakika Gâzi Çelebi, Cenevizliler'den babasının intikamını almak için Trabzon hükümdarı ile ittifak yaptı. Zîra onlar Trabzon tersanesini de yakmışlardı. Müttefikler 1313 yılında Kırım sâhillerine ve Kefe'ye bir sefer yaptılar. Karadenizde düşman gemilerini avlamağa başladılar; Cenevizlilerin donanmasına karşı Kefe ya-

---

[42] B. 'Aynî'ye göre Baybars ile Mısır'a giden Pervâne'nin oğlu 'Alâeddin Ali *Dâr ül-'adl* (Dîvân-i mezâlim) emîri iken 709 (1309) yılında Kahire'de ölmüş olup Sinop kalesinde oturan Mes'ûd'un kendi oğlu olduğunu söylemiştir (*'İkd*, XXI, s. 202). Halbuki Mes'ûd bugüne kadar amcası Mehmed'in oğlu sanılmıştır, ki bunun bir yakıştırma olduğu muhakkaktır (Ahmed Tevhîd, T O E M, I, s. 254-257; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 148). Mu'îneddin Pervâne'nin bu oğlu Mogollara karşı mücâdele ettiği için Mısır'da kalmış ve Türkiye'ye dönememiştir. Böylece Mes'ûd'un amcası Mehmed Bey'in 1298'de ölümünden sonra meydana çıktığı gözüküyor. Bununla beraber Mehmed Bey'in Sinop ile bir münasebeti hakkında bir kayda da rastlanmamış ve belki bu da Sinop mâlikânesinin Pervâne'nin oğlu Ali'ye ve torunu Mes'ûd Bey'e irs ve intikal ettiği ihtimali ile ilgili olmuştur.

[43] Aksarâyî, s. 256-257. 'Aynî'ye (gös. yer) ve Ebî'l-Fidâ'ya (*Takvim ül-buldân*, nşr. M. Reinaud, Paris 1840, s. 393) göre Mes'ûd Bey Cenevizliler tarafından 1299'da esir edilip Avrupa'ya götürülmüştür. Fakat Aksarâyî'ye uygun verilen tarih Mes'ûd'un Kefe'ye götürülmesinin daha isabetli olacağına delâlet eder.

kınlarında yapılan bir taarruz ile onları ağır kayıplara uğrattılar. Fakat Gâzi Çelebi Rumlar ile bozuşunca 1319 yılında Trabzon'a karşı da taarruza geçti ve şehirde yangınlar çıkardı. Bu hârikulâde denizcinin asıl intikamı Sinop'a girmek isteyen Cenevizlilere karşı oldu ve onları 1322 yılında perişan etti. Gerçekten Gâzi Çelebi Ceneviz donanmasını, başlıca reislerini esir etti; tayfaları ile bir kısmını hapse attı; bir kısmını da öldürdü; kurtulanlar da memleketlerine döndüler. Ölümünden bir kaç yıl sonra Sinop'u ziyâret eden meşhûr seyyah İbn Batûta Gâzi Çelebi'nin denizde kazandığı zaferlerin destânlarını, cesâret ve kahramanlıklarına dair menkıbeleri dinlemiş; Sinop limanını dolduran düşman gemilerini ve içlerindeki insanları nasıl esir aldığını anlatmış; nihâyet atından düşerek öldüğünü yazmıştır. Sinop'ta bulunan kısa bir mezar kitâbesi «burası 722'de ölen Mes'ûd'un oğlu Gâzi Çelebi'nin mezarıdır» ibaresini ihtiva eder[44].

5. Vezîr Nizâmeddin'in Zulmü ve Sultan'ın Sukûtu

İlhanlı devleti Anadolu'da vergi nizâmını sağlamak maksadiyle vezîr Nizâmeddin Yahya'yı bir yarlığ ile gönderdi. O araziyi yeniden ölçüp vergileri tâyin etmek, yazılmamış yerleri bulmak, diğer irâd kaynaklarını meydana çıkarmak ve başka gerekli kanunları koymak vazifelerini yapacaktı. Nizâmeddin Yahya bu kadar mühim işleri görmek için yanında Horasanlı, Nişapurlu, Azerbaycanlı, Sâveli, Kuhistanlı, Kırımlı ve İsfahanlı olarak memur, kâtip, tahsildar gibi çok kimse vardı. Vezîr gelirken, Sülemiş'in tuzağına düşmemek için Gazan Han'a giden Sultan Alâeddin ile Erzincan'da karşılaştı. Nizâmeddin Erzincan'da bir *çift* öküz ile sürülen arazi için bir dinar yerine on dinâr ve iki üç bin dinârlık yerlere de 50,000 dinâr vergi koyup tahsil etti.

Vezîr Sıvas'a varınca Kızıl adlı bir sarrafı, düşük ayârlı gümüş parayı piyasaya sürdüğü bahanesiyle, 15,000 dinâr altun cezaya çarptırdı. Amasya'da vezîrlerden Tâceddin Pervâne'nin evlâdlarını borçlu gösterip onlardan cebren 8,000 dinâr müsadere etti. Tokat'ta Kadı Sadreddin'in emlâk ve terekesine mukabil ailesinden 20,000 dinâr para ile 20 kıymetli kitap aldı. Hattâ Emîr-şâh'ı, Rükneddin Pervâne'yi ve diğer emîrleri de

---

[44] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, s. 485, 551, II, s. 98; İbn Batûta, I, s. 356; Şâkir Ülkütaşır, *Türk tarih ve arkeologya dergisi*, V (1949), s. 147. Ceneviz gemileri ve mürettebatının esaretine dair W. Heyd'in verdiği 1324 tarihi mezar kitâbesine uymamaktadır. Mes'ûd Bey Mu'îneddin Pervâne'nin torunu olduğu halde bu isim Hammer'den beri yanlış olarak Sultan Mes'ûd sanılmıştır.

100,00 dirhem ödemeğe mecbûr kıldı. Mu'îneddin Pervâne'nin kızına suç isnad ederek onu da 70,000 dirheme mahkûm eyledi. Diğer şehir ve vilâyetlere gönderdiği müteahhid (mültezim) ler de tasallutlara girişerek her çiftlik araziden 10,000 dirhem vergi tahsil ettiler. Nizâmeddin Yahya Aksaray'a gelince orada da soygun ve zulümleri tekrarladı. Vezîrin yanında bulunan Müstevfî Şerefeddin Abdurrahman bu haksızlıklara dayanamadığı ve nâmusunu kurtarmak istediği için ondan uzaklaşıp Samsun'da bulunan Emîr-şâh'ın yanına gitti. Fakat Nizâmeddin arkasından Horasanlı Belek Rindî adlı bir kimseyi Samsun'a gönderip bir fırsatta Abdurrahman'ı geceleyin uyurken öldürttü. Bu hâdise Emîr-şâh'ın adamları, vilâyet memurları ve bu şehirde oturan Frenk kolonisi arasında gazap ve heyecan yarattı. 2 Haziran 1300 (22 Ramazan 699) tarihinde vukubulan bu katl üzerine Samsun yolları ve ormanları aranarak katil yakalandı ve parçalandı.

Bu sene hüküm süren şiddetli kuraklık ve kıtlık dolayısiyle buğdayın mudu 50 dirheme bulunamıyor; Aksaray'da insanlar açlıktan ölüyordu. Bu münasebetle Kerimüddin Aksarâyî bir manzûmesinde: «Kıtlık halkın kanını akıttı ve Dîvân (hükümet) ın zulmü de memleketin malını hebâ etti» diyerek acıklı durumu ifâde eder. Nitekim Niğdeli Kadı Ahmed de bu yıl (699 senesi) vukubulan kıtlık ve çekirge âfetinin ehemmiyetini belirtir. Böylece Mu'îneddin Pervâne'nin ölümünden sonra Anadolu halkı devamlı olarak zulüm, soygun ve felâketlerle karşılaştı. Türk beyleri Nizâmeddin Yahya'nın bu zulümlerini nihâyet Gazan Han'a arzettiler. Şerefeddin Abdurrahman'ın oğulları da babalarının kanını aradılar. Anadolu'nun her tarafından gelen şikâyetçiler bütün hâdiseleri yargu'da meydana koydular ve Nizâmeddin de öldürülerek cezasını buldu[45].

Sultan Alâeddin Keykubâd Sülemiş isyanına katılmamak maksadiyle Tebriz'e gitti; Han'ın damadı olarak orada uzun müddet kaldıktan sonra memlekete döndü. Yanında Karahisarlı Kadı Mecdeddin yerine Alâeddin Sâvi vezîr, Nâsirüddin Muhammed müstevfî, Şerefeddin Hamza müşrif olarak geliyordu. Bütün hâdiseler karşısında şahsiyet ve dürüstlüğünü muhafaza eden Emîr-şâh da nâiblik makamını muhafaza etti. Sultan Alâeddin ve emîrlerinin de umumî havaya ve malî ihtiyaçların baskısına göre hareket etmeleri ibret vericidir. Filhakika Aksarâyî'ye gö-

---

[45] Aksarâyî, s. 257-260, 264-269, 275-276, 293; Kadı Ahmed, s. 307. Son müellif bu kıtlıktan kitabının yazılış tarihi 733 (1333) yılına kadar Anadolu'da geçen ıztırap ve felâketlerin yazılması için on ciltlik bir eserin bile kâfi gelmeyeceğini, bununla beraber kendi ailesinin hiç bir açlık çekmediğini anlatır.

re Diyârbekir'den Harput'a gelen Sultan'ın maiyeti de cebrî tahsilâta giriştiler. İlim ve fazileti ile tanınan şehrin kadısı Seyid Mecdeddin'in 500,000 dirhem parasını ve malını zorla aldılar. Artık bir Selçuklu sultanı da Mogol devri irtikâblarına bulaşıyordu. Malatya'ya geldikleri zaman Emîr Şahâb Dîvânî'ye de aynı muameleyi revâ gördüler. Sultan ve hakanlara elçi olarak gidip gelmiş; dirayet ve maharetini göstermiş bulunan bu seksenlik ihtiyar misâfirleri şehrin yakınında hediyelerle karşılamıştı. Fakat bu mümtaz adamı da 40,000 altun ödemeğe zorladılar. Malatya vâlisi olan oğlu Kutbeddin babasının bu baskı neticesinde ölümü üzerine isyana mecbûr kaldı. Nitekim o müsadereye gelen memurları bizzat soyup ellerinde bulunan paraları aldı ve kendilerini çıplak bir hale getirdi. Bu hâdise sultan ve maiyetinin, asker toplayarak, Malatya'yı kuşatmalarına sebep oldu. Bununla beraber Emîr Kutbeddin'in müdafaası sâyesinde Malatya'ya giremediler. Burada bir şey elde edemeyen sultan ve etrafı Divriği'ye gelince bu şehirde yaşayan zengin bir hıristiyanı da işkenceye tâbi tutarak nakıd ve mal olarak her şeyini aldılar. Sıvas'ta at ve top oyunları, eğlence ile Ramazan'ı geçirdiler ve orada da para topladılar. Sıvas'tan Tokat'a gönderdikleri Şerefeddin Hamza Dânişmend-ili'nde vergi adı altında salmalara ve müsaderelere girişti; halk evlerini terk etmeğe başladı. Kerimüddin Mahmud Aksarâyî Nizâmeddin Yahya'dan sonra Şerefeddin Hamza'nın da zulümlerini şiir ve hicviyeleri ile anlatır; Anadolu'nun ızdıraplarına tercüman olur[46].

Bu durum karşısında Mücîrîddin Emîr-şâh ve vezîr Alâeddin Sâvî Anadolu'da Mogol askerleri kumandanı Abışga Noyana şikâyet ettiler; o da keyfiyeti Gazan Han'a bildirdi. Mevlevî kaynakları Abışga Noyan'ın adâleti ile tanındığını ve bu zulüm devrinde «*Köse Peygamber*» lâkabı aldığını, hattâ Mevlevî olduğunu rivâyet eder[47]. Gazan gönderdiği bir yarlığ ile Abışga Noyan'ın müsaadesi olmadan Sultan Alâeddin'in bir iş yapmamasını, yaylak ve kışlakta onun yanında bulunmasını emretti. Mogol kumandanı, bu emir üzerine, adamlarını Sıvas'a gönderip Sultanı kendi karargâhı olan Yabanlu'ya getirtti[48]. Bununla beraber Abışga No-

---

[46] Aksarâyî, s. 278-285.

[47] Eflâkî, *Menâkıb*, s. 818-819.

[48] Kayseri-Elbistan arasında bulunan bu ova *Yabanlu Pazarı* olarak meşhûr idi. Zîra Türkiye-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan bu pazarda yıllık panayırlar kurulur; Şark-Garp, Şimal-Cenup bütün ülkelerden gelen tâcirler burada mallarını mübâdele eder ve milletler-arası bir ticaret yapılırdı. Selçuklu Türkiyesi Pazar (panayır-*foire*) ları hakkında «*Ortaçağda Türkiye iktisadî tarihi*» adlı eserimiz çıkıncaya kadar şimdilik *Selçuklular tarihi*'ne (s. 269-270) bak.

yan sultanı Ala-kilise'de karşıladı ve ona kendi karargâhına bir fersah mesafede bir otağ kurdurdu[49]. Adâletin icrası için de Şerefeddin Hamza ve Nâsirüddin Müstevfî'yi öldürdü. Koca Selçuklu hânedânının bu zavallı evlâdı Abışga, Emîr-şâh ve vezîr Alâeddin Sâvî'den kaçıp hürriyetine ve saltanatına kavuşmak için Konya'ya varmak istedi. Hattâ etrafının tesiri ile hazinelerini bırakıp gizlice yola çıktı. Sıvas yolundan süratle Ürgüp'e vardı. Yakalanmak tehlikesi ile karşılaşınca da bir kaç kölesi ile Ürgüp mağaralarına sığınırken yakalandı ve Abışga Noyan'ın yaylağına götürüldü. Sultan oradan da Kadı Mecdeddin Atabeg ile Gazan Han'a gönderilip diğerleri öldürüldü. Sultan kaçınca hazinesi yazıldı. Bu münasebetle altun hokka, altun işlemeli kemer, eyer takımları, başlık ve ibrişim eşya tesbit edilmiş ve şaşkınlıktan altun yerine bazı âdi eşyayı götürdüğü anlaşılmıştır[50].

Gazan Han Selçuklu sultanını yargu'da muhakeme edip idam kararı veriliyordu. Fakat şehzâde Hulâcü'nün kızı olan zevcesi, kocasını ölümden kurtardı. Sultan Alâeddin 701 (1301/2) de İsfahan'a gönderilip orada kendisine tâyin edilen maaşla yaşadı. Çağdaş müellif Niğdeli Kadı Ahmed Sultan Alâeddin hakkında Kerimüddin Aksarâyî gibi sert tenkidlerde bulunmaz; emîrlerin buhtanlarına uğrayarak götürüldüğünü, ölünceye kadar İsfahan'da kaldığını ve nihâyet büyük Selçukluların türbesinde defnedildiğini söyler[51]. III. Alâeddin Keykubâd'ın kısa süren bu saltanatına rağmen onun adına Antalya, Lûlûve (Ulu-kışla) ve Süleymanşehr (Beyşehir) de 699, 700, 701, 702 yıllarında basılmış paralar bize kadar gelmiştir[52]. Alâeddin Keykubâd'ın bu sukûtu üzerine Gıyâseddin Mes'ûd 1302 yılında ikinci defa Selçuklu sultanlığına getirildi. Abışga Noyanın yanında «*Uluğ Bitikçi*» olarak hizmet eden vezîr Alâeddin Sâvî yeni sultanın da vezîrliğine tâyin edildi. Sultan Mes'ûd Musul yolu ile Konya'ya gelip tahta çıktı ve bir müddet sükûn içinde yaşadı. Câhi-oğlu 703 (1304) yılında Develü hisar[53] kalesini işgâl edip isyan edince Sultan

---

[49] Bugün Şarkışla'ya bağlı Ala-kilise köyü bahis mevzuudur ve köyün o zamanda mevcûdiyetini gösterir.

[50] Aksarâyî, s. 286-290.

[51] Aksarâyî, s. 291; Kadı Ahmed, s. 301.

[52] Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-i İslâmiyye*, s. 343-348, 352, 354; F. Sümer, aynı makale, s. 70-71. Sultanın düşüşünden sonra para kalıplarının muhafaza olunarak tekrar sikke basıldığı anlaşılıyor. Bu sebeple de onun 702 (1302) de hukukan sultan bulunduğu mânâsı çıkarılmamalıdır.

[53] Aksarâyî bu kaleyi Aksaray ile Niğde arasında (s. 294), *Bezm u Rezm* de Aksaray'a yakın göstermekle (s. 472) bugün Kayseri'ye bağlı Develi-hisar'dan başka bir yerin bahis mevzuu olduğu anlaşılıyor.

Mes'ûd Abışga Noyan ve vezîr Alâeddin ile birlikte varıp bu kaleyi kuşattılar; mancınıklarla bir ay döğdüler ise de Gazan Han'ın ölüm haberi üzerine 703 Şevval'inde (1304) muhasara kaldırıldı[54].

6. İrencin ve Bulargu

Gazan Han'ın yerine İlhanlı tahtına Sultan Muhammed geçince (1304—1316) Anadolu'da hüküm süren bozuk nizâmı düzeltmek için İrencin Noyan'ı 1305 Temmuzunda bu ülkenin asker *(çerik)* leri kumandanlığına tâyin etti[55]. Şemseddin Ahmed Lâkûşî de tekrar vezîr olarak Emîr Ağaçeri ile Anadolu'ya gönderildi. Şerefeddin Müsâfir de 1304'de yazılmamış vergileri meydana çıkarmak maksadiyle geldi. İrencin Noyan Ağaçeri'ye yüz vermediği ve o da Han nezdinde bir destek bulamadığı için onu Anadolu'dan ayrılmağa mecbûr etti[56].

Karamanlılardan kaçan Memreş adlı bir Türk beyi Aksaray civarında, Konya yolunda, büyük Sultan hanına (Alâeddin Kervansarayına) sığındı. Burada vukubulan mücâdelede kervansarayın burclarından ikisi harap oldu. Büyük kervansaraylar yolcuların ihtiyaç ve istirahatleri için olduğu kadar zengin kervanların emniyeti bakımından da mühim ve müstahkem mevkiler idi. Bu harabî ve âsâyişsizlik sebebi ile Konya-Aksaray arasında beynelmilel yol tamamiyle âtıl kaldı. Kerimüddin Aksarâyî Gazan Han'ın yarlığı ile bütün Selçuklu vakıfları nezâretine *(Tevliyet-i evkaf)* tâyin edildiğinden kervansarayın bu iki burcunu vakıf iradı karşılığı olarak 10,000 dirhem sarfı ile tamir ettirdi ve bu sâyede yol eski revnakı ile işlemeğe başladı. Fakat bu sefer İlyas adlı bir bey de Mogollara karşı bu kervansaraya sığındı. İrencin İlyas'ı yakalamak için 20,000 asker ile burasını kuşattı. Mancınık, *arrâde*, ve *neffâte* gibi taş ve ateş atan muhasara vasıtaları ile iki ay, geceli gündüzlü, savaştı ise de kervansarayı düşüremedi ve İlyas'ı da yakalıyamadı. Mogol ordusu bu muvaffakiyetsizliğe uğrayınca İrencin mes'uliyeti hanı tamir eden Kerimüddin Aksarâyî'ye yükledi. Burada öldürülen her Mogol askeri için onu 6000 dirhem (akça) tazminata mahkûm etti. Bu münasebetle Aksarâyî: «Gariptir, ki imâr İslâmın şartlarındandır. Evkaf nâzırı için harabî suç iken İrencin devrinde tersine tâmir suç sayılmıştır. Bu da zamanın nâdir ve garip hâdiselerinden biridir» demekten kendini alamaz[57]. Bu hâdise

---

[54] Aksarâyî, s. 294-295.

[55] Abdullah Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, Ayasofya 1443, s. 155b. Bu Mogol emîrinin adının İrencin şeklinde okunuşunu İbn Hacer hareke ve tarifi ile, belirtmiş olduğundan (*Dürer ül-kâmine*, I, s. 430-431) bu imlâ ile yazılmıştır.

[56] Aksarâyî, s. 299, 300, 302-303.

[57] Aksarâyî, s. 304-305, 399.

müstahkem ve muhteşem kervansarayların ve *Dâr üş-şifâ* (hastahane) ların emniyet ve müdafaa bakımından da ne derece mühim olduğunu ve âsilerin neden bu binalara sığındıklarını gösterir[58]. Böylece İrencin de Anadolu'da vazifesine garip bir hâdise ve zulüm ile başlıyordu.

Mogol kumandanı Şektur'un oğlu olan Oktay da Aksaray *incü*lerini idâre için geldi. Fakat o da Ağaçeri gibi İrencin'den yüz bulmadığı için Azerbaycan'a dönmeğe mecbûr kaldı. İrencin Aksaray büyüklerinden Ali Paşa ve kardeşi Ahi Ahmed'in emlâkine dokunmadı ise de bu şehrin müfsidlerinden Şen-git onları Mogol emîrine düşman gösterdiğinden o öldürülmelerine emir verdi. Bu durumda Aksaray meydanında iki taraf mensupları arasında savaş başladı; süvari ve piyâdeler arasında yaralananlar oldu. Aksaray *Dâr üş-şifâ*'sına sığınan Şen-git oğlu «Tatar askerleri geliyor» propagandasını yapınca Ali Paşa oradan ayrılıp Sâlime kalesine sığındı. Fakat Şen-git oğlu Aksaray kadısı Mecdeddin Merendi'nin torunu ile gidip Ali Paşa'yı kandırdı; kaleden çıkardı ve bir kaç adamı ile birlikte onu öldürdü. Şeyh Cemaleddin Hacı Hâmûş 100 yaşında muhterem bir insan idi. O da Aksaray karışıklıklarından kaçarak Sâlime kalesine sığındı. Şen-git oğlu onu da oradan çıkartıp 12,000 altununu aldıktan sonra öldürdü. İrencin Noyan'a dayanan ve ona para hazırlayan Şengit oğlu Aksaray'da Ahi Ahmed, Şerefeddin Hoca Ömer, Hoca Yakut, Hacı Yusuf, Ferhad Tîr-başı, Saruca Müşrif ve diğer mühim ve zengin kimseleri de, şehrin ayak takımı vasıtası ile, öldürüp servetlerine kondu[59].

Sultan hanına elli askeri ile sığınan Memreş oğlu, Karamanlılar ile mücâdele ettiği için, Mogol emîri Sutay tarafından korunuyor ve onun müsaadesi ile Eyyub-hisar kalesinde oturuyor idi. Şen-git oğlu halka bir zararı olmayan bu bey üzerine yürüdü; fakat kaleyi alamadı. Bir müddet sükûn hasıl olunca Memreş oğlu şehre geldi. Fakat Şen-git oğlu İrencin'i, Ali Paşa aleyhinde olduğu gibi, ona karşı da iftiralarla hazırladı. Memreş oğlu yalnız kaldığı bir zamanda câmie sığındı. Şen-git oğlu câmii yakarak onu oradan çıkartıp öldürdü. Eyub-hisar'a giderek mallarını yağma etti. Onun nâib ve mutemedlerine işkence yaparak kalede gömülü bulunan altun, gümüş ve 300,000 dirhem parasını çıkarttı ve iki katır yükü ile İrencin'e götürdü. Bu zulümler karşısında Aksaray büyüklerinden, imam ve şeyhlerinden ve maktullerin oğullarından mürekkep 500 kişi

---

[58] Bu münasebetle *Selçuk Kervansarayları* (Belleten XXXIX (1946), s. 477-478) adlı makalemize bakınız.

[59] Aksarâyî, s. 305-307. Ali Paşa ve Karaman oğlu Paşa Musa adlarında meydana çıkan «*Paşa*» ünvanı, onun «Başağa»'dan geldiği hususu ve diğer misaller için bizim *Resmî vesîkalar*'da îzahat verilmiştir.

Yabanlu yaylağında bulunan Mogol kumandanına gidip şikâyette bulundular. Fakat Şen-git oğlu da İrencin'i, hediye ettiği mallar ve kandırıcı sözler ile, elde tuttu ve şikâyetçi kafile üzgün bir halde elleri boş Aksaray'a döndü[60].

İrencin Anadolu'ya gelirken akrabası olan Bulargu da Ermeniler üzerine kumandan tâyin edildi. Çok samimî bir Müslüman olan Emîr Bulargu Ermeni kıralına aid Sîs (Kozan) ve Ayas (Yumurtalık) şehirlerini kendisine kışlak yaptı. Dindarlığı sebebiyle de Abbasî Halîfesi Me'mun'un Adana ve Misis'de inşâ ettiği sûrlar ve binalar dolayısiyle bu beldelerin Müslümanlara aid bulunduğunu ve Ermenilerin bu bölgeye bilâhare yerleştiğini ileri sürüyor. Halîfe'nin kızı Aişe'ye aid bir türbe *(kümbed)* yi ziyâret edince burasının domuzlarla kirletildiğini görüyor ve bu münasebetle de Ermenilere çatıyordu. Bulargu ilk kışı Ayas'da geçirirken mühendis ve ustalar getirerek bu şehirde bir câmi inşâ etti ve onu rengârenk nakışlar ile ve Anadolu (Rûmî) halıları ile süsledi; altun ve gümüş kandiller ile aydınlattı. İmam ve müezzinler tâyin ederek Kur'an ve ezan sesleri yükseldi. Bulargu Selçuklular zamanında olduğu gibi, kıralın paytahtı Sîs'de de bir câmi inşâsına girişti. Ermeni kıralı sultanlar nâmına okunan hutbeyi put-perest Mogollar devrinde yasak etmişti. Ermeniler Selçuklulara olduğu gibi Mogollara da haraç veriyor ve onların yardımı ile Memlûkler ile de savaşıyorlardı. Fakat Memlûkler Mogolları bir kaç defa mağlûp eyledikleri ve Ermenileri de, sık-sık, tenkilde bulundukları için arasıra da Mısır sultanına vergi ödeyorlardı. Kıral Hetum, Han'a Mısırlılar'ın taarruzları karşısında himâye göremediği ve haraç verdiği için de şikâyet ediyordu.

Bulargu, İrencin ile birlikte Han'a gidince icrâatından dolayı tasvip gördü ve nüfûzları arttı. Fakat kıral Hetum Mogol kumandanının islâmî faaliyetlerine tahammül edemediğinden onu Memlûkler ile birleşme gayreti ile suçlayor; Olcaytu Han'a bu hususta çeşitli haberler bildiriyor ve iftiralarda bulunuyordu. Bu fesad ve tahrikleri öğrenen Bulargu Ermeni kıralını ve beylerini Anazarba sûrları altında öldürdü. Bu durumda ışıldaklarla bütün kalelerde Ermenilere hücum işareti verildi. Bulargu Anadolu'ya çekilmeğe mecbûr oldu ve Sıvas'ta İrencin ile birlikte kaldı. Ermeni prensi Oşin İlhan'a gidip Bulargu aleyhinde şikâyetlerde bulundu.

---

[60] Aksarâyî, s. 307-309. Karaman oğlu Ali Bey'in Niğde'de inşâ ettiği câmi ve medreseye aid 810 tarihli vakfiyede Memreş oğlu Ali Bey'e aid bir mülkün mevcûdiyeti bu ailenin menşei ve memleketi ile alâkalıdır. Bu zengin vakfiye, İ. H. Uzunçarşılı tarafından Vakıflar dergisinde neşredilmiştir (II, s. 52).

Yargu'da yapılan muhakemede Bulargu 1307'de idam edildi. Başka bir rivâyete göre idamı dönüşünde Sıvas'ta yapıldı, ki bu da onun böyle bir mahkûmiyetten haberi bulunmadığına delâlet eder. Nitekim Bulargu orada Ermenilere karşı bir sefere hazırlanıyordu. Bu rivâyetlere göre onun bir idareci olarak fazla ileri gittiğine hükmetmek yerinde olur. Olcaytu Han Oşin'i kıral tâyin ederek memleketine gönderdi. Bu esnada Tebriz'de bulunan İrencin de Anadolu'ya dönüp Niksar'da kışladı. Burada halkı ağır vergilerle ezdiği için emlâk sâhipleri evlerini terk ettiler. Böylece burada da harabî baş gösterdi. İrencin Noyan'ın bu zulümleri hakkında Mevlevî kaynaklarında bir işaret yoktur. Bilâkis Sultan Veled'in İrencin ile bazı dinî meseleler üzerinde görüştüğüne ve bu sâyede Mevlevî ve hattâ müslüman olduğuna dair kayıdlar varsa da bu hususları tepyid etmek mümkün değildir[61]. Halbuki İrencin Noyan'ın Türkiye'de yaptığı zulümler o derece haddi aşmıştır, ki Anadolu'da cereyan eden hâdiseler hakkında çok kısa malûmat veren Mogol (İran) kaynakları bile bu zulümleri teyid etmişlerdir. Bu husus aşağıdaki bahisde daha açık olarak görülecektir.

7. Karamanlılar Konya'da, Çoban Bey'in Anadolu Seferi

Uc Türkmenleri Sultan Baybars'dan beri Memlûk sultanları ile dostâne münasebetlere girişmiş ve fırsat buldukça onlarla birlikte tarihî düşmanları olan put-perest Mogollara karşı bazen müşterek, bazen de müstakil olarak mücâdele etmişlerdi. Memlûklere karşı bir türlü zafer kazanamıyan Mogollar Anadolu'nun şark hududlarında daima onlarla savaşıyorlardı. Mogollar Memlûklere karşı bir kaç defa intikam teşebbüslerine girişmişlerse de hemen her defasında mağlûp olmuşlardı. Sultan Muhammed Olcaytu Han'ın 1312 yılında muvaffakiyetsiz bir sefere başla-

---

[61] A. Kaşâni, *Tarih-i Olcaytu*, s. 158b, 169b-171b; Vassâf, s. 369-370; Baybars Mansûrî, s. 253b-254a; Ermeni Sempad, *Documents armeniens*, I, s. 664; Aksarâyî, s. 309; Makrîzî, II, s. 38; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 56; İbn Hacer, *Dürer ül-kâmine*, I, s. 431; Eflâkî, *Menâkıb*, s. 797; D'Ohsson, IV, s. 537; F. Sümer, s. 74-76. Ermeniler Mogollara tâbi olarak kendilerini Memlûklere ve Karamanlılara karşı müdafaa ediyorlardı. Bununla beraber Memlûk Türklerinin Mogollara ve kendilerine karşı zaferler kazanması dolayısı ile Mısır sultanına, sık-sık, harâc gönderiyorlardı. Nitekim 1306 yılında Kahire'ye 600,000 dirhem para ile kumaş, at nalı ve başka şeyler ödemişlerdi (M. Ebî'l-Fezâil, s. 622). 1308'de gönderilen harâc yükleri içinde mücevherât, murassâ bir altun leğen ve 1310 yılında da mücevherle murassâ billûr ibrik ve yine altun leğen bulunuyordu (Makrîzî, II, s. 43, 86).

ması Karaman oğullarına yeni bir fırsat vermişti. Bu sırada İrencin Noyan'ın zulmü altında ezilen Selçuklu Anadolu'su halkının ıztırabı da Karamanlıların istilâlarına cesâret veriyordu. Filhakika Aksarâyî'yi teyid eden A. Kaşânî'ye göre İlhanlı paytahtına rüzgâr sürati ile gelen elçi Karamanlılar ile diğer Uc Türkmenleri geniş bir istilâya teşebbüs ettiler. Hususiyle Karaman oğulları sayısız askerleri ile tekrar Konya'yı işgâl ettiler. Zira «Emîr İrencin Anadolu'da çok zulüm yaptığı ve çeşitli tecâvüzlerde bulunduğu için onların hareketi bütün memleketi kargaşalık içinde bıraktı». Türkiye'de Mogol hâkimiyetinin çökmekte olduğunu gören Oacaytu Han İrencin'i geri çekerken büyük Emîr Çoban Beyi 1314'de Anadolu'ya gönderdi.

Çoban Bey ordugâhını Karanbük'de[62] kurup bütün Türkmen beylerini huzûruna gelmeğe ve itâate dâvet etti. Borgulu'dan Hamîd oğlu Feleküddin Dündar Bey, Karahisar'dan Sâhib Ata'nın torunları, Beyşehir'den Eşref oğlu, Kütahya'dan Germiyan beyleri, Kastamoni'den Süleyman Paşa (Candar oğlu) ve Sîs'den Ermeni kıralı hediyelerle gelip itâatlerini arzettiler. Fakat Türkmenlerin en şiddetli ve kuvvetlisi olan Karaman oğulları «askerlerinin çokluğu, kalelerinin müstahkem olması ve gururları» dolayısiyle Çoban Bey'in dâvetine itibar etmediler ve bir temsilci dahı göndermediler. Çoban Bey bu durumda Konya'yı ellerinde tutan Karamanlılar üzerine yürüyerek paytahtın önünde ordugâhını kurdu. Şehrin kapılarını kapayan Karaman oğulları ne itâate ve ne de muharebeye hazır görünüyordu. Çoban'ın ordusu kudretli olduğu ve Anadolu'da çekirge istilâsı büyük bir kıtlık yarattığı için Karamanlılar şehirde kalmaktan ve savaştan kaçınıyorlardı. Bu sebeple elçi teatisi ile Çoban Bey'i oyalamaya giriştiler. Onlar, hediyeler tedariki ile meşgûl bulundukları bahanesiyle, mühlet istidan yorlardı. Karaman oğulları, nihâyet, 1314 yılı Birinci Kânun ortalarına doğru, Ramazanın başlarında, mühlet dolunca geceleyin atlarına binip Lârende istikametinde kaçtılar. Emîr Çoban onları süvarileriyle takip ettirdi; Konya'yı alarak şehrin emniyeti ve idâresi için tâyinler yaptı. Emîr Çoban Konya'yı almak ve Karamanlıları çıkarmak suretiyle kazandığı bu zaferi İlhan'a müjdelemek için Kutluğ-şâh ve Emîr Ebubekir'i süratle Tebriz'e gönderdi; kendisi de arkadan hareket etti[63].

---

[62] Burası bugün Bolvadin'e bağlı Karamık köyü olmalıdır.

[63] A. Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 206b-207b; Vassâf, s. 351; Aksarâyî, s. 310-312. Aksarâyî bu hâdiselerin tarihini vermediği gibi kronolojik bir sıraya da bağlı kalmamıştır. Anonim *Selçuk-nâme* Emîr Çoban'ın Konya'yı Karamanlılardan alışını ay farkı ile 615 (1315) yılında gösterir (s. 94). Burada *Tarih-i Olcaytu*

Karamanlıların Konya'yı aldıkları bu sefer de Mevlevîlerin, mutad üzere, iktidar taraftarı oldukları için, yine Mogolları tutmalarına dair şikâyetleri görüldü. Filhakika Karaman beyi Arif Çelebi'nin Mogollara taraftar bulunmasından müteessir olarak: «Komşu ve dost olduğumuz halde bizi değil yabancı olan Tatarları tutuyorsunuz» diye Çelebi'ye yakınıyordu. Buna karşı Ulu Arif Çelebi de: «Biz derviş kimseleriz ve Allah'ın iradesi ile devlet kime tefviz edilmiş ise ona bakar ve iktidarın yanında yer alırız» cevabını verdi; nitekim «bugün de Allah memleketi Selçuklulardan Çingiz hanlılara ısmarladı» dedi. Bu mukabele üzerine Karamanlıların üzüntüsü devam etti[64].

Çoban Beyin Anadolu'da çok kalmadan dönüşü Memlûklerin Malatya'ya kadar istilâlara girişmeleri ile ilgili idi. Filhakika Memlûkler İlhanlılara karşı Anadolu seferlerinde, Besni, Gerger, Kâhta beldelerine gidiş dönüşlerinde Malatya yakınından geçerler ve bu şehirde bulunan Mogollar onlara saldırırlardı. Bu sırada böyle bir tecâvüz olunca Mısır sultanı Halep nâibi Seyfeddin Tengiz kumandasında bir orduyu, Emîr Karatay ve Melik-timür ile birlikte, 1315 Nisanında, Malatya'ya sevketti. Sultan Olcaytu Emîr Çoban'ı Anadolu'ya gönderirken Malatya'yı kendisine malikâne olarak ihsan etmiş ve oraya yerli beylerden Cemaleddin Hızır'ı kendisine nâib tâyin eylemiştir. Kürt emîri veya şeyhi Mandu (yahud Mandive) yi de onun yanında haraç işlerine memur edip orada bıraktı. Fakat Çoban Beyin nâibi Cemaleddin ve Mandu Malatya halkına ve mülklerine tecâvüzde bulunuyordu. Tecâvüze uğrayan Malatyalılar bu emlâkin 170 yıldan beri kendilerine aid olduğunu, Selçuklu sultanlarının verdiği berâtların ellerinde bulunduğunu söylüyorlardı.

---

ve Nûr-i Osmaniye takvimi de Emîr Çoban'ın Anadolu'ya gelişi ve Konya'yı kuşatması tarihi olarak 1314, (714) yılını verir, ki gözüken fark Konya'nın 1314 sonlarında kuşatılıp 1315 de alınmasından ibârettir (*Tarihî takvimler*, s. 70). Gürcü kaynakları Konya'nın işgâli üzerine Anadolu'ya gelen Çoban Bey'in bu seferinin bir yıl sürdüğünü, ordusunda Gürcü askerlerinin de bulunduğunu yazar (Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, s. 642). Bu zamanda Memlûk ordusunda emîr olarak hizmet eden «Timür-han bin Karaman» adlı bir kimsenin mevcûdiyeti kayda değer (Ebî'l-Fidâ, IV, s. 79; Makrîzî, II, s. 145). 'Aynî «Evliyâ bin Karaman»ın Gazan Han'a karşı savaşta 702'de şehîd olduğunu yazar (*İkd*, XX, s. 312). Müellif onun Karaman'ın hemşire-zâdesi olduğunu da belirtir. Bu isimler Karamanlı-Memlûk münasebetleri bakımından ehemmiyetlidir.

64 Eflâkî, *Menâkıb*, s. 925, 927. Müellif bu münasebetle bir kerâmet menkıbesini de ilâve eder. Buna göre Karamanlılar kale muhafızlığına tâyin ettikleri Kılıççı Bahadır, Çelebileri Sultan kapısından kaleye çıkarken geri çevirmiş; bir kaç gün içinde hastalanarak Çelebi'den yardım feryâdları çıkarıp ölmüştür.

Halep emîri Seyfeddin Tengiz Malatya'ya varınca Cemaleddin Hızır, şehrin kadısı ve büyükleri ile birlikte, kıble kapısından çıkarak Memlûkleri istikbal edip amân dilediler ve diledikleri kabûl edildi. Bu sebeple Halep emîri ordugâhını şehrin kapısı karşısında kurmuş; askerlerin şehre girip yağma etmemeleri için de kapıyı bir kıta muhafız ile emniyet altına almıştı. Bu tedbirlere rağmen askerler şehre girdiler. Selçuklular devrinde Malatya Anadolu'nun s a n a y i v e t i c â r e t i ileri, zengin bir şehri idi. Burada k u m a ş d o k u y a n t e z g â h *(navl)* ların miktarı 12,000 veya 19,000'e bâliğ bulunuyordu. İşte Memlûk askerleri bu zengin şehri yağmaya başladılar; Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeksizin sayısız miktarda çok kıymetli eşya, vazolar, kumaşlar ve halılar aldılar; halkını da din farkı gözetmeden esir ettiler. Bununla beraber dönüşte müslüman esirleri serbest bıraktılar. Bu esirler arasında Malatya'da Tatar şihnesi (zabıta âmiri) bulunan Gür-buğa oğlu ile Kürt emîri Mandu da vardı. Fakat «Müslümanlara çok zarar veren Mandu» kaçmağa imkân buldu. Askerler bu yağmayı yaparlarken Malatya'da yangınlar da çıkarıp bir çok binaları yaktılar ve şehri harabeye çevirdiler. Memlûk ordusu Malatya'yı alıp dönerken Ermeni Oşin'e elçi gönderip Ceyhan bölgesini teslim etmesini ve yıllık kesim (haraç) in de 1,000,000, dirheme (20,000,000 lira) çıkarılmasını bildirdiler. Memlûkler Malatya'dan ayrıldıkları zamandadır, ki Emîr Çoban da ordusu ile bu malikânesine varmıştı. Şehrin emniyetini temin maksadı ile yedi kapısını kapatıp halkın bağ ve bağçelerine gidip gelmesi için yalnız bir kapıyı açık tuttu. Harap olan binaların imâr ve inşâsını emretti. Malatya'nın müdafaası için de orada 2000 süvari bıraktı ve 1315 baharında Tebriz'e döndü[65].

---

[65] Ebî'l-Fidâ, IV, s. 77-78; Ebî'l-Fezâil, s. 751-753, 760; Makrîzî, II, s. 142-144. Ebî'l-Fidâ Halep'ten Malatya'ya giden ordu ile beraber olarak bu sefere katılmıştır. O Halep'ten Ayntâb ve Ra'bân'dan gelip Gök-su'yu yontma taştan yapılmış büyük ve emsalsiz bir köprüden geçtiklerini, Hısn Mansûr'u sağda bırakıp bir dağın eteğinde Kamereddin hanı denilen bir kervansaray'da konakladıklarını, oradan halkın Tucuk-dere dediği bir derbendi aştıklarını, buradan harap ve küçük Zibatra şehrinde konakladıklarını söyler, ki burası meşhûr tarihî şehirdir. Zibatra'dan 27 Nisan 715 sabahı Malatya'ya vardıklarını belirtmek suretiyle yol güzergâhını güzel tasvir eder. Emîr Çoban'ın Malatya nâibi Cemaleddin Hızır'a yerli Hıristiyanlar (Süryâniler) büyük emîr mânâsına «*Mizâmir*» derlerdi, ki bazı kaynaklar bunu, anlayamamışlar veya Farsça «*Mîr Mîrân*» yapmışlardır. M i z â m i r Memlûk ordusunu iyi karşılamış ve bu sebeple Mısır Sultanı kendisine hil'at göndermiştir. Fakat Malatya ile mektuplaşması üzerine şüpheyi çekerek hapsedilmiş; oğlunun şikâyeti neticesinde Emîr Çoban sultana mektup yazmış ve bunun üzerine 724 yılında serbest bırakılmıştır (İbn Hacer, *Dürer ül-kâmine*, IV, s. 386). Memlûkler 715 (1315) yılında Dârende'yi işgâl

Emîr Çoban Anadolu'dan döndükten bir müddet sonra Olcaytu Sultan Muhammed ölmüş; yerine oğlu Ebû Said Han (1316—1335) geçmiştir. Onun zamanında Çoban Bey İlhanî imparatorluğunun en kudretli ve hâkim bir şahsiyeti oldu. Eyaletleri oğullarına taksim ederken Anadolu umumî vâliliğini de Timür-taş'a verdi. Burada bulunan İrencin Noyan'ı da Emîr Sutay'ın bulunduğu Diyârbekir'e nakletti. Timür-taş meşhûr vezîr Reşîdüddin'in oğlu Celâleddin'i malî işleri görmek üzere beraberinde getirdi. Anadolu işlerini iyi bilen, dürüstlüğü ve ahlâkı ile tanınan Selçuklu emîri Sinâneddin 'Âriz'i kendisine vezîr yaptı. Onun ölümü üzerine Hoca Celâleddin'i yerine geçirdi; fakat Reşîdüddin'in 1318 senesinde idamı dolayısiyle o da bu mevkiden uzaklaştırıldı. Timür-taş kendisine Kayseri'yi merkez yaparak Anadolu'da takriben on yıl hüküm sürdü[66].

8. Selçuklu Hânedânının Sonu

Selçuklu devleti, Köse-dağ bozgunundan Mu'îneddin Süleyman Pervâne'nin ölümüne kadar (1243—1277) Mogollara tâbi olmakla, bir çok siyasî buhranlara ve içtimaî sarsıntılara uğramakla beraber, memleketin evvelce kazandığı iktisadî imkânlar ve dünya ticâret şartları dolayısiyle, Türkiye'de medeniyet hamleleri tamamiyle duraklamış değildi. Fakat Pervâne'nin ölümünden sonra devlet fiilen Mogolların eline geçtiği ve Selçuklu idâresi çöktüğü için soygunlar başlamış; buhran ve felâketler birbirini takip etmiştir. Bu devirde hem Mogolların tahakkümü ve hem de sultanların liyakatsızlığı, tarihî mevkii yüksek ve kudsiyeti kabûl edilmiş Selçuklu hânedânının itibarını gittikçe düşürmüştür. Hattâ bu devrin sultanları Mogol kumandanları karşısında resmî teşrifatta mevkilerini dahı muhafaza edememişlerdir. Devlet idâresinde ve memlekette bir rolleri kalmayan sultanlar sadece küçük bir saray kadrosuna ve bir Dîvân teşkilâtına sâhip bulunuyordu. III. Alâeddin Keykubâd misalinde olduğu gibi bazen maiyetini geçindiremiyecek malî bir yoksulluğa düşerek Mogolların soygun hareketlerine bile katılmış; İlhanlı kumandanlarının elinde sürüklenmişler ve gölge hükümdarlar olmuşlardı. Bu son zayıf sultanlar bazen de zillete mahkûm edilmiş veya düşmüşlerdi[67]. Esasen

---

etmişler; 1336'da da Türkmenlerin elinden tekrar almışlardır (Ebî'l-Fidâ, IV, s. 120).

66 Aksarâyî, s. 312-315; Hâfiz Ebrû, *Zeyl Câmi'ut-tevârih*, nşr. Han-baba Bayanî, Tahran 1317, s. 73, 79, 80.

67 Türk-İslâm dünyasına kudret ve hayatiyet getiren Selçukluların son torunları İran'da olduğu gibi Türkiye'de de çok zayıf, atalarının kudret, îman ve kabili-

Selçuklu devletinin çöküşünde Mogol istilâsı kadar I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra Selçuklu hânedânının kudretli bir pâdişâh yetiştirememiş; ailenin birden hayatiyetini kaybetmiş olmasının da rolü dikkati çeker.

Türkiye, Mu'îneddin Süleyman'ın ölümünden sonra, Mogol zulmü ve soygunları altında ezilirken buna karşı baş gösteren Selçuklu ve Türkmen mücâdeleleri ve nihâyet Mogol şehzâdelerinin de isyanları maddî-manevî sukûtu süratlendirmiştir. El-Omeri'nin kısa bir hükmü durumu güzel ifâde eder. Ona göre: «Kayserlerin memleketi (Roma ülkesi) olan Rûm (Anadolu) Selçukun oğulları zamanında hayır diyârı, sancak ve mevkileri yüksek sultanların vatanı idi. Zaten yeryüzünde hükümdar adına lâyık İran (Sasaniler), Rûm (Roma) ve Türk pâdişâhlarından başkası mevcûd değildir. Selçuklular devrinde bu memleket cennet gibi idi. Orada halk saadet ve sevinç günlerini yaşıyordu. Nihâyet Çingiz oğulları dünyayı alt-üst ettikleri vakit Anadolu'da Selçuk bakıyelerini muhafaza edip onlarla birlikte hüküm sürdüler. Sultan Baybars Kayseri'ye girince Tatarlardan bir kısmını mağlûp edip bu şehirde tahta çıktı; tâç giydi, adına hutbe okuttu ve para bastırdı; halk da kendisini tebrik etti. Fakat orada fazla kalamıyarak döndü. Mogol hâkimiyeti yerleşince Selçuklu idâresi sukût etti. Türk tâifeleri (Türkmen beyleri) Mogollar ile sulh veya savaş halinde idiler; Mısır (Memlûk) sultanlarına elçi ve mektup gönderip yardımlarını istediler. Bu beylerden bir kısmına menşûr, sancak ve bayraklar verildi. Bu tâife (beylik) ler ile hâlâ dostâne münasebetler devam eder». O başka bir yerde de: «Bugünkü Türk beyleri evvelki beylerin oğulları olup Selçuklular zamanında tedricen meydana çıkmışlardır. Ovalar Hulâgü ailesi elinde kalırken Uclar (hudud) ve dağlar Türk beylerine aiddir. Bunlar Mogollarla bazen savaş hâlinde olup komşu kâfirlere karşı daimî cihâd yaparlar. Mogollar zayıfla-

---

yetlerinden mahrum şahsiyetler idi. İran Selçukluları bir Mogol istilâsı ile karşılaşmadan hayatiyetlerini kaybederek tarihe karışmış; onlardan bir asırdan daha uzun bir ömre sâhip olan Türkiye sultanları da nihâyet aynı âkıbete uğramışlardır. Büyük insan yetiştirmekte tarihin müstesna kudret ve hayatiyetini temsil eden Osmanlı hânedânı ise altı buçuk asırlık bir ömür sürdükten ve en ağır dünya şartları içinde cidâl yaptıktan sonra da, İmparatorluk gibi, büyük ecdâd mirâsını muhafaza ederek tarihî şerefini hamâset destânları yaratarak korumuş ve sahneden çekilmiştir.

yınca pek çok Türkmen beyliği meydana çıkmıştır[68]». Gerçekten Selçuklu hânedânı ve devleti hayatiyetini kaybetti; buna mukabil Mogol istilâ ve kıtalleri karşısında Anadolu'nun Uclarına göçen Türkmenler, Türkistan'da olduğu gibi Türkiye'de de, fakat devamlı olarak, Mogolların müdhiş darbelerine ve imha hareketlerine marûz kaldılar; bununla beraber yine de kudret ve hayatiyetlerini muhafaza ettiler. Selçuklu devleti, Mogol hâkimiyeti altında çöker ve Anadolu halkı ıztırablı günler geçirirken Türkmen beylikleri Garp Türklüğü için yeni ve parlak bir tarih hazırlıyordu, ki bunların temsilcisi nihâyet Oğuz Han'ın torunlarından en asîli sayılan Kayı boyuna mensup Osmanlılar idi ve asırlarca dünya nizâmının dâvacısı ve mihveri olmuştu.

Selçukluların son hükümdarı olan Mes'ûd'un ikinci saltanatı o kadar sönük geçmiştir, ki onun ölümü bile bir akis bırakmamış; hattâ son Selçuklu hükümdarının Mes'ûd mu veya onu müteakip başka bir sultan mı olduğu bile henüz aydınlatılmamıştır. Filhakika Selçuklu hânedânının inkırazı üzerinde bir araştırma yapılmadığı için bugüne kadar Sultan Mes'ûd'un ölümüne dair Niğdeli Kadı Ahmed'in verdiği 1308 yılı münakaşasız kabûl edilmiş ve Selçuklu hânedânının sonu da bu tarih sayılmıştır. Bu müellif Sultan Mes'ûd'un 1308 (708) yılında öldüğünü söylemekle beraber tabutunun Sîmre'ye götürülüp hemşiresi yanında defnolunduğunu sandığını ilâve ederken, çağdaş bir müellif olmasına rağmen, tereddüdünü belirtir. Konya takvimi III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in oğlu Kılıç Arslan'ın, 1310 yılında, tahta çıktığını belirtmekle hem Mes'ûd'un bu tarihe kadar sultan olduğunu, hem de Selçuklu sultanları listesinde bir V. Kılıç Arslan'ın da bulunduğunu bize bildirir. Bir Hıristiyan Arap tarihçisi olan Mafazzal bin Ebî'l-Fezâil 1307 yılında Sultan Mes'ûd'un Selçuklu tahtında bulunduğunu, lâkin bu saltanatın bir isimden ibaret olup 1310 senesinde Olcaytu Han'ın diğer İlhanlı ülkeleri gibi Anadolu'ya da tam sâhip olduğunu yazar. Mısırlı tarihçi Makrîzî ise Sultan Mes'ûd'un 1318 senesinde öldüğünü yazmakla hânedânın bu zamana kadar hüküm sürdüğünü ifâde eder.

Müneccim-başı Selçuklu hânedânının 1318 yılında nihâyete erdiğini kaydederken onun inkırazı hakkında bir hâdiseyi de belirtir. Filhakika ona göre Anadolu vâliliğine gelen Timür-taş 1318'de bütün Selçuklu hânedânını imha etmiş; bazıları dağlara kaçmış ve Uc beylerine sığınmıştır. Karaman oğulları işlerine yarar düşüncesiyle bir müddet bu şehzâdeleri tutmuşlarsa da nihâyet onlar da Selçuk oğullarına hiyânet etmişlerdir.

---

[68] *Mesâlik ül-ebsâr*, s. 1-4, 30, 50.

Normal şartlara göre Sultan Mes'ûd ölünce yerine bir Selçuklu şehzâdesinin Sultan ilân edilmesi tabiî olduğuna ve başka mühim bir hâdise cereyan etmediğine göre bu hânedan ve saltanatın 1318 yılına kadar devam ettiğini ve Mes'ûd'un ölümü üzerine yerine V. Kılıç Arslan'ın geçtiğini kabûlde zorluk yoktur. Hamdullah Kazvînî, 1334 yılında yazdığı, tarihinde Selçuklu saltanatı adının artık kalmadığını, onlardan bazılarının da «sâhillerde ve Uclarda henüz pâdişâh» olduğunu ifâde eder[69]. Bu da Uc beyliklerinde bazı şehzâdelerin bir müddet daha yaşadığına dair kaydı teyid ve tavzih eder. Anonim *Selçuk-nâme* de: «Sultan Alâeddin bin Süleyman-şâh bin Melik Rükneddin bin Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev bin Alâeddin Keykubâd'ın 1365 Birinci teşrin (765 Muharrem) senesinde şehîd» olduğunu söyler. Bu ifâde hânedân mensubu şehzâdelerin, sultan değil fakat şehzâde olarak, bu tarihe kadar mevcûd bulunduklarını meydana kor. Bununla IV. Kılıç Arslan'ın III. Sultan Keyhüsrev'den başka Süleyman-şâh adlı bir oğlunun daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıdlara göre Selçuklu hânedânı sultanlarının 1318 yılına kadar Konya tahtını muhafaza ettiğini ve Timür-taş Noyan tarafından şehzâdelerin dağıtılması üzerine Türkiye Selçuklularının inkıraz bulduğunu, son sultanın II. Mes'ûd değil V. Kılıç Arslan olduğunu kabûl etmek gerekmektedir. Türkiye Selçukluları devleti, böylece, 243 yıl (1075—1318) yaşamıştır. Büyük Selçuklular için bir Uc bölgesi, âsi şehzâde ve boyların da bir sığınağı veya sürgün sahası sayılan Anadolu'da, onlardan 35 yıl sonra, 1075 yılında kurulan Türkiye Selçukluları amcazâdelerinden bir asırdan fazla daha uzun bir ömre sâhip olmuşlar; Anadolu gibi kadîm kavim, din ve kültürlerin yurdu olan bu ülkeyi Türk vatanı hâline getirmişler ve burada yeni bir cihân imparatorluğunun da temellerini atmışlardır[70].

9. Timür-taş'ın İstiklâl Hareketi ve İlhanlıların İnkırazı

Mogol tahtına oturan Ebû Sâid Bahâdır Han'ın hükümdarlığı zamanında Emîr Çoban İlhanlı imparatorluğunun en kudretli şahsiyeti ve hâkimi olmuş; oğullarını da devletin eyaletlerine umumî vâli tâyin etmekle bu hâkimiyeti mutlak surette eline almıştı. O, oğlu Timür-taş'ı 1317 yılında Anadolu'ya göndermiş; o da bu memleketi bir hükümdar gibi idâre

---

[69] Kadı Ahmed, s. 302; *Tarihî Takvimler*, s. 76; Ebî'l-Fezâil, s. 634, 682; Münecim-başı, trc. H. F. Turgal, Hamdullah Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 480; aynı müellif, *Zafer-nâme*, Brit. Mus. Or. 2833, s. 380a.

[70] Anonim *Selçuk-nâme*, s. 95. Burada Sultan Gıyâseddin, III. Keyhüsrev ise onun babası gösterilen Alâeddin'in mevcûdiyetini anlamak mümkün değildir.

etmiştir. Timür-taş devlet adamları ve ordusu ile bir müddet Sakarya kışlağında memleket işlerini nizâma koydu ve daha ziyâde Kayseri'yi devlet merkezi yaptı. İlhanlı merkezinde Çoban Bey'e karşı teşekkül eden muhalefet ve mücâdele Türkiye'ye de sirayet etmiş; Timür-taş Dânişmendili'ne gidince muhalifleri onun hazinelerini yağma etmişlerdi. Emîr Çoban Bey düşmanları ile mücâdele ederken Anadolu'da İrencin ile işbirliği yapmış bulunan Samagar Noyan'ın torunu İcil, Sutay'ın oğlu Baranbay ve Buğa da Timür-taş'a karşı ayaklandılar. Çoban Bey merkezde düşmanlarını mağlûp ve imha ederken Timür-taş da Türkiye'de aralarında ayrılık çıkan ve bir kısmı kendisine katılan muhaliflerini bertaraf etti. Timür-taş'ın gelişi ile bu tarafta iş göremiyen Karaman oğulları yüzlerini Ermenilere çevirip 1318 senesinde mühim bir süvari kuvvetiyle Tarsus havâlisini işgâl ettiler[71].

Karaman oğulları Mogollar-arası mücâdeleleri fırsat saydıklarından Burhaneddin Musa Bey idâresinde, 1320 senesinde, Konya'yı tekrar işgâl ettiler[72]. Fakat Timür-taş Anadolu'da âsileri tenkil ettikten sonra Konya'yı kurtardı. Beyşehrini zapt ve yağma ederek Eşref oğlu Süleymanşâh'ı Beyşehir gölüne atıp hayatına nihâyet verdi. Türkmen beylerini daha fazla sıkıştırarak memleketlerinin çoğunu aldı; Uc Türklerini sıkı bir disipline soktu. Karaman oğulları bu şiddetli hareketler karşısında Çoban Bey'e müracaat ederek oğluna karşı himâyelerini aradılar. Timür-taş 1321 yılında da Ermenileri tenkil ve Çukur-ova beldelerini istilâ ve yağma etti. O bu zaferleri sâyesinde Türkiye'de nizâmı kurdu; çok sert, fakat âdil bir idâre meydana getirdi[73].

Timür-taş Anadolu'da nizâm ve âsâyişi kurup kuvvetli bir idâre vücûda getirince sıkı bir İslâm siyâseti takibe başladı. Dinî emirleri tatbik

---

[71] Sempad, *Documents armeniens*, I, s. 666.

[72] Anonim *Selçuk-nâme* onu Musa Paşa adı ile gösterir ve 711 (1311) yılında Lârende (Karaman) şehrini imâr ettiğini yazar (s. 94). Nitekim Karaman'da ona aid medrese kitâbesi de bunu teyid eder.

[73] Aksarâyî, s. 321-325; Vassâf, 370; Eflâkî, s. 925, 977; el-Omeri, s. 29, 31; Anonim, s. 46, 94; *Tarihî takvimler*, s. 70. Anonim, Eflâkî'ye aykırı olarak, Konya'nın Timür-taş tarafından alınışını Karaman oğlu Musa Bey ile Hamîd oğlu Dündar Bey'in onun tarafından 1323 yılında esir edilmeleri neticesi olarak gösterir. İbn Hacer de Timür-taş'ın Ermeni seferini 1323'de olduğunu bildirir ve bu esnada Memlûklerin de kendisine yardım için gelip Ayas'ı fethettiklerini yazar (*Dürer*, II, s. 102). Buna mukabil Ermeni Sempad ise Timür-taş'ın 1320'de Kilikya'ya girerek çok mikdarda esirlerle döndüğünü, ertesi yıl, 1321'de, Ayas'ı aldıklarını, halkın bir kısmının kadırgalara binerek Korigos'a ve bir kısmı da Kıbrıs'a gittiğini söyler (*Documents armeniens*, I, s. 667-668; F. Sümer, s. 85-88).

ediyor; şarap içmeyi yasaklıyor ve Hazreti Ömer'e atfolunan *Zimmî* (gayri-müslim) hukukuna göre Hıristiyan ve Yahudilere mahsus kıyafetlerin tatbikını sıkı surette takip ediyordu. Timür-taş'ın nizâm ve âsâyişi kuran ve İslâm esaslarına bağlı kalan bu idâresi anarşi, buhran ve zulüm altında ezilen Anadolu halkı üzerinde öyle müsbet bir tesir yarattı, ki o Türki'yede, 1322 senesinde, istiklâlini ve Âhir zamanın kurtarıcısı *Mehdi* olduğunu ilân edebildi. Böylece Timür-taş artık bir hükümdar olarak hareket ediyor ve bu sıfatla da kendi adına hutbe okutuyor; Memlûklere elçi göndererek Ebû Said Han'ın hâkimiyetine nihâyet vermek maksadiyle yardım etmelerini istiyordu. Bu haberleri alan ve merkezde müşkil bir durum karşısında kalan babası Çoban Bey perişan oldu. Ebû Said Han'a müracaat ederek ordusu ile Anadolu'ya gitmeyi, ya oğlunu tenkil edip bizzat kendisini veyahut isyanda devam ederse başını Han'a getirmeyi teklif etti. Han buna muvafakat edince Emîr Çoban kış mevsiminde Anadolu'ya hareket etti. Timür-taş babasına karşı savaşa hazırlanırken iki tarafa mensup devlet adamları araya girerek çatışmayı önlediler. Emîr Çoban oğlunu Bahâdır Han'a götürdü. Timür-taş bir müddet kaldıktan sonra Han'ın affı ve müsaadesi ile tekrar Anadolu'ya, vazifesi başına, gönderildi. Çoban Bey oğlunu kurtarırken, onu kışkırttıkları ithamı ile, suçu yanındaki adamlara yükledi ve onları idam etti[74].

Türkiye halkı, uzun müddet, Mogol istilâ ve tahakkümü altında ezildiği ve çok felâketli günler geçirdiği için âdil, dindar, cömerd ve cesûr olan Timür-taş ile, ilk defa, bir nizâm ve huzûra kavuşuyor ve bu sebeple de çok ümidsiz bir durumda meydana çıkan bu umumî vâlinin Mehdiliğini kabûl ederken Mogol devrinin hakikaten Âhir zaman olduğuna inanıyordu[75]. Bununla beraber Uclarda istiklâllerini

---

[74] Aksarâyî, s. 326-327; Hâfiz Ebrû, *Zeyl Câmi'üt-tevârih*, s. 114-115; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 94-95; el-Omeri, s. 51-52; Kalkaşandî, *Subh ül-A'şâ*, V, s. 363; İbn Hacer, I, s. 518; D'Ohsson, IV, s. 658.

[75] İslâm dünyasında buhranlı ve ümidsiz zamanlarda bir Mehdi'nin zuhûru inancı yaygın idi. Abdullah Kaşânî Şarkî Anadolu'da, 1307 yılında, Musa isminde birisinin, Mehdilik dâvâsı ile meydana çıktığını, dağlı Kürtler arasında taraftarlar topladığını ve nihâyet bu havâlide bulunan Mogol emîrleri Musa'yı öldürüp bu fitneye son verildiğini yazar (*Tarih-i Olcaytu*, s. 169a; D'Ohsson, N, s. 530, 536). Buhran zamanlarında mehdilik İslâm dünyasında eksik olmazdı. Kaynakların çoğu Timür-taş'ın Mehdiliğini ilân ettiğini belirtirler. Eflâkî onun adâleti, dindarlığı, temiz ahlâkı ve cömertliğini, diğer müellifler gibi, överken Anadolu'da âlim, şeyh, emîr, kumandan ve ileri gelen büyüklerin kendisine itâat, biat ve ahidde bulunduklarını, bunlar arasında Tokatlı Şeyhzâde, Necmeddin Taştî, Kayseri hatîbi, Şeyh Nâsir Sufî, tabîb Emîr Hasan, Niğdeli Kadı-asker Şahâb, vâiz Hüsâmeddin Barçınlığî (Türkistan'da Oğuz şehirlerinden olup nâşir yanlış

muhafaza etmeğe çalışan Türkmen beyliklerinde böyle bir kanaat mevcûd olamazdı. Zira Timür-taş onların istiklâl ve varlıklarına saygı göstermiyor ve bu sebeple de onunla mücâdele ediyorlardı. Bu durum Timür-taş'ın Uc Türkmenlerine karşı seferlerine ve onlar aleyhinde hududlarını genişletmeğe sebep oluyordu. Nitekim o Selçukluların bir nevi vârisi olarak hâkimiyetini Akdeniz sâhillerine ve dağlık Karaman ülkesine kadar genişletti. Antalya'yı Hamîd oğlu Yunus Bey'den, Beyşehri de göle attığı Eşref oğlu Süleyman-şâh'dan 1326 yılında aldı. Seçuklu Anadolu'sunda Timür-taş o kadar tutulmuş ve sevilmişti, ki Ebû Said'e gidip döndükten sonra da onun kudret ve otoritesi sarsılmadı. Timür-taş Garp Uclarında Bizanslılara karşı cihâd yapan Türkmenler üzerine de yürüdü. Germiyan beyliğine hısımlıkla ve tâbiiyetle bağlı bulunan Karahisar beyi, Sâhib Ata'nın torunlarından, Nusretüddin Ahmed metbûu Germiyan oğullarına sığındı. Timür-taş Alaşehir'e kadar ilerlerken, Mogolların sukûtundan sonra Orta Anadolu'da bir beylik kuran, Uygur aslından Ertene Bey'i Karahisar'ın muhasarasına memur etti. Bununla beraber Timür-taş'ın istilâsı daha fazla ileri gidemedi. Türkmen beyleri hemen bütün Garbî Anadolu'yu almışlardı. Osman Gâzi Marmara sâhillerine ve Bursa'ya kadar fetihlerini götürmüştü.

Timür-taş Anadolu'da bu istilâ ve yayılma hareketine giriştiği bir sırada, 1327 senesinde idi, ki babası Emîr Çoban ile Ebû Sâid Bahâdır Han'ın arası açılmış; bir dahilî savaş başlamış ve kardeşi Dımışk-hoca'nın öldürüldüğü haberi gelmişti. Timür-taş babasından bir türlü haber alamadığı için süratle Kayseri'ye ve oradan da Sıvas'a vardı. Fakat yolların kesildiğini öğrenince tekrar Kayseri'ye döndü ve bir az sonra da babasının öldürüldüğü rivâyeti çıktı. Bu durumda yanındaki emîrleri ile müzakere eden Timür-taş, onların kendisi zamanında nizâma giren Anadolu'nun tekrar kendi idâresine verilmesini Han'dan istemek ve bir müddet bir kaleye sığınarak Han'ın hiddetini geçirmek için beklemek teklifleri ile karşılaştı. Fakat Timür-taş emîrlerine; «Uzun zaman babamın ve kardeşlerimin hâkimiyeti altında çekenler şimdi Ebû Said Han'ın etrafında bulunmaktadır ve hepsi ailemize düşmandır. Han da benim için hiç bir emniyet telkın etmemektedir» diyerek onların fikirlerini münasip görmedi. Bahâdır Han'a karşı mukavemet etmeyi ileri sürenlerin düşüncesine de katılmadı.

Timür-taş Memlûk sultanına sığınmaktan başka bir çare bulamadı.

---

olarak Yarçınlıg şeklinde yazmıştır) ve her şehirden âlim ve kadı pek çok insanın Timür-taş'a aşkla bağlandıklarını, Çelebi 'Ârif, Mevlevîler ile, ona hizmet hareketine katıldıklarını söyler (*Menâkıb*, s. 977-978).

Mısır sultanına gönderdiği elçilerin iyi karşılanması ve kendisinin hararetle Mısır'a dâvet edilmesi de bu kararın isabetini gösterdi. Bu karar verilince Timür-taş Anadolu'da mühim bir miktarda vergi tahsil ettikten, subay ve askerlerini kalelere dağıttıktan sonra, bir kaç yüz süvarilik muhafız ile, 22 Birinci Kânun 1327'de, hazinelerini ve Mısır sultanına hazırladığı hediyeleri toplayarak, Kayseri'den hareket etti. Yolda yeni haberler almağa çalıştı ve nihâyet Behisni'ye vardı; orada Memlûklerden iyi bir istikbal gördü. Onun hareketi güvercinlerle derhal Kahire'ye bildirildi. Timür-taş Memlûk toprağına basınca kendisine 1500 altun maaş tahsis edildi. Haleb'de ve Şam'da büyük tezahürlerle karşılandı; 21 İkinci Kânun 1328'de Kahire'ye varışı daha ihtişamlı oldu. Sultan Nâsır onu süvarileriyle istikbal ettirdikten sonra yanında oturttu ve hâdiseler üzerinde görüştüler. Sultan Nâsır kendisine eyer ve dizginleri altun işlemeli beş Arap atı, murassa' bir kılıç ve kuşak, altun telli elbiseler ihsan etti ve emrine bir köşk verdi; misâfiri ile ava ve gezintilere çıktı. Timür-taş'ın üç gün sonra gelen yüklerinin içinde sultana takdim ettiği hediyeler muazzam idi. Bunlar 100 eyerli at, iki hörgüçlü 80 deve, beş köle ve çok nefis elbise denklerinden mürekkep bulunuyordu. Timür-taş Mısır sultanının vaadlarına güvenerek onu İlhanlılara karşı Anadolu seferine teşvik ediyor; fakat Memlûk pâdişâhı uzun bir mühlet istiyor ve babası Çoban Bey'den bir haberin gelmesini bekliyordu.

Timür-taş Anadolu'yu terk ederken, Memlûklerin elinde bulunan Behisni'ye varmadan önce, ailesi ve çocuklarını müstahkem bir kaleye koymuş; ihtiyaç maddelerini de yanlarına doldurmuştu. O, Kahire'de Sultan Nâsır'a Karaman oğlu Musa Bey'e bir mektup yazmasını ve ailesini Mısır'a göndermesini söyledi. Fakat Karaman oğlu, Hamîd oğullarından Yunus Bey'in oğlu Antalya beyi Necmeddin İshak ile yolladığı cevabında kaleye gittiğini, Timür-taş'ın sultanın emriyle gelen mektubunu ailesine tebliğ ettiğini yazıyor; buna ailesinin «Mısır'da bir işimiz yoktur» dediğini ifâde ediyordu. Bu durumu Mısır sultanına arzeden Karaman oğlu bu cevabın Timür-taş ile ailesi arasında gizli bir kararın olduğunu ileri sürerek onun hakkında bir şüphe yaratmak istiyordu. Nitekim aynı mektupla Timür-taş'ın Anadolu'da büyük bir yekûn tutan müslümanları öldürdüğünü, cesûr olduğunu ve Mısır'ı ele geçirmek maksadı ile oraya geldiğini de ilâve ediyordu. Mektubu götüren Necmeddin İshak da, Timür-taş'ın Antalya hâkimi bulunan babası Yunus Beyi öldürdüğü için, onun kanını talep ediyordu. Mısır sultanı bu durumda Timür-taş ile İshak Beyi emîrlerin huzûrunda karşılaştırdı ve iddianın doğruluğu kanaatı husûle geldi. Karaman oğlunun tertibi, böylece, muvaffak oldu. Bu sırada Mısır'a gelen Ebû Said Bahadır Han'ın elçileri Emîr Çoban'ın öldürül-

mesi lüzûmunu bildiriyor; Memlûk Sultanı da onlara Timür-taş hakkında sualler soruyordu. Elçiler Şam'a gelinceye kadar onun hakkında bir bilgi sâhibi bulunmadıklarını bildirdiler. Mogol Hanı'nın arkadan gelen ikinci elçi heyeti de Timür-taş'a iltica hakkı tanınmamasını ve aradaki dostluğun icabı da kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Sultan Nâsır Karamanlıların ve Mogolların yaptıkları tahrikler ve uyandırdıkları şüpheler üzerine Timür-taş'ı önce hapishaneye attı ve 22 Ağustos 1328 tarihinde de idam etti. Timür-taş'ın yanında bulunan emîr ve subayların bir kısmı memleketlerine gönderildi; diğerleri de Memlûk ordusuna alındı[76].

Timür-taş'ın idamından sonra Uc Türkmenleri ve bilhassa Karaman oğulları geniş bir nefes aldılar. Hamîd oğlu İshak Bey de, bu münasebetle, babasının Antalya beyliğini kurtarıp almıştır. Karaman oğlu Timür-taş'a karşı İshak Beyden faydalandığı ve onun Antalya beyliği de Sultan Nâsır'ın tevcihi ile yeniden kurulduğu için bu duruma saygı göstermek mecbûriyetinde kalmıştır. 1333 yılında Anadolu'ya gelen meşhûr seyyah İbn Batûta İshak Beyi Eğridir'de ve kardeşi Çelebi Mehmed'i Göl-hisar'da ve amcazâdeleri Hızır Beyi de Antalya'da bulmuş ve onlarla görüşmüştür. Karaman oğulları Mogollar ile mücâdelelerde çok ağır kayıplara uğrayarak ezilmekle beraber Türkmen beylikleri arasında yine de en kuvvetlisi olup İlhanlıların çöküşü üzerine hududlarını derhal genişletmeğe başlamışlardı. Gerçekten Karaman oğlu Musa Bey, 1328 senesinde, Konya istikametinde Gâvele kalesine kadar ilerlemiş; diğer bir Karaman Beyi de Beyşehrini almıştır. Zira Mogollar Timür-taş'ın idamından sonra Anadolu'ya hâkim olamamışlar; Ebû Said Bahâdır Han'ın 1335'de ölümü ile İlhanlı devleti de bir asırlık bir ömre sâhip olmadan zaten 1336 yılında dağılmıştır[77].

10. Selçukluların Mirası ve Osmanlılar

İlhanlı imparatorluğunun inkırazı ile Türkmen beylikleri artık serbest kalmış ve Anadolu'da siyasî hâkimiyeti kendi aralarında taksim etmişlerdi.

---

[76] Makrîzî, II, s. 292-297; Ebî'l-Fidâ, IV, s. 101-102; İbn Hacer, I, s. 518; 'Alemeddin Birzâli, *Tarih*, Köprülü ktp. 1037, s. 106 (728 yılı); Hâfız Ebrû, Z. *Câmi'üt-tevârih*, s. 136-138; el-Omeri, s.51; Anonim *Selçuk-nâme*, s. 94; Ermeni Sempad, *Documents*, I, s. 670; D'Ohsson, IV, s. 686-700; B. Spuler, *İran Mogolları*, s. 136-141) (eserin sonunda Anadolu'ya gönderilmiş Mogol noyanlarının bir listesi vardır); F. Sümer, s. 88-91; Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, IA, VI, s. 62-63.

[77] Anonim, s. 94; İbn Batûta, I, s. 314-317; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*,

Bununla beraber, bunların bir kısmı, henüz şeklen de olsa, Mısır-Suriye Türk Memlûkleri sultanlarını metbû tanımış ve kendileri ile dostâne münasebetlere sâdık kalmışlardı. İlhanlıların sukûtu üzerine Memlûkler Şarkî Anadolu'da ve husûsiyle Fırat boylarında genişlemekle beraber bu bölgelerde bilâhare teşekkül eden Türkmen beylikleri de buralara hâkim olmuşlardır. Türkmen beylikleri arasında mücadeleler eksik olmamakla beraber, Uclarda Rûmlara ve Ermenilere karşı cihâd yapmakta serbest kalmışlar; Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesini tamamlama vazifelerini geliştirmişlerdi. Öyle ki XIV. asrın ilk yarılarında hemen bütün Garbî Anadolu kesif Türkmenler tarafından iskân olunmuştur. Osmanlılar Marmara havzasını fetheder ve Türkleştirirken, Çepniler de Karadeniz sâhillerinde aynı vazifeyi yaparak Giresun'u geçip bu bölgede daha küçük birtakım Türkmen beylikleri kurmuşlardır. Çukur-ova'da bulunan Ermeni kırallığı da Memlûk, Karamanlı orduları ve Türkmenler tarafından tedricen fetih ve iskân ediliyor ve bu bölgenin Ermeni beyliği de son günlerini yaşıyordu. Anadolu'yu pek çok Türkmen beyliği arasında parçalanmış gören bazı Avrupalı seyyah ve elçiler bu zamanda yeni bir Haçlı seferinin hazırlanması ile Türkiye'nin kolaylıkla istilâ edilebileceğini yazıyor; Papa'ya ve kırallara bu görüşlerini bildiriyorlardı. Fakat bu devirde Avrupa'nın siyasî şartları ve mücadeleler böyle bir seferin teşkiline müsaid değildi. Papa sadece Şarkta kuvvetli donanmalara ve kolonilere sahip bulunan İtalyan cumhuriyetlerini Türklere karşı seferlere zorlamış; onlar da Anadolu sâhillerinde bazı işgâl teşebbüslerine girişmişler ise de mühim bir netice alamamışlardı. Aydın oğulları harikûlâde bir kabiliyet ve kudretle mâhir denizciler olarak karalardan denizlere açılmışlar; adalara ve Balkanlara çıkmışlar; Haçlılar ile de çarpışarak yeni bir cihâd destânı yaratmışlardır. Selçuklu denizciliğinin en ileri safhasına erişen Aydın oğulları Osmanlıların Akdeniz hâkimiyetinin de başlangıcını hazırlamış ve temelini kurmuşlardır. Selçuklular ve beylikler devrinde yetişen Türk denizcileri büyük kahramanlıklar gösterdi ise de Haçlılar XII. asırdan sonra hâkim oldukları Akdeniz'de bu hâkimiyetlerini XVI. asırda Osmanlılara kadar muhafaza etmişlerdir.

İlhanlıların çöküşünden sonra Anadolu'da mevcûd Türkmen beylikleri arasında Karamanlılar coğrafî sahası, büyüklüğü ve tarihî rolü dolayısiyle Selçukluların vârisi gözüküyordu. Zira Türkiye'de Mogollara karşı cihâdın başlıca temsilcisi olan Karaman oğulları üç çeyrek asırlık mücadeleleri esnasında çok zararlara ve kayıplara uğramış ve, sık-sık, ezilmiş ise de yine en kudretli bir beylik olarak varlığını göstermiştir. Onlar bir kaç defa işgal ettikleri Konya'yı nihayet kendilerine paytaht yaparak burada hüküm sürmekle de bu üstünlüklerine bizzat inanıyor ve komşula-

rına da bu kanaatı vermiş bulunuyorlardı. Fakat diğer beylikler ile çevrili olan Karamanlı devleti onlara karşı genişleme ve savaşı eskisi gibi artık meşrû göstermek ve cihâdın bayraktarlığı sıfatını taşımak imkânlarını da kaybetmişti. Buna mukabil Bizanslılar ve Hıristiyanlar karşısında cihâd yapan Garbî Anadolu beylikleri Türk-İslâm mefkûresinin temsilcisi durumunda yükseliyor; müslümanları bu mukaddes dâvâya bağlıyor ve kendi etraflarında topluyorlardı. Aydın oğullarının Adalar Denizinde ve Balkanlarda gösterdikleri destânî kahramanlıklar gâzileri kendilerine çekmekle beraber, cihâd mefkûresi yine de kudret ve hayatiyetini Bizans karşısında ve karalarda gösteriyordu. Bu sebepledir, ki Marmara sâhillerini fetheden ve süratle Balkanlara ayak basan Osmanlı beyliği, zaferler kazandıkça Türk-İslâm kuvvetlerinin câzibe merkezi oluyor; her taraftan gaziler, âlimler, şeyhler, babalar ve dervişler gelip cihâd mefkûresini kuvvetlendiriyorlardı. Ertuğrul'un oğlu Osman Söğüd'de henüz bir boy beyi iken, tâbi bulunduğu Umur Bey gibi, Selçuklu-İlhanlı devletine bağlı kalarak Rumlara karşı gâzâ ve fetihlerde serbest hareket ediyor; bu mütevazi durumu ile komşu beyliklerle rekabet ve çatışmalara da düşmüyordu. Osman Gazi'den tek şikâyetçi çökmekte bulunan Bizans imparatorluğu idi.

Gerçekten diğer beylikler Mogollar ve komşuları ile mücadele ederlerken, Osman Gâzi süratle Marmara sâhillerine doğru ilerliyor ve Anadolu'da Bizans hâkimiyetini de tasfiye ediyordu. Bu sebepledir, ki İmparator Andrenikos, Osman (*Atman*) ın müthiş istilâları karşısında, Gazan ve Olcaytu hanlara şikâyetlerde bulunuyor; Osmanlılar'dan ve Aydın oğullarından kurtulmak için İlhanlılardan yardım diliyor ve hemşiresini de Mogol sarayına gelin gönderiyordu[78]. Bizans kaynakları Hanın 30,000 kişilik bir ordu gönderip Türkmenlerin tenkil edildiğini söylerse de bu sefer mütevazı ve itaatkâr Osmanlı beyliğine değil, Mogollara karşı kuvvetli ve âsi diğer beyliklere karşı yapılmış ve böylece Bizans'ın şikâyeti kendisi için ciddî bir fayda vermemiştir[79]. Osman Gazi'nin Bizans'a karşı süratle ilerlemesi ve zaferler kazanması, Anadolu'da gâzâ ruhunu canlandırıyor; Anadolu'dan ve biraz da diğer İslâm ülkelerinden gelen gaziler, şeyhler, Türkmen babaları ve dervişler onun etrafında toplanıyor ve cihâdı kuvvetlendiriyorlardı. Mogol istilâsı altında ezilen Türkler, yerlerin-

---

[78] Osman adının Türkmenler arasında *Otman* şeklinde ve Arapça telâffuzuna yakın bir söyleniş olduğuna Otman, Otman Baba isimleri delâlet etmekte ve Bizans kaynaklarında *Atman* adı da bu suretle meydana çıkmış gözükmektedir.

[79] Pacyhmeres Osman Gâzinin istilâ ve fetihleri, yerli halkın İzmit istikametinde göçleri hakkında çok canlı tasvirler yapar ve mühim bilgiler verir (Cousin, VI, s. 744, 748, 952, 991).

den ve vazifelerinden atılan *iktâ* (timar) sâhibi askerler (sipâhîler) de dünya ve ahıretlerini kazanmak maksadiyle Osmanlılara koşuyorlardı. Osman Gazi daha ilk günlerde Şeyh Edebali, Dursun Fakîh gibi din adamları ile işe başlıyor; mutasavvifler, şeyhler, Türkmen babaları artık Osmanlı beyliği ile cihâd yolunda birleşiyor ve bu Gazi beylik süratle yükseliyordu. Bursa henüz alınmadan önce civarı evliyanın ve Türkmen babalarının zâviye ve türbeleri ile dolarak askerî işgâlden önce manevî fetih hazırlanmış ve Osmanlı ilerleyişi hemen her yerde bu metoda göre gerçekleşmiştir. Böylece Türkistan'da başlayan, Selçuklular ve Dânişmendliler ile Anadolu'da gelişen cihâd ruhu Bursa'da temerküz etmiş; Osmanlılar en imanlı ve hararetli bir Gazi devleti olmuş ve dayanılmaz bir kudret halinde yükselmiştir.

Filhakika hiç bir müslüman devleti Osmanlılar kadar bütün ilim, din, tarikat ve tasavvuf mensuplarını bu kadar İslâm dâvâsına bağlayamamış; onların devletin kuruluşunda bu kadar rol oynadıkları tarihte görülmemiş; tarikatlar arasında bu derece sağlam bir ahenk vücûda gelmemiş; hepsi Türk-İslâm mefkûresi uğrunda birleşmiştir. Osmanlı devrinde vukubulan bu inkılâp ve yükseliş bakımından en dikkate şâyân bir misali tasavvufun geçirdiği güzel tekâmül teşkil eder. Zira Mogol istilâsı altında ezilen İslâm dünyasında ve husûsiyle Türkiye'de dünyadan ümidini kesen insanlar Allah'a yaklaşmak ve âhıreti kazanmak maksadiyle şeyhlere koşuyor; tarikatlara giriyor ve kurtuluş çarelerini arıyorlardı. Fakat bu tasavvuf ilâhî kudreti, İslâmî ve içtimaî yükselişten uzaklaştırarak ya sadece Allah ile kul arasındaki münasebetlere hasrederek ferdî kurtuluş yolunda kalıyor; yahut da dünyayı ve hayatı hor gören İslâmî, içtimaî ve ahlâkî esaslara aykırı yollara sapıyordu. Nitekim bu tasavvuf tarikatları arasında *Melâmi, Kalenderi* ve *Haydari*lerden İslâmiyete ve cemiyete zararlı, hiç olmazsa müstehlik, unsurlar ve zümreler meydana çıkıyor; Yakın Şark'ta ve Anadolu'da garip kıyafetleri, yarı çıplak halleri ile diyâr diyâr dolaşan kitlelere rastlanıyordu. Tasavvuf ve tarikat adı altında dilencilik ile geçinen ve yarı çıplak dolaşan bu bozguncu kitleler Kalenderî, Melâmî ve *Cavlakî*ler arasında görülüyor; ahlâk kaidelerini aşarak her şeyi mubâh sayan *İbâhiyye* yoluna sapmış bulunuyor; medeniyetin çöküşünü haber veren bugünkü *Hippy*'lere benziyorlardı.

Osmanlılar, işte, tasavvufî tarikatları ferdî kurtuluş veya meskenetten, yahut onu cemiyet ve ahlâk dışı sapıklıklardan kurtarıp ilâhî kudreti Türk ve İslâm mefkûresine göre yüceltmiş; hiç bir çatışmaya meydan vermeden bütün tarikatları hak

yolunda ve ahenk içinde birleştirmiştir. Orhan Gazi 1331 yılında İznik'i fethedince, orada kurduğu ilk Osmanlı medresesine Dâvûd-i Kayserî'yi müderris tâyin etmiş; onun büyük mutasavvıf Muhiddin Arabi'yi şerhi ile bazı müslüman memleketlerinde sıfatı *Şeyh-i Ekfer* olduğu halde Osmanlılar devrinde ve imparatorluk ülkelerinde o artık *Şeyh-i Ekber* pâyesine yükselmiş ve «Evliyanın sonu ve Hz. Peygamber'in vârisi» sayılmıştır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve halefleri âyinlerde *Semâ* (raks) yaptıkları, ney ve rebâb kullandıkları için Konya'da bazı muhalefetlerle karşılaşmış; hattâ Mevlânâ'nın ölümünden sonra bunların yasak edilmesi için mahkemeye de baş vurulmuştur. Halbuki Osmanlı âlim ve mütefekkirleri, bunlar arasında meşhur Ebû's-Suûd Efendi ve Kâtip Çelebi, ilâhî vecde ve Şeriata bağlı kalmak, içtimaî nizâma aykırı düşmemek şartı ile âyinlerde semâ ve musîkîye cevâz vermişlerdir. Bu suretledir, ki Mevlevîlik Osmanlılar nezdinde çok yüksek bir mevkie erişmiş; pâdişâhların culûs merasimlerinde kılıç kuşatma (*taklîd-i seyf*) vazifesi Mevlevîlere verilmiştir. Bektaşi olan Yeniçeri ocağının büyük bir cihâd unsuru haline gelmesi ve, Alevî tesirlerine rağmen, İran savaşlarında da bu dâvâya hararetle bağlı kalması bu münasebetle dikkate şâyân bir hâdisedir.

Osmanlıların yükselişinde, Türk-İslâm tarihinde müstesnâ bir mevki kazanması ve yeni bir dünya nizâmı kurmasında müessir olmuş pek çok maddî-manevî âmiller arasında, hânedanın kudret ve hayatiyeti şüphesiz başlıca rolü oynar. Gerçekten bu hânedan tarihte hiç bir aileye nasip olmayan büyük pâdişâhları birbiri ardına yetiştirmiş; imparatorluğun yükselişi de bu mihrak etrafında mümkün olmuştur. Destânî Oğuz Han'ın torunları olan Osmanlılar, Oğuzların en asîli bulunan Kayı boyuna mensup bulunuyor; bu tarih ve menşe şuûrunu taşıyorlardı. Bu sebeple de Osmanlılar kendilerini Selçuk ve Çingiz oğullarından daha üstün görüyorlardı. İslâm âlim, şeyh ve evliyası da Osman Gazi'nin kurduğu devletin dünyaya hâkim olacağını, Hz. Peygamber'in hadîslerine mazhar olarak İstanbul fethinin onun evlâdlarına tebşir edildiğini beyan ederek bu siyasî kuruluşu ve onun büyük pâdişâhlarını takdis ediyorlardı. Millî destânın bir parçası olan Dede Korkut kitabında da Âhir zamanda hanlık veya saltanatın Kayı boyuna ve Osmanlılara intikal edeceği Korkut Ata tarafından müjdelenmiş ve yaygın olan bu inanç, tarihî kaynaklara da intikal etmişti. Osmanlılar II. Sultan Murad zamanında canlanan bu gö-

---

[80] Osmanlıların bu millî ve islâmî mefkûreleri için *Türk Cihân hâkimiyeti* (II, s. 25-36) adlı eserimize bakınız.

rüş ve inanışla tarihlerini Türkiye Selçukluları, Büyük Selçuklular ve Karahanlılar zinciri ile Oğuz Han'a çıkarmak suretiyle ilmî ve millî bir tarih şuûruna erişmişlerdi. Osmanlı beyliği daha kuruluşundan itibaren Türkçeyi resmî dil yapmakla ve Avrupalılarla diplomatik münasebetlerinde de bu dili kullanmakla diğer Türk hânedan ve devletleri arasında yine müstesnâ bir mevki kazanmıştır. Orhan Bey'in vakfiyesi bile Türkçe yazılmıştır[80]. Böylece millî ve İslâmî görüş ve an'aneler yerleşmiş; Osmanlı tarihçi ve mütefekkirleri devletin kudsiyetine o derece inanmışlardır, ki imparatorluğun *Devlet-i ebed müddet* olduğu fikri inhitat devrinde bile yaşamıştır. Nitekim Osmanlı tarihçileri İbn Haldûn'un, her varlık gibi, devletlerin de doğuş, yükseliş ve inkıraz devirlerini geçirdiklerine dair nazariyesine bağlı kalmakla beraber imparatorluğun samimiyetle bu kanunun dışında bulunduğuna inanıyor; İslâmiyetin her asırda yetiştireceği bir müceddid ile yükseleceğine dair bir hadîsin devletin ebediliğini temin ettiğini düşünüyordu. Zira Osmanlılara göre Devlet ile İslâmiyetin kaderi birleştiği ve bu din Kıyâmete kadar bakî olduğu için imparatorluk, aynı zamanda bir *Devlet-i Muhammediye* veya *Devlet-i İslâmiye* adını taşıyor; inkıraz devrinde bile görülen hârikılâde yaşama mücadeleleri bu hayatiyet ve inançla mümkün oluyor; üç kıt'a üzerinde bütün dünyaya karşı varlığını muhafaza savaşları kudretini bu kaynaktan alıyordu[81].

İlk Osmanlı paytahtı olan Bursa, Türk kültür ve medeniyeti ile birlikte millî ve İslâmî mefkûrenin de merkezi olmuştu. Bu şehir Mogol istilâsı altında çöken Türk-İslâm dünyasının âlimleri, şeyhleri ve evliyası ile dolmuş; Osmanlı pâdişâhları devletlerini bunlarla birlikte kurmuş ve yükseltmişlerdi. Maddî-manevî bakımlardan çökmüş; ahlâkı çürümüş ve hayatiyeti yok olmuş köhne Bizans karşısında zaferler kazanıldıkça Türk gazileri ve din adamları Hazret-i Peygamber'in İstanbul'un fethine dair hadîslerine mazhar olma şuûr ve inançları ile daha fazla kuvvetleniyor ve bu inanç bütün millete mal oluyordu. İslâmî tebşirler yanında halk ve askerler arasında yayılan *Kızıl Elma* efsânesi ve ideali daha ziyade canlanıyor; İstanbul'dan sonra Roma ve Viyana ikinci ve üçüncü Kızıl elmalar oluyordu. Osmanlılar diğer Türk beyliklerinden farklı ve bir Gazi devleti olarak hep Bizans'a karşı ve Balkanlar'da cihâd yapıyor; zaruret olmadıkça Anadolu'da kendi ırkdaş ve dindaşlarına karşı silâh kullanmıyorlardı. I. Sultan Murad Gazi, Karaman oğlu Alâeddin Bey'in bir tecâvüzü karşısında çok üzülmüş ve: «Şu zalimin yaptığı işleri görün. Ben din gayreti ile Allah yolunda bir

[81] Bu hususta tafsilât için bak. *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi*, II, s. 48-71.

aylık mesafede kâfirler içine girdim; gece-gündüz ömrümü gâzâya verdim; çok mihnet ve belâ çektim. Halbuki o gelip müslümanları yağma etti. Ey Gâziler! ben nasıl cihâdı bırakıp müslümanlara kılıç çekeyim» derken, Osmanlı gâzâ ruhunu çok güzel ifâde eder[82]. Nitekim II. Murad Gâzi Haçlılar karşısında cihâd yaparken, Karamanlılar bunu fırsat bilip yine Osmanlılara saldırmışlardı[83]. Osmanlılar Rûm-ili'ye geçerken bile yolları üzerinde bulunan Karası beyliğine de dokunmamışlar ve onların arzuları ile birleşmişlerdi. Nitekim Osmanlılar Balkanlar'da çok genişledikten sonradır, ki birtakım zaruretler ile Anadolu'da ilhaklarda bulunmuş ve millî birliği kurmuşlardır. Hattâ yukarıda işaret ettiğimiz gibi Osmanlıların Balkanlar'da ve Avrupa'da giriştikleri cihâd ve fetihler de Haçlı taarruzları karşısında aslında müdafaa harpleri idi. Zira Selçuklular Anadolu'ya ve Osmanlılar da Rûm-ili'ye geçer-geçmez Haçlı seferleri başlamış ve asırlar boyunca devam ederek imparatorluğun yıkılışına kadar arkası kesilmemiştir[84].

Osmanlılar diğer Anadolu beyliklerine nazaran çok daha üstün vasıfları ve şartları sâyesinde Selçukluların vârisi olurken daha kudretli bir mefkûre ve teşkilâta sâhip bulunmuşlar. Hattâ Osmanlılar bu mefkûreleri ile yalnız Selçukluların varisi olmamışlar; aynı zamanda üç kıt'a üzerinde ve Akdeniz havzasında hak ve adâlete dayanan yeni bir dünya nizâmı da kurarak Türk ve İslâm tarihlerinin en ileri bir siyasî teşkilâtını da yaratmışlardır. İmparatorluk ülkelerinde yaşayan çeşitli kavim ve dinler arası ahenk ve içtimaî adâlet bu nizâmın göze çarpan en mühim vasfı idi. Kadim Türk feodal devlet bünyesi de ilk defa merkeziyetçi bir mahiyet almış; eski devletlerin parçalanma zaafları tamamiyle yok olmuş; *Nizâm-ı âlem* uğrunda evlâd ve kardeşler bile fedâ edilmiş; bu büyük inkılâp sâyesinde devlet ve nizâm daima korunmuş; Osmanlıların kanun ve nizâm

---

[82] Neşri, *Cihân-nümâ*, Ankara 1949, s. 216; Lütfi Paşa, *Tarih*, s. 107.

[83] Bu münasebetle Karaman oğlunun bir nedîmi ona: «*Bu taraftan sultanımız, diğer cihetten de Yanko kardeşiniz, ümiddir ki sehl vakit içre müslümanlığı kâfir ayağı pâyımâl ede*» nüktesini yaptığı rivâyet edilir. Mogollara karşı en uzun mücâdeleyi yapmış olmakla beraber Arap kaynakları da Karamanlıların İslâmiyetlerinin zayıf olduğunu kaydetmişlerdir. Karaman oğulları, sık-sık, taahhüdlerini bozduğu ve fırsat buldukça tecâvüzlerde bulunduğu için Osmanlılar arasında «*Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu*» darbı meseli yaygın idi. Bir defasında yemini bozan Karaman beyi'nin «*Biz yıl değil, yel üzerine yemin ettik*» sözü de meşhûr idi.

[84] *Gazâvât-nâmeler*, nşr. A. Sırrı Levend İstanbul 1956, s. 246, 254, 295; *Türk Cihân hâkimiyeti*, II, s. 92.

şuûru da siyasî ve içtimaî ahengi devam ettirmiştir[85]. Osmanlılar «Din ü devlet, mülk ü millet» gibi dört unsura dayanan yüksek mefkûreleri ile kudret kazanmış ve Selçuklulardan aldıkları bir mirası bu sûretle en yüksek seviyeye eriştirmişlerdir. Böylece büyük Gazi Alp Arslan'ın millî ve İslâmî mefkûre ile yükselttiği sancak, Osman Gazi ve haleflerinin elinde üç kıt'a üzerinde, asırlar boyunca, şerefle dalgalanmıştır.

[85] Merkeziyetçi devlet ve bu hususta bizzat Osmanlı pâdişâhlarının görüş ve müdafaaları için *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* (II, s. 10-24) ve Selçuklu devri için de *Iktâ* (İA, VII, s. 949-959) makalemize bakınız.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI TARİHİNİN KRONOLOJİ CEDVELİ

I. Büyük Türk Muhâcereti ve Türkiye Devletinin Kuruluşu

744 Gök - Türk imparatorluğunun yıkılışı.

775 Bir kısım Oğuz ve Karluk boylarının Uzak-şark'tan Türkistan'a (Mâverâünnehr'e) doğru göçleri.

922 Bulgarların (İtil boylarında) İslâmiyeti kabûlü üzerine Halifenin elçisi İbn Fadlân'ın, Oğuzlara uğrayarak, Bulgar hanına (şehrine) seyahatı.

924 Kıtayların Uzak-şark'a hâkim olmaları ve Kırgızları Orhun havâlisinden atmaları.

934 Kıtayların Orhun bölgesine saldırmaları üzerine Türk boylarının yerlerinden oynamaya başlamaları ve bu sarsıntı ile Oğuzların sıkıştırdığı Peçeneklerin Hazar denizi şimalinden Tuna havzasına ve Balkanlara doğru göçleri.

999 Karahanlıların Samanî devletini yıkmaları ile müslüman Türklere Cenup yolu ve İslâm ülkelerinin açılması.

1017 Kıtayların ve Şamanî Türklerin 300,000 çadır halkı hâlinde şarktan Karahanlı ülkesine ve Balasagun yakınlarına gelmeleri ve Togan Han'ın 120,000 kişilik bir ordu ile bu istilâyı durdurması.

1018 Çağrı Bey'in 3000 süvari ile Buhara civarından şarkî Anadolu'ya akın yaparak Selçuklulara bir yurt araması.

1027 Kıtayların baskısı ile Büyük Türk muhaceretinin gelişmesi, bu baskı ile Kun, Kay ve Kıpçakların Oğuzları yurtlarından püskürtmeleri, Şamanî, Peçenek ve Oğuzların şarkî ve orta Avrupa'ya, Balkanlara ve müslüman Oğuzların da sel hâlinde Mâverâünnehr'e, Horasan'a ve diğer İslâm ülkelerine göçmeleri.

1040 Selçukluların Dandanakan'da Gazneli sultan Mes'ûd'u yenerek Tuğrul Bey idâresinde Büyük Selçuklu imparatorluğunu kurmaları, Oğuz (Türkmen) muhâceretinin şarkî Anadolu'ya akması.

1044 Sayısız bir Türk halkının şarktan ilerleyip Karahanlı devleti hudûdlarına girmesi.

1048 İbrahim Yınal'ın yurt arayan büyük bir Türkmen kitlesini Anadolu cihâdına göndermesi ve onun Selçuklu ordusu ile gelip Bizanslılara karşı Hasan-kale zaferini kazanması, Erzurum'un fethi, Oğuzların Trabzon'a ve Orta Anadolu'ya kadar yayılmaları.

1059 Türklerin Sıvas ve Malatya vilâyetlerini işgâli.

1064 Alp Arslan'ın Kafkasya ve Şarkî Anadolu seferi, Kars'ın fethi (16 Ağustos).

1065 Şamanî Uz (Oğuz) ların 600,000 kişi hâlinde Tuna'yı geçip Balkanlara inmeleri.

1067 Selçuklu istilâsının Orta Anadolu'da yayılması, Kayseri, Niksar ve Konya şehirlerinin fethi.

1068 Afşın'ın Anadolu'yu istilâ edip İstanbul boğazına kadar ilerlemesi, Amûriye ve Honas'ın fethi.

1071 Alp Arslan'ın şîî Fâtimilere karşı Suriye seferi, Malazgird ve Halebi Selçuklu idâresine alması.

1071 Alp Arslan'ın Bizans ordusunu yenerek 26 Ağustos Cuma günü Büyük Malazgird zaferini kazanması, imparator Romanos Diogenis'in sultana esir ve Bizans'ın Selçuklulara tâbiiyeti kabûl etmesi. Zaferin Türk ve İslâm tarihlerinde bir devir açması, dünya tarihinde de bir dönüm noktası teşkil etmesi.

1072 Alp Arslan'ın sulhu bozan Bizans'a karşı Türklere Anadolu'nun fethini emretmesi, Artuk Bey'in Sakarya havzasına kadar işgâli.

Alp Arslan'ın Türkistan seferi ve bir bâtınî tarafından şehîd edilmesi.

1073 Melik-şâh'ın amcası Kavurt Bey'i mağlûp ederek Selçuklu imparatorluğuna hâkim olması, Artuk Bey'in Anadolu'dan İran'a çağrılması.

1074 Türklerin bütün Anadolu'ya dolmaları üzerine imparator Mihael'in yardım maksadıyle Papa'ya müracaatı, müsbet bir netice alamayınca Sultan Melik-şâh'a başvurması.

1075 Melik-şâh'ın saltanat mücâdelesini ve Artuk Bey'i Anadolu'dan çekmesini fırsat bilen Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ın, kardeşi Mansûr ile, Bîrecik bölgesinden hareketle Konya'yı ve daha sonra İznik'i fethetmesi, Süleyman-şâh'ın İznik'i paytaht yapması ve Türkiye Selçukluları devletini kurması.

1078 Süleyman-şâh'ın Botaniates'i Bizans tahtına çıkarırken Selçuklu ordusunu Boğaz'ın Anadolu sâhilinde yerleştirmesi.

Melikşâh'ın Süleyman-şâh'ı itâate almak için Porsuk Bey'i üzerine göndermesi, onun Mansûr'u öldürmesi, fakat muvaffakıyetsizliğe uğrayarak çekilmesi.

1080 Anadolu'ya dolmuş Türkmenleri etrafında toplayan Süleyman-şâh'ın İznik'te devlet kurması üzerine şarktan büyük bir göçebe kitlesinin dalgalar hâlinde Anadolu'ya dolması.

1081 Süleyman-şâh ile Alexis Komnenos arasında yapılan anlaşmaya göre Türk askerlerinin Boğaz sâhillerinden Drakon (Orhan-tepe) çayına kadar çekilmesi ve buna mukabil Bizans'ın Türk işgâlinde bulunan bütün Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini hukukan tanıması.

1082 Süleyman-şâh'ın şarka dönüp Çukur-ova (Kilikya) ya sefere girişmesi, ve Tarsus'u fethi.

1083 Süleyman'ın Adana, Misis, Anazarba ve bütün Çukur-ova'yı fethi, Suriye'den kadı ve hatip getirterek bu havâlide idarî ve dinî teşkilât kurması.

1085 Antakya'lıların dâveti üzerine Süleyman'ın ordusu ile gizlice hareket edip bu şehri fethetmesi, Süleyman'ın tâbii Dânişmendli Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı kuşatması, Çankırı ve Kastamoni fâtihi Kara-tekin'in Sinop'u, Buldacı'nın Elbistan ve yukarı Ceyhan bölgesini alması.

1086 Süleyman-şâh'ın, Haleb'i kuşatması üzerine Melikşâh'ın kardeşi Tutuş ve Artuk ile savaşarak 5 Haziranda şehîd olması ve Halep kapısında defni.

1087 Süleyman-şâh'ın İznik'te nâibi bulunan Ebû'l-Kasım'ın Boğazlara doğru akınlara, Marmara sâhilinde donanma inşâsına girişmesi, İzmir beyi Çaka ile ittifak teşebbüsü, Melikşâh'ın Anadolu'ya ve İznik üzerine ordu göndermesi ve buna karşı Selçuklular ile Bizanslar arasında bir anlaşma yapılması.

1088 İzmir bölgesinde devlet kuran Çaka Bey'in, donanması ile, Bizans'a karşı adalara taarruz ve fetihleri, Bizanslıları bozguna uğratan Peçeneklerin Lüleburgaz'a kadar ilerlemeleri ve müşterek taarruz için Çaka ile ittifak yapmaları.

1089 Peçenekler üzerine yürüyen Alexis Komnenos'un Silistre'de mağlûp olarak İstanbul'a kaçması.

1091 Bizanslıların Kumanlar ile birlikte 29 Nisanda Peçenekleri Meriç üzerinde mağlûp ve imha etmesi, Çaka'nın Bizanslılara karşı Adalar denizinde savaşa devamı.

1092 Melikşâh'ın ölümü üzerine Kılıç Arslan'ın İsfahân'dan İznik'e gelip babasının yerine tahta çıkması, Çaka'nın kızı ile evlenmesi, Bizanslıları Marmara kıyılarından atması, Melikşâh'ın İznik üzerine ve Selçuklulara karşı göndermiş olduğu Bozan'ın, onun ölümü sebebi ile Anadolu'dan ayrılması.

1095 Kılıç Arslan'ın devletini kuvvetlendirdikten ve Bizans ile muahede yaparak emniyetini sağladıktan sonra Şarkî Anadolu'da fetihlere başlaması ve Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı muhasara etmesi.

II. Haçlı ve Bizans Taarruzları Karşısında Türkler

1096 Türk fetihlerine karşı Bizans'ın tahriki ile Haçlı seferlerinin hazırlanması ve bunların öncüsü olarak Keşiş Pièrre ile birlikte başı-bozuk, câhil ve mutaassıp Haçlı kitlelerini İznik üzerine hareketi, Kılıç Arslan'ın kardeşi Kulan Arslan (Dâvûd) ın bunları imhası.

1097 Büyük Haçlı ordusu ve Bizanslıların İznik'i muhasarası, Malatya ile uğraşan Kılıç Arslan'ın yetişmesine rağmen 26 Haziranda Selçuklu paytahtının sukûtu, Kılıç Arslan'ın Eskişehir'de Haçlıları durdurmağa muvaffak olamayarak 4 Temmuzda Eskişehir meydan muharebesini kaybetmesi, Haçlılara karşı çete muharebelerine girişmesi ve büyük kayıplardan sonra Kilikya'yı alan Haçlıların Suriye'ye varmaları.

1098 Dânişmendli İsmail'in Trabzon dukası T. Gabras'ı mağlûp ve katledip Bayburt'u Rumlardan kurtarması.

1100 Dânişmend Ahmed Gazi'nin, Malatya civarında, Haçlılara karşı büyük bir zafer kazanması ve esir aldığı reislerini Niksar'da zindana atması.

1101 Kılıç Arslan ve Dânişmend Gazi'nin, Niksar esirlerini kurtarmak için, Eskişehir, Ankara ve Çankırı yolu ile ilerleyen yeni ve büyük bir Haçlı ordusunu Amasya yakınında 5 Ağustosta kâmilen yok etmesi, Eskişehir'den Ereğli istikametinde giden 300,000 kişilik diğer bir orduyu da

kılıçtan geçirmeleri. Dânişmend Gazi'nin 18 Eylülde Malatya'yı fethi.

1103 Bizanslılar ile tekrar bir anlaşma imzalayan Kılıç Arslan'ın yine Şark seferine başlaması, Haçlılardan Elbistan ve Maraş'ı kurtarması, Dânişmend Ahmed Gazi ile ihtilâfa düşen Sultanın onu bozguna uğratması.

1105 Kılıç Arslan'ın Şarkî Anadolu'da Büyük Selçuklulara tâbi beyleri ve vilâyetlerini kendisine bağlaması, Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin ölümü ve Selçuklu sultanının Malatya'yı alması.

1106 Kılıç Arslan'ın Haçlıları Cenubi-şarkî Anadolu'dan püskürterek Urfa'yı muhasarası, fakat hastalanarak Malatya'ya dönmesi.

1107 Kılıç Arslan'ın Musul'u 22 Martta işgâli ile Türkiye ve İran Selçukluları arasında ailevî rekabetin canlanması, Hapur nehri üzerinde 14 Haziran günü vukubulan savaşta Kılıç Arslan'ın yenilmesi ve nehri geçerken boğularak şehîd olması.

1108 Türklerin Torosları aşıp Ermenileri bozguna uğratması.

1109 Kılıç Arslan'ın hatunu Malatya'da küçük oğlu Tuğrul Arslan adına idâreyi ele alması. Ulubat civarında Türkleri doğrayan ve çocukları kaynar kazanlara atan Bizanslılara karşı Hasan Bey'in intikam seferleri.

1110 Şehinşâh'ın, İran'dan gelerek babası Kılıç Arslan'ın ölümü ile üç yıl boş kalan Konya tahtına çıkması ve Selçuklu sultanlığına hâkim olması ve Bizanslılara karşı zaferler kazanması.

Sultan Muhammed Tapar'ın Türk beylerini Emîr Mevdûd kumandasında Haçlı cihâdına memur etmesi ve Mevdûd'un büyük bir zafer kazanması.

1113 Sultan Şehinşâh'ın, Marmara ve Garbî Anadolu bölgelerini istilâ eden ve Orta Anadolu'ya doğru ilerleyen Bizanslılara karşı mukabil taarruza geçmesi, Emîr Monoluğ ve Muhammed kumandasında İznik, Bursa, Balıkesir ve Edremit bölgelerine ordular göndermesi. Artuklu Belek'in Çubuk oğlu Muhammed'e aid Harput, Palu ve Dersim havâlisini hâkimiyeti altına alması.

1116 Seydi-gazi, Kütahya, Bolvadin ve Akşehir'e kadar Türkleri sıkıştıran Bizans taarruzlarına karşı Şehinşâh'ın ve şimalden Dânişmendlilerin mukabil taarruzları ile Alexis Komnenos'un Konya yolunda mağlûben geri çekilmesi.

Melik Gazi ile birlikte çalışan ve onun damadı olan Mes'ûd'un, Dânişmendli ordusu ile, kardeşi Şehinşâh üzerine yürüyerek Konya tahtını elde etmesi.

1117 Malatya sultanı Tuğrul Arslan'ın Ceyhan bölgesini Franklardan kurtarması.

1118 Bizans tahtına çıkan Yuannis Komnenos'un Loodikea (Denizli) yı işgâl etmesi, Mengücik oğlu İshak'ın Malatya Selçuklularına aid Harput havâlisini istilâsı.

1119 Artuklu İl-gazi'nin, Şimalî Suriye'de, Haçlılara karşı büyük zaferler kazanması ve reislerini kılıçtan geçirmesi, Selçukluların kurtardığı Denizli ve Alaşehrin Bizanslılar tarafından işgâli.

1120 Bizanslıların Ulu-borlu (Sozopolis) şehrini zabtetmeleri.

Dânişmendli Melik Gazi ve Artuklu Belek'in Trabzon dukası Konstantin Gabras'ı Şiran'da mağlûp ve esîr etmeleri.

1121 Kıpçaklar ile ordusunu kuvvetlendiren Gürcü kıralı David'in Türk ülkelerine taarruzlarını tekrarlaması üzerine Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın İl-gazi'yi Gürcülere karşı cihâda memur etmesi, fakat daima muzaffer olmuş bulunan İl-gazi'nin bir ihtiyatsızlık yüzünden bozguna uğraması ve Gürcülerin Tiflis'i işgâli. Belek'in eşkıyalık eden Gerger Ermenilerini tenkili.

1122 Sultan Mahmud'un Gürcistan'a seferi; İl-gazi'nin yeğeni Belek Gazi ile birlikte Haçlılara karşı zaferler kazanması ve hastalanıp ölmesi üzerine cihâda devam eden Belek'in Frankları kılıçtan geçirip esîr aldığı kont ve dukalarını Harput ve Palu kalelerinde zindanlara atması. Bizanslıların Peçenekleri imhası ve bu günü Peçenek bayramı ilân etmeleri.

1123 Kahraman Belek'in intikam taarruzuna girişen Frankları bozguna uğratması ve Kudüs kıralını esîr alıp Harput kalesinde hapsetmesi.

1124 Menbic muhasarasında Haçlıların oku ile yaralanan Belek'in «*bu ok bütün müslümanlara vurulmuş bir darbedir*» diyerek onu bizzat çıkarması ve 6 Mayıs günü bu yaradan şehîd olması, bütün müslümanların mâtem ve hıristiyanların bayram yapması. Melik Gazi'nin Malatya'yı Tuğrul Arslan'dan alması.

Gürcülerin Ani şehrini işgâli, Dânişmendli Emîr Gazi'nin Malatya'yı Selçuklu Tuğrul Arslan'dan teslim alması.

1126 Ankara ve Kastamoni havâlisinde hüküm süren Melik Arab'ın kardeşi Sultan Mes'ûd'u bozması, Bizans'tan yardım alan Mes'ûd'un kayın babası Dânişmendli Melik Gazi ile birlikte onu mağlûp edip Kilikya'ya kaçırmaları.

1127 Melik Arab'ın kuvvet toplayarak Sultan Mes'ûd ve Melik Gazi

üzerine yürümesi, birkaç defa galip ve mağlûp olduktan sonra Bizans'a kaçması.

1129 Melik Gazi'nin Karadeniz sâhillerine çıkıp bazı kaleleri fethi, Anazarba'da Haçlıları mağlûp etmesi ve Bohemond'u öldürmesi.

1131 Melik Gazi'nin Kilikya'ya girip birçok kaleleri fethedip Ermeni prensi Leon'u haraca bağlaması.

1132 Yuannis'in Türklere ve Ermenilere karşı muvaffakiyetler kazanması.

Bizanslıların Çankırı'yı vâli Alp Arslan'dan almaları ve Tuğrul, İbrahim, İnal ve Aydoğdu gibi emîrlerin itâatlerini kazanması.

1133 Melik Gazi'nin Bizanslıların işgâl ettiği Çankırı ve Kastamoni'yi kurtarması.

1134 M e l i k G a z i' nin Cenupta Haçlıları bozguna uğrattıktan ve Halîfe ile Sultan Sancar'ın tevcih ettikleri *Melik* ünvanını aldıktan sonra ö l ü m ü ve oğlu Melik Mehmed'in tahta çıkması.

1135 İmparator Yuannis'in Çankırı ve Kastamoni'yi kuşatması, Melik Muhammed ve Sultan Mes'ûd'un Bizanslıları Marmara sâhillerine çekilmeğe mecbûr etmeleri, Rumların işgâl ve halkını esîr eylediği Çankırı'yı kurtarmaları.

1136 Melik Muhammed'in, Haçlılar ile Ermeniler arasındaki savaştan faydalanarak, Maraş ve Göksün (Keysûn) bölgelerini teslim alması.

1137 Haçlıların yardım talebi üzerine İmparator Yuannis'in büyük bir ordu ile Selçuklu hudûdlarını tahrip ederek Torosları aşıp Ermenilerin 1132 de aldıkları Tarsus, Adana, Masis'i kurtardıktan sonra Antakya'ya varması, Haleb kazalarında müslümanları katletmesi ve şehri işgâle hazırlanması, Atabeg İmâdeddin Zengi'nin imdâd talebi üzerine Sultan Mes'ûd ve Melik Muhammed'in şimalden harekete girişmeleri, Mes'ûd'un Adana havâlisini işgâl edip esirler ile memleketine dönmesi.

1138 İmparator Yuannis'in Ermenileri ezmesi ve Haçlıları endişelendirmesi, nihâyet Suriye ve Anadolu Türkleri arasında tehlikeli bir durumda kalması sebebi ile Suriye'den Kilikya'ya dönmesi, Sultan Mes'ûd ile bir muahede yapıp İstanbul'a hareket etmesi.

1139 Mes'ûd'un Maraş bölgesini Haçlılardan ve Dânişmendli Melik Muhammed'in Keban ve Feke kalelerini Ermenilerden fethi.

1140 Dânişmendli Muhammed'in Karadeniz sâhillerinde fetihleri ve Sultan Mes'ûd'un Garpte istilâları karşısında imparatorun Niksar'a kadar büyük bir sefere girişmesi, Niksar muhasarası, fakat muvaffakiyetsiğliğe uğayıp 1141 de dönmesi ve Türkleri Anadolu'dan atma emelinin iflâs ettiğini görmesi.

1142 İmparatorun Niksar'da hezimetinden faydalanan Sultan Mes'ûd'un Ulu-borlu *(Sozopolis)* yu kuşatması ve akıncılarını Antalya'ya kadar ilerletmesi.

1143 Yuannis'in Türklerin tehdidlerine karşı göller bölgesini işgâl edip Antalya yolu ile Kilikya'ya varıp orada ölmesi.

Melik Muhammed'in inşâ ettiği Kayseri'de 6 Birinci Kânun'da ölümü, Dânişmendli devletinin kardeşi Yağı-basan ve oğulları Zunnun, Yunus ve İbrahim arasında parçalanması.

1144 Sultan Mes'ûd'un Maraş bölgesini ve Elbistan'ı alıp oğlu Kılıç Arslan'ı bu havâliye melik tâyin etmesi, Malatya'yı kuşatması, Atabeg İmâdeddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlılardan fethi ve bu hâdisenin Avrupa'da büyük bir heyecan yaratması ve II. Haçlı seferine sebep olması.

III. Selçukluların Bizanslılara ve Haçlılara Karşı Zaferleri

1145 Sultan Mes'ûd'un Dânişmendlilere karşı Fırat boylarında genişlemesi, Türkmenlerin Denizli ve Menderes havâlisinde fetihlerde bulunmaları.

1146 İmparator Manuel'in, Türklerin Marmara ve Garbî Anadolu beldelerine yayılmaları üzerine, büyük bir ordu ile, bu bölgeleri kurtararak, Akşehir'i yakıp Konya üzerine yürümesi, Şark seferinden dönen sultan Mes'ûd ile Manuel'in orduları arasında Konya önünde şiddetli savaşların cereyan etmesi, iki tarafın büyük kayıplar vermesi ve nihâyet Selçukluları Anadolu'dan atmak isteyen Mamuel'in mağlûp olarak İstanbul'a dönmesi.

1147 Urfa'nın fethi üzerine Alman imparatoru Konrad ve Fransız kıralı Saint Louis kumandasında II. Haçlı seferinin Türkiye hudûdlarına girmesi, Sulan Mes'ûd'un büyük Alman ordusunu Eskişehir civarında 25 Birinci Teşrin günü imha etmesi, Efes, Denizli'den Antalya yolunda Fransız ordusunun büyük kayıplara uğrayıp az kimsenin gemilere binerek Suriye'ye varabilmesi, Rumların hiyânetini ve Türklerin şefkatini gören 3000 Frankın müslüman olması, Sultan Mes'ûd'un, bu zaferleri ile, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini diriltmesi.

1149 Sultan Mes'ûd'un, oğlu Kılıç Arslan ile birlikte, Maraş, Göksün, Behisni, Göynük, Ayntab, Dulûk şehirlerini fethi ve Antakya'yı

muhasara edip Haçlıları buralardan çıkarması, bu beldeleri Elbistan meliki Kılıç Arslan'ın idâresine vermesi ve buralara 77 minber koyan sultanın 1150 de dönmesi.

1151 Malatya Dânişmendli emîri Aynuddevle ve Artuklu Kara-Arslan'ın Haçlıları ve Ermenileri işgâl ettikleri Gerger, Kâhta, Hısn Mansûr (Adıyaman) ve Palu bölgelerinden çıkarmaları.

Sıvas Dânişmendli meliki Yağı-basan'ın Karadeniz sâhillerini ve Bafra'yı fethetmesi, Mardin ve Hısn Keyfâ hükümdarları, Timür-taş ve Dâvûd'un, Bîre, Sumeysat ve Kefersûd'u almaları.

1152 Malatya Dânişmendli beyi Aynuddevle'nin ölümü ve Yağı-basan'ın, onun oğlu Zülkarneyn ile Sultan Mes'ûd'a karşı ittifakı, Sultanın hareketi karşısında ona itâat etmesi, Mes'ûd'un Malatya'yı ve Dânişmendlileri hâkimiyeti altına alması.

1153 Sultan Mes'ûd'un, Kilikya'yı Bizanslılardan alan Ermeni prensinin Selçuklu topraklarına da tecâvüzleri dolayısı ile, Yağı-basan ile birlikte, Ermenilere karşı seferi.

1154 Sultan Mes'ûd'un, büyük ordusu ile, Kilikya'ya girmesi, Masisa, Anazarba ve Tell-Hamdûn'a kadar istilâ etmesi, fakat çıkan hayvan vebası yüzünden atların telef ve yaya kalan askerlerin hasta olması ve nihâyet fırtına ve sellerin başlaması Selçuklu ordusunun dönmesine ve Ermeni prensliğinin devamına sebep olması.

1155 Sultan Mes'ûd'un bu seferden dönünce, hastalanarak on ay sonra ölmesi, üç oğlu Kılıç Arslan, Şehinşâh ve Dolat'tan veliahd tâyin ettiği Kılıç Arslan'ın Selçuklu pâdişâhlığına geçmesi.

II. Kılıç Arslan'a karşı Ankara, Çankırı ve Kastamoni meliki ve kardeşi Şehinşâh'ın saltanat mücâdelesine girişmesi, Yağı-basan'ın Kayseri havâlisini istilâ etmesi, Sultan ve Yağı-basan ordularının birkaç defa ve son olarak da Aksaray'da karşılaşması (I. Teşrin), Kılıç Arslan'ın galip durumda iken, Atabeg Nûreddin Mahmud'un Selçuklu beldelerini işgâli ve Ermenilerin de tecâvüzü dolayısı ile Yağı-basan'ın barış teklifini kabûlü.

1156 Ermeni prensi II. Thoros'un kardeşi Stefan'ın Maraş'a girmesi ve şehri yangına vermesi, Kılıç Arslan'ın harekete geçip Ermenileri bu bölgelerden atması ve bizzat yerli hıristiyanların sultanı bir kurtarıcı olarak karşılamaları.

1157 Kılıç Arslan'ın Dânişmendli melikleri ile müttefik olarak Ayntab, Ra'ban ve sair Selçuklu şehirlerini işgâl eden Atabeg Mahmud'a karşı, Haçlılar ile anlaşarak, harekete geçmesi ve Atabegi aldığı yerleri iâdeye mecbûr etmesi.

1159 Kılıç Arslan'ın Ermenilere karşı Anazarba'ya kadar ilerleyip Thoros'u cezalandırması, Türkmenlerin de garpta Bizans topraklarına yığılmaları ile Sultanın kuvvetlenmesi karşısında İmparator Manuel ile Atabeg Nureddin Mahmud arasında bir anlaşma yapılması ve Kılıç Arslan'ın Şarkta, Garpta ve Cenupta bir düşman müttefikler cephesi ile sarılması.

1160 Kılıç Arslan'ın bu ittifaklar cephesi karşısında Manuel'e yaptığı anlaşma teklifine karşı red cevabı alması, Dânişmendli Yağı-basan'a Elbistan'ı terki ve onunla birlikte yeğenleri Dânişmendli Zunnun (Kayseri) ve Zulkarneyn (Malatya) ile sulh yapması ve müttefikler çemberini parçalama siyasetinin muvaffakıyetsizliğe uğraması, Bizans yardımcı kuvvetini de yanına alan Yağı-basan'ın Kılıç Arslan'a galip gelmesi.

1162 Kılıç Arslan'ın bütün siyasî faaliyet ve entrikaların merkezi bulunan İstanbul'a gitmeğe mecbûr kalması, Türkleri birbiri ile çarpıştırma siyaseti güden Manuel'in Sultana çok yüksek bir dosltuk ve misâfir-perverlik göstermesi, büyük bir para yardımı alan ve bir anlaşma imzalayan sultanın dönmesi. Yağı-basan'ın, damadı Artuklu Kara Arslan'a aid Harput ve Çemişkezek bölgelerini istilâ edip halkını ve sürülerini esir ederek Kemah yolu ile memleketine sevki, Artukluların onu takiple Sıvas'a kadar ilerlemeleri.

1164 İstanbul'dan kuvvetli gelen Kılıç Arslan'ın Yağı-basan'ı mağlûp ve Sıvas'ı işgâl etmesi, Sultanın, kardeşi Şehinşâh ile birleşmek üzere Çankırı'ya giden Yağı-basan'ın 4 Ağustos'ta orada ölmesi, Sıvas'ta gömülmesi ve yerine kardeşi İbrahim'in oğlu İsmâil'in geçmesi.

1165 Sultanın Ankara ve Çankırı havâlisine yürüyerek kardeşi Şehinşâh'ı mağlûp ve kaçmağa mecbûr ederek buraları da hâkimiyeti altına alması.

Kılıç Arslan'ın Dânişmendlileri takip ederek Tohma çayı vâdisini, Dârende bölgesini alması.

1169 Kılıç Arslan'ın Dânişmendli Zunnun'un Kayseri'de hâkimiyetine son vermesi, onun Şehinşâh ile birlikte Atabeg Nureddin Mahmud'a sığınmaları.

1171 Malatya beğliği için Dânişmendli Ferîdûn ile kardeşi Muhammed arasında devam eden mücâdelede ikincisinin sultana sığınması, fakat Atabeg Nureddin'in Ferîdûn'u himâyesi üzerine Kılıç Arslan'ın Malatya seferinden vaz geçmesi.

1172 Atabeg Nureddin'in kendisine sığınan Dânişmendli melikleri, Şe-

hinşâh, Harput ve Mardin Artuklu hükümdarları ile Kılıç Arslan'a karşı ittifak yapıp İsmail'i bir ordu ile Sıvas'a göndermesi, diğer Dânişmendli beylerini memleketlerine yerleştirmesi ve Şehinşâh'ın çocuklarının hapisten çıkarılması için Kılıç Arslan'a elçiler göndermesi.

1173 Nureddin Mahmud'un red cevabı alınca Kılıç Arslan'ın kardeşi Göksün beyi Gök Arslan ile birlikte harekete geçip Maraş, Göksün ve Behisni beldelerini işgâl ederken Dânişmendli begleri, Şehinşâh ve Artukluların da Sıvas'tan Kayseri'ye doğru Kılıç Arslan'a karşı ilerlemeleri.

1175 Atabeg Nureddin Mahmud'un 1174 de ölümü üzerine Kılıç Arslan'ın Dânişmend meliklerini ve kardeşi Şehinşâh'ı mağlûp ve memleketlerini ilhak etmesi.

IV. Selçuklu Üstünlüğü ve Bizans'ın İnhitatı

1176 Kılıç Arslan'ın Manuel Komnenos'a karşı *Myriokephalon* (Kumdanlı)da büyük bir zafer kazanması ve bundan sonra Bizans imparatorluğunun Türklere karşı bir daha ciddî bir taarruz kudretine sâhip olamaması, Anadolu'yu istirdâd ümid ve hayallerini ebediyen kaybetmesi.

1177 Atabeg kumandasında bir Selçuklu ordusunun Aydın ve sâhillere kadar ilerlemesi, fakat Atabeg'in dönüşte şehîd olması, Türklerin Bitinia'yı istilâsı.

1178 Kılıç Arslan'ın Malatya'yı hâkimiyeti altına alıp son Dânişmendli kolunu da ortadan kaldırması.

1179 Atabeg Nureddin Mahmud'un ölümü üzerine Kılıç Arslan'ın, onun topraklarına sâhip olan Salâhüddin Eyyubî'ye elçi gönderip Atabeg'in işgâlinde kalan Ra'bân kalesinin iadesini istemesi.

1180 Bu talep yüzünden Kılıç Arslan ile Salâhüddin arasında savaş hazırlıklarının başlaması, Selçuklu vezîri İhtiyârüddin Hasan'ın elçiliği ile iki taraf arasında barış ve Ermenilere karşı müşterek bir hareket yapılması.

1182 Selçuklu ordusunun Ulu-borlu, Kütahya ve Eskişehir belde ve vilâyetlerini fethi ve hudûdun Denizli'ye kadar ilerlemesi.

1183 Kılıç Arslan'ın Bizans taht dâvâcılarının tâlebi üzerine gönderdiği 40,000 kişilik ordunun Alaşehir ve sâhillere kadar istilâlarda bulunması.

1185 Kılıç Arslan'ın sevkettiği bir ordu ile Garbî Anadolu'yu istilâsı, 72 kaleyi fethetmesi ve Bizans imparatorluğunu on yıllık hâraca bağlaması.

Kürtlerin Türkmenlere baskın yapması ile başlayan bir mücâdelenin uzun yıllar sürmesi, Türkmenlerin galibiyeti neticesinde Kürtlerin orta Anadolu'ya doğru göçmeleri, Şarkî Anadolu, şimalî Irak ve Suriye'de nizâm ve âsâyişin kurulması için mahallî Türk hükümdarlarının Türkmenleri ve kürtleri disipline almaları.

1186 Kılıç Arslan'ın ihtiyarlayınca memleketini 11 oğlu arasında taksim edip kendisinin Sultan olarak Konya'da oturması.

1188 Sultan Kılıç Arslan'ın kuvvetleri ile saltanata göz diken büyük oğlu Kutbeddin Melikşâh arasında Kayseri civarında savaş olması ve sultana saygı gösteren Melikşâh'a mensup askerlerin muharebe etmemesi sebebi ile bu melikin, merkezi Sıvas'a çekilmesi, saltanat uğrunda kardeşler-arası mücâdelenin şiddetlenmesi.

1189 Kutbeddin Melikşâh'ın Konya'da babası Kılıç Arslan'a tahakküm edip derhal veliahdlığını ilân etmesi, babasını kardeşlerine karşı mücâdeleye sürüklemesi.

1190 Alman imparatoru Frederick Barberos kumandasında III. Haçlı ordusunun Türkiye'ye girmesi, Melikşâh ve Ankara meliki Muhyiddin Mes'ûd'un Akşehir ve Konya muharebelerini kaybetmeleri, Haçlıların paytahtı işgâle girişmeleri üzerine Kılıç Arslan F. Barberos ile anlaşma yapınca Almanların Suriye'ye gitmek üzere Türkiye'den ayrılmaları.

1191 Melikşâh'dan ve Kayseri meliki Nureddin Arslan-şâh'dan kaçıp küçük oğlu Ulu-borlu meliki Gıyâseddin Keyhüsrev'e giden Kılıç Arslan'ın sultanlığını ilân eden Melikşâh üzerine veliahd yaptığı Keyhüsrev ile yürüyüp Konya'yı, şehir halkının yardımı ile, kurtarması.

1192 Kılıç Arslan'ın, Keyhüsrev ile birlikte, Melikşâh'ı Aksaray'da muhasara ederken, hastalanıp ölmesi (Ağustos sonu), Veliahd Gıyâsedin Keyhüsrev'in Sultan olması.

1193 Salâhüddin Eyyûbi'nin ölümü.

1195 Melikşâh'ın Ermenilere karşı kardeşi Sultanşâh'a yardım ederken onu öldürüp Kayseri'ye sâhip olması.

1196 Gıyâseddin Keyhüsrev'in Bizans'a karşı sefer yapıp Menderes havzasını istilâsı ve büyük bir halk kitlesini tehcir ve Akşehir bölgesine iskânı, Melikşâh'ın ölümü, Süleyman-şâh'ın Konya'yı

kuşatıp Selçuklu tahtını elde etmesi ve Keyhüsrev'in İstanbul'a gitmesi.

1197 II. Süleyman-şâh'ın, Ankara meliki M. Mes'ûd müstesna, diğer kardeşlerini itâate alması veya yerlerinden atması.

1199 Kardeşler-arası mücâdelelerden faydalanan ve Selçuklu beldelerini işgâl eden Ermeni kıralına karşı Süleyman-şâh'ın Kilikya seferi ve orasını işgâli, Muhteşem lâkabını taşıyan kıral Leon'un Selçuklu tâbiiyetini kabûlü.

1200 II. Süleyman-şâh'ın Malatya'yı kardeşi Mu'izeddin Kayser-şâh'dan alması.

1201 Süleyman'ın Harput Artuklu meliki Nizâmeddin'i amcazâdesi Diyârbekir hükümdarı Nâsirüddin Mahmud'a karşı himâyesi ve onun Selçuklu sultanına tâbi olması, Erzincan'a varan sultanın Mengücikleri, babası zamanında olduğu gibi, Selçuklu tâbiiyetine sokması.

1202 Süleyman-şâh'ın, kendisine itâatte kusur eden Erzurum meliki Nasreddin Muhammed'i tahtından atıp Saltuklu devletine nihâyet vermesi, kardeşi Elbistan meliki Mugîseddin Tuğrul-şâh'ı buraya tâyin etmesi.

Saltuklu ve Sökmenlilere karşı tecâvüzlerde bulunan, Kars'ı alıp Türkleri kedere boğan ve Erzurum'u da kuşatan Gürcülere karşı Süleyman-şâh'ın tenkil seferine girişmesi, fakat bir baskına uğrayarak mağlûp olup, dönmesi.

1203 Süleyman-şâh'ın Mardin Artuklu hükümdarı Artuk-Arslan'ı, Sumeysat Eyyûbî meliki Efdal'i tâbiiyeti altına alması; Sultan'ın Ankara'yı kardeşi Muhiddin Mes'ûd'dan alıp onu öldürmesi.

1204 Süleyman-şâh'ın *devletin birliğini kurduktan* ve Selçuklu hudûdlarını Kılıç Arslan zamanındakinden daha fazla genişlettikten sonra Gürcistanı itâate almak üzere Malatya yolu ile sefere giderken ölmesi,

IV. Haçlı seferi ve İstanbul'un Lâtinler tarafından işgâl ve tahribi, Bizanslıların Süleyman-şâh'dan yardım istemesi, İstanbul'da Lâtin imparatorluğunun kurulması.

III. Kılıç Arslan'ın babası yerine tahta çıkarılması ve onun zamanında İsparta'nın fethi.

V. Türkiye'de Siyasî ve Medenî Yükseliş

1205 I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Bizans'tan dönüp Şu-

bat ayında yeğenini düşürmesi ve ikinci defa Konya tahtına oturması.

Erzurum meliki Tuğrul-şâh'ın Ahlat şahı Beg-timür ile birlikte, memleketlerini istilâya girişen, Gürcülere karşı sefer yapmaları, Gürcistan'a girip zafer kazanmaları, Kars'ı Gürcü işgâlinden kurtarmaları, pek çok esir ve ganimetle dönmeleri.

1206 Gıyâseddin Keyhüsrev'in Trabzon'da kurulan Komnenosları mağlûp ederek Sinop ve Samsun'dan denize ve Kırım'a (Suğdak'a) varan ticâret yolunu açması, Denizli ve Honas taraflarını fethederek bu bölgede kayın pederi Mavrozyomes idâresinde Selçuklulara tâbi bir beylik kurması.

1207 Eyyûbilerin Ahlat'ı idârelerine almaları ve Ahlat-şahlar (Sökmenliler) devletinin nihâyete ermesi, Keyhüsrev'in Antalya'yı 5 Martta Haçlılardan fethedip Türkiye'ye Akdeniz yolunu açması ve bu şehri Avrupa ve Mısır ile yapılan ticâretin merkezi ve Selçuklu donanmasının üssü hâline getirmesi, Kıbrıs'ta kurulan Lâtin kırallığı ile bir ticârî anlaşma yapması.

1208 Süleyman-şâh'ın ölümünü fırsat bilen Ermenilerin giriştikleri tecâvüz karşısında Keyhüsrev'in Ermeni kıralını mağlûp ve bazı beldelerini fethetmesi, kıralı tekrar Selçuklu tâbiiyetine sokması, Anadolu - Suriye kervan yolunun emniyetini kurması.

1209 Selçuklu sultanının Ermeni tecâvüzlerine ve Melik Âdil'in tehditlerine karşı Halep Eyyûbi hükümdarı Melik Zâhir ile Erbil hükümdarı Muzafferüddin Gök-böri'yi himâyesine alması.

1211 Gıyâseddin Keyhüsrev'in İznik Rum imparatoru I. Laskarin'e karşı sefere çıkıp Bizanslıları Alaşehir civarında bozguna uğratması, fakat bir dikkatsizlik sebebi ile bu sırada Sultanın şehîd edilmesi.

İzzeddin Keykâvüs'ün Selçuklu tahtına çıkması, taht kavgasına girişen kardeşi Alâeddin Keykubâd'ın ağebeyini Kayseri'de muhasara etmesi ve fakat mağlûp olup Ankara kalesine sığınması, Laskaris'in talebi ile sulh anlaşması yapılması.

1212 Halife Nâsır li-dinillah'ın İzzeddin Keykâvüs'ü *Fütuvvet* teşkilâtına alması.

1213 I. İzzeddin Keykâvüs'ün Ankara'yı 1212 de muhasarası ve 1213 yılı baharında şehir ile birlikte Alâeddin Keykubâd'ı teslim alma-

sı, Kıbrıs kıralı ile elçilik teatilerinden sonra ticarî bir muahede yapması.

1214 Keykâvüs'ün Trabzon imparatoru Alexis Komnenos'u esîr ve Sinop'u 3 İkinci Teşrin tarihinde fethetmesi, bu Rum devletini tâbi bir duruma getirmesi. Sultanın Sinop'u ve kalesini imar ve Türk tüccarları ile iskân edip Türkiye'nin Karadenizde bir idhalât ve ihracat merkezi yapması, tersane inşâ edip Selçuklu donanmasına üs hâline getirmesi.

1215 Selçuklu saltanatı için kardeşler arasında vukubulan taht kavgalarından faydalanan Ermenilerin Lârende, Ereğli ve Lûlûve kasabalarını işgâli dolayısı ile Keykâvüs'ün bu beldeleri istirdâd etmesi.

1216 Keykâvüs'ün, Haçlıların işgâl edip dört yıl kaldıkları ve Türk halkını öldürdükleri Antalya'yı 22 İkinci Kânunda ikinci defa feth ve Haçlılar ile âsileri katletmesi,

Sultanın Maraş tarafından Ermenilere taarruz edip Keban önünde onları müthiş bir mağlûbiyete uğratması, başlıca mühim kumandanlarını esîr alması, Selçuklu ordusunun birçok beldeleri istilâsı.

1218 Ermeni kıralı Leon'un, tazminat, hârac ödemek ve on altı ay kalan esirlerin fidyesini vermek sûreti ile, sulhu elde etmesi ve Selçuklu tâbiiyetine girmesi,,

İzzeddin Keykâvüs'ün Halep seferi, Merzuban, Ra'bân, Telbaşer, Menbic ve Derbesâk kalelerini fethi, Behisni emîri Altun-buğa'nın sultana bağlanması, Eyyûbilerin Selçuklu öncülerini baskına uğratıp beğleri esir ve askerleri katletmesi, düşman propagandasının da tesiri ile sultanın hiyânete uğradığına inanarak gazaba kapılıp dönmesi ve bazı begleri yok etmesi.

1219 Keykâvüs'ün, fethettiği Haleb'e bağlı kasabaların Melik Eşref tarafından işgâli ve Selçuklu muhâfızlarının esîr edilmesi üzerine, Malatya'da yeni bir sefere girişmesi.

1220 Sultan İzzeddin Keykâvüs'ün hiyânete uğrama kanaatı, emîrleri imha etmekten doğan vicdan azabı ve nihâyet Eyyûbilerin işgâl ettiği beldeler ve esir aldığı askerler dolayısı ile onlara karşı artan hiddet ve gazabı ile tutulduğu veremden kurtulamayarak ölmesi.

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Malatya civarında Masara (Menşar) kalesi hapishanesinden çıkarılıp Selçuklu tahtına oturması.

1221 Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, muhtemel bir Mogol isti-

lâsı karşısında muhteşem ve müstahkem Konya sûrlarını, büyük emîrler ile inşâ etmesi.

1223 Kalonoros kalesinin fethi ve Sultanın kendi ismi ile yeniden inşâ ettiği ve Selçuklu pâdişâhlarına kışlık merkez hâline getirdiği Alâiye şehri, kale ve tersanesini yaptırması.

Sultan Alâeddin ve büyük emîrler arası gerginlik, Sultanın emîrleri 6 Haziran tarihinde idam edip devlete hâkim olması.

1224 Sıvas sûrlarının inşâsı.

1225 Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Ermenilere ve Haçlılara karşı şimalden, şarktan ve Antalya sâhillerinden taarruza geçip birçok kaleleri ve İç-il'i fethetmesi, buralara Türkmenleri yerleştirmesi ve Kamereddin Lala'yı bu bölgeye melik (vâli) tâyin ettikten sonra bir müddet bu havâlinin *Kamereddin-ili* adını alması, Ermeni kıralının Sultanın tam bir tâbii olması.

1226 Alâeddin Keykubâd'ın Malatya'da topladığı ordusu ile Fırat boylarında Eyyûbilere ve Artuklulara karşı fetihlere girişmesi, Kâhta, Hısn-Mansûr (Adıyaman) ve Çemişkezek kalelerini ilhak etmesi ve Diyârbekir Artuklu hükümdarı Melik Mes'ûd'un Selçuklu tâbiiyetine girmesi.

1227 Alâeddin Keykubâd'ın, Mogolların Suğdak'ı işgâli ve Karadeniz ticâretinin emniyeti bozulması üzerine Hüsâmeddin Çoban kumandasında Sinop donanması ile bir orduyu deniz aşırı Kırım seferine memur etmesi, Suğdak'a çıkan Selçuklu kuvvetlerinin Rumları, Kıpçakları ve Rusları itâate alıp şehirde ve denizde nizâm ve âsâyişin kurulması.

Sultan Alâeddin'in Eyyûbiler ile dostluk siyâsetini kurması ve bu maksatla Melik Âdil'in kızı Gaziye hatun ile Malatya'da evlenmesi.

1228 Alâeddin Keykubâd'ın Şarkta istilâ yolu üzerinde bulunan, kuvvet ve sadâkati emniyet vermeyen Dâvûd-şâh'a karşı harekete geçip Erzincan ve Karahisar'ı ilhak ederek, Divriği kolu müstesna, Mengücikli devletini kaldırması.

Sultan Alâeddin'in şarkta meşgul olmasından ve Celâleddin Hârizmşâh'ın bu havâliye gelmesinden faydalanan Trabzon Rumlarının Sinop ve Samsun limanlarına taarruz etmeleri üzerine Alâeddin Keykubâd'ın Karadenizden ve Erzincan'dan kuvvet gönderip sâhil-

lerde fetihler yaptırması ve Trabzon'u şidetli kuşattırması, şehrin düşeceği sırada tufan gibi fırtına ve seller yüzünden Selçuklu ordusunun bozguna uğraması ve bir şehzâdenin esir düşmesi, bununla beraber Andionikos'un derhal elçi gönderip tâbiiyet şartlarını yerine getirmesi.

1229 Alâeddin Keykubâd ile Celâleddin Hârizmşâh arasında dostluk için elçilerin gidip gelmesi, fakat Hârizmşâh'ın Ahlat muhasarası ve Erzurum meliki Cihânşâh'ın onun tâbiiyetine girmesi ile münasebetlerin bozulması.

1230 Ahlat'ın sukûtu ve tahribi üzerine Sultan Alâeddin ve Celâleddin arasında başlayan hasmâne münasebetler neticesinde 10 Ağustosta Yassı-Çimen'de vukubulan meydan muharebesinde Hârizm ordusunun müthiş bir bozguna uğraması ve imhâ edilmesi.

Alâeddin Keykubâd'ın esir edilen Cihân-şâh'ı yanına alarak Erzurum üzerine yürümesi ve burada amcası Mugîseddin Tuğrulşâh'dan sonra hüküm süren bu oğlu ile birlikte 28 yıllık bu Selçuklu beğliğine nihâyet vermesi.

1231 Ordusunu kaybeden ve Mogolların takibinden kaçan Celâleddin Hârizmşâh'ın Meyyâfârkîn dağlarında bir Kürt tarafından öldürülmesi ve bu şehirde bulunan Sultan Kılıç Arslan türbesinde defnedilmesi.

Mogolların Bargiri, Erciş, Ahlat, Bitlis, Erzen, Amid, Meyyâfârkîn, Siird, Mardin, Harput ve Sincar bölgelerini istilâ, yağma, tahrip ve katletmeleri.

1232 Cormagon Noyan'ın bır akıncı kuvveti ile ansızın Sıvas'a kadar ilerlemesi, Alâeddin Keykubâd'ın Kemaleddin Kâmyâr'ı derhal takibe memur etmesi, Mogolların Azerbaycan'a çekilmeleri üzerine Kâmyâr ve Erzurum kumandanı Mübârizüddin Çavlı'nın şark ordusu ile Gürcistan seferine girişip Gag ve sâir hudûd kalelerini fethetmeleri ve kıraliçenin sulh teklifi ve kızını Sultanın oğluna vermeyi kabûl etmesi.

Selçuklu ordusunun Hârizm ve Mogol istilâları ile harap olan, halkı dağılan Ahlat ülkesini işgâl, nizâm ve âsâyişi temin, ahâliyi yurtlarına iskân etmesi, bütün kalelerin inşâ ve tahkim olunması, bu havâlide kalan 120,000 Hârizm askerinin Sultan Alâeddin'in hizmetine alınması.

1234 Ahlat-şâhların sukûtu üzerine bu ülke Melik Eşref'in idâresine geçmiş olduğundan bütün Mısır ve Suriye Eyyû-

bilerinin büyük bir ordu ile Selçuklulara karşı Halep - Kayseri yolundan hareket edip Türkiye'yi istilâ hayâline kapılmaları, fakat Kemaleddin Kâmyâr kumandasında Selçuklu ordusu karşısında Derbendlerde muvaffakiyetsizliğe uğrayıp Besni, Adıyaman, Siverek ve Harput havâlisine çekilerek oralardan Türkiye'ye girmek istemeleri, Harput önünde Sultan Alâeddin'in ordusuna mağlûp olarak memleketlerine dönmeleri, Sultan'ın Harput'u fethedip burada hüküm süren ve Eyyûbiler ile müttefik olarak savaşan Artuklu kolunu ortadan kaldırması.

1235 Fırat boylarını Selçuklu hududlarına katan Alâeddin Keykubâd'ın ertesi yıl Eyyûbileri Urfa, Siverek ve Harran bölgelerinden de atıp, Diyârbekir müstesnâ, hemen bütün Şarkî Anadolu'yu fethederek millî birliği kurması.

1236 Selçuklu ordusunun dönüşünden sonra Mısır sultanı Melik Kâmil'in Cenubî Şarkî Anadolu'yu işgâl ve Selçuklu muhafızlarına vahşetler icrâ etmesi, Alâeddin Keykubâd'a tâbi Artuklu ülkesini istilâ, Koçhisar'ı (Kızıl-tepe) tahrip ve halkını esir etmesi.

1237 Sultan Alâeddin'in Melik Kâmil'e kat'î bir darbe vurmak için ordusunu Kayseri'de toplaması, bu münasebetle müttefik ve tâbi bir çok hükümdarlardan, Halîfeden ve hattâ Melik Kâmil'den, komşu devletlerden ve Franklardan, nihâyet büyük Mogol hanı Oktay Kaan'dan sultana elçilerin gelmesi.

Alâeddin Keykubâd'ın bütün devlet adamları ve elçiler huzûrunda ramazan bayramını büyük bir geçit resmi ile kutlaması ve büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev dururken küçük oğlu Kılıç Arslan'ı kendisine veliahd tâyin etmesi,

Büyük sultan'ın bayram ziyâfeti esnasında 1 Haziran günü yemekten sonra ölmesi, emirlerin ve bilhassa Hârizmli hanların muhalefetine rağmen Sa'deddin Köpek'in tertibine göre Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılması, büyük devlet adamlarının bertaraf, şehzâdelerin hapsedilmesi.

1238 Sa'deddin Köpek'in Selçuklu ordusu başında Sumeysat'ı muhasara ve fethi, bu sâyede tahakküm ve cinâyetleri gittikçe artan Köpek'in öldürülmesi.

1239 Mogolların Gürcistan'ı istilâ, Kars ve Ani şehirlerini zabt etmeleri, Selçukluların Diyârbekir'i muhasara ve 1240 da fethi.

1240 Baba İshak'ın Türkmenler arasında peygamber-

lik iddiası. Onun göçebeleri Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı cihâda sevketmesi, Babaîlerin, Sumeysat, Kâhta, Adıyaman, Harput ve Malatya bölgelerini istilâ ve yağma ederek Sıvas'a yürümeleri, Selçuklu askerlerini bozguna uğratarak Tokat ve Amasya taraflarını işgâl ve mukavemet edenleri imhâ etmeleri, Baba Resûl'ün Amasya'da öldürülmesine rağmen buna inanmayan Türkmeilerin Konya'ya doğru ilerlerken Kırşehrin Malya ovasında Selçuklu ordusuna mağlûp ve imha edilmeleri.

1241 Selçuklu ordusunun Meyyâfârkîn (Silvan)i muhasarası, Mogol tehlikesi ve halifenin tavassutu ile Eyyûbî'lerden Şahâbeddin Gazi'nin tâbiiyeti kabûl etmesi şartı ile bir anlaşma yapılması.

1242 Baycu Noyan kumandasında Mogolların, güz mevsiminde, Erzurum'u muhasarası, şiddetli savaşlardan sonra şehrin sukûtu, tahribi ve halkın katli.

VI. Mogol İstilâsı ve Selçukluların İnhıtatı

1243 Baycu Noyan'ın Türkiye üzerine seferi, Köse-dağ'da karşılaşan Türk ve Mogol ordularının savaşa girişmesi, Sultan Gıyâseddin ve etrafındakilerin liyâkatsızlığı ve delice hareketleri yüzünden Selçukluların, 3 Temmuz'da, ciddî savaş yapmadan dağılmaları, Sıvas'ın teslim olması ve Kayseri'nin savaşarak tahrip ve katliâma uğraması.

Selçuklu vezîri Mühezzibüddin Ali'nin Mogolların arkasından Azerbaycan'a giderek, hârac vermek sureti ile, Baycu Noyan ile sulh yapması, Bizans'a kaçmak maksadiyle Menderes havzasına varan sultanın sulh anlaşması üzerine Konya'ya dönmesi ve devlet nizâmının kurulması.

1245 Selçuklu devlet adamı Şemseddin İsfâhani'nin Garp Mogollarının başı olan ve paytaht Saray'da oturan Batu Han'a gidip sulh muahedesini yenileştirmesi, Türklere tecâvüzlerde bulunan Ermenileri tenkil müsaadesini almasi üzerine Kıral Hetum'a karşı sefer yapması ve Kilikya'yı istilâ etmesi.

1246 Tarsus'un muhasarası, fakat Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Alâiye'de, âni olarak, ölmesi üzerine Şemseddin İsfâhanî'nin Brakena kalesini almak, Tarsus'u bırakmak ve Ermenilere tazminat ödetmek şartları ile bir anlaşma yapıp Konya'ya dönmesi.

Büyük şehzâde İzzeddin Keykâvüs'ün tahta çıkarılması, bütün tâbi hükümdarlar gibi sultanın da, Güyük han'ın cülûs kurultayında bulunması için, Mogolistan'a çağırılması, fakat bunu ağır bulan Selçukluların sultanın kardeşi Kılıç Arslan'ı göndermeleri.

1249 Kılıç Arslan'ın Selçuklu sultanlığını kendisine veren ve Keykâvüs'ün azlini bildiren bir *yarlığ* ile dönüp Sivas'ta *saltanatını ilân etmesi,* Karatay'ın bu emri kabûl etmemesi üzerine iki kardeşin taraftarları arasında *Sultan hanı* (Aksaray) civarında 14 Haziran günü vukubulan çarpışmada zafer kazanan Karatay'ın Keykâvüs, Kılıç Arslan ve Keykubâd'ı, aynı taht üzerinde sultan ilân etmesi ve üç kardeşin müşterek saltanatı.

1254 Mogolların İzzeddin Keykâvüs'ü bizzat itâat arzetmek üzere Karakorum'a çağırmaları, Karatay'ın ölümü üzerine birinci sultan yerine küçük kardeş III.Alâeddin Keykubâd'ın Mogolistan'a gönderilmesi ve onun yolda ölmesi.

Kılıç Arslan'ın Konya'dan Kayseri'ye kaçıp orada saltanatını ilân ederek devleti kardeşi ile taksim teklifini yapması; bu münasebetle tekrar vukubulan bir çarpışmada mağlûp olan Kılıç Arslan'ın Borgulu kalesinde hapsedilmesi.

Karamanlıların meydana çıkışı, Ermenilere karşı fetihlere girişip sâhillere kadar ilerlemeleri.

Ağaçeri Türkmenlerinin Maraş'ta zuhûr edip Şarkî Anadolu, Halep ve Ermeni beldelerini istilâda bulunmaları.

1256 Baycu'nun Anadolu'yu ikinci defa istilâsı, İzzeddin Keykâvüs'ün ona karşı vezîri Kadı İzzeddin kumandasında gönderdiği ordunun Sultan hanı savaşında, 15 Birinci Teşrin günü, mağlûp ve vezîrin şehîd olması.

1257 Konya'yı terkeden Sultan İzzeddin'in Antalya'ya çekilmesi, takibe uğrayan sultanın İznik imparatoruna varması.

1258 Keykâvüs'ü takipten bir netice alamayan Baycu'nun hapishaneden çıkardığı Kılıç Arslan'ı Selçuklu sultanlığına getirmesi (4 Mart).

Hulâgü'nün Bağdad seferine katılan Baycu'nün ayrılışı üzerine Konya'ya dönen İzzeddin Keykâvüs'ün tahtı elde etmesi ve Kılıç Arslan'ın çekilmesi.

İzzeddin Keykâvüs'ün *cihâd* ilân edip Mogolları ve Kılıç Arslan'ın askerlerini *Yulduz-dağ*'da mağlûp edip onları Erzincan'a çekilmeğe mecbûr etmesi, orta Anadolu'yu hâkimiyetine alan Key-

kâvüs'ün Ali Bahâdır vasıtasiyle Şarkî Anadolu'yu teşkilâtlandırıp kendi idâresine bağlaması.

1259 II. Alâeddin Keykubâd ile birlikte Karakorum'a giden Selçuklu beylerinin devleti Keykâvüs ve Kılıç Arslan arasında bölen bir yarlığ ile dönmeleri, Hülâgü'nün Mengü kaan'ın bu yarlığına göre memleketi iki sultan arasında taksimi.

Selçukluların dâhilî mücâdelelerinden faydalanan Trabzon Komnenlerinin Sinop'u işgâli.

1260 Baybars'ın Hülâgü'nün ordusunu *Ayn Câlût* mevkiinde perişan etmesi ve bu sûretle dünyada Mogolların mağlûp olmaz efsânesinin yine Türkler tarafından yıkılması, Haçlılar ve Mogollar arasında ezilen Türk - İslâm dünyasının bayram yapması.

1261 Mu'înеddin Pervâne'nin Mogolları Sultan İzzedin'e karşı tahriki ile iki sultan arası münasebetlerin bozulması, Hülâgü'nün huzûruna çağırdığı sultanın bunu reddi üzerine Kılıç Arslan ve Mogolların Keykâvüs'e karşı taarruzu ve Sultanın Antalya'ya çekilmesi.

1262 İzzeddin Keykâvüs'ün emîri Ali Bahâdır'ın Mogollara karşı Türk ve Türkmenleri cihâd için teşkilâtlandırması, Sultan'ın Antalya'dan elçi göndererek Baybars ile ittifak yapması, İzzeddin Keykâvüs'ün mağlûp olarak, maiyeti ile İstanbul'a varması.

IV. Kılıç Arslan'ın bütün Selçuklu Türkiyesi sultanı olması, Selçuklu Mogol kuvvetlerinin Keykâvüs ile birlikte mücâdele eden Uc gazisi Mehmed Bey üzerine taarruz edip onu ve Denizli Türkmenlerini ezmeleri, şehîd olan Mehmed Bey yerine Ali Bey'in Türkmenlerin başına getirilmesi.

Karaman oğullarının, sıranın kendilerine geleceğini düşünerek, Konya üzerine yürümeleri, Gâvele kalesi önünde vukubulan savaşta Karamanlıların mağlûp, Bunsuz ve Zeynulhac beylerin esir ve Konya'da idam edilmeleri, bu beyliğin reisi Kerimüddin Karaman'ın da aldığı yaradan ölmesi.

1263 Hülâgü'nün tazyıkı ile Bizans imparatoru Mihail'in İzzeddin Keykâvüs'ü Enez kalesine hapsetmesi; maiyetindeki Selçuklu beylerini hıristiyanlığı kabûl etmedikleri için öldürmesi veya gözlerine mil çektirmesi.

1264 Memlûk sultanı Baybars ile Altun-ordu hükümdarı Bereke Han'ın İlhan Hülâgü'ye karşı ittifak etmeleri ve Bizans imparatorunu sıkıştırarak İstanbul'da tevkif edilen Mısır elçilerinin Altun-orduya gitmek üzere serbest bırakılmaları;

Bereke hanın gönderdiği ordunun Balkanları istilâsı ve İzzeddin Keykâvüs'ü kurtarıp ailesi ile birlikte Saray şeh-

rine götürmeleri, Bereke Han'ın Sultan ve ailesine Suğdak şehrini iktâ olarak vermesi.

1265 Kılıç Arslan ve Mu'îneddin Pervâne'nin tahta çıkan Abaga Han'ı tebrik için Tebriz'e gitmeleri ve ondan Sinop'u kurtarmak için müsaade almaları.

1266 Mu'îneddin Süleyman'ın Sinop'u karadan ve denizden muhasara ve fethetmesi, Çepni Türkmenlerinin sâhil bölgelerinde Ordu'ya doğru ilerlemeleri.

Mu'îneddin Pervâne'nin, Mogolların desteğini kazanarak, Kılıç Arslan'ı öldürmesi ve küçük yaştaki oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarıp hâkimiyeti tamamiyle eline alması.

1271 Mu'îneddin Pervâne'nin Sâhib Ata'yı Kırım'da yaşayan İzzeddin Keykâvüs ile münasebette bulunmakla itham edip Osmancuk kalesinde hapsetmesi, fakat küçük oğlunun Abaga hana gidip babasını kurtarması.

1273 Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin 17 Birinci Kânun tarihinde ebediyete intikali.

1274 Sâhib Ata'nın Abaga Han'a gidip muhâkeme olunması ve masûmiyeti sâbit olunca tekrar vezîr olması.

Sadreddin Konevi'nin irtihali.

Memlûk elçilerinin Konya'ya gelişinde halkın Cuma günü câmide Sultan Baybars için dua etmesi ve tezahuratta bulunması, Mu'îneddin Pervâne'nin bu hâdiseyi hanın kardeşi Acay ve Samagar noyanlar aleyhinde kullanmak istemesi, fakat Mogollar nezdinde ilk defa kendi aleyhinde bir şüphe uyandırması.

1276 Mu'îneddin Pervâne ve diğer Selçuklu devlet adamlarının Abaga Han tarafından İlhanlı paytahtına çağrılması, Mogollara dayanan Erzincan metropoliti Marhasya'nın Türklere karşı taşkınlıklara girişmesi üzerine Hüsâmeddin Baycar'ın metropolit ve papazları öldürüp Memlûklara sığınması.

Selçuklu devlet adamlarının Hana gitmesinden ve Sultan Baybars'ın bizzat Anadolu'ya gelmesinden ümitli bulunan Hatîr oğlu Şerefeddin'in Mogollara karşı cihâd ilân etmesi, Karamanlıların da bu harekete katılması. Mu'îneddin Pervâne ve askerleri ile dönen Mogol noyanlarının isyanı bastırıp Hatîr oğlu ve adamlarını idam etmeleri.

1277 Sultan Baybars'ın Mogollara karşı Anadolu seferine çıkması, Elbistan'da Tatarları imha edip Mayıs ayı ortalarında Kayseri'ye

varması, Baybars'ın otağı önünde Selçuklu nevbetinin çalınması, Selçuklu tahtına çıkması, adına hutbe okunması ve para basılması, emîrlerin, halkın ve Karamanlıların tebriklerini kabûl etmesi, fakat durumu emîn görmeyen Pervâne ve diğer emîrlerin Tokat'a çekilmeleri ve yardımdan kaçınmaları üzerine Baybars'ın Şam'a dönmesi.

Abaga Han'ın intikam maksadı ile Anadolu'ya gelmesi, Elbistan'da Selçukluların savaşmadığını ve birçok Selçuklu beylerinin Baybars'a iltihakını, nihâyet Mu'îneddin Pervâne'nin Baybars ile gizli muhaberede bulunduğunu tesbit ederek Kayseri ve dönüş yolunda halkı katl ve esîr etmesi, Bayburt'ta bir ihtiyarın hakîmâne sözleri üzerine 400,000 esîri serbest bırakması ve beraberinde götürdüğü Pervâne ve adamlarını Ala-dağ'da idam etmesi.

Baybars'ın Kayseri seferine muvâzi olarak Karamanlı Mehmed Bey kumandasındaki Türkmenlerin 15 Mayıs Perşembe günü Konya'yı işgâlleri ve II. Keykâvüs'ün oğlu şehzâde Alâeddin Siyâvüş *(Cimri)* ün Kırım'dan gelip Karamanlılar ile birlikte şehire girmesi ve Selçuklu tahtına çıkarılması, Mehmed Bey'in Türkçeyi resmî dil ilân etmesi.

Karamanlıların Selçukluları Akşehir yakınında (Haziran ayında) mağlûp edip Konya'ya dönmeleri, Mogol ve Selçuklu ordusunun gelmesi ile Karamanlıların Konya'yı bırakıp Lârende (Karaman) istikametinde uzaklaşmaları, takibe uğrayan Karamanlıların başta Mehmed Bey olmak üzere büyük kayıplar vermesi.

1279 Karaman-ilinin dağlık bölgelerinde gizlenen Alâeddin Siyâvüş'ün, Karamanlıların ağır mağlûbiyetlerinden sonra, Garp Türkmenlerine varması, fakat Türkmen kuvvetleri başında Mogol-Selçuklu ordusu ile 30 Mayıs'ta Seydigazi-Bolvadin arasında vukubulan savaşta bozguna uğrayıp çok Türkmen ile birlikte öldürülmesi.

Türkiye'de hüküm süren bu dâhilî mücâdeleleri fırsat sayan Trabzon Komnenoslarının Sinop'a saldırmaları, sâhil muhâfız kumandanı Taybuğa'nın, Çepniler ile birlikte, Rumları bozmaları ve bu müjde haberini, Cimri'ye zafer kazandığı sırada Gıyâseddin Keyhüsrev'e götürmesi.

1280 Abaga Han'ın Mucîreddin Emir-şâh'ı Anadolu'da ihdas edilen İlhanlı hânedânına aid *inciü* (hass) lerin idâresine göndermesi.

II. Keykâvüs'ün ölümü üzerine oğlu Mes'ûd ve diğer şehzâdelerin Kırım'dan Sinop'a çıkmaları.

1281 İlhanlılar Memlûklere karşı daima mağlûbiyete uğradığından Abaga Han'ın onlara karşı bir intikam seferine girişmesi, Halebi işgâl, tahrip ve katletmeleri, Şam'a doğru ilerliyen Mogol ordusu ile Memlûk ordusunun şiddetli bir savaşa tutulmaları ve Mogolların yine bozguna uğraması (30 Birinci Teşrin).

1282 Abaga Han'ın ölümü ve Teküdâr'ın Aladağ'da İlhanlı tahtına çıkarılması, müslüman Teküdâr'ın İslâm siyâseti ve Memlûklerle dostluk arzusu güdüp ve Karamanlıları ezmekte olan Kongurtay'ı durdurması, fakat hanın bu siyâsetinin Mısır sultanı tarafından mukabele görmemesi ve put-perest Mogolları da muhalefete geçirmesi.

1284 II. Keykâvüs'ün ölümü üzerine 1280 senesinde Kırım'dan Sinop'a gelen oğlu Mes'ûd'un İlhan'a varması, Ahmed Teküdâr'ın Selçuklu ülkesini Sultan Gıyâseddin ile onun arasında taksim etmesi, fakat Argun tahta çıkınca Tebriz'de bekleyen Mes'ûd'u tek başına saltanata geçirmesi, Gıyâseddin'in Erzincan'da öldürülmesi ve Mes'ûd'un Kayseri'de ve Konya'da tahta çıkması.

1285 Gıyâseddin'in anası tarafından onun oğulları hesabına saltanat mücâdelesinin açılması ve Karamanoğlu Güneri Bey ile Eşrefoğlu Halil Bey'in Konya'ya çağrılması, fakat Geyhatu'nun yeni bir ordu ile gelmesi ve yakalanan vâlide sultan ile çocuklarını Sultan Mes'ûd'un Argun Han'a göndermesi, çocukların Gıyâseddin'e aid olmayıp öldürülerek başlarının Türkmenlere gönderilmesi.

1286 Karamanlıların sâkin kalıp Germiyanlıların Gorgorum havâlisini istilâ etmeleri, Sultan Mes'ûd'un Selçuklu ve Mogol askerleri ile hareket edince Türkmenlerin kaçmaları.

1287 Sultan Mes'ûd, vezîr Sâhib Ata ve Geyhatu'nun Germiyanlı Bozkuş'u mağlûp, memleketlerini ve Uc bölgelerini işgâl ederek Konya'ya dönmeleri.

VII. Selçukluların ve İlhanlıların İnkırazı

1288 Selçuklu - Mogol ordusunun Karamanlılar üzerine yürümesi, onların sarp dağlara çekilmeleri üzerine Karaman - ilini ve Lârende'yi tahrip etmesi, Karaman ve Eşref oğullarının Sultan Mes'ûd'a itâat arzedip sulh yapılması.

Vezîr Sâhib Ata'nın Tebriz'e gidip memlekete konan ağır vergileri kabûle zorlanması, Konya'ya ve oradan Akşehir'in

Nâdir köyüne hasta dönüp 22 Birinci Kânun'da ölmesi. Onun yerine Fahreddin Kazvînî'nin gönderilmesi ve Mogolların Selçuklu devletine tamamen el-koymaları.

1289 Selçuklu - Mogol ordusunun Germiyanlıları Denizli civarında bozguna uğratmaları, Bedreddin Murad Bey ile pek çok Türkmen'in öldürülmesi, Sultan Mes'ûd'un Eşrefoğulları üzerine yürümesi, boşalan Konya'da ayak - takımının baskınlara girişmesi üzerine Sultanın paytahta dönmesi ve Türkmenlerin gelip itâate girmeleri.

1290 Geyhatu'nun itimadını kazanan müstevfî Yavlak Arslan oğlu Hoca Nâsirüddin'e salâhiyetler verip nâib tâyin etmesi, onun zamanında Konya'da adâlet ve huzûrun tesisi.

İlhanlı vezîri Sa'duddevle'nin öldürülmesi ve Yahudilerin hâkimiyetine son verilmesi.

1291 Argun Han'ın ölümü üzerine Geyhatu'nun Azerbaycan'a hareketi ve hanlık makamına oturması, bu fırsatta Karamanlıların yürüyüp Konya'yı kuşatmaları, Geyhatu'nun ordusu ile gelip Karamanlıları mağlûp, Ereğli, Lârende (Karaman) şehirlerini ve köylerini tahrip ve Türkmenleri katletmeleri, Karamanlıların sarp dağlara sığınmaları, Mogol - Selçuklu ordusunun Eşrefoğulları üzerine taarruzları, Denizli'nin muhasara ve işgâli, bu beyliklerin de yağma, tahrip ve katillere uğratılması ve Geyhatu'nun Aladağ'a dönmesi.

1292 II. İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Kılıç Arslan'ın Kastamoni beyi Yavlak Arslan ve Uc Türkmenleri ile birlikte Mogollara ve ağabeğine karşı saltanat dâvâsına girişmesi, Sultan Mes'ûd'un Türk - Mogol ordusu ile kardeşine karşı Kastamoni'ye sefer yapması,

Derbend (geçit) leri geçmeğe başlayan İlhanlı - Selçuklu ordusunun Kılıç Arslan'ın Türkmenleri tarafından baskına uğratılması, müdhiş bir çarpışmadan sonra Sultan Mes'ûd ve emîrlerinin esir edilmesi, arkadan gelen ve Giray'ın kumandasında bulunan büyük kuvvetin Türkmenleri mağlûp edip, pek çok Türkmen ile birlikte Kılıç Arslan ve Yavlak Arslan'ı şehîd etmeleri, Sultanın diğer kardeşi Ferâmurz'un kurtulup İstanbul'a varması, Osman Gazi'nin akınlarını İzmit yakınlarına kadar götürmesi.

Bu fırsattan faydalanan Karamanlıların Konya'yı kuştamaları, fakat Kıbrıs Haçlılarının Alâiye'ye hücûmu üzerine muhasarayı bırakıp Haçlıları bozguna uğratmaları.

1293 Taycu Noyan'ın *İncü* (has) arazının ve Hasan Bey'in de Dalay (devlete aid, Mîrî) vilâyetlerin idâresi için Anadolu'ya gönderilmesi ve halkı malî soygunculukla ezmeleri.

1294 Geyhatu Han'ın büyük inşâ ve israfları dolayısı ile İlhanlı devletini mâlî sıkıntıya düşürmesi, buna çare olarak, Çin Mogollarında olduğu gibi *Çav* adı ile kâğıd parayı tedavüle çıkarması ve halkı altun - gümüşlerini *Çav - hânelere* götürüp Çav ile değiştirmeye zorlaması, fakat ticarî hayatın tamamen felce uğraması üzerine bu parayı kaldırması.

1296 Uzun müddet Anadolu'da kalan Baltu Noyan'ın, Gazan Han'ın emri ile Togaçar Noyan'ı tenkilden sonra kudreti artınca isyan etmesi ve Sultan Mes'ûd'u da bu harekete sürüklemesi, Kutluğ-şâh ve Sülemiş'in 30,000 kişi ile hareket edip Kırşehir'in Malya ovasında Baltu ile savaşması ve bir kısım askerlerin ordu tarafına geçmesi üzerine Ermenilere sığınan Baltu'nun Tebriz'e gönderilip idam edilmesi.

Han'a götürülen Sultan Mes'ûd'un Baltu'ya cebren katıldığını isbat etmesine rağmen Gazan Han'ın onu tahttan atıp Hemedan'a sürgün eylemesi.

Ahi Ahmed-şâh'ın öldürülmesi ve Konya halkını mateme boğması, onun kardeşinin iki yıl önce ölümü üzerine de 15,000 kişinin baş açık cenâze arkasından yürümesi ve çarşıların 40 gün kapalı kalarak matem tutulması.

1298 İstanbul'da bulunan II. Keykâvüs'ün torunu ve Ferâmurz'un oğlu III. Alâeddin Keykubâd'ın Gazan Han tarafından getirtilip Selçuklu tahtına çıkarılması, yeni sultanın Konya büyüklerinin ittifakı ile Ahi Ahmed-şâh'ın katilini idam emrini vermesi.

Dört malî ve idarî bölgeye ayrılan Anadolu'nun soyulması ve zulm altında ezilmesi, zenginlerin paralarını almak için onlara işkence yapmaları.

Baltu isyanını bastırmakta başlıca rolü olan Sülemiş'in Anadolu'da müstakil bir devlet kurmağa ve isyana başlaması. Bu isyan hareketini fırsat bilen Karamanoğlu Güneri ve Mahmud beylerin ve Anadolu'da birçok Türk ve Mogolun bu mücâdeleye katılıp 50,000 kişiye baliğ olmaları ve Memlûklerin de yardım için Akça-derbend'e kadar ilerlemesi üzerine Sülemiş'in kendisine uymayan Mogol noyanlarını mağlûp ederek Sıvas'ı kuşatması, Suriye seferinden vazgeçen Gazan Han'ın Kutluğ-şâh, Çoban, Mulay ve Sütay kumandasında 35,000 kişi gönder-

mesi, Erzincan Akşehirinde başlayan savaşta askerlerinin kendisini terketmesi üzerine Sülemiş'in mağlûp olup Memlûklere sığınması.

1299 Frenk donanmasının Sinop'a ani bir baskın yaparak Pervâne oğlu Mes'ûd Bey'i esir alıp Kefe'ye götürmeleri, Mes'ûd'un 900,000 dirhem fidye ile kurtulup Sinop'a dönmesi.

Mogol zulümlerinin artması, çeşitli bölgelerde türeyen mahallî eşkıyanın meydana çıkması ve bazı kalelere de hâkim olarak halkı ezmesi.

1300 Çekirge, kuraklık ve vergi zulümlerinden kıtlık ve açlığın birçok vilâyetlerde insanların ölümüne sebep olması.

1302 III. Alâeddin Keykubâd ve maiyetinin geçimleri için İlhanlıların malî soygunlarına katılmaları, Abuşga Noyan'ın Gazan Han'a gönderdiği Alâeddin'in tahttan atılıp İsfahan'a gönderilmesi ve Sultan Mes'ûd'un tekrar tahta çıkarılması.

1304 Sultan Mes'ûd ile Abışga Noyan'ın Develü-hisar kalesine sığınan Câhi oğlunu kuşatmaları, fakat Gazan Han'ın ölüm haberi dolayısı ile muhasarayı terketmeleri.

1305 Olcaytu'nun İrencin Noyan'ı Anadolu askerleri kumandanlığına göndermesi, onun Sultan hanına sığınan İlyas adlı bir Türk beyini iki ay kuşatmasına rağmen Kervansarayı düşürememesi ve bu binayı tamir eden Evkaf nâzırını tamir sebebi ile orada ölen Mogol askerlerinin cerimesini ödemeğe mahkûm etmesi, İrencin'in zulümleri ve Aksaray'ın karışıklıklara, soygun ve katillere sahne olması.

1307 Kilikya'da İslâm siyâseti takip eden Mogol kumandanı Bulargu'nun Ermeni Kıral ve baronları ile çatışıp onları öldürmesi, prens Oşin'in şikâyeti üzerine onun Olcaytu tarafından idam edilmesi.

1310 Sultan Mes'ûd'un ölümü ve yerine V. Kılıç Arslan'ın Selçuklu tahtına çıkması.

1312 Sultan Olcaytu'nun, Memlûklere karşı muvaffakiyetsiz bir sefere girişmesi, bundan ve İrencin'in zulümlerile ezilen halkın durumundan faydalanan Karaman oğullarının Konya'yı işgâl etmeleri ve diğer Uc Türkmenlerinin de ayaklanarak Mogol hâkimiyetini çökertmeğe girişmeleri.

1313 Sinop beyi ve dünyaca meşhûr denizci olan Pervâne oğlu Gazi Çelebi'nin babası Mes'ûd Bey'in intikamını almak için Trabzon rumları ile müttefik olarak, Cenevizlilere karşı Kırım sâhillerinde ve Kefe'de zaferler kazanması.

1314 Karamanlıların Konya'yı işgâli ve diğer Türkmen beyliklerinin Mogollara karşı harekete geçmelerini öğrenen Sultan Olcayto'nun İrencin'i geri çekip Çoban Bey'i Anadolu'ya göndermesi, bütün Türkmen beylerinin dâvete uyup itâat göstermeleri ve huzûruna varmaları, Karamanlıların itâat etmemeleri sebebiyle Emîr Çoban'ın Konya üzerine hareketi, onu oyalayan Karamanlıların geceleyin gizlice memleketlerine dönmeleri.

1315 Çoban Bey'in, handan mâlikâne olarak aldığı Malatya'nın Memlûk emîri Seyfeddin Tengiz tarafından işgâlini öğrenip derhal Konya'dan Malatya'ya gitmesi.

1317 Ebû Sâid Bahâdır Han'ın Çoban Bey'in oğlu Timür-taş'ı Anadolu umumî vâliliğine göndermesi.

1318 Timür-taş'ın Selçuklu saltanatına nihâyet vermesi ve dağıtılan hânedâna mensup şehzâdelerin Uc beyliklerine sığınmaları, Timür-taş'ın Kilikya seferi ve Tarsus bölgesini işgâli.

1319 Sinop beyi Gazi Çelebi'nin donanması ile, Trabzon'a taarruzu ve şehirde yangınlar çıkarması.

1320 İran'da Çoban Bey'e karşı olduğu gibi Türkiye'de de Timür-taş'a karşı bir muhalefet başlamasından faydalanan Karamanoğlu Burhâneddin Musa Bey'in Konya'yı işgali.

Timür-taş'ın âsileri tenkilden sonra Karamanlıları Konya'dan çıkarması.

1322 Timür-taş'ın Türkiye'de nizâm ve âsâyişi, sert ve âdil bir idâreyi kurduktan, İslâm esaslarını sıkı surette tatbik ettikten sonra halkın muhtaç olduğu emniyet ve huzûra kavuşması ve müslümanların kalbini fethetmesi üzerine Âhir zaman Mehdisi olduğunu ve istiklâlini ilân etmesi, halkın bu ilânı memnuniyetle kabûl etmesi, Memlûk sultanına elçi göndererek Ebû Sâid Bahâdır Han'ın hâkimiyetine nihâyet vermek maksadıyle yardım istemesi, bu nâzik durum karşısında perişan olan Çoban Bey'in han'ın, müsaadesi ile derhal sefere çıkıp oğlunu tenkil etmesi ve İlhan'a götürdüğü Timür-taş'ın affolunarak tekrar Anadolu'ya vazîfesine dönmesi.

Gazi Çelebi'nin Ceneviz donanmasını Sinop limanında perişan ve reislerini esir alıp bir kısmını hapse atması ve öldürmesi. Babasının intikamını tamamıyle alan ve kahramanlığı destân olan bu denizcinin bu sırada ölüp Sinop'ta defnolunması.

1326 Timür-taş'ın istiklâl dâvâsı güden Türkmen beyliklerine karşı istilâya girişmesi, Karaman - illerini, dağlık bölgeler dışında, sâhille-

re kadar işgâl etmesi, Antalya'yı Hâmid oğlu Yunus Beyden, Beyşehri'ni göle atıp öldürdüğü Eşrefoğlu Süleyman'dan alması, Garp Uclarında Bizanslılara karşı c i h â d yapan Türkmen beyliklerı üzerine sefer yapması, Ertene Beyi Karahisar'ın muhasarasına memur etmesi, Karahisar beyi, Sâhib Ata'nın torunu Nusretüddin Ahmed'in, hısımlık ve tâbiiyetle bağlı bulunduğu Germiyanlılara sığınması, Timür-taş'ın Alaşehir'e kadar ilerlemesi.

1327 Timür-taş'ın, bütün Anadolu'yu idâresine almakta olduğu bir sırada, İlhanlı imparatorluğunda babası Çoban Bey'e ve kardeşlerine karşı muhalefet cephesinin taarruza geçmesi ve onların öldürüldüğüne dair haberlerin gelmesi üzerine, Memlûklere sığınması, çok yüksek bir itibar ve merâsimler ile karşılanması.

1328 Karamanoğlu Musa Bey ve Hamid oğlu İshak Bey'in şikâyet ve tertipleri, Ebû Sâid Han'ın ısrarları üzerine Sultan Nâsir'de uyanan endişe sebebi ile Timür-taş'ın Kahire'de idam edilmesi.

1335 Ebû Sâid Han'ın ölümü ve bir yıl sonra İlhanlı imparatorluğunun parçalanması ile Türkiye'de Mogol devrinin sona ermesi ve siyasî hâkimiyetin Beylikler arasında taksimi.

O s m a n l ı b e y l i ğ i n i n Selçukluların mirâsına sâhip olması ve T ü r k t a r i h i n i n e n b ü y ü k e s e r i o l a n O s m a n l ı i m p a r a t o r l u ğ u hâline inkılâp edip üç kıt'a'da *Nizâm-i Âlem* dâvâsının asırlarca yükselmesi.

SELÇUKLU TÜRKİYESİ ŞEHİRLERİNİN ÜNVÂNLARI

İslâm dünyasında bazı mühim şehirlere münasip unvan veya lâkaplar veriliyor ve bunlar çok defa isimler ile birlikte veyahut isim yerine kullanılıyordu. Meselâ Hilâfet ve büyük medeniyet merkezi olan Bağdad *Medinet üs-Selâm* veya *Dâr üs-Selâm* ünvanını taşıyordu. Bununla da onun sulh ve selâmet şehri veya cennet olduğu ifâde ediliyordu. İslâmî ilimlerin daima yüksek bir derecede devam ettiği Buhara ile Sultan Sancar'ın 60 yıllık paytahtı olup İslâm dünyasının ikinci büyük merkezi hâlinde yükselen Merv şehri, aynı zamanda, her türlü âlimler, şâirler, san'atkâr ve feylosoflar ile dolu bulunduğu için de *Kubbet ül-İslâm* ünvanları ile yâd olunuyordu. Türkiye'de Ahlat'ın da XIII. asırda bu sıfatı taşıması onun ilim, kültür ve teknik bakımlarından derecesinin yüksek olması ile ilgili idi. Isfahân ve Tebriz şehirleri de Selçuklu, İlhanlı, Türkmen ve Safevî devletlerinin paytahtı olduğu için *Dâr üs-saltana* sıfatını taşımıştır. Selçuklu Türkiyesinde şehirlerin ünvan alması daha yaygın olup, bir kısmına aid liste aşağıda gösterilmiştir. Osmanlıların şehirlere aid ünvânları daha mahduddur. İmparatorluk merkezi İstanbul'un pek çok yüceltici sıfatları arasında *Dâr us-Saâdet* veya *Der-Saâdet, Der-i Saâdet,* saâdet şehri ve cennet mânâsını taşıyor; ondan sonra da *Dâr ul-Hilâfe* (Hilâfet merkezi) çok kullanılıyordu. Osmanlılar mukaddes tanıdıkları Mekke, Medine ve Kudüs için isimleri ile birlikte *Mekke-i Mükerreme, Medîne-i Münevvere, Kuds-i Şerîf* terkiplerini ihmal etmiyorlardı. Avrupa seferlerinde Osmanlı ordularının asırlarca konak ve üs yaptıkları Belgrad da ekseri *Belgrad Dâr ül-Cihâd* olmuştu. Selçuklu şehirlerine verilen ünvanların muahhar devirlerde terk edildiği gözüküyor. İşte Selçuklu şehirleri ünvanları :

Konya : *Dâr ül-mülk* (Paytaht)

Kayseri : *Dâr ül-Feth* veya *Dâr ül-mülk* (birincisi Sultan Alâeddin'in fetihlere burada hazırlandığı, ikincisi Konya'dan sonra paytaht olduğu için bu ünvanları almış).

Sıvas	:	*Dâr ul-'alâ* (Yücelik beldesi)
Aksaray	:	*Dâr uz-zafer, Dâr ül-Cihâd* ve *Dâr ur-ribât* (II. Kılıç Arslan'ın askerî üssü olduğu ve hayır müesseseleri kurduğu için).
Malatya	:	*Dâr ur-rif'a* (Üstünlük veya asâlet şehri).
Erzincan	:	*Dâr un-nasr* (Yardıma mazhar şehir).
Amasya	:	*Dâr ul-'Izz* (İzzet ve şeref şehri).
Ankara	:	*Dâr ul-hısm* (Mustahkem belde).
Tokat	:	*Dâr ün-nusret* (Yardım şehri).
Niğde	:	*Dâr ul-pehlevâniyye* (Pehlivanlar beldesi).
Bayburt	:	*Dâr ul-celâl* (Ululuk şehri).
Ahlat	:	*Kubbet ul-İslâm* (Islâmın kubbesi).
Sinop	:	*Lezûet ul-'uşşak* (Aşıklar adası).
Samsun	:	*Dâr us-sagr* (Uc, hudûd şehri).
Antalya	:	*Dâr us-sagr* (Uc, hudûd şehri).
Denizli (Sâdık)	:	*Dâr us-sagr* (Uc, hudûd şehri).

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ MEZARLARI

Selçuklu sultanlarının çoğu I. Sultan Mes'ûd tarafından Konya kalesinde inşâ ettiği Ulu Câmi (Alâeddin câmii) bitişiğinde *Künbed-hâne* ve bazan da *Künbed-saray* adını alan türbede medfundur. I. Süleyman, Halep kapısında, I. Kılıç Arslan Meyyâfârkin (Silvan) da atabeyi tarafından inşâ olunmuş *Kubbet üs-sultan*'da yatar. Artuklular zamanında daha bir çok Türk hükümdar ve büyükleri de bu türbede gömülmüş; burada teşekkül eden çarşı ve mahalle de *Kubbet us-sultan* adını almıştır. I. İzzeddin Keykâvüs Sıvas'ta inşâ eylediği Dâr uş-şifâ'ya bitişik türbesinde yatar. II. İzzeddin Keykâvüs, son yıllarını yaşadığı Suğdak (Kırım) da medfundur. II. Alâeddin Keykubâd ile III. Gıyâseddin Keyhusrev Erzincan (Alâeddin muhtemelen Erzurum) da, III. Alâeddin Keykubâd Isfahân'da Büyük Selçuklular türbesinde yatar. Öldürülen Şehinşâh ile III. Kılıç Arslan'ın na'şlarının Künbed-hane'ye götürüldüğü anlaşılıyor.

Bu durumda Türkiye sultanlarından üçü Türkiye hududları dışında, dördü Sılvan, Sıvas, Erzurum, Erzincan ve Erzurum'da ve onu da Künbed-hâne'de medfundur. Selçuklar bu ecdâd türbesine, bu vatanın kurucularına aid mukaddes bir emânet nazarı ile bağlı idiler. Türbede askerler daimî nevbet bekliyor, sultanlar bayram ve culûs merâsimlerinde atalarının türbesine gidiyor; Kur'an okuyor ve dua ediyorlardı. Büyük sultanların ve

meselâ I. Alâeddin Keykubâd'ın sancağı türbede muhafaza ediliyor ve merâsimlerde çıkarılıyordu. Selçuklularda büyüklerin ve pâdişahların cesedleri mumyalanarak gömüldüğü için, sultanların da na'şları türbenin alt kısmında mumyalı olarak bir arada bulunmaktadır. Fakat ne yazık, ki bir kumandan zamanında bu kısım açılmış ve bu cesedler dağınık bir duruma getirilmiştir.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARI[1]

Saltanat sırası	*Saltanat yılları*	
1	1075—1086	I. Rükneddin Süleyman-şâh, İznik.
	1086—1092	*Saltanat fasılası, Ebû'l-Kasim nâib.*
2	1092—1107	I. İzzeddin Kılıç Arslan, İznik, Konya.
	1107—1110	*Saltanat fasılası.*
3	1110—1116	Şehinşâh, Konya.
4	1116—1155	I. İzzeddin Mes'ûd.
5	1155—1192	II. İzzeddin Kılıç Arslan.
6	1192—1196	I. Gıyâseddin Keyhüsrev (birinci defa).
7	1196—1204	II. Rükneddin Süleyman-şâh.
8	1204—1205	III. İzzeddin Kılıç Arslan.
	1205—1211	I. Gıyâseddin Keyhüsrev (ikinci defa).
9	1211—1220	I. İzzeddin Keykâvüs.
10	1220—1237	I. Alâeddin Keykubâd.
11	1237—1246	II. Gıyâseddin Keyhüsrev.
12	1246—1249	II. İzzeddin Keykâvüs.
	1249—1254	I. Keykâvüs, IV. Kılıç Arslan ve A. Keykubâd'ın müşterek saltanatları.
	1254—1262	Keykâvüs'ün müstakil ve Kılıç Arslan ile devleti taksimleri.
13	1262—1266	IV. Rükneddin Kılıç Arslan.
14	1266—1284	III. Gıyâseddin Keyhüsrev.
15	1284—1296	II. Gıyâseddin Mes'ûd (birinci defa).
	1296—1298	*Selçuklu tahtının boş kalması.*
16	1298—1302	III. Alâeddin Keykubâd.
	1302—1310	II. Gıyâseddin Mes'ûd (ikinci defa).
17	1310—1318	V. Kılıç Arslan.

[1] Malatya'da anasının vesâyetinde Sultan tanınan I. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan, takriben bir yıl saltanat iddiasında bulunan II. Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Kutbeddin Melikşâh ve Karamanlıların Konya'yı işgallerinde 35 gün Selçuklu tahtında oturan II. Keykâvüs'un oğlu Alâeddin Siyâvüş'ün (Cimri) meşrûiyetleri kabûl olunmadığı için bu sultanlar listesine dahil edilmemişlerdir.

UMUMÎ BİBLİYOGRAFYA

Kaynak ve Tedkîkler

Abbé du Camps, *Cartulaire historique*, Paris 1845.
Abbé Wibald, *Lettres de l'-*, Michaud, Bibl. Craisades I.
Adontz, N., *Archêveque Theophylacte et le Taronite*, Byzantion XI (1936).
Abdurrahim Şerif, *Erzurum tarihi*, İstanbul 1936.
Ahmed Eflâki, *Menâkıb ul-'Ârifîn*, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1959-1961.
Ahmed Tevhid, *Antalya surları kitâbeleri*, T T E M, 86.
» » *Konya müzesinde bir kitâbe*, T T E M, 87.
» » *Meskükât-i İslâmiye*, İstanbul 1321.
Akçakoca, *Denizli tarihi*, Denizli 1945.
Akropolites, *Historia*, Leipzig 1903.
Aksarayi, Mahmud, *Musâmeret ul-ahbâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944.
Albert d'Aix, *Histoire des faits et des gestes dans les regions d'Outremer*, trc. M. Güizot, I, Paris 1824.
'Alemeddin Birzâli, *Tarih*, Köprülü, yaz. 1037.
Âli, *Mirkad ul-Cihâd*, Millet, yaz. 5282.
» *Fusûl-i hall u akd*, yaz. hususî kütüphanemizde.
Alishan, M, *Leon le Magnifique*, Paris 1881.
Anili Samuel, *Tables Chonologiques*, trc. Brosset, St. Petersbourg 1876.
Anne Comnène, *Alexiade* I, II, III, trc. B. Leibe, Paris 1943.
Anonim de la *Première Croisade*, nşr. Brehier, Paris 1924.
Anonim *Selçuk-nâme*, Farsça, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952.
Anonim *Selçuk-nâme*, Türkçe, Edirne Bâdi. Ef. Kitapları 559.
Anonymous *Syriac Chronicle* (Suryani Anonimi), trc. A.S. Tritton, JRAS 1933.
Ansbert (Avusturyalı, papaz), *Collection des historiens Allemands*, trc. Michaud, *Bibliotheque des Croisades*, Paris 1829.
Ardıç, Nureddin, *Harput'ta Selçukîlere aid bir kitâbe*, Türklük mec. VI. (1939).
Arnoldi, *Chronica Slavorum*, nşr. G. H. Pertz 1868.
Artuk, İbrahim, *Abbâsi ve Anadolu Selçukîlerine aid iki eşsiz sikke*, Ark. Müz. yıllığı, İstanbul VIII.
Attalites, M., *Historia*, nşr. Bekker, Bonn 1853.
'Âşık Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332.
Ateş, Ahmet, *XII-XIII. asırlarda Anadolu'da Farsça eserler*, TM, VII-VIII.
'Avfi, *Cavâmi'ul-hikâyat*, nşr. W. Barthold, *Turkestan* I.
'Ayni, Bedreddin, *'Ikd ul-Cumân* Veliyeddin Ef. 2389-2391; Cârullah Ef. 1588.
'Azîmi, *Tarih*, Kara Mustafa Paşa 398; nşr. Cl. Cahen, JA (1938).
'Aziz b. Esterâbâdi, *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928.

Bahâeddin b. Şeddâd, *Şîretu Salâhuddin Eyyûbî*, Kahire 1317.
Bar Hebraeus Ebu'l-Ferec, *Chronography*, trc. W. Budge, Londra 1932.
» » *Muhtasar üd-düvel*, nşr. Salhani, Beyrut 1890.
Barkan, Ö. L., *Tarihî Demografi araştırmaları*, TM, X.
Barthold, W., *Turkestan down to the Mongol invasion*, London 1928.
» » *Ortaasya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927.
» » *İlhanîler devrinde malî vaziyet*, THİTM, 1.
Baybars Mansûri, *Zubdet ul-Fikre*, Brit. Mus. Add. 23325; Feyzullah Ef. 1459; Bodleian, poc. 324.
——— *Baybars tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.
Bayhakı, Ebû'l Fazl, *Târih-i Mes'ûdî*, nşr. Said Nefîsi, Tahran 1319-1332.
Behçet, Mehmed, *Kastamoni*, İstanbul 1925;
» » *Sinop kitâbeler*, TTEM, sayı 98.
Behzat Butak, *Gıyâseddin Keyhusrev bin Keykubad'ın görülmemiş iki sikkesi*, İstanbul 1950.
Berchem, V. ve H. Edhem, *Epigraphie arabe d'Asie Mineure*, CİA III (Sıvas ve Divriği).
Berchem, V., *Epigrophie des Danischmendides*, Z. Assyriologie, XXVII.
Bianchi, *Itinéraire de Constantinople à la Medque* (Kitâb ul-hac terc.)
Bîrunî, Ebû Reyhan, *Âsâr ul-bâkıyye*, nşr. Sachau, Leipzig 1878.
» *Kanun el-Mes'ûdî*, Haydarâbâd 1373.
——— *Bostan ul-Câmi'*, neşr. Cl. Cahen, Etudes Orientals.
Bratianu, G.I., *Commerce génois dans la Mer noire au XIII'e siècle*, Paris 1929.
Brehier, L., *La Vie et la mort de Byzance*, Paris 1948.
Bretschneider, E., *Medieval researches*, London 1877.
Broquière, Bretrandon de la, *Voyage d'Outremer*, Paris 1892.
Brosset, M., *Histoire de la Géorgie* I, St. Petersburg 1879.
» » *Collections d'historiens armeniens*, St. Petersburg 1864-1876.
Brown, E.G., *Literary history of Persia*, Cambridge 1929-1930.
Bryennios, N., *Historia*, trc. Cousin, *Histoire de Constantinople*, Paris 1672; H. Gregoire, Byzantion XXII (1953).
Busbecq, *Türk mektupları*, trc. Ankara 1958.

Caferoğlu, A., *Uygurlarda hukuk ve mâliye istilâhları*, THİTM, I.
Cahen, Cl., *La Campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, Byzantion IX (1934).
» » *Commerce Anatolien au debut du XIII'e siècle* (Mélanges L. Halphen).
» » *Notes pour l'histoire des Turcomans*, JA (1951).
» » *Les Turcomans de Rûm au moment de l'invasion Mangole*, Byzantion XIV (1939).
» » *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades*, Paris 1940.
Câmi, A., *Nefehât ul-uns*, trc. İstanbul 1270.
Casanova, P., *Numismatique des Danichmendites*, Revue numismatique, Paris 1894-1896.
Chalcocondyles, *Histoire génèrale des Turcs*, Paris 1662.
Celâleddin Rûmi, *Mektubât*, nşr. F. N. Uzluk, Ankara 1937; trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963.

Cemal Karşı, *Mulhakat us-surâh*, nşr. W. Barthold, Turkestan I.
Cenâbi, *el-'Aylem uz-zâhir*, Ayasofya 3033.
Cevdet, M., *Zeyl 'ala Ahiyyet el-Feteyân*, İstanbul 1932.
Chalandon, *Les Comnènes*, Paris I, II, Paris 1900-1912.
Chavannes, E., *Documents sur les Tou-kiue Occindentaux*, Paris 1900.
» ve P. Pelliot, *Un traité nanicheén retrouvé en Chine*, JA (1913).
Cousin, M., *Histoire de Constantinople*, Paris 1672 (Bizans kaynaklarının tercümesi).
Cumont, *Voyage archeologique*, Studia Pontica, I.
Curcâni, *Coğrafya*, Brit. Mus. Add. 7705.
Cuveyni, Atâ Melik, *Tarih-i Cihân-güşâ*, nşr. M. Kazvîni, London 1912-1937.
Cuzcâni, *Tabakat-i Nâsiri*, nşr. A. Habibi, Kâbil 1328.

Dânişmend, J. H., *Tarih Kurumuna açık mektup*, İstanbul 1945.
» » *Osman oğullarına isnad edilen sahte milliyetler*, Türklük XII (1939)
——— *Dânişmend-nâme*, Tokat dizdarı İbn 'Alâ 762 yılında kaleme almış (nüshaları için İbn ül-Emîn, *Menâkıb-i Hunerverân.)*
Dede Korkut, *Kitab-i Dede Korkut*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1938; M. Ergin, Ankara 1968.
Diehl, Ch., *Grands problèmes de l'histoire Byzantine*, Paris 1947.
» » *Manuel d'Art byzantin*, I.
D'Ohsson, M., *Histoire des Mangols*, La Haye 1834.
Du Cange, *Histoire de Constantinople sous les Empereurs Français*, nşr. Buchon, Paris 1826.

Ebî'l-Fidâ, *Tarih*, İstanbul 1280.
» » *Takvim ul-buldân*, nşr. M. Raynaud, Paris 1840.
Ebû Bekir b. Zeki, *Ravzat ul-küttâb*, nşr. Menûçehr Murtazavi, Tahran 1949.
Ebû Hâmid el-Endulusi, *Tuhfet ul-elbâb*, nşr. G. Ferrand, JA (1925).
Ebû'l-Ferec, bak. Bar Hebraeus.
Ebû Şâme, *Kitâb el-Ravzateyn*, Kahire 1287.
Edhem, Halil, *Anadolu'da İslâmî kitâbeler*, TOEM, sayı 27.
» » *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927.
» » *Karaman oğulları hakkında vesâik-i mahkûke* TOEM, II.
» » *Kayseriye şehri*, İstanbul 1334.
» » *Melik Gazi*, TOEM, 1331.
» » *Merzifon'da Pervâne Mu'îneddin Süleyman nâmına bir kitâbe*, TOEM 1333.
» » *Tokat kitâbeleri*, TOEM sayı 25.
Eflâki, bak. Ahmed Eflâki.
Enveri, *Dustûr-nâme*, nşr. M. Halil Ymanç, İstanbul 1928.
Evliya Çelebi, *Seyâhat-nâme* I, II, III, IX, İstanbul 1314.

Falmerayer, *Geschichte. Kaiser. Trapizunt*, Munchen 1827.
» » *Orig. Fragmente zur geschichte des Kaisertums Trapizunt.*
Feridûn bin Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr*, Cawnpore 1319 (taş basma).
Finlay, G., *History of Grece and Empire of Trebizond*, Londra 1851.
» » *History of Byzantine and Greek empires*, London 1854.

Foucher de Chartes, *Histoire*, trc. M. Guizot, Paris 1824.

Gabriel, A., *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1931.
» et J. Sauvaget, *Voyage archeologique dans la Turquie Orientale*, Paris 1940.
Gaffârî, *Cihân-ârâ*, Bayezid ktp. 2397.
Gardner, A., *The Laskarids of Nicaea*, London 1912.
———— *Gazâvât-nâmeler*, nşr. A.S. Levent, İstanbul 1956.
Grégoire le Prètre, *Chronique de Mathieu d'Edesse avec la Continuatiou de*, trc. Dulaurier, Paris 1858.
Grousset, R., *Histoire des Croisades*, I, II, III, Paris 1934-1936.
» » *Empire du Levant*, Paris 1946.
» » *Empire des Steppes*, Paris 1938.
Guillaume de Tyr, *Histoire*, nşr. M. Paulin Paris 1879.
Guizot, M., *Collection des memoires relatifs à l'histoire de France*, Paris 1824.

Hâfiz Ebrû, *Zeyl Câmi 'ut-tevarih*, nşr. H. Bayani, Tahran 1317.
Hagenmeyer, *Chronolagie de la première Croisade* (R. de l'orient Latin 1898).
Hamdullah Kazvînî, *Nüzhet ul-kulûb*, nşr. M. D. Siyâkı, Tahran 1336.
» » *Tarih-i Güzîde* Tahran 1339.
» » *Zafer-nâme*, Brit. Mus. Or. 2833.
Hasluck, W., *Bektaşilik tedkîkleri*, İstanbul 1928.
» » *Christianity and İslam under the Sultans*, London 1910.
Hayton, *La Flor des Estoires* R. H. Cr. (Documents armeniens II).
Herevi, *Kitâb uz-ziyârât*, nşr. Sourdel-Thomine, Damas 1953.
Hetum, Tarihçi, *Documents armeniens* (R. H. Cr.).
Heyd, W., *Histoire du Commerce du Levant au Moyen âge*, Paris 1936.
Hezorfen Huseyin Ef., *Tenkîh ut-tevârih*, Fâtih ktp. 4302.
Hindûşâh Sancar, *Tecârib us-Selef*, nşr. Tahran 1313.
Honigmann, E., *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reichs*, Bruscelles 1935; trc. F. Işıltan, *Bizans devletinin doğu hududu* İstanbul 1970.
» » *Malatya*, İA.
Huart, Cl., *Eprgraphie Arabe d'Asie Mineure*, Paris 1895.
Husâmeddin, H., *Amasya tarihi*, İstanbul 1330-1332.
Huseyni, Sadreddin, *Ahbâr ud-devlet is-Saljuqıyya*, Lahore 1933.

İbn Batûta, *Seyâhat-nâme*, trc. M. Şerif, İstanbul 1333.
İbn Bîbî, *el-Evâmir 'alâniyye fi'l-umûr el-'Alâiyye*, Ankara 1956 (T.T.K. Faksimile).
» » *Tarih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Th. Houtsma, Leiden 1902. (hulâsası).
İbn Cubayr, *Travels of Ibn Jubair* (Rihle), nşr. W. Wright, London 1907.
İbn Ebî Usaybi'a, *Tabakat ul-etıbbâ*, Kahire 1299.
İbn Hacer, *Dürer ul-kâmine*, Haydarâbâd 1348-1350.
« « *İnbâ el-Gumr*, Köprülü ktp. No: 1005 1008, Veliyeddin 2340.
İbn Hallikân, *Vefeyât ul-A'yan*, Kahire 1299
İbn Hamdûn, *Tevârih us-Sinîn*, Topkapu III. Ahmed 2981.
İbn Havkal, *Sûret el-Arz* (hâşiyeli metin) nşr. Kramers, Brill 1938
İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'l-nihâye*, Kahire 1932
İbn Muyesser, *Ahbâr Mısr*, nşr. H. Messé, Kahire 1919.

İbn Sa'id el-Mağribi, *Kitâb bart el-Arz*, Tetuan 1938; yazma, Bibl. Not. 2234.
İbn us-Sâ'i, *Câmi ul-muhtasar*, Bağdad 1934
İbn Şeddâd, *A'lak ul-hatîra*, Brit. Mus, Add. 2334.
İbn Şihna, *Durar ul-muntahab*, nşr. E. Serkis, Beyrut 1909.
İbn Te'âvizi, *Dîvân*, nşr. Margoliouth, Kahire 1903.
İbn ul-'Adîm, *Bugyat ut-taleb fi tarih Haleb*, Bibl. Not. Ar. 2138; Ayasofya 3036, Brit. Mus. Add. 23354
« « *Historie d'Alep*, trc. E. Blochet, Paris 1900.
İbn ul-'Amîd, *Tarih, Lâleli* 2002.
İbn ul-Azrak, *Tarih Meyyâfârkin*, Brit. Mus. Or. 5803.
İbn ul Cevzi, *Muntazam*, Haydarâbâd 1358.
İbn ul-Emîn, *Menâkıb-i Hünerveran*.
İbn ul-Esîr, *Tarih*, Kahire 103.
« « *Tarih el-Atabekiyye el-Musul* (R. H. Cr., H. Ouentaux)
İbn ul- Fuvatı, *Havâdis ul-câmi'a*, nşr. M. Cevâd, Bağdad 1351.
İbn ul- Kalanisi, *Zeyl tarih Dımışk*, nşr. Amedraz, Beyrut 1908.
İbn ul-Verdi, *Ravz ul-Menâzir*, Kahire 1285.
» » *Harîdat ul-'acâib*.
İbn Vâsıl, *Muferric ul-kürûb*, Molla Çelebi 119; Cambridge üniversite ktp. Lt. I. 6; Bibl. Not. 1703; nşr. M. Şeyyâl, Kahire 1953-1960.
'İmâdeddin Isfâhani, *Bark uş-Şâmi*, Bodleian Marsh, 425.
» » *Feth ul-kusi*, Kahire 1322.
» » (Bundâri), *Zubdet un-nusra*, nşr. Th. Houtsma (Recucil t. r. Histoire des Seldjoucides).
İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya* (Alâiye), İstanbul 1946.
» » *Karaman tarihi*, İstanbul 1967.
» » *Konya tarihi*, Konya 1964.
İsmail Galip, *Meskükât-i Selçukiyye*, İstanbul 1309.

Jahn, K., *Die Geschichte der Oguzen des Rashid al-din*, Wien 1969.
» » *İran'da kâğıt para*, trc. M. Köymen, Belleten XXIII (1942).
Joinville, *Histoire de Saint Louis*, nşr. N. de Wailly, Paris 1872.
Jordanus, *Les Merveilles de l'Asie*, nşr. H. Cordier, Paris 1925.

Kadı Ahmed, Niğdeli, *el-Veled uş-Şefik*, Fâtih ktp. 4519.
Kadı Burhâneddin Mes'ûd, Anili, *Enîs ul-kulûb*, nşr. F. Köprülü, Belleten XXVII.
Kafesoğlu, İ., *Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluqu*, İstanbul 1953.
Kalkaşandi, *Subh ul-a'şâ*, Kahire 1334.
Karamani, *Ahbâr üd-düvel*, Bağdad 1282.
Kaşâni, A., *Tarih-i Olcaytu*, Ayasofya 3019.
Kâtib Çelebi, *Keşf uz-zunûn*, nşr. Ş. Yaltkaya ve K. R. Bilge, İstanbul 1941-1943.
Katrân-i Tebrîzi, *Dîvân*, Tebriz 1333.
Kazvîni, Zekeriya, *Âsâr ul-bilâd*, Leipzig 1848; Beyrut 1960.
Kinnamos, *Historia*, Bonn 1836.
Kiragos, Genceli, trc. Brosset (*Histoire de la Géorgie* I, Zeyl; trc. E. Dulaurier, TM. II; *History of the nation of archers* HJAS (1949), trc. R. Blake ve R. Fryee; *Doc. armeniens*, I.

Köprülü, F., *Anadolu Beyliklerine aid notlar*, TM, II.
» » *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, Belleten XXVII.
» » *Anadolu'da İslâmiyet*, Ed. Fak. Mec. IV.
» » *Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar*, TM, I.
» » *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul 1943.
» » *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926.
» » *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İstanbul 1918.
» » *Türk-Mogol sülâlelerinde hânedân âzasının kan dökme memnuiyeti*, T. Hukuk Tarihi dergisi, I., Ankara 1944.
Kurat, A. N., *Çaka Bey*, İzmir 1946.
» » *Peçenek tarihi*, İstanbul 1937.

Lampros, Sp., *Neos Ellenomnemon*, V (1908) I. İzzeddin Keykâvüs ile Kıbrıs Haçlı kıralı arasında cereyan eden Yunanca mektup ve anlaşmalar; Türkçe tercümeleri *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesîkalar* (Ankara 1958) adlı eserimizde.
Langlois, V., *Essai historique et critique sur la Constitution social et politique de l'Armeni*, St. Petersbourg 1860.
» » *Le Trésore des Chartes d'Armenie*, Venise 1863.
» » *Numismatique d'Armenie au Moyen - âge*.
Laurent, J., *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, Nancy 1913.
» » *Byzance et Antioche*, R. Êtudes armeniens IX (1929).
» » *Byzance et les origines du Sultanat de Roum* (Mélanges Ch. Diehl, Paris 1930).
» » *Des Grecs aux Croisés*, Byzantion I (1924).
» » *Sur les Emirs Danichmendites*, Mélanges İorga, Paris 1933.
Lazaropulos, *Fonte historia imperii Trapezuntini*, nşr. Papadopulos - Kerameus, Petersburg 1877.
Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1824.
Louis Mery, *Histoire de la Commune de Marseille*, Marseille 1841.
Loytved, *Konia*, Berlin 1907.
Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

Mahmud Kâşgari, *Dîvânu lügat it-Türk*, nşr. Kilisli, İstanbul 1333.
Makrîzi, *Kitab us-Sulûk*, nşr. M. Ziâde Kahire 1936-1957.
Mas Latrie, *Relations de l'île de Chypre avec l'Asie Mineure au Moyen-âge*, Paris 1879.
Mathieu, Urfalı (d'Edesse), *Chronique*, trc. E. Dulaurier, Paris 1858.
Melikkoff, İ., *La Geste de Melik Dânişmend I*, Paris 1960.
Mervezi, *Tabâyi' ul-hayvan*, nşr. V. Minorsky, *Marwazi on China, Turks*, Londra 1942.
Mes'ûdî, *Kitâb ut-tenbîh*, Leiden 1893.
» *Murûc uz-zeheb*, nşr. ve trc. B. de Maynard *(Prairis d'Or)* Paris 1861-1877.
Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, Paris 1829.
Migne, *Patrologie Greque*, CXXXIII,
» *Patrologie Latine*, CXXXIII; CXLVIII; CCXIV.
Mihael, Suryani (Michel le Syrien), *Chroniques*, trc. Chabot, Paris 1905; Ermenicesi, *Documents ormeniens* I.
Miller, W., *Trebizond, the last Greek empire*, London 1926.

Minorsky, V., *History of Sharvan and Darband,* Cambridge 1958 (Müneccim-başı, Tarih ul-bâb kısmı).
» » *Marwazi on China, the Turks and India,* Londra 1942.
» » *Studies in Caucasion history,* London 1953 (Müneccim-başı, Şeddâdiler kısmı).
Mirhwnad, *Ravzat us-safâ,* Bombay 1266 (taş basma).
Moravcsik, G., *Byzantino-Turcica,* Budapest 1943.
Morgan, J. *Histoire du peuple Armenien,* Paris 1919.
Mufazzal bin Ebî'l - Fezâil, *el-Nehc us-Sedîd* (*Histoire des Sultans Mamlouks*), nşr. ve trc. E. Blochet (Patrologie orientale).
Muhammed bin Gazi (Malatyalı), *Ravzat ul-Ukul,* nşr. H. Massé, Paris 1938.
Muhammed Nazim, *Introduction to the Jawâmi'ul-hikâyât,* London 1929.
Muhyeddin Abduzzahir, *Sîretu Melik uz-zâhir,* Brit. Mus. Add. 23331.
Mukaddesi, *Ahsen ut-tekasim,* Leiden 1906.
Müneccim-başı, *Câmi ud-duvel,* Bayezid Ktp. 5019; *Anadolu Selçukluları ve Karahanlılar,* trc. H. F. *Turgal,* nşr. N. Atsız, İstanbul 1939; Nşr. V. Minorsky, *History of Sharvan and Darband,* Cambridge 1958 ve *Caucasian history,* London 1953).

Necmeddin Râzi, *Mırsâd ul-'ibâd,* Tahran taşbasması.
Nesevi, Muhammed, *Sîretu Celâleddin Mengübirti,* nşr. ve trc. O. Houdas, Paris 1891 - 1892; Farsça nüsha nşr. M. Minovi, Tahran 1344.
Neşri, *Cihân-numâ,* nşr. F. R. Unat ve M. Köymen, Ankara 1949.
Niketas Khoniates, *Historia,* trc. Cousin, *Histoire de* Constantinople, V, Paris 1673.
Nubar Paşa, *Sissouan,* Venise 1899.
Nuveyri, *Nihâyet ul-Ereb,* Köprülü Ktp. IV. (1188).

Oderic de Vital, trc. M. Guizot, IV.
Odon de Deuil, *Geste de Louis VII* (Michaud, Bibl. Croisades I).
Okiç, Tayıb, *Sarı-saltuk'a aid bir fetvâ,* İlâhiyat Fak. Dergisi I (1952).
Omari, *Mesâlik ul-ebsâr,* nşr. Fr. Taeshner, Leipzig 1929; yazma Ayasofya 3416.
» *el-Ta'rif,* Kahire 1312.
Oral, Zeki, *Kubâd-âbâd,* Anıt dergisi, X (1949).
» » *Kubâd-âbâd Çinileri,* Belleten, 66.
Orbelian, *Histoire de la Siounie,* trc. Brosset, St. Petersbourg 1864.
Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları,* İstanbul 1936.
Ostrogorsky, G., *Féodalité Byzantine,* Bruxelles 1954.

Pachymeres, G., *Historia,* trc. Cousin (Hist. Cons. VI).
Panaretos, trc. Le Beau, Histoire du Bas-Empire (Trabzon hakkında).
Papadopulos, *Theodore Laskaris,* Empereur *de Nicée,* Paris 1908.
Pelliot, P., *A Propos des Comans,* JA (1920).
Philippe de Navare, *Les Gestes des Chyprois,* Génève 1887.
Pîrî Reis, *Kitab-i Bahriye,* İstanbul 1935.

Quatremère, *Histoire des Mongols de la Perse,* Paris 1836.
» *Histoire des Sultans Mamlouks* (Makrîzi *Sulûk'* tercümesi ve izahlar).

Ramsay, W., *The Historical geography of Asia Minor, London 1890;* trc. M. Pektaş, *Anadolu'nun tarihî corafyası,* İstanbul 1961.

» » *Cities and Bishoprics of Phrygia,* Oxford 1895.

Raoul de Caen, *Faits et gestes de prince Tancrède,* trc. Michaud, Bibl. Croisades, II.

Râvendi, *Râhat us-Sudûr,* nşr. M. Iqbal, London 1921.

Raymond d'Agile, *Histoire des Francs,* M. Guizot, II.

———— *Recueil des historiens des Gaules et de la France,* Paris 1849.

Reşîdeddin, *Câmi ut-Tevarih,* nşr. B. Kerîmi, Tahran 1338; Selçuklular kısmı, nşr. A. Ateş, Ankara 1960; nşr. K. Jahn, *Tarih-i Mubârek-i Gazani,* London 1940, Prag 1941 (Abaga Han kısmı).

» *Letters of Rashîd al-din* (Mukâtebât), nşr. M. Shafî', Lahor 1948.

Riant, C., *Inventaire critique des lettres historiques des Croisades* (Archives de l'Orient latin), I, Paris 1881.

Rice, S., *Alanya (Alâiye),* Ankara 1964.

Riefstahl, R., *Cenubî Garbî Anadolu'da Türk mimarisi,* İstanbul 1941.

Ritter, H., *Celâleddin Rumî,* İA, III.

Robert le Moine, *Histoire de la Première Croisade,* trc. M. Guizot.

Rockhill, *The Journey of W. of Rubruck,* London 1900.

Rosen, V., *Manuscrits persans de l'Institut des langues orientales,* St. Petersburg 1886.

Rouillard, G., *La vie rurale dans l'Empire byzantin,* Paris 1953.

Runciman, S., *History of the Crusades,* Cambridge 1952.

Sağlam, O. F., *Cimri sikkesi,* Belleten XXXV.

Saint-Martin, *Memoires historiques et géopraphiques sur l'Armenie,* Paris 1819.

Samuel, Anili, *Tables Chronologiques,* trc. Brosset, St. Petersburg 1876.

Sarre, Fr., *Der Kiosk von Konia,* Berlin 1936; trc. Ş. Uzluk, *Konya köşkü,* Ankara 1967.

» » *Reise in Kleinasien,* Berlin 1896.

Sathas, *Bibliotheca Graeca,* (Anonim kronik) VII (1894).

Sauvaget, J., *Le Tombe de l'Ortokide Balak,* Ars Islamica, V (1938).

Schlumberger, G., *Êpopée byzantine,* III, Paris 1896.

» » *Sigillographie de l'Empire byzantin,* Paris 1884.

Sempad, *Chronologie,* (Documents armeniens), I (R. H. Cr.).

Seyfeddin M. Fergani, *Dîvân,* kısmî nşr., A. Ateş, Belleten 91 (1959).

Sıbt ibn el-Cevzi, *Mir'at-uz-zaman,* Topkapu 2907; kısmî nşr. R. H. Cr. *Historiens Orientaux III; Zeyl Mir'at uz-zaman,* Ayasofya 3146.

———— *Siyer âbâ el-Batarika* (İskenderiye patrikleri tarihi), Bibl. Nat. Ar. 302-305.

Skylitzes, J., *Historia,* Bonn 1839.

Spuler, B., *İran Mogolları,* tr. C. Köprülü, Ankara 1957.

Sultan Veled, *Dîvân,* nşr. F. N. Uzluk, Ankara 1941.

Sümer, F., *Anadolu'da Mogollar,* Selçuklu araştırmaları dergisi I (Ankara).

Şebankâreî, *Mecma' ul-ensâb,* Brit. Mus. 16696.

Şüküllah, *Behçet ut-tevarih,* kısmî trc. N. Atsız *(Dokuz boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi).*

Taberi, *Tarih,* Leiden 1876-1901.

Tagenon, *Recueil de Canisius*, trc. Michaud, *Collection des historiens Allemands*, Paris 1829 (Bibl. Croisades, IV).

——— *Tarih Mansûri*, Faksimile nşr. Moskova.

——— *Tarihî takvimler* (İstanbul'un fethinden önce yazılmış), nşr. Osman Turan, Ankara 1954.

Tekindağ, Ş. *Karamanlılar*, I VIII.

Temir, A., *Cacaoğlu Nureddin'in Arapça-Mogolca vakfiyesi*, Ankara 1959.

Thomsen, W., *Inscription de l'Orkhon*, Helsingfors 1896.

Tiesenhausen, *Altun ordu tarihine aid metinler*, nşr. J. H. İzmirli, İstanbul 1941.

Thomas Ardzruni, trc. Brosset, *Collection d'historiens armeniens*.

Togan, Z. V., *Mogollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti*, THJT mec. I.

Tudebode, trc. Michaud, *Bibl. Croisades* I.

Turan, O., *Altın-aba ve vakfiyesi*, Belleten 42 (1947).

» » *Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri*, 47 (1948).

» » *Droit terrien sous les Seldjoukides de Turquie*, R. E. Isl. (1948), trk. *Türkiye Selçuklularında toprak hukuku*, Belleten XLVII (1948).

» » *Eski Türkerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması*, Belleten 35 (1945).

Iktâ, İA, VIII.

» » *Islamisation dans la Turquie du Moyen-âge*, Studia Islamica, X.

» » *Ortaçağda Türkiye-Kıbrıs münasebetleri*, Belleten 110 (1964).

» » *Selçuk Kervansarayları*, Belleten 39 (1946).

» » *Selçuk Türkiyesinde fâizle para ikrazına dair hukukî bir vesika*, Belleten 62; İngl. Muhammed Shafi' armağan kitabı.

» » *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak* (Köprülü Armağanı).

» » *Selçuklular hakkında resmî vesikalar*, Ankara 1958.

» » *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971.

» » *Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, Studia Islamica, I.

» » *Türk Cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*, İstanbul 1969.

Utbî-Yûnînî, *Tarih Yemini*, Kahire 1286.

Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969 (ikinci baskı).

» » *Kitâbeler*, I, II, İstanbul 1927-1929.

» » *Sıvas şehri*, İstanbul 1928.

Ülkütaşır, Ş., *Sinop'ta Selçukîlere aid eserler*, Tarih ve Arkeoloji dergisi V.

Ünver, Süheyl, *Selçuk tababeti*, İstanbul 1940.

Vahram, Urfalı, *Documents armenimens*, I.

Vardan, *Türk futûhatı tarihi*, trc. H. Andreasyan, Tarih Semineri, İstanbul 1937, *Documents armeniens* I.

Vassaf, *Tarih*, Bombay 1266; hulâsa eden A. Ayeti, Tahran 1346.

Vasilie'', A., *Byzance et les Arabs*, Bruxelles 1940.

» » *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1932.

Ville-Hardouin, *La Conquête de Constantinople*, Paris 1872.

Vincent de Beauvais, *Miroir Historial*, trc. J. de Vigny, Paris 1531.

Wittek, P., *L'Épitaphe d'un Camnène à Konia*, Byzantion, X (1935).
» » *Encore l'épitophe d'un Comnène à Konia* XII (1937).
» » *Menteşe Beyliği*, trc. O. Ş. Gökyay, Ankara 1944.
» » *Von der Byzantinischen zu Turkischen Toponymie*, Byzantion X (1935); trc. Mihin Eren, *Bizanslılardan Türklere geçen yer adları* (Selçuklu araştırmaları dergisi I).
» » *Yazijioqhlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja*, BSOAS XIV (1952).

Yakubovsky, A., *Vizantinisky Vremenik* (Selçukluların Kırım seferi), XXV 1927.
» » *La Horde d'Or*, Paris 1939 (trc. Hasan Eren, *Altın ordu tarihi*).
Yakut, *Mu'cem ul-buldan*, Beyrut 1955.
Yazıcıoğlu Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Th. Houtsma.
Yınanç, M. H., *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
» » *Belek*, İA, II.
» » *Dânişmendliler*, İA, III.
Dustûr-nâme-i Enveri, Medhal, İstanbul 1929.
» » *Ertuğrul* Gazi, İA, IV.
» » *Maraş Emirleri*, TTEM, 8 III, 85.
Yûnîni, Zeyl Mir'at uz-zaman, Haydarâbâd 1955.
Yusuf, *Hâmûş-nâme*, kısmî nşr. F. Köprülü A. S. t. yerli kaynakları, Belleten XXVII.

Zahîreddin Nîşâpûri, *Selçuk-nâme*, nşr. İrec Afşar, Tahran 1332; A. Ateş, *Câmi' ut-tevarih* (Selçuklular kısmı).
Zehebi, *Tarih ul-İslâm*, Ayasofya 3012; 3013; Topkapu 2917.
» *Tarih ul-İslâm* (muhtasar), Haydarâbâd 1364.
» *Kitâb ul-'İber*, Brit. Mus. Or. 6428.
Zonaras, *Chronique*, trc. St. Amour, Paris 1560.

Kısaltmalar

Bibl. Nat., Bibliothèque Nationale, Paris.

BSOS, *Bulletin of the Schcool of Oriental Studies*, London.

JA, *Journal Asiatique*.

Guizot, M., *Collection des memoire relatifs à l'histoire de France*.

HJAS, *Harvard Journal of Asiatic Society*.

JA, *Journal asiatique*.

JRAS, *Journal of the Royal Asiatic* Society.

İA, *İslâm Ansiklopedisi*.

Michaud, *Bibliatèque des Croisades*.

R.H.Cr., *Recveil des historiens des Croisades.*

R. E. Isl., *Revue des Etudes Islamiques.*

THİTM., *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec.*

TM, *Türkiyat Mecmuası.*

TOEM, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mec.*

TTEM, *Türk Tarihi Encümeni Mec.*

ŞAHIS ADLARI İNDEKSİ

A

Abaga Han, 499, 500h72, 502, 522, 528, 530, 531, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 541, 542, 543, 544, 548, 549, 550, 551, 552, 553h71, 554, 556, 558, 563, 564, 566, 567h16, 568, 572, 573, 574, 575, 579, 582, 583, 586, 615, 620h26

Abdullah b. Abdüzzâhir, 535, 547

Abdullah Kâşânî, 639, 647h75

Abdullah, Konyalı (El-Konevî), 105

Abd ul-Mesih, 204

Abdulvehhâb Gazi, 124, 131, 134

Abdurrahman (Dânişmend'in arkadaşı), 123, 125, 131, 134

Abdurrahman Hârizmî, 124, 129

Abdurrahman (şeyh) 577h40

Abdülâziz (Müstevfî), 622

Abışga Noyan, 618, 633, 634

Âbiverdî (şâir), 72

Abu Sahl, 132

Acay Noyan, 533, 536, 537, 538

'Adî (Şeyh), 487

'Âdil (Melik, Eyyûbî), 227, 240, 243, 251, 260, 269, 276, 277, 287, 312, 313, 318, 350, 351h41

Âdil (II, Melik), 405, 407

Adom (Ermeni), 132, 335h17

Adrianus, 335h17

Afdal (Melik), 252

Afras (Gafras), 226h32

Afrûmiye (Morphia), 125, 126, 129, 131h60

Afşın (Abbasî emîri), 19

Afşın Beğ (Selçuklu), 15, 19, 20, 23, 25, 53, 57, 72, 174, 286

Ağaçeri (Emîr), 635, 636

Ahi Ahmed, 636

Ahi Ahmed-şâh, 561, 566, 588, 589, 593, 594, 619

Ahi Mes'ud, 586

Ahlatiye (II. K. Arslan'ın kızı Selçuk Hatun), 212h39

Ahmed (Türk), 464

Ahmed Ateş, 247h31, 600h81

Ahmed b. Mes'ud el-Anevî, 298h72

Ahmed b. Ali, 116

Ahmed (Emîr), 38

Ahmed Dede (Eflâkî), 370h74, 401, 526, 532, 596, 617h17, 646h73, 647h75

Ahmed Gâzi (Dânişmend) bak. Gümüştekin Ahmed gâzi,

Ahmed Gazy *(Magaly Melykî)*, 117

Ahmed (Niğdeli, Kadı), 109h73, 114, 119h31, 130, 207h26, 259h49, 266, 281, 319h110, 337, 342, 401, 454, 456h94, 469, 474, 532h46, 556, 583h51, 619, 632, 634, 644

Ahmed-şâh, 25

Ahmed Teküdar, 576, 577, 578, 579, 583, 584, 585, 596, 615

Ahmed Tevhid, 309h92

Aişe (Me'mun'un kızı), 637

Akbal Noyan, 624, 625

Akbuga (Emîr), 46, 576

Akça-aba, 289

Akkuş (Emîr), 160, 181h78

Ak-sungur, 87

Ak-sungur Buharî, 115h10

Ak-sungur (Agsuntul, Erran atabeği), 165

Ak-sungur Hezar Dinarî (Ahlat şâhı), 229h71
Ak-sungur (Kasîmüddevle), 83
Ak-sungur (Porsukî), 153
Akşaba, 338h21
Alâeddin (Kemaleddin Ahmed b. Rahat oğlu), 629h41
Alâeddin Ali (Pervâne oğlu), 523h31, 611h7, 630h42
Alâeddin Bey (Karaman Oğlu), 655
Alâeddin Kâşânî, 231
Alâeddin Keykubâd I., 126, 130, 180h76, 194, 234, 246, 251, 253, 266, 268, 273, 275, 281, 282, 285h43, 286, 291, 293, 294, 295, 300, 301, 306h87, 307, 309h94, 311, 312, 319, 320, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 410, 411, 413h18, 414, 415, 416, 418, 420, 427, 428, 429, 434, 438, 439, 445, 456, 458, 459, 462, 463h11, 464, 469, 471, 472, 473, 479h33, 483, 489, 493, 510, 519, 522, 539h53, 542h59, 545h64, 562, 569, 609, 617h17, 627, 643, 645
Alâeddin Keykubâd II., 474, 490h56
Alâeddin Keykubâd III., 613, 618, 619, 620, 622, 623, 626, 631, 632, 633, 634, 642, 645,
Alâeddin (Saltuklu, Nasreddin) Muhammed, 253
Alâeddin Sâvî, 632, 633, 634
Alâeddin Siyâvuş (Cimri), 517, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569. 570, 571, 572, 573, 579, 580, 582h48, 584, 589, 609
Aldobrandini, 283, 284
Aleksandros Kabalika, 88
Alemeddin Kayser (sü-başı), 317, 525h34, 569
Alemeddin Sancar, 542
Alexis (Alexios) Komnenos, 37, 51, 52, 55, 61, 62, 65, 67, 69, 77, 85, 86h12, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 99, 101, 105, 107h66, 110h74, 126, 131, 134, 136, 141, 143, 145, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 195, 270, 278, 279, 280, 281, 289, 303
Alexis III, 214, 239, 241, 242, 248, 288
Alexis (Trabzon Tekfuru), 304
Alıncak Noyan, 486, 491, 495, 515, 520
Âli (Müverrih), 121, 127, 128
Âlî (Hâcib), 355, 365, 366
Ali (Pervâne oğlu), 629
Ali (Umur'un oğlu), 613
Ali Bahâdır, 486, 487, 488, 495, 496, 499, 521 499h71
Ali Bey (Denizli Türkmen beyi), 514, 515, 516, 517, 570
Ali Bey (Germiyanlı), 518h25
Ali Bey (Karamanoğlu), 548, 560, 567h17, 637h60
Ali Bey (Mihaloğlu), 44h55
Ali Bey (Memreş-oğlu), 637h60
Ali bin Muhammed bin Hibetullah bin Muhammedü'l-Buharî el-Bağdadî, 235
Ali b. Mızrab el-Türkmanî, 122h39
Ali b. Süleyman b. Ali, 610h7
Ali b. Yahya *(el-Ermenî)*, 120, 121
Ali el-Uyratî, 624h32
Ali Paşa (Aksaray büyüklerinden), 636
Ali-Şîr (El-Türkmanî), 548
Ali-Şîr (El-Türkmanî, 548
Ali Taylu (Dânişmend), 114, 117, 122
Alp-Arslan (Sultan), 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 55, 70, 112, 115, 118, 164, 165, 207, 270, 292, 402, 508h5, 657
Alp-Arslan (Çankırı beyi), 172
Alp-İlig *(Alph'ileg)*, 49, 64, 135
Alp-Tekin, 107
Alp-Tekin (Dânişmend'in veziri), 123h39
Alp-Yürük (Kastamoni beyi), 609, 610, 611, 612h11

Altun-aba (Emîr), 234, 471
Altun Buğa, 313, 317, 476
Andronikos Dukas, 30
Andronikos (İmparator), 214, 230, 357, 360, 361, 362, 652
Andronikos (kumandan), 190
Anit (Mogol noyanı), 612
Arap (I. K. Arslan oğlu), 111, 170, 159, 168, 169
Arap Noyan (Samagar oğlu), 616, 617, 618, 622
Ardzrunili Thomas, 65h65
Argun Han, 576, 578, 579, 583, 586, 589, 591, 594, 596, 597, 598, 602, 603, 604
Argun-şâh, 247
Ârif, 128
Ârif Ali, 127
Aristakes (Ermeni), 25, 31
Armağan-şâh (Haci), bak. Mubârîzeddin
Arsenios (Patrik), 497
Arslan Bey, 518
Arslan-doğmuş (Fahreddin), 436, 468,
Arslan-doğmuş (Fahreddin), 436, 468, 469h20, 470, 471, 475, 477, 480, 481, 483
Arslan-doğmuş (Uc Kumandanı), 539
Arslan-şâh, 217
Arslan-taş, 71
Arslan Togu, 378
Arslan Yabgu, 45, 76, 107, 353
Artuk-Arslan (Mardin hükümdarı), 260, 383, 406
Artuk Bey (Eksük oğlu), 25, 34, 36, 47, 50, 51, 52, 53, 75, 76, 83, 86h11, 88, 112, 122, 126, 130, 131, 143, 152
Artûhî (Artuk Bey), 51, 124, 125, 126, 130, 134
Artuk-şâh, 372h77
Asîleddin (Müstevfî), 621, 626
Atabeg *(Atapakis)*, 214
Ata-Melik Cüveynî, 573h32, 574h33
Atman (Osman Gazi), 613 bk. Osman Gazi
Atsız Beğ, 46, 47, 48, 50, 53, 56, 57
Attilâ, 478h31
'Avâriz (Emîr), 244
Ayacı Noyan, 622
Ayaz (Melikşah'ın emîri), 60, 85
Ayaz (II. Sokman'ın kölesi), 261
Ayaz *(İasi)*, 115
Ay-beg, 313
Aydemir (köle), 582h49
Aydoğdı *(Aytugdes)*, 172
Aynüddevle (Dânişmendli), 129, 173, 175, 178, 179, 180, 187, 188, 189
Ay-Tekin, 25, 30
Aziz Esterabâdî, 629h40
Aziz (Melik), 316, 317

B

Baba İshak (Baba Resûl), 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 429, 430, 438, 442, 443, 455, 507, 519
Baba Merendî, 532
Baba Resûlullah, 422, 423, 425, 426, 429, 507 bk. Baba İshak
Bahâeddin (Atabeg), 577
Bahâeddin (Emîr), 109
Bahâeddin (Erzincanlı), 467, 470
Bahâeddin (Müneccim), 596
Bahâeddin (Tercüman), 459, 465, 466, 513
Bahâeddin Cündî, 524
Bahâeddin Kutluğca, 306h87, 322, 334, 339, 340, 341
Bahâeddin Muhammed (Sâhil Beyi), 525, 557, 560, 561
Bahâeddin Veled, 330h9, 370, 393, 394, 401
Bahâeddin Yusuf b. Nuh, 462
Balaban (Ahlat şâhı), 269
Balduk (Sumeysat hâkimi), 71, 135, 136
Baltu, 616, 617, 618, 620, 622, 624
Barak Baba (Tokatlı), 425, 581, 596
Baranbay (Sutay oğlu), 646
Bardas (Bizans kumandanı), 157
Bar Dionysius (papaz), 199
Bar Tanuşman, bak. Gümüş-tekin Ahmed gazi
Bar Sabunî, 142
Barsam (Barsuma), 71, 83h2
Barthold, W., 3
Basil (Urfa Metropoliti), 161

Basil, Ermeni (Bizans kumandanı), 24, 25, 30
Başgırt Noyan, 625
Battal Gazi, 120, 121, 122h39, 123, 124h43, 129, 440h64, 507
Batu Han (Sayın Han), 466, 450, 451, 452, 459, 460, 470, 473, 474, 476, 479, 489
Baudouin (İst. Lâtin İmp.ru), 403, 449, 455
Baudouin (Urfa kontu ve Kudüs Kıralı), 108, 138, 141, 151, 166, 167, 174
Baybars, Sultan, (Memlûk sultanı), 111, 476, 481, 488h53, 496, 497, 498, 500h73, 502, 510h11, 511, 512h13, 515h17, 526, 527, 530, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 570, 573, 574, 579, 580, 611h7, 623h32, 629, 630h42, 638, 643
Baybars Mansurî, 474, 476, 480, 490h56, 495h65, 531, 553h72, 573h32, 759h44, 582, 583h50, 617h17
Baybars (köle), 583h49
Baycu Noyan, 386, 387h93, 429, 430, 431, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 443, 444, 445, 446, 447, 450, 471, 473, 475, 476, 477, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 514, 519, 522, 587, 618, 624
Baydu Han, 616
Bâyezid (Yıldırım), 581
Baygelmiş (Emîr), 529h43
Bayıncar Noyan, 620, 622, 624, 625
Baynal, (Yargucu), 530
Bay-Temür Noyan, 622
Bedî-i Engûriyeî (şâir), 218, 261
Bedi'eddin Ebû Bekir, 306h87
Bedî üd-dîn (Kadı), 488
Bedreddin (Buğdın oğlu), 629
Bedreddin (Kadı Hutenî oğlu), 532h46
Bedreddin Beg-tut, 539, 553h71
Bedreddin Cerirî, 350
Bedreddin Gevher-taş, 325, 520, 585
Bedreddin Kazvinî, 524
Bedreddin İbrahim (Hutenî), 558, 559, 569
Bedreddin Mahmud Beg, 265h57
Bedreddin Murat Bey, 518h25, 595
Berdeddin Muslih (Lala), 472, 473, 474h26, 490h56
Bedreddin Ömer, 338h21, 590
Bedreddin Saka, 590h63
Bedreddin Yahya (Tercüman), 463
Bedreddin Yakut, 333h14, 381
Bedreddin Yusuf, 272
Beg-Bars, 289
Beg-Timür (Ahlat hük.), 260
Behram (Artuklu), 152
Behram (Emîr), 304
Behramşâh (Emir-i Meclis), 327, 381
Behramşâh (Mencücük oğlu), 225, 226, 252, 253, 256, 259, 316, 322, 323, 324, 353
Belek (Artuklu), 139h89, 140, 152, 153, 162, 163, 166, 167, 168
Belek Rindî (Horasanlı), 632
Berdî Han (Hârizmli), 408
Berdûliye (II. G. Keyhüsrev'in karısı), 410, 458
Bereke Han, 498, 500, 503, 579h42, 580
Bereket Han (Hârizmli), 378, 408, 417
Berkuk (Sultan), 502
Berkyaruk, 59, 96, 104, 107, 136h82
Bertrandon de la Broquière, 512
Bîbî Müneccime, 392
Boçkur Noyan, 620, 622, 625
Bogos (papaz), 70
Bogos (ailesi, Ermeni), 175
Bohemond, 101, 107, 109, 137, 140h95, 141, 143, 144, 145, 151, 170, 343, 345
Bonifacio de Castro, 432h48
Bozan, 60, 84, 85, 86, 87, 91, 94, 96, 133
Boz-kuş Bahadır, 565h13, 590
Bozmış Bey, 109, 110, 149
Böri, 178
Buğa *(Pucheas)*, 157, 160
Buğa (Sutay oğlu), 646
Bujgob (Mengücik?), 39, 115
Bulargu, 586, 637, 638
Buldacı (Emîr), 70, 100h53, 104, 148

Bunsuz (Karamanlı), 519h26, 520, 521
Burhaneddin Mes'ûd (Kadı, Anili), 118h25, 298h72, 302h79
Burhaneddin (Kadı, hükümdar), 502
Burhaneddin Musa Bey (Karamanoğlu), 646, 649
Burhaneddin (Müderris), 564
Busbecq, 21
Behzad Butak, 455h92
Buzağı Baba (Türkmen şeyhi), 532

C

Cacaoğlu Alâeddin, 623h32
Cacaoğlu Nureddin, 426h35, 525, 539, 612h10, 624h32
Cacaoğlu Sirâceddin, 624h32
Cafer (Mancınıkcı), 419
Câhî-oğlu, 634
Cantacuzen, 352h44
Caruk (Ahi), 619
Celâleddin, bak. Mevlânâ
Celâleddin (Sivrihisarlı, Kadı-asker), 520
Celâleddin Habîb (Kayseri kadısı), 475, 551
Celâleddin Hârizmşâh (Mengübertî), 309h94, 348, 353, 355, 356, 357, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 384, 386, 387, 391, 392, 399, 400, 414, 415, 417, 428, 434, 479h33, 484, 493, 506, 539h53
Celâleddin Hasan (İsmâilî), 309, 310h94
Celâleddin (Hoca), 642
Celâleddin Hüsrev Beg (Yav-taş'ın oğlu), 494h64, 565
Celâleddin Karatay, 330, 341, 388, 389, 393, 413, 458, 459, 461, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 513, 518, 532, 534, 617h17
Celâleddin Kayser (Pervâne), 306h87, 333
Celâleddin Keyferîdûn (Melik), 275, 293, 294h62, 326, 340, 362
Celâleddin Mahmud, 524, 525, 534, 539, 541, 546, 572
Celâleddin Muhammed, 131
Celâleddin Vergânî, 463
Cemaleddin (Vezir), 621, 623, 627
Cemaleddin (Müstevfî), 592
Cemaleddin (Şeyh), 599
Cemaleddin Ak-kuş, 577h40
Cemaleddin Ebû Bekir, 569
Cemaleddin Ebû Bekir b. Ebû'l-Alâ El-Rumî, 284h39
Cemaleddin Ferruh (Lala), 404, 429
Cemaleddin Hacı Hamûş (Şeyh), 636
Cemaleddin Hızır, 640, 641
Cemaleddin Hutenî, 462, 467, 468, 469
Cemaleddin Mehmed, 620
Cenâbî, 119h31, 121, 122h39
Chalandon, 60, 62, 93h35, 95h37, 138h86, 154h16
Cihân-şâh (Tuğrulşâh oğlu), 353, 355, 356, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374
Cimri, bk. Alâeddin Siyâvuş,
Cleaves, 440h61
Cormagon Noyan, 375, 387h93, 429, 445
Coterin, 464h14

Ç

Çağrı Beğ, 14, 15
Çaka *(Zakas)*, 11, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 104, 126, 128, 131, 150, 339h27
Çamçiyan (Ermeni tarihçisi), 119
Çavlı, 26, 108, 109, 110, 149
Çavuldur Beğ, 88, 112
Çavuldur Çaka (Çaka), 88, 123, 124
Çaylak, Karamanlılardan, 566
Çelebi Mehmed (Hamid oğullarından), 650
Çelebi Mehmed Bey, 517
Çelgü *(Tzelgu)*, 91
Çingiz Han, 5, 334, 376, 384, 425, 435, 489h54, 544, 550, 597, 601, 602, 654
Çoban Bey (İlhanlı emîri), 190h100, 625, 639, 640, 641, 642, 645, 646, 647, 648, 649
Çoban, bak. Hüsâmeddin Çoban

Çökermiş, 83, 108, 149h1
Çubuk (Emîr), 74, 75, 76, 152

D

Danişmend, İ. H., 119h31
Dânişmend Buharî, 114, 115
Dânişmend Gâzi, bk. Gümüş-tekin Ahmed Gazi
Dânişmend Taylu (Ali), 67, 117, 121, 123, bak. Ali Tayla
David (Bizans şehzâdesi), 278, 279, 303
David (Gürcü kıralı), 164, 165, 254, 376
David (Gürcü kıraliçesi Thamara'nın kocası), 253, 255
David (Gürcü şehzâdesi), 416h21
Dâvûd (Kulan Arslan) 49, 95h39, 96, 99, 135
Dâvûd (Sokman oğlu), 168, 170, 179, 188, 189
Dâvûd (Türkmen beği), 443
Dâvûd-i Kayserî, 654
Dâvûd-şâh, 353, 354, 355, 356
Dede-Korkut, 128, 654
Despina (Maria), 498
Despina (II. K. Arslan'ın karısı), 237h1
Dımışk-Hoca, 648
Dilmaç oğlu, 25
Dimitri (Gürcü kumandanı), 575
Dolat (Devlet, Kutalmış oğlu), 49, bk. Davud
Dolat (I. Mes'ûd'un oğlu), 192, 197, 199
Ducange, 346, 449h82
Dudu-oğlu, 408, 443
Dukak (Tutuş'un oğlu), 139h89
Dukas (Kumandan), 95
Dursun Fakîh, 653
Dündar Bey (Hamidoğlu), 646h73

E

Ebû'l Berekât Muhammed b. Muhammed, 109
Ebî Nasr ibn Mes'ûd ibn Muzaffer el-Anevî, 298h72
Ebû Ali El-Kettanî, 337
Ebû Bekir, Emîr, 639
Ebû Bekir, Hacı, 535
Ebû Bekir (Oğulbeg oğlu), 529h43
Ebû Bekir, Pervâne, 461, 462, 463
Ebû Cafer (Alparslan'ın İmamı), 22 27
Ebû Hanife (İmam A'zam), 231
Ebû Hanife Abdülkerim, 261
Ebû'l-Asvar, 165
Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), 47, 58, 96h40, 116h17, 137h84, 142, 149h1, 159, 165, 182h81, 191h103, 229h71, 281, 304h82, 319, 335h17, 337, 344h31, 347, 351h41, 370, 373h78, 376, 380, 388, 390, 404h3, 418, 423, 424, 426, 444h68, 451, 452h84, 453, 466h17, 469, 472, 473, 480h34, 495, 532h46, 553, 583h50, 605h88, 615h15
Ebû'l-Fidâ, 114h8, 116h18, 508h5, 630h43, 641h65
Ebû'l-Gazi *(Pulkhasi)*, 66, 84, 87, 96, 97, 130
Ebû'l-Kasım (İznik hâkimi), 59, 60, 66, 70, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 96h40, 97, 130, 339h27
Ebû'l-Leys-i Semerkandî, 276
Ebû Muhammed Abdullah bin Kasım, 108
Ebû Muhammed Yusuf ibn El-Cevzî, 384
Ebû Müslim (Horasanlı), 123
Ebû Said Bahadır Han, 642, 645, 647, 648, 649, 650
Ebû's Suûd Efendi, 654
Ece Halil, 581h47
Edebali (Şeyh), 653
Efdal, Melik (Eyyubî), 260, 277, 316, 317, 318, 321
El-Basan (Er-Basgan), 20, 23, 24, 27, 30, 32, 46, 53, 54, 55, 86h11, 129
Elizabeth, 449
Eminüddin (Adliye nâzırı), 533
Eminüddin İsfahânî, 532
Eminüddin Mikâil, 493, 525, 532, 541, 546, 559, 560, 561
Emineddin Tebrizî, 524
Eminüddin Yakut, 520

Emir Başara *(Pichares)*, 160, bk. Zeyneddin Başara.
Emîr Mîran, 201
Emîr Gazi (Danişmend'in Oğlu), 126, 135h77, 146, 159, 161, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 242h16
Engürek Noyan, 473, 487
Engüriyeî (bak. Bedî, Mahmud, Muhyevi -)
Enverî, 81
Erdem Beg, 35
Erikmez *(Eligmos)*, 160
Er-Taş, 515h17
Ertene Beğ, 648
Ertuğrul Gazi, 81, 652
Erzi, Adnan, 309h94
Esed (Emiri- âhur), 521
Esededdin Ali b. Yagıbasan, 487
Esededdin Ayaz, 290, 306h87, 335, 348
Esededdin Rûzbe, 459, 460, 461
Eşref, Melik (Eyyubî), 264h56, 277, 295, 316, 317, 318, 331, 341, 347, 348, 349, 355, 356, 365, 366, 369, 370, 372, 373, 377, 379, 383, 388, 407, 431
Etienne de Blois, 101, 140
Etrek (Atrak, Kıpçak hanı), 264
Etsüz-Elti Hatun, 296
Evhadeddin (Kadı), 388
Evhadeddin Hüseyin ibn Abdülkerim ibn Muhammed El-Nesevî, 313
Evhadeddin (Hatir oğullarından), 546
Evliya ibn Karaman, 640h63
Evliya Çelebi, 124h42, 338h21
Eyyub (Dânişmend'in arkadaşı), 123, 125

F

Fahreddin (Amasya kadısı), 438, 450
Fahreddin (*Har-i Mısrî*), 387h93
Fahreddin (Sivaslı âlim), 523
Fahreddin (İşraf nâzırı), 589
Fahreddin (Kürt), 419
Fahreddin (Kastamonu'lu), 611
Fahreddin Ali (Sâhib Ata), 123h41, 319h110, 468, 476, 479, 488, 492, 493, 495, 503, 517, 518, 525, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 537, 540, 541, 546, 550, 551, 553, 556h77, 558, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 572, 583, 584, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 595, 602, 604, 639, 648
Fahreddin bak. Arslan-Doğmuş,
Fehreddin Ali, Bitikçi, (Buharalı), 445
Fahreddin Ayaz, 350, 389, 440, 441
Fahreddin Beğ (İğdiş başı), 561, 566
Fahreddin Behram-şah, bak. Behramşâh,
Fahreddin Belek (Hâcib), 471
Fahreddin Devletşâh, 202
Fahreddin Dinarî, 418
Fahreddin Ebû Bekir, 459, 460, 461, 467
Fahreddin Göç-beği, 551
Fahreddin Güneri, bak. Güneri Beg,
Fahreddin Irakî, 524, 555
Fahreddin Kazvinî, 518h25, 592, 593, 594, 595, 600, 603
Fahreddin Sivastos, 465
Fahreddin Süleyman, 356
Fahrüddevle Cehîr, 75
Falmerayer, 304h82, 432h47, 533h14
Fardahla (Gürcü), 416h22, 423
Fâriseddin Akkuş, 498
Feleküddin Dündar Beğ, 639
Felekeddin Halil, 475
Ferâmurz (II. Keykâvus'un oğlu), 580, 582, 608, 613, 619h22
Ferhad Tir-başı, 636
Feridûn (Dânişmendli), 203, 205, 211
Feridüddin Muhammed Câcermî, 350
Filaretos (Philaretos), 68, 69, 70, 71, 72, 73, 79, 83h2, 114, 120h38, 132, 133, 148
Fr. Barberos, 11, 208h31, 210, 220, 221, 224, 232, 234, 238, 266h61

Gabras (Th. Gavras, Trabzon dükası), 125, 126, 131, 133, 134, 136
Gabras, M., 207
Gabriel, Ermeni (Malatya hâkimi), 49, 69, 70, 98, 110, 114, 126, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143
Galabaç, Yalvaç (Çaka'nın kardeşi), 93
Galeran, 166, 167
Garsüddîn, 564
Garsün-Ni'me Muhammed, 47, 48
Gavras, bk. Gabras
Gavras (Gaydan) Sinop hâkimi, 528
Gazalî, 392
Gazâlya Hatun, 563
Gazan Han, 596, 599, 600, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 268, 631, 632, 633, 634, 635, 640h63, 652
Gâzi, Emir (Balduklulardan), 71, 135h77
Gazi, (Artuklu Ilgazi), 75h98
Gazî (Emir Hasan oğlu), 160
Gazi Çelebi, 630, 631
Gaziye Hatun (Eyyubi melikesi), 350, 351h41, 406, 458h2
Gazzî (seyyah), 333
G. de Monbeliard, 284, 310
Gevher-âyîn, 25
Gevher Hatun (Melikşah'ın halası), 53
Gevher Hatun (Keyhüsrev'in hemşiresi), 292
Geyhatu, 535, 587, 588, 589, 590, 594h70, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 611, 613h11, 614, 615, 616, 619, 620h26
Geyûmers, Melik, 499h71, 500
Gıyâseddin Keyhüsrev I., 124h43, 126, 217, 218, 219, 220h50, 223, 226, 227, 228, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 251, 252, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 300, 302, 310, 313h103, 328, 339, 343, 351, 395, 402, 411, 490h55, 514h16, 524, 581
Gıyâseddin Keyhüsrev II., 251, 256, 266, 277h19, 345, 346, 347, 352, 357, 361, 362, 368, 376, 379h85, 387, 389, 390, 398h121, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 422, 423, 427, 428, 429, 432, 434, 436, 439, 442, 443, 444h68, 445, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 458, 460, 461, 463h11, 464, 472, 474, 513, 518, 531, 582h49, 645
Gıyâseddin Keyhüsrev III., 251, 338h21, 517, 518, 531, 532, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 546, 548, 550, 561, 566, 568, 569, 570, 573, 579, 584, 586, 588, 589, 644
Giorgi (Gürcü kıralı), 38, 115
Giovanni di Liminata, 432h48
Giray, Emîr (Memlüklerden) 545
Giray, noyan, 606, 612
Godefroi, 101
Göhürge Noyan, Ağa, 567, 574
Gök-Arslan (Göksun emîri), 111, 204
Gökçe (şaman), 425
Gökçe Bahadır, 553
Göktay, noyan, 606, 612
Gölpınarlı, A., 555h75
Gregoire, Keşiş (Müverrih), 191, 192h105, 200h11, 201h12
Gregoire VII. (Papa), 42, 52, 56, 99
Grégoire Taronites, 67, 144h100, 145, bk. Matrîd
Guillaume (Haçlılardan), 49
Guillaume de Tyr, 183, 184h84, 211
Güç-Arslan, 497
Gümeç Hatun, 487h50, 532
Gümüştekin Ahmed Gazi (Danişmend Oğlu), 26, 49, 50, 67, 70, 86h11, 88, 98, 101, 103, 105, 106, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118h25, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,

144, 145, 146, 147, 167, 168, 202, 170, 402
Güneri Bey (Karamanlı), 512, 567, kh, 17, 568, 571, 584, 585, 589, 618h20, 624
Gür-boğa (Selçuklu), 104, 106
Gür-buğa (Malatya'da Tatar şihnesi), 641
Gürcü Hatun, bk. Thamara
Gürcü Hatun (II. G. Keyhüsrev'in zevcesi), 415, 455, 458, 474, 546, 582h49
Gürcü Hatun (II. G. Keyhüsrev'in ve Gürcü Hatun'un kızı), 546
Gürcü Hatun (Toruntay'ın zevcesi), 582
Güyük Han, 432h47, 448, 459, 465, 513

H

Haccâc, 600
Hacı Bektaş Velî, 425, 426h35
Haçatur, 132
Haladin bak. Alâeddin Keykubâd, 405
Halid b. Velid, 575
Halil (Dânişmend'in arkadaşı) 136
Halifet Gazi, 126, 131
Halil Bahadır (Karamanlı), 604, 606
Halil Bey (Eşrefoğlu), 189
Halil Edhem, 121h39, 130h54, 173h59, 282h34, 333h14, 398h121, 495h65, 518h25
Hamdullah Kazvinî, 109h73, 194h114, 332h12, 399, 456h94, 593, 617h17, 623, 645
Hammer, 613h44
Hasan b. Abdülmümin, 610
Hasan b. Ebû Bekir, 226h62, bk. İhtiyareddin Hoca
Hasan b. İbrahim, 311h100
Hasan b. Tâhir, 75, 76
Hasan b. Yusuf Kabakulak, 332h12
Hasan, Emîr (Tabib), 647h75
Hasan Bey (Kapadokya emîri), 66, 84h5, 101, 103, 123, 126, 130, 135, 136, 150, 151, 154
Hasan Bey (İlhanlı beyi), 614
Has Balaban, 589
Has-Tuğrul, 381
Hasnon (Urfalı tabib), 229h71, 351h41
Hatîreddin Zekeriya, 463, 464, 470, 475
Hatîroğlu, 537, 558, 559h2, 623h32.
Hattâb (Rahat oğullarından), 629h41
Haydar, Emîr, 579
Hayton, Reis (Sinop donanmasında), 360, 361, 362
Hayton (Ermeni müellifi), 399, 432h48, 433h49, 550
Henri (İst. Lâtin imparatoru), 288, 290, 299
Henri (Saksonya dukası), 221, 231, 232
II. Henri (İngiliz Kralı), 210
Henry (Kıbrıs kralı), 396, 607
Herevî (seyyâh), 124h43, 206, 232
Hetum (Müellif), 287h42
Hetum (Ermeni kralı), 344, 347, 432, 448, 451h83, 452, 511, 519, 527, 637
Heyd, W., 631h44
Hezar Dinari (Ahlat şahı), 351h41
Hezârfen, 121h35, 138h86
Hızıkıyal Peygamber, 12
Hızır Bey (Hamid oğ.), 650
Hilâlü's-Sâbi, 47
Hoca Mecdeddin (Tâcir), 514
Hoca Noyan, 473, 480, 485
Hoca Yakut, 636
Hoca Yunus, 546, 557, 559, 565
Homiros, 88, 88h21
Honigmann, 138h85
Houtsma, Th., 329h8, 374h79, 467h18
Huart, Cl., 555h75
Hugo (Kıbrıs kralı), 285, 302
Hugue (Haçlı (reisi), 101
Humar-taş, 107h74, 108, 152h12
Hurma oğlu, 521
Hutenî (Kadı), 532h46, 558
Hülâgü Han, 446, 479, 485, 486, 487, 488, 491, 492, 493, 494, 496, 498, 499, 500, 501, 515, 522, 523, 527, 580, 583, 624h32, 634, 643
Hüsam (Hajuk oğlu), 441, 442h65
Hüsâmüddin (Şeyh), 475, 596
Hüsâmeddin Ali (Ahlat emiri), 367
Hüsâmeddin, Alişir oğlu (Germiyanlı), 568, 569

Hüsâmeddin (Kadı-Asker), 524, 546
Hüsâmeddin (Toğan Arslan hanedanı), 369h70
Hüsâmeddin Aktaş, 480, 484
Hüsâmeddin Ali, 356
Hüsâmeddin Barçınlığî, 647h75
Hüsâmeddin Baycar, 467, 475, 479h33, 537, 538, 539h53
Hüsâmeddin Candar, 373
Hüsâmeddin Çoban (Emîr), 301, 329, 358, 359, 442, 609, 610, 611
Hüsâmeddin Emîr Erif, 329
Hüsâmeddin Hasan, 286, 311h100
Hüsâmeddin Karaca, 412
Hüsâmeddin Kaymerî, 404, 405, 409, 411
Hüsâmeddin Sâlâr, 297, 321
Hüsâmeddin Timurtaş (Mardin Artuklu hük.), 188h96
Hüsâmeddin Yavlak Arslan, 284
Hüsâmeddin Yusuf, 306h87
Hüsâmü'd-Devle (Dilmaç oğlu Toğan Arslan), 139h89
Hüseyin (Sâhib Ata'nın babası), 535
H. Hüsâmeddin, 122h36, 130h54
Hwand (Hundî) Hatun, 130

İ

İasi (Ayaz?), 39
İbn 'Alâ, 128h51
İbn 'Ammar, Kadı, 64, 69
İbn Avârîz, 228
İbn Batûta, 131h63, 267, 338, 517h21, 518, 528h40, 611, 631, 650
İbn Bîbî, *Passim* (pek çok)
İbn Cübeyr, 183h83, 192h108, 193, 212h39
İbn Fadlân, 5, 164h41
İbn Hacer, 125h47, 635h55, 646h73
İbn Haldûn, 5, 655
İbn Hamdûn, 113
İbn Havkal, 188h94
İbn Kerâye, 391
İbn Kesîr, 138h85
İbn Muhallebân, 26
İbn Mukanna', 4
İbn Said el-Mağribî, 124h43, 339h27, 507, 508h5, 513h14, 517h21
İbn Şeddâd, 116h16, 311h100, 345h33, 356h48, 451, 510
İbn Şıhna, 116h16
İbn Ta'âvîzî, 210, 212h39
İbn Vâsıl, 277h21, 293, 301h78, 309-10, 373h78, 379, 381
İbnu'l-Adîm, Kemaleddin, 27, 49, 83h2, 286h46, 287h42, 346h35, 381, 398h124, 406, 437h56
İbnü'l-'Amîd, 379
İbnü'l-Azrak, 24, 47, 109h73, 110h74, 135h77, 139h89, 170, 192h107, 202h15, 207, 209, 519h26
İbnü'l Cevzî (Sıbt), 431, 446
İbn ul-Esîr, 4, 81, 99h48, 110, 114, 116h18, 117, 138h85, 145, 149h2, 192h107, 194, 204, 217h45, 226, 227, 237h3, 238, 247, 264, 266, 280, 345, 347, 415h20
İbnü'l-Fuvatî, 384, 573h32
İbnü'l-Kalânisî, 99, 109h72, 138h85, 153, 182h81, 192h106
İbnü's-Sa'î, 298h70
İbrahim (Dânîşmendli), 178, 202
İbn Vâsıl 277h21, 293, 301h78, 309-10, 373h78, 379, 381
İbrahim *(Prachimos)*, 172
İbrahim (Hüsâmeddin Hasan'ın oğlu), 286
İbrahim, Melik, 311
İbrahim (Yınaloğlu), 107, 109
İbrahim Bey *(Abrampakis)*, 613
İbrahim Bey (Karamanoğlu), 130
İbrahim Paşa (Kanunî'nin veziri), 21
İbrahim Yınal, 17, 18, 70
İcil (Samagar'ın torunu), 646
İhtiyâreddin Hasan (vezir), 212, 217, 225, 226h62, 227, 229-29, 243, 351h41
İl-Almış, 149h1, 481, 521h43
İl-Arslan, 149
İl-Deniz (Atabeg), 192h108, 205
İlgazi (Artuklu), 49, 71, 75h98, 109, 152, 162, 164, 165, 166
İlhan (I. Kılıç Arslan'ın kumandanı), 98, 99
İli Pervâne, 435

İl-Tekin, 128
İl-Tüzmiş Hatun, 596, 622h30, 623h30
İlyas, 635
İlyas Bey (Tavas emîri), 515, 517
İmâdeddin (Melik Muzafferüddin'in kardeşi), 356h48
İmâdeddin, Şeyh (Malatyalı), 467
İmâdeddin Ayaz, 306h87
İmâdeddin b. Kara-Arslan (Artuklu), 247h31, 252
İmâdeddin-Bundarî, 188h94
İmâdeddin Isfahânî, 12, 27, 226239h6
İmâdeddin Maştûb, 318
İmâdeddin Zengî (Atabeg), 81, 108, 179, 182, 187
İnal *(Inales)*, 172
İnanç (Yınanç) Bey (Denizli emîri), 517, 518
İrencin Noyan, 635, 636, 637, 638, 639, 642, 646
İrencin Turci, bk. Geyhatu
İsa (Hz.), 93h34, 231, 258
İsa, Emîr (Bogusak ailesinden), 175
İsa Beğ (Varsak), 512
İsabella, 343
İsak, 171, 176
İsak Komnenos, 51, 214, 219, 238
İshak (Mengücik oğlu), 162
İshak Bey (Hamidoğlu), 650
İskender (Makedonyalı), 263
İslâm Bey, 519
İsmail (Yakutî'nin oğlu), 136h82
İsmail (Dânişmend'in oğlu), 136, 138h85, 140h94, 146
İsmail (Dânişmendli İbrahimin oğlu), 202, 203, 204
İstankûs, 430
İvane (Gürcü kumandanı), 253, 258
İzak (Antakya vâlisi), 68
İzzeddin (Tokat kadısı), 406
İzzeddin (Tabib), 627h34
İzzeddin Avşar, 510h11
İzzeddin Aybeg (emîr), 550
İzzeddin b. Bedr, 348, 349, 350
İzzeddin b. Hubel, 350
İzzeddin el-Hasan b. Muhammed el-Urmevî, 551h68, 556h77
İzzeddin Keykâvus (I), 123h41, 124h43, 126, 127, 235, 246, 268, 273, 275, 280, 282, 284h40, 285, 286, 290, 291h58, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309h94, 310h97, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 333, 339, 345, 346, 352, 357, 362, 395, 402, 463h11
İzzeddin Keykâvus (II.), 356, 379h85, 410, 413, 446, 458, 459, 460, 465, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 480, 481, 482, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 503, 504, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 533, 534, 535, 560, 562h6, 568, 571, 580, 581, 582, 583h50, 586, 589, 606, 608, 609
İzzeddin Muhammed (Tuğracı-Beğler-beği), 69, 572, 584, 586, 587, 595, 614, 617
İzzeddin Muhammed (Kadı), 462, 467, 471, 472, 475, 477, 480, 524
İzzeddin Saltuk, 201, 255
İzzeddin Siyâvuş, 356

J

Jocelin (Urfa kontu), 151, 162, 163, 166, 170
Jocelin (II. Urfa kontu), 171, 175, 180, 187, 188, 197
Jacobus Teopulo, 395
Jouinville, 399

K

Kadıcuk (Ilgın kadısı), 590h63
Kaim bi-Emrillâh, 16, 33
Kalavun (Sultan), 574, 575, 576, 578, 579, 582, 585
Kaloyan, 126, 131, 220h50, 237h1
Kamereddin Lala, 345, 346, 406, 519

Kâmil, Melik (Eyyubî), 347, 370, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 388, 405, 406, 407, 545h64
Kamitzés, 155, 157
Kangar (Türkmen beyi), 388, 407
Kani'i (şair), 395
Kapar (Türk emîri), 69
Kara Arslan (Artuklu), 174, 179, 188, 202, 212, 252, 277
Kara Arslan, Ziyâeddin, 315, 377
Karaca (Kuman Beyi), 92
Karaca (Mimar), 337
Karaca (Türkmen beyi), 100h53
Karahan (Türkmen beyi), 507
Karahan (Kharaghan, Kuman han'ı), 164
Kara Hasan, 125
Kara-sungur, 282h35, 518
Karatay bak. Celâleddin
Karatay, emîr (Memlüklerden), 640
Kara-Tekin, 67, 70, 77, 86, 115, 123, 125, 126, 128, 131, 133, 148, 242h16, 307
Kara-Tonga, 123, 124, 128
Katanaoğlu, 585
Kâtip Çelebi, 128h51, 654
Katran (Şair), 38
Kavurd, 36, 46, 52, 53, 113, 115
Kayı-Aba (Türkmen), 542
Kayır-Han, 378, 379, 380, 383, 389, 404, 405, 407, 408, 417
Kaymaz (Sîmre sâhibi), 306h87
Kayser b. Mahmud (Mimar), 332h12
Kayser-şâh (Malatya meliki), 369
Kemal (Kubadâbâd müşrifi), 412
Kemaleddin (Filozof), 230, 231
Kemaleddin (Kilercibaşı), 474
Kemaleddin (Ordu müfettişi), 546
Kemaleddin (C. Karatay'ın kardeşi), 617h17
Kemaleddin Abdurrahman, 576
Kemaleddin b. Râhat, 124h42, 629h41
Kemaleddin Isfahânî, 309
Kemaleddin Kâbî, 487
Kemaleddin Kâmyar, 341, 354, 368, 369, 370, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 384, 389, 404, 405, 406, 408, 409, 411, 414, 417
Kemaleddin Muhammed, 174
Kemaleddin Tiflisî, 620, 621, 623
Kerîm üd-devle b. Şerrâre, 510h11
Kerîm üd-dîn Ali Şîr, 520
Kerîm üd-dîn Karaman, 519, 520, 521, 539, 560, 567h17
Kılıç Arslan I., 66, 77, 81, 84n5, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114h7, 126, 130, 134, 135, 136, 138h85, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155h21, 162, 166, 167, 168, 169, 181h77, 194, 195, 205, 206h22, 262h55, 274, 277, 286, 287, 332h12, 402, 427, 508h5
Kılıç Arslan II., 33, 43, 65, 111, 124h43, 79, 187, 188, 191, 192, 193h110, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 244, 245, 246, 248h31, 249, 252, 254, 255, 256, 260, 261, 264, 268, 270, 272, 275, 283, 291, 292, 293, 310, 322, 326, 351h41, 353, 599, 409, 427, 464h10, 587h60, 611
Kılıç Arslan III., 262h55, 265, 266, 267, 271, 273, 274
Kılıç Arslan IV., 357, 364h62, 389, 390, 410, 446, 458, 459, 465, 467, 468, 469, 472, 473, 474, 475, 478, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 503, 512, 514, 515, 516, 519, 520, 521, 522, 523, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 537, 553h72, 563, 568, 579h43, 580h45, 583h50, 595, 611, 612, 613, 645
Kılıç Arslan V. (III. G. Keyhüsrev'in oğlu), 644, 645
Kılıç Arslan, İzzeddin, Şehzâde, 404, 407, 409, 410, 464
Kılıç Arslan, Rükneddin, (II. İz. Keykâvus oğlu), 580, 606, 608, 609
Kılıççı Bahâdır, 640h64

Kır-Han, bk. Kayır Han
Kızıl Sanaf, 631
Kızıl Arslan (Siirt hâkimi), 107, 139h89
Kızıl Hamîd (mültezim), 563, 564
Kinnamos, 119, 180h76, 181h77, 182, 192h108, 207h25, 211, 265, 453h87
Kiragos, Genceli, 347, 370h73, 371h76, 374h79, 433h49, 436h54, 443h66, 445, 451, 452h84, 478
Kir Aleksi (Kirâleksi), 126
Kir Alexis (Trabzon tekfuru), 303, 304, 305
Kir Hâye, 413h15, 475, 488, 497
Kir Kedid, 413h15, 488, 497, 499
Kirkor (Gregoire), 287
Kir Vart, 335, 336, 337h19, 403, 455
Koçkar, 529h43
Kongh-Vasil (Hırsız Vasil), 132, 135, 144, 151
Komnenos (emîr), 282h34, 340, 341, 343, 344, 416h22
Kongurtay Noyan, 538, 541, 551, 564, 576, 578, 579, 583, 584, 585, 586
Kongur Türk, 628, bak. Mavrazames.
Konstantin (Bulgar kıralı), 500
Konstantin (Dalassenos), 90, 91, 93, 94, 97
Konstantin Frankopulos, 248
Konstantin Gabras, 65, 154, 163, 171, 176
Konstantin (Hetum oğlu), 314
Konstantin (Lampron senyörü), 344, 346, 347, 432, 442, 448, 452, 453
Konstantin, Melik (II. İz. Keyk. oğlu), 499h71, 500, 581, 582
Konstantin Porphyrogennetos, 6
Konstantin, Rupen oğlu, 135
Konrad, III. Alm. İmp., 182, 184
Köprülü F., 122h38, 426h36, 544h62, 571h27, 572h30
Kör-Timür Noyan, 620, 622
Köse Mihal Bey, 509
Köse Peygamber, bak. Abışga Noyan
Kulan Arslan (Dâvûd), 77, 95, 154
Kulşar, 515
Kuman-ḫukt (Kıpçak hanımın kızı), 164
Kurat, A. N., 88h18.
Kutalmış, 15, 45, 46, 50, 58, 70, 115
Kutbeddin (Malatya vâlisi), 633
Kutbeddin Mahmud, 539h53, 546
Kutbeddin Melikşah, 217, 218, 220, 221, 222h57, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 234, 237, 238, 239, 241, 243, 244, 269
Kutbeddin Şirazî, 524, 555h76, 577, 594, 596, 610
Kutluğ-şah, 618, 625, 639
Küçlü Han, 378, 408

L

Laçin (Bey), 100h53
Laçin (Mısır sultanı), 544h61, 624, 625
Lampros, 302h80
Laskaris (İmparator), 266h61, 279, 280, 281, 288, 289, 290, 291h57, 299, 300, 303, 304, 307, 348, 352
Laskaris II., 485h47
Laurent, J., 121h36
Lebeau, 154h16, 304h82, 513h14
Leon (Thoros'un oğlu), 170, 171, 174, 180, 187, 229, 243h21, 249, 250, 251, 268, 287, 307, 308, 313, 314, 315, 325, 342, 343, 344, 511, 550, 575
Leon (Urfa'da Bizans vâlisi), 69
Leşkeri (Laskaris), 304h82
Losir, 463h11, bk. Şemseddin-Isfahanî
Louis, Haçlılardan, 278

M

Mahmud (Artuklulardan), 260, 261
Mahmut Alp, 317
Mahmud Bey (Karamanlılardan), 624
Mahmud Bey (Yavlak Arslan oğlu), 609, 610, 612
Mahmud (Dânişmendli), 296
Mahmud, Gazneli Sultan, 7
Mahmud (Halep Mirdesî emîri), 22, 48
Mahmud, Kâşgârlı, 6, 544h63, 587h59
Mahmud, Melik (Kemah beyi), 189h98

Mahmud (Irak Sel. Sultanı), 165, 166, 194
Mahmud (Vezir), 326
Mahmud-i Engüriyeî, 218, 261
Mahmud Kâmil, 626
Mahmud Tuğraî, Şemseddin 461, 463, 470, 471, 472, 489, 490, 491, 492, 493, 494
Mah-peri Hatun, 337h19, 403, 449, 455
Makrizî, 644
Mama Hatun, 490
Mandu (veya Mandive) 640, 461
Mankaphas, Th, 219, 266h61
Mansur (Kutalmışoğlu), 45, 49, 53, 54, 55, 58, 59, 89
Manuel (Komnenos), 33, 65, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 195, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 221, 222, 230, 240, 265, 270
Manuel (Trabzon Rum imparatoru), 448
Manyak, 92
Marak (Barak), 95
Marhasya (Bar Serkis), 494, 538, 539h53
Marquart, 10h19
Mârtâvkusta, 54
Massé, H., 241h15
Massignon, 247h31
Matrid (Taronite), 124, 125, 131h60
Mathieu (Urfalı), 14, 18, 27, 29, 40, 83, 87, 91, 96h40, 110, 116h14, 118, 119, 120, 121, 140h96, 146
Mâverdî, 16
Mavrozomes, 266, 270, 271, 272, 273, 280, 281, 282, 288
Mecdeddin Aksarayî (Şeyh), 596
Mecdeddin Çoban (Münşî), 466
Mecdeddin Ebû Bekir, 326
Mecdeddin Esedabadî, 365h63
Mecdeddin İshak (Şeyh, Kadı), 218, 237, 271h6, 273h11, 275, 276, 291, 293, 298, 301, 307, 320, 326, 475, 516, 524, 555
Mecdeddin (Seyyid, Harput kadısı), 633
Mecdeddin İsmail (Kayseri sü-başısı), 340
Mecdeddin, Kadı (Karahisarlı), 632
Mecdeddin Mehmed, 534
Mecdeddin Merendî (Aksaray kadısı), 636
Mecdeddin Muhammed ibn Hüseyin Erzincanî, 525, 532, 537, 538h53, 539, 541, 546, 556, 572h31, 622, 634
Mecdeddin Muhammed, 385, 413, 417
Mehdî, (Abbasî Halifesi), 4
Mehmed Bey (M. Pervâne oğlu), 611h7, 617, 620, 621, 623, 626, 627, 629, 630, 631
Mehmed Bey (İbrahim Yınal'ın Yeğeni), 18
Mehmed Bey, 155
Mehmed Bey (Uc gazisi), 493, 514, 515, 516, 517, 518, 520, 521, 558, 570
Mehmed Bey (Karamanoğlu), 539, 548, 549, 558, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 571, 584, 618h20
Mehmed, Fâtih Sultan, 176h69, 362
Mehmed, Çubukoğlu, 107
Mehmed, Dilmaçoğlu, 57
Mehmed (Nusretüddin Ahmed'in babası), 604h87
Mehmelek Hatun, 60
Melaz (Dânişmend'in kızı), 143h99
Melike Hatun, 406
Melike-i Adiliye, 357, 389, 405, 409, 464
Melikoff, İ., 117h24, 122h38, 131h60, 138h87
Melik Gazi (Dânişmendli), 116h16, 178, 186, 187, 189, 193, 272h9
Melikşâh (Sultan), 15, 17h27, 25, 26, 29, 36, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 93, 94, 95, 96, 98, 106, 110, 113, 114, 115, 133, 134, 135h76, 149h2, 154h17, 164, 270, 292, 368, 369h70, 384, 391, 402, 419, 525
Melik Timür, 640

Me'mun (Abbasî Halifesi), 511, 512h13, 527, 637
Memreş, 635, 636
Mengü (Möngke) Kağan, 471, 473, 479, 489, 490, 491, 492h59, 493
Mengübirtî, Ahlatlı Hacı, 192h107
Mengü-birtî, bak. Celâleddin Hârizmşâh
Mengücik Gazi, 26, 50, 71, 88, 112, 189h98
Mengü-Timür Han, 500h73, 582
Mengü-Timür Noyan, 541, 575, 576
Menî'a hatun, 74
Menteşe, Emîr, 560h4
Mergedac, 412, 413
Mervezî, 8, 9, 10
Meryem, Hz. 258
Mes'ûd I (Sultan), 109, 110, 111, 126, 129, 148, 149h2, 150, 153, 158, 159, 160, 161, 163, 167, 168, 169, 171, 174, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 210, 262, 282h34, 399, 402
Mes'ûd II., 195, 499h71, 500, 571, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 588, 589, 590, 593, 595, 603, 604, 605, 606, 608, 610, 611, 613, 614, 618, 620, 622, 631h44, 634, 644, 645
Mes'ûd b. Artuk, 306h87, 347, 348, 349
Mes'ûd (Dânişmendli), 170
Mes'ûd, Gazneli, Sultan, 114
Mes'ûd, Mühezzibüddin (Pervâne oğlu), 611h7, 629, 630, 631
Mevdud, Emîr, 152
Mevlâna b. Alâ, 127
Mevlâna Celâleddin Rûmî, 370, 393, 415, 425, 426, 435, 473h25, 482, 487h50, 504, 514, 523, 524, 525, 531, 532, 543h60, 554, 556h77, 561h5, 588, 592h65, 617h17, 619, 623h30, 654
Mızrâb, 120
Mihael (Gerger Ermeni reisi), 163
Mihael (Manuel), 124
Mihael (Milas'ta), 248
Mihael (Mavrozomos ailesinden), 282h35
Mihael (Süryanî), 12, 13, 18, 30, 46, 63, 93h34, 113, 118, 133, 137h84, 142, 146, 149h1, 152h12, 158, 161, 163, 170, 172h57, 176, 182, 184, 188h94, 191h103, 201h12, 207h25, 209, 212, 214, 217, 225, 229, 230, 237h3, 249
Mihael Dukas (İmp.), 34, 39, 42, 51, 52, 55, 57, 59, 68, 99
Mihael Paleologos, 497, 498, 499h71, 500
Mikâil (Vâli), 546, 561h5
Miller, W., 432h47
Mirhand, 259h49
Monoluğ, Emîr, 154, 155h19, 157, 158, 160h30
Morgan, 250
Morphia, 126, 132, 137, 138, 143
Mleh (Ermeni prensi), 213
Muazzam, Melik, 369h70, 428
Mufazzal b. Ebi'l-Fezâil, 644
Mugîseddin Tuğrul-şâh, 217, 218, 229, 236h97, 243h21, 247, 249, 256, 260, 261, 263, 266, 268, 269, 276, 277, 286, 287, 294, 295, 296, 325, 326, 353, 414
Muhammed (Türkmen beyi), 154
Muhammed (Beylerbeyi), 96, 97
Muhammed (Çuçuk'un oğlu), 109, 150, 153
Muhammed, Şeyh, 617h17
Muhammed Hârizmşâh, 334, 363, 368, 435, 439, 484
Muhammed, Hz., 93h34, 123, 128, 257, 364, 424, 452, 498, 540, 544, 577, 654, 655
Muhammed, Melik (Dânişmendli), 129, 168, 169, 170h53, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179h72, 189, 193, 203, 205, 211
Muhammed b. Abdülmelik (Buharalı İmam), bk. Ebû Cafer
Muhammed b. Gâzi, 218, 241
Muhammed b. Mahmud, 610

Muhammed Tapar, 108, 109, 110, 115h10, 149, 150, 152, 153, 155h20, 162
Muhiddin b. El-Cevzî, 333
Muhiddin Mes'ûd (II. Kılıç Arslan'ın oğlu), 217, 218, 219, 223, 228, 234, 235, 238, 239, 242, 244, 248, 251, 261, 262, 263, 399, 521h41
Muhlisüddin Rûmî, 624
Muhyeddin Abdüzzâhir, 496
Muhyevî-i Engüriyeî (şâir), 218, 261
Muhyiddin Arabî, 524, 555, 654
Muhyiddin Tâhir İbn Ömer el-Hârizmî, 493
Mu'în, İğdiş başı, 488
Muineddin Süleyman Pervâne, 426h35, 457, 471, 475, 485, 486, 487, 491, 492, 493, 494, 495, 505, 513, 514, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 544, 545, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 563h8, 565, 566, 572, 586, 588h61, 591, 595, 602, 604, 610h7, 611h7, 614, 617, 620, 627h35, 629, 630h42, 632, 642, 643
Mu'izeddin Kayserşâh (II. Kılıçarslan oğlu), 217, 218, 227, 241, 243, 248, 251, 269, 276
Mulay, 624h32, 625
Murad I. (Osmanlı pâdişâhı), 655
Murad II. (Osmanlı pâdişâhı), 329h8, 562h7, 654, 656
Murad Bey (Emîr), 100h53
Muralt, 266h61
Musa, Azad, 507
Musa (Mehdilik müddeisi), 647h75
Musa, Hz., 93h34
Mustansır, Halife, 369
Mu'tasım, Halife, 19, 206
Muzaffer, Melik, 372, 406
Muzaffereddin (Saltuklu), 255, 256, 414
Muzaffereddin Ali-şir, 422
Muzaffereddin Gök-Böri, 287, 318, 334, 374
Muzaffereddin Mahmud, 113h3, 272, 435
Muzaffereddin Muhammed (Mengücik-lerden), 356, 455
Muzaffereddin Özbeg, 309h94
Muzaffereddin Tuğraî, 621, 626, 627
Mübârizeddin Abdullah b. Ali, 306h87
Mübârizeddin Armagan-şâh, 267h63, 410, 423, 424h32, 464
Mübârizeddin Behramşâh, 295, 306h87, 317, 322, 323, 324, 326, 339, 340, 341
Mübârizeddin Çavlı, 295, 326, 343, 344, 345, 348, 371, 375, 376, 381, 386, 418, 428, 429, 236, 447, 456
Mübârizeddin Ertokuş, 266, 267h63, 272, 284, 309, 335, 336, 340, 343, 344, 356, 357, 361, 404
Mübârizeddin İsa, 300, 340, 419
Mübârizeddin Saru, 512
Mübârizeddin Sü-eri, 472h24
Mübârizeddin Yav-taş, 418
Mücâhid, Melik, 406
Mücîrüddin Emirşâh, 574, 587, 591, 592, 593, 594, 595, 599, 600, 601, 606, 612, 618, 620, 621, 623, 626, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634
Mücîreddin Tahir b. Ömer el-Hvarizmî, 363, 364
Müeyyedüddin Cündî, 555
Mühezzibüddin Ali (Pervâne'nin babası), 413, 434, 438, 444, 445, 447, 450, 459, 470, 471, 522, 523h31
Mühezzibüddin Ali (Pervâne'nin oğlu), 540, 545, 611h7
Mühezzibeddin Mes'ûd, bak. Mes'ûd
Mü'min (Aksaraylı), 624
Müneccimbaşı, 88h19, 115, 117h23, 118h25, 195h115, 255, 259, 294, 331h9, 351h41, 619h22, 644

N

Napşı Noyan, 527, 530, 531, 590, 617
Nâsihüddin Fâris, 432, 435, 436
Nâsır, Melik, 388, 406, 417, 492, 649, 650
Nâsır Sufî (şeyh), 647h75

Nâsır, Sultan, 649
Nâsır li-dinillâh (Halife), 212h39, 297, 298, 330, 334
Nâsireddin Arslan, 418, 419
Nâsireddin, Hoca (Yavlak Arslan oğlu), 603, 604, 604h86
Nâsireddin Müstevfî, 634
Nâsireddin Nasrullah b. Güç-Arslan, 496
Nâsireddin Abdülcebbâr, 564
Nâsireddin Mahmud, 604h86
Nâsireddin Muhammed, 632
Nâsireddin Tusî, 594h71
Nasr (Mirdasî emîri), 48
Nasreddin *(Nastratius)* (Umur'un oğlu), 613
Nasreddin Ali (Çaşnigir), 389
Nasreddin Behramşâh, 356
Nasreddin Berkyaruk-şâh (II. Kılıçarslan oğlu), 217, 218, 242, 247
Nasreddin Mahmud, 252
Nasreddin Muhammed, 253
Nasr üd-devle (Mervânlı emîri), 17
Nasrüddin Mahmud, 318
Necim Asım, 121h36
Necibeddin (müstevfî), 470, 520
Necmeddin (Vezir), 612, 614
Necmeddin (Kırşehirli kadı), 439, 440, 462
Necmeddin Alpı (Artuklu), 188h96, 202
Necmeddin Behramşâh, 300, 423
Necmeddin Ebû'l-Kasım, 466
Necmeddin Habîr (Kadı), 419
Necmeddin İshak (Antalya beyi), 649
Necmeddin Lâdikî (Kadı), 517
Necmeddin Nahcevanî, 466, 469, 470
Necmeddin Razî, 330, 392
Necmeddin Taştî, 647h75
Necmeddin Tusî, 330, 466
Necmeddin Yavaş, 306h87
Nemeth, G. 478h31
Nesevî (Tarihçi), 364h62, 365, 368h69, 373h78, 506
Nestur (Tekfur), 132
Nicola de Treveth, 232
Nikefor Botaniates, 55, 58, 59, 60, 61, 66, 88, 89
Nikefor Bryennios, 24, 55, 58, 66
Nikefor Gregoras, 290, 291h57
Nikephoros(Kastamonulu), 90
Nikephor Melissenos, 60, 61, 66
Niketas Khoniates, 119, 174, 176, 180h76, 183h82, 184h84, 185h87, 209, 214, 217, 219, 220h50, 229, 237, 242, 266, 268, 282h35, 285h42, 288h51, 453h87
Nizâmeddin (Emîr-i dâd), 589
Nizâmeddin (Mervanlı Emîri), 22, 25
Nizâmeddin Ahmed (şâir), 297, 321, 326, 374h79
Nizâmeddin Ali (Üstadüddâr), 481, 482h41
Nizâmeddin Ali b. İlî-Almış (Emîr-i 'Âriz), 462
Nizâmeddin Argunşâh, 217, 249
Nizâmeddin Ebû Bekir (Artuklu), 252, 277, 350
Nizâmeddin Hasîrî, 411
Nizâmeddin Hurşid (Pervâne), 467, 471, 479, 485
Nizâmeddin Suhrâb, 433, 434, 435
Nizâmeddin Tuğraî, 357
Nizâmeddin Yahya (Vezir), 631, 632, 633
Nizâmü'l-Mülk, 17, 25, 26, 36, 45, 113, 392, 464, 599
Nu'man (Dânişmend'in arkadaşı), 125
Nuh Alp, 265
Nureddin (Kadı), 532
Nureddin (Erzincanlı), 499
Nureddin (Artuklu), 192h108, 193, 213
Nureddin Arslan-şâh (II. Kılıç Arslan oğlu), 227
Nureddin Karaca, 551
Nureddin Mahmud (Atabey), 111, 176, 186, 187, 188, 189, 192h108, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 211, 212, 231, 277, 286, 511
Nureddin Mancımkî, 546
Nureddin Sultan-şâh (II. Kılıç Arslan oğlu), 217, 218, 226, 227, 228, 229, 238, 243, 249
Nureddin Yakub, 468
Nusret (Emîr-i dâd), 460, 461, 462
Nusretüddin Ahmed, 604h87, 648
Nusretüddin Behmen, 546

Nusretüddin Çelebi, 626
Nusretüddin Hasan (Sâhib Ata oğlu), 525, 564, 565
Nusretüddin Hasan (Maraş emîri), 286, 294, 311h100, 313, 314, 316, 317
Nusretüddin Kaymaz, 474, 475
Nuştekin, 116h16, 138h85
Nuveyrî, 247, 301h78, 416h22, 435, 497h67, 546, 561h5, 586h58

O

Odon de Deuil, 185
Oğul-Beğ, 327, 529h43
Oğuz Han, 20, 329h8, 644, 654, 655
Oğuzoğlu(Guzoğlu), 108, 152h12
Oktay (Şektur oğlu), 636
Oktay Kaan, 385, 386, 387, 405
Olcaytu, Sultan Muhammed, (İlhanlı hük.), 190h100, 635, 637, 638, 639, 640, 642, 644, 652
Oral, Zeki, 399h121, 589h62
Orbay Hatun, 582
Orhan Gazi, 101, 562h7, 654, 655
Osep (papaz), 188h96
Osman (Dânişmend-nâme'deki kahramanlardan), 86h11, 125, 131
Osmancuk, 131h63, bk. Osman Gazi
Osman Gazi, 81, 131h63, 509, 613, 614, 648, 652, 653, 654, 657
Oşın (Hetum oğlu), 135, 249, 314, 637, 638, 641
Otman, 652h78, bk. Osman Gazi

Ö

Ömer, Hz., 33. 188h96, 232, 600, 647
Ömer, Emîr, 120, 121
Ömer Bey, 100h53
Ömer b. Numan b. Ziyad, 122h39
Ömer b. Ubeydullah, 120
el-Ömerî, 501, 518, 620h26, 643

P

Pacyhmeres, 288, 448, 485h47, 502, 580, 613, 619h22
Pamlan (Balaban), 184h85
Panaretos, 512
Paramund, 184h84
Paşa-Musa (Karaman oğlu), 636h59
Pierre (Keşiş), 99, 100, 104
Pirî Reis, 338
Pharwana (M. Pervâne), 523
Philippe, 343
Philokales, 150
Phrhantzes, 176h69
Porsuk, Emîr, 26, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 84, 85, 89, 90, 91, 133, 162
Priskos, 478h31
Pulad Çeng-Sang Ağa, 615

R

Raimbaud, 68
Ramsay, W., 62, 208h31, 266h61, 281h31
Râvendî, 263, 283h36, 284h39, 287
Resul-tekin, 45, 48
Reşideddin (Emir-i 'Âriz), 472
Reşideddin (Malatya sü-başısı), 442, 443, 456, 465, 546
Reşideddin Ebû Bekir Cüveynî, 463, 470
Reşidü'd-din Fazlullah, 82, 478h31, 491, 516, 550, 551h68, 580h45, 594, 596, 642
Renaud de Chatillon, 190h101
Rıdvan, Melik, 109
Rıdvan b. Ali (Tabib), 441
Richard, 107, 137, 144
Ritter, H., 555h75
Robert Guiscard, 89, 101
Roger (Urfa kontu), 143, 162
Romanos Diogenes, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 51, 68, 129, 132, 207
Rosudan (Gürcü kraliçesi), 250, 376, 414, 415
Rubruck, W., 433h49, 488h53, 528
Rûmanus Makri, 54
Rupen (Ermeni prensi), 151
Rupen III. (Ermeni), 213
Russel, Ursel (Norman), 51, 52, 55, 130
Rükneddin (Alâeddin Keykubâd'ın oğlu), 404, 410
Rükneddin (Tabib), 627h34

Rükneddin Geyûmers (II. Keykâvüs'ün oğlu), 580, 582, 608, 613
Rükneddin Rahat, 629
Rüstem (Türkmen beyi), 216

S

Sabbas, 279
Sabık Ulakçı, 461
Sadeddin (Niksarlı âlim), 524
Sadeddin Çelebi, 584
Sadeddin Ebû Bekir Müstevfî 522, 561h5, 565
Sadeddin Erdebilî, 377
Sadeddin Ferganî, 555
Sadeddin Gevherâyin, 30
Sadeddin Köpek, 354, 390, 397, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 439, 456, 468
Sadeddin Mes'ûd (Tabib, şâir), 529, 601
Sadreddin, Kadı, 631
Sadreddin el-Ahlatî, 496
Sadreddin el-Hüseynî, 59
Sadreddin Halidî, 615
Sadreddin Konevî, 320, 475, 524, 555, 619
Sadreddin Lehâverî (Tabib), 323
Sa'düddevle Yahudi (İlhanlı vezir), 594, 595, 596, 597, 598
Safiyüddevle Nasranî, 350
Safiyüddin Muhammed el-Urmevî 556h77
Sa'îd, Emîr, 22
Sa'îd, Melik, 432
Sâide Hatun, 109
Saint-Gilles, 101, 105, 139, 232
Saint-Jean (Havâri), 185
Saint-Louis VII. 182, 183, 184
Salâhaddin, Emîr, 364
Salâhaddin Eyyubî, 111, 211, 212, 213, 220, 221, 222, 224h60, 226, 227, 243, 260, 286, 287, 511
Sâlih, Melik (Atabeg Nureddin oğlu), 212
Sâlih, Melik (Eyyubî), 383, 418, 428
Saltuk I., 19, 25, 50, 57, 88, 112
Saltuk II., 255
Salur Bey, 514, 515, 518
Samagar Noyan, 533, 536, 575, 582, 583, 586, 594h70, 596, 616, 617, 622, 646
Sami *(Sames)*, Emîr, 214
Samsamüddin Kaymaz 440, 441, 471, 474, 475
Samuk, Emîr, 19, 57h33, Bk. Saltuk
Sanavber Hatun, 293h60
Sancar, Sultan, 7, 8, 63, 172, 194, 215, 263, 297, 368, 391, 402
Sancar, Emîr (Memlüklü), 624h32
Sancarşâh, 217, 249
Sancar el-Pervânî, 553h72
Sanduk (Saltuk), 19h32, 25, bk. Saltuk
Sanksun Kurcu, 451
Sarı-Saltuk, 425, 499h71, 581
Sârim Komnenos, 490
Sârimüddin (Hatiroğlu), 526
Sârimüddin Alp-Saru, 465, 468
Sarre, Fr. 399h127
Saru-alâ, 569
Saruca Müşrif, 636
Saru-Han, 378, 408
Sarum Bey, 519
Sav-Taş, 397
Sav-Tekin, 25, 26, 38, 116
Schiltberger, 279h25
Schlumberger, G.. 117h23
Selçuk (Dukak'ın oğlu), 41, 45, 46, 55, 84h5, 107, 427, 654
Selçuk Hatun (Fahreddin Behramşâh'ın kızı), 316, 322, 323, 324
Selçuk Hatun (II. Kılıç Arslan'ın kızı), 193h108, 213h39
Selçukî Hatun (Keyhüsrev'in kızı), 403h1
Selçukî Hatun (IV. Kılıç Arslan'ın kızı), 537, 538, 343, 579h43
Selçuk-şâh, 486
Sempad, (Ermeni kumandanı ve Müellifi), 249, 314, 335h17, 391, 392, 452, 453, 511, 519, 656h73
Senaherib, 34
Senaî (şâir), 35
Sevinç-Beğ (Uc Türkmenlerinden), 514
Sevinç b. Yaruk İnal, 481h37
Seydi Gâzi, 206h22

Seyfeddin, Emîr-i Ahûr, 229h71
Seyfeddin (Şebin Karahisar emîri), 552
Seyfeddin, Kılavuzoğlu, 542, 596
Seyfeddin Ay-Aba, 290, 293, 299, 300, 301, 317, 322, 326, 327, 339, 340, 341
Seyfeddin Ayaz, 351h41
Seyfeddin Balaban, 541
Seyfeddin Bayram, 408
Seyfeddin Beg-Timür, 623h32, 625
Seyfeddin Çalış, 546, 548
Seyfeddin Ebû Bekir, Emîr, 328, 340, 350
Seyfeddin Erbegi, 550
Seyfeddin Hamid, 468, 471
Seyfeddin Gâzi (Musul'da), 189
Seyfeddin Has Kayı-Aba, 466, 520
Seyfeddin İldeniz, 306h87
Seyfeddin Kızıl, 301, 329
Seyfeddin el-Mansurî, 544h61
Seyfeddin Muhammed Ferganî, 599, 600, 601
Seyfeddin Sungurca, 546
Seyfeddin Tengiz, 640, 641
Seyfeddin Torumtay, 452, 467, 468, 472, 487, 490, 537, 538, 539, 541, 542, 569, 582
Seyfeddin Türk-eri, 436, 467, 468, 471, 472h24
Seyfüddevle Er-Tokuş, 408
Seyyide Hatun, 170
Sıbt (İbnü'l-Cevzî), 47, 48, 49, 96, 138h85, 149h2, 228, 230, 239h6, 319h110, 424
Sinâneddin (Arslan-doğmuş oğlu), 539
Sinâneddin (Torumtay oğlu), 539, 542, 592
Sinâneddin Âriz, 642
Sinâneddin Kaymaz, 378
Sinâneddin Yakut, 419, 420, 429, 430
Sirâceddin Ahmed b. İsmail, 262h55
Sirâceddin Ömer, 306h87
Sirâceddin Sarıca, 452, 467
Sirâceddin Urmevî, 524, 55h76, 556, 566, 567h16
Sivastos, 124, 306h87
Siyâvuş (Elçi), 77, 85, 86
Sokman I. (el-Kutbî), 71, 107, 110h74, 139h89, 152
Sokman II., 260
Stephan (Ermeni), 191, 199
Sultan Veled, 156h22, 532h46, 543h61, 585, 586, 588, 594, 622, 638
Sungur, 128
Sungur ül-Aşkar, 545, 546, 574
Sülemiş Noyan, 618, 620, 624, 625, 626, 628, 631
Süleyman (Dânişmend'in arkadaşı), 123, 125, 134
Süleyman (Artukoğlu), 510
Süleyman (Bitinya emîri), 201
Süleyman (II. Kılıçarslan'ın elçisi), 206
Süleyman (İlgazi'nin oğlu), 71, 166, 167, 168
Süleyman Hz., 263, 525, 554
Süleyman Paşa, 639
Süleyman b. Ali b. Muhammed, 528h40
Süleyman, Kanunî, 21, 44
Süleyman-şâh I. (Kutalmışoğlu), 15, 26, 27, 37, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 95, 96, 97, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 126, 130, 133, 135, 148, 156h21, 427, 510
Süleyman-şâh II. (Rükneddin), 217, 218, 219, 234, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274 276, 277, 279, 285, 313h103, 315, 316, 325, 342, 374, 402, 409
Süleyman-şâh (IV. Kılıçarslan oğlu), 645
Süleyman-şâh (Eşrefoğlu), 646, 648
Süleyman-şâh (Osmanlılar'ın atası), 81, 82
Süli, 131
Sümer, F., 518h25, 584h52
Sütay Noyan, 516h19, 625, 626, 628, 636, 642, 646

Ş

Şadi (Köle), 30
Şafek (*Taşfek;* bak. Çubuk), 152h12
Şahâb (Niğdeli, Kadı-asker), 647h75
Şahâb Divanî, Emîr, 633
Şahâbeddin Atabeg, 343
Şahâbeddin Kirmanî, 415
Şahâbeddin Lûlû, 265h75
Şahâbeddin Tuğrul, 317
Şahin-şâh (I. K. Arslan'ın oğlu), 111, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 170
Şahin-şâh (Sultan Mes'ûd'un oğlu), 192, 197, 198, 201, 202, 203, 205, 206, 207
Şah Melik, 521
Şahruh, 107, 130h89
Şalva, 258
Şa'rânî, 231
Şarap-salar, 619
Şattât, 124
Şehâbeddin (Vezir), 41 8
Şehâbeddin Gâzi, 428, 431
Şehâbeddin Sühreverdî, 218, 247h31, 327, 330, 392, 411, 470h22, 516
Şehnaz Hatun, 411
Şektur Noyan, 576, 636
Şemseddin Ahmed Lâkuşî, 595, 622, 623, 626, 635
Şemseddin Ak-kuş, 476
Şemseddin Altuna-Aba, 350, 368, 373, 381, 389, 404, 409
Şemseddin Cüveynî (Vezir), 551, 552h69, 567, 568, 573, 588
Şemseddin Has Oğuz, 436, 459, 460, 461
Şemseddin Hoca Mes'ud, 429
Şemseddin Horasanî, 341
Şemseddin Kazvinî, 476
Şemseddin Konyevî, 594
Şemseddin Kürd, 265h57
Şemseddin Kutluğ (Sü-başı), 365
Şemseddin Mardinî, 485h46
Şemseddin Mehmed (Sâhib Ata torunu), 604h87
Şemseddin Muhammed (Vezir), 577
Şemseddin Muhammed b. Sâlih, 484
Şemseddin Muhammed, Emîr, 565h13
Şemseddin Muhammed Isfahânî, 321h112, 374h79, 384, 409, 413, 431, 432, 433, 447, 450, 451, 452, 453, 454, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 470
Şemseddin Ömer, Emîr, 385, 386
Şemseddin Muhammed Türkmanî, 516
Şemseddin Savâb, 381
Şemseddin Tabes, 321
Şemseddin Tuğraî, 326, 459, 468
Şemseddin Baba (Mahmud Tuğraî), 526, 573
Şemseddin Mehmed, 604h87, 605h87
Şemseddin Yav-Taş, 462, 515
Şen-git oğlu (Aksaraylı), 564, 636, 637
Şeref, Kadı, 377
Şerefeddin, Kadı, 322, 323, 324
Şerefeddin Abdurrahman, 628, 632
Şerefeddin Ahmed, 487
Şerefeddin Duvinî, 430
Şerefeddin Erzincanî, 383
Şerefeddin Hamza, 632, 633, 634
Şerefeddin Harun, 574
Şerefeddin Hatir-oğlu, 525, 529, 530, 532, 539, 540, 541, 542, 543, 544h61, 553h72, 557, 558, 563
Şerefeddin Hoca Ömer, 636
Şerefeddin Hüseyin, 233
Şerefeddin Mahmud, 452, 461, 462, 463
Şerefeddin Muhammed Pervâne, 326
Şerefeddin Muhammed (Şeyh Ali oğlu), 487
Şerefeddin Müsâfir, 635
Şerefeddin Osman, 620, 621, 623, 628
Şerefüddevle Müslim, 73, 74, 76
Şerefü'l-Mülk (Vezir), 365
Şeyh Ekber, 555, Bk. Muhiddin-i Arabî
Şeyh İshak, 337
Şeyhzâde (Tokatlı), 647h75
Şihâbüddin Tuğrul, 345
Şikârî, 568h18
Şökli, 46, 48, 53
Şucâeddin Nâib, 470
Şucâeddin (Melik üs-sevâhil), 490h56
Şücaeddin Abdurrahman, 470, 472
Şuca'eddin Ahmed Beg, 306h87

Şücâeddin Hücendî, 512
Şücâeddin İnanç Beğ b. Ali Beğ, 518
Şücâeddin Tekür-sıyan, 131
Şücâeddin Kazvînî, 467

T

Tâc Bulgarî, 420
Tâceddin (Sâhib Ata oğlu), 525, 533, 564, 565, 586, 604h87
Tâceddin b. Nakîb, 517, 596
Tâceddin Erdebilî, 524
Tâceddin Erzincanî, 486
Tâceddin Giv, 539, 541, 546
Tâceddin Huyî, 524
Tâceddin Kılıç, 528
Tâceddin Mahmud, 565h11
Tâceddin Mu'tez, 364h62, 493, 525, 526, 530, 532, 540, 541, 556, 574,
Tâceddin Pervâne, 377, 378, 383, 404, 405, 409, 410, 631
Tâceddin Simcûrî, 462, 466
Tâceddin Tebrizî (Alem-zâde), 463
Tadik (ios), 62, 89h21, 92h34, 101
Tagenon, 223
Takiyeddin Ali, 301
Takiyeddin Tabib, 350
Tamış (Uzların beyi), 29
Tancred, 101, 132, 151
Tanisman, Emîr, 118, 171, bk. Dânişmend Gâzi
Tanisman, Sultan, 135, bk. Dânişmend Gâzi
Tanışman (Tamışman, Tanisman, Danisman, Donisman), 113, 116, bk. Dânişmend
Tanrı-Bermiş, 87, 95
Tanu (Karamanlı), 567h17
Taragay, 624h32
Tarang-oğlu, 25, 29, 57
Taronite (Trabzon dukası), 126, 131, 136h82, 143, 146
Tarkhaniotes (Tarhan), 24, 25, 26
Taş-Tekin, 192h108
Taş-Timür, 608, 614, 624, 625
Tay-Buğa, 529, 570
Taycı Noyan, 614
Taylu, bak. Ali Taylu
Tekiş, 73
Teküdar, 576, bk. Ahmed Teküdar
Thamara (Gürcü kraliçesi), 216, 242h16, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260h50, 278, 414, 415
Thamara, bak. Gürcü-Hatun
Theodore Gabras, 67
Theodore Laskaris, 273, 278, 287
Theodore Mankaphas, 238
Théophylacte, 144h100, 145
Thornig, 68, 69
Thoros (Urfa hâkimi), 49, 135, 151, 152, 169, 170, 180, 189, 190h101, 191, 192, 199, 200
Timür-han b. Karaman, 640h63
Timür-Taş (An. vâlisi), 642, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650
Timür-Taş (İl-Gâzi oğlu), 166, 167, 189
Tirmizi (Kadı), 276, 291
Togaçar Noyan, 599, 616, 617, 627
Togan (Bayraktar), 412
Togan Han, 7
Togan Paşa, 517
Togurdak, 92
Toku Noyan, 516, 534, 537, 538, 541, 545, 550, 552, 558
Toladay, 593
Tomaschek, 208h31, 265h59
Torumtay, bak. Seyfeddin
Tuda Mengü, 579h42
Tudavun, 385, 538, 541, 545, 550, 552, 558
Tuğrul (Amasya beyi), 172
Tuğrul (Atabeg), 351h41
Tuğrul (Gence meliki), 165
Tuğrul II. (Sultan), 533
Tuğrul (Moğol), 586
Tuğrul-Arslan (I. Kılıçarslan'ın oğlu), 110, 111, 148, 149, 150, 152, 153, 159, 162, 163, 167, 168, 170
Tuğrul-beg (Sultan), 14, 15, 16, 17, 18, 22, 34, 38, 45, 402
Tuğrul-şâh, 257, 259, 307, 373h78, 374, 376
Tuğ-Tekin (Türkmen beyi), 19
Tuli Kaan, 428
Tuman Beğ, Kılavuzoğlu, 596, 622h30
Turan-şâh (Divriği meliki), 252

Turasan (Tur-Hasan), 67, 88, 120, 123, 124, 130
Tutak, 36, 37, 52, 53
Tutî Oğlu, 26, 57
Tutuş (Suriye Meliki), 57, 60, 71, 74, 75, 76, 81, 83, 139h89
Tükelek Bahşı, 493
Türe Sofi (Nüre sûfî), 519
Türkân-şâh, 131
Tüz-Beğ, 265

U

Uğurlu, 480, 499
Ulu Ârif Çelebi, 517, 596, 600, 601, 622, 623h30, 640, 648h75
Uluğ Salar, 108, 145
Umur *(Amur)*, 613, 652
Urbain (Papa), 99
Ursel bak. Russel, 24, 25, 36, 37
Urumtay, 385
Uzan, 92
Uzunçarşılı İ. H., 121h36, 247h31, 637h60

V

Vahram, 249, 512h13, 527
Vardan, 118h27
Vasag, 69
Vasil, Baron, 314
Vasil (Ermeni reisi), 152
Vasil, Tabib, 350
Vasiliev, 432h47
Vassâf, 578, 598h78, 615, 620h26, 621h27
Vatatzes, 352, 420, 448, 449, 450, 509
Veliyüddin (Tercüman, Pervâne), 413, 429, 435
Veliyüddin Ali (Tebrizli), 463
Vincent de Beauvais, 305, 352, 362, 398h124, 399, 400, 405, 412, 420, 423, 426, 430, 432, 433h49, 437, 438, 446, 448, 451, 452h84, 454h90, 455, 460, 462, 463, 464h14

Y

Yağan, 128, 169, 170h53, 173
Yağan Tayşı, 428
Yağı-Basan (Dânişmendli), 113h3, 116h16, 117h19, 126, 127, 132, 149h1, 173, 178, 180, 189, 191, 192h108, 193, 195, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 296
Yağı-Basan (Uc Türkmenlerinden), 272
Yağı-Sıyan, 76, 83, 87, 107, 128, 144, 146
Yakub Arslan, 187
Yakub Beg, Emîr, 191
Yakub Kara-Kulak, 289
Yakubovsky, A., 359
Yakut (Mimar), 337
Yanko, 656h83
Yasavur Noyan, 443
Yavaş Hatun, 617h17
Yavlak Arslan, Muzafferüddin (Çoban-oğlu), 583, 603, 604h86, 608, 609, 610, 611, 612, 613
Yav-Taş (Şemseddin), 468, 469, 470, 471, 474, 475, 477, 480, 486, 489, 494, 495, 565, Bk. Şemseddin Yav-Taş
Yazıcı-Oğlu, 265h57, 282h34, 320h111, 327, 329h8, 338, 358, 519h26, 611
Yınal, Emîr, 139h89
Yınanç, M. H., 57h34, 82h119, 88h18, 117h24, 119, 122, 138h86, 163h39, 367h64
Yisutay, 483
Yuannis Dukas, 51, 52, 90, 93
Yuannis Komnenos, 11, 92h34, 126, 160, 161, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 179, 180h75, 194, 195, 214, 237h1, 282h34
Yûninî, 500h73, 515h17, 528h40
Yunus (Yaunas) Dânişmendli, 169, 187
Yunus (Minşar beği), 178
Yunus Beğ (Hamidli), 648, 649
Yusuf, Hacı, 636
Yusuf (şâir), 572
Yusuf Bey (Karamanoğlu), 338

Z

Zahireddün-ili (Pervâne), 272, 294, 295, 300, 320, 325

Zahirüddevle (Şalva oğlu), 404, 416, 428, 429, 434, 435, 436
Zahirüddin Faryabî, 263
Zahirüddin Hûd, 551
Zahirüddin Mansûr (Tercüman), 333, 334, 341, 417, 418, 484, 486
Zahirüddin Mütevvec, 534, 546
Zâhir, Melik (Eyyubî), 269, 286, 287, 301, 309, 312, 313, 316
Zakarya (Gürcü), 257, 258, 260, 278
Zehebî (Tarihçi), 204h18, 214, 304h82, 309, 372, 418, 424, 446, 531, 532, 538h53, 542h60, 561h5
Zekeriya (Karamanlılardan), 567h57
Zekeriya (Hâcib), 272, 273
Zekeriya Kazvînî, 506
Zeyneddin (Erzincanlı), 534
Zeyneddin Ali, 598
Zeyneddin Başara, 295, 297, 306h87, 322, 326, 339, 341, 342, 399
Zeynülhac, 520, 521
Ziyâeddin, Hatiroğlu, 529, 539, 540, 542, 544h61, 546h65
Ziyâeddin Mehmed, 107, 108
Zonares, 32, 89
Zülkarneyn (Dânişmendli), 189, 190, 201
Zunnûn (Dânişmendli), 178, 190, 191h102, 192, 198, 199h5, 201, 203, 204, 205, 206, 207

KAVİM-KABİLE VE DEVLET-HÂNEDANLAR İNDEKSİ

A

Abbasî hilâfeti, 32, 328.
Abbasiler, 1, 14, 32, 41, 48, 69, 70, 412.
Abhaz (Gürcü), 516h19.
Ağaçeri Türkmenleri, 311h100, 477, 478, 488, 510, 512.
Afşar, 512, 519.
Ahiler (Feteyân), 440, 461, 561, 567, 594, 604, 611.
Ahlat-şahlar (Sökmen-oğulları), 147h108, 148, 152, 252, 277, 331, 353, 379.
Akatzir, 478h31, bk. Ağaçeri.
Alan, 165, 289, 592.
Ali-şîr oğulları, 522.
Alman (Got), 23.
Alman Haçlıları, 234.
Almanlar, 9h18, 182h81, 183, 184, 221, 222, 223, 224, 232, 238, 289, 400.
Altun-ordu devleti, 451, 470, 489h54, 490h56, 498, 500, 501, 503, 504, 580, 586, 603h85.
Altun-ordu Mogolları, 79h42.
Anadolu Beylikleri, 264, 656.
Antakya dukalığı, 182.
Antakya Haçlıları, 199.
Antakya Hıristiyanları, 79.
Antakya kontluğu, 106.
Arap(lar), 1, 5, 13, 21, 24, 41, 55, 79, 102, 106, 110, 113, 348, 509, 575, 598.
Arsaklılar, 119.
Arslan Yabgu oğuzları, 417h23.
Artuklular, 75h98, 135h77, 147h108, 148, 162, 166, 167, 169, 186, 188h96, 202, 252, 331, 348, 352, 353, 369h70, 375, 381, 383, 418, 519h26.
Avrupalılar, 5, 335, 344, 359h55, 503.
Aydın-oğulları, 631, 652.
Azerbaycan atabeyleri, 252, 263.
Aznavurlar (Gürcü), 415

B

Babaîler, 352, 398h121, 420, 422, 423, 425, 426.
Balduklu (Baldukiyye) Türkleri, 71, 135h77.
Balkan Türkleri, 11.
Başgırt (Bacgırd), 5.
Batınî(ler), 34, 35, 110, 610.
Bayat, 329h8, 512.
Bayındır, 329h8, 512.
Beğdili, 512.
Bitinia dukalığı, 278
Bizans İmparatorluğu, 1, 10, 16, 31, 32, 34, 41, 42, 54, 57, 93, 149, 211, 220, 261, 264, 265, 273, 278, 279, 335, 351, 485h47, 509, 652.
Bizans(lılar), 11, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 46, 50, 51, 52, 55, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 71h84, 72, 73, 77, 79, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107h66, 109, 110, 111, 116, 123h40, 129, 131, 132, 133, 136, 139, 141, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 160, 161, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 184h84, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 200h11, 202, 205, 206,

208, 210, 211, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 231, 233, 235, 238, 239, 240, 242, 244, 248, 249, 251, 264, 266, 269, 270, 271, 273, 278, 281, 283, 289, 290, 300, 315, 319, 344h32, 348, 352, 427, 448, 449, 453h87, 455, 476, 485, 497, 499, 500, 501, 507, 508, 509, 513h14, 514h16, 580, 581, 648, 652.
Bogomiller, 155.
Bogusag ailesi, 175.
Boz-oklar, 512.
Buğdın oğulları, 629.
Bulgar(lar), 5, 11, 23, 55, 278, 287, 358, 500.
Burcoğlu kabilesi, 574.
Büveyhî devleti, 1.
Büyük Selçuklular, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 86h12, 106, 107, 108, 115, 194, 216, 264, 353, 531h44, 599, 655.

C

Candar-oğulları, 610, 611.
Canik Rumları, 131.
Cavlakî(ler), 440, 653.
Cenevizliler, 279h25, 303, 432h48, 500, 630, 631.
Cermen, 2.
Cermen imparatorluğu, 53.

Ç

Çaka-oğulları, 148.
Çan kavmi, 372, 512.
Çavuldur, 88, 392h8.
Çepniler, 512, 513, 529, 570, 651.
Çerkesler, 501, 502.
Çingiz hânedanı, 602.
Çingiz hanlılar, oğulları, 5, 8, 640, 643, 489h54.
Çoban-oğulları, 604h86, 608, 609, 611, 612. 613.
Çubuk-oğulları, 148.

D

Dânişmendliler, 19, 67, 86h11, 107, 112, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 124h43, 126, 129, 131, 134, 135, 137, 142, 145, 146, 148, 157, 163, 167, 168h49, 170, 172, 176, 177, 178, 186, 190, 193, 194, 195, 199, 200, 203, 205, 211, 233, 235, 236, 242, 272h9, 292, 333, 653.
Dâvûd hânedanı, David soyu, 254, 256.
Denizli Türkmenleri, 516, 558.
Devletü't-Türkiyye (Memlük devleti), 501.
Dilmaç oğulları, bak. Toğan Arslan hânedânı.
Döğer, 512.
Dulkadır oğulları, 123h41, 512.

E

Emevîler, 41.
Ermeni kırallığı, 249, 251, 453, 510, 512.
Ermeni kırallıkları, 68.
Ermeni(ler), 14, 18, 23, 24, 27, 30, 40, 56, 68, 69, 72, 102, 104, 106, 116, 118, 120, 121, 125, 129, 134, 137, 141, 145, 148, 151, 152, 167, 169, 171, 172, 174, 175, 180h76, 187, 188, 191, 199, 200, 212, 213, 216, 221, 229, 232, 233, 236, 249, 250, 268, 272h8, 283, 286, 287, 299, 307, 308, 312, 313, 314, 315, 316, 335, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 352, 360, 364, 382, 388, 395, 430, 432, 436h54, 442, 450, 451, 452, 453, 454h89, 459, 476, 477, 478, 494, 509, 510, 511, 519, 520, 527, 538, 545, 574, 575, 576, 579, 590, 618h21, 637, 638, 646, 651.
Eşref-oğulları, 561h5, 584, 589, 595, 605, 606, 608, 611, 625.
Eyyubiler, 251, 260, 269, 286, 295, 301h78, 316, 317, 331, 349, 351, 352, 356, 366, 367, 369, 372, 375, 379, 380, 382, 391, 400, 410, 417, 418, 429h32, 476, 496.

F

Fardahla oğulları, 352.

Fâtımiler, 21, 22, 23, 25, 42, 38, 63, 64, 69, 70, 73, 106.
Frank(lar), 23, 36, 52, 99, 101, 102, 104, 136, 137, 141, 143h99, 145, 151, 152, 162, 163, 165, 166, 167, 172, 175, 187, 199, 200, 201, 213, 234, 288, 400, 485.
Fransızlar, 182h81, 185.
Frank korsanları *(Kursaliyet ül-Frenk)*, 582.
Frenkler, 123, 125, 132, 270, 284, 304, 310h95, 311, 342, 343, 388, 606.

G

Gagavuzlar, 499h71, 581h47.
Gazneli devleti, 1, 12, 14, 15.
Gence Türkmenleri, 443.
Gerger Ermenileri, 163.
Germiyanlılar, 422, 518, 522, 535, 565h13, 590, 595, 604h78, 87, 608, 639, 648.
Germiyan (Kirman) Türkleri, 428.
Germiyan Türkmenleri, 443, 565, 589.
Gimek (Kıpçak) ler, 5.
Gök-Türk hânedânı, 4.
Gök-Türkler, 2, 4, 40, 89h21, 140, 216, 531h44.
Gürcüler, 11, 23, 86, 125, 132, 134, 155h20, 164, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 260, 262, 277, 366, 376, 388, 400, 414, 415, 430, 434, 436h54, 439, 502, 507, 545, 575, 592.

H

Haçlılar, *Passim* (pek çok),
Haçlı Seferleri, 99, 118, 366, 656.
Haleb Atabeyleri, 510.
Haleb Türkmenleri, 407, 435, 510h11, 606.
Hamid-oğulları, 266.
Hârizmliler, 123, 378, 388, 406, 408, 409, 413, 416, 417, 418, 419, 421, 422, 426, 428, 432, 439.
Hârizmşâhlar imparatorluğu, 363, 391.
Harput Artukluları, 203, 379.
Hatîr-oğulları, 538, 539, 579.
Haydariler, 653.
Hayton hânedânı, 344.
Hazarlar, 165h44. bk. Gürcüler.
Hazarlar, 4, 6, 23, 359h55
Hosptalierler, 296, 344.
Hulefa-i Râşidin, 422.
Hun (Kun) lar, 2, 9, 10h19, 11, 40, 478h31.

İ

İbâhiyye, 425, 426h35, 653.
İğdişler, 245, 247, 297, 301, 566h15.
İlhanlılar, 251, 364h62, 492, 494, 498, 501, 503, 506, 515, 516, 518h25, 521, 525, 527, 532, 535, 552, 573, 574, 575, 576, 578, 579, 584, 586, 587, 591, 592h67, 593, 596, 600, 601, 608h1, 611, 612, 613, 630, 631, 635, 640, 642, 645, 646, 649, 650, 651, 652.
İnanç-oğulları, 518h25.
İranlılar, 5, 460, 492h60, 598.
İskit(ler), 86, 174.
İstanbul Lâtinleri, 307, 311, 450.
İtalyan Cumhuriyetleri, 651.
İtalyanlar, 283, 305h83.
İtil (Volga) Bulgarları, 5.
İznik dukalığı (Lâtin), 278.
İznik Rum devleti, 280, 288, 299, 420, 432, 448, 449, 450.
İznik Selçukluları, 94.

K

Kalenderîler, 653.
Kanglılar, 7, 42.
Kara-deniz Rumları, 247h31.
Karahanlı Devleti, 6, 7, 8, 12, 14, 15, 216, 655.
Kara-hıtaylar, 7, 8, 215.
Karaman (boy), 519h26.
Karamanlılar, 345, 494h64, 510, 512, 517, 518, 519, 520, 521, 525, 529, 539, 551, 556h77, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569h20, 571h24, 572, 574, 579, 584, 585, 586, 589, 590, 595, 600, 601, 604, 605, 606, 611, 635, 636, 638h61, 640, 650, 651, 652, 656.
Karamanlı Türkleri, 519.

Karamanlı Türkmenleri, 561, 562h7.
Karaman-oğulları, 411, 512, 527, 548, 558, 559, 561, 562h7, 565, 566, 567h17, 568, 572, 584, 589, 590, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 618, 625, 639, 644, 646, 650, 651, 656h83.
Karasi beğliği, 581h47, 656.
Karluk, 4, 5, 7.
Karmatiler, 53.
Kayı kabilesi, 82, 110, 329h8, 562h7, 611, 644, 654.
Kaylar, 9.
Kıbrıs Haçlı kırallığı, 606, 607h96, 310, 320, 343, 344h31.
Kıbrıslılar, 374h80.
Kıbrıslı Lâtinler, 285.
Kıbrıs Frenkleri, 308.
Kılavuz oğulları, 595, 596.
Kınık kabîlesi, 512.
Kıpçak (Kuman) lar, 3, 6, 9, 10, 11, 13, 23, 42, 69, 91, 92, 93h34, 155, 161, 164, 165, 166, 174, 252, 258, 278, 280, 287, 298, 331, 352, 358, 359h54, 360h55, 366, 388, 400, 436h54, 449, 475, 496, 501, 502, 503, 509, 526, 536, 574.
Kırgızlar, 4, 5.
Kıtaylar, 4, 7, 9.
Kilikya kırallığı, 148, 262, 287, 420.
Kilikya Ermenileri, 249, 370h73, 527, 574.
Ki-tan bak. Kıtaylar,
Komnenoslar, 79, 176h69, 179, 195, 273, 278, 279, 281, 287, 361, 490h55.
Konya Ahileri, 466, 586, 588, 593, 619.
Kudüs kırallığı, 106, 182.
Kumanlar, 6, bk. Kıpçaklar.
Kun(lar), bak. Hunlar,
Kureyşliler, 498.
Kutalmış oğulları, 37, 46, 47, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 70, 76, 78, 82, 96, 113, 121, 427.
Kürtler, 170, 175, 190h100, 215, 216, 272h8, 348, 388, 422, 475, 479h33, 484, 487, 574, 640, 647h75.

L

Laskarisler, 288, 303.
Lâtin (Fransız) İmparatorluğu, 278, 288.
Lâtinler (Haçlılar), 86, 116, 264, 270, 271, 273, 280, 283, 284, 287, 288, 299, 302, 303, 352, 425, 448, 450, 455, 497.
Lomard(lar), 139, 141.

M

Macar(lar), 5, 6, 161, 186.
Makedonyalılar, 174.
Mardin Artukluları, 203, 260, 379, 420.
Melâmiler, 653.
Memlük(ler) (Devleti, İmparatorluğu), 476, 496, 498, 501, 503, 510, 512, 526, 527, 535, 536, 538, 539, 541, 544, 545, 548, 573, 574, 575, 576, 579h44, 585, 597, 599, 606, 623h32, 625, 627, 637, 638, 640, 641, 646h73, 647, 649.
Memlük Türkleri, 540, 638h61, 651.
Mengücik(ler), devleti, 147h108, 259, 262, 277, 353, 355.
Menteşe-oğulları, 477, 560h4, 561h5, 611.
Mervâniler, 73.
Mevlevîler, 370h74, 426h35, 585, 588, 596h75, 600, 601, 640, 648h71, 654.
Mevlevî tarikatı, 601.
Mısırlılar, 48, 494, 502.
Mısır Şiî halifeliği, 80h113.
Mısır Şiileri, 48.
Mikail oğulları, 45, 76, 107.
Mogol hânedânı, 573.
Mogol isyanları, 614.
Mogollar, *passim* (pek çok),

N

Norman(lar), 61, 69, 90, 139.

O

Oğuz boyları, 189, 512.
Oğuz (Türkmen) lar, 2, 3, 5, 6, 9, 11,

12, 15, 20, 40, 42, 79, 88, 91, 92, 129, 155, 158, 164, 194h114, 215, 478h31, 518, 519h26, 564h7, 569h19, 611, 654.
On-ok (kabîleleri), 4.
Osmanlı Beğliği, 652, 653, 655.
Osmanlı Hânedânı, 402, 643.
Osmanlı imparatorluğu, 2, 40, 78, 509, 599.
Osmanlılar, 34, 43, 80, 81, 82, 110, 131, 135, 176h69, 264, 338h25, 525h34, 526, 562h7, 573h32, 577h39, 588h61, 644, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657.

P

Pavlakiler (Beyâlika, Pauliciens), 56, 421.
Peçenek(ler), 5, 6, 9, 10, 11, 23, 29, 55, 69, 84, 90, 91, 92, 93, 99, 101, 152, 155, 161, 174, 186, 509.
Pervâne oğulları, 530.

R

Râfızîler (Heretiques), 18, 35, 68, 610. 610.
Ramazan-oğulları, 512.
Roma imparatorluğu, 97, 196.
Romalılar, 98.
Rumlar (Bizanslılar), 12, 15, 18, 22, 23, 24, 27, 29, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 63, 67, 68, 69, 71h84, 72, 87, 89, 102, 104, 120, 134, 136, 154, 172, 174, 175, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 189h98, 191, 200h11, 207, 209, 210, 211, 214, 217, 221, 232, 233, 240, 242, 251, 252, 265, 272h8, 273, 279, 280, 281, 284, 289, 290, 299, 304, 308, 311, 335, 357, 358, 361, 363, 372, 388, 395, 400, 459, 477, 508, 509, 512, 528, 529, 613, 651.
Rus(lar), 3, 5, 9h18, 91, 125, 280, 359h54, 388, 501.

S

Sâhib Ata oğulları, 535, 557, 565, 570h24, 560.
Saksın (Hazar şehri), 358.
Sâlim Bey cemaati, 512.
Saltuklular, 57h33, 147h108, 148, 252, 253h38, 252, 254, 490h55.
Salur, 518, 519h26.
Samanî devleti, 1, 6.
Sasaniler, 33, 643.
Selçuklu hânedânı, 12, 47, 76, 87h14, 195, 247, 401h78, 392, 455, 480, 484, 506, 562, 570, 572, 609, 645.
Selçuk-oğulları, 76, 190h100, 530, 644.
Sökmenli devleti, 147h108, bk. Ahlatşâhlar.
Skit (Skyte), 19h32, 155, 158.
Slav Bulgarlar, 125h46.
Slav (Rus) lar, 23, 56, 195.
Suriye Türkmenleri, 76, 166, 516h19, 576.
Süryaniler, 18, 56, 72, 102, 110, 116, 141, 180, 187, 199h6, 221, 231, 236, 272h8, 382, 424h32, 488, 509, 641h65.

Ş

Şamanî Oğuzlar, 9, 23, 91.
Şamanî Türkler, 1, 2h2, 6, 11, 13, 62, 174. 252.
Şam Eyyubileri, 357.
Şark Hıristiyanları, 71h84.
Şeddâdiler, 38.
Şimal Türkleri, 11, 19h32.

T

Tabgaçlar, 5.
Tahtacılar, 478h31.
Taşkun oğulları, 512.
Tatar(lar), 358h51, 364, 365, 367, 391, 407, 431, 433h49, 435, 436, 452, 464h14, 478, 482, 485h47, 490, 496, 498h68, 503, 507, 508, 511, 514, 539, 540, 548, 550, 553, 557, 574, 575, 579h44, 593, 613, 623h30, 624, 640, 643.
Taylu Türkmenleri, 114.
Tempelier, 344.
Togan-Arslan hânedânı, 369h70.

Trablus kontluğu, 182.
Trabzon dukalığı, 154.
Trabzon Komnenosları, 280, 303, 307, 351, 513, 527.
Trabzon Rum devleti, 242h16, 372, 420.
Trabzon Rumları, 131, 136, 253, 357, 360, 361, 432, 448.
Türk Bulgarlar, 125h46.
Türkistan hakanları, 194.
Türk Memlükleri bak. Memlükler.
Türkmen beğlikleri, 506, 522, 557, 644, 648, 650, 651.
Türkmen(ler), *passim* (pek çok).

U

Uc Türkmenleri (*Türkmanu'l-Uciyye*), 222, 228, 238, 239h6, 257, 272, 273, 281, 380, 388, 435, 465, 479, 493, 515h17, 516, 518h25, 559, 568, 569h20, 595, 606, 609, 611, 624, 627, 638, 639, 646, 648, 650.
Ulah (Vlah) lar, 11, 56, 221.
Urfa kontluğu, 106, 182.
Uygur(lar), 4, 5, 7, 394, 489h54, 573h32, 614, 615h15, 648.
Uyrat ulusu, 575, 624h32.
Uzlar (*Uzoi*, Oğuzlar), 10, 23, 27, 29, 69, 92, 174, 509.

Ü

Üç-ok, 512.
Üçüncü Haçlı ordusu, 11, 208h31, 220, 222, 238, 266h62, 332.
Üregir, 512.

V

Vardar Türkleri, 84, 89h21, 93h34.
Varsaklar, 512.
Venedikliler, 279h25, 285h43, 292, 303, 395.

Y

Yabgulular (Yavgıyye), 20, 24, 35, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 96, 176h68, 417h23.
Yavgıyan bak. Yabgulular.
Yağı-basan oğulları, 205, 272.
Yağma Türkleri, 7.
Yahudi(ler), 576, 597, 598, 647.
Yaruklu (Yarukıyye) Türkmenleri, 417, 487, 510.
Yeniçeri ocağı, 654.
Yıva (kabîlesi), 367, 475.

YER ADLARI İNDEKSİ

A

Abdurrahman köyü, 125h47.
Âb-i Germ bak. Ilgın.
Âb-i Sivas, bak. Kızılırmak.
Âblistan, Ablastayn, bak. Elbistan.
Abydos, 93, 97.
Acara, 39, 116.
Adalar Denizi, 39, 60, 64, 95, 148, 652.
Adana, 69, 104, 145, 174, 175, 190, 213, 250, 452, 527, 637.
Adıyaman (Hısn Mansûr), 151, 187, 188, 348, 351, 380, 422, 426h37, 488, 641h65.
Adilcevaz, 377.
Afganistan, 3, 8, 12.
Afrika, 8h16, 41.
Afrin çayı, 74.
Afrumiye, 125, 132.
Afşın (kasaba), 286, 356h48.
Afyon Karahisar, 158, 565, bk. Karahisar-ı Sâhib.
Ahlat, 22, 23, 24, 25, 31, 33, 107, 108, 148, 152, 192h108, 205, 229, 252, 260, 264, 269, 331, 341, 351h41, 356, 364h62, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 375, 377, 378, 379, 391, 392, 414, 431, 436, 505, 507, 533.
Ahmedek (Alâiye iç-kalesi), 337, 380.
Ahmedek kapısı (Konya'da), 566.
Ahmed-hisar, 475.
Ahmed Türkmânî Mescidi, 510.
Ahsâ, 53.
Akça-derbend, 380, 406, 545, 549, 625.
Akdeniz, 5, 39, 42, 56, 64, 148, 283, 285, 286, 287, 303, 335, 339, 342, 344, 354, 358, 381, 384, 398, 400, 402, 567, 651.
Akdeniz havzası, 2, 32, 656.
Akdeniz sâhilleri, 77, 266, 566, 648.
Akdeniz Ülkeleri, 44.
Akil, 419.
Akkâ, 48, 123.
Akşabiye Sultan türbesi, 338h21.
Akrokos, 155.
Aksaray, 47, 57, 59, 64, 181, 198, 217, 221, 226, 227, 228, 232, 233, 234, 239, 245, 274, 296, 306h87, 313, 321h112, 328, 330, 373, 381, 396, 398, 409, 413, 461, 467, 468, 469, 474, 475, 477, 479, 480, 485, 495, 521, 524, 526, 530, 531, 540, 560, 563, 564, 587, 600h81, 603, 621, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 632, 634h53, 635, 636, 637.
Akşehir (Konya), 95, 103, 105, 125h47, 157, 158, 160, 180, 181, 223, 234, 238, 240, 244, 245h26, 247, 266h61, 268, 292, 336, 355, 381, 410, 451, 459, 460, 466, 495, 514, 525, 565, 566, 584, 591, 603, 605, 609.
Akşehir (Erzincan), 371, 371h76, 433, 477, 625
Aladağ, 448, 552, 553h72, 556, 576, 577, 595, 602, 606, 618.
Alâeddin Câmii (Konya'da), 192h107, 194, 268, 290, 338h21, 342.
Alâeddin Çâmii (Sinop'ta), 528h40.
Alâeddin Hanı bak. Sultan hanı
Alâeddin Tepesi, 224.
Alâiye *(Candelore, Kalonoros)*, 335, 336, 337, 338, 341, 344, 349, 351, 374, 376, 381, 384, 385, 386, 390h99, 397, 400, 410, 453, 454,

464, 465, 477, 480, 484, 606, 607.
Ala-kilise, 634.
Alanya, bk. Alâiye.
Alara (kalesi), 335, 336.
Alâşehir (*Philadelphia*), 95, 150, 151, 154, 155, 160, 209, 219, 222, 238, 266h61, 287, 289, 290, 291h57, 299, 300, 648.
Albara kalesi, 172.
Alemdağı, 123h39, 130.
Alis, Halys (Kızıl-ırmak), 123, 140h96, bk. Kızılırmak.
Allâme Çarşısı (Konya'da), 234.
Almanya, 221, 231.
Alp-saru (köy), 609.
Altaylar, 280h27.
Altun-aba medresesi (Konya'da), 234, 264.
Altun-aba kervansarayı, 495, 515.
Altun-taş köyü, 459, 495, 565.
Amanos dağları, 191.
Amasra, 303, 512.
Amasya, 37, 50, 51, 52, 67, 105, 112, 125, 126, 130, 132, 135h79, 140, 142, 193, 195, 207, 217, 247, 306h87, 333, 339h27, 378, 421, 423, 424h37, 438, 444, 450, 463, 475, 477, 487, 542h59, 582, 595, 621, 631.
Âmid (Diyarbekir), 107, 109, 139h89, 175, 202, 213, 260, 269, 277, 317, 334, 347, 375, 382, 383, 384, 387, 405, 406, 411h13, 418, 428, 465, 475, 583h50, 623, bk. Diyarbakır.
Anadolu *Passim* (pek çok).
Amisos (Samsun), 219h48, 279, bk. Samsun.
Ampus (Ambanaz), 158.
Amu (Ceyhun), 2h2, 400h131.
Amuriyye (Amorion), 19, 20, 157, 206, 569, 594.
Anadolu sâhilleri, 104, 284, 302.
Anadolu Sâhilleri, 104, 284, 302.
Anamur, 344.
Anazarba, 69, 151, 152, 170, 174, 187, 190, 191, 200, 574, 637.
Andugı kalesi, 628.
Augostopolis, 158.
Âne, 417.
Ani, 165, 366, 429.
Ankara (Engûriye), 36, 51, 105, 131h59, 139, 168, 169, 192, 197, 198, 201, 203, 217, 218, 219, 223, 231, 235, 239, 242, 244, 248, 251, 261, 271, 295, 300, 301, 307, 325, 326, 368h67, 399, 409, 410, 442, 469, 499h71, 521, 542, 566, 569, 625.
Ankara kalesi, 244, 261, 300.
Annaşa kalesi, 454h88.
Antakya, 19, 31, 48, 49, 54, 57, 60h44, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 95, 96h40, 100h51, 104, 105, 113, 114, 115, 123, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 148, 151, 161, 162, 174, 187, 190h101, 191, 197, 200, 250, 266h61, 310h95, 312, 313, 343, 344, 345, 510h11.
Antalya, 105, 107, 131h59, 133, 145, 150, 161, 177, 182, 185, 214, 240, 266, 267h63, 281, 283, 284, 285, 287, 288, 292, 302, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315h105, 306, 319, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 344, 349, 351, 357, 363, 374, 376, 381, 383, 397, 398, 400, 405, 409, 418, 424h32, 442, 444h68, 446, 452, 454h90, 456, 465, 469, 471, 477, 480, 482, 483, 484, 493, 494, 495, 496, 499, 514, 515, 559, 564h10, 565, 582, 604, 626, 634, 648, 649, 650.
Antiochia, 289.
Arabisus, Erbisus, Efsûs, 286, bk. Afşın.
Arakliye (Ereğli), 477, bk. Ereğli.
Aral gölü, 4, 6h10, 10h19, 41.
Arabgir, 408.
Ararat (Ağrı) dağları, 38.
Aras nehri, 15, 506, 507.
Arqa, 178.
Armatasun kalesi, 605.
Arpa-çimen, 235.
Arsiani, 116.
Artuklu ülkesi, 212.
Artuk-ova (Artuk-âbâd), 51, 130.
Asya, 8, 41, 66, 88, 242h16, 279, 299, 331, 363, 386, 395, 505.

Aşoma dağı, 170.
Atabeg câmii (Kastamonu'da), 610.
Atabeg (Agros) nahiyesi, 266, 267h63.
Atabekiyye medresesi (Konya), 596.
At-pazarı kapısı, 332h12, 561.
Attalia, Adalia, Satalia, 285h42, bk. Antalya.
Atzula, 55.
Aulos, 140h96.
Avcı-kaya, 622.
Av-germ (Ilıca, Eskişehir), 206.
Avrupa, 2, 3, 6, 10, 11, 43, 52, 86, 99, 101, 125h46, 182, 210, 249, 279, 283, 284, 288, 290, 302, 338, 344h32, 360, 386, 395, 399, 400, 630h43, 651, 656.
Avşariye medresesi (Halep'te), 510.
Aya-Eugenia (Trabzon), 362.
Ayas (Yumurtalık), 511, 527, 576, 579, 637, 646h73, bk. Yumurtalık.
Ayasofya, 125, 271, 499.
Ayaz kapısı (Konya), 332h12.
Aydın, 214.
Ayntab (Gaziantep), 187, 188, 199, 200, 510h11, 516, 544, 545, 575, 641h65.
Ayn Câlut, 496, 526, 544, 574.
Ayn Saylam, 75.
Ay-Tekin köyü, 235.
Azak denizi, 6.
'Azâz, 49, 187.
Azerbaycan, 3, 8, 11, 12, 14, 15, 19, 36, 37, 38, 53, 56, 115, 116, 120, 136h82, 155h20, 164, 192h108, 215, 216, 223, 252, 261, 277, 309h94, 331, 347, 353, 357, 363, 367, 371, 372, 385, 442, 443, 506, 531, 532, 551, 564h10, 597, 604, 610, 613h11, 614, 616, 619, 620, 631, 636.

B

Babadağı, 261.
Baba Saltuk beldesi, 581.
Babilonya, 405.
Babirt (Bayburt), 477, bk. Bayburt.
Babaron dağı, 452.
Babula kalesi, 188.
Babü'l-mâ (Nehir kapısı), 419.
Babü'l-tel (Tepe kapısı), 419.
Bafra *(Paurae)*, 140, 189, 201, 529, 573, 629.
Bağdad, 12, 14, 23, 35, 60, 63, 69, 85, 110, 114h7, 126, 133, 139, 172, 182, 209, 210, 212h39, 293, 298, 307, 330, 342, 407, 417, 420, 428, 470h22, 485, 487, 488, 492, 574h33, 575, 597, 598, 599, 623.
Bağras, 575.
Bahreyn, 53.
Bahr-i Pontos (Karadeniz), 123h39, bk. Karadeniz.
Bakırcı Yusuf mahallesi, 234.
Balasagun, 7.
Balat, 313.
Balıkesir, 131h59, 184.
Balkan dağları, 11h21.
Balkanlar, 1, 2, 3, 5, 6, 8h16, 10, 11, 13, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 56, 61, 62, 69, 77, 79, 84, 90, 91, 92, 94, 97, 154, 155, 158, 161, 169, 171, 186, 187, 189, 205, 206, 261, 278, 287, 352, 370h72, 449, 500, 503, 509, 580, 581, 651, 652, 655, 656.
Barçınlığ-kent, 569h19.
Barçınlu, 569.
Bargaluş köyü, 188h96.
Bargiri, 375.
Barsuma manastırı, 141, 180, 187, 205, 215, 230, 231, 424,h32.
Basra körfezi, 597.
Başara câmii (Zeyneddin), 342.
Başkırt ülkesi, 450.
Batman (Karaman) çayı, 519h26.
Battal Gazi mescidi, 124.
Battal Gazi mezarı, 206.
Battal nehri, 507.
Bayburt, 134h75, 136, 192h105, 361, 363h60, 477, 479h33, 516, 539h33, 551, 552.
Bayburt kalesi, 254.
Bedreddin Yalman hanı (Konya'da), 234.
Behisni, 167, 187, 197, 199, 204, 313, 317, 421, 476, 640, 649.
Behremşâh Karahisarı, 617h17, bk. Karahisarı Behramşâh.

Belh, 4, 370h74.
Bergama, 151, 184, 206, 299.
Berdea, 38, 165.
Beyşehir, 177, 194, 397, 525, 618, 625, 639, 643, 646, 648, 650.
Beyşehir gölü (Karalis), 161, 182, 354, 398h121, 438, 442, 589h62, 646.
Beyt Hamiş, 190.
Bire(cik), 46, 189, 205, 380, 417, 492, 574.
Bitinia, 55, 66, 201, 214, 257, 613.
Bitlis, 24, 139h89, 202, 369h70, 375, 377.
Boğazlar, 43, 61, 62, 64.
Bolu, 239, 261, 262, 508.
Bolvadin *(Polybotos)*, 95, 157, 535.
Borgulu (Ulu-borlu), 161, 171, 172, 177 214, 217, 219, 222, 223, 226, 228, 229, 237, 237h3, 238, 239, 242, 265h59, 266, 273, 275, 283, 410, 459, 464, 475, 483, 513, 516, 517, 531, 608, 613, 639, bk. Ulu-borlu.
Borgulu kalesi, 571h29.
Borgulu ovası, 570.
Borlu (Bolu?), 477.
Bozkır, 479.
Boz-ok (Yozgat), 617h17.
Boz-tepe, 362.
Boyahane (Konya'da), 234.
Böridiye (Malatya'da, kapı), 178.
Bragana, 453, 454, 476. bk. Brekana.
Brakena kalesi (İç-il, İsauria), 180, 182.
Burdûl, bak. Burdur,
Bukaleon (saray), 202.
Buhara, 14, 115, 235.
Bulgar (Kazan) ülkesi, 450.
Bulgar, 358.
Bulgar (Parhar) dağı, 125, 134, 452h85, 479, 512, 515.
Burdur, 475, 531.
Bursa, 131h50, 135, 154, 509, 569h19, 648, 653, 655.
Buruciye medresesi (Sıvas), 584.
Büyük Turkia, bak. Turkia.

C

Ca'ber kalesi, 81, 82.
Candelore, 607, bk. Alâiye.
Canik (Canit), 124, 125, 134, 269, 375, 513, 528, 529, 570, 629.
Canik dağları, 372.
Canit bak. Canik.
Canit (Trabzon), 528, bk. Trabzon.
Cend, 569h19.
Cenubî Rusya, 11, 280h27, 357, 503.
Ceyhan, 79, 148, 151, 152, 162, 179, 344.
Ceyhan bölgesi, 70, 175, 198, 641.
Ceyhan vâdisi, 287, 314, 345h33.
Ceyhun, 6h10, 12, 34, 576.
Cezire (Cizre), 414, 575.
Cezire-i Kübâd-âbâd, 398h121.
Ceziretü'l-Uşşak, 304h82, 601, bk. Sinop.
Conquebat (Keykubâdiye) sarayı, 405.
Cuhud (Şuhud), 570.
Curcan (Aral) gölü, 5, 6, 6h10.

Ç

Çam-ardı, 130h55.
Çan (Tzan) kavmi, 513.
Çanakkale, 93, 97, 154, 581h47.
Çankırı, 67, 86h11, 105, 125, 131, 133, 139, 173, 174h64, 192, 197, 198, 201, 202, 203, 217, 261, 477, 499h71, 521, 620, 626.
Çaşnigir kapısı, 561.
Çemişkezek, 202, 348, 351.
Çermük, 380, 419.
Çifte Minare (Sâhibiye), 584.
Çin, 2, 4, 5, 615.
Çinçin kalesi, 314, 345.
Çoruh nehri, 136, 279.
Çorum, 112, 125, 127, 617h17.
Çubuk (Kayseri bölgesinde), 328, 463
Çukur-ova, 69, 174, 190, 191, 314, 344, 451, 452, 477, 510, 511, 512, 646, 651.

D

Dabbağlar çarşısı, 440.
Dâdil köyü, 267h63.

Dadybra (Zalifra, Safranbolu), 219, 261, 529h41, bk. Safranbolu.
Dağıstan, 165.
Dalaman çayı, 124h43, 265h59, 507, 514, 515, 516.
Dalmaçya, 90.
Damalis (Kadıköy), 154.
Dânişmend-ili, ülkesi, 51, 113, 122, 133, 180, 204, 205, 207, 275, 418, 487, 521, 528, 539, 569, 616, 624, 633, 646.
Dârâ şehri, 189.
Darende (Toronda), 203, 462, 463, 516h19, 546, 641h65.
Darü'l-Celâl (Bayburt), 477.
Dârü'l-Cihâd, 233, bk. Aksaray.
Daron (Muş), 152, bk. Muş.
Dar ur-Rahat tekkesi,(Sivas'ta), 629h41.
Dar ur-Ribât, 233, bk. Aksaray.
Darü'ş-Şifa (Sivas'ta), 298h72.
Darü'ş-Şifa-i Alâî (Konya'da), 398, 627h34.
Daryal kalesi, 164.
Değirmen çayı, 565.
Delüce nehri, 542h58.
Delüce kışlağı, 559, 617.
Delük, 40.
Demürlü-hisar, 608.
Demürlü Karahisarı, 477, 617.
Denizli (Lâdik, Laodikaea), 95, 160, 172, 180, 185, 201, 206, 207, 208, 214, 219, 222, 238, 266, 273, 281, 282h34, 289, 352, 507, 514, 516, 517, 518, 520, 521, 534, 590h63, 595, 604, 605.
Derbend (Demir-kapı), 116, 165.
Derbendler bölgesi (Kastamoni), 612.
Derbesâk, 312, 317, 575.
Dercan, 477.
Dersim, 152, 162.
Derya-yi Hazar (Karadeniz), 582, bk. Karadeniz.
Derya-yi Magrib (Akdeniz), 594, bk. Akdeniz.
Deşt-i Kıpçak, 6, 503.
Develü (Gabdanya), 192, 295, 474, 475, 526, 546.
Develü hisar, 634.
Devrek, 219h49, 521h41.
Deylem, 522.
Diadion, 215.
Dicle nehri, 22, 383, 419.
Dimyat, 318.
Divriği, 50, 139h89, 162, 189h98, 252, 333h14, 353, 355, 443h66, 550, 633.
Diyarbekir (şehir, bölge), 17, 22, 46, 73, 75, 76, 170, 212, 252, 260, 277, 318, 331, 348, 384, 386, 388, 392, 418, 419, 420, 428, 429, 471, 477, 516h19, 537, 539h53, 569, 575, 621, 623, 624h32, 625, 626, 633, 642, yine bak. Amid.
Diyarbekir Sûrları, 22.
Dobruca, 581.
Dokeia (Tokat), 242h16.
Drakon çayı, 61, 62, 65.
Dûdan, 285.
Dulûk, 73, 187.
Dunaysar bak. Koç-hisar,
Durûb (Derbendât), 380.
Duzah-dere, 380.
Düzbel, 208h31.

E

Ebher, 597.
Edirne, 55, 84, 135, 221, 278.
Edremit, 95, 150, 154, 155, 206.
Efes (Ephesus), 95, 154, 180, 184, 185, 266h61.
Eflanus, 86h11, 125, 131.
Eğridir, 266, 650.
Elbistan (Âblistan, Ablastayn), 70, 108, 113h3, 145, 151, 152, 162, 175, 176, 178, 188, 197, 198, 201, 203, 217, 229, 243h21, 247, 249, 251, 256, 257, 268, 286, 317, 318, 406, 417, 436, 443, 465, 475, 477, 478, 487, 539, 540, 545, 549, 550, 551, 560, 574, 575, 633h48.
el-Cezire, 120, 280.
Emir dağı, 103.
Endülüs (İspanya), 1.
Enez kalesi, 499, 500.
Engûriye bak. Ankara, 477, 573.
Erbil, 287, 318, 334, 374, 383, 407.

Erbisus bak. Afşın,
Erciş, 23, 260, 277, 375, 476.
Erdebil, 516h5.
Ereğli (Karadeniz), 37, 52, 65, 169.
Ereğli (Arakliye, Konya), 84h5, 103, 105, 130, 135 203, 205, 217, 221, 228, 249, 273, 278, 296, 300, 306h87, 307, 308, 312, 314, 322, 452, 511, 519, 605, 613, bk. Arakliye.
Ereğli kalesi, 250.
Ereğli limanı, 303.
Ergani (Arkanin), 380, 419.
Ermenek (Germanikopolis), 477, 510, 519, 520, 548, 558, 560, 567, 584.
Ermen-ili, 382.
Ermenistan, 18, 120, 145, 214, 287.
Erran (Karabağ), 38, 42, 165, 216, 429, 592.
Erzen, 24, 107, 139h89, 202, 369h70, 375.
Erzincan, 50, 112, 139h89, 162, 226, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 277, 297, 316, 321, 322, 324, 333, 353, 354, 355, 356, 357, 360, 361, 363h60, 365, 369, 370, 377, 378, 389, 397, 414, 415, 430, 433, 442, 446, 461, 462, 465, 467, 469, 471, 477, 486, 487, 490h56, 494, 495, 505, 512, 516, 525, 534, 535, 538, 542, 546, 550, 553, 573, 574, 582, 583, 587, 594, 595, 631.
Erzincan Akşehiri, bak. Akşehir.
Erzincan kapısı (Sıvas), 440.
Erzurum, 19h32, 20, 23, 24, 32, 50, 108, 123h40, 125h47, 131, 148, 165, 201, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 277, 287, 294, 295, 325, 326, 353, 355, 356, 360, 363h60, 365, 366, 367, 369, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 385, 400h131, 414, 420, 423, 429, 430, 431, 432h47, 433h50, 439, 444, 445h71, 456, 469, 473, 474, 476, 477, 479, 485, 490, 505, 551, 564h10, 566, 582, 583, 584h53, 592, 596, 606, 622h30, 626.
Eshâb-ı Kehf mağarası, 286, 356h48.
Eski Câmi (Konya), 234.
Eskişehir (Dorylaion), 24, 61, 101, 103, 105, 135, 139, 155, 157, 180, 184, 200, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 217, 261, 507, 508h5.
Eskişehir Meydan muharebesi, 101, 102, 103, 135h79, 180.
Eyup Hisarı, 373, 492h59, 564, 627, 628h39, 629h40, 636.

F

Fâhirânî (Çaşnigir) kapısı, 561.
Fâris kapısı (Antakya), 72.
Fars, 70.
Feke (Baghai), 175, bk. Vaga.
Fergana, 392.
Fethiye körfezi, 124h43.
Fırat boyları, 40, 68, 69, 78, 135, 175, 180, 203, 251.
Fırat nehri, 22, 24, 49, 50, 72, 81, 110, 136, 142, 162, 163, 202, 301h78, 319, 348, 351, 380, 381, 408, 417, 516h19, 575, 651.
Filistin, 46, 48, 106, 123, 221, 624h32.
Filobad 488.
Filobad köşkü, 488, 560, 561, 566.
Foça, 89.
Frenk adaları, 344.
Frikya, 36, 60, 180, 352.
Fransa, 449.

Gafina (Gapna), 137.
Gag kalesi, 376, 436.
Galatya, 60, 223, 257.
Garbî Anadolu, 18, 36, 130, 150, 161, 171, 219, 248, 273, 450, 509, 522, 613, 648, 651, 652.
Gâvele (Gevale) kalesi, 54, 274, 309, 411, 520, 521, 606, 650, 622.
Gazare (Kayseri), 405, bk. Kayseri.
Gazaria (Hazar-ili), 11.
Gazne, 73.
Gedagre, 195h115.
Gedük (Gaduk, Kayseri), 203, 294, 322, 328, 371h76, 541, 542h58.
Gedük köyü, (Yassı Çimen), 433h50.
Gelibolu, 92.

Gence, 85, 165.
Gerger, 163, 167, 175, 188, 579h44, 640.
Germe (Karme), 155.
Germiyan (Malatya'nın bir bölgesi), 162.
Germiyan-ili, 590.
Gıyâsiye hastahanesi (Kayseri'de), 292.
Giresun, 248, 651.
Girit, 93.
Gorgorum (Beyşehir bölgesi), 589, 590, 618.
Göçkünci dağı, 124.
Gök Medrese (Sivas'ta), 584.
Gök Medrese câmii (Amasya'da), 542h59.
Gök-su (Nehrü'l-Ezrak), 213, 344, 380, 545, 549, 641h65.
Gök-su (Nehrü'l-Esved), 286.
Gök-su derbendi, 559.
Göksun (Keysûn), 69, 70, 79, 104, 111, 132, 144, 174, 175, 187, 197, 199, 204.
Göl-hisar, 650.
Gömenek (Komana), 125, 136, bk. Komana.
Göynük (Hades ül-Hamra), 187, 188h94, 541, 545, 549.
Gûr, 392.
Gülek boğazı, 103, 452h85, 454.
Gülnar, 479.
Gülük câmii (Kayseri'de), 292, 296.
Gümüşhane, 163, 361, 512.
Gün-doğdu köyü, 235.
Günler köyü, 518h25.
Gürcistan, 24, 39, 116, 164, 165, 166, 216, 252, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 271, 277, 278, 361, 363, 375, 376, 414, 420, 429, 436h54, 477, 502, 507, 516.
Gür nehri, 165.

H

Haçin kalesi, 314.
Hafik, 465.
Hafik kalesi, 462.
Hâh, bak. Cag kalesi,
Hakkâri, 318.
Haldia, 134.
Halep, 22, 24, 25, 48, 49, 57, 60, 73, 74, 75, 81, 83, 85, 87, 107, 109, 145, 155, 166, 167, 174, 182, 188, 200, 250h34, 269, 286, 287, 296, 301, 309, 312, 313, 316, 317, 318, 321, 331, 342, 343, 345, 351h41, 358, 380, 388, 398h124, 406, 407, 417, 418, 420, 427, 428, 431, 432, 433, 436, 441, 442, 443, 447, 451, 452, 456, 465, 470, 477, 491, 492, 497, 501, 508h5, 510, 511, 541h56, 545, 549, 560, 575, 577h40, 579h44, 585, 623h32, 624, 625, 640, 641, 649.
Halep câmii, 576.
Halep Kapısı, 76.
Halil Yarukî mescidi (Haleb'de), 510.
Halka Be-gûş kapısı (Konya'da), 482.
Hani, 107, 139h89, 369h70.
Hanzit, 163, 168, 175, 188h96.
Hapur, 81, 109, 110, 216, 406.
Hanekâh-ı Pervâne, 524.
Hârim, 549.
Hârizm, 3, 6, 8, 9, 12, 73, 92, 115, 121, 364, 390, 392, 405, 407, 408, 439, 505.
Harkümbed, 125.
Harput (Hısn-Ziyâd), 68, 69, 76, 107, 112, 114, 139h89, 146, 152, 162, 163, 166, 167, 168, 179, 202, 211, 247h31, 252, 253, 257, 261, 277, 334, 341, 350, 369, 371, 372, 375, 380, 381, 391, 408, 410, 417, 419, 432, 433, 465, 475, 477, 487, 538, 539h53, 579, 583h50, 633.
Harran, 108, 166, 316, 382, 406, 408, 416, 417, 418, 428.
Harsanus, 124h43.
Harsanusiyye, 126.
Harşana, 124, 126, bk. Amasya.
Harşıt çayı, 512.
Hasan dağı, 66, 104, 130, 136, 234h92.
Hasan-kale, 18.
Hazar Denizi, 3, 5, 6, 11, 13, 41, 363, 380, 484.
Hazar Denizi (Karadeniz), 358.

Hemedan, 25, 27, 33, 284h39, 366, 534, 575, 592, 618, 621.
Herat, 4.
Hısn Keyfâ, 139h89, 152, 170, 212, 260, 418, 419, 516h19.
Hısn Mansûr, 151, 187, 348, 380, 422, 426h37, 641h65, bk. Adıyaman.
Hısn Ziyâd, 261, bk. Harput.
Hıtay (*Catay*, Çin), 5.
Hicaz, 298.
Hılîre mağaraları, 629.
Hindistan, 13, 298, 364.
Hoca Mes'ûd kervansarayı, 474, 564.
Homa, 208, 575.
Honas (Khonae), 20, 95, 209, 219, 238, 266, 273, 281, 290, 306h87, 485h47, 507, 514, 517, 534, 570, 573.
Horasan, 3, 6, 8, 12, 14, 23, 63, 73, 126, 155, 182, 284, 331, 350, 364, 387h93, 392, 393, 401, 425, 505, 522, 525, 576, 578, 592, 616, 619, 631, 632.
Hoten, 484, 621.
Hoy, 365, 610.
Hoyran gölü, 208h31.
Hulvan, 53.
Hums, 406, 540, 575.
Hunı, Hunu, 546h65.
Hurunî, 463.
Hutenî mahallesi (Konya'da), 234.
Hüsam Tuğrul çeşmesi, 564.
Hwace Hasan medresesi (Kayseri'de), 229.

I

Ilgın (Âb-i germ), 223, 274, 293h60, 355, 451, 460, 483, 559h1, 566, 590, 603h85.
Ilgın kaplıcaları, 592h65.
Ilıca (Erzurum), 431.
Irak, 1, 3, 8, 12, 14, 23, 24, 36, 63, 280, 284, 298, 334, 350, 387h93, 392, 429, 494, 505, 592, 598, 618.
Isfahan, 27, 60, 76, 87, 96, 428, 592, 621, 631, 634.
Isparta, 201, 265, 266, 267, 459.

İ

İç-il, 182, 345, 539, 569h20.
İl-Arslan köyü, 487.
İllirya, 86.
İran, 1, 3, 8, 12, 15, 23, 24, 35, 53, 56, 58, 77, 96, 119, 122, 145, 149, 158, 172, 174h64, 194h114, 252, 263, 331, 357, 392, 399, 401, 427, 429, 439, 441, 464, 479, 489h54, 494, 503, 555, 563h8, 564, 581, 595, 598, 616, 638, 642h67, 643, 654.
İran Ermenistanı, 119, 120h32.
İsauria, 316h108, 345, 453h87, 519.
İshaklı, 535.
İskenderiye, 284, 338, 607.
İskenderun kapısı (Ayas'ta), 579.
İspir, 165, 477.
İstanbul, 11, 18, 20, 24, 27, 34, 37, 44, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 100, 101, 123h39, 124, 130, 139, 140, 141, 150, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 169, 170, 171, 17h57, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 192h108, 200, 201, 202, 205, 206, 209, 211, 213, 220, 231, 240, 247, 248, 264, 265, 266h62, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 278, 279, 280, 283, 288, 291, 292, 293, 299, 302h79, 303, 319, 325, 335, 337h19, 339h27, 352, 403, 444h68, 447h77, 448, 449, 450, 456, 480h34, 497, 498, 499h71, 500, 501, 502, 503, 507, 515h17, 580, 581, 613, 619, 655.
İstanbul câmii, 498.
İstanköy, 60, 90.
İtalya, 221.
İtil (Volga), 5, 6, 450, 478h31.
İzmir, 11, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 104, 105, 148, 150, 151, 184, 339h27.
İzmit (Nikomedia), 51, 52, 55, 62, 63, 65, 84, 89, 93h34, 99, 139, 157, 161, 240, 266h62, 278, 449, 508, 613, 652h79.
İznik (Niaea), 11, 37, 41, 44h55, 54, 55, 58, 59, 61, 63, 66, 70, 71, 77, 78, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96,

97, 98, 100, 101, 104, 105, 107, 111, 130, 139, 154, 155, 156, 157, 160, 180, 184, 194, 265, 266h62, 273, 278, 281, 288, 289, 299, 311, 351, 352, 391, 400, 416, 448, 449, 450, 483, 485, 497, 507, 508, 509, 654.

İzzeddin Yarukî (Haleb'de mescid), 510.

J

Javahet, 258.

K

Kâb, 487.

Kâbe, 597.

Kadıköy (Damalis), 61, 86, bk. Damalis.

Kadisiye, 33.

Kafkaslar, Kafkasya, 11, 164, 252, 366, 502, 19, 38, 57, 115, 155h20, 331, 357, 363.

Kafras (Gafras), 163h39.

Kahire, 383, 523h31, 541, 575, 611h7, 630h42, 638h61, 649.

Kâhta (Gakhti), 188, 347, 348, 351, 352, 363, 422, 488, 578h44, 640.

Kâhta kalesi, 462, 463.

Kal'atu'r-Rum, 224h60, 544h61.

Kale câmii, 338h21.

Kalonoros (Candelore), 335, 336, 403, bk.Alâiye.

Kamereddin hanı, 641h65.

Kamereddin-İli, 345, 346, 519, 520, 558.

Kangrı, Gangra, bak. Çankırı.

Kapadokya, 46, 65, 66, 70, 84, 113, 130, 133, 135h79, 150, 170, 214, 216, 225, 242h16, 257.

Kapıdağ, 97.

Karaağaç (Chliara), 154.

Kara-Arslan köyü, 586.

Karabağ, 367, 371, 506, 615, 616, 618.

Karaca-hisar, 549.

Karadeniz, 9, 11, 39, 61, 64, 77, 90, 116h13, 148, 163, 248, 269, 271h6, 278, 283, 286, 287, 303, 338, 339, 359h55, 360, 361, 363, 400, 502, 503, 527, 529, 584, 613, 630, 651.

Karadeniz sâhilleri, 67, 104, 170, 171, 176, 189, 201, 219, 242, 273, 278, 279, 280, 287, 512.

Karaferiya, 581.

Kara-hisar, Şebin, 112, 134, 146, 181h77, 356, 477, 552, 617h17.

Kara-Hisarı Behramşâh, 617h17.

Kara-Hisar-ı Sâhip (Afyon), 146, 158, 159, 180, 213, 417, 517, 518h25, 524, 534, 535, 560, 565, 569h20, 570, 587, 590, 604h87, 639, 648.

Kara-Hisar-ı Yavaş, 540, 541, 617h17.

Kara-höyük, Kara-öyük, 451, 495.

Kara-korum, 448, 459, 473, 478, 484, 513.

Karaman, 307, 308, 346h35, 393, 568, 571, 584, 618.

Karaman ülkesi, 648.

Karaman çayı, 579h26.

Karanbük, 639.

Kara-öyük, bak. Kara-höyük.

Kara-pınar, 130h55.

Karataş, 234h92.

Karatay Hanı, Kervansaray, 527, 546.

Karatekin, 6.

Kars, 20, 38, 115, 253, 254, 258, 260, 366, 367, 429.

Karsan, 202.

Karthli, 39, 116, 166.

Kasianus bölgesi, 176.

Kasian (Cassinus) kilisesi), 72.

Kastamoni, 37, 52, 67, 86h11, 125, 131, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 173, 192, 217, 219, 239, 329, 339h27, 358, 359, 477, 492, 507, 508, 521, 526, 526, 529, 568, 580h45, 582, 583, 593, 604h86, 606, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 620, 625, 626, 627, 639.

Katvan, 8.

Kayı köyü, 611.

Kaynukh ovası, 225h61, 243h20

Kayseri, 19, 20, 36, 47, 51, 57, 59, 64, 68, 88, 103, 104, 112, 113, 118, 123h41, 124, 130, 173, 178, 190, 192, 195, 201, 203, 204, 217, 218, 225, 227, 229, 238, 243, 244, 245, 249, 264, 274h13, 277, 280, 289, 292, 293h60, 294, 295, 296, 300, 306h87,

307, 312, 315, 316, 320, 321h112, 325, 328, 333, 335, 339, 340, 349, 351, 354, 355, 358, 360, 364, 370, 374, 377, 380, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 390h99, 392, 396, 397, 398, 403, 404, 408, 409, 423, 427, 432, 438, 440, 441, 442, 444, 454h88, 456, 461, 463, 465, 467, 469, 471, 472 474, 475, 477, 486, 492h61, 499, 501, 505, 508h5, 511, 513, 514, 524, 534, 537, 539, 542h58, 543h60, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 554, 559, 560, 561, 563, 564h10, 569h20, 570, 573, 574, 575, 580h45, 582, 583, 584, 587, 588, 590, 593, 605, 606, 608, 611h7, 617h17, 629, 633h48, 634h53, 642, 643, 646, 648, 649.

Kavga kalesi, 346.

Kaymaz kervansarayı, 561.

Kâze, 522.

Kazova, 487, 567, 568, 569, 624.

Kazvin, 385.

Keban, kalesi, 151, 175, 314, 315h105.

Kedagre, 521.

Kefe, 360h55, 500, 630.

Kefersut, 189, 421, 422.

Kefertâb, 74, 172.

Kelbianos, 151, 154, 180.

Kelkit, 433h50.

Kemah, 112, 162, 202, 353, 355, 463, 465, 477, 487, 552.

Kemaleddin Rahat ribâtı, 375.

Kerek, 629h41.

Keşan, 91, 92.

Keyhüsreviyye, bak. Keykubâdiye.

Keykâvüs'ün Sivas Darüşşifâsı, 132h64.

Keykubâdiye sarayı, 354, 360, 389, 397, 398, 404, 406, 375, 547.

Keysun, 151, 162, bk. Göksun.

Kezirpert, 326.

Kıbrıs, 93, 190h101, 284, 292, 302, 311, 312, 344, 345, 396, 432h48, 607, 646h73.

Kılıç Arslan kervansarayı, 485.

Kınnisrin, 74.

Kıpçak-İli, 124, 280h27, 331, 357, 360h56, 429, 450.

Kıpçak ülkeleri, 91, 571h29.

Kırım, 11, 331, 357, 358, 359, 360h55, 450, 500, 501, 503, 533, 560, 571, 580, 581, 582, 583, 590h63, 608, 630, 631.

Kırk-ağaç (Chaliara), 151, 155, 206.

Kırk-geçit deresi, 62.

Kırk-pınar, 606.

Kırşehir, 131h59, 264, 306h87, 356, 423, 426h35, 451, 455, 475, 492h59, 525, 545, 559, 612h10, 617h17, 618, 621.

Kızan (Hızan), 202.

Kızıl-dağ, 175.

Kızıl Deniz, 597.

Kızıl-ırmak (Ab-i Sıvas), 19, 24, 36, 112, 123h41, 126, 128, 139, 140, 172, 242h16, 264, 339h27, 370, 490, 628.

Kızıl-su, 549.

Kızıl-viran, 483.

Kiçi-borlu, 237h3.

Kilikya, 34, 40, 60, 68, 69, 70, 71, 77, 103, 104, 112, 115, 133, 145, 148, 169, 170, 171, 174, 175, 177, 179, 180, 187, 190, 192, 197, 200, 213, 216, 224, 243h24, 247, 249, 250, 251, 286, 314h105, 344, 345, 442, 451, 477, 510, 511, 512h13, 574, 576, 579, 585, 623h32, 646h73.

Kios, 84, 100.

Klaudia bölgesi, 190.

Klaudiopolis (Eski-hisar), 214.

Koca-eli, 131h59.

Koç-hisar (Kızıl-tepe), 216, 383.

Koçmaz, 477.

Kolhid, 145, 513.

Kolonea bak. Karahisar,

Kolonia (Köln), 223.

Komana, 19, 104, 124h43, 135, 136, 169, 205, 477.

Konya, 20, 47, 54, 55, 57, 59, 64, 103, 105, 109, 139, 148, 149h2, 150, 153, 154h16, 156, 157, 158, 159, 160, 169, 170, 176, 177, 180, 181, 182, 184, 186, 188h94, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 201, 206, 208, 211, 217, 218, 219, 220, 221, 222h57, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 235, 237,

239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 250h34, 255h41, 262, 263, 264, 268, 270h6, 273, 274, 275, 276, 277h20, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 288, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 308, 309, 312, 315h105, 319, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339h27, 340, 351, 352, 381, 389, 390h99, 392, 393, 394, 398, 399, 404, 406, 409, 411, 413, 414, 415, 423, 426h35, 429, 435, 436, 438, 442, 444h68, 447, 448, 451, 452, 454, 455, 456, 459, 461, 462, 464, 467, 468, 469, 470, 472, 473, 474, 475, 477, 480, 481, 482, 483, 485, 487, 488, 492h61, 493, 494, 497, 504, 513, 514, 517, 520, 522, 523, 524, 529, 530, 531, 533, 534, 535, 536, 542, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 564h10, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 580h45, 581, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 600, 601, 603, 604, 605, 606, 608h1, 617h17, 619, 623, 626, 627h34, 634, 635, 639, 640, 645, 646, 650, 651.

Konya kalesi, 262.

Konya müzesi, 262h55.

Konya ovası, 622.

Konya sarayı, 234.

Konya sûrları, 234.

Kostantiniyye, 44h55, bk. İstanbul.

Konyukh bak, Kaynukh.

Korigos, 287h47, 519, 646h73.

Koylu-hisar, 217, 218, 242, 247h31, 275, 294, 326, 340, 362, 574.

Kozağaç köyü, 565.

Kozan, 574, bk. Sîs.

Kozlu-dere, 235.

Kögonya (Kolonya) bak. Karahisar.

Köse-dağ, 371h76, 387h93, 402, 431, 432h47, 433, 434, 435, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 478, 505, 522, 556.

Kösi-dere, 314.

Krakka bak. Korigos,

Kubâd-âbâd, 354, 355, 374, 376, 394, 397, 398, 412, 413, 414, 423, 438, 442, 456, 493, 589h62.

Kubbeli Câmi (Afyon'da), 604h87.

Kubbet us-Sultan (Meyyâfârkîn), 109, 427.

Kubbetü'l-Hadra (Yeşil kubbe), 525h34.

Kudüs, 48, 75, 83, 106, 123, 143, 162, 199, 200, 220, 221h55, 222, 224, 231, 544h61, 549.

Küfe, 630.

Kûhistan, 631.

Kumania (Kuman-ili), 6, 10, 13, 280h27, 359h55, 503.

Kumar-sini, 484.

Kumdanlı (Myriokephalon), 33, 65, 208h31, 210, 222.

Kurbağa hisarı, 568.

Kurzahil, 74.

Kutayis, 116.

Küçük Menderes, 151.

Künbed-hâne, Kümbed-saray, 195, 262, 290, 300, 319, 389, 481, 569, 581.

Kütahya, 55, 155, 157, 200, 214, 217, 237, 283, 507, 522, 525, 639.

L

Lâdik (Denizli), 247, 288, 289, 291h57,

Lâdik-i suhte (Yanık Lâdik), 247.

Lala Kervansarayı, 333.

Lampron (Namrun), 249, 250, 314, 344, 346, 448, 452, 464.

Lauzad kalesi 316h108.

Lârende (Karaman), 200, 224, 247, 296, 300, 307, 308, 312, 314, 344, 378, 548, 559, 567, 571, 584, 590, 605, 639, 646h72, bk. Karaman.

Lârende kapısı, 332h12.

Lâtif Kervansarayı, 467.

Lazik Denizi (Karadeniz), 359h55.

Lâzkiye, 174.

Lebedia, 6.

Lehistan, 21.

Lûlûve (Ulu-kışla), 295, 307, 308h90, 312, 539, 541, 628, 634, bk. Ulu-kışla.

Lycaonia, 237h3.

M

Maarra, 74, 172.
Macaristan, 44.
Maçka, 361, 362.
Magrip, 57.
Magrip Denizi, 265, 270h6, bk. Akdeniz.
Mahan, 490h55.
Mahmud-hisar köyü, 293h60.
Makedonya, 84, 92h34, 161.
Malagina, 155, 180.
Malatya, 18, 20, 25, 32, 47, 49, 68, 69, 70, 94h36, 98, 100, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 120, 121, 122h39, 123, 124, 126, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 159, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 184, 187, 190, 201, 202, 203, 205, 211, 213, 216, 217, 227, 230, 231, 241, 243, 248, 251, 253, 254, 262, 269, 272h8, 275, 276, 277, 293, 294, 298h72, 301, 306h87, 317, 318, 319, 325, 326, 327, 330, 333, 334, 348, 349h38, 350, 351, 369, 380, 382, 387h93, 390h99, 391, 392, 408, 411, 417, 422, 424h32, 429, 436, 442, 443, 447, 456, 465, 467, 469, 475, 477, 478, 487, 488, 492, 516h19, 522, 546, 579, 583h50, 633, 640, 641.
Malatya kapısı (Sivas'ta), 606.
Malazgird, 15, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 31, 42, 46, 33, 34, 35h39, 36, 37, 39, 41, 43, 50, 51, 52, 56, 68, 88, 112, 113h3, 129, 133, 174, 207, 209, 210, 366, 506.
Malya ovası, 423, 618.
Mamistra, 104, 145.
Manyas gölü, 156.
Manavgat, 344.
Manisa, 131h59.
Mankışlag, 6.
Mar Akron manastırı, 301h78.
Maraş, 32. 40, 68, 69, 70, 71, 79, 83h2, 88, 104, 106, 112, 138h85, 145, 148, 151, 174, 175, 187, 188h94, 197, 199, 204, 286, 287, 294, 311h100, 312, 313, 314, 316, 344, 345, 356h48, 417, 421, 422, 478, 510, 511, 549, 623h32.
Mardin, 112, 139h89, 145, 152, 189, 202, 215, 260, 334, 348, 375, 383, 384, 406, 419, 427, 431, 443, 516h19, 577.
Marmara denizi, 39, 56, 59, 61, 62, 64, 84, 339h27.
Marmara bölgesi, 103, 651.
Marmara sâhilleri, 43, 52, 67, 73, 77, 78, 97, 98, 105, 112, 130, 299, 648, 652.
Marsilya, 396.
Masara (Minşar), 167, 168, 169, 301, 326, 408, 477.
Masisa, bak. Misis, 69, 152, 174, 190, 191.
Maskat, 86h11.
Mâverâünnehr, 2, 3, 4, 7, 9, 14, 392.
Medresetü'z-Zâhiriyye, 556h77.
Menbic, 23, 31, 167, 317, 318, 388.
Menderes geçidi, 214.
Menderes hâvalisi, 180, 244, 245h26, 246, 266h61, 288, 352, 449, 450.
Menderes nehri, 65, 95, 185, 208, 240, 265, 281, 291h57, 444h68, 447h77.
Menderes havzası, 266h61, 292, 442, 508.
Menderes vâdisi, 180, 214, 289, 456.
Mengücik-ili, 356, 357.
Menteşe-ili, 605.
Merega, 363, 576.
Meram bağları, 223, 234, 274.
Merend, 19, 592.
Meriç nehri, 92, 499.
Meryem kilisesi. 258.
Merziban, 204, 317.
Merzifon (Marsivan), 140, 524.
Merv, 368h67, 522.
Mescid-i Battal, 440.
Meşhed ovası, 341, 351, 354, 382, 387, 388, 404, 441, 547.
Meydan kapısı (Dervâze-i Meydan), 404.
Meydan mahallesi (Konya'da), 234.
Meyyâfârkîn, 24, 107, 108, 109, 110h74, 120, 139h89, 152h12, 166, 168, 170, 192h108, 205, 213, 331, 372, 375,

379, 419, 427, 428, 429h42, 431, 443, 484, bk. Silvan.
Mezopotamya, 257, 360h56.
Mısır, 1, 48, 57, 213, 280, 283, 284, 312, 338, 342, 350, 379, 380, 381, 383, 399, 405, 406, 407, 418, 420, 428, 464h14, 472h24, 476, 496, 497, 498, 504, 508, 515h17, 524, 526, 530, 535, 536, 537, 539h53, 540, 541, 542h59, 543, 545, 546, 550, 556, 574, 575, 576, 577, 578, 582, 583h49, 611h7, 623h32, 624, 629, 630h42, 637, 640, 641h65, 643, 644, 649, 651.
Micingerd kalesi, 254, 258.
Midilli, 88, 89, 93.
Milâs, 248.
Minşar bak. Masara,
Misis, (Masisa), 213, 511, 527, 637.
Mogolistan, 4, 5, 7, 41, 105, 429, 432, 448, 459, 461, 465, 467, 469, 472, 473, 474, 488h53, 489h54, 490h56, 513, 528.
Mohaç zaferi, 44.
Molifdûn (Bolvadin), 569.
Mont Pellier, 396.
Mugan, 375, 429, 430, 431, 442, 444, 445h71, 446, 479, 506, 522.
Murad suyu (Arsanius), 179h74, 188.
Musul, 24, 73, 83, 108, 109, 110, 111, 148, 149, 152, 182, 192h108, 209, 216, 280, 297, 321, 334, 350, 384, 388, 419, 427, 626, 634.
Muş, 68, 152, 366.
Muşalim kalesi, 126.
Mut, 346, 512, 567, 584.
Myriokephalon, bak. Kumdanlı.

N

Nâdir köyü, 591.
Nahçevan, 433, 592.
Namrun (Lampron), 249, 452h85, bk. Lampron.
Nehrü'l-Battal bak. Dalaman çayı.
Nehr Komanât (Yeşil ırmak), 125h44.
Nevers, 105.
Niğde, 130, 131h59, 217, 234, 249, 264, 295, 297, 300, 306h87, 325, 342, 378, 399, 477, 486, 525, 529, 539, 540, 541, 545, 568, 571, 584, 617h17, 621, 628, 629h40, 634h53, 637h60.
Nikea, bak. İznik.
Nikomedia, bak. İzmit.
Niksar (Neokaisarea), 20, 52, 105, 106, 112, 113h3, 118h25, 124h43, 125, 126, 131, 1332, 134, 135, 136h82, 137, 138, 139, 140, 143, 176, 202, 205, 207, 217, 218, 242, 247, 264, 418, 462, 463, 477, 486, 524, 528, 529, 595, 638.
Nimphe (Nif, Kemalpaşa), 613.
Nişâpur, 17, 631.
Nizâmiye medresesi, 35.
Nusaybin, 108, 216, 406.

O

Obrucuk, 605.
Obruk, 232, 297, 328, 447.
Obruk hanı, 495.
Oğuz çölleri (*Mefâzatu'l-Guziyye*), 6.
Ohri, 62, 92h34, 93h34.
Okyanus denizi, 40.
Oltu (Olthis), 165, 373h78.
Orta Anadolu, 18, 19, 36, 37, 40, 43, 51, 52, 56, 66, 79, 103, 104h59, 107, 115, 130, 132, 133, 148, 159, 216, 227, 239, 247, 421, 486, 502, 507, 648.
Orta-Asya, 2, 3, 5, 7, 8, 42, 79, 156h22, 164, 216, 394, 519h26, 562h7, 616h15.
Orta Avrupa, 1, 2, 8h16, 11, 41, 42, 44, 429, 449, 505.
Osmancuk (Eflânus), 86h11, 125, 131, 534h47.
Osmancuk kalesi, 583.

P

Paflagonya, 176, 508.
Palu, 148, 152, 153, 163, 166, 188.
Pamfilya, 177, 237h3, 508.
Parhar (Parkhal) dağları, 507.
Paris, 127.
Parydres, 125h46.
Pasinler, 165, 258, 507.

Patara, 265h59.
Peksiare (Beyşehir), 181h77, bk. Beyşehir.
Pentapolis, 207.
Pertuş, 151, 199, 287.
Pervâne Kervansarayı, 523, 564.
Philadelphia (Alaşehir), 215, 448, bk. Alaşehir.
Pınar-başı, bak. Zamantı, 569h20, 570.
Podandus, 454.
Poitier, 105.
Polybotos-Polyboton, 569h20.
Pont (Dânişmend-ili), 39, 46.
Porsuk çayı, 59.
Portella, 191h104.
Province, 396.

R

Ra'ban, 69, 70, 79, 132, 144, 162, 166, 187, 197, 199, 200, 317, 641h65.
Ra'ban kalesi, 212.
Rahbe kalesi, 575.
Rahva ovası, 25.
Rakka, 81, 382.
Resülayn, 416, 428, 432, 626.
Rey, 18, 19, 23, 45, 52, 471.
Ribâtü'l-Hilatiyye (Bağdad'da), 212h39.
Rodos, 90.
Roma, 5, 655.
Roma kilisesi, 449.
Romania (Romalılar ülkesi) (Anadolu), 195, bk. Anadolu.
Roma ülkesi (Kayserlerin memleketi), 463.
Rûm (Anadolu), 17, 47, 53, 54, 57, 58, 63, 67, 71, 75h98, 85, 116, 134, 194h114, 196, 236, 260, 643.
Rumeli, 55, 88, 219, 509, 656.
Rum-kale, 492, 574, 606.
Rum kapısı, 419.
Rusya, 6, 358, 450.
Rûzbe, 341.
Rûzbe ovası, 308, 329, 468, 495.

S

Sabunhane (Konya'da), 234.
Sadak, 163h39.
Safranbolu, 219h49, 261.
Sâhibiye medresesi (Sivas'ta), 574.
Saint George kilisesi (Antakya), 79.
Sakarya (Sangaria), 36, 51, 55, 170, 176, 180, 278, 497, 613, 614, 646.
Sakarya köprüsü, 569.
Sakız adası, 90, 91.
Saksın, Hazar şehri, 358.
Sâlime kalesi, 521, 629, 636.
Saltuk-ili, 251, 252, 253, 276, 277, 373, 374, 477.
Samanin (Gölcük, Harput), 277h21.
Saman-kale *(Hısnu't-Tîn)?*, 260.
Saman köyü, 168.
Samisun, bak. Samsun.
Samsun, 86h11, 219, 242, 248, 278, 279, 280, 283, 357, 361, 477, 512, 513, 516h19, 528, 529, 573, 582, 593, 621, 629, 630, 632.
Samsun limanı 219, 242, 280, 303, 501.
Sanduklu, 525, 570.
Sanduklu ovası, 207.
Sanusiye (Sunisa), 126.
Sapanca (Saphon), 51.
Saparta, bak. Isparta.
Saray (Altun-ordu), 450, 580.
Sarı-kamış, 258.
Sarı (Kuman-kıpçak) ülkesi, 9.
Sarûs (Sarız, Serik, 88, 112, 541).
Sasun, 68.
Satîd bak. Karaman çayı, 519h26.
Sâve, 631.
Selânik, 5, 581.
Selemiyye, 48.
Selime köyü, bak Sâlime, 629h40.
Semerkand, 8.
Serika (Serik, Kayseri) manastırı, 189h98.
Servand, 527.
Seydigazi, 124h43, 507.
Seydişehir, 625.
Sır (Seyhun nehri), 2h2, 4, 7, 9, 10, 20, 77, 569h15.
Sibihr (İspir), 477.
Sicilya, 20, 444.
Siirt, 68, 107, 139h89, 375.

Siistan, 392.
Silifke, 216, 344, 345, 346, 454h89, 512, 519.
Silifke çayı, 244.
Silistre, 91.
Simav (Synao), 155.
Simre, 195, 306h87, 521, 568, 573, 644.
Sincar, 287, 375, 383, 406.
Sinop, 62, 67, 70, 77, 86, 90, 115, 125, 127, 131, 133, 140, 148, 278, 279h26, 280, 290, 298h72, 302, 303, 304 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 319, 321, 333h14, 338, 339h27, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 400, 477, 516, 527, 528, 529, 530, 546, 568, 570, 571, 573, 580h45, 582, 593, 601, 608, 611h7, 617, 626, 630, 631.
Sinop limanı, 280, 303, 501.
Sinopolis (Sinop), 528.
Siraceddin İsmail Burcu, 332h12.
Sîs (Kozan), 216, 268, 296, 315, 316, 346, 347, 416, 432, 434, 442, 475, 511, 527, 553, 585, 637, 639, bk. Kozan.
Sivas, 18, 20, 24, 36, 47, 50, 51, 67, 68, 88, 112, 113, 114, 118, 119, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 135h76, 136, 137, 138, 168, 178, 189, 190, 193, 194, 198, 202, 203, 204, 205, 217, 225, 228, 243h20, 245, 253, 259h49, 272, 280, 296, 300, 303, 306h87, 313, 315h105, 317, 319, 321, 322, 324, 327, 328, 333, 340, 341, 355, 356, 357, 364h62, 370, 371, 372h77, 375, 376, 377, 389, 390h99, 399, 412, 418, 423, 432, 433, 434, 438, 439, 440, 461, 462, 465, 467, 469, 472, 475, 477, 486, 490, 501, 502, 508h5, 510h11, 513, 519, 523, 524, 534, 536, 537, 541, 544, 546, 549, 552h69, 556, 564h10, 565h11, 569h19, 574, 577, 582, 583h50, 584, 586, 587, 589, 593, 604h87, 606, 617, 625, 629, 631, 633, 634, 637, 638, 648.
Sivas Darüşşifâsı, 124h43.
Sivas kapısı burcu (Kayseri), 441.
Sivas nehri, Sıvas suyu, bak. Kızılırmak.
Sivas ovası, 594.
Sivastos bağçesi, 124h43.
Siverek, Sibarek (Suveyda), 22, 175, 380, 381, 382, 408, 418, 419.
Sivri-hisar, 495, 520, 565h12, 589, 627, 628.
Siyah-kûh, 6.
Sohum, 192h108, 205.
Solhad, 500, 580.
Somhet dağı, 38.
Sozopolis bak. Borgulu, 237h3.
Söğüd (*Sagudai*), 156, 559h1, 652.
Suab, 224.
Sublaion, 208, 209, 214.
Sufiye mezarlığı (Şam), 556h77.
Sugurluk, 578.
Suğdak (Soldaia, Sodaia, Soldachia, Soğdak, Sudak), 280, 331, 357, 358, 359, 360, 363, 395, 400, 500, 501, 533, 580, 609.
Sultan-dağı, 103.
Sultan Hanı (Alâeddin Kervansarayı), 468, 469, 475, 480, 481, 484, 485, 515h17, 519, 549, 635.
Sultan köyü, 130h55.
Sutlan Mahallesi (Silvan'da), 109.
Sultan medresesi (Konya'da), 234.
Sultan öyüğü (önü), 206, 507, 508h5.
Sumaysat (Samsat), 71, 136, 189, 252, 265, 277, 381, 406, 408, 410, 412, 413, 421, 422, 477.
Suriye, 3, 14, 23, 40, 42, 46, 48, 50, 53, 56, 57, 60, 65, 70, 72, 73, 75, 78, 85, 95, 99h48, 105, 106, 115, 123, 136, 139, 164, 166, 174, 175, 180, 201, 209, 214, 215, 220, 226, 231, 280, 286, 316, 318, 342, 344, 348, 360h56, 380, 381, 383, 392, 416, 417, 421, 428, 442, 464, 465, 476, 477, 478, 491, 492, 494, 496, 497, 501, 502, 510, 511, 526, 527, 537, 540, 546, 556, 557, 574, 577h40, 581, 618, 623h32, 624h32, 625, 628, 633h48, 651.
Suriye denizi, bak. Akdeniz.
Suriye sâhilleri, 106, 185, 511.
Surûc, 152, 382, 406, 408, 416.

Su-şehri, 125h47, 371h76, 433.
Sunisa, 125.
Suveydâ bak. (Siverek),
Suphan dağı, 25.
Süleyman-şehr, bak. Beyşehir, 643.
Süleyman Yarukî (Haleb'de mescid), 510.
Sünnetlü, 321h112.
Sûrâhan, 321h112.
Sürmari (Sürmeli), 377, 507.
Sürmeli, bak Sürmeli.
Sybrize, 208.

Ş.

Şabaktan bölgesi, 175.
Şaburan, 165.
Şam, 49, 57, 74, 75, 83, 105, 167h48, 192, 108, 204, 236, 275, 298, 338, 342, 348, 349, 350, 351, 366, 379, 382, 392, 407, 428, 431, 477, 497, 536, 550, 551, 575, 577h40, 629h41, 649, 650.
Şarkışla, 634h49.
Şarkî Anadolu, 18, 19, 31, 36, 50, 73, 106, 107, 108, 109, 132, 136h82, 140, 159, 164, 166, 192h105, 213, 216, 239, 247, 251, 252, 257, 260, 261, 272h8, 277, 319, 345, 353, 361, 363, 375, 377, 379h85, 380, 383, 408, 415, 420, 443, 487, 488, 494, 498, 502, 507, 516, 582, 647h75, 651.
Şarkî Avrupa, 1, 2, 331, 449, 505.
Şarkî Karahisar, 455.
Şarkî Türkistan, 4 .
Şaş (Taşkent), 6h10.
Şavşat, 39, 116.
Şeyzar, 74, 175.
Şebinkarahisar (Kolonea), 134, 146, 552, 617h17.
Şemahi, 451.
Şemsaniye köyü, 109.
Şerefzâh Hanı, 337.
Şeyh Ali Türkmen mescidi, 510.
Şifâiye hastahanesi, (Kayseri'de), 292.
Şimalî Suriye, 36, 383, 408, 416.
Şîran, 163.
Şirvan, 86h11, 164, 165, 451.
Şuayıp Yarukî mescidi, 510.

48.

Taberiye, 48.
Talas (Taraz) 4, 6, 194h114.
Tanza, 375.
Tarsus, 32, 40, 64, 69, 70, 104, 123h40, 145, 174, 190, 191, 221, 249, 452h84, 453, 454, 460, 511, 590, 646.
Tarsus çayı, 453.
Tarsus dağları, 512.
Taş-il, 519.
Taş-kapı, 332h12.
Taş-köprü, 610, 612h11.
Taş medrese (Eğridir'de), 267.
Tatvan, 378.
Tavas, 517.
Taxara (Aksaray), 181h77.
Tazimûn, 487.
Tebriz, 25, 367, 433, 446, 491, 492, 494, 529, 530, 538, 543, 578, 580h45, 583, 591, 592, 594, 595, 596, 599, 606, 616, 617, 618, 619, 620h26, 622h30, 623, 624, 625, 632, 638, 639, 641.
Tek-göz köprü, 264.
Tekkeli Mescid, 293h50.
Tel-Adana kalesi, 188.
Tell-Arsanius kalesi, 179h74, 188.
Tell-Başer, 162, 166, 187, 296, 317, 510h11.
Tell-Hamdûn, 191, 574, 576, 579.
Telhum, 22.
Tell-Sultan (Halep), 22, 508h5.
Thedalia, 118, 119h28.
Tibet, 12.
Tiflis, 38, 164, 165, 225, 229, 363, 364h62, 366, 414, 415, 592.
Tirebolu, 512.
Toharistan, 4.
Tohma çayı, 203.
Tokat, 32, 34, 51, 67, 112, 113h3, 123h39, 124, 125, 126, 127, 135h79, 205, 217, 219, 239, 241, 242, 263, 265, 274, 275, 294, 325, 341, 406,

423, 436, 442, 477, 486, 487, 491, 492h59, 524, 528, 529, 530, 540, 546, 548, 550, 552, 555, 561, 567, 574, 580h45, 593, 608h1, 616, 631, 633.
Tokmak, 4.
Tonguzlu (Denizli), 477, 517, 605.
Toroslar, dağları, 32, 40, 68, 104, 125h46, 148, 151, 174, 191, 192, 249, 250, 251, 307, 308, 452, 510.
Tosya, 242h16.
Toulouse, 140.
Trablus (Şam), 64, 123, 250.
Trabzon, 18, 67, 125, 131, 133, 134, 162, 171, 176, 247, 269h3, 273, 278, 279, 280, 281, 303, 305, 352, 360, 361, 362, 363, 391, 400, 416, 516, 528, 630, 631.
Trakya, 93h34, 161, 207h27.
Tripolis, 291h57.
Tucuk-dere, 641h65.
Tuğtap, 367, 379.
Tuna nehri, 5, 6, 10, 13, 91, 44h55, 280h27, 93h34, 359h55.
Turan, 263, 464.
Turgut, 235.
Turhal, 125.
Turhal ormanları, 621.
Turhalû (Turhal), 477.
Turkia, Magna Turquia (Büyük Türkiye), 10, 183h196, 280h27, 528, 550.
Tuzağaç, 475.
Türk mezarı, 81, 82.
Türkân-şah medresesi, 131h62.
Türkân-şah hanekâhı, 131h62.
Türkmen dağları (*Cibâlü't-Türkmen*), 507.
Türkmen pazarı (*Sûku't-Türkman*), 510.
Türkistan, 1, 4, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 17, 34, 41, 42, 56, 63, 64, 129, 156, 215, 252, 283, 331, 349, 357, 359h55, 360h55, 370h72, 385, 392, 394, 395, 400h131, 430, 434, 439, 441, 443, 467, 474, 484, 489h54, 498, 503, 505, 506, 603h85, 644, 647h75, 653.
Türkiye, *Passim* (pek çok)
Tyragion, 160.

U

Uğurlu, Emîr, 495.
Ulubat (Lopadion) gölü, 87, 95, 97, 150, 154, 156, 157.
Ulu-borlu bak. (Borgulu)
Ulu-borlu camii, 373h78.
Ulu Cami (Karahisar-ı Sâhib'de). 604h87
Ulu Cami (Kayseri'de), 113h3, 173, 272h9, 292.
Ulu Cami (Isparta'da), 267.
Ulu Cami (Harput'ta), 179.
Ulu Cami (Diyarbekir'de), 419.
Ulu-su (Eşen çayı), 265h59.
Urfa, 22, 31, 46, 49, 50, 68, 69, 71, 76, 81, 83, 85, 108, 135, 136, 137, 138, 141, 143, 144, 148, 151, 152, 162, 166, 174, 179h74, 187, 251, 276, 316, 351h41, 382, 383, 405, 406, 408, 416, 422, 443, 516h19.
Urla (Klazomenei), 89, 539.
Urmiye, 38, 120h32.
Uzun-sûr dağı, 487.

Ü

Ünye, 201, 361, 529.
Ürgüp (Brügüp), 130h55, 474, 634.
Üsküdar (Ckrysopolis), 55, 89.

V

Vaga (Feke), 175.
Valaşgird (Eleşgird), 507.
Van, 152, 377, 476.
Van gölü, 14, 120h32, 448, 552.
Vardar nehri, 92.
Vastan, 377, 476.
Vaspuragan (Başburkan), 14.
Vatikan kilisesi, 488h53.
Venedik, 21, 396, 519h25.
Vezir-köprü, 195h115.
Viran-şehir, 319.
Viyana, 655.

Y

Yabanlu ovası, pazarı, 312, 314, 317, 337, 501, 541, 549, 633, 337.
Yakın-şark, 2, 156, 357, 501, 544, 574, 653.
Yalnuz-dam, 130h55.
Yanık Mescid (Mescid-i Suhtegân), 318.
Yassı-çimen, 362, 469, 370h74, 371, 372.
Yavaş Hanı, 617h17.
Yayık (Ural) nehri, 5, 6.
Yarukiyye mahallesi (Haleb'de), 510
Yedi-kapı, 569.
Yemen, 194h114, 556h77.
Yeni-çarşı (Konya'da), 224h59, 234.
Yenisey, 4.
Yermûk, 33, 112, 125, 128, 133, 242h16, 339h27.
Yeşil köşk *(Köşk-i sebz)*, 563.
Yılanlı Hastahanesi (Kastamonu'da, 610.
Yoğun burcu, 333.
Yozgat, 559.
Yukarı Ceyhan bölgesi, 178.
Yulduz dağı, 486.
Yumurtalık (Ayas), 314h105, bk. Ayas.
Yunanistan, 278.
Yusuf b. Sunkur Yarukî (Haleb'de Mescid), 510.
Yunus Derbendi, 375.

Z

Zalifre (Safranbolu), 219h49, 261, 529, 573.
Zamantı (Symnada), 170, 173h62, 178, 203, 341, 406, 407, 465, 541.
Zara, 341, 433.
Zazadin Hanı, 413h18.
Zencan, 543h61.
Zibatra, 176, 641h65.
Zigana, 361.
Zile, 487.
Zincirlü, 330.
Zinin kalesi, 172.
Zompi köprüsü, 157.
Zublas (Subleon) kalesi, 175.
Züccaciye medresesi (Haleb'de), 510.

ESERDE GEÇEN KİTAP ADLARI

Battâl Gazi destânı, 129.
Dânişmend-nâme, 51, 67, 86, 88, 115, 120-130, 134, 135, 143, 146, 242.
Dede Korkut destânı (kitabı), 128, 129, 654
Degenis Akritas (destânı), 129.
Elvâh ul-'İmâdiyye, 247h31.
Fıh-mâfih, 555h75.
Fustât ul-'adâle, 610.
Fusûs, 524.
Fusûs şerhi, 555.
Hurzâd u pirzâd, 218, 247h31.
İhtiyârât-i Muzafferi, 610.
Kabûs-nâme, 392.
Kâmil ut-ta'bir, 233.
Kava'id ur-risâil, 610.
Kimyâ-i saâdet, 392.
Kitâb Kebîr fi usûl id-din, 556h77.
Leme'ât, 554, 555.
Nihâyet ul-idrâk fi dirâyet il-Eflâk, 610.
Nüzhet ül-küttâb, 610.
Nüzhet un-Nâzır, 445.
Pertev-nâme, 218, 247h31.
Ravzat ul-'ukul, 218, 241.
Rusûm ur-risâil, 610.
Selçuk şeh-nâmesi, 395.
Takarîr ul-menâsıb, 580.
Tang-şu, 4.
Tarih ul-bâb, 116.

YANLIŞ — DOĞRU CEDVELİ

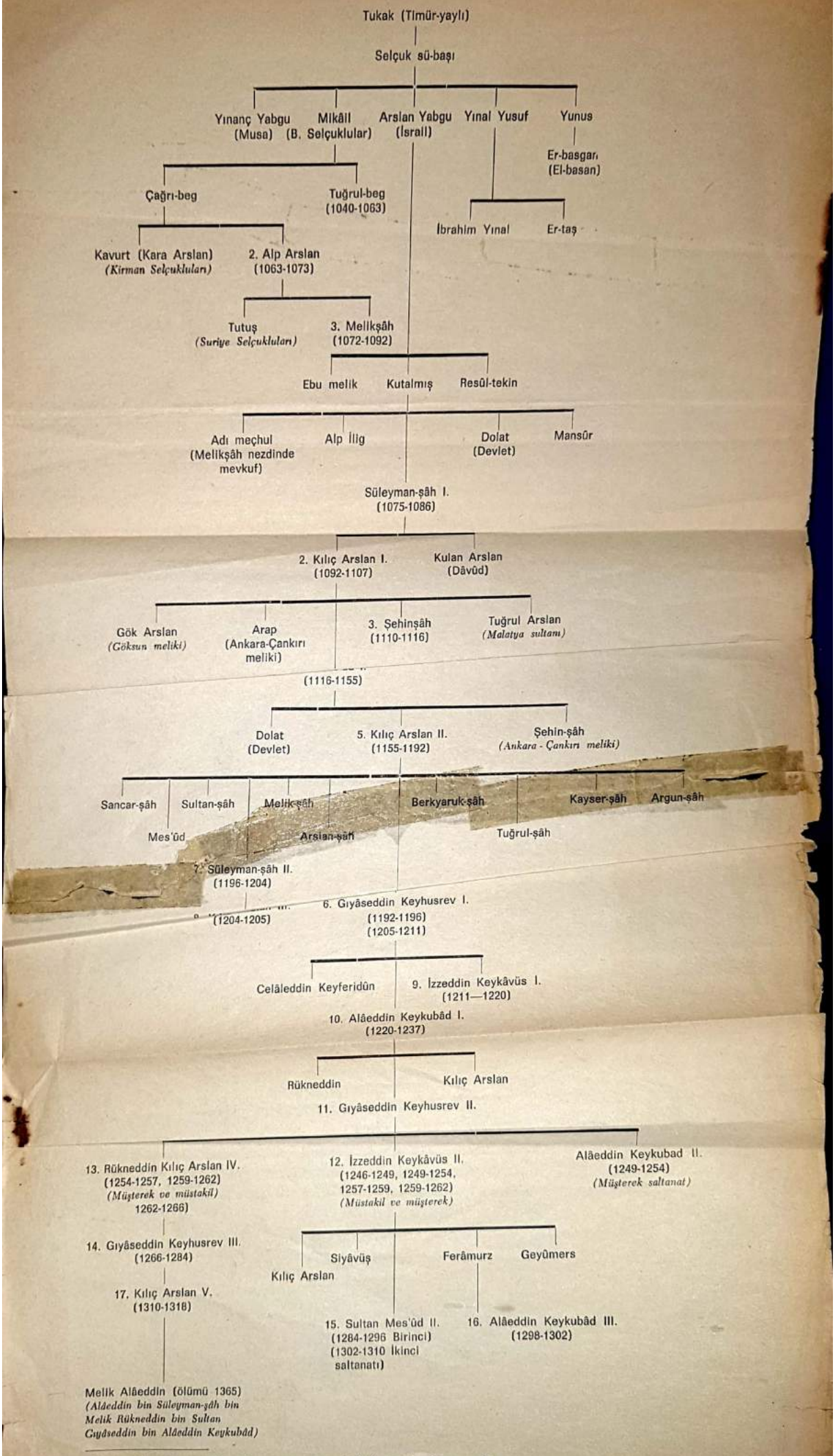
Yanlış	*Doğru*	*Sahife*	*Satır*
ıylında	yılında	6	31
Manquart	Marquart	10	28
yı	yıl	18	31
yalıyorlardı	yayılıyorlardı	18	32
Geegoire	Gregoire	36	33
Géorge	Géorgie	38	38
Ramonos	Romanos	51	2
Bizantislerin	Bızantinislerin	54	28
vukubunldu	vukubuldu	56	8
ypan	yapan	62	27
muharebesine	muharebesinde	66	31
tabiî	tâbii	67	6
Narmandlara	Normandlara	69	24
Ralduk'un	Balduk'un	71	35
ülkeye	ülkede	78	5
fir	bir	80	30
sarsıntısı	sarsıntı	83	2
İkidarı	İktıdarı	94	10
Wustenfenld	Wustenfeld	124	27
hakk,,	hakkı	129	9
Bohemod	Bohemond	137	5
sâlaîi	sâlâri	145	2
huklalara	kuklalara	156	35
Antakya	Antalya	161	3
Glothis	Olthis	165	31
1333	1133	172	7
Anararba	Anazarba	191	25
Ibn Bînî	Ibn Bîbî	220	7
Nureddin'in	Nuerddin'i	229	19
Med'ûd	Mes'ûd	244	8
hitabesi	kitabesi	262	33
Kütler	Kürtler	272	32
mukadderat	ez muhadderat	282	11
bir	birlik	292	7
korkusunu	korkusuna	295	24

Yanlış	*Doğru*	*Sahife*	*Satır*
divîn	dîvân	304	21
Harez-şâh	Harezm-şâh	309	35
Tebes	Tabes	321	12
Van Berchen	Van Berchem	322	38
hütüvâli	kütüvalı	327	7
gergân	gerdân	»	28
1221	1223	337	6
İasauria	İsauria	345	1
Cuveyri	Cuveyni	367	30
hâned	hâhed	»	41
1337	1237	385	4
Mustaar	Muhtasar	388	38
Jornoville	Joinville	399	21
B. 'Anî'ye	B. 'Aynî'ye	416	33
ediyordu	ediyoruz	444	15
D'Ohssan	D'Ohsson	446	39
charelle	chapelle	449	25
el-hedne	el-hudne	451	37
Köurülü	Köprülü	455	31
Akşekir	Akşehir	459	6
satanatını	saltanatını	496	38
bir ciger-i	ber ciger-i	502	39
Bretrandon	Bertrandon	512	8
tarihçici	tarihçisi	542	42
12 Temmuz	18 Mayıs	546	15
Kalkışındı	Kalkaşandi	549	31
mütevfi	müstevfi	561	32
vergiderin	vergilerin	563	39
şehrinden	nehrinden	576	21
Marîzi	Makrîzi	579 h	43
Sinaeddin	Sinaneddin	582	32

Bazı kelimelerin yer değiştirmesi ile 212. sahifede 14 - 20 satırlarda bozulan metnin aslı şudur :

Selçuklu ordusu istilâya başlayınca Kılıç Arslan'ın damadı Nureddin Salahuddin Eyyubî'ye sığındı. Salahuddin sultana damadını affederek geri dönmesini istedi. Fakat arada elçilerin gidip gelmesi ve müzâkelerin müsbet bir netice vermemesi iki hükümdar arasındaki münasebetleri daha da gerginleştiriyordu.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ŞECERESİ*

* İsimlerin başındaki rakamlar saltanat sırasını, sonundaki Roma rakamları aynı adı taşıyan sultanların sırasını ve parantez içindeki tarihler de hükümdarların saltanat müddetlerini gösterir.